

ÁRJA ÉS KAUKÁZUSI ELEMÉK

A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

I. KÖTET.

MAGYAR SZÓJEGYZÉK

S BEVEZETÉSÜL:

A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

IRTA

MUNKÁCSI BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA I. TAGJA.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

ÁRJA ÉS KAUKÁZUSI ELEMÉK

A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

I. KÖTET.

MAGYAR SZÓJEGYZÉK

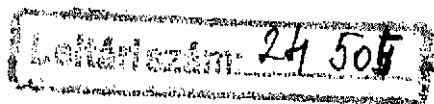
S BEVEZETÉSÜL:

A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

IRTA

MUNKÁCSI BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA L. TAGJA.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000715238

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Műveltségyszavaink eredetének vizsgálata vezetett hat évvel ezelőtt arra a meglepő észleletre, hogy nyelvünk jövevényelemeinek eddig ismert legrégibb rétegén, a törökön túl is vannak külső ethnikai érintkezések folytán keletkezett rétegek, még pedig az írja (indo-iráni) és kaukázusi nyelvek köréből való származás kétségtelen bizonyyságaival. Rendkívül fontosnak mutatkozott előttem e tény nemcsak nyelvészetünk, hanem a magyar őstörténet szempontjából is, s még inkább fokozta érdeklődésemet iránta az a tapasztalat, hogy az írja és kaukázusi nyelvek hatása közösnek igazolható ősi elemekben kiterjed a finn-magyar nyelvek egész vonalára, sőt ezen túl még a szamojédsségre, tehát e nyelvek életének legtávolabbi korszakában kezdődik. A tárgyirodalmának tanulmánya csakhamar fölvilágosított arról is, hogy nézetemmel — mely nálunk pár évvel ezelőtt csaknem oly képtelenségnek tetszett, mint akár a héber-magyar nyelvrokonság eszméje — éppenséggel nem állok egyedül; hanem hogy azt bár a részletekben eltérő magyarázatokkal s alap-felfogással mintegy másfél század óta a bel- és külföldi tudósoknak szakadatlan sora hirdeti, legutóbb különösen Tomaschek, ki a szóban forgó nyelvi hatások közül az írjának történeti háttérét is nagyjában kimutatta. A mit e téren az első futólagos körültekinvés alapján eredménykép megállapíthattam, azt az «Ethnographia» folyóirat V. kötetében siettem hazai közönségünknek tudomására hozni;*) beláttam azonban mindjárt, hogy az itt levont

*) E tárggyal foglalkozó közleményeim tartalmának rövid ismertetését l. u. i. a bevezetésben (87—89. és 99. ll.)

következtetések tudományos hitelé még megerősítésre szorul, ehhez pedig múlhatatlanul szükséges az alapjuk gyanánt szolgáló nyelvi egyezések adatainak újból való tüzetes s lehetőleg széleskörű megvizsgálása.

Igy keletkezett a jelen munka, mely első kísérlet a finn-magyar nyelvekbe jutott régi árja és kaukázusi elemek rendszeres tárgyalására. Az itt nyújtott első kötet bevezetésében a kérdés történetét, azután pedig a magyar szójegyzéket tartalmazza, vagyis amaz árja és kaukázusi egyezéseket, melyeknek megfelelői a rokon nyelveken kívül a magyarban is kimutathatók, esetleg csak a magyarban találhatók. Az árja és a kaukázusi nyelvek hatásának amaz adatai, melyek a magyarban nem, hanem csupán a rokon nyelvekben találhatók, egy következő kötet számára vannak fentartva, bár ennek anyagából különösen hol valamely hangtani megfelelés igazolása, vagy fogalmi kapcsolatok bemutatása kívánta, egy rész előzetesen érintve van már itt is. Mennél kevésbé tájékoztat bennünket az okiratos történet az e műben fejtegetett nyelvi érintkezések alapját tevő ethnikai mozgalmakról s viszonyokról, annál inkább szükségesnek véltem a szókinszbeli egyezések minden részletére nézve a bizonyítást, s e törekvés gyakran vezetett az eddigi nézetek bírálásához, illetőleg újabb adatokkal való megerősítéséhez. A rokon nyelvekkel való egybevetésekben felejtethetlen nagy mesteremnek, BUDENZnek «Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára» szolgált számomra főforrással, mert e mű minden fogatkozása mellett korszakalkotó nyelvtudományunk történetében s ma is első sorban irányadó. De bár így tárgyalt egyeztetéseimnek finn-magyar része több esetben részben vagy egészen BUDENZ kutatásain alapúl, a felsorolt adatok mégsem azonosak, hanem művemben a MÜGSz. megjelenése óta közzétett helyesebb hangjelzésű s bővebb anyagforrásokból vannak merítve; e mellett sokszor az ismertekhez új adatok csatlakoznak s a kétes értékűek elmaradtak, úgy hogy efféle czikkeim a MÜGSzótárban megfelelők javított és bővített változatainak vehetők. Az árja nyelvek köréből vett idézeteimet s fejtegetéseimet korunk legnagyobb szaktekintélyeinek műveiből merítettem, minden egyes esetben megjelölve a forrást, honnan valók. Főkép oly adatok szerepelnek e területről hasonlításaimban, melyeknek története is világos akár a nyelvemlékek, akár a nyelvrokonság révén. Nem volt

módom e szempont követésére a kaukázusi nyelveknél, melyeknek egybehasonlító vizsgálataihoz csak ERCKERT műve nyújt kevés és nem eléggé megbízható előmunkálatot.

A ki rendkívüli messzeségnek homályos légkörében föltetsző jelenségeket igyekszik megállapítani, el lehet rá készülvén, hogy megfigyeléseinek nem minden részletét fogja helyesnek elismerni az utána jövő, kedvezőbb viszonyok közt eszközölt vizsgálat. Vajmi jól tudom vállalkozásom merészségét magam is, midőn e műben szerény erőmmel egy oly problémának tisztázását jelöltem ki feladatúl, mely nehezen belátható történetelőtti korokra vonatkozva már sok gondolkodó elmét kifárasztott s igen lehetőknek tartom, hogy idevonatkozó nézeteimnek tetemes része fog áldozatul esni a kritika, talán első sorban a magam kritikája írtó műveletének. Hiszen ama néhány év alatt is, mely e műnek megkezdése s befejezése között telelt, sok pontra nézve jutottam helyesebb belátásra s változott véleményre, úgy hogy ezekről «Pótlások és helyreigazítások» czímen külön függelékben tartottam helyén valónak számot adni. Bizonyos, hogy majd a rokon nyelveknek ugyanily irányú átkutatása s különösen a mindezekre következő hangtani összefoglalás még további nyesegetéseknek fogja felismertetni szükségét; mindamellett azt reméllem, marad az itt leírt észleletekben ezek után is annyi hasznavehető, hogy nem kell már ezek miatt sem az e műre fordított fáradságot a tudomány szempontjából kárba vesztetnek tartanom. Az ismeretek minden ágára nézve áll, hogy csak tévedések erdőin keresztül juthatunk a végleges igazság tisztázásához; de különösen meg kell barátkoznia e gondolattal egy oly tér munkásának, mint a finn-magyar összehasonlító nyelvtudomány, hol az előbbi félszázad nagy tevékenysége mellett is még mindig hiján vagyunk a legfontosabb előmunkálatoknak s gyakran a legolegfontosabb tények hiteles megállapítása is rendkívüli nehézségekkel jár s külön tanulmánykitéréseket követel. A ki munkálkodásunk s előhaladásunk számtalan akadályát ismeri, az meg fogja becsülni a szerény mécesst is, melylyel tárgyunknak valamely homályos pontját földeritenünk sikerült s nem fogja azonnal követelni azt a minden részletet bevilágító hatalmas fáklyafényt, melylyel szerencsésebb körülmények közt haladhat előbbre a diadalmaskodó kutatás. Így oly feladatnál, mint az őskor árja és kaukázusi jövevényszavainak kimutatása, természetesen fogja találni az avatott,

hogy nem lehet egyszerre minden mellékkörülmény okát oly biztosítással megállapítanunk, a hogy ez pl. az újabb nyelvtörténeti korokba eső német vagy szláv elemeknél lehetséges.

Ama kérdésnek tüzetesebb vizsgálatát, hogy szorosabban meghatározva mely árja és kaukázusi nyelveknek tulajdonítható a finn-magyar nyelvekben ily részről mutatkozó hatás s hogy ez minő korszakokba teendő, czélszerűen halaszthatjuk akkorra, midőn e feladathoz rendszeres tárgyalás alapján már a rokon nyelvek adatai is rendelkezésünkre állanak. Szükségesnek tartom ezért e helyt is annak hangsúlyozását, hogy egybevetéseim az egyes árja, vagy kaukázusi nyelvek alakjaival még a legszorosabb azonosság esetén sem jelentik azt, hogy az illető magyar, vagy rokon nyelvből szó éppen a felhozott árja, illetőleg kaukázusi nyelvből való, hanem egyelőre csak azt, hogy ezen *nyelvkörökből*, míg az átadó nyelv maga tudásunknak mai fokán ismeretlen (l. e pontra nézve a bevezetésnek 117. lapját). E tekintetben török jövevényszavainkkal sem vagyunk kedvezőbb helyzetben, mondhatjuk pl. hogy a magy. *kék* < csagat. *kök*, oszmanli *gök* «kék»; de azért csak annyi bizonyos, hogy az idézett török adatok a magyarral azonosak s hogy vele szemben eredetiek; de korántsem mondhatjuk, hogy a magy. *kék* épen a csag. *kök* átvétele. Annyit azonban már is világosan láthatunk, hogy az árja és kaukázusi nyelveknek hatása a finn-magyar-ságra *nem egységes* sem a nyelvek, sem a hatás korszakai tekintetében. Vannak az idetartozó jövevényszavak közt olyanok, melyeknek átvétele a finn-magyar nyelvek közösségének korába esik, mások később a finn-magyar nyelvcsaládnak ágakra való bomlása után jutottak a keleti nyelvesoportokba, ismét mások még későbbben az egyes nyelvek külön alakulásának idejében. Vannak árja elemek nyelveinkben, melyeknek hangalkuta ó-ind, melyeknek ó-perzsa, avesztai, pahlavi, újperzsa s összetét jellegű s hasonló megoszlás észlelhető a kaukázusi elemek közt is. Nem fog ez a jelenség oly képtelenségnek tetszeni, hogyha fontolóra vesszük, hogy szláv jövevényszavaink között is pl. a *mesgye* ó-bolgár, a *megye* szerb, a *haluska* tót, a *dusnok* cseh, a *vulki* orosz eredetű s hogy e különféle szláv elemek az utóbbi évezred különféle koraiban lettek nyelvünk alkatrészeivé, ép úgy, mint csaknem századok szerint tagolható nyelvünk német jövevényszavainak kelete. Ha efféle nyelvi hatások véletlenül nem a jelen, hanem a múlt évezredben

keleti hazájában érték volna a magyart s az illető nyelvek közül nem maradt volna korunkig más, csak pl. az orosz és szerb, tünődhetett volna eleget a mai kutató, hogy miért van a *mesgye* szóban *sgy* az orosz *meža* és szerb *međa* alakokkal szemben, vagy hogy mikép eredt a *haluska* szókezdője előbbi *g*-ből s csak azt adhatta volna válaszul a függőben maradt kérdések iránt türelmetlen kritikusknak, a mit a magam adott esetében alkalmazok, hogy t. i. várjunk és kutassunk tovább: a mit ez idő szerint még nem látunk elég világosan, talán ezután jobban kivehetjük. Mindenesetre mondhatjuk, midőn az állandó települtség mellett is ily különféleséget észlelünk az egyazon nyelvkörből eredt idegen elemekben, hogy ez még inkább föltehető a magyar s vele rokon népek régi nomád életviszonya mellett, melyben az egyes törzsek hol szétválva, hol összeverődve maguk is szívesen cserélgették tartózkodásuk helyeit, de politikai eseményektől is kényszerítve jutottak újabb meg újabb idegen népekkel érintkezésbe. Évezredekre terjedő multja volt már a magyar nyelvnek, mielőtt a magyar nép a történet látóhatárán megjelent s ama törzseknek élete, melyek e nyelvet s rokonait beszélték, nem fogható föl másképp, mint állandó tolongásnak, ide-oda való vándorlásnak a *szkitha* gyűjtőnév alá foglalt különböző nyelvjárásokat beszélő s részben szintén nomád életű árja, kaukázusi s bizonyára még más fajokhoz is tartozó nemzetiségek közt. A finn-magyar nyelvek régi jövevényszavainak változatosságában ez a mozgalmas történet tükröződik.

Budapest, 1901. február hava.

MUNKÁCSI BERNÁT.

B E V E Z E T É S.

A tudományszakok története gyakran mutatja, hogy vannak viszontagságos sorsú kérdések és igazságok, melyeknek kisebb-nagyobb tárgyköre hosszú időkön, esetleg századokon át foglalkoztatta különösebb eredmény nélkül a kutató elméket, alapja volt a legképtelenebb félreértéseknek s elkeseredett kritikai küzdelmeknek elannyira, hogy ezek következtében problémája már-már végkép leszorúltak tetszett a komoly vizsgálódás teréről: midőn valamely merőben más szempontból kiindult bűvárlat rájött váratlanul a rejtelem nyitjára, fölfedezte kapcsolatait s a tökéletesebb eszközökkel most újra megkísérlett nyomozás soha nem remélt nagybecsű kincseket hozott felszínre az eddigelé értéktelennek képzelt területen. Ilyenek összehasonlító nyelvtudományunk terén az árja és kaukázusi nyelvekkel való érintkezés kérdései. Ki hitte volna, hogy azon csaknem megsemmisítő ítéletek után, melyekkel JERNEY és HUNFALVY PÁL az ide vonatkozó munkálataikat sújtották, még vissza kelljen térnünk a bennük foglalt tévelygésekhez, sőt elismeréssel lesz kötelességünk kiemelni, hogy számos és nagy hibáik közepett vannak maradandó becsű megfigyelések is? Valóban a győzedelmes irány tudományos vitákban sem oszt mindig föltétlen igazságot a legyőzött részére; az önmérséklés hiánya gyakran rombolja le itt is a gyöngébb ellenfél álláspontjában az értékes elemet együtt az értéktelennel. Nagy kárára nyelvtudományunk és őstörténetünk fejlődésének ez történt az árja és kaukázusi nyelvrokonság téves eszméi ellen vívott harcokban is, melyekben az érdemes úttörők a szükséges határon túlterjedt buzgalommal kiirtották a gyommal együtt a hasznos plántát s nem

méltatták figyelemre, hogy a lezáfolt fejtegetésekben voltak mégis félre nem ismerhető, biztos tények, elfogadható tételek, melyek ép úgy megérdemelték volna szakértői gondozásukat, mint később a török-magyar nyelvrokonság hibás tanítása kapcsán fölhozott helyes és helytelen adatok. Egész emberöltőn át beverték parlagon ez egyoldalúság következtében a kutatás jelzett feladatkörei s kiváló tanulságaiktól talán most is el volna zárva tekintetünk, ha a külföldi tudomány az indogermán őstörténeti vizsgálódások révén azokat véletlenül föl nem fedezi s útmutatást nem nyújt, hogy e kincses bányákban vannak nekünk is keresni valóink.

A finn-magyar nyelvrokonság eszméje még úgyszólván derengésének korszakát éli, midőn már észreveszik, hogy a magyar nyelv szókinésében árja eredetű elemek is találhatók. FISCHER JÁNOS EBERHARD 1756-ban írott *«De origine Ungrorum»* című kis értekezésében találjuk ennek első említését, mely kimutatván a magyar számneveknek a legközelebbi rokon nyelvekével való szoros egyezését a következő — egyszersmind a magyar mythológiai kutatások történetét érdeklő — megjegyzéssel egészíti ki közlését: *«Deprehendi et Indica, vel si mavis Persica, in hoc idiomate vocabula, qualia sunt: unus: ungrice ekj (egy!), decem: tiz, mille: ezer; indice et persice: ik, dös, hezar. Sed ante omnia nomen Dei, quod Ungri Isten efferunt, admodum memorabile est. Versavit mentem diu ea cogitatio, undenam illud nomen Europæis auribus tam inusitatum, quidque denotaret? Tandem revocavi in memoriam, esse illud nomen, quod Persæ ignicolæ tribunt Deo. [Persæ ignicolæ Deum nominant: Yezd; vid. d'HARBELOT: Bibl. Orient. art. Fars.] Qua ratione et originem ipsius vocabuli mihi cernere visus sum: est enim ea appellatio ab igne, qui Chaldæis (et a Chaldæis cultum ignis acceperunt Persæ) Eschta dicitur... Fortasse ipsi aliquando Jugri superstitione magorum imbuti fuerant: sane in plurimis Sibiriae populis religionem veterum Persarum deprehendisse mihi visus sum.»* *) Hasonlóképpen nyilatkozik éleslátású történetírónk *«Sibirische Geschichte»* (St. Peters-

*) L. FISCHERnek *«Quæstiones Petropolitanæ»* (Gottingæ, 1770) cím alatt SCHLÖZERTől kiadott értekezés-gyűjteményében: 37. lap.

burg, 1768) című híres művében, hol szintén kapcsolatban a magyar nyelv rokonsági körének tárgyalásával így ír: «Man kann aber nicht läugnen, dass viele Tatarische wörter, ja auch spuren von der alten Persischen sprache unter ihnen angetroffen worden, als unter den zahlen ist *tiz* ,zehn', *száz* ,hundert' und *ezer* ,tausend' persisch. Und in dem namen ,Gott', den die Ungarn in ihrer sprache *Isten* nennen, kommen sie mit keinem einzigen unter allen Tschudischen völkern, aber wol mit den alten Persern überein, bei welchen *Jisdan* der name der ,guten Gottheit' ist. Und hieraus könnte man einiger massen schliessen nicht nur, dass in den alten zeiten die Jugri näher gegen Persien zu müssen gewohnet haben, sondern auch dass sie der Magischen religion zugehan gewesen, welches ich auch aus andern spuren wahrscheinlich machen könnte» (I: 133—134. II.). Csaknem ugyane szavakat ismétli SCHLÖZER (Aug. Ludwig) «*Allgemeine Nordische Geschichte*» (Halle, 1771) művében (422. l.), mi a fölfogás érdemének nem csekély elismerését jelenti, tudván azt, hogy SCHLÖZER korának egyik legszigorúbb történetkritikusa volt, ki kiméletlenül tudta sujtani a félszeg irányokat és tévedéseket.

Hazai irodalmunk terén KALMÁR GYÖRGY «*Prodromos idiomatis scythico-mogorico-chvno- (seu Hunno-) Avarici, sive Adparatus Criticus* (Posonii, 1770)» művében találkozunk először magyar-perzsa egybevetésekkel. Ezek többnyire minden kritika nélkül a szavak egyes hangelemeinek találkozására vannak alapítva (pl. «*gazdag* ,dines, opulentus' a persico *ghazdar* ,thesaurum possidens, divitias habens'; *társ* a persico *das* ,socius'; *tűz* a persico *ates* ,ignis'; *köz* a persico *kóje* ,angulus'» 35. l.); néha azonban — bár rosszul értelmezve — helyes megfigyeléseket is tartalmaznak, minő pl. az, hogy az újperzsa *b* szókezdővel magyar megfelelőkben *v* állhat szemközt («*nostri Maiores aliquando sonuerunt v* [t. i. *b* helyett]: hinc a persico *bar*, et scythico *bazár*, petierunt: *vár* ,arx' et *vásár* ,mercatus'»; 13. l.), vagy hogy magyar szóvégi *z* újperzsa *h*-nak lehet egyértékese («*Maiores nostri finale h mutauerunt in z aliquando*; ex. e. *téz*, *tiz* a persico *deh* ,decem'»; 24. l.); FISCHERnek azon fentebb említett észrevételét, hogy a magyar *istenszónak* a régi perzsák nyelvében akad egyező mása, ezen előzményről való tudomás nélkül bővebben fejtegeti s a régi magyarok vallási fogal-

műnek egyéb közösségeivel hozza kapcsolatba CORNIDES DÁNIEL az ő «*Commentatio de Religione veterum Hungarorum*» című 1785-ben írt s ENGEL KRISZTÉLYTŐL 1791-ben (Bécsben) kiadott értekezésében. «Sicut Persæ veteres» — írja e helyt (25. l.) — «Deum sua lingua vocarunt *Iisdan*, ut THOMAS HYDE in *historia religionis veterum Persarum*, aliique docuerunt: ita Hungari nomen Dei patrio sermone etiamnum *Isten* efferunt, apellatione procul dubio ab *igne*, qui Chaldæis **שֵׁשׁ** dicitur, accersita»; alább pedig (29. l.) hozzáveti: «Neque vel impius, vel absurdus fuero, si veteribus Hungaris easdem prorsus de Deo notiones adscribam, quas jam et Persæ olim de summo Numine conceperunt animis. Certe enim priscis Hungaris cum Persarum gente et vicinitas finitima et magnus semper usus fuit, quod planum facere facile possem, si ferret hoc institutum meum. Ipsum adeo nomen Dei *Isten*, a Persis, ut vidimus, mutuati sunt Hungari, Deum sub symbolo ignis peræque ac Persæ venerati. Quin et cærimoniae sacras ex Persarum instituto obire soliti, equos perinde ac Persæ, in sacrificiis suis immolarunt. Huc et illud retuleris, quod Persæ Deo sub dio et in editis montibus sacrificaverint docentibus BARNABA BRISSENO et RAD. CUDWORTHÓ; idem autem a Hungaris quoque factitatum esse ex ANONYMI Belæ R. Notarii (cap. 16.) constet.»

Szélesebb körben tette a magyar nyelv árja elemeit tanulmánya tárgyává BERECSZÁSZI PÁL, kinek idevágó művei: «*Parallelon inter linguam Persicam atque Hungaricam* (Erlangæ, 1794)» és «*Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig, 1796).» Mult századbéli nyelvtudományi törekvéseink eme kiváló alakja nem részesült eddigelé azon méltatásban, mely őt kutatásai érdeménél fogva megilleti. *) Ennek

*) Különösen SCHLÖZER támadta rendkívül élesen BERECSZÁSZI nyelvhasznító törekvéseit. Ez utóbbi maga közli ellenfele egyik magánlevelének következő helyét (Ähnlichk. d. hung. Spr.: Einleit. V. l.): «Linguam hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Lapponum dialecto Finnica evidenter monstravit P. SAJNOVITS, et nuperrime I. HAGER. Talia legere debuisse ante quam vel gry, saltem de Hebræica, Syr. Arabica adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse

főoka különösen híressé vált utóbbi művének a tudományos világban már ekkor közelismerésre jutott finn-magyar nyelvrokonság eszme ellen támadó czélzata, melylyel szemben t. i. szerzőnk azt akarta bebizonyítani, hogy nyelvünk igazi keleti nyelv, nem pedig éjszaki. «Ich glaube entdeckt zu haben» — írja könyve bevezeté-

potest.» Másutt ugyancsak SCHLÖZER «álmadozásoknak és említésre sem méltók»-nak («Träumereyen u. keiner Erwähnung wert») itéli BERECSZÁSZI eszméit (Nestor III: 119). Ezzel szemben elismeréssel nyilatkozik róla kortársai közül GYARMATHI SÁMUEL, kinek «Affinitas linguæ Hungaricæ» műve következőket írja előszavában (XI. l.): «In publicum edidit P. Beregszászi Professor collegii ref. in Sárospatak, vir literaturæ orientalis peritissimus mihiq̃ue amicissimus, opus magno eruditionis apparatu elaboratum, ex quo lector cognoscere poterit, in quibus lingua hungarica cum orientalibus convenit. Magna assiduitate scrutatus est vir diligentissimus linguas orientales sequentes: Hebraicam, Chaldaicam, Syriacam, Aethiopicam, Arabicam, Persicam, Turcicam, Curdicam, Zendicam, Pehlvicam, Kalmuckicam, Zingaricam, Hindostanicam, Indicam, Manschuricam, Tataricam, Sinensem, Armenicam, Grusinicam, Georgianam; præterea linguas occidentales: Valachicam, Bohemicam, Germanicam, Latinam, Italicam, Gallicam, Albanicam, etc. et quid-quid in his labore diuturno detegere potuit, vocabula undique plurima notando, et Syntaxin earum linguarum subtiliter rimando, consequenter illa, quæ hungarico aliquid affine habebant sollicite congerendo; in unum corpus redegit, atque ita literaturæ hungaricæ amatoribus thesaurum maxime æstimabilem contexuit, qui ex eo multa admodum adhuc incognita, in linguæ patriæ naturam investigandam pertinentia, et nexum ejus cum omnibus his linguis demonstrantia maxima cum voluptate haurire possunt, quo omnes boni patriæ cives, tam hodierni, quam posteri, magna huic viro de republica literaria optime merito, gratitudine devincti sunt, eruntque.» RÉVAY is elismeréssel nyilatkozik BERECSZÁSZI keleti hasonlatairól: «Multa horum egregie iam sunt probata a Beregszászio, quem honoris causa iterum nomino» (Elab. Gramm. 50. lap). HUNFALVY szerint (Akad. Ért. 1855. évf. 103—104. ll.): «BERECSZÁSZI nem ismerte még a nyelvtudomány eljárását. Összehasonlítani a magyar nyelvet keletiekkel, azaz sémiekkal, indogermánokkal annyi, mint határozatlanná tenni a feladatot; mert keleten, vagyis Ázsiában mindenféle nyelv van, rokon és nem rokon. De az nem egészen BERECSZÁSZI hibája, kora még nem volt megérve a valódi nyelvhasznításra.» Hibázik itt HUNFALVY abban, midőn azt véli, hogy csak rokonítás kedvéért lehet és kell hasonlítani: a jövevényszók eredete is csak hasonlítás révén derül ki.

sében (1. l.) — «dass die Hungarische Sprache eine ächt morgenländische Geburt, mithin den Semitischen sowohl, als auch den Japhetischen Sprachen in vielem ähnlich, oder um es mit einem Wort zu sagen, fast mit allen bekannten Asiatischen Sprachen, der Hebräischen, Chald., Syr., Aethiop., Arab., Mongol., Pers., Curdischen, Grusinischen u. Türkischen, mehr oder weniger verwandt sey, wovon jedoch die gelehrte Welt wenig, oder gar nichts weiss.» Hat ekin tetbe vesszük, hogy a múlt század végén még nem voltak tisztázva a nyelvi egyezések ősi rokonságból s külső érintkezésből eredő tö nyeinek elválasztó kritériumai, valamint hogy a magyarnak a sémi nyelvekkel való egyes, különösen grammatikai hasonmásai meg tévesztették a nagy Révaynak is ítéletét, valóban nem vehető súlyos vétség számba BEREGSZÁSZINAK ama kifejezésbeli túlzása, melylyel a «rokon» szót alkalmazza e nyelvek viszonyára, annál kevésbbé, minthogy egyébként elég óvatosan és helyesen kifejti, hogy e nevezeten csak «hasonlóságot» ért («in vielem *ähnlich*»; a czimben is: «*ähnlichkeit*», nem: «*verwandtschaft*»). Azt sem vehetjük nagyon zokon a fajára büszke magyar írónak, hogy fölzúdul érzése HAGER amaz állítására, mely szerint a magyarok Lapponiából származnának.*) Ezekkel szemben rendkívül széleskörű ismeretre és éleslátásra vall BEREGSZÁSZINAK azon fölfedezése, hogy a magyar nyelv szókincsében igen jelentékeny számban vannak olyan elemek, melyeknek kapcsolatai — vagy mint ma értjük, külső nyelvi hatások-

*) Igen talpraesetten idézi BEREGSZÁSZI ellenfele művének («Neue Beweise der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern; Wien, 1794») ezen tényleg botor következtetésére egy bírálójának következő észrevételét: «Ist die Ungarische Sprache wirklich mit der Lappländischen verwandt (welches noch nicht bewiesen ist) so folgt daraus nicht, dass die Ungarn aus Lappland herkommen; sondern vielmehr, dass beyde vor Alters einen gemeinschaftlichen Stammvater und Wohnort in irgend einem wärmern Clima Asiens hatten, woraus die Lappländer gegen Norden hin, die Türken gegen Mittag, und die Ungarn gegen Abend herzogen. Dass Lappland je so volkreich gewesen, davon scheint weder die Geschichte, noch die Lage und physische Beschaffenheit desselben Beweise zu enthalten» (Aehn. 189. l.).

ból eredő összefüggései — messze szétágazódnak a kelet csaknem összes népeinek nyelveiben. Ő mutatott ki először nagyobb számban egyezéseket a török, tatár, mongol és mandsu nyelvekkel, előkészítvén ily módon az altaji nyelvrokonság eszméjének csak négy évtizeddel később bekövetkezett kialakulását. E helyt közelebbről érdekelnek bennünket az árja nyelvek egyező elemeire való utalásai, melyek között sok ma is föntartható, becses adat is találkozik, mint pl. magy. vár: ujp. *var* «schloss, festung» (98, 122. l.) | m. ár «pretium»: ujp. *arz* «wert» (98.) | m. hús: ujp. *kusch* «fleisch» (103.) | m. gulya: ujp. *gala* «ochsenheerde» (103.) | m. isten: ujp. *jezdan, izdan* «gott» (109.); m. váma: ujp. *wam* «schuld; zoll» (109.) | m. kincs: ujp. *kendsch* «thesaurus» (110.) | m. hét: ujp. *heft* «sieben» (110.) | m. száz: ujp. *sad* «hundert» (111.) | m. ezer: ujp. *hezar* «tausend» (111.) | m. kutya: ind *kutta* «hund» (133.). BEREGSZÁSZI volt az első, ki kaukázusi nyelvet (a grúz) vont magyar hasonlításai körébe (Aehnl. 72.); sőt később megismerkedvén a szanszkrittal magyar-indus szók közlését is igéri (l. Tudományos Gyűjtemény 1821. VIII: 90. l.). Nem merőben tanulság nélkül valók a sémi nyelvekre való hivatkozásai sem, melyek között szintén akad néhány kétségtelenül egybetartozó, azaz valamely közös végforrásban találkozó adat, pl. m. izsóp: héber *אֵזוֹב* «hyssop» (86.) | m. kénecs: héb. *קֶצֶב* «schatz» (87.) | m. szombat: héb. *שַׁבָּת* (88.) | m. kaszabol: héb. *קָצַב* «hauen» (88.) | m. zsák: héber *שַׂק* (88.) | m. palota: chald *פַּלְטִין* «palast» (91.) | m. terjék «theriaca»: chald *תְּרִיק* «thariak» (91.) | m. kávé: ar. *قهوة* «kaffee» (95.) | m. kömény: ar. *كمون* «kümmel» (94.) | m. ibrik: ar. *إبريق* «kaffeetopf» (95.) | m. lombik «vas destillatorium»: ar. *النبيك* «retorte». Midőn ma a magy. *kaszab* «disznóölő, hentes» (MTsz.) eredetét kutatjuk s rájövünk bolgár *kasap*, *kasapin*, szerb *kasapin* «fleischer», illetőleg (honnan ez utóbbiak valók) oszmanli *kasab* id. egyezéseire, szintén megjegyeznők, hogy emez ismét az arab *قصاب* mása, mely mint fent idézett héber megfelelője mutatja, törzsökös sémi szó; s hasonlóképen kiemeljük, midőn a magy. *szombat*-ot közvetlenül az ószlovén *sabota* átvételének magyarázzuk, hogy emez ismét többrendű közvetéssel a héber *šabbāt*-ra vezethető vissza. Jól tudjuk, hogy idegen eredetű szók vizsgálataiban

vajnai nehéz sokszor a közvető nyelvterületek megállapítása mai eszközeinkkel is s nem csodálkozhatunk rajta, hogy ilyenekre nézve BEREGSZÁSZINÁL nem találunk helyes fölfogást, ki egyébként ezen, valamint más módszerbeli tévedéseiben nem áll alantabb kora színvonalánál.

Valamint a finn-magyar nyelvrokonság eszméje SCHLÖZER-ben és nálunk PRAYban, úgy találunk BEREGSZÁSZI kutatásai a történetírók közt követőt FESSLERben (Ignatz Aurelius), kinek *«Die geschichte der Ungern und ihrer Landsassen»* (Leipzig, 1815) műve a magyarokat éjszaki Indiából kivándorlott török eredetű népnek tartja (I: 186. l.) s ezzel véli megmagyarázhatónak a benne előforduló «ind, pehlevi, perzsa és szanszkrit szavakat» is (I: 185. l.), minők a művének első kötetéhez csatolt finn-magyar összehasonlító szótáblázatok jegyzetei szerint: magy. k ö n y ö k: indostani bengali *kunji*, decani *kunji* | h ú s: bengali *gus*, decani *goscht*, perzsa *guscht* | t e j: bengali, decani *dud*, multani *djud* | t í z: bengali *des*, *das*, decani *dos* | s z á z: per. *sjad*, ben. *sav*, dec. *sou* | e z e r: beng., dec. *hazar*, per., kurd *hazar*. V. ö. ugyanitt még: e s o n t: abassini *tschont*.)

Új világot derített a keleti nyelvek rokonsági és érintkezési kapcsolataira KLAPROTH GYULÁnak kiváló nevezetességű kaukázusi útírelése,**) melynek függeléke (*«Kaukasische Sprachen: Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien»*) legelsőben nyújt az európai tudományosság részére bővebb tájékoztatást a kaukázusi nyelvekről. Itt találjuk legrégibb említését annak, hogy a Chunzag-i avarok THEOPHYLACTUS *Ogor*-jaival, illetőleg az e népfajból kiszakadt *Obáp*-okkal lehetnek azonosak, mit KLAPROTH avval is igazolhatónak vél, hogy több hunn történeti név a kaukázusi avarok közt is föltalálható. Erre vonatkozó adatai (12. l.): hunn *Uld*, *Uldin*, *Uldes*: avar *Uldin* «eine awarische familie» | h. *Attila*: av. *Addilla* «ein häufiger manniname» | h. *Bleda*, *Budach*: av. *Bu-*

*) L. FESSLER szóhasonlatainak bírálatát HUNFALVY PÁL részéről: Magy. Nyelvészet III: 79—84 ll.

**) «Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der Kais. Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der Kaukasischen Länder und ihrer Bewohner, von JULIUS von KLAPROTH. I—II. Halle und Berlin, 1814.

dach «famiIiennamc; *Budach Ssultan*» | h. *Ellak*: av. *Ellak* «lesg-jischer mannsnamc» | h. *Dingizik*: av. *Dingazik* «famiIiennamc» | h. *Esxa* «tochter des Attila»: av. *Eska* «cin jctzt veralteter weibcrnamc» | h. *Balamir*: av. *Balamir* «mannsnamc» || magy. *Almus*, *Zolta*, *Lecl*, *Geisa*, *Sarolta*: av. *Armuss*, *Lecl*, *Ssolla*, *Gaissa*, *Sarolta*. Nyelvészeti szempontból még nevezetesebb következő megjegyzése: «Eben so merkwürdig ist die bedeutende ähnlichkeit der auarischen wurzelwörter mit den der samojedischen, ostjakischen und anderensibirischen sprachen, die ein grosses licht über den ursprung dieses volkes verbreitet; noch ist es indessen zu früh auf diese data hypothesen und conjecturen zu bauen» (12. l.). Álljon itt pár példa azon kaukázusi és finn-magyar egyeztetések közül, melyekkel KLAPROTH ez észrevételét támo-gatja: (14. l.) avar *uassa*, *vaass*, *uschi* «knabe» (ERCKERTNél: avar *vas*, *vacj*, dido *uži*): vogul *uass*, *uss*, *usch*, *uiss* (u. *kum*) «knabe» (helyesen *wnš*, *uš* «klein», *uš khum* «knabe») | (16. l.) andi *chutscha* «haut» (ERCKERTNél: karata *χhuči* «fell»): zürjén *kutschik* (*kuc'ik* «fell, haut, leder») | (16. l.) akuša *likka* «knochen» ERCKERTNél: kaitach *likha*, akuša *liqa*, varkun, kubacsi *liħha* «knochen»: osztják *lūu*, *luch* (ÉO. *lū*, SO. *louħ* «knochen») | (17. l.) avar *tza*, *tzoa* «stern» (ERCKERTNél: *tea*, *teoa*, *teua*, karata *coa* id.): vog. *ssowwa*, *ssowy*, *ssou* (helyesen : *sqw*) id. | (21. l.) avar *hetco*, *itzo*, andi *hintzo* (ERCKERTNél: av. *hetco*, *jötc*, andi *χinco*, karata *anča*) «stein»: zürj., votj. *is'* (*iz*) id. | (21. l.) chunzagi *bochor*, andi *perkol* (ERCKERTNél: av. *borox* «schlange»): vogul *bjerko*, *perk* (*përek* «wurm»), magy. *b o g á r* (!) | (21. l.) avar *oss*, dido *iss* (ERCKERTNél: av. *ocj*, dido *is*) «ochs»: vog. *oschka* (*uskü*), votjak *osch* (*oš*) id. | (22. l.) avar *keto*, *geto*, andi *cheto*, *gedu* (ERCKERTNél: av. *khetha*, andi *gedu*) «katze»: vog. *kate* (helyesen : *käti*), osztj. *kyti* (ÉO. *kati*, *kiti*) id. Hasonló egyeztetések találkoznak KLAPROTHnak egyéb kaukázusi nyelvekből közölt szójegyzékeiben is, minők pl. (147. l.) csecsencz *kok* «fuss» (ERCK.: *qog*, *quag*): zürj. *kok* id. | (157. l.) csecsencz *ischa*, avar *iass* (ERCK.: csecs. *žiša*, avar *jac*, andi *ece*, karata *jaci*) «schwester»: vogul *iss*, *ischa* (*ış* «jüngere schwester») | (157. l.) csecsencz *maar* «ehemann» (ERCK.: *mār*, : *majra*): cserem. *mara* (*mári*) id. | 163. l.) csecsencz *lua*, inguši *loo*, *la* (ERCK.: csecs. *luo*, *lo*) «schnee»: mord. *lou*, *lov* id. || (199. l.) osszét *waad* «wind»,

pehl. *vad*, kurd *bah*, ujper. *bad* «wind» (HÜBSCHMANN-nál: ossz. *vād*, *vād*, av. *vāta*): vog., osztj. *wot*, *uāta* (vog. *rāt*, *vuot*, ÉO. *vāt*, *vōt*) id. | (210. l.) osszét *khart* «hof» (helyesen: *kharth*, *kārt*): zürj. *karta* id. | (211. l.) osszét *teach*, *teache* «salz» (helyesen: *caχ*, *cāχ*, *cañχa*): vogul *sjak*, *ssech*, szamojéd *schak*, *ssak* (IV. *šāχ*, *šāk*), osztj. *schok* id. A cserkesz nyelvről külön is kiemeli KLAPROTH (228. l.), hogy egyes szavai a finn, s főkép a vogul és osztják nyelvekével egyeznek, így: cserk. *schug* «salz» (EROK.: kabardin *šugh*, šapszugi *šugu*): vog. *ssech*, osztják *schak* | cserk. *kaf* «schiff»: vog. *kaba*, *kap*, *chap* (helyesen: *χāp*), osztj. *chap* (ÉO. *χāp*, *χōp*) | cserk. *jin*, *in* «gross» (EROK.: abadzech *jine*, kabardin *jin*, šapszugi *ine*): vogul *jeni* (helyesen: *jānī*), osztj. *on*, *unno* (ÉO. *ōn*). Az effélékből kissé hamarosan levont következtetése (229. l.): «Diese Aehnlichkeiten leiten auf den schluss, dass die Tscherkessen zu einem stamme mit den Wogulen und Ostiaken gehört haben, der sich aber schon in sehr alten zeiten in verschiedene zweige geteilt hat, deren einer wahrscheinlich die Hunnen waren».

A finn-magyar nyelvek szókincsének kaukázusi, különösen osszét elemeihez sok becses adatot közöl KLAPROTHnak másik híres műve, az «*Asia Polyglotta*» is, melynek első kiadása Párisban 1823-ban, második 1831-ben látott napvilágot. Itt találjuk többek közt először említve a következőket (88—97. ll.): osszét *marg* «gift»: finn *myrkky* id. | osszét *awsist*, *ažesta* «silber» (helyesen: *āwzist*, *avžeste*): votj. *āwēs* (hely.: *azves*) id. | osszét *andan* «stahl»: votj. *andan* id. | osszét *šuchsarine* «gold» (hely.: *sužzarine*): votj. *sarne* (hely.: *zarūi*) id. | osszét *ski*, *šuski*, *šiškin* «hafer», akuša *susul*, inguš *šujūs*: votj. *šese* (hely.: *sezi*) id. | osszét *gal*, perzsa *gaw* «ochse»: votj. *skall* (hely. *iskal*, *skal*) id. || (198. l.) akuša *kere* «blatt»: zürj. *kore* (hely.: *kor*, votj. *kwar*) | (198. l.) andi *misa*, kubacsi *musa* «erde» (EROK. varkun *musa*, grúz *mīca*): votj. *musiem* id. (hely.: *mužem*; v. ö. *mužū* «auf die erde», *mužis* «von der erde») | (198. l.) georgiai *t'it'i* «finger» (EROK.: *thithi*): zürj. *tjute* id. (hely.: *čūi*); v. ö. lapp *čute*, vog. *tuā* id. | (198. l.) thuš *čare*, *čari* «fisch» zürj. *čeri* id. | (201. l.) georgiai *kwa* «stein» (EROK.: grúz *khua*, *khva*): vog. *kow* «stein» (hely.: *kāw*, *kaw*): v. ö. magy. *kova*. Ugyane miben jelentkezik először annak észrevétele, hogy a magyarral rokon nyelvekben nemcsak osszét, hanem egyéb íránságbeli szavak is találhatók, így: (198. l.) zürj. *nān* «brot» (hely.: *nan*): perzsa *nān*

| (199. l.) permi *šior* «horn» (hely.: *šur*): perzsa *šora*, zd. *šreono* (hely.: per. *suru*, zd. *sru*, *srva*) | (199. l.) votják *gulen* «kehle» (hely.: *gulon*): parszi *gulu* | (200. l.) permi *mort*, votj. *murt* «mensch»: perzsa, pahl. *mard*, *merd*, zd. *merete* (hely.: *marēta*) id. | (201. l.) permi *kul* «teufel» (hely.: *kul*): per. *g'ul* | (68. l.) finn *piim* «milch» (hely.: *piimä* «geronnene milch»): pahl. *pim* (zd. *paēman* «milch») zürj., votj. *dās* «zehn» (hely.: *das*): összet. *des* (hely.: *des*, *däs*), örmény *dasn* id. | mord. *syre* «alt» (hely.: *šire*): per. *ser* (hely.: *zar*), zd. *seorue* (hely.: *z urura*), összet. *sarond*, *serind* (hely.: *zarond*, *zürond*).

KLAPROTH művei nagy hatással voltak hazánkban a magyar ethnologiai kutatásokra. Ama fölfedezés, hogy a kaukázusi avaroknál hunn és régi magyar tulajdonnevek vannak divatban, igen jól illett a BIBORBANSZÜLETETT császár ama tudósításához, hogy az Etelközből keletre fordult magyar töredék PENSIS tájékán telepedett meg, hol mint az őshaza emléke ismeretes volt a kumamelléki *Madzsar* város is, még pedig fönymaradt romjainak nemesak BÜSCHING, LEBECHE, GMELIN, PALLAS és Klaproth külföldi tudósoktól eredő tüzetes leírásai révén, hanem ezeket megelőzőleg TURKAI SÁMUEL — vagy, mint BERECZÁSZI idézi (Achnl. d. hung. Spr. 4. l. jegyz.): TURKOLI S. — orosz hadi szolgálatban állott magyar embernek 1725-ben Asztrachánból szikszai rokoniaihoz küldött levele nyomán.*) Hozzájárult mindezekhez, hogy Klaproth kaukázusi

*) L. e levél egész szövegét s adatai hitelességének bírálatát: Ethnogr. VIII, 459—463. ll. Régebben JERNY foglalkozott történetével s a krími magyarokra vonatkozó tudósításának helyreigazításával (Keleti Utazás: 148—151. ll.) A szorosan ide tartozó rész így szól: «Mivel az Históriák írják, hogy a Magyarok, Hunnuszok Scythiából jöttenek Európában: ...n ezen Országban tudakoztam, hol laktanak. Azon Magyarok lakóhelyére reá akadtam: Lakások volt a Volga vize mellett igen fővenyes és erdőtlen helyen A Magyarok királya pedig lakott Kuma nevű folyóvíz mellett, mellynek Palotái jöllehet rongyosak, de még ma is fenn állnak, és azon helyet ma is hívják Pogány nyelven Magyaroknak. Magyar nyelven pedig sehol sem beszélnek, sem magyar faluk nincsenek. A mint pd. a Kalendárium írja, hogy Anno 445 a Magyarok visszatértek Scythiába, azon Magyarok letelepedtenek a Crími Tatárok között, most is Crimben a Tatár Chán protectiója alatt 7 Magyar Faluk vagynak, mellyekben voltam én is. Ezen 7 Falukban Magya-

szójegyzékeiben, valamint a rokon nyelvekkel, összevethetők voltak hasonlatok a magyarral is, melyeknek tanulságát egybevetve a történeti adatokéval DANKOVSKY GERGELY «*A Magyar Nemzet maradéki az ősi lakóhelyekben*» (Pozsony, 1826)» ezimű művecskéjében nem habozik annak hirdetésével, hogy «szerencsésen felfedezte a Magyarok maradványait ugyanazon lakóhelyeikben, a melyekbe KONSTANTIN Császár a Magyar Nemzetnek otthon maradt részét tette», vagyis a Kaukázusban (l. az előszót). Nyelvi egyeztetései közül álljon itt mutatónak pár példa: magy. kacsó «kaukázusul: *ketschi, kaschu* «nanus» (EROK.: avar *ghez*, andi *χhažu* id.) | kő: kauk. *kou* «lapis» (EROK.: grúz *khua*, ingiloi *khuraj*, láz *khua*, tabasz-szaráni *kaχ*) | gatyá: kauk. *chat'si* «caligae» (EROK.: cssecsenez *χači*, lák *jaltu-χχhažag*,) || tarchan «olim iudex (vide: Corpus Juris Hungarici): kauk. *tarchoni* «judicium» (EROK.: farkun, lük *talqan*, akuša *talykan* «fürst»; összet *tharchon* «gericht, schiedsgericht; richter»; l. Nyör 26: 363.) | híd: kauk. *chid* «pons» (összet *χīd*, *χēd*)* | méreg: kauk. *marg* «venenum» (összet *marg* id.) | ezer: kauk. *asyr* «mille» (EROK.: cssecsenez *ezir*, *ezer*, kaituch *azir*, dzsek *azar* a perzsából). «Kaukázusi» gyanánt szerepel nála sok török egyezés is, mint pl. az oroszlán, *csizma*, *béka*, *szakál*, *balta*, *bicsak*, *csiger*, *kapu*, *ökör*, *teve*, *tyúk*, *kél*, *homok*, *gyümölcs*, *kényeső* (kauk. *geneszu* = kín *konessu*, Cod. Cuman.; RADLOFF olvasásában: *könäsü*), *sárga*, *ser* (kauk. *sira* = tat. *sira* id.) stb. szavaké. DANKOVSKY útmutatását követve írta meg ERDÉLYI JÓZSEF pozsonyi mérnök «*Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen*» (Ausgehoben aus JULIUS von KLAPROTH's Reise in den Kaukasus und dessen Beschreibung des östlichen Kaukasus; Pressburg, 1826)» ezimű kis füzetkáját, melynek magyar-kaukázusi (illetve magyar-iráni és magyar-török) egybevetései között szintén találkozunk néhány figyelemre méltó újabb adat, minők: magy. ravasz «fuchs»: kauk. *ruvasz* (összet *ruvas* «fuchs») | gáz: kauk. *gasz* «ben» (örm. *gaz* «dornengewächs»), ujper. *gaz* «tama-

mul beszéltenek, ezen az 7 Falun és a mi Magyar Országunkon kívül nintsen több».

*) A zárjelben mellékelt alakok újabb forrásokban található megfelelőik.

riske») | ü r ü : kauk. *urek*, *ur* «lamm» (összét: dig. *ur*, *urek*, tag. *wärig* id.) | ü r e g : kauk. *urik*, *uru* «loch» (ERCK.: csecsencz 'urig, *uar*, *uort* «loch, vertiefung») | h ú r : kauk. *chaur* «sehne» (?) | g a z d a g : kauk. *kchezdig* «reich» (összét *ghazdug*, tag. *khüzdig* id.) | b a j u s z : kauk. *mautz* «mund» (ERCK.: chinnaug *mac*, tabasszaráni *mučmuč* «mund»; v. ö. avar *meječ* «bart» stb.) | s ó : kauk. *sug*, *sok* «salz» (ERCK.: kabardin *šugh*, šapszugi *šugu* id.) | t ö r v é n y : kauk. *tarchon* «gericht» (l. fentebb: *turchan*) | b á r s o n y : kauk. *barsina* «seide» (ujp. *berěsem* id.) | k o n d á s z : kauk. *chunda* «schwein» (ERCK.: andi *χunta* id.) | t ö r : kauk. *tur* «schwert» (ERCK.: örm., lák, kubacsi, rutuli *tur* «säbel») | t a p l ó : kauk. *tapchana*, *taplo* «feuerschwamm» (BESSE JÁNOSNÁL is: abadzech *tapló* id.) | r é s z e g : kauk. *raszeg* «betrunken» (összét *rasig* *khamin* «sich betrinken»; *khamin* «tun, machen»).

A messzemenő ethnologiai következtetések, melyeket az utóbb említett kutatók főkép a kaukázusi nyelvek szókinszbeli egyezéseire építettek, JERNEY JÁNOSBAN akadtak hivatott bírálóra, ki «*Világosítás Asiában a Kaukázus hegyén lakozó Avarok és Künságiak nyelvének magyartanulása iránt* (Szeged, 1829)» című értekezésében korának viszonyai között valóban bámulatos elfogulatlansággal és belátással határozza meg a tárgyalt észleletekből okszerűen levonható tanulságokat. Ő nem tagadja a nyelvi hasonlatok tényeit; de ítélete szerint mindez még egyes történeti adatok hozzácsatolásával sem elegendő bizonyíték az «atyafiság» (s ez alatt ő nem rokonságot, hanem nyelvi és faji azonosságot ért) fölvételére. «Oly Nemzetet vállalhat csak el a Magyar igaz Atyafiának», — írja e művében (13. l.) — «mely nyelvében, akár mi dialektusbeli különbség mellett is elannyira hasonlít hozzá, hogy a beszéd szolgálatánál fogva annak gondolatait s érzéseit felfoghassa; legyen bár szokásában s ruházatában különböző amazétól. *A nemzeti azonosságnak s vér szerinti atyafiságnak* ha ezen csallhatatlan próbakövén vizsgálja a kritikus olvasó DANKOVSKY és ERDÉLYI urak összevetett vállakkal egy célra intézett munkáit, lehetetlen nem tapasztalnia, hogy a pályát, mellyen indultak, kezdetinél tévesztve, nagy fontosságú állításaikat a történeti bizonyosság szőgyenére a lehetőség lépcsőjéig sem emelték fel ez érdemes Írók. Az első némelly régi historiai datumokat KLAPROTH Udvari Tanácsnok Utazási leírásával egybe vetvén, ebből húzott hibás magyarázatoknál fogva az

*Avarokat és Karacsaiakat tartja Magyaroknak. Kereken kimondva: egy-két szónak, névnek magyar hangzata s jelentése a győző fegyver, melylyel egy ivnyi futó írásoskúban kivivottnak képzele a nehéz kérdést, feltaláltaknak a Magyar maradékokat. Magasabb polezán áll Nemzetünk a Historia és Philologia kritikai ösmeretének, hogy sem egynéhány szó hasonlatosságára építenő származási történetét és DANKOVSKY Űr értekezéseinek általa hiú remónyolt fogamatosságot engedne. Mennyi atyafi Nemzetekre, mi temérdek Magyarokra találhatnók a vérség illyetén próbáinál fogva e kerek földön?!» Az avar nyelvben folytatja más helyütt (19. l.) szerzőnk, *találhatnak ugyan, valamint más ottani népeknél is miénkével közös szavak; de azokból atyafiságot, szoros vérséget határozni nagy inconsequentia volna, Túl vagyunk már azon, hogy a Török Nemzet Magyar származásáról s atyafiságáról vagy csak kérdést tennék: mégis esekély szorgalommal mintegy 300 magyar értelmű török szónál többet találtam én. Így van a dolog más keleti nyelvekkel, különösen a Kaukázialkkal; egész napkeletet azért Magyarok régi hazájának, népeit magyar maradékoknak állítani túrhetetlen, de egyszersmind nevetséges vakmerőség volna.* Ez régen ösmert igazság, melyet most sem tagadhat senki, ha csak az Emberi nemzet történetének fonalát balgatagúl szétszaggatni nem törekszik». Hogy miként kell mégis magyaroznunk a kaukázusi hasonlatokat, arra nézve JERNY így vélekedik (25. l.): «Midőn a kaukasziai nyelvek ösmeretének vezércsillaga KLAPROTH következő itéletét nyilatkoztatta ki: „Obgleich die Sprachen der Kaukasischen Völkerstämme unter sich bedeutend von einander abweichen, und auf den ersten blick gänzlich von einander verschieden erscheinen, so findet man doch bei genauer Untersuchung eine gewisse Familienähnlichkeit und Berührungspuncte unter ihnen. Besonders merkwürdig aber ist die grosse Menge ähnlicher Wörter, die sich mit nördlichen, vorzüglich Finnischen und Samojedischen Sprachen gemein haben (Asia Polyglotta, pag. 133.)” és példákkal is támogatja állítását: megnyílik előttünk azonláthatár, mellyben a Kaukasziai nyelveknek miénkkel mennyire lehető rokonságát, s azon rokonságnak okát a Történetek világossága után élesebb szemekkel láthatjuk. SARNOVICSCSAL egyértelemben levő egész Tudós Sereg nyomós bebizonyításai szerint ingadoz-*

hatlanul hiisszük nyelvünknek a Finnuséval némi nemű közelebbi rokonságát a nélkül, hogy eredetünket azoktól hoznánk le, vagy azokat Árpád elmaradt felekezetének lenni megengednők. Klaproth maga Finnek közé helyezi a Magyarokat nyelvök hasonlatossága miatt (Sprach-Atlas XII—XXIV); annyi tehát mintha Magyar nyelvben Kaukaszus népeinek temérdek szavait feltaláltatóknak mondaná». Röviden kifejezve JERNEY szerint a kaukázusi-magyar egyezések a rokon nyelvekkel közösségben történt régi átvételek lehetnek.

Természetes, hogy e fejtegetések nem voltak elegendők ama vérmes remények eloszlatására, melyek hazánkban a keleti magyarok föltalálhatására vonatkozólag a kaukázusi *avar*, *varkun*, *kabardin*, *karacsaj* népnemek, a hunn és régi magyar személynemek s a *Mažar*, *Hünság* (más olvasattal: *Künság*; helyesen: *Xúnzax*) helynevek hírvétele nyomán támadtak. Elvégre JERNEY sem vonhatta kétségbe azon teljes hitelt érdemlő történeti tudósításokat, melyek szerint a Kaukaszus táján lakott valamikor magyarság; legfeljebb azt vélhette e néptöredékről, hogy «a Mongolok győzedelme okozta Népek költözködése alatt, minek utánna polgári lételét elvesztette, többféle s különösen Mongol meg Tatár népekkel összeveveredvén, nyelvét és nemzetiségét annyira elveszté, hogy keverék maradványinál csak némely helynek nevezete s néhány szóbeli hasonlatosság maradna fenn; eredeti magyarságuk pedig örökre megszűnt» (27. l.). De a Kaukaszus akkori ismerete mellett, ki tudhatta, hogy csakugyan így áll e dolog s nem találkozik-e még a hegyek rejtett zugaiban valamely föl nem fedezett törzs, mely eredeti magyarsága nyomait hívebben megőrizte? Ezen sok hazafi képzelmét izgató kérdésnek tisztázása leginkább magyar kutatótól volt remélhető s úgyszólván nemzeti közóhajnak felelt meg ÓGYALLAI BESSE János, midőn erre vállalkozva 1829-ben a Kaukaszusba indult, hogy annak egész területét bejárva biztos tudósítást hozhasson a tényállásról. Mint a józanabbak előre látták, fáradozása nem vezetett a kívánt eredményhez, minek következtében csak nagy küzdelemmel adhatta ki egy évtized múlva (1838-ban) Párisban «*Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830, pour servir à l'histoire de Hongrie*» című művét, mely különben inkább népszerű útleírás, mint rendszeres tudományos munka elannyira, hogy maga a tanulmány-

útnak czélba vett feladata is csak igen rövid méltatásban részesül benne (77—85. és 339—345. ll.). Ez főképpen a már ismert történeti és nyelvi adatokat idézi újra, melyhez eredeti észrevétel gyanánt csak néhány kétes értékű névhasonlítás és szóegyeztetés csatlakozik (l. Ethnographia VIII: 467).

Századunk második évtizedében ismerik föl Németországban különösen Bopp korszakalkotó munkássága révén a szanszkritnak kiváló jelentőségét az indo-germán nyelvhasznításban s jól érthetjük, hogy amaz élénk érdeklődés, mely ezen korban a magyarok keleti maradványainak föltalálására irányult, kutatását kiterjesztette ezen tárgyra is. SZABÓ JÓZSEF foglalkozik ezzel a Tudományos Gyűjtemény 1826. évfolyamában (VI. és XI. füzet) megjelent *«A Magyar név s Eredet méltóságának kivívása»*, továbbá *«A Sanscrit»* című értekezéseiben, melyekben a magyarokat Indiából származtatja s bizonyosságul szanszkrit verseket idéz, melyeket olyformán hoz párhuzamba a magyarral, mint az élezhapok régiségleleteiben, vagy műfordításaiban szokás, hogy t. i. a szanszkrit szavakat szétvagdalja, szükség esetén össze nem tartozó részeket egybeköt s így mitsem törődve az értelmi egyezéssel e hangtörödékekből magyaros hangzású szavakat farag. Fejtegetéseinek ilykép kihozott végeredménye: *«Ha a Sanscrit nem volna is az igazi régi magyarság, már azzal is sokat nyertünk, hogy abban több valóságos Magyar szavakra találunk, mint amennyit valamennyi holt s élő Európai nyelvek abból kölcsönözhetnek»*. Komoly igazolását e tételnek, úgy látszik, ő is inkább a jövőtől reméli. *«Vajha felsőges igyekezetű Körösömket»* — írja utóbb említett közleménye befejezésében — *«a kit az Isten javunkra mindeddig megtartott, erre figyelmessé tehetnénk! Ő éppen ott lévén, magából a tiszta forrásból meríthetne. De talán úgy is észreveszi a könnyen esmerhető hasonlatosságot s atyafiságot. Vajha nagy szívű, lelki Nagyjaink s Tudósaink figyelmét érdemeképen magára vonná ezen nevezetes tárgy s köztörekedéssel előmozdítának Hazánk, Nyelvünk s Eredetünk dicsőségét!»* KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR tényleg meg is felelt e várakozásnak; 1832. április 10-ikén Calcuttaból küldött levelében (l. Tud. Gyűjt. 1833. évf. I: 96. l.) t. i. ezeket írja: *«Hungari Literati postquam uberiores literaturae sanscriticae acquisiverint notitias, mirabuntur quanta sit affinitas huius antiquae linguae cum nostra vernacula»* s alább (97. l.): *«Analogiam ingentem esse cum lingua*

Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica magna cum voluptate didici; de hogy valahol közzé is tette volna e rendbeli tapasztalatait, arról nincs tudomásom. SZABÓ JÓZSEF éretlen nyelvészkedésére DANKOVSKY GERGELY alkalmazott kritikát «*Der Völker ungarischer Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften, von welchen die heutigen Magyarer unmittelbar abstammen, Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christi Geburt* (Pressburg, 1827)» című füzetkéjében, hol (22. l.) a következőleg ír róla: «Wenn man die deutsche Uebersetzung der sanskritischen Verse mit seiner ungrischen derselben Verse vergleicht, so sieht man, dass der Hr. Prof. zwar ungrische Wörter aus dem Sanskrit herausdrechselte, zugleich aber einen von der deutschen Uebersetzung ganz verschiedenen Sinn heraus brachte. Auf diese Art kann man in allen Sprachen gleichlautende Wörter finden, allein ob sie auch dasselbe bedeuten, ist eine andere Frage; z. B. die ungrischen Wörter: *hang, szál, bár, vár*, sind mit den deutschen: *Hang, Saal, baur, wahr*, gleichlautend, bedeuten aber etwas ganz verschiedenes. So ist der slavische Satz: *sedlakova cera, propila nos, a ma viset*, dem Latein nach ganz gleich dem Lateinischen: *sed lac ova cera pro pila nos amavisset*; doch der Bedeutung nach ganz verschieden. So beiläufig hat Hr. Prof. SZABÓ das Sanscrit ungrisch gedeutet, und stracks die Ungarn zu Indiern gemacht». Figyelemre méltó megjegyzés, melyet DANKOVSKY magához a magyar-szanszkrit szövegezek eszméjéhez fűz: «Indess, wenn es indische Wörter in der ungrischen Sprache gibt, was jedoch Hr. SZABÓ keineswegs bewiesen, so könnte man diese Erscheinung auf dem historischen Wege erläutern, ohne deshalb die Ungarn für ursprüngliche Indier zu halten. STRABO erzählt (XI: 5), dass die über dem Kaukasus nördlichen Völker indische und babylonische Waaren auf Kameelen verführen, die sie von den Armeniern und Meder überbekommen. *Folglich standen die Armenier und Meder mit Indiern im Handelsverkehr, folglich auch die Ungarn, die einst in Armenien und Medien wohnten*. Auch über das Kaspische Meer wurden die indischen Waaren nach Albanien und von Albanien auf dem Cyrusflusse weiter nach dem Schwarzen Meere geschafft (STRABO, XI: 7.)». — A KÖRÖSI CSOMA leveléhez fűzött reményeket PROZ LEOPOLDNAK «*A Szanszkrit és Török nyelvek a Magyararral vélt*

rokonságáról» című értekezése mérsékelte (Tud. Gyűjt. 1833. évf. III: 85 - 112. ll.), mely kimutatja, «hogy a szanszkrit nyelvnek a magyarhoz éppen semmi köze sincs» s kijelölni igyekszik, «azt a csekély hasonlatosságot, a mely a török és magyar közt főnforog». E mű kora színvonalán áll s teljesen tárgyilagos; nem zárkózik pl. annak beismerésétől, hogy a «szkr. *eka* 'egy', *zat* 'száz', *szahasra* 'ezer' a magyarhoz látszik közelíteni» (90. l.) s hogy a szkr. *tenu* (helyesen: *dhēnū* «milchkuh») és magy. *tinó* közt is lehet összefüggés (94. l.; v. ö. NyK. 24: 406. l.).

Érdekes találkozás, hogy egyidejűleg ezen honi tudományos mozgalmainkkal, KLAPROTH műveinek hatása alatt a rokon és z t nyelv szempontjából is vizsgálat tárgyai a kaukázusi és úrja hasonlatok. PARROT J. L. württembergi koronauradalmi igazgatónak «*Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liven, Lätten, Besten mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums* (Stuttgart, 1828)» című műve foglalkozik ilyféle egyeztetésekkel kapcsolatban ama képtelen vezéreszmével, hogy az összes indogermán, altaji és kaukázusi nyelvek és népek a keltának származékai. Sorra vizsgál-gatja e bő készültégű, de rendkívül gyarló módszerű és itéletű szerző kedvelt tétele érdekében az említett nyelvesoportok rendelkezésére állott anyagát s bámulatos könnyedséggel fedez fel mindenfelé különösen kelta és ész t elemeket. Természetes, hogy tömérdek értéktelen hasonlítása közt akad itt-ott egy-egy tetszetős, illetőleg elfogadhatónak bizonyuló észrevétel is, főkép azon táblázatokban, melyekben a finn-magyar, kaukázusi és úrja nyelvek ész t egyezéseit állítja össze. Ime az utóbbiak köréből pár példa: (27. sz. függelék) leszgh *zaat*, *zad*, *zat* «regen» (EROK.: avar *tead* id.): ész t *saddo* id. (finn *satee*-, nom. *sade*) | leszgh *dshaka*, *dshaya* «schwein» (EROK.: kubacsi *džika*, kaitach *džaka*, varkun *žaka*, avar *cuka* id.): ész t *sigga* (finn *sika* id.; v. ö. AHLQVIST: Kulturw. 17. l.) || (28. sz. függ.) osszét *mārg* «gift» (hely.: *marg*): ész t *mürk* (finn *myrkky* id.) | osszét *mūt*, *mud* «honig» (hely.: *mut*, *müd*, *mid*): ész t *messso* id. (helyesen: *mesi*; finn *mete*-, nom. *mesi*) | osszét *wass*, *wass* «kalb» (hely.: *väss*): ész t *wassik* id. (hely.: *vasik*, finn *rasa* «rentierkalb») | osszét *kchuds* «hund» (hely.: *khuṣ*): ész t *kutsik* «junger hund» (hely.: *kuts*, *kutsik*) | osszét *nom* «name» (hely.:

nöm, nām, nām): észt *ninmi* id. (hely. *nimi*, gen. *nime*) | összet. *ma* (?) «ort, gegend»: észt *ma* «land» (hely.: *mā*) || (33. sz. függ.) perzsa *rubah* «fuchs» (hely.: *rōbah, rūbah*): észt *rebbane* (hely.: *rebase-*, nom. *rebane*) id. | per. *sad* «hundert» észt *sadda* (hely.: *sada*) id. || (34. sz. függ.) szkr. *madhu* «honig»: észt *messi* id. (hely.: *mesi*).

A következő csaknem teljes két évtizeden át szünetel a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi érintkezéseinek kutatása. Összehasonlító nyelvtudományunk állapota ez időszakban hasonlít az épülethez, melynek alapjait az egész vonalon lerakták; de aztán az építők az anyag hiánya miatt abbahagyni voltak kénytelenek művüket. Az immár százados multú kutatás végkép tisztázta és megállapította a finn-magyar nyelvesoport rokonságkörét; világosan fölismerték már a nagyobb szabású idegen hatásokat is az egyes nyelvekben, jelesen a finnség germán, valamint a keleti nyelvek (köztük a magyar) szláv és török szókincs-rétegét, sőt egyesek számba vették az árja elemeket is: *) de mind a munkaterek tüzetesebb művelése lehetetlen volt, nem állván kellő bőségben megbízható nyelvyanyag rendelkezésre. Ennek megszerzése volt most az első és legsürgősebb feladat; CASTRÉN és REGULY tanulmányútjai a negyvenes években ennek szolgálatában állanak, míg a nyelvhasznítás maga általában háttérbe szorúlt. Ily módon az árja kérdés is csak CASSEL SELIG 1848-ban megjelent «*Magyarische Altertümer* (Berlin)» című művében kerül ismét napirendre. A magyar ősiség ezen érdemes kutatója egész nagy fejezetet szentel a faji eredet kérdésében eddigelé szerepelt nyelvészeti bizonyítékoknak,**) melyeknek birálatában azon tényre helyezi a fősúlyt, hogy az anthropologiai viszonyok a magyart nem a finnséghez és rokonaihoz, hanem az indo germán népekhez csatolják. Ezen minden

*) Így SJÖGREN, ki «Zur Metallkunde der alten Finnen und anderer Tschudischer Völker» 1842-ben megjelent tanulmányában utal a mordv. *širne*, cser. *šörtne*, zürjén, votják *zarini*, vog. *sorini*, osztják *sarni*, magy. *arany* «gold» szónak zend *zaranya*, szanszkrit *hiranya* másaira s a finn *hopia*, észt *hoppe*, *hobbe* «silber» szót a perzsa *sepid* «weiss» szóval veti egybe (l. Gesammelte Schriften, 1861: 632. és 634. ll.).

**) II. Cap. «Die linguistischen Untersuchungen über den Ursprung der Magyaren» (71—120 ll.).

tüzetesebb vizsgálat nélkül csupán a mai külső benyomásra alapított nézetéhez képest azt teszi föl, hogy a magyar nyelvnek is eredetileg indogermán félének kellett lennie, melynek ősi elemei («indogermanische *priore* elemente»: 169. l.) szerinte a finniség elborító rétege alól is felismerhetők. «Wir halten» — írja könyvében (84. l.) — «eine verwandtschaft ursprünglich magyarischer redeweise mit den indogermanischen sprachen für wahrscheinlich, schon weil diese so vortrefflich mit der körperlichen beschaffenheit der nationen übereinstimmt» s más helyütt (170. l.): «Aus nichtfinnischen elementen bestand die sprache der Magyaren vordere vereinigung (t. i. finn törzsekkel) ... Eine genauere bestimmung derselben ist uns wenigstens unmöglich; sie schienen dem indogermanischen stamme, teilweise dem semitischen anzugehören.» Az indogermánság körében legnagyobb valószínűséggel az árja csoporthoz véli sorozhatónak az ősi magyar fajt s nyelvet; miért is kiváló becsületeknek és nagy jelentőségűeknek tartja BEREGSZÁSZNAK ily irányban értékesíthető perzsa egyeztetéseit (96. l.) a nélkül, hogy egyszersmind elfogadná emennek abbéli nagy tévedését, mely szerint a mai magyar nyelv nem a finn rokonság körébe tartoznék. A mit e pontban csupán kiemelendőnek tart, az, hogy a nyelvi befolyás nem változtatta a magyarokat fajilag is finnekké. Azon kérdést, hogy mikor s minő történeti események kapcsolatában történhetett a tőle fölvetett nyelvi változás, a közár beolvadással gondolja tisztázhatónak. «Die sprache der Chazaren» — hangzanak erre vonatkozó szavai (169. l.) — «vermischt sich mit der der Magyaren, und sie wird so ein hauptelement der sprache der letzteren, welche aus zwei elementen besteht. Diese beiden elemente sind: das *Indogermanische* und das *Finnische*; von beiden mussten nun die Chazaren etwas an sich getragen haben. Dass sie keine Indogermanen waren, dagegen spricht eben so alles, wie dafür, dass sie finnischen stämmen angehörten.» Mindez természetesen kellő alappal nem bizonyítható s a mi értékes adatot CASSEL nézeteinek igazolására a nyelvi tények sorából fölhoz, voltaképen csak az indogermán népekkel, különösen az árjasággal való különböző korbeli külső érintkezésnek jelenségei.

Mind az eddigieknél szélesebb alapon bizonyítja a keleti ma-

gyaroknak történeti és műveltségi kapcsolatait a perzsákkal JERNEY JÁNOS «*Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.* (Pest, 1851.)» művének «*Parthiai kutatás*» című utolsó szakasza (163—315. ll.), melyben a nagy számban egybehalmozott becsesnél becsesb történeti, földrajzi, összehasonlító néprajzi és nyelvészeti adatok értékét legkevésbé sem csökkenti ama belőlük levont hibás következtetés, hogy «*a magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép ivadéka, melly egykor Rómával a világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, s Ázsia széles tartományainak hatalmas ura vala*» (163. l.). Ezen már előbb megpendített s némileg vitatott tétel helyességét JERNEY avval véli igazolhatónak, hogy egyes külföldi írók a magyarokat, valamint később a kúnokat parthusoknak nak nevezik (164, 165, 298. ll.), hogy hasonlatosságok vannak magyar és parthus személy- és helynevek közt (168—175), hogy «*pezség nyelvünkben az egykor Persiában virágzott zoroaszteri, vagyis parzi vallás sajátzerű műszavai halmaza*» (175—179), hogy nagy számban találhatók szókincsünkben egyéb perzsa hasonlatok is (180), hogy CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS és a nemzeti krónika *Persis* táját jelzik a magyarok ősi lakóhelyének (186—187), hogy ezen vidékre helyezhető THEOPHYLACTUSNAK «*Ματζάρων προούριον* (oppidulum Mazarorum)»-ja, a melyen *Mazar, Mizar, Modzar, Mezar, Mazzur, Mayar, Madar* s több más hasonló helynevek *) is találhatók (196—205.) s a hol a régi *Madzsar* város romjai állanak (280.). Bizonyító körülmények továbbá szerinte, hogy a parthus birodalom számos helyneve hasonló hangzásban megtalálható földünkön (207—222.), hogy a *barkó*-val egyezik Baktria *Barcae* népének neve, úgymint a *tahó*-val a *Dahá*-ké s a *matyó*-val a *Matian*-oké (222—226), melyek nyomán megtalálja a *szittyá* nevet is a rimaszombat-vidéki *szittyó*-kéban (303.). Rendkívül tanulságosak JERNEY fejtegetései a szabirokra (241—245) s a keleti magyarok *Σαβαρτοίσφαλοι* nevére vonatkozólag, mely utóbbinak elő részét a

*) JERNEY tudja és számba veszi, hogy a törökben *mezar* (= arab *mezār*, török *mazar*) «gödör, verem, sir» értelmű (201. l.); de e hangalaki találkozást nem tartja elégségesnek arra, hogy az efféle helyneveknek a magyarokra való vonatkozását kétségesnek vegyük.

persepolisi ékiratok *Sapard* tartomány nevében ismeri föl (227—234, 253. ll.). Szintígy kiemelendők a parthus rokonság bizonyítására alkalmazott «közös jellemek párhuzamai» (ezekben: nyilazás előre és hátra, hadi öltözet, népöltözet, hajviselés, lovaglás, kardviselés alkotmányi szerkezet, hitvallás, frigykötési és szövetségi szertartás, családi élet, étel, ital, táncz, bőrkészítés: 262—298. ll.), melyek a néprajzot először szerepeltetik nagyobb arányban ethnológiánk kútforrásai között. Nyelvi hasonlításai közül érdekesebb mutatóványok: ország = *arsak* «a parthus királyok általános cím- és hatalomneve» (az uralkodóház alapítójának, *Arsak*-nak neve után úgy mint a latin *caesar*, ném. *kaiser*, szláv-magyar *király* = *Caesar*, *Kral*). A föltett «uralkodó» alapjelentés tekintetében hivatkozik az *országol*-képzés «regnat, dominat» értelmére (v. ö. *ács*, *korács*: *ácsol*-, *korácsol*-) s az *országút*, *országbíró* összetételekre, melyeknek hű fordítása szerinte: «*via regia*», «*judex curiae regiae*» (166, 167. ll.) | *Iguz* a perzsa krónikákban több parthus király mellékeve, melyet JOURNAL a legtöbb pénzen előforduló ΔΙΚΑΙΟΝ (= «*Justus*») királyjelzővel egyeztet (tehát annyi volna, mint: «*iguz*, igazságos»; 169. l.) | *Almas*: «Falu Perzsiában, Adzerbajdzsán tartományban, Ardebil városán alúl» (208. l.) = *Almás* | *Chun*: «Helység a Kurdok földén Falu városán alúl», *Chun-Dagh*: «a Tauris hegylánczolat egyik ága» (211, 212. ll.) = *Kün*, *Kün-hegy* | *Kere*: «Polyam Persiában Kaszbin és Teheran városok között délnek» (214) = *Keve* «hely és személynév» | *Samara*, *Samrah*: «Tigris folyónál fekvő város» (220) = *Zemera* magyar nemzetségnév, *Szemere* helynév | *Tariana*: «Ptolomæusnál Susiana tartomány városa» (220.) = *Tarján* helynév | *Tape*: «Város Parthiában» = *Tápé* helynév | *Zalka*: «Város Georgiában» = *Szalka*, *Szalk-Szent-Márton* | *dew*: perzsa «*dew* a gonosz szellemek neve, kik Ármány (= *Aherman*, *Ahriman*) világának lakói s az izedek, vagyis jó nemtők ellen harcolnak» (176.) | *esperest*: «Tüzimádó pap, *Magi* a Persis *Aetes-perest* (quod proprie ignicolam significat) dicuntur» (idézve B. JONISCH: 'Historia priorum Regum Persarum' műve nyomán: 86. l.). «*Atesch-pereszt* «feueranbeter» (POSSANT: Gramm. d. persischen Spr. művéből: 245. l.)* | *m e n n y*: «*mîno*, *mînu*, *Asmann*,

*) Már BESSE János fönt idézett könyvében (15. l.) találhatók: «persan *perest* 'adulateur'; de là en allem. *priester*, angl. *priest*»

von *esmene*, der Himmel' (KLEUKER: 'Anhang zum Zend Avesta' I, 146; 176. l.) | ö r d ö n g, ö r d ö g: KHONDEMI perzsa írónak JENISCH fordításában adott szövegéből a következő helylyel egybevetve (178. l.); «Hæc postquam asseclis suis deprædicaret (Manes), in prædictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici *Ertenki mani* dixere» (MÉNINSKI, 'Lexicon Arab-Pers.-Turc': I. pag. LVII.) | ölyü: perzsa *alve* (180. l.) | ü n n e p (rég: *id-nap*): perzsa *id*, *eid* (u. o.) | *teg-nap*: perzsa *dih* (u. o.) | k é s: perzsa *kez* (u. o.) A parszi ritusból eredőnek tartja JERNEY a «napáldozat» és «rossz fát tett a tűzre» kifejezéseket is (178. l.).

Nagyérdemű keleti utazónk itt tárgyalt művének megjelenésekor már derengeni kezdett összehasonlító nyelvtudományunk egén a kellő nap hajnala. HUNFALVY PÁL az 1851-ik év január havában kezdi meg amaz akadémiai értekezéseinek sorozatát, mely hosszú és erős küzdelem után hazánkban is érvényt szerez a külföldi tudományos világ ama közmeggyőződésének, hogy a magyar nyelv az altaji nyelvcsalád u. n. «finn-ugor», vagy «finn-magyar» csoportjának egyik tagja, melyben minden egyéb nyelvkörből való elemek csak külső, azaz történeti, vagy műveltségi hatás révén került idegen jövevények. Ez eszme tárgyalása kapcsán párhuzamot von nagynevű tudósunk a sémi, indogermán és altaji nyelvfajok közt, kimutatja azok különbségeit s egyszersmind közösségeit. Az utóbbiakra nézve megjegyzi (Akad. Értesítő 1855. évf., 135. l.), hogy az említett nyelvfajok «bizonyosan egyezők sok tekintetből, mivel mind Ázsiában keletkeztek, mely földirati egység, s mivel azon források, melyből a szóanyag eredhetett, közösek. Minthogy pedig a nyelv-idom is azonos eredetű a szóanyaggal: *legkisebb habozás nélkül állíthatjuk, hogy a három nyelvfaj nemcsak anyagban, hanem idomban is nagy közösséggel bír*». Némi mutatványúl fölhoz HUNFALVY nemcsak névmásokat, hanem egyéb szokat is, pl. szkr. *amma*: finn *emä*, 'anya' | szkr. *akka*: finn *akka*, magy. *ak-szin*, *ah szin*, *asszony* | szkr. *madu*: magy. *méz*, f. *mesi* | szkr. *nam*, lat. *nomen*, gör. *ὄνομα*: magy. *név*, finn *nimi*. Megjegyzí azonban az effélékhez (136. l.), hogy «az altaji nyelvű népek legrégibb időtől fogva többféle érintkezésben voltak az indogermán népekkel; az eredeti szóanyagon kívül tehát, mely közös, bizonyosan sok elkölesőnzött szó van a

nyelvekben. Ezen szokat többnyire meg lehet ismerni; de van sok olyan szó is, melynek eredetiségét nem szabad mindjárt kétségbe vonni; mert más nyelvben is előfordúl.» Bár ily módon HUNFALVY magyar nyelvtudományi feladatainak határvonalainak kijelölésében megteszi az indogermánság részére az okszerűen tehető engedelmeket: ez korántsem volt elegendő azon népszerűtlenség eloszlatására melylyel a finn-magyar rokonság eszméje nálunk kezdettől fogva, találkozott s mely főoka volt, hogy SAJNOVIC, GYARMATHI és RÁVAI úttörő munkái után csaknem félszázadig nem akadt honfiaink között művelőre. Ezen ép oly okadatlan, mint sajnálatos érzelmi tényező útjában áll most is a mindinkább tért hódító iránynak s különösen az árja nyelvhasonlatok szembeállításával ad alkalmat heves harcokra.

Ezeknek szerény bevezetése MÁTYÁS FLÓRIÁNNAK a «Magyar Nyelvészet» 1856-ik (I.) évfolyamában (234—252. ll.) közölt «Magyar-árja nyelvhasonlatok» című tanulmánya. Egész tárgyilagossággal emeli itt ki tudósunk, hogy «magyar nemzetünk művelődési multjára s nyelve jelen alakultára *idegen befolyásokat* kénytelen elismerni; a történelem őt görög, szláv és német szomszédságban találja, érintkezésben latin térítőkkal; az előtt hol volt, mint volt, mély halgatás; Persia említettik csak.» «Csalatkoznék azonban» — így folytatja fejtegetését — «ki csupán az említett népek nyelvéből minden különzebb nyelvtüneményeinket megfejtetni vélné; történhetett már azelőtt, sőt történt is nemzetünknek keveredése műveltebb és műveletlenebb népfajokkal, mi harezias szokásaiból önként következik. . . . Eddig nyelvkutatóink, úgy látszik, csak *rokonságot* vadásztak. Többet szándékolt a Magyar Tudós Társaság 1847-iki óriási jutalomkérdésével, midőn a magyar nyelv viszonyát kívánja feltüntetni az indo-európai, sémi, ural-altáji s az egytagú nyelvtörzsekhez, melyre meg is kíséreltetett a felelet. Ily munkának kellő, teljes kivitele meghaladja az egyes ember erejét, ha igaz, hogy a hasonlítandó nyelveknek felületes, szótári kutatásu nem elegendő. Valamint a kézi, úgy a szellemi munkaosztás is előbb és könnyebben vezet 'célhoz. De azt, hogy mennyire lesz ez elérve, vagy csak megközelítve is, több illő készségű szakszerű szorgos bűvárlatai után, majd egy távol utókor ítélheti meg.» Ezen felfogásához képest «avatottabb és kitartóbb szellemekre hagyván a *faj-rokonság* tüzetes tárgyalását» MÁTYÁS vázlatában csupán «hason-

I a t o k a t e m e l k i a m a g y a r s a z e m l é k e i n e k m i n d r é g i s é g e , m i n d b e l b e c s é n é l f o g v a t e k i n t é l y e s á r j a n y e l v k ö z ö t t . » B á r l á t n i v a l ó , h o g y s z e r z ő n k e s z a v a i b a n k o r á n a k t u d o m á n y o s v i s z o n y a i k ö z ö t t e l i s m e r é s r e m é l t ó j ó z a n s á g g a l é s ó v a t o s s á g g a l h a t á r o z z a m e g f e l a d a t k ö r é t s m é r l e g e l i a b e l ő l ű k l e v o n h a t ó t a n u l s á g o k a t ; b á r a d a t a i b ó l t á v o l r ó l s e m k i v á n a k á r n y e l v i , a k á r f a j r o k o n s á g r a k ö v e t k e z t e t n i , s ő t é p e n a z « i d e g e n b e f o l y á s » l e h e t ő s é g é t h a n g o z t a t j a : H U N F A L V Y P Á L s z e r k e s z t ő a z o k a t m é g i s n é m i b i z a l m a t l a n s á g g a l f o g a d j a , s h o z z á j u k f ű z ő t t , n a g y o b b r é s z t m i n d e n e s e t r e j o g o s e l l e n v e t é s e i k ö z t , e g y e s o l y t é n y e k e t i s t a g a d ó b a v e s z , m e l y e k b e n a z e l f o g u l a t l a n k r i t i k a e l l e n f e l é n e k h a j l a n d ó i n k á b b e l f o g a d n i á l l á s p o n t j á t . A z t í r j a p l . e g y i k j e g y z e t é b e n (2 3 9 . l .) , h o g y M Á R Y Á S s z ó h a s o n l a t a i « l e g k i s e b b n y o m á t s e m m u t a t j á k a n n a k , h o g y a z á r j a n é p e k t ő l a k á r v a l l á s i , a k á r o r s z á g l a t i m ű l v e l t s é g j u t o t t v o l n a a m a g y a r o k h o z » ; p e d i g — a k á r j ó l , a k á r r o s s z ú l e g y e z t e t v e — o t t v a n n a k m é g i s a z á r m á n y , b ű n , b á n , t i s z t , f a l u s z ó k s i l l ó j ó i n d u l a t m e l l e t t s z á m b a v e h e t ő l e t t v o l n a , h o g y m á r a r é g i e k k i m u t a t t á k a z i s t e n , m a n ó , m e n n y , v á r , v á m , v á s á r , k i n c s s t b . e f o g a l o m k ö r ö k b e v o n h a t ó s z ó k í r á n i h a s o n l a t a i t , s ő t C O R N I D E S é s J E R N E Y a h i t é s o r s z á g l a t k ö z ö s s é g e i t e g y é b n y o m o k k a l i s i g a z o l t á k a t ö r t é n e t i k a p c s o l a t b a á l l o t t k é t n é p f a j k ö z ö t t . M Á R Y Á S , m i n t m á r a z e l ő z ő k u t a t ó k t ö b b í z b e n r á m u t a t t a k , u t a l a m a g y a r h é t , t í z , s z á z , e z e r s z á m n e v e k á r j a m á s a i r a : H U N F . s z e r i n t a s z k r . *sapta* « k ü l ö m b ö z i k a h é t - t ű l s e n n e k r o k o n n y e l v ű t á r s a i t ó l » ; p e d i g o t t v a n a z u t ó b b i a k k ö z ö t t a v o g . *sāt* , o s z t j á k *tābēt* , *lābēt* (< **sāpet*) , m e l y e k e g é s z p o n t o s a n e g y e z n e k . A s z k r . *daça* « t í z » s z á m n é v r ő l e l i s m e r i u g y a n , h o g y a z ű r j é n - v o t j á k *das* « t í z » s e v v e l e g y ű t a m a g y . *tíz* a l a k j á h o z « k ö z e l i t » ; d e e l l e n v e t i , h o g y a m o t t a *ç* e r e d e t i b b *k*-b ó l v a l ó (g ö r ö g *δέκα*) , h o l o t t M Á R Y Á S a m a g y a r s z ó t n e m a z i n d o - g e r m á n ő s a l a k t a l , h a n e m e g é s z h e l y e s e n p u s z t á n a z á r j a s á g é v a l (s z k r . *daça* , p a r s z i *dah* , u j p e r . *dəh* , h i n d i *dis*) v e t i e g y b e , m e l y b e n p e d i g a z i n d o g e r m á n e r e d e t i b b *k* m i n d e n ű t t k ö v e t k e z e t e s e n s z i s z e g ő (i l l . b e l ő l e f e j l e t t *h*) . H a s o n l ó n e h é z s é g e t t a l á l H U N F . a m a g y . s z á z é s s z k r . *çata* e g y e z t e t é s é b e n , h i v a t k o z v á n a g ö r ö g *ἑκατόν*-r a (m e l y = s z k r . *ēka* *çata* « e g y s z á z ») , m i m e l l e t t k é r d ő l e g v e t i o d a : « n e m b i z t o s a b b e e l f o g a d n i , h o g y a s z á m n e v e k , n é v m á s o k é s t ö b b m á s a n y a g s z ó k a s é m i , i n d - g e r m á n é s a l t a j i n y e l v e k k ö z ö s ő s i s a j á t s á g á b ó l s z á r m a z n a k ? » (2 4 4 . l .) . I l y m e s s z e m e n ő f ő l -

vételre a finn-magyar «száz» szómnévnek egyezése az árjuság egy töredékének megfelelő szavával (összét *sade, sädä, upper. sad*) bizony föl nem jogosíthat, különösen minttölg — Mátyásnak helyes megjegyzése szerint — az árja alakoknál «távolabb állanak a magy. száz-tól a görög *ἐκατόν*, latin *centum*, szláv *сто*; a német meg sem közelíti» (241. l.).

Az efféle megjegyzések indítják Mátyást arra, hogy ugyan-csak «*Magyar-árja, nyelvhasonlatok*» ezímen tanulmányát újabb adatokkal és az ellennézetek czáfolataival gyarapítva külön füzetben is kiadja (Pécs, 1858.) s egyszersmind állásfoglalását a finn-magyar nyelvrokonitással szemben világosabban kifejtse. Bár mindenestre helytelenül alkalmazott nemzeti büszkeség s elfogultság, mik Mátyást ezen s későbbi vitáirataiban vezérlik, eszméi — különösen koruk viszonyait tartva szem előtt — korántsem oly dőreségek, a minőknek nyelvészeink körében rendszeren tekintik. Teljes joggal írhatta ő (Előszó: X—XI. ll.), hogy «*nyelvünkben még nincsenek elválasztva a tiszta magyar gyökök az idegentől; nem tudjuk, mikor és kitől vett a nemzet vallási és polgárzati kifejezéseket, melyek pusztá elemzés által nem hagyják magukat megértetni. Nemcsak a külföld példája s egyetemes érdekek, hanem honi nyelvészeti és történelmi hasznok is, ösztönözhetnének tehát egy-két tehetősb magyart, a tudományosság ezen kellékeivel bővebben megismerkedni. Kisebb körre lehetne ekkor szorítani a nyelvésztünkben áradozó conjecturalis szószármaztatást s alapost lehetne mondani őstörténelmünknek Persiát, vagy Parthiát illető, mindeddig csak elutasított, szakértőleg nem tárgyalt kérdéséről. . . . A nemzet Tudós Társaságának programmjából a keleti nyelvek művelése, tanulmányozásának serkentése s támogatása hiányoznak. Főczölja ugyan a honi nyelvművelés; de tévedés azon hiedelem, hogy e sokat vándorlott, szövetkezett nemzetnek nyelve, csupán önmagából, vagy csak finn-latár hasonlatok által kielégítőleg elemezhető s eredeti tisztaságában felfogható. A belekeveredett idegen elemek ázsiai származásnak is lehetnek; s többeket épen az érdekelne leginkább, mily érintkezésben állhattak hajdan őseink s mely szomszédokkal; s erre nyelvhasonlításon kívül, minden más eszköz elégtelen.*» Ily irányban tekinti Mátyás kísérletnek árja szóhasonlatait, melyekből ide iktatjuk a figyelemre méltóbbakat:

I. Számnevek: hét = szkr. *sapta*, zd. *hapta*, parszi *haft*, ujp. *heft* (3. l.) | tíz = szk. *daça*, parszi *dah*, ujp. *deh* (4.) | száz: szkr., zd. *çata*, ujp. *sad* («Hogy az oszttyák *sat*, finn *sata* s észtt *sadda* is hasonlít hozzá, ez nem csökkenti a magyar árja hasonlatot,» 5. l.) | ezer: = szkr. *sahasra*, zd. *hazanra*, parszi *hazar*, ujp. *hezar*, örmény *hazar*, horvát *jezero* | eszten: «Páriz-Pápainál: *eszten ez nap* = ,octavo ab hinc die'; tehát *nyolczat* tenne s hasonlata: szkr. *añtan*, per. *hest* (6. l.)» — II. Vallási szók: isten: «Legkielégítőbb Révai véleménye: ,Cum nostro Dei nomine *Isten* pulchre convenit et persica Dei appellatio *Isdan*, de eadem ut mihi videtur origino.' Parszi iratokban *jazd-an* (többszben) Hormezd alatt álló menyei szellemeket jelent; az Avesztában *jazata* (,tisztelendő, imádandó') személyesítve fordul elő (,minden tiszta jazatat imádunk')» (8. l.) | menny: = parszi *máin*, *máinjô*, ,mennyei, égi' (10.) | barkó úgy segéljen! (Molnár és PP.-nál előforduló esküforma: sub voce *Pol*) az ujp. *barchoda* ,isten' szóra emlékeztet.» (10.) — III. Polgárzatiak: bán = ,ujp. *ban*, szkr. *van*, *vanah*, szláv *pan* ,birtokos, úr, vezér'; összetétek végen: ,ör', pl. *bagh-ban* ,kertör', *derban* ,ajtónálló' | vár = «ujp. *bár* v. *báru*; a zd.-ben *vara* ,kerített hely'; Firduszínál (Krisztus után 940—1020): *der bár bereftend* ,a várba mentek'» (10.) | falu = «ujp. *pahlu*, *pahlaw*, innen arabosan: *fahlu*; ,város' Firduszínál» (11.) | viskó = szkr. *viça* ,ház' (11.) | vásár = ujp. *bázár* ,adás-vevés', *bázár zeden* ,vásárt ütni'; *vasár-nap* = török *bazar günü* ,vásár napja, vasárnap'; örm. *vadsar* ,vásár' (11.) | kincs = ujp. *kenç*, *genç*, örm. *kamc* (12.). — IV. Eszközök, készítmények: sátor: = ujp. *çadir* (,külső takaró, fátyol, függöny'), szkr. *chatra* (,napernyő'), *çhad-* (,takarni, fődözni') gyökből; *çadir zeden* = ,sátort ütni' (12.) | kard = ujp. *kard* ,kés, vágó eszköz' (12.) | dob = ujp. *dap* ,kézi dob' (12.) | tál = ujp. *tál* ,arany-, ezüst- vagy réztál' (13.) | bürü = pehl. *puar*, ujp. *purd*, *pul* szkr. *prthu*, zd. *peretu*, hid' (13.) | üveg = ujp. *abgine* (,vízzintű'); Petrarca lexiconában: *aoygina*, Ducangenál: *αβγοειον* (14.). — V. Ember, állat, növény, természetiek: árva: = szkr. *arbha* ,kis-korú, gyámolt', gör. *ορφανος*, lat. *orbus*, örm. *orp* (14.) | tehén = szkr. *dhenu*, zd. *daëna* (15.) | berke, birka = ujp. *bara*, *bere* (15.) | róka = ujp. *râbah* ,róka', tkp. ,lopó' (per. *robuden* ,lopni': (16. l. — *babuk* = ujp. *bobek*, upupa, epops' (16.) | béká = ujp.

bek, szkr. *bhēkah* (16.) | *fűz*-(fa) = szk. *vetas*, ujp. *bid*, pehl. *cith*, *salix* (16.) | *köles* = ujp. *gaures* (16.) | *türkony* = ujp. *tar-kon*, *dracunculus hortensis* (16.) | *csira* = ujp. *cīhr*, zd. *cithra*, *germen* (17.) | *vidék* = szkr. *videca*, *idegen föld* (17.) | *bércz* = zd. *berezat*, szkr. *brhat*, *magas*; zd. *berezanh*, *magasság*; ujp. *berz*; *ez berzi koh* a hegy bérczéről, magasságáról (17.) | *mező* = szkr. *maht*, *föld* (Naighantuka I, 1.); «a h átmehet z-re, mint: *sahasra*: zd. *hasanra*» (17.) | *agyag* = ujp. *ažak* (*adsak*; 17.) | *hús* = ujp. *kūst*, *gūst* (17.) | *felle*g = szkr. *phaligah* (Naigh. I: 10.), germ. *wolke* (17.) | *jég* = ujp. *jekh*, *jakh* (17.) | *arany* = szkr. *hīranjah*, zd. *zaranja*, *zara*; ujp. *zer* (17.) | *réz* = kurd nyelven *resas* «ólom» (17.) | *vas* = szkr. *ajasz*, kurd *hasin* (17.). — VI. Egyéb fogalomkörökből valók: *ápol* = szkr. *áp*, *táplálni* (18.) | *betyár* = ujp. *be-kjár*, *bi-kjár*, *dologtalan*, *heverő* (*bi*, nélkül, *kjár*, munka), mely a hindusztánban is ily értelemben használtatik (19.) | *bűn* = parszi *vinah*, ujp. *gimah* (19.) | *csat*-(an-g-) = szkr. *čatatī*, *megy*, *jár* (19.) | *csal* = szkr. *čhala*, ujp. *žual*, *csalás* (19.) | *érdem* = ujp. *erdem*, *merítum* (21.) | *ősz* = szkr. *asu*, zd. *uç*, *uça*, *uçi* (21.) | *fény* = szk. *bhānu*; *bhanus*, *fényes* (21.) | *gaz* = parszi *gaz* (*ista*), *legrosszabb*, *gazabb* (21.) | *gazdag*, *kazdag* = parszi *gasta*, *vagyon*, *jószág* (21.) | *irigy* = szkr. *īrśja*, *īrśā*, *irigység*, *īrśu*, *irigy*; ujp. *erček*, zd. *araçkō*, *irigység* (22.) | *kar* = szkr. *karah*, *kéz* (22.) | *lép* = szkr. *lēp*, *menni*, *lépni* (22.) | *lop* = szkr. *lāp*; ujp. *robuden* (*l és r esere*; 22.) | *okos* = pehl. *akah*, ujp. *agah*, *figyelmes*, *tudós*, *okos* (22.) | *pajzán* = ujp. *pajzen*, *leno* (22.) | *parányi* = ujp. *par*, *para*, *részecske* (22.) | *peszmeg* = ujp. *pesmek*, *nyalánkság*, *édesség* (23.) | *pódva* = ujp. *pod*, *pudu*, *podu*, *rohadt fa*, *tapló* (23.) | *pajtás* = ujp. *pajtaš*, *padaš* (23.) | *rém* = ujp. *rem*, *félelem*, *remán*, *félénk* (23.) | *szegény* = ujp. *žikan* (23.) | *szekér* = szkr. *śakata* (23.) | *szer* = ujp. *zere* (23.) | *szép*, *szip* = ujp. *zīb*, *ziba*; szkr. *gilpa* (Naigh. III, 7.) | *tart* = parszi *dard*, *tenet* (23.) | *tegnap* = ujp. *deg*, *dej* (24.) | *vágy* = szkr. *vāncihā*, zd. *vaç* (24.) | *zsugori* = ujp. *žakor*, *fösvény* (24.).

«Zárszavában» Mátyás még egyszer kiemeli, hogy írja hasonlataival épenséggel nem keresi a magyarnak az írja népekkel való «rokonságát», nem fölvetését az indogermán nyelveszaládba. «A magyarnak» — véleménye szerint — «minden anyagi

és idomi hasonlósága mellett is az árjakhoz, nyelvszelleme a maga sajátos eljárásában, gondolatai szerkezete és menete, annyira idegen és megkülönböztetett az indogermán családtól, mint a finn-török, vagy mint nevezni szeretik „ural-altajiétól” (25.). A mit munkálataival elérni akar, az annak kimutatása, hogy a finnséggel való összehasonlítás „bármely aprólékos és a szőrszál-hasogatásig pontos volt is, még eddig mind hiányos mert egy oldalú” (26.); a „származati rokonság” ezek alapján elhamarkodottan lett kimondva. Épen annyi is ép oly fontos anyagi és idombeli (nyelvtani) közösségeket lehet kimutatni az árja nyelvekkel is; de azért ebből sem következik egyéb, mint a finn-magyar hasonlatokból, vagyis hogy „mind e nyelveket beszélő népek valaha érintkezésben lehettek egymással”. Ha amazok közt „nyelvhasonlatoknál fogva *rokonság* igényeltetik, úgy azon alapon, ugyanoly-nemű *rokonság* tétethetik fel a magyarok és árják közt is”.

Nem lehet tagadnunk, hogy a fejlettségnek azon fokán, melyen összehasonlító nyelvtudományunk 1857-ben állott, midőn szerte vitatták, hogy a törökség is ép oly, vagy még közelebbi rokonságban áll a magyarhoz, mint a finnség, midőn az összehasonlítás anyagából még hiányoztak a legfontosabb nyelvek (pl. a vogul és osztják) és a módszer is rendkívül ingatag volt: MÁTYÁS ellenvetéseinek megvolt a maguk jogosultsága. Hiszen tényleg annyi egyezést, mint a törökség, fölmutathatott az árjaság is, melylyel szemben még a nyelvtani alakok és kezdetleges műveltségbeli szók viszonyára sem igen lehetett hivatkozni, midőn maga HUNFALVY is elismerte, hogy a névmások, igei és névszói személyragok és egyes rokonságnevek közösek az árjasággal; MÁTYÁS pedig kimutatta, hogy a „sarkszámnevek”, t. i. a *hét, tíz, száz, ezer* (s ezekhez számítja ő az *egy*-et is, melyet mint már mások is régebben a „szkr. *ekā*, parazi *ik, i, ē*, hindusztáni *ek* „egy” szóval vet egybe) szintén az árjasághoz szítanak. Hol MÁTYÁS átlépi a határt, melyen túl az elfogulatlan kritika méltánylása már nem kísérheti, az harmadik vitaműve, melynek címe: „*A magyar nyelv finnülési törekvések ellenében* (Pécs, 1857.)”. Itt már leplezetlenül tárul föl, hogy nem a pusztaság fölismerése, minnek vágya harczaiban izgatja; hanem azon

előre megállapított ítélet, hogy ellenfeleinek nem lehet igaza, nézetüknek nem szabad érvényesülnie; mert ez nemzetünk és nyelvünk gyalázata volna. Az a Mátyás, ki még előbbi művében dicséretre méltó józansággal hirdette, hogy *«nyelvészetről s általában tisztán tudományos foglalkozásnál, nincs helye politikának; ha a magyar nyelv valóban származási rokonságban áll a finnhez, s az állítás minden oldalról megvitatás után, tudományos bizonyosságra emeltetett: igaz marad az, akár tetszik valakinek a rokonság, akár nem; pusztá tagadás, gúny, ellenkező nem okadatolt állításnyok, semmit nem változtatnak az ügy állapotán»* (26.) — ugyanaz most a következő nyilatkozatokkal jut ellenkezésbe önnönmagával: *«Azon következtetésre, hogy ősi nyelvünk jelenleg csak finn, fájdalmasan felsóhajtunk! Méltó büntetése ez a hanyagságnak, mely a magyar-finnítést elnézte s a nemtudomni-ségnek, mely azt folyton pártolja»* (Előszó. VII. l.) . . . «Magyar embertől megérlemelné őseitől öröklött egyetlen kincse, hogy eredetének és benső mivoltának félreismerőit tudományos módon igyekezzék helyreigazítani s ne sajnálja költségét és fáradságát, más műveltebb nyelvek megtanulására, vagy az azokkal foglalkozók biztatására, pártolására fordítani; hogy elleneink szenvedélyes piszkolódásait neesak elutasíthassa, hanem okszerű bírálat által valódi értékekre is szállíthassa» (u. o. XI. l.) . . . «Természetes, hogy a tévedést csak az szüntetheti meg, ki az ügy melletti lelkesedéson kívül a magyar nyelvet *anyatejével* szopta» (XII. l.) . . . «A finnezés honunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni, egyetlen nyelvészeti intézetünkön uralg; segélyeztetik. Fölösleges gondoskodás! *Meggyűltatmazná azt a sokkal gazdagabb orosz kormány is; hisz a törekvés az ő alattvalóit közelebből érdekli»* (XIV. l.) . . . «Édes anyanyelvünknek, sok más veszteségek után mai napiglan el nem vitáztatott osztatlan birtokunknak, áldozatkész kegyelettel tartozunk s a róla terjesztett állhíreket *nem csak szóval, hanem tettelegesen közbenjárással is megcáfolni kötelességünk»* (XVI. l.) . . . «Tehetősh honfiainkat, valamint a magyar akadémia magyar irányú nyelvész tagjait *édes anyanyelvünk becsületére* kérem, legyenek segédkezőesemre, ezen nemzeti, sőt európai ügyben s fordítsanak kis részt anyagi, vagy nyelvismereti kincsökből, a fölöle terjengő balvélemények megszüntetésére!» (66. l.).

Szomorú kornak érthető tévedései ezek, melyek bármily

szenvedélyes kifakadásokban jutottak is kifejezésre, nyelvtudományunk fejlődését legkevésbé sem gátolták, sőt inkább elősegítették; mert általuk a magyar nyelv árja elemeinek még néhány adata válik ismeretessé s alkalom nyílik a két nyelvkör egymáshoz való viszonyának tüzetesebb kifejtésére. Mátyásnak e művében közölt újabb hasonlító észrevételei: *man ó* = szkr. *manas*, viszonyítva: *manô*; továbbá *Manu* mithoszi személy» (19. l.) | *Bozorg* személynév (Præinstaldus *Bozorg* de genere *Boszlig*, 1231-ből) = ujp. *buzurg* 'jeles, böcs, vallásos' (20) | *hambár*: «valódi ó perzsa alakú szó; zd. *ham-baraiti* 'összehordani'; ujp. *ambar*, 'tele, megtölt'» (20) | *kincs*: «ujp. *genö*; az első magyar nyomtatványban, 1482-ről: «*draagha genche neepunknec*» (20) | *ár* = szkr. *árá*, 'subula, vargaár' (20) | *bör* = ujp. *par* 'kikészített bőr' (21) | *kés* = ujp. *khis* 'dens, seu culter aratri' (21) | *kard* = «ujp. *kard*, 'kés'; magyarul is hajdan azt jelentett: gladium vel cultellum, quod vulgariter dicitur *Hord* (hibásan e h. *Kord*) 1278-iki oklevélben» (21) | *párna* = szkr. *barhana*, *upa-barhana*, 'pulvinar, lodix' (21) | *sátor* = ujp. *čatar*, *šatar*, 'tentorium altum' (21) | *szék* = ujp. *sku*, 'sedile' (21) | *szoba* = szkr. *sabhá*, 'domus'; *sabhá-madje*, 'szoba közepén'; *Bopp* casa-val fordítja: 'in casæ medio' (21) | *húg* = parszi *khuh*, ujp. *khū*, 'soror' (22) | *öcs* = szkr. *anuša* (*anudsa*), 'frater minor natu' (22) | *özvegy*: szkr. *vidhava*, lat. *vidua*, germ. *witwe*, szláv *vdova* (22) | *hal* = szkr. *kalaka*, 'hal neme' (23) | *golya* = ujp. *kolang*, 'eiconia' (23) | *sas* = ujp. *šaša* (*dsadsa*), 'aquila' (23) | *köd* = szkr. *kuhedi*, 'nebula' (24) | *dél* = ujp. *dili-rüz*, 'meridies (nap szíve-közepe; 26) | *föz* = ujp. *pez*, *pöz*, 'coquere' (26) | *has* = szkr. *kauksa*, *kaksi*, 'venter' (26) | *ím* = szkr. *ima*, 'ez' (27) | *koponya* = szk. *kapála*, 'cranium' (27) | *ki* = ujp. *ki*, szkr. *kim* (27) | *könyök* = szkr. *kona*, 'angulus', hind *kunji*, 'könyök' (27) | *méreg*, 'mirigy' = zd. *mahrka*, 'venenum', szkr. *marka* (28) | *rideg* = szkr. *ridhak*, 'magánosan, seorsim. separatim' (29) | *taré* = ujp. *tarek*, 'vertex capitis' (29) | *tér* = ujp. *tir*, 'planities' (29) | *tö(bb)* = vedai *tuvi*, 'sok'; gyökere: *tu-*, 'crescere, augeri' (29). — A finn-magyar 'idomi hasonlatoknak» magyar-árjakkal való «ellensúlyozásában» Mátyás hivatkozik a szkr. masc. és fem. plur. *-ah* ragra, mely a tőhangzóval egyesülve úgy alakul, mint a magyarban: *gata*: plur. *gatáh*, mint *alma*: *almá-k*; *vadhá*: plur. *vadvah*, mint: *darú*: *darva-k*

(53). A szkr. «közmemű többesi *i* rag (pl. *javitjas-i* 'ifjabba-k')» egyezik szerinte a magy. *-i* plur. képzővel (házam, háza*i*). Egyeznek különösen a birtokragok: perzsa *geveh-em* 'gyökere-m', *geveh-r-et* 'gyökere-d' (54). A magy. *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzővel egybevetethető a szkr. *-ka* (pl. *alpa* 'kiesi', *alpa-ka* 'kiesi-ke'); valamint a *-csa*, *-cse*-vel a perzsa *-čē* (pl. *khân* 'szálloda': *khân-čē* 'kis sz.'). Ép úgy mint a magyarban képződnek az újperzsában is *-i* képzővel denom. melléknevek s ugyanítt a magy. *-an*, *-en* határozóraggal is találkozunk (pl. *dilír* 'hősies': *dilír-ane* 'hősiesen'; 57. l.).

HUNFALVY PÁL a «Magyar Nyelvészet» III. évfolyamában (1858) adja meg válaszáat a töle fölkarolt búvárlati irány ellen intézett támadásokra. Tüzetes bírálat alá fogja «MÁTYÁS FLÓRIÁN hasonlító nyelvtudománybeli működését» (67—107. l.) s rámutat, hogy ezekben a tudománykodás két alapföltétele az *alapi önzellenség* és *tárgyi tájékozottság* merőben hiányzik. Ellenfele nem elfogulatlan szemmel tekinti ítéletének tárgyát s dönt fölötte a nélkül, hogy vele közelebbről megismerkedett volna. Hogy az áltai és árja (indo-germán) nyelvek között vannak bizonyos idomi és szóanyag egyezések azt maga is elismeri, tárgyalta már előbb (l. fentebb) s újból ismétli; de az ily közösségek, melyek többnyire kimutathatólag a származat szerint különböző nyelveknek egymásra való hatásából eredtek, nem lehetnek irányadók a *nyelvfajok* megállapításában. Itt az idomon kívül «azon nyelvyagra kell legnagyobb súlyt helyeznünk, mely ismeretlen kútfőből eredvén, a fajok sajátjának látszik»; tehát nem arra a mi pl. a magyarban hangalakjával, képzésével, vagy egyéb szerkezetével különösen perzsa, szláv vagy német bélyeget mutat. Erre MÁTYÁS semmi ügyet nem vet s képes nyilvánvalóan németből, vagy szlávból eredt szokat (pl. *istáp*, *táncz*, *billikom*; *szent*, *pénz*, *abroncs*, *pohár*, *vacsora*, *kules*, *szilva* stb.) az árjából származtatni, sőt elvül fölállítani, hogy «mindazon szláv szó, melynek» — a rokonság révén többször természetes «hasonlata az árja nyelvekben felmutatható s nyelvünkben is talál-tatik, magyar-árja hasonlat.» Egyébként is vannak MÁTYÁS hasonlatainak fogyatékságai; hol az alak, hol a jelentés nagyon is eltérő. Idomi hasonlításoknál is több esetben csak látszatos az egyezés; különbség van ennek mértékében pl. a magy. *-k* és *-i* többesképzők s egyrészt a lapp *-ah*, finn *-i*, másrészt a MÁTYÁStól idézett árja megfelelők közt; mert emitt «a nominativus többes

ragja a többi esetekben nem tünik elő: ellenben a finn és magyar többes jellem megmarad valamennyi viszonyragokkal együtt.» Mindezen, valamint kevés kivétellel egyéb észrevételeiben, HUNFALVYNAK igazsága kétségbevonhatatlan; de egy lényeges pontban hibáztatható az ő eljárása is, abban t. i. hogy valamint ellenfele a finn-magyar, viszont ő az árja-magyar hasonlatokkal szemben esik az elfogultság vétségébe. Ő MÁRVÁS műveiben csak hibákat lát s nem hajlandó észrevenni, hogy bizony van azokban sok becses anyag is, melynek bővítése és további kutatása inkább buzdítást érdemelt volna, mint gúnyt és visszariasztást. Joggal mondhatjuk, hogy nyelvtudományunk nagyérdemű úttörőjének ezen egyoldalsága sokkal súlyosabb volt következményeiben, mint MÁRVÁSNAK finn gyűlölete; mert útját szegte a kutatás egy irányának, melytől — mint ezt ma van módunkban látni — nemcsak a mi nyelvünk és népünk, hanem az összes altaji, különösen pedig a finn-magyar nyelvek és népek őstörténete sok becses útbnigazítást várhat.

Az igazság érdekében tartozunk különben annak megjegyzésével, hogy HUNFALVYNAK ezen eljárása hozzátartozott nyelvtudományi törekvéseinek akkori «politikájához.» Előtte állott azon sorsnak képe, mely a finn-magyar nyelvhasznítást Révár halála után érte, a midőn HORVÁT ISTVÁN tudománykodása úgy hatott, mint árvíz, mely a folyók ágyait megtölti, a dülők és szántóföldek mesgyéit elhordja s mindenütt a zavar egyenlőségét hozza vissza, mely a mivelés kora előtt volt meg» (Magy. Nyelv. III: 70). «Hogy hasonló eset ne forduljon megint elő» — írja ő (u. o. 71) — «vigyázunk míg élünk.» S volt is erre oka. MÁRVÁS föllépését, ép úgy mint a hasonló irányúakat régebben s ma is, nagy rokonérzéssel fogadták tudományosságunk irányadó köreiben; sőt akadtak nyelvutatók is, kik több-kevesebb óvatossággal vele egy nyomon haladtak. Ilyen volt PODHORSZKY LAJOS, ki «*Az újperzsa nyelv föltettség idomai*» című értekezésében (Magy. Nyelv. II: 30—36. II.) a nagyobbára már eddig is kimutatott nyelvtani hasonlóságok alapján «majdnem megczáfolhatatlan bizonyosság»-nak hirdeti, hogy «*a perzsa nyelv árja származata mellett az altaji nyelvfajnak oly meg rögzült hatását*» mutatja, «*hogy azt sem a szanszerit műveltség, sem az arab hit, sem a rongáló idő meg nem szüntetheté*» (36. I.). FOGARASI JÁNOS is kimondta egyik akadémiai ülésben, «hogy szerinte

a perzsa nyelv nagyon közel áll a magyarhoz, mit legott az igének személyi ragjaival be is akara bizonyítani» (Magy. Nyelv. IV: 43). Az izgatottságra, mit az efféle nyilatkozatok a finn-magyar nyelv-rokonság hívei közt támaszthattak, igen találóan alkalmazza IMRE SÁNDOR — ki «*az ember nevének némely árja nyelvekben*» való kutatása közben szintén «*rokon hangzatokra*» akadt — következő észrevételét (Magy. Nyelv. III: 392.): «*Megütődjünk-e azoknak törekvésén, kik a magyar tőket árja szóelemekkel vetőgetik össze? Épen nem. Hadd folytassa Mátyás F. úr magyar-árja nyelvhasonlatait; csak hogy ne buzgólkodjék elfogultan a sokkal gyümölcsözőbb finn nyelvhasonlítás ellen. A kettő közt különbséget tenni s elhatározkodni úgy sem nehéz. Ott az épületeknek lehetnek imitt-amott egy anyagból valók; itt maga az épílésmód, az arány, az alkotás, az ízlés is. A két munka sem áll egymással ellentétben; sőt egymást kiegészíti. Érdekes, sőt kell tudnunk, mely tőlünk közüsek az árja és sémi nyelvekkel.* Vannak ilyenek az árja és sémi nyelvek közt is. Hányszor talál s creszkedik ki ezekre nyelvkutatásai közben BOPP, vagy BENFEY, PORT-ot nem is említvén, ki ezeket tüzetesen tanulmányozta. Hányszor az árja nyelvekre nézve első tekintélyű Zeitschrift? RENNAN E., a franczia Institut egyik legkitünőbb s e szakban már-már első tagja némely görög hangok kimondásának kulcsát a sémi nyelvekben kereste. Ugyanez tárgyaltu a sémi és árja nyelvek közös tőit. — Tehát hadd jöjjünk tisztába, mit birunk más nyelvi ágakkal közöst (bár itt-ott utoljára a természettel, természetösszötönnel lesz számvetésünk), s mi eredetileg saját magunké. Hogy jól állunk, még jobban ki fog tűnni, ha adósságainkat leszámítjuk.»

A szíves fogadtatás, melylyel eddigi művei találkoztak, csak éleszti Mátyásunk harszi kedvét. 1858-ban kiadja negyedik vita-iratát, melynek czíme: «*Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvéhasonlatok*» (Post). «*Minden lehető lenézések, megrovások daczára, állitassanak meg még egyszer finnező ellenfeleink sebes haladásukban!*» — kiált föl előszavában — «*Nem magánérdek, hanem egy hajdan dicső, s ma sem finn keverék, vagy kores nemzet ügye forog itt fönn.*» Műve első részében CSENGÉRY ANTAL ellen fordul, ki az altaji-magyar hasonlítást a mythologia terére is átvitte «*Az altaji népek ősvallása*» című tanulmányában. Közelebbről érdekel e helyt

bennünket a harmadik rész, melynek újabb magyar-árja egyeztetései közül kiemeljük itt a következőket: falu: «biztos hasonlat perzsa *pahlu*-hoz. A „Ferhengi dsihángiri“ szótár világosan „város“ értelmére utal: *Pehlevi, zebani šehri est; cī pahlu bemaani šehr niz amede est* (pehlevi, annyi mint: „városi nyelv“, mert *pahlu* „város“ értelménnyel is bír»; 48. l.) | sör = ujp. *son*, hind. *sora* „potus ex oryza paratus“ (50) | bar(om) = ujp. *bara* „jumentum“; szkr. *vāra* „grex boum, ovium“ (50) | kutyá = hind. *kutta* (51) | sül, szil, sün (-disznó) = szkr. *śalja* „erinaceus“ (51) | szárcsa = ujp. *sārce* „madárfaj“ (51) | nedű = szkr. *nadi* „viz, nedv, folyó“ (52) | beteg = «ujp. *beteng ameden* „afflictus esse“; hajdan *beteg* „szorongatottat, szenvedőt“ jelentett, még Pázmánnal is: *kór-beteg* „morbo afflictus“ (52) | béna, kinek valami tagja hiányzik = szkr. *vina* „sine, mancus“ (52) | bódog = szkr. *bhand-* „boldognak, szerencsésnek lenni“ (*bhadra* „bódog“) (52) | büd(ös), búz = szkr. *pūti* „foetor“ (52) | ösztövé = ujp. *ostovar* „szívós, húzós, szilárd“ (55) | rossz = ujp. *ros* „malus“ (56) | szérdék „lac coagulatum“ = ujp. *sirdág* „tejnemű cledel“ (56) | szer(et) = «ujp. *ser* „amor“; a bécsi codexben *szerkedni* = „szerelmeskedni“ (57) | szer «sor» = ujp. *zere*, lat. *series* (57) | szürke = ujp. *sirk* „fucus, ruber et albus“, *sur* „equus, mulus, vel asinus coloris cinerei in nigrum vergentis“ (57) | test = zd. *taš* „formálni, alkotni“; ebből part. *tāctu* „alakított“; szkr. *takš-* „csinálni“, part. *tašta* „alkotmány, figmentum“ (58). Érdekes a „Végző“ (60. l.), melyben Márvás kijelenti, hogy az «*eddig fölhozott hasonlatok nem igénylik előre is a helyességet*; bíraltassanak, ha érdemesnek tartatnak rá, s a helytelenek töröltessenek ki»; továbbá hogy «*a finn-magyar hasonlatok, sok helytelen közt kétségtelen helyest is tartalmaznak*; csak kritikátlanul ne balmozttassanak, hanem józanon vizsgálttassanak meg s a bírálatot kiállottakról tétessék föl, hogy: 1. Azok ép úgy jöhetnek finnból, vagy rokonból hozzánk, mint tölünk azokba. 2. A közlés kereskedelmi, országlati, szomszédsági viszonyokból eredhetett; miután abból, mennyit most felölök tudunk, fajrokonságra józan észszel nem következtethetni.» Ezzel «búcsút vesz magyar nyelvészetünket pártoló lelkes olvasóitól, várva későbbi tehetséget, ki a megkezdett vitát folytassa s dícsérettel befejezze», míg ő — saját szavai szerint — «földi hivatását más téren igyekszik betölteni.»

Bár e «búcsuszavában» MÁTYÁS még «alázatos bocsánatot» is kér ellenfeleitől, ha «a vitatkozás hevében a mérséklet korlátain túl talált volna lépni» (61. l.) s «támadása melegségeül azt hozza föl, hogy ő *magyarnak született*, mi isteni gondviselés műve, s bűnül neki csak az volna tulajdonítható, hogy nevezetőhöz (*nem finn-magyar*) kelletén túl is hű akart maradni» (Előszó: VI. l.); még egy ötödik, mind az eddigieknél élesebb kirohantástól nem tartóztathatta magát. A M. T. Akadémia tagjai közé választatván, ezt székfoglaló értekezésében («*A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára*»: Akad. Értesítő, 1859. évf. 99—115. ll.) azon «érzület és törekvés helyeslésének tekinti, mely nyelvészeti értekezéseiben nyilatkozik.» «Örülök e méltánylaton» — úgymond — «mert e társulat körében emelt szó a *Nyelvbecsületért* sokkal nyomatosb lesz, s az eljárás nyelvész elleneink *rokon-sági álmai* megszüntetésére könnyítve van.» Még egyszer tiltakozik kétségebeesetten a «rokonítás» ellen; mert a «*nyelv becsülete a nemzet becsülete*» (115). Csak a «*hasonlítás*» van megengedve, de nem a «rokonítás.» «Ne mondják» — szól ostromzó szava — «hogy az *uralaltaji koldus nyelvek magyar rokonok*; mert erre elegendő tudományos adatok által jogosítva nincsenek. Elégedjenek meg a talált és találandó hasonlatokkal, míg képzettsébb utódaink, a minden oldalról bevégzett hasonlítás után a rokonsági ügyet is végleg elintézhetik. Jelen követelményünk: *Becsüljék nemes sajátosságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, elutasítsanak műveltebb nyelvet; ne kössenek a legnyomorultabbakhoz, mert e szándékos meguláztatást méltán tekinthetjük sérelemnek.* Elemézzenek finnet, mordvint, osztjákot, törököt, tatárt, mandsut stb.; de a «velünk rokon» jogtalan kifejezést hagyják el: s megszünnünk *nyelvbecsületet* emlegetni s némán fogjuk bámulni tudományos búvárlataik *bizarr* eredményeit.» Mind az efféle szertelenségek mellett MÁTYÁSNAK e művében is, mint a többiben, találunk nemcsak korában, hanem ma is megszívlelhető eszméket, minő pl. az, hogy nyelvészeti, vagy történeti következtetéseink alapjául ne vegyünk kétes szövegyeztetéseket, hanem csak olyanokat, melyeknek hitele minden bizonytalanságot kizár. Szintilyen azon még napjainkban is függő kérdés: Létezik-e valóban rokonság az úgynevezett uralaltaji nyelvek között, s ha igen, olyan-e az, melyből őstörténeti együttlétre következtethetni, vagy nem egyből, mint rendszeresítési

phrasis? *) (115. l.). — Ezt az értekezését is, mint az előbbieket szükségesnek tartotta MÁTYÁS *«Magyar Nyelvtudomány»* (Pécs, 1860) cz. műve függelékében külön is kiadni s még néhány erős vágással (pl. hogy «lassú felfogást, vagy *melléktekinteteket* kénytelen föltenni» a finnistáknál) fűszerezni.

HUNFALVY a már ekkor megindult *«Nyelvtud. Közlemények»*-ben (II: 292—296. ll.) adta meg MÁTYÁSNAK a megérdemelt választ, melyivel nemcsak az ádáz harcz nyert befejezést, hanem — nyelvtudományunk fejlődésének nagy kárára — az árja érintkezés kérdése iránt való érdeklődés is. A győzedelmesen kibontakozott altaji, későbbi finn-magyar nyelvhasznítás oly mélységesen megfeledezett nyelvtudományunk ezen fontos feladata köréről, hogy még csak létezése is kiveszett honi nyelvészeink köztudatából. A *Nyelvtud. Közlem.* III.—XXIII. s a *Magy. Nyelvőr* I.—XXIV. kötetekben tudtommal nincs egyetlen jelentősebb közlemény, mely valamely magyar, vagy rokon nyelvi szónak közvetetlen árja alapon való magyarázását kísérlené s a kaukázusi nyelvekkel való érintkezés lehetősége is csak egyszer alkalmilag van jelezve (NyK. 23: 119. l.). Még az oly kétségtelen árja egyezések is mint pl. a magy. *arany, ezüst, tiz, száz, tavasz, téhen* szóké, teljesen feledésbe mentek s BUDENZ Magyar-Ugor Szótára a hol ilyenekbe ütközik, vagy merő hallgatással mellőzi az árja megfelelőket, vagy inkább (mint pl. a *száz* esetében) szlávból való ősi átvételnek tekinti az

*) Hasonló megjegyzés THOMSENTŐL: «Von den meisten gelehrten wird diese (finnisch-ungarische) sprachfamilie wiederum mit mehreren andern, namentlich der samojedischen, tatarischen, mongolischen und tungusischen zu einem grossen stamme zusammengestellt, dem ural-altaischen (turanschen); indessen kann diese verwandtschaft keineswegs als eine ausgemachte tatsache betrachtet werden, sondern höchstens als etwas mehr, oder weniger wahrscheinlich; denn die strengern beweise mangeln noch und werden nicht eher geliefert werden können, als bis jede einzelne der genannten familien in sprachhistorischer hinsicht innerhalb ihres engeren gebietes genauer untersucht ist. Es hat daher auch nicht an solchen gefehlt, welche die richtigkeit dieser annahme leugneten, oder bezweifelten, und die ihrerseits die finnischen sprachen näher zu den indogermanischen stellen wollten (Einfl. d. germ. Spr. 1. l.).

ugor alakot. Általában az volt a hit, hogy a mennyiben a magyarban és a vele rokon nyelvekben iráni elemek vannak, azok esakis újabbán a törökség révén kerülhettek, nem gondolva meg, hogy ezeknek tetemes része a törökség területén sehol használatosnak nem igazolható.

Másként áll a dolog a külföldi nyelvészeknél, kik ettől fogva egyre növekvő érdeklődéssel kísérik a finn-magyar nyelveknek árja, illetőleg indogermán hasonlatait s bőven értékesítik különösen az indogermán ősz- és műveltségtörténet munkálataiban. Egész sora a hirneves íróknak magyarázza az idetartozó jelenségek tetemes részét a két nyelvcsalád ősrégi érintkezéséből, illetőleg az indogermánságnak a finn-magyar nyelvek összes rélegeit s alkatszerveit átható befolyásából. Így SEWENTHAL, ki *«Charakteristik der hauptsächlichsten typen des sprachbaues»* (Berlin, 1860) művében a következőket írja (329. l.): *«(Es) scheint ein einfluss der indo-europäischen sprachen auf die grammatik der finnischen obgewaltet zu haben. Denn obwohl die declination echt altaisch ist, so bietet die conjugation der verba so viel aehnlichkeiten mit den sanskritischen formen, dass SCHWARTZE deswegen das Ungarische für eine zum Sanskritstamme gehörende sprache erklären zu dürfen meinte, was freilich sehr falsch war. Hier könnte also das seltsame problem einer dualität in der grammatik vorliegen, einer dualität, deren möglichkeit bisher aus guten gründen bezweifelt worden ist.»* Kevésbé határozott DIEPENBACH LÖRINCZ állásfoglalása e kérdést illetőleg, ki *«Origines Europaeae. Die alten Völker Europas mit ihren Sippen u. Nachbarn»* (Frankfurt am Main, 1861) cím alatt kiadott tanulmányainak egyik helyén (209.—210. ll.) így ír: *«Trotz ihrer isolierung, tragen die sprachen der finnischen völker den charakter einer familie zur schau. Grenznachbarschaft und kulturgeschichte haben von frühe her viele lehnwörter aus germanischen, litu-slavischen, iranischen (vielleicht altskythischen), türkischen und anderen sprachen angeführt, und oft so tief herein, dass entlehnung und urverwandtschaft schwer zu scheiden ist. So z. b. ist der arische *martya, mard* u. s. w. ‚homo‘ so eingebürgert in den sprachen der asiati-*

sehen Finnen, dass er wahrscheinlich auch zum volksnamen (der *Mordwinen*) geworden ist.... Dazu kommen noch vielfache berührungen des finnischen wort-vorrates mit den der kaukasischen sprachen, bis in die iranischen osseten hinein»; másutt meg hajlandó a hasonlatok viszonyát inkább ősrökonságnak tekinteni. Az utóbbira vonatkozó nyilatkozata (211. l.): «Aber die erweiterung auch der (lexicalischen) urverwandtschaft der finnischen sprachen (mit einander) in den arisch-europäischen abgekehrter richtung sucht sich nun geltend zu machen. Wir meinen hier nicht bloss die grosse aehnlichkeit der zur conjugation verwendeten person-fürwörter, sondern auch vieler andern wurzeln, wie sie namentlich in zeitwörtern auftreten, worauf wir mehr gewicht legen, als auf die immerhin mitunter bei blosser entlehnung seltene verwandtschaft von appellativen.... Aber wir dürften gegen die möglichkeit der geschichtlichen verwandtschaft zwischen Finnen und Indogermanen nicht eine praestabilirte beschränkung derselben auf den von uns als familie bezeichneten kreis aufstellen. Vielmehr bleibt uns die annahme verschiedener grade der blutsverwandtschaft unversehrt.» Hogy azonban habozó ítélete inkább az előbbi nézet helyességét véli igazolhatónak, mutatja emitt idézett szavaihoz csatolt következő megjegyzése: «Wenn wir indessen an die stelle der urverwandtschaft zwischen Finnen und arisch-europäischen sprachen entlehnung treten lassen: so bedarf das erklärende wiederum in hohem grade der erklärungs und begründung.»

II.

Világosabban és alaposabban ítél a szóban forgó kérdésről a finn-lapp nyelvek idegen elemeinek jeles kutatója, THOMSEN VILMOS, kinek idevonatkozó észrevételét 1869-ben megjelent *«Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske»* című művének, illetőleg SIEVERSTÖL eszközült *«Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen»* (Halle, 1870) fordításának bevezetése tartalmazza. E szerint (német kiad. 2—4. ll.): «Bár természetesen nem lehet eleve tagadni a két — t. i. finn-magyar és indogermán — nyelvcsalád ősrökonságát; mindamellett az eltérés oly nagy arányú a szerkezetükben, hogy ily természetű kapcsolat közöttük valószínűnek alig vehető, mindenesetre pedig bebizonyíthatatlan addig, a míg a finn nyelveknek régiebb s a nyelvcsaládbeli összehasonlítás kiinduló pontjai gyanánt szolgálható alakjait kikutatni nem sikerül.» Azon szóegyeztések közül, melyek az indogermánssággal való ősrökonságra utalhatnának, THOMSEN a következőket idézi: magy. hall- «hören», finn *kuule-*, lapp *gula-*, mord. *kulc-*, cserem. *kol-*, zürj. *käl-*, vog. *χöl-*, oszt. *χül-*, *χüd-* id., melyeknek *kül-*, *kul-*féle alaphangzása az indogermán *kru-*gyökre (szkr. *ḥru-*, ószláv *slavъ*, litv. *klausau*, gör. *κλώω*, lat. *cluo*) emlékeztet | magy. név «name», finn *nimi*, lapp *naŋma*, *nanma*, mord. *lēm*, cser. *līm*, *lūm*, zürj. *nīm*, osztj. *nem*, vog. *nām*: indogerm. és szkr. *nāman-* (ószláv *imę* < **nimę* stb.) | magy. víz «wasser», finn *veti-* (nom. *vesi*), mord. *ved*, cser. *vīt*, *vūt*, zürj. *va*, vog. *vīt*: indogerm. *vad-*, *ud-* (szkr. *uda-m*, ószláv *voda* stb.) | magy. mész, finn *meti-* (nom. *mesi*), mord. *med*, cser. *mū*, zürj. *ma*, vog. *ma'i* (*mau*): indogerm. és szkr. *madhu-* (görög *μέθυ*, ószláv *medū* stb.). «De ha» — így folytatja tudósunk e tárgyról való fejtegetéseit — «csakugyan

ősrokonság emlékmáradványait akarnánk is látni az efféle szavakban: egész tömege van mégis az olyan szóegyezéseknek, melyeket lehetetlen ily módon magyaráznunk, melyek részben alakjuknál, részben csekélyebb elterjedtségüknel fogva többé-kevésbbé világosan jövevényszóknak ismerhetők föl, még pedig rendszerint az indogermán nyelvekből kerülve a finn nyelvekbe, sokkal ritkábban megfordítva. Hogy némelyike a fönt jelzett, nagyobb területen ismeretes szavaknak is így fogható föl, mutatja a „száz” szava a finn nyelvekben: finn *sata*, lapp *čuotte*, mord. *šada*, *šado*, cserem. *šüdö*, zürj. *šo*, votj. *šu*, osztj. *söt*, *sät*, vog. *sät*, magy. száz. Itt az *s* szókezdő világosan bizonyítja, hogy a szó nem az indogermán nyelvekkel való ősrókonságból ered, mely utóbbi nyelvesaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem vagy valamely árja (ind-perzsza), vagy valamely lett-szláv nyelvből; a mennyiben csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ö. szkr. és zd. *čata*-, ujper. *sad*, összet *sade*, *süde*, ószláv *süto*). De másrésről a szónak nagy elterjedtsége arra vall, hogy az átvétel igen régi, valószínűleg a finn-magyar közös alapnyelv korából való; hacsak azt nem akarjuk föltenni, — a mi különben a pontos alaki egyezés miatt alig valószínű — hogy itt az egyes nyelveknek egymástól független, párhuzamosan egy forrásból került jövevényszavával van dolgunk, a minő pl. az «ezer» kifejezése, mely a magy. *ezer*, vog. *sätér*, osztj. *türas*, *töres*, zürj., votj. *šurs* szavakban valamely árja nyelvből valónak látszik (v. ö. szkr. *sahasra*-, zd. *hazañhra*-, ujper. *hazār*, örm. *hazar*), míg a finn *tuhante*- (nom. *tuhat*), lapp *duhat*, mordv. *tožän*, cser. *tišem* szavakban, nem is közös fokon, vagy a litván *tūkstantis*, vagy az ószláv *tysqšta* (orosz *tysjaču*) átvételének. Ezen jövevényszavak közt, mint az idézett példákban is kitetszik, nagy eltérés észlelhető a különböző eredet, kor s a mi ezekkel kapcsolatos az elterjedtség mértéke szerint. Ha nem számolunk az ősi indogermán befolyás jelzett lehetőségével, első sorban, mint természetes, valamennyi finn-magyar nyelvben, erősebb-gyöngébb, de nagyobb-részt egymástól független hatását a szláv (részben a litván) nyelveknek tapasztalhatjuk. A nem nagyszámú árja elemek csaknem kizárólag a keleti nyelvekben és a magyarban találhatók. E mellett a legnyugatibb finn-, lapp- és magyar nyelvek a germán nyelvekkel való régebbi s újabbkori érintkezésnek mutatják számos nyomát, minők más keleti nyelvek-

ben teljességgel hiányoznak.» Bár THOMSEN-nak ezen észrevételei voltakép csak alkalmi megjegyzések egy külön álló feladat, a finn-lapp nyelvek germán elemeinek tárgyalása kapcsán, mégis látnivalólag igen fontos útmutatást adnak az árja érintkezés kérdésének vizsgálatához is: annak jelzésével t. i., hogy vannak szűkebb körben elterjedt s az egész finn-magyar nyelvcsalád területén ismeretes árja elemek, valamint hogy az árja hatás a finn-magyar nyelvekben nem egységes, hanem különböző korokból s nyelvterületekről való. Az is igen becses észrevétel, hogy azon adatok, melyeket rendszeren az indogermán ősrakonság nyomainak szoktak tekinteni, nagyobbrészt árja, esetleg germán, vagy szláv jövevénylemeknek bizonyíthatók (pl. a *név*, *méz* és *szüz* rokon nyelvi egyezései), úgy hogy a tüzetesebb vizsgálat előre láthatólag egészen elfogja vonni ama különben is igen valószínűtlen fölvétel alól a számbajöhető tények alapját.

Nem ily éleslátással ítél a finn-magyar és indo-germán nyelveknek árja példákkal is igazolt közösségeiről CUNO (Johann Gustav), kinek 1871-ben megjelent *«Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde (I. Die Skythen; Berlin)»* czímű műve foglalkozik a jelenségekkel, még pedig — mi az itt adott fejtegetések nevezetességét alkotja — legelőször vizsgálva tanulságaikat az indogermán őstörténet szempontjából. Kiindulópontul szolgál ebben az eddigi hagyományos nézettől eltérő amaz eszméje, hogy nem Ázsia volt az indogermán népek ősi hazája, hanem azon területnek központja, hol óriási tömegek ma is laknak, vagyis Közép- és Kelet-Európa, a honnan mindenfelé szétágazva egyes törzsek a dél-oroszországi és turáni pusztákon át jutottak az eráni fensíkra. E régi földrajzi elhelyezkedés nyomainak szerinte föl kell tetszeni azon népek nyelveiben, melyek ama korban itt Európában az indogermánok szomszédjai voltak s ezek, úgy véli, ép a finn-magyar népek lehettek. «Ha a finnségben» — így elmélkedik (50. l.) — «nagy számát találjuk az olyan szavaknak, melyek a szlávban, németben és ó-skandinávban is előfordulnak, ezektől sok esetben nem vitathatjuk el a későbbi átvétel lehetőségét; de a finn szókincs sajátos közösségeket tartalmaz oly indogermán népek nyelveivel is, melyekkel a finnek, a mennyire tudjuk, soha érintkezésben nem állottak, s az ily szavak száma sokkal nagyobb, hogysem azon fölvételre támaszkodhatnánk, hogy az előbbi korokban megvoltak e kifejező-

sek a szlávban s germánban is, tehát átvételük ezen időszakokból
 eredhetne. Fontos körülmény, hogy ezen közösség igen jelentős
 arányban mutatkozik oly fogalmi csoportok jelzéseiben is, melyek a
 nyelvek legeredetibb rétegeiből valók s idegen elemekkel csak nagy
 ritkán vannak vegyítve, jelesül a számnevekben, névmásokban, ro-
 konsági nevezetekben s a közönséges életre vonatkozó kifejezése-
 ben. A helyett, hogy ama tényekkel és jelenségekkel egybe nem
 hangzó elméletnek, mely szerint az indogermánok Ázsiából vándoroltak volna európai lakóhelyeikre, újabb s újabb fölvételekkel
 vetnénk alapot a sok fölvételtől már amúgy is süppedékes talajba :
 helyesebb eljárás, ha egészen mellőzzük s azt mondjuk, hogy az
 indogermán és finn-magyar nyelvcsaládok eredettől fogva szomszédosak s a mia két területen
 közös, nem átvétel az egyiknek kifejlett ágaiából a másikéba, hanem már a két nyelvcsalád kelet-
 kezésének korából származó közösség. E tétel bi-
 zonyosságai gyanánt Cuno sok selejtes közt a következő komolyabb
 számba jöhető nyelvi tényekre hivatkozik : 1. Számnevek : szkr.
eka- «unus», mely a magy. *egy*, vogul *äkeve, äk*, lapp *akht*, finn *yhte-*
 (nom. *yksi*), «unus» számnevekben ismerhető föl | szkr. *saptan-*,
 lat. *septem*, gör. *ἑπτά*, litv. *septyni* : osztj. *sabat, sebet*, finn *seitsem*
permisizim, magy. *hét* | szkr. *daśan-*, örm. *tasn*, szláv *desęti* «decem»
 permi *das*, magy. *tíz* s a szkr. *daśan*-nak **ḍakan* olizményére utaló
-deksan-féle «tíz» számnév a finn *kah-deksan* «octo», *yh-deksan*
 «novem» (= cserem. *kan-dakše, in-dikše*) összetételes szerkezet-
 ben | szkr. *śata-*, szláv *süto* «centum» : finn *sata*, magy. *száz*, cser.
šudo, oszt. *sot*, vog. *sät*. Ezek mellett Cuno a finn *tuhat*, cser. *tüžem*
 «mille» számnevet a germánból, a magy. *ezer*-t az iránságból (örm.
hasar, zd. *hasanhra-*, szkr. *sahasra-*) kerültnek tartja, lehetetlennek
 gondolván hasonló viszony fölvételét az alacsonyabb számok jelzé-
 sében. Hivatkozik e tekintetben Borpra, ki a maláji-polinéziai nyel-
 vekről szóló tanulmányában kiemeli, hogy e szigetlakók fölvettek
 idegen elemeket a magasabb számok kifejezésére, de a tízig terjedő
 számsorba jövevényező nem hatolt. — 2. Névmások : finn *me-*,
te- első és második személyi névmástök hasonlítanak az indoger-
 mán nyelvekéhez ; a nom. sing. *mī-nä, si-nä* toldalékára nézve
 Cuno hivatkozik a szláv genit. *me-ne*, dat. *mä-nje*, litván acc. sing.

ma-ni, locat. *ma-ní*, dat. *manei* stb. alakokra (54. l.) | finn *tä-mä* «dieser», *sa-ma* «derselbe»: szkr. *ta*, fem. *tā* és *sa*, *sā*, *tat*, gót *sa*, *sā*, *pata*, szláv *tā*, *ta*, *to* | finn pron. interrogativum *ku-ka*, lapp *kū*, *kí*: szkr. *ka*, *kā*, *kí* | finn pron. relativum *jō-ka*: szkr. *ya*. — 3. Kezdetleges műveltség szavak (több germán és szláv mellett a következő árja egyeztetések): permi *zon* «sohn»: szkr., gót, litv. *sū-nus*, szláv *synū* | finn *uros* «mann»: szkr. *rīra-*, lat. *rīr*, gót *rair*, szkitha *oīop* (Herod. IV, 110: οἶορ καλέουσι οἱ Σκύθαι τὸν ἄνδρα) | finn *nimi*, lapp *namm*, magy. *név*: szkr. *nāman-*, lat. *nomen*, gót *namō* | lapp *vuoksa* «ochs»: szkr. *uksan-*, gót *auhsa*, ó-skand. *oxi* | finn *vasikka* «kalb»: szkr. *vaska-* «kuh» | finn *uhi* «schaf»: szkr., litv. *avis*, lat. *ovis*, gör. *ōis* | mord. *virgas*, lapp *varg* «wolf»: szkr. *vrka-*, zd. *verēka-*, ó-skand. *vargr*, lit. *vilkus*, szláv *vlākū* | finn *jyvä* «granum frumenti»: szkr. *yava-* | finn *kasuri* «erz»: szkr. *kāsara* «gold» | zürj. *zurni*, vog. *zorni* (helyesen: *sorūi*) «gold»: zd. *zaran-ya-*, szkr. *hīranya-* («zusammenhängend mit slav. *zorū*, oder *zorja* „glanz“; 55—57. ll.). Ezekből Cuno azon vizsgálati eredményt véli megállapíthatónak, hogy az indo-germán és finn-magyar nyelvűfajok körülbelül egy időben és egymás mellett keletkezhettek (57. l.); mint hogy pedig a finnek még a középkor első századaiban a skandináv félsziget déli részein laktak s bizonyos (tüzetesen ki nem mutatott) kelta nyelvényomokból föltehetőleg Tacitus ideje előtt a német alföldön is otthonosok voltak, nem lehet más szerinte a keresett érintkezési terület, mint Közép-Európa (59. l.). Látnivaló, hogy mindezekben a következtetések logikája nagyon fogyatékos: érdemes kutatónk nem vet ügyet arra, hogy a föléhozott egyezések tetemes része, jelesen a germán és litván hasonlatok csakis a finn-lapp nyelvek sajátjai, melyeknek régiségét tehát már ezen oknál fogva sem tehetjük a nyelvek keletkezésének korába, ha csak azt nem akarjuk kétségbe vonni, hogy ezek a volga-uráli nyelvekkel rokonok s velük közösségben folyt le ősiségük. Másrészt minden körülmény — közöttük különösen a keleti altaji nyelvcsaládokkal való morphologiai rokonság — arra vall, hogy az ami a magyarra nézve történeti kútfókkal igazolható, vagyis az Ázsiából való eredet, a többi rokon nyelvű népekre is áll; miből folyólag azon indo-germán elemek, melyek a finn-magyar nyelvek nagyobb területén találhatók s melyeken legtöbbször világosan jelentkezik a sajátos árja bélyeg, esetleg ázsiai érintkezésnek is marad-

ványai lehetnek. A mit józanul ítélve a felhozott tényekből fölismerhetünk, az nem egyéb, mint hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvesaládok érintkezése beláthatatlan régi korbá nyulik vissza, sőt hogy a már az egyes önállóan kialakult nyelveknek (pl. a finnlappnak és germánnak) az előbbtől külön választandó, aránylag újabb korbéli érintkezése is már a történeti ókorban kezdődött.

Nem tisztul a kérdés egyelőre avval sem, hogy ettől fogva külföldi nyelvtudósok is komolyabb érdeklődéssel veszik művelőbe. Ezeknek elseje DONNER OTTO, ki *«Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen»* műve I. és II. kötetében (Helsingfors, 1874—76) a hol csak alkalmá nyílik a kifejtett tövek s kész szavak mellett közli a többi altaji nyelvesaládokban található s az indogermán hasonlatokat is. Hogy mi célja van ezekkel, kifejti előszavában (VI. l.), melynek ide vonatkozó részét itt egész terjedelmében adjuk: *«Wenn ich hin und wieder auf analoge oder nach form und inhalt identische wurzeln aus dem Indo-europäischen hingewiesen habe, so geschah dies ohne daraus etwaige schlüsse ziehen zu wollen. Noch mehrmals müssen die finnisch-ugrischen wurzeln allseitig geschichtet werden, ehe sie als endgültig festgestellt angesehen werden dürfen. Bei diesen schwierigen untersuchungen kann es ja leicht geschehen, dass man aus einer anzahl scharf abgeschliffener odersonstveränderter lehnwörter, welche aus einer weit entlegenen zeit stammen und daher in mehreren sprachen vorkommen, eine wurzel konstatirt, die dem stamme ursprünglich nicht zukam. Es genügt dabei auf die ähnlichkeit nur aufmerksam zu machen. So lange aber zu warten, ehe man zur feststellung der genuinen wurzeln geht, bis alle in die sprache eingedrungenen fremdwörter richtig als solche erkannt worden sind, heisst die wurzelforschung aufgeben. Denn in vielen sprachen giebt es vollständig einheimische wörter, welche denen einer anderen sprache sehr ähnlich sind und daher verdächtig werden; und gesetzt, es existiren in zwei verschiedenen sprachstämmen wurzeln, welche nach form und bedeutung identisch sind, so werden gewiss die meisten aus diesen gebildeten wörter dem fremden stamme zu gute gerechnet, wenn man die eigene wurzel nicht kennt».* Bár

DONNER követett eljárása ezen megokolásának bevezetésében kijelenti, hogy nem kíván fűzni indo-germán szóegyeztetéseivel szembe nemű következtetést,*) tényleg mégis kifejezi az ily hasonlatok jelentőségéről való nézetét, midőn további szavaiban arra utal, hogy a finn-magyar nyelvhasznítás terén kifejtett szógyökök több irányú megrostúlásra szorúlnak; mert lehetséges, hogy eredetünk velünk olyan elemeket, melyek valamely igen régi korban az indo-germán-ságból jöttek át s ennél fogva több finn-magyar nyelvben is megtalálhatók. Ez okoskodásából t. i. az vehető ki, hogy szerinte legalább részben az indo-germán egyezések átvételi viszony jelenségei lehetnek (tehát nem ősi közössége, mint pl. Cuno és ANDERSON tartják). Nem lehet kétségbe vonni a kutatás ily irányának jogosultságát; mindamellett úgy végezve annak műveleteit, mint DONNER-nél tapasztaljuk — ki t. i. többnyire eldöntetlenül hagyja, vajjon nem különös árja, szláv, germán, vagy ópen (mint előadása nyomán gyakran vélhetni) indo-germán ősi átvétellel van-e az illető esetekben dolgunk; illetőleg nem kell-e az egyezést ilyen, vagy amolyan oknál fogva véletlennak tekintenünk — mindennemű félreértésre nyújthat alkalmat. Álljanak itt különben ide vonatkozó figyelemre méltóbb észrevételei: magy. ház, finn *kota*, szer. *kudo* stb. (13. l.): «Eigentümliche ähnlichkeiten mit skr. *kaṭa-*, *kaṭi-*; vgl. an. *kot*, mđ. *kote*, aeng. *cyte*, sv. *hytt*, die vielleicht entlehnt sind; *koto*, *kota*, wohnung, haus' kommt auch im mongolischen vor» | magy. köhög, észt *kõha-*, *kõhi-* «husten», zürj. votj. *kíš-*, mord. *koz-*, lapp *gos-*, *kos-* id. (33): «Dies ist wurzelnhaft im indoeurop., wie aus ksl. *kašil*, lett *kāsa* «tussis»; lit. *kosu*, *kosu* (inf. *kostí*, fut. *kosu*), skr. *kāś-*, *kāśa-* «husten», ahd. *huosto*, sichtlich ist» | finn *kuore-* (nom. *kuori*) «rinde, kruste», permi *kor* «rinde», lapp *kar*, *garra* «schale, rinde» (41): «Vgl. ksl. *kora* «cortex», serb. *kara*, bulg. *kor*, welches MIKLOSICH und CURRIUS aus skr. *gr-*, *kr-* = *kar-*, «verletzen, secare» herleiten und in verbindung mit lit. *karna* «bast

*) Az idézett számojéd, török és mongol egyezésekre vonatkozólag is megjegyzi (VII. l.): «Ich will mit diesen, da die betreffenden sprachen noch nicht hinlänglich untersucht worden sind gar nichts beweisen; ich schrieb sie nieder, um nur als anknüpfungen einer künftigen forschung zu dienen.

bringen» | zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», vog. *kër*, osztj. *karti*, eser. *kürtiö* id., finn *karta*, észt *kard*, liv. *kārda* «blech» (41): «AHLQVIST (KultW.) verwirft die zusammenstellung der ugrischen wörter mit est. *kard*, welches er aus dem lett. *skārde* ‚eisenblech‘ derivirt. Man hat die permischen wörter aus dem iranischen herleiten wollen, indem zd. *kareta-* ‚messer‘, huzvar. *kart*, neupers. *kard* ‚säbel‘ aus der wurzel *kar-* ‚schneiden‘, dem metalle seinen namen gegeben hat. Im slavischen hat man daraus *korda*, russ. *копчик* ‚kleiner säbel‘, wahrscheinlich auch das ungar. *kard* ‚säbel, degen‘ (MIKLOSICH: Slav. Elem. im magy.). Was die übrigen betrifft, scheint es doch natürlicher, dass man den namen des ‚schwertes‘ aus dem metalle nimmt, nicht den metallnamen aus dem dinge» | finn *kurkku* ‚gurgel, kehle, schlund‘, lapp *karas*, zürj. *goriš* ‚gurgel‘, mord. *kirga* «hals» stb. (46): «Bemerkenswert ist die ähnlichkeit mit kslav. *krükü* ‚hals‘=skr. *krka-* ‚kehlkopf‘» | permi *gort* «wohnung», votj. *gurt* id., zürj. *gort*, *gurt* «fovea, domicilium subterraneum priscorum Syrjaenorum» stb. (52): «Eigentümlich ist die übereinstimmung mit skr. *karta-*, in jüngerer form *garta-* ‚grube, loch‘»; mindemellett szerinte a permi szó «dürfte etwas umgewickeltes, kreisförmig gemachtes andeuten; vgl. syrj. *garta-* ‚umwickeln‘» | finn *kuppa* ‚garbe, bund (stroh od. heu)«, észt *kubu*, magy. *kepe* stb. (77): «Obwohl die wurzel häufig in indoeuropäischen wortbildungen vorkommt, wie altlit. *kupa* ‚haufen‘, *κῶφος* ‚buckel‘; vgl. altpers. *kaufa* ‚berg‘: so ist sie doch im finnischen heimisch» | finn *käppä*, *kapca*, *kapio* «pferdehuf», észt *kabi* «huf» stb. (79): «Skr. *çaphas* verglichen mit den entsprechenden reflexen, lassen auf ein ursprüngliches **kapa* schliessen» | finn *kousu*, *kousi*, *kanha* «gefäss zum schöpfen», mord. *kavs* «krug», lapp *kokse*, *kuase* «schöpfgefäss» stb. (85): «Das lit. hat *kausas* ‚schöpfgefäss‘, lett *kauss* ‚napf, schale‘, skr. *koṣa-*, *koṣa-* = **kausa* ‚behälter, gefäss, eimer, schale, ei‘, got. *husas* ‚haus‘» | magy. *kampós* «gebogen, mit haken versehen», *kampó*, *kamó* «haken», finn *kampura*, *kämpürä* «krumm, schief», *kampi* «krummer griff, handhabe», *kimura* «krumm», lapp *gobmar* «gebogen» stb. (86): «Ein vergleich mit dem indogermanischen zeigt, dass hier dieselben wurzelformen, wie dort vorliegen: *kam-* ‚sich wölben‘, *kamp* in *κᾰπτω* (skr. *čāpa* ‚bogen‘, viell. aus *kap*, *kamp*)» | magy. *homp* «hügelchen», *gumó*, *gümő* «tuberkel», finn *kamara* «schwiele,

walke an der haut», *kamala* «walke, fuge, walze» stb. (87): «Dieselben formen kommen im indogerman. vor: *καμάρα*, lat. *camurus* ‚gewölbt etc.‘ | magy. *tör* «brechen» stb. (134): «Vgl. indogerm. wurzel *dar-* ‚zerbersten, zerreißen‘; skr. *dar-*, gr. *δάρω*, *δαίρω*, ksl. *drati* ‚schinden‘; auf germanischem boden = *tar-* ‚zerstören, auflösen, zerreißen‘: got. *ga-tair-an*, as. *ter-an* ‚zerreißen‘ | finn *täristä*, liv. *dörš-* «beben, zittern», vog. *torj-* stb. (134): «Vgl. die indoeurop. wurzel *tras-*, skr. *tras-* ‚erzittern, beben‘ gr. *τρεσ-* in: *ἔ-τρεσ-σα* ‚zittern, fliehen‘, lat. *terr-or*, ksl. *tres-a-ti* ‚erschüttern‘ | mord. *targ-* «ziehen, dehnen, spannen»; lapp *tuor-* «ziehen» (133): «Vgl. indogerm. wurzel *tar-* ‚über etw. hinfahren‘; europ. = ‚reiben‘: gr. *ταίρω*, *τρόω*, lat. *tero*, ksl. *tre-ti* | finn *turki*, *turkkaa-* «schieben, stossen» stb. (132): «Auf indogerm. gebiete hat man die europäische wurzel *tark-* ‚drehen, drängen, drücken‘ | finn *tarkka*, *tarkas* «scharf, genau, achtsam» stb. (131): «Vgl. die indogerm. wurzel *dark-*, skr. *darg-* ‚sehen‘, gr. *δάρκωμι*, got. *tarh-ian* caus. (‚sehen lassen‘) ‚auszeichnen‘ | finn *tores* «schlummer», *torku-* «schlummern, nicken» stb. (137): «Man könnte etwa hier an die indoeurop. wurzel *dar-* denken, welche in skr. *drū-*, gr. *δαρ-δάνω*, lat. *dormire*, ksl. *drenati* ‚schlafen‘, ahd. *traumjan*, an. *dreyma* hervortritt | finn *talo* «bauernhof, wohnung», *tila* «platz, raum», zürj. *tila* «neuer acker» stb. (138): «Dieselbe wurzel und zwar in denselben schwächungsformen geht durch das ganze gebiet der indoeurop. sprachen: skr. *tala* ‚fläche, boden‘; gr. *τῆλα* ‚fläche, brett‘, lit. *tilja* ‚brett auf dem boden eines kahnes‘ = an *tilja* ‚runderbank‘; ahd. *dilla* = *dilja* ‚diele‘; lat. *tellus* ‚erdfläche, erdboden‘; kslav. *tlo* ‚grund, boden‘ etc.» | magy. *csap-* «schlagen», finn *tapa-* «schlagen, tödten», votj. *čaphi-* «schlagen», lapp *tuope-* «walken (tuch)», *čuoппe-* «abhauen» stb. (145): «Auch bei dieser wurzel ist eine durchgehende analogie mit den indoeuropäischen vorhanden: skr. *tup-*, *tuph-* ‚verletzen‘ = *tump-*, *tumph-*, *tumbh-* ‚durch einen schlag verletzen, tödten‘, *tumb-* ‚beunruhigen, quälen‘; gr. *τόπ-τω*, *τόπ-ος*, *τόπ-ρα* ‚schlag‘, *τόμπ-ανο-ν* ‚pauke‘, asl. *tamp-ǣ* ‚obtusum‘ etc.» | magy. *szakad-*, finn *hakkaa-* «hauen, schlagen», lp. *čuoγgo-* «hacken, stechen», zürj. *čeg-*, votj. *čŷg-* «brechen», vog. *säk-* «schneiden» stb. (164): «Miklosich führt eine slav. wurzel *säk-* = *sec-are* auf; diese ist belegt durch lit. *sykis*, ksl. *seka-* (inf. *seš-ti*) ‚schlagen, hauen, spul-

ten', *sek-yrä* 'securis' etc.) | finn *hankko* 'gabel, heugabel', mord. *šunggo, šungga* 'heugabel' stb. (172): «Gewiss muss das kslav. *sanku*, lit. *szaka* 'ast, zweig', *szake* 'gabel', skr. *ṣaṅku-* 'zweig'; vgl. skr. *ṣākhā-* 'zweig' als original dieses wortes angesehen werden; die allgemeine verbreitung dürfte doch hohes alter bezeugen» | magy. *süt-* 'scheinen, brennen; braten', *sül-* 'backen', finn *syty-* 'angezündet werden', zürj. *sot-*, votj. *sut-* 'brennen', mord. *šī, ci* 'sonne, tag', cser. *sota* 'glänzend, klar' stb. (175): «Das indoeurop. hat die wurzel *su-*, *siv-* 'glänzen': skr. *sav-i-tar* 'sonnengott', *sjona* 'schön; sonne', got. *siu-ni* 'schein', *sunnon* 'sonne'» | finn *sytte-* (nom. *sysi*) 'kohle', mord. *süd, seđ* id., mordE. *sod*, russ' stb. (176): «Grosse ähnlichkeit mit dem mord. *sod* hat lit. *sodi-s* (plur. *sodzei*) 'russ', *sod-inti* 'berussen', welches Fick mit ksl. *sažda* = *sadja* verbindet» | finn *hirve-* (nom. *härvi*) 'elentier', lapp *sorv, sarvva* 'hirsch', rog. *šorp, šowp* stb. (182): «EUROPAEUS (Suomi II: 7, 98) macht aufmerksam auf die analogie: f. *sarvi* 'horn', *härvi* ('*sarvi*') 'hirsch' = κέρας, lat. *cornu*, got. *hauru*: κερῶς 'gehörnt', lat. *cervus*, ahd. *hiruz*, ags. *heorot* 'hirsch'. Pictet sieht darin wie in dem pali *sarabha* 'hirsch', 'une analogie trompeuse'» | magyar *sza-lad-* 'laufen', cser. *šila-* 'fliehen' stb. (185): «Vgl. die gräcoitalische wurzel *sal-* 'springen': ἅλλομαι, lat. *sal-ire*» | finn-magy. *sar-* gyök: «sich regen, beschäftigt sein» (magy. *sűrög-* 'sich regen', finn *hyöri-, hääri-* 'hin u. zurücklaufen, geschäftig sein'), «schieben» (zürj. *širöd-* 'wegschieben') stb. (II. köt. 1.): «Auch im indo-europäischen hat die wurzel *sar-* mehrere dieser bedeutungen: 'gehen, eilen, fliesen'; in zusammensetzungen auch: 'aggreddi, irruere, excitare'» | finn-magy. *sal-* gyök: «sich vorwärts bewegen, rudern, fliesen, schleichen» (magy. *száll-*, *sza-lad-*) stb. (II, 9): «In ähnlicher weise gilt im indogerm. die wurzel *sal-* nur als nebenform zu *sar-*, weshalb *sal-a-m*, *sal-ila-m* 'wasser', ἅλλομαι, *sal-ire* 'springen', *sal-tare* 'tanzen', lit. *sel-ti* 'kriechen' von anderen auch σάλλ-ος, σάλλ-η 'schwanken, unruhige bewegung haben', skr. *sar-it* 'fluss', *sar-as* 'teich' u. a. aufgeführt zu werden pflegen» | finn *silava* 'speck' mord. *šivel'* 'fleisch', cser. *šel, šil* 'das fett', votj. *šil'* 'fleisch' stb. (II, 35): «Grosse ähnlichkeit in den bedeutungen, teilweise auch in den formen zeigen: gr. σάλ-ον 'speichel', σάλ-ος 'fett, schmalz', σάλ-ος 'speichel', lat. *sal-iva*, ahd. *slī-m*, ksl. *slīna*, lit. *seil-ė* 'speichel, geifer'» | észt *saba* (gen. *sava*)

«schwanz, schweif», finn *sappaha-* (nom. *sapas*) «kurzer schweif» stb. (II, 74): «Nähert sich dem gr. *σάβη* ‚schweif‘, welches KUNN nebst *φάβη* ‚mähne‘ aus der form *svabā* hervorgehen lässt» (I. még II: 62, 110, 149, 159. ll.). DONNER művének III. kötetében (1886) az indogermán hasonlatok elmaradnak, mint az előszóban (III. 1.) megmondja azért, mivel az előbbi részek ily hozzávetéseit tövesen akkép magyarázták, mintha a különböző nyelvcsaládok idézett töveit s szóalakjait azonos eredetűeknek tekintené. *) Bár határozatlanul előadott szövegeztetési ily fölfogásának, mint fentebb láttuk, a saját hozzájuk fűzött észrevételei is alapot nyújthattak, ez ellen újból tiltakozik: «Von anfang an habe ich es betont» — írja — dass sie (t. i. ‚die hinweise auf wurzeln ähnlicher bildung und bedeutung in den indoeuropäischen sprachen‘) nur als veranlassung näherer untersuchungen über die natur der wurzelbildung in der sprache, wie über die bedeutung der lehnwörter für die entwicklung neuer anschauungen dienen können».

Az eszme, melynek tudományos érvényét THOMSEN eleve ki nem zárt lehetőségnek fogadta el, melyet CUNO kimondott, de kellő szakértelemmel bizonyítani nem tudott, DONNER állandóan szem

*) E megjegyzésével DONNER úgy látszik SIMONYI ZSÉMONDRA céloz, ki a szóban forgó műről való bírálatában (Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, IX: 162–164) merőben érthetetlennek ítéli az indogermán egybevetéseket, sőt hozzászói: «Als curiosa gesammelt könnten uns diese ähnlichkeiten vielleicht anlass geben über das sonderbare spiel des zufalls nachzudenken, aber in einem vergleichenden wörterbuche der ungrischen sprachen ist ihre anwesenheit nicht zu entschuldigen. Was der verfasser in der vorrede zur entschuldigung vorbringt, macht die sache wo möglich noch verwirrter». Egészen helyesnek nem tart-hatjuk ez észrevételt; mert elvégre is nincs abban semmi vétség, ha egy nyelvcsalád ős szavainak fejtegetéseiben más nyelvcsaládok egyező elemeire utalunk, a mint SIMONYI sem veszi hibának, sőt érdemtől tekintí, hogy DONNER egyéb altaji nyelvcsaládok hasonla-tait is figyelmére méltatja. A hiba mindkét (t. i. indo-germán és altaji) irányban csak az, hogy DONNER kísérletet sem tesz az egye-zések magyarázatára, vagyis hogy ősrokonsági, vagy átvételi viszony-ból erednek-e s még inkább, hogy egyeztetései minden komolyabb kritika híján vannak s nagyobbbrészt csak felületes látázon alap-pulnak, úgy hogy mint előmunkálat adatai sem igen hasznavehetők.

előtt tartott, de igazi nevén megjelölöni nem merészelt: a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ő s r o k o n s á g á n a k elmélete ANDERSON MIKLÓS (Nikolai) ész t tudósban talált igazi lelkes hívőjére és buzgó kutatójára. Tudva, hogy mily éles harc zba száll a tudományos közfelfogással, igen találóan alkalmazza *«Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen»* (Dorpat, 1879)» című művének *) jelígeje gyanánt GRIMM JAKAB mondását: «Es gibt alte, durch die historische kritik in acht und bann getane meldungen, deren untilgbarer grund sich immer wieder luft macht, wie man sagt, dass versunkne schätze nachblühen und von zeit zu zeit in schooss der erde aufwärts rücken, damit sie endlich noch gehoben werden». Ilyennek tartja ő a töle vizsgálat alá vont kérdést, melynek áttekintvén újabb történetét, különösen DONNER és THOMSEN idevágó észrevételeivel foglalkozik tüzetesebben. Ez utóbbinak a finn-lapp nyelvek germán elemeiről szóló művét általában alapos, s kiválóan becses munkának itéli; de több részletben nem érthet vele egyet. A germánnak bizonyított finn szavak közt nézete szerint több van olyan, melynél az átvételi viszony nem elég tökéletesen van igazolva. Még ha az alaki és jelentésbeli egyezés kétségtelen is valamely finn és indo-germán szó között, nem következik belőle szükségképen, hogy a közösség egyedüli magyarázata csak az átvétel lehet (66. l.). A finn *vara* «vorsicht, achtsamkeit, sorgfalt», *varaja-*, *varaa-* «vorsichtig sein, sorgfältig hüten» pl. mindenesetre egyezik az ó-skand. *vari* «providentia, subsidium», gót *varei*, angolszász *varu* «attentio tutela», ófelném. *varu* stb. szavakkal: ámde a vogul-osztjákban s van *ur-* «bewachen, hüten» s a magyarban *őr*, *őríz-*, melyek az idézett finn alakokkal kifogástalanul egyeztethetők, de germán jövevényszavaknak semmi esetre sem tarthatók (71—72. ll.). Az alak után induló kormeghatározás is problematikus értékű, mert az analogiai hatás újabb keletű elemeket is régies hangzatúvá alakíthat; nem biztos pl. hogy a finn *kuningas* «király» szó végzete az ó-skand. *konungr* és ószász *cuning* alakhoz képest föltehető régi germán **kuningas*, vagy **kuningas* alakra utal, midőn látjuk, hogy

*) Megjelent a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetében (Dorpat, 1879) 49—370 ll.

az észt *kussakas* (finn *kussaka*) «russischer gurt», *tubakas* (finn *tupakka*) «tabak» — melyek nyilvánvalólag az orosz *кундукъ*, illetőleg svéd-német *tobak* átvételei — szintén föltüntetik az *-as* végzetet (66. l.). THOMSEN nem gondolja merő lehetetlenségnek a finn-magyar és indo-germán nyelvek ősrökonságának tényét; de azt véli, hogy ennek bizonyításához föltétlenül szükséges előmunkát, az előbbi nyelvesoport elágazó alakjaira vonatkozólag is a közös ősi alaphangzások restructioja ép úgy, mint e művellet az indo-germán nyelvhasznítás terén megtörtént. ANDERSON e pontra vonatkozólag hivatkozik BUDENZ és DONNER összehasonlító szótáraitra, melyekben több százra menő szóanyagának van ily módon története meghatározva, továbbá a finn-magyar nyelveknek THOMSEN-től is elismert alaki szívóosságára, melynél fogva pl. a másfél évezredes finn jövevényszavakban is alig észlelhető valamely fontosabb hangtani változás, úgy hogy szerinte e körülmény kárpótlása lehet a hiányzó okiratos nyelvtörténetnek. A mi THOMSENnek amaz ellenvetését illeti, hogy a különbség a két nyelvesoport benső szerkezetében sokkal nagyobb, hogy sem eredeti rokonságuk valószínűséggel fölvehető volna: ezt szerzőnk kétes értékű, be nem bizonyított állításnak mondja, melylyel szemben saját vizsgálatai semmi olyast nem deríthettek ki a morphologiai sajátságokban, mi az ősrökonság fölvetelének számbajöhető akadályául szolgálhatna. «Természetesen» — írja e tárgyra vonatkozó fejtegetésében (75. l.) — «nem szabad föltennünk, hogy a finn-ugor nyelveknek szükségkép minden egyes részletben kell az indo-európai nyelvekkel egyezniök e téren; hiszen tudvalevőleg ilyenekre nézve (pl. a flexióban) az utóbbiak is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, sőt oly közelálló rokon ágak is, mint a szláv és litván sem minden tekintetben azonosak. Sok ily különбөзés kétségtelenül csak lassú hangalakí elváltozás útján jött létre, vagy pedig az egyes nyelvekben idők folytán beállott romlás és végleges enyészet révén; míg más eltérések viszont önálló új alakulatok gyanánt magyarízhatók. Ugyanezt vehetjük föl az u. n. indo-germán alapsnyelvre vonatkozólag, mely rokonaitól (pl. a finn-ugortól, sómitól stb.) való föltételezett különválása után még bizonyára sokáig föntartotta közös egységét, mielőtt egyes ágaira széteszlett volna. Mert azt hihetőleg senki sem fogja erősítgetni, hogy az indo-germán alapsnyelv kezdettől fogva valamennyi conjugatio- és declinatioheli tábláza-

taival, minden szabályaival és kivételeivel, teljes készen hullott volna az égből alá, vagy mint Pallas Athene pajzsosan és sisakosan pattant volna ki Zeus homlokából. Bizonyos morphologiai eltéréseket tehát a finn-ugor és indo-europai nyelvek között ép oly természetesen és könnyű szerrel értelmezhetnénk, mint egyes szókinésbeli különbségeket; csupán azt várva el, hogy az egyezések oly természetűek legyenek, hogy azok keletkezését ne tulajdoníthassuk pusztán az emberi szellem általános egyneműségénalapuló analogiának, vagy nyelvi hatás nyomán létrejött átvételnek, illetőleg véletlen találkozásnak. Nem szabad tehát merő formális, vagy mint Pott nevezi, physiologiai egyezéseknek lenniök; hanem meg kell bennük lennie a hangbeli azonosságnak is s ezen kívül a legfontosabb és legősibb nyelvalakulatokhoz kell tartozniok. — Ilyen alakulatok kétségkívül a névmástörvek. Az összes kutatók egyhangzó véleménye szerint ezek a nyelvképződés legkorábbi időszakából valók s ha nem is az egyedüli, de mindenesetre leglényegesebb alkatrészei a nyelvek morphologiai szerkezetének elannyira, hogy efféle nélkülök alig képzelhetünk el. Kiválóan fontosak ezért a nyelvrokonság kérdéseiben a névmások s még Pott is, ki pedig mindenkor a különbségekre figyelmeztet a nyelvek szerkezetében s minden nyelvkutató közt legélesebben szokott az elhamarkodott rokonítás ellen síkra szállani, bevallja, hogy a nyelvzármaztatások kérdéseiben ezen bizonyságok különös hitelt és számbavételt érdemelnek; mivel ezek, mint elvont fogalmak, hasonlóan a nyelvtani végzetekhez, tartalmi ürességüknél fogva («ihrer, als abstracta, stofflich grossen inhalts-leeré wegen») sokkal állandóbbak; másrészt, mivel a nyelvekben, még ha más szónemek (nagyobbrészt természetesen főnevek) átvételétől nem is tartózkodnak, a legcékélyebb hajlandóságot idegen területekről való befogadásra épen az efféle elemeknél (t. i. névmásoknál) tapasztaltunk. Ha a finn-ugor és indo-europai nyelvek közt nemcsak valószínűnek vehető, hanem be is igazolható a rokonság, ennek első sorban a névmási elemek egyezésein kell mutatkoznia».

Ezeknek megfelelőleg ANDERSON a névmásokon kezdi tételé bizonyítását. Kimerítően elősorolja az önálló és ragként szereplő személyi névmásokat s amazoknak alaphangzásait ekkép következő: 1. sz. *ma-na* (talán már ekkor magashangúan: *me-nä, mi-nä*) | 2. sz. *ta-na*, vagy *tu-na* (esetleg ez utóbbiból: *tü-nä, tünä*) | 3. sz.

sa-na, esetleg *savan, sava'* (tekintettel a vog. *tar*, osztj. *lu*, magy. *öv*-alakokra). Egybeveti ezekkel az 1. személyű névmás szkr. *ma-*, gör. *με-*, 'επα-, lat. *me-*, gót *mí-*, továbbá a bővebb zend *mana*, litván *mané* (v. ö. gen. *manés*, dat. *mán*, loc. *manjje*, instrum. *manimi*, possessivum *manas*), ószlov. *mę, mene* tőlakjait, — a 2. személyű névmás szkr. *tu-*, *tvam*, görög *σύ* (dór *τό*, bööti *τοό*), lat. *tū*, gót *þu*, litván *tū*, ószlov. *ty* szavait (hivatkozván a bővület tekintetében a gót genit. *þeina* alakra, mely azonban a -*na* végzet előtt a tőhöz nem tartozó -*i* képzővel is van szerkesztve). — végül az indogermán nyelvekben harmadik személyű névmás gyanánt szereplő *sava, sva* reflexivumot: szkr. *sva-* «selbst, eigen» (*sva-tas* «von selbst» stb.), zend *hava-* «eigen», *hva-* «sein, ihr; selbst»; gör. *ἐ, εἶς* «sich», *ἐός, ἑός* «eigen sein»; lat. *se* «sich», *sevos, suus* «sein», litván *savas, sava* «sein, ihr, eigen»; ószlov. *se* «sich», gót *sik* id. (mely utóbbi mellett szintén van *se-i-na* «sein»). A mutató névmások egyezései (84—91. ll.): finn-magy. *ta* vagy *tä*, képzőelemekkel bővülve: *ta-i, ta-ta*, vagy *ta-da* (*tä-tä, tä-dä*), *ta-ka* (*tä-kä*), *ta-ja* (*tä-jä*), *ta-ma* (*tä-mä*) és *ta-na* (*tä-nä*); továbbá *to* (vagy: *tuo, tō*), képzőelemekkel: *to-i, to-ta*, vagy *to-da, to-ma* és *to-na*; pl. finn *tä-mä* (casustö: *tä*, part. *tä-tä*); dial. *täü, taa, tai* «dieser», *tuo* (part. *tuo-ta*), *toi* «jener»; mord. *tä* «dieser», *eser. ti, tide, tedä* id., *tu, tudo* «jener», vog. *ti* «dieser», *tit* id.; *tu* «jener», *ton* id. stb. — szkr. *ta* (nomin. masc. *sa*, fem. *sā*), neutr. *taḥ* mutató névmás; gör. *το-* (nom. masc. *ό*, fem. *ή*), neutr. *τό* (tő helyett) «der, die, das»; lat. *is-te, is-ta, is-tud* «dieser, jener», *ta-m* «so», *tu-m, tu-ne* «dann»; litv. *ta-s*, fem. *ta*, neutr. *tai* «der, die, das»; ószlov. *tū*, fem. *ta*, neutr. *to* «jener», *ta-kū* «talis»; gót *þu-* (nom. masc. *sa*, fem. *sō*), neutr. *þata* stb. | finn-magy. *sa*, vagy *sä* s melllette *sija* (valószínűleg e h. **sa-ja*), melyből **siä*, **se* hangváltások révén a magashangú *se* mutató névmás fejlődhetett; pl. finn *se* (part. *si-tä*) «jener»; mordv. *sä* id.; *eser. se, se-de, se-ila* «dieser, jener»; zürj. *sš, sija* «jener, er» stb. — szkr. *syā-* (*sia*): nomin. masc. *syas*, fem. *syā* «jener»; óperzsa *hya-*, *hyā-*, zd. nom. neutr. *hyat* «welcher» (v. ö. a ném. «der, die, das» relativumbeli használatát); gót *si* «sie», ófelném. nom. sing. *sin*, acc. *sia*, plur. nom. *sie, siö* | finn-magy. *na-* mutató névmás; pl. finn *nä-mä-t* (a *tä-mä* plur. nominativusa), plur. part. *nä-i-tä*; *ne* (a *se* plur. nominativusa), part. *nä-i-tä*; mord. *na-t* (a *tä* plur. nominativusa); *eser. ni-ne, nī-na*

(plur. nom.); zürj. *nija* (a *sija* plur. nominativusa); határozók töve gyanánt alkalmazva pl. ezekben: finn *nün* «ita», észt *nei* id., *neid*, *niid*, *nii* «jetzt», mordvÉ. *nei*, *neike* «jetzt» stb. — szkr. *nu*, *nū* «nun, also», *nūnam* «jetzt, also, sicherlich»; zd. *nū* «eben, gerade»; gör. *νó*, *ννί*, *νν* «nun»; lat. *nunc* «jetzt»; litv. *nu* «nun»; ószlov. *nyně* «jetzt»; gót *nu* «nun»; ófelném. *nu*, *nūn* stb. | a mordv. *e-se* «dieser», permi *e-tija* (plur. nom. *e-nija*) «dieser» összetételes szerkezetek analogiái: szkr. *e-ša* (neutr. *e-tad*) «dieser»; zd. *aesū* (neutr. *actad*) id.; orosz Э-ТОТЪ, Э-ТА, Э-ТО stb. | A finn-magy. *ku* és *ke*, *ki* kérdő, illetőleg visszamutató névmástőnek (pl. finn *ku-ku* «welcher», iness. *ku-ssa*, elat. *ku-sta*; magy. *hol*, *hova*, *honnan*; finn *ken* «wer», gen. *kene-n*; magy. *ki* id.) valamint különböző bővíteleinek (pl. eser. *kuda*, zürj. *kodī*, votj. *kud* «welcher») megfelelői: szkr. *ku-* (nom. masc. *kus*, fem. *kū*, neutr. *kad*) pron. interrog.; *katara-* (compar.) «welcher von zweien», *katamas* «welcher unter vielen»; *kathā* «wie», *kada* «wann»; *ku-*; *ku-putra* «was für ein Sohn»; *ku*, *kū* «wo», *kutās* «woher, wohin», *kutra* «wo, wohin», *kuha* «wo»; *ki-*: sing. nom. *kis* «wer», neutr. *kim* «was», *kivānt* «wie gross»; zd. sing. nom. *kō*, fem. *kā*, neutr. *kad* «welcher, wer», *katāra* «uter», *kaḍa* «wie, wo, wann», *kuḍa* «wie», *ku*, *kū* «wo», *kudā* «wann»; lat. *qui*, *quae*, *quod*, *quantus*, *quum* és *quis*, *quid* stb. | A finn-lapp jo- visszamutató névmás (pl. finn *jo-ka* «welcher», part. *jo-ta*; lp. *juokke* «jeder» stb.) hasonmásai: szkr. *yas*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher»; *yatra* «wo», *yathā* «wie», *yadā* «wann», *ya-kas*, fem. *ya-kā* «welcher»; zd. *yō*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher», *yada* «wie», *yēdi* «wenn»; gót *ja-*: *jabai* «wenn», *ju* «ob»; ószlov. *i-že* «welcher» stb. «Minden elfogulatlan» — így fejt ki szerzőnk a tényekből levont végeredményét — «meggyőződhetik ezekből, hogy legalább a névmásokat illetőleg az egyezés az indo-európai és finn-ugor nyelvek közt olyan, hogy azt sem merő külső találkozásnak, vagy véletlen hasonlóságnak nem lehet tekinteni, sem korai átvétellel, vagy nyelvkeveredéssel nem lehet magyarázni» (102. l.).

Ámde a névmások az indogermán nyelvekben a szóképzés és flexió terén is nagy szerepűek; ha tehát nem idegen elemek a finn-magyar nyelvekben, kell hogy hasonló alkalmazásuk itt is kimutatható legyen. ANDERSON ez okból most a szóképzés egyezéseinek kutatásához fog s azon eredményhez jut, hogy «az alak es

jelentés szerint egymásnak meg nem felelő képzők száma elenyészően csekély az azonosakéhoz képest» (102. l.). BÖHRLINGER, WILHELM, HUNFALVY és GABELENTZ György hasonló nézetére hivatkozva nem tartja oly lényegesnek a *flexio* (a fő belső alakváltozásával járó szóképzés) és az *agglutinatio* (a szóhoz külsőleg csatlakozó hangelemekkel való képzés) között a különbséget, hogy ez — mint több külföldi nyelvész vélte — nyelvosztályozásnak lehessen alapja. A nyelvszerkezet nem oly élesen különböző az indogermán és finn-magyar nyelvek között, hogy ezen nyelvesoportok egymással való rokonságát kizárhatnák. A finn conjugationnak több hasonlatossága van az indogermán nyelvekéhez; egyeznek különösen az igei személyragok: 1. sz. -n (< m) = indg. -mi; 2. sz. -t = indg. -si (< -ti); plur. 1. sz. -mme (< -mü, vagy -mäh, -mäs) = indg. -masi, -mas; plur. 2. sz. -tte (< -tä) = indg. -ta, vagy -tas. Még szorosabb egyezés észlelhető a nomen verbale képzők közt: finn -ja participium (pl. *laulaja* «sänger») = zd. -ja (pl. *kairja* «wirkend», *verezja* «wirksam» ezekből: *kar-* «machen», *parez-* «wirken»); v. ö. lat. *fluvio-* «fluss» (ebből: *fluo* «fliessen»); litv. *gaidja* «halm» (*gid-* «singen»; tkp. tehát «éneklő») | finn -ma nom. acti = szkr. -ma (pl. *ā-ma* «gang»: *i-* «gehen»), lat. -ma (pl. *fama* «gerücht»: *fari* «sagen»), gör. -μη (pl. *γνώμη* «meinung»: *γνο-* «kommen»), szláv -mo (pl. *pismo* «schrift»: *pis-* «schreiben») | a finn -minen, észt -mine nom. actionis (pl. *lukeminen*, észt *lugemine* «das lesen, lecture») a görög -μεναι infinitivusra emlékeztet (pl. *φρονέμεναι*, *ιστάμεναι*) | a zürj., votj. -ni infinitivus (pl. *karni* «machen») s a finn -na, -nä nom. verbale (pl. *helinä* «geklingel», *kahina* «brausen») a szkr. *bharana-* «tragen, erhalten», *bhavana-* «sein», zd. *karana* «machung», *zavana* «das anrufen», gör. *ἡδονή* «freude», gót *hairan* «tragen», *biugan* «biegen»-féle infinitivusokkal, illetőleg nom. actionis képzések végzeteivel egyeztetethető. STEINITZALNAK amaz észrevételével szemben, hogy a finn-magyar nyelveknek nincsen igazi tárgy- s alanyesete, rámutat a lapp, cseremis és vogul m- (-mä) accusativus-ra, mely szorosan egyezik az indogermán nyelvek -m (-ma, -me) accusativus-ragjával s a finnben, ép úgy mint az első személy ragja -m-ből -n-vé változott. Hasonlóképp van nominativus esetrag is — még pedig ép úgy mint az indogermán -s eredetileg névmásból származva determinatív értékkel — a mordvinban s több más rokon nyelvben s hangzik ez ugyancsak

-s- (> *ś*, *z*)-nek, pl. mordE. *lišme* «pferd»: *lišmes* «das (bestimmte, bekannte) pferd». Azon nyomokhoz, melyeket BUDENZ erre nézve «Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen» című értekezésében kimutatott, ANDERSON még néhány újabbat is csatol. *) Mindezek együttvéve szerinte alkalmasak azon előítélet lerontására, mintha az indogermán és finn-magyar nyelvcsoporthok belső szerkezetét áthidalhatatlan különbségek választanák el egymástól, úgy hogy nem vehető túlságosan merész vállalkozásnak, ha nyomokban a nyelv tartalmasabb elemei, az önálló fogalmi kifejezések közt is kutatjuk a kapcsolatokat.

Hogy mit remélhet e téren a tüzetesebb összehasonlítás, annak kimutatását ANDERSON egyelőre az egyetlen indogermán *kar-* tö alak és jelentés tekintetében szerte ágazó változatainak finn-magyar egyeztetéseivel kíséri meg. Bö magyarázatokkal ellátott s tanulságos kitérésektől többször félbeszakított 48 szóhasznító ezikke közül mutatóványkép kiemeljük itt a következőket: finn *kara* «riegel, pflugstöckchen, zacke am fischrücken, dürres nadelholz», *karekse-* (nom. *kares*) «stab, rute», *karakse-* (nom. *karas*) «ein langer tannenzweig», lapp *karek* «ramus, sarmentum» stb.: szkr. *kharā-* «eine art dorn», *kharu* «zahn», gör. *χάρᾱ-ρος* «zweig, pfahl, dorniges gewächs» stb. (188—189. ll.) | zürj. *keral-*, votj. *korāl-* «hauen», mordv. *keř-*, cser. *ker-*, *kär-* id. stb.: zd. *kar-*, *kereněiti* «schneiden, vernichten», szkr. *kar-*, *krnoti* «verletzen, tödten», ószlov. *karati* «ferire, punire» stb. (190) | zürj. *ker-*, *kar-*, votj. *kar-* «tun, machen» stb.: szkr. *kar-* «machen, vollbringen», óper., zd. *kar-* id., lat. *creare* «schaffen» stb. (191) | magy. *kar* «arm» stb.: szkr. *kara-* «hand» (191) | magy. *kéreg*, vog. *kēr*,

*) Ezzel magyarázza t. i. az -s végzetet az efféle finn névszókban: észt *paras* (gen. *para*) «angemessen, passend, bequem» (mordM. *para*, mordE. *paro*, cserem. *pura*, *puro* «gut»); észt *oravas* «eichhörnchen» (mordE. *uro*, zürj. *ur* id.), *pädajas* «harzige kiefer» (mord. *piče*), *huikas* «wanze» (zürj. *ludik*, osztj. *todek*); finn *kursas* «schief, schielend» (ezek mellett: *karsa*, *karsia*), *karmias* (és *karmia*) «störriech, zornig», *tyrmäis* (és *tyrmäi*) «unbiegsam, starr»; továbbá észt *pilves* (és *pilve*) «wolke», *helves* (és *helve*) «flöckchen, fäserchen»; *elajas* «tier» (*ellaj* «das lebendige»), *köljas* (és *kölja*) «leiche» (*köl-* «sterben») stb.

osztj. *kār* «schale», mordv. *ker* «rinde» stb.: lat. *corium* «rinde, schale», skr. *cīra* «streife, bannrinde, zeug» stb. (192) | finn *karmu* «rinde, kruste», *kerma*, *kermu*, «dünne rinde, schale, haut», magy. *körmed-* «congluari, conerustari»: szkr. *čarma-*, *čarman-* «fell, haut» stb. (198) | finn *karto-* (nom. *karsi*) «verhärtete schlaacke, russekruste», *kirte-* (nom. *kirsi*) «eistrinde, dünne eisschicht» stb. szkr. *kṛtī-* «fell, haut; birke, birkenrinde», lat. *cortex* «rinde» (204) | magy. *horny* «fulz, rief, hohlkehle», *hornyol* «crenam incidere, striare», finn *koro* «einschnitt, aushöhlung, rinne, spalt», eser. *kor-* «delineo», *korem* «vallis», zürj. *kirla* «strich, furche» stb.: szkr. *klur-* «zerschneiden, zerbrechen», *čur-* «einritzen, eingraben» stb. (209) | finn *kirja* «strich, schrift, eingesechnittene od. gemalte zierat», *kirjau-* «furchen, striche ziehen» stb.: szkr. *kar-* (*kirati*) «ausgiessen, austreuen», *ud-k-* «ausgraben, aushöhlen», *kiraka* «schreiber» stb. (212) | magy. *gerjed-* «succendi», finn *kiree-t* (*pakkaisen k.*) «flocculi nivi», *kiira* «glut, flamme», zürj. *čir* «krümchen, köruchen; funke» stb.: szkr. *kirana-* «stäubchen; lichtstrahl», *kirika* «sprühend» stb. (214) | finn *korta* (gen. *kerran*) «schicht, lager; reihe, sammlung, gesellschaft, fach», mord. *kirda*, *kirda* «-mal» stb.: szkr. *cartha-* «heerde, schaar», zd. *sareḍa-*, óperzsa *tharda-*, gót *hairda* «heerde» stb. (218—226) | magy. *fél* «hälfte», *fal* «wand», finn *puoli* «teil, seite» stb.: öszlov. *polū* «latus, ripa» stb. (230—231) | magy. *szer*, finn *sarja* «series, ordo», vog. *sir* «ordnung»: lat. *series* stb. (240—241) | eser. *sürtö* «filā linea duplicata», mordv. *šurū* «faden»: szkr. *sarīt-* «faden», *sarat-* «draht» stb. (241—242) | finn *sana* «wort» stb.: szkr. *śrīna* «ton, schall» (242) | finn *sarasta-* «hell werden», éoszt *sora* «strahl», *sora-* «glänzen» stb.: szkr. *svar-* «leuchten», *sūra*, *sūrja* «sonne», zd. *hware-* id. stb. (244) | mordv. *sazor*, votj. *suzer* «schwester»: szkr. *svasar-* id. stb. (244) | finn *kassaa-*, *kasuu-* «aufreissen, schrammen, schaben, schröpfen», zürj. *koš-* «abreissen, schülen» stb.: szkr. *kaś-* «reiben, schaben, kratzen» stb. (250—252) | finn *karhu* «pflug, egge» stb.: szkr. *karś-* «ziehen, furchen, pflügen», zd. *kareś-* id. (331) | finn *karkia*, *karkea* «hart, rauh, dürr, herb» stb.: szkr. *karṇaga-*, *karṇara-* «hart, rauh» stb. (335—338) | éoszt *kärk* (gen. *kärgu*) «kies, kiesboden» stb.: szkr. *carṇard-* «kies, geröll», gör. *κρόκη*, *κροκόλη* «kies, meeresufer» stb. (339) | magyar *harkály*, finn *kärki* (gen. *-rjen*), éoszt *kärg* (gen. *käru*), zürj.

kir «schwarzspecht» stb.: szkr. *kar-kata*- «reihe», gör. *κρέξ, κρηξ*, *κρηξ* «vogelarten» stb. (341) | finn *kaara* «gefäss, trog», lapp *kare, garre* «vas, corbis», cser. *karka* «cupa», *korha* «cochlear mains» stb.: szkr. *čaru-* «topf», *karaka-* «krug» stb. (365—366) | finn *kurakse-* (nom. *kuras*) «instrumentum tundendi, vel caedendi», *kurikka* «keule, klopfholz», lapp *kor* «ein kleines messer» stb.: szkr. *čiri-* «schwert», zd. *sūra-* «spiess», latin *curis, quiris* «lanze», gót *hairus* «schwert» stb. (367). Ha a czélba vett szük körben is ily nagy számmal találjuk a tövek és kész szók egyezéseit — így vélekedik ANDERSON — nem tulajdoníthatunk elfogulatlanul itélve nagyobb tudományos értéket ama fölvételnek, hogy minden közösség az indo-germán és finn-magyar nyelvek között csak átvételen, vagy véletlen találkozáson alapulhat, mint ama perhorrescált elméletnek, hogy az efféle egyezések ösrokonságnak jelenségei. Bár ez utóbbi még korántsem tekinthető véglegesen tisztázottnak a kimutatott bizonyságokkal, annyi mindenestre kitétszik ezekből is, hogy a kutatásnak tőlük jelzett iránya megérdemli a többoldalú s beható vizsgálatot. Ha ép úgy, mint a jelen tanulmányban a *kar-* töre nézve történt, kiterjesztenők a nyomozást a finn-magyar nyelvek egész szókincsére, ezeknek rokonsága az indogermán nyelvekkel bizonyára teljes világossággal volna kideríthető.

A probléma rendkívüli nehézsége, valamint a benne való tájékozódáshoz megkívánt előismeretek nagy köre és mélysége egy-kép hozzájárulhattak, hogy ANDERSON-nak sok tévedése mellett is igen tanulságos s eszmefejlesztő művét a szakértők sem részcsitették azon méltánylásban, mely megillette volna. Joggal emeli ki BUDENZ, ki tudtommal egyedül foglalkozott vele némi tüzetességgel (NyK. 15 : 309—324. II.), hogy a benne tárgyalt kérdés fölvetése mindenkép korai volt. Hiszen még ekkor BUDENZ és DONNER összehasonlító szótárai sem voltak befejezve; pedig a gyökfejtés s az alapnyelvi alakok reconstitúciói még e művekben is gondos kritikára s megrostálásra szorúlnak. A mi e pontban ANDERSON-t védheti, az, hogy ő művével nem kívánta a kérdést véglegesen megoldani, hanem csak annak jogosultságát kimutatni; nem is bocsátkozott ezért a tartalmas fogalmi szók körében más csoport tárgyalásába, mint éppen a *kar-* gyökébe, melyhez az adatokat főkép a két említett műnek már megjelent részeiből merítette.

Nem tartjuk a kérdés érdemére nézve döntő jelentőségűnek azt a különösen hangsúlyozott ellenvetést, hogy ANDERSON «nagy vészt hirdet az altaji összehasonlító nyelvtudományuk; ugyanesak szétrombolással, vagy tetemes megcsönkítéssel fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakítván, azt egy másik nyelvcsaládhoz törekszik szorosabban hozzákötöni: t. i. az ugor nyelveket az indo-germán nyelvek családjához.» Mert ha ANDERSON erre nézve EUROPAUS-nak s több más nyelvtudósnak kisebb-nagyobb határozottsággal kifejezett azon nézetéhez csatlakozik, hogy az u. n. altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonsága eddigelé inkább tudományos dogma, mint végérvénnyel hitelesnek bizonyított tétel, tulajdonkép nem zárja ki az altaji nyelvrokonság lehetőségét, hanem egész okszerűen nem foglalkozik vele. Ő egyelőre csak a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrökonságát vitatja; ha a későbbi kutatás a finn-magyar nyelvcsoporthoz közelebbi rokonainak az altaji nyelvcsalád ágait fogja kimutatni, ezzel az ő vizsgálatainak eredménye annyiban módosul, hogy finn-magyar és indogermán helyett «altaji és indogermán» ősrökonságról szólhatunk. A végkövetkeztetés illetően eltérő megállapítás nem ronthatja le a már kiderített tények bizonyító értékét; azon körülmény pl. hogy a finn-magyar *k_{er}-*, *k_{er}-* «vágni» tőnek a törökségben és mongolban is jelentkezik másai (oszm. *k_{ir}k-* «seheren», csuvas *k_{ar}t-* «einkerben», *χ_{ir}-* «hobeln, seheren», mongol *k_{er}se-* «zerschneiden», *χ_{ar}o-* «schaben» stb.; l. NyK. 15: 320), vagy hogy a személyi névmások jellemző kezdő mássalhangzói az összes altaji nyelvekben föltalálhatók, nem változtat semmit azon a tényen, hogy ugyanily egyezések az indo-germán nyelvek terén is észlelhetők; legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ANDERSON kelletnél szűkebb körre szorította vizsgálatait s hogy megfigyeléseinek további kapcsolatai is vannak. Abban sem látunk különös veszedelmet, hogy ANDERSON kikerülve, illetőleg mellőzve az altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonságának közelebb eső s eleve föltehetőleg biztosabb eredményekre vezető kérdését, egy távolabbira irányítja tekintetünket; mert elvégre tudományos vizsgálatoknál mindig czélszerű, hogy munkaterünk határvonalait mennél szélesebb körben fölismerjük s állandóan szemmel tartjuk. Nem érthetünk ennél fogva teljesen egyet BUDENZ-zel, ki ANDERSON munkáját «egészben véve czélja tévesztettnek» itéli, annál kevésbbé, minthogy az

egyes részletek ellen fölhozott észrevételei több pontban vita alá foghatók. Ö POTT ellenében kevésre becsüli a névmások, képzők és ragok egyezésének bizonyító értékét s adatokat idéz hasonló közöségekre egész távol eső, a rokonság gyanujába semmikép nem jöhető nyelvek köréből. Mégis nagy különbség van ama borealis és afrikai, másrészt az indogermán (különösen árja) egyezések közt; mert míg amazokban az egyezés csak egy-két elemre, itt a *mi* névmást kivéve a névmások egész rendszerére, még pedig nemcsak a törészre, hanem a *-n*, *-m*, *-d*, *-v*, *-k* képzőkkel való szerkesztésekre is kiterjed, mint ezt jelen műben tüzetesen lesz módunk kimutatni. Az egyezések ily foka mindenestre magyarázatot követel s ha nem fogadjuk is el ANDERSON-nak *ősrokonságbeli* felvételét, semmi esetre sem tulajdonítható merő véletlennek. Egy vitapontra nézve, t. i. hogy a harmadik személyű névmás eredetileg *s*, vagy *t* kezdő-mássalhangzóval veendő-e föl a finn-magyar nyelvekben, BUDENZ később maga is belátta véleményének helytelenségét s *A harmadik személyű névmás az ugor nyelvekben* című értekezésében (NyK. 21: 190—199) éppen ANDERSON-nak e helyütt leczáfolt nézetéhez csatlakozik.

ANDERSON után DIEFFENBACH LÖRINCZ foglalkozik ismét a finn-magyar nyelvek indo-germán elemeivel «*Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete*» (Darmstadt, 1880) művének II. kötetében (215—240 II.). Felhozott adatai csaknem kivétel nélkül THOMSEN, DONNER, KLAPROTH, SJÖGREN, POTT («*Etymologische Forschungen*») műveiből, részben saját «*Origines Europaeae*» és «*Lexicon comparativum (Gothisches Wörterbuch)*» régibb munkáiból vannak merítve. Magyarázatukban most is oly habozó, mint előbb. A névmások tekintetében ANDERSON munkájára utal s azt kívánja, hogy az olvasó ítéletét maga alakítsa az adatok alapján. Saját magának nézete a dologról: «Die verneinung der urverwandschaft gerade in dem ältesten sprachstoffe (t. i. a névmások terén) ist noch schwieriger, als die bejahung» (209. l.). A finnség germán és litván elemeiről szólva megjegyzi: «Wann und wo zuerst die betr. völker in nachbarschaft, verkehr und mischung kamen, wird durch geschichtliche und sprachliche forschung künftigh noch um vieles deutlicher, aber nur hier und da endgültigh entschieden werden» s a többi indogermán érintkezésekre áttérve így folytatja: «Gleiches gilt für die

nicht zahlreichen fälle naher verwandtschaft finnischer wörter mit einzelnen andern indoeuropäischen in Asien und Europa, wie z. b. indischen, eranischen, keltischen (wie vielleicht finnl. *turvas* 'ein mythisches tier', eestn. *tarto* 'eichse' mit kelt. *tarr* u. s. w.; Or. Eur. nr. 309; SCHIEFFNER im Petersb. Bulletin V. 7.), sowie auch mit albanischen, keltischen u. a. Diese fälle können zufälligen gleichklang ungerechnet, verschiedene gründe haben: unmittelbare und mittelbare entlehnung; urverwandtschaft; durch zufall oder auch durch äbnlichkeit einiger lautgesetze entstandene nähe im gegensatze zu den übrigen formen der betr. sprachfamilien, wie z. b. bei indischen und keltischen wörtern, deren sprecher bis in unvordenkliche vorzeit zurück ferne von einander hausten» (237. l.). Ugyanily határoztatlan egy másikk nyilatkozata a tárgyról (239. l.): «Die wichtigsten beziehungen, die eben jetzt von den forschern verfolgt werden, bleiben die der finnischen familie zu der indoeuropäischen. Wir haben dabei von den sprachen der europäischen und der ihnen am nächsten stehenden finnen auszugehen, dann erst auf die ferner stehenden in Asien und etwa in Ungarn, und zuletzt auf die übrigen uralaltaischen sprachen überzugehen. Letztere verbieten die annahme indoeuropäischer urverwandtschaft, wenn nicht eine hinreichende gemeinschaft von wortwurzeln erwiesen werden kann, wir müsten denn die finnische familie stärker von ihnen trennen, als wir uns bis jetzt berechtigt finden. Sichere, ausschliessliche und unvermittelte berührungen mit dem sanskrit würden auf die zeit vor der trennung beider arischer hauptstämme deuten, sind aber kaum nachzuweisen. BOLLER (Finn. Spr. 20.) vermutet in syrj. *votj. sur*, magy. *ser*, čerem. *sra* 'hier' lehnwörter aus skr. *surá* 'berauschender trank'. Etwas zahlreicher und wahrscheinlicher sind die entlehnungen aus eranischen sprachen» . . .

Határozottabb felfogással tárgyalja a finn-magyar és indogermán nyelvek között mutatkozó prehistorikus egyezések etnologiai tanulságait PENKA KÁROLY «*Origines aricae. Linguistisch-ethnologische untersuchungen zur ältesten geschichte der arischen*

völker und sprachen (Wien u. Teschen; 1883.)» című művében, mely a szóban forgó nyelvi tényeket anthropologiai községekkel hozza kapcsolatba. Ilyenek volnának a finn-magyar népek közt jelentékeny arányban található szőke hajszín és dolichocephalia, melyek mint az árjaságnak (e névbe az egész indogermánságot foglalva) legfőbb testalkati jellemvonásai az uralkodó sötét hajszínnel és brachycephaliával szemben ősrégi árja fajkereszteződésre vallanak. Hogy az ettől föltételezett benső érintkezés a finn-magyar és árja népek között rendkívül messze eső korban történhetett, mutatja egyrészt, hogy egyes árja elemek valamennyi, illetőleg legtöbb finn-magyar nyelv terén megtalálhatók, tehát jó okkal e nyelvek egységének időszakából magyarázhatók; másrészt, hogy több van közöttük olyan, melynek egyezése nem a történetileg szomszédosnak ismert germán, vagy lett-szláv nyelvekben, hanem távolabbi területeken jelentkezik, illetőleg mely hangalkatával az ősi indogermán alaphangzáshoz igen közel állván, arra utal, hogy átvétele korában emez utóbbi nyelveszalád is külön nem vált egységet alkotott. *) ANDERSON ellenében PENKA nem tartja fölvehetőnek az árja-finn-magyar egyezések magyarázatául az őstrokonság elméletét; mert az eltérések a két nyelvfaj morphológiai szerkezetében, valamint hangjellemében sokkal nagyobbak és jelentősebbek, hogysen közös eredetről szó lehetne; de meg legyőzhetetlen akadály e felfogással szemben azon körülmény is, hogy a finn-magyar nyelvek a többi ural-altaji nyelvekkel annyi sajátos, föltétlen bizonyosságú egyezést mutathatnak föl, hogy a kétség az ezekkel való közelebbi rokonságban semmikép sem jogosult; minélfogva az őstrokonság magyarázatát legfeljebb úgy tarthatnók fenn, ha ezt az egész ural-altaji nyelveszaládra terjesztenők ki. Hiányozván ehhez minden tudományos alap, az

*) E pontra nézve fölhozott példái többek közt: finn *hansa* «volk, gefolge»: v. ö. gót. ófelném. *hansa* «schaar», lat. *con* és *cons*- ebben: *cons-ul* | zürj. *kimör*, *kunör* «wolke»: v. ö. gör. *κῆμος*, *κάμμος* (= *ὀμίχλη*) | finn *kämpura*, *kämpyrä*, *kampela* «gekrümmt, schief»: v. ö. gör. *κρῆμη*, *κρῆμλος*, litv. *kumpas* «krumm», gót *hamfs* stb. | finn *kareks* «herb, bitter»: v. ö. ófelném. *harw*, közép *herwe*, újfelném. *herb* | zürj. *ker-*, votj. *kar-* «machen»: v. ö. szkr. *kr-* (*kar-*) id. | finn *luke-* «lesen, hersagen, zählen»: v. ö. gör. *λέγειν*, lat. *legere*.

indogermán és finn-magyar nyelvek egyezéseit csak átvételi viszony eredményeinek tekinthetjük; de nem a szónak közönséges értelmében. A nyelvi hatás ténye itt nem, mint rendesen, felületes külső érintkezésből, pl. kereskedelmi összeköttetésből, vagy laza hadi kapcsolatból ered; hanem egyazon földön való huzamos együttélésből s valóságos faji egybekeveredésből. Csak így magyarázható az az erős befolyás, mely indogermán részről a finn-magyar nyelveknek nemcsak legősibb szókincsbeli rétegeiben, hanem mint ANDERSON kimutatta, nyelvtani elemeiben is észlelhető s ugyancsak ezt bizonyítja a finn-magyar népeknek a többi altajságtól eltérő s az indogermán alapfajéhoz szorosabban csatlakozó anthropológiai jellege is. Így állván a dolog, a finn-magyar nyelvek az indogermán nyelvek történetének legrégibb s legbecesebb kútforrásait alkotják, melyeknek összehasonlító tanulmánya a jelzett szempontból ép olyan szükséges, mint maguk, az egyes indogermán nyelveké*) (63—

*) Ezen alapján helyes nézetének gyakorlati alkalmazásában PENKA több túlzásba téved; így véli pl. megfejthetőnek a lett-szláv és árja (indo-iráni) k^2 —s változást a vót k — c hangváltozással (f. *kivi* «stein» = vót *čivi* stb.), melynek ANDERSON néhány lapp analogiáját is bizonyítja (152. l.). A német «lautverschiebung»-ot is így magyarázza: a $g, d, b > k, t, p$ és $gh, dh, bh > g, d, b$ hangváltozás szerinte azonos a finnben mutatkozó hasonló jelenséggel: a $kh, th, ph > h, p, f$ alakulás pedig a magy. *had*, vog. *gunt* (= finn *kunta*), magy. *fél* (= vog. *pāl*), magy. *víz* (= vog. *vit*) szavak hangváltoztató hajlandóságát tükrözné (164—171. ll.). Az efféle esetleges találkozásokból levont, de gyöngye támasztékai mellett is igen helyeselhető végkövetkeztetése: «Der grösste teil der lautlichen umgestaltungen im bereiche der arischen sprachen, sowohl der alten, wie der neuen, lässt sich ganz einfach aus den lautgewohnheiten der allophylen bevölkerungselen erklären, der racencharakter stellt sich auch in dieser richtung als etwas unabänderliches dar. Es ist durchaus kein zufall, dass in allen jenen arischen und nichtarischen sprachen Mittel- und Osteuropa's, die von vorwiegend brachycephalen völkern gesprochen werden, sich gewisse lauterscheinungen nachweisen lassen, die den sprachen derjenigen völker fremd sind, bei denen sich noch mehr weniger rein der altarische typus erhalten hat. Gleiche ursachen mussten eben die gleichen wirkungen zur folge haben, und wo diese ursachen nicht wirksam waren, konnten auch die wirkungen nicht zum vorschein kommen. Soviel ergibt sich

69. II.). Az osztatlan indogermán alaptörzs ősi hazájából — melyet PENKA anthropologiai, régészeti és nyelvi adatok nyomán a skandináv félszigetre helyez — délebbre és keletre nyomulva legelsőben finn-magyar nyelvű népek területére jutott, melyek részben beleolvadtak az indogermánságba (így keletkeztek különösen a szlávok, kelták és itéliai ősnépek), részben pedig maguk olvasztottak kebelükbe indogermán törzseket. Az utóbbi ethnikai folyamat adott létet a finnség s legközelebbi rokonai mai anthropologiai alakulatának, mely népek tehát szerzőnk nézete szerint finn-magyar nyelvet beszélő indogermánok (120—130. II.).

A nyomós ellenvetések, melyek az indogermán és finn-magyar nyelvfajok ősrökonságának elméletével szemben fölhangzottak, nem jutottak annyira köztudomásra, illetőleg elismerésre, hogy ezen cszme további terjedését és fölkarolását megakadályozhaták volna. KÖRPER TH., kiváló hírű orosz tudós 1886-ban Szentpétervárott megjelent «Материалы къ вопросу о первоначальной родинѣ и первобытномъ родствѣ индо-европейскаго и финно-угорскаго племени» (*Adalékok az indo-európai és finn-ugor népfajok eredeti hazájának és ősrökonságának kérdéséhez*) czimű művében*) habozás nélkül vallja, hogy az «ario-finn» népek valamikor egyazon családot alkottak s közös ősi hazában laktak. Szemben CASTRÉN nézetével, mely szerint a finn-magyar népek a többi altaji törzsekkel együtt az Altaj hegység vidékeiről költöztek volna mai tájaikra, ő Középeurópát tekinti az említett népek bölcsőjének,**)

aber hieraus mit notwendigkeit, dass jede lautliche untersuchung, wenn sie richtig geführt werden soll, auszugehen hat von der ethnologie, insofern sie auskunft gibt über die anthropologische zusammensetzung desjenigen volkes, dessen sprache eben zum gegenstande der untersuchung gemacht werden soll (171—172. II.).

*) Sajnálatomra a műről csak SCHROEDERnek alább említett ismertetése nyomán van módomban nyilatkozni.

**) Ennek bizonyosságát látja KÖRPER abban is, hogy a «méz» és «hársfa» szavai egyeznek a finn-magyar nyelvekben. Az előbbi különösen ellene szól a Szibériából való származás elméletének, minthogy a méhet Szibériába csak a múlt században importálták. Helyesen jegyzi meg ez ellenében SCHROEDER, hogy a méh mai

mely BENFEY nézete szerint az indogermánságnak is ősterülete volt. Nyelvészeti alapot e felfogásához főkép ANDERSON és DONNER művei szolgáltatnak; hivatkozik a névmások, számnevek, ige- és névgyökök nagyszámú közösségeire — az utóbbiak során különösen a magy. *mér, víz, mész*, finn *udar* «euter», zürj., votj. *porś, parś* «schwein», mord. *virgas, verges* «wolf» (= szkr. *vrka-*, zd. *vehrka-*), zürj. *pod*, votj. *pid* «fuss» (= szkr. *pād, pad*), zürj. *vurin*, permi *vurun* «wolle» (= indogerm. *varna*), votj. *turin* «gras» (= szkr. *trna-*), zürj. *mort*, votj. *muirt* «mensch» (= szkr. *marita-*), finn *sisar* «schwester» stb. (= szkr. *svasar-*), zürj., votj. *sur*, vogul, osztják *sar, sara* «bier» (= szkr. *surā-* «ein berauschender trunk») részben már ismeretes egyezéseire, melyeket nem vél pusztán átvétel útján magyarázhatóknak, mivel egyesek közülök a finn-magyar nyelvek nagy területén ismeretesek, illetőleg kezdetleges fogalmakra vonatkoznak. — Hasonló eredményre jut CANON ISAAC TAYLOR, nagynevű angol anthropologus «*The origine and primitive seat of the Aryans*» című értekezésében, mely a «*Journal of the Anthropological Institut of Great Britain and Ireland*» folyóirat XVII. kötetében (1888.) látott napvilágot (238—269. ll.). Pösson TRIVADAN nézetét követve *), Litvánia tájaira helyezi az indogermánság ősi hazáját, hol szerinte a finnség is keletkezett. E két népfajnak anthropologiai alkata és nyelve eredetében azonosgy. Az előbbi tekintetében PENKA kutatásai, az utóbbira nézve WESKE «*Ueber die historische Entwicklung der finnischen sprachen in vergleich mit der indo-germanischen*», továbbá DONNER etimologiai szótára nyujtanak számára vezérfonalat. A finnek, livek és észtek szöke hajszíne és dolychokephal típusa, melyeket ő is az indogermánság legjellemzőbb embertani vonásainak tekint, közös vérbeli ősiségről tanúskodnak. Nyelvi egyezések mutatkoznak az alaktanban; a finn *sanoma* «nachricht», *juoma* «trunk» (ezekből: *sano-* «sagen», *juo-* «trinken») olyan képzések, mint a szkr. *ghar-mā* «wärme», *dhū-mā* «rauch» (a *ghar-* «warm sein» és *dhū-* «heftig schütteln» gyökökből), vagy a latin *fā-ma* (a *fā-* «sagen» tőből). Szintígy viszonylanak

elterjedése nem lehet bizonyíték 3—4000 évvel előbbi állapotokra nézve.

*) «*Die Arier, ein beitrag zur historischen anthropologie*; Jena 1878.» (58—74. ll.)

egymáshoz a finn *kohi-na* «geräusch» (*kohise-* «rauschen») és szkr. *svap-na*, litván *sap-na* «schlaf» (*svap-, sap-* «schlafen»), továbbá finn *luki-ja* «leser» (*luke-* «lesen») és litv. *sta-ja* «position, place» (*sta-* «stehen») képzői. Egyeznek a személyragok, az esetragok közül az accusativus (eserem. -m = szkr. -m), az igegyökök, több rokonság- és számnév, valamint számos kifejezés a kezdetleges élet fogalmai köréből,*) melyek arra mutatnak, hogy «not only

*) Az ig e g y ö k ö k egyezését SKEAT «*Etymological Dictionary*»-jének találomra kiragadott, egymásután következő 19 indogermán példáján igyekszik kimutatni, melyeknek hasonlatait DONNER etymologiai szótárából szemeli ki. Ezek: \sqrt{kak} - «to cackle, laugh, make a noise» (Skeat, 41. sz.) = \sqrt{kak} - «to cackle, make a noise» (Donner, 20—25. sz.): *kaj-a-n* «den schall zurückwerfen, schallen», *kukkna* «kakeln, wie der kuckuck rufen», észt *kuk* «hahn», magy. *gag-ó* «storch» | \sqrt{kak} - «to gird, surround» (Sk., 42. sz.) = \sqrt{kak} - «to bend round» (Don., 2—13. sz.): finn *koukku* «hakon», *kakla*, *kavla* «bals» | \sqrt{kak} - «to excrete» (Fick) = \sqrt{kak} - id. (Don., 24. sz.): finn *kakk-a* «kot (kindersprache)» | \sqrt{kak} - «to waver, hesitate, be in doubt» (Sk., 43. sz.): lat. *cunctator* = \sqrt{kac} - (recte: *kats-*; Don. 69. sz.): finn *kats-o-n*, *kass-o-n*, *kaht-o-n* «betrachten, anschauen» | \sqrt{kak} - «to cover, protect» (Sk., 44. sz.): ném. *hut* = \sqrt{kak} - id. (Don., 38. sz.): finn *katt-ä* «bedecken», *katt-o* «dach»; (44. sz.) finn *kot-a* «haus», magy. *ház* | \sqrt{kad} - «to fall, go away» (Sk., 44. sz.): lat. *cado* = \sqrt{kak} - id. (Don., 47. sz.): finn *kät-ä* «umfallen» | \sqrt{kad} - «to fell, throw down» (Sk., 44. sz.) = \sqrt{kak} - «fassen» (Don., 50—51. sz.): finn *käte-* «hand», észtj. *katt-* «fassen, greifen» | \sqrt{kari} - «to sing, to ring» (Sk. 46. sz.): lat. *cano*, *gemo* = \sqrt{kam} - «dumpf schallen, klingen» (Don., 321—331. sz.): finn *kom-ea* «dumpf tönend», permi *gim* «donner» | \sqrt{kap} - «to contain, hold, seize, grasp» (Sk., 47. sz.): lat. *cap-ut*, *cap-io*, gör. $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\eta$ = \sqrt{kap} - id. (Don., 273, 279, 281. sz.): finn *kopp-a* «stirn», *kupp-i* «schale, tasse», *kopp-a* «korb» | \sqrt{kap} - «to move to and fro, vibrate, bend» (Sk., 48. sz.): gör. $\kappa\acute{\omicron}\pi\tau\omega$ = \sqrt{kap} - «to hasten, knock, bend» (Don., 284, 286. sz.): finn *kap-ün* «klettern, vorwärts eilen», *kop-u-tan* «klepfen» | \sqrt{kam} - «to bend» (Sk., 49. sz.): lat. *camera*, gör. $\kappa\alpha\pi\eta$ = \sqrt{kam} - id. (Don., 308—320.): finn *kamm-a* «kleine zelle, hohler raum», *kum-pu* «hügelchen», *kam-pu-ra* «krumm, schief» | \sqrt{kam} - «to love» (Sk., 50. sz.) = \sqrt{kam} - id. (Don., 351. sz.): finn *heimo* «familie, geschlecht», lapp *håmo* «verwandter» | \sqrt{kar} - «to make, work, do» (Sk., 51. sz.): lat. *creare* = \sqrt{kar} - «to work, cut» (Don., 161.): zürj. *kar-* «machen», finn *kur-as* «keule, schwert, messer» |

the grammar is fundamentally identical, but the primitive roots, the stuff out of which the vocabularies have been manufactured, is the same» (259. l.). A fizikai és nyelvi alapvonások ily meglepő találkozása nem lehet a véletlen műve; de külső érintkezés, kereskedelmi

√*kar-* «to hurt, destroy» (Sk., 54. sz.): lat. *gladius* = √*kar-* «to injure» (Don., 161, 186, 189.); finn *kur-i* «züchtigung», *kärs-i-n* «leiden, dulden», *kar-vas* «herb, bitter» | √*kar-*, *kal-* «to move, run, speed» (Sk., 52. sz.): lat. *cel-er*, *cir-ro* = √*kar-* «to run» (Don., 133, 216, 217): finn *kar-ä-n*, *kar-k-ä-n* «springen, laufen»; √*kal-* «fliessen, gehen» | √*kar-* «to project, stand up» (Sk., 53. sz.): lat. *collis*, *culmen*, *celsus* = √*kal-*, *kul-* id. (Don., 221, 129. sz.): finn *koll-o* «spitze, hümpel», *kor-si* «stroh, halm» | √*kar-* «to be hard or rough» (Sk., 55.): gör. *κέρ-ας*, lat. *cor-nu*, ném. *horn* = √*kar-* «rauh, scharf» (Don., 125—150. sz.): finn *kar-a* «etwas hartes, dürrer zweig, pflock» etc., zürj. gör. «pflug» | √*kar-* «to curve or roll» (Sk., 56. sz.): lat. *cor-ona*, *hor-tus*, gör. *χορός*, szkr. *kṛmī-s* «wurm», lat. *vermis* = √*kar-* «krumm, rund» (Don., 165—178. sz.): f. *ker-i* «umkreis», *kär-i* «bogen», *kar-tana* «hof», *kär-me* «schlange» | √*kar-* «to turn» (Sk., 57. sz.): lat. *car-bo* = √*kar-* «brennen» (Don., 149. sz.): finn *kar-tu-an* «brennen (intr.)» | √*kar-* «to call, exclaim, cry out» (Sk., 58. sz.): lat. *clamo* = √*kar-* «to cry» (Don., 152. sz.): finn *kar-ju-n* «schreien». — Egybevetett rokonságnevek: votj. *suzer* «schwester» = szkr. *svasar*, gót *svistar* | zürj. *mam*, karél *maamo*, osztj. *ma*, magy. *eme* = árja *mama* | finn *taatto* «vater» = ind *tata*, gör. *τάτα*, gót *atta* | magy. *fi*, zürj. *pi*, osztj. *poz*, finn *poi-ka* = lat. *fi-li-us*, gör. *παῖς* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» = árja *martya* | finn *mies* «mann» = lat. *mas* | zürj. *verös* «mann» = litv. *vyras*, lett *virš*, lat. *vir* | finn *morsian* «braut» = litv. *marti* (gen. *marzicos*) id. | finn *nepa* «niece» = árja *napat*, angolszász *nefa*, lat. *nepos*. — A számnévek közt találjuk a magy. *hét*, *száz*, *tíz* (zürij. *das*, finn *-deksan*: *kahdeksan* «acht»; *yhdeksän* «neun») ismeretes egybevetéseit, továbbá a *két*, finn *kakke-*, nom. *kaksi* számnévét (az utóbbit igen furcsán a zend *kšvas* «sechs» számnévhez viszonyítva). — Kezdetleges műveltség szók hasonlításai: finn *kot-a*, magy. *ház* stb. az árja *kat-* «decken, hüten» töből, melyből öfelném. *huata*, angolszász *cyta*, ónord *kot* (már Donnernél: 44. sz.) | finn *keto-* «haut», mord. *ked* «fell, leder» ugyancsak az előbbi indogermán *kat-* gyökből | finn *hirvi* «elentier», lapp *sarv*, magy. *szarvas* = lat. *cervus*, ném. *hirsch* | finn *hepo* «pferd» = gör. *ἵππος*, kelta *epo-* | finn *paimen* «hirt» = litván *piema* (gen. *pemens*), gör. *ποιμήν* | finn *kanhi*

összeköttetés, vagy földrajzi szomszédság révén sem magyarázható. Ezek az indo-germán és finn-magyar őstörténet rendkívül fontos problémáját foglalják magukban, mely kellőleg tisztázva hatalmas fényugárt deríthet e fajok multjának és nyelvi kérdéseinek sok homályos pontjára, úgy hogy különösen az indo-germán összehasonlító nyelvtudomány annak tüzetes nyomozását többé nem mellőzheti.

KÖPPEN tévedéseit SCHROEDER mutatta ki alapos szakértelemmel a *«Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat»* folyóirat 1887. évfolyamában (20—28. ll.) *«Az ősrökonság fölvételére»* — úgymond — *«múlhatatlanul szükséges a nyelvtannak, ragozásnak és képzésnek szoros egyezése; de ezek tudvalevőleg egész más alaknak a finn-ugor, mint az indo-európai nyelvekben. A KÖPPENTől egybeállított hasonlatok érdekes bizonyosságai ősrégi átvételeknek; de csakis átvételeknek, nem pedig ősrökonságnak. Egyesegyedül a névmások egyezése kedvezne az ősrökonság elméletének; de csupán ez nem lehet határozó szemben a nyelvek szerkezetbeli elemeinél egyébként mutatkozó nagy eltérésekkel. Nincs elég alapunk KÖPPEN fejtegetései után sem azon véleményre, hogy a finn-ugor és indo-európai népek valamikor közös egységet alkottak volna; azt azonban teljes joggal gondolhatjuk, mert minden tény rávall, hogy a két népcsoportnak ősrégi, prähistorikus érintkezése is volt s fontos eredmény magában véve ez is. KÖPPEN a finn-ugor és indo-európai nyelvek feltűnő grammatikai különbözését azon fölvétellel igyekszik megmagyarázni, hogy a finn-ugor népek elválván az indo-európaiaktól — kikkel eredetileg minden tekintetben egyazon nyelvet beszéltek — keletre vonultak az Ural felé, ahol gyaníthatólag nagy népességű ural-altaji lakosságra akadtak, mely fajára és nyelvére nézve szamojéd lehetett. Ezzel teljesen egybevegyülván a finn-ugor népek, eredeti*

«gans» = gör. *χέν*, ónord. *gas*, tatár *gaz* (*kaz*) | finn *sima* «met, nektar» = szkr. *soma*, iráni *hama* «göttertrank» = magy. *szom*(-juh), mord. *sēm*-, *sim*- «trinken», lív *sēm*-a «milch» | magy. *vas*, finn *vaski* «kupfer» = szkr. *ayas* «kupfer», lat. *aes*, gót *aīs*. Föl vannak még említve a magy. *név*, finn *suola* «salz», *kulta* «gold», *rauta* «eisen», zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», finn *meri* «meer», finn *lohi* «lachs» ismeretes indogermán egyezései.

nyelvüket elvesztették, csupán azon ősi ario-finn elemekben őrizvén meg nyomát, melyeket nyelveikben ma is észlelhetünk. Sokkal természetesebb volna ennél a tények megértésére azon felfogás, hogy a finn-ugor népek eredettől fogva az ural-altaji népesalád (szamojédek stb.) kötelékébe tartoztak; de még megszakítatlan egységük korában szoros érintkezésbe jutottak egy, talán később egészen letűnt részével az indogermán ősnépnek, melylyel egybeolvadva emez elvesztette eredeti nyelvét, úgy hogy ennek maradványát ma már csak azon régi indo-germán szavakban szemlélhetjük, melyek örökségkép a finn-ugor nyelvekben fennmaradtak. Ezek tebát mindenkép csak *i n d o - g e r m á n j ö v e v ö n y s z a v a k n a k*, nem pedig az ősrökonság jelenségeinek tekintendők. Az ezzel föltételezett ethnikai vegyülés, mint KÖRPER is kiemeli, igen jól illenék a finn-ugor népek határozatlan néprajzi jellegéhez, melyeket t. i. némely kutatók a mongol, mások a középtenger-vidéki fajhoz soroznak. Alapjában e fölfogás nem áll igen távol a KÖRPER-étől, de talán kevésbé homályos s nem jár több kisegítő problematikus fölvétellel a mellett, hogy szigorúan ragaszkodik amaz alapelvhez, mely szerint népeket nyelvük révén csak akkor tartathatunk ősrökönoknak, ha nemcsak a szavak bizonyos sorozata, hanem a nyelvtani szerkezet is egyezik bennük. — TAYLOR nézetei sem maradtak csáfolatlanul. Anthropologiai és nyelvészeti bizonyítékainak gyöngéit nagy vonásokban, mindjárt az értekezés alkalmával föltárták KEANE és HYDE CLARKE; de foglalkozik velük SCHRADER O. is (Sprachvergleichung u. Urgeschichte II. kiad. 146. l.) egész helyesen rámutatván arra, hogy a jeles anthropologus sokkal könnyebbnek s egyszerűbbnek képzei a finn-ugor és indo-germán nyelvek tudományos értékkel lehető összehasonlítását, mint ez valóságban eszközölhető. Ahhoz, hogy a nyelvfajok rokonsága bizonyítható legyen, mindkét térről az alapalakok egybevetése s a hangtani megfelelések szabályosságának kimutatása szükséges. De mit órnek az afféle egybevetések, mint finn *hepo* «pferd» és gör. ἵππος (alapalak: *ek-vo-), vagy finn *poi-ka* «sohn» és gör. παῖς (*πα.ῑ)?! Az átvétel valószínűsége (pl. finn *paimen* «hirt» és litván *piemū* között), valamint a véletlen találkozás eshetősége is igen kevésbé jön TAYLORNÁL tekintetbe. Végül találóan jegyzi meg SCHRADER, hogy a FIOCK-SKEAT és DONNER műveiből merített gyökfejtési credmények is igen megbízhatatlanok.

Az utóbb tárgyalt külföldi tudományos tekintélyek ragaszkodása a lefolyt évtizedekből átörökölt téves elmélethez annál meglepőbb, minthogy már ekkor TOMASCHKE VILMOS gráci egyetemi tanár megjelölte volt az irányt, melyet a finn-magyar nyelvek praehistorikus — vagyis a történetileg igazolt (germán és lett-szláv) etnikai kapcsolatokból meg nem fejthető — indogermán elemeknek vizsgálata a legokszertűbben és leggyümölcsözőbben követhet. Az ő eszméje, hogy az e fajta egyezések nem a két népesalád keletkezésének kifürkészhetetlen őskorából erednek s nem is ősrökonság bizonyosságai, hanem a finn-magyar nyelvek terén szorosabb értelemben vett árja, azaz indoiráni jövevény szók, melyeknek történeti alapja MÜLLENHOFF s mások kutatásainak azon végeredménye, hogy a finn-magyar népek kútfőileg kimutatható legrégibb területeinek déli szomszédságában a szkyltha, szkölöt, szaumomata, alán néven szerepelt törzsek nagy tömegei árja nemzetségtűek és nyelvűek voltak. Már 1875-ben, HEHN VICTOR «*Kulturpflanzen und Haustiere*» híres művének második kiadásáról szölő tüzetes bírálatában közöl ide vonatkozó észrevételeket; *) de

*) L. «*Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*» 26. évf. (520—538. ll.). Itt TOMASCHKE kikél HEHN azon előitélete ellen, hogy egyes régi művelt vidékeknek mai elhanyagolt állapota török- és mongol fajta «bestialis, visszataszító külsejű s tisztátlan erkölcsi hordák betöréseinek tulajdonítható, mely «sürga, ferde tekintetű, Gobi sivatagról előkerült sakálok» elárasztván a délnyugati országokat «nemtelen középázsiai vérűekkel megmérgezték» a velük egybevegyült régi művelt népeket, úgyhogy különösen Európa kelete mintegy «halálosan sújtva» hever ennek következtében. Kimutatja Tom., hogy a HEHNTől annyira fölmagasztalt «műveltség iránt fogékony, nemes származatú és szép testalkatú» árja és sémi nomádok sem voltak külömbek erkölseikben és szokásaikban a finn-mongol fajbelieknel; amazokról is tudjuk, hogy földkunyhókban laktak, tátozálták magukat, mérges nyilakkal löttek, az ellenség koponyájából ittak, öregeiket agyonütötték, inrostokból sodrott ezérnával varrták bőringeiket stb. Az ilyfajta kultúra közösségére a két faj között egyes azonos műszavak is vullanak, így: gör. γῆνη «erdöhöle, behausung», szláv župa ezek mellett: gör. κόπη, szkr. kūpa «grube, höhle»: v. ő. mongol řaba «grube», tör. koba «höhle», finn kuoppa, zürj. göp, gu «grube»; továbbá zürj. gort, votj. gurt «fovea; domus, domicilium subterraneum priscorum Syrjenorum»: v. ő. szkr. gārta «höhlung, haus». Szintilyen a magy.

világosabban fejti ki álláspontját «*Centralasiatische Studien*» tanulmányának «*Die Pamir-Dialekte*» című második részében, mely a «*Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe der kais. Akademie d. Wissensch. in Wien*» folyóirat 96. kötetét tevő 1880-ik évfolyamában jelent meg. Itt THAW R. keletásiai utazó «*On the Ghulchah Languages*» értekezésének eredetileg a «*Journal of the Asiatic Society of Bengal*» 45—46. köteteiben közölt anyagát fogalni

méreg, finn *myrkky*, észt *mürk* (gen. *mürki*), lapp *mirkko* = összet. *marg* «gift». Különben egy anthropologiai irányú Európa brachykephaljait épen összekötő kapcsnak tekinti a dolychokephal kulturnépek és a mongol faj között. E mellett a nyelvtudomány terén mindinkább érvényre igyekszik jutni amaz elmélet, mely az indogermán nyelveket az északi agglutináló nyelveszaláddal hozza közelebbi kapcsolatba azon mind világosabban kiderülő tényből indulván ki, hogy az indogermán ősnép a Kárpátoktól Dél-Oroszországon és a déli Uralvidéken át egész az Aral-tóig és a Pamír fensíkjáig terjedő széles földövön honolt, a hol földrajzilag a finnek, ugorok, törökök és mongolok estek északfelől legközelebb hozzájuk. E földrajzi s egyszersmind kulturai kapcsolatáról tanuskodó nyelvi adatok: finn *jyvää*, észt *ürä*, *jüvä* «roggen, korn» = szkr. *yáva-* «gerste», gör. ζαφα «spelt» | finn *omena* «apfel», mely a magyar-török *alma* szóval együtt a mong. *alima* (eredeti értelmében: «schmackhaft», ill. «süßlich, säuerlich»), mong. *amlai* «süß», lapp *almok*, *almes* id. és szkr. *amla* «sauco» szavakkal volna összefüggő | magy. *körte*: «lebgut aus dem alanischen»; vgl. osset. *khärttu*, *khärdo*, lesg. kum. *khjort*, *khjortu*, türk. *çvâr* etc.) | finn *vahtera*, észt *vaster*, eser. *vastar*, mord. *uštir*, *ukštura* «ahorn»: összevetve a szkr. *aštra-*, zd. *astra-* «atachel» szóval | finn *pihka* «harz, pech», *pihku-* «tropfenweise hervorquellen», *pisku* «tropfen, harz, schleim»: összevetve a szkr. *piśchā-* «gummi» s másrészt avar *pič* «nastix, harz», georg. *pičvi* «fichte» szavakkal, mely utóbbi a mord. *pičä*, *piče* «fichte» eredetire derít világot | oszjtj. *randev*, votj. *vudor*, *udor*, zürj. *vurd* «otter»: összev. az indogerm. *udra-*val | magy. *méz* stb. = szkr. *mādhu*; gör. μέθυ «süß, honig, met»: továbbá: csecsenez *muoz*, thus *moč* «honig», *mačri* «süß» | finn *viha* «giftsaft» = szkr. *viśā* «flüssigkeit; gift» | zürj. *šait*, permi *šact*, *šat* «silbergeld» = iráni *kšacta* «glänzend, glanz», *šarta* «geld» | zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen» = zd. *karpita*, összet. *k'aril* «messers» stb. | magy. *ezüst*, votj. *andan* «stahl» úgy magyarúzva, mint előbbi kutatóknál | finn *vasara*, liv *vazar*, lapp *vaccárr* «grosser hammer»; mordv. *uzer*, *uzir* «axt, beil»: egybevetve a zd. *uzra-*, szkr. *vaśra-* «keule» szóval stb.

rokonság szerint csoportosítván s egyéb árja dialektusok megfelelő alakjaival egybevetvén, a hol csak alkalma nyílik rá, utal a finn-magyar nyelvek hasonlataira is. «Határozottan áll ugyanis előtte, hogy mielőtt a hunn-bolgárok s más török törzsek Türkisztánból nyugat felé vonúltak s hatalmas, sokakéssőbb el nem tolgató ékgyanántfészkeltek volna be magukat a finn-ugorok és irániak egymással érintkező területei közé: iráni, vagy hozzájuk közel álló nomád törzsek messze el voltak terjedve nemcsak a *Du-ál*-ban, hanem a Pontus és Kaukázus északi oldalán, a Volgamellék pusztaságain s az Ural déli lejtőin is s többféle kapcsolatban állottak a szomszédos finn-ugor népekkel. Különösen a szkolotok és alánok, mely utóbbiak sokokból joggal tarthatók az összetek elődeinek, azaz iráni népek, melyeknek evidékeken való tartózkodása föltétlenül bizonyos s melyeknek nem maradhatott el hatása az északi népekre s nyelveikre» (747. l.). Másrészt TOMASCHER szerint a finn-ugor törzsek műveltségi állapotát sem szabad oly alacsonynak vennünk, hogy némi viszonyhatásra ne gondolhassunk, melyet emezek gyakoroltak volna egyes nomád iráni törzsekre, minők pl. a szakák voltak. E helyt között tárgyunkhoz tartozó egybevetései: sariqöli *par-wus* (vakhī *par-d*) «voriges jahr», ebből: *para* «zu vor, vorher» (a finn-ugor nyelvekben: «das hinten gelegene, vergangene») és *vat*, ut «jahr»; v. ö. szkr. *par-ut*, gör. *πέποσι* és *πέποτι*, skipet. *par-vjét* «vorvergangen jahre». Az ősrégi *ut* «év» szó mutatkozik a finn *vuosi* (gen. *vuode-n*), veps *vos*, zürj. *vo*, osztj. *öt* (v. ö. *pir öt* «das vorige jahr») s az uigur *üt*, *öt*, *üdi* «zeit» szavakban (751, 752. ll.). | vakhī *šundr* «heiss»; v. ö. sanglic *šunái* «feuer»: szkr. *çona-* «flammenfarbig, glänzendroth», masc. «feuer», laghm. *šunek* «rotgelb»; innen: *çu-* «leuchten», mely mellett *gyū-* (part. *gyāna*) «dörren, sengen, glühen». Figyelemre méltó hasonlatok: zürj. *šon öd-*, votj. *šunt-* «erhitzen, sengen, rösten», zürj. *šonid*, votj. *šunit* «heiss», zürj. *šon di*, votj. *šundi* «sonne» (753. l.) | votj. *saj* «schatten»: v. ö. vakhī *sāyā*, sariqöli *suyā*, pers. *sāyah* «schatten» (754. l.) | mordv. *va r m a* «wind»: v. ö. sariqöli *varm* «wolke, nebel», szkr. *ürmi* «woge» (754. l.) | votj. *sija l-* «frieren», *sijam* «kalt»: szkr.

cyā- «erstarren», *cyāya-* «reif, frost» (754. l.) | ? magy. *jég*, osztj. *jeng*, finn *jää*: v. ö. vakhi *yikh*, üj-per. *yakh*, osszét *gez*, *giz*, *iz* «eis, hagel» (755. l.) | mordv. *rives*, eser. *ribāž*, *rebež*, zürj. *ruč* «fuchs»: osszét *rubas*, *ruvas*, perzsa *rubah*, kurmandzsi *ruwi* «fuchs» a perzsa *rustan* (präes. 1. sz. *ruban*) «rauben» töből (762. l.) | zd. *ku-* «eber», osszét *χuy*, *χü* «schwein»; innen: szkr. *su-* «ausschütten, werfen, gehören»: «Uralte entlehnung ist mordv. *tuva*, *tuvo*, sau' (aus: **sava*); die eichenwälder an der mittleren Wolga waren seit alters ein ergiebiges terrain für schweinezucht» (763—4. ll.) | zürj. *mež* «hammel»: «Altes lehnwort»; v. ö. zd. *maeša*, szkr. *mešu* «widder, schafbock», upper. *miš*, *més*, afghán *mēž'*, *maž'* stb. (766. l.) | votj. *ar* «jahr», aräs «jährling»: zd. *gäre* «jahr» (766. l.) | mordv. *veris*, *veriskā*, *verskā* «lamm», magy. *barka*, *birka*, *barika*: vakhi *vark*, sighni *varg*, sariqoli *barka* «lamm», perzsa *barah* «männliches schaf», kurm. *brk*, zaza *varā*, *varék*, pahl. *varak*, osszét *varik*, *urek* stb. (767. l.) | votj. *luš* «bremse»: v. ö. vakhi *dös* «wespe, bromse», szkr. *dañca* «bissig, bremse», gör. *δῆς*, *δάκος* «stechendes, bissiges tier» (770. l.) | votj. *kirniž*, mordv. *křānš*, lapp *karanas*, jurük szamajéd *hírma*, *harnya* «rabe»: v. ö. sighni *khurn*, sariqoli *khern* «rabe», osszét *žalon* «krähe»; továbbá: osztj. *kölank*, magy. *holló* (771. l.) | finn *köhä* «das husten», lapp *guossa-*, mord. *koz-*, votj. *kíž-* «husten»: v. ö. szkr. *kasa-* «husten», *kas* «das husten», vakhi *kakh*, sariqoli *kek* id. (778. l.) | magy. *torok*, vog. *tur* «kehle»: «Merkwürdige, aber wohl zufällige übereinstimmung mit vakhi *tor*, sariqoli *tor* „genick“, bašgalī *torr* „hals“» (782. l.) | finn *saura*, lapp *scabbe*, zürj. *žib* «stab, stange» (tür. *sapak*, mong. *sabaγa*): «Zufällig anklingend: vakhi *šipk*, ruto, stab', szkr. *kšupa*, perzsa *čub*, zaza *čü*, *čo* «stauende, stock, stab, stecken» (790. l.) | mordv. *umarar*, *umbrar* «sauerampfer»: szkr. *ambla*, *amla* «sauer, herb»; v. ö. finn *omena*, liv *umār*, mordv. *umar'* «apfel» (tkp. «säuerling»; 791. l.) | mordv. *säli*, *selei* «ulme», eser. *šolo*: «Verwandt mit türk. *sulā*, sariqoli *sedā* „ulme“» (792. l.) | mordv., eser. *pušta*, *pušto* «brei aus geröstetem u. zerstampfenem hafer»: vakhi *pöst*, sighni *pišt* «geröstetes korn, zu mehl zerrieben», pahl. *pist*, perzsa *pist* «farina tosta tritici, hordei, cicerum», ettől: *piš-* «zermahlen», honnan: szkr. *pišta-* «gemahlen; mehl», *pištikā-* «grütze aus hülsefrüchten» (794—5. ll.) | votj. *ju* «getreide» = zd. *yava-* «feldfrucht, gerste»,

összét *yev, yau* «hírse» (795. l.) | zürj. *nān* «brod» (kirgiz *nan*, per. *nān*): minǰānī *naghan* «brod», balūči *naghan* id.: «aus *nā*- u. *kan*-graben»; eigentlich: „der unter der heissen asche vergrabene, gebackene kuchen“ (795. l.) | ? zürj. *nök*, votj. *noki* «sahne, ruhm»: sangliči *nevak*, minǰānī *niya* «geronnene milch» (797. l.) | mordv. *petkel* «mörserkeule, stössel», finn *petkelä*, észtj. *peikel, peitel, pekti* «stössel, stampfeisen, meissel»: «aus dem skolitischen»; v. ö. sariqōli *petgāl* «hammer, holzschlägel» (ezekből: zd. *paiti*, óper. *patiy* «gegen, zu» és **gvar-*, *ǰar-*, *ǰur-* «zerreiben, zertrümmern», szkr. -*ǰara* «aufreibend»; 799. l.) | osztj. *kov el, kevel* «holzmörser zum zerstampfen trockener fische, des tabaks u. s. w.»; zürj., votj. *gír* «mörser»: v. ö. perzsa *kābīl*, *kābīlah* és *kāvil*, *kāvilah* «mörser» (ebből: *kawīdan* «aushöhlen»); továbbá: finn *kovera* «ausgehöhlt, bauchig», vog. *keur* «hohl», mord. *kovīl* «trog»; gör. *κόφινος, κόαρ* stb. (799. l.) | mordv. *uzere, uzir* «axt, beil», finn *vasara* stb.: «Aus dem skolotischen»; v. ö. zd. *vazra*, szkr. *vaśru* «keule, streitaxt» (799. l.) | zürj. *dur*, votj. *durī* «grosser holzlöffel»: szkr. *darvi* «löffel» (800. l.) | votj. *sin* «kamm», *sinat* «kämmen»: perzsa *šānah* «kamm» (800. l.) | mordv. *kā'at, keret* «pflugmesser»: «entlehnt aus der sprache der *Ἐρύθαι ἀποτῆρας*»; v. ö. zd. *kareta*, perzsa *kārd* «messer» stb. (802. l.) | magy. *kés*, osztj. *kěže, kōčex* «messer»: «aus dem sakischen kaum»; v. ö. vakhī *kōž* «messer» stb. (802. l.) | mordv. *kam(b)ras* «sattel» (tavgi szam. *kamarabūtū* «bauchgurt»): pers. *kamar*, *καμάρα* «gürtel» (804. l.) | mordv. *pula, pulo* «schleppe, zipfel, zopf, flechte», *pula-kš* «gürtelschmuck»: vakhī *pulk* «quaste, troddel, franse»; v. ö. szkr. *palāṇa-* «blatt, laub» stb. (805. l.) | vakhī *tsütr* «spindel»; v. ö. *črt-*, *krt-* «spinnen, den faden drehen»: finn *kiertä-*, liv *kier-* «drehen, zwirnen, wickeln, kreisen». «Uralte entlehnungen aus dem nord-eränischen sprachgut: finn *keträ*, estn. *keeler* «scheibe, kreisel», finn *keträ-puu*, vót *cedrä-puu* «spindel», finn *keträä*, veps. *kezerda-* «spinnen», čerem. *šidir, šiidür* «spindel», *šiidür* «spinnen», mordv. *kštir, kštere* «spindel», zürj. *čörs*, votj. *čers* id., sw. lapp *körsi* id.» (809. l.) | liv *kumb* «tasse», zürj. *kub* «topf»: zd. *khumba-*, szkr. *kumbha-* «topf, krug» (812. l.) | magy. *vész-* et, mordv. *vädä-* «führen», *vädmä* «zügel, leine», cser. *väd-* stb.: szkr. *vah-* (<**vadh-*) «führen», *vadhü-* «die heimgeführte, braut», zd. *vādhayēiti* «erführt» (855. l.) | cser. *vaz-* «fallen»: pamir *vaz-*

«mit wucht niederfallen» (855. l.) | zürj. *dom* «band, strick», *dom-*, votj. *dum-* «binden»: szkr. *dāmā-*, ujjper. *dam* «fessel, verchluss» (innen: szkr. *dā-* «binden, fesseln») stb. (869. l.) | ? votj. *gārī* «pflüg», *gāral-* «pflügen», cser. *karal-* id.: ujjper. *kar*, vakh. *kūr-* «das feld bebauen, pflügen» stb. (879. l.) | ? magy. *s z ö v*-, oszjtj. *sőv-* «flechten»: v. ö. szkr. *siv-* «aneinanderheften, fest zusammenbinden», sariqōli *tsiv-* «zusammennähen» (884. l.).

Az eddigi alkalmi észrevételeket rendszeresen összefoglalva és újabb adatokkal gyarapítva tárgyalja Tomaszek a müncheni «*Das Ausland* (Wochenschrift für Länder- u. Völkerkunde)» folyóirat 1883. évfolyamában (701—6. l.) «*Ethnologisch-linguistische Forschungen über den Osten Europa's*» című rövid, de igen magvas értekezésében. Szemben azon régi fölfogással, hogy az indogermánok a tőlük lakott terület legszélso keleti tájáról, az Oxus és Jaxartes vidékeiről költöztek volna nyugat felé, ismételve hangoztatja BENTLEY és POESCHE eszméjének igazát, mely szerint Kelet-Európa középpöve volt azon vidék, honnan az indogermániség ősnépe minden irányban szétágazott. A közösnök igazolható természetrajzi nevek határozottan éjszaki s nem középtenger-vidéki természetre utalnak; az illotó állatok és növények együtt sehol nem találhatók e földön másutt, mint éppen Fehér-Oroszország és a Volga tájékán. HERODOTOS idején a szkitha gyűjtőnéven egybefoglalt törzsek laktak erre, melyek közül a szkolotok a Pontustól éjszakra fekvő földrészt a Duna torkolatától egész a Donig foglalták el, tőlük keletre pedig a szauromaták tanyáztak. Ezen népek iráni nemzetiségűek és nyelvűek voltak, mit nemcsak a görög íróknál fönmaradt tulajdonnevekből s néhány egyéb fajta szóból álló nyelvemlékeik bizonyítanak; hanem azon körülmény is, hogy a történeti emlékezet óta ezen táj északi határain ismert finn-ugor népek nyelveiben nagyszámú iráni elemek találhatók, melyek nyilván viselik magukon annak bélyegét, hogy ide műveltség-hatás révén kerültek. Számba veendő e pontnál, hogy azon föld-és néprajzi észrevételek, melyekkel HERODOTOS a szkitháktól éjszakra eső nem szkitha népekről, jelesen az *Ἀνδορροίχοι*, *Μελάρχλαινοι*, *Βοοδῖνοι*, *Θροσαίται* és *Ἰόρραι* neveikről megemlekszik, teljesen illenek a mordvinokra, cseremiszekre és votjakokra, zürjé-
nekre, urali ugorokra és magyarokra, a mint t. i. e népeket a középkori írók följegyzései tárgyalják, illetőleg ma ismerjük. «Melyik

lehetett immár az az iráni nép — kérdi a tudós kutató — mely a permi és ugor törzsekre nyelvi hatást gyakorolhatott? Most e tájakon nem találhatók irániak, legfeljebb csak annyiban, hogy khivai és bokharai tadzsikok meglátogatják a nagy orosz vásárokat. Másképp állott a dolog az ókorban, ekkor még nem voltak tatárok, baskirok, vagy másféle törökök a déli Ural környékén. Mind e vendégek csak a hunn-bolgárok, avarok, kazarak s egyéb török népek előnyomulása után telepedtek itt le. A régiebb időkben az éjszak finn világa és a Kaukázus, az ugorok Uralja s a zoroaszteri Sogdiana közt csupán iráni nomád törzsek tanyáztak, jelesen a szkólotok s utánuk nyomult szármataik és alánok maradványai. Ezen iráni népek, főképp az alánok lehettek azok, melyek a kereszténység előtti korban a permieket és ugorokat leginkább befolyásolták. Mutatkozik ezen hatás a műveltségszók minden rétegében, különösen a természetrajzi nevekben, valamint a baromtenyésztés, földművelés, kereskedelem és házi élet kezdetleges szükségleteinek szavaiban, melyeknek köréből TOMASCHER sok bizonyító példát idéz s a következő messze célzó kijelentéssel nyit utat újabb vizsgálatoknak: «Wir könnten noch weiter gehen und die tatsache darlegen, dass in dem grossen uralaltaischen sprachgebiete elemente vorhanden sind, wichtige und unverlässliche güter, welche in dasselbe seit unvordenklichen, prähistorischen zeiten infolge inniger berührung mit dem arischen urvolke eingedrungen sind und zeugniss davon ablegen, dass die placenta des arischen volkstums in dernächsten nachbarschaft jener nordischen sippe zur entwicklung gelangt ist. Jedoch sind diese untersuchungen noch nicht abgeschlossen; immer deutlicher tritt fortan die gründliche durchforschung der nordischen sprachen mit ihrer wichtigkeit für die Arierfrage hervor».

Legbővebben tárgyalja TOMASCHER az árja és finn-magyar nyelvi érintkezés adatait a bécsi akadémia közleményeinek 1888—89. évfolyamaiban (Sitzungsberichte: Phil. Hist. Cl. 116. és 117. köt.) megjelent «*Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*» című nagybecsű tanulmányának második részében, melynek külön tartalomjelzése: «*Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien*». Az eszmét, me-

lyet röviden már az előbbi értekezés kifejezett, hogy t. i. ama «nem szkitha» éjszaki népek, melyekről Herodotos (Olbában szerzett értesülései nyomán (Kr. e. 450. körül) könyve IV. fejezetében ír, jobbadán finn-magyar s velük rokon fájbeliek voltak — e mű szélesebb alapon a jelenkori tudomány összes segédeszközeivel fejtegetve igyekszik érvényében megszilárdítani. Sorra veszi e végből az egyes népekről mindenütt található régi tudósításokat s azokat gondos kritikával egybevetve a későbbi történetírók és utazók följegyzéseivel, valamint a jelenkori nép- és földrajzi ismeretekkel, meghatározza, hogy melyik élő nép az, melylyel az illető, Herodotosnál szkitha-görög névvel jelzett nép legnagyobb valószínűséggel azonosítható. Így az androfágokról szólva, kimutatja, hogy Hér. azon adata, mely szerint a Borysthenes (Dnyeper) torkolatától 11 napig fölfelé utazva a Σκόθαι γαστροί földjéről egy nagy pusztasághoz jutunk, mely mögött az androfágok földje következik — a mordvinok régi elterjedésének területére vezet. Kiváló orosz tudósok, köztük pl. НАДЖЕЗДИН, vallják, hogy a szlávok nem eredettől fogva lakják a Dnyepervidéket s hogy e folyó keleti oldalán a víznevek általában finn jellegűek (pl. Барсов szerint a *Sula* folyónév = finn *sula*, mordv. *sola* «fliessend, aufgelöst, ungefroren», ettől *sula-*, cser. *sol-* «schmelzen»). Magának *Kier*-nek is a mordv. *käv, käve* «stein» szóval kapcsolják egybe nevét, minthogy ama város eredetileg hegymagaslaton épült. АСЕТЛИН archaologinai alapon bizonyítja, hogy a mordvák lakai valamikor sokkal messzebb terjedhettek nyugat felé, mint jelenleg, mely tények egyéb adatokkal egybevetve arra utalnak, hogy Herodotos androfágjainak területén a mordvinok régi hazáját keressük. Maga a *mordva* név, mely mint *δωρα σκωπτικόν* a szkolot és szurmát szomszédoktól juthatott e néptörzshöz nem finn, hanem iráni eredetű; alkotó részei a zd. *mareta-*, szkr. *marita-*, örmény *marl*, yaghnohi *mordi* (plur. *mordad*), uiper. *märd* «mensch» és szkitha *-zuär, -zuä* «esser» (v. ö. óperzsa *μάριτχόρας*: *ἀνδροφάγος* a szóvégi *r* oly kopásával, mint ma is több írja dialektusban): ugyanazt jelentené tehát tulajdonkép, mint Herodotos *Ἀνδροφάγοι* neve, vagyis «ember-evőt». PROLEMAEUS az androfágok vidékén *Ἀπάδοχοι* nevű népet ismer; ez csupán más enyhébb szkitha-írja neve az «emberevő»-nek, mint a szkr. *āmād* «rohlfleisch-esser» (melynek ellentéte: *yavād* «kornesser») egybevetésével következtethető. Nyers húst ma

is esznek az urali ugorok és szamojédek s régebben bizonyára nem idegenkedtek tőle nyugati rokonaik sem. Bár az emberhús-evés az éjszak barbár népeinél inkább idegenektől rájuk fogott mesének vehető,*) tény az, hogy a mordvinokat a középkori utazók is igen vadaknak jellemzik. Így a X. századbéli arab írók azt írják az Arða (Ἀρδα = *Erza*) népről, a mordvinok egyik ágáról, hogy «ha idegen lép országukba, azt megölik» (más olvasat szerint: «megeszik»); továbbá «hogy ezen emberek vadállatok módjára erdőkben és nádasokban élnek; a kereskedők Arðania földjére nem lépnek, hanem a néppel hajón, lenn a folyóban érintkeznek». Még JULIÁN barát is (1235.) így tudósít felőlük: «Hi (t. i. morduani) sunt pagani et adeo homines crudeles, quod pro nihilo reputatur homo ille, qui multos homines non occiderit. Et cum aliquis in via procedit, omnium hominum quos occidit capita coram ipso portantur et quanto plura capita, tanto melior reputatur; de capitibus vero scyphos faciunt et libentius inde bibunt. Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occiderit». Ép a régi androfágok vad-sága rajzolódik itt eléink, kikről a nicmai Isigonus szintén közli (Plin. VII, 2.), hogy koponyákból isznak s a lenyúzott fejbőrt mellükön s törő kendő gyanánt alkalmazzák. A mordvin nyelv régi jövevényszavai is mutatják, hogy egyrészt nyugat felől litván-lettekkel, másrészt dél s kelet felől szkitha-árjakkal érintkeztek. Az utóbbiak nyelvi hatásának példái (117. köt. 12—13. ll.): mordv. *ste a-*, *sła-* «aufstehen»: árja *sthā-*, *gta-* | *tre a-*, *tša-* «nähren» (*tšama* «nahrung»): szkr. *trā-*, zd. *rā-* (szkr. *traman-* «ernährung, schutz») | *vā d-* «führen, ziehen» (finn *vedä-*, cser. *vid-* id.; szam. *vadāu* «ich führe, ziehe»): szkr. *vadh-*, zd. *vad-*, szláv-litv. *ved-* id. | *kā t-*, *ke-* «hauen, schlagen»: árja *kar-*, **skar-* «schneiden, machen» (szkr. *karman-* «arbeit», permi *keröm* «werk») | *e t d e - k s* «schwur, fluch» (permi *jord*): v. ö. osszét *ard*, *ärd*, örmény *erdānn* «schwur» | *mi t d ä* «mann, ehedatte»: árja *martya-* | *cor ai* «sohn, bursche»: pamir-dial. *čor*, *čorik*, zd. *čarat*, *чарат* | *te h t e t*, *stir* «tochter» (finn *tyttöre-*): zd. *dughdar-*, litv. *duktere* | *s a z o r*, *sazər* «jüngere schwester», cser. *šožar*, votj.

*) Ezt állítják az oroszok a szamojédek elődeiről is nyilván a *Самодѣ* népetimológiája révén, mely t. i. «maga-megevő»-nek értelmezhető.

suzer, liv sozar, finn sisar, permi soč: szkr. svasar, litv. seser | sirä, sive «alt»: szkr. jaras, osszöt zarand, örm. tser | vadfa «gut, schön, glücklich»: zd. badra | ärrä, erä «jeder, alle»: iráni harra, ujjper. här | sādā, sādō «hundert» stb.: úrja çata, osszöt suda | šura «horn», eser. šar, permi šar, magy. szarv, finn sarvi: zd. gruva | va za «kalb», finn rasa, rasikka, liv raški: v. ö. osszöt uássä, pamiri vušk: szkr. vačā, vatsikā? | udar, eser. vadar, finn utara, permi vōra «euter der kuh»: szkr. ūlhar- | säjä «ziege»: osszöt säghä | rere, rerä, reris «lamm»: osszöt ur, ravik, pahl. varak, szkr. uraya | uris, ruvi «eber»: zd. varāza- | mākš, meš, eser. mış, permi muš «biene»: zd. makši- | meč, finn mesi, vepsz mezi, magy. mész, permi ma, mu «honig»: zd. madu-, litv. medus | umrav «sauercampfer»: szkr. amba, ambla (l. fön- tebb) | nudei «robr», magy. nád: szkr. nadū, ujjper. nai | šaž, čuž «gerste»: pamiri čučč? | pušta «brii aus zerstampfenem hafer»: szkr. pišta- (l. fön- tebb) | kārūt, kerūt «pflugschesser»: zd. kareta- (l. fön- tebb) | kštimā «henschober»: szkr. štima «ge- häuft», örmény štem-ar-an «vorratshaus» | uzir «axt», petkel «mörserkeule», šterä, kštič «spinnwirtel» (l. fön- tebb). Ugyane helyt vannak említve: finn hepo, észt hobo «stute»: szkr. ačra, zd. ačpa | lapp räšme «schuur, strick»: szkr. račman.

Az itt követett módszerrel tárgyalja tovább TOMASCHIK a melanchlainokat, vagy «fekete gubásokat», mely HERODOTOS szerint ismét «más, nem szkitha nép», hűsz napi utazásnyira a pontusi és mañotisi partoktól. Ennek «országán túl mocsaras, lakatlan terület következik». Ezen leírás a Donjez forrásvidékére utal; az említett mocsarak pedig a Kljazsma és Oka alsó folyása mentén találhatók. A Kljazsma mellékén Nesron idejében a finn fajú Mërja nép lakott, melynek neve (Jordanesnél: Merens, a brómeni Áolmnál: Mirri) föltünően hasonlít a Märi népnévhez, melylyel a cseremiszek nevezik magukat s egyszersmind a «férfi»-t jelölik (v. ö. az iráni marša, marelā «ember» szónak kurd mēr, mer, mīr alakjait). A «feketegubások» névre emlékeztet azon tény, hogy a cseremiszek még a mult században is kizárólag fekete gyapjúból készült daróc-felöltőket viseltek, ép úgy mint Chrysos- somus szerint a dnjepervidekiek s valószínűleg a szármát Szod- pátax, mely törzsnek neve az osszöt san «schwarz» és duras «kleid» összetételének látszik.

A budinokra vonatkozó tudósítások a v o t j á k o kra illenek. Területük HERODOTOS szerint a Tanais (Don) folyón túl, a sauro-matok földjétől tizenöt napi utazás távolnyira esik. Ez Szarator vidéke a Volga mellett, mely a permi népek régi hazájának déli határául vehető, tekintetbe véve, hogy a finn-magyar népek általá-ban délebből és nyugatabbról húzódtak mai lakóhelyeikre. ARIS-TOTELLESnek (Aelian. hist. an. XVI, 33.) egy Κάριστος nevű budin helységről is van tudomása (ἐν τοῖς περὶ τὸν Κάριστον Βουδωνοῖς), mely juhtenyésztéséről volt nevezetes. E helynévben a permi *karis* «festung» szót (ettől: zürj. votj. *kar* «stadt») ismerhetjük föl. HERODOTOSnak amaz észrevétele, hogy a budinok világoskék sze-műek és vörös hajúak, egészen a votjások rajza. GMBLIN szerint a votjások általában vörös hajúak; G. F. MÜLLER és PALLAS is ilye-neknek ismerik őket (az utóbbi szerint: «Kein Volk ist so reich an feuerroten haaren, als die Wotjaken»). BUCH MIKSA könyvében (Die Wotjaken, 1882.) a votjásokat világos, sima bőrűeknek írja le; töle megvizsgált 84 szakálas férfi között 47-nek vöröses, 37-nek barna volt a szakála; 100 személy közül 50-nek kék, 31-nek barna, 17-nek szürke, 2-nek zöld szeme volt; de egyiké sem fekete. Mint-hogy ez anthropologiai vonások elűtnek az igazi finn-magyar típust hívebben képviselő keletibb rokon népektől (pl. az osztjások és vogulokétól), sauro-mat és alán fajkeveredést kell fölvennünk, mely utóbbi népeket t. i. a görög írók világos szeműeknek és hajúaknak mondják, a mint ilyenek mai nap is az összetok. Ugyanígy kell magyaráznunk a világos test- és hajszín gyakoriságát az erza-mordváknál és cseremiszeknél, míg a finnségnél ugyanc tulajdon-ság a germánokkal és lettekkel való egybekeveredésből érthető. A szkitha-iráni fajvegyülés ethnikai folyamatát tükrözik a permi nyelvek nagyszámú iráni, illetőleg árja elemei is, minők (117. köt. 23. l.): permi *das* «zehn» (*das-das* «hundert»), magy. *tíz*: v. ö. árja *daśan-*, örm. *tasn*, összet *das*, pamiri *dhas*, *dhis* («hundert»: *dhis-dhis*) | permi *das* «fertig, bereit»: összet *dasnu*, zd. *dašina* «recht, geschickt» | zürj. *dor*, votj. *dor* «seite», votj. *dur* «rand, ufer», eszr. *tor*, *ter* «schneide; rand, ufer, seite, finn *terä* «schärfe»: v. ö. zd. *dāra-* «schneide, schneidig»; szkr. *dhārā-* | zürj. *dar*, votj. *duri* «schöpflöffel»: szkr. *darvi-* | zürj. *dōra* «leimwand»: összet *daras* «kleid» | zürj. *dom-*, votj. *dum-* «anbinden», zürj. *dom* «zügel, zaum»: zd. *dam-* «binden, fesseln» | zürj. *don*, votj.

dun, vogul-osztj. *tín* «preis»: zd. *dana-* «einsatz»? *dāna-* «gabe»? | permi *tu-* «kräftig sein, wachsen», *tum* «kräftig, jung»: árja *tu-* «vermögen», *tuma* «kräftig» | zürj. *ta št i*, votj. *tušti* «tasse»: szkr. *tašta-*, zd. *tasta-* | zürj. *tu r i n*, *turun*, osztj. *törin* «gras»: szkr. *tṛṇa-*, ujper. *tarr* | zürj. *ru r i n*, *rurun* «wolles»: szkr. *ūrva-* (*varva-*) | zürj. *vör k*, osztj. *verek* «niere»: szkr. *epka-*, zd. *veredka-* | zürj. *v ö s n a* «für, wegen»: örmény *rasn*, óper. *rasna*, szkr. *raçan*, çitrari (hindu) *baçan* | zürj. *ögir* «glühende kohle»: szkr. *angāra*, çitrari *angār* | zürj. votj. *uugir*, osztj. *ūgor*, eser. *angir*, *ānger* «angel, haken»: osszét *āngur* «angel»; ezek mellett permi *uug*, eserem. *ougo* «handhabe, henkel» = zd. *aŭka-* | zürj., votj. *ju* «korn, roggen», finn *jyvä:* v. ö. zd. *gara-*, osszét *yeu* (l. föntebb) | zürj. *meš* «schaf, widder»: szkr. *meša*, ujper. *mēs* (l. föntebb) | zürj. *ma-jög*, votj. *majg* «pfahl, stange»: szkr. *mayākha-*, osszét *miez*, *miz* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch, mann» (l. föntebb) | zürj. *zon*, *zonka* «knabe, sohn»: óper. *zuna*, osszét *zanay* | zürj. *sar*, *sariš*, *zariš*, osztj. *sāras*, *šāris*, vog. *čāris*, lapp *sār* «meer»: szkr. *saras*? zd. *zrayaŭh*, ujper. *zareh*? | zürj. *rekti-* «ausleeren, auf-räumen», *rekmi-* «leer werden»: szkr. *rikta-* «leer, geräumt» | zürj. *ram*, osztj. *ram*, *rām*, észt *rom* «ruhe, sanftmut, lust»: árja *rāma-* | zürj. *rōm i s* «wiedergekäutes»: szkr. *romantha-*, vakhī *rāmōt* | zürj. *kom* «winckel, ecke, augenblick»: osszét *kom* | zürj. *köl*, *kal* «strick»: osszét *zal*; *záλως*. — Fénnevek (41--42. ll.): permi *zarni*, mord. *sirnā*, *sīrne*, eser. *sörtñū*, vogul *sorni*, osztj. *sorña*, *sarña*, *sarni* «gold», magy. *arany* = zd. *zaranya-*, osszét *zarinā* (ebben: *suṇ-zarinā* «gold», tkp. «reines gold») | permi *eziš*, votj. *azves* «silber», magy. *ezüst* és permi *ozis*, *öziš*, votj. *uzves* «blei» (*šod uzves* id.; *tođi uzves* «zinn»), vog. *atves* «blei» (*šemel atves* id.; *kaim-atves* «zinn»): osszét *ažresta*, *ažrestū*, *ažrist* «silber» («ursprung u. deutung unsicher») | permi *šait*, osztj. *šōit*, *šōit* «silbergeld, rubel»: «Man könnte zd. *šaṭta*, *kṣaṭta* vergleichen, wenn nur die bedeutung sicher stünde» | finn *hopia*, *hopia*, vepsz *hobad*, észt *hobe* ('da), liv *ōbdi* «silber»: Sjöarén szerint zd. *ḡpaṭta*, ujper. *sepīd* «weiss» szórn volna visszavezethető(?); v. ö. permi *šobdi* «weisses korn, weizen» | permi *irgön*, votj. *irgon*, eser. *vürgehe*, vog. *ärgin* «kupfer»: v. ö. osszét *ärzuai*, *arḡūy*, *arḡay* «kupfer» | permi *jendon*, votj. *andun*, vog. *intun*, osztj. *int-vuaz* «stahl»: osszét *andun*, *āndon*, inguš. *andun* id. (v. ö. Marco-Polo-

nál: *andanic* «stahl», melyet YULE H. az ujper. *hindvane* szóval azonosít).

A budinok tartományán túl hét napi távolnyira, kelet felé lakó *thyssagéták* népében TOMASCHERK a *vogulokat* véli föl ismerhetőknek. Az a megjegyzés, hogy ezek vidékéről ered az *Ὠρος* — melyet mint a Tanais után keletre következő nagyobb folyót legalkalmasabban a Volgával lehet azonosítani (v. ö. ennek *Ῥῶς*, *Ῥῶς* nevét görög íróknál, mely megvan mai napig a mordvin *Rau*, *Rau* «Volga» névben) — tulajdonkép a Kámára értendő; mert tatárok és csuvasok ezt tekintették régebben a Volga felső folyásának, mint az *Ak-Itél*, *Šor-Adél* («Káma», ill. «Fehér-Volga») nevekből is kitetszik. A *thyssa-get* népnév előrészében TOM. a *Csuszó-va* folyó (a Káma egyik fölvidéki mellékveze) nevének elő részét látja. Ezután nevezték volna a szkitha utazók az ott lakó népet *Csussaka*, *Csussagä*-nak, míg a -t végzet, úgymint a *Μασσαγῆται*, *Μοργῆται*, *Τορῶγῆται* népnevekben, az osszét -*thü* többesköpzött tükrözőné. Szkitha-iráni nyelvhatás nyomai a fentebbieken kívül (49. l.): ossztj. *n ā m a t*, *nāmīt* «filz», magy. *n e m e z*: osszét *nimat*, ujper. *namat* | ossztj. *p a n t*, *pānt* «weg»: zd. *punthan-*, pamiri *pand*, *punta*, osszét *fandag*. — Végül a *j y r k á k* nevét TOM. a *jugor*, *ugor* másának tekinti azon hangátvetéssel, mely különösen az osszét nyelv kedvelt snjátja (pl. osszét *furth* «sohn» = zd. *puthra*, urd «otter» = zd. *udra*, *calz* «kreis» = zd. *čayra*) s mutatkozik a *Τορριτάος* (HEROD. IV, 5; másutt: *Τορριτάω*) névben is (v. ö. zd. *tírva* «pfeil»: *tírva-tava* «sagittis pollens»). Tüzetesebben foglalkozom TOMASCHERKnek a két utóbbi népre vonatkozó fejtegetéseivel «Az ugorok legrégibb történeti emlékezete» című értekezésében (Ethnographia V: 160—180. ll.), melynek ide tartozó főbb tételei: 1. Hogy a *thyssagétákat* HERODOTOS leírása szerint okszerűbben azonosíthatjuk a permi néppel, melynek régi orosz *čudj* neve, különösen azon hangzásban, melyben a *voják*-permi földrajzi neveken (mint: *Čudža*, *Šudža*, *Čudži*, *Čučka-šor* stb.) jelentkezik, hangzásilag is jól egyezik az előbbi szkitha névvel. — 2. Ugyanazon osszétféle, vagy szkitha-iráni hangátvetés, melyet TOM. a *Ῥόρμαι* népnévben fölvesz; több árja eredetű finn-magyar szón is kimutatható*) bizonyosságául annak, hogy e szkitha közlésből eredt

*) Így: zürj., *voj.* *š u r s*, ossztj. *šorés*, *loras*, *laras* «tausend» = szkr. *sahasra-*, zd. *hazaštra-*; de hangátvetés nélkül: *vog. šätér*,
6*

név azonosítása a *jugor*-ral teljesen jogosult. — 3. Hogy a *lovass vadászata*, melyet Heronoros a jyrkák föltünő néprajzi vonásaként bőven tárgyal, a népköltészeti hagyományok világos utalása szerint a vogulok régi szokásának igazolható.

Ekkép fonódott össze a finn-magyar nyelvek árja elemeinek kérdése a szkitha kérdéssel, esodálatosan igazolva amaz alapjaiban homályba vesző régi magyar történeti hagyományt, mely a nép ősmúltját a szkithákkal hozza kapcsolatba. Bár ily módon a kutatás e tere legsajátosabb nemzeti tudományaink, az ethnologia, nyelvészet, néprajz és régészet szempontjaiból egyaránt kiváló fontosságot nyer, még jó ideig nem jut hazai tudósaink látókörébe. Ezzel szemben szakadatlanul élénk iránta az érdeklődés a külföldön. Az észl tudós társaság közleményeinek (*«Sitzungsberichte d. gelehrten estnischen Ges.»* 1888. évfolyamában (87. l.) Junnak *«Berührungen im wortschatz des ossetischen und estnischen»* értekezéséről történik említés, mely azonban úgy látszik nem jelent meg. *) Erre vonatkozva Sommeren jelenti (u. o. 1889. évf. 117. l.), hogy értesülése szerint THOMSEN VILMOS jelentékeny anyagot gyűjtött össze e tárgyban, melynek néhány érdekes mutatóványát közli is *«Kort Udsigt over det philologisk-historiske*

sötér, magy. *ezer* | osztj. *ürt*, *urt* «herr», finn *uroho* (v. h. **uroso*) «vir adultus, heros», zürj. *veris* «mann, güttes»; v. ö. zd. *ahura* «herr, herrscher (von göttern u. fürsten)» skr. *āsura* «geistig, lebendig; geist, gott; heiname von gottern», mely utóbbinak pontosan megfelel a vog. *ätér*, *ötér* «fürst, herr» és «heiname der götterfürsten» (pl. a *Mir-sasné zum-ra* alkalmazva) | vog. *a rēs*, *orēs* «feuer» = osszét *arth* «brennendes feuer, flamme»; de zd. *atary-* (gen. *atroy*) «feuer» | zürj. *card* «flusgotter» (*cardis* «ratte, maulwurf») = osszét *urd*, *urdä* «gotter»; de az árja *adra* «gotter» alaknak megfelelőleg hangzik a votjában: *radar* «gotter» | magy. *rért* «schild» = osszét *rarth* id. (v. h. **carth*); v. ö. zd. *revitra* «panzer, schild» | magy. *ara* «avunculus», vogul *ar*, *agr*, osztj. *arti* «onkel»; v. ö. osszét *arade* «bruders»; de: zd. *bratar*-, szkr. *bhratar*-,

*) Sommeren előterjesztése szerint: «Obwohl vorab nicht abzusehen sei, wie eine verwandtschaft zwischen diesen beiden grundverschiedenen sprachstämmen (iranisch u. finnisch) sich construiren liesse, hätten doch mehrere gleichbedeutende worte im Ossetischen und Finnisch-estnischen einen geradz zu verblüffend gleichen klang, so dass eine nähere erforschung dieses umstandes wohl angezeigt erschiene».

Samfunds Virksomhed 1885—87.» (Kopenhága, 1888.) művében (124. l.). Meg van győződve, hogy «itt messze terjedő, fölötte érdekes perspektívák nyílnak meg mintegy derengő fényben mutatva meg számunkra egy nagy és tágas területet, melyet valójában a jövő tudományos törekvéseinek kell majd birtokba venniök». TOMASCHKEK műveinek hatása mutatkozik SCHRADER O. «*Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*» című kiválóan érdekes művének második kiadásában (Jena, 1890.), mely gyakran hivatkozik az árja műveltségyszavak finn-magyar kapcsolataira, még pedig nem egy ízben oly fölfogással, hogy azok eredete az utóbbi téren keresendő. Ilyeneknek tekinti ő különösen az összetét *ävzist*, *aržeste* «silber», *arkhoy*, *arkhuy* «kupfer» és *andun*, *ändön* «stahl» fémneveket (l. 261, 279, 295. ll.) nem gondolva azzal, hogy e szavak ismeretes másai a permi-ugor nyelvterületen sem magyarázhatók eredeti alkotásoknak. A világos iráni nyelvbefolyás korhatárán túl is voltak SCHRADER szerint érintkezések az indogermán és finn-magyar nyelvterületek közt, bár erre nézve egyelőre csak határozatlan nyilatkozatokat vél megengedhetőknak (pl. «wahrscheinliche zusammenhänge zwischen finnen u. indogermanen», v. «vorhistorische berührungen zwischen f. u. idg.» ; l. 557, 632, 465. és 145. ll.).

Az első szakszerű nyelvészeti munka, mely a TOMASCHKEK-től jelzett irányban, bár ezen előzményről való tudomás nélkül tárgyalja a finn-magyar nyelvterület egy részének, jelesen a permi ágnek árja (ill. iráni) elemeit, STACKELBERG R. R. báró, moszkvai tudósnak «Ирано-финскія лексикальныя отношенія (Iráni-finn szókinésbeli viszonylatok)» című érdekes tanulmánya. E műről, mely a moszkvai régészeti társaság «Восточныя Древности (Keleti régiségek)» című kiadványának I. kötetében (3. füz.), 1893-ban jelent meg, volt már alkalman az összes nyelvi adatokat felölelő tüzetes ismertetést nyújtani *) (NyK. 25 : 377—387. ll.); miért is

*) Ugyanitt ismertetem PAASONEN HENRIK finn tudósnak a «Finn-Ugor Társaság» egyik 1893-iki felolvasó ülésén a mordvin nyelv iráni jövevénye szavairól tartott, eddigelé ki nem adott értekezését, melyről WICHMANN Gy. tesz jelentést a

erre egyszerűen utalva e helyt csupán azt kell kiemelnünk, hogy STACKELBERG ép úgy, mint SCHRAEDER, a «finn-úrja» elemek kimutatásával nem tartja túlhaladottnak a finn-magyar és indogermán nyelvcsoporthoz összekonszágnak elnevezet. A nagyszámú nyelvtani és szókinésbeli hasonlatok, melyeket különösen ANDERSSON ennek érdekében egybehalmozott, szerinte legnagyobb mértékben megérdemlik a kutatók figyelmét s hivatalosnak vannak arra, hogy idővel élénk világot derítsenek e nyelvek és népek őstörténetére. Ettől teljesen független szerinte az úrja eredetű finn-magyar jövevényszók kérdése, melynek történetileg feltételezhető alapja mindenesetre újabb korú azon elemekhez képest, melyekre az összekonság bizonyítékai kapcsán hivatkoznak. Amazokon a különös úrja (indoiráni), vagy iráni eredet legtöbbször világosan fölismerhető a szóhangalkotásában is; gyakran tapasztalható pl. rajtuk az urjaságot jellemző $k^1, g^1, gh^1 > s, z$ mássalhangzo-, valamint az $i, o > a$ hangváltozás (együtt pl. ebben: zürj., volj. *das szalm* = osszót *das, däs*; de: gör. *ᾠζα*, lat. *decem* *i*, mely esetekben természetesen az indogermán alapnyelv, mint az átvetel lehető kora merőben ki van zárva.

Ennyire haladt a finn-magyar és urja népek ethnikai, műveltségi s nyelvi érintkezéseinek vizsgálata a külföldön, midőn végre 1894-ben megjelenik tanulmányuk a hazai irodalom terén is. A Magyar Néprajzi Társaság körében indul meg ez irányban az első lépés, mely t. i. munkaprogrammjába fogadva a magyar nyelvészeti palaeontologia művelését, alkalmat nyújt e sorok írójának az ily fajta kutatásokra s ezek révén ama nálunk évtizedek óta számon kívül hagyott, jóformán ásatag sorsára jutott régi igazságnak újból való földérintésére, hogy idegen eredetű műveltségzavaink ismeretes német, olasz, szláv és török-mongol rétegein túl egy hatalmas iráni, illetőleg urja réteg találkozik, melyhez még egy kaukázusi ér is csatlakozik. Azon uralkodó meztel szemben, hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei csak újabb korokban, az ozmanli török és volga-irtási tatár, illetőleg caspius nyelvek közvetésével kerülhettek az újperzsából,*) Tomaszewicz és Schraeder adatainak

kazáni régészeti, történeti és néprajzi társaság folyóiratában (Известия: XI. köt., 198. l.).

*) A magyar nyelv iráni elemeit illetőleg edesen kikel e fel-

figyelembe vétele egész más belátáshoz vezetett. A «magyar fémnevek őstörténeti valloásai» (Ethnographia V: 1—25.) kétségtelen világossággal igazolták, hogy az iráni műveltségi elemek átvételének korában a magyarokhoz való közelebb álló rokon népek (főkép a vogulok, osztjákok s permiek) még külön nem vált szoros földrajzi egységet alkottak, míg a magyar-török elemek csak a magyar nyelv külön életében, testvéreitől való elszakadása után váltak ennek alkotó részeivé;

fogás ellenében már VÁMBÉRY «*A magyarok eredete*» (1882.) művében. E szerint (407—8. ll.): «A perzsa műveltségzők a magyarba nem török közbenjárással, hanem a perzsákkal való egyenes közlekedés útján kerültek, különösen azon virágzó kereskedelmi összeköttetés útján, mely a VII. századtól a X-ikig és XI-ikig Ázsia és keleti Európa közt volt és melynek következtében még világ-résziünk messze éjszaki vidékein is találhatni arab-perzsa pénzeket, melyek nagyobbára perzsák által jutottak a khazarok országán keresztül oda». Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy «e szók (pl. *isten, vásár, ezer, száz, vár, vad, kincs, hús, nád*) már régóta nyertek a magyarok nyelvében polgárjogot, minthogy a legtöbb oly fogalmat fejez ki, melynek jelölésére a magyarnak nincs eredeti szava, melyből néhány a mindennapi élet legkezdetlegesebb fogalmaira, vagy a vallás tárgyaira vonatkozik: legtöbbje azonban más török nyelvjárásban» [t. i. a magyar-törökön kívül] «elő sem fordul; tehát a török közbenjárás lehetősége teljesen ki van zárva». — Réginek tartja a magyar nyelv iráni elemeit KUUN GÉZA gróf is, ki «*Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* (Claudiopolis, 1892.)» című érdemes művében e tárgyról következőleg nyilatkozik (22. l.): «*In regione Iaxartí contermina Hungari primum cum gente iranica, scil. cum Iranis orientabilibus commercium habuerunt, cujus vestigia in lingua et mythologia hung. etiamnum apparent. Hung. dévaj 'petulans' suffixo -j (cf. *hav-i, szálló-i*) a déva- derivatum cum zendico *daéva* idem est | *manó, daemon*' cum zd. *Manó* o. g. *Vohn Manó* | hung. *arany, aurum*', syrj. *wotjak. zarni* cum *zara*, baktr. *zaranya* | *ón, plumbum*' cum baktr. *aonya* | *farkas, lupus*' (quod in hoc sensu aliud est, quam 'caudatus'; cauda enim, uti proverbii loco dici solet, de *vulpe* testatur, hung. *ebet szőriről, rókat farkáról megessmérheted*) cum baktr. *vehrka, varka*, cf. *Vehrkána*: Hyrcania, regio lupina' | *nád, arundo*' cum antiquiore forma iranica *naða* (cf. *hod. pers. naj, nej*) | *kakas, gallus*' cum zd. *kahrkatas* plane conveniunt».*

más szóval, hogy a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal későbbi korú. Az összes ismeretes adatok számbavételével — melyekhez *«Adatok az iráni műveltség-hatás magyar nyelvnyomaihoz»* czímen (Étlinogr. V: 72—76. és 134—141. ll.) magam is járulok némánynyal — újból és tüzetesebben vizsgálom a kor kérdését *«Az ugorok legrégibb történeti emlékezete»* czímű értekezésemnek (l. u. o. 160. l.) függelékében, hol a kifejtett eredmények: 1. Hogy a finn-magyar nyelvek iráni elemei közt több van olyan, melynek ismerete a nyelvcsoporthoz egész vonalára, illetőleg ennek uraltolgai részére terjed (pl. a magy. *ház, név, ár, ár, méreg, száz, tiz, méz, ravasz, róka, kutya, üsző, juh, szarv, méh* stb. rokonsága), mely jelenséget csak az magyarázhatja, hogy a szóban forgó idegen nyelvi hatás a finn-magyar népeket még ezek területi érintkezése korában érthette. A finn-magyar nyelvek germán, lett-szláv és török elemei közt nincsenek ilyen valamennyi nyelvre kiterjedő közös szavak; a népek tehát az iránsághoz képest mindenestre későbbi korban kerülhettek a finn-magyarság közelébe. — 2. Egyes írja elemek a finn-magyar nyelvekben olyan hangképet mutatnak, mely régibb az iránság ismeretes legrégibb nyelvemlékeinek, az Avesztának és óperzsa föliratoknak megfelelő alakjánál is csak a rokon nyelvek, jelesen a szanszkrit egybe hasonlításával válik érthetővé (pl. a szókezdő *s* ezekben: mordv. *sede*, *sed* «brücke»; vogul *sätér*, zürj., votj. *šurs* «tausend» = szkr. *śetu-* «brücke», *śahāśra-* «tausend»; de: zd. *hačta-*, összet. *χād, χād*, magy. *hád* «brücke», zd. *hazañra*, pehl. *hazār* «tausend»; szintígy a szóközépi és szóvégi sibilans ezekben: mordv. *azoro*, azír «herr» s *s > t* változással vog. *qtér*, *ötér* «fürst»; v. ö. zd. *ahara-* «herr» = szkr. *asura-* és vog.-osztj. *šüris*, zürj. *zariš*, votj. *zareš* «meccr»; v. ö. óper. *dragah-*, zd. *zrayañh-* «meccr», szkr. *śrágah-* «ausgedehnte fläche». — 3. Vannak olyan iráni és finn-magyar szókinésbeli egyezések, melyek a legrégibb s legteljesebb alakokat tükrözik, úgy hogy hozzájuk képest pl. a pahlavi alak fogyatékosabb (pl. zürj., votj. *zarni*, vog. *sgrui* «gold» = zd. *zaranya-*, összet. *szararinä*; de: pahl. *zar*, upper. *zer* «gold»; vog. *aiarēn* «zuu des

pferdes»: v. ö. zd. *aivi-dāna-*, szkr. *abhi-dāni-* «halfter»; de: összet *vidon*, *vidon* «zügel», sariqöli *vidān* «a bridle»). — 4. Igen gyakoriak a sajátos összet hangalakulatok, melyek különös alán nyelvterületről valóknak tekinthetők (pl. a magy. *keszeg*, *asszony*, *üstök*, *vért*, *ezüst*, *ara* szavak és rokonságuk). — 5. Az iráni befolyás a finn-magyar nyelvekre még folyton tart időszámításunk első századaiban is, a mint ezt egyes sajátos pahlavi alakok igazolják (pl. vog. *ma'i*, osztj. *mavi* «honig», = pahl. *mai* «honig», míg a finn *mede-*, mord. *med-*, magy. *méz* a zd. *mađu* alakot tükrözik). — 6. Az iráni befolyás a finn-lapp nyelvekre hamarabb szakad meg, mint a volga-uraliaknál (mások ott pl. az «arany», «ezüst» és «vas» nevezetei s a hangalakok is általában régiesek), mi nyilván a lett-szláv és gót népvándorlással függ egybe, mely t. i. anna népeket régibb s a rokon népek területéhez közelebb eső hazájuk elhagyására kényszerítvén, ezzel együtt az iráni összeköttetést is megszüntette. Szintígy kiderül e vizsgálatok folyamán azon már VÁMBÉRYTÓL*) és TOMASCHERTÓL sejtett, de adatokkal nem bizonyított igazság, hogy az árja, illetőleg óiráni kultúra képző hatása kiterjedt mára ködös régiségben a keleti altaji népekre is. «Ősi török-árja nyelvérinkezés» czímen (NyK. 24: 405—408. II.) e tárgykörnek fejtegetem néhány felölőbb jelenségét.

Mai tudományos eszközeinkkel bajosan megoldható feladatot vesz czélba FIÓK KÁROLYNAK «Az árják és ugorok érintkezéseiről» írott értekezése, mely HUSZKA JÓZSEF «Székely ház (1894.)» című művének mellékleteképpen s különnyomatban közvetlenül az előbbi munkák után látott napvilágot. A régi magyar, illetve székely házepítés, valamint a néporna mentika hagyományos típusainak összehasonlító tanulmánya meglepően igazolja HUSZKA művében**)

*) «Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes (Leipzig, 1879.)»: 35. l.

**) Igen tanulságosan egészítik ki az itt kifejtett eredményeket tárgyi néprajzunk érdemes bűvárának «Népi ornamentikánk forrásai» és «Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozásai» címmel közölt értekezései (Ethnographia V: 155—160. és IX: 41—62, 97—108., valamint legújabban megjelent Magyar Ornamentika (Budapest, 1898.) cz. önálló műve.

a nyelvészeti kutatások azon eredményét, hogy a keleti magyarságnak árja, különösen iráni népekkel kellett szoros műveltségi érintkezésben állania, mely tényhez immár a még földerítetlen «históriai háttér» s a «történelmi okiratokkal való igazolás» nyújtására Frók vállalkozik (különnyom. 3. l.). «A védákban» — szerinte — «egyes történeti adatok és emlékezősek szólnak az ugorokról és permiekről» (18. 28. ll.) s «az Aveszta (Vendidad, I. fargard) legbiztosabb adatokat tartalmaz az ugor-árja őshaza megállapításához». Sajnos, hogy a nagyotmondó állítások minden tüzetesebb kifejtés és magyarázat nélkül szikölködnek s hogy általában ami újat Frók ezen értekezésében fölhoz, nem historicum,* hanem legfeljebb szófejtés, még pedig egy-két helyes észrevételt (pl. magy. *ostor* = zd. *aštra-*; *sólyom* = szkr. *cyēnā-*, zd. *saēna-*) leszámítva, ennek legkevésbé megbízható fájából. Különösen nagy szerep jut itt a tulajdonnevek magyarázatának, melyeknél nem lévén a szó eredeti alakulása s értelme biztosan megállapítható, tág tere nyílik a képzelem játékaiknak, főkép ha még hozzá az a minden korláttól független módszer járul, melylyel a szerző műveleteit végzi. Álljon ezek értékének megítélhetése czéljából a helyütt pár példa. A pendsábi «*žat* (védákban *Yātu, Yadu*) név, a népfaj maig viselt neve az ugorok nevének (*jaht* = *nép*) prikritos alakja» (30. l.): így tanítja Frók. Ámde kérdés, hogy vajjon a *jaht* csakugyan az *ugorok* neve-e? Mi úgy tudjuk, hogy az uráli ugorok magukat *mańsi* («vogul és osztják»), *Ās-žo, Xanda-žo* («obi osztják»), azután *Ās-jaz* (id.), *Tańat-jaz* («irtisi osztj.»), *Joxen-jaz* (jugani osztj.), *Tēm-jaz* («Tym-melléki nép») néven nevezik, mely utóbbiakban a *jaz* szó határozottan «nép»-et jelent; de nemcsak ugort, hanem pl. ezekben: *jarkan-jaz* «szamojéd népet», *khatón-*

*) Ezt beismeri az értekezés is következő helyén (31. l.): «Összefoglalólag ismételve kijelentem, hogy a védák az ugorokról, mint az árjáknak középázsiai szomszédjairól, meg az ugorok igen sok törzséről, mint Éjszakindia lakóiról, nemcsak philológiai, hanem több rendbeli historiai bizonyosságot nyújtanak, mely utóbbiakból itt sajnálatomra semmit nem vehettem fel; de megismertetésökkel más helyen kísérletet fogok tenni». Egy 55 lapos értekezésben, annyi mellékes részlet mellett, kár volt épen ezen legfontosabb adatokat mellőzni.

jaz «tatár népet», a *jaz* tehát bennük ép oly kevéssé «népnév», mint a magy. *nép*, vagy latin *populus* szó. Azután vajjon biztos-e, hogy a *jaz* szó régi eleme az osztjáki nyelvnek? Azon körülmény, hogy az összes rokon nyelvekben, még a vogulban és magyarban is, e szó ismeretlen, hogy etimonja itt föl nem deríthető, különösen pedig, hogy a csuvasban is megvan *jež* «volk, leute, nation» (NyK. 21 : 39.), nagyon kétséssé teszi ennek fölvehetőségét. De meg miért kelljen magát *egy* népnek (ha netán különböző törzsekből verődött is össze) *többsz* számban «népek»-nek neveznie? A *yātū-* szót különben a szanszkrit szótárírók nem is magyarázzák népnévként, GRASSMANN Rigvéda-szótára szerint pl. jelentései: 1. «spuk, spukhaftes wesen, zauberei»; 2. (többszben) «spukhafte geister, dämonen» (ebből: *yā-* «gehen, reiten, fahren, fliegen») s az Avesztában is *yātu* «zauberer; zauberei» (JUSTI Hb. 246.). Ha csak ilyen alapon nyugszik, bizony nem nagy hitelt tarthat számot az a fölfogás, hogy a *játok* nem mások, mint ugorok (vogul-osztjákok) voltak. — Ugor szó Fiók szerint a Kabul és Indus összefolyásánál lakó védai *gandhāri* népnév is, mely t. i. a vogul *χānt*, *khōnt* «had» és *ari* (tő: *ar-*) «főlös, sok», osztj. *ār* «viel, genug, überflüssig» (F. merőben alapnélküli fordítása szerint: «nagy») szók összetétele volna s betűszerint *had-nagy*-ot jelentene (31. l.). Föltéve, hogy «had-sok» alkalmas népnévül, miként bizonyíthat a szó ily elemzése ugor eredetre, mikor mind a két alkatrész *iráni* eredetű (v. ö. vog. *χānt*, magy. *had*, finn *kunta* «complexus, collectio» ellenében: pahl. *gund* «heer», upper. *rund*, *runda* «schaar, menge» és az osztj. *ār*, vog. *ari* ellenében: zd. *āri* «fülle», *āra* «volkommen»)? — Nagy súlyt helyez F. különösen a védai *ogana*, *ugana*, *ugrā*, *ugrē*, *ughra* állítólagos «népnevekre», melyekben «az ugor szó szép variációkban volna képviselve» (18. l.). Az imént idézett szanszkrit szótárban e szavak magyarázatai: «*ogana-* (adj.) ‚verstossen‘ [nach Böhtling-Roth] für *ava-gana* ‚von seiner schaar verstossen‘» 304. l.) [*ugrā-* ‚kräftig, mächtig, gewaltig‘ von einer wurzel *už-* [Curtius, 159.], welche auch in *óžas* ‚kraft‘ enthalten u. aus *važ-* ‚rege sein, kräftig sein‘ [*vāžra* ‚donnerkeil des Indra‘, *vāža* ‚kraft, stärke‘] geschwächt ist; 2. von göttern gebraucht; namentlich von Indra, den beiden Agvinen, den Maruts, seltener von Varuna, Bhaga, Soma etc. 3. substantivisch: ‚der mächtige‘; *ugra-putra* ‚mächtige söhne habend‘, *ugra-bāhu* ‚kräftige arme habend‘, *ugrā-*

deva, eigennamc eines mit *turvāṇu-yādu* genannten mannes (mächtige götter habend)'). E magyarázatokra ezélezva Frók azt jegyzi meg, hogy «a Nagyszótár szerzői e nevek egy részét közfőnévvé etimologizálták, a melyikkel pedig ezt nem *merék* tenni, azokat megtették felhődemonoknak, legtöbb esetben hindu törzsek megfejtethetlen neveinek». De hol a bizonyíték, melynek alapján Frók magyarázatának több hitelt adjunk, mint a szanszkrit irodalom és nyelv nagynevű bűvárainak? Megengedve azonban, hogy az idézett szavak csakugyan népnevek, föl lehet-e tennünk, hogy már a Rigvéda korában vogulokra és osztjákokra vonatkozott az *ugor* nevezet? «Az ugor népnevezet eredete» című értekezésemben (Etnographia VI : 349—387.) bebizonyítottam vélem, hogy «az *ugor*, *ugur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárásiilag is különböző *oruz*-okkal, kik magukat közönségesen *türk* néven is nevezték és nevezik ma is», valamint hogy «csak történeti és műveltségi érintkezés révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésben *ugor* név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű *ugor*, illetőleg *jagor* név a vogulokhoz és osztjákokhoz». Így fogja föl a dolgot BRUNNHOFER is, ki «*Iran und Turan*» művében (77. l.), mint Frók is idézi, az *ugura*-féle szókban *török* s nem *ugor* népet («ein mit dem Namen an die ungen erinnert *türkenvolk*») vél fölismerhetőknek.

Az efféle ingatag értékű névfejtégetéseknél sokkal komolyabb figyelemre tarthat számot Fróknak azon elvileg helyesellhető eszméje, hogy azon nagy hatás mellett, melyet az árjaság a finn-magyar nyelvekre gyakorolt, föltehető a v i s z o n h a t á s is, vagyis hogy az árja nyelvekben is találkozozzanak finn-magyar elemek. Ha ez kétség nélkül bebizonyítható volna pl. a Rigvéda szókincsében, rendkívül fontos adatot nyernénk az árja érintkezés régiségére nézve s habozás nélkül csatlakozhatnánk Frók azon következtetéséhez, mely szerint ez visszanyúl az időszámításunkat megelőző harmadik évezredbe (29. l.), vagyis a Rigvéda szerkesztésénél is ősi korszakba. Tekintettel az ügy ily jelentőségére, vizsgáljuk meg az annak érdekében fölhozott adatok közül az állítólagos legrégebbeket, melyek t. i. a szanszkritból vannak merítve. Ilyenek:

1. «szkr. *çakavī* (olv. *çakavī*) és *çakava* az ugor-magyar

szekér szó átvétele, mit alakján és leírásán*) kívül még az is bizonyít, hogy eredetét a hinduban, az indogermánban pedig rokonságot hiába nyomoznók; pedig eredetét már a legrégibb hindu nyelvész *Jāśka* (Kr. e. 7—8. század) kereste. — A magy. *szekér* s a hozzátartozó SO. *líker* «schlitten» (<*sikér) eredetisége a finn-magyar nyelvterületen ép oly homályos, mint a szanszkritban (v. ö. ANDERSON: Wendl. 28. l.); de a szkr. *ṣakaṭa*, *ṣakaṭi* hangzóinak viszonylása a magy. *szekér*-éhez (t. i. *a* : *ä*, *e*) ép olyan, minőt egyébként kétségtelen árja eredetű szavakon szoktunk észlelni. Mindenesetre alkalmatlan e szó annak bizonyítására, hogy éppen ugorból hatolt e szó a szanszkritba. Valószínűbb, hogy a szó vándorlása fordítva történt s hogy a szanszkritba más forrásból, talán India őslakóinak nyelvéből került.

2. «Másik ugorból a Rigbe került szó» volna «a *tūr* = tó szavunk, mely részint köz-, részint tulajdon főnévi jelentésben vagy 30 helyen jön elő a Rigvédában. Köznév gyanánt a *tūrṇāṇā* = vízcsés (wassersturz, wasserfall) compositióban, mely szónak utolsó tagja (*nāṇa* = csés, omlás) általánosán ismert szkr. szó; előtagjának (*tūr*) jelentését azonban csak a contextusból sikerült föltételelesen (kérdőjellel) a Nagyszótár szerzőinek megállapítani; *tūr* egyenesen az ugor nyelvek szókincséből került a hinduba» (22—23. ll.). — GRASSMANNNAI a Nagyszótár nyomán: *tūrṇāṇa* «etwa wassersturz» s nyomban utána: *tūrṇi* «rasch, eilend, rasch im werke» (von *tur*- «schnell od. kräftig vordringen»). E mellett vannak *aṇ-* és *naṇ-* igetövek azonos «wohin gelangen, erreichen» értelemmel. Látni való, hogy a *tūr*-nak Frórtól kifejtett «víz»-féle jelentése merőben kétes s hogy a Nagyszótár írói az idézett «rasch;

*) Czelzás WHITNEY «Indische Grammatik» művének következő helyére (16. l.): «Linguale reihe: *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*. Die linguale mute werden nach den bestimmungen aller einheimischen autoritäten durch die aufwärts gebogene u. an das gaumendach zurückgezogene zungenspitze hervorgebracht (etwa wie das gewöhnliche englische sanfte *r* ausgesprochen wird)». — «Die linguale entstehen vornehmlich durch lautwandel aus der nächsten reihe, den dentalen; zum teil jedoch kommen sie in wörtern vor, die keine verfolgbare indogermanische verwandtschaft haben und vielleicht aus den sprachen der urbewohner Indiens stammen».

rasch vordringen»-féle szavakra czéloztak a *tūrpaça* találkozó jelentés-meghatározásában. Külömben is a vogul *tūr* sajátosan «tavat», nem pedig «folyó vizet» jelent.

3. «Sokkal jelentősebb ennél is» Frók előtt «az, hogy *tenger* szavunk is *egy*, ha ugyan nem *két* alakjában bejutott a szanszkrit nyelv szókinésébe, bár nem a védákba» (23. l.). — A mit ennek bizonyítására szerzünk végbevisz, az bámulatra keltő. «Frös a meggyőződése, hogy az egész altaji nyelveszaládnak nincs oly becses ereklýje, mint a *tenger* szó és hogy nincs oly szavunk, melylyel a nyelvészek, honiak, úgy mint külföldiek, mostohábbán bántak volna el». Ez «egyenesen az ős altaji nyelv szókinéséből maradt ránk szép, de értékénél csakélyobbre becsült örökségül; valóságos antediluvialis maradvány! Jelentését tekintve eredetileg az *ég* (caelum) fogalmát fejezte ki; aztán átment jelentése az *ég lakóira* és jelentett *istent*; harmadik helyen jelenté az ég földi képmását a *tengert* (lat. *mare*)». Ezen okoskodás alapjún egy szóeszaládba tartozónának vele bővészi hangváltozások révén: magy. *ördöng*, *temér-dek* és *tering-eite*; vog. *türém* «himmel; gott»; török *tañri* «himmel; gott» és *dengiz*, *tengiz* «meer»; az akkádi *dingir* és *dimer* «gott»; szkitha *Temerinda*, a Maotis neve, «quo significunt matrem maris» (PLINIUS szerint; Fróknál az adat kijavítva: *Temer-ima* «uxor maris»; mert az osztj. *ima* «weib, frau»; holott egyszerűmind «*mütterchen*»); szkitha *Θαυμασιόδης* a tenger istenének neve, melyet «az ugor (!) *tamir* s a zd. *mazdao* (istén) összetételének» kell elfogadnunk; *Ταυροαρχή* hegyfok neve a Maotis partján (= «*tenger-kő*», azaz: «tenger magas partja»); *Tomiris* masszagéta királynő neve (= «caelum»); végül szkr. *tāmara* «víz» és *tarānga* «hullám». — Józan nyelvész nem kételkedhetik benne, hogy a magy. *tenger* esuvas hangjellegű, törökből eredt jövevényszó, melynek a rokon finn-magyar nyelvekben semminemű rokonsága s már csak az oknál fogva sem kerülhetett innen a szanszkritba.

4. «A jávorszarvas osztyók neve *éné rýje*, mely, nagy állatot, jelent szószerint; éjszak vadjának ugyane, ill. a név első tagja fem. képzővel (*ē*): *enē* jelenti a védákban nehányszor egy szarvas faj nőstényét» (25. l.). — Érdekes az «ugorból való szanszkrit jövevényszó» fölvilágosítása GRASSMANNNÁL (298. l.): «*ēta* adj., fem. *ēnā*, *enā* 1. *silend*, *dahānschicssend* [von i-gehen, fahren, liegen] von vögel, strömen; daher 2. ein durch schnelligkeit sich aus-

zeichnendes tier, eine hirschart'; 3. *hirschfell*'; 4. fem. *hirschkuh* od. ein anderes weibliches, durch schnelligkeit sich auszeichnen-des tier'».

5. «Ugor eredetű, *osztjából* került számnév» a szkr. *éka* «eins» (26. l.), melyet indogermán nyelvészek az *e-ta, e-na* «dieser; er» névmások előrésszével azonosítanak ezt dimin. képzővel megtoldottnak tekintvén. Frók e magyarázat helyességét «több mint kétes» színben látja, melynél biztosabb az, ha az osztják *it, ej, i* «eins» számnév legkopottabb s ennélfogva legujabb alakjából indulunk ki s ezt a vogul *äkwé* dimin. képzős alak módjára szerkesztvén fölfedezzük a szanszkritban. Hogy 2000 évvel Kr. e. a lapp *akte*, cser. *ikte*, finn *yht-* hangtestéhez közelebb álló, teljesebb alakok lehettek az osztjában is, az legkevésbé sem aggasztja.

6. «Ugorból, *egyenesen ősmagyarból*, került szanszkritba az indo-szkitha korban a *béka* szó *bhēka* alakban» (26. l.). — Tudja jól Frók, hogy e szó el van terjedve a törökben és mongolban, míg a finn-magyar nyelvek terén csak szórványosan, ott t. i. hol egyb-ként is találkoznak nagy számban török jövevényszók. Ha a szkr. szó nem pusztán véletlenül egyező hangutánzó (minek lehetőségére magának Fróknak kései szkr. «*bhakabhakāyate* = *kuruttyol*» idézete szolgálhat bizonyítékul) jöhetett az akár ugyanazon forrásból, honnan a magy. *béka* került, t. i. a törökségből annál is inkább, minthogy az indo-szkitha korban török érintkezést minden kutató elismer.

7. Ugyancsak a későbbi szanszkrit irodalomból idézi Frók a *puṭa* «fazék» szót (ebben: *puṭa-grīva* «butterfass, kupferner topf»), melyhez «alakilag legközelebb állanak az éjszakugor nyelv szavai: vog. *pōt*, osztj. *put*» (26. l.). — A szó a finn-magyar nyelvekben, mint nagy elterjedéséből s a hangalakokból (finn *pata*, észt *pada*, lapp *pate*, *batte*, cser. *pad*, *pat*, *pot*, magy. *faz-ék*) következtethető, mindenestre régi; de megvan az összes germán nyelvekben, lettben, litvánban s a francziában is. Eredete s vándorlásának útjai homályosak. Vö. BÖHTLINGK-ROTH szanszkrit szótárában (III: 754—5.): *puṭa* «trichterförmiger, ausgebauchter hohler raum; falte, tasche», *grīvā-* «hals, nacken, hals eines gefässes; tehát *puṭa-*, *grīva-* tkp. «tölesérnyakú (edény)».

8. Késői szkr. *kuṭa*, *kuṭī* «hütte», melyet Frók a szerinte is

árja eredetű finn *koto*, *koti* «domicilium» visszavett másának tart (26. l.). — Megjegyzendő, hogy a finn *koto* régibb **kodo* helyett való (észt *koda*, *kodu*, liv *k^oodā*); másrészt hogy a hangzók kétfélesége a finn-magyar alakokban (t. i. *o*, *u* ezekben: finn *koto*, lapp *kohtie*, *koatie*, mordv. *kudo*, cser. *kuda* és *u* ezekben: osztj. *žät*, magy. *ház*), amúgy is kétféle eltérő árja dialektus alapján vall, mit egyes keleti nyelvek (pl. mingréli *qude* «haus», török *kutu* «behälter, futteral, schachtel» stb.) is igazolnak. A szk. szónak finnből való eredete mindenesetre nem szükségképi, a mint Frók is csak «valószínű»-nek gondolja.

Ezek volnának amaz állítás erősségei, hogy az ugor nyelveknek viszonyhatása is kimutatható a szanszkritban. A kísérlet sikertelen volta nem zárja ki, hogy a későbbi beható kutatás mégis akadjon ilyen nyomokra; mert ez a finn-magyar nyelvekre gyakorolt nagy árja hatás mellett elég jó okkal föltehető. Frók e viszonyhatást az iráság terén is fölismerhetőnek véli; de fölhozott adatai (óper. *μavδῶη* < magy. *mente* | óper. *κῶντος* < magy. *köntös* | osszét *yež*, *yiz*, uiper. *jäkk* «eis» < magy. *jég* | pamiri *tor*, *tur* «keble» < magy. *tor-ok*, vog. *tur* | osszét *azsin* «frau» < magy. *ah-szin*, *asz-szony*) a jelzett ezélra való bizonyító értékük tekintetében ép oly kevésbé állják ki a szigorú kritikát, mint szanszkrit társaik. Sok oka lehet, hogy az efféle árába áthalt finn-magyar elemek nem oly könnyen jelentkeznek a kutató szeme elé, melyek között jelentőségében nem a legutolsó az, mit már SCHROEDER sejtett, hogy t. i. amaz indo-iráni nyelvjárások, melyekből közvetlenül szavaink kerültek, nagyobbbrészt hátrahagyott utód nélkül végkép elenyésztek, talán éppen a finn-magyarságba olvadtak bele.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Frók értekezésének azon bőven tárgyalt s az árja nyelvi hatással kapcsolatba hozott eredeti eszméjét, hogy a szkithák — nyugatiak úgy mint az indo-szkithák — ugorok, azaz vogul-osztják-magyarok voltak. «Éjszak-India tartományának, Pendsáhnak, keleti Afganisztánnak tömérdek érmei közül éppen azok, melyek a szkitha királyok érmeinek tartatnak s melyeknek értelmezéséhez a tudomány eddig legkevésbé birt hozzá férkezni, fölismerhetetlenül (!) ugor királyoknak feliratos pénzzei» (4. l.). Nagy fényben ragyog föl ezek nyomán az ugorok ősi dicsősége,

annál is inkább, minthogy a természetesen hozzájuk sorakozó *kutrigur* v. *kuturgur*, *kotzager*, *sarugur* törzseken kívül (11, 37. ll.) «a hunnok nyelve is kizárólag ugor nyelv volt, melynek, úgy látszik a mai déli osztják felel meg leginkább» (11. l.); azután meg a sinai írók *yueitchi* népe (mely név a *jugor*-nak sinai hangtan szerint való átírása), továbbá a *tochar* nép is «déli ugor» nyelven beszélt, «melynek ma egyetlen képviselője a magyar nyelv» (42, 49. l.), ellentétben a *szakák*-kal, «kiknek nyelve a mai ugor nyelvek éjszaki ágához (vogul-osztják) tartozónak látszik» (41. l.). Végül «a kozár nyelv szintén a déli ugor nyelvághoz tartozott, sőt az indo-szkitha korban még magyarok és kozárok egy és ugyanazon néptörzs kötelékében együtt éltek», mit «sem philologiai, sem historiai úton megdönteni többé nem lehet» (!). Ugyanoly kedélyes név- és számfejtegető etimologiai játékok szolgálnak e nagy állítások alapjául, minőket fentebb bemutatattunk. A fő szó Σκόθ-ης = osztj. *khu-t* «emberek» (a szókezdő *s* benne: «sigma prostheticum», 9. l.); Σκόλοτ-οι = vog. *khols*, *khals* «ember; halandó» + plur. -t (a szókezdő *s* itt már: «sigma metatheticum»; 13. l.). HERODOTOSZ «egyszemű» Ἀριμαστοί népének neve = vog. *ari-sampä*, mit FIÓK «nagy-szemű»-nek fordít, pedig helyesen: «sok-szemű», tehát éppen ellentéte HER. értelmezésének. Pontosan megfelelő fordítása az «egy szemű»-nek: vog. *äk sämpä* (FIÓK éjszaki és déli, tehát különböző nyelvjárásbeli vogul alakokat rak egy szóba, midőn *äk sampä*-t ír); ezzel találkozunk az Ἐξαρπατός szkitha névben, melynél azonban az a baj, hogy nem népnek, hanem egy forrásnak neve, melynek görög értelmét HER. így adja: ἱππὶ ὁδοὶ «szent utak». E legyőzhetetlennek tetsző nehézséget könnyű szerrel löki félre az útból az a megoldás, hogy «HER. miért miért nem, jegyzeteit összezavarta» (14. l.). Az amazonok szkitha Οἰορπατα neve = osztj. *ür-t* «úr» + vog. *pat-* «esni» (osztj. megfelelő: *pit-*) + -a nom. verb. képző (összerakva: *ura elesett*) = «özvegy»), mely utóbbi ugyan nincs a vogul-osztjában; de megvan «a klasszikusok által reánk hagyott ugor örökségben», jelesen még e nevekben: *Säc-a*, *Artim-pasa*, *Saur-mata* (15, 16. ll.). A keleti Σάχ-ης, Σάχ-αι név alatt szereplő szkithák nevében a vogul *saw* «inség» szó lappang, melynek teljesebb hangzását a magy. *szeg-ény* tükrözné, a szkr. *çākinī* mása (38. l.; GRASSMANNnál: *çaka-*

«kraft», *qākin* «kräftig, stark»; 1390. l.). A *Μασσαγῆται*, *Θυσσαγῆται* nevekben az előrész vog. *mā* (*māγ-*) «föld», illetőleg osztják *tū* «tó», az utórész a *szaka* népnév többes (-t) képzése, tehát jelentésük: «síkföldi és tómelleszi szakák» (38. l.); de Heron. és más írók határozottan különválasztják a thyssagetákat, mint sajátos szokásokkal bíró, önálló népet a szkitha eredetű massagetáktól. Indoszkitha érmei királynevei (39—43. ll.): ΜΑΥΟΙ (görög genitívusban; tehát az -οι végzet elszakításával) = vog. *mā*, osztj. *mū*, *mī* «föld» | ΑΖΟΙ, szkr. átírásban: *Aja-sa* = vog. *ās* «atya»; de ennek teljesebb alakja: *āś* | ΚΑΔΑΦΕC, ΚΑΔΦΙΖΟΙ, ΚΑΔΦΙΧΗC magyar szó = *Kada-fi* (szanszkrit variánsok: *Kasa-sa*, *Kaphsa-sa*, *Kapisa-sa*). Van ΟΟΗΜΟ ΚΑΔΦΙΧΗC is; ebben az első szó = *ouγ-ima*, vagyis osztj. *ox*, *uz* «fő» (*ox-γu* «häuptiong») + *ima* «weib, frau»; együtt: «*Kadfiész és királyasszonya*» | ΚΑΝΗΡΚΟΙ = osztj. *konár*, *kenár* «arm» + *khu*, *γo* «mann»; buddhista alázatossággal: «*Szegény ember*» | ΟΟΗΡΚΟ = vog. *vör*, *vuor* «erdő» + osztj. *khu*, *γo* = «*Erdő embere*». Jelző címek: ΚΟΖΟΑΑ, ΚΟΖΟΥΑΟ, szkr. *kuḡula*, *koḡola* = *kozár*; tehát: «*A kozár Kadajl*» | Szkr. *yatugasa* = *jajt-ug* «népek feje». Maga a *Kada* név = *kozár kende* «király» (melyben «az *n* nem tartozik a töhöz, az csupán a vokál-átmenettel járó segédhang», mint ezekben: «*kef/n/gyel*, töve: *kág-*, eredetibb *kág-*; «*szef/n/ved-*, töve: *száv-*, eredetibb *szág-*; «*me/n/ste*, töve: *mat*, v. ö. *Saur-mata*»; 50. l.). Ilyen oszlopokon épül föl a nevezetes eredmény, hogy «az indoszkithák, kikben mongolt, törököt, tatárt és mi mindent kerestek már, kizárólag az egykor oly roppant nagy és nagy szerepet vivő ugor népcsalád tagjai voltak, sőt már azon *ogayák*, *ugayák* is, kiket a védák Indiában és Indián kívül ismernek, ugyanezen népcsalád régesrégén elszakadt ágai» (55. l.).

A finn-magyar szókinés iráni elemeihez újabb adatokkal járuló és észrevételeket flúzó apróbb közlemények az utóbbi években: THOMSEN VILMOSTÓL: *Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed* 1885—87 (124. l.) és *Berör.* (7, 232. ll.: *híd* = összet. *híd*, *tölgg* = össz. *t'uldz*, *toldze*. — SIMONYI ZSIGMONDTÓL: «*Osszét szók a magyarban*» (NyK. 24: 128. l.; itt először: magy. *vért* = összet. *vart* «schild», zd. *veredra d.* és magy. *üstök* = összet. *st'ug* «locke, büschel haare», szkr. *stukū* «zotte»), továbbá «*Osszét szók ugor nyelvekben*» (u. o. 82. l.; pl.

mord. *van-* «nézni» = összet *win-*, *un-*, zd. *vaen-* «sehen»; zürj. *kok*, votj. *kuk* «lábszár» = összet *kay*, thus *kok* «fuss») és «*Kincs*» (u. o. 25 : 303. l.). — PATRUBÁNY LUKÁSTÓL: «*Szómagyarázatok: tárkány, dévaj, bűn, ördög, kis, kicsi, ész, szeret, tej, hét*» (Nyr.¹ 26 : 241, 289, 393.); ezek egy részéhez észrevételeim (u. o. 363—365. ll.). Ugyane szófejtések több más adattal megtoldva (*hang, biztat, dob, csal-, -ért, szőr, hős, had, szom-jú*) közölve szerzőnek «*Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*» folyóiratában «*Ungarische Etymologien*» cím alatt (I : 1—4, 17—18. ll.). — PAASONEN HENRIKTŐL: «*Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistysthistoriaan* (Nyelvi adalékok a finn műveltségtörténethoz; Helsingfors, 1896.)», mely a *Vähäisiä kirjelmä* kiadványsorozatnak 24. füzetét alkotja. A finn-mordvin műveltségszavak tárgyalásában itt gyakran történik utalás különösen TOMASHEKNEK árja szóhasonlataira. — Az árja érintkezés történeti alapjának megvilágításához sok becses adatot nyújtanak NAGY GÉZÁNAK «*Egy pár szó a szelthákról*» (Ethnogr. V : 223—238. és 279—320. ll.) és «*A vogulok őskorához*» (u. o. VII : 258—265. ll.) című értekezései. — Végül itt említem meg «*Magyar műveltségi szók a kaukázusi nyelvekben*» című kis közleményemet (NyK. 23 : 119—120. ll.), mely ZICHY JENŐ gróf kezdeményére először foglalkozik újabb irodalmunkban azon immár hat évtized óta lomtárba került tudományos eszmével, hogy lehettek a magyar s vele rokon nyelveknek valamikor érintkezései a Kaukázus nyelveivel is. Ezen eszme múltjának egyik szakaszával foglalkozik «*A kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez*» című értekezésem (Ethnogr. VIII : 459—467. ll.).

Ime közel másfél százados története összehasonlító nyelvtudományunk árja kérdésének. Nem szenved kétséget, hogy teljesen megérett ez immár a behatóbb nyomozásra s hogy a kutatásnak kibontakozva az általánosságokból elvégre a rendelkezésre álló összes eszközökkel s a feladat egész körében kell hozzá látnia az egyes tények kritikai megállapításához, valamint az összefoglalásukból nyerhető általános eredmények gondos tisztázásához. Nagy és becses tanúsága már az eddigi elmunkálatoknak, hogy nemcsak a nyelvtörténet, hanem az ethnologia, néprajz, embertan, régészet és műveltségtörténet mezején is ide sarkallik a finn-magyar népek legősibb korszakainak vizsgálata, sőt hogy az itt mutatkozó jelenségek helyes megfejtésével gazdag okulás kínálkozik az árja

űsiség bűvárainak is. A feladat ily jelentőségének tudata buzdíthat bennünket, hogy vissza ne riadjunk a munkálatával járó számos nehézségtől. Bizonyos, hogy kincses bányáink mély aknáihoz nem oly egyszerű és sima utak vezetnek, mint pl. a sokkal feljebb eső szláv és germán jövevényszó-rétegekhez. Itt nemcsak a történeti háttér homályos, hanem egyelőre közelebből még a nyelv, illetőleg nyelvek sem meghatározhatók, honnan kutatandó tényeink valók; jól el lehetünk tehát készülve reá, hogy a későbbi kritika talál majd sok pontban eredményeinkben igazítani valót s hogy adott megfejtésünk gyakran csak a megoldásnak kísérlete lesz. De így van ez mindenütt, hol a munkás szekerézője őserdőt irtogat s csak szájas hetvenkedés az, midőn a már megtört csapáson sétapálczával haladó utód félredobva az esetleg ott felejtett ágat-bogát, önérzettel kiáltozza, hogy íme a vágás nem volt művészi, a körületekintés nem alapos. A következőkben czélunk lesz a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemeinek kimutatása. Összekapcsoltuk e két feladatot; mert mind a kettő nyelvtörténetünk prähistorikus korszakaihoz tartozik s a mennyire a vizsgálat mai álláspontján sejthető, ama kaukázusi, illetőleg mai napság a Kaukázus vidékein lakó népek, melyeknek nyelvi hatása a finn-magyar nyelvekben észlelhető, e nyelvi hatás idejében föld-és néprajzilag, sőt bizonyára történetileg is összefüggő etnikai kört alkottak amaz árja törzsekkel, melyektől a finn-magyar nyelvek árja elemeinek tetemes része származhatott. Ma is így áll a dolog az összétall, mely iráni nyelvnek sajátos hangvonásai sokszor kétségtelenül jelentkeznek a finn-magyarság árja jövevényszavai-ban s mely tudvalevőleg egy kaukázusi — georgiai, csecsenez, oszerkesz s más kaukázusi népekkel földrajzilag érintkező, néprajzilag rokon — népnek a nyelve. Határozott nyomok vannak arra, hogy árja elemek kaukázusi nyelvek révén kerültek a finn-magyarsághoz s szintígy a megfordított esetre. De midőn e közvetés különös bizonyító vonásai hiányzanak is, akkor sem tudhatjuk biztosan, hogy nem-e valamely kaukázusi nyelv volt a közvetetlen forrásterület, vagy megfordítva valamely kaukázusi szó nem árja (iráni) úton került-e hozzánk. Az eljárás a szóban forgó két feladat egybekapcsolásánál szakasztott olyan, mint midőn nyelvünk mongol, vagy más keleti altaji nyelvben található másait a török jövevényszavakkal vegyest tárgyaljuk azon tapasztalatnál

fogva, hogy több efféle szó (pl. *kölesön*, *hiúz*, *érdem* stb.) mása itt-ott, valószínűleg mint átvétel, a törökség terén is fölbukkan s főkéntőleg hozzánk az utóbbin át, vagy a török elemekkel egyidejűleg (pl. a török-ugorsággal ethnikai kapcsolatban volt hunn-mongol törzsek egyikétől) került. Külömben, hogy az árja elemek sorába ékelt kaukázusi adat első tekintetre szembetűnjék, ezt a czímszó elé tett csillagoeskával (*) emeljük ki; egy utólag nyújtandó összefoglalás pedig együtt ad majd az effélékről számot. Az átnézet s a munka menetének könnyítése czéljából külön tárgyaljuk a finn-magyar nyelvcsalád egymáshoz szorosabban csatlakozó tagjainak csoportjait, még pedig első sorban mint kutatásunk kiinduló pontját és legfőbb érdekét, önállóan a magyart, utána sorban a vogul-osztják, zürjén-votják, mordvin, cseremisiz és finn-lapp csoportokat. Az előfordulás első helye határozza meg rendesen az érdemleges tárgyalás rendjét; a magyar szavaknál pl. idézve és fejtegetve vannak az összes hozzátartozó rokon nyelvekbeli adatok (így: az *arany* czikkében vog. *sqrni*, zürj. votj. *zarni*, cser. *sörtne*, mord. *sirni* stb.); a mely árja szavak terjedtségi köre a vogul-osztjáknál kezdődik, itt részesülnek tárgyalásban és így tovább. A tárgyalás helyein foglalt adatokra egyéb nyelvcsoporthoz utalások figyelmeztetnek. Maga a tárgyalás azonkívül, hogy finn-magyar és árja, illetőleg kaukázusi részről kimerítően elősorolja az egybetartozó adatokat, lehetőleg vizsgálja az illető szónak további elterjedését is különösen az ural-altaji és indogermán nyelvekben, hogy a szó vándorlásának útja annál biztosabban megállapítható legyen, vagy a mennyiben ez egyelőre nem lehetséges, legalább az anyag legyen egybeállítva a jelzett czélra. Különös súlyt helyez a tárgyalás a hangtani megfelelések igazolására, melyeknek rendszeres fejtegető összeállítása a mű utórészében következik. Ugyanitt foglalnak helyet a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi elemeinek különböző szempontokból csoportosított egybefoglaló kimutatásai, valamint a belőlük levonható következtetések.

Midőn a fentebbiek szerint vizsgálatunk anyaga kiterjesszkezik a finn-ugoron kívül az összes többi ural-altaji nyelvcsoporthoz, az irátság minden ágára, a szanszkritra, *) egyéb indogermán

*) Az újabb indiai nyelvek alakjai csak elvétele jönnek tekintetbe, mivel ezeknek hatása a finn-magyar nyelvekre kizártnak

nyelvekből különösen a szláv, lett-litván, germán csoportokra, továbbá az örményre s felöleli a kaukázusi nyelveket is: merő képtelenség, hogy minde nyelvek irodalmában használt hangjelzési rendszereket egyesítve, jelen művünkben következetesen egységes írásmódot alkalmazzunk. Sok forrásmunkában a hangok, illetőleg betűk értékének tökéletlen a meghatározása s csak tévedéshez vezetett volna, ha az ilyeneket pl. a finn-magyar nyelvek terén ismert közelálló hangokkal azonosítottuk, illetőleg ezek jegyét amazokra átvittük volna. Másrészt nem mutatkozott tanácsosnak egyes nyelvek (pl. szanszkrit, perzsa, szláv) már megszilárdult s számos tudományos műben érvényesülő hangjelzési rendszerétől nagyban eltérni (pl. *j*-vel írni a szkr., perzsa *y*-t); mert ez csak növelte volna a hangképek khaosztát a szakértők szemében is s megnehezítette volna az utánkeresést az illető forrásokban. Számbevée a viszonyokat, leghelyesebb eljárásnak azt véltük, ha minden adatnál megjelölve a forrást, lehetőleg változatlanul hagyjuk meg ennek hangjelzését. Változtatás ez általános elven csak ott történt, hol az ismertebb jeggyel való azonosság kétségtelen volt; vagy hol a zavar elkerülése miatt volt erre szükség. Az utóbbi okból szerepel pl. szanszkrit adatokban a *ṣ*, *ḍ* a szótárírók *j*, *c*-je helyett, mely utóbbi betűk nyelvészeti irodalmunkban más hangokat jelölnek. Hogy mindamellet megkönnyítsük az eligazodást a követett írásmódokban, közöljük itt röviden a gyakran idézett forrásművek kevésbé ismeretes jegyeinek magyarázatait:

I. PAASONEN *mordvin* hangjelzésében: *i*: «ein *i*-laut, dessen articulationstelle noch etwas mehr nach hinten liegt, als die des finnischen hinteren (palato-gutturalen) *i*, welches z. b. in *silta* ‚brücke‘ sich vorfindet, keineswegs aber so weit, wie des russischen *и*, mit dem das *mord. i* bisher ohne weiteres identificirt worden ist» | *e*: *e* = *i*: *i* | *ä*: «liegt ungefähr in der mitte von *a* und *ä*» || «*Unvollkommen gebildete, reducirte, vocale*: *ā*, *ā*, *ī*, *ī*. — *ā*: ein hinterer gleitvocal, dessen klangfarbe oft der des englischen *u* in *but* ähnlich. Der öffnungsgrad dieses vocals ist desto geringer, je

tekinthető. A szanszkritből is első sorban a legrégibb anyagra, a Rigvéda adataira történik hivatkozás GRASSMANN szótára nyomán. Ott hol a szkr. adat pusztán a szentpétervári nagy szótárból van idézve, az későbbi korok irodalmi följegyzése.

näher die articulationsstellen der ihn umgebenden laute einander liegen. Zwischen consonanten, welche dieselbe articulationsstelle haben, wird er minimal, so dass es in gewissen fällen schwer ist zu entscheiden, ob die consonanten überhaupt durch einen vocallaut getrennt sind, oder nicht. — *ə* : der entsprechende vordere vocal; ähnelt am meisten einem geschlossenen *e* laut mit schlaffer articulation. — *ɨ* ein schlaff articulirtes *i* — *ɨ* : *i* = *ɨ* : *ɨ* (Mordv. Lautl. 5—6. ll.).

II. HALÁSZ IGNÁ CZ l a p p hangjelzésében: «*a* : magyar *a*-hoz közeledő labializált *a* | *ā* : magyar *a* és *o* közti hang | *ä* : vegyes hang *a* és *ä* közt | *ē* : középhang *ä* és *e* közt | *é* : középhang *e* és *i* közt | *ī* : mélyhangú *i*, orosz *i*-hoz közeledő hang | *ω* : vegyes hang *o* és *ö* között | *o* : svéd *o* (pl. *fot*, *ond*) | *o* = észt *õ* | *u* : = svéd *u* (pl. *hus*, *kunna*) | *k*, *t*, *n*, *ç*, *c* : félig zöngés explosívák | *č* = svéd *tj*, magy. *cs* és *ty* közti hang | *ž* : magy. *gy* és *dzs* közti hang | *š* : középhang *e* és *ž* (ném. *ch* ebben : *ich*) közt | *r* : poroszos uvularis *r* | *l* : hasonlít az orosz gutturalis *l*-hez, csak hogy a nyelv jobban begörbül és a torokhoz közelebb érintkezik az ínnyel» (Déli-lapp Szótár: IV—V. ll.).

III. V o t j á k, v o g u l - o s z t j á k, t a t á r és e s u v a s a d a t a i m hangjelzésében: «*ē* : *e* = *i* : *i*; az *ē* kiejtésénél a nyelv hátrahajlása nem történik oly mélyen, mint az orosz *и*-nál | *o*, *ō* : középhangok *o* és *u*, illetőleg *ö* és *ü* között; körülbelől a magyar *ó*, *ő* hangoknak megfelelő rövid hangzók | *é* : igen zárt, *i* felé hajló *e*-hang; hosszúja (*ē*) = magy. *é* | *u*, vagy *u* : vegyes hangzó, mely az *u* és *ü* közti átmenet hatását teszi a fülre | *š*, *ž* : votják összetett mássalhangzók, melyeknek alkotó részei a nyelv előrésze lapjának és az inypadlásnak érintkezéséből származó *t*, *d* és *s*, *ž*-féle hangok; a magy. *cs* és *dzs* hangoktól tehát abban különböznek, hogy zárlatuk az ínnyel sokkal hátrább eső részén történik | *d* : votják hang, mely = *d*+*ž* | *č* = *t*+*s* | *s*, *z* : a votjákban *s* és *z* jésült másai; de gyakran (különösen *e*, *i* előtt) itt is, a vogulban pedig általánosan egy *s* felé hajló hang (afféle körülbelől, mintha a magy. *š*-t jésítve ejtenők). A nyelv hegyének a kemény ínnyel való érintkezési pontja mindkettőnél ugyanaz; a különbség közöttük csak annyi, hogy a *s*-nél a nyelv érintkező lapja nagyobb, a *š*-nél meg csupán a nyelvhegy legvége érintkezik | ' : a hangzók között, vagy szóvégén hangzó után (*i'*) a *h*-nál erősebb, a *χ*-nál gyöngébb hehe-

zet jele, mely a grammatikai bővülésnél erősebb γ , vagy χ ejtésbe megy át (pl. *ēri* 'ének': plur. *ērēt*, *pupi* 'bálvány': plur. *pupχēt*) | w : interlabialis spirans» (Votják Népkölt. Hagyom. XIII—XIV. és Vogul Nyeivjárások: 2—5. ll.).

IV. A ves z t a i (zend) adatok hangjelzése HÜBSCHMANN, HORN, GEIGER és JUSTI műveiben: e (Hübschm., Horn) = \bar{e} (Geig.) = \bar{e} (Justi): «trübung von a , oft auch, besonders nach r , bloss leiser vocalischer nachschlag (= ind. *svarabhakti*)» | \bar{e} (Hübschm., Horn) = \bar{e} (Justi, Geig.): «die länge zu \bar{e} und schwächung von \bar{a} » (Geig.) «langes, geschlossenes e » (Hübschm.); *tehút* = magy. \bar{e} , vagyis \bar{e} | q (Hübschm., Horn) = \bar{a} (Geig., Justi); «vertritt ursprünglich \bar{a} vor nasalen; ist auch nasalirt zu sprechen und kann = an stehen» (Geig.) | \bar{a} (Hübschm.) = $\bar{a}o$ (Justi), $\bar{a}\bar{o}$ (Geiger): diftongus | \bar{o} : «ist trübung von a ; kommt nur in verbindung $\bar{a}\bar{o}$ vor» (Geig.); ez utóbbi egyéb forrásokban: $\bar{a}o$ || nasalisok (m és n -en kívül): \bar{n} : «steht inlautend vor gutturalen, palatalen, dentalen u. labialen» (Geig.) = \bar{n} (Justi, Horn, Hübschm.). — \bar{n} (Horn, Hübschm., Justi) = \bar{g} (Geig.): «wie ng zu sprechen; steht vor h nach a u. $\bar{a}\bar{o}$, ferner in der silbe $-g\bar{u}h$ u. endlich vor r , wenn s davor ausgefallen ist» (Geig.). Hornnál $\bar{n}h$ helyett szó- és tövégen csak h van írva (pl. *zrayah-* «meer»: Justinál: *zrayan̄h*; *duzah-* «hölle»: Justinál: *duzhan̄h*). Hübschmannnál ilyenkor is: $\bar{n}h$ (pl. *garan̄h* «kehle»: Hornnál: *garah-*). — \bar{u} (Justi, Geig.): «aussprache, wie die von \bar{y} ; steht nur vor h , wenn nach diesem ein y abgefallen ist» (Geig.), pl. *dan̄hu-* «gau, bezirk»: *dagyu* (Justi), *daýyu* (Horn) id. | χ^v (Horn) = χ^w (Hübschm.) = q (Justi, Geiger): «ist ursprünglich hr » (Geig.) | χ (Horn, Hübschm.) = kh (Justi, Geig.) | γ (Horn, Hübschm.) = gh (Justi, Geig.) | ϑ (Horn, Hübschm.) = th (Geig., Justi) | δ (Horn, Hübschm.) = dh (Justi, Geig.) | t (Justi, Horn, Hübschm.) = d (Geig.): «steht nur im auslaut, im anlaut vor consonanten u. inlautend vor b » (Geig.); «assibilirter dental» (Justi) | \bar{s} , \bar{z} (Horn, Hübschm.) = sh , zh (Geig., Justi) | s (Justi), $s^$ (Geig.): az \bar{s} -nek egy faja: «ist nur eine schärfere art von sh , besonders vor consonanten; beide wechseln häufig» (Justi) | \bar{c} (Horn, Hübschm.) = c (Justi, Geig.) | \bar{j} (Horn, Hübschm.) = j (Justi, Geig.): átírásunkban mindig \bar{j} | s (Horn, Hübschm., Geig.) = ς (Justi). Idézeteimben rendesen az újabb források alakját írom olyankor is, midőn a jelentésmeghatározás a régibb művekből való.

V. HÜBSCHMANN-MILLER összét adatainak hangjelzésében: *ä*: «steht zwischen offenem *a* und offenem *e*, aber näher dem ersteren» | *e*, *o*: «geschlossenes *e*, *o*»; tehát tulajdonképpen a mi *e*, *o* jegyeink. «Ein offenes *o* gibt es im ossetischen nicht, so wenig wie ein offenes *e*» | *i*, *u*: «geschlossenes *i*, *u*»; tehát a magy. *i*, *ú* hangoknak megfelelő rövidék. HÜBSCHMANN jelzésében *e* hangzók zártabb volta nincs föltüntetve, az ő *e*, *i*, *o*, *u* írása tehát = *e* (*e*), *i*, *o* (*o*), *u* | *ɜ*: «ein unbestimmter vocal; klingt ähnlich dem russischen *u*, ohne mit ihm identisch zu sein»; átírásunkban: *i* || *χ*: «ist nicht der deutsche *ach*-laut, sondern das grusinische und armenische *χ*, also der hintere gutturale spirant; der entsprechende tönende laut (*γ*) ist gleichfalls ein hinterer guttural, also eig. *γ*» | *q*: «hinterer gutturaler tenuis» | *k'*, *k''*, *t'*, *t''*, *p'* = *kh*, *k'h*, *th*, *th*, *ph* aspiratæ | *ǰ* = átírásunkban *ǰ* | *j* = átírásunkban *ǰ* | *c*, *č*, *č'* = *ch* (magyar *cz* aspirált ejtéssel), *ch* (magy. *cs*+*h*), *čh* | *t* = orosz *т* | a digori nyelvjárás egy részében *š*, *ž* helyett *s* és *š*, illetőleg *z* és *ž* közt álló hangok hallhatók; ugyanígy a megfelelő *č*, *ǰ* affricatákban *s* ezek aspirált ejtéseiben. Eme különös hangok pontos jegyzései: *š*, *ž*, *č*, *č'*, *ǰ* (HÜBSCHMANN: Etymol. u. Lautlehre d. Osset. Spr. 1—8. II.).

VI. Szanszkrit hangjelzés WHITNEY (Ind. Gr.) magyarázatai szerint: *r*: «ist einfach ein nicht zitternder *r*-laut, der bei silbenbildung vocalische geltung hat; kommt fast immer von *ar*, oder *ra*»; GRASSEMANN átírásában: *r̥* | *l*: «silbenbildender vocal in ähnlicher weise ausgesprochen, wie *l* in engl. *able*, *angle*, deutsch *handel*; kommt fast immer von *al*» | *kh*, *gh*, *th*, *dh*, *ph*, *bh*: aspiraták | *c*, *j*: átírásunkban *č*, *ǰ* | *ṭ*, *ḍ*, *ṇ*: l. értékükre nézve főtebb (93. l.) | *ṇ*: gutturalis nasalis; tehát a mi *ṇ* (*ṇ*) hangunk; HORN-nál helyette: *ṇ* (pl. *aṅgārā* «kohle»: GRASSMANN-nál: *aṅgārā*) | *ṇ̄*: palatalis nasalis; tehát a mi *ṇ̄* (magy. *ny*) hangunk | *r*: «lingualer laut, der durch die aufwärts in das gaumendach gekehrte zungenspitze gebildet wird; ist demnach dem englischen weichen *r* ähnlich und scheint, wie dieses, nicht zitternd gewesen zu sein» | *y*: a mi *j* hangunk | *v*: «wird wie ein deutsches *w* ausgesprochen, ausgenommen wenn ihm ein consonant in derselben silbe vorausgeht, in welchem falle es den laut des englischen *w* hat» | *ṣ*: «eine art von *sch* (*š*) laut, wird in lingualer stellung, mit der in das gaumendach gekehrten zungenspitze hervorgebracht»; más írók példáját követő átírásunk: *š* | *ç*: «palataler sibilant; wird mit der

zungенfläche an dem vorderen teil des gaumengewölbes gebildet d. h. er ist der gewöhnliche und normale *sch-laut*» | *h*: «oder *visarga* scheint nur ein tonloser hauch zu sein, ein finaler *h-laut* (im sinne des europäischen *h*) hervorgebracht an der articulationsstelle des vorhergehenden vocals» | *ñ, ñ*: «oder *anusvāra* ist ein nasaler laut, der des verschlusses der organe, die zur bildung eines wirklichen nasals nötig sind; ermangelt; bei seiner hervorbringung ist nasale resonanz verbunden mit einem gewissen grade der oeffnung des mundes». — A hangzó fölé kitett ékezet (pl. *á, í, í*) a hangsúlyt jelöli; hol a rendes hosszúságjelző vonáska (pl. *ā, ū*) helyett hajlított jel van (pl. *á, í*), ez jelenti a hosszú hangzó hangsúlyos voltát. Jelölik ez utóbbiakat így is: *ā, ū, ū* stl).

VII. USLAR-SCHIEFFNER ÉS BROKERT KAUKÁZUSI ADATAINAK hangjelzése, illetőleg ennek értékbeli meghatározása szerfölött bonyolult, gyakran homályos. Különös magánhangzók USLAR-SCHIEFFNERNél: *u*, *o*, *u* «weichere aussprache: *u* fast wie das *u* in dem französischen *la*; *o*, wie *eu* in dem worte: *heure*; *u* wie *u* in dem worte: *une* | abcház *y*: «bezeichnet einen vocal, der zwischen dem russischen *и* und dem franz. *e* muet schwankt, sich namentlich, wenn es der einzige vocal eines wortes ist, einem dumpfen und kurzem *и*, im auslaut aber dem *e* muet nähert» | kürin *u*: «hült die mitte zwischen *u* und *ü*» || BROKERTNél: *ä*: «kurz gesprochen» | *oa*: «nicht ganz *o* und nicht ganz *a*; im abchasischen zu anfang des wortes wie ein gedehntes *a*, oder mehr wie *uä*» | *ao* = «*ä*»; oft auch nicht ganz wie *a* und nicht ganz wie *e*» | *ua* (*uä*): «entspricht dem englischen *w*» | *i, y*: «meist nicht rein und zwischen diesen lauten stehend» | *ÿ*: «wird ganz kurz ausgesprochen; erinnert an das franz. *e* muet, also etwa in der mitte stehend zwischen *y* und *ÿ* zu des wortes» | *ü*: «ist ein schwächeres *u*, welches stets dumpf, wie im slawischen ausgesprochen wird». — Rendkívül változatos a gutturalis és sibilans hangok sora: USLAR-SCHIEFFNERNél vannak: *k*: «ist weit härter, als das russische *к*». A kasikumük (lák) nyelveben: «*k, t, ç', h', ç', é, é, p'* besondere verstärkungen. Diese laute bloss als verdoppelungen anzusehen hat insofern seine schwierigkeiten, als dieselben nicht nur im inlaute, sondern auch im anlaute vorkommen» | *k', g', t'*: «aspiratae» | «*k'* und *g'* haben eine aussprache, welche zwischen *k* und *k'*, *g* und *g'* die mitte einnimmt.» | *k'*: «ist ein nicht ganz entsprechendes zeichen um eine scharfe

aspiration des *k* auszudrücken; könnte etwa durch das russische *ккх* veranschaulicht werden» | *g* = «grossrussisches *r* in *ropa*, *роподъ*» | *g'* = «kleinrussisches *r* in denselben wörtern; im abchasischen ganz dem *h'* analog ausgesprochen mit einem nachtönendem *w*, oder *u*» | *q*: «ist ein sehr gutturales *k*» | *q'*: «entspricht etwa der verbindung von *kχ*, oder *kh*» | *χ*: «ist ein sehr gutturales *χ*» | *χ'*: «ist *χ* mit nachklingender gutturaler media, als wenn man *χg'* schriebe» | *χ̣*: «erinnert an den beim schnarchen hörbaren laut» | *χ'*: «könnte auch durch *kχ*, *kh* ausgedrückt werden» | *h*: «nähert sich mehr dem deutschen anlautenden *h*, als dem. fran. *h* aspiré; im awarischen im auslaute kaum hörbar» | *h*: «ist ein reiner hauch und nähert sich dem russischen *χ*» | *h'*: «wird mit einer bewegung des schlundes ausgestossen» | *h'*: «ist ein *h* mit nachtönendem *f*, dem jedoch ausserdem noch ein vocalischer parasit anhängt: z. b. *ih'y*, sprich' wird fast wie *ihf'üy* ausgesprochen» | *h'*: «bezeichnet den mit besonderer quetschung ausgestossenen ainlaut» || ERCKERTNÉL: *kh*: «ist im grusinischen ein weicher kehl laut (*κ* griechisch), da es kein *k* mit nachfolgendem hauchlaut *h* ist. In den östlichen lesghischen sprachen muss *kh* als ein zungen- gaumenlaut bezeichnet werden, wobei die zungenspitze dauernd nach dem unteren zahnfleisch gekehrt ist, während die seiten der zunge sich an die oberen backenzähne anlegen, wobei der mund (lippen u. zähne) etwas geöffnet wird. Bei der aussprache des *kh* entsteht ein gewisses plötzliches aufhören des tones, ein gewisses knacken, eine kurze pause. Dasselbe gilt bei den lauten *nh* und *th*, sowie bei *u* und *e* am ende des wortes in kabardinischen» | *k'*: «im tscherkessischen = *kh* der anderen sprachen; hinter dem consonanten kommt ein sogenannter fester abschluss, absatz vor: ein abbrechen, so zu sagen knacken des lautes. Die explosion des vocals schliesst sich der des consonanten nicht unmittelbar an | *χk*: «in den ostlesghischen sprachen wird der laut in der kehle gebildet, und wird dabei der mund ein wenig geöffnet, die zungenspitze herabgedrückt; die seiten der zunge legen sich an die oberen backenzähne. Im moment des aussprechens, stösst die hintere seite der zunge an die kehlöffnung und entsteht daraus ein kurzer, freier, fast dumpfer laut an *k* erinnernd» | *kk*: «ist ein doppeltes *k*; wird wie der vorige hervorgebracht, nur ist er dick (voll) und lautklingend» | *q*: «der meist tiefste, hohle, momentane

kehl laut; wird hervorgebracht durch eine starke berührung des hintersten teiles der oberen zunge mit dem hintersten ende der wölbung des gaumens, wobei die luft momentan zusammengepresst wird. Dieser laut ist so zu sagen knarrend, knisternd» | \dot{q} : «etwa halb so schwach (stark), wie das q , sowohl in der intensität als in der fülle des lautes q » | gh : «scharfer kehl laut; im grusinischen der erweichte momentane laut g ; im tscherkessischen = arab. ع , ein h mit kehlkopf- r » | χ : «im ganzen, wie das deutsche ch ; im abchasischen mit einem laut der beim auswerfen des speichels hörbar ist» | $\dot{\chi}$, $\chi\dot{\chi}$: «weicher gesprochen ein i (\dot{i}) enthaltend» | χh : «ein verstärktes χ ; stimmhafter reiblaut, mehr vordringend, entspricht dem χ im Teichmerischen lautsystem» | $k\chi$: «kräftiger, als q » | $kk\chi$, $kh\chi$, χkgh , $khgh$: «starke kehl laute, als ob sie aus den angeführten buchstaben in einem laut zusammengefügt, und mit einer plötzlichen unterbrechung, einem absatz, ausgesprochen würden» | $q\chi\ddot{u}$, $q\chi\ddot{y}$: «ein sehr prononcierter kehl laut im abchasischen» | $q\chi\dot{\chi}$: «im tscherkessischen entspricht dem heiseren arabischen ع , und wird mit einem energischen expirationsstoss hervorgebracht». — USLAR-SCHIEFNERNÉL: \acute{c} , \acute{s} és c : «schärfer als russ. $ч$, $ш$, $ц$; \acute{s} (= \acute{s}) und z werden im anlaut betonter silben fast wie doppelt ausgesprochen» | \acute{c} (= \acute{c}): «ist fast ein doppeltes \acute{c} (im avarischen fast wie $t\acute{c}$), das verschärft in \acute{c} auftritt; es tönt hier dem \acute{c} (= \acute{c}) fast ein \acute{s} (= \acute{s})» | c' : «ist ein schärferes c ; sowie auch c in c' eine verschärfung erleidet» | \acute{s} : «ist ein schärferes \acute{s} (= \acute{s})» | c : «bei dessen aussprache die zunge auch durch die zähne gestossen wird, aber nicht die oberen zähne berührt» | s : «wird so ausgesprochen, als fürchtete man sich, dass ein doppeltes s werden könnte» A kasikumük (lák) nyelv leírásában: «Der untergesetzte punkt drückt einen stärkeren laut aus, namentlich in \acute{c} und c , \acute{s} und s (neben \acute{c} , c , \acute{s} , s). || ERCKERTNÉL: s , \acute{s} , c , \acute{c} szokott hangértékkel használt jegyek | tc : «diese form gibt den laut nicht genau wieder, welcher so häufig in allen kaukas. sprachen vorkommt. Im abchasischen werden bei seiner aussprache die zähne einander genähert, die zungenspitze wird an das zahnfleisch der oberzähne gerichtet. Im grusinischen wird tc durch ein intensives zusammendrücken der gaumenzahnorgane hervorgebracht, was einen scharfen, pfeifenden ton hervorbringt, der gebildet wird durch festes anlegen der zun-

genspitze an den höchsten rand der wurzeln der oberzähne» | \acute{s} = $\acute{s}\acute{s}$ | *dzv*: «annähernd entsprechend dem laut, den die form wiedergeben soll; dabei wird die zunge mit anstrengung an die oberzähne gelegt und schnell wieder zurückgezogen, wobei die oberlippe unbeweglich bleibt, die unterlippe aber nur mit dem äussersten rande die oberlippe berührend einen bogen beschreibt» | *sv*, \acute{sv} : «bei diesem laut treten die zähne nicht zusammen; die zunge bleibt unbeweglich, die luft wird gleichmässig zwischen den lippen ausgestossen, welche sich dem rande der sich nähernden ober- und unterzähne zuwenden; bei seiner aussprache ist ein pfeifen hörbar» | *s* (\acute{s}), *z* (\acute{z}): «bezeichnen reibelauten zwischen *s* u. \acute{s} , *z* u. \acute{z} ». — *Másféle hangsoportokból való különösségek*: *Uslarnál* t' , d' = *tp*, *db* (parasiticus labialissal) | \acute{t} : «ist bedeutend härter, als *t* und wird mit stärkerem drucke der zunge an die zähne ausgesprochen» | p' : $p = \acute{t} : t$ | t' , p' : $t, p = g'$: g | \acute{t} , t' , \acute{t} , t' : «man könnte versucht werden diese laute durch χ^l , tl , tl und $\acute{t}l$ auszudrücken; um \acute{t} auszusprechen, müssen die kiefer auseinander-treten, die zunge seitwärts auf die unteren zähne stossen und die luft längs der mundhöhle vorübergleiten; t' wird mit grösserer anstrengung als \acute{t} , und \acute{t} mit grösserer anstrengung als t' ausgesprochen; bei der aussprache von t' ist ein scharfer kehl laut hörbar». — *EROKERTNÉL*: *tp*, *db*: «ein \acute{t} , d mit besonderem nachdruck ausgesprochen, wobei eine zitternde bewegung der lippen hinzutritt, die eine reihe von *p*, resp. *b* hervorbringt» | *th*: «im grusinischen ein weicher, dauernder zungen-zahnlaut; die form gibt ihn nicht genau wieder, da *th* kein *t* mit nachfolgendem hauch ist, sondern ein gemildeter \acute{t} -laut; etwas härter, wie das engl. *th* in: *through*, *throw*. In allen übrigen kaukas. sprachen wird *th* mit leichtem hauch gesprochen» | *ph*: «im abchasischen *p* mit leichtem hauchlaut fast an *f* grenzend; sonst ein gemildertes *b*, aber kein *p* als hauchlaut». *USLAR t-hangjait* *EROKERT thl*, *thl* betűsoportokkal írja: *thl*: «hat eine eigne dem englischen *th* und deutschen scharfen *s* (*ss*) sich nähernde eigenartige aussprache»; ez tehát a mi írásmódunk osztják \acute{t} hangja lehet | χrr : «ist ein stimmloser reibelaut und wird mit einem tiefen, durch die kehlkopf-enge hervorbrechenden ton ausgesprochen, der von einem schnarchen begleitet wird» | \acute{c} = «arab. *'ajin*, ein laut durch den die folgenden vocale als kehl laute gesprochen werden» | \acute{c} : «ist

der im kabardinischen besonders hörbare abriss des lautes im worte selbst und eine art vorschlag (schwachen *h* lautes) zu anfang des mit einem vocal beginnenden wortes, z. b. 'a ,hand', *da'on* ,hören'. Másutt: «Dies zeichen drückt einen abriss, einen anhalt, ein plötzliches unterbrechen des lautes aus. Diese plötzliche unterbrechung, das momentane verweilen der stimme dieser abriss im laut, wie ein erneutes atemholen, das sich zeigt, wenn der abgerissene consonant und der darauf folgende vocal eine unterbrechung bietet, kommt am häufigsten nach *k* vor».

Főbb források és rövidítések jegyzéke.

- Ahlqu.** = Dr. AUGUST AHLQUIST: Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. I. Abtheilung. Sprachtexte und Wörtersammlung. Helsingfors, 1880. — Rendesen szótári adat mellett. Szövegből vett idézeteknél kitéve: Ostj. Texte.
- : **KultW.** = A. Ahlq.: Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen. Deutsche, umgearbeitete Ausgabe. Helsingfors, 1875.
- : **Mordv. Gr.** = A. AHLQ.: Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis. St. Petersburg, 1861.
- Anderson: Stud.** = NICOLAI ANDERSON: Studien zur Vergleichung der indo-germanischen und finnisch-ugrischen Sprachen. Idézve a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetének lapszámozásával.
- : **Wandl.** = N. Anderson: Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen. Ein Beitrag zur ugrofinnischen Lautlehre. St. Petersburg, 1893.
- av.** = ayesztai, a Zend-Aveszta nyelve = **zd.** [A kaukázusi *a v a r* nyelv jelzése mindig egész kiírással történik.]
- Balassa-Simonyi: TüzMNy.** = BALASSA JÓZSEF és SIMONYI ZSIGMOND: Tüzetes Magyar Nyelvtan történeti alapon. I. Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1895.
- Bálint: Párhuzam** = SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR: Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. *Madsar-Monghol khojor kkele*

adalithhakho bicsik (Magyar-mongol két nyelvet egyenlítő irat).
Budapest, 1877.

Besse: Voyage = JOANNE BESSE (Ógyallai Besze János): Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Armenie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829. et 1830. pour servir à l'histoire de Hongrie. Paris, 1838.

Beregszászi: Ähnl. d. Hung. Spr. = PAULUS BEREGSZÁSZI: Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen nebst einer Entwicklung der Natur, und mancher bishero unbekannten Eigenschaften derselben. Leipzig, 1796.

Beszt. Szósz. = FINÁLY HENRIK: A Besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Budapest, 1892.

BR.: Skr. Wb. = OTTO BÖHTLINGK und RUDOLPH ROTH: Sanskrit-Wörterbuch. Herausgegeben von der kais. Akademie der Wissenschaften. I—VII. St.-Petersburg. 1855—75.

Budagov = Лазарь Будаговъ: Сравнительный Словарь Турецко-татарскихъ наречій (A török-tatár nyelvek összehasonlító szótára) I—II. St.-Petersburg, 1869—71.

Budenz: MUGSz. = BUDENZ JÓZSEF: Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár. Budapest, 1873—81.

—: **Összeh. Alakt.** = B. J.: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest, 1884—94.

Capp. = CARL CAPPELLER: Sanskrit. Wörterbuch nach den petersburger Wörterbüchern bearbeitet. Strassburg, 1877.

Cassel: Magy. Alt. = SELIG CASSEL: Magyarische Altertümer. Berlin, 1848.

Castrén = M. ALEXANDER CASTRÉN's Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss. Herausgegeben von ANTON SCHIEFNER. II-te Auflage. St.-Petersburg, 1858.

—: **Burj.** = M. ALEXANDER CASTRÉN's Versuch einer Burjätischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnisse. Herausgeg. von ANTON SCHIEFNER. St. Petersburg, 1857.

Cuno = JOHANN GUSTAV CUNO: Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. I. Die Skythen. Berlin, 1871.

Dankovszky: Magy. nemz. marad. = DANKOVSZKY GERGELY: A Magyar Nemzet maradékai az ősi lakóhelyekben. Pozsony, 1826.

Diefenbach: Völkerkunde. = LOR. DIEFENBACH: Völkerkunde

- Osteuropas, insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete. Darmstadt, 1880. I—II.
- Donner: Vgl. Wb.** = DR. OTTO DONNER: Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. I—III. Helsingfors, 1874—88.
- dig.** = digori osszét nyelvjárás.
- Erkert: Kauk. Spr.** = R. VON ERKERT: Die Sprachen des Kaukasischen Stammes. I—II. Wien, 1895.
- Erdélyi: Spr. d. Stammverw.** = JOSEPH ERDÉLYI: Sprache der Stammverwandten der Ungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen. Pressburg, 1826.
- Fiók: Árják és ug.** = FIÓK KÁROLY: Az Árják és Ugorok érintkezéseiről. HUSZKA JÓZSEF «Székely Ház» című műve mellékletül, Különnyomat. Budapest, 1894.
- Geiger Hb.** = DR. WILHELM GEIGER: Handbuch der Awestasprache. Grammatik, Chrestomathie und Glossar. Erlangen, 1879.
- : **Bal.** = DR. WILHELM GEIGER: «Étymologie des Balüči» és «Lehnwörter im Balüči» értekezései az «Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe des kön. Bayerischen Akademie der Wissenschaften». XIX. Band. I. Abtheil. (Az idézetek mellett kitett számok e kötet lapszámait jelzik).
- Genetz Wb.** = ARVID GENETZ: Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben. Megjelent a «Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten» kiadványsorozatban (Helsingfors, 1891.).
- **OP.** = A. Genetz: Ostpermische Sprachstudien. Helsingfors, 1897. Különnyomat a Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société Finno-Ougrienne) XV. kötetéből.
- Grassm. Wb.** = HERMANN GRASSMANN: Wörterbuch zum Rig-Veda. Leipzig, 1873.
- Gyöngy. Szót.** = MELICH JÁNOS: A Gyöngyösi latin-magyar Szótártöröredék. Budapest, 1898.
- Halász** = DR. HALÁSZ IENÁOS: Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár. Budapest, 1885. (Ugor Füzetek 7. sz.). — VI. Pite-lappmarki szótár és nyelvtan rövid karesuandói lapp szójegyzékkel. Budapest, 1896. — IV. Déli-lapp szótár. Budapest, 1891. (Ugor Füzetek 10. sz.).

- Horn** = PAUL HORN: Grundriss der Neupersischen Etymologie. Strassburg, 1893. Megjelent a «Sammlung Indogermanischer Wörterbücher» IV. kötetében. (Lapszám-idézetekkel.)
- Hübschm. EO.** = H. HÜBSCHMANN: Etymologie und Lautlehre der Ossetischen Sprache. Strassburg, 1887. (Lapszám-idézetekkel.)
- **Pers. Stud.** = H. HÜBSCHMANN: Persische Studien. Strassburg, 1895.
- **Arm. Gr.** = H. HÜBSCHMANN: Armenische Grammatik. I. Theil, Armenische Etymologie. I—II. Leipzig 1895—1897. Megjelent az «Indogermanische Grammatiken» VI. kötetében. (Lapszám-idézetekkel.)
- Hunfalvy: Osztj.** = HUNFALVY PÁL: Az Éjszaki Osztják Nyelv VOLOGODSZKI fordításainak és orosz-osztják szótárának alapján. Budapest, 1875. A Nyelvtud. Közlem. X. kötete.
- Jerney: Kel. Ut.** = JERNÉY JÁNOS: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pest, 1851. II. köt.
- Justi Hb.** = FERDINAND JUSTI: Handbuch der Zendsprache. Alt-bactrisches Wörterbuch. Grammatik. Chrestomathie. Leipzig 1864.
- Klapr.** = JULIUS VON KLAPROTH: Kaukasische Sprachen (l. fentebb 8. l.). — Asia Polyglotta. II. kiad. Páris, 1831.
- Máty. Nyhas.** = MÁTYÁS FLÓRIÁN: Magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs, 1857.
- **Finnft. Törekv.** = M. F.: A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében. Pécs, 1857.
- **Észrev.** = M. F.: Észrevételek finnező véleményyre stb. és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok. Pécs, 1858.
- Miklos. EW.** = FRANZ MIKLOSICH: Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien, 1886.
- **Fremdw.** = Fr. Miklosich: Die Fremdwörter in den Slawischen Sprachen. 1867. A »Denkschriften der phil. hist. Cl. der Akademie der Wissenschaften in Wien» XV. kötetében.
- **Türk. El.** = Fr. Miklosich: Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen. Ugyanott a XXIV. és XXV. kötetekben.
- **Slav. El.** = Fr. Miklosich: Die Slavischen Elemente im Magyarischen, 1871. A Nyelvőr XI. kötetében megjelent magyar fordítása nyomán idézve.

Miller : Osset. Etjud. = Всеволода Миллера Осетинские Этюды.

I. Осетинские тексты. II. Исследования. Москва 1881—1882.

MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF : Magyar Tájszótár. I.—II. Budapest, 1893—96.

Murm. = SZAMOTA ISTVÁN : A Murnelius-féle latin-magyar szó-jegyzék 1533-ból. Budapest, 1896.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények.

Nyör = Magyar Nyelvőr.

NySz. = SZARVAS-SIMONYI : Magyar Nyelvtörténeti Szótár a leg-régibb nyelvmélekektől a nyelvújításig. I.—III. Budapest, 1890—93.

Paasonen : Mordv. Lautl. = H. PAASONEN : Mordvinische Lautlehre, Helsingfors, 1893.

— **Türk. Lehnw.** = H. Paasonen : Die Türkischen Lehnwörter im Mordvinischen. Helsingfors, 1897. Különnyomat a Journal de la Société Finno-Ougrienne XV. kötetéből.

— **Kiehellisiä** = H. Paasonen : Kiehellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan. Helsingfors, 1896. (Lapszám-idézetekkel.)

pahl. = pahlavi (pehlevi), szasszanida korbéli perzsa nyelv.

Pápai = Déli-osztják Szójegyzék. Dr. PÁPAI KÁROLY gyűjtései alapján összeállította dr. MUNKÁCSI BERNÁT. Különnyomat a NyK. 26. kötetéből. Ugor Füzetek 12. sz.

Parrot = J. L. PARROT : Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker. Stuttgart, 1828.

Patrubány : Abhandl. = Sprachwissenschaftliche Abhandlungen. Herausgegeben von dr. LUKAS VON PATRUBÁNY. I. Budapest, 1897—8.

Quigstad : Nord. Lehnw. = I. K. QUIGSTAD : Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania, 1893.

Radloff : Türk. Wb. = Versuch eines Wörterbuches der Türk.-dialekte von Dr. W. RADLOFF. I.—VII. Lief. St.-Petersburg. 1888—95.

Reg. = REGULY ANTAL cseremisiz és mordvin szótári gyűjtései BUDENZ JÓZSEF szerkesztésében a NyK. III. és IV. kötetekben. A tőle idézett vogul adatok kézirati hagyatékának másolatából valók.

- Rosen** = GEORG. ROSEN: Ossetische Sprachlehre, 1846.
- Schiefner**: Osset. Tex. = А. ШИФНЕРЪ: Осетинскіе тексты, собранные Дан. Чонкадзе и Вас. Цораевымъ. St. Petersburg, 1868.
- Schlägli Szój.** = SZAMOTA ISTVÁN: A Schlägli Magyar Szójegyzék a XV. század első negyedéből. Budapest, 1894.
- Schmidt**: Wb. = Mongolisch-deutsches Wörterbuch von I. J. SCHMIDT. Herausgegeben von der kais. Akademie des Wissenschaften. St.-Petersburg, 1835.
- Schrader**: Sprachvgl. = O. SCHRADER: Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Zweite vollständig umgearbeitete und beträchtlich vermehrte Auflage. Jena, 1890.
- Setälä**: Äännehist. = E. N. SETÄLÄ: Yhteissuomalainen Äännehistoria. I. Yhteissuomalaisten klusiilien historia. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta. II. Spirantit, nasaalit, likvidat ja puolivokaalit. Helsingfors, 1890—91.
- Sjögren**: Osset. Sprl. = DR. ANDR. JOH. SJÖGREN: Ирон Аевзархып, das ist Ossetische Sprachlehre nebst kurzem ossetisch-deutschen und deutsch-ossetischen Wörterbuche. St. Petersburg, 1844.
- Spiegel**: Keilinschr. = FR. SPIEGEL: Die altpersischen Keilinschriften im Grundtexte mit Übersetzung, Grammatik und Glossar. Zweite Aufl. Leipzig, 1881.
- Stackelberg**: Irano-fin. Otn. = БАР. Р. Р. ШТАКЕЛЬБЕРГЪ: Ирано-финскія лексикальныя отношенія. Különnyomat a moszkvai régészeti társaság Восточныя Древности kiadványa I. kötetének 3. füzetéből. Moszkva, 1893. (Ez utóbbinak lapszám-idézeteivel.)
- szkr. = szanszkrit.
- tag. = tagauri-összét nyelvjárás.
- Thomsen**: Einfl. = WILHELM THOMSEN: Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Halle, 1870. A szerző «Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske» (Kopenhaga, 1869.) című művének Sieverstől adott német fordítása.
- : Berör. = Wilh. Thomsen: Beröringer mellem de finske og de

baltiske (litanisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. København, 1890.

Tjsz. = Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1838.

Tomasch.: Pam. = WILHELM TOMASCHKE: Centralasiatische Studien. II. Die Pamir-dialekte. A «Sitzungsberichte der Phil. Hist. Cl. der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien» 96. kötetének (1880-iki évfolyamának) lapszámaival idézve.

—: Skyth. = W. Tomaschek: Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. A. Sitzungsber. 117. kötetének (1889. évfolyamának) lapszámaival idézve.

Troj. = В. П. Троицкий: Черемисско-русский Словарь. Казань, 1895.

Uslar: Avarsk. jaz. = Баронъ П. К. Усларъ: Этнографія Кавказа. Языкознание. III. Аварскій языкъ (Avar nyelv). Тифлисъ, 1889.

Uslar-Schiefner = A. SCHIEFNER: Ausführlicher Bericht über des Generals Baron PETER von USLAR *Abchasische Studien*. St. Petersburg, 1863. *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg*, VII-e série. Tome VI., No 12. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Avarische Studien*. St. Pb. 1872. *Mémoires VII-e ser. Tome XVIII.*, No 6. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Kürinische Studien*. St. Pb. 1873. *Mémoires VII-e ser.*, Tome XX., No 2. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Hürkanische Studien*. St. Pb. 1871. *Mémoires VII-e sér.*, Tom. XVII. — Ausführl. Ber. über Baron P. v. Uslar's *Kasikumükische Studien*. *Mémoires VII-e sér. Tom. X.* St. Pb. 1876. — *Tschetschenzische Studien*. *Mémoires VII-e ser. Tom. VII.*, No. 5. St. Pb. 1864. — Versuch über die Sprache der *Uden*. *Mémoires VII-e ser. Tom. VI.*, No. 8. St. Pb. 1863.

Whitney: Ind. Gram. = WILLIAM DWIGHT WHITNEY: Indische Grammatik, umfassend die klassische Sprache und die älteren dialecte. Aus dem englischen übersetzt von HEINRICH ZIMMER. Leipzig, 1879.

Wied. = F. J. WIEDEMANN: Syrjänisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, 1880.

Vog., Votj. = Saját votják szótárámból^o (A Votják Nyelv Szótára. Budapest, 1896.) és vogul gyűjtéseimből való adatok.

zd. = av.

Zolotn. = Н. И. Золотницкий: Корневой Чувашско-русский Словарь (Csuvas-orosz gyöksztár). Казань, 1875. Saját hangjelzésem átírásával idézve.

V. ö.: Főkép oly egyeztetéseknél alkalmazott jelzés, melyekben az idézett adatok történeti kapcsolatát egyelőre nem tartom teljes biztossággal igazoltnak, melyek tehát inkább a további kutatásban való szemmeltartás céljából vannak fölemlítve, illetőleg tárgyalva.

<: Szokás szerint azt jelenti, hogy a szögbe foglalt adat eredetije, a csúcs mögé helyezettnek. De félreértések kikerülése végett megjegyzem itt is, hogy midőn a finn-magyar és árja (iráni), illetőleg kaukázusi adatok kapcsolata van vele jelezve, a vándorlás irányának meghatározása csak általánosságban értendő; tehát pl. magy. *arany* < av. *zaranya* nem azt jelenti, hogy a magyar szó éppen az avesztainak átvétele, hanem csupán azt, hogy ezen av. alak kimutatható leghűbb képviselője, vagy mása annak az ismeretlen iráni nyelvből való alaknak, melyet a magyar nyelv s rokonai átvettek. Ha a finn-magyar szavak szanszkrit, vagy kaukázusi szavakkal vannak így egybevetve, korántsem értem, hogy éppen a szkr., vagy a jelzett kaukázusi nyelv a közvetetlen forrásterület; hanem hogy a szó általánosságban *árja* vagy *kaukázusi nyelvkörből* való. Ott, hol valamely finn-magyar adaton a különös összet., szkr., vagy más nyelv sajátosságai jelentkeznek, ezt a tárgyalás külön is kiemeli. De akkor sem értendő, hogy az illető szó éppen az összetébből, vagy szanszkritből való; mert kutatásaink mai álláspontján ép oly kevésbé határozhatjuk meg a magyarral s rokonságával érintkezésben állott árja és kaukázusi nyelveket, mint nem ama csuvas-szerű ugor-törökséget, honnan a magyarnak legtöbb régi török eleme való.

I.

Magyar Szójegyzék.

1. Magy. ág: 1. *szigony-ág, villa-ág* «die zähne, zacken einer gabel»; *ágas* «fogas; assula dentata, asser clavatus; hänge-vorrichtung, rechen» (*szeges, ágas fa* «clavosum lignum»); «köcsögtartó oszlop faszögekkel»; (Székelység) «a kocsí rúdját kétfelől összefoglaló horgas fa»; *ágocs, águcs* (Göcsej) id.; *három ágú* «tridens». — 2. *fa-ág, folyó-ág, nemzetség-ág* «ramus; pars fluminis; genus, generatio; articulus, pars; ast, zweig; arm eines flusses; zweig, linie einer familie, od. eines geschlechtes; artikel, teil, abteilung»; *ágaz-ik, ágoz-ik* «frondeo; sich in zweige teilen»; *ágas* «ramosus, frondosus; ästig» (NySz., MTsz.).

Finn *onke-* (nomin. *onki*) «hamus piscatorius»; *onki-* «hamo piscari» | észt *ong* (genit. *õñne*) «angel, angelhaken».

Lapp: Lule *vuogga* (plur. *vuokka'*) «angel» | Pite *vogga, vükka* «angel», *voggu-* «angeln» | Fm. *vuogga, vuögga* «angel», *oaggo-* «angeln» (HALÁSZ, WIKLUND) || teri *vñik*, kildini *vuñik*, notozeroi *vuokk* «angel», *vuokke-*, *vuagga-* «angeln» (GENETZ Wb. 144.).

Cseremis *ongo* «schlinge, türangel» (ИЕТУИ; ТРОЈ. 41.); «ansa, henkel eines gefässes» (REG.).

Zürjén *vug* «stiel, griff, handhabe, henkel, bügel» (*kosa-vug* «griff am sensenstiel»; WIED.) | permi *vug* «henkel, griff» (GENETZ OP. 30.) || votják *vug* (Jel.) «bogen, henkel an gefässen» (*goršok-vug* «topfhenkel»).

< Szkr. *āñka-* 1. «haken, klammer; die deckel der tiegel»; 2. «die biegung zwischen arm u. hüfte, seite, brust, herz, schoss; seite, nähe» (az *añč-*, *ač-* «biegen» többől; BR. Skr. Wb. I: 46; GRASSM. Wb. 13.) || av. *añku-* «haken» (JUSTI Hb. 16.) = gör. ἄγκος, lat. *uncus* «haken, widerhaken», ófelném. *ango* «stachel, türangel», *angul* «stachel, spitze, fischangel», középelném.

angel «fischangel, türangel»; angolszász *ongel* «angelhaken»,
onga «stachel» (KLUGE).

Szemben BUDENZSEL, ki e szót a finn-magyar nyelvek eredeti tulajdonának magyarúzza (MUGSZ. 717.) már előbb volt alkalmam rámutatni annak árja másaira (ETHNOGR. V: 177.), melyekből látni való, hogy benne közös ősi finn-magyar átvétellel van dolgunk. Föltűnő, hogy a rokon nyelvi megfelelők jelentésköre a «haken» értelemre vonatkozik, míg a magy. *ág* e mellett még a szkr. *āṅka*-«seite»-féle jelentésének is megőrizte több fejleményét (a fa «ágai» = «oldalhajlatai»). Megjegyzendő, hogy az «ast, zweig»-féle jelentés is mutatkozik a szanszkritban, jelesül ezen képzésben: *aṅkurā*-«junger schoss, sprössling» (BR. SKR. WB. I: 47.). V. ö. ehhez: magy. *ágár* (Csallóköz) «fűzcsesrjékkel benőtt zátony» (MTSZ.) és ÉV. *āṅkér* «terebélyes» (*āṅkér taléppü jiw* «terebélyes csúcsú fa»). — A «ramus, pars, articulus» jelentésű magy. *ág*-ra nézve különben számbavehető még: szkr. *āṅga*-«glied, glied des körpers; teil eines ganzen; bestandteil; ergänzung, anhang» (BR. SKR. WB. I: 50; CAPP. 3.).

A szkr. *āṅka*-«haken» szóval egybefüggő képzés: összet *āṅgur* «haken, angel» (HÜBSCHM. EO. 23.). Ennek külön közös őskori átvételei: cserem. *eṅgèr*, cserM. *aṅgír* «angel (удочка»; TROJ. 87.), *ānger* (CASTRÉN); innen: *eṅgerjam* «ich angle» | zürj. *vugír* «angel», *vugral*-, *vugirt*-«angeln» (WIED.) | vogul: ÉV. *vāṅkér* «haken, griff, krümmung» (*vāṅkérin jiw* «gekrümmter stock»), *vāṅžért*-, *vāṅžrit*-«mit einem haken (z. b. bootshaken) ziehen»; PV. *vgyrëp* «bootshaken» (a szókezdő *v* járulékmázasalhangzóra nézve l. alább 139. l.) | osztják: EO. *vāṅžrëp*, *vāṅkrëp* «krücke, ofenkrücke» (AHLQ.), mely mellett EO. *ūgor* «haken» zürjén jövevényező (= zürj. *vugír*). — A szkr. *āṅka*-nak egy másik képzése: *aṅkučā*-«haken; angelhaken; der haken; der haken zum heran-ziehen der zweige u. zum abbrechen» (BR. SKR. WB. I: 47; GRASSM. WB. 13.). Ezt tükrözik a votják *vugeš* (MAL.) = Sar. *vuž*, Jel. *vuž* «krummes holz, bogen; geigenbogen; das dem geigenbogen ähnliche werkzeug zum schlagen der wolles» = zürj. *rudž* «bogen» s talán a göcseji «horgas fát» jelentő *ágocs*, *águcs* képzés is. KAUKÁZUSI nyelvekben egyezések: grúz, mingrél *ankesi*, svanét *ankes* «angel» (BROKERT: Kaukas. Spr. 41.).

2. Magy. *ágár* «molossus, vertagus, canis venaticus; windhund (NySz.); «leporarius» (Schlägli Szójegyz. 1471. sz.); székely *ágár* «sovány» (t. i. mint az *ágár*; MTSZ.). — *agarász-ik* «vertagus venor; windhetzen, mit windspielen jagen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *ākér*, PV. *oqker*, LV. *qker* «kleiner haushund

(маленькая господская собака)»; REGULYNÁL: *agar*, *akar* «kleiner Haushund, zimmerhund».

Osztják: ÉO. *akar* «russischer hund mit laugen ohren» (AHLQ.).

< Kaukázusi: *avar egër* (gen. *agrıl*; plur. *ügrul*) «jagdhund» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 91. l.).

Hogy az *avar egër* kezdő hangzója a genitivus-tőnek s a magy. *agár*, vog. *äker* alakoknak megfelelőleg eredet szerint a lehetett, mutatják a következő analógiák: *avar ghèdo* (gen. *ghadıl*) «rabe» = *dido qvadi*, lák *χkathu*, agul *χvathu* id. (EROKERT: Kaukas. Spr. 115.) | *avar kèto* (gen. *katıl*) «katze» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 11.), *khetha*, andi *gedu*, *dido ketu* (EROKERT: 89.) «katze» = *kaitach gata*, chürkilin *gata*, tabasszarán *kathu*, *gathu*, arcsin *gatu*, láz, mingrél *katu* (= vog. *kāti*) id. | *avar beçd* «kalb» (gen. *baçıl*) = ujper. *baça*, pahl. *baçak* «junges (von tier u. menschen)» | *avar źer* (EROKERT: *źrzer*; 74. l.) «heu, gras» (gen. *źarıl*) = *kaitach*, akuša, chürkilin *gar* id. | *avar źhetd* (gen. *źhatıl*) «fuss»: kürin *khvaç* id. (EROKERT: 68. l.). Mint avarból való átvétel érthető az összet. *yegār*,*) *igār* «jagdhund», melyet HÜBSCHMANN idegen eredetű szónak jelez (EO. 13, 125.). Végső forrásuk szerint kaukázusi jövevényszók lehetnek a kirgiz *igār* (VÁMBÉRY: Magy. Ered. 289.), baraba-tatár *igār* «jagdhund» (RADLOFF: Wb. 1425.) és teleut *āñār* «jagdhund, hühnerhund» (u. o.) is, melyekkel azonban közvetlenül nem lehet sem a magy. *agár*, sem a vogul-osztják *äker*, *akar* alakokat egyeztetni — mint ezt VÁMBÉRY (Magy. Ered. u. o.) és újabban Gombocz Zoltán tette (NyK. 28: 151.) — részint mivel a hangzók alkata lényegesen eltérő, részint mivel az altaji teleut-tatár nyelv érintkezése a vogul-osztjákkal még eddigelé nincs igazolva. A magy. *agár* átvételei a szomszédos nyelvekben: szerb *ogar*, cseh *ohar*, lengyel *ogar*, alszorb *hogor*, továbbá rumuny *ogar* «jagdhund» (I. MIKLOSICH: EW. 220. l.).

Kérdés, van-e s minő a kapcsolata az idézett «*agár*» szavaknak a balkáni nyelvek *zagar* «jagdhund» szavával (oszmánli, bolgár, szerb *zagar*, albán *zagar*, zar, újgörög ζαγάριον, ζαγάρος, ζαγάρι)? Nézetem szerint megfejtik ezt a georgiai nyelveknek következő «hund» jelentésű szavai: láz *žogor*, mingrél *žogori* | grúz *zaghli*,**) ingiloi *zaghł* (EROK.), melyekhez a cserkesz nyelv-

*) V. ö. a *y* (= *j*) előtételére nézve: összet.-tag. *yāfs* «stute» = dig. *āfsā* id., av. *aspā-* «pferd» | tag. *yu*, dig. *yeu* (< **iu*, **eu*) «ein» = av. *aeva-* id. | dig. *yex* «eis» = tag. *ix*, av. *acxa-* id. (I. HÜBSCHMANN EO. 89.)

**) Összefügg-e ezekkel az indiai eredetűnek tartott ujperzsa

vekből csatlakozik: csecsencz *š'eli*, *š'ali* «hund» (ERCKERT 86. l.; v. ö. még *žari* «hund»: KLAPROTH «Sprachatlas»). Ezek a balkáni alakokhoz képest eredetiek, mi kitűnik a szvaneti *žegh*, mingrél *žoc* «hund» szavakból, melyek szerint t. i. a *žogo-ri*, *žogo-r*, *žagh-li*, *žagh-l* a kaukázusi nyelvekben szerte elterjedt s innen eredt jövevényszavainkban (pl. *bogár*, *bokor*, *kenyér*, *piczurka* stb.) is többször található -*ri* (-*ra*, -*re*, -*r*), -*li* (-*la*, -*le*, -*l*) képzővel*) vannak szerkesztve. Az ilyképpen kifejlő *žagh*, *žagh-l*, *žegh*-féle fő a szó eredetének kutatásában még további nyomra vezet; hasonló t. i. az «eb» szava az iránságban, így: ujper. *sag*, *seg*, pahl.

šayāl «schakal» = török *čagal*, afghán *čagāl*, európai *sakál* (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 80.)? Megjegyzendő, hogy a keleti házi eb igen gyakran elfajult sakál.

*) Ily képzések példái ERCKERT könyvében: kubacsi *duva* «berg»: chürkilin *duvura*, akuša *dubura* id. (45. l.) | avar *migež*, *megež*, csecsencz *maž* «bart»: agul *mužur*, tabasszarán *mužiri*, *mužri*, rutul *mičri*, buduch *mižar* id. (44.) | kubacsi *maq*, and *bezu* «birke»: avar *maqar* id. (47.) | kürin, buduch, dzsek *fu* «brot»: grúz *puři*, ingiloi *pur* id. (48.) | avar *tklo*, *tklez*, dido *tkle* «brücke»: and *tkleru*, karata *tkleru* id. (49.) | rutul *ge*, czachur *geč* «brücke»: tabasszarán *gar*, *karr*, *gač* id. (u. o.) | avar *dēu'a* «fisch»: csecsencz *dēura* id. (64.) | agul *nateu* «fluss»: rutul *nuteur* id. (65.) | varkun *thu*, kaitach *thaa*, chürkilin *thouy* «fuss»: udi *thur* id. (68.) | kürin *čeb*, czachur *žab* «lehm»: avar *čabar* id. (95.) | tatár *gögem*, and *kokom*, varkun *gumge* «pflaume» (= magy. *kökény*): láz *qomuri* id. (113.) | mingrél *dēuže* «roggen»: grúz *dēvari* id. (118.) | kubacsi, varkun *maca*, *matea* «schaf»: láz *mčyuri*, grúz *mčyvari* id. (121.) | dzsek *ži*, varkun *čimi* «schweif»: buduch *žibir*, rutul *žubur* id. (126.) | abadzech *ko*, kabardin *qo* «schwein»: ingiloi *ghor*, grúz *ghori* (mingrél *gheži*) id. (126.) | mingrél *bža*, grúz *mze* «sonne»: láz *bžora* id. (130.) | avar *teua*, *tea*, *tea*, karata *coa* «stern»: akuša *guari*, kaitach *zuri* id. (135.) | kubacsi *mežka* «brust»: akuša *mežkere*, chürkilin *mižkiri* id. (50.) || szvanét *lhyan* «langjährig»: grúz, mingrél *žaničri* id. (302.) | grúz *boši* «kind»: mingrél *bošire* «jung» (91, 167.) | agul *bici*, *pici*, chinna-lug *miši*, and *miči* «klein»: tabasszarán *bicir*, *picur*, grúz *mcire* id. (168.) — szvanet *gu* «herz»: mingrél *guri*, grúz *guli* id. (302.) | kubacsi, varkun *teika* «floh»: mingrél *tēqiri*, grúz *teqili* id. (64.) | kubacsi *bikh*, varkun *bik*, *bikh*, *bek* «kopf»: avar *biker*, czachur *bukol* id. (92.) | lák *maq* «nase»: and *mahar*, karata *mayar*, csecsencz *mara*, dido *mali* id. (107.) | varkun *jusi*, and *jöši*, *jaši*, avar *jac*, *jacj* «tochter»: mingrél *osuri*, grúz *asuli* id. (140.) || agul *čava*, dzsek *khagač* «hoch»: chürkilin *čvala*, *čval* id. (167.)

sag, sak, kurd seh «hund», melyet HÜBSCHMANN (Pers. Stud. 76.) a méd *𐎧𐎠𐎧𐎡* «hund» óperzsa **saka* változatából (v. ö. av. *aspa* «pferd»: óperzsa *asa-bāra* «reiter»), az av. *span-* (= szkr. *śvān*) «hund» kicsinyítő képzéséből magyaráz. A balkáni *zagar* tehát mindezek szerint iráni végforrásból kaukázusi révén került jövevényező volna. Nincs kizárva, hogy maga az *agār*, vog. *ākār* eredeti mintaképe, a mai avar *egēr* előzménye is ily *zagar*-féle, vagyis sziszegő mássalhangzón kezdődő alakból fejlődött. A szókezdő sibilans elenyészte ugyanis, mi tudvalevőleg a magyar szókinés több eredeti s árja elemén mutatkozik (l. pl. az *arany* szót alább 14. sz.), úgy látszik megvan a kaukázusi nyelvek körében is,*), sőt talán még a mingrél *žogorī* mellett is ugyanily hangmegfelelés: dido *āra* «hündin» (ERCKERT u. o.). Nevezetesen az *agār*-féle szavak kaukázusi eredete mellett jelentős bizonyítékot tevő körülmény, hogy ezen utóbbi alak külön is megvan a vogul-osztjákban, így: szigvai vogul *ūri*, éjszaki osztják *ōri* «hündin» (AHLQ.).

3. Magy. *agg-*, *agg-ik* (óg. Csallóköz) «angor; sich ängstigen» (*ne agg rá!*: «ne törődjél vele!» MTsz.), *aggód-ik* id.; *aggaszt*, *aggasztal* «ango, sollicito; ängsten, beängstigen» (NySz.), «alkalmatlankodik, akadémikosodik, akadályoz, útban van; hindern, im wege sein, beengen» (MTsz.), *aggat* id. (u. o.); *aggság*, *agság* «anxietas, sollicitudo; angst, besorgnis, bekümmernis» (NySz., MTsz.).

agg-ik «tűróvá keményedik a tej»; *aggaszt-*, *aggasztal-* «a tűrót retek formára összegyúrva füstre teszi (Zala-m.); tűrót készít, úgy hogy az aludt tejet zacskóba kötve fölfüggeszti» (palócz)

*) Ilyen hangváltozásról tanúskodó példák: akusa *zuari* «stern» (ebből: avar *toa*, *toa*, karata *coa*, and, dido *ca* id.): kaitach *zuri* és *iri*, chürkilin *ur'i* id. (135.) | láz *zugha*, szvanet *zugha*, grúz *zghva* «meer»: varkun, kubacsi *uzn* id. (100.) | šapszug *ssexa*, *šige* «hirsch»: avar *'aku* id. (83.) | láz *čeh*, szvanet *ši* «hand»: šapszug *e*, *ea*, kabardin *'a*, abadzech *a* id. (79.) | összet *žul* «weisses brod»: tabasszarán *ul* «brot» (48.) | dido *sibihz*, *sebix*, and *sibi-ru*, czachur *cuvu-l*, agul *cu-l* «herbst»: varkun *ivz*, kubacsi *ivz-ni*, kaitach *evez-ni*, *bez-ni*, akusa *epš-ne*, chürkilin *'ivš-ni* id. (82.) | ingiloi *šar* «stiel»: chürkilin, akusa *ar'* id. (135.) || [osztják-féle *l* és *š* hang enyészte:] grúz *thzoli*, *thvali*, mingrél *tholi*, ingiloi *thol*, szvaneti *the* «auge»: rutul, agul, czachur *ul*, buduch, dzsek *uul*, varkun *ule*, kubacsi *uli* id.; [még az átmenet *h*, *z* hangjával:] kaitach *ule* és *huli*, akusa, chürkilin *zhuli* id. (43.) | and *thlankala* «base»: avar *'ankh*, *'unkh* id. (79.).

meg-aggasztalódik «összezsomósodik a tej» (Szentcs); *aggódik* «túrósá képződik az aludt tej» (Nógrádm.), *aggott tej* «aludt tej» (Szeged); *megaggódik*: «összeesik (a szőlő a kosárban)»; Somogy-m. MTsz.).

V. ö. av. *añr-* 1. «binden, verbinden»; 2. «zusammen-schnüren, einengen»; 3. «quälen, bedrängen»; ebből: *añra-* «quälend, peinigend, böse, verderblich», *aya-* «böse, schlecht, verderblich» (GEIGER Hb. 184, 182; JUSTI Hb. 16.) || szkr. *añh-*, *ah-* «eng aneinander fügen, binden, schnüren, gürten»; *añh-* «enge, bedrängniss»; *añhú-* «drangsal; enge»; *añhas-*, *añhati-* «bedrängniss» (GRASSM. Wb. 160, 3; összevetve a gör. ἀρχω «schnüren» igével).

Az árja alakok jelentésárnyékatai megmagyarázhatják, hogy miképpen függnek össze a magy. *agg-* ige «angor, curis affici» és «összeszorítódik, összenyomódik»-féle (pl. *megaggott szőlő*) értelmei, mely utóbbinak csak különös alkalmazása lehet a «tejnek összezsomósodása, összeállása, túrósodása». Alakilag a magy. *agg-*, úgy látszik, nem pusztán az av. *añr-* hangtestét tartalmazza, hanem ezenkívül még egy lappangásba jutott reflex. -v képzőt (úgy mint: *tör-ik*, *hall-ik*, *old-ik* stb.; l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 106.).

4. [Magy. ágy «lectus, stratum; area, pulvinus; bett; beet» (*ágyat vetni* «lectum sternere», *beteg-ágy* «krankenbett», *eczet-ágy* «essiglager»); *ágyaz-*, *ágyal-* «betten». — *ágy-* (székely) «ágyásol, gabonakévéket cséplés, v. nyomtatás czéljából a szérűre tereget; die garben auf der tenne zum dreschen anlegen»; *le-ágy*, *be-ágy* id.; *ágyás* «cséplés, v. nyomtatás alá leteregetett gabonakéve rakás; veteményágy»; *ágylás* (székely), *ádzás* (palóc) id. (MTs z.)

Zürjén *vol'* «ausgebreitetes, pelzdecke, rentierhaut zum schlafen; *vol'-pas* «bett, lager, streu» (*pas* «pelz»); *vol'es* «verkleidung, belegung, ausfütterung, überzug, bekleidung», *poi's-vol'es* «schweinehofen, schweinlager» | *permi ol'* «streu», *ol'-pas* «bett, lager» (WIED.), *ul'-pas* id. (GENETZ OP. 10.)

Votják *val'äs*, Glaz. *wal'äs* «bett, matratze, unterbett»; *val'*, *wal'* «ausbreiten, unterbreiten (eine decke), aufdecken (z. b. einen tisch)».

Vogul: TV. *al'at* «bett» (végzetére nézve = z. *vol'es*, votj. *val'äs*).

Finn *vuode* (gen. *vuoteen*) «bett» | észt *rõdi, rõde, rõte* id. | liv *uodilid* id.

Lapp: Fin. *oadoe* «cubile ursi».

V. ö. összetét dig. *vat'*, tag. *wat'* «bett» (Sjögren); *wat'* 1. «bett (постель)»; 2. «ein besonderes zimmer, wo junge paare, od. gäste schlafen (особая горница, служащая помещкомъ для молодыхъ, иногда и гостимъ, тамъ гдѣ нѣтъ особой гостиной)»; SCHIEFNER: Ossetjinskije etjudy 89.).

Az összetét szó eredete homályos, bár hasonló a kurd *wadû* «zimmer, stube (горница)», melyet LERON a török *oda, otay* «zimmer» átvételének tart. Alaki és jelentésbeli nehézségek miatt nem lehet ezen szó átvételére gondolnunk, amint HÜBSCHMANN sem említi az összetét nyelv idegen elemeinek tárgyalásában. Ellenben meglepő az egyezés a finn-magyar alakokkal, különösen számba véve, hogy ezekben a *d~l* váltakozás eredeti dentalis spiranson alapulhat (l. erre nézve SÉTILÄ értekezését s a magam jegyzetét: NyK. 26. és 27. köt.). Emitten az «ágy»-féle jelentés, mint a votj. *vat'*, magy. *ágy*-igék bizonyítják, eredetibb «kiterítés, aláterítés» értelemről fejlődött, miért is számbavéve a finn-magyar és összetét nyelvek között amúgy is sok esetben igazolható különös egyezést, nincs kizárva, hogy az összetét *vat'* finn-magyar területről került átvétel.]

5. Magy. agyag (*adgyac* Heltai, «Piscina Apianus» 1307-iki oklevélben; palócz *aggyig*) «argilla, limus; lehm» (NySz., MTsz.); «humus» (Schlägli, Besztercei szójegyz.); *aggyagos* «argillosus, limosus; lehmig» (NySz.).

V. ö. kaukázusi: kaitach *anši*, chürkilin *'anši*, abcház *anšš*, varkun *ancin*, karata *unši* «lehm»; and *onši*, kaitach *anša*, chinnaug *inše* «erde» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 95, 98.); chürkilin *'anši* (gen. *'anš*) «erde (stoff)»; *gumla 'a*, «sandige erde»; *čudara 'a*. «schwarze erde» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 133.).

VÁMBÉRY nyomán sokáig azt hittük, hogy a magy. *agyag* török eredetű szó, bizonyos esagataj *alcik* «agyag» szó mása, mely legelőször a «Magyar és török-tatár szóegyezések»-ben kerül tudományos forgalomba (NyK. 8 : 125.). Ámde nagy kétség fér e szó hiteléhez, mert VÁMBÉRY «Čag. Sprachstudien» művében nem fordul elő s BUDAPOV, valamint RADLOFF szótárjai sem ismerik; másrészt közelálló alakok oszm. *alcî* «gyps» (BUDAPOV I : 82.) és *balcik* «lehm, kot», úgy hogy VÁMBÉRY módszerét ismerve okunk van

gyanítani, hogy ama csag, *alék* alakját és adott jelentését a magyarral való egyezés érdekének köszönheti (l. NyK. 17 : 464.). Bármikép álljon is azonban a dolog a török adat hitelével, a magyarban nem felelhet meg *gy* a török *lč* hangsoportnak (v. ö. *ocsú* «gabona szemetje, hulladéka» és volgai tatár *walččk* «morzsa, törmelék», *pečün-w.* «szénamurva»; l. NyK. 21 : 123.). Ezzel szemben az *agyag* (régebben : *agyak*) végzetét képzésnek véve egész pontos a tőszóra nézve az egyezés jelentés és alak tekintetében a kaukázusi nyelvek *anži*, *anži* (v. ö. palóc *aggyig*), *anča* szavával azon *ns* (*ńs*) > *gy* hangváltozás révén, melyet a magy. *agyar* «hauerzahn» (= ÉV. *anšér* id.), *húgy* «urina» (= ÉV. *χuršid* id.), régi *hugy* «stella» (= TV. *khōńs*), *lágý* «weich», *lagymatag* «lau» (v. ö. magy. *langyos*, vog. *lqńšĩn* «lau»), *légý* stb. szavakban tapasztalunk (l. Ethnogr. VIII : 217.).

MÁTYÁS FL. a magy. *agyag*-ot az «ujp. *adsak*» szóval egyezteteti (Nyhas. 17. l.), mely VULLERSnél : *آچاك* (*ačak*) «terra, pulvis» (19. l.), ZENKERNél : *āžák* «erde, staub». Bármily tetszetős is alakilag ez egybevetés, mégis figyelembe veendő, hogy az egészen hasonló hangalkotású pahl. *vāčār*, honnan : örmény *vačar*, *važar*, ujperzsa : *gabrí vižār*, *kāšānī vōžór* (közönségesen : *bāžār*) «markt» a magyarban *vásár*-nak hangzik s hogy a pahl., ujperzsa *ganž*, *genž* is *kéncs*-, *kincs*-nek; tehát bennük a *č*, *ž* nem változott *đ*-vé. Ezen körülmény a különben is homályos multú (v. ö. udi *odēi* «staub»; ERCKERT: 133.) s jelentésben is némileg eltérő ujper. *ačak* (*ažak*) szónak, mint a magy. *agyag* előképének fölvehetőségét, a fentebb idézett kaukázusi alakokéhoz viszonyítva, kisebb valószínűségi fokra szállítja.

6. Magy. *ágyú* (*algyo* CornC., *áldgyu* Heltai, *álgyu* Pázmány, *ányúság* Tinódi; *álgyu* Gömörm.) 1. «bombarda, tormentum; bühse, muskete, geschoss» (pl. «haddal es algywkkal segeti» 1540-ből); — 2. «instrumentum, machina; werkzeug, maschine» (pl. «fel kelenek az halottak, ky mynd fel veue kezeben ev algyujat: az kapasok ragadak kappajokat, asoyokat, chepeket, lapatyokat» CornC.; «vygasagtevő algywk, kykkel elunk isten tisztössegerő» SándC.); *faltörő-ágyú* «mauerbrecher, sturmbock», *morsár-ágyú* «mortarium, pyrobolum, carcassa»; *ágyús* «handwerker; mit kanonen ausgerüstet», *ágyúság* «instrumentum, res artificiosa»; *ágyúz* «tormenta explodo; bombardieren, beschiessen» (NySz., MTsz.).

Lapp : *teri vatta*- «mit der rute schlagen» (GENETZ Wb. 148.).

< Av. *vad*- «schlagen, erschlagen», *vād*- «schlagen, ver-

nichten»; *vāda*- «schlag, verletzung»; *vadarē*- «waffe, mordwaffe» (JUSTI Hb. 265; GEIGER Hb. 318, 322.) || szkr. *vadh*- (præs. 3. sz. *vadhati*, pass. *vadhyate*) «erschlagen, tödten, schlagen, verwunden»; *vadhā*- (nomin. *vadhās*) «eine mordwaffe (gross, dick, zermalmend), keule, streitkolben (welcher auch geschleudert wird); tödter, tödtend; tod, untergang»; *vādhas*-, *vādhar*- «geschoss, waffe»; *vādhyā*- «tödtung, mord» (GRASSM. Wb. 1202; Br. Skr. Wb. 6 : 659—664; CAPP. 382.). — Kaukázusi nyelvekben: kabardin *uade*, sapszug *vuate*, *uate*, abadzech *vuate* «hammer» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 78.).

A magy. *ágyú* régi *álgyó* alakja mellett olyan mint *hegedő* a régi *hegedő*, *furú* a *furó*, *koppantyú* a *koppantó* mellett s egész fogalmi természete szerint igenévi képzésnek vehető egy elavult **ágy*-, **álgy*- igéből, melynek kiveszte hasonlő a *szalu*, *gyalu*, *üllő*, *tű* szerszámnevek alapszavainak esetéhez. A szónak alapértelme gyanánt ez alapon legalkalmasabban az «ütő, ölő szerszám» jelentést vehetjük, vagyis azt, mely a «bombarda, tormentum» alkalmazásban érvényesül; e mellett az egyidejűleg igazolható általános «instrumentum, machina» értelem is könnyen megmagyarázható abból, hogy a kezdetleges műveltség fokán az embernek csaknem egyedüli becses «álgyui, machinái», vagyis mesterséggel kigondolt művei az ő ölő szerszámai, harci, vadászati és halászati eszközei voltak, melyeknek összefoglaló neve a műveltség előhaladtával egyéb kiesztelt találmányokra (különösen vágó és csapó szerszámokra) is kiterjedt. Ily felfogás mellett az **ágy*-, **álgy*- igei alapszónak alkatát olyannak vélhetjük, mint a *fagy*-, *hagy*-, *ágy*- (*ágyi*), *vagy*-, *megy*- igéket, melyekben a *-gy* igeképző s a *tő* teljes hangzását a vogul *pöl*-, *žül*-, votj. *val*-, magy. *val*- (valék, való), *men*-alakok tükrözik (l. NyK. 27 : 137—9.). Ezen utóbbi példák közül tudjuk, hogy a vogul *žül*- (= zürj. *kol*-, votj. *kelt*- : *kelt* = cserem. *kod*-) és votj. *val*- «ausbreiten» (v. ö. votj. *valūs*, zürj. *vol* «bett» = finn *vuode* id.) szóban a *l* eredetibb *d*-féle hangból való s így az *álgy*-ú-nak *l*-jéről is ugyanezt föltéve a tiszta törész mását a lapp *vatta* «schlagen» igében ismerhetjük fel (v. ö. e pontra nézve: orosz-lapp *viotte*- «schlafen» = mordv. *udī*-, magy. *al* : *aluszik*, *álom*, vog. *ülé-m* «schlaf»; vagy orosz-lapp *ött*, *ott* «neu» = finn *nude*-, mordv. *od*, votj. *vil* id.).

A lapp *vatta*- és magy. *álgy*-ú egybevetéséből következő **vad*- (*vaδ*-) ősalak hangzásban s jelentésben egyezik az árja *vadh*-, *vad*- «schlagen, tödten» igével, illetőleg tekintettel a magyar alak alább bővebben méltatott mélyhangúságára, ennek av. *vād*- (*vād* : *vāda*-) változatával, számbavéve, hogy a permi és magyar-féle nyelveket jellemző *d* (*ð*) > *l* (*l*, *j*) hangváltozás kimutatható

e nyelvcsoporthoz árja eredetű elemeiben is, amint a következő adatok igazolják: magy. *kölyök* «junges tier; kind», zürj. *kolk* «ei» = ujper. *kōdak* «kind, kleines, foetus, embryo», pahl. *kōtak* «a child, an infant» = kabardin *gedjkhhe*, rutuli *gūlūg* «ei» (l. alább) | magy. *bal* «link», nyelvjárásokban «schlecht» (pl. *bal a fél füllére* «nem jól hall», *balos* «ügyetlen, félszeg, süket»; v. ö. *jobb kéz* «dexter»); votj. *pał-łan* «link» (tkp. «linke seite»: tat. *jan* «seite») = tavgy. szamojéd *badi'e*, jurák *vādisei* «link» = ujper. *bad*, *vad*, pāzend *vad*, pahl. *vat* «schlecht» (l. alább 23. sz.) | vog. *χul*, votj. *kil* «krankheit» = észt *kide* «kränklicher zustand», finn *kit-u-* «morbo laborare» = av. *gada-*, szkr. *gada-* «eine krankheit» (l. alább a *hagymáz* cikket.) | permi *koli* «mütze» = osszét *χodū, χūd*, szariqōli *χaud* «holie mütze aus schaffell», óper. *χauda-* «helm» | ÉV. *sōl*, PV. *soł* «wahr, echt, richtig» = szkr. *sadhu-* «gerade, richtig» | votj. *śulo* «peitsche» = szkr. *śōda-* «peitsche, stachel, werkzeug zum antreiben» | ÉV. *nul* «flutwasser», ÉO. *nuł* «hochwasser in den flüssen, überschwemmung» = szkr. *nadī-* «wasserströme, wasserfluten» | ÉV. *ulā-m*, ÉO. *ula-m* «kleidungsstück, kleider» = szkr. *vad-* «sich kleiden». S hogy éppen így, azaz az árja *vadh-*, *vad-* (*vād-*, *vād-*) szóval kapcsolatban magyarázzuk a magy. *álgyi*-t, arra különösen bátorít, hogy ez igének többrendű képzése is kimutatható öltő (hal-, madár- v. vadfogó) szerszámmot» jelölő szavakban a rokon nyelvekben. Ilyenek:

1. Szkr. *vadhā-* = finn *vata* (gen. *vadan*) «húzóháló» | cser. *vod* (Rac.), vot (Troj. 86.) «netz»: *egeremše-vot* «spinnewebe» | lapp: *teri vātta*, kildini *vätt* «angelleine, sehnur (zum fischfang, auch um boote, schlitten u. a. zusammen zu nähen; Gennetz Wb. 148.) || votják *vi* (tő: *vij-*; iness. *vijin*, elat. *vijš*) «schlinge, dohne aus roshaar (für hasel- u. birkhühner); *vijal-* «eine schlinge legen, od. damit fangen» | zürj. *vōj* «stellholz in der falle» (Wied.). Az utóbbi adatokban a *j* eredeti *l* (< *d*, *δ*) helyett való úgy mint a fentebb elősorolt példákban.

2. Szkr. *vādhas-* = zürjén *vetos*, *vetös* «netz, schlinge, dohne» (*čeran-v.* «spinnewebe») | votják *voťas* «jägergarn, jagdnetz» (*čonari-v.* «spinnewebe»), melyekkel a több más árja eredetű elemen (l. alább a *bal* cikket: 23. sz.) igazolható szókezdő *v > b* (*p*) változással egyeznek: votjKaz. *botos*: *čonari-botos* «spinnewebe» (tkp. «háló») | ÉV. *pates* «függő háló repülő rézcék és ludak megejtésére». Az előbbi csoporttal szemben itt figyelemre méltó az árja *dh*, *d* szóközépi mássalhangzónak *t* megfelelése, mi a szókezdő változásával együtt arra vall, hogy emitt az átvétel különböző történeti, illetőleg földrajzi (közletési) viszonyok között történt. Tanulságosan mutatják ez eltérések mellett az előbbi csoporttal való kapcsolatot egyrészt a vogul *pates*-nek (melyben *a = ä*)

ÉO. *pilot, pilt* (AHLQU.), illetőleg *pëlt, pilt* (Vog. Népk. Gyűjt. III : 393, II : 348.) alakja («ein zwischen zwei stangen ausgespanntes netz um fliegende enten zu fangen» AHLQU.), melyben t. i. az árja *dh, d* mássalhangzónak szabályos *l* megfelelője jelentkezik (a mellett a szóvégi *t* eredetibb *s*-ből mint sok más esetben; l. alább az *ezer* és *arany* cikliket); másrészt az árja *vadhá*-képzésnek ugyancsak ily *d > l* s egyszersmind *v > b* (*p*) szókezdő-változást mutató következő másai: finn *pato* «agger, v. sepimentum quo aqua in rivis cohibetur» (*lohi-pato* «structura capiendis salmonibus») | lapp: Fm. *buođo, buotto* (genit. *buođo*) «obturementum fluvii, piscium capiendorum causa oppositum»; Lule *puodo* id. (*qwele-p.* «piscina»); innen denominativumok: Fm. *buođlo-, puotto-* (pres. *buođom*), Lule *pūstu-, puotute-* «verstopfen, propfen» (SETÄLÄ: NYK. 26 : 382.) || ÉO. *pol, pot* «fischwehr, quer über einen kleineren flussarm gebaut» (AHLQU.), DO. *pylü* id.* (PÁPAR). Fölismerjük ezek előrehocsátásával, hogy a magy. *vejsze* (*vejsz, vejcs* Kemenes-alja, *vész* Miskolcz; régi oklevelekben: *veicze, uneize* a tihanyi apátság alapító levelében 1055-ből, *veiez* 1240-ből, *weyz* 1283-ból, *Counweyzy* 1228-ból, *Ahzunweyze* 1260-ból, *veyz-hel* SZAMOTA: Tih. Apáts. Alapítólev. 16. l.; NYSZ. és HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat) «excipula, sagena; halfogó nád-, v. fűzfa-sövény» szintén nem más, mint a szkr. *vádhas-* mása «ölő, v. fogó szerszám» alapértellemmel s alakilag a gyakori árja *a* = magy. *e* hangmegfeleléssel, valamint az előbbi adatokban is igazolt hangzóközi *dh, d > l* (ill. *l, j*) változással; v. ö. az utóbbira nézve magy. *uj* = zürj. *votj. vül*, finn *uude-* «neu». — V. ö. ezekhez: cserem. *vašü* «vejsze» (коты, рыболовный снаряд из дранок), *värs* «madár- és vadfogó háló» (тенета для ловли птиц, зверей); ТРОЛ. 5.); l. a szóközépi *δ ~ v* hangmegfelelésre nézve alább a *méz* cikket.

3. Szkr. *vádhar-*, av. *vadarē-* = cserem. *ater* «falle, fuchsfalle» (кляпы); RBE.), melyben a *t* = *d* úgymint a *vod* «netz» *vot* változatában.

Mint fentebb láttuk, a zendben a rövid hangzós *s* a szkr. *vadh-* igetőnek szorosan megfelelő *vad-* igető mellett hosszú hangzós *vād-* változat is előfordúl. Ez az alakí kettősség adja meg nyitját, hogy a magy. *álgyú* mélyhangú alaprésze (= av. *vūd-*) mellett ugyancsak a magyarban magashangú változat (= av. *vad-*) is található, mely utóbbinak párjai a vogul-osztjákban és zürjén-votjákban is megtalálhatók. Híven egyezik ugyanis a szkr. *vadh-*, av. *vad-* «erschlagen, tödten» igével a magy. *öl-* (*el* JORDC.) «erschlagen, tödten» (*öldöz-, üldöz-, ildöz-* «jagen, nachjagen, ver-

* V. ö. ezekhez még a kaukázusi nyelvekből: grúz, mingrel *bade, szvanét bjad, bäd* «netz» (ERCK. 108.).

folgen» = vogul: ÉV. *al-*, déli *ál-* «tödten; (wild od. fische) fangen»; innen: *alyat-*, *álkát-* «sich herumschlagen», *alést-*, *álést-* «sich mit wildjagen od. fischfangen beschäftigen» és ÉV. *alés*, *als*, KLV. *álš* «fanggeräte» (a vad- és halfogó szerszámok összefoglaló neve), PV. *álás* «a jávor ellen való nagy önlövő íj» (самострѣлъ), tehát régi értelmében véve a magy. «álgyú») = EO. *vel-*, SO. *vel-*, IO. *ved-* «erschlagen, tödten; fangen» (innen: *velp-as* «fang», *velpas-ulam* «gerät tiere zu fangen; waffe»; AHLQU., CASTRÉN) | votj. *vi-*, *vi-*, zürj. *vi-* «tödten, morden», mely utóbbiakban az árja megfelelő *v* szókezdője is jelentkezik. A nyugati rokon nyelvekben nem találjuk e szónak *l* mássalhangzós megfelelőjét; mert ha BUDENZ egybeveti is vele a finn *viile-* «cultro findere, dissecare (pl. ventrem piscis)», észt *vili-* «durchschneiden» (mit dem pflug den rasen) igét: itt, mint a *tő* hosszú hangzója is nyilván láttatja, a magy. *öl-*, vagy *ál-*, osztj. *vel-* rövid hangzós alakokkal nem egyeztethető egész más szóval van dolgunk, mely alkalmasabban vonható a magy. *vé-s-*, lapp *vaije-* «indicere, dissecare» rokonságához. Jobban illik a magy. *öl-*-höz és társaihoz a fentemlített lapp *vatta-* «schlagen (mit der rute)», melynek tőszótagbeli *a*-ja eredetileg magashangú is lehet (I. WIKLUND: Urlapp. Sprachl. 147—160.)

7. Magy. *aladár* [mint tulajdonnév]: «cum villanis Sumoz et *Olodaro*» (1220-iki oklevélben); «*Aladarus*, Banus Slavoniae» (1225.); «*Aladar*, vir nobilis» (1274. NySz.). — KÉZAI Simonnál Attila egyik fiának neve. NAGY Géza szerint: «Előfordult a Peech nemzetségnél, nevezetesen így nevezték Ivánka fiát, az Apponyi család őseit, ki Adorján vára ostrománál esett el; hagyományszerű névvé vált a Guthkeled nembeli Várday-családnál s így nevezték Chete ispán fiát, ki a XIII. század második felében szerepelt s egy ideig a királyné tárnokmestere volt» («Árpádkori személyneveink»; Turul III: 113.). — Köznévi alkalmazása tetszik ki HELTAL Krónikájának következő helyéből, mely Mátyás király holttestének Bécsből való hazaszállításáról szól: «Egy nihány nap mulva szellyébe tőuec a testet és be szurkozác azt mindenfelől, és haióba tőuec azt és mellé adác a *fő Aladart* és Bodo Gáspárt es meg hadiák azzoknac, hogy el vinnéc aszt Székes Feyervárra». E helynek BONFINIUSnál található eredetije: «Postero die mortis corpus regis... in picata capsula reconditum datoque *Primario Aladario*, Bodoque Gaspari negotio secundo amne Albam demissum» (Nyőr 15: 272—3. ll.). A NySz. szerint e szó jelentése: «centurio cohortis prætoriæ; gardekapitän».

< Osszét: tag. *aldár*, dig. *ardar* «vorsteher, ältester, befehlshaber»; *aldarád*, *aldájrade* «ältertum, oberherrschaft, autorität» (Sjögren: Osset. Sprl. 351, 359.).

VÁMBÉRY említi először, hogy Attila fiának *Aladár* neve, melyet eddigelé *Ardarikh* gepida király nevével azonosítottak «a persa-török *Alaidar* szóval azonos, mely zászlóst, vagy ezredtulajdonost, tehát vezért jelent» (Magy. Ered. 187.). Ez előzményre való hivatkozás nélkül mondja el újra SZARVAS GÁBOR e nézetet (Nyőr 15 : 273.): «*Aladár* török eredetű szó s két tagból áll: *alaj* + *dár*. Első része: *alaj* ZENKER szótára szerint egybek közt annyit is tesz, mint: 'gefolge, truppe, schaar, regiment'; *älāj emini* 'major', *älāj beji* 'obrist' s nyelvünkben is sokszor előfordul ez összetett szóban: *olaj-bég* = 'csapatvezér' (mely megvan a bolgár, szerb, rumun s újjörögben is). Második, *dár* tagjáról ZENKERben ezt olvassuk: 'in zusammensetzungen: haltend, habend, besitzend, bewahrend; das halten, fassen'. *Aladár* tehát tulajdonkép annyi mint: 'csapatfő'; BONFINUS idézett helyéből azt sejtjük, hogy *aladár* 'testőrhadnagyot', *fbaladár* tehát 'testőrkapitányt', azaz a testőrség fejét jelentette». Ugyane véleménynyel találkozunk KUUN GÉZA gr. «*Relationes Hungarorum cum Oriente*» könyvében (I : 95.): «*Aladár* = persico-turc. *alajdar*, vexillifer, dux».

Baj azonban az, hogy ez a «perzsa-török *alaj-dar*», mint tényleg létezett szó és méltóságnév semmilyen forrásból nem igazolható s nem egyéb a magy. *Aladár* név magyarázatát ezölző föltevésnél. A «csapatfő» neve az ozmanliban, mint fentebb láttuk: *alaj-emini*, ill. *alaj-beji* s a «zászlós» neve: *hajrak-dár* (nem: **alaj-dár*, vagyis: 'sereg-tartó'). Külömben a magy. *aladár* szó hiteles történeti kelete régibb az ozmán érintkezés koránál s nagy kérdés, vajjon föltehető-e keletről hozott török szókinésünkben ilyen török-perzsa összetétel. A hangtani egyezés sem kifogástalan; mert **alaj-dár* előzmény után a *j* enyészéssel **alédár*, vagy **alidár*-féle fejlemény következne. Ezekkel szemben biztos adat az összet. *aldar*, melynek értelmével is jól egybehangzó az, a mit ez irányban a magy. *aladár*-ról tudunk. A szó utórésze bizonyára a perzsa -*dār* (v. ö. *sar-dār* «hauptling, anführer»: *sar* 'kopf'), de az előrésznek eredete homályos: a török *alaj* szóval való összefüggésének fölvetése semmi alapunk. Megjegyzendő, hogy az összet. a *zürüg* «esel» és *äfs* «stute» szók összetétele: *zürügäfs* «maulesel» s szint-így lesz a *narüg* «eng», *lajüg* «stock» stl. hasonló alkotású szókból a többesben: tag. *narüt'ä*, dig. *nargut'ä*; dig. *lajgüt'ä*, valamint a *k'äsüg* «tscherkesse» szóból az -*on* raggal: *k'äsüg-on* «tscherkessisch» (HÜBSCHM. EO. 114.); bátran fölvehető tehát ilyes elisio az *aldar* szóban is, mire a vele egyébként egyező magy. *aladár* utal.

8. Magy. apa (tő: *apá-* és *ap-*: *apá-m*, *apá-t*, *ap-juk*) 1. «pater; vater»; 2. «ipa; schwiegervater» (Drávamellék); *nagy-apa*, *jobb-apa*, *szép-apa*, *öreg-apa* «avus; grossvater»; *apám-uram* «ipam uram» (Fehér-m., Eszék vid.); *apú rokon* «apai részről rokon» (Veszprém-m.), *apúl testvérek* «csak apáról testvérek» (Somogy-m.). — *apó*, *apók* (Csallóköz), *apaka*, *apóka* (Székelység), *apika* (Baranya-m., Moldva) «väterchen». — *após* 1. schwiegervater»; 2. «grossvater, urgrossvater» (Balaton-vid., Moldva).

Vogul: ÉV. *āplē*, *āplükwē* (dim.) «väterchen», *āpäris* (dim.) «grossvater, urgrossvater» | FLV. *āpa*, KLV. *ōpā* «grossvater; bär»; *āpäris*, *ōpäreš* «grossvater», KLV. *jāni ōpäreš* id. | TV. *qpd* «schwiegervater».

Cseremiszm. *oba* «schwiegervater, der frauen vater (тець» ; Трој.).

Finn *appe-* (nomin. *appi*) «socer».

Lapp: Lule *vuohppa* (plur. *vuohpa'*) «schwiegervater» | Pite *v"ghhpā*, *vōhkpā* id. | déli *vuohpa* (plur. *vuohp'*), *wuōhpo*, *wuēhpa*, *wuūhpa*, *wuūhpo* (plur. *wuūhp'*, *wuūhp'*) id. | Fm. *vuoppa* id. (HALÁSZ) || teri *vīhp*, kildini *vūhp*, notozeroi *vushp* id. (GENETZ Wb. 166.)

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: kürin *ap'aj* «schwiegervater, vater des mannes» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 113.) | abcház *ab*, *abi*, dido *obu*, *obujn* «vater» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 143.).

A törökségben és mongolban is el van terjedve *aba*, melynek jelentése a teleut, sor, szagaj nyelvjárásokban «vater» (*uluṣ aba* «grossvater»), az ozmánban «vorfahr», a csagatajban «onkel von vatersseite», a kacsincziban «älterer bruder», a szagajban, kojbalban és kacsincziban «bär», a mongolban «onkel»; ebből képzések: szagaj *abā* «älterer bruder», teleut *abai* «vater», kizil *abai* «älterer bruder», mongol *abai* «väterchen» | csagataj, teleut *abaka* «väterchen; vatersbruder» | ozmán *abura*, mongol *abaya*, burjét *abaga* «oheim, vaterbruder», tunguz *avaga* id. | altaji, lebed, kún *abayai* id.; teleut, csagataj, mongol *abū* «väterchen» | csagataj, tobolszki tatár *abuška*, uigur *abučka* «alter, greis; ehgemahl, mann» (RADL.: Türk. Wb. 620—22, 631—2.). Látni való, hogy ezektől a finn-magyar nyelvek és a kaukázusiak közül (a mennyire a rendelkezésre álló csekély anyagból egyelőre láthatjuk) a kürin jellemzően térnek el a *p-s* ejtéssel s a különös «schwiegervater» jelentésalkalmazással.*)

*) A «socer» jelentés a «pater» mellett mindenesetre csak

Hogy pedig ennek jelentőséget tulajdonítsunk, azon körülmény ajánlja, hogy több más rokonság-kifejezésre is találunk egyezéseket a finn-magyar és kaukázusi nyelvek közt. Ilyenek jelesül: magy. *anya* (*anyá-m*, *anyá-t* és *any-* ebben: *any-ja* és *anyú* «anyai részről» rokon Veszprém-*m*.) «mutter» és (Drávamellék) «schwiegermutter»; vogul: ÉV. *āñkw*, KLV. *oqñkhw*, PV. *oqñkw*, TV. *oñr*, *oñk* «mutter», ÉV. *āñākwē* «grossmutter», KLV. *gañ* «mutterschwester», ALV. *gñ* «grossmutter (mütterlicherseits)», KLV. *ōñ* «mutterschwester», LV. *āñ* «tante, grosstante (mütterlicherseits)», *oñ* «frau des mutterbruders»; osztyák: ÉO. *añka*, *añgi* «mutter», IO. *añā*, *añē*, SO. *añki* id.; mordv. *aña*: *niz-aña* «schwiegermutter» = sapszug *anga*, abchaz *an*, dido *onu*, *enu*, *enju* «mutter» (Erok. 105.) | vogul: ÉV. *sāsī* (tő: *sās-γ-*), KV. *sās*, PV. *sās* (tő: *sāsš-*) «onkel (mütterlicherseits)», KLV. *sāsē*, ALV. *sās* «vater»; cserem. *čičū* «onkel (mütterlicherseits)»; votj. *čuž-murt* id. és «cousin, neffe», zürj. *čič*, *čoz* «oheim, mutterbruder» = czachur *čōdž*, *čōž*, chinnalug *čiši*, *csi*, abadzech *sše*, *sši*, sapszug *sši* (agul *ču*, rutul *šu*) «bruder» (u. o. 49.) | vogul: ÉV. *kaš*, KLV. *kāš*, ALV. *kās*, KV. *kās*, PV. *koš* «jüngere bruder»: v. ö. kabardin *koš*, *kkoš* «bruder» (u. o.) | vogul: ÉV. *ās*, ALV. *īs*, PV., KV. *īs* «jüngere schwester», SO. *ideč* = dido *esju*, czachur, *iči*, sapszug *ošj*, and *eco*, avar *juc*, karata *jaci*, varkun, kubacsi *juce*, *juci* «schwester» (u. o. 127.) | zürj. *voč* «bruder»: v. ö. kürin *vač* «schwester» (u. o.) | mordv. *očū* «onkel, vaterbruder», cserem. *izačj*, *izāj*, *zāj* «älterer bruder; onkel» = karata *oace*, *vaci*, and *voci*, avar *vac*, *vec*, *vas*, kubacsi *uce*, kaitach *uci*, akuša *udzi*, *uci*, chürkilin *udzi*, *uzi*, varkun *utei*, *ucū*, lók *ušu*, ud *viči*, csecsencz *vaša*, thuš *wašo*, abcház *uoša* «bruder» (u. o. 49. USLAR-SCHIEF. Tschetsch. Stud. 70.); v. ö. még tatár *aču*, *ači* «jüngere bruder», szibériai tatár *ačā* «älterer bruder; oheim» (BUDAHOV I: 792; II: 391.) | mordv. *šaba*,*) cser. *šubo* «kind» (*ik-šebe*, *ik-*

átvitel. Még megőrizték ez utóbbit a magyar és vogul-osztyák, mely nyelvekben a «socer»-nek hangzásban megkülönböztetett idetartozó kifejezései: ÉV. *up* «schwiegervater» | ÉO. *up* «schwiegervater, vater des weibes» (AHLQU.); IO. *ūp*, SO. *ōp* «schwiegervater» (CASTRÉN) | magy. *ip*, *ipa* id., *ipós* (Hevesm.) id. Az, hogy a kürini *ap'ai* «schwiegervater» szónak dido *obnju* mása, valamint ennek *obu* alaprésze (v. ö. dido *onu*, *enu* és *enju* «mutter») s szintígy az abcház *ab*, *abi* «vater» jelentésűek, mutatja, hogy emitt is az utóbbinak értelme veendő eredetinek. V. ö. ezekhez még tabasszarán *aba*, *ava* «vater», mely azonban a tatár eredet gyanujába jöhet.

*) PAASONEN szerint (Türk. Lehnw. im mordw. 155. sz.) arab *šābb* «jüngling, junger mann» (*šābbe* «mädchen») volna, csakhogy ennek használata a volgai törökségben nem igazolható.

siba) «kleines kind» = kabardin *sabij*, *sabi*, abcház *sabi*, abadzech *sabji* «kind» (u. o. 91.) | votj. *äk*, *äkä* «bursche, jüngling», cserem. *ige*, *iga* «kleines kind» (ДѢТЮЩЕ; *igí-sëv* «kinder, дѣти» ТРОШ. 10.) = kabardin *iko*, šapszug *okko* «sohn» (Евск. 129.); dido *egüë* «jung» (u. o. 167.).

9. Magy. *ar*: *anyam ara*, *anyad ara* «avunculus; onkel (mütterlicherseits)»; l. Nyr. 18 : 134.

Vogul: LV. *ār*, *oqr* «verwandter (свой; родня)». A közbeszédben nem használatos, elavult szó, mely REAULY déli vogul énekeiben mindig mint a *jäi'* «atya» szó párhuzamos kifejezése szerepel (*qring ur, jäen ur* «atyafiúi, atyai vér»; Vog. Népk. Gyűjt. I : 114. | *täu jommas jägänne kults, jommas qrennä kults* «ő jó atyjától, jó atyafiaitól elmaradt»; u. o. III : 232. | *perr kultim jommas jäten, jommas qaritén qzri* «hátramaradt jó atyjához, jó atyjafiához kapaszkodik»; u. o. IV : 117.); tehát valószínűleg idősebb férfirokont, nagybátyai részről való atyafiságot jelent szorosabb értelmében.

Osztják: ÉO. *örti* «onkel (bruder der mutter)»; *ort-nē* «schwägerin (schwester des mannes)»; AHLQ.).

V. ö. összet.: dig. *arwāde*, *erwāde* «bruder», tag. *arwād*, *ärwād* «verwandter, freund» (HÜBSCHM. ÉO. 23, 108.) = óperzsa *brātar-*; av. *brātar-*; pahl. *brātar*, *brāt*; parszi *brad*; ujper. *birādar*, *berād* «bruder»; szkr. *bhrātar*-id. = kurd *barā*; kurmandzsī *berā*; zaza *berār*, *berā*; afghán *wrōr*, balūči *brāt*, *brās*, *birāð*, *brað*, *barās* «bruder»; mazāndaranī, gelānī *barār*, szamnānī *berār*, tāti *biruar*; vakhī *wrūt*, šighnī *wrod*, szangliči *wurd*, szariqōli *wrōd*; rōšnī *warād*, yidgāh *wrai* (JUSTI Hb. 218; HORN 45; TOMASCH. Pam. 775; GEIGER Bal. 116.).

Alakilag megfelel az összet *arwāde*-nak az osztják *örti* közbülső hangzójának az előtte álló hangsúly miatt való enyészétével (v. ö. a végzetre nézve: ÉO. *karta*, *karti* «eisen» = összet *khard*, av. *karēta* messor); a vogul alak pedig ehhez ép úgy viszonylik, mint vog. *kēr* «eisen» az osztj. *karti*, votj. *kort*, zürj. *kōrt* másokhoz. Valamint emitten a végzet csonkulása iráni területen is kimutatható (kurd *kēr*, kurmandzsī *khēr*, szangliči *kij* «messer»; v. ö. leszgh *ger* «eisen»), a vog. *ār*, magy. *ar*-nak is föl lehet tennünk ilyen iráni előzményét (v. ö. kurd *barā*, kurmandzsī, zaza *berā*) annál is inkább, minthogy ilyes hangviszonylás a finn-magyar nyelvek más árja elemein is jelentkezik, így: zürj. *orđ* «seite», votj.

urdäs id. = vog. *ur* «seite» = av. *arēda-* «seite»; v. ö. magy. *ar-ánt* «in der richtung, gegen» (l. alább 13. sz.) | magy. *para* «schwimmholz auf fischer-werkzeugen», vog. *pōrā*, *por*, *pgrā* «floss, führe», osztj. *por*, zürj. votj. *pur id.* = av. *pērētu-* «furt, brücke», pahl. *puhr*, *puhl*, kurd *per*, *pīr*, *purd*, *pīrd*, gelānī *purīd id.* | magy. *szer* «art, gattung; reihe», vog.-osztj. *sir* «art, gattung; ordnung, regel, gebrauch», zürj. *ser* «regel, gebrauch» = av. *sarēda-* «gattung, art, sorte» | mordE. *reve* «lamm»: v. ö. osszét: déli *rawod*, tag. *rod* «kalb» | mord. *šurā* «zwirn, faden»: v. ö. eser. *šürtö*, permi *šört id.* és szkr. *sūtra* «faden, schnur», vakhi *šūtr* «wollfaden». Ily kopott végzettű, de az osszét *arwūd* alaknak *w*-je helyett még az eredetibb *b*-vel (av. *brātār-*) jelentkezőnek: lapp-Fm. *oarbe-n*, *orbe-n*, déli *oarpene*, Pite *orēpēna*, kolai *viēppen*, *uorppen* «schwester», *viörpi* «schwester!» (beim anreden einer älteren schwester; GENETZ Wb. 161.), déli *orbo-le*, *orōbole*, *oarbela*: *aika-o.* «cousin, cousine», vaterbruders tochter» (HALÁSZ), finn *orpa-na* «geschwister kinder von seiten der mutter (d. h. des mutterbruders oder der mutterschwester kinder»; ANLQ. Kulturw. 213.); v. ö. a képzésre nézve: *päukkä* és *päökkü-nä* «axt», *aivo* és *aive-na* «schläfe» stb. (l. BUDENZ: Összehus. Alakt. 250.). Ezekben a «férfitestvér, bruder» jelentés részben «nőtestvérokra» nyer alkalmazást, úgy mint a magy. *öcs* is jelent a régi nyelvben s nyelvjárásokban ma is «húg»-ot (soror minor natu). Az általánosabb «nőrokon»-féle jelentésfejlődés révén idetartozóknak látszanak még szoros alaki egyezésüknél fogva: mordE. *w'va* «schwiegertochter», mordM. *šřā*, *šřā* «weib, gattin», *šřā-nä* «junge verheiratete frau, schwiegertochter» (PAA-SONEN: Kielellisiä 22.); továbbá votják *var-mumi* «schwiegernutter», *varm-aj*, *warmaj* «schwiegervater, frauenvater», *varm-aka* «schwiegernutter» (v. ö. *mumi* «mutter», *aj* «vater», *aki*, *ako*, *aka* «tante, muhme»). Ez utóbbiakban a *var*, *war* előrésznek a mordvin megfelelőével egyező «weib, gattin»-féle jelentése következik, a -m végzet pedig valószínűleg nem más, mint az első személyű -m birtokosrag nyoma (v. ö. magy. *név-nap*: *nevem-napja*, vog. *up-ājkū* «ip-öreg»: *upēm-ājkū* «ipam-öreg»), mely ugyan ma az egyes számban nem hangzik (votj. *val* «pferd»: *val-ä* «mein pferd»), de hogy egykor itt is megvolt a többes első személyű -m birtokosrag (*val-mi* «unser pferd») bizonyítja. Ily módon PÁNYZ-PÁFAR szótárának amaz adata, mely szerint «nurus: menyem, menyed; antique: *aram*» — mely után a mai irodalmi nyelv *ara* «nurus» szava képződött — elvégre szintén hiteles lehet fölvevén, hogy ez s az «avunculus» jelentés külön nyelvterületeken voltak használatban.

10. Magy. ár «fluctus, æstus; flut» (*ár-víz* «inundatio aquarum; überschwemmung»; *víz-ár* «wasserflut»; *ár-patak* «scutebra;

quelle»); *árad-*, *árrad-* «exundo; fluten, strömen»; *áraszt-* «exundare facio; ausgießen, ausströmen» (*el-áraszt-* «diluvio; überschwemmen»); *ár-*: *el-ár* (Szatmár-m.) «eláraszt, elönt (vizével a folyó); NySz., MTsz.).

< Szkr. *vār-* «wasser; nass, flüssigkeit (von der milch); regen (= milch der kühe)» || av. *vara-* «regen», *vār-* «regnen» | pahl. *vāran*, ujper. *bārān*, kurd *vārin*, *bārin*, osszét *wārun*, *vārin* «regen»; pahl. *vārī-*, ujper. *bārī-* «regnen» | vakhī *vūr*, szariqōlī *varēš*, *varēša*, balūči *gvārīš* «regen», *gvār-* «regnen» (GRASSM. Wb. 1260; JUSTI Hb. 274; HORN 36; TOMASCH. Pam. 755; GEIGER Bal. 127.). — K a u k á z u s i nyelvekben: lák *b'ar*, arcsin *bari**) «see, pfütze» | kürin *ör*, agul *ör*, jör, *ur* id. | chürkilin *urhu* (genit. *urhwa*, plur. *urhni*) «meer», kaitach, akuša *urɣu*, varkun, kubacsi *uɣu* «meer» (v. ö. az utóbbi adatok utórészére nézve: abadzeoh *χχo*, *χö*, kabardin *χχ*, šapszug *χe* «meer; see», kaitach *kav*, akuša *kov*, chürkilin *khaua*, ingiloi *gub*, grüz *gube* «see»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 127, 100; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 130.).

A kaukázusi alakokkal való egyezésre már DANKOVSKY utal («ár = kauk. *uor*, *or* fluxus»; Magy. Nemz. Marad. 18.) és nyomában ERDÉLYI (Stammverw. d. Hung. 8.). — A magy. *ár* = szkr. *vār-* «wasser» azon «grosses wasser»-féle jelentés-megszorítással, melyet a kaukázusi adatok tükröznek. Minthogy az értelem az utóbbiakkal szorosan egyezik s másrészt az *ár* alak is hű mása a lák *b'ar*, arcsini *bari* fölvehető **var*, **vari* előzményének, nincs kizárva azon eshetőség, hogy a magyar szó közvetlenül kaukázusi területről került, vagyis benne úgy mint a *bocskor*, *agár*, *piczurka* s más szók esetében (l. e. cikkeket fönt 2. sz. és alább 35. és 26. sz.) kaukázusi révén került árja szóval van dolgunk. Ezen fölvételt javálja, hogy a rokon nyelvek magashangú (s ennél fogva rokonsági alapon a magy. *ár*-ral nem egyeztethető) megfelelői, jelesen a cserem. *jär*, *jer* «see, teich» | mordv. *järhke*, *ärhka*, *ärke*, *erke* «see», finn *järve-* (nomin. *-vi*), lapp *jaure*, *javrre* id. (l. BUDENZ:

*) Ugyanily hangmegfeleléssel viszonylanak egymáshoz: arcsin *bate*, lák *barz* «mond, monar» és chinnaug *vaate*, buduch *vaaz*, kürin *varz* id. (EROK. 103.) | arcsin *barq*, lák *bargh*, avar *baq* «sonne» és akuša, chürkilin *varɣhi*, rutul, czachur *virix* id. (u. o. 130.) | arcsin *bokl*, lák *burk*, ud *boq* «schwein» és czachur *vok*, buduch *vaak* id. (u. o. 126.) | arcsin *bek* «schaf» és czachur *voka*, rutul *vuga* id. (u. o. 121.).

MUGSz. 750.) is inkább a kaukázusi *jör, ör, ur*, ill. *urhu, urzu* alakok nyomán érthetők. V. ö. ezekhez még: ÉO. *jert* «regen», *jertl-* «regnen» (AHLQU.).

11. Magy. *ár, ár* «pretium; preis»; *áros* «venditor, mercator; venalis; pretiosus; carus; verkäufer, kaufmann; verkäuflich; wertvoll, teuer». — *áru* «pretium, merx; preis, ware»; *árvil-* «vendito; prodo; paciscor; verkaufen, feil bieten; handeln, feil schen; verraten»; *árús* «mercator; kaufmann».

Finn *arvo* «pretium aestimando constitutum, conjectura; wert, achtung, preis»; *arvaa-* (infin. *arvata*) «conjectando aestimare, conicere, arbitrari» (*hinta a.* «den preis schützen») | észt *aru* «berechnung, anschlag, ansicht, überlegung, verstand»; *arva-* «schätzen, raten, meinen, erachten; zählen, rechnen».

Lapp: Lule *ārēvuo, ārvēvuo'* «wert»; *ārviēti-* «verstehen, erraten», *ārāvātalla-* «beurteilen» | Pite *ārēvētē-* «mutmassen, erraten, denken» | déli *ārveti-, arviēt-* «denken, mutmassen; bemerken, in acht nehmen, verstehen» (HALÁSZ) | Fm. *arvo* «wert, achtung»; *arvode-* «verstehen», *arvale-* «vermuten, erraten» | *teri ārvā*, *kildīni*, *notozeroi ārv.*, *arv* «wert, preis»; *akkalai arvode-* «schätzen», *teri ārv'de-*, *teri, kildīni arvē-*, *akkalai arvode-* «erraten», *ārvodūs, ārvyos* «rätsel, gleichniss» (GENETZ Wb. 7.).

MordE. *artše-* (*artē-*) «denken, vermuten, meinen, überlegen» (NyK. 24 : 49.) | mordM. *arse-* «denken».

Zürjén *art-* «überschlagen, überschlag machen»; *artal-* «denken, bedenken, nachdenken, überlegen, erwägen, meinen, mutmassen, schliessen; zählen, herzählen, berechnen, ausrechnen»; *artaš-* «sich mit jmdem berechnen» (WIED.).

Vogul: ÉV. *ärtél-* «überlegen, bedenken, erwägen, klügeln»; *ärtiñ* «klug, überlegt» | KLV. *ärtél-* id. || KV. *örm-*, ÉV. *örēml-*, PV. *örēml-* «kosten, versuchen, schmecken».

Osztják: ÉO. *artala-* «kosten, schmecken, versuchen; schätzen»; *armat-* «verstehen» (AHLQ.).

< Szkr. *arghā-* «wert, preis», ebből: *arh-* «etwas aufwiegen, d. h. ebenso viel wert sein» (*āti-a.* «vorzüglich wert sein», *prā-a.* «an wert übertreffen»; *arhānū* «verdienst, gebühr»; GRASSM. Wb. 110, 121.) || osszét *arγ* «preis, wert»; örm. *yargem* «ehren, schätzen» (HORN 17; HÜBSCHM. EO. 23.). — Av. *arēš-*

«verdienen, wert sein», *arežah-* «wert, preis» (JUSTI Hb. 29.), *arežja-* «wert, würdig, wertvoll» (GEIGER Hb. 192.) | pahl. *arž*, ujper. *arž-*, *erž* és *arz*, *arz*, *erz-* id. (HORN 17.).

Hogy a magy. *ár* «pretium» szónak köze van az ujperzsa *arz*, *erz* szóhoz, már BEREGSZÁSZI említi (Ähnl. d. Hung. Spr. 98.); l. még: Ethnogr. V : 177. — Igen természetesen kerülhetett át az ókori iráni kereskedelem révén számos egyéb műveltségszóval a «pretium» szava is a finn-magyar nyelvekbe. A magy. *ár*, *árr*, szabályosan megfelelő mása az összet. *arj*-nak s szintígy a finn *arvo*, *arvaa*- alapszava a szkr. *arh-* av. *arēž-* igei alakok hangbeli előzményének (szkr. *arh-* < **argh-*: *arghá-*). Nincs szükségünk tehát arra, hogy — mint BUDENZ teszi (MUGSz. 749.) — e szavaknak s továbbképzéseiknek (zürj. *art-*, vog. *ärt-* denom. -*t* képzővel, mely mása a finn-lapp *d*-nek ezekben: *arvaa-*, *arvade-*; l. BUDENZ: Összeh. alakt. 120—127.) további «spectare»-féle alapértelmét kutassuk, illetőleg az ily jelentésű vogul *āñkwät-*, *āñghurmät-* szókkal családósítsuk.

12. Magy. *ár*, *árr* (acc. *ára-t*, *arra-t*) «subula; ahle, pfriem» (NySz.); *varga-ár* «schuhmacher-pfriem».

Finn *ora* «terebra minor (clavus ferreus candens, quo terebratur) | észt *ora*, liv *ora*, *vora* «brennbohrer, pfriem, dorn (im schloss), insectenstachel».

Lapp: teri *viorre*, kildini *uorr*, notozeroi *ua,rr* «ahle, pfrieme» (GENETZ Wb. 158.).

MordE. *uro*, mordM. *ura* «grosser pfriem» (PAASONEN: Kie-
llesiä 21.).

Cseremisiz *verēž* «ahle, pfriem» (ШИДО; ТРОJ. 8.), *verēž*, *vürüz* (BUDENZ: MUGSz. 751.).

< Szkr. *ārā-* «ahle, pfriem» (wahrscheinlich von *ar-* «hineinstecken, hineinsetzen, einfügen»; GRASSM. Wb. 182, 98.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL megvan: *ár* = szkr. *ārā-* subula, *vargaárr* (Finnit. törekv. 20.). — A cser. *verēž* nyilván diminutív képzés (mint: *kutkuž* «adler»: finn *koika*, *pomuž* «sinus»: mordE. *pongo* id.; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 236.); szökezdője pedig parasiticus v, úgy mint ebben: cser. *vadar* «euter» = f. *utare-*, mord. *odar* id. = szkr. *udhar-*, gör. *οἰδωρ* id. A különös alaki és jelentésbeli találkozás az *árja* alakkal igen valószínűtlenné teszi BUDENZnek ama nézetét, mintha az idézett finn-magyar szavak «fúró, forgó, csavaró» alapértelemmel a magy. *örvény*, *örül-* stb. családjához tartoznának (MUGSz. 857.).

13. Magy. ar: ar-ánt, éránt, íránt 1. «e regione, e directo, juxtim; erga, versus; in der richtung, gegen» (*hegy aránt megy* = «hegy felé megy, erga montem»; NySz., MTsz.); — 2. «quoad, circa, de, respectu; hinsichtlich, bezüglich, betreffs» (*«ujjabb bú ér a fiam aránt»* = «fiam miatt, mihi angescit de filio iegritudo»; NySz.); «ért, miatt, végett; für, wegen» (*szemem aránt vótam a dohtornál*; MTsz.); — 3. «modo; in...weise, in...zustande» (*«ha jelen lenne maga, mindenek jobb aránt esuének»* = «jobb módon»; egy-aránt «æqualiter, æquo modo»).

Vogul: ÉV. *ūr, ur*, KLV. *ur*, TV. *or*, KV. *vor* 1. «seite, gegend, richtung» (pl. TV. *khgtél qntantné or* «sonnenuntergangs-seite»; *urā-urā jāñžüsi* «wendet sich von einer seite nach der anderen»; *ñil' urél sa'iréstā* «schnitt es so, dass es vierseitig wurde»; Vog. Népk. Gyűjt. II, 129, 295; *urñ jiw* «oldalas, szögletes fa»); KV. *kwäl-vor* «wand» (*kwäl* «hans»), *mól vor* «vordere wand»; — 2. «ursache, sache» («ok, pričina» RRG.; pl. *ně-müt ur ātim* «es hat gar keine ursache»; KV. *khgjer vor kholžem* «ich höre eine listige sache»; Vog. Népk. I: 167.); — 3. «art, weise» (pl. *man urél* «auf welcher weise?» *ti urütél vārāln!* «mache es auf solcher weise»; TV. *māñ uru* «szerintünk; nach unserer weise»).

Osztyák: ÉO. *ūr, vor* 1. «ursache» (AHLQ.); *vorua* «für, wegen»; *si-v.* «darum», *muj-v.* «warum», *li vorelna* «ihretwegen» (NyK. 11:166.); — 2. «art, weise»: *ūr ūrna* «auf vielerlei weise» (AHLQ.).

Zürjén *ord* «seite, umgebung (des hauses)»; *ord-in* «bei», *ord-is* «von, von aussen her», *ord-ö* «zu»; *ord-li* «rippe», *ordsa tui* «seitenweg», *ordjöld-* «bei seite lassen, auslassen, vorübergehen» (WIED.) | *permi ord-li* «rippe», *örtson* «bei seite, bei», *örtso* «zur seite, zu», *örtsis* «weg von» (GENETZ OP. 9, 10.).

Votják *urd* «rippe», *urd-li* «rippenbein», *urd-kic* «fledermaus» (*kic* «dünne haut»). — *urdäs* «seite; futter, unterfutter»; *urdäs-kuton* «tasche». — *urtsä, urtsi, urtä* «nebeneinander, zusammen» (*urtsä karvni* «vereinigen, zusammenbringen»); *urtsin* «neben, an der seite».

CseremM. *ördö* «seite» (срочина; TROJ. 43.), cserS. *örtösö* «a latere situs» — cserS. *örtöz*, cserM. *ördöz* (TROJ. u. o.), *ördez* (CASTR.) «seite»; *ördöz-lu* «rippe». — *örtözes, örtöskö; ördöskü* «oldalra,

félre ; ad latus» ; *örtöstö, ördestä* (loc.) «a latere» ; *örtözgeč* ; *ördes-gič* (abl.) «a latere».

MordM. *irdes*, mordE. *irdes, irdis* «rippe» (PAAS. Mordv. Lautl. 92.).

Lapp : *teri jierhte*, kildini *ierht*, notozeroi *iert, iert* «seite» ; *jiert-čirk* «rippe» | Lule *iertik, iertik* «seite», *ie-taktie* «rippe» | Pite *erhtik* «rippenseite», *č-takte* «rippenbein» (HALÁSZ) | Fm. *ärteg* «costæ, latus».

< Szkr. *árdha-* (nom. *árdhas*) «seite, hálfté ; gegend, ort» (a *rdhak* «abgesondert, fern, abseits» alapjául szolgáló *rdh-* igei többl; GRASSM. Wb. 114, 115, 290.) || av. *arəda-* «seite, toil» (GEIGER Hb. 192.). — Osszét : dig. *ardäg*, tag. *ärdäg, ärdäg* «seite, hálfté, halb» ; postpositió gyanánt alkalmazva : tag. *uordama, vordämä*, tag. *ürdäm* «dahin, dorthin» (*vo-* «jener»), dig. *ärdämä*, tag. *árdäm* «hierher», *alirdäm* «nach allen seiten» (*ali* «jeder» ; HÜBSCHM. EO. 24.).

A zürj. *ord* egybevetése az av. és osszét egyezésekkel megvan már STACKELBERGENÉL (Irano-finskija leksik. otnoš. 8.) ; l. még : Ethn. V : 178. — A finn-magyar nyelvek árja elemeiben gyakori *u* hangmegfeleléssel (mely az osszét *ärdäg* alakban is tapasztalható) hangalak és jelentés tekintetében hű másai a szkr. *árdhas*-nak a cser. *ördöz, örtöz*, mord. *irdes* s talán még az eredeti mélyhangúság megőrzésével : *) votj. *urdäs, urts-* : *urtsä, urtsin* ; z. *orts-* : *ortson, orto*. Kopottabb, jelesen a szkr. *árdha-* töalakot, illetőleg az av. *areda-* nominativusának (*aređō*) változatát tükrözik a cser. *ördö*, votj. *urd*, zürj. *ord*, továbbá parasitikus *j* előtételével : lapp *iert, jiert*. Az utóbbi mellett a finnmarki *ärteg*, lule *iertik*, pite *erhtik* az osszét *ärdäg* képzésre emlékeztetnek. Ismét különneű átvétel a vogul-osztják *ür, vor, vör*, melyben a szóvégzetnek ugyanazon alakulatát tapasztaljuk, mint fentebb a magy. *ar* «avunculus» szó tárgyalása kapcsán említett eseteknél (l. 9. sz.). Hogy a kondai vogul és északi osztják alakok szókezdő *v*-je is — ép úgy mint a lapp megfelelők *j*-je — járulékmássalhangzó lehet, azt néhány biztos analogia igazolhatja. ÉV. *vänkér* «haken, griff, krümmung», EO. *vänxrep* «krücke : ofenkrücke» : osszét *ängur* «haken, angel» ;

*) Zürjén *o*, votják *u* hangzó ugyanis sok esethen magas (:) hangzó képviselője (pl. z. *lol*, votj. *lul-* = magy. *lél-ek* ; z. *lop*, v. *lup* = magy. *lép* «milz» ; l. NyK. 25 : 173.) ; votj. *urdäs*, permi *orts-* : *ortson* stb. lehet tehát hangrend tekintetében is egyező mása a cser. *ördöz*-nek.

v. ö. av. *aŋku-*, szkr. *āṅka-* «baken» (l. fönt az *ág* czikkben; 1. sz.) | KLV. *wantēr* «magen», ÉV. *qutēr* «mutterleib, inneres» = av. *añtara-*, összet. *andqar* «das innere», szkr. *āntṛā-* «eingeweide» | KV. *vōrēz* «sichel» = tat. *urak* id. (BUDAGOV I: 120.) | KV. *vōrl-* «ernten»: tat. *ur-* id. (u. o.) | PV. *vulu* «vorspann» = tat. *ulan*, csag. *olak* «zugtier» (u. o. 152.) | KV. *vōrlēz* «gabonamag» = tat. *urluk* id. (u. o. 126.). Jelentésben és hangértékben egészen azonos vog. *ur* szóval a magy. *aránt* alapszava (v. ö. a végzetre nézve: magy. *szer-ént*; *orc-ént*, *ar-ént* «szemtől szerbe» MTsz.; *gyan-ánt*, *hasm-ánt*, *magyar-ánt* stb.; l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MagyNy. 684.), melynek e szerint «oldal» alapértelmet kell tulajdonítanunk, vagyis: «hegy *aránt* megy» = «hegy *felé*», vog. *ūr-pālne* (v. ö. *fél*, vog. *pāl* «seite, hälft»). Megjegyzendő, hogy az *aránt*-nak *ēránt*, *iránt* mellékalakjait a NySz. írott nyelvemlékbeli adatai még nem ismerik, tehát nem alkalmasak arra, hogy pl. belőlük a szókezdetnek *j-s* előzményére következtessünk (l. SZILAST: Nyr. 24: 290.). Az *aránt* népetimológiai elemzésével (így: *arán-t*) vélhetjük az *arányoz* (későbbben: *irányoz-*) «in einer richtung gehen, trachten; zielen; dafür achten, mutmassen» ige keletkezését, melyből egészen újkori elvonás az *arány* «scopus, meta» (SÁNDOR ISTVÁNNÁL; l. SIMONYI: Magy. Nyelv I: 250; tehát nem a *sová-ny*, *kemé-ny* stb. képzése, mint: Nyr. 24: 289.). A nyelvújításból divatba hozott «proportio» jelentés (l. Nyr. 25: 212.) tudákos alkotás lehet (mint a lappból szerzett *minta*, vagy az oszmánliból való *arszlán*): v. ö. oszm. *oran* «maass, proportion (aripa, rponopnia)», *oran ile* «aránynyal, mit proportion», *oransiz* «aránytalan» (BUDAGOV I: 120.).

Az av. *arēda-* «seite, teil», szkr. *ardhá-* «halb; hälft», *ardha-* «seite, teil» jelentései mellett alig lehet benne kétség, hogy a zürj. *ord*, votj. *urd*, cser. *ördö* árja képmásának megfelelője a vogul *ūrt*, *urt* «teil», KV. *vort*, PV. *vurt*, TV. *ūrti*» szó is, melyből szabályos denom. képzés: *ūrtti-*, *ūrt-* (*vort-*, *vurt-*) «teilen», ÉO. *ort-*, *ortil-* «teilen, zerteilen; entzweien» (AHLQ.), IO. *örd-*, SO. *ūrd-* «teilen». Sőt hihető, hogy az *ar-ánt* alapszava mellett megvan a magyarban is a vog. *urt*-nak megfelelő teljesebb alak, jelesen az oldal «seite» szó elő részében, mely szó a maga egészében a votják *urd-lī* «rippe» másának tetszik igen természetesen érthető assimilatióval (t. i. *oldal* e h. **ordal*); v. ö. a végzetre nézve: magy. *nép* «populus», mely BUDENZ szerint a votj. *nīl-pi* «kinder» megfelelője (MUGSz. 402.). Hogy miként nyerhette az eredeti «oldalsont»-féle értelem az «oldal»-ét, arra találó analogia a magy. *homlok*: «stirn», mely BUDENZ szerint (MUGSz. 109, 705.) voltaképp «homlokcsont»-ot jelent s így tagolódik: *hom-* (= votj. *kim*, észt *kulm* «stirn») és *-lok* (= vog. *lur*, *lu*, votj. *lī* «bein, knochen» megtoldva dimin. *-k* képzővel). Megjegyzendő e pontnál,

hogyan az ÉV. *qñtil*, KV. *qñtél*, PV. *qñtél*, TV. *antél* «rippe», illetőleg ÉO. *oñti-lū* «rippe» (AHLQ.), melylyel BUDENZ (MÜGSz. 837.) a magy. *oldal*-t egyezteteti, az utóbbinak szóközépi *l*-jét meg nem magyarázza, mely pedig a nyelvemlékek tanúsága szerint nem járulékos, hanem régi elem.

14. Magy. **arany** (székely *arany* «aurum; nummus aureus; gold; dukaten» (*szin arany* «gediegenes gold», *koronaarany* «krontaler»; *arany-állú* «sárga rigó», *arany-málingó* id.); *aranyoz*-, *aranyaz*- «auro, inauro; übergolden, übeziehen mit gold»; *aranyász*- «gold waschen», *aranyász* «aurilegus, aurilotor; goldwäscher» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sqrñi*, *sorñi*, *sorni*, KLV. *sqrñi*, ALV. *sarñi*, KV. *surñi*, *surñi* «gold»; *sorñi-ülñ* «aranypénz; dukaten»; *Sornikwé!* «Herr Gott!» (ÉV.)

Osztják: ÉO. *sarni*, *sorni* «gold», obdorszki *sarniñ ox* id. (*ox, vox* «metall»; AHLQ.) | SO. *sarña*, IO. *sorña* id. (CASTR.), *sarñi* id., *sarñeñ vox*, *sarñe-vax* «goldmünze» (PÁPAI).

Zürjén *zarñi* «gold», *zarñial*- «vergolden» (WIED.) || votják *zarñi* «gold»; *zarñi-koñdon* «goldmünze»; *zarñial*-, *zarñijal*- «vergolden».

Cserem. *šörtñü*, cserM. *šörtñe*, *šörtñü* «gold».

MordvinM. *širñü*, mordE. *širñe* «gold» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 79.).

< Av. *zaranya*- «gold; golden» (a *zar*- «glühen, gelb sein» töből; JUSTI Hb. 122; GEIGER Hb. 241.) | pahl. *zarñ* «golden», ujper. *zerin*, *zerni* (HORN 145; HÜBSCHMANN: Pers. Stud. 69.). || Osszét: dig. *suɣzarine*, *suɣzärine*, tag. *sizɣarin*, *sizɣärin*, *sizɣärin* «gold; golden», melynek előrésze HÜBSCHMANN szerint (EO. 56.) a dig. *suɣdäg*, tag. *siɣdäg* «rein, heilig» előrésze (*suɣd* = av. *suɣta*-) volna, úgy hogy *suɣzärinä* ezt jelentené: «reines gold». — Szkr. *híranja*- «gold, goldschmuck. goldschatz; golden» a *har*- (eredetileg: *ghar*-) «zürnen» töből, melynek «glühen» alapértelme kitetszik a szkr. *hári*- «feuerfarben, goldgelb, glänzend gelb» képzésből (GRASSM. Wb. 1666, 1647, 1648.).

Említik már ezen egyezések egyes adatait: KLAPROTH («votj, *sarne*: osset. *suchsarine*»; Asia Polyglotta), SJÖGREN «Zur Metall-

kunde der alten Finnen u. anderer tschudischen Völker» értekezéseben hivatkozva már az av. és szkr. alakokra (Gesamm. Schrift. 632.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («arany = szkr. *hirañjah*, zend *zaranja*, zara, ujper. *zer*»; Magy.-árja Nyelvhas. 17.), CUNO («vog. *zornî*, sir. *zarnî*: skr. *hirañya*, zend *zaranja*» Forschungen: 57.), AHLQUIST (Kulturw. 72.), DIEFENBACH (Völkerkunde II: 221.); DONNER (Vgl. Wb. 65.), SOHRADDER (Sprachvergl. 257.), KÖPPEN («Matjerialy: 59, 60.), TOMASCHKE (Ausland 1883, 705. és Sitzungsber. d. Akad. in Wien, Phil. Hist. Cl. 117. köt.), KUUN GRÉZA (Relat. Hung. I: 22.) és STACKELBERG (Irano-finskija leks. otnoš. 6.); l. még: Étnogr. V: 8, 17, 179, 180. — Jellemző az $\frac{1}{2}$ előfordulása a finn-magyar nyelvek alakjainak végzetében, mi legalkalmasabban az av. *zaranja*-hangzás nyomán érthető. Az árja elemekben gyakori $a \sim \varepsilon$ hangmegfeleléssel jelentkezik: mord. *širñä* és cser. *šörtñe* (v. ö. az összetban: *szuzärine* és *szuzarine*); e mellett a *t* betoldás az utóbbiban a cser. *kürtñö* «eisen» hangalaki hatása lehet, mely viszont a *-ñö* végzetet vette át az «arany» szavától (v. ö. zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen»).

Tekintve, hogy az egymáshoz hasonló fémek nevezei egyébként is gyakran fölcserélődnek egymással (pl. magy. *őn*, cser. *vulne* «zinn» = vog. *āln*, *oāln* «silber»; finn *vaske* «kupfer» = magy. *vas* «eisen»), igen könnyen lehetséges, hogy a KLV. *tyrñ*, ALV. *tarñ*, FKV. *tyrñ*, PV. *tarñ*, *tarñe* «kupfer» sem más, mint az egészen hasonló hangzású vog. *sarñ*, *sqrñi* «gold» mintaképe valamely változatának átvétele. E pontnál figyelembe veendő, hogy az ó-iráni *z*, mely az Avesztában is *z*, az ó- és ujperzsában is igen gyakran ölt *d* alakot, pl. av. *zasta*- «hand» = óper. *dasta*-, ujper. *dast* id. = szkr. *hastu*-id. | av. *zaredaya*- «herz», szkr. *hrdaya*- = (alaprészében) ujper. *dil* id. | av. *zrayah*- «meer» = óper. *draya*-, ujper. *daryā* id. stb. (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 220.); sőt — bár kétséggel — egybeveti is ez alapon Horn az idézett iráni szavakkal a görög írók *δαριζός* szavát. Másrészt nincs kizárva azon eshetőség sem, hogy a szókezdő *z* (*ð*, *s*) > *t* változás vogul nyelvterületen ment végbe, természetesen nem egyidejűleg a *sqrñi* átvételével; v. ö. erre nézve: vog. *tqw* «zweig», f. *hako*: szkr. *śākhā*- «ast, zweig» | vog. *tās*-, FO. *sos*-, magy. *asz*- «trocken werden»: szkr. *śus*- «trocken, dürr werden» | vog. *štér*, osztj. *št* «herr, fürst» (istenekről is mondva): av. *ahura*- «herr, herrscher (von göttern u. von fürsten)», melyet a szkr. *āsura*- «himmlisch, göttlich» szóval vetnek egybe (l. alább a magy. *úr* cikkét) | vog. *štér* «tausend», osztj. *šorés*, *šaras*, *šores* = szkr. *śahasra*-, av. *hazañra*- id. | magy. *szekér* «wagen», SO. *líker* «schlitten» = szkr. *śakata*- «karren, wagen».

15. Magy. *arasz* (*arasz*t Palóczság, Torontál-m.) «*palmus, spithama; spanne*»; *araszol*- (*arasz*tol-) «*spithama metior; mit der spanne messen*».

Osztják: ÉO. *sōres, sūrt* «*spanne*» (AHLQU.) | DO. *sort* id., *aj sort* «*kis arasz*» (PÁPAI).

Vogul: ÉV. *tārēs, KLV., KV., PV. tōrēs* «*spanne*» (PV. *kās t.* «*nagy arasz*», *kersēm t.* «*kis arasz*»), ALV., TV. *tgras* id.; *tārsl-, tōrsl-* «*mit der spanne messen*».

< Balüči *sarōš, šārōš, suruš* «*ellbogen*» (GEIGER Bal. 146.) | *šighni čerost* «*vorderarm*» (TOMASCH. Pam. 785.).

Mint hogy a magyarféle nyelvek «*arasz*» szavának további rokonsága ki nem mutatható, másrészt eredeti értelme sem fejthető ki e nyelvek köréből, igen valószínű idegen származása, különösen midőn a legépebb osztják *sōres* alaknak oly hű és jelentésben is alkalmasan egyeztethető párja található az iránság terén, minő a balüči *sarōš*. Itt csak azt kell fölvennünk, hogy az «*arasz*» (bizonyára már az eredeti iráni nyelvterületen) kissé nagyobb mértéknek, t. i. a «*könyök*»-nek kifejezéséből fejlődött, mire találó analógiát nyújt az ujjper. *bāz* «*spanne*», mely az av. *bāzu-*, szkr. *bāhu-* (= ujjper. *bāzū*) «*arm*» szóval függ össze, tehát eredeti értelme: «*armlänge, elle*» (VULLERS a *bāz*-t «*klafter; spanne*» jelentésekkel magyarázza; I. HORN 38.). Hasonló viszony van ezek közt is: finn *vaaska*, mordM. *vaska*, votj. *viš*, zürj. *veš* «*spanne*» és cserem. *vážek*, cserM. *vočik* «*klafter*» (TROJ. 5, 7; v. ö. a *-sk* = cser. *-ž*, *-č* hangmegfelelésre: BUDENZ Összeh. Alakt. 30.), valamint a német *elle* (középfeln. *elle, elne*, ófelném. *elina*, gót *aleina* = gör. ὀλένη «*ellenbogen, arm*», lat. *ulna* «*ellenbogen, arm; elle*») sem jelentette eredetileg azt a mértéket, melyet ma, t. i. a «*rőf*»-öt (a kinyújtott kéznek az ujjak hegyétől a vállig számított hosszúságát), hanem csak a «*könyök*»-öt (az alkar hosszúságát a könyöktől az összeszorított marokig; I. KLUGE VI. kiad.). Megjegyzendő, hogy a tájnyelvi *arasz*t végzete is magyarázatot nyer ilyen módon a *šigh. čerost* «*vorderarm*» útján.

16. Magy. *ármány* «*cseleszövény; list, hinterlist, ränke*» (székely; Nyr. 17 : 133.); *ármányos* «*más ellen áskálódó, a maga hasznát kereső, martalékos; intriguant, selbstsüchtig, egoist, hab-süchtig*» (Nyr. 17 : 273.); Csúznál (1723.) egyértelmű az «*ördögi*» szitokszóval («*improbis, pravus; lasterhaft, gottlos*» NySz.): *po-gánnyal czimboráló, ördöggel szövetkező ármányos pribék* | egészen *fene ellenségünknek, a pokolbéli sátánnak, ármányos szaggyatással*

adjuk [életünket] | *ármányos eretnekségre* nem vetemedtünk | tem-
lomúl magának választott szívünkben *ármányosan* kiűzzük, ki-
rekesztjük (NySz.). — OTROKOCSINÁL (1693.): «*ármányos* accipiunt
pro illis rusticis, aliisque incolis, qui nonnunquam milites passim
liberius diversantes persequuntur» és «Constat apud nos . . . velut
convitii loco, sive ab irato, sive jocum vel petulantiam exercente,
vibrari in alium idiomate nostro, a militibus imprimis, *tò Ármá-
nyos*» (Origines Hung. II: 150, 151, 256, 326.). — SZABÓ DÁVIDNÁL
(1792.): «*ármányos*, lator, kalóz, tolvaj; tsintalan; *ármányos*
gyermek; *ennye ármányos*! (Kisdéd szótár, 12.). — KRESZNERICS-
NÉL: «latro, praedo, nequam».

V. ö. pahl. *āharman*, *ahr(a)man*, ujper. *āhriman*, *aharman*,
ahraman, av. *añrō-mainyuš* «der verderbende geist, name des
obersten der dämonen» (az *ahra* «quärend, peinigend, böse,
verderblich» és *mainyu* «geist, genius» szavak összetétele); innen:
örmény *arhmn*, *haraman*, *χaraman*, gör. Ἀρεμάνης (GEIGER Hb.
295; HÜBSCHM. Arm. Gramm. I: 26.).

Bár az *ármány* névszónak elterjedtségét a székelben és
Debreczen vidékén hiteles közlők igazolják, nincs kizárva, hogy
az mégis az *ármányos* melléknévből való újabb elvonás. De ez
utóbbi szóval már OTROKOCSI FÓRIS FERENCZ foglalkozik (az *örmény*
= lat. *aramaeus* és szkitha *arimasz* népevekkel egybevetve);
utána pedig CORNIDES, JERNEY (Kel. Ut. 175.), IPOLYI, KÁLLAI
FERENCZ stb., legújabbán KUUN GÉZA (Relat. Hung. I: 23.) ugyan-
csak a perzsa *Ahriman* mithológiai alakra való utalással. Minthogy
régibb korból a szó használatára nincs adatunk, azt tehetjük föl,
hogy az mint tájszó élt s maradt fenn a honfoglalást megelőző
időkből. Alakilag az *ármány-* alapszónak mindenestre igen jól
megfelel a pahl. *āharman*, vagy mint HÜBSCHMANN olvassa *ahr(a)-
man* s a jelentés is egészen fedezi az *ármányos*-ban az «ördögi»-t,
mi alatt tudvalevőleg szintén «ravasz, rosszakaró, gonosz» lényt
értünk. A perzsák régi vallásának és mithológiájának számos
nyelvbéli és folklorisztikus ténynyel bebizonyíthatólag óriási ha-
tása volt a környező alacsonyabb műveltségű népekre; kétségtelen-
nül innen kerültek hozzánk az *isten* és *manó* mithológiai nevezetek
is s hogy az *ahr(a)man* szintén közismeretes volt a szomszédos
altaji népeknél, mutatja, hogy a kurgizeknél az izlám révén került
Eblasz fogalma és neve máig sem volt képes kiszorítani az
Arman-t, továbbá hogy e név fennmaradt a votjakban is, hol
Tušmon-Aman (az utóbbi e h. **Arman*, mint votj. *kwani* «fischer-
angel» = tör. *karmak* id.; votj. *kwami* «muschel»: v. ö. mong.

gurbil, gürbel «eidechse») az embereknek és állatoknak vészthozó *dæmona*; l. minderről bővebben: Ethnogr. VII: 220—222. ll. Hogy a magyarban az *ármány* nem jutott nagyobb nyelvbeli szerephez s elterjedtséghez, annak az *Ördög* és *Sátán* lehettek okai, melyek mellett alkalmazására, minthogy emezekkel ugyanegy fogalmat jelölt, nem volt különös szükség. Fennmaradhatott azonban a szó az *ármányos* melléknévben, melyben a mithikai képzet elhomályosodván az értelem az *ahr(a)man* tulajdonságait emeli ki. Az *ármány* szónak e története egyszersmind bizonyítja, hogy az *ördög*-nél fiatalabb, vagyis körülbelül a szasszanida korban kerülhetett hozzánk; mire különben a pahl. hangalak is utal.

17. Magy. árva 1. «orphanus, pupillus; waise»; — 2. «viduus, solitarius; verwitwet, einsam» (NySz.); — 3. «hitvány, ügyefogyott, élnetetlen; schlecht, dürrtig, ungeschickt» (székely); *árva jószág* «silány holmi, v. hitvány, göthös, beteges ember, marha» (székely); *árva leves* «hús nélkül készített vékony rántott leves» (Kolozsvár); *árva szájú* «kevés szavú, csendes, jámbor ember» (Pestm.). — *árvahod-ik, árvászod-ik* (székely) «waise werden» (MTsz.).

Finn *orpo, orvo* «verwaist, waise»; *orpo-lapsi* «waisenkind».

Lapp: Lule *aräpäč* «witwe» | Pite *örhpäs, orhpäs* «waise» | déli *arbuje* «wittwe»; *arbues*: a. *kärmänejjä* «wittwer» (k. «mann»; HALÁSZ) || Fm. *oarbes* «waise, verwaist».

MordE. *uros, urus* «waise» | mordM. *urəs, u.-id id., u.-ava* «wittwe» (PAASONEN: Kielellisiä. 22.).

< Szkr. *ārbha-, arbhakā-* «klein; schwach; jung, im Kindesalter befindlich» (GRASSM. Wb. 115.), melynek rokonsága: lat. *orbus*, gör. *ὀρπανός* «waise».

Megvan a magy. és szkr. alakok egyeztetése MÁTYÁS FLÓRIÁN-nál (Magy.-Árja Nyelvhas. 14.), a többi rokon nyelvi megfelelőkre nézve pedig PAASONEN (Kielellisiä; 22.) fejezi ki abbéli véleményét, hogy indogermán eredetűeknek látszanak. — Tényleg alaki szempontból egészen egyeznek a lp. *oarbes*, mordv. *uros* (< **urv.s*) a szkr. *ārbha-* hímnemű -s nominativus végzettel való alakjával (így: *ārbhas* «kind»); a finn *orpo*, magy. *árva* pedig ugyanennek tö-, illetőleg iráni fajta nomin. alakjával (av. -ō). Látván, hogy az eredeti «*schwach, jung*» jelentésből az indogermánság terén is fejlődött «waise» értelem, bizvást fölvehetjük, hogy a finn-magyar nyelvek megfelelő szavainak ily értelme már az átható árja nyelv terén képződött; bár a magyar nyelvjárások alkalmazásában elég

világosan kitetszik a szóhoz fűződött eredeti fogalom is: *árva jószág*, *árva leves* körülbelül annyi, mint «gyöngye (beteges) jószág, v. leves».

18. Magy. *asszony*, a HB.-ben: *achscin* (oklevélbeli adatok: villa *Achkyu* 1150; villa *Ascennepe* 1197; villa *ohzynfolua* 1234; *Oxanteluke* 1268; NySz.), székely *ajszon* (MTsz.) 1. «domina, hera; frau, herrin»; — 2. «mulier, femina; weib» (*fejedelem-asszony* «fürstin; äbtissin»; *király-asszony* «königin»; *kis-asszony* «fräulein»; *gazd'-asszony* «hausfrau»; *úr-asszony* «domina»; *boldog-asszony* «beata domina, Maria»; *barát-asszony* «nonne»; *leány-asszony* «virgo, puella; jungfrau»; *meny-asszony* «braut; schwiegertochter»; NySz.). — *asszonyol-* «dominam agnosco; als herrin anerkennen»; *asszonykod-ik* «dominor; herschen»; *asszonyság* 1. «dominatio; herrschaft (d. frau)»; 2. «matrona, domina; matrone, ansehnliche frau» (u. o.).

Votják *kisno*, Kaz. *kěšno* «weib» (*kisnolő bišni* «heiraten, jemandes weib werden», tdk. «nőül futni»; *kisno bašini* «für sich eine frau nehmen, heiraten»; *vil' kisno* «junge frau», *nıl-kisno* «weib im allgemeinen», *durt-kěšno* «hausfrau», *vedin-kisno, oběro-kěšno* «hexe»).

< Osszét: *axsin* «königin, herrin» (книгиня, царица; SCHIFFNER: Osset. Etjudy 19.); tag. *axsin* «herrin», *vád-axsin* «herrin der winde» (HÜBSCHM. EO. 38.).

Mint hogy a magy. *asszony*-nak kétségtelenül «frau, herrin» az alapértelme, melyből a «weib» (magy. *nő*)-féle csak másodrendű fejlemény, egész pontos az egyezés az osszét *axsin* szóval különösen tekintetbe véve a régi magyar *achscin* alakot. Nagy kétséggel («sehr fraglich») veti egybe HÜBSCHMANN az osszét szót az av. *χši-*, szkr. *kši-* «herrschen» igével, melyből: av. *χšapa-* «herrscher, herrschaft; mächtig» (JUSZT Hb. 94.) és óperzsa *χšāpaθiya* = ujper. *šāh* «könig, herrscher» (v. ö. osszét *āxsāz* «sechs» = av. *χšraš*, *āxsār* «nacht» = av. *χšap*, *āxsir* «müleli» = szkr. *kšira-* stb.; l. HÜBSCHM. EO. 79. s a végzetre nézve: tag. *āfsin*, dig. *āfsinā* «hausfrau, wirtin, schwiegermutter»). De hogy az osszétban az *a*, *ä* tényleg a *χs*, *rw*, *rj*, *rt'*, *js*, *wz* szókezdő mássalhangzó-csoportok elé altaji nyelvek módjára helyezett járulék-mássalhangzó, kitetszik az osszét *axsin*, magy. *asszony* szónak egyébként pontosan megfelelő votj. *kisno* «weib» hangalakjából, mely az osszét *axsin*, **χsni* elözményéből a szókezdő mássalhangzó-csoportnak ilyszerű szóthontásá-

val keletkeztetett, minő pl. a votják *kinaĵ* (= князь) «fürst», *kirašin* (= крещеный) «getauft», *pirostoj* (= просто) «einfach» szókban is észlelhető. Egész pontosan tükrözik az összetét szóképzés hangsjátosságát a megfelelő av. *χšaya-* «herrscher; mächtig» alakjával szemben a votj. *äksej* «kaiser, fürst» (*budĵin ä.*, Kaz. *bédžem ä.* «seine majestät, der kaiser», *äksej-uš* «kaiserdienst, militärdienst», *äksej-ulos, äksej-mušem* «reich, land»), zürj. *öksi* «herr» (votjMal. *uski* «kaiser, fürst»), melyeknek egybefüggését a magy. *asszony* szóval már BUDENZ észrevette (MUGSZ. 759.). V. ö. itt a szkolot-szkitha *Κολά-ξαις*, *Λιπό-ξαις*, *Ἀπό-ξαις* fejedelemneveket, melyeket MILLER VSZEOLOD, MÜLLENHOFF és TOMASCHK az av. *χšaya-* szóval magyaráznak (l. NYK. 25 : 385; Ethnogr. V : 20.). Ugyanez iráni szó nyomai a vogul-osztjákban: ÉV. *vit-kés*, KV. *vit-kis* (PATKANOV : Irtysch-Ostj. 123.), *vot-kés* (Vog. Népk. Gyűjt. II : 226.) «vízi manó; wasserteufel, wassergeist» és «mammút», mely olyan kifejezés, mint ÉV. *vit-χān*, votj. *vu-kušo*, tatár *sēw ejāsi* «wassergeist», tdk. «wasserherr» (*χān* «fürst», votj. *kušo*, tat. *ejā* «herr»); v. ö. KO. *vēs* «mammút» | KV. *paĵrēχs*, *poĵrēχs* «herr», KO. *Pairāχta* (PATKANOV) a «Világügyelő-ferfi» (*Mir susnē-χum*) kondai osztják jelzése («Herr»): v. ö. ÉV. *pāĵer*, *pōĵer* «herr, reicher mann» | ÉV. *utši*, *ušši* (*vor-u.*, *ur-u.*), KLV. *utš*, *utš* (*wüt-u.*) «geist; waldgeist, berggeist, wassergeist»: v. ö. ÉV. *urt*, zürj. *ort* «schatten (v. verstorbenen), schutzgeist, gespenst», votj. *urt* «geistesgegenwart, mut». Ujabb hangfejlődési alakot tükröz a cserem. *kugu-žā* (TROR. 23.), *kugo-ža*, cserM. *kugi-žā*, *kugi-žā* «rex, imperator»; v. ö. pāzend, ujper. *šāh* «könig, herrscher» (HORN 170.) és cser. *kugo* «gross»; tehát tkp. «grossfürst».

19. Magy. *babuk* (*babuk* JordC.), *babuka* (Zala-m.), *babuta*, *bábuta* (Soprony-m.), *babutka* (Somogy-m.) «upupa epops; wiedehopf» (NySz., MTsz.). — *szar-búb* id. (Moln. Alb.)

< Kurd *papū*, *pāpū* «wiedehopf» | ujper. *būbū*, *būbek*; *pūpū*, *pūpe*, *pūpek* id. — Lat. *upūpa*, gör. *ἔποφ* id. (HORN 74.) — ujp. *pūp*, *pōpek* id. (VULLERS 379.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL: «*babuk* = ujp. *bobek*, upupa, epops» (Nyhas. 16.). — Megvan a szó a törökségben is: oszm. *bubu*, *bubu kušu*, csag. *būbūk*, *pūpūk*, *pūbek*, *pupuš* «wiedehopf» (ZENKER 213; BUDAGOV I : 272.); de innen a magyar alak hangzói nem magyarázhatók. Jobban megfelel e tekintetben a *babuk*-nak kurd *papū*, *pāpū*, melynek valamely régi iráni dialektusban az ujper. *būbū*, *būbek* mellékalakok tanúsága szerint **babuk*-féle változata lehetett. A *szar-búb* összetétel utórésze a képzőtlen ujp. *pūp* alakot tükrözi. A *babuka* s ennek *babuta* mása (v. ö. *előte* < *előke*, *pacsirta* < *pa-*

csirka) magyar képzésnek tekintendő. Eredeti alkotásában a szó hangutánzó lehet. — V. ö. *permi babuka* «gluckhenne» (WIED.).

20. Magy. *badár* «szép; schön» (*badár idő* «heitres wetter»; «vén ember mellett gyönyörű *badár* fiatal menyecske» Csongrád-m.; MTsz.). — *badí* «szép; schön» (Hajdu-Hadház; MTsz.).

V. ö. szkr. *bhadrá-* «glänzend, strahlend, herrlich, schön, trefflich, tüchtig» a *bhand-* «glänzen, strahlen» tőből, honnan egyszersmind *bhand* (nom. verb.): *bhand-ışha* (superl.) «glänzendste, strahlendste, trefflichste» (GRASSM. Wb. 926—7.).

Hasonlók a kaukázusi nyelvekben: rutul *batra-d*, *butra-d*, czachur *batrajna*, agul *batturf*, aresin *buthulu*, *muthub*, *muthut* «schön» (ERCKERT: Spr. d. Kauk. St. 17 2.) s a törökökben: volgai tatár *matér*, *matur* «schöner mann» (Kpacanen; БУДАГОВ II: 195.), baskir *matur* «schön, lieb» (NyK. 17: 378.); ezekből: votj. *motor* «schön, lieblich, schönheit». — Hangalaki s jelentésbeli okokból nem gondolhatunk az ószlov. *vedra*, ujszlov. *veder*, *vedro*, szerb, horv. *vedar*, orosz *vedro* «heiter, heiteres wetter» (= ófelném. *wetar*, ujfeln. *wetter*; l. MIKLOSICH EW. 377.) átvételére.

21. *Magy. *baglincza* «apró légy; kleine-fliege» (Baranya-m.); *pakeléncs* «poloska; wanze» (Erdővidék); *paklincs*, *pákulancs* «kulancs, birkatetű; schafzecke» (MTsz.); *pákeléncz* «cimex; wanze, wandlaus» (Moln. Alb.).

Vogul: FTV. *päxléńś*, ATV. *puxlěńśi* «bremse, pferdebremse».

< Kaukázusi: grúz *baglin-žo*, ingiloi *balghunž* «wanze» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 146.).

Már HORVÁTH GÉZA ráutalt ez egyezésre (l. Ethnogr. VII: 341.); de a kaukázusi szó szerkezete és eredetisége nem egészen világos. Tekintve, hogy a «wanze» szokásos kifejezései a kaukázusi nyelvekben többször «wand-laús, brett-laús» értelműek (így: avar *zoršol-nate* «wanze» = lák *kkurdža* «mauer» + genit. -ol rag + *nate* «laús»; ud *divarun-netc*, *barun-netc* «wanze» = *divar*, *baru* «mauer» + genit. -un + *netc* «laús»; dzsek *kuldža-lis* «wanze» = *kul*, *gul* «brett» + genit. -dža + *lis* «laús»; a tatárban is: *tayta-biti* «wanze», tkp. «brettlaús»), hihető hogy a *balghunž* változat az eredetibb alak, a midőn a szó összetételkép így tagolható: *bal-* (v. ö. perzsa, ud, kürin *baru*, ingiloi *baruj* «mauer») és -*ghunž* (v. ö. chürkilin *ghunž* «mücke», tkp. «wurm»; l. alább a *hangya* cikket). Bármiként álljon a dolog, nem lehet benne kétség, hogy az idézett magyar, vogul és georgiai szavak azonosak.

22. *Magy. bajusz, *bajsz* (ragozva: *bajszom*, *bajsza*), *baje* (Göcsej, Gömör-m.), *bojsz* (Szolnok-Doboka-m.), *bajuce* (Csallóköz), *bajúc* (Esztergom), *bausz* (Halas) «mystax, tittex; schnurbart» NySz.; MTsz.); *bajuszos*, *bajcos*, *bajszos* «schnurbart-habend», *bajszí* (Vas-m.) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: kabardin *paac'e* '«schnurbart» | avar *megez*, *mejez*, *migez* (instrum. *magšica*, plur. *mígžul*), and *megažu*, karata *migaž*, csecsencz *māž*, thuš *maž* «bart» | összetétel *bo'dso* «bart; schnurbart» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 44; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 163; ROSEN: Osset. Sprlehre; MILLER VSZVOLOD: Osset. Etjud. 80, 85; NyK. 23 : 120.). — A szó úgy látszik összetétel: v. ö. csecsencz *bagi*, grúz *bage* «mund» és csecsencz *čuo*, šapszugi *č'e* «haar» (tehát úgy mint: vog. *tus-pun* «bart, schnurbart», tdk. «mund-haar»).

Eddigelé a *szakál* «bart» szó eredetének területén, a törökségben kerestük a magy. *bajusz* másait, hol azonban az ismeretes alakok (oszm. *bijik*, tatár *mējek*, altaji *mijik*, csuvas *mējēž* «schnurbart» = jakut *bitik* «bart»; a törökségből: avar *miž*, csecsencz *mīž* «schnurbart») a magy. szó végzetét meg nem magyarázhatják. A pontosan megfelelő alakot a kaukázusi nyelvek ismeretes alakjai sem mutatják még; de a kabardin *paac'e*, összetétel *bo'dso*, avar *megez*, *mejez* egybevetése jogos alapot nyújt egy oly (esetleg ma már nem létező) változat fölvételére, melynek a magy. *bajecz*, *bajsz*, *bajucz* minden hangtani eltéréssel együtt mása, illetőleg átvétele lehetett.

23. Magy. bal 1. «laevus, sinister, sinistra; link, die linke hand» (*b. kéz*, *b. oldal*); 2. «malus, malignus; böse» (*b. ítélet*, *b. fátum*, *balhír*; *bal a fél fülére* «nem jól hall», *bal fülű* «süket», *bal körmű* «zsivány, feslett életű», *bal-szeméz* «félrenéz, sandít»); *balság* «casus adversus, infortunium, calamitas; unfall, unglück», *balúl* «male; böswillig» (pl. *balúl elárúlt ifjú*) — *balog* 1. «sinister, laevus, scæva; link, linkisch»; 2. «malignus; böse, böswillig» (*balog szerencse, történet*); *balos* «ügyetlen, félszeg; süket, hóbor-tos; ungeschickt, taub; närrisch»; *balka* (Székelység), *balócz* (Hont-m.) «balog, balkezes» (NySz., MTsz.).

Votják *pałlan* «link» (*p.-ki* «linke hand», *p.-píd* «linker fuss») = *pal* + tat. *jan* «seite» (BUDAGOV II : 341.); *palág* «narr toll, albern; brausekopf, windbeutel, flatterhaft».

< Ujper. *bad, bed* «schlecht, schlimm» (innen: afghán *bad*, balúci *bad, bu*, kurd *bed* id.) = gabri *vad*, kāsūni *vad, ved*, pāzend *vad (vad)*, pahl. *vat, vatak* id. (eminnen: örmény *vat* «schlecht, müssig, faul, feig»; Horn 44; Hübschm. Pers. Stud. 26, 155; Arm. Gr. I: 243; Geiger Bal. 445.).

A magy. *bal*-nak s képzéseinek értelemköre jól megvilágítja, hogy az alapjelentés «malus», melyből a «sinister» ép oly fejlődés, mint a *jó* «bonus»-ból: *jobb kéz* «dexter» (v. ö. votj. *bur ki* «rechte hand», vog. *jpmés kāt* id.: *bur, jpmés* «gut»). Hogy a votj. *pal*, magy. *bal* vég-mássalhangzója eredetibb *d*-ből való, arra a tavgy-szamojéd *badī'e*, jenisszei *badī'o*, jurák *vādisei* «link» alakok nyomán is következtethetünk (l. Halász: NyK. 23: 447.) s hogy a *d > l* hangváltozás a keleti finn-magyar nyelvek árja elemeiben is jelentkezik, azt fentebb az *ágyú* szó tárgyalásánál volt alkalmunk igazolni. Ép így mutatható ki, hogy ama szókezdő *v > b* hangváltozás, mely az ujperzsát (s néhány példában az összetot) jellemzi, egyes iráni nyelvjárásokban már a finn-magyar nyelvekkel való érintkezés korában is divatott, úgy hogy ebből következőleg olyan esetek is vannak a finn-magyar nyelvek iráni elemei közt, melyekben *b (p)* szókezdő *v*-vel váltakozik. Ilyenek: magy. *-vöz, -vöz: id-vöz* «sospes, salutatus, salvus» (*id-rez légy! «salve, salutatus sis!»*) = zürj. *viž* (*žon-viž* «gesundheit, unversehrtheit»): *viža* (*žon-viža* «gesund», *viža olan?* «bist du gesund?» [grussformel], mint votj. *žec-na-a?* «ist dir gut?» [grussformel]) = votj. *vožo* (*vožo karini, vožo-buro karini* «jmden begrüßen») = EO. *viša, uša* (a permiből) «gruss beim beggennen» (v. *ula!* «sei begrüsst!» AHLQU.) = szkr. *vāsu-* «gut, heilsam», av. *vañhu-* «schön, gut, trefflich», ujper. *bah* (Geiger Hb. 317.) ezek mellett: tavidai vogul *piš:* *šq-w-pišén alquten-li?* «bist du gesund, heil?» (grussformel beim beggennen; előrész: tat. *saw, say* «gesund, heil») = votj. *-baš:* *šabaš* «sei gesund, башъ здоровъ» (grussformel) = vogul: ÉV. *pašä*, KLV. *päšä*, osztják: IO. *peša, peša*, VJ. *pöte* «grussformel beim beggennen u. scheiden» (melyekben az -ä, -a utórész nyilván a vogul -ä kérdő-szócska) | vogul: KLV. *wuš*, KV. *viš*, ALV., PV. *iš* «klein» (*iš-khar* «kind»; *iškä* dim.) = votják *iči*, Glaz. *iči: i. men* «junge frau, braut», zürjén *ičet*, permi *učet* «klein, jung» (dimin. képzővel) = ujperzsa *bača, bačča*, māzandarānī *vača, kāsūni večā*, pahl. *vačak* a magy. *béce, becze*, lapp *pāča* «knabe, bureche» stb. alakok mellett (l. alább a *béce* czikket) | cseremis *čstarás, čsterás, šträs* «tuch, wollstoff» (szókezdő *v* enyészettel) = szkr. *vāstra-*, av. *vastra-*, ujper. *vastar, vastarak* «kleid, gewand» e mellett: mordv. *pašštra* «fusslappen» (v. ö. tatár *čšlär* «fusslappen») = árja *vastra-* s a tatárból: cserem. *čštör* «fussfetzen») | vogul: ÉV. *vānī*, KLV. *vogni*, PV. *vāni* «gebirgswald» = szkr. *vāna-* «baum; wald», av.

vana-, pahl. *van*, afghán *vana* «baum» = összet. *-bun*, *-bin* «wald» (*k'ärttu-bun* «birnbaum-wald»), ujper. *-bun* (pl. *gōz-bun* «wallnussbaum»): v. ö. permi *ban* «birkenrinde», zürj. *bon*, votj. *bun* «lindenbast» (valószínűleg «linde» és még általánosabb «baum» jelentésből fejlődve, úgy mint a magy. *hárs* «bast» és «linde») | magy. *becs* «wert, preis» = votj. *vuz* «waare» = ujper. *bahā*, pahl. *vahāk*, pázend *vahā*, szkr. *vas-nā-* «kaufpreis, wert». Ugyanígy mutatkozik szókezdő *b* iráni *v*-vel szemben ezeknél: zürjén-votj. *bad* «weide» = av. *vaciti-*, pahl. *vēt*, ujper. *bēd* «weide» (l. alább a *fűz* cikket) | magy. *bársony* «sammet» = šighni *waršum*, vakhī *waršum* «seide»; l. alább e szó tárgyalását s még az *ágyú*, *beteg*, *birge* és *bűrök* cikkekét. — A magy. *balog*, votj. *palüg* képzések úgy látszik teljes alakjukban külön átvételek (v. ö. pahl. *vatak*). Ide tartozóknak gondolhatók még az eredeti iráni *v* szókezdő enyészéssel: osztják: ÉO. *ādēm* «schlecht, böse; bosheit; schaden, unglück» (AHLQU.), IO. *ādem*, SO. *ātem* «böse, schlecht, schlimm» (CASTR.), KO. *ātēm*, VJ. *ettēm*, *ettē* id. (PÁPAR), melyekhez jól illik: ÉV. *ālem*, KV. *qlmēx*, TV. *qlmāx* «link». Az *-m* végzet ezekben úgy látszik nem más, mint az ész. *vazam* (gen. *vazama*), «link» szóban is föltetsző *-m* comparativus-képző; v. ö. finn *parempa-* «dexter», magy. *jobb* (kéz), ész. *pahem* (käzi) «bal (kéz)», tkp. «rosszabb (kéz)». Másrészt megvan a magy. *bal* és votj. *pullan* szókezdőjének s e mellett a vog. *a'ir*, *ä'ir* «euter» (= cser. *vodar*, *radar*, zürj. *vōra*, votj. *vōra* id. = szkr. *ūdhar-* id.) és vog. *ma'i* (tö: *ma-*), IO. *mag* «honig» (= mordv. *med* stb. = szkr. *mādh-*) szóközei hangváltozásával (l. NYK. 27: 158.): ÉO. *pēya* *pēlek* «die linke seite» (AHLQU.). A különböző alakulatok különböző korok, nyelvjárások, illetőleg nyelvtérületi közvetések révén érthetők.

24. Magy. *bársony* (*barsan* Beszterczei Szójegyz. 670. sz.) sz.) «ostrum, porphyra; purpura; holosericum; sammt» (NySz.); *bíbor-bársony* «purpura», *kender-bársony* «plüschsamt» (u. o.).

< Vakhī *waršum*, šighni *waršum*, szariqoli *warāžum*; afghán *wrēšam*, *rēžam* «seide» (TOMASCH. Pam. 806; HORN 16.) | ujper. *barēšam*, *abrēšum*, *ebrēšem* «seide»; innen: kurd *avrēšim*, *avrēšum*, arab *ibrīsam*, balūči *abrēšam* || örmény *aprišum*, *aprešum* (pahl. **aprēšum*, **aparēšum*-féle alakból; HORN u. o., HÜBSCHM. Arm. Gramm. I: 107.). GEIGER (Bal. 116.) a balūči *brēsar*, *rēsar* «spinnen» (= ujper. *rišten*, *rēsiden*), de LAGARDE és TOMASCHEK a szkr. *kšāuma* «gewobene seide» (**upara-kšāuma-*) szavakkal vetik egybe (HORN, TOMASCHEK u. o.).

Van a csuvasban is: *purziñ* (*poržen* ZOLOTN., *poršum*, *poršin* AHLQ.) „seide”, a honnan: cser. *poršēn* (TROJ.), cserM. *parsan* (ZOLOTN.) s mint régibb átvétel: votják *burtein*, *burcīn* „seide” (l. Votj. Nytanulm. 540.). De a csuvas alak szóvégi mássalhangzójának egyeztetése az iráni megfelelők *m*-jével nehézségekbe ütközik; mert a mily közönséges a magyarban a szóvégi *m*-nek *n*, *ny* hangokká való változása (l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNy. 120, 121.), oly példátlan ez a csuvasban; v. ö. *edem* „mensch” = arab-tatár *adam*, *ädām*; *yülēm* „kalym, brautpreis” = tat. *kalēm*; *kam* „wer” = tat. *kēm*; *salām* „gruss” = tatár-arab *salām*; *siwlēm* „tau” = altaji *čalīm*; *šerām* „wiese” = tat. *červām*; *sōm* „dunkel” = tat. *sōm*; *šōm* „haar, feder” = altaji *jun*; *čelēm* „rauchpfeife” = tat. *čelēm* stb. E nehézséget legalkalmasabban oly fölvétellel oszlathatjuk el, hogy az *m* ~ *n* váltakozás eredeti területe már az iránság volt, a hol t. i. a *waršum*, *berēšum*-féle alakok végzete előbb *n* lehetett, mely a szókezdő labialishoz való alkalmazkodással alakult csak át idővel *m*-vé, úgy a mint ezt HÜBSCHMANN (Pers. Stud. 254.) a következő esetekben fölveszi: ujper. *bām* „dach, terrasse des hauses”, afghán *bām* id. = pahl. *bān*, *kāšānī bōn*, *būn* „dach” (l. Pers. Stud. 24.) | ujper. *Bahrām*, örmény *Fahrām* (személynév) = pahl. *Va-nahrān* = av. *verēdrayna* - „sieg, sieghaftigkeit” (l. Arm. Gramm. I: 78.) | pāzend *avastām* „confidence” = pahl. *apastān*, örm. *apastan* „vertrauen, zuffucht” | pahl. *padām*, pārsi *panām* = av. *paitidāna* - „ein stück tuch, welches der Parse beim beten vor dem mund befestigt” (JUSI Hb. 177.). Ily módon a magy. *bársony* és csuv. *purziñ* ugyanazon iráni szó egymástól független átvételeinek tekinthetők; mert hogy a magyar nem egyenesen, hanem csuvas, illetőleg ugor-török közvetítéssel jutott volna a szóhoz, azt semminemű jelenség nem igazolja. E csuvas-magyar egyezés azon irányban tartalmaz különös tanulságot, hogy a szókezdő *v* > *b* változás, melyet a finn-magyar nyelvek több árja (iráni) elemén tapasztalunk, eme területen tényleg igen régi, a mint ezt már föntebb is fölvettük (l. a *bal*, *bőcze* és *becs* cikkekét). A közös eredet, mint a hangzókalkotásból is kitetszik, kétségtelen; de a leghasonlóbb mintá nem az ujperzsa *abrēšum*, *barēšam*, hanem a pamir nyelvjárások *waršum*, *varšūm* alakja s ez is úgy, ha már a magyar és csuvas (ugor-török) népek közös szomszédsága korában — tehát legkésőbbi időt véve a VII. században — *b* szókezdős változatát is föltesszük. A *purziñ* szókezdete ugyanis eredetibb *v*-ből semmiestre sem lehet csuvas nyelvtörténeti fejlemény, legalább bizonyító analogia ily csuvas hangváltozásra nem kínálkozik; sőt az arab *vakt* „zeit” szó, mely a tatárban *vakit* mellett *bayēt*-nak is hangzik, a csuvasban csak: *vōyēt*. Volt tehát már a pahlavi korban (III—VII. század) is az iránság irodalmi emlékek nélkül

kiveszett (valószínűleg nyugati) területein $v > b$ szókezdő változás; noha ezt a hiteles iráni nyelvtörténet csak az ujperzsa korából ismeri.

Magyarból való átvételek: ujszlov. *baršun*, szerb *baršun*, rumuny *baršun* «sammt» (MIKLOSICH: Sitzungsber. d. Wien. Akad. 15 : 77.). Egészen más szó a mordE. *parčej*, parsi, mordM. *pārčē* «seide», melylyel PAASONEN a tárgyalt csuvas és magyar szókat egybeveti (Türk. lehnwörter im mordw. 43.). Ez t. i. nem más, mint a perzsa-török *pārčē* (پارچه) «kleidungsstoff, kleidung» (tdk. «stück», diminutivuma az ugyanily jelentésű perzsa-török *para* پار szóznak), mely különösen a kirgizeknél a többnyire selyemből készült női felöltő (xanaty) jelölésére szolgál (BUDAGOV I : 309.); v. ö. kürin *ipekkzdi-parčē* «seidenstoff» (BROCKERT: Kaukas. Spr. 27; ezekből: tör. *ipek* «seide» és *pārčē* «stück»). Az oroszban s más szláv nyelvekben is: *parča* «art stoff» (MIKLOSICH EW. 232.).

25. Magy. bátya (*bagya* DomC.; NySz.), *bágya* (*bágyá-m*; Drávamellék), *bácsa* (*bácsá-m*; Baranya-m.); *báty* (*bátyom*, *bátyod*; Székelység), *bács* (*bácsom*; Udvarhely; MTsz.) 1. «frater natu major; älterer bruder»; 2. «patruus; onkel»; «verbum alloquendi; anredewort (zu einem älteren»); NySz.); *bátyó* (*bágyó*; Toroczko) «bruder, vetter»; *bácsai*, *bácsikó* (Szolnok-Doboka-m.), *bacsó* (Moldva) «anredewort zu einem älteren manne» (MTsz.).

Vogul: KLV., ALV. *pañt*, KV. *pāñt*, PV. *pāñt*, ATV. *pāñtē* «der mann wird so genannt von dem jüngeren bruder, od. von der jüngeren schwester seiner frau» (REGULY); «schwager; der mann einer älteren schwester» (AHLQ.), FTV. *pāñtē* «der mann der schwester meiner frau wird so von meinem sohne genannt». — ÉV. *pāñt*, (dim.) *pāñtukwē* (*pāñtēké-m*) «meine frau nennt so meinen jüngeren bruder», Rmawynál: *pāñt* «neveu des mütter-onkels, племянник».

< Szkr. *bāndhu* «verwandter, angehöriger» a *bandh* «binden» töből (GRASSM. Wb. 898.); «verwandter, freund, gatte; bruder; verwandtschaft, genossenschaft» (BK. Skr. Wb. 5 : 19.), melyekkel egybefüggő: gör. *περσός* «socer, uxoris pater» (SCHERADER: Sprachvergl. 183.).

A vogul alakokban figyelemre méltó a szóvégi mássalhangzó-csoport *-tē*-je, melynek palatalisakciója a tőhöz csatlakozó s a *pāñtukwē*, TV. *pāñtē* képzésekben világosabban fölismerhető -j diminutív képző nyoma; vagyis *pāñt* = **pāñt* (*pāñt-ukwē*) < *pāñt* +

-j. *) Hangalakjában pontosan megfelel ezen vogul szónak az *aty-a*, *any-a*, *ős-e* (*öcsé-m*), *ip-a*, *nap-a*, *nén-e* képzőjével bővült dialektus *bígya* (< **bád-j-a*), mely az *atya* szó analogikus hatásától is támogatott dissimilatio útján könnyen válhatott a közéjtésben *bátyá*-vá. Jelentés tekintetében a magyar és vogul szavak annyiban egyeznek, hogy mindkettő «idősebb férfirokont» jelöl; de a szkr. *bándhu-* általános «verwandter» jelentéséből jól érthető az is, hogy az «idősbik sógor» szavát az éjszaki vogul az ifjabbra alkalmazza, sőt REGULY szerint az «unokaöcs»-re.

Tudvalevőleg a magy. *bátyá*-val hasonló szót ismer a szlávság is, így: orosz *batja*, *batjuška*, *batjka* «vater; priester»; kisorosz *batjko* id.; bolgár *batja*, *bati*, *bačo*, *bajo* «ülterer bruder»; cseh *báta*, ruthén *badó* «vater»; továbbá az ószlovént és holgárt jelölő hangváltoztatással: bolgár *bašta* «vater», ószlov. *baština* «das erbe» (tkp. «*atjai birtok*»), szerb *baština* «fundus» (I. Nyr. XI: 115.); de e szláv szónak nincs rokonsága az indogermán nyelvekben s idegen eredetűnek tartja MIKLOSICH is, bár e nézetét meg nem okolja («der stamm *batja* ist türkisch»: EW. S.). Tekintve, hogy a magyar szót egész hangalakjában és jelentésében mint a vogullal közös régi árja átvételt megmagyarázhatjuk, a szláv megfelelőt a finn-magyar és szláv nyelvek között létezett, más nyelvi adatokkal is igazolható régi érintkezés maradványának lehet tartanunk (I. Ethnogr. VIII: 22—30. ll.). Megjegyzendő ehhez, hogy a szláv nyelvek alakjának eltérő «vater» jelentésével is található a zürjénben: *bat* (*bat-mam* «*eltern*», tkp. «*vater-mutter*»; *batsa* «*väterlich*»), melynek eredetiségét az orosz *batja*-val szemben a hiányzó magánhangzói szóvég teszi fölvehetővé (v. ö. zürj. *dada* «*oheim*», *gira* «*gewicht*», *kōsa* «*flechte*», *krisa* «*ratte*», *mjata* «*minze*», *niga* «*buch*», *praža* «*schmalle*», *pčela* «*biene*», *pusta* «*wüst*», *smola* «*harz*», *soja* «*hüher*; *kōlila* «*stute*», *lopata* «*spaten*», *neveča* «*grobman*», *pečera* «*höhle*», *rögöža* «*matte*» stb. = дядя, гира, коса, крыса, мыта, книга, пряжа, пчела, пуста, смола, соя; кобыла, лопата, печька, пенсера, порожа).

Igen felöltő a hasonlóság a magy. *bátya* és IO. *pača*, *pača* között, mely utóbbinak jelentését CASTRÉN a következőkép hatá-

*) Ilyen dimin. -j elemet sejtethetünk egyéb rokonságnevek palatalis mássalhangzót tartalmazó végzeteiben is, minők: IÉV. *ās*, *āś* «vater», *śān*, *śāni* «mutter», *apsi* «jüngerer bruder», *ās* «jüngere schwester», *aiā* «schwägerin»; KV. *kās* «jüngerer bruder», *īs* «jüngere schwester», *on* «mutter-schwester», *mān* «schwiegertochter», PV. *śis* «mutter», *ās* «grossvater (mütterlicherseits)», *śūs* (1. sz. *śūsēm*) «onkel (mütterlicherseits)», *śān-k-on* «grossmutter (mütterlicherseits)» stb.

rozza meg: «so wird der ältere bruder der frau vom manne genannt»; de számbavéve azt, hogy e nyelvben eredetibb *t*, *z*, *s* gyakran *t*, *z*-re változik (pl. IO. *tótza* «sense» = tat. *čalki*; *sōrot* «meer» = zürj. *zariž*; *zomde* «peitsche» = tat. *kamči*; *pedar*, *pejár* «eheresche» = vog. *pašer*, *päšer*; *paťa*, *peđa* «grussformel» = vog. *pašü*, *päšü*), rájövünk, hogy a kérdéses irtisi osztják szó a tatár *baša* «schwager» átvétele, mely megvan a mordvinban is, így: mordM. *pašä*, *baša*, mordE. *bašä* «schwager» (l. PAASONEN: Türk. Lehnw. 43.). De csakugyan egynek vehető a magy. *bátyá*-val a mordM. *paťa*, *paťuj* «onkel; tante», mordE. *paťa* «tante» a szóközépi *t*-t eredetibb *nt* helyett valónak tekintvén; v. ö. mord. *lomañ* «mensch»: plur. *lomatt*, mordE. *lomat* (< **lomañ-t*); *pañan* «ich treibe»: mordM. *pattamu* «wir treiben» (l. PAAS. Mordv. Lautl. 40.). Így vélem egyeztethetőnek a mordvin *ata* «alter mann, greis» szót is a vog. *āš* (< **ant*), *āš*, EO. *asi*, *asa*, IO. *ata* (< **ača*, **aša*) «vater» szóval, mi szerint a magy. *atyá*-ban is: *t* < *nt*.

26. Magy. *bécze*, *becze* (Székelység, Göcsej), *bäczze* (Soprony-m.), *böczze* (Somogy-m.), *beczi* (u. o.), *böcze* (Baranya-m.) 1. «borjú; kalb»; 2. «kényes, kényeztetett gyermek; verzärtetes kind»; 3. (Tata) «serdülő leány; erwachsenes mädchen». — *büczék* (Somogy-m.) «kis borjú». — *boczi* (Tiszántúl) id. — *bocs* «bivaly, medve és borz kölyke, borja; junges (büffel; bären-, dachs-j.; MTsz.)».

Osztják: EO. *pōšēx*, *pōdēx* «eier; junges tier; kind» (АНЛУ.).

Vogul: ÉV. *posēx* «kindchen (schmeichelwort)», *poszukwē* (dimin.).

Lapp: déli *pāča*, *pačča*, *pāče*, *pāhče*, *pāhčē* «knabe, bursche» | Lule *pāhčča*, *pāhčča* id. | Pite *pakhčča*, *pāhčča*, Fm. *bača* «knabe, bursche, hube» (HALÁSZ).

Mordvin: mordM. *vaša* «füllen, fohle», *vašenä* (dimin.) | mordE. *vaš*, *vaše* id., *vašej*, *vašev* «trächtig» (NyK. 5 : 221.).

< Ujper. *bača*, *bačča*, *beče*, *bečče* «junges (von tier u. menschen) | gabri *vače*, kāsāni *večā*, *večē*, māzandārāni *vača* | pahl. *vačak*, *bačak* id. — Átvételek: osszét-dig. *bičeu*, *bičēu* «kind, knabe» | balūči *bačak*, *bačik* «knabe, kind, sohn», afghán *bačai* id. | kurd *vačahū* «familie» (HORN 43; HÜBSCHM. EO. 121; Pers. Stud. 43; GERGEN: Bal. 445.).

Kaukázusi nyelvekbe került különböző kor- és területbeli átvételek: avar *vaš* «sohn, knabe, jüngling», *baš* «sohn, junges

der tiere», *baši* «öchslein», *bheče*, *bečē* (genit. *bačil*, plur. *bačāl*) «kalb» | karata *vaš* «kind, knabe» | tabasszarán *baž*, grúz, min-grél *baši*, *boši* «kind», grúz *boča-la* «kalb», aresin *biš* id. || (szókezdő *b > m* változással, melyre nézve l. alább a *birs* cikkét): dido *meši* «kalb», andi *moči* «kind» (BROKERT: Kaukas. Spr. 88, 91; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 152, 154, 175.). Minthogy a szókezdő *r > b (p)* változás a vogul-osztjúk és lapp alakokban is mutatkozik, ennek eredete semmikép sem gondolható ujjperzsa nyelvtérületen, hanem úgy magyarázandó, mint fentebb a *bal* és *bársongy* szóknál. A mordv. *vaša* még az eredeti iráni *r* szókezdővel jelentkezik, tehát különemű viszonyok közt került átvétel. A magy. *béczék*, osztják *pōšēz*, vog. *pošēz* végzete iráni képzés (v. ö. pahl. *vačak*, *bačak*). A *boas* alak (o magánhangzója miatt) kaukázusi révén kerültnek gondolható, szintígy a *boči* (v. ö. grúz *boši*, *boča-la*). A *béczé* hangzóinak megfelelése a rokon és iráni nyelvek a hangzójával szabályszerű.

Alakban és jelentésben igen közel állók az idézetekhez a következő rokon nyelvi adatok: mordv. *reš*: *reškine*, *viškine* «klein, jung», *veženče*, *rešiššne* «der kleinste, jüngste», *vežakške* «kleiner finger» (NyK. 5 : 226.) | finn *vähä* «parvus, exiguus» (v. *poika* «puer parvus»); észt *vähe* «wenig», *vähetsē*, *vähese-* (nomin. *-hene*) «klein, wenig, gering» | lapp: Lule *uhcčie*, *uhčies* «klein, wenig, gering», *uhcčakč* «kleines kind, klein»; Pite *uhččē*, *uhččs* «klein, wenig»; déli *uhčē*, *uhčēi*, *uhčēi*, *phēč* id. (u. *ulumučē* «kind»); Fm. *uccē*, *ucca*, *ucces* id. (HALÁSZ); teri *ucc*, kildüni *ucc*, notozeroi *uhč*, akkalai *oc* «klein» (GENETZ Wh. 150.) | permi *iči* (dimin. *-i* képzővel): *iči-pi* «schwager (mannesbruder»); GENETZ Ol. 8.), *ič-moči* «braut, junges weib» (WIED.); votják *iči*, Glaz. *iči*: *i. meč* «junge frau, braut»; permi *ičot* (GENETZ), *učet* (WIED.), zürj. *ičot* (dimin. *-t < -nd* képzővel) «klein, jung»; permi *iča* «wenig» (GENETZ) | vogul: KV. *viš*, KLV. *wiš*, ALV., PV. *iš* «klein, jung» (*viš nē* «mädchen», *iš-khar* «kind»), TV. *uš* «klein, wenig». Alig választható el ezektől a magy. *iczi-piczi* (*iczinke-piczinke*) «sehr klein» ikerszó előrésze, mely eredetileg ép olyan önálló szó lehetett, mint pl. az *apró-cseprő*, *izog-mozog*, *ámúl-bámúl*, *szán-bán* stb. ikerszavaké.

Figyelembe veendőek itt még a kaukázusi nyelvek köréből: agul *bici*, *biciv*, *picī* «klein, jung», ingiloi *pitcajs* id.; továbbá andi *miči* «jung», chinnaug *miči* «klein» (BROKERT: Kaukas. Spr. 168, 167.), melyek egyezők a fent idézett összet.-dig. *biččēu* «kind, knabe» szóval. Itt látható, hogy a *m*-vel váltakozó szókezdő *b* a szóközépi *c*-hez való hasonulás folytán lett *p*-vé. A kaukázusi *picī* alakokkal szorosan egyeznek: magy. *piczi* (dimin. képzővel: *piczi-ny*, *piczin-ke*) «sehr klein, winzig» | votják *picī* «klein, wenig, gering» (*piciat-* «verkleinern»), melyektől el nem választhatók: mordvin *p'izē* «klein» (NyK. 23 : 48.), finn *pisku* «parvus, infantulus» (a *-ku*

már dimin. képző), *piskaise-*, *pisküise-* (nomin. -*ainen*, -*uinen*) «parvulus, pusillus, exiguus»; észt *pizut* (gen. *pisku*) «wenig, klein», *piskuse-* «wenig, gering», *pizikeze* (nomin. -*kene*) «klein»: compar. *pizem* (l. MUGSZ. 436.). — V. ö. ezekhez a törökség köréből: jakut *biči-kün* «sehr klein», *bičikan* «klein» (a mongolban is: *bičiken*, *bičijan*, *bečijan* «peu, petit, petit enfant»; БӨТ-ЛҮНГ: Jak. Spr. 136, 139.) | csuvas *pégik*, *pégiks* «klein, gering», melyet már ZOLOTNYCZKIJ egyeztet a perzsa *beče* «kind» szóval.

A kaukázusi közvetés fölvételét javallja a magy. *piczi*-re és társaira nézve azon körülmény is, hogy az *iczurka-piczurka* iker-szó képzése is kaukázusinak mutatkozik; szorosán egyeznek t. i.: tabasszarán *bicur*, *picur*, grúz *meire* «klein» (l. a képzőre nézve fönt az *agár* czikket). Végül a kaukázusi alakok *m* szókezdője is fölismerhető ebben: TV. *muš* «klein» (*muškélj* «sehr klein, wenig», úgy mint TV. *vuškélj*, PV. *iškölj* id.); *miš*: *miš-äx*, *mič-äx* «junges mädchen» (az utórész az *äu* «mädchen» dimin. képzése; v. ö. KLV. *wüs oqi*, KV. *viš nē* «mädchen»), *miš-kéréx* «jüngling» (v. ö. PV. *iš-khar* «kind»).

27. Magy. *bécs*, *böcs*, *bécsü*, *böcsü* 1. «aestimatio, valor, pretium; wert, preis»; 2. «honor, dignitas, existimatio; ehre, würde, ansehen»; *bécsös* «praestans, pretiosus, dignus; vortrefflich, würdig, schätzbar»; *becstelen* «wertlos; unehrlich»; *becsül-* 1. «aestimo, censeo; schätzen, taxiren»; 2. «honesto, veneror; achten, ehren, würdigen»; *becsmérez-*, *becsméll-* «vitupero; herabsetzen» (NYSZ.).

V. ö. ujperzsa *behā*, *bahā*, pazend *vahā*, pahl. *vahāk* «wert», melynek további rokonsága: szkr. *vasná-* «kaufpreis, wert» (az egyező **vas-* tö -*na* képzővel megtoldva) = gör. ὠπός «kaufpreis, wert», latin *vēnum* «verkauf», ószlov. *věno* «gabe, brautpreis» (HORN 55; HÜBSCHM. Pers. Stud. 32; MIKLOSICH EW. 389.).

Minthogy az iráni *bahā*, *vahā* szóközépi mássalhangzója eredetibb s-ből való,*) árja alapon pontos az egyezés a magy. *bécs*, szóval, melyben ismét a gyakori *a~* hangmegfelelést tapasztaljuk. A *cs*-re nézve v. ö. magy. *kacs-ant* «scheel blicken», vog. *kāsēl* «erblicken»: összet. *khas-*, av. *kas-* «anschauen» (l. alább) | magy. *keszeg*, *keczeg*, *keszege* «leuciscus» és mellette: *köcsög*, *köcsöge* «sturio» = TV. *kāsēn* «leuciscus», összet. *khasag*

*) Ez mutatkozik talán a kürini *mas* (plur. *masár*) «preis» szóban is; szókezdőjére nézve v. ö. avar *munāh* «sünde» = lāk *bunah* = gabri *venāh* (l. u. i. a *bécze* és *bűn* szokat). — Középperzsa alak: chürkilin *vaha* «preis» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 181.).

«flusssisch» | magy. *harkács* «specht», oroszlap *mürr-koaryis* «specht»; svédip. *fierkeč* «falke»: av. *hahrkása-* «geier» | magy. *schély* és *csekély* «seichte stelle im flusse» stb. Tanulságos ez egyezésben azon körülmény, hogy az iráni *h* ellenében megőrzött eredetibb sibilans mellett ugyanegy szóban a szókezdő *v>b* változást is mutatja; ebből t. i. szintén az következik, mit már fönt bizonyítottunk (l. a *bal*, *bársony* és *béze* czikkeket), hogy e hangváltoztató hajlandóság a finn-magyarság árja elemeit közvető nyelvetérületen régibb, mintsem irodalmi megjelenése után itélünk. — A *becsü* végzetét, mely nyiltabb hangzóval sem a nyelvjárásokban, sem a nyelvelmékekben nem váltakozik s röviden ejtődik az ország legtöbb vidékén, ugyanolykép vélem magyarizandónak, mint az *ürü* végzetét (l. u. i. 33. sz.), vagyis nem magyar képzőtoldaléknak, hanem az eredeti árja szó véghangzójának. HÜBSCHMANN szerint az iráni nyelvekben mutatkozó *a*, *ā*, *i*, *ū*, *ō* = pahl. -*ak*, -*āk*, -*ik*, -*ūk*, -*ōk* képzők az arszakidák korszakának (256 Kr. e.—226 Kr. u.) nyelvtörténeti fejleményei s pl. pāzend *rahā*, ujper. *bahā* a szkr. *vas-na*-hoz képest nem az eredeti bővebb hangtestet tartalmazza, hanem újabb képzőbővületet (óper. **vahā*-). Ebből folyólag talán a magy. *becs* a régibb egyszerű, *becsü* pedig valamely bővült tőnek tükrözése. — A képzésnek látszó *becsmérel*-, *becsmérez*- alkattát teljesen megvilágítja a székely *böcsmérés* «drágás» szó (*böcsmérés ember* Csik-m.; MTsz.); kitűnik t. i. ebből, hogy a *becsmér-el* denominatív képzés, minél fogva úgy vélhetjük, hogy a **becsmér* alaprészt összetett névszó. Alkalmasan kínálkozik itt egybevetésre a pahl. *mar*, ujper. *mar*, *mer* «zahl» (HORN 217.), vagyis *becsmérel* = «becsmértéket szab»; ebből a *böcsmél*-ben jelentős-megszorítással: «vkinék becsmértékét kicsinyre szabni», tehát «le-szólni, gyalázni».

Az itt tárgyalt árja szóval egyeztethető a permi nyelveknek következő szava is: votják *vuz* «ware, handelsartikel» (*rüz* *baštini* «ware kaufen», *vuz* *karini* «handel treiben»); *vuzal*- «verkaufen»; *vuzas* «kaufmann, händler»; *vuzis* «ware zum verkaufen» | zürj. *vuz* «kauf, handel» (*vuz-vot* «abgabe, steuern»), *vuzal*- «verkaufen», *vuzas*- «handeln, handel treiben»; *vuzas*, *vuzis* «verkauf, abgang, absatz» (WIED.). A jelentés tekintetében itt olyan fejlődéssel van dolgunk, mint a magy. *árú* «ware» (dimin. képzés ebből: *ár* «wert, preis»), *áras* (pl. *bor-áras* «weinhändler»; tkp. «wert, ware habender»), *árás* (pl. *könyv-árás* «buchhändler»), *árul*- «verkaufen», *vog. tinél*- «verkaufen» (*tin* «wert, preis») szavakban. Alakilag a megőrzött eredeti árja *v* szókezdő mellett a zürjében és votjában közös *u* (mely eredetében különbözik azon gyakran magashangú előzményből felelt votják *u*-tól, melynek a zürjében *o*, vagy *ö*, *e* felel meg, pl. votják *lul* «seele», zürj. *lol* = vog. *liti*, magy. *lél-ek* id.; vagy votják *šulem* «herz», zürj. *šulim*, permi *šelim* = finn

sydäme-, vog. *sim*, magy. *szív* id.) eredetibb mélyhangnak, még pedig legvalószínűbben az árja másoknak megfelelőleg *a*-nak változata; v. ö. votj. *muš*, zürj. *muš* (: *malā-m.*) «biene» = szkr. *mūkṣa-* «fliege, biene», av. *mayši-* «fliege» | zürj. *šurs*, votj. *šurēs*, *šurs* «tausend» = szkr. *sahasra-*, av. *hazañra-* id. | zürj., votj. *vug* «griff, henkel, hügel» = szkr. *añka-* «haken». — A vogulból idetartozó lehet szóközépi *s > t* változás fölvételével (v. ö. vog. *sätēr* «tausend» = szkr. *sahasra-*; vog. *ätwēs* «zinn, blei»: v. ö. zürj. *oziš* id.; vog. *ätēr* «herr» = mord. *azír*, *azoro* id., av. *ahura-*, szkr. *asura*; l. NyK. 25:378. s fent 142. l.): TV. *vāta* «kaufmann» = ÉV. *vāta* ebben: *vāta-γum* «kaufmann» és *vātalaγt-* «handeln, handeltreiben». BRDENZ e szóról azt hiszi (NyK. 19:322.), hogy etymonja: «partember» (ÉV. *vāta* «ufer, rand»); de ha a vogul tényleg azon jellemző oldalát akarja vala föltüntetni a kereskedőnek, hogy csolnakon hozza árúit, mindenesetre inkább nevezhette volna «csolnakos, v. hajós ember»-nek (*χᾱπιῖν γυμ*, *karapliñ γ.*), semmint «part-ember»-nek.*) Azonban ha a *vāta-γum* névszó még valahogy megmagyarázható volna is így, nehezen érthető a *vātalaγti* «kereskedik» jelentése, mint valami «partoskodik» fejleménye. Inkább vélhető ezért a vog. *vāta* a zürj. votj. *vuz*, iráni *vahā-* megfelelőjének «ware» értelemben, melyből: *vātalaγti* annyi mint: «sich mit waren beschaffigen» (v. ö. zürj. *vuzal-* «verkaufen», *vuzas-* «handel treiben»).

28. Magy. *bércz* (*böröz* Vas-m.; MTsz.) «clivus, jugum montis; bergspitze, gipfel des berges» (NySz.); «domb, domboeska; hügel» (MTsz.).

< Av. *bērēza-*, *barēza-* «höhe, berg, gebirge», *barēzah-* id. (a *barēz-* «gross sein, hoch sein» igéből; GIEGER Hb. 291.); *berēz-* «hoch» (JUSTI Hb. 217.) | pahl. *burz*, *burzāk* (innen: *El-burz* az Elborusz hegység neve) | ujjperzsa *burz* «hoch; höhe» innen: kurd *berz*, balūci *burz*, *burzā*, *burzay* «hoch»; *burzā* «empor») | osszét: dig. *bürzōnd*, *barzond*, tag. *bürzond* «hoch» (= av. *bērēzant-* «hoch», part. præs. a *barēz-*, *bērēz-* igetöből = szkr.

*) Ma a vogulokkal való kereskedés nem a folyó partján, hanem fönn a faluban történik, mi azonban nem zárja ki, hogy régebben csakugyan nem volt tanácsos a kereskedőnek árúival a faluba merészkednie. Az *erza-mordvinokra* nézve legalább határozottan írják a X. századbéli arab írók, hogy: «a kereskedők nem lépnek Arðánia földjére, hanem a hajón maradván a folyóban üzérkednek (l. TOMASCHEK: Skyth. 14. l.).

brhāt- «gross, erhaben, hoch» a *brh-* «gross, stark sein» igéből; HORN 46; HÜBSCHM. EO. 28; GEIGER: Bul. 447; GRASSM. Wb. 911.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL találhatók: «*bércz* = szkr. *brhat* magas, zend *herezat*, *berezauh* magasság, ujper. *berz*: *ez berz i koh* a hegy *bérczéről*, magasságáról; örmény *parezr* magas» (Árja Nyelvhas. 17.) és «*bércz* = szkr. *barhasz* magas, zend *berezut*, ujper. *berz*: «ad summitates montium, qui *berch* vocantur», 1253-iki oklevél» (Finnit. törekv. 24.). — Az egyezés az av. *barēza-*, *bārēza-* alakokkal pontos: a hangzó a *bōrez* mellékalak után ítélve eredetileg *ē* volt, mely a hangsúlyos szótagban (mint különösen török jövevényszavaknál, pl. *kék*, *bélyeg*, *béke*, *béka*, *bér*, *kéve*, *kép* stb., igazolható) megnyúlt. A végzet *rz* > *rez* változása közvető (talán csak a magyarban a szókezdetől való dissimilatio következtében keletkezett) *rsz* fejlődés útján gondolható, mely utóbbiban a *sz* > *cz* olyan, mint csekben: *bajcz* < *bajsz*, *bajusz* «schnurbart», *jēczi* < *jějsze* «beil», *kopacz* < *kopasz* «kahl», *árboez* «mastbaum» < lat. *arbus* (l. Nyr. 10 : 442.).

29. Magy. *berék* (acc. *berke-t*, adj. *berke-s*) «nemus, saltus, lucus, virgultum; hain, gebüsch»; *ag-berak*, *faz-beruch*, *zilberék*, *somberek* árpádkori oklevelekben (NySz.); «vizjárta rét, posványos hely», *berék alja* «berek melletti föld, mezőség»; *berék-fa*, *berök-fa* «égerfa» (MTsz.).

V. ö. av. *mareyā-* «wiese» | ujper. *marj*, *mery* «wiese; zum viehfutter dienendes gras» (innen: örmény *marg*, szír *margā* «wiese») | kurd *mirk*, *merya* «prairie», *mērk* «rasen, wiese» (HORN 219; HÜBSCHM. Arm. Gr. I : 193; Pers. Stud. 98.).

A jelentés egyezése mellett azonosnak vehető a magyar és iráni szó alakai tekintetben is a *m* szókezdetű több más példával is (l. alább a *bocskor* szónál : 35. sz.) igazolható *b-re* való változásának, a gyakori *a ~ e* hang-megfelelésnek, végül a szóvégi *y* talán csak dissimilatio útján a magyarban támadt *-k* ejtésének fölvételeivel (v. ö. az utóbbira nézve egyébként: kurd *mirk*, *mērk*).

30. Magy. *bergány* «tüzes ló; feueriges pferd» (Baranya-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *pārēn*, LV. *pārūen*, *puārēn* (Itæg.) «táltosló; zauberpferd»; *pārēn-pāl* «zauberfüllen».

< Kaukázusi: dzsek *barkan* «pferd» (*migila-barkan* «hengst»), chürkilin *burzan*: *b.-urēi* «hengst» (*urēi* «pferd»),

kaitach *burchar-urēi* id., akusa *burga* id. | kürin *balkhan*, *pal-khan* «pferd» (*erkek-p.* «hengst»), czachur *balkan* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 112, 82.)

ERCKERT tatár eredetűnek jelzi a kaukázusi szót; de más forrásból ily török szót nincs módunkban igazolni. Külömben is föltettség, hogy a szónak előrése az ujjper. *bäre* «pferd» szó (= óper. *bara-*: *asa-bära* «pferdereiter», ebből: óper., av. *bar-* «reiten»; pahl. *bära-k*, päzend *bär* «reittier», szanglicsi *worak* «pferd»; HORN 36, 37; HÜBSCHM. Pers. Stud. 22.), a midőn az utórészt a karata *xoane*, *xoani*, avar *xoani* «pferd», chürkilin *koni* «füllen» (v. ö. szláv *konь* «pferd») szóval azonosíthatjuk annál is inkább, minthogy a *balkhan* alaknak van lák *balcan* változata is, melyben az utórész szintén jól egyezik az abgház *čan*, *dčan* «stute» szó- (val v. ö. ingiloi *cyen*, grúz, mingrél *cyeni* «pferd» = zürj. *čan*, votj. *čurñ* «füllen») s szintilyen összetétel: karata, avar *barthi* «hengst» (v. ö. avar *thah* «hengst»). Kaukázusi réven jött iráni szó volna ezek szerint a *bergány* is ép úgy mint a *bocskor* (l. alább 35. sz.). Jelentésben és alakban pontosan egyezik a kaukázusi adattal a vogul *pärén* is, melynek REGULY ma már elavult lozvai alakját *pärüen*-nek (ejtsd: *pärwén*) írja, hol még a szóközépi *rg* mássalhangzó-csoport közvetlen fejleménye a *rw* (ebből: > *r'*) látható. Talán ide vonható még: mordM. *parna*, mordE. *parne*, *parni* «füllen (im zweiten jahre)»; *parniñ* id. (NyK. 24: 55.).

31. Magy. beteg (*betek* Margl. *betec* Heltai, *betekódek* BodC.) «æger, ægrotus; krank»; *kór-beteg* id.; *betegség* «morbus, ægritudo; krankheit»; *beteged-ik*, *betegül-* «ægroto, in morbum incido; erkranken, krank werden» (NySz.).

V. ö. pahl. *vatak* «schlecht»; ebből: *vat*, päzend *vað*, ujjperzsa *bad*, *bed* «schlecht» (l. fentebb a *bal* szó czikkét: 23. sz.).

Igen valószínűvé teszi a magy. *beteg*-nek idegen eredetét már az is, hogy sem a magyarból, sem a rokon nyelvekből biztos szófejtéssel meg nem magyarázható. Alapszavához hasonló szót már BERESZÁSZI idéz a zendből («*beantao* krank ~ *beteg*»; Äbnl. d. Hung. Spr. 122.); csak hogy az alakilag külföldben jól megfelelő av. *bañta-* szónak (v. ö. magy. *ját-él*, *ját-sz* = ÉO. *jont-*, IO. *jantk-* «spielen») «æger» jelentése fölötte kétséges (JUSZINÁL megkérdőjelezve s egyéb szakértőktől másképp fordítva: Hb. 209.). Alkalmassabban vethető vele egybe a pahl. *vatak* «schlecht», mely alakilag az ismeretes *v > b* szókezdő és *a ~ z* hang-megfelelések, továbbá a végzetnek (pahl. *-ak* = összet. *-ag*, *-äg*, av. *-ka*) a *méreg*, *üveg*, *keszeg*, *húg* stb. szavakban is jelentkező alakulatának fölvéte-

lével pontosan megfelel: jelentősebb pedig egész természetes fejlemény lehet, lévén a «betegség»-nek szokásos kifejezése a «rosszullét» (v. ö. «es ist mir *schecht*», v. «*übel*»; fr. *malade*, régi *malade*, ol. *malato*, prov. *malapita* lat. *male aptus*, Diez I: 261, vagy mint Becken tanár velem közli: *male habitus*); finn *paha-t* «hajók, sérülések»: *paha* «rossz». Külömben arra, hogy a *beteg* alakjában és jelentésében, úgy a mint van, levezett az irátság terén, valószínűséggel utal a kirgiz *bedik*, *bedik* «eghírnkrankheit mit kopfschwindel» («болгань болончаро мотар, аръ коропой дъ-ластен головокружение»; Осмооров 20.); «*bedik*» drólikrankheit beim Vieh» («болгань екота, аръ коропой онъ не крываетъ и много не бѣтъ»; Вурдагов I: 248.) szó is, melyet a torokszógból meg nem magyarázhatunk s jó okkal az ujjterzsza *bed, bed* képzésének vehetünk. Hymódon a *beteg* ugyanazon szó volna, mint a magy. *balog* (l. fönt 23. sz.), helyesebben kifejezve ugyanazon irándi szónak különböző nyelvjárásokból, illetőleg különböző korokból való átvétele.

Hogy irándi eredetűnek tartjuk a *beteg* szót, azt javalja a palócز bötréngös, *bítréngös* tájszó is, melynek jelentése: «beteges, göthös» (Borsod-m., Heves-m.: «rossz lábú, fájós lábú» (Eger); innen: *bítréngeskedik* «betegeskedik, göthöskedik, nyavalyog» (MTsz.). E szó alakban és jelentésben elcsúszva hasonlít a *beteg*-hez; de viszonyukat még sem gondolhatjuk pusztán alakí változatnak. Megmagyarázza az eltérő végzetet az összet. (tag) *rin, rín, (díg) rin* «krankheit; hes. ansteckende, seuchh., pest» (*rinfin, rinfin* «krank»; Söögex: Osset. Spr. 130, 131.), úgy hogy *bé-tréng-es* tdk. annyi mint «rossz nyavalyog»; az első szótag zárt *e*-je (a *beteg* nyílt *e*-je helyett) a többi szóttagokhoz való alkalmazkodás, a *-g* pedig akár az összet. dimin. képz. (v. ö. *more-si*), akár magyar járulék-mássalhangzó (mint: *rozmarin-g*os, *esdán-g*, *bajtorján-g*, *fűjén-g*) lehet.

Budenz a magy. *beteg* szót a finn *vitā* «gen. *vi'an*) «vitium physicum (dolor, vulnus, defectus»: vitium morali» szóval rokonítja (MűgSz. 455.); de különbözik van a hangrendben s ezenkívül a *bet-* alaprészt eredetileg *b, it*, *bait* *b* *be* hangzónak a szokásos hangokból semmi nyoma. Vannak ugyan: szokely *bitonya* «seb, fekély», *bitonyás* és *bitos* «nyavalyog», göthös: sebekkel, fekélyekkel ellepett; fájós láb»., melyeket Budenz a *beteg* családjába von; ámde a *bitonya* alakja nagyon is nem magyaros s alkalmatlan az idegen eredet gyanújának felkeltésére. Határozottan nem eredeti szó a Budenznál szintén bizonyt. zürj. *vis* «krankheit» (*vis-a* «krank, unwohl»; zürj. *viš* «schmerzen, weh tun, kranken, krank sein» amelyből: zürj. *višm*, *viš* «krankheit»; *viš* *višs* «krank, leidend». Megfelel ugyan ennek az irátság terén: av. *varsah* (nev. *varšā*) «leiden, peina» (H. 260.) ezek mellett: *tharsah*, *drarsah* «peinigung» «*thar, drsah*» «hass, feind-

schaft, anfeindung»; GRASSM. Wb. 653.) és av. *ṭbaeš-*, *dvaēš-* «peinigén», mely utóbbi alakokból: pahl. *bēš* «leid, unheil» és igei képzés *bēš-* (HORN 270.); v. ö. még az örményben: *višt* «schmerz, pein, leid, not, trübsal, gefahr», melyből: *vštanam* «leide» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 247.). A zürj. *viš* «krankheit» származhatott av. *vaēšah-* (<**vaēšas-*; v. ö. szkr. *dvešas-*), vagy még inkább az av. *ṭbaēša-*, *dvaēša-* «peinigung» (= szkr. *dveša-* «hass, abneigung») egyszerűbb végzetű változatok nyomán következtethető av. **vaēša*-féle névszói alakból, míg zürj., votj. *viš-* «schmerzen, weh tun» (mely transitive is felfogható, pl. «mein kopf tut mir weh») a *ṭbaeš-*, *dvaēš-* igeék **vaēš-* ejtésére utal.)*

A magy. *bet-eg* szó alaprészenek eredetileg mélyhangú iráni másával összefüggőknek látszanak még: finn *pote-*, *poto-*, *poti-*, *posi-* «krank sein», *poti*, *poto* «krankheit»; észt *pode-* «krank sein», *podī* (gen. *po'e*) «krank, krünklich»; továbbképezve: *podise-* id. | lapp: Lule *puoce-*, *puohca-*, *puohka* (<*puot-se-*) «krank sein», *puo'ceie*, *pūocas* «krank»; Pite *pūhca-* «krank sein», *pūhcaj*, *pūcas* «krank» (HALÁSZ); Fm. *buocca-* «krank sein», *buicee*, *buocas* «krank»; oroszlp.: teri *pīcci-*, kildini *pūcce-*, notozerói *puehce-* «krank sein»; teri *pīcce*, kildini *pūccej*, notozerói *puehcij* «krank» (GENERTZ Wb. 128. l.). Alakilag pontos volna a megfelelés a pázend *vad* «schlecht» szónak a magy. *bal*, votj. *pallan*, magy. *beteg* nyomán föltehető dialektikus **bad* (**bað*)-féle változatával (v. ö. a finn *o* hangzóra nézve: finn *kota* «casa, culina» = av. *kata-*; finn *onke-* «angel» = av. *ānku-* «haken»); de bizonytalanná teszi az egyeztetést, hogy a finn *poti-*, *pote-* stb. nem igazolhatók denominativumnak. Természetesen nincs kizárva, hogy a tárgyalásban levő iráni szónak — melynek multját eddigelé csak a pahlavi korig van módunkban visszavezetni — a finn *pote*-hoz hasonló igei használata is dívott.

32. Magy. bír-, *bir-* 1. «compos, potens sum alicujus rei; valeo; macht über etwas haben, in seiner gewalt haben; vermögen»; 2. «possideo, habeo, teneo; occupo, subigo, in ditionem redigo; haben, besitzen, inne haben; besetzen, unterwerfen»; 3.

*) A teljesebb szókezdettel való av. *dvaēša-* névszói alakot tükrözik: ÉV. *tis* «trauer, kummer», ÉO. *tēš* «betrübniss, kummer», melyekből: ÉV. *tist-*, ÉO. *tēšta-*, IO. *tīšt-* «trauern, bekümmert sein»; továbbá zürjén *tōž*: *tōžtōmmōd-* «beruhigen, von sorgen befreien» (melyből az alapszónak «sorge, kummer» jelentése következik; ehhez *-tōm* suff. carit.); *tōžd-* «sich Sorge machen, sich kümmern, sich beunruhigen, traurig sein», *tōždōd-* «sorge machen, bekümmern, beunruhigen».

«sustineo; aushalten» (*terhet bír* «last ertragen», *munkát bír* «arbeit aushalten»; *albír-* «fero, perfero, sustineo; devinco, subigo; tragen, ertragen; besiegen, unterwerfen»; *meg-bír-* id.). — *bír-ik* «in ditionem venio; unter die herrschaft kommen» (*reá birik a jószág, az örökség*: «reá jut», *torára se birjon*: «temetésére se maradjon» Székelység). — *bíró* «habens, potens; praetor, iudex; besitzend, vermögend; richter» (*maga-bíró* «validus, robustus; potens; rüstig; mächtig»); *bíróság* «regnum, potestas; iudicatus, praetura; herrschaft, macht; richteramt». — *birodalom* «possessus; imperium, regnum; besitz, herrschaft, macht». — *bírság* «iudicium; multa; gericht; strafgeld». — *birtok* «possessio; potestas, jus; besitz; macht». — *birkód-ik, birkóz-ik* «contendo, certo; kämpfen, streiten». — *biralkod-ik, biralkoz-ik* (Székelység) «bírvmmivel, van neki». — *bíraszkozik-ik* (Göcsej) «támaszkodik; sich lehnen, stützen» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *pěrm-* «dulden, ertragen, überwinden, überwältigen» (pl. *äh-tě aum at pěrmēm, tār-ütěñ* «diese krankheit kann ich nicht ertragen, sie ist schwer: не могу терпеть») | KV. *pěrm-* id. (pl. *tām squ pōtē pěrmī* онъ много бѣды терпѣтъ; *pěrmēñ oqmēlāt oqñm* «nincs mód, hogy kibírja»; Vog. Népk. Gyűjt. II: 225.) | ALV. *pěrm-* id. (pl. *äh-tě pašēmtě at pěrmēm* «ebben a füstben ki nem bírom»).

< Szkr. *bhar-*, *bhṛ-* (præs. 1. *bhārāmi*) «tragen; stützen, aufrecht erhalten; hegen, pflegen, ernähren; mieten, dingen; davontragen, erführen, wegnehmen; verschaffen, verleihen, erfüllen» (*ūd-√bhṛ-* «herausholen, herausnehmen; auslesen, auswählen»); «hintragen, bringen, herbeibringen»; *bhāra-* «tragend, erhaltend; das tragen, erhalten, erlangen; bürde, last; gewinn, raub; kampf, streit» (Grassm. Wb. 955—6; Capp. 301—2.). || av. *bar-* «tragen, bringen, hervorbringen, wegbringen» (*ā-baraiti* «er besitzt») | pahl., ujper. *bār* «last, bürde». — örmény *ber-e-m*, gót *baíra-*, gör. *φέρω*, lat. *fero* «tragen, bringen» stb. (Hübschm. Arm. Gr. II: 429; Justi Hb. 209; Horn 36.).

A magy. *bír-* igének és származékainak «tragen, ertragen (kraft, macht haben)» alapértelme, valamint ennek «halten, besitzten»-féle fejleménye benne foglaltatnak a szkr. *bhar-* jelentés-ágazatai közt. A *bír-ik* «jut; hinzukommen» alapértelme = «her-

beigebracht werden»; a *bírság* «strafgeld» olyan jelentésalakulat, mint szkr. *bhára-*, pahl. *bār* «last, Bürde»; a *bírköz-ik* «kämpfen», mint szkr. *bhāra-* «kampf, streit», sőt a göcseji *biraszkod-ik* «sich stützen» jelentésárnyéklátának is megvan mása a szkr. *bhar-* «stützen» jelentésében. Minthogy pedig a hangtani egyezés kifogás-talan (v. ö. a mélyhangú tö i-jére nézve alább a *csiga*, *csilla*, *iparkod*, *in* stb. czikkeket) a két szót azonosnak is vehetjük s hozzá-vonhatjuk még a momentán -m képzős vogul *p̄rm-* igét is, mely csupán az «ertragen» értelmet mutatja. E vogul szót már BUDENZ egyeztetette a magy. *bír*-ral (MUGSZ. 456.); de pusztán finn-magyar hasonlítási alapon bajos magyaráznunk, hogy miként felelhet meg vogul *ē* hangzó magy. mélyhangú i-nek. Megvilágítja a hangzók viszonyát a szkr. *bhar-* megfelelő a-ja (v. ö. ehhez még: szkr. *bhāra-* «bürde, last», *bhārin* «tragend; schwer belastet» hosszú *ā* hangzóval), mely a vogulban, mint sok más esetben *e* (ill. *ē*) alakulatot is ölthetett (l. erre nézve alább az *ad-dég* cikket).

A szkr. *ud-bhar-* «herausnehmen, auslesen, auswählen» értelmének ujjmutatása nyomán ide vonandók még: ÉV., LV., KV. *p̄rj-* «herauswählen, aussuchen», *p̄rjil-* id. (frequ.) | zürj. *b̄rj-* «wählen, auswählen, aussondern» | votj. *b̄rj-*, Kaz. *b̄rj-*, Sar. *burj-* id. (a képző: frequ. -j; l. BUDENZ: ÖSSZ. Alakt. 36.).

33. (I.) Magy. birge (Heves-, Csongrád-m.), *bürge* (Kecskemét, Torontál-m.), *birke* (Debreczen), *berke* (ÁDÁMNÁL) «ovis; schaf» (NySz., MTsz.).

(II.) Magy. ürü, örü (örü BécsiC., *ewryw* Pesti) «vervex; hammel» (NySz.).

MordM. *véřs*, mordE. *vířs* «lamm»; *vířškā* (dim.; PAASONEN: Mordw. Lautl. 95.).

Lapp: Lule *vierēhca* (plur. *vierhca*; Lindahl *vārca*) «hammel» | Pite *vārēhca*, *vērēhca*, *vīrhca* id. | Fm. *vierccá*, *vierca* id. (HALÁSZ) || notozerói *viere* «schaf, hammel» (GENETZ Wb. 160.).

< (I.) Ujper. *bara*, *bere* «lamm; männliches schaf» | kurmandzsi *berk*, *berh*, kurd *barx*, *barxik*, gelānī *barre*, szariqōlī *barqā* id.

(II.) Osszét *ur* (KLAPROTH), dig. *warik*, *wrek*, tag. *vārig* (HÜBSCHM. EO. 31.) | gabrī *vare*, szamnānī *vara*, māzandarānī *vare*, kāsānī *verā*, *verrá*, *veré*, zaza *varā*, (dim.) *varék* | vakhī *vurk*, šighnī *varg* | kurd *vark*, *garik* | balūčī *gvarak*, *gvarak* «lamm» || pahl. *varak* id. — Szkr. *ūrā-* «schaf», *ūrāpa-* «widder, lamm» (HORN 49; TOMASCH. Pam. 767; GEIGER Bal. 126.).

A magy. *birgé*-vel egyértelmű s hasonló hangzású *birka* «*ovis, schaf*» szót egyenesen a törökből valónak kell tartanunk, hol t. i. kirgiz *marka* «*valamennyire megnőtt kövér bárány*» és oszm. *marja* «*schaf (weiblich)*» egyezések találkoznak (NyK. 21 : 115.), melyekkel szemben a magyar alak *a>i* hangmegfelelése a csuvasszerű (ugor) törökség jellemző vonását mutatja (l. Ethnogr. 4 : 179 ; 5 : 22.). Mint BUDENZ Dal szótárából kimutatta, a közép-oroszországi nyelvben is van *бырка, бырка* «*lamm, junges schaf*», meg «*schaffell, lammfell*» (NyK. 20 : 154.). Ezt legalkalmasabban ugyanazon ugor-törökségből való átvételnek gondolhatjuk, a honnan a magy. *birka* is való (l. e nyelvterület hatásának egyéb szláv nyomaira nézve: Ethnogr. 8 : 27—29.). Maga a kirgiz *marka* s a magy. *birka* nyomán föltehető régi török **barka* (= ugor **birka*) ugyanoly szó, mint a szariqöli *barqā*, mely az ujper. *bara* képzése; tehát iráni jövevény. Más szó a magy. *birge, bürge*, melyben az *i*-vel váltakozó *ü* hangzót s a *g*-t a törökből nem magyarázhatjuk;¹⁾ ellenben jól érthetjük az árja elemekben szokásos *a~i* hang-megfeleléssel az első szótag *i*, *ü* hangzóját (v. ö. *fist*, *füst* = összet *fazd-ag* «*rauch*»; *csirke*, *csürke* = afghán *čirk* «*huhn, henne*» = av. *kahrka*; *tiz* = összet *däs*, av. *dasa-*; l. ugyanitt alább) és a *ge* végzetet a *keszege* (*keszeg* = összet *khäsag* «*fisch*»), *kecsége*, *mérge*- (nomin. *méreg* = összet *marg* «*gift*», av. *mahrka-* «*tođ*») analogiák révén, mint az összet *-g* (< *-ga*) = av. *-ka* diminutivum egyértékesét. A *birge* e szerint a *birká*-tól független, egyenes iráni átvételnek veendő a szókezdőnek már az eredeti területen régi korban föltételezhető *v<b* változásával (l. ez utóbbira nézve fentebb a *bal* cikket: 23. sz.).

Ugyanezen iráni szónak képzőtlen s még az eredeti *v* szókezdőt tükröző külön magyar átvétele az *ürü*, melynek véghangzója az ujperzsa nyelvjárások következetesen megőrzött véghangzójával (*vara, vare, vere* = szkr. *ūrā-*) azonos, vagyis oly minőségű, mint a *becsü* szóé (l. fentebb 27. sz.). VÁMBÉRYNAK szorosan egyező türkmen *ürü* «*hammel*» szavát (Čag. Sprachstud.) egyéb forrásból nem igazolhatjuk²⁾ s így megbízhatósága (a közlőnek ismeretes eljárásánál fogva) fölötte kétes. Komolyabban számbajöhetnek a magy. *ürü* eredete szempontjából a szintén iráni származásúaknak tetsző mongol *irge* «*mouton châtre*» és burját *irge* «*hammel, schöps*», melyekkel BUDENZ egyezteteti a magyar szót (NyK.

¹⁾ V. ö. csuv. *tina*, tör. *tana* «*färsé*» = magy. *tinó* (de sohasem: *tine, tüne*); csuv. *sina* «*schwein*» = magy. *düznő, desznu* (de nem: *düszne, düsznö*) | tatár *sérkü* «*niase*» = magy. *serke* (de nem: *serge*).

²⁾ Sejk Szulejman csagataj szótárában: *ürü* (۱۷۱): *kojruğu kalkık hevan dir* («*farka felálló állato*»).

20 : 151.); ámde itt nehézséget alkot, hogy a mongol alak *g-jének* a magyarban semmi nyoma, holott a vele egészen hasonlatos alkotású török *bozru, bozau, boza-u* = magy. *borju, borgyu, bornyu*; török *kırğaj* (szláv *kragulj*) = magy. *karvaly* (v. ö. török **jappu*: oszm. *japak* «wolle» = magy. *gyapju*). A mennyiben az *ürü*-nek tényleg *ürjü* ejtése valahol kimutatható volna (v. ö. Pesti *ewryu* írását), ezen alakot mindenesetre az utóbb említett nyelvkörből valónak kellene tekintenünk oly viszonylással a régibb *ürü* alakhoz, mint *bürge* a *birkáboz*. Már ERDÉLYI JÓZSEF (Stammverw. d. Hung. 10.) egyeztetette az *ürü*-t az összet. *ur, urek* «lamm» szóval.

Híven egyeznek az itt tárgyalt árja alakokkal a mordv. *vérēs, vírés* «lamm» és lapp *várca, vierca* «schaff, hammel» szavak is ugyanolyan *a~*; hangmegfeleléssel, mint a mordv. *mákš, meš* «biene» = av. *mayši*- «fliege», szkr. *mākš, mákšā*- «fliege, biene»; mord. *med, mäd*, kolai lapp *mieht, mätt* «honig» = av. *madu*-, szkr. *mádhu*- id. szavakban. A mordvin alak végzete nyilván ugyanolyan, mint a mord. *v'érğes, v'érğis* «wolf» (= szkr. *vrka*-, nom. *vrkas*, av. *vēhrka*-), *pavas, paz* «gott» (= szkr. *bhāga*:- nom. *bhāgas*; av. *ba-ya*;- l. alább a *boldog* cikkekben: 39. sz.), mord. *uros, uras* «waisc», lappFm. *oarbes* «waise» (= szkr. *árthas*; l. fentebb 17. sz.) szavakban, vagyis az árja -s nominativusképző. Egyezteteti a mordvin alakot (s a magy. *birká*-t) a pamir nyelvjárások megfelelőivel már TOMASCHKE (Pam. 767.).

34. *Magy. *birs, bis*: *birs-alma, bis-alma* «cydonium; quitten-apfel» (NySz.); *birsóka, bisóka* id. (Nógrád-m.; MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: abadzech *meariss*, kabardin *mý'arjse*, šapszug *meris* «gartenapfel» ezek mellett: abad. *mme*, kab. *mý*, šap. *möe, mie* «waldapfel» (ERCKERT: Kauk. Spr. 42.).

Nem lévén a magy. *birs* szónak egyezése a környező európai nyelvekben, joggal gondolhatjuk eredetét a kelet azon tájairól, honnan az *alma, körte, kökény* és sok más gyümölcsnév is származott, annál is inkább, minthogy Perzsia és a Kaukázus vidékein e növény még vadon is terem s valószínűleg innen terjedt el már a távoli ókorban a görög *kydonok* földére, kikre a *κυδωνιον μηλον*, *cydonium mulum* nevezet utal. Alakilag a magy. *birs*-nek jól megfelelnek az idézett kaukázusi szavak a szókezdőnek gyakori *m~b* váltakozásával*) s a második szótag *i-jének* afféle elisiójával, mint a *haris*-nak

*) L. e hangjelenség példáit ugyanitt a *bajusz, bogár* és *béczse* szók tárgyalásánál. V. ö. még: kubacsi *mezka* «brust»: kabardin *bgħa*, šapszug *bgħe, bgħo* id. (ERCKERT 50.) | udi *muz*, lák *miz*

tájnyelvi *hors* változatában, vagy mint a *táris*-ből (VirgC.; NySz.) lett: *társ* (= szláv *товарищъ*, csuvas *таварашъ*; l. Ethnogr. VIII: 29.). Ha a kaukázusi népek révén ismerkedtek meg a keleti magyarok a birsalmával, igen természetes, hogy a valószínűleg már akkor ismert *alma* mellett a birsalmának jelzéseképp is használt kaukázusi «alma» nevet az eddigelé ismeretlen fajtára alkalmazták. — Számba jöhető adat ezeken kívül: udi *p'usa* «quite» (USLAR-SCHIEFFNER: Ud. Stud. 99.), melyben *p' < b*-ből való lehet, mint ebben: *p'oisug* «dachs» = török *borsuk* (magy. *borz*).

35. *Magy. bocskor «pero, carbatina; riemenschuh» (NySz.); «calciamentum rusticum» (Gyöngyösi Szt. 3978. sz.); *telekes bocskor* «carbatinae» (NySz.).

V. ö. pahl. *mōčak* «schuh» (innen: örmény *mučak* «kleiner schuh, frauenschuh») az av. *maoč*: *paiti-m.* «schuhe anziehen» = szkr. *mōč*:- *upa-m.* id. töből | ujper. *mōza* «schuh»; innen: afghán *mōza*, balūči *mōzaŕ*, *mōžay* «socken, stiefel, beinkleider» (HORN 223; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 196; GEIGER Bal. 455.).

Igen jól érthető a magy. *bocsko-r* előrsze a pahl. *mōčak* alapján, de magyarázatra szorúl a -r végzet, melyet magyar eredetűnek az előbbi egyeztetés föntartásával nem tekinthetünk. Segítségünkre jönnek e tekintetben az iráni szónak *kaukázusi* átvételei, minők: karata, dido *mači*, akuša *mačaj*, kaitach *mačik* «schuh» | kürin *mäs* (plur. *mäsirar*; instr. *mäsini*), kubacsi *masu*, czachur *mas*, chinnaľug *mas*, buduch, dzsek *mias*, arcsin *mase*, grúz *mašia*, lák *maysi* és agul *mahsar* «schuh» (EROKERT: Kaukas. Spr. 125; USLAR-SCHIEFFNER: Kür. Stud. 233.). Az utóbbi adatban az -ar pluralis képző (EROK. II: 40.), a mint hogy a két darabból álló lábbelit sok egyéb nyelv is többessel jelöli (pl. orosz *ботинки*, *башимаки*, *сапоги*; ném. *schuhe*, *strümpfe*, *socken* stb.) s a mint a lák nyelvjárásban is a plur. nom. *us-ru* alak járja a sing. *us* «stiefel, schuh» helyett (EROK. 125.). Ezek szerint a *bocskor* íránságból kaukázusi révén került s kaukázusi többesképzővel (kürin -ar, -er, pl. *palkan-ar* «pferde»; rutul -ar, -ur; agul -ar; lák -ru, -ri, ud

«huf»: avar *boy* (85.) | chinnaľug *mikar*, karata *mijar* «kopf»: avar *biker*, varkun *bikh*, kaitach, akuša *bekh* id. (92.) | avar *mote* «mond»: dido *botei*, varkun, kubacsi, kaitach *bate* id. (103.) | dido *muri* «nähnel»: varkun *bira*, kubacsi *birro* id. (106.) | csecsencz *mory*, *malz* «sonne»: lák *bargh*, kaitach *barhi*, akuša, chürkilin *varyhi* id. (130.) | csecsencz *muoy*, *moy*, tabasszarán *mik*, *miki* «wind»: szvanét *bykhu* id. (150.)

-ra, -la stb.) megtoldott jövevénytyszó lehet. A szókezdő *m > b* változásra nézve l. u. i. a *berék, bírs, bogár, boggyó, bot, büde, buczó* és *bajusz* czikkeket.

36. Magy. bog «nodus, tuber; knoten, kolbe» («*fának, vagy szőlővesszőnek boga*» PárizP.; «*bogot kötni*» = «csomót, görcsőt k.»), ág-bog «frondes, frutices, arboris frondosi rami; gezweige»; esőgős-bogas «nodosus; knotig»; *bogoz* «nodos necto; knoten machen» (NySz.).

< Balūči *bōg, bōr* «gelenk, knöchel; knoten (im holz)» = szkr. *bhōgā-* «biegung, krümmung» (GEIGER Bal. 117.).

BUDENZ (MUGSz. 458.) a magy. bog-ot a zürj. *bugil* «hervor-stehendes, buckel, beule», észt *pung* (genit. *puñña, puñni*) «hervor-ragendes, rundliches (knolle, knospe, beule)» szókhoz csatolja s a finn-magyar nyelvekben kimutatható *p,ng*, «tumor, tumidum» és *p,ng-* «tumere» alapszókra utal, melyekből a magy. *pofa* és *poffad-*szók is valók. Ámde a szoros alaki és jelentésbeli egyezés az iráni területen található *bōg* «knoten» szóval gyanússá teszi ez egyeztetés értékét különösen számba véve, hogy a bog-nak nincsenek régi jellegű képzéssarjai,*) sem oly bő jelentésköre, minőt a neki tulajdonított alapértelemből s ősrégi eredetből folyólag várhatnánk. Inkább vélhetjük, hogy a rokon nyelvek idézett alakjainak magy. *buga* a megfelelője, melynek jelentései: 1. «némely növények bogos feje, magtokja, virága (len, kender feje, magtokja, mákfaj; napraforgó tányérja; dohánynak ki nem nyílt bimbója)»; 2. «gubacs» (Somogy-m.); 3. «szemgolyó» (Székelység; MTsz.), mely utóbbi jelentés különösen találkozik a zürj. *šin-bugil* «augenstern, pupille» jelentésével. Itt tehát eredeti s idegen merőben különböző származatú szók véletlen alaki és jelentésbeli közeledésének esetével volna dolgunk. — V. ö. ezekhez: török *bogun, bogum*, kirgiz *bowum* «knoten, schlinge; knoten (im holz od. schilfrohr); gelenk, glied, knie», csagataj *boɣdak* «knote, ast (am baume)»; BUDAÖV I: 284.).

37. *Magy. bogár (*bugár* Somogy-m., *bugár* Gömör-m.), 1. «insectum, vermis; käfer, wurm»; — (Somogy-m., Soprony-m.) 2. «légy; fliege»; *baromkergető-bogár, fene-b.* «bremse», *légy-b.* «fliege»,

*) A BUDENZTŐL ilyennek vélt magy. *boglya* «acervus, cumulus foeni» eredetisége kétes: v. ö. tobojszki tatár *mogöl*, altaji *puul* «haufen, schober, heuschober (копна)»; BUDAÖV II: 264.) = PV. *maqkhwél* «heuschober» = szariqölí *maghául* «ein arm voll», melyet TOMASCHENK (Pam. 785.), aligha helyesen, iráni eredetűnek magyaráz.

longó-b. «brummfliege», *kőris-b.* «spanische fliege», *selyem-b.* «seidenwurm», *bor-b.* «weinmücke», *csere-b.* «maikäfer», *szarvas-b.* «scarabæus» (NySz., MTsz.).

Vogul: KV. *päkwér* «kleine stechfliege (моука)», PV. *päkwér*, *päkwér-pälém* «eine art kleiner bremsen (маленький муха)».

Lapp: Lule *muokir* (plur. *muohkira*; HALÁSZ), *muoker*, *muokker* (LINDAHL) «eine art mücke».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: szvanet *maar* «fliege», mely a lák *beha*, varkun *biha*, agul *bog-bogaj*, *bug-bugaj* «wespe», *czachur bok* «schmetterling» (ERCKERT: Kauk. Spr. 64, 123, 149.), továbbá a szkr. *mákha-* «fliege» (BR. Skr. Wb. 5 : 420.) egybevetésével képzésnek bizonyul (l. fönt az *agár* czikkét: 121. l.).

Már ERDÉLYI JÓZSEF hivatkozik KLAPROTH nyomán egy kaukázusi *bochor* «wurm» szóra, mint a magy. *bogár* megfelelőjére (Stammverw. d. Hung. 16.) s szintig BESZE JÁNOS valamely avar *bokher* szóra (Voyage: 82.); de ERCKERT és USLAR műveiben a «wurm; schlange» avar szava: *borox*, mely alakilag a magy. *bogár*-al nem egyezik. Van azonban a didóban *bikori* «schlange», mely «wurm» alapjelentésében (v. ö. magy. *kigyó-féreg* «schlange») csakugyan a magyar *bogár* eredetije magashangú másának vehető, amint ez a vogul *päkwér* alakban is tükröződik. A szó legeredetibb területe az árjaság (szkr. *mákha-* «fliege»; továbbképezve: pahl. *magas*, *makas*, ujjersza *magas*, *meges* «fliege»; innen: kurd *magás* «biene», halüdi *makask*, *magisk*, *mahisk* «fliege, mücke», mindzsáni *moya* «fliege»; HORN 221; GEIGER Bal. 134; TOMASCH. Pam. 770.), innen juthatott ősrégi korban a kaukázusi nyelvekbe, hol fölismerhető változatai a fent idézett alakok. A magy. *bogár* hangalkata az agul *bogaj-éval**) egyező azon különbséggel, hogy a szvanét *maar* (<**maçar*, **magar*) és dido *bikori* képzőjével van szerkesztve. A *maar* eredetibb hangzását híven tükrözi a lapp *muokir*, *muoker*, melyben a szóközépi *k* eredetileg *g* helyett való. A szvanét *maar* módjára elenyészett szóközépi másnalhangzóval s ezenkívül a kau-

*) *bog-bogaj* olyan játszi ismétlő kifejezés, mint kürin, tabasz-szarán *miz-miz* «mücke» (ERCKERT 104.): v. ö. kubacsi *muzze* id. | kürin *ger-ger*, rutul *ger-gel*, agul *gar-gar* «hafer»: v. ö. abcház *ker*, mingrél *kheri*, láz *kzeri* id., örmény *guri*, *kari* «gerste» (u. o. 76, 72.). Gyakori az efféle az ud nyelvben: *qum-qum* «auster», *dam-dam* «morgen», *p'us p'us* «lunge», *by-by* «brücke», *ças-ças* «mohn», *läng-läng* «kranich», *lip-lipkal* «schläfe» (l. USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 14.).

kázusi $m > b$ (p) változással van meg ugyane szó a következőkben: lappFm. *boaro* (genit. *borru*), oroszlp. *poara*, *poar'* «bremse» (WIKLUND: Urlapp. Lautl. 217; GENETZ Wb. 133.) és votják *pír*: *pír-nimi* «art sehr kleiner fliegen (молука); *nimi* «mücke»). V. ö. ezekhez még: magy. *birke* (Somogy-m.) «tetű» (MTsz.). — Más szó a finn *paarma*, *parma*, vót *pärmas*, *pärma*, vepsz *pärm*, észt *parm* (genit. *parmu*), lív *pärmas*, *pärma* «tabanus» | svédlp. *parew*, *parrew* «bremse» (WIKLUND u. o.) | mordM. *pěrm*, *burim*, mordE. *puromo*, *promo* «bremse» (NyK. 5: 215.) | cserem. *purmo* id. (срѣченъ; ТРОЈ.) | osztják: ÉO. *pürém* «bremse» (Анлгу.), melylyel mint magashangú változatok ($r > l$ hangmegfeleléssel) egyeznek: vogul: LV., PV., TV. *pälém*, *pälm*, ÉV. *palém*, *palm* «bremse» | IO. *pëdem*, KO. *pelém* id. (CASTRÉN, PÁPAI); v. ö. ezekhez még jurák szamojéd *pilo*, *piłu* «bremse». Ezek nyilván a szkr. *bhrama-rá* «biene» (tkp. «brummerin»; l. HORN 255.) szóval függnek össze, mint már ANDERSON vélte (Stud. 315—6.) s ily módon kapcsolatban vannak a német *breme*, *bräme*, *bremse* (ettől: germ. *brëmon-*, *brimäjo-*: ófelnm. *brëman* «brummen»; l. KLUGE VI. kiad. 57, 59.) szavakkal is.

Elemi szerint egészen egyazon szó a *bogár*-ral a magy. *bögöly*, *bögőj* (székely *bégőj*, fehérmegeyi *bügő*, őrségi *bögü*) «tabanus, asilus; bremse» azon különbséggel csupán, hogy ez magashangú, mint a vogul *päkwër* (nyilván valamely kaukázusi *beha*, *biha*, *bikori*-féle változat nyomán) s hogy végzete a kaukázusi *-r* (*-ri*) képzőnek *-l* (*-li*) mása.*) Megvan különben ezen magashangú és *-r* helyett *-l* képzős változatnak nyoma a törökségben is, hol már régebben (Nyör 13: 259.) kimutattam a *bögöly*-nek emez egyezéseit: ozm. *bükelik* (dimin. *-ik* képzővel) «eine blaue od. grüne fliege, welche pferde u. andere viehe belästigt» (ZENKER), kirgiz *bügölök* (LYMINSZKINÉ), *bünülele*, *bünülele* «asilus crabroniformus» (BUDAGOV I: 287.). V. ö. ezekhez: volgai tatár *bögäl-cän* «libellula; wasserjungfer» (срѣкоза) és «allerlei insecte, welche das vieh stechen» (OSTROUMOV). A votjában megfelelő szó: (Kaz.) *bugěli-papa* «schmetterling» (dimin. *-i* képzővel), melyben az utórész *papa* «vogel» (*uči-papa* «nachtigal», *diđik-papa* «taube») úgy szerepel, mint ezen rovarnevekben is: *karnan-papa* «wasserjungfer» (*karnan* «schulterjoch zum wassertragen»), *čuž-anaj-papa* «marienkäfer, coccinella» (*čuž-anaj* «grossmutter»). Figyelemre méltó a *papa* «vogel» szónak ily alkalmazása azért is, mivel basonló fogalmi

*) V. ö. kubacsi, varkun, akuša *teika* «floh»: mingrél *těki-rě* id. — grúz *teqi-li*, ingiloi *tequi-l*, csecsenez *segi-l*, *sagha-l* id. | szvánét *žegh*, *žuva* «hund»: mingr. *žogo-ri*, láz *žogo-r* id. — grúz *zagh-li*, ingiloi *zagh-l* id. (l. fönt 121. l.).

átvitel fölvételével megtaláljuk a nagy. *bogár*, vog. *pükvër* pontos alaki egyezéseit a georgiai nyelvekben is, melyekben a «*sperling*» neve: mingrél *baghëre*, *baghire*, abcház *bhagirej*, *bazirej*, grúz *beghura-hare* (v. ö. az utórészre nézve: andi *zakvara* «*sperling*», csecsencz *hozu*, *xiäzu* id.; ERCKERT 131.). — A *bögöly*-nek Duna-Penteléről közölt *bögöcs* változata is (MTsz.) megfejtethető, mint kaukázusi képzés; v. ö. abadzech *pee* «*fisch*» és *pee-zi* «*kleiner fisch*», abcház *psiz* id. | cserkesz *ko*, *kö* «*schwein*»: ingiloi *ghor*, mingr. *ghe-zi*, láz *ghe-dži* id. | agul *zad*, kürin *ghed* «*stern*»: buduch *gaž*, tabasszarán *zač* id. | chinnalug *kind* «*brücke*»: mingr. *zinži* id. (ERCKERT).

38. Magy. bogyó (*bugyo* Melius; *bogya* Vas-m.; *bugya* Göcsej, Örség; *bolyó*, *bojó* Jász-Kúnság, Bodroghöz, Szeged, *bolyó* Palóc-ság, *bolya* Gömör-m.) «*vacca*; *beere*» (*fagyal-b.*; *kánya-b.* «*fructus genistæ*»); «*éretlen kis alma*» (Székelység), *bolyó*: «*fejletlen paradicsomalma*» (Kassa), *bugya*: «*gubacs*» (Göcsej; NySz., MTsz.); *bogyó*: «*apró alma, v. más gyümölcs; tsaliton, tserebokron termő kopáts, buga*» (SZABÓ DÁV.). — mogy «*bacca*» (SÁNDOR IST.).

Votják *mul*i, Kaz. *mol*i «*beere*; *nuss*» (*kudi-m.* «*heidelbeere*», *kwaka-m.* «*schellbeere*», *hur-m.* «*moosbeere*», *lag-m.* «*preisselbeere*», *legež-pu-m.* «*hagebutte*»; *paš-m.* «*haselnuss*», *ték-mol*i «*eichel*», *puš-mol*i «*nuss*»); *mulal*- «*beeren od. nüsse tragen*».

Zürjén *mol*: *hur-m.*, *turi-m.* «*moosbeere* (*oxycoccus palustris*)» | *permi mul(i)*: *ter(o)-m.* id. (WIED.; GENETZ OP. 33.).

Vogul: ÉV. *moraz*, *morëz*, KLV. *märež*, ALV. *mörëž*, KV. *māžëž*, PV. *märež*, TV. *māžëž* «*sárga mocsári málna* (*gelbe sumpfbimbeere*; *моршкa*)».

Osztják: ÉO. *moraz*, IO. *mūraz*, ASO. *mōrak*, FSO. *mōreñk* «*moltebeere*» (АБЛУ, CASTRÉN); *hurës-morëž* «*калина* (*juhARBogyó*)», *püčkë-morëž* «*земляника* (*földi eper*)»; ПАРАТ).

Cseremisiz *mör* «*beere*; *bes. erdbeere* (*ягоды вообще; земляника*»; ТРОЛ. 35.) | cserM. *mör* «*erdbeere*» (CASTRÉN.).

V. ö. upper. *mul* «*genus piri maius et insipidum, quod*

خرمل (*حرمل*) dicunt Borhâni (1818.) et Farhangi» (1742.); *zar-mul* «*genus piri magni vilioris, nil sapientis*» (VULLERS II: 1208, I: 681, 667.) = pahl. *mur*: *zar-mur* (*zar* «*esel*»; v. ö. upper. *zar-buz* «*melone*», tkr. «*eselsgurke*»), zaza *merôe*; vakhî *mür* «*apfel*» (TOMASCH. Pam. 791.). — K a u k á z u s i n y e l v e k -

ben: kűrin *mer* «brombeere, himbeere» (USLAR-SCHLEFFNER: Kűr. Stud. 235.).

Más értelme az u pperzsa *mul*-nak «wein», melyet HÜBSCHMANN a gyakori u per. *l* = iráni *rd* hangmegfelelésre való utalással a szkr. *mr v k *- «weintraupe» alapszavával (**mr du*-) vet egybe (Pers. Stud. 260; HORN 222.). Közös alapjelentés gyanánt itt a «beere» vehető, mely a finn-magyar nyelvek kicsinyit  képzőkkel megtoldott alakjainál mutatkozik. A magy. *bogyó*, *bolyó*-ban mutatkozo  szókezdő-váltakozással s az eredetibb *r* megtartásával idevalónak látszik m g: votják *bor *, *bor * «grosse wald-erdbeere (fragaria collina)»; ellenben külön választandó: vogul: LV., PV. *pul*, KV. *pol*, EV. *pil* «beere, frucht» = szkr. *ph lla*- «frucht, insbesondere reife frucht des baumes (als die bei ihrer reife berstende)», ettől: *ph l*- «hersten, platzen»; GRASSM. Wb. 896.). A vogul-osztják *moray* szóval egészen egyező az orosz *moro ka*, lengyel *mroszka* «rubus cham morum», melyet MIKLOSICH (EtWb. 201.) eredeti szláv szónak tart **mor ska*-  salakb l (gy k: *mors*:-  szlov. *mr siti* s  «fedari»), de aligha helyesen (l. Ethnogr. 8: 27.). A latin-görögben is találkozik szoros egyezés, jelesen: g r. *    *-v, lat. *m ru*-m «brombeere», később «maulbeere» (innen: u feln m. *maul*-beere =  feln m. *m r*-beri, *m r*-beri), g r. *     *- , lat. *m ru*-s «maulbeer-baum». Nem valami ősrégi keleti (iráni) j vev nysz val van-e itt dolgunk, mint sok más latin-görög növénynév esetében? A keleti közös forrásterület magyarázhatná meg mindenestre legalkalmasabban a szoros alaki és jelentésbeli találkozást a finn-magyar nyelvek elősorolt szavaival.

39. Magy. boldog, b dog (*bodug* HB., *bodog* EhrC., B csiC., MünchC.; *b dog* Bihar-, Szabolcs-, Udvarhely-m., *b dog* Göcsej), 1. «beatus, felix, fortunatus, prosper; selig, glücklich»; 2. «reich» (Göcsej); *boldog-asszony* «beata Domina = Maria»; *boldogúl*- 1. «beatus fio; selig werden»; 2. «prosperor; gl cken, gedeihen»; *boldogít*- «beo, felicitatio; beglücken, beseligen»; *boldogs g* «beatitas, felicitas, prosperitas; seligke t, gl ckseligke t» (NySz., MTsz.).

Vogul:  V. *pu  * «reich; reichtum» (*tau pu    um*, *saw pu       * «er ist ein reicher mann, hat viel reichtum»).

MordM. *pavas*, *paz* «gott»,        id. (=      «gott; himmel» + *paz*) | mord . *paz* id. (PAASONEN: Mordv. Lautl. 63.)

V.  . szkr. *bh ga*- (nomin. *bh gas*) 1. «der zuteiler, beschenker, segenspende, der reiche gaben austeilte, der reiche herr ( berall von göttern)»; 2. «das von den göttern zugeteilte

gut, wolstand, glück, segen» (a *bhaš-* «zuteilen» tövéből, tehát tdk. «zuteilende», ill. «zugeteilte»); *bhāgavant-* «glücklich, herrlich erhaben, heilig; reich, segensreich, heilbegabt» (GRASSM. Wb. 921—3; CAPP. 300.) || óper. *baga-*, av. *baya-*, pahl. *bag*, püzend, ujper. *bar* «gott» (HORN 184, 269; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 113.) = szláv *bogŭ* «gott» (v. ö. *bogatŭ* «reich»).

A magy. *boldog* a nyelvemlékekben csakis *boudog*, *bodog* jelzéssel fordul elő, s ezt egybevetve a mai rendkívül elterjedt *bódog* ejtéssel, joggal vélhetjük, hogy a *boldog* hangalak l mássalhangzója csak olyan járulékelem, mint a *bölcső*, *gyümölcs* (= török *beşik*, *jimiš*), vagy *pélpa*, *szólda* szavakban. Maga a *bódog* alak eredetibb *boudog* helyett való, mit világosan tükröz még a HB. *boudug* írása, mely egy 1211-ből való oklevélben is előfordul (így: *Boudugh*; l. SIMONYNAK e tárgyra vonatkozó fejtegetését: NYÖR 9: 55.). Jelentés szempontjából figyelemre méltó a göcseji «gazdag» értelem, mely kitetszik ezen ismeretes közmondásból is: «szegény ember szándékát *boldog* isten bírja» (ahol t. i. a «holdog» a «szegény»-nek ellentéte).*) E körülmények rávezetnek, hogy a *bou-dog* alaprésze megvan a vogul *puu-ñ* «reich» szóban is s mindakét nyelvi adat a szkr. *bāgha-* «wohlstand, glück, segen» szót tartalmazhatja (*bou-*, *bó-* < **bav-*, **bay-*, mint *hó*, *só*, *tó*, *jó*, *szó*: a *hav-*, *sav-*, *jav-*, *tav-*, *szav-* tövekből), azaz *puu-ñ* a rendes *-en*, *-in* nom. possessoris képzővel megtoldva olyan alakulat, mint *śun-in* «glücklich» ettől *śun* «glück», vagy *luwñ*, *luwñ* «beinig», ettől: *luw*, *lu* «bein». Ugyane szkr. szónak *bāghas* nominativus alakját ismerte föl PAASONEN a mordvM. *pavas* «gott» szóban (tkp. «segenspender»; l. NYK. 25: 379.), s ezzel egybehangzik, hogy a régi keresztény terminologia a magy. *boldog* szót is alkalmazza «szent» értelemben (*Boldog-asszony* = «Heilige Jungfrau», *Boldogságos Szűz* id.; *boldog isten!* = «szent isten!»). Kérdés csupán, hogy miként magyarázhatjuk a *bó-dog* utótagját, melynek megfelelő képzést az árja *bhāga-* ismeretes származékai közt nem találunk. Erre nézve nem hivatkozhatunk a székely *küs-deg*, *küs-dég* (= *kisded*) képzésre, minthogy emennek hangzója nyíltságával különbözik a *bódog* végzeteétől. Talán inkább számba jöhet a *bódog*-hoz értelmileg is igen közel álló magy. *gazdag* melléknévnek (l. tárgyalását alább) összetétele. *ghaz-dug*, tag. *khāzdīg* «reich» megfelelője, melynek *-dug* képzőjével szerkesztve az av. *baya-*, ujper. *bar* (tehát összetétele **bay-dug*) pontosan egyező mását adja a *bódog*, *boudog* alaknak.

*) L. erre nézve még ZOLNAR Gyula közleményét (NYÖR 27: 323. l.), hol több más adat is található a *boldog*-nak «gazdag» értelemben való használatára.

MÁTYÁS FLÓRIÁN (Észrev. a finnező vélem. 52.) a magy. *bódog*-ot a szkr. *bhand*- «glänzen, strahlen» igéből eredtetí, melynek származékai: *bhandánā*- «glanz, herrlichkeiten; glück, segen», *bhadrá*- «erfreulich, glücklich, gut, günstig; glück, heil», *bhadāka*- «glück, heil» (GRASSM. Wb. 927; BR. Skr. Wb. 5 : 193.). Bár e szó rokonságához hozzávethető még az összet.-tag. *bondin*, dig. *bonjin* «glücklich, bemittelt, vermögend, wohlhabend, reich» melléknév is — a *bondin* képzést (v. ö. *nom* «name»: tag. *nom-din*, dig. *nom-jin* «namhaft»; I. MILLER: Osset. Etjudy II : 104; SÖGREN: Osset. Sprl. 69.) t. i. **bond-din* helyett valónak véve s ennek tövét az összetot jellemző nasalis előtti *a > o* változással (I. HÜBSCHM. EO. 86.) a szkr. *bhand* nomen verbaleval azonosítva — mégis emígy bajos megmagyaráznunk a *bódog* előtagjának röviddel nem változó hosszú *ó*-ját; mert a hol egyébként ily *nd*, *mb > d*, *b* mássalhangzó-egyszerűsítések árja elemeken tapasztalhatók, sehol jár nyomukban az előző *o* (*u*) magánhangzónak megnyújtása (v. ö. alább a *köd*, *gödör*, *odor*, *dob* és *göbe* czikkeket;*) másrészt javallja az árja *bhāga*- (av. *bara-*) szóval való egyeztetést azon körülmény, hogy eme szónak másai a rokon nyelvekben is föltetszenek. Alaki és jelentésbeli hasonlatossága mellett sem vethető egybe a magy. *bódog*-gal a lapp : Lule *poŋta*, *poŋtas*, Pite *ponŋta*, *pontā*, *ponntas*, déli *poŋntā*, *poŋntas*, Fm. *boanda*, *boantā*, *boantās* «reich, vermögend» (HALÁSZ); mert a magy. *d*-nek a svéd-lapp nyelvjárásokban csak *dd* (*d*) lehet egyértékese, nem pedig *nd* (*nt*). Ez utóbbi hangcsoport a svéd-lappban csak újabb keletű jövevényelemekben**) szokott előfordulni (I. BUDENZ: Verzweig. d. ugr. Spr. 9, 58.).

Ugyancsak a szkr. *bhaḡ*- «zuteilen» ige alapjából származik *bhāgā*- «teil, anteil, erbteil, loos; glück, segen» (GRASSM. Wb. 932.), melynek *bhāgya*- «glücklich; (neutr.) los, schicksal, glück» származéka alakilag és jelentésben jól illik a köztörök *baj* «reich, vermögend; genügend; herr» szóhoz (innen : *bajdak* «genügend, viel»; BUDAGOV I: 239.). A mongol *bajan*, burját *bajen*, *bajeñ*, *bajin* «tunguz-

*) Eredeti finn-magyar szókban fölveszek ily nasalis enyészéteből eredő pótló nyújtást; de az e jelenségre fölhozható példák (I. NYK. 25 : 175.) mind *á*, *é* hangzóra s nem *ó*, *ú*-ra vonatkoznak, a minő eset árja eredetű elemek közt is mutatkozik pl. az *ág* (= szkr. *āṅka-*) szóban.

**) QUIGSTAD is fölemlíti e lapp szót (Nordische Lehnwörter 112.) a *boandda*, *bonda* «chausherr; bauer» szó tárgyalása kapcsán s azt véli, hogy míg ezen szó ónorvég eredetű (= *bōndi*, norvég, svéd *bonde* «bauer»), a «reich» jelentésű hasonló szó inkább a finn *pontise-* (nomin. *-inen*) «mit grosser macht versehen» szóhoz tartozik, a midőn természetesen szintén csak jövevényt szó lehet (t. i. a finnból).

mandsu *bajan* «reich» (= esuvas *puján* id.) képzés is árja jellegű: v. ö. szkr. *bhagin-* «glücklich, herrlich».

40. *Magy. *bóné* «széles háló, melylyel a vizet szőlésben elfogják»; «háromszögletű, súlyozott fakeretre alkalmazott fenék-háló, melyet esónak után vonszolnak; más nevén: keczeháló» (Tiszavidék); *bóné-fa* (Körös-Tarcsa) «a hosszú kecze fakerete» (HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat).

Osztják: ÉO. *pon, pun* «fischreuse, aus weide geflochten», *zulta-pun* «kleines zugnetz, welches beschwert mit einem steine von dem rudernden fischer mit einem strick tief im wasser strom-aufwärts geschleppt wird» (AHLQU.) | SO., középobi *pōn, pon, KO. pun* «art fischreuse» (PÁPAI) || ÉV. *pon, zultne pon* id.

< Kaukázusi nyelvekben: kabardin, csecsenez *bonaz* «zaun, einfassung» (ECKERT: Kauk. Spr. 155.).

Az alapértelem e szerint: «(vízi) sövény, kerítés», mihez számba veendő, hogy az ÉV. *ūsēm, ÉO. vošēm, ušēm* «ein stehendes, ein weilnetz» (REG.), «eine art fischreuse» (AHLQU.) KV. *ūsēm, PV. ušmā* másai a «czégé»-nek nevezett halászhálótmányt jelzik, mely sűrű karó-, vagy rúdkerítésből áll (helyenként nyílásokkal a varsák számára); tehát itt is a fejlettebb víz-elzáró függő háló a régibb és egyszerűbb szerkezet, t. i. a sövény nevezetét örökölte. Külömben is a háló eredetileg nem más, mint a czégének, vagy vejszesövénynek egyenes fejleménye, ezeknek vesszőkből fonott, könnyen mozgatható alakulata (l. erre nézve: Ethnogr. 4: 194.). Alakilag *bóné* *(*bonaj, *bonaz* helyett) pontosan megfelel a cserkesz *bonaz*-nak.

41. Magy. *bot* «baculus, fustis; stock, stab» (*hadi bot* «streitkolbe»; *pásztor-bot* «hirtenstab»); *botol-* «batuo, verbero, fustigo; prügeln» (NySz.). — *botló* «zurboló fa, v. rúd (a végén talpszerűen rászegezett bördarabokkal, a halaknak a kövek, bokrok, kákás, gyékényes közül való kizavarására; MTsz.).

Votják *badī, Kaz. bodē* «stock, stab; stengel, halm, rohr (der pflanzen)». — *botol-* «im wasser umherschlagen mit einer stange um die fische ins netz zu scheuchen».

Zürj. *bed* «stock, stab» (*još-bed* «spiess, spear, lanze»), *bedjal* «mit dem stocke schlagen, prügeln» (WIED.) | *permi bed* «stock, stab»; *bedok* «stöckchen» (GENETZ; WIED.). — *permi botait-* «mit der stange od. plumpkeule fische treiben» (WIED.).

CserM. *panda* «stock, stab» (панда), *pando* «rohr, staude» (троць, кустъ; ТРО.) | cserS. *vondo* «rohr, staude» (ТРО.); «halm; stock, stab» (REG.).

MordM. *manda*, mordE. *mando* «stock, stab».

< Szkr. *math-*, *mathí-*, *mathā-* «rührstock, quirl»; teljesebb tö: *mánthā-* (nomin. *mánthās*, acc. *mánthām*) ezen igei töből: *manth-*, *math-* (præs. 3. *máthati*, *mánthati*) «kräftig» (mit überwindung des widerstandes) hin u. her bewegen; quirlen, rühren; zersausen; durcheinander rühren, zerstören» (GRASSM. Wb. 977, 976; BR. Skr. Wb. 5 : 465.).

Igen természetesen fogható föl a «bot»-nak eredeti rendeltetése gyanánt, hogy vele az ember mint elemi szerszámmal valamit szétüssön, szétbontson, fölzavarjon. Még világosan kitűnik ezen etymonja a magy. *botló*-ban, mely a legősibb foglalkozás, a halászat műszavakép alkalmazva annyit tesz, mint «zurboló fa; fischtrampe, rührstange, quirl», a mint ugyanezt teszi a vele azonos tövű votj. *botan*, melynek igei származását feltűntetik a votják *botal-*, permi *botait-* «im wasser umherschlagen mit einer stange». Alakilag híven tükrözi a szkr. *mánthā-* névszói tövet a mordv. *manda*, melytől nem választható külön a cserM. *panda* s az evvel (a permisséget jellemző *nd > d* változással) megegyező diminutív (-i < -j) képzős votj. *bodí*, zürj. *bedí*. A magy. *bot* hangalakulatában az *o* = szkr. *a* megfelelésére nézve v. ö. magy. *odor* «öblös üreg» = vog. *āntēr*, osztj. *untēr* «bauch, inneres» (l. MUGSz.) = szkr. *āntrā-* «eingeweide», av. *antara-* «der innere»; magy. *ostor* = szkr. *āstra-* «stachel zum antreiben des viehes», av. *āstra-*; e mellett a *t* = *nt*, mint ebben: magy. *ját-ék* = ÉO. *jont-* «spielen». A szintén *t*-vel való votj. *botal-*, permi *botait-* igei alak szemben a névszói *bodí*, *bedí* alakkal a szkr. *math-* igei másának gondolható. Van a szlávtságban is: or. *botn* «stock, prügel; fischerstange (die fische ins netz zu treiben)», *botogn*, *batogn* «stock zum schlagen» | ujszlov., bolgár, szerb, lengyel *bat* (oláh *bēt*, *bētē*) «stock»; de ezen nyelvtérületen a szó eredetinek nem bizonyítható (l. MIKLOSICH EW. 8.) s másrészt hangzójának eltérésénél fogva a magy. *bot* sem vehető a környező szláv nyelvek *bat* alakja átvételének. A finn-magyar alakokkal való egyezés alapja inkább valamely közvető kapcsolat lehet. — A mord. *manda* szóhoz alakilag és jelentésben közel álló finn *mäntä* (*mänttä*), *mäntty* «butterstössel, quirl», vót *mäntä* id., észt *mänd* (gen. *männa*, *männu*) *mänd* (gen. *männi*) «quirl»; lapp *mändde* «pistillum butyro faciendo», mint már BUDENZ jelezte (MUGSz. 389.) s THOMSEN tüzetesebben igazolja (Beröringer 201.) a lettből való, hol *mente* «kleine holzschaufel zum umrühren, maischholz, ruder» (=litván *mentė* «rührschaufel,

knetscheit zum umrühren des breies, maischholz»). Ezen utóbbi a szláv *ment-* (ószlov. *mpa-*) «turbare» szóval egyetemben ugyancsak a szkr. *manth-* «rühren, quirlen» rokonságához tartozik (l. MIKLOSICH EW. 189.).

42. Magy. böde «kis gömbölyű, piros hátú bogár; coccinella» (Csongrád-m.; MTsz.).

< Av. *maḍaṣa-*, pahl. *madag*, parszi *matah*, balūči *madag*, *madaṣ*, *madaṣ*, ujjper. *maig*, *meig*, afghán *mlay*, vakhī *milay* «heuschrecke» | összet. *māt'ix* id. — örmény *maray* id. < arszakida-perzsa *maḍaṣ* (HORN 227; HÜBSCHM. EO. 48, Pers. Stud. 100, Arm. Gr. I: 192; GEIGER Bal. 134.).

Nem várva el szoros azonosságot a hangtanilag egyeztethető rovarnevek alkalmazásaiban (l. erre nézve alább a *hangya* cikket) a *böde*-t a középperzsa *maḍaṣ* (*madag*, *madaṣ*) másának tekinthetjük a szókezdőnek *m* > *b* változásával (l. fönt a *bocskor* cikket) s az árja elemekben sűrűn jelentkező *a* ~ *ɛ* (*e*, *ö*) hangmegfeleléssel. A végzetnek hasonló enyészetét a *holló* és *buczó* szavaknál tapasztaljuk (l. alább), mi szerint *böde* a szabályosan következő **bōdō* alakhoz képest olyan változat lehet, mint *szüle*, *hegedő*, *keszte* a *szülő*, *hegedő*, *kesztyű* mellett (l. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 288.). — V. ö. az av. *maḍaṣa*, középper. *maḍaṣ* alakokhoz még: csag. *mōček* «küfer, ungeziefer», tatár, oszm. *bōžek* «reptil, insect, wurm» (l. Votj. Nyelvtanulm. 317. cz.) = magy. *pöcsök*.

43. Magy. böjt, tájejtéssel: *bōt*, *būt* (*bejt* JordC., ÉrdyC., *bwyt* VirgC.) «jejunium; quadragesima, carnis privium; das fasten»; *böjt-nap* «fasttag»; *böjtlől* «jejuno; fasten»; *böjtös* «jejunans; fastend» (NySz.).

Cserem. *pütő* «das fasten, fastzeit» (поеть; TROJ.).

< Av. *paititi-* «sühne, sühnung, reue», melyből: örmény *payit*: *boz-p.*, *baz-p.* «sünden-sühnung» (ujjper. *baza*, pāzend *baža* «sünde») a *paiti* «gegen, gegenüber» igekötő s az *i-* «gehen» ige *iti* «gang, wandel» nomen verbalejának összetétele (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 122; JUSTI Hb. 177.) | parszi *pitāt*, *patēt* «reue, patēt» (HORN 289.).

A magy. *böjt* régi *bejt* alakjához közel áll a német *beichten*, középfelném. *bīht-* hangzása is (ahonnan: *beichte*, *beicht* «gyónás»); de «gyónás ideje»-kép mégsem gondolhatjuk a magyar szót német jövevénynek, nemcsak a tölc bajosan különválasztható cserem. *pütő* egyezés miatt, hanem mivel vallási fogalmak és műnevek hozzánk

nem a németből, hanem főkép szláv, olasz és latin révén kerültek. Tekintve, hogy ezen fogalomkörből több fontos kifejezés (pl. *isten*, *manó*) nyelvünkben kétségtelenül az iránság területéről való, jó okkal kereshetjük itt a *bőjt*-nek is származását annál is inkább, mint hogy jobbadán nem keresztény alapú nevezeteket alkalmaznak e célra a rokon nyelvek is. Ez úton haladva, alkalmasan kinálkozik az egyeztetésre «vezeklés; sünnung» értelmével — aminek t. i. a *bőjt* rendesen külső kifejezése — az av. *paititi*-, főkép azon iráni területen keletkezett, szabályos fejleményű változatában, melyet az örmény *payit* alak tükröz (v. ö. e hangalakulatra nézve: HÜBSCHM. Pers. Stud. 191, 192.). Az efféle alakból akár a *j* szomszédsága miatt is könnyen fejlődhetett a *bőjt* magashangúsága, melyben a szőkezdő változását is megértjük mint a szövégi mássalhangzótól előidézett s a gyakran használt *bőjt-nap* összetételtől is támogatott dissimilatiót.

A szövégzet eltérésénél fogva nem egyeztethető a magy. *bőjt* a vogul *piš* «das fasten» szóval (innen: *pišél* «fasten»), melylyel BUDENZ rokonítja (MUGSZ. 470.). Ennek másai: zürjén *viž* «fasten» (*arša-viž* «fasten vor weihnacht», *viž kutni* «fasten, fast halten»), votják *viš* «das fasten» (*viš kulini*, *višal* «fasten»); mint zürjénből eredt jövevényszó: EO. *viš*, *uš* «das fasten», *ušliti* «fasten» (AHLQ.) | orosz lapp: teri *pašse*, kolai *pašs*, notozerói *pošs*, akkalai *poš* «das fasten». Az utóbbi szónak jelentése egyszersmind: «heilig» (*pašse-pieje* «sonntag, feiertag»; déli lapp *piše*, *pišše*, Lule *passie* «heilig»; Fm. *bässä* «heilig; feiertag»; WIKLUND: Urlapp. Lautl. 247.) s így nyomra vezet, hogy itt tulajdonképp a zürj. *vič-ko* «tempel» (tkp. «heiliges haus») előrészével van dolgunk, mely eredetibb «gut» jelentésben van meg a *žon-viž* «gesundheit», *žon-viža* «gesund» összetételben, s a TV. *piš* «gesund», finn *pyhä* «heilig; heiliger tag, feiertag, sonntag» stb. szavakkal egyetemben a magy. *-vöz* (*id-vöz*) rokonsága körébe tartozik (l. f. 158. l. s alább: a *-vöz* czikkben). Az utóbb idézett «*bőjt*» szavak alapértelme ezek szerint: «heiligkeit, heilighaltung», úgy mint a szláv *gověti* «fasten» szónak is az ófelném. *gawiljan*-nyomán «heiligen, heilighalten» az eredeti jelentése (l. MIKLOSIČ EW. 75.).

44. Magy. *búb* «cirrus avium, crista, vitta turrita mulierum; strauss, schopf» (NySz.), *búbos* (*bobos* Heves-m.) «bóbitás, kontyos; schopfig» (*búbos tyúk*); *bubás* (Arad-m.), *bóbás* (Torna-m.) id. (MTsz.) — *bóbíta* «avium pinnula, cirrus; vitta turrita; schopf, strauss; schopphaube»; *bóbitás* «cirratus; mit einem schopf versehen» (NySz.).

< Ujper. *pōb* «cirrus avium» (VOLLERS 379.).

L. fönt a *babuk* ezikkrét (19. sz.). A *bóbita* képzés e h. **bóbika* olyan alakulat, mint *babuta* «upupa epops» e mellett: *babuka* id. (l. u. o.).

45. Magy. *bubor* «pacsirta; lerche» (Nyitra-m.; MTsz.).

< Ujper. *bubur*, *bübür* «luseinia; nachtigall»; *böbörd* id. (VULLERS I: 273.); a törökben is: *böber*, *böberd*, *böberdek* id. (BUDAGOV I: 272.); oszm. *böbürdék* id. (SAMX-bey).

46. Magy. *buczó* (Csongrád-m.; *búczú* Torontál-m.) «uspro vulgaris, aspius rapax» (Tisza-Földvár); «tinca vulgaris»; *buczó-keszeg* (Kőrös-Tarcsa) «aspro vulgaris»; *buczok* (Zala-Tapolca) id. (HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat). — *macza* (Csongrád-m.) «acerina cernua» (MTsz.).

Osztják: ÉO. *muxsañ*, *muxseñ* «coregonus moksun» (AHLQU.). IO. *moṣsañ*, *moṣseñ* id. (CASTRÉN), KO. *muxseñ* id. (PÁPAI). — KO. *muṣi* «cyprinus carassius» (AHLQU.), *muṣuj*, VO. *muze* id. (PÁPAI).

Cseremis *mokšēnde* (TROJ. 34.), *mokšunžo* (NyK. 4: 420.) «quappe; gadus lota (налим)».

Zürjén *mik* «(eine cyprinusart) weissfisch, döbel», *búdzkor-mik* «weissfisch (leuciscus alburnus); WIND.) | permi *mok* «weissfisch (cyprinus leuciscus); GENETZ OP. 32.).

V. ö. pahl. *māhik*, ujper. *māhī*, szamnānī *maī*, māzandarānī *mōī*, gēlanī *mōhī* «fisch»; az ujperzsából: balūtī *māhī*, *māhīg*, *māhīr*, afghán *māhai* id. | av. *masya-*, kurd *māsī*, gabrī *māsū* id. || szkr. *mātsya-* id. (HORN 216; GEIGER: Bal. 454.).

A magy. *buczó* hangalkotásában teljesen megfelel az osztják *muxsañ*-nak, melyhez végzetét tekintve úgy viszonylik, mint magy. *holló* és SO. *kōlañk* «rabe» (= ujper. *kulāṣ* «rabe»), vagy magy. *hattyú* és vogul *ḡatāñ* «schwan». Az eredetibb *m* szókezdőt tükrözi a *macza* halmév, mely azonban első szótagjának *a* hangzója miatt nem tekinthető a *buczó* pusztá változatának, hanem ugyanazon idegen azó más viszonyok közt (pl. külön közvetéssel, vagy külön nyelvjárásból) került változatának. Maga az osztják *muxsañ*, *moṣsañ* a déli osztják *muṣi*, *muze*, zürjén *mik*, *mok* halnevekhez viszonyítva képzős szerkezetnek bizonyul, melynek végzete föltetszik ezekben is: ÉV. *lāñsāñ*, KV. *lānsiñ*, TV. *lānsqñ* «cyprinus phoxinus» (v. ö. obdorszki osztják *louniñ* «opprinus idus») és TV. *kāseñ*, PV. *koḡseñ* «cyprinus rutilus» (v. ö. magy. *keszeg*, *keczeg* «sturio» = osszét *k'ásag* «der frische flussfisch», mely utóbbi osszét -*ag* = iráni -*ka* képzővel alakult bővülete a kaukázusi: akuša *kavš*, varkun *ḡavš*,

chürkilin *ghavš* «fisch» szónak s ez ismét képzésnek ismerszik föl a lál *χhaba*, andi *χami*, arosin *χabxi* «fisch» = összetét *k'áf*, *k'af* «see-fisch» tőhöz képest; l. alább a *keszeg* cikkében.). Maga a képzőtlen osztj. *murī*, *muze* nyilván az ujper. *mālū* (v. ö. a vogul-osztják *u*, *o* = árja *a* hang-megfelelésre nézve u. i. az *ara*, *aránt*, *arany*, *becze* és *hagymáz* szók cikkeit s az osztják szóközépi *γ*, *χ* = perzsa *h*-ra nézve a *falu*-ét), a zürjén *mik*, *mok* pedig ehhez képest oly képzés, mint pahl. *māhik*, melyben az *ā* hosszúsága (*a* helyett) aránylag újabb keltű fejlemény (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 133.). A magy. *buczó*-nek *u* (= perzsa *a*) hangzójára nézve utalhatunk a *gulya* és *kupa* («hinterer schädel») analogiájára: eredetének területe ugyanaz lehetett, mint az osztják *muysaň*, *moysaň* szóé (v. ö. géláni *mōhī*, *māz*, *mōī*). — A *buczó* szóközépi mássalhangzójának a *muysaň*-éhoz közelebb álló eredetibb alkatát tükrözi a tiszamelléki baksa «aspus rapax» halmév, mely végzetével a főt említett kaukázusi *havš*, *χavš* «fisch» szóra emlékeztet (v. ö. *kesze* «leuciscus» a *keszeg* mellett) s mindenesetre szintén külön eredetterülettel magyarázandó.

Az itt tárgyalt iráni alapszó sejthető még a következő hal-nevekben: ÉV. *māwēl*, LV. *māul*, KO. *meul* «coregonus albula» (v. ö. a végzetre nézve az ujperzsa *-le* diminutív képzőt, mely megvan az éjszaki vogulban is, pl. *tārem-lē* «istenke», *āp-lē* «apuska»; l. HORN 207.); osztják *mīlek* «apró hal» (PÁPAI) | IO. *megdeň* (helyesen bizonyára: *meγdeň*) «cyprinus dobula» (CASTRÉN), ÉO. *meudaň*, *meudeň* «eine art leuciscus» (AHLQU.); TV. *mouték* «kis jászkeszeg (недоизекъ, язенокъ)»; KO., JgO. *meγuték* «мохтикъ, рыба (apró hal»; PÁPAI) | cseremis *mōkto* «seepferd (жерихъ, рыба; ТРОЛ. 35.). — Az obi halászat révén behatolt az ÉO. *muysaň* az oroszba *мысунъ* alakban s nyilván csak ezen alak átvételei: ÉV. *moysun*, PV. *mukseň* «coregonus moksun» (melyben ha a szó eredeti, *ň* végzet volna elvárható) | jakut *muksun*, török *muksum* «salmo eperlanus». Hasonlít az orosz szóhoz a cserem. *mokšēnce* is, de itt az eltérő jelentés teszi fölvehetővé a külön eredetet (*mokšēnce* < **mokšēnce*). Ellenben az iráni szót tartalmazhatja a jakut *majaras* «salmo lavaretus». — Magyarból került jövevénytűző a szerb *bucov* «alburnus mento (fisch)»; l. Ethnogr. 4 : 182.

47. (I.) Magy. *büdös* (*bidös*, *bidös* régi íróknál, *bödös* Bereg-m.) «foetidus, putidus, olidus, olens; stinkend» (NySz.); «kelletlen, nem tetsző; unangenehm» (MTsz.); *büdösség* «foetor, putor; gestank»; *büdöske* «wanze» (Somogy-m. MTsz.); *büdösöd-ik* «stinken».

Magy. *bűz* (*byz* ÉrdyC., *beγz* ÉrsC.; *büz* Székelység, *biz* Soprony-m.) 1. «odoramem, odoramentum; geruch» (*cedrusnak byze* NySz.; *jó bűzű virág, fűszerezeknek büze* Székelység; MTsz.); — 2. «foetor, putor; gestank» (*kénkö-büz, bak-büz*); *bűzhöd-ik* «pu-

tesco, foetere incipio; stinkend werden, faulen», *bűzhősz-ik* id.; *bűzheszt-: meg-b.* «foetere, putrescere facio; stinkend machen» (NySz.); *bűzlegél-, bűzlet-, bűzlög-* «szagol, szimatol; riechen» *bűzöl-* 1. «riechen»; 2. «gestank machen» (MTsz.).

(II.) *Magy. bű, bü* «ronda, ocsmány, undok, utálatos; eckelhaft, garstig» (*bű szag* Temesköz; *bű állat* «undok lény», *bű személy* «förtelmes ringyó», *majd megeszi a bű Székelység*, Szatmár-m. MTsz.).

< Av. *baoidi-* «wohlgeruch» az av. *bud-* «riechen, duften» (= szkr. *budh-* «merken, wahrnehmen») igetöből | pahl. *bōd*, *bōi* id.; *bōyāk* «riechend» (ige: *bōyānātan*); ujperzsa *bōi*, *bō* «geruch, weihrauch»; *bōyiden*, *bōyānāden* «duften»; *bōyā* «riechend» (az ujperzsából valók: afghán *bū*, *bō*, balūči *bō*, šighni *bōi* «geruch») || osszét *bud* «weihrauch» | balūči *bōd*, *bōd*, *bōz* «balsam-strauch» (*balsamodendrum mukul*) | szarigöli *báo* «geruch, duft; missduft» (Horn 54; HÜBSCHM. EO. 29; TOMASCH. Pam. 754; GEIG. Bal. 117.).

Világosan kitetszik ez iráni adatokból, hogy a *bűd-ös* alapszava — melynek *d*-je a szóvégre kerülve a *víz* ~ *vides*, *íz* ~ *édes*, *ez* ~ *ide*, *az* ~ *oda*, *ház* ~ *honn* (< **hadon*) ismeretes hangváltozásával alakult *z*-vé a *bűz*-ben s származékaiban — régibb s a *bű* újabb korú átvétele ugyanazon szónak. Amannak megfelel az av. *baoidi-*, melynek szóközépi hangalkata megmagyarázza a magashangúságra való átesapást s a *bűz* hosszú hangzóját. Megjegyzendő, hogy az utóbbinak mai köznyelvi «rossz szag, illat» értelme mellett a régi nyelvben és nyelvjárásokban «jó szag, illat» jelentés is előfordúl, mi a szónak eredeti általános «geruch»-féle értelmére utal. Szemben ezen magyar alakokkal a *bű* — mely a *bű szag*-ban egyértelmű a «bűdös»-sel, egyébként pedig hasonlóan a *bűdös*-nek is nyelvjárársbeli «kelletlen, nem tetsző» jelentősfejlődéséhez, általánosabb «utálatos» jelentést vett föl — a pahl. *bōi*, ujper. *bōi*, esetleg a továbbképzett *bōyā* «riechend» mása.

Így állván a dolog a magy. *bűdös*, *bűz* eredetével, igen kétes ennek egybetartozása a finn *mätä* (gen. *mädän*) «putridus, putris», észt *mäda* «eiter, fäulniss; faul, überreif, morsch» szóval, melylyel t. i. BUDENZ egyeztetí (MUGSz. 476.) s melyben nemcsak a jelentés eltérő, hanem a nyílt *ä* hangzó sem megfelelő az iráni adatoknak.

48. *Magy. bűn* (*byn* JordC., *ÉrdyC.*, *bewn* EhrC.) «peccatum, culpa, scelus, noxia; erratum, delictum; sünde, laster, verbrechen» (*bűnt vallani* «peccare, delinquere, peccatum committere, confi-

teri») — (Moldva) «tartozás, adósság; schuld, was einer zu zahlen hat» («kifizetkezett bűneiből könyörgéssel a boérnál, hat arannyal vót adósza»; Nyör 10 : 150.); *bűnhöd-ik, bűnhösz-ik* 1. «pecco, delinquo; sündigen»; 2. poenam luo, peccati reus fio; büssen»; *bűnhet-, bűnhöt-* «punio; strafen»; *bűntet-* «concastigo; punio, plecto; strafen» (NySz.).

< Kaukázusi: lák *bunah*, avar *munäh*, chürkilin *runah* «sünde» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 165; Hürk. Stud. «schuld, sünde, 184; Kasikum. Stud. 123.) = ujer., päzend *gunäh*, balüci *gunäs* vergehen, verbrechen», gabri *venäh* id. = pahl. *v(i)näs* «sin, offence, fault, crime» (*vinäs-kär* «sinner», *vinäsitan* «to hurt»); innen: örmény *vnas* «unrecht, schuld, vergehen; schade, verlust» (*vnasem* «schaden, schaden zufügen», *vnasa-kar* «schaden anrichtend; unrecht tuend, sich vergehend; schädlich») = szkr. *vināṣa-* «das verlorengehen, vernichtung, untergang» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I : 248; HORN 208.).

Már MÁTYÁS FLÓRIÁN irányítja figyelmünket a *bűn* szempontjából a «parszi *vinah*, ujer. *gunah*» szóra (Nyhas. 19.), mire azon alkalomból, hogy PATRUBÁNY LUKÁCS ez észrevételt megújította (Nyör 26 : 289.) azt a megjegyzést tettem, hogy nem lehet szó az adott esetben ujerzsa *v > b* szókezdő változásról, minthogy az ujerzsa megfelelő ismeretes *gunäh* alakban (Nyör 26 : 364.). Másra tanít azonban bennünket a perzsa szónak kaukázusi nyelvekben előforduló *bunah*, *munah* változata, melynek alapján föl kell tennünk, hogy az ujerzsa *gunäh* alaknak **vunäh* (< **vinäh* = gelāni *venäh*) előzményéből (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 154.) nyugati nyelvjárásokban *v > b* szókezdős fejlemény is alakult. A magy. *bűn*, *bűn* még *i* alakjában tükrözi az első szótag hangzóját. Teljesebb alakja a szónak jóformán **bin(e)he-*, **bün(e)he-* volt, mire nézve megjegyzendő, hogy a szóvégi *s > h* változás már a VI. században végbement, mint a Koránban (VII. század) előforduló arab *ḡunäh* «sünde, schuld» jövevényszó igazol (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 162.). Egészen hasonló alakulata a szóvégnék mutatkozik ebben: *vén* «senex» = finn *vanha*, zürj. *važ*, votj. *vuž* (< **v₂ns₂*) «alt» s nevezetes, hogy mindkét esetben a gyérebbe alkalmazású *h* denominativummal találkozunk (*bűnhöd-, bűnhet-; vénhed-*), mi azon sejtelmet költi, hogy itt a *h* voltaképp a névszói tőhöz tartozik s eredeti teljesebb hangtestének a továbbképzésben föllépő eleme; v. ö. még: árva: *árvahod-ik* és mordv. *uros*, lappfm. *oarbes* «waive» = szkr. *arbha-*: nomin. masc. *arbhas* (l. fönt 17. sz.). A jelentés tekintetéből *bűnhödni* «peccare» olyan, mint *bűzhödni, gazdagodni* («bűzőssé, gazdaggá lenni»), ehhez képest a

második «poenam luere» értelem a *bűn*-nek moldvai csángó «adós-ság»-féle értelmén alapúl, mely a «vitium» mellett akkép fér meg, mint a német *schuld* szó esetében, mely: 1. «hiba, véték, tartozás oka»; 2. «adósság, a tartozás maga, a fizetség», vagy mint a finn *syv*, lapp *sivva* «culpa, erimen, causa rei, causa mali», mordE. *sive* megfelelőjének «lohn, miete», tkp. «fizetség» jelentésében (I. PAASONEN: Kielellis. 35.). A *bűnhet*- képzés a *bűnhöd*- párja (I. SZILASI: NyK. 24 : 178.); a *bűntet*-re nézve pedig SIMONYI véleménye fogadható el, mely szerint az «alkalmasint a *bűnhet*- igéből módosult a *szüntet*, *vontit*-féle műveltetők példájára. Hogy *bűn*-«poenam dare, solvere» igei tőt vegyünk föl, mint BUDENZ teszi (MUGSz. 477.), pusztán ez alapon nincsen eléggé megokolva.

Az avar *munah*-ban is mutatkozó szökezdő-változással ide vonható talán a rokon nyelvek köréből: zürjén *mīž* «schuld, sünde, vergehen» (*mīža* «schuldig, sündig; krankheit als strafe gottes oder der verstorbenen eltern»; *mīžal*-, *mīžt*- «beschuldigen, anklagen, verurteilen»; *mīžji*- «strafen mit krankheit» WIED.) | permi *mož* «schuld, vergehen», *moždi*- «beschuldigen» (GENETZ OP. 33.) || votják *mīž* «eine von der gottheit als strafe zugefügte krankheit; unerfülltes opfergelübde». V. ö. a szóvégzetre nézve: votják *vīž*-, *vēž*-, *viž*-, zürjén *vudž*- «übersetzen, hinübergelien (durch ein wasser), durchwaten» = vogul: ÉV. *ūns*- id. | votj. *važer* «hauer, hauhahn» = vog. *anšer* id. | votj. *ožo*, *ožo* «rasen» = vog. *vāns* id. | votj. *vuž*, zürj. *važ* «alt» = finn *vanha* (< **vansa*). — Egészen a magy. *bűn*, *bűn* hangalkatával jelentkezik: zürjén *mīn* «bezahlung», *mīnt*- «bezahlen, vergelten, lohnen» (*mīntög* «lohn, bezahlung, vergeltung»), *mīntiš*- «quitt werden, ausgleichen, seine schuld abtragen od. bezahlen, auszahlen» (WIED.) | permi *monti*- «bezahlen» (GENETZ OP. 33.), mely tehát az előbb tárgyalt *mīž* szóhoz képest ujabbkori átvétele lehet ugyanazon iráni szónak. Kevésbbé gondolhatunk itt a vogul *māj*-, *maj*-, osztj. *māj*-, *mij*- «geben» (mordv. *mije*-, finn *myy*-, *myö*- «verkaufen») szóra; mert ékkor nem *mīn* alakú volna a nom. verbale, hanem olyan mint: permi *lījan* «flinte, bűchse, schiessgerät» (zürj. *līj*- «schiessen» = vog. *lāj*-, *laj*-, magy. *löv*-, *lő*- id., finn *lyö*- «schlagen, stossen»), *šojan* «speise» (zürj. *šoj*- «essen» = finn *syö*-, mord. *seve*-, vog. *tāj*-, *taj*- id.), *juan* «trank» (zürj. *ju*- «trinken» = finn *juo*- id.), *loan* «entstehung» (zürj. *lo*- «werden» = finn *lie*-, magy. *lev*- id.).

49. Magy. *bűrök* (*bevrök*, *berők*, *bűreg*, NySz.), *bireg* (Nyitra-m.), *börög* (Nógrád-m.), *bűrög* (Háromszék) «cicuta, abiotos, conion; schierling» (NySz., MTsz.).

Egész sereg vad, s részben mérges növény magyar nevezetében találjuk a «farkas» jelzőt, így: *farkas-alma* «aristolochia», *farkas-*

bab «faba alba; wolfsbohne», *farkasfog* «aizoon; hauswurcz», *farkas-fű* «consolida regalis; wolfswurcz», *farkasölő-fű* id., *farkas-hárs* «granum gnidium» (NySz.), «daphne mezereum» (MTsz.), *farkas-hézag-gyökér* «aristolochia», *farkas-maszlag* «nux vomica», *farkas-répa* «aconitum; wolfswurcz»; *farkas-tej* «tithymalus, esula; wolfsmilch» (NySz.), *farkas-csengőfű* «convallaria polygonatum» (MTsz.). Jó okkal föltehető tehát, hogy az ugyane növények fajtájába tartozó «cicuta virosa»-nak *bürök*, *bireg*, *bürög* neve is ilyen jelölés lehet annál is inkább, minthogy az összetban alakilag szorosan egyezik vele a digori *bërär*, *berär*, tagauri *bîrär*, *birär*, *birar* «wolf», mely szót — bár kétséggel — az av. *vêhrka*-, szkr. *vîka*-, számnāni *verk*, kurd *varg*, kāsāni *varg*, *verg*, *var*, māsanda-rāni *vurg*, yidgāh *wur*, yaḡnōbī *aurak*, ujper. *gurg* (innen: balūī *qurk*, *gurk*) «wolf» szóval vetnek egybe (HÜBSCHM. EO. 28; HORN 202; GERGER Bal. 126.). Egészen hasonló s ez idézett árja szóval bizonyára összefüggő szó a törökségben: csagat., volgai tatár *büri*, kirg. *böre*, altaji tatár *pöri*, *pörü*, koibal *bür*, karagasz *bürü*, szojot *pür*, jakut *börö* «wolf» (l. NyK. 24: 407.), kumyk *boru* (ERCKERT: Kauk. Spr. 154.), mely alakokkal szemben a magy. *bürök*, *bireg* képzős végzetével inkább az összet megfelelőhöz szít. A régi árja (szkr. *vîka*-s) nomin. alakot tükrözik mordM. *vîrgas*, mordE. *vetrges*, *vetrgis* «wolf», zürj. *vörkas* «vielfrass (gulo)».

53. Magy. csakó «ciconia; storch» (NySz., MTsz.).

(I.) Osztják: ÉO. *šak-voi*, *đak-voi* «anser ruficollis». — *šoka* «rebhuhn» (AHLQU.).

Finn *hakki* «dohle». — MordM. *čofks* «nachtigall» (NyK. 5: 187.).

(II.) Vogul: ÉV. *sākwälēx*, KLV. *šakwālēx*, ALV. *šākwälēx*, KV. *šakuläx*, PV. *šakwēlāx*, TV. *šākulēx* «elster (copoka)».

MordM. *čokol* (WIED.), *čokov*, *čokuv*, *čoko* (PAASONEN: Mordv. Lautl. 47, 108.) «nachtigall».

Osztják: ÉO. *šagil-voj* «dohle» (AHLQU.).

(III.) Vogul-osztják: ÉV. *šakajix*, KLV. *šākūjix*, KV., PV. *šākejāx*, TV. *čākejēx* «schwalbe» || ÉO. *šākijak*, *sikijak* «schwalbe» (AHLQU.) | DO. *čęgajem* id. (CASTRÉN).

(IV.) Osztják: SO. *šiglei*, JgO. *siglej*, FO. *süglej*, IO. *šudai* «haselhuhn» (CASTRÉN, PÁPAI).

Zürjén *šöla* «haselhuhn (tetrao bonasia); WIED.); permi *šöla* id. (GENETZ OP.) || votják *šala* id.

< Szkr. *čākā* «vogel» (BR. Skr. Wb. 7: 9.). — *čakunā* «vogel; bes. eine grössere art, etwa häher od. haselhuhn»,

gakuni-id. (GRASSM. Wb. 1470.). SCHRADER szerint szkr. *gakuná* = gör. *κύων*-ος (lat. *cygnus*) «schwan» (Sprvgl. u. Urg. 184, 366.).

BÁLINT GÁBOR (Magyar-mongol Párh. 8.) és BUDENZ utalásai (NyK. 20 : 152.) nyomán eddigelé a magy. *czakónak* a keleti altaj-ságban voltak ismeretesek egyezései, jelesen : mongol *caɣolaj* «reiher» (SCHMIDT: Mong. Wb. 317.), *caɣulaj* «reiher, taucher» (KOWALEVSKIJ 2080.) | mandsu *čaku* «weissshalsiger vogel od. hund», *čakuxa* «weissshalsige elster», *čakulun* «weisskehlchen» (УЧУМЕНЕКА : dohic, krähe»; ZACHAR.), *čakō*, *čakōxa*, *čakōlun* id. (GABELENTZ), melyekhez még hozzácsatolandók: burjät *caɣalui* «mövenart» (CASTRÉN: Burj. Sprl. 163; itt: mong. *caɣalaj* id.), kalmuk *caɣon* «möwe» (ZWICK: Kalm. Wb. 358.). Most látjuk, hogy ugyanily hangzású madárnevek mély- és magashangú változatokban el vannak terjedve a finn-magyar nyelvekben is. További terjedtségi köre a szónak észlelhető a *kaukázusi* nyelvekben, hol ide tartozó adatok: kaitach, akuša *čako*, *čakvaj* «kleiner vogel, sperling», chürkilin *čäkoa* «sperling» | agul *džagu*, *žak*, tabasszarán *džagu*, *džaka* «sperling» | varkun, kubacsi, kaitach *čaka*, akuša, chürkilin *dčaka* «adler» | kürin *čag* «saatkrähe» | varkun *ciɣa* «rabe»*) ; czachuri *saxorak* «schwalbe» (EROKERT: Kaukas. Spr. 115, 131, 40 | USLAR-SCHTEFNER: Kür. Stud. 190.). Nyilván összefüggnek ezekkel a következő ujperzsu madárnevek is: *čakāw*, *čakawā* «lerche» balučī *čakūg*, *čagū* id. (melyekhez v. ö. ujper. *čukūk*, *čugūk*, *čugūk*, *čugū*, kurd *čerūk*, afghán *čuruk* «sperling»; **) GEIGER Bal. 447.), Látni való, hogy itt ugyanazon szónak, illetőleg képzett származékainak különböző korokban, különböző nyelvek és nyelvjárások révén történt sok irányú vándorlásával van dolgunk, melynél bajos tüzetesen megállapítanunk, hogy miként, hol és mikor történt az átmenet egyik nyelvből a másikba. A legvégső forrás, mint sok más esetben, itt is az árjaság lehet; legalább a szkr. *čākā*, illetőleg a *čaku-ná*- alapszava általános «madár» értelmével alkalmas kiinduló pont a különböző alaki és képzésbeli változatok megértésére. A magy. *czakó*-t (melynek eredetibb **czakol* alakjának fölvételére semminemű alapunk) úgy foghatjuk föl, mint az *üss-ő*, *czip-ő* szavakat (v. ö. összet. *väss* «kalb», kaitach *čapu* «brod»), vagyis magyar -ő, -ö diminitivummal való képzésnek. Másnemű diminutiv

*) Azt vélhetnők a nagy alaki hasonlatosság alapján, hogy ezekhez vonható a votj. *žaki* (Sar.), Jel. *žaki*, *žuki* «nussheher» madárnév is; ámde itt a zürj. *raka* («krähe» WIED.) megfelelő azt mutatja, hogy a szókezdő *ž*, *š* a rendes szabály szerint *r*-ből keletkezett.

**) A tibeti nyelvben: *čōga* «lerche» (PONGRÁCZ: Tibeti-magy. nyelvtanulm. I : 105.).

képzések: finn *hakk-i* (< **šakk-i*) és mordM. *čof-ks* (< **čox-ks*, *čov-ks*; mint mordM. *kafta* «zwei» = finn *kahte*-, votj. *kikt*-, nom. *kik* id.). A tiszta árja töt tükrözi az osztják *šak-voi*, melyhez képest mindenesetre külön viszonyok közt került átvétele ugyanazon árja szónak az EO. *šoka* «rebhuhn» (= hangelemeiben: kauk. *čaka*, *džaka*). A *-la* (-l) képző mely finn-magyar és kelet-altaji változatokon jelentkezik, szanszkrit diminutivumnak vélhető (v. ö. pl. *çiqu*- «kind»: *çiqu-la*- «kindchen»), mely gyakran szerepel állatnevekben, pl. szkr. *čhāga*- «ziegenbock» és *čhagālā*- id., *kapiñžala*- «haselhuhn», *çrgālā*- «schakal», *biḍālā*- «katze», *nakulā*- «ichneumon», *pipilā*- «ameise» stb. E *-la* képző-nek közönséges *-ra* változata ismerszik föl a czachur *sayorak* «schwalbe» szóban,*) melynek végzete még az árja *-ka* diminutivumot is tartalmazza, úgy mint a vogul *sakwalēz*. A vogul-osztják *sākūjiz*, *sākijak* is ugyanily értékű képzővel jelentkezik; a megelőző jelem pedig nyilván azonegy benne a kaukázusi *čakvaj*-éval, mely diminutiv értékű, aminő *-j* képző tudvalevőleg finn-magyar téren is van. Az osztják *šiglei* (= zürj. *sōla*) egészében a mongol *cazulaj* alkatát mutatja; de emettől magashangúságával különbözik, mely ép úgy mint a *sākūjiz*-nél a *-j* képzőelem hatása folytán is alakulhatott (v. ö. ezekhez még: künin *čig'lit* «rebhuhn»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 190.). Közvetetlen átvételre e nyelvek között aligha gondolhatunk.

Még egy másik magyar madárnév is magyarázatot nyer az itt elősorolt adatokkal, jelesen a csóka «dohle», mely a mišar *čauka*, volgai tatár *čaukā* «dohle» (innen: mordvin *čavka* id.) egyezésekkel együtt eredeti **čaju-ka* mintaképre vall. A szomszédos szláv nyelvekben (szerbben, tóthán és ujszlovénban) is van *čavka* dohle; de hogy a magy. *csóka* éppen innen való volna, nem bizonyos.

51. *Magy. *czankó*, *czangó* (Abauj-m., Székelység) «savanyú bor, vinkó; megsavanyodott sör»; *czankóz-ik* «czankót iszik» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: šapszug *san*, kabardin *sane*, karata *žana*, andi *žone* «wein»; šapszug *sane-šig* «wein-stock» (*čigge*, kabardin *žig* «baum»), abadzech *sane-sakotan* id. (tlp. «traubenast»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 148--9.). — Innen: osszét: tag. *sän*, dig. *sänä* «wein» (MILLER: Osset. Etjudy II: 35.).

*) Ugyanily *l~r* megfeleléssel a tárgyalt szók körébe vonható még a török *šir-čik* (volgai tatár *šer-čik*, kirgiz *širšik*) «staar» szó, melyhez v. ö. ujszlov., orosz *škvorec*, *škvorec* id.

A szőlő tenyésztése a Kaspi tengertől délre eső vidékekről terjedt el kelet és nyugat felé s nem merő véletlen, hogy az ingiloi *ghünej*, grúz *ghvino*, mingrél *ghvini*, szvanét *ghvinal* (innen: örmény *gini*) »wein» oly föltűnő hasonlóságot láttat a görög *οἶνος*, latin *vinum* (> ófelném. *vin*, újfelném. *wein*, szláv *vino*) stb. szavakkal. Ma is híres s egész Oroszországban kedvelt a kissé savanykás ízű kaukázusi bor, melynek cserkesz nevét sejtjük a mi *czankó* szavunkban, ennek végzetét a *vinkó* (= szláv *vinko*) hatása alatt keletkezettnek gondolva. Tanulságos e szempontból, hogy a mi *csigér*, *csiger*, *csigör* »lőre, vinkó, silány bor» szavunknak orosz *čegir* megfelelője is »kaukasischer wein» értelmű (= chürkilin *čaghir*, kubacsi, kajtach, akusa *čaghir*, esecsencz *čagur*, *čagr*, avar, lák, agul, tabasszarán, buduch, džek, elhinnalug *čazir*, kürin, rutul, czachur *čazur* »wein» = ozmanli *čair*, *čazir*, csagataj *čagir*, *čakir*, azerbajdzsán *čazir*, kün *čager* »wein», tarancsi-tatár *čair* »braunntwein»; ERCK.: 148; BUDAHOV I.: 457; NYK. 21: 159; Ethnogr. 8: 476.), valamint hogy ennek is vannak *csingér*, *csenger* változatai, melyben a *n* mássallhangzót csak a *vinkó* analógiai hatásából (*csinger* = *csigér* + *vinkó*) magyarázhatjuk.

52. *Magy. *czipó*, székely *czepó* (Udvarhely-m.) 1. »libum, panis albus; weissbrod» (már az Érdy-codexben és Schlägli Szójegyzékben: *chipo* »libo»: SZAMOTA, 1854. sz.; NYSZ.). — 2. »kenyér *czipója*, gyürkéje, forradása» (Szentés). — 3. »kukoriczapattogatásnál ki nem pattogott ropogós kukoriczaszem» (MTsz.).

< Kaukázusi: kaitach *čapa* »brot» (ERCKERT: Kaukas Spr. 48.).

Joggal kereshetjük a *czipó*-nak is eredetét ott, a honnan a *kenyér* való, vagyis a Kaukázusban, bár a kaitach *čapa* törzsökös volta itt bizonytalan (v. ö. ujjper. *čāpāt* »ungesäuertes brot»; de kaukázusi nyelvekben is: lák *čcat*, *dčcat*, avar *čed*; abadzech *čaxuo*, *š'ak*, kabardin *š(s)ago*, abcház *čakua*, *a-ča*; ERCKERT u. o.). A magyar alak *cz* szókezdője valamely kaukázusi változatnak veendő; *i* hangzója ellenben magyar nyelvtörténeti fejlemény is lehet; v. ö. magy. *csilla*, *czilla* = ingiloi *čalaj*, grúz *čala* (l. alább 66. sz.); *csiga* = szkr. *gaṅgha-* (u. i. 63. sz.), *csupor* és *csipor* stb. Az *-ó* végzetet magyar kicsinyítőnek foghatjuk föl, úgy mint az *üsző* szóban (v. ö. összet. *väss* »kalb»); jól is illik a kicsinyítő képzés a *czipó* »kis kenyér» értelméhez. — Megjegyzendő, hogy a vogul-osztják, zürjén-votják *han*, cser. *kinde* és mordv. *kši* »kenyér»; továbbá a »liszt»-nek több nevezete (pl. votj. *piš*, mordv. *počf*, vog. *pasén*) is délkeletről, iráni területről való. Igen tanulságos, hogy a *czipó* Hajdú-megyében és Biharban a megperzselt,

de ki nem patogott kukoricaszemet is jelenti: a gabonamagvak tűzőn való pörkölése ugyanis a kenyér ősi előzménye, melyről a bibliában is szó van (pl. Móz. III : 23, 14. v.).

53. *Magy. csábal (Túrkeve), csával (Bodrogköz), csálé, csáli (Dunántúl) «balra [ökörterelő szó]»; csábalí (Székelység), csálés (Dunántúl) «balfelöli [ökör]»; csáléra-hajszra «balra-jobbra»; csálé ökör «balfelöli» (MTsz.); csá = csálé; csás = csálé (n. o.).

< Kaukázusi: kürin *čapla*, agul *čappul*, *čapful* «links» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 33.); *čaplá pad* «linke seite», *čapláyan* «linkischer mensch» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 185.); a perzsából, hol: ujp. *čap*, *čep* «link», *čappa* «ein linker» (innen jövevénytyszók): kurd *čep*, balūči *čap*, vakhī *čap*, szariqōli *čap* «link»; HORN 97; HÜBSCHM. Pers. Stud. 52.).

Mint az *agár*, *bocskor* s több más szóban, itt is kaukázusi réven került iráni jövevénytyszóval van dolgunk. Az alapszó perzsa, a végzet kaukázusi. Teljes hangtestű magyar alak: *csábal*, *csával*, melynek összerántása az *al-á*, *fel-é*, *od-é-bb* határozók ragjával szerkesztett *csál-é* (v. ö. *hojsza*, *hojszá-ra* «jobbra»: székely *hojczos*, *hóczos* «jobb felöli»). Hogy a székelyben *hóczbali*, *hócsbali*, *hóczbéli* («jobb felöli») alakok is előfordulnak, nyilván népetimologia műve a *csábalí* mintája nyomán; mert hogy itt nem a *-béli* képzővel van dolgunk (pl. *abbeli*, *ebbeli*, *láb-beli*), mutatja a *csábal*, *csával* határozói használatra, továbbá a *csálé* határozói ragvégzete, melylyel együtt az alapszót nem elemezhetjük *csá-belé*-nek. De van erre egy más bizonyítékunk is, jelesen a *csába*, *csápa**) «bárgyú, bamba, fél-

*) Az itt váltakozó *b~p* szóközépi mássalhangzó, úgyszintén a *csábal*-nak *b*-je szemben a kaukázusi és iráni alakok *p*-jével, az átvétel közvetetlen területén a mediáknak határozatlan zöngéjét sejteti, melyből az átvevő nyelvben egyképpen lehetett pl. *p* és *b* is. Ily kaukázusi hangok létezésére ERCKERT leírásai nyomán következtethetünk (l. pl. a *ph*-hoz adott magyarázatot: fentebb 109. l.; a *th*-hoz is megjegyzi: «ist im awarischen oft mit *d* identisch»); de különben is sűrűn váltakoznak hangzóközi és szóvégi zöngétlen mássalhangzók zöngésekkel, pl. *lák cuppi* «dreifuss» = kaitach *cübi*, *chürkilin*, *akuša cüvi* id. (ERCK. 54.) | *varkun cuppi* «himmel» = kubacsi *caba* id. (83.) | kubacsi, *lák qapa*, *varkun*, kaitach *gapi* «mütze» = *akusa gaba* id. (105.) | tabasszarán *thup* «finger» = kürin, *czachur thub*, *agul thuv*, *thu* id. (63.) || avar *khetha* «katze», mingrél, *láz katu*, *chürkilin*, kaitach *gata* = and *gedu* id. (89.) | *abadzech vuate*, *šapszuz uate* «hammer» = kabardin *uade* id.

kegyelmű» szóban (innen: *csábít* = «bolondít», *csábúl*.), melyet bizvást azonedgynek vehetünk a «bal» jelentésű *csábal* szóval, tudván azt, hogy a *balos*-nak is van «ügyetlen, félszeg, hóbortos» értelme (l. fönt 23. sz.). Ismeretes magyar hangjelenség, hogy a szóvégi *l*, ha rá következő rag, vagy képző nem védi, elenyészik; ezért tűnhetett el omitt az eredeti *-l* végzet, ellenben megmaradt a határozói *csábal* (< **csábal-é*: *csál-é*) alakban. Ide vonható talán még a rábaközi *csaba*, *csabajkos* «csámpás» szó is (MTsz.), mihez hasonló jelentéskéjlődés: *balog* *körmű* *ló*: «befelő álló körmű», *balog ökör*, «melynek az egyik szarva előre, a másik hátra áll» (MTsz.). Megjegyzendő különben itt, hogy a perzsa *čap*, *čep* «link» szónak éppen «k r u m m» az alapjelentése (v. ö. szkr. *čāpa* «bogen»; Horn 97.), a mi kiderül az ujjperzsa *čefta*, *čeft*, *čafta*, *čaft* «krumm», *čaftan*, *čeftiden* «ineurvari», *balūā čot* «krumm» tovaképzésekből is (Hübschm. Pers. Stud. 52.). Sejtethő, hogy ezen utóbbi perzsa *čafta*, *čefta* képzésnek valamely régi dialektikus változatát tükrözi a tiszántúli magy. *sete*, *setye* «balog, balkezes» szó (*sete kéz* «bal kéz»; MTsz.), melynél az idegen eredet gyanuját költi az is, hogy mélyhangú *suta*, *sutya* változatai is szerte el vannak terjedve (*suta kéz* «bal kéz», *sete-suta*, *setye-sutya* = *sete*), sőt e mellett Dunántúl: *süti*, *süttü* «balog, balkezes» (*balog-süti* = *balog-sete* id.). A «bal» szokásos jelentésváltozatai itt is jelentkeznek: a székelyben *suta ember* «félszeg, idétlen, ügyetlen, sületlen, mulya»; más helyütt: *suta* «fél fölére süket» (v. ö. *bal a fél fölére* «nem jól ball»; MTsz.). A jelentéskéjlődést legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy amaz iráni nyelvjárásban, honnan a magy. *sete*, *suta*, *süti* való, a *čafta*, *čefta*-féle képzés is követte a *čap*, *čep* alapszónak jelentéskéjlődését: a szökezdő *č>š* változásra (az átadó nyelv területén képzelve) világos analogiák a magy. *sátor* és *só* szavak (l. u. i. alább.). V. ö. ezekhez még: votják *čut* «lahm, krüppel», *čut*-«hinken», *čutiräs* «kreisend, gebogen, krumm», *čutirt*-«kräuseln, kraus machen», *čutért*, «lahmen, lahm machen» | zürj. *čot*-«hinken», *čotik* «hinkend, hinkers», *čotnič*-«lahm werden»; továbbá magy. *csuta*, *suta*, *sutya* «kurta, rövid, csonka» (-szarvú, v. -farkú juh, tehén, tyúk stb.), *sütke* «kissé ügyetlen, nem egészen ép közü» (MTsz.).

- (78.) | tabasszarán *zutu* és *zudu* «pflaume» = agul *zudu* id.
 (113.) | chinpalug *mukur* «besen» = udi, agul, rutul *mugul* id.
 (46.) | chinpalug *lak* «kalb» = buduch, dzsek *lag* id. (88.) | arasin *leke*, varkun, kubacsi *bizhu* «knochen» = akuša, čürkilin *liga* id.
 (92.) | abadzech, šapazug *pako* «mütze» = abeláz *paguo* id.
 (105.) | agul, tabasszarán *lukh* «sklave» = and, lak, varkun *lagh* id. (129.) | knitach, akuša *čako*, tabasszarán *džuka* «sperling» = agul *džagu* id. (131.).

A *csábal*, *csálé* ellentétének, a «jobbra» értelmű *hajs*z szónak (*hajszzsal* v. *hajszra menni*: «jobbra tőled»; *hun csárá*, *hun hajszáru ütötte*; *székely hóc*: «jobbra!» *hojcds* «jobb felől befogott marha», *hojczos* id.; MTsz.) is akad hasonlata a pamir nyelv-járásokban, ez t. i. a homályos eredetű s magában álló szariqóli *žéiz*, *žéiž* «recht» szó (u. i. *čáp* «link»; TOMASCH. Pam. 784.), mely-nél az *ei* hangtani értékére nézve v. ö. sar. *téiz* «scharf» = av. *taeža-* (HORN 92.), sar. *véin-am* «ich sehe» = av. *vaenāmi* (u. o. 59.), sar. *spéid* «weiss» = av. *spaeta-* (u. o. 157.).

54. *Magy. *csahaj*, *csajh* «lucsek, csatak; schmutzige nasse, kotwasser»; *csajhos* «lucskos, csatakos, sáros; schmutzig und nass, kotig» (MTsz.). — *csajt*, *csajtos* id. (NySz.) — *csajkos* = *csajhos*. — *csajla* «piszkos, sáros» (MTsz.).

V. ö. kaukázusi: *karata tcaj*, and *tca*, *akuša*, *chürkilin zav*, *kaitach zav*, *zav* «regen» | avar *tca*d id. | dzsek *žabiz* id. — *lák čatnu*, *udi šajne*, *czachur čivada*, *buduch žavi*, dzsek *žaba* «nass» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 116, 170.).

Fogalmi szempontból előre bocsátandó, hogy a magy. *lucsek* «kotwasser» alaprészének finn *lossa* mása is «schnee und regen» jelentésű (v. ö. *losko* «schneeschlamm», *losma* «schneewasser, schneeschlamm»), továbbá hogy ugyanígy viszonylanak: szkr. *vār-* «wasser» és av. *vāra-* «regen». Alakilag a *csahaj* változat tükrözi az eredeti állapotot, melynek t. i. a *csajh*, *csajhos* ejtéshez olyan a viszonya, mint ezeké: szláv *kuzna* és magy. *konyha*, mai *enyhít* és régi *ehnyít*, *teher* (IO. *tāgert* «schwer») és *terhe-t* (acc.), *terhe-s* (adject.) stb. Maga a *csahaj* alak a *karata tcaj* föltehető régibb **tcaj*-féle diftongussal ejtett másának hiatuspótló *h*-val bővített egyértékese lehet olyformán, mint nyelvjárásainkban: *bihal*, *küher*, *csihány* ezek helyett: *bial*, *küer*, *csiány*, illetőleg *bival*, *kövér*, *csijány* (csalán, csóvdány). Ez a diftongus t. i. jó okkal követhetik a *zav*, *zav*, *žabi-z* «regen» és *čiva-da*, *žav-i*, *žab-a* változatokból s egészen egyező hangalkotású más kaukázusi szavakban tényleg kimutatható, így: *karata*, *dido*, *kürin*, *rutul*, *agul*, *czachur tcaj* «feuer» ezek mellett: avar, *andi*, *varkun*, *kubacsi*, *kaitach*, *akuša tca*, *chinnalug ža* ~ grúz *tca*, *teva*, *csecsencz tce*, *tei* id. (ERCKERT: 62.) | *andi*, *dido ca* «stern» ~ avar *tca*, *tca*, *tca*, *akuša gua-ri* (*kaitach zu-ri*, *lák teu-ku*), *csecsencz sie-da*, *se-ti* id. (u. o. 135.) | and *sej*, *karata sij*, *kürin sev*, dzsek *suva-r* (*buduch so-r*) «bär» = *dido ze*, *rutul*, *czachur si* (*varkun si-ka*, *kubacsi si-hka*), *csecsencz ča*, *ža* ~ *udi ššüē*, *šüē*, *tabasszarán šoje*, *šee* (u. o. 43.) | *kürin*, *akuša*, *chürkilin ši*, *kaitach ši*, *šei*, *varkun*, *kubacsi šee*, *abadzech ši-ile* «dorf» = szvanét *sope-l*, *mingrél*, grúz *sophe-l*,

sofe-li id. ~ *chinualug soa* id. (u. o. 54.) | *aguli ſa-k*, *csecsenez ſā-ra*, *udi ča-li* «fisch» ~ *avar ſu'a, ču'a*, *karata*, *kaitach ſu'a* id. (v. ö. *láz čomi, cekomi*, *mingrél čzomi* id.; u. o. 64.). A magy. *csajt* változat élénken emlékeztet az *avar tead* képzésre*) mely a *lák čat-na*, *czachuri čiva-d-a* «mass» szókban is fölismerzik); de lehet a *lustos* analógiai utánpótlása is.

Az *avar tead* «regen» szóra emlékeztető hasonlatok az *altaji nyelvcsalád* távoli területein: finn *satee-* (nom. *sade*) «regen», *sata-* «regnen, schneien» | észt *sadu* (gen. *sau*, *saju*) «regen», *sada-* «regnen, schneien» | vót *saa-* id. | lív *sul* «regen», *sada-* «regnen». — Ezeket *Sonorr* («Über das Altaische Sprachengeschlecht» I: 134.) a *mongol ſata, ſata* «regenwetter, stürmische witterung» (*SCHMIDT* 298.) egyezteteti; *DONNER* ellenben a finn *sato* «jahrwuchs, ernte, das verlieren der feder bei den vögeln» (*luntu on sadolla* «a madár vedlésben van», *lehti-sato* «levélhullás»), *sata-ma* «hafen» (= «platz, wohin man anlangt») szókkal családósítja alapúl egy **sat-* igét föltételezván «kommen, eintreffen, fallen, entstehen»-féle értelemmel (l. Vgl. Wb. I: 173.).

55. Magy. *csal* «dolus; list, hinterlist» (NySz.); *csalt vetni* «lesbe állani, cselt vetni, gánésot vetni; hinterlauern, überlisten» (NySz., MTsz.), *csalva hannyi* (Mátra-vidék), *csóba hanni* (Baranya-m.) «megesalni; betrugén»; *csal-tojás* «a fészek fenekén a végből hagyott tojás, hogy a tyúk onnan el ne kapjon» (Abauj-m.; MTsz.). — *csala*: a *cseré csalóval jár*: «a ki cserél, az csalódhatik» (Őrség), *cseré-csala* (Kecskemét), *cselo-csala* (Szeged) «cserebere» (MTsz.). — *csalfa* «halophanta; betrüger» (NySz.). — *csalafurdi* «astutus, versutus; schlau, verschlagen, verschmitzt» (NySz.).

csel «insidie, dolus, astutia; list, hinterlist» (NySz.); «se-lyemből, tollból és disznósértéből készült mesterséges légy, a mely-lyel a pisztrángot fogják» (Mármaros-m.; MTsz.). — *cselez-* «meg-

*) V. ö. e képzésre vonatkozólag: *avar čel*, *lák ſat*, *čcat* «brot»; *kaitach čapa* id. (*ERCKERT*: 48.) | *avar mached* «brust»: *dzsek maza-r*, *tabasszarán muzar, muzur*, *varkun miſka-j*, *kubacsi meſka*, *kaitach miſ-ri*, *miſke-re*, *akuſa meſke-re* id. (u. o. 50.) | *avar batcad* «falka»: *tabasszarán bazi* id. (u. o. 59.) | *avar bčed* és *biſi* «reich; gott»: *udi biſaſugh* «gott» (u. o. 74.) | *avar qed* és *qe* «mauer»: *andi khen*, *karata khujn*, *dido khuido* id. (u. o. 131.) | *avar ghud* «löffel» és *khuze*, *karata gheru* id. (u. o. 97.) | *avar gojnd* és *gvon* «brunnen» (u. o. 49.).

csal, rászed; betrügen, überlisten» (Fehér-m.; u. o.). — *csel-fe* «ravasz» (MTsz.).

csal- «fraudo, fallo; allicio; betrügen, hintergehen; locken»; *csalakoz-ik* «decipior, fallor; irren»; *csalatköz-ik* id. (NySz.). — *csalárd* «fraudentus, falsus, pella; falsch, trügerisch». — *csali* «pietatem simulans; scheinheilig» (NySz.); «csalétek» (MTsz.). — *csalmár* «vafer, versipellis; schlaupkopf, verschmitzt» (esupán Matkótól; NySz.). — *cselvény* «csel, csalfa fogás» (Kapnikbánya; MTsz.).

< Szkr. *chala-* «betrug, list, hinterlist, schein, vorspiegelung, täuschung; vorwand, absicht», *chalana-* «das betrügen, hintergehen, überlisten, täuschen»; *chalay-* (præs. 3. sz. *chalayáti*, part. pass. *chalitá*) «täuschen, hintergehen, überlisten» (BR. Skr. Wb. 2 : 1083; CAP. 128.).

MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL: «*csal* = szkr. *cshala*, ujp. *dsual* 'csalás', szláv *csalovati*» (Nyhas. 19.); PATRUBÁNY is megemlíti a *csal-*, *csalás* mellett a szkr. *chala* egyezését («im nom. *chalas*; davon viell. *csal-ás*, als wäre -as ung. suff. -*ás*, -*és*»; Abhandl. 4.). — A nyelvi hatás általános irányát tekintve, tényleg a rokon nyelvekből meg nem fejthető magy. *csal*, *csel* (*csala*) főnevet, valamint a hozzá tartozó *csal-* igét az alakban és jelentésben oly pontosan egyező szanszkrit *chala-* stb. tanúsága szerint árja eredetűnek vehetjük. VÁMBÉRY ugyan a törökben is talál hasonló szavakat (ujgur *čal* «csalás, álnokság», oszmanli *čalim* id. [NyK. 8 : 134. l.], Čag. Sprachstud.: *čalim* «list, geistesbehendigkeit»); de ezeket ZENKER, BUDAGOV és BARBIER DE MEYNARD szótárai az adott jelentésben nem ismerik; ez pedig számbavéve VÁMB. ismeretes török-magyar egyeztető módszerét, a pontos jelentésbeli egyezést igen kétséssé teszi (v. ö. ozm. *čal-* «stehlen»). Az árja elemekben gyakori *a~; (e)* hangmegfeleléssel igen jól érthetjük a *csal*-nak magashangú *csel* változatát, mely az előbbihez képest szűkebb körben (t. i. csak mint főnév s nem egyszersmind igétül) lévén használatos, evvel is bizonyosságát nyújtja másod-fejlemény voltának. Több különös képzése az alapszónak analogia útján magyarázható, így: *csalárd* (v. ö. *falárd*), *csalafurdi* (v. ö. *szeleburdi*), *csalmár* (v. ö. *halmár*, mint SIMONYI is véli: Tüz. MNyelvt. 377.), melyek mellett a *cselvény* tájszó is aligha régi alakulat. Más a régi *csal-fa* (dial. *csel-fe*), mely összetételt sejtet (talán: *csal-faj*, vagy *csal-fej*).

56. Magy. csap- «infligo, ico, ferio, decortico; schlagen, hauen, brechen»; *el-csap-* «præcido, amputo; abhauen, abschnei-

den»; *ki-csap-* «executio; aus der hand schlagen»; *csapás* «ictus, flictus; plaga; schlag, streich; plage, unglück»; *csapó* «levis, inconstans; flatterhaft»; *csapodár* id.; *csapong-* «oberro, discursio, fluctuo; herumschweifen, hin und her laufen, wanken» stb. (NySz.); *csap* «pof, arczülütés; ohrfeige» (Hétfalú), *csap-* «tilól; hanf brechen» (Rimaszombat); *csapa* «nyom; spur», *csapás* id., *csapda*, *csabda* = *csapodár* (Veszprém-m.), *csapdi*, *csabdi* id.; *csapint-* «egyet csap; eins schlagen»; *csapod-*, *csaphod-*, *csápol-* (Tiszántúl) frequ. «oft schlagen» stb. (MTsz.).

Zürj. *čap:* *vartan-čap* «schlängel am dreschflegel», *čapki-*, *čapkal-* «werfen, schlagen» (Wied.), *permi čapki-* «werfen» (Gennetz OP. 19.) | votj. *čapkí-* «schlagen, zuschlagen, hinschlagen», *čapkil-* id. (frequ.)

Lapp: Lule *čuohppa-* «hauen, schneiden»; Pite *čohhpa-*; Fm. *čuoppa-*; déli *čuohppa-*, *čuohpo-* «hauen, schneiden, abhauen, abschneiden, ernten» (Halász) | orosz-lp. *čihpi-*, *čihpi-čuhpe-*, *čuohpe-*, *čuppo-* «schneiden, hauen, hacken» (Gennetz Wb. 71.).

MordM. *čepade-* «einmal hauen», *čepje-*, *čepende-* «oft hauen», (NyK. 5 : 186.) | mordE. *čapude-* «einmal hauen» (u. o.). — L. BUDENZ: MUGSz. 362. l.

V. ö. *vakhī čap-* «zerschneiden, abschneiden» (præs. ind. *čap-am*, inf. *čap-n*, præt. *čav-dam*, part. præt. *čef-tk*) | osszét: dig. *cav-*, tag. *čäv-* «schlagen, hauen, zuschlagen, zuhauen, einschlagen, einhauen» (TOMASCH. Pam. 883; SJÖGREN: Osset. Sprl. 468.) || av. *čap:* *paitis-čapti* «vernichtung» (tkp.? «zerschlagung»; JUSTI Hb. 178.) || szkr. *čapeta* (-tā, -ti) «schlag mit der flachen hand» és *čapalā-* «beweglich, rührig, schwankend, flüchtig, unstät, leichtfertig» (CAP. 120; BR. Skr. Wb. 2 : 947, 948.).

Figyelemre méltó a magy. *csapó* («levis, inconstans»), *csapodár*, *csapdi*, *csapong*-jelentéseinek találkozása az utóbb idézett szanszkrit alakéval, mi azon fölfogásra nyujt alapot, hogy nem annyira az «ütés, vágás», mint inkább ennek «könnyed, hirtelen módja, a kéznek vele járó gyors mozgása» a *csap-* igének és társainak értelemmagva, mi csakugyan megkülömböztető vonása a «csapás»-nak a «vágás» többi neveitől (pl. a «szabás», «ütés», «metszés», «rovás»-féléktől). Megvan a szó a törökségben is, még pedig, a mi igen föltünő, mindakét jelentéságazatban, így: ozm. *čap-* «(mit dem schwerte) einhauen, abhauen, verwunden; feindlich anfallen, einfallen, angreifen» és «laufen, rennen, galop-

piren; einen einfall od. eine streiferei in ein land machen» (v. ö. magy. *becsap az országba, csapat*); továbbá: ozm. *čapuk, čapik* «schnell, gewandt, geschickt, rasch», *čapkun, čapkin* «schnell laufend, läufer; pferd, welches galopp läuft; herumstreicher, lump», *čapala-, čabala-* «sich bewegen, regen, sträuben» etc. (ZENKER 338, 337. ll.). BUDAGOV szótárában (I : 451.) a *čap-* jelentései közt találjuk ezeket is: «рубить, сечь, косить (сено); ударять, колотъ (hauen, schneiden, mähen; zuschlagen, abstechen)»; ugyanott: *čap, čapki* «ударъ, рана (hieb, schlag, wunde)», *čapau* «быстрое нашествие, набѣръ (plötzliche ankunft, einfall, einsturz)» stb. További kapcsolat a mongolban: khalkha *capci-* «hauen; mähen», burját *capče-, sapše-, sapša-* id. (SCHMIDT 317; CASTRÉN: Burj. 157.). — Mivelhogy a magyar szó másai a nyilvánvaló közös eredet bélyegével a többi rokon nyelvekben is előfordúlnak, nem gondolhatunk benne török jövevényelemet; hanem az egyezések egész körét legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy, mint oly sok egyéb esetben, itt is az árjaság volt ama közös alap, honnan ősrégi időben mind a finn-magyarság, mind a törökség külön-külön a szót átvette. Természetesen nem zárkozhatunk el a fordított viszony lehetőségétől sem, vagyis hogy a szó az altaji nyelvekben őseredetű s az árjaság az átvevő fél; döntő bizonyítékok mindkét irányban hiányzanak.

57. Magy. *csatak* «lucskok, locs-pocs; nässe, nasser schmutz, kotwasser»; *csatakos, csathos* «lucskos, sáros; nass und schmutzig, kotig» (MTsz.).

MordvM. *šada-ved* «flutwasser» (AHLQU.: Mordv. Gr. 174.).

< Osszét: dig. *čadä*, tag. *čad, čad* «see, sumpf», balūči *čät, č'äθ, č'äs* id. | kurd *čäl, čälaw*, vakhi *čal* id. | av. *čät-* «brunnen» | pahl. *čäh*, ujper. *čäh* (> afghán *čäh, čah* ,a pit, a well') || čitrāri (hindu) *čät, čot* «see, pfuhl» (HORN 97; HÜBSCHM. Pers. Stud. 51; TOMASCH. Pam. 757.). Iráni alaphangzás: *čät-* és *čäθ-* (HORN, HÜBSCHM.).

Igen közel álló fogalmak a «kotwasser» és «sumpf, pfuhl». Mutatja ezt a magy. *sár* is, mely a *Sár-rét, Sár-víz* nevekben, valamint török *saz*, csuvas *šor* másaiban «sumpf, moor» jelentésű; szintígy a *locs pocs* (= *csatak*) utórésze a *pocs*, mely «lache, pfütze» (PÁRIZ-PÁPAI); v. ö. *pocsér* «álló víz, hol a kacsák butykáznak», *pocsék* «pocsolya, lucskos sár» (l. Ethnogr. IV : 185.). Tudván, hogy az iráni régi hangzás a tölközépen *t* volt, bizvást egynek vehetjük tehát a magy. *csatak*-ot pl. az osszét *čadä, čad* «sumpf» szóval, amazt ugyanazon *-k* képzővel megtoldottnak vélvén, melyet

árja eredetű elemeinken oly gyakran találunk. E képzés különben analogiai hatás is lehet; v. ö. *lacsak, lacsok, lacsokos* = *csatak, csatkos*. A mordvin *šada-ved* «árvíz» értelmére nézve v. ö. magy. *ár, ár-víz* «flutó» és szkr. *vār* «wasser» (l. fönt 10. sz.).

58. *Magy. csécs (*csiécs* Vas-m., *csiécs* Soprony-m., *csécs* Dünántúl) «himlő, kanyaró; blatter, masern»; *csécs-helyes* «himlő-helyes» (NySz., MTsz.).

< Avar *çeç* (plur. *çeçal*, v. *çeçdul*) «geschwulst, beule; masern» (*dir wišasda çeç ban búgo* «mein sohn hat die masern»; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 131.).

Eddigelé töröknek tartottuk a magy. *csécs* «masern» szót; de a törökség terén kútfőileg ismeretes hasonlatok (ozm. *riček*, *csag. čecek*, volgai tatár *čäčäk*, tobolszki tatár *scček*, baskir *čেকে*, *čেকে*, kirgiz *šecek*, csuvas *čecek* s a keleti altajságban is: mongol *čecek*, burjét *cicik*, *sisik* «blatter, pocke»; L. Votj. Nyelvtn. 232. cz.) mindannyian bővebb végzetűek s a magyarba átjőve bizonyára a szabályos **csécsű* (v. **csécseg*) alakkal jelentkezének. Az avar *çeç* «masern» alakilag és jelentésben pontosan megfelel; tehát a *csécs*-hez való viszonya vagy valamely eddigelé ismeretlen közös harmadik (esetleg török) eredetterület, vagy közvetetlen kaukázusi nyelvi hatás.

59. *Magy. cséka «disznó; schwein» (Udvarhely-m.); «malacz; ferkel» (Háromszék; MTsz.). — *czikus* «malacz; ferkel» (Zemplén-m.; u. o.).

< Kaukázusi: kubacsi *žika*, kaitach *žuka*, varkun *žaka*, avar *čuka* «schwein» | (a *-ka* helyett *-ra* képzővel:) akuša, chürkilin *cura*, kaitach *suira* id. (ERCKERT: Kauk. Spr. 126; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 130.). — Valószínűleg ősi árja átvétel: v. ö. szkr. *sūkari-* «eber, schwein» | av. *hū* «eber», publ. *žūk*, ujper. *žūk* «schwein» | afghán *žūg*, balūči *hūk*, *žīž*, vakhi *žūg*, szariqōli *žaug* id. | összet.: dig. *žui*, tag. *žui*, *žu* = lat. *sū-s*, gör. *σūs*, *ὄς*, ófelném., angolszász *sū*, ószlov. *sv-inija*, óporosz *swintian*, lett *sivenis* («ferkel»), gót *svein*, ófelném. *svīn*, újfelném. *san*, *schwein* stb., melyeknek alapját indogermán nyelvészek az állat nagy termékenységre czélzó indogerm. *su-* «gebären, werfen, ausschütten» gyökben találják (HORN 113; HÜBSCHM. EO. 71; TOMASCH. Pam. 763.). — Az iráni *s > h* (> *ž*, *γ*) hangváltozással jelentkeznek: csecsencz *ha-qa*, *χjaχku*, abcház *a-žua*, *a-žuu*;

«schwein» | grúz *gho-ri*, ingiloi *ghor* id. | mingrél *ghe-ži*, láz *ghe-ži* id. (v. ö. abadzech *ko*, kabardin *go*, sapszug *kö* id.; ERCKERT: u. o.).

Bár a magyar tájszó csak kis területen ismeretes, mint az idézett alakok mutatják, igen régi koroknak lehet maradványa. Alakilag pontosan megfelel a *cséka* a kaukázusi *žika*, *cuka* szavaknak, melyeknek szókezdője eredetileg is *c*, *č*-féle hangnak (azaz nem: *ž*-nek) fölvéve az árja egyezésekkel is egybehangzó (v. ö. még a *cura*, *suira* változatokat). — Hasonló szó a finn-lappban: finn *sika*, vót *sika*, észt *siga*, *tsiga*, vepsz *siga*, lív *siga'*, *siga* «schwein» | orosz-lapp *šakke*, *šakk* (plur. *šegij*) id. (GENETZ Wb. 71. l.; v. ö. a hangzó-megfelelés szabályosságára nézve: WIKLUND: Urlappische Lautlehre, 252. l.); továbbá eltérő hangzóval: norvég-lapp *sokke*, enare *sohe*. Ezeket AHLQUIST (Kulturw. 17.) a svéd *sugga* (dial. *sigge*, *sigg*) «sau» átvételéből eredeteti; de SETÄLÄ (Äännehist. 8—9.) és PAASONEN (Kielellisiä: 31.) tekintettel a mordM. *tuva*, mordE. *tuvo* «schwein» szóra ettől különválasztják; DONNER (Vergl. Wb. I: 166. l.) és ANDERSON pedig (Stud. 167.) az eredeti alapértelmet is megállapíthatónak vélik bennük a finn *sikka*, *sikko* «brunst bei tieren», *sikota* «brunstig sein, sich paren», *sikiä* «fruchtbar sein, sich vermehren», észt *sigiv*, *sugu* «eine art, welche sich stark vermehrt», finn *suku* «frucht, kind, zuwachs; generation, geschlecht, familie» stb. szókkal való családositás révén, tehát olyformán, mint az indogermán nyelvészek a lat. *sūs*-hoz tartozó szavakat magyarázzák. TOMASCHKE (Pam. 763.) magát a mordv. *tuva*, *tuvo* szót is egyeztethetőnek tartja a felsorolt iráni alakokkal; de ezzel szemben PAASONEN a szókezdő mordvin *s>t* hangváltozás fölvételének nehézségére utal, úgy hogy az összefüggés egész kérdése egyelőre homályos.

A kaukázusi *cura*, *suira* «schwein» szóval vethető talán egybe a magy. *csürhe* «fiatal, hizlalóba még be nem fogott disznók csordája» (MTsz.), a midőn a szónak utófelemére vonatkozólag számba jöhet: összetag. *räy-au*, dig. *äry-au*, csecsencz *ragh* «heerde» (avar *reyed*, karata *reyeth* id.; avar *reyén* «heer, schaar», plur. *reyä-bi*; *reyäda* «in der heerde», *reyäde* «in die heerde» MILLER: Osset. Etjudy II: 112; ERCK. 80; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 169.). E szerint a *csürhe* alak előzménye **csürr(e)he* lehetett. — L. alább a *hülye* és *konda* czikkeket.

60. *Magy. csekély (*tsökel*, *tsökely* Ver.; *csökel* Baranya-m.)

1. «exiguus, modicus; klein, wenig»; 2. «vadum, brevis; furt, untiefe» (pl. a *hajót a csekelyekről elűzik; az víznek csekélye, gazolatato helye vagyon*). — *sekély* (*sikér* Dunántól) «nem mély (víz

tányér, tál, tepsi); vadum, brevia» (pl. *sekelty, libló hely*); *csékélyes, sekeltyes* «brevis; vadosus; kurz; seicht»; *csékélység* «res parva; kleinigkeiten»; *csékélyít* «imminuo; verkleinern» (NySz., MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: rutul *čuka*, abadzech *tejku*, *tejkij* (*kulage-cyk* «kleiner fluss»), kabardin *tejku* «klein» a következőkben mutatkozó alapszótól: šapszug *cu* (*peizo-cuk* «kleiner fluss»), abcház *ssa*, lák *čawa* «klein, wenig» (EROKERT: Kauk. Spr. 168; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 54; Kasikum. Stud. 103.).

A *csékély*-hez hasonló szó a csuvasban *saγəl* (innen: cserem. *saγal*, cserM. *šäγəl*) «wenig, ungenügend», mely egyébként ismeretlen levén a törökségben s másrészt kezdő mássalhangzójával lényegesen különbözvén a magyar alaktól, nem lehetett emennek közvetetlen mintaképe, hanem legfeljebb oly kapcsolatban áll vele, hogy mindakettő egy közös idegen forrásterületről különböző úton, illetőleg eltérő nyelvjárások révén került. Ezzel szemben jól megmagyarázza a *csökély, csekély* alaprészének hangalakját a kaukázusi *čuka*, *tejkij* (melyben *j* = franczia *e* muet) s megértjük a végzetet is, ha számbavesszük a kaukázusi nyelvekben igen elterjedt *-l* (*-il*) melléknévi képzőt.*) Megjegyzendő, hogy a *csékély*-lyel egyértelmű *kecsély* (*kecsély* Palócság, *kecsily, kecsi* Tiszadob, Kún-ság) kaukázusi alapon magyarázva nem okvetlenülül amannak metathetikus alakja, hanem külön szó: kürin *ghvadēi*, mingréli *khidce* «klein» (ezen alapszótól: rutuli *kade*, *kaude* «klein»; l. a *kölgyök* cikket). A szókezdő *k~y* hang-megfelelésre nézve v. ö. a *kuvasz* szó magyarázatát (u. i.). — BUDENZ magyarázata szerint a magy. *csékély* a lapp *coke*, Fm. *coakke* «vadum, brevia» szó mása

*) V. ö. erre nézve: chürkilin *ara*, *ara-l* «gesund», *urša*, *uršu-l* «dick», *akk*, *akk-il* «hoch», *zam*, *zam-il* «stolz», *säi*, *säjil* «seicht», *uc*, *ucil* (*d-ucil*, *v-ucil*) «dick», *uz*, *uzil* (*d-uzil*, *v-uzil*) «dicht», *asi*, *asil* «böse», *žävš*, *žävšil* «krank», *kic*, *kicil* «nah», *kumk*, *kumkil* «leicht»; idegen szókban is, mint: *azghin* «faul» (tör.): *azghinil*, *miskin* «arm» (tör. ar.): *miskinil*, *kam* «mangelnd» (per.): *hamil* stb. (l. EROKERT II : 125; USLAR-SCHIEFNER Hürk. Stud.). Szintígy egyéb nyelvekben: kubacsi *žula* «gross»: akuša *žolol* (EROK. I : 165.) | akuša, chürk. *šinša* «grün»: varkun, kaitach *šinšil* (167.) | chürk. *akk* «hoch»: agul *azil* (167.) | kürin *meki* «kalt»: agul *mikil* (168.) | varkun *bac-ziv* «leer»: kaitach, akuša *bacal*, chürk. *bateil* (169.) | kubacsi *ithin-ziv* «rot»: kaitach *ithinil* (171.) | mingréli *deitha* «rot»: ingiloi, grúz *teithel* (171.) | akuša *žuruga* «rund»: kaitach *žurukil* (171.) stb.

volna (MUGSz. 338.); de ez egyeztetésnek alaki nehézsége van az adatok különböző hangrendjében s értelmi annyiban, hogy a lapp szónak a magy. *csekély* «exiguus» alapértelme nem világlik ki.*) HALÁSZ (NyK. 23 : 275.) a szamojédból mutat ki idevonható egyezést: OS. *čagebal*, *čagembadī*, *čekambedal* «seicht», *čagemba*, *čekamba* «es ist seicht».

A kaukázusi *čūka*, *tejkij* kimutatott *cu*, *čawa* alapjának szerkesztése: lák *čawahun* «klein werden», melynek végzete: *hun* «werden» (frequ. *χanan* «fortdauernd werden») = kürini *hun* (inf. *hunuh*, perf. *hāna*), šapszugi *χun-er* «sein, werden» (EROK. 197; USLAR-SCHLIEFNER: Kür. Stud. 33, Kasikum. Stud. 25.). Ezen *čawahun* igen emlékeztet a magy. csűn-, *csűn-ik* igére, melynek értelme: «kicsiny marad, növéseben elmarad (gyermek, állat, gabona»; MTsz.); sőt ezen nyomon tovább indulva azt vélhetjük, hogy a *csökken-*, *csökken ik* (*csökön-ik* Kis-Kún-Halason s a régi nyelvben) «minder werden, in abfall kommen, nachlassen» (*csökken az ereje, a gabona ára*) ige is, mely mellett hiányzik a duratív értelemhez jobban illő **csökke-*, a *csökély*, *csekély* melléknévvel függ össze s egészében nem is magyar momentumán, hanem kaukázusi denominatív képzés (a *čūka*-féle származékból). Igaz, hogy van *csök-ik* (*csek-ik* Udvarhely-m.) «növéseben elmarad, kicsiny marad; kisebb lesz, összeesik» egyszerűbb alak is (melyből *csökevény*, *csökevész*, *csöki* «kis növéstű, törpe, satnya, csenevész»; MTsz.); de ez lehet akár analogikus elvonás (v. ő. *buk-*: *bukkan*, *bök-*: *bökken*, *szök-*: *szökken* stb.), akár valamely más kaukázusi mintán alapuló kapcsolat (?).

61. *Magy. csepe (Zala-m.) «fiatal tölgyfa», *csepe-fu* id.; *csepeles* «tölgyes». — *cseplye* «bokor, cserje» (Palóczság); «tőről fakadt fiatal erdő» (Heves-m.), «sűrű, terjedelmes és fölkapó cserjékből, bokrokból álló, v. fölkapó félben levő erdő» (Nógrádm.); *csepöte* (Somogy-m., *csepéte* Győr-m., *csöpöte* Csallóköz, *csöpéte* Vas-m.) «cserjés, bokros, harasztos hely; nöwendékerdőske» (MTsz.).

< Kaukázusi: avar, ingiloi *tciphel*, grúz *tcifeli*, mingr *tcipuri*, *tcifuri*, láz *sipri*, *ciphuri*, szvanét *tcüfra* «buche» (EROKERT: Kaukas. Spr. 50.).

*) A magy. *sekély* szóval tölem egybevetett s EROKERT könyvének kéziratából idézett avar *ča'al* «furt» olvasási hibának bizonyul *ra'al* helyett. Mint a magyarázatból kitetszik, ezen szó is nem «furt», hanem tdk. «ufer, rand» jelentésű (Kauk. Spr. 67.).

A *csepe* tájszónak *csepetes* képzése a végzetnek olyan alakulatára utal, minő a magy. *hangya*, *körtve*, *estve* szavaké, melyek tudvalevőleg eredetibb *hangyál*, *körtvely*, *estvel* hangzások kopásai. Így a *csepe* a kaukázusi *teiphel* másának vehető, mely a «tölgyfá»-hoz hasonló «bükkfá»-nak a neve. A palóczsági *cseplye* változatot a grúz *teifeli* alak magyarázza, valamint a jelentésbeli eltérést a *csere* szó tárgyalásánál fölhozott analogiák (l. alább 62. sz.). A *csepő-te*, *csepő-te* nyilván olyan képzés, mint: *cselő-te* = *cselő-ke* «dorong», *elő-te* = *elő-ke* «a boglyakemenet sárral megtapasztott ajtaja».

62. Magy. *csere* «cserjés, bokros hely» (Abauj-m.; MTsz.); «gebüsch» («erdő, *tsere*, *haraszt*: *silva*); «az *vadon* erdőket, *cseréket* nem művelik az emberek»; «menten a *tserére*, vagy a bokros helyek felé repül»; «*előcsere* nevű erdő» stb. (NySz.). — *cserő* «sűrű túskebokor; dornbusch» (Arad-m.), *cserőke* id. (Torontál-m.; MTsz.). — *cserés* «sáros, gyékényes és kákás hely» (Ecsed), *cseret* «nádas, kákás sűrűség a vízenyős réten» (Bihar-m.; MTsz.).

< Kaukázusi nyelvekben: tabasszarán *čere* «*strauch*» — szvanét *čirh* id. (EROKERT: Kaukas. Spr. 136.).

A *cseret* e szerint a *cseré*-hez viszonyítva nem magyar, hanem kaukázusi képzés. — Egészen egyező hangzású a magy. *csere* «*quercetum*, *veprum*, *vepres*; *eichenwald*», *cserés* «*fiatal tölgyerdő*», *cserény* id. (NySz., MTsz.), mely azonban nem választható el a székel *csere*, csángó *sere* (*csere-fa*) «*quercus*; *zerr-ciche*» szótól. Igen valószínű, hogy ez a két *csere* voltaképp azon egy szó; vagyis az alapjelentés: «*baum*», melyből a «*strauch*, *gebüsch*, *wald*»-féle fejlemény. Ugyanígy viszonylanak egymáshoz: szkr. *vrkšā*- «*baum*» és av. *varēša*- «*wald*» (HORN 59.) | av. *vanā*-, pahl. *van* «*baum*» és szkr. *vāna*- «*baum*» és «*wald*», összet. *-bun*, *-bin* «*wald*» (= vog. *vāni*?, *voṇi* «*gebirgswald*»; u. o. 52.) | avar *ghvet*, *ghojth*, udi *zod*, arsin *kute* «*baum*» = összet. dig. *rūdā*, *rāde*, tag. *qad*, *qiūd* «*baum*, *balken*, *holz*» és «*wald*» = akuša, chürkilin *qada*, kaitach *qada*, *qoatha*, lák, varkun *khutta*, dido *gutt* «*strauch*» (HÜBSONN. EO. 32; EROKERT: Kauk. Spr. 44, 136.) | and *rešt*, karata *roša* «*baum*» és «*wald*» (v. ö. vog. *rēs* «*wald*» ebben: *rēs-jiv* «*waldbaum*») = avar *rox* «*wald*» (EROK. 44.) | vogul *ñul*, votj. *ñil-pu* «*pechtanne*» és votj. *ñuläs* általában «*wald*» | magy. *gaz* «*umtützes gewächs*, *gras*»: Szilágyban «*cserjés erdőcske*» (MTsz.). Közönséges jelenség más részről a jelentés-megszorítás esete is, vagyis hogy az általános «*baum*» nevezet egyes különös növényfajok jelölésére alkalmazódik; így: *czachur jiv* «*baum*» = *rutul juz* «*birke*» (= vog. *jiv*, osztj. *juz* «*baum*») | vogul *ñir*, votj. *ñor* «*gerte*, *rute*, *zweig*,

reis» = magy. *nyír* «birke» | szkr. *dāru-* «holz», pahl., ujper. *dār* «baumstamm, holz» = buduch, dżek *dar*, kürin *ttar* «baum» = lák *ttar* «fichte» = vog. *tari'*, *täri* «fichte». A szkr., av. *dr-u-* «baum», ószlovén *drěvo* «holz», albán *drū* «holz, baum» görög *δρῦς* mása is «eiche» jelentésű s szintígy viszonylanak egymáshoz: szkr. *dāru-*, av. *dāuru-* «holz» és makedoni *δάρυλλος*, ír *dair*, *daur* «eiche» (l. SCHRADER: Sprachvgl. u. Urg. 395. l.). Idéz is BROCKERT az «eiche» cikkében (56. l.) egy ide tartozónak látszó szvanét *žiira* szót, mely a kabardin *žyghaj*, šapszug *ššyza*, abadzech *šiga'j*, *šü'zi* «eiche» szókából következtetve az *agár* szónál (l. ugyanitt 2. sz.) tárgyalt *-ra*, *-re*, *-ri* képzővel szerkesztettnek vehető,*) miből folyólag összetartozás esetén a tabasszarán *čere* «strauch», valamint a nyilván ide tartozó agul *čovar* «eiche» szintén ilyen alakulatnak tekinthető. A Kaukázusból való eredet fölvételével egybehangzó, hogy a magy. *tölgy* és *makk* hasonmásai szintén csak itt találhatók (l. alább u. i.). Bizonyára egy a magyar *csere* «eiche» szóval a mordM. *čerü*, *čerü*, *šerü*, mordE. *serä* «eichel» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 29.) ugyanazon természetes átvittel, melylyel pl. a magy. *cser* «quercus» egyszersmind a fának «kérgét» («cortex coriarius; lohe, gärberlohe»; innen: *cserez-* «lixivio macero; gärben») jelenti.

Függő kérdésnek hagyjuk, vajjon véletlen találkozás, vagy összefüggés alkotja-e viszonyát a székely *csere*-nek a közmagyar *cser* «quercus» (*cser-fa*) szóhoz, melylyel kifogástalanul egyezik az ószlovén *cer*, ujszlovén, bolgár, szerb, cseh *cer* «terebintus; zerr-eiche» (= albán *čer*, latin *cerrus*, ném. *zerr-eiche*), úgy hogy ennek alapján MIKLOSICH és mások a *cser*, *csere* «quercus» szót szláv eredetűnek tekintik (Nyör, XI: 119; EtWb. 28.). Bizonyos, hogy az ószlovén alak véghangzója (*ü*) a magyar véghangzót a székely *csere*-ben meg nem magyarázhatja (l. erre vonatkozólag ÁSBÓTH OSZKÁR «Szláv szók a magyar nyelvben» cz. értekezését: 32—37. ll.). — A keleti altaji nyelvekben hasonló szó: mongol *cara-sun* «eiche» (SCHMIDT Wb. 319.), melyet *cara-so*-nak írva a magy. *csere-fa* szóval már BALINT GÁBOR egyeztet (Párhuzam: 6.).

Érdekes találkozások: magy. *cser-vessző* «kétéves szőlő-

*) A szóközépi torokhangú spirans hasonló enyészetének analogiái a szvanét-grúzban: *čaaž* «stute» e mellett *žag* (= grúz *žaki-cyeni*) «stute», hol egyszersmind a szókezdő *č*—*ž* váltakozás mutatkozik (BROCKERT: 138.) | grúz *ma-žari* «junger wein»: v. ö. perzsza-tatár *čaqir* «wein», magy. *csigér* (148.) | szvanét *zäu* «somer»: v. ö. ndi *zoghul* id. (130.) | szvanét, láz *thviri* «schnee» = mingrél *theri*, grúz *thovli*, *tholi* id.: v. ö. kaitach *duxa*, varkun *duxhi*, akuša *dahe* stb. (124.)

vessző» (Kecskemét), *csar-bajor* «egy szőlőfaj» (Balaton-mell., MTsz.) és kúrin *peré* «weinstock» (USLAR-SCHIEFNER: Kúr. Stud. 190.). Ha a magyar szó régi, a közös «*strauch*» alapjelentés közös alkalmazását láthatnók ez adatban.

63. Magy. csiga 1. «concha, cochlea, ostreum; schnecke»; 2. «vertebra; wirbel»; 3. «trochlea, orbiculus; rolle, walze, winde», *csiga-biga* «schnecke», *gyöngytermő csiga* «concha margaritifera; perlenmuschel»: *far-csiga* «coxa; hüfte»; *nyak-csiga* (*nyaka csigája*, Kolozsvár) «vertebra cervicis, occiput; halswirbel». — *csigolya*: *nyak-es.* «halswirbel» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *gañkhá-* «muschel (als blasinstrument, auch als schmuck); schläfe, schläfenbein» (BR. Skr. Wb. 7 : 35.) = gör. *καρχη* «concha, ostreum marinum».

A jelentése mellett pontosan megfelel a magy. *csiga* a szkr. *gañkhá-* szónak alakban is, jelesen azon *>i* hangváltozás révén, melyet a *tidó-*, *csillapod-*, s az itt tárgyalt *ipa*, *czipó*, *vissza*, *iparkod*, *in*, *bir*, *iránt*, *iramlik*, *juh* stb. szavak törszótagjában is tapasztalunk (l. NyK. 25 : 280.). A szóvégzetre nézve l. fentebb az *árva* szó magyarázatát (17. sz.). A *csigolya* képzése szintén árja eredetű lehet (l. u. i. a *czakó* és *kupolya* szók magyarázatait; továbbá: WHITNEY Ind. Gramm. 428. és 446. ll.). Irodalmilag is fönmaradt egy szkr. *gañkhali-* képzés, de ennek más az értelme («eine perle von der grösse eines taubeneies, die in muscheln gefunden werden soll»; BR. Skr. Wb. 7 : 35.).

64. *Magy. csík (acc. *csíko-t*) «cobilis fossilis; schlammbeisser» («lampetra, lacertus, lumbricus aquaticus»; NySz.) *csíkhász-* «schlammbeisser fangen», *csíkhász* «csíkfogó, csíkhálász» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *si'* (tö: *siy-*), LV. *ši*, *ši*, KV. *sci*, PV. *ši*, TV. *son* «quappe; gadus lota (налимъ)».

Osztyák: DO. *seg*, *sex* «quappe» (CASTRÉN) | KO. *sög*, középobi *süx*, *süge*, *siy* id. (PÁPAI). — ÉO. *sox*, *sux*, IO. *söx*, SO. *sox*, *soux* (AHLQU., CASTRÉN), középobi *sqx*, *sox* «stör; accipenser sturio (осетръ); PÁPAI».

< Kaukázusi nyelvekben: avar *č'u'a* (plur. *č'u'-bi*), *děu'a*, *karata*, kaitach *děu'a* «fisch» | aguli *dčak*, csecsenez *dčā-ra*, thuš *čā-r*, ud *ča-li* «fisch» (ERCKERT: Kauk. Spr. 64; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 125; Ud. Stud. 88.).

A volgai törökségben is vannak: tatár *čögü*, *čögü-balëk* «sterlet», *čögä* (BUDAGOV I: 497; OSTROUMOV 229; TROJ. 58.), csuvas *šögö* id. (innen: eserem. cüre TROJ., *sügö-kol* «acipenser ruthenus» NYK. 4: 400 s a tatárból: votj. *čuke* «sterlet»; WIEN.); de ezekkel a magyar alak mélyhangúságánál és végzeténél fogva, a vogul-osztják alakok pedig szókezdőjüknel fogva sem egyeztethetők (t. i. tatár *č*-nek a vogul-osztjákban *š*, nem *s* volna szabályos megfelelője). Alkalmaskodnak azonban az egybevetésre a kaukázusi *č'u'a*, *dčak* alakok azon *a*, *u* ~ *i* hangmegfeleléssel, melylyel az itt tárgyalt *čzipő*, *csikó*, *csina*, *csilla* stb. kaukázusi eredetű szavaknál is találkozunk. A vogul-osztják *s* szókezdő a kaukázusi *dš*, *č* szókezdő *c*, *š*-féle változtatára utal (v. ö. vogul *selkori* «rubel» = or. *цѣлковый*, *sep* «dreschflegel» = or. *цѣнь*); e mellett vog. *si'*, osztják *seg*, *seč* és osztják *soč*, *suč* mindenestre külön nyelvjárásokból való alakok. Lehet, hogy a kaukázusi szó, mint már ERCKERT is véli, az örmény *gukn* «fisch» szóval függ össze, melyben a *-kn* végzet képzés (mint: *mu-kn* «maus», *armu-kn* «ellenbogen»). Ez utóbbi indo-germán szó, melynek alaprészbeli egyezései: litván *žuvis*, óporosz *suckis*, görög *ἰχθυς* «fisch» (l. HÜBSCHM. ARM. GR. II: 471.). Magyarból valók a szomszéd szláv nyelvek körében: tót, cseh *čik*, szerb *čik*, rutén *čyč* «cobitis fossilis»; továbbá az erdélyi szász *schäk* id. (v. ö. *fäsch* = *fisch*). L. alább a *keszeg*, *sőreg* és *süger* halnevek tárgyalását. — Úgy látszik, hogy a magy. *csík* «streifen» szó, melyre a NYSZ.-ban nem találunk adatot, egészen új keletű alkalmazása a *csik* «cobitis fossilis» szónak (v. ö. azonban: avar *čoa* «streifen»; USLAR-SCHLIEFNER: Avar. Stud. 127.).

65. *Magy. *csikó* (birt. 3. sz. *csika-ja*) «equuleus, mannulus, pullus equinus; füllen»; *csikó-ló* id.; *szamár-csikó* «pullus asini; eselsfüllen»; *csikós* «custos equorum; stutereiwärter» (NYSZ.); *csika* (VAS-M.) «csikócska»; *csukás* (SZILÁGYSSÁG) «csikós» (MTSZ.).

< Kaukázusi: avar, lák *ču*, abadzech *šu*, *šü*, *šy*, kabardin *šy*, *ši*, šapszug *ši*, *sšö*, abcház *č'y* (determ. *a-č'y*, *č'y-k*) «pferd» | abadzech *šeyu*, šapszug *šiyu*, kabardin *šex* «wallach» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 112, 145; USLAR-SCHLIEFNER: Abchas. Stud. 49.). — Eredeti terület talán az árjaság: v. ö. skr. *žū-* «rasch, eilend; ross» (CAPF. 138.).

Eddigélé a magy. *csikó* szót a csuvas *čyà*, *čiga* «füllen» szóval vetettük egybe (NYÖR 13: 259; NYK. 23: 434.), melynek azonban szorosan egyező mongol *čaya* «zweijähriges füllen» (SCHMIDT: Mong. Wb. 266.) mása olyan előzményre utal, melyből a magy. *cs* szókezdő alakulata nem magyarázható (v. ö. magy. *tyúk*, *ték*

«henne» = csuvas *t'čy, ččy* id. = tör. *taruk*, tatár *tawək*; de a magyarban mégsem: **csikk*). A tájnyelvi *csika*, *csuka* (*csukás*) alakok után indulva bizvást vehetjük a *csi-kő*-t (talán a cserkesz *šiyu, šeyu* alakot utánzó) magyar kicsinyítő képzésnek s alapszavát a kaukázusi *č'y, ču* «pferd» szóval azonosnak annál is inkább, mint-hogy kaukázusi alapon nyerik magyarizataikat a *csina, csinu, csura* «csikó» nevezetek (l. alább 67. sz.) szintígy a *bergány* «tüzes ló» s maga a *ló* szó is több más rokon nyelvi lónévvel egyetemben (l. u. i. fent 30. sz. és alább).

Különös alakok a székely *csitkó* (moldvai *szitku*) és a bodrogi *csidu* (MTsz.), melyeknek magyarizataira alkalmas adatok ugyancsak a kaukázusi nyelvekben: abadz. *šyđ, šide*, kabardin *šyđ, šid*, šapszug *šide*, abcház *ččad, dečad, č'ad* «esel» (ENCERT: Kauk. Spr. 59; USLAR-SCHIFFNER: Abchas. Stud. 49.). Megjegyzendő ehhez, hogy a mongol *daga*, csuv. *tjya* alakokkal egyező agul *dagi, dag*, aresin *dugi, lák dukku* is «esel» jelentésűek (ENC. u. o.). Az idézett cserkesz szavak egyébként az abadz. *šu, šy*, kabardin *šy, abch. čy* «pferd» képzésének látszanak, úgy mint más képzés alapján ugyancsak ide valók: kabardin *šiza, šyš*, abadzechi *šihe, šüšia*, šapszug *šičöy, abcház ččč, dečyss* «füllen» (ENC. 67.). A keleti törökségben is van: *satag, šitag* «ein füllen, welches noch nicht unter sattel war» (BUDAGOV I: 620.); de ennek közvetetlen átvételével a magyarban **šitő, šitu* alak következne (semmiesetre sem *č* szókezdővel).

66. *Magy. *csilla* «zöld gyékény, vagy sás, melylyel a szőlőt kötözik; grünes rietgras, mit welchem man die weinstöcke bindet» (Csallóköz, Szeged); «gyékényből, a melyet nyár elején a gyékényből és kötőásból kifejtenek és megesznek» (Csongrád-m.); *csilla* «nádhegy, a melyet zölden learatnak s a marháknak eledelül adnak; schilfrohr, dessen grüne spitze man abmäht und als viehfutter gebraucht» (Fertő-mellék; MTsz.).

< Kaukázusi: grúz *čala*, ingiloi *čalaj* «schilfrohr» (ENCERT: Kaukas. Spr. 118.).

A grúz alakok valószínűleg képzések, mint a magy. *csuka* «káka, sás» mellett idézett kaukázusi szavakból következtethető (l. alább 70. sz.). A *csilla* hangalkata a kauk. *čala, čalaj*-féléből akár magyar nyelvtörténeti fejlemény is lehet (mint: *csalán* > dial. *csollán, csilán*), de esetleg már az eredeti mintakép fölvehető régebbi hangzásában (**čayla, *čə'la, *čə'la*; v. ö. lák *čayla*, varkun *čay*, kaitach *čyč*, akuša *dčə'a* «schilfrohr») bírja okát.

67. *Magy. csina (Nógrád-m.), csinu (Hegyalja), csinuska «kis csikó; füllen» (MTsz.).

Zürjén *čan*, *čan* «füllen», *čāna* «trächtig (v. stuten)», *čānal*-, *čānas*- «füllen werfen» (WIED.) | permi *c'an* «füllen» (GENETZ OP. 18.) || votják *čuni*, *čuni* id., *čunijal*- «fohlen, füllen gebären».*)

< Kaukázusi: grúz, mingrél, láz *czeni*, ingiloi *czen* «pferd»; abcház *a-čan*, *a-dčun* «stute» (az *a*-előrész névelő) | lák *bal-čan* «pferd» (úgy szerkesztve, mint: kürin *bal-khan*, *pal-kan*, czachur *bal-kan* «pferd» = pāzend *bār* «reittier» + avar *zoani*, karata *zoane*, *zvane* «pferd»; l. fönt a *bergúny* czikket: 30. sz.). Alapszó: abcház *a-dč*, *a-ččy*, *a-čče*, šapszug *ši*, *ššo*, kabardin *ši*, *šj*, abadzech *šu*, *šü*, *šj*, avar, lák *ču* «pferd», melyre nézve l. a *csikó* czikket (fent 65. sz.).

Megjegyzendő, hogy a zürjén *a*, votják *u* eredeti szókban is gyakran mutatkoznak *e*-féle hang fejleményeinek (l. NyK. 25: 173.). A magy. *csina* mélyhangú szóban mutatkozó *i*-je a kaukázusi megfelelő alapszavának *čey*, *šy*, *ču* változataiból érthető. Kaukázusi -*n*-, -*ni* képzőre egyéb példák: lák *ten*, varkun *tei*, kaitach *ce*, *zei*, akusa *gi* (kabardin *šugh*, šapszug *šugu*) «salz»: karata *tcain*, and *teon* (v. ö. magy. *só*, *tő*: *sav*.; vog. *šāy* stb; ERCKERT: 119.) | and *zin*, dido *zija* «kuh»: karata *zini* (rutul *zer*, buduch *zar*) id. (94.) | kaitach *anši*, karata *unši* «lehm»: varkun *ancin* id. (95.) | grúz *khua*, *khva*, mingrél *khua* «stein» (= magy. *kova*): tabasszarán *goan*, aguli *goan*, *gan*, *goun*, kürin *ykghvan* id. (134.) | dido *thli*, kurin *ci*, «wasser»: avar *thlin*, and *thlen*, lák *ščin* id. stb. (l. alább: 68. sz.) — (ANDERSON Wandl. 133.) a zürjén-votják *c'an*, *čuni* szavakkal még a finn *sonni* «taurus nondum castratus, initior», észt *soññ* (gen. *soññi*) «bull, stier; hengstfüllen, widder»; dorpatiszt *soññ* «hengstfüllen», ltv *sonn* «schafbock» szókat is egybeveti.

A somogymegyei csura «csikó» szóhoz (MTsz.) álljon itt egybevetéskép: and *čor*, svanét *čaar* «hengst», dido *suirjo* «stute» (ERCK. 82, 138.).

68. *Magy. csinód (Gyergyó-Ditró, csinót Csík-m.) «víz-ér víz-árok» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: lák *scin*, *ššin*, *ššin* (*šin*), varkun, kubacsi, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, avar *thlin*, and,

*) V. ö. e szóra vonatkozó régibb magyarázatomat (NyK. 27: 163.), melyet a kaukázusi eredet fölvételével immár elejtendőnek tartok.

karata *thlen* «wasser» | dido *thli*, kürin ci «wasser» | and *thlanso*, karata *thlensa* «flusa» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 147, 65.).

A csinód végzete a *Nyárád*, *Disznód*, *Egred*, *Füzeggy*, *Szilágy* stb. folyónevekre emlékeztet, melyek mellett van «stagnum *folo-ard*» (= «folyó-árd» 1194-iki oklevélben), «*piscatura kys ered*» (= «kis éred, víz-erecske» 1297-iki oklevélben) is (l. Ethnogr. 4: 178; BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 555.).

69. Magy. csirke, székelý *csürke* «pullus gallinaceus; hühnchen» (NySz., MTsz.); szélesebb értelemben: «pullus; junges geflügel» (*kakas-es.*, *lúd-es.*, *holló-es.*, *ölyv-es.*; NySz.); palócz *csirüke* «csibe» (MTsz.).

< Afghán *čirk*, *čiry* «huhn, henne» = ujper. *kark*, *kāšāni karg*, *kerk*, pahl. *kark*, összet. *k'ark'*, vakhī *körk*, zuza *kérge* = av. **kahrka-*: *kahrkūsa-* «geier» (tdk. «hühner-fresser»), szkr. *kṛka-*: *vāku-kṛka-* «hahn» (HORN 189; TOMASCH. Pam. 770.).

Az afghán alakra Fiók utal először («csirke szavunknak az afghán *čirk*, tyúk' szó hatása adta az életet az indoszkitha korban»: Árják és úg. 21.); de már BARMASZÁSZMÁL is található *csirke* szavunkra egyeztetés árja körből («hindosztáni *tschirge* 'vogel': Ähnl. d. hung. Spr. 133.). — Korántsem kell szükségképpen egyenes afghán átvételre gondolnunk; mert hogy a magyar nyelv árja érintkezéseinek területén, másutt is volt az afghánéhoz hasonlatos hangtani változata az iráni **kahrka-*, **karka-* «huhn» szónak, mutatja az összet. *čärgäs* «adler» (= av. *kahrkūsa-* «geier», pahl. *kahrkās*, *kargas*, ujper. *kerges* id. > afghán *gargas*, balūči *k'argaz*, *gjar-gas*), mely sibilans szókezdővel jelentkezik a vogul *särkēs*, voták *žuges* «adler» szavakban is. A magy. *csirke*, melynek MICHÁLYKÓNÁL (1603.) *czerke* írása olvasható (NySz.), ezen összet. *čärgäs* alapszavának mása, még pedig az *rg* hangcsoportnak eredetibb *rk* alakjával. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi alak az összetétben sem eredeti (v. ö. összet. *k'ark'* «huhn, henne»), hanem kétségtelenül valamely rokon iráni nyelvjárásból eredt jövevőny, a homán közvetetlenül a magy. *csirke* is magyarázható. V. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *birge*, *bürge*, *börge*, *birke*, *berke* «schaf» és ujper. *bara*, *bere* «lamm» stb. (l. fönt 33. sz.)

Elleghetjük e szerint SZARVAS GÁBORNAK ama véleményét, hogy a *csirke* a bántási szerb *turka* «truthenne» (= közszláv *kur-ka* «huhn, henne»; innen: *kurn* «hahn») mása volna (Nyör: 321, 167. ll.) annál is inkább, minthogy a jelentés is eltér, de másrészt a hangbeli átmenetek sem igazolhatók. — A *csirke* árja megfele-

lőjének más úton kicsinyítő képző nélkül került változata a magy. *gór* szó (l. alább.).

70. *Magy. *csuhu* (Vas-, Zala-, Győr-m.), *csuhi* (Somogy-, Fehér-m.) «vékony káka, árva káka, békaszittyó, békasás; síma, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, melyet szárítva szőlőkötözésre használnak; *juncus effusus*; eine art rietgras, od. binse». — *csuhit, csuit* (Somogy-m.) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: lák *čaya*, varkun *čay*, kubacsi *čiha*, kaitach *čiz, čiaj*, akuša, chürkilin *děi'a*, tabasszarán *če* «schilfrohr» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 118.).

Hogy kaukázusi eredetű szavakban a tőszótag *a*-jának *o, u* felelhet meg a magyarban, annak fentebb a *bogár, bugár* szónál láttuk másik esetét. Álljon itt e hangváltozás igazolására még néhány adat a kaukázusi nyelvek köréből: akuša-összét *barda, varda* «beil»: chürkilin *burida, vurida* id. (ERCKERT: 45. l.) | varkun *daku* «ei»: kubacsi *dake* és *duzk* id. (56.) | kürin *ruq* «eisen»: agul *ruq, rugh* id. (57.) | avar, and *tea*, karata *teaj* «feuer»: lák *tea* és *tcu*, grúz *tcua* id. (62.) | aguli *nateu* «fluss»: rutuli *nuteur* id. (65.) | dido *makha, makya* «gerste»: varkun *muzki, kaitach muzka* id. (72.) | kaitach *khali* és *khul*, akuša *zhale* és *zhul* «haus» (79.). — A *csuhi, csuhu* mellett a *csuhit* képzés olyan, mint *csere* mellett *cseret* (tabasszarán *čere* «strauch»: szvanét *čirth* id.; l. fentebb 62. sz.). V. ö. mint efféle képzéseket: dido *sebiž, sibiž*, and *sibi-ru*, chinnalug *cvi* «herbst»: lák *ssut*, arcsini *sot* id. (82.) | csecsencz *maya* «nadel»: grúz *mazathi* id. (106.) | buduch *ke, dzsek kia*, udi *ghi*, avar *qo* «tag»: chinnalug *kat*, dido *gudi* id. v. ö. lák *geni, gini* id.; 138.)

71. Magy. csüllő «rissa; sirályfajta madár» (HERMAN OTTÓ: Nomencl. Avium Regni Hung. 12.).

< Szkr. *čilli*- «art raubvogel», *čilla* «eine falkenart; falco cheela» (BR. Skr. Wb. 2: 1035.).

A magyar alak *ü-jét*, mint a legtöbb esetben igazolható, *i* helyett valónak véve a végzetet az ugyancsak árja eredetű *üss-ő, kigy-ő* szavakéval azonosíthatjuk. — A törökségben hasonló hangzású madárnevek: volgai tatár *čil, čel*, kirgiz *šel* «haselhuhn» (BUDAGOV I: 507.), ozm) *čil, čel* «auerhuhn» (SAMY-BEY); csagataj *čül-čül* «eisevogel» (BUDAGOV I: 499.). Egyenesen a törökségből valónak gondolható a mélyhangú csélya (Heves-m.), «vízmelléki madárfaj» (MTsz.): v. ö. *čajlak, čilak* «habicht» (Bud. I: 467.).

72. *Magy. csülök (acc. *csülkő-t*) 1. «a négylábú állatok láb-tövének legalsó csontja, szökesont» (*csülökre legények!* = «talpra!», «*csülökre kap* a lővés után összerogyott vad, midőn fölocsúdik és tovább iramlik»); 2. «némely állatok hasított körme»; 3. «leginkább disznó lábszárának alsó részéből nyert hosszúkas, gömbölyded csont, melyet a játszó gyermekek bottal, v. kézzel egy földbe ásott gödröcskébe hajítanak» (BALLAGI).

V. ö. kaukázusi: udi *čilik* «klaue» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 89.).

Kétségtelen, hogy a magyar *csülök* másra az idézett kaukázusi szónak, de a nagyon is szoros alakí és jelentésbeli egyezés azt az egyelőre részemről nem igazolható gyanút költi, hogy tulajdonkép a törökség volt ama terület, honnan a közös szó mindkét nyelvbe került.

73. Magy. csűr (Ormányság) «a pörgőnek orsója»; *csűröl-, csöröl-, csöröl-* (Székelyföld, Göcsej) «fonalat gombolyít a csőre, vagyis a vetélőben levő hengerded fűcskára (weberspule)», *csörölő, csörölő* «szövésszékhez tartozó rokkaforma eszköz, melylyel a fonalat a csőre rágombolyítják; *spulrad*» (MTsz.).

< Ujper. *čahra, čehre, kāsūnī čōrā, čōrā, čūr* «spinnrad»; ebből: <ujper. *čarxa* «gyrus, orbis, spinnrad» (innen: afghán *carxa* «spinnrad»; örmény *čaxr* «drehung», *čaxr-em* «kreise», *čaxarak* «drehbank, dreheisen»; kurd *čarx* «rad», balūči *čark* «rad, machine, mülhlstein») = av. *čaxra-*, pahl. *čark* (recte: **čaxr*) «rad» | összet. *čalx* «rad, scheibe (des mondes)» || szkr. *čakrā-* «rad, scheibe, kreis», *čakrī-* id. (HORN 98; HÜBSCHM. Pers. Stud. 52; GEIGER Bal. 117; GRASSM. Wb. 429.). — Kaukázus nyelvekben: udi, kúrin, buduch, dżek, chinnaľug *čarx*, kabardin *čarx*, abadzech *šerōx*, šapszug *šerxa* «rad» (az ujperzsából; EROKERT: Kaukas. Spr. 115.).

A mássallhangzó-csoport egyszerűsítése az ujper. *čarxa-* és magy. *csűr*, **csör* (ebben: *csöröl-*) viszonyában olyan mint a magy. *ár* «wert, preis» és összet. *arx*, szkr. *arghā-* «wert, preis» szavak közt (l. fönt 11. sz.). Eredeti szavakban tudvalevőleg *xr* (*kr*) mássallhangzó-csoportok is *r* alakkal jelentkeznek a magyarban (l. BUDENZ MUGSzótárában a *kör, forr, jár, zár* stb. szók magyarázatát); lehetséges tehát, hogy a magyar szó a gyakori *a~* hang-megfeleléssel régi iráni átvétel. — A kūsānī nyelvjárásban *čarx*

egyszersmind «wetzstein» értelmű. Ennek számbavételével ide vonhatók a rokon nyelvek köréből is: votják *šer* «schleifstein, wetzstein» s IO. *tor* «runder schleifstein» (CASTRÉN).

74. *Magy. *dal* (*dan* Somogym.) «cantus, modulamen; gesang, melodie»; *dali* «canorus; wohlklingend»; *dalol-*, *danol-* «modulor, cano; singen»; *dana*j (Vas-m.), *dana* (u. o.), *dann* (Szege) «dal, dalolás; gesang», *danikál-* (Háromszék), *danogat-* (Vas-m.) «dalolgat» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *dalai* «lied» (plur. *dahviti*), *dirg'la dalai* «kampfeslied», *digā-dalai* «liebeslied», *dalai'is* «ein lied singen» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 174.).

A chürk. *dal-ai* végzete képzés (v. ö. chürk. *huo'i*, *huo'äi* «same»: lák *kuva* id.; chürk. *šuraj* «see»: kaitach *šire* id.; chürk., akuša *mačaj* «schuh»: kubaesi *masu*, czachur, chinnaug *mas* id.; EROBERT: Kaukas. Spr. 120, 127, 125.), mely nem azonos a hasonló hangzású, de újabb keltű magy. *dan-aj*-ével (l. BALASSA-SIMONYI TüzMNy. 486.). Egyeznek azonban az alapszók: magy. *dal* = kauk. **dal*.

75. Magy. *-dég*, *-dig* «bis»: *ad-dig* (*ad-dég* BécsiC., Háromszék; *azdygh*, *azzig*, *acczig*, *adzeeg* nyelvemlékekben; *adzig* Csallóköz; *aggyig*, *aggyit* Palóczság) «adusque, eatenus, eousque; tamdiu, tantisper; bis dahin, so weit, so lang» | *ed-dig* (*ed-dég*, *ezzig*, *edzig*) «hactenus, adhuc; bis hieher, bisher» | *med-dig* (*med-dég*, *medzig*, *meggyig*, *meggyit*) «quousque, quatenus; donec, dum; wie weit, wie lange?; so lange; eine weile, eine zeit lang» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *tāg*, *tāi*, upper. *tā* «bis; damit» | päzend *an-dāk* *an-dā* «bis dorthin» (*ān* «jener») | kurd *dā* «damit»; balūči *dā-in* (*dā* + pron. *in*), *dā-ni* (*dā* + adv. *nī* = *nū*), *dā-nk'ō* «bis jetzt, noch» (HORN 81; GEIGER Bal. 119.).

SIMONYI (TüzMNy. 680. l.) az *ad-dég*, *ed-dég* hosszú *dd*-jét az *-ég*, *-ig* rag föltett eredetibb *-vég* (= *vég* «finis») hangzásából véli megmagyarázhatónak, mi szerint a második *d* elem a rag kezdő *v*-jének az **ad*, **ed* (= *az*, *ez*) névmás mássalhangzójához való hasonulás volna. Ámde bajos megértünk, ha az *-ég*, *-ig* csakugyan újkeletű, azaz kész szó összetételéből, vagy névutói használatából fejtett rag, hogy miért nem mutatkozik sehol, sem nyelvemlékekben, sem nyelvjárásokban a *vég* szóval fölvett azonosságából következő *v*-je, midőn ez világosan jelentkezik a szintén új

keletű *-vel* és *-rá*, *-vé* ragokban. Tekintve, hogy névmásaink tö- és képzéscsoportjai oly sok pontban egyeznek az árjasággal (l. erről u. i. a névmások fejezetét), azt hisszük, az árja érintkezés nyomait egyéb névmási szerkezetekben is kereshetjük. A jelen esetben erre különös alkalmat szolgáltat az *ad-dég*, *ed-dég* határozói végzetével alakilag és jelentésben szorosan egyező régi iráni *dāk*, *tāg* «bis» szócska, mely épügy mint a magyarban szerepel a pázend *an-dāk* = magy. *ad-dég* névmási határozóban is (v. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *kéncs*, *kincs* = pahl. *ganš*, magy. *két* = av. *hapta*, szkr. *sāptu*; magy. *méz* = szkr. *mādhu*-, av. *mađu*-; magy. *méreg* = osszét *marg* «gift» = av. *mahrka*- «tod»; magy. *név* = osszét: *dig*, *nām*, *tag*, *nām* stb.).

Ezzel a szóval, illetőleg a pahlavi *tāg*-nak *tāi* változatával vélem megmagyarázhatónak a «mintegy, körülbelül» jelentésű baranyai *dej* (*dē*, *dē*, *deji*) szót is (MTsz.), melynek jelentését bajosan képzelhetjük a *de* («hanem») kötőszó értelmi fejleményének. E mondatokban pl.: «Hány terő mustunk léssz? Léssz *dej* öte», «Kell *dej* öt napszámot foganni» (MTsz.) a *dej* egész jól fordítható a német «bis» határozóval («es wird sein bis fünf» = «ungefähr fünf»). — Ugyancsak az itt tárgyalt végzetet vélem fölismérhetőnek az *ek-kédig* «hactenus, adhuc» határozóban (l. erről alább a *hāt* cikket).

76. Magy. *dérék* (accus. *dereka-t*; *darak*, *darok*, *darék*, *dárék* Székelység, *darik*, *dorik* Moldva, *dérok*: *dérokam*, *dérkam* Csallóköz, Nyitra-m., *deraka* Debreczen, *derik* Soprony-m., *dörék* Somogy-m.) 1. «corpus, dorsum; rumpf, leib» (*derék szorító köntös, görbederekű; az faknak deraki*); 2. «pars principalis, præcipua, media; hauptteil, das beste, mitte» (*az nepnek dereka; bójtnak dereka*); 3. «præcipuus, insignis, præclarus, summus; haupt; vorzüglich, trefflich» (*derék ember; derék út «országút»*); *derék-pénz* «tőkepenz»; *dérékas* «corpulentus; solidus, bonus, probus; dickleibig; brav, tüchtig»; *darókol*- (Bereg-m.) «derékon átfog»; *deréksó* (Orosháza) «középső» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *dār* «baumstamm, holz» (innen: balūči *dār* «holz, stamm», kurd *dār* «fichte»), szamnāni *dōreh*, *dār* id. = pahl. *dār*, av. *dāuru*- «holz», szkr. *dāru*- «holz; schwimmender bal-ken» (Horn 116; Geiger Bal. 448; Grassm. Wb. 595.).

A *derék*, *darak* alapértelmét megvilágítja a vele egyező jelentésben használatos *törzsök* szó, melynek főjelentése: «fatörzsök; baumstamm» s ebből átvive: *test törzsöke* «rumpf, leib». Szintígy váltakozik a *derék* használatával a *tőke* «stamm, stock» szövé:

derék-pénz = «tőkepénz»; «*törsök, tőke, emberderék*, vállától fogva lábáig: truncus» (PP.); «az élő fa három részből áll: egyik az gyökere, másik az *tőkéje, avagy az derékfa*» (Alvinczy; NySz.). E szerint a *darok, derék*, mely képzésében egészen hasonlít az árja eredetű *fazok, fazék* szóéhoz (l. alább 103. sz.), a perzsa *dār* «baumstamm» magyar, vagy árja (szamnāni *doreh*) kicsinyítő képzése. Ugyane szó a vogul *täri* «fichte» (l. alább a *fenyő* cikkben: 109. sz.). MIKLOSICH a magyar *derék* szót a cseh *drik*, tót *drék* «truncus» átvételének tartja (v. ö. cseh *dričny*, tót *dryčny* *človek* «derék ember» s az oláhban is: *drik* «halottas kötsi; ágyúagy, közepe, dereka vminek» (Nyör 11: 162, 19: 408.); de ez a székely *darok, darok* alakot, valamint a köznyelvi *derék* alaknak mélyhangúságát meg nem magyarázhatja, minélfogva tekintettel a szláv szónak csekély elterjedtségére s másrészt a magyar szónak bő jelentés-fejleményeire is az átvétel irányát megfordítva, azaz a magyarból a cseh-tőbe gondolhatjuk (l. Nyör 12: 100.).

77. [Magy. *dévaj* «petulans, nequam, dissolutus, devius; schlau, listig; mutwillig unbändig» (Adámi, Sándor István; NySz.). — *dévai* «esztelen» (Baranya-m.; Régi Tájszót.). — *dévajkodik* «részeg állapotban lármáz, káromkodik» (Pozsony-m.; MTsz.).

Már JERNEY egyezteteti e szót az ujjper. *dev* daemon-nevezettel (l. fönt a bevezetésben) s KUUN GÉZA szerint is az iránság volna eredeti hazája («hung. *dévaj* 'petulans' suffixo *j*, cf. *hav-i, szálló-i*, a *déva* derivatum cum zendico *daēva* idem est»; Relat. Hung. I: 22.). Ujabban PATRUBÁNY LUKÁCS vallja e nézetet (Nyör 26: 241.) hivatkozva a zend *daēva*-, pahl. *dēv*, ujjper. *dēv* «dämon, teufel» alakokra, melyek mellett a *dévaj* a zend *daēva*-nak -*ya* denominativ képzővel megtoldott származékát tükrözné, vagyis *dévajkod-ik* ezt jelentené: «ördögi dolgokat végezni, ördöngösködni». SIMONYI szerkesztő is helyesli e szószármaztatáshoz fűzött jegyzetében e fölfogást utalván THALY kurucz korbeli adalékára («kár bizony amaz emberséges ember, hogy olyan kutya *dévaj* eb»), melyben a kérdéses szó «gonoszat» jelentene. Ámde a szó régisége szerfölött kétes s az a támasztékunk sincs meg ehhez, a mi megvan a szintén csak késő korban följegyzett *ármányos* szónál (l. fentebb 16. sz.), hogy t. i. a *dévaj*-hoz hasonló alakot (v. ö. av. *daēva*- «dämonisch, den bösen geistern angehörig») a kelet népei, különösen a törökség ismernének, a mi t. i. legalább azt tanúsíthatná, hogy a fölvett «ördögi, ördögös»-féle alapjelentés csakugyan az igazi s hogy a szó keletről való. Másrészt igen közel állanak hangzásban s jelentésben hozzá a szlávságban: ószlov. *divij* «wild», *divija* «stultitia» (v. ö. a baranyai *dévai* alak «esztelen» jelentését), *divijati* «wild sein», *divijak* «ein wilder»; ujszlov. *divji*, *dovji*; *divjak*, szerb

divlji, divljak; cseh *diví*; kisorosz *dyryj* stb. (I. MIKLOSICH EtWb. 46. l.). Ha azt tapasztaljuk, hogy a török *divan* Zakában *dévány*-nak hangzik («gyűlés» MTsz.) s a szláv *divo* «wunder», *divny*, szerb *divan* «wunderbar» mellett Dunántúl «pompás, díszes, kitűnő, becses» értelemmel *déványos, devályos* alakok járnak (MTsz.), bizony igen könnyen lehetséges, hogy a *dévaj* is a föntebbi szónak valamely délszláv nyelvjárásbeli ejtésével függhet össze s így távoli s régi eredetének vitatása alapját veszti.]

78. Magy. dob «tympanum; trommel, pauke»; *dobos* «tympanista; tambour»; *dobol-* «tympaniso; trommeln» (NySz.).

V. ö. ujjper. *tumb-ak, tamb-ak* «tympanum», melynek átvétele, az örmény *t'mbuk* «pauke, trommel» **tumb-uk* előzményre, illetőleg változatra vall (HÜRSCHM. Arm. Gr. I : 154. l.).

Beregszászi a perzsa *daph* «trommel» szóval egyeztetni a magy. *dob* szót (Áhnl. d. hung. Spr. 99. l.) s MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint is ez az ujjper. «*dap* kézi dob» szóval volna azonos (Nyhus. 12. l.). Legújabbán PATRUBÁNY LUKÁCS eleveníti föl az ujjper. *dap* s innen került örmény *dap* «handtrommel» adatokra való hivatkozással a szószármaztatást (Abhandl. I : 4. l.); ámde bajos ez esetben a magyar *a~o* hang-megfelelést magyaroznunk. Inkább véljük ennél fogva, hogy a magy. *dob* az örmény *t'mbuk* alaktól föltételezett ujjper. **tumb-uk*, illetőleg ujjper. *tumb-ak* képzőtlen alapszavával függ össze (v. ö. ozmanli *dümbe-lek* «handtrommel», csagat. *tümb-ek* «kleine trommel»; ZENKER, 327, 443. ll.), vagy akár a *tamb-ak*-éval, a mely utóbbi esetben az *a~o* hangváltozást az osszétnak nasalis előtt kedvelt ilyenmü hangsajátságával magyarázhatnók (l. alább a *hombár* és *odu* czikkeket). Megjegyzendő ehhez, hogy a magyar hangtörténet régibb korszakának amaz ismeretes szabálya, mely szerint eredeti *ng, nd, mb* hangcsoportok a nasalis enyésztével *g, d, b* mássalhangzókká egyszerűsödnek, nemcsak törzsoikos finn-magyar, hanem árja területről való elemeken is mutatkozik, így pl. az *ág, agg-, esiga, küd, göbe, gödör, odor, had, szeg* szóokban (l. itt az illető czikkeket). Az ilykép föltételezhető eredetibb **tob* (? < **tub*) hangzásból egész természetesen fejlődhetett az assimilatio révén a mai *dob* alak, úgymint a *dob-* «jacio» igéé, melynek régebben *tob-, top-* hangzása is volt (v. ö. *dobzódik* és *tobzódik*; mai *doboz* = régibb *toboz* «schachtel»; NySz.). — SZILÁSI szerint (NyÖr. 28 : 148. l.) a magy. *dob* a köz-török *top* «gömbölyü test» átvétele volna.

79. Magy. dorgál. «castigo, adjurgo, culpito, increpito, reprehendo, objurgo; rügen, verweisen»; *dorgol-* «reprehendo; rügen» (NySz.).

Finn *tora* «jurgium, rixa, reprehensio», *toru-* «rixari, objurgare, increpare» | észt *tora* «aufruhr, zank, streit», *toru* id., *torele-*, *torele-* «zanken, streiten, keifen, schelten».

CserM. *torl-* (præs. 1. *torlem*) «increpare».

MordM. *ture-*, mordE. *ture-* «sich schlagen, kämpfen, balgen»; *turgadi-*, *tuigado-* «in streit geraten».

Lapp: Lule *toqrruo* «schlacht, krieg, kampf», *toqrriet-* «folgen, nachfolgen, jagen» | Pite *törrü* «streit, krieg, zänkerei», *törrü-* «streiten, zanken», *törrüm* «streit, zänkerei, kampf», *torrēt-* «folgen, verfolgen» | déli *toarā*, *toqruo*, *tuqruo* «krieg, schlacht», *toara-*, *toarra-* «kämpfen, sich schlagen, krieg führen» | Fm. *doarro-*, *doarro-* id. (HALÁSZ) | orosz-lp. *toarra* «zank, streit, krieg, kriegs-
heer»; *toarra-* «streiten», *tormuš* «krieg» (GENETZ Wb. 55. l.).

V. ö. szkr. *dhur-* (præs. 3. sz. *dhūryate*), *dhurv-* (præs. 3. sz. *dhūrvati*) «leid antun, beschädigen (besonders durch täuschung, oder arglist, aber auch durch gewalt)», *dhur*: (instrum.) *dhurā* «mit gewalthat», *dhūrti* «beschädigung, angetanes leid» (GRASSM. Wb. 690; BR. Skr. Wb. 3: 984—5.).

L. BUDENZ: MUGSz. 257. l. — Az átvétel csak a rokon nyelvekkel közös ősiségben történhetett. A szkr. szó *drōh-* (præs. 3. sz. *drūhyati*) «schädigen, zu schaden suchen» többvülése (melylyel, *antaka-drūh* «durch unrecht erzürnend», *abhī-drūh* «leid antuend: feindselig»; v. ö. *drūh* «beschädigend, feindselig; leid, unheil; arglist»: GRASSM. Wb. 648.) megvan az iránságban is; de itt már különös «lügen, betrügen» jelentéssel (óper. *drauž-*, av. *draož-*, ujper. *druž-* = gót *dring-an*, ujfelném. *be-trüg-en*; HORN 273.).

80. Magy. döng (Székelység) «hátbaütés»; *döngöl* (*dängöl*, *dängöl*-Székelység) «keményre lever (földet vmi bunkó-, v. sulyok-félével); dönget, püföl, hátba ütöget» (*le-döngöl*-, *meg-döngöl*-id.); *dönget-* (*denget-*) «ököllel ütve veszekedik» (MTsz.).

< Ujper. *deng* 1. «lignum forma capitis et colli equini, quo oryza nondum decorticata tunditur, ut granum a cortice separetur»; 2. malleus, quo ope aquæ pulvis pyrius contunditur»; 3. «prelum olearium» (VULLERS I: 315, 914.); gelānī *dan-geh* «flegel» (BERESIN). — A perzsából: kaukázusi: kürin *däng* «stampfe» (*k'wačín däng* «fussstampfe», *g'iln däng* «handstampfe»), *dängér* (plur. nom.) «wasserstampfe»; ud *däng*

gel» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 217; SCHIEFNER: Ud. Stud. 96.).

VÁMBÉRY az ozmanli *döj*-, *döv*-, azerbajdzsán, csagutaj *dög*-, *tög*- (tatár *töj*-) «schlagen, hauen, mahlen, zusammenbrechen» (BUDAGOV I: 572.) igével veti egybe a magy. *döngöl*- igét (NyK. S: 139.); de látni való, hogy nincs meg a teljes alakí egyezés. A hangtanilag pontosan megfelelő ujperzsa adat világánál a *döngöl*- alapértelme gyanánt ez tetszik ki: «bunkózni, súlykozni».

81. Magy. *düh*, székely *dühü* «rabies, furor; wut» (*dühübe hozni vkit* «jemanden in wut bringen»; MTsz.); *dühös*, székely *dihös*, őrségi *döhös*, *dühüs*, rábaközi *gyihos* «rabiosus, furiosus; toll, rasend, wütig» (*dühös eb* «toller hund»; *dühüs medéczina* «mérges orvosság»; *döhös kö* «mennykő»); *dühöd-ik* «insanio, furore corripior; wütem, unsinnig sein»; *dühül*- «furo; wütem» (NySz., MTsz.).

Zürjén *dözmü*-, *dözmödü*- «sich ärgern, unwillig, empfindlich sein, sich beunruhigen, sich langweilen, erbittert werden»; *dözmöm* «verdruss, langeweile; verdriesslich, lästig, langweilig»; *dözmög* «ärger, unwillig, verdruss», *dözmöd*-, *dozmöd*- «ärgern, verdriessen, erzürnen, belästigen, grob, unhöflich sein» (WIED.).

Finn *tuho*, *tuhu* «vés, romlás, pusztulás, kár, veszteség; vészes, romlást okozó, káros, gaz; übel, verderben, schade, verlust; verderbnissvoll, schädlich, arg» (SZINNYEI: Finn Szót.).

< Óperzsa *duš*- (ebben: *duši-yāra* «misswachs»), av. *duš*, *duž*-, pahl. *duš*-, ujper. *duš*-, *duž*-, *diž*-, *dež*- «übel, böse» (HORN 126.); av. *duš*- «verderben, schlecht werden», *dušiti* «elend», *duš-kereta* «übeltat», *duš-χšaθra* «schlechter könig», *duš-mainyu* (= ujper. *dušmen*) «feind»; *duž-ūzta* «schlecht gesprochenes», *duž-vačah* «schlecht redend» stb. (JUSTI Hb. 157—9.); innen átvétel: örmény *dž*:- *dž-kamak* «ärgerlich, aufgebracht, zornig; unfreundlich» (= ujper. *diž-kāma* «abstinens, iracundus»: *kāma* «wille, wunsch»), *dž-χem* «schlecht, böse» (= ujper. *duž-χīm*, *diž-χīm* «von schlechtem character»: *χīm* «natur-anlage, character»; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 141, 142. ll.) || szanszkrit *duṣ*- (*duṣ*-, *duḥ*-) «übel, schlimm, böse, mis-» összetételekben: *duṣ-kṛta* «übel getan; übeltat, sünde», *duṣ-pád* «schlimmfüßig», *duṣ-prāṇī* «unfreundlich, hartherzig, gästig», *duḥ-ṛāṣu* «böswillig, böse», *duḥ-ṛēva* «mischgünstig, unheil-

voll» (*céva* «hold, lieb»), *duš-* «verderben (intrans.); verderben (trans.), versehren, verletzen» (GRASSMANN Wb. 618—9. II.).

Hogy szóközépi *h* árja eredetű magyar szóban *s*, *š* (*š*) hangoknak is lehet fejleménye, annak az árja eredetű *éh* és *juh* szókban látjuk további világos eseteit (l. alább.). A finnben is tudvalevőleg egész közönséges a *s > h* hangváltozás hasonló helyzetben, még pedig nemcsak eredeti, hanem aránylag újabb keltű, pl. litván jövevényelemekben is (l. ez utóbbira nézve: THOMSEN Berör. 80. l.). Alakilag tehát mi sem akadályozza, hogy az idézett finn-magyar szavakat a velük egyeztetett árja megfelelő átvételének tekintsük annál kevésbbé, minthogy a *dühös* és *gyihos* változatok eléggé világosan mutatják, hogy a *dühös*-ben az *ü* eredetibb *i*-ből, ez pedig valamely mély hangzóból (föltehetőleg *u*-ból) fejlett (l. erre nézve fönt a *csiga* szó cikkrét: 63. sz. és BALASSA-SIMONYI: TűzMNy. 100. l.). A jelentés tekintetében mindenelőtt az jegyzendő meg, hogy a főnévi *düh* alak a NySz. adatai közt nem fordul elő, tehát nyilván újabb keltű elvonás a *dühös* melléknévből *s* a *dühöd-*, *dühül-* igékből. Egybehangzó ezen tény avval, hogy az árja *duš-*, *duž-*, *duš* megfelelő is melléknév («böse, übel»), azután ugyanegy alakkal egyszersmind ige («verderben, schlecht werden»). A *dühös* e szerint illő magyar képzővel való megtoldása a már alaprészében is melléknévi értelmű idegen szónak (úgy mint ma pl. *snájdig-os*, *virtigli-s*), a *dühöd*-pedig denominativum (mint: *fehér-ed-ik*, *dühös-öd-ik*). Az általános «böse, übel» jelentés a magyarban és zürjénben a szellemi állapot szűkebb körére szorítódik: «lelkében rosszul lesz, bosszankodik, dühössé válik» (v. ö. német «böse werden» = személyre alkalmazva: «*zornig werden*). Még az eredeti általános jelentés tetszik azonban föl az *-o*, *-u* végzeténél fogva deverbális képzésnek vehető finn *tuho*, *tuhu* «verderben, schade, übel» szóban (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 183. l.). A zürjén *dözmi-* (< **dozmi-*: *dozmöd-*) alapja lehet akár névszó, akár ige (l. u. o. 54. és 145. II.).

82. Magy. éd-: édes, *ides*, *ides* (palócz *eldes*) «dulcis, musteus; suavis, lepidus; süß, lieblich». — *édetlen* (Szombathely) «nem édes; nicht süß» (NySz., MTsz.).

íz, palócz *ész* (*ez*, *ész* EhrC., Káldi) «sapor, condimentum; sensus, ingenium, elegantia; geschmack» (NySz., MTsz.); *üz*, *üz* (Székelység) «szag, illat; geruch» (MTsz.). — *ízös* «sapidus, conditus; schmackhaft, gewürzt»; *izes* (Zala-m.) «büdös szájú; schlechten mundgeruch habend». — *ízél-*, *ízelt-*, *ízlel-* «gusto, saporem percipio; kosten»; *üzöl-*, *üzül* (Székelység) «szagol; riechen» (NySz., MTsz.).

< Osszét: dig., tag. *ād*, *ad* «geschmack» (*ad unīn* «schmecken, kosten», tkp. «geschmack sehen»; dig. *ādkin*, *ādġin*, tag. *āddīn*, *adġīn* «schmackhaft, süß») — a latin *odor*, gör. ὀδμή «geruch», litván *ūdimas* «das riechen» alaprészének mása (HÜBSCHM. EO. 18.).

Első tekintetre igen tetszetős BUDENZ rokonítása (MUGSz. 764. l.), mely a magy. *édcs*, *íz* szavakat az EO. *ēbel*, IO. *ēbet*, SO. *āpel* (ezekhez: KO. *ēpēt*) «geruch, geschmack» s a vogul *āt*, *at* (TV. *āt*) id. (*ātiñ*, *atiñ* «süß, wohlriechend») szavakkal hozza kapcsolatba. Ámde e szavak további másai a rokon nyelvekben: cserem. *ūpš* «odor» (*ūpšan* «olens»), *ūpš-* «olere», zürj. *is* «geruch, gestank» (*isa* «riechend, stinkend», *isal-* «riechen, beriechen»), mely alakok hang-megfelelésének egyéb eseteiben, t. i. midőn a vogul-osztjájában *t*, *l*, *l* szóvégi mássalhangzó áll szemben a nyugati nyelvek *s* (*š*)-jével (EO. *ēbel* = cser. *ūpš*), a magyar változat rendszeren *j* végmássalhangzójú (így: *máj*, *íjj*, *káj*, *víjj*, *kéj*; l. NyK. 27: 148. l.), esetleg megmarad az eredeti *s* (pl. *fész-ek* = vog. *pīli*, *pīl*, IO. *pīl*, SO. *pēt*, VI. *pēlēng* id. = finn *pesä*, mordv. *pīza*, *pīze*, cserem. *pūžakš*, *pižasš*, lapp *pesse*, *bässe* id.); de magy. *d* hangmegfelelés nem igazolható. Hajlandóbbak vagyunk ezért a magy. **éd-* (*édes*) s a vele azonos *íz* szót ugyanazon területről származtatni, a honnan a hasonló váltakozású **būd-* (*büüdös*), *būs* is való, t. i. az iránságból (l. fentebb 47. sz.), hol az osszét *ād*, *ad* jelentés és alak tekintetében kifogástalan egyezés (l. az *ā*, *a* ~ *é* hangmegfelelésre nézve fentebb a *-dég*: *ad-dég* cikket, 75. sz.). Összefügg-e ezekkel a finn *zyte-lä*, *äite-lä* «subdulcis, nauseolus» (v. ö. *vete-lä* «wässerig»), melyet BUDENZ a cserem. *ūpš* szóval s társaival kétség nélkül hibásan egyeztet? — Nyilván az osszét *ad* átvétele a kaukázusi nyelvek körében: ud *ad* «dunst, geruch, gestank» (*adesun* «stinken», *ad-bigsun* «riechen», *adba* «dunstig»; SCHUEFNER: Ud. Stud. 75.).

83. Magy. *éggy*, *egy* (*cegy* JordC., ÉrdyC., *egy* LevT. stb., *ig*, *igg* HB., *ygy* EhrC., KulcsC. *éggy* Deés) «unus; eins» (NySz., MTsz.); *éggy*, *egy-azon*, *azon-éggy* «idem, æqualis; identisch, gleich»; *éggyetlen-éggy* «unicus, unigenitus; einzig»; *egyben* «simul, una; beisammen, zugleich»; *éggyed-*: *tizen-éggyed* «undecimus; der eilfte»; *éggyedül* «solus, solum, solitarie; allein»; *éggyemben*, *éggyembe* «simul, una; beisammen, zugleich»; *éggyes* «singularis, simplex, unicus; einzeln, vereinsamt»; *éggyetömben* «simul, una; zugleich»; *éggyez-* «convenio, concordo; sich vertragen, gleichen, übereinstimmen»; *éggyik* «unus eorum; einer von ihnen»; *éggyül*

«semel; einmal»; *ëggyütt* «uno loco, una; an einem ort, zusammen» stb. (NySz.).

Vogul: ÉV. *akwë, akw'* «eins» (*akw'* ért «einmal», *akw'-müs* «immer», *akw'-ti* «eben derselbe, eben so»; *akw'-tori'* «auf einmal»); [jelzőileg:] *au* «einer» (pl. *au xätel* «an einem tage», *au xumitü* «der eine; der eine mann»). — *akwäi'* «immer; bis auf eins, insgesamt»; *akwës* «auf einmal» | KLV. *äkwë, äkw'* «eins» (*äk:* *äk-por* «einmal», *äk-khagjip-lou* «eif»), *äkwät* «zusammen» (locat.), *äkwän* id. (lat.), *äkwëps* «sobald» | ALV. *äkw* «eins», *äkwän* «zusammen» (lat.), *äkeñ alpä* «alles eins» | KV. *äkwäi'* «eins» (önállóan, mint *kitäi'* «zwei»; míg jelzőileg:) *äkw'* (pl. *äkw' lo* «ein pferd»), *äx-khagjip-lou* «eif», *äkw'-qmik* «ich selber», *äkw'-ton* «derselbe, ein u. derselbe», *äkw'-mät* «der eine, jemand», *äkwët* «zusammen» (loc.), *äkwëñ, äkeñ* «auf einmal, plötzlich», *äkwëps* id., *äk-mqs* id., *äkwë-pël* «immer», *äkw'-täkw* «allein, selber», *äkw'-por* «einmal» | PV. *okwei* «eins» (önállóan, mint: *kitei'*), *khüs äri okw*, «einundzwanzig», [jelzőileg:] *ou*; *okw'-säš* «einmal», *oku'-vuil* «auf einmal» | TV. *uki* «eins» (önállóan: v. ö. *kiki* «zwei»), *luturum-ux* «eif», *voit-ux* «einunddreissig», *šätux* 101, *šqter-ux* 1001; *ux-khor* «einer», *ñëlüx* «einundvierzig» (v. ö. *ñëlö-kiki* 42), *uxitel* «zusammen», *ux-vail, uxwäl, uk-äil, ux-äitel* «völlig, im allgemeinen», *ukin* «zusammen» (lat.), *ux-par* «einmal».

Osztják: ÉO. *it*, [jelzőileg:] *i* «ein, eins, ein und derselbe» (*i-kam* «einerlei, von derselben art», *i-mort* «gleich», *i-sarat* «in derselben richtung»; *i mis-pöšëx* «ein kalb»; AHLQ.); *idem, iden, idel* «egyem, egyed, egyje» (NyK. 11 : 84.) | IO. *it, i, ja*, SO. *ei, i* «eins, ein», *ja-xat-joñ* «eif» (*kät-xat-joñ* «zwölf»), *xüs-it* «einundzwanzig», IO. *i-pis*, SO. *ei-pa* «einmal» (CASTR.) | VJ. *ej* «eins», KO. *ej-xët-joñx* «eif» (PÁPAI).

Zürjén *ötik, ötik, öti, öti* «ein» (*öti möd* «eins und das andere»; *ötikön* «einzeln»; jelzőileg:) *öt* (*öt-moza* «gleich», *öt-pom* «dicht zusammen», *öt-kod'* «ähnlich, übereinstimmend», *öt-pir* «einmal»), *ötla* «dieselbe stelle, lage, gegend», *ötkös* «einsam, einzeln» (WIED.) | permi *ötik* «ein», *ötikon* «einzeln»; *öt-kud'* «ähnlich», *öt-por* «einmal», *ötlaö, ötla* «zusammen, auf eine stelle» (GÄNETZ OP. 7.).

Votják *odig*, Jel. *odig*, Kaz. *odik és og, ok* «ein, eins; einzig gleich, einerlei» (*og uj* «eine nacht», *ok kil* «eine sprache»), *og-ak*

«plötzlich», *og-ažā* «zusammen», *og-kač* «gleich», *og-pol* «einmal», *odigtām* «bis zu einem, alle», *ognam, ognad, ognaz* v. *odignaz* «ich, du, er allein», *ogja* «in einem fort, immer».

Cserem. *ikte* «eins, der eine»; [jelzőileg:] *ik*: *ikvéres* «zusammen», *ikana* (*ik-kana*) «einmal»; *iktók* «derselbe, gleich», *iktegeč* «einzeln», *iktaže* «jemand» | cserM. *ikta, iktā, ik, iктаža* id.

Finn *yhte-* (nomin. *yksi*, gen. *yhden*) «eins, ein», *yhteen* «zusammen» (lat.), *yhdeissä* id. (locat.), *yksin* «allein», *yhty-* «sich einigen», *yhä, yhäti* «immer, in einem fort» | *észt üks* (gen. *ühe*) «eins, ein», *ühte* «zusammen», *üksi* «allein» | *vót ühsi* (gen. *ühe*) id. | *vepsz üks* (gen. *ühten*) id. | *liv üks* (gen. *ü'd*) stb. (SETÄLÄ: Äännehist. 204.)

Lapp: Lule *akta, akt* «eins, einer, jemand» (gen. *ouhta, ouhto*), *aktai* «zusammen» (lat.), *aktan* id. (locat.), *aktak* «jemand», *aktu* «allein», *akti* «auf einmal» | Pite *akhta, aktan, aktak, akti* és *ikte* id. | déli *akta, aktq, akte* «eins, einer, jemand», *kic-akt* «jemand», *aktene* «mit einander, zugleich», *aktsne* «beisammen», *aktin* «in einem fort», *aktak, aktok, oktok* «allein» (HALÁSZ) || Fm. *ofto, oft* «ein, eins» | En. *ohta, oht* id. | kildini *akt* (gen. *avti, afti*), *notozeroi, akkalai oxt, ort* «ein; derselbe»; *ortest* «zusammen», *kildini ni-ox*t «keiner», *akteana, axtan* «auf einmal, plötzlich», *axte-, oxtede-* «sich vereinigen», *oxto, oxtu* «allein» (GENETZ Wb. 1, 2.).

MordM. *if'kä, f'kä* «ein, eins»; *čest* «einmal», *čixčok, čiscok* «zusammen» | mordE. *čez'kä, čez'ke, čejke* «ein, eins» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 53, 73, 35. ll.; jelzőileg:] *če* (pl. *če lomaň* «ein mensch»; l. BUDENZ: Mordv. Nytan 59.); *vejkes, vejks, vejs* «zusammen» (NyK. 5 : 220.).

< Szkr. *eka-* (nom. *ekas*) «ein, einer, eins» (GRASSM. Wb. 295.), az *e-tā* «dieser hier», *e-na* «er, [sie], evā «so, auf diese Weise» előrészt tevő mutató szócskának *-ka* képzős bővülete.

Óperzsa *aiva-*, av. *aeva-*, pahl. *ēv*, ujperzsa: *kāšānī yav, y, ī* «ein» | osszét: dig. *yeu, yevā, tag, yu* id. | afghán *yō, vakhī īv, ī*, szariqōlī *īv, ī*, šighnī *yiv, yī, yu, yī*, yaghnōbī *ī*, mindzsānī *yao, zaza yau* id. — [*-ka, -k* képzővel szerkesztve:] pahl. *ēvak*, pūzend *yak*, ujper. *yek*, *kāšānī ikī, ik* «ein», kurd *ikī* «jemand», balūči *ēyōk* «einzeln», szangliči *vak* «ein» (HORN 252; HÜBSCHM. EO. 42; TOMASCH. Pam. 819.).

A szkr. *éka* hasonlóságát a magy. *egy*-hez emlegetik már PECZ LEOPOLD (Tud. Gyűjt. 1833, III : 90. l.) és CUNO (Skyth. 52.). A pahl. és perzsa megfelelőket is vizsgálatuk körébe vonják CASSEL (Magy. Altert. 113.) és MÁRVÁS FLÓRIÁN (Nyhas. 2.). FIÓK szerint (Árják és Ug. 26.) a szkr. *éka*- «ugor eredetű, osztjából került számnév» (l. erről fönt a bevezetésben). — Fontolóra véve, hogy a számlálás végpontjain levő s ennél fogva jelentősebb *hét*, *tíz*, *száz*, *ezer* számnévek s rokon nyelvekbeli másaik az árságából (ill. iráságából) kerültek, nem zárkozhatunk el eleve azon eshetőségtől sem, hogy a számlálás kezdőpontját alkotó «egy» számnév is végső eredete szerint innen való. A finn-magyar «egy» számnévnek BUDENZTől kifejtett *v_{sgd_z}*, *v_{skt_z}* alaphangzása (MUGSz. 769—70.) természetesen az árja «egy» számnévekkel nem egyeztethető; de jól megfigyelve ama *v_{sgd_z}*, *v_{skt_z}* már ősnyelvi képzésnek derül ki, melyről biztosan igazolható, hogy töve, vagyis az «egy» értelem valódi kifejezője a *-t_z*, *-d_z* végtag*) elhagyásával maradó rész. Már az a tény, hogy a finnben az *yh_{te}*-, *kahte*-, *viite*-, *kuute*- számnévtövek egyezően *-te*- végzetűek, alkalmas ama gyanú fölkeltésére, hogy ez utórész képző értékű elem lehet; de hogy tényleg az, mu-

*) Ez a *-t_z* (*-d_z*) végzet aligha más, mint determináló elem, vagyis a finn-magyar *t_z* mutató névmás. Hasonló eljárást tapasztalunk a kaukázusi nyelvekben, hol pl. az avar számnévek alakjai jelző szerepben a következők: *čo* 1, *kigo* 2, *labgo* 3, *úngo* 4, *šúgo* 5, *ánlgo* 6, *ánl'go* 7, *nu'go* 8, *ic'go* 9, *ánego* 10, *gógo* 20, *lebérgo* 30, *kigógo* 40, *kigójalda* *ánego* 50 (tdk. «40-hez 10»), *labgógo* 60, *labgójalda* *ánego* 70 (tdk. «60-hoz 10»), *unqógo* 80, *unqójalda* *ánego* 90, *núsgo* 100, *azúrgo*, 1000 (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 23.). Ez a *-go* végzet, mely az önálló számlálásban (nem jelzőileg használva) elmarad, nyilván azonos a *g'ou* mutatónévmással, mely alattunk levő tárgyra utal (az avar nyelv ugyanis nemcsak a közelséget és távolságot emeli ki külön mutató névmással a magy. *ez*, *az*, *amaz* módjára; hanem ilyenekkel is él: *g'ou* «ez v. az alattam», *lou* «ez v. az fölöttem», *dou* «ez v. az velem egy vonalban»). EROKERTnél: *ghov* «er» (agul *go*, chinnalug *ghu* «er»), *ghoj* «sie» (= agul *go*, chinnalug *gha* «sie»). — Az agulban ezek a sarkszámnevek: *sad* 1, *qed*, *odu* 2, *hibud* 3, *jaqud* 4, *ixfad*, *afud* 5, *irxad*, *jeryid* 6, *jarid*, *jerid* 7, *mujad* 8, *jarčud*, *jarčad* 9, *itcud* 10, *qad*, *gad* 20, melyekben a közös végzet nyilván az agul *te*, *ti* «er, sie» (= avar *dou*, lák *tha*, *ta*, arsin *tav*, *tou* «er») mutató névmás (EROKERT: Kaukas. Spr. 23—31.). V. ö. itt még a nepali és tibeti nyelvek következő alakjai: kiránti *ektai*, valing *aktai* «eins» | gyámi *iku*, phákja *jek*, jákha *ikko*, báláli *ikku*, tháru *jek*, kócs *ek*, szingál *ekaj*, lohorong *jekko*, denvár *ek*, kuszvár *ek*, csenczu *jek* id. (PONGRÁCZ: Tibet-magy. nyelvtanulm. II : 122.)

tatja az *yhte*-rokonságának több nyelvben fönmaradt *-t_s*, *-d_s* végzet nélkül való változata. Ilyenek: 1. az osztják *i*, *ja*, *ej* alakok az *it* mellett, mely utóbbi teljes hangalkatában a finn *yhte*- egyértékese (v. ö. vog. *kit*, osztják *kät*, *kat* «zwei» = finn *kahte*-), míg az előbbi csak az *yh*-alaprésznek lehet mása, nem pedig az egész *yhte*-, vagyis az osztják *it*-nek hangtani változata; — 2. a vogul *au*, *äu*, *ou* jelzői alak az önállóan és jelzőkép használatos *akw'*, *äkw'*, *okw'* mellett, mely szintén nem lehet a finn *yhte*- nyomán elvárható **at*-, **ät*- ejtés mellékalakja, hanem csakis **ay*-, **äy*- (> **aw*-, **äw*-) előzmény fejleménye, vagyis az *yhte*- előfelének egyértékese; — 3. a mordE. *é* jelzői alak, továbbá a mordM. *éest* «einmal» határozó törésze, melyekről biztos, hogy az *yhte*- szóközépi mássalhangzócsoporthoz *t* elemét nem tartalmazzák, míg a *véjke* alakról mégis föltehető, hogy eredetibb **véjke* helyett való; — 4. a votják *og* mellékalak az *odig*, *odik* mellett, mely úgy látszik az utóbbinak végétét nem azon teljes hangtestű alapszón bírja, mely a finn *yhte*-nek pontosan megfelelő *odi-g*, *odi-k*, zürj. *öti-k* képzésében, valamint a *-k* képző nélkül való zürjén *öt*, *öti* alakokban jelentkezik. Az így kibontakozó képzőtlen ősi finn-magyar «egy» számnév hangalakját *eg_s*-nek képzelhetjük, melynek *g*-jéből természetesen fejlődhettek a vog. *au*, *äu*, osztják *ej* végmássalhangzó, a mint érthető ily alapon a mordE. *ve* (< **vej*, **vey*) is. Ezen *eg_s*- a *-t_s* képzővel egyesülve *egt_s*-(*eg_sd_s*-), *elt_s*- ősalakot alkot, mely a finn *yhte*-, cserem. *ikte*, *ikta*, lapp *akta* s *kt*, *gt* > *t*, *d* hangegyszerűsítéssel a zürjén *öt*, votj. *odig*, osztják *it* szavakban tükröződik világosabban. Igen kétes a szókezdő *v*-nek ősisége, mely csak a mordvinnak egy nyelvjárásában fordul elő; ellenben a vog. *akw'*, *äkw'* s lapp *akta* vele szemben nyílt (nem labialis) szókezdő hangzót láttatnak s az osztják *it*, cser. *ikte* sem mutatják a labialis spirans előhang nyomát.

Ha számbavesszük, hogy amennyiben a finn-magyar alapnyelv szókincsének hangalkotását eddigelé megállapíthattuk, nem akadtunk őseredetinek biztosan igazolható többeli hangzóközi *k*-nak nyomára (úgy a mint ezt tudjuk pl. a diminutiv és momentán *k* képzőre nézve): csak természetesnek találhatjuk, hogy egy szkr. *eka*-féle alak ide átkerülve, *eg_s*-féle ejtéssel honosodott meg, más szóval, hogy a finn-magyar *ekt_s* «egy» számnév alaprészének idegen *ek*, *eka*-féle hangzású szó is lehetett mintája. Abból, hogy az éppen egybevágó *eka* alak ma a szanszkritből ismeretes, még korántsem következik, hogy csakis ez lehetett az átadó nyelvterület, ép oly kevésé, mint általában oly esetekben, midőn a finn-magyar nyelvek árja elemei csak szanszkritből igazolható ősrégi árja alakot tükröznek. Mint a fönt elősorolt adatokból kitetszik, a szkr. *eka*-val azonos képzés szélitében el van terjedve az írárságban is, még pedig kétségkívül ősi alapon. Az óperzsában föltehető **aivaka*- fejleményei

közül figyelmünket különösen felhívják a képzős *yak*, *yek*, *evak*, *vak*, *ik* s képzőtlen *yeu*, *iv*, *i* alakuak, melyek t. i. a finn-magyar alakok szókezdő hangzóiban mutatkozó eltérések magyarázatára alkalmasak. A régi magyar *igy* (tájnyelvi és nyelvemlékbeli *égy*) ejtés egyben a cserem. *ikte*, osztják *it*, *i*, *ja* alakokkal szókezdő *j* mássalhangzós, tehát *yak*, *yek*-féle, míg a vog. *äu*, *äkw*, lapp *akta*, zürjén *öt*, votják *odî-g*, szkr. *éka*, pahl. *evak*-féle mintát képviselő előzményt sejtetnek -*t_s* képző nélkül való alaprészeikre nézve. Az utóbbi a finn *yhte*- és mordv. *ve*, *veyke*, *if'kä* ejtést is megérteti olyképpen, hogy a finn *y*, mordM. *i*- kezdőhangzó az av. *aeva*-, pahl. *ev*, vakhi *iv* hangtestét a hangzóközi *v*-nek a megelőző magánhangzóba való olvadásával tartalmazná (azaz úgy hogy *yhte* < **iikte*-, **ükte*-, **ev-k-te*;- mordM. *if'kä* < **if'tkä*, **iüyt-kä*, **iükt-kä* fejleménye volna), míg a mordvin *ve*, *veyke* ugyanezt a szókezdő hangzó elejtésével (v. ö. mordE. *umar* 'apfel' = mordM. *maŕ*; mordM. *ufams* és *fams* 'blasen'; mordE. *iššcan* és *iščan* 'ich schlage'; l. PAA-SONEN: Mordv. Lautl. 103.). Látnivaló ezekből, hogy midőn a finn-magyar «egy» számnév képzős s képzőtlen alakjait *ekt_s*, *eg_s* hangzással rekonstruáljuk, a kezdő hangzó adott határozatlanságában is (ε = ε: BUDENZ jelölése szerint bármily magas hangzó) csak a legutolsó fejlődési pontot jelöli, melynek még régebben bővebb (*i_s*-, *ev_s*-) hangalakok lehettek előzményei.

Magyarázatra szorúl a magy. *égy* mássalhangzója. Ha a rokon nyelvekben az «egy» és «két» számnévek alakjait összehasonlítjuk, a szóközépi mássalhangzó-csoportnak, illetőleg egyszerűsítésének egyező alakjait tapasztaljuk a finben (*yhte*-, *kahte*-), lappban (*akta*, *kuekte*), cseremiszbén (*ikte* és *kok* mellett *koktot*, *kokta* «kettő») s osztjákban (*it*, *kät*); de eltérnek a fejlemények a zürjén-votjákban, hol az «egy» alakjai *öt*, *öti*, *öti-k* és *odî-g*, míg a «kettő»-é: zürj. *kik* (*kiköd* «zweite»), votj. *kik* (tő: *kikt*-, *kikto* «doppelt, paarig», *kiktüti* «zweite»). Ez a kétféleség a fejleményekben legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy az előbbi csoportban az egyszerű alapnyelvi *eg_s*- alak a -*t_s* (-*d_s*) képzővel egyesülve *ekt_s*-, tehát a *k_sekt_s*-éhez hasonló hangalakot öltött, míg az utóbbiban a második szótag magánhangzójának elisioja nem történt meg, minélfogva az alakok egybeesése is elmaradt (zürij. *öt* = alapnyelvi *eg_s-t_s*, *eg_s-d_s*; míg *kik*, *kikt* = *k_sekt_s*). Nem ok nélkül való, hogy a votják *odî-g*-ban a szóközépi mássalhangzó media; ez t. i. azt mutatja, hogy az alapszónak előzménye **öd*- < **övd*- (< **ey_s-d_s*), nem pedig **öt*- < **övt*- volt. A zürjén *öt* hangalakja e fölfogás ellen kevéssé jöhet számításba tudva azt, hogy a permi az *nd*-ből keletkezett *d*-t is *t*-vé változtatja a szóvégen (pl. a sorszámnév-képzőben: permi *nolet* «vierte» = finn *neljänte*-, magy. *negyed*) s hogy az *öt* az önálló *ötik* analógiai hatása folytán is elváltoztathatta eredeti *d*-jét, maga az *ötik* pedig assimilatio útján keletkez-

hetett **ödik*-ből. Minthogy a magy. *ëggy*-nek is zöngés a mássalhangzója, ezt is csak úgy magyarázhatjuk, mint a votj. *odig*-ét, azaz hogy nem ugyanoly alak az előzménye, mint a magy. *két*, *kettő* számnévé. hanem emezétől eltérő, vagyis nem *ekt₂*, hanem *eg₂-d₂*, *egd₂*. BUDENZ is így fogja föl az *ëggy*-ben a mássalhangzó történetét; csakhogy ő evvel az egész hangtestet megmagyarázott-nak véli, holott a hosszú *ggy* nem lehet alapnyelvi *gd*-nek egyértékese, hanem legfeljebb *-d* (*-z*) megelőző hosszú, vagy labialis színezetű magánhangzóval (v. ö. *tüz* = SO. *tüget* «feuer»). Az *eggy* e szerint többet tartalmaz, mint a votják *odi-g* alaprésze, vagy az osztják *it* s ez a bővület alig lehet más, mint afféle diminutiv képzés, minő a vogul *äkwé* (< **ät-kwé*), zürj. *öti-k*, votj. *odi-g*, mordv. *if'-kä*, *ie'-kë* «egy» számneveknél is tapasztalható. Ismeretes magy. diminutiv képző a *-d*-vel váltakozó *-gy* (helynevekben: *Somogy*, *Nyüvegy*, *Almágy*: *Somod*, *Nyüved*, *Almád* alakok mellett; l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNy. 556.), melylyel szerkesztve a magy. *ëggy* e helyett való volna: **ëd-gy* (v. ö. *kedd* = *kettöd*, göcseji *keddöd*). A régi zártabb ejtés (*iggy*, *igy*) csak elősegíthette a dimin. *-d*-nek *gy*-re való változását (v. ö. *szelid*: tájnyelvileg *szölëgy*, *pedig*: *pegyig*, *addig*: *aggyig* stb.).

84. Magy. *éh* (dial. *eh*, *é*, *e'*) 1. «fames; hunger» (*éhet szénved*; *éhkel* = «éhen»); 2. famelicus, jejunus; hungrig» (*eeh farkas* *ÉrdyC.*; örökké *éhök*, *szonnyak*); *ehom*, *éhjom*, *éjom* «jejunitas, inedia; nüchterner magen» (= *éh jönk*). — *éhség* «fames, esuries; hunger». — *éhez-ik* «fameo, famesco; hungern» (NySz., M'lsz.).

MordM. *vača vačëda* «hungrig» (*vača* *kizä* «hungersjahr»), *vač'in-sedi* «nüchtern»; *vače-* «hungrig werden» | mordE. *vačo*, *vačodo* «hungrig», *vačomo-* «hungrig werden» (NyK. 5 : 221.).

< Ujperzsa: *kāšānī veš*, *vešā*, *vešē*, *vešegī* «hunger», kurd *vāša*, *vürsā*, *vürsigī* id.; gabrī *vašne*, *vašnegī* «hungrig» = közperzsa *gurs*, pahl. *gursak* «hunger», közper. *gušna*, *gursina* «hungrig» (honnan: balūčī *gušnag*, *gužnag*, šighnī *gušna* id.). | afghán *važai* «hungrig» (Horn 202; Hübschm. Pers. Stud. 92.).

Megjegyzendő, hogy az óperzsa *rš* hangcsoportnak *š*-vé való egyszerűsítése, úgy mint ez a mai iráni nyelvjárásokban jelentkezik, igen régi: szasszanida, részben arszakida korú (l. Hübschm. u. o. 200—1. ll.); továbbá hogy az ujperzsa *gu-* szókezdet régibb *va-*-ból fejlődik több más esetben is (pl. *gurāz* «eber» = av. *varāza-*, szkr. *varāha-*; *gurz*, *gurza* «keule» = pāzend *vazra*, pahl. *vazr*; *gurs*, *gars* «locken» = pahl. *gars*, *vars*, av. *varasa-*; l. u. o. 157. l.). Az ekkép kifejlő régi *vaša-* (< **varša-*) alaknak jól megfelel a

mord. *vaca* «hungrig», magy. *éh* «hunger» és «hungrig»; az utóbbi a többeli *é*-nek olyan változásával, minőt a magy. *juh* és *düh* szavakban is tapasztalunk (l. az utóbbi szónál: 81. sz.) s a *v* szókezdőnek az írja eredetű magy. *ének* és *enyész*-szókban is mutatkozó eltüntével (v. ö. ehhez: MUGSz. 879. l.). Az *a ~ magy. é* hangmegfelelésre fentebb (a *-dég*: *addég* szó tárgyalásánál: 75. sz.) idéztünk több analógiát. — Ezekkel szemben valószínűtlen, hogy a magy. *éh* a zürj. *čig* «hunger, hungrig», finn *hiuka* «stimulatio stomachi» szóknak legyen mása, a mint t. i. ezt BUDENZ véli (MUGSz. 771. l.). Főakadály erre nézve, hogy a zürjén *g*-vel szemben a magyarban is *g*-t várnánk, de ilyes — vagy akár *nh*-féle (v. ö. *joh*, *éh* «viscera» = régi *jonh*, *énh*, *inh*) — előzményre a tárgyalásban levő *éh* szónál semmi nyom.

85. *Magy. ék «cuneus; keil», *ék-szög* (Háromszék) «a marha patájába vert jégsgzeg», *ékel*, *felékel* (Háromszék) «ketté hasít (épületfát az ács); zerspalten (holz)», *ékez* (Göcsej) id. (MTsz.).

< Kaukázusi: tabasszarán *jejkho*, *jaukho*, *jakha*, *jakho*, buduch *jökh*, dzsek *ijekh*, kürin *jöakh* *jakh*, *jakhv*, czachur *öoakh*, *jakh*, agul *jakhu*, *jakh*, *jaukh* «beil»; abcház *ejxa* «beil; eisen» (EROKERT: Kaukas. Spr. 45, 57; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 43.).

Csak látszatos az egyezés a BUDENZTől első sorban egyeztetett IO. *jänk* «nagel» szóval (MUGSz. 772.); mert ennek társalakjai, a KO. *kuñk*, FO. *tiç*, EO. *kuñk* «pflock, nagel, keil» és ÉV. *lénk*, *lénz*, LV., KV., TV. *tiç* (tő: *línkh*-) «holznagel, pflock» kétségtelenül igazolják, hogy itt a déli osztják nyelvjárásokban dívó szókezdő *l* (*l*, *l'*) > *j* változással van dolgunk*) (l. NYK. 26 : 11.): már pedig szókezdő *l* enyészetére a magyarban nincsen biztos adatunk s különben is kétséssé teszi az egyeztetés helyességét az *ñk ~ k* megfelelés, mely helyett szabály szerint *ñk* > *g* volna elvárható (v. ö. *jég* = ÉV. *jänk*, *ég* = ÉV. *sěnyw* «dampf, nebel»). Alakilag pontosan egyezik a magy. *ék* az idézett kaukázusi adatokkal (pl. tab. *jejkho*, dzsek *ijekh*, abch. *ejxa*); a mi pedig a jelentést illeti, arra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a fejsze kezdetleges alakjai pl. a kőszerszámok fokán miben sem különböznek az ékétől; az ék alkalmas módon fanyélhez kötve minden változtatás nélkül szolgál fejsze gyanánt. Ez azonosság nyelvileg is kifejezésre jut a szigvai

*) V. ö. a magánhangzók viszonyára nézve: IO. *jäg*-, SO. *jik*- «tanzen» = ÉV. *jəkw*- id.; *kāt* «zwei» = vog. *kīt*; IO. *naðem* «zunge» = ÉV. *nielm*; *jāntl*- «nähen» = ÉV. *jünt*-, IO. *sābet*, EO. *sābēl* «hals» = EO. *sip-lu* id.

vogul *lənkwī* «éle veszett, tompa fejsze» szóban, mely nyilván a *lənkw* «nagel, pflock» származéka. A cser. *iške* (PŁA.), *iško* (TROJ.) egyképpen jelzi az «ék»-et akár «fejszenyélben, akár fahasításra» alkalmazzák. Mint diminutív képzés nyilván összefügg ez a vogul *ist* «faszeg» szóval, melynek «fa» jelentésű előrészszel kapcsolatos összetétele a TV. *poišt, päšt* «beil, axt» szó (v. ö. avar *išthi* «beil»; l. alább a *fejsze* ezikkben: 105. sz.).

86. Magy. ének, inek (*ünök, ünök* Göcsej, Örség) «cantio, cantilena, hymnus, psalma; carmen, musica, poema; gesang, lied» (*tor-ének, zsoltár-ének, virág-ének*); *énekél-, inekel* (*ünököl-*) «cano, canto, incino, modulator, psallo; singen» (NySz., MTsz.).

Finn *ääne-* (nom. *ääni*) «vox hominis et animalium, sonus»; *ääntä-* «vocem edere, sonare» | vepsz *ään* «stimme, laut, ton».

Lapp: Lule *jietna* (plur. *jiena'*), *jüna, jedna* «stimme, laut»; *jänate-* «vocem edere» | Pite *jētna, jēna* | Fm. *jiena, jiedna*; *jednade-* id. (HALÁSZ) | kolai *jīnn, jienn* «stimme, laut» (GENETZ Wb. 44.).

< Szkr. *vāṇā-* (nomin. *vāṇās*) «musik», *vāṇī* (nomin. sing.) «gesang, musik; getön, klang» (GRASSM. Wb. 1256—7.); «musik (plur. ein chor spielender, od. singender), concentus; ton, stimme; rede, worte» (BR. Skr. Wb. 6: 905.). — V. ö. ehhez kürin *wan* (plur. *wanér*) «stimme, laut» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 250.)

A szókezdő *v* elenyésztének példáját árja eredetű magyar szóban már fönt láttuk az *ék* eredetének tárgyalásánál (l. 84. sz.). Hogy ilyen hangváltozás a finnre nézve is fölvehető ősrégi elemeknél — a minő mindenestre árja származatának föltevése mellett is a finn *ääne-* — mutatják a finn-észt *aja-* «treiben, fahren, jagen» (v. ö. zürj. *voj-, vojöd-* «durchgehen mit etwas, schnell fortbringen», *vöt-, vötlä-* «treiben, jagen, verjagen, verfolgen») s finn *askele-* «schreiten, gehen, treten» (v. ö. zürj. *vošlat-, voškolt-* «schreiten, gehen, treten») nem szólván az oly példákról, melyekben a szókezdő elenyésztett *v*-jének nyomát a kezdő hangzónak zártabb (*o, y*) színe is mutatja (minők pl. a finn *olka* «schulter», *ytime-*, nom. *yän* «mark», *ole-* «esse» = magy. *váll, velő, val-* stb.; l. BUDENZ: MUGSz.). Nem bizonyít a finn *ääne-* eredeti *v* szókezdőjének fölvehetősége ellen a lapp megfelelőnek *j* szókezdete; mert ez (mint sok esetben a *v* szókezdő) többször világosan járulék-mássalhangzó egészen új keletű skandináv elemekben is, pl. svédlp. *jalla, iaella, jaelli, elli*, Lule *jalā, jalē* stb. «oder» = ónorv. *ella* | *jalttest* «sonst» = norv. **eldest > ellest*; *jiessa-* «sauer werden (v. milch)»

= norv. *aesa* | *jiehkke*, *jaehkke*, *jechkie* «gletscher» = norv. *aeka* | *jiełł*, *jillō*, *jellō* «regen; od. windschauer, windstoss» = ónorv. **ēla* (v. ő. ónorv. *él*, norv. *el*) | *jiltoī*, *hildoi*, *hildo*, *ildo* «wandgestell» = norv. *hylla*, *hylde* | *juglo*, *jūlo* «nachteule» = norv. *ugla*, *ula* (l. QUIGSTAD: Nord. Lehnw. 201—3. ll.). Végül tekinthetjük a finn *ä* magas hangzót is a szkr. *ā* egyértékesének, számba vevén, hogy hasonló módon — t. i. árja *ā*, *a*-val szemben álló magas hangzóval — viszonylanak egymáshoz: finn *terä*, észt *tera* «schneide, schärfe» és szkr. *dhāra*-, av. *dāra*- «schneide (des schweres od. messers)» | finn *mete*-, *mede*- (nom. *mesi*) «honig» és szkr. *mādhu*-, av. *mađu*- «honig» | finn *nime*- (nom. *nimi*) «name» (v. ő. a mord. *lem*, magy. *név*, vog. *nām* nyíltabb hangzóit) és szkr. *nāma*, av. *nama* id. | finn *myrkky* (lapp *mirkko*) «gift» és osszét *marg* «gift», szkr. *marka*-, av. *mahrka*- «tod» | finn *seit-semä*- (nom. *seitsmān*, *seitsen*) «sieben» (v. ő. magy. *hét*, TV. *sāt*, KV. *soāt*) és szkr. *sapta*, av. *hapta* stb. Hogy ugyanily hangviszonylás a magyarban is igazolható, ismételve volt alkalmunk rámutatni (l. pl. fönt 75. sz.).

87. Magy. enyész-ik «occido, evanesco; abscondor; verschwinden, vergehen; sich verbergen» (*el-enyészik* «abscondor, lateo; sich verbergen»; *el-enyésszedik* «evanesco; verschwinden»; *be-enyésszik* «illabor, immittor, imbibor; insinuo; sich verbergen, eindringen»); *enyésszt*- «abscondo, recondo; verbergen, verwahren» (*el-enyésszt*- «evanescere facio; abdo; verschwinden lassen; verbergen»); *enyésszet*, *nap-enyésszet* «occasus solis; sonnenuntergang» (NySz.); *be-enyésszöldik* (Székelység) «beszívódik, beszivárog (pl. olaj a fába)» (MTsz.).

< Szkr. *vi-naç*- «untergehen; verlustig gehen (einer sache), wirkungslos bleiben, vereitelt werden»; [causat.] «vertilgen; zerstören, auseinander treiben» = *vi*- «(præp.) «auseinander, hinweg, hindurch» + *naç*- (præs. 3. sz. *nāçati* és *nāçyati*) «verloren gehen, sich verlieren, abhanden kommen; verschwinden, sich davon machen; vergehen, umkommen» [causat.] *nāçyā*- «vertreiben, forttreiben» (Grassm. Wb. 717.) || av. *vi-nas*- (præs. 3. sz. *vi-nasyeiti*) «verschwinden, vergehen»; [causat.] «verschwinden machen» = *vi*- «auseinander, fort» + *nas*- «verschwinden» (Juszt. Hb. 169.) | pahl. *vi-nāsīnītān*, ujper. *vi-nāstan* «verletzen, vernichten» (v. ő. ujper. *nāsīden* «abmagern») | šighnī *bi-nās*-, szariqōlī *bi-nās*- «verlieren» (vakhī *nās*- id.). Innen: szkr.

vināḡa: «das verlorengehen, vernichtung, untergang» = gabri
venāh, npper. *gunāh* «sünde» = magy. *bín*, *bűn*; l. fent 48. sz.
 (HORN 300, 228, 208. ll.; TOMASCH. Pam. 864. l.).

A jelentés és alak tekintetében egyébként pontosan megfelelő magy. *enyész*-igében csupán a szókezdő *v*-nek olyan eltűnését kell fölvennünk, minőt fentebb az *éh* és *ének* szóknál (l. 84. és 86. sz.) is észlelhettünk. — A MOLNÁR ALBERTNél található magy. *enyegtet*-«celare, occultare, palliare» az *enyh* szóhoz tartozik (l. alább 81. sz.).

88. *Magy. *enyh*, *enny* 1. «árnyék; schatten» (*ház enyhibe*: «árnyékába, hűvösébe», Szentes; *taszídd a kocsit az epërfa enyhibe*, *nè süsse a nap*, u. o.; *menjünk valami enyhelyre a forró nyári nap heve elöl*, Kis-Kún-Halas); 2. «védett hely, a hol a szél, eső, hó, nap heve nem éri az embert, állatot; schutzort» (*esső elü enyhère húzottam*, Szentes; *a ház enyhibe ül, a hol a hideg ajér nem éri*, u. o.; *halomnac es eynece ennyeiben bekeuel el mumenec* Decsi; *vannak több hegyeydis, kiknek enyekben megoltalmazhatod magadat*); *enyves* «opacus, umbrosus; dunkel, schattig» (*enyves setétség*, Pázmány; *szép mező és enyves források*, Otrokocsi); *enyéget-* (*enyhegetés* MA.) «palio, celo, occulto; protego, foveo; verbergen, bemänteln; schützen, beschirmen»; *enyétt* (*ényett, ennyett* Székelység) 1. «által» (*enyette kaptam meg a hivatalt*); 2. «ért, miatt, végett» (*enyetted türtem*) | *enyhő* «mitis; mild»; *enyhít-* (*ehkayt* MünchC., CornC.) «domo, refreno, commitigo; zühmen, besänftigen, mildern, erquicken», *enyhőd-ik, enyhül-* «lenior, placor, mitigor; sich besänftigen, besänftigt werden»; *enyhes* (Hajdu-m.) «langyos» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kürin *äxün* «schatten» (*tarci äxün* «der schatten des baumes»; USLAR-SCHIEFNER: Kürin. Stud. 119.).

A magy. *enyh* és képzései jelentésfejleményeinek igen tanulságos analogiája kínálkozik a zürjén-votják és vogul-osztják *saj* és származékai különböző alkalmazásaiban. E szó a perzsából való, hol *sāya*, *sāye* «1. schatten; 2. schutz» (= pahl. *sāyak*, balūči *sāi*, *sāig*; szkr. *śhāyā-* «schatten»; HORN 154.), mely kettős értelemmel jelentkezik: a) votj. *saj* «schatten, kühlung» (WIED.), «küble, frische» (MUNKÁCSI); innen: *sajkīt* «kühl, frisch», zürj. *sajkūd* «kühl, erfrischend, kalt» ezek mellett: *sajkal-* «erkalten, sich abkühlen», *sajkūd-* «abkühlen, erfrischen» (WIED.) | vogul: ÉV. *ti jāni' jiu*

sajin ūnteuw! «setzen wir uns in den schatten dieses baumes!» (REGULY); *sajik* «kühl». — *b)* zürj. *saj* «raum hinter etw.» (*kar-saj* «vorstadt», *šondi-saj* «schattiger ort», *töl-saj* «zufluchtsort vor dem winde»; WIED.) | vogul: ÉV. *χätel saj-mān*, v. *sajnūw mān ūnteuw*, *tīt χätel-lalt saka kwotëraxti* «hinter die sonne (tkp. „naptól védett helyre”) müssen wir uns setzen, hier in der sonne brennt es zu stark» (REG.); KLV. *saj-mōn ūntiwen*, *wuotnē ul khajqāñkhwgu* «üljünk csendesebb (védettebb) helyre, hogy a szél ne érjen benünket (на тихое мѣсто сядемъ, на захоуище гдѣ-нибудь, чтобы порога не хватила)», *räxw-pogl jiw-sajne tuñspēm* «az eső elől a fa enyhibe állok», *khätel-sajne untimen*, *tīt rēñ* «a naptól védett helyre ülünk, itt meleg van». Ezen használatok látnivalólag teljesen egyeznek a magy. *enyh*, *eny-hely*, *enyhíbe* alkalmazásaival; sőt tovább fejlődve egészen az *enyhíbe* «mögött» értelmét mutatják a következő névutók: zürjén *sajin*, *sajō* «hinten, hinter» (*zamōk sajīn vižñi* «verschlossen halten», tkp. «lakat mögött tartani»), *sajis*, *sajšan* «von hinten», *sajōd*, *sajti* «hinter... vorbei, hinter... hin» | déli osztják *saja* «nach hinten», *saina* «hinter», *sajivet* «von hinten her» | vogul *sajit* «mögött», *sajin* «mögé», *sajnel* «mögöl» (ÉV. *au-kit χätel sajit jelpiñ χätel āls* «egy-két nap mögött, v. előtt ünnep volt», *sam-sajt* «szem mögött, látatlanul», *χasāp-sajīñ* «kárpit mögötti»). Az *enyēget* «verbergen, bemänteln; schützen» jelentése van meg ez igei képzésekben: zürj. *sajal* «vorhalten, vorhängen, schützen», *sajas* «vor sich halten, sich schützen», *sajlas* «sich verbergen, verstecken, bedecken», *sajmōd* «decken, schützen, verdecken, verhehlen, verheimlichen, beschatten» (WIED.) | vogul: *vēltēm lap-sajlälēm* «ich bedecke meinen antlitz (лицо закрою)», *χätel-rēñinel lap-sajlayts* «er bedeckte sich vor der sonnenhitze». Végül az *enyhō*, *enyhit* «sanft, mild» alapértelme tetszik föl ezekben: ÉO. *saj* «still, ruhig» (АHLQU.) | vogul *vōt sajji* «jēmti» «a szél csendessé válik» (REG.); v. ő. az *enyhes* «langyos» értelméhez a fent említett vog. *sajik*, votj. *sajkīt* «kühl, frisch» adatokat.

Igen alkalmasan vehető föl ezek szerint az *enyh* alapértelmének az «árnyék», melyből egyrészt «oltalom, rejték, védett hely» s ebből «vlminek möge», másrészt az *enyh-hely* főtulajdonságát kiemelve «szelid, lágy, hűvös, langyos» jelentések fejlődtek (pl. *haraghya meg ehnyedik* = «lehül, szelidül»; *az heuseg meg enhitetik* = «hűvösebbé, langyossá válik»; NySz.). Az «árnyék» fogalom alapjánál fejlődik az *enyēget* «elrejt, palástol; megvéd» (tkp. «sötétbe, ill. oltalomba helyez») értelme (v. ő. a denominatív képzésre nézve: *igazgat*-, *édesget*-, l. Nyör 6 : 193.); továbbá a régi *enyves* (= **ennyiüves*, **enyhiüves*) «árnyékos, sötét, hús»-féle jelentése (*enyves források* = «árnyékos, hús források»). Az *enyett* hataárzó alkalmazásainak alapja az «által»-féle (*enyette* kapta a hivatalt = «oltalma, védelme, közreműködése útján»). Jelentéseiknek

ily módon megmagyarázható kapcsolatánál fogva mindenesetre egy tőnek sarjait láthatjuk mind e szókban s nem szorulunk különválasztásukra, mint ezt NÉGYESSY LÁSZLÓ véli (Nyör 17 : 211.). Alakjában az *enyh* eredetibb **ehny* helyett való, mi a régi *ehnyít*, *ehnyedik* hangzáson kívül a hasonló végzett *tunyha*, *tunyhó*, *tunya* = *tahonya* (Balaton-mellék), *renyhe* (= finn *röhmä* «inhabilis et tardus»; BUDENZ MUGSz. 655.) és *konyha* (= szláv *kuxia*) hangtörténetéből is következik. Pontosan megfelel pedig alakilag, úgy mint értelmileg ezen régiebb *ehny* (< **eheny*) hangzású s «árnyék» jelentésű szónak a kaukázusi *äyün* «schatten».

89. Magy. ér (accus. *ere-t*, plur. *ere-k*; *er* Heltai; *ër* Zemplén-m., *ir-kilés* «ér-keles» Debreczen) 1. «vena; ader»; 2. «fluentum; bach» (*Eer rivus, fyzes eyr rivulus* oklevelekben); *élet-ër* «arteria; pulsader», *szív-ër*, *ezüst-ër*; *eres* «venosus».

Oszbják: Jg. *jër* 1. «ader» (*vèrèñ jër* «blutader», *mögh-jër* «regenwurm», tkp. «földi ér»); 2. «wurzel (корень), FO. *lër* «wurzel» (ΠΑΡΑΙ), SO. *lor*, *lort*, IO. *turt* «wurzel» (CASTRÉN) | ÉO. *lër* «wurzel», *mē-lër*, *mū-lër-voi* «wurm» (AHLQU.).

Vogul: ÉV. *tār*, LV. *PV. tār*, KV. *toar*, TV. *tārčëz* «dünne wurzel, faserwurzel» (*pum-tār* «graswurzel», *ät-tār* «haarwurzel»; *mā-tār* «regenwurm»); ÉV. *tārës* «wurzelchen» (*ät-tārës*; *sim-tārsem* «szívem gyökere»); *kēlp-tārës*, LV. *kēlp-toars* «blutader» (RAG.).

Votják: *ser* : *vir-ser*, Kaz. *vër-sër* «ader (жила)»; *sera* «blutigel» (v. ö. *vir-juš* id., tkp. «bluttrinker») || zürjén *vir-ser munni* «verbluten» (tkp. «ader gehen»; WIED.).

< Szkr. *çiri-*, *çiri-* «ader» (CAP. 446.).

Árja eredetű szó kezdetén enyészik a sibilans a magy. *arany*, *ezer* és *in* szók eseteiben is (l. itt 14. és 90. sz.). A hangzók megfelelésére vonatkozólag v. ö. a *fenyő* és *fest-* ozikákat (u. i. 109. és 111. sz.).

90. Magy. és, s (*eis*, *ews* nyelvemlékekben; *iés* Palóczság, *is* Szatmár-m.) «et, etque, que, ve; und» (NySz.; «eggy ember is eggy asszony», «megharagudhat is osztán tüzes üszköt viszen a házra»; MTsz.). — is (régí nyelvben általánoson: *ees*, *es*, székely *ës*, *és*, *ës*, ormánysági *isz*) «et quoque, etiamque; auch» (NySz., MTsz.). — *ismég*, *ësmég*, *ësmég* (*ësség*, *ëség* Dunántúl) «iterato,

viciissim; rursus, rursum, iterum; wiederum, abermals», *ismét, észmét* (székely *észment, esmett, ősmént, üsmét, esméng*) = *is-mégént, is-megint* id.; *még-is* «etiam num, adhuc; noch, noch immer»; *sēm, sē* = *s-nem, s-ne* «nec, neque; auch nicht» (u. o.).

Vogul: ÉV. *q̄s* «szintén, megint, még; is; hát; vagy pedig; auch, noch, wieder, und»; *man-q̄s* «oder» (pl. *taw q̄s man-jotūw minī* «er geht auch mit uns», *ʒumin q̄s ʒot q̄li?* «und wo ist dein mann?» *tī puškāt manēr ünleptawé: vinā man-q̄s manēr* «was wird in diesem fass eingelegt: brantwein oder was?») | KL. *ōs* «noch, und noch» (pl. *ōs mändēr voqrēn?* «und was wirst du noch machen?»; [enclytice:] *-ēs: -ēs at, -ēs oqtēm* «sem, sinces; auch nicht, es gibt auch nicht» (pl. *poñkēñ uj ām ōšām pušen tēsān, ākw' ōš-ēs at āritāpts* «der wolf hat alle meine schaaf aufgefressen; [auch] nicht ein einziges schaf hat er überlassen»; *tē poeltē ākw' oqī-ēs oqtēm* «in diesem dorfe gibt's kein einziges mädchen» = «auch nicht ein einz. m.») | ALV. *ōs* «noch» (pl. *tāu am-pāltēmne ōs jōrmi* «er wird noch auf mich angewiesen sein») | KV. *ūs, us, FKV. ōs* «noch, wieder, abermals» (pl. *us ākw' porlattēn!* «sage abermals!», *tāu ūs tēt at ōls* «er war noch nicht da»); «jedoch» (pl. *tāu lōñ khom, oqmnān us at koqrēz* «er ist ein guter mann; jedoch brauche ich ihn nicht») | PV. *ōs* «wieder, noch, abermals» (pl. *ōs šūnšēs, ōs loqškats* «wieder schaute, wieder lauerte er»; *āñ ōs at joxts* «noch jetzt ist er nicht gekommen») | TV. *q̄s, qs* id. (pl. *marš q̄s ōnēm* «ich sitze noch ein wenig», *tū qs ā jis* «er ist noch nicht gekommen»; *in qs vukotst* «jetzt packten sie wieder einander an»).

Osztyák: IO., SO. *ōs, os* «noch, wieder» (*os āipe* «noch einmal» CASTR., PÁPAI).

< Av. *apāš*, pahl. *apāč, apāž, pāzend awāš, awāz, ujper. abāz, bāz* «rückwärts, zurück, wieder» | vakhi *wāz, szariqōh wūz* «zurück, ferner, überdies»; kurd *wāšī, vāšī* «zurück» (HORN 37; HÜBSCHM. Pers. Stud. 22; Arm. Gr. 462; TOMASCH. Pam. 818.) | Szkr. *ápāč* «rückwärts gewandt; westlich» (= *āpa* «ab, fort, hinweg» + *vač-* «biegen»; GRASSM. Wb. 75.).

Hogy «et, etiam, rursus»-féle kötőszók, illetőleg határozók eredetibb «retro»-féle jelentésből fejlődnek, arra már SIMONYI utal a magy. *mégént* «wieder», *még* «und, auch» (v. ö. *mög, mög* «hintertel, rückseite») s a vele azonos alapszóból való finn *myös* (e h. *myö-ksi*) «auch, ebenfalls», valamint a finn *taka* «dorsum» szóból

származó finn *taas* (e h. *taa-ksi*) «wieder» és a lat. *rursus* (= *re-rorsus*) adatokra való hivatkozással (Magy. Köztársaság I : 89.). Ugyancsak ő említi előbb a magy. *és* és vog. *qs, os* egyezését (u. o. 7.) a nélkül azonban, hogy a lényeges alaki eltérések okát adhatná. Az árja megfelelések világát derítenek erre is, valamint igazolják, hogy a magy. *és, is*-nek tényleg «retro» az eredeti értelme. Az av. *apās*, pahl. *apāč*-hoz képest olyan hangtani alakulást tükröz a magy. *és*, minő a hangzót tekintve a magy. *két* (= szkr. *sápta*, av. *hapta*) s a mássulhangzót illetőleg a magy. *vásár* (= pahl. *vāčār*) szókban is jelentkezik. Nem egészen egy a vog. *qs, os* története, melynek mássulhangzója az iráni *š, č*-nek megfelelőleg *š* volna s eltéréssel arra mutat, hogy eredetije a későbbi fejlődésű iráni *z* (v. ő. pāzend *awāz*, ujper. *abāz*, vakhī *wāz*). Az átvétel különböző kora és más területe magyarázza meg a hangrendi eltérést a magyar és vogul alakok közt; amott, mint sok más régi keltű árja jövevényszóban *a ~ ä* hangmegfelelést tapasztalunk (*és* < **eves* = pahl. *apāt*, mint *étel* < **evetel*; *lén, lön* = *leve* + *n*), míg itt az eredeti mélyhangúság megmaradt s az elenyészett hangzóközi *w* (< *p*) a magánhangzó hosszúságában és labialis színezetében tartotta fenn nyomát (vog. *os, qs* = pāzend *awāz*). Az újabbkori eredetből érthető, hogy az árja megfelelők régibb alakjaiban mutatkozó szóközépi *p* az osztják *os*-ban sem jelentkezik, holott a magy. *két*, vog. *sūt* osztják másai: *tābet, lābet* (**sebet, *sepet* = szkr. *sápta*).

Közeleső s már SIMONYI-tól fölvetett eszme (Magy. Köztársaság I : 7.), hogy az *és, is* rokonságával együtt a magy. *vissza* (régí *viszha*) «retro, re-; zurück», *viszont, viszontag* «rursus, contra, invicem, vicissim» szóval függhet egybe, melynek alapszóban egyező másai a finn *vasta* «oppositus, adversus, contrarius» (*vas-taan* «contra»), mordv. *vasen, vasin* «adversus» (*vasin-pejelht* «scheere», tkp. «cultri adversi»), *vasift-* «begeggen»; mord. *vason* (: *vason-peelt* «scheere»), *vasode-* «begeggen», cser. *vaš, vās* «exadverso, contra», lapp *vuoste, vuostai* «contra», zürj. *veštīn* «gegenüber, entgegen», *vočča* id. stb. (l. BUDENZ MUGSz. 585.). Tényleg nagyon egyezik mindenkép e szó az élő iráni nyelvjárások *wāz, bāz* «zurück» szavával, melyről a sejtett kapcsolat esetén azt kellene föltennünk, hogy a benne mutatkozó hangváltozások régibb keltűek irodalmi megjelenésük koránál, vagyis hogy voltak hasonló változatok amaz iránság körében is, melyből a finn-magyar nyelvek efféle jövevényszavai kerültek. Ily fölvétellel megmagyarázható volna az EO. *pa* «und, auch, noch, wieder» szó is (*asa, ma pa manjem jax-pāna* «vater, ich gehe auch mit den leuten», *neljan ātīen pa xatīen* «vierzig tage u. vierzig nächte»; ARLQ. Ostj. Tex. 13, 43.), mint az ujper. *bā, abā, ebā* «mit, zu» (= pāzend *awā* «mit», pahl. **apāk*: *apākīh* «assistance, cooperation» < óper.

**upāka-*, szkr. *upāka-* «verbunden, nahe zusammengefügt», *upākē* «in nächster nähe, gegenwärtig»; l. HORN 34; HÜBSCHM. Pers. Stud. 21.) egyértékese, mert hogy «mit»-féle postpositio az «und, auch» jelölésére alkalmas, azt kétségtelenül mutatja az ÉO. *pīna* «mit» névutó (*lu-pīna* «mit ihm») alapszavával, a *pīl* «gesellschaft, gefolge; gesellschafter, freund» (*pīl-χo* «gefährte») szóval azonos vog. *pēl*-nek illetén használata (pl. *tāu-pēl joxti* «er kommt auch»; v. ö. *jurt* «kamerad, gefährte», TV. *jort* id.: *hūlu-jortēl* «mit der schlange», *ām jortlēm* «mit mir»), továbbá hogy a tavdai vogulban a rendes *-nqt*, *-nēt* comitativus-rag alkalmazása közösleges eljárás a kapcsoló «und, auch» kötőszó értelmében (pl. *khgtelnēt ji* «tag und nacht», *jukānet ānsuy q̄lst* «eine frau und ein mann lebten»). — Alakilag egybeesettnek tekinthető az itt tárgyalt ÉO. *pa* «und, auch» szóval ama másik ÉO., SO. *pa* szó, melynek «anderer, fremd» a jelentése (pl. *pa mū* «fremdes land», *pa-sir* «andere sitte, andere gegend; anderer, fremder» AHLQ.; SO. *pa-ku* «fremder, fremdling» PÁPAR). Itt már az IO. *peg* («ein fremder, ein anderer») változat mutatja a kapcsolatot a szkr. *ápāka-* «von ferne kommend» (innen: *apākā* «fern») szóval, a szkr. *āpa* «ab, fort, hinweg» praepositio származékával (= óper. *apa-*, av. *apa-*, pahl. *ap-*, pázend *abē*, *bē*-, ujper. *bī*-, *bi*-, zaza *ve-*; l. JUSTI Hb. 22.).

91. Magy. es-ik 1. «cado, labor; ruo; fallen»; 2. «incido; geraten»; 3. «obtingit, accidit; es geschieht, es trifft sich, es kommt vor» (*ald-esik*, *le-esik* «delabor, decido, ruo, delabor; fallen; niederfallen»; *be-esik* «incido; hineinfallen, einfallen»; *el-esik* «cado, labor; fallen» stb.); *esés*, *eset* «lapsus, casus; fall» (*nap-eset* «oc-casus solis, occidens; sonnenuntergang»). — *ejt* «sino, labi; facio cadere; facio accidere; fallen lassen; geschehen lassen, hervorbringen» (*le-ejt* «dejicio, occido s. türzen, fällen»; *meg-ejt* «cadere facio; zu fälle bringen») stb. (NySz.)

Vogul: ÉV., LV., PV. *is-* «sich niederlassen, setzen, herabsteigen (von schwebenden wesen, z. b. vögel, luftgöttern etc.) pl. *χulax paul-tāltēn isēs* «a holló a falu kikötőjébe szállott»; *is-ēs-l* (iterat.), *isil-*, *isilal-* (frequ.), *isäp-* (mom.) id. (pl. PV. *is vuj khöl-türm nuñk isäps* «a kis madár a nyirfa tetejére szállott»).

Zürjén *us-* «fallen, herabfallen, sich werfen, sich stürzen; zufallen, zu teil werden; herkommen, zum vorschein kommen»; *usköd-* «fallen lassen, hinwerfen, niederwerfen, abwerfen, hinunterlassen; verlieren»: *uskal-* «niederfallen, sich niederwerfen» stb. (WIED.) | *permi is-* «fallen», *iskót-* «fallen lassen» (GENETZ OP. 9.).

Votják *uš-*, *üš-* «fallen, umfallen; einfallen, einstürzen (z. b. grube); abfallen (z. b. regen, baumblatt); irgend wohin geraten, kommen; einen preis kosten»; *ušil-* (frequ.); *ušon*, *üšon* «fall, sturz»; *uškit-*, *üškēt-* «stürzen, fallen lassen, hinunterwerfen, abwerfen».

MordM. *oza-* «sich setzen», *ozadi-* «sitzen», *ozafiti-* «setzen (trans.)»; *ozama* «sitz, sitzplatz» | mordE. *oza-*, *ozado-*; *ozamo* id. (NyK. 5 : 163. l.)

Finn *istu-* «sedere, considerare; sich setzen, sitzen»; *istahita-* (mom.); *istutta-* (caus.) «setzen, verpflanzen»; *istau-* «sich nieder-setzen» | ész *istu-* «sitzen, sich setzen».

Cserem. *voz-* «fallen; sich legen»; *vozed-* (frequ.) | cserM. *vaz-*; *vazal-* (mom.); *keča vazalma* «sonnenuntergang»; *vazakt-*, *vazekt-* «fallen lassen; legen, setzen» (NyK. 4 : 417.).

< Szkr. *ās-* (præs. 3. *āste*) «sitzen; sich auf einen sitz setzen od. niederlassen; sich setzen, sich niederlassen»; *ādhi-ās-* «sich auf etw. niederlassen; darüber tronen, herrschen» (*ādhi* «oben auf, hinauf, auf»); *antār-ās-* «sich in etw. hineinsetzen od. hineinsenken» (*antār* «ins innere hinein»); *āsā* «sitz, wohn-sitz» (GRASSM. Wb. 187—90.) || Av. *āh-* (præs. 3. *āstē*) «sich setzen, sich niederlassen, sitzen; verweilen, bleiben, sein»; gör. *ḡuac*, *ḡotac* (GRIGER Hb. 204.).

L. BUDENZ: MUGSz. 797. l. — A «fallen» jelentésnek itt föl-tetsző «sitzen, sich setzen, sich niederlassen»-féle alapja jelentkezik még a magy. *es-ik* székel alkalmazásaiban, melyek közt: *mög-esik* = «megülepszik (a fölzavart folyadék)» és «megapad»; *lő-esik* = «leszáll, lelohad (a kelő tészta, a daganat)»; MTsz.). Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a vogul *is-*, mordv. *oza-*, cserem. *voz-*, *vaz-* megfelelőiben egyszerű *s* (> *z*) s nem *š*, *ś*, vagy *č* áll szemben a magy. *es-ik* többeli mássalhangzójával; minélfogva emitt a *š* nem tekinthető a közösség alapjául szolgáló legeredetibb ejtésnek (úgy mint pl. a magy. *savanyú* = mordv. *šapama*, *čapamo*. cser. *šapa*, *šopo*, zürj. *šom*, votj. *šum* stb., vagy. a *les-* = vog. *lās-*, *lās-*, *loqš-* szavakban), hanem csak a *s* valamely okból keletkezett változatának (úgy mint pl. az *ős*, *is* = vog. *jis*, *is*, osztj. *is* «alt», cser. *izāj* «frater senior, patruus» szóban; l. MUGSz.). Van ugyan a permi nyelvekben is *uš-* nem egyszerű *s*-vel; de ennek bizony-ságára nem sokat építhetünk, látván hogy a magy. *sziv*, vog. *sim*, osztj. *sem*, *sam*, mordv. *sedī* «herz» szónak is zürj. *sölöm*, votj. *šulem* áll szemközt s szintígy felelnek meg az árja *satu* (szkr. *çata-*,

av. *sata-*, összet. *sade, sädä*) «hundert» szónak: zürj. *šo*, votj. *šu* (= magy. *száz*, ÉV. *sät*, osztj. *sät, söt*; de: mordv. *šada, šado*, cserem. *šuda, šüdö*, tehát az *š* közös fejlesztésével*), valamint a szkr. *śahasra-* «tausend» szónak: zürj. *šurs*, votj. *šurés, šurs* (= vog. *säter, sötér*, mely mellett ÉO. *šorés*, déli *šores, šaras* valószínűleg zürjén jövevényt sző). A *száz* szó itt idézett megfeleléseinek példája láttatja, hogy az eredeti *s*-nek *š* felé való hajlása már azon árja területnek lehetett hajlandósága, honnan a finn magyar nyelvek ily eredetű szavainak egy része került. E fölvételre alapot nyújtanak a magy. *sör, sarok*; *köles, haris*; *kast, ostor, ezüst, üst, üstök, isten*; *becs* és *köcsög* szavak is (l. e. czikkeket), melyekben t. i. szintén *š*, illetőleg ebből fejlettnak vehető *č* áll szemben árja *s*-nek. Jól meg is érthetjük e jelenséget, ha számbavesszük, hogy eredeti árja, illetőleg indogermán *s* igen sok esetben *s* többféle helyzetben (többek közt a *st* hangcsoportban is) változott *š*-vé az iránság terén (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 232. s köv. ll.). Ezzel magyarázhatjuk az egyébként értelemben és alakban pontosan egyező szkr. *ās-* «sitzen, sich setzen, sich niederlassen» viszonyát is a magy. *es-* és zürj., votj. *uš-* igéhez, melyek egyszersmind úgy mint a vogul *is-* s a *-tu* reflexivummal (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 95.) képzett finn *is-tu-* az árja elemekben gyakori magashangúságba való hajlást észleltetik**) (l. erre nézve fönt az *ének* czikkét: 86. sz.). A mord. *oza-* és cserem. *voz-*, *vaz-* alakok az eredeti mélyhangúságot tükrözik az árja *ā* (*a*) hangzó oly alakításával, mint pl. ezekben: mordÉ. *čokol* «nachtigall» = szkr. *çakulā-* «vogel» (l. fönt 53. sz.) | cserem. *ongo* «türangel», finn *onke-* «angel» = szkr. *āṅka-*, av. *aṅku-* «haken» (u. i. 1. sz.) | mordv. *uro, ūru*, finn *ora* «pfriem» (magy. *árr*) = szkr. *ārā* «ahle, pfriem» (u. i. 12. sz.) | finn *orpo, orvo* «waise», mordÉ. *uros, urus* id. (magy. *árva*) = szkr. *ārbha-* «klein, schwach» (u. i. 17. sz.) | finn *kota*, mord. *kudo*, cser. *kuda* (magy. *ház*) = av. *kata* (l. u. i. alább). A cseremiszi szókezdő *v* járulékmássalhangzónak analogiái: *verež, vürüz* «ahle, pfriem» (l. fönt 12. sz.) | *vadar, vodar* «euter» (mordv. *odar*, finn *utar*) = szkr. *ūdhar-* id., gör. *οὐδάρ* (a litvánban csak: *ūdrūti* «eutern, trüchtig sein meistens von säuen»; a finn-mordv.-cser. alakoknak eminnen való származása kétesnek jelezve: THOMSEN Berör. 234. l.). — Látszólagos nehézséget képez a szkr. *ās*-igével való egyeztetés ellenében azon körülmény, hogy a zürj., votj. *uš*-nak causativuma: *ušköd-, uskit-*, minek alapján

*) SETÄLÄ és GENETZ (Journal de la Soc. Finno-Ougr. 16.) az ily esetekben a *š*-t a finn-magyar nyelvközösség ősi korából származó hangnak magyarázzák.

**) A zürjén-votják *uš-* előbbi magashanguságára nézve v. ö. NyK. 25: 173. l.; a finn *istu*-ban a képző hangzója még őrzi az eredeti mélyhangúság nyomát.

BUDENZ az *es-* igének és rokonságának eredeti alakját *sk*-val (így *esk-*) képzei. Ámde, hogy az *sk*-val történő ejtést régibbnek vegyük, az ellen a mordv. *oza-*, cser. *vaz*-alakok szólnak; mert e nyelvekben a szóközépi *sk* teljes épségében (vagy *s*, *š*-vé változva) szokott megmaradni (pl. finn *keske*- «mitte» = mordv. *kesk*, *keska* «hüfte», *kucka* «mitte»; észt *košk* «grind am kopfe» = cser. *kokša*; frequ. *-sk* képző = mord. *-ks*, *-kš*, cser. *-š*; finn *kahdeksan* «acht» = cser. *kandakše*, mordv. *kafksa*, *kavkso*; *yhdeksän* «neun» = cser. *indekše*, mordv. *vehksa*, *vejkse*; finn *paska* «merda»: v. ö. mordv. *piskeze*, cser. *pušked*- «durchfall haben» stb.). Másrészt az egyszerű, továbbképzés nélkül való zürj., votj. *uš-* «fallen» ige nem is mutatja a *šk* hangsoportot (pl. nom. verb. *ušon*, *ušis*; nem: *uškon*, *uškis*), míg a hol a *šk* hangsoport tényleg eredeti, ez mindenütt szokott jelentkezni, pl. *mišk-* «waschen» (= mordv. *muške*-, cserem. *mošk-*, *mušk-*, észt *mošk*- id.): nom. verb. *miškon*, *miškis*; szintígy a votj. *kus*, *kis* «hüfte» nominativus mellett a tö: *kusk-*, *kisk-* (pl. birtokosragokkal: *kuskä*, *kuskid*, *kuskiz*, instrum. *kuskün*). Mindez azt mutatja, hogy az *usküd-*, *uskit-* causativumban a *-k* már nem a *tö*höz tartozó; hanem — a mint már BUDENZ maga is fölveszi összehasonlító alaktanában (68. l.) — képzőelem (v. ö. zürj. *petköd*- «herausführen, herausziehen»: *pet-* «herauskommen»; votj. *čapki*- «schlagen», causat. *čaphit-*: magy. *csap-*). Nem jöhet tekintetbe a magy. *es-* és társai eredetibb hangalakjának megállapításában a magy. *esső*, *ess* «pluvia», melynél okaink vannak annak fölvételére, hogy az *es-ik* igével csak a népetimologia kapcsolta együvé. (l. u. i. 92. sz.). — Megjegyezzük még, hogy TOMASCHUK (Pam. 855.) a cser. *vaz-* «fallen» szót a vakhī *vaz-* «mit wucht niederfallen» egyezteteti; de ebben éppen a «fallen» jelentés a járulékelem: v. ö. av. *vaz-* «wuchtig u. stark sein (= szkr. *vaṣ-* «kräftig sein»); innen: av. *vazra-*, szkr. *vaṣra-* «keule».

92. *Magy. *esső*, *eső* «pluvia, imber; regen (dara-*eső* «psecas; graupenregen»; havas *eső* «pluviae nivibus mixtae; schneeregen»; jég-*eső* «grando; hagel»; zápor-*eső* «imber, nimbus; platzregen»). — *ess* (ees KeszthC.) «pluvia; regen» (urnak *essi es harmati*: «omnis imber et ros domini», BécsiC.; *megbewllyen mynt az ess en tudományom* JordC.; *esseti aad* u. o.; NySz.); *es*, *és* (Szilágy-m.) id.; *essős* (Göcsej, Zala-m.) «esős; regnerisch» (MTsz.). — *ess-* (*esseni*, *essätt*, *essene*, *ességet*; Székelység), *és-*, *és-* (Baranya-m.; Szilágyság, Kolos-m.) «pluere; regnen» (*ess az esső*, *esseni akur*, *és az és*; MTsz.).

< Kaukázusi: abadzech *vušš'χü*, *uəš'χi*, kabardin *ošχ*, *ošχrr*, šapszug *vuoš'χi*, szvanét *uč'χa* «regen» — abadzech *vušš'χü*,

uaš'si, kabardin *uäs*, abcház *as'i*, *assü*, *atci*, udi *üšš*, buduch, dzsek *üš*, dido *isi*, avar *ezu*, 'azo «schnee» (ERCKERT: Kauk. Spr. 116, 124.). — Összetétel ezekből: abadzech (*v*)*uaše*, šapszug (*v*)*uašo*, (*v*)*uašüé* (abcház *š'g'an* USLAR; *a-š'yan* ERCK.) «himmel» éscsecsencz *xi*, ud *xe* «wasser» (rutul *xed*, buduch, dzsek, chinanlug *xad*, agul *xär*, *xed*, arcsin *xan*, *xän*, czachur *xon* id.; u. o. 147.); grúz *xevi* «bach», csecsencz *xuoa*, ingiløj *xkev* id. (u. o. 43.). V. ö. az utóbbiakhoz még: kürin *ci*, abadzech, kabardin, šapszug *psi*, tabasszarán *šar*, *šed*, varkun, kubacsi, kaitach, akuša *šin*, lák *ššin*, *sšin*, *scin*, avar *thlin*, and, karata *thlen*, dido *thli* «wasser» (u. o. 147.). L. alább a *hinár* czikket.

Mi sem látszik természetesebbnek, minthogy a magy. *esső*, *eső* «pluvia» az *es-ik* «cadere» igeneve annál is inkább, minthogy köznyelvhasználat szerint is: «az *eső* *esik*». Mégis van a szó ily magyarázatában egy-két bökkenő. Az egyik a hosszú *ss* az *esső*, *ess* («pluvia»), *ess-* («pluere») alakokban, melynek az *es-ik* («cadere») igénél, mint fentebb láttuk (91. sz.), nincs semminemű etimologiai alapja. A másik a névszói *ess*, *és* alak a régi nyelvben s nyelvjárá-sokban (s ehhez a göcseji *esső-s* = *esős*), melyet igenővnek bajos magyaráznunk hiányozván végzetéről az *-ő*, vagy másféle alkalmas képző. Nem nyugtathat meg bennünket e tekintetben az az eddigelé dívott magyarázat, hogy itt hangváltozás útján kopott volna az igenévi képző; mert ezt nyelvtörténeti alapon nem lehet bizonyítani s érthetetlen is, hogy miért történt volna ez éppen egy ily esetben, az **éső*-nél, vagy *esső*-nél, midőn nem történt a *véső*-nél, *késő*-nél és *íső*-nál. Végül figyelembe veendő, hogy a régi nyelvemlékek különbséget tesznek az *es-* «cadere» és *es-* «pluere» igék ragozásában; amaz ugyanis *ik es*, ez pedig *iktelen*, pl. a Domonkos-codexben: «legottan *eseeik* az ev supprioranak labához»; de «*essev es* vala»; a Müncheneri codexben: «a vac verembe *esic*»; de «fel fenleti ő napiat iocra es gonozocra, es *es* igazacra es hamissacra» (NySz.). Mindez okok a két szónak különválasztását javallják s jogossá teszik a kérdést, vajjon nem volt-e a magyarban is valamikor egy különálló (azaz nem csupán jelző, vagy körülíró) nevezet az «*eső*»-re, úgy a mint van ilyen minden rokon nyelvben (vogul *räxw*, ÉV. *rakw*, TV. *rux* «regen»; *räkü-*, *rakw-*, *rukhu-* «regen» | ÉO. *jom*, *jert* «regen», *jertl-* «regen»; IO. *jert*, SO. *jom*, *lopat* «regen» | zürj. *zer* «regen», *zer-*, *zermä-* «regen»; votják *zor*, *zor*- id. | cserem. *jur*, *jur*- id. | mordvM. *piš-*, *piš-* «regen, schneien», *pižem*, *pišem* «regen»; mordE. *piš-*, *pižeme* id. | finn *satee-*, nom. *sade* «regen», *sata-* «regen, schneien»; észt *sadu*, gen. *sau*, *saju* «regen», *sadu-* «regen, schneien»; ltv *sad*, *sada-* |

kolai lapp *a,br*, *obr* «regen» stb.) s mint van sajátos szó a magyarban is a «hó»-ra. Tapasztalván, hogy árja, illetőleg kaukázusi eredetűek a magyarban az *ár* («fluctus»), *csatak*, *csujh*, *köd*, *hó*, *felhő* s több más e fogalomkörrel kapcsolatos szó, lehetségesnek kell elfogadnunk, hogy ugyane területekről az «eső» igazi nevezeete is kerülhetett. Alkalmasan kínálkozik e célból egybevetésre a kaukázusi nyelvek *vuš'χii*, *vuš'χi*, *ošχ*, *učxa* «eső» szava, illetőleg a közös «égi víz» értelem alapján ehhez csatlakozó, ugyanazon összetéti elemekből álló *vuš'χii*, *uaš'si*, *uäs*, *assë*, *üžž*, *iiž* «hó» szó, mely egész jól megmagyarázhatja az *ess*, *és* alakok egész hangalkotását; úgy hogy e mellett az *ess*-t, s különösen az *eső* ejtést népetimologia eredményének gondolhatjuk, mely Gömörben már *esös* (*esäs*) képzést is alkalmaz a «pluvia» fogalmára. Az igei («pluere») megfelelőt sajnálatomra nem találom kaukázusi forrásaimban.

93. Magy. *est* «vesper; abend»: *est-vel*, *estve*, *este* (székely *östve*, palócz *esve*; «*estueliglen* es holualiglan», MünchC.; «*estvelere* marad» DomC.) «*vesper*, *serum*; abend» (NySz., MTsz.); *est-ig*, *estén-estig* «ad *vesperum*; bis abend»; *est-i*, *est-réli*, *estveli* «*vespertinus*; abend-» (*dél-esti* «*postmeridianus*; *nachmittags-*»; *esti* idő, *délesti* imádság); *estelőd-ik*, *estül-* «*vesperascit*, *advesperascit*; es wird abend» (NySz.); *esteleget* (Székelység) «*esteleadni* kezd; es fängt an abend zu werden»; *bé-estell-ik* (Heves-m.) «*beesteledik*; *estendén*, *estenden*, *estennen*, *estünnen* «*estefelé*; gegen abend» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *üt* «abend», *ütü*, *ütün* «abends, zur abendzeit» (*ütü-päläi* «*este* felé vált az idő»); *ütü-χätelütél*, *ütü... χätälä*, *ütü-χätél* «tag und nacht» | KLV. *ütü* «abends» | ALV. *üt* «abend; nacht» (*mot üt* «*gestern abends*»; *tüt* «*heute nacht*», *üt-qla* «*durch die nacht*») | KV. *üt* «abend» (*üt-pogläi* «*este* felé jutott az idő»), *ütü* «abends», *ütü-lütél* «*esténként*» | PV. *jüt* «abend» (*jütäi* «*er kam abends*») | TV. *ütü*, *jütü* «abend» (*jütü süs* «*der abend kam*»), *ütün*, *ütün* «abends».

Osztyák: ÉO. *jütén* «abend», *jütüna* «abends», *jütüna-pelka* «*gegen abend*» (AHLQ.) | IO. *idai*, *idaina* «abends» | SO. *itü*, FO. *ittén* id. (CASTR., PÁPAI).

Finn *ehto*, *ehto* «*vesper*, *tempus vespertinum*» (*päivä on ehtoolla* «*sol ad occasum vergit*»; *ehtoona* «*vesperi*»); *ehtoise-* (nom. -inen) «*vespertinus*» | észk *ohtu*, *ohta* «abend» (*ohtul* «*am abend*») | vót *ohtago*, lív *ü'dag*, vepsz *eht* «*vesper*».

Lapp: Lule *iekto*, *ikto* «gestern» | Pite *iktu*, *ektu* id. (HALÁSZ) | Fm. *jifti*, *jikti* «gestern» | En. *jehti* id. | kolai *ijekta*, *jekta*, *iehta*, *johta* «gestern», *jiktij* «gestrig» (GENETZ Wb. 42.).

V. ö. szkr. *aktú-* (nomin. *aktús*, acc. *aktúm*) «nacht», *aktá-* (nomin. *aktá*) id. (GRASSM. Wb. 4, 5.); *aktú-* «dunkle farbe»; *dunkel*, *nacht* (BR. Skr. Wb. 1 : 12.).

L. BUDENZ: MUGSz. 799. l.; SETÄLÄ: Äännehist. I : 198. és NyK. 25 : 347—350, 26 : 194—197, 310—315. II. — Pontosan egyezik a szkr. *aktú* az idézett finn-magyar adatok hangalkatával, számbavéve a szokásos *a ~ e (i)* hangmegfelelést (l. fönt 75. sz.), mely mellett a finn *ekto*, lapp *ikto* véghangzójának mélyhangúsága az árja megfelelő (*ā, u*) hangsúlyos voltával magyarázható. A lappban jelentkező *j* szókezdőt járulék-mássalhangzónak vehetjük (l. erre nézve fönt az *ének* cikket: 86. sz.); szintígy az egyes vogulosztják nyelvjárásokban mutatkozót.*) A magy. *est*, vogul *ēt*, *it* stb. egyezésére nézve e tárgyról írott külön fejtegetésemre hivatkozhatom (l. különösen: NyK. 26 : 315. l., hol az *es-t-et* a vog. *ēli*, *iti*, illetőleg *χoli-t* «reggel» alakoknak megfelelőleg az *ējt-szaka*, *ējt dltal*, *holtal*, *holtá kelve* határozók -t-jével szerkesztve **et-t* helyetti valónak értelmezem). A finn-magyar megfelelők sajátos «vesper» jelentését érdekesen világítja meg azon tény, hogy a szkr. *aktú-* nemcsak «nacht», hanem ennek ellenkezője «licht, tageshelle, glanz» értelemmel is járja (GRASSM. Wb. u. o.), mely alapon összefüggnek még vele a gót *ūhtvo* «die allerfrühste morgendämmerung, eigentlich noch die vorausgehende letzte nachtzeit» és gör. *ἀρχὴς* «erster morgenstrahl». Az *est*-nek s társainak már az árja eredetiben gyökerező**) alapértelme e szerint a «világossággal küzdő homály».

*) V. ö. erre nézve: ÉV. *āpēr* «gewandtheit, list»; *āpriñ* «gewandt», *āpēri-* «geschickt sein» — PV. *jēpriñ* «geschickt»: szkr. *āprá-* «tätig, eifrig» (GRASSM. Wb. 180.) | ÉV. *ēri* (tő: *ēry-*) «gesang», *ēry-* «singen»; ÉO. *ār* «gesang», *ārī-* «singen»; IO. *āra*, SO. *āreḥ* «gesang», IO. *ārg-*, *ark-*, SO. *īrg-* «singen» — LV. *jēri*, TV. *jēru*, *ēru* «gesang»; TV. *jērē-* «singen»: szkr. *arkā-* «lied, preisgesang», *arē-* «singen» (u. o. 108—9.) | ÉV. *ēsērmā* «scham, schande», *ēsēmtayt-* «sich schämen», KV. *ēsērēm* «scham» — ALV. *jēsērmā*, PV. *jēsērēm* id.; ALV. *jēsēmtayt-*, PV. *jēsēmtayt-* «sich schämen»: osszét: dig. *āfsārmī*, tag. *āfsārm* «schande», av. *fšarēma-* «scham», ujper. *šarm* id. (HÜBSCHM. EO. 38.) | TV. *jimlāt-* «heilen»: tat. *im* «arznei», imlā, csag. *āmlā-* «heilen» | ALV. *jēs* «verstand», TV. *īs* id.: tat. *is*, csag. *es* id. | ÉV. *jipi*, IO. *jiba*, SO. *jipeḥ*, *jiveḥ* «uhu (strix bubo)», ÉO. *ipi*, *jipi* id.: v. ö. török *ibek*, *ebek*, *ibik*, *ipik* «wiedehopf (потары́йка)»; BUDAQOV I : 176.).

**) GRASSMANN szerint ez a két *aktú-* összefügg egy harmadik

vagyis a «szürkület». Ugyaníly értelmi viszonylás észlelhető a ném. *morgen*, gót *maurgins* és ószlov. *mr̃knati* «dunkel werden» (kis-orosz *zmr̃ök* «dämmerung»), valamint a német *dämmerung* és a szkr. *támas-* «finsterniss», magy. *reg*, *reg-vel* és éjszaki osztiák *rinim*, *rinikim* «nebel, dunkelheit» közt (I. SCHRADER: Sprachvgl. u. Urgesch. 452. és BUDENZ: MÜgSz. 649. l.). — Igen hasonló szó a magy. *est*-hez a szkr. *ásita-* «nacht, dunkel» és «dunkelfärbig, schwarz» (GRASSM. Wb. 154.) = av. *āhita-* «unrein» (JUSTI Hb. 54.); de tekintettel a közölt rokon nyelvi alakokra, melyekkel nézetem szerint a magy. *est* is egyeztethető, inkább véletlennek tulajdoníthatjuk az alaki és jelentésbeli találkozást.

94. Magy. *ester* (Erdővidék), *észter* (Háromszék) «meddő, magtalan; unfruchtbar, gelt» (MTsz.); *ester paréj* «blitum; mangold» (PÁRIZ-PÁPAI; NySz.).

MordM. *áštar*, *jáštar* «gelt, güst» | mordE. *áštar* id. (PAASONEN: Kielellisiä 7.).

Finn *ahtera* «gelt, güst» | ész *aher* (gen. *ahtra*) «güst, nicht milchend; nicht einbringend, unfruchtbar».

< Szkr. *starī-* (nomin. *-īs*) «unfruchtbar, nicht gebärend» (weib, kuh; GRASSM. Wb. 1589.) || Ujper. *satar-van*, *sutur-van*, *astar-van* «unfruchtbar» (HORN 158.) || örmény *sterġ* «unfruchtbar» (*sterġ-ana-m*, *sterġ-i-m* «unfruchtbar sein») | gör. *στειρά* «unfruchtbare (kuh)»; lat. *sterilis* «unfruchtbar» | gét *stairō*

aktú- szóval, melynek jelentése: «salbe» (*añġ-* «schmieren, salben, schmücken»). Szerinte: *aktú-* «nach, als göttin neben *ušas* genannt, ursprünglich: ‚die gesalbte, geschmückte‘ [von *añġ-*, part. *aktú-*]. Die schwarze, mit funkelnden sternern gezielte farbe erschien den vedadichtern, ebenso, als ein schmuck des nachthimmels, wie die rote als schmuck der morgenröte (*ušas*). — *aktú-* «ursprünglich die ‚salbe‘. Dieser begriff spaltet sich dann ferner nach dem unter *aktú* bemerkten in zwei scheinbar entgegengesetzte begriffe, indem *aktú-* einerseits die lichte tageshelle, anderseits das sternengezielte dunkel des nachthimmels als schmuck bezeichnet. — UHLENBROCK etimologiai szótára szerint: *aktūs* «dunkel, nacht, licht, strahl», eigl. «zweilicht, dämmerung»; vgl. *aktú* und ausserhalb des indischen lit. *ānks̃tā* frühe, apreuss. *angstainai* «frühe, morgens», gr. *ἀκτίς* «strahl», got. *ūhtwō*, anord. *ötta*, ags. *uhte*, ahd. «frühe, morgendämmerung» (2. l.).

«unfruchtbar», ujfelném. *stärke* «junge kuh, die noch nicht gekalbt hat» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 493.).

Ide valók még a szlávtság köréből: bolgár *sterica* «gelt» (*ovci sterici* «meddő juhok»), szerb *štirkinja*, tót *štira*, *štiriak*, *šćuriak* «hermaphroditus» (MIKLOSICH EW. 322.), mely utóbbiakhoz csatlakozik mint átvétel a magy. *csira* «hermaphroditus» (tájnyelvileg: *stira*, *scsira*). Már régebben kifejeztem azon nézetemet, hogy összefügg ezekkel a magy. *ester* is (l. Ethnogr. 8: 20.); de ha a magyar szó közvetlenül a szlávtságból került volna, a szláv *stera* másául **esstera*, **esztere*, **osztora*-féle alakot várhatnánk. Tekintetbe véve ehhez, hogy a magy. *ester*-nek a mordvinban és finnben is akadnak szoros egyezései a nélkül, hogy ezeket a történeti kor nyelvi érintkezéseiből magyarázhatnók, e szavak kapcsolatát árja területről való közös régi átvételnek tarthatjuk. Hangtani szempontból jelentős körülmény a magy. *ester* és mordvin *äster*, *äšter* alakokban egyezően mutatkozó *št* (*št*), mely *st* helyett ejtve iráni hangsaját-ságot tükröz (l. erre nézve fönt az *es-ik* cziklét: 91. sz.). Hasonló irányban tanúskodik az egyező magánhangzói előtét, a minő jelentőség már az óperzsából is igazolható, de főkép az ujperzsában és az összetban gyakori (v. ö. pl. ujper. *abrü* «augenbraue» = szkr. *bhrü-*; *istäk*, *sitäk* «zweig» = pahl. *stäk*; *ustun*, *sutun* «säule» = av. *stüna-*; *ustör*, *autör* «ross» = av. *staora-* «zugtier»; *aspand* «raute» = av. *spenta-* | összet *äfsad* «heer» = av. *späda-*; *ärwad* «verwandter» = av. *bratur* «bruder»; *äysäz* «sechs» = av. *ššvaš*; *äysäw* «nacht» = av. *ššap*; *ärfig* «augenbraue» = szkr. *bhrü-*; l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 171—174. és EO. 74—83. ll.). Hogy ekkép, azaz iráni alapon magyarázzuk az *ester*-ben s rokonnyelvi másaiban a magánhangzói előtétet s nem a finn-magyar (illetőleg altaji) nyelveknek jövevényelemek szókezdő mássalhangzó-csoportjain alkalmazott ismeretes eljárásával, arra különösen a finn *aktera* alakja szolgáltat okot; a mennyiben t. i. a finnben a szókezdő mássalhangzó-csoport eltávolítása nem ily módon, hanem az alkalmatlan hangelemek egyikének (esetleg többjének) elejtésével történik, így: finn *seiväs*. észt *teivas* «zaunstange, pfahl» = litván *sičbas*; finn *rastas* «drossel» = litv. *strūzdas*, f. *luuta* «kost» = litv. *szlūta* (l. THOMSEN: Berör. 83.); f. *luotanen* «teller, schüssel» = or. *блудо*; f. *raamattu* «heilige schrift, bibel» = or. *рпамота*; f. *räähkä* «peccatum» = or. *рпѣхъ*; f. *risti* «kreuz» = *крестъ*; keleti finn *tautsa* «hölzerne schale» = vepsz *tautsä*, or. *стабелъ* (l. MIKROLA: Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen sprachen 89, 109, 110, 129, 164. ll.).

95. Magy. *ezfek* (*ezfök* BécsiC.) «partes Aquilonis, septentriones; norden» («napkelet ellen es *napiugat* ellen, *ezfec* ellen es

del ellen»; *delzege* kiralnenac leána iö *ezfeknec* kiralához: filia regis Austri veniet ad regem Aquilonis»; «elvalasztatic ő hegeneec fele *ezfekre* es ő fele *delre*: separabitur medium montis ad Aquilonem et medium ejus ad meridiem»; «a fekete louac ki mennee vala *ezfeknek* földebe, es a feierec ki menenec *delnec* földere» BécsiC., NySz.).

V. ö. összet: tag. *äzsäw*, *ezsäw*, *azsaw*, dig. *azsawa*, *azsawe* «nacht» | óperzsa *χšapa-*: *χšapanū* «des nachts»; av. *χšap-*, *χšapan-* «nacht» (locat. *χšafnē*, ablat. *χšafnō*, plur. nom. *χšafna*); pahl. *šap*, *šawāk*, uipper. *šeb*, *šub*, *šaw*, *kāsānī šew*, kurd *šew*, afgbān *špa*, *šapah*, balūči *šap*, vakhī *šub*, šighnī *šab*, szariqōli *χab*, mindzsānī *χšāwa*, *χasāwa*, zaza *šau* «nacht» || szkr. *kšāp-* (nom. *kšāpā*) «finsterniss, nacht», gör. *οχέπω* etc. (HORN 171; HÜBSCHM. EO. 26; TOMASCH. Pam. 750; JUSTI Hb. 94; GRASSM. Wb. 362.)

Hangzásában a Bécsi codex *ezfek* szava az összet *äzsäw*-hez csatlakozik legszorosabban, melyhez képest még a pahl. *šawāk* képzőjét mutatja, vagyis összerántással e helyett való: **äzsäw-äk*. A *zs* hang-csoport mutatózó egyszerűsítése olyan mint az *asszony* szó (v. ö. *achscin* HB. és összet *azsin* «herrin»; l. fentebb 18. sz.). A középső *ä* elisiója akár iráni területen is történhetett (v. ö. összet *žärgāfs* «maulesel» = összet *žäräg* «esel» + *āfs* «stute» és magy. *ösztér*, a Schlágli Szójegyzékben: *ezper* = av. *aspa-* «pferd» és av. *žara-* «esel»; l. alább); de lehet magyar hangtörténeti fejlemény is, mint ezekben: *sárkány* = kün *sazagan*, *ecztes* = eczetes (ószlov. *ocetr*, újszlov. *ocet* «essig» stb.); v. ö. *Asawanthu* (oklevélbeli helynév = ásványtó), *Erezteven* (= eresztvény), *Keseken* (= keskeny) stb. (l. NyK. 25 : 147, 148. ll.) Igen különös, hogy az *ezfek*, mely eddigelé csupán a Bécsi codexből ismeretes, emitt többször mint a «meridies, partes Austri» fordítása is szerepel, mi sehogysem egyeztethető a szónak azon éppen ellenkező értelmű alkalmazásával, melynek példáit fentebb idézzük. Hogy ez utóbbiukban a fordító határozottan csak «éjszak»-ot ért az *ezfek* alatt, világosan kitűnik abból, hogy a «déllel» szembeállítja; de ezen körülmény kizárja azt, hogy ugyanazon fordító másutt megint «dél» jelentésben használja ugyane szót. Nyilván tévedéssel van itt dolgunk, melynek képzelhető alapja az lehet, hogy az *ezfek*-nek kétféle alkalmazása nem ugyanegy fordítótól ered*), vagyis hogy

*) Megjegyzendő, hogy a codexnek első és második kézírásában egyképpen előfordul mind az «éjszaka»-ra, mind a «dél»-re való alkalmazás; de mint VOLF Győző a kiadás bevezetésében

mástól származnak a Bécsi codex eredetijének ama részei, melyekben az *ezfek* «éjszak» s mástól, melyekben «dél» értelemben fordul elő. Ez utóbbiról azt kell föltennünk, hogy a magy. *ezfek* igazi jelentésével nem volt tisztában, mit könnyen megérthetünk abból, hogy a szó etimonja itt nem oly világos, mint pl. a *napkelet*, *napnyugat*, *dél*, vagy *éjszak* kifejezésekben. Hasonló jelenség, hogy a *csá*, *csálé* marhaterelő szót, melyet a közlők nagy többsége «balra» értelemben ismer, némely közlő «jobbra» magyaráz (l. MTsz.), mi ha nem egyenesen hibás adat, magánál az illető vidék népénél is csak összetévesztés lehet, minnek jó oka van abban, hogy a szó eredeti értelme nem tetszik úgy ki, mint pl. a *jobb* és *bal* szavaknál, melyeknek helyes használatát sok mindenféle egyéb nyelvi alkalmazás biztosítja. — Talán az itt tárgyalt iráni szó van a rokon nyelvekben egyedül álló mordE. *čokšne*, *čokšnet* «abends» szóban is, melynek utórészekép t. i. igen jól illik a mordE. *ška* «zeit» szó (*te škane* «jetzt, zu dieser zeit», *te škas* «bis zu dieser zeit», *kona škasto* «als, wann, zu welcher zeit»). Az itt föltett metathesis (t. i. *čo-škne* e. h. **čoškne*, **čo-škane* «zur abendszeit») analógiái: mordM. *äškü* «kühl» = mordE. *ekše* id.; mordM. *aksārks* «aufgeräuspertes schleim» = mordE. *aksurks* és *askurks* id. (l. PAASONEN: Mordw. Lautl. 69. l.)

96. Magy. *év*, *ev* (accus. *eva-t*) «pus, sanies; eiter»; *eves* «purulentus, saniosus; eiterig»; *eved-*: *evettség* «pus, sanies; eiter»; *evedz-ik* (Moldva) «gyülik, gennyed» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sai* «eiter» (*sam-sai* «augenbutter»); *sajj-* «in eiterung übergehen, faulen, verfaulen» (*žulanēm žot-sajj'eit* «meine fische verfaulen»), *sajt-* (causat.) | KLV. *säi* «eiter» (*šulm-säi* «eiter der wunde», *šäm-säi* «augenbutter»); *säj-*, *säjent-*, *säilajt-* «faulen» (*šoul pušn kwän-säjim* «das fleisch ist ganz verfault», *säjenti* «es fault»), *säit-* «eatern» (*šulmēm säiti* «meine wunde eitert», *kwän-säits* «ist eiterig geworden», *pel-säitälts* id.) | ALV. *säi* «eiter» (*šäm-säi*; *päl-säi* «ohrenschmalz»; *üt-säi* илисень на водѣ) | KV. *säi* (*säm-säi*) id.; *säi-* «verfaulen» (*kwälēm khucqte säis домъ изгнилъ*) | PV. *säj-* «verfaulen», *säit-* «faulen lassen» | TV. *sēi* (*šom-sēi*); *sēj-* id. (*živ il-sēis, sējänt*).

jó okkal fölteszi (XV. l.), a BC. már maga nem az eredeti fordítás kézírata, hanem erről való másolat. Lehetséges tehát, hogy az eredetiben csakugyan különböző szerzőktől ered az ellentétes értelmi alkalmazás.

Osztják: ÉO. *lĕj-* (præs. *lĕlem*) «faulen», *lĕjim*, *lĕm* «verfault, faul, sauer» (AHLQU.) | IO. *tei*, SO. *lĕi* «eiter» (CASTRÉN).

Lapp: Sv. *sāja*, *seja*, Pite *sădăa* (*sēja*), Fm. *siegja* (*sieja*) «eiter», *seje-* «eatern», *săjak* «eiterig» (HALÁSZ; BUDENZ: MUGSZ. 802.) | teri *sijj*, kildini *sĕjj*, notozeroi *siejj* «eiter; eitergeschwulst»; *sĕjduvvu-* «geschwüre bekommen» (GENETZ Wb. 83.).

Mordvin (M. E.) *sij*, *si* «eiter» (PAASONEN: Mordv. Lantl. 68.); mordM. *sii*, mordE. *sĕjav* «eiterig», *sĕjart-* «eiterig werden» (NYK. 5 : 201.).

V. ö. kaukázusi: chürkilin *šaxa* «eiter» (*šaxā dāxi* «eitriges Wunde»; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 165.).

A magy. *ev* s a rokon nyelvek *sěj*-féle alakjainak összehasonlításából **sāj*, **săj*-féle alaphangzás következik, melylyel a kaukázusi *šaxa* «eiter» annál inkább egybevetethető, minthogy kaukázusi eredetű a finn-magyar nyelvek több más testrészs- s ilyenekkel kapcsolatos fogalmakat jelölő nevezete is (l. alább a *láb*, *lok*, *seb* s különösen a *mell* czikkét). Egészen hasonló a hangtani viszonylás ezek közt: vogul *sēi* «sand», ÉO. *sei*, *sai*, *săi*, középobi *séghe* id. és az ud *ša*, *šag* «sand» (= abcház *ča'kuo*, abadzech *pšayo*, šapszug *pšayo*, *pšayuo* id. USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 91; ERCKERT: Kaukas. Spr. 120.).

97. Magy. ezer «mille; tausend»; *ezred*, *ezred-ik* «millesimus; tausendste»; *ezredes* (*ezüredös* Háromszék, *ezöredös* Somogy-m.) «chiliarcha, chiliarchus; millenarius; oberst» (NYSZ., MTsz.); *ezres*, *ezörös*, *ezörös* «milliarius, millenarius; tausender» (u. o.).

Vogul: ÉV. *sătēr*, KLV. *šogtēr*, *šötēr*, ALV. *šötēr*, KV. *sötēr*, PV. *šqtēr*, TV. *šqtērā* «tausend». — ÉV. *tĕrēm sătĕrēn žĕtĕl kastĕl* «isten ezer napjára» = «örökre». — ÉV. *sătĕrnĕ*, KLV. *šogtĕrnĕ*, TV. *šatĕrĕn* «ezren». — ALV. *šötĕrt*, TV. *šqtĕrāt* «der tausendste».

Osztják: ÉO. *šorēs* (VOLOGODSZKIJ), *šarās* (REGULY; NYK. 11 : 87.) «tausend» | IO. *šaras*, SO. *šoras* id. (CASTR.); KO. *šoras*, *šoros*, középobi *šürēs*, *šuros* (PÁPAI) id. — IO. *šarasmet* «der tausendste» (CASTR.).

Zürjén *šurs* «tausend»; *šursöd* «der tausendste» (WIEN.) || votják *šurs*, Kaz. *šurēs* «tausend»; *šurēsün* «zu tausenden»; *šurs-jem* «tausender».

< Szkr. *sahasra-* (nom. -*ram*) «tausend» («vielleicht von *sahas*, mächtig, stark, also: ,die gewaltige, d. h. grosse zahl'»

GRASSM. Wb. 1500.). || av. *hazañra-* (nom. -*rəm*), pahl. *hazār*, uj-per. *hezār* «tausend»; innen: örm. *hazar*, kurd *hazār*, zaza *henzār* id. | afghán *zar* id. — Kaukázusi nyelvekben: csecsencz *ezer*, *ezir*, dzsek *azar*, kaitach, akúša *azir*, chürkilin *a'zir* | kürin *azur*, aghzur, agul *azur*, agzur, tabasszarán *agzur*, czachur *azür*, agzür | ud *hazar*, rutul *hagzür*, agzür, buduch *ghazar*, chinnalug *gazir*, *azar* | kubacsi *ozij*, varkun *azi* | dido *azal*, *azargo*,*) avar *azargo*, and *ozurugu* | karata *azareda*, arcsin *izarđo* | lák *āzarba* (-*va*, -*ra*) «tausend» (JUSTI Hb. 316; HORN 244; ERCKERT: Kaukas. Spr. 29.).

A magy. *ezer* iráni egyezése egyike a legrégibb e körbeli észrevételeknek, melyről már FISCHER JOHANN EBERHARD megemlékszik «De origine Ungrorum» művében (l. fönt a bevezetésben). Utána említik SCHLÖZER, BERECSZÁSI (Aehn. d. hung. Spr. 111, 121.), FESSLER («Gesch. d. Ungern» függelékében), DANKOVSKY, ERDÉLYI JÓZSEF, PECZ LEOPOLD (Tud. Gyűjt. 1833. III, 90: már a szkr. megfelelőre hivatkozva), MÁTYÁS FLÓRIÁN (Nyhas. 4., Finnit. Törekv. 56.), JUSTI (Hb. 316.), THOMSEN (először idézve a vogul-osztják és zürjén-votják megfelelőket: Einfl. 3.), CUNO (Skythen: 53.) és DIERFENBACH.***) L. még: NyK. 25: 378. és Ethnogr. 5: 17, 136, 139, 179. II. — Az árja eredet ellen nyilatkozik HALÁSZ IGNÁCZ, ki «a magy. *ezer* és perzsa *hezar* találkozását csak véletlennek» mondja, a vogul *sātér*-t pedig mint összetételt («*sāt-er*») a vog. *sāt*, magy. *száz* szóval véli összekapcsolhatónak (Nyör 21: 248.); továbbá ANDERSON, ki elismervén a magy. *ezer* iráni eredetét, kétségesnek tartja a vogul-osztják és zürjén-votják «ezer» szavak összefüggését a szkr. *sahászra*-val. A vog. *sātér* szerinte is a *sāt* «centum» szót tartalmazhatja előrészében, míg az ettől különválasztandó osztják *taras*, *loras*, zürjén-votják *surs* inkább a SO. *tāras*, IO. *sūrot*, EO. *sāras*, *sāres*, *sōres*, vog. *sāris* «meer» szóhoz volna csatolandó, úgy hogy az «ezer» fogalom alapja ez volna: «meer, flut, überfluss, grosse menge», mint a gör. *πόρος* is összefügghet a *μύρομαι* «fliessen» és *πλημμύρος* «flut, überfluss» szavakkal (l. Wandl. 111. l.).

Hogy a vog. *sātér* a *sāt* «centum» szónak volna származéka, az ellen nemcsak a megkülönböztetett hangalak (KLIV. *sōt*, *sōāt*,

*) A kaukázusi számnevekben a -*go*, -*da*, -*do*, -*ba* végzetek determináló névmási elemek; l. fönt az *égy* cikkben.

**) «Völkerkunde» II, 238: «*ezer* = krimgöt. *hazer*, südslav. *jezer*, *jezero*, woher das magyarische wort zunächst entlehnt sein mag; wog. *sater* ist, wenigstens in seiner eran. form, zu trennen».

KV., PV. *šēt*: KLV. *šoqtēr*, *šötēr*, KV. *sötēr*, PV. *šytēr*; ÉO. *sot*, DO. *sāt*, *söt*: ÉO. *šores*, DO. *taras*, *tores*, *turēs*) szól, hanem főképpen, hogy az -*ēr* végzetnek semminemű magyarázatát nem nyújthatjuk. Külömben is, ha ez jelző volna, a jelzett *sāt* szót megelőznie kellene (v. ö. pl. *jāni* *sāt* «nagy száz», azaz «igazi száz»; nem egyszerű *sāt*, azaz «hét»). Nincs is okunk ily erőltetett kíséreltre; mert ha árja (iráni) eredetűek a *hét*, *tíz*, *száz* számnemek és rokonaik, bizvást vehetjük ilyennek a legmagasabb *ezer* számnemet is annál is inkább, minthogy kétségtelenül idegen eredetűek a finn *tuhante-* (nom. *tuhat*), lapp *duhat*, mordv. *tožan*, cser. *tišem* «mille» szavak is (= litv. *tūkstantis*), mint ezt THOMSEN kimutatta (Berör. 233.). A többször említett *s > t* hangváltozással pontosan megfelel a vog. *šytēr*, *šoqtēr*, *šötēr*, *sötēr* a szkr. *sahasra-* alaknak, vagy az av. *hazañra-* ebből következő előzményének.*) Még az eredeti szóközépi *s*, *z* mássalhangzót mutatják az osztják *šores*, *taras*, *toras* és zürjén-votják *šurs*, *šurēs* megfelelők. Az itt mutatkozó metathesisnek egyéb esetei: vog. *q̄tēr*, *ötēr* «herr, fűrt», mordM. *azār*, mordE. *azv*, *azoro* «herr» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 85, 86, 89. ll.) = ÉO. *ūrt*, SO. *ort* «herr, fűrt» = av. *ahura-* «herr, herrscher; nom. propr. des höchsten gottes» (v. ö. *āhu-* «herr»: JUSTI Hb. 45.) = szkr. *āsura-* «geist, gott (von göttern überhaupt; GRASSM. Wb. 155.) | ÉV. *ārēs*, KLV. *oqrēs* «feuer; feuerstelle» = osszét *art* «brennendes feuer, flamme; feuerstelle im zimmer» = av. *atar-* (gen. *āθrō*), pahl. *ātur*, *ādur*, ujper. *āder*,

*) Tekintve, hogy a *száz* és *tíz* rokon nyelvi másaival egyetemben inkább iráni, mintsem ind, vagy ósárja alapon magyarázható, valószínűbbnek kell elfogadnunk a vog. *šytēr*-nél is az iráni származást; noha (a sajátos szkr. szóközépi indogerm. *g¹*, *g^{1h}* > *h* = iráni *z* változással jelentkező) szkr. *sahasra-* közvető *sa'asra* ejtés fölvételével egész akadálytalanul vezet a vog. *šytēr* alakhoz, míg az av. *hazañra-* s óper. **hazahra-* (= pahl. *hazār*; l. HÜBSCHEM. Pers. Stud. 218.) föltehető **sazasra-* előzménye a végzetek megfelelésének kérdésponjtját homályban hagyja. Ez utóbbi szempontból figyelembe veendő, hogy mint az av. *hazañra-* mutatja, más volt az árja *s* fejlődésének útja az iránságban midőn a szó kezdetén magánhangzó előtt állott s más a *sr* hangsoportban szóközépen. E kétféleséget tükrözi a vog. *šytēr* is, mely a szókezdő *s*-t változatlanul megőrzi, míg a *sr* hangsoportét a szóvégen elenyésztette. Nincs módunkban megállapítani, hogy az utóbbi folyamat miképpen történt: az av. *hazañra-* ujjmutatását követve lehetne a vog. *šytēr* ósíráni **sazara* (**sazañra*) megfelelője; de az óper. **hazahra-* (= pahl., ujper. *hazār*) oly eshetőséget is megenged, mely szerint a vogul alak mintaképe **sazahra-*féle hangzás lett volna.

ader «feuer» (HORN 4; HÜBSCHM. EO. 24.) | votják *suzer* «schwes-ter»; birtokosragokkal: *surzi*, *surzid* *surziz* = mordE. *sazor*, mordM. *saszor*, cserem. *šuzar*, *šezar*, cserM. *šošar* = szkr. *svasar* id. || zürj. *vurd* «flussotter» (*vurdīs* «ratte, maulwurf») = votj. *vudor* «flussotter» = osszét *urd*, *urdä* = av. *udra-* «otter», szkr. *udrá-* «krabbe, fischotter» (HORN 295.) | magy. *vért* «schild» = osszét *vart'* (< **varrt'*) = av. *veretvra* «panzer, schild»; l. Ethnogr. V : 165. l.

Bármily tetszetősnek látszik is ama régi fölfogás, melynek legújabbán VÁMBÁRY adott ismételt kifejezést (pl. Magy. Ered. 357.), hogy t. i. a magy. *ezer* egyenesen az ujjperzsa *hezār*-nak megfelelője: alaposan megfigyelve kiténik helytelensége. Természetesen nem lehet szó éppen a jelenkori *hezār*, hanem legfeljebb a régibb ujjperzsa *hazār* alak átvételéről; ámde ez is ama legyőzhetetlen akadályba ütközik, hogy nem tudunk rá esetet, melyben a szkr. *s*-nek megfelelő iráni *h* (χ) szókezdő a magyarban eltűnt volna; ellenben megmaradt ez a *héd* (= osszét *χid*, *χēd*, av. *haetu-*, szkr. *sētu-*), *húg* (= pahl. *χūk*, av. *χvañha*, szkr. *svasā*) és *hang* (v. ö. szkr. *svanā-* «geräusch, das klirren, das brausen», av. *χvan-* «klirren») szókban *) (l. az ezekről szóló cikkeket ugyanitt alább). Másrészt nehézséget alkot az ujjper. *hazār* és magy. *ezér* egyeztetéseiben a második szótag hangzójának időmértékbeli eltérése, a mennyiben t. i. ez utóbbiban nem lehet az *ē*-t eredetibb hosszú hangzó (*ē*, *ē*) rövidülésének tartanunk, nem lévén e fejlődésnek semmi történeti nyoma (v. ö. acc. *ezre-t*, plur. nom. *ezre-k*; *ezredik*), holott világosan mutatkozik az iráni hangzó hosszúsága hasonló föltételek mellett ezekben: *vászár* = pahl. *vāčār*, *bāčār*, ujjper. *bāzār* «markt» | *hambár* = ujjper., pahl. *anbār*, örm. *hambar* «speicher» (v. ö. av. *ham* + \sqrt{par} -, szkr. *saṃ* + \sqrt{par} :- *sampuray-* «anfüllen»); sőt néha eredetileg rövid hangzó nyúlik meg, mint pl. ezekben: *szekér* (v. ö. szkr. *śakatu-* «karren, wagen»), *öszvér*, a Schlāgli szójegyzékben: *ezper* (= av. *aspā-* «pferd» + χ ara «esel»). Minthogy a *hét*, *tíz*, *száz* számnevek is a rokon nyelvekkel való közösség korából valók, bizvást föltehetjük ugyanezt a magy. *ezér*-re nézve is, a midőn alapja csakis ugyanazon hangzás lehetett, melyből a vog. *sātēr* is keletkezett. Ez esetben a szókezdő sibilans eltűntének biztos analógiája a magy. *arany* szó (l. fentebb 14. sz.), az *a* ~ *ä*, *e* (*ē*) hang-megfelelés pedig úgy történt, mint az

*) Nem idézzük itt a magy. *hét* szót, melynél mint a vog. *sāt* s egyéb rokon nyelvi egyezések tanúsítják, a szókezdőnek mai ejtése a magyar nyelvtörténeten belül felelt, tehát nem a szkr. *sapta* alakkal szemben álló av. *hapta-*, ujjper. *heft* szókezdőjével azonos (l. alább).

ad-dég szó tárgyalásánál (l. fönt 75. sz.) említett példákban. A második szótag hangzójának rövidségét az árja *sr* (*sr*) hangsoportnak írni, vagy akár magyar nyelvtörténeti fejleménynak vehető *hr* változatával (*ezer* < **ezehr*, **sezehr*, **sazasra*) érthetjük; a mint a mordv. *azôr*, *azoro*, vog. *qter* «herr, fűrt» szónak megfelelő magy. *úr* (acc. *ura-t*, plur. *ura-k*) mássalhangzója is e fejlődést mutatja (l. ennek czikkét alább).

98. Magy. ezüst (*ezysth*, *ezist* KulcsC., JordC.) «argentum; silber»; *ezüstös* «argentosus; versilbert»; *ezüstöz-* «inargento; versilbern» (NySz.). — *üst* «argentum; silber» («*pénzemet, östömet, aranyamat elköltöttem*»; «nem keresek *üstöt*, *aranyt* és *drágakövet*»; NySz.); *üst* (Rába-, Csalló-köz, Bácska) «ezüst; silber»; *eleven üst* (Ipoly völgye) «kénese; quecksilber» (MTsz.); *üstös* (Vas-m.) «ezüstös; silbern, versilbert» (u. o. *üstös lajbi*: Mátyusföld, Nyör 19 : 559.); *üsti* «variegatus, versicolor; gescheckt, vielfärbig» (NySz.).

[Vogul: ÉV. *ätwés* «blei», KLV. *ätwés*, ALV. *ätwés* id. (*khaïm atwés* «zinn»; *khaïm* «männchen bei vögeln»), FV. *oätwés* «blei» (*khaïm oätwés* «zinn») | KV. *oätkwés* «blei, zinn», FKV. *ätkhwés*: *péskén-ä*. «blei» (*péskén* «flinte»), *mañs ä*. «zinn» (*mañs* «wogule»); TV. *äitkhuš* «blei».]

Zürjén *eziš*, *eziš* «silber»; *ezišös* «silberhaltig»; *ezišal-* «versilbern». — [*oziš*, *öziš*, *oziš* «zinn, blei»; *ozišal-* «verzinnen»; *oziša* «zinnern, bleiern»] (WIED.).

Votják *azves* «silber»; *azveso* «silberhaltig»; *azvesal-* «versilbern». — [*uzves* «zinn», *šed uzves* «blei», *lulo uzves* «quecksilber»].

< Osszét: dig. *awžeste*, tag. *äwzist*, *äwzist* «silber» (HÜBSCHM. EO. 119.); *awsist don* «quecksilber» (*don* «wasser»; KLAPROTH: Asia Polygl. 97.).

Már KLAPROTH észrevette a votják *azves*-nek egyezését az osszét megfelelővel (l. fönt a bevezetésben), mely adatokhoz POTT a magy. *ezüstöt*,*) TOMASCHKE (Zschrift f. ö. Gymn. 1875 : 538;

*) L. STEINTHAL: Zeitschrift für Völkerpsychologie II, 121: «*Äwzist*, digor *awžeste* ‚silber‘, womit in auffallender weise ung. *ezüst* zusammenklingt, so dass hier wahrhaftige verwandtschaft vorliegen möchte». BUDENZ ehhez a következő megjegyzést csatolja

Skyth. 41. l.) pedig az idézett vogul szót csatolja. A magy. és osszét alakok találkozásáról megemlékszik DIEFENBACH is (Völkerkunde II : 238.); szintígy SCHRADER, ki e szócsoport eredeti területét a permi-ugor népeknél keresi*) (Sprachvgl. u. Urgesch. 261.). Egybehangzó ez utóbbi felfogással HÜBSCHMANNnak (EO. 119.) és STACKELBERGnek (Irano-fin. Otn. 5.) abbéli nézete, hogy az *awžeste*, *äwzist* nem eredeti eleme az osszétnek. Finn-magyar téren ANDERSON tesz először kísérletet a szó elemzésére (Wandl. 107.) hivatkozván az IO. *et-vāž* «eisen» és vog. *ätwēs* «blei» alaki hasonlóságára, melyből kifolyólag ő a magy. *ezüst*, votj. *azves* stb. szókban összetételt sejt olykép, hogy az utórész a magy. *vas*, finn *vaski* («kupfer»), az előrész pedig a fémnek valamely illő jelzője volna, olyan mint pl. az EO. *sēl-vož*, *navi-vož* «silber» szóban, melynek valódi jelentése: «helles, weisses metallo». WICHMANN Yrjö is ez alapra helyezkedve magyarázza a votj. *azwēs* szót (Virittájä I. évf. 23—25. és NyK. 27 : 165.) ennek utórészeiben szintén a magy. *vas*, finn *vaski* mását keresve, előrészeiben pedig a votják büvölő ige *Aziz-gurež*, *Aziz-kun* («A.-hegy, -fejedelem») homályos tulajdonnévnek előtagját, melynek a közlő «igen kemény, fehér kő» jelentést tulajdonít. E szerint *az-ves* elemeire bontva ennyit jelentene: «fehér vas, fehér ércz».

Tekintetbe véve, hogy a magy. *arany* és társai kétségtelenül az iránságból kerültek hozzánk (l. fönt 14. sz.) eleve is föltehetjük, hogy innen kerülhetett az «ezüst» nevezete annál is inkább, mint-hogy alakilag a magy. *ezüst* és votj. *azves* kifogástalanul egyeznek az osszét *awžeste*, *äwzist* «silber» szóval. Nem támaszkodhatunk e részben ANDERSON fölvételére; mert nem látjuk okát a magy. *vas* magashangúságba való hajlásának az önálló *üst* «silber» szóban s

(NyK. II : 159.): «Mondhatnók inkább, hogy a két szó azonossága s egyszersmind valami kölcsönvétel tűnik előnkbe».

*) Ugyanígy vélekedik SCHRADER az osszét *andun*, *ändön* «stahl» és votj. *andan*, zürj. *jendon*, valamint az osszét *arkhoy*, *arkhiy* (helyesen: dig. *arχī*, tag. *arχvi*, *arχī* : HÜBSCHM. EO. 120.) «kupfer» és votj. *irgon*, vog. *ärgin*, cserem. *vörgene* viszonyáról is (u. o. 279, 295.), noha e szavak finn-magyar alapon meg nem fejthetők s másrészt bő alaki változatokkal jelentkeznek a kaukázusi nyelvekben, így: mizdzsegh *andun* (KLAPROTH : Sprachatlas V.), chinnaug *aldan*, tabasszarán *ildan*, *jaldan*, agul *haldan*, *huldan*, kürin, rutul *hildan*, czachur *χundan*, dzsek *galdan*, chürkilin *šandan*, varkun *šaldan*, kaitach *šöndän*, kubacsi *čaldan*, akuša *čandan*, lák *šendon*, čanan, avar *čaran* «stahl» (ERCKERT : Kaukas. Spr. 132.) | láz *erkina*, grúz, mingréli *rkina*, ingilói *kinaj* «eisen» ; tabasszarán *roghel*, *rugl*, agul *ruq*, *rugl*, kürin *raq* id. (u. o. 57.)

nem értjük ily alapon a végzet -t-jét, mely az osszét megfelelőben is előfordúl. Az *IO. et-vāx* találkozása a vog. *ātwēs* hangzásával merő esetlegesség; hiszen CASTRÉN magyarázata szerint: *et* «einfach», *et vāx* «einfaches metall», azaz «eisen». Még kevésbé bízhatunk az *aziz* értelmezésében, mely votjákúl jól tudó tolmácsomnak «érthetetlen szó» volt (l. Votj. Népk. Hagyom. 187.), más forrásból nem igazolható s adott magyarázata mindenesetre sokkal kevésbé hiteles, hogysem reá következtetést építhetnénk. Külömben is a «fehér» jelzőnek kiemelése egészen önkényes; épúgy lehet a közlés szerint az *az-iz* előrészének alapértelme a «kemény», «kő», vagy más egyéb. Helyesellhetjük azonban ama felfogást, hogy az *ezüst*-ben, *azves*-ben s a velük egybevetett többi szókban összetétel lappanghat. Erre vall t. i. egyrészt a magy. *üst* szó, mely korántsem gondolható az *ezüst* puszta hangtani változatának (l. Nyör 19 : 559.), más részről a megkülönböztetett előhangzóval és jelentéssel egymás mellett használatos votják *azves* «silber» és *uzves* «zinn», valamint zürj. *ezis* «silber» és *ozis* «zinn, blei», mely utóbbiakból ugyanis világosan kitetszik, hogy a két szóban közös és eltérő elemek foglaltatnak. Ha azt látjuk, hogy a magy. *ón* és cser. *volne, vulna* «plumbum, stannum» vog. *qln* mása «argentum» jelentésű, bizvást föltehetjük, hogy az *azves*, *ezüst* utórészét szintén valamely «ón, ólom»-féle szó alkothatja. Tényleg hasonló ehhez a «plumbum»-nak osszét nevezete: dig. *iždi*,*) tag. *zdii* (HÜNSCHM. EO. 125.), *išdi* (KLAPROTH: Asia Polygl. 89.), úgy hogy egészében ez lehetne a magy. *üst* «argentum» szó a jelentés oly változásával, mely a vog. *qln*-ban mutatkozik élénk. A szóvégi hangzó rövidülésével s érthető dissimilatióval, vagy talán a régibb hangállapotból folyólag (v. ö. magy. *ezüst*, votj. *azves*) mai *žd* helyett *st*, *st'*-vel, ugyane szó mása lehet az osszét *awžeste*, *awžist'* utótagja. Az előtagra nézve számba veendő az *EO. sēl-voz, nāwē-voz* «helles, weisses metall» kifejezés, továbbá az «ezüst»-nek finn *hopea* (észt *hobe*, gen. *hobeda*; vepsz *hobed*, liv *ōbdi*, *ūbdi*) nevezete, melyet SRÖGERÉN, TOMASCHERK és legutóbb ANDERSON (Wandl. 107.) a szkr. *qvētā*- «silber» (tkp. «licht, weiss» = av. *spaeta*-, pahl. *spēt*, ujper. *sipēd*, *sēfed*, *ispēd* «weiss») szóval hoznak kapcsolatba. Igen jól illenek ezek szerint az «ezüst» összetételnek mutatkozó osszét szavában az előtag «fehér, világos» értelme s talán nem is más az *awžē-st'*, *awžē-ste*, mint az előbb említett «plumbum» szónak a szkr. *qvētā*-, av. *spaeta*- szó másával egybekapcsolt jelzős kifejezése. Önállóan ugyan az av. *spaeta* nak egyértékese nem található az osszétban;

*) Talán kaukázusi eredetű ezen szó is, mint az osszét *andun* «stahl» és *arxī* «kupfer». V. ö. erre nézve: lák *dēuthi*, *dēath* (abcház *atsa*) «blei» s a hangváltozásra nézve: osszét *arxī*: tabasszárán *rogheh*, *rugh*, agul *ruq*, *rugh*, kürin *raq* «eisen» (?).

de kiindulva abból, hogy az eredeti *sp* hangesoport az összetéban többször *fs* alakban jelentkezik*) (pl. *āfsān* «eisen» = afghán *āspanah*; *yāfs*, *āfsū* «stute» = av. *aspa-*; l. HÜBSCHM. EO. 108.) s hogy ez magánhangzói előtétet vesz föl a szó kezdetén a tag. *āfsād*, dig. *āfsād* «heer» (= av. *spāda-*) szóban; megfontolva továbbá ehhez, hogy az av. *ae* diftongusnak szabályos megfelelője a tagauriban *i*, digoriban *ē*, *e* (u. o. 85.), végül hogy hangzó után az iráni *t* osszét megfelelője *d* (u. o. 97; v. ö. szkr. *sētu-*, av. *haetu-* «brücke» = osszét: tag. *χēd*, dig. *χēd* = magy. *híd*): arra jutunk, hogy az av. *spaeta-*-nak lehető mása az összetében éppen **āfsād* (tag.), **āfsēd* (dig.); illetőleg föltehető assimilatióval: **āwzēd*, **awzēd* volna. Valószínű ezek szerint, hogy a tag. *āwzēt* e helyett való **āwzēt*, **āwzēt*; vagy pedig a jelző szónak olyan szóvégi kopásával van benne dolgunk, mint az ujjersza nyelvjárásokban: kūsāni *esbēd*, *esbē*, kurd *sipē*, mindzsāni *supē* «weiss» (HORN 157.). Ha e magyarázat alapján helyes az osszét *āwzēt*, mint «fehér ólom» csak olyan összetételes kifejezés, mint az «arany»-nak osszét *sužarinē*, *sižarin* szava, mely alkotó elemeire bontva «tisza arany» értelmű (l. fentebb 14. sz.).

Bármiként álljon a dolog az osszét *āwzēt* eredetével, nem szenvedhet kétséget, hogy az átvétel innen, nem pedig megfordítva történt. Ha kétségtelenül iráni, illetőleg kaukázusi eredetűek a votják *zarīn* «gold», *kort* «eisen», *irgon* «kupfer», bizonyára ily irányban terjedt az *ezüst* ismerete is, azaz nem éjszokról délnek, mint SCHRADER és mások vélik, hanem délről éjszakra. Alaki tekintetben fontos körülmény, hogy a tag. *āwzēt* hosszú hangzóját sem a magy. *ezüst*, sem a votj. *azwēs*, zürj. *ezīs* nem magyarázhatják; ellenben könnyen érthető a rövidülés az utóbbi nyelvekben. Eredetileg -*st* végzettel kell fölvennünk a permi alakokat is azon szóvégi mássalhangzó-csoport-egyszerűsítéssel, minővel a votj. *śus* «wachs» viszonylik a képzős *śus-to* («mit wachs bestrichen, wächsern») alakhoz, a votj. *piś* «mehl» az upper. *piśt* «mehl» (mord. *puśto* «törött zab») megfelelőhöz s az elativus -*is* rag a birtokosragos -*istim*, -*istil* stb. bővülethez. A nominativus alakjának analogiai hatása okozza, hogy a föltett eredetű -*st* végzet az *azwēs*, *azwēs*-képzésekben sem mutatkozik: ugyanígy hangzik a szarapuli *śus-to*-nak kazáni változata is *śuso*-nak, birtokosragokkal pedig a szó mindenütt: *śusū*, *śusēd* stb. Mint már fentebb érintettük, nem

*) Az osszét *awzeste*, *āwzēt* itt föltett, régibb *zw* hangesoportú alakjáról tanúskodnak a votj. *azwēs*, vog. *āwēs* alakok, úgyszintén a magy. *ezüst*, melynek szókezdő hangzója, ha közvetlenül *w* következik utána inkább labialis (ö, ű) volna, mintsem nyílt *e*. Inkább vélhetjük, hogy a *w*-nek része van az *ezüst* második hangzójának alakulásában, bár ez *i*-vel (*ezist*) váltakozik.

gondolhatjuk azonosnak az *uzves*, *ozis* «zinn, blei» szó előrészét az *azves*, *ezis* «silber» szóéval; bár föl lehet tennünk, hogy eredetileg jobban eltérő alakok bennük analogiai hatás folytán egymáshoz közeledtek.

Nehéz kérdés, hogy miképpen vélekedjünk az itt tárgyalt «ezüst» szóknak az «ón, ólom» jelentésű vogul *ätwés*-, *atwés*-hez való viszonyáról. Tekintve hogy emitt, ép úgy mint a permi nyelvekben hiányzik az összetét *äwzist* vég-mássalhangzója, tetszetős lehet az a fölvetel, hogy az ismeretes vogul-osztják *s* (*z*) > *t* változással vog. *ätwés* = votj. *azves*. Ámde a permi jövevényszók a vogul-osztjákban nem a votjából valók; zürjén *e*-nek pedig nem lehet a vogulban *ä*, *ä*, *a* megfelelője átvett elemekben, bár *e* hangváltozás az eredeti szókincsben egész közönséges (l. NyK. 25: 172, 257—261. ll.). Ennél is nagyobb baj, hogy az ÉV. *ätwés* kondai változata: *ätkhwés*, *oqtkwés*, melynek *kh*-ja megvan a tavdai *ätkhuš* ejtésben is. Ebből ugyanis az derül ki, hogy az ÉV. *ätwés*-nek *tw* hangesortja *tkhw* (**ätkhwés*, **ätzwés*) egyszerűsítése s hogy a votják *azves*-hez való nagy hasonlóság csak újabb keltű. A KV. *oqtkwés* elemeire nézve már AHLQUIST mondott véleményt «Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen» értekezésében (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja VIII.) utalván a szamojéd *kues* «metall» s a tatár *ak* «weiss» szóra, úgy hogy *oqtkwés* mint összetétel ezt jelentené: «weisses metall». Nem gondolhatjuk, hogy valamely vogul fémnév a szamojédból került volna különösen midőn az osztjákban nem találunk megfelelőt; de joggal kereskedhetünk ott, honnan valószínűség szerint a szamojéd szó is került, t. i. a kaukázusi nyelvekben. Itt találhatók: abadzech *ghuče*, kabardin *gzuč*, *gzuš(s)*, šapszug *ghuče* «eisen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 57.), mely ha csakugyan a vogul *ätkhwés* utórészét teszi, az előrész az összetét *äwzist*-, *awže-ste* szóéval lehetne azonos (*ätkhwés* > **ätkhwés*). Ennél talán a zürj. *ozis*, votják *uzves* «zinn, blei» szók is megmagyarázhatók olyképen hogy az *azves*, *ezis* kezdő hangzói amott az utótag (kaukázusi *ghuče*, *ghuš*) hangzójához alkalmazkodva váltak *o*, *u*-vá, azaz: *uzves* > **uzv-rés*, **uzw-rus*, **äzw-rus* («weisses eisen»).* Így magyarázva az *azves*, *ezis* «ezüst» és *uzves*, *ozis* «ón, ólom» szavaknak éppen ma különböző részei lettek volna eredetileg közösek s ma (talán analogiai hatás közreműködésével támadt) egyező utótagjai eredetileg különbözők. Mint más eshetőség ujjmutató adatai számbajöhetnek a vog. *ätkhwés* magyarázatánál a következő kaukázusi adatok is: szvanét *tqvi*, mingrel *tq'via*, grúz *tqvia*, ingiloi *tqieč*, *tqrieč*, *tkieki* «blei» |

*) Vagy talán votj. *uzves* e helyett való: **urw-rves*; v. ö. összetét: tag. *ürs*, *urs*, dig. *uors*, *ors*, *vors* «weiss» (= av. *auruša* id.; HÜBSCHM. EO. 61.)?

avar *tuxij, thoxi, and tuši, karata toše, csecsenez daš id.* (ERCKERT u. o. 47.), melyeknél a *tkiehi, tuxij, tuši* alakok egybeazonosítása $s > h, \chi, j$ hangfejlődési menetet sejtet. Ily szó iráni (pl. összet-féle) révén magánhangzói előtéttel gyarapodva szintén mintája lehetett a vogul *ŋtkhwés*-nek.

99. Magy. *faggyú* «sebum, sebum; talg, ungeschlitt»; *faggyas* «sevosus, adipalis; talgig»; *faggyaz-* «sebo; mit talg beschmieren» (NySz.).

Osztják: SO. *polť* «talg» (CASTRÉN) | KO. *puťeň* «talgig» (PATKANOV: Irtysch-Ostjaken II: 92.).

< Pāzend *pað* = pahl. *pit* «fett» (HÜBSCHM. Pers. Stud. 84.) | ujper. *پیپ* (*péd*) «axungia, sebum» (= tör. *iç jari*)

«Farhang-i zehāngīri» régi szótárból idézve VULLERSNÉL (391. l.).

Elfogadva BUDENZNEK ama jól megokolt fölfogását (MUGSZ. 486.), hogy a magy. *fagy-gyú* utórésze az «inneres» jelentésű magy. *juh, gyuha* szó s a belőle képzett *faggyas, faggyaz-* olyan alakulat, mint az ugyancsak e *juh* szóval szerkesztett *szom-jú, szom-joh* mellett *szom-jas, szom-jaz-*: mindenesetre inkább fölvehető a *fagy*-előrésznek «kövér» értelme (*fagy gyú* = «fettes inneres»), mint a «megfagyott» (azaz: «keményebb zsír»)-féle, melyet neki BUDENZ Czuczor-Fogarasi MNySzótárát követve tulajdonít. Így a *fagy*-pontos mása a pāzend *pað* alaknak az árja elemekben is kimutatott ismeretes *d* (*ð*) > *l, ł* váltakozással (l. fönt az *ágyú* cikkben: 6. sz.), mely a SO. *polť* alakban is látható (*fagy-gyú* < **fal-gyú, *fal-gyú*). Ezen utóbbinak végzete nem lehet az IO. -*da* nom. verbalének (*menda* «gehend») változata, mint BUDENZ véli; hanem inkább *s* helyett való (v. ö. IO., SO. *ruť* «russe» = vog. *ruś*; SO. *sint, IO. sent* «lindenbast» = ÉV. *sěns*; IO., SO. *soret, sorot* «meer» = vog. *šāris*; IO., SO. *pať* «dreck» = ÉV. *poś, magy. fos*; *peta, peda* (grussformel) = ÉV. *paśü*; *peďar* «eberesche» = ÉV. *paśār* stb.) s talán egynemű képzés ezekével: SO. *lor, lor-t* «wurzel» = ÉO. *ler*, ÉV. *tār* és *tāres*: *sim-tārsēm* «szivem gyökere» (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 237.), a midőn *polť* e helyett való volna: **polś* < **polś* (v. ö. IO. *χont* «fieber», CASTR. és ÉO. *χoñs-*: *χoñs-* «krank sein»; AHLQV. *) Nem tartozik az IO. *polť*-hoz a vogul *polwés* «kerze», mint előbb hittem (l. NyK. 27: 138.); mert ezt, mint eredetileg «viaszgyertyát» egész hangalkatában jobban megmagya-

*) Figyelemre méltó PATKANOVNAK *puťeň* írása, melyből t. i. az sejtethető, hogy CASTRÉNNAK *polť* jelzésében a szóvég tulajdonképpen *ł*-féle hang.

rázza a tatár *balauz*, *balawéz* «wachs» szó (BUDAGOV I: 236.), a mint tényleg a pelimi vogulban: *pałwés-vuoç* «wachs» (*vuoc* «fett»); v. ö. zürjén *sis*, *sis* «licht, kerze», *gos-sis* «talglich», *jen-sis* «wachslicht, wachs» (*jen* «gott, heiligenbild») és votj. *šus* «wachs» (*šus-těl* «wachslicht»).

SETÄLÄ a magy. *faggyú*-hoz vonja (NyK. 26: 400.) a finn *maha-paita* «isterhinna (fetthaut)» összetétel ntórészét is; de ez talán csak a közönségesen ismert *paitu* «hemd» szó, vagyis *maha-paita* mint «bauch-hemd» képes kifejezés a has kövérjét burkoló irha («fetthaut») jelzésére. Az ugyancsak idevont s előbb (NyK. 6: 450.) BUDENZTől is egybetartozónak vélt lpF. *buoidde* (gen. *buoide*), *buoides* «pinguis, pingue; fett, speck», svéd-lapp: *Lule* *mu̯ite*- (gen. *mu̯eitē*), *mu̯ojtē* «das fett», *mu̯oites*, *mu̯oitak* «fett»; déli *mu̯oitie*, *mu̯itie* «speck», *mu̯oitika*, *mu̯oitku*, *mu̯oitke* «fett»; Enare-lapp *mu̯oide*, *mu̯oidak*, *mu̯oitak* «fett», orosz-lapp *mu̯ite*, *mu̯it*, *mu̯eji*, *mu̯ojt*, *mu̯jte* «fett, speck, ungeschmolzener talg» szó diftongusát a pāzend *pad* alak meg nem magyarázhatja. Helyesen jegyzi meg SETÄLÄ, hogy ez szókezdő mássalhangzójánál s hangzójánál fogva nem lehet a germ. **faita*(-z) = óskand. *faitr* mása, úgy mint t. i. ezt THOMSEN véli; de ép oly kevésbé valószínű az ő saját föltevése, hogy a lapp szó a finnból eredt, már csak azon oknál fogva is, hogy finn *paita* «fett, speck, talg» szó eddigelé nincs igazolva. Alkalmasabb lehetne e lapp alak magyarázatára az av. *pōidva*:- *anu-p*. «fett» (a vadkan, *varāzu* jelzője; JUSTI Hb. 21.), ha jelentése egész biztos volna. Vagy talán a szkr. *pī*-, *pi*- «schwellen, strotzen (bes. von fett od. milch)» = av. *pi*- «fett machen» ige *paya*- tövének valamely szerkezetével (v. ö. szkr. *payoda*- «milch gebend» BR. Skr. Wb. 4: 469.) volna itt dolgunk?

100. Magy. *falu* (plur. *falva-k*) «vicius, colonia; dorf» (*Huten-folua*, *Chezfolua*, *Adryanfalva* régi oklevelekben; NySz.). — *fal*, *fa* id.: *Betlenfalva*, *Só-fala*, *Agyag-fala*; *betlenfali*, *sófali* stb. (Székelység), *Apát-fa*, *Boldog-fa*, *Mike-fa* stb. (Zala-m.); *fal-nagy*, *fol-nagy* «villieus; verwalter» (NySz.), «*falu* bírāja; dorfsrichter» (MTsz.). — *falus* «paganus; possessionatus; dorf-; mit gütern begabt» (NySz.); *falus-bíró* «*falu* bírāja»; *falusi* «villieus, paganus»; *faluz*- «circumeo pagos; die dörfer besuchen» (NySz.); *falul*- «a szomszédban jár és soká odamarad» (Csik-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *paul*, KLV. *počl* (tő: *pačl*-), ALV. *pōl*, KV. *poul*, pōul, PV. *powčl*, TV. *pačl* «dorf»; *pauliñ*, KLV. *pačliñ*, KV. *pouliñ* «dorf-; vom dorfe stammend».

Osztják: ÉO. *pōrol*, *pūrol* «ansiedelung, dorf» (AHLQU.) | IO.

pūgot, SO. *pūgol* (CASTRÉN), KO. *pūxēt*, VO. *puxēl*, VJO. *poxēl*, középböi *puxēl*, *puwēl* id. (PÁPAI).

< Ujper. *pahlū*, *pehlū* «stadt» (a Sahnāme-ban s a Farhang-i ſehūngīrī régi szótárban); innen: arab: *faḥlū* «stadt» (HORN 76.); «nomen urbis in confinibus Indiæ; nomen regionis a qua lingua! pehlevica nomen duxit; بهله provincia urbium وری اصفهان, et دینور; *pahlu(v)ānī* «urbanus; dialectus urbanus; lingua antiqua Persarum» (VULLERS 385.). Eredeti jelentés szerint ujper. *pahlū*, *pehlū*, māzandarānī *pālī*, gelānī *pālū* (> balūčī *pahlī*, kurd *pāl*), pahl. *pahlūk*, *pahrūk* «seite, rípe» (HORN 76; HÜBSCHM. Pers. Stud. 44.).

Ha számbavesszük, hogy a magy. *vár*, *várda*, vogul-osztják *ūs*, *voš* «stadt», zürjén-votják *gort*, *gurt* «dorf», a *ház* és egész rokonságn, valamint több más e fogalomkörbe tartozó szó árja eredetű: bizvást kereshetjük itt a *falu*-nak és társainak is származásterületét annál is inkább, minthogy igen csekély értelmi különbözéssel egész pontosan egyező szó találkozik itt az ujperzsa volta mellett is igen régi *pahlū* szóban,*) melyet a *falu*-val már MÁTYÁS FLÓRIÁN egybevetett (Nyhas. 11; Észrev. 48.). Megjegyzendő, hogy a magyarban a *falu* az egyetlen genuin nevezet a társas letelepülés folytán támadt lakosoportokra; mert a *váras*, *város* már jelzős kifejezés, t. i. e helyett való: «váras hely», esetleg «váras falu». A vogul *paul* sem kisebb terjedelmével különbözik az *ūs*-tól; sőt ellenkezőleg némely *paul* (pl. Jānī'-*paul* az éjszaki Szoszva forrásvidéken, vagy Xq̄rēm-*paul* a Szigva mellett) nagyobb mint akárhány *ūs*. A különbség itt csak az, hogy az *ūs*-ban erődféle alkotmányok vannak, vagy voltak, míg a *paul*-ban nincs ilyes; tehát a *paul* valamely *ūs*-nak védelmi vidékébe tartozik, épúgy mint a *falu* a városnak. Ezen «vidék, tartomány»-féle jelentés a *pahlū* eredeti «seite» értelmének természetes fejleménye; a *pahlū* első sorban a *šahr*-nak, vagyis a «város»-nak (= óper. *χσάδρα*-, av. *χσάδρα*-, pahl. *šatr*, päzend *šahr* «reich; land»; l. HORN 167.) «oldala, tája, melléke» s ezen réven egyszersmind a város egész területének kifejezője. Alakilag a magy. *falu* egészben a perzsa *pahlū*, tehát nem dimin. -m képzős, mint BUDENZ vélte (MUGSz. 483.). A magy. *falu*, *fal* a *pahlah* (پهل) változat nyomán érthető; *Sófalu*,

*) Kevésbé találó egybevetés volna a szkr. *palli*- «ein kleines dorf, insbes. eine ansiedlung wilder stämme» (BR. Skr. Wb. 4: 595.), melyből az osztj. *pōyol*, vog. *paul* alakok meg nem magyarázhatók. Figyelemre méltó azonban UHLENBECK megjegyzése (EtWb. 160): «wahrscheinlich aus einer nicht-arischen sprache Indiens entlehnt».

Agyagfala alig lehet «sónak falva, agyagnak falva», hanem csak: *só-falu, agyag-falu*, úgy mint *Sóvár* (mely mellett nincs: *Só-vára*). A *hl* > *l* megfelelés olyan mint a *csöröl-* szóban a *zr* > *r* (l. fönt 73. sz.). Az osztják *pəzəl, puzəl* alak, melynek a többi vogul-osztják változatok csak fejleményei, a perzsa *hl* hangcsoport előrészének erősült mását mutatja. Hasonló esettel találkozunk az ÉV. *may-* (nomin. *ma'i*, adj. *mayiñ*) «honig» = ÉÖ. *mavé*, IO. *mag* (talán helyesebben: *may?*), KO. *meü* szóban, mely a mordv. *med*, magy. *méz*, finn *mede* (nom. *mesi*) s ezek eredetije az av. *mađu-*, szkr. *mádhu-* «honig, met» tanúsága szerint *γ*-jét eredetibb *δ*-ből fejlesztette, közvetlenül bizonyára *h* átmeneti hang révén, a mely *δ*—*h* változás a pázendben és ujperzsában egészen közönséges (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 198.). Más ilyen eset az ÉV. *a'ir* (= **aγer*), PV. *a'ir* (= LV. *äir*, TV. *aur*) «euter», melynek hangzóközi *γ*-je a mordv. *odar*, cserem. *vodar*, *radar* (= zürj. *röra*, votj. *vera*, *vera*) «euter» = szkr. *ūdhar*, gör. *οὐδωρ* egyezések vallomása szerint szintén *δ* > *h* előzménynyel alakult (l. NyK. 27 : 158. l.). Megjegyzendő, hogy HÜBSCHMANN szerint (Pers. Stud. 44, 207.) az ujper. *pahlū-* is óperzsa **pariđu-* (< iráni **parsu-*: av. *peresu-*, szkr. *parəṇ-* «rippe») előzményből felett a szokásos *θr* (= *hl*) metathesis-sel s így a hangtörténet a föl sorolt adatokban egészen egyenemű. Vegyük itt tudomásul, hogy ugyane szó alapja az óperzsa *Parθava-* «Parthien», gör. *Πάρθοι* : : ujper. *pahlav* «Parthien», *pahlavī* «partisch» (örmény *Paklar*, *Pathar* «Parthien, Parther», *pahlavik*, *pahlavik* «parthisch») tartomány- és nemzetneveknek (HÜBSCHM. Pers. Stud. 207.), mi azt jelenti, hogy a mi *falu* szavunk s a *párthus*, *pehlevi* nevek egyazon tö különböző alkalmazású sarjai.

Az itt tárgyalt ujper. *pahlū* (= *pahl*, *pahlūk*) képzőtlen alaprészének mása lehet az eredetibb «seite» értelmet tükröző magy. *fal* «paries, murus; wand, mauer» (*fő* Gömör-m.; MTsz.) szó is. Hogy a «wand» kifejezésére «seite»-féle szó alkalmas, mutatják az ÉÖ. *χῶτ-πυῖγέλ* «wand» (tkp. «haus-seite»; *πυῖγέλ*, *πυῖγέλ* «seite»; ANLQ.) s a votják *bord* «wand» (*korka-bord* «hauswand»; *bord-dor* «wand»; v. ö. *berdün* «nehen, bei», tkp. «auf der seite»), zürj. *berd* «wand» (*berdün* «bei, an», *berdö* «an, zu»). Külömben a tájnyelvi használatok még mutatják is az eredeti «seite» jelentést, így: az *edény fala*: «hordó dongája» (Háromszék), *ruha fala* «külső színe a ruhának» (Baranya-m.), *kerék fala* «a kerék külőire kereken körül ráhúzott fák» (Székelyföld), *fal-fu* «keréktalp», *falaz-* «összeállítja a hordó dongáit: talpakat rak a kerék külőire» (MTsz.). BUDENZ tudvalevőleg ugyancsak eredetibb «seite» értelem alapján magyarázza e szót s a magy. *fél* (acc. *fale-t*) «seite; halb» mélyhangú másának tekinti (MUGSz. 491.). Ámde figyelembe jön e pontnál, hogy míg emitt a hosszú hangzó (úgy mint a vog. *pāl*, *pāl* «hállte, seite», IO. *pēlek*, SO. *pēlek*, *pēlek*, cserem. *pēle* id. megfele-

lökben) meg van őrizve, a *fal*-nál ennek semmi nyoma, holott emitt a hosszúság még inkább volna elvárható, mintán a vélt osztják egyezés (ÉO. *pūngel*, SO. *poñal*, IO. *puñat* «seite») szóközépi *ng*, *n* mássalhangzói elemet tartalmaz (v. ö. ÉO. *ñonēl* «schleim, rotz» = magy. *nyál* «schleim, speichel»). Inkább gondolható ez idézett osztják szó magyar másának a faj «geschlecht, art, gattung», úgy mint a finn *puole-* «halb, hälfte; seite» az ily alkalmazásokban: *mies-puoli* «sexus masculinus», *vaimo-puoli* «sexus femininus», *juoman-puoli* «getränke» (italfajta; l. BUDENZ: MUGSz. 487.), a midőn a *j-t* *ri* helyett valónak magyarázhatjuk, mint a *máj* (= ÉO. *mūgoļ*, SO. *mūzēl*, *mūghēl* «leber» = ÉV. *majt* id.), *ujj* (= ÉO. *jūgoļ*, SO. *jōgoļ*, VJ. *joghēl*, FO. *javoļ* = ÉV. *jgut*) és *ujj* «manica» (= ÉV. *tajt* id.) szavakban*) (l. NYK. 27: 148—150. ll.).

A «seite» értelmű magy. *fal* szóhoz csatlakozik a diminutív képzős magy. *falka*, *fóka* «pars» szó is: «frustum, frustulum, portio, offa, crustum; pars; teil, stück» («Ew batgya ymmar el ment az wton egy *falka fewldet*» ÉrsC.; «az városbeli emberek kísérek ki az városból egy *falykáig*» = «egy darabig»; «erős viadalt tartának egy *falka fdeig*»; «jó *falkaig* vezteg alla» = «jó darabig» VirgC.; NySz.); «rész; teil» («a gabonának egy *fókját learattuk*»; «egy *fókjá vetésemet elverte a jég*»; «a búzámnak egy *fókját eladom*»; *falkáz-* «egyenlő részekre oszt, darabol» MTsz.). A «pars» jelentés itt ép oly fejlődés, mint a *fél* «seite» (*jobb fél, bal fél*) szónak «dimidius, dimidium» s ugyancsak «pars» értelme (pl. «Ez vylagnak kewlewmb *juleet* meg yegezette: partes orbis varias» EhrC.; NySz.). További fejlődés a «pars» alapján a «cohors, catterva; schaar, horde» és «acervus; haufen» jelentés (pl. «elől talál tégedet a prophetáknac egy *falkaia*»; «jó *falka hadat* hagyta»; «egy *falka levél*»; NySz.). Az időre vonatkoztatva az «oldal» értelmet az «oldalt eső»-ből «mult, minapi» értelem fejlődik, így: *fóka esztendő*: «mult év» (Baranya-m.); *a falka esztendőben*: «az alig múlt esztendőben» (Karczag); *a falkában* (Hajdú-Szoboszló), *a fókába, a fókán* (Csallóköz): «a minapában, nemrégiben» (MTsz.).

Mint SZARVAS GÁBOR kimutatta (Nyőr 20: 529—532.) ezen *falka* szóval összefügg a magy. *folt*, melynek régi jelentései: 1 «portio, pars; stück, teil» (pl. *mynd fottra szaggataa az orozlanth* JordC.; egi teknőt el töröt, zent Benedök veuc ah ket *foltiat* a

*) BUDENZ a magy. *faj* szót a Porov-féle kondai vogul Máté-evangelium *zajer puz* «лукавый родъ» («listiges geschlecht») adata alapján magyarázza; de az itteni «родъ» értelemben vett *puz* szót közlőim nem igazolhatták. Talán az osztják *poz* «sohn» szó tévedt itt a fordító tollára, kinek szülőföldje Nachraesiban éppen a kondai osztjások földén volt s ki ennél fogva kétség nélkül osztjákiul is jól tudott.

tehenőnek DebrC.); 2. «supplementum, appendix; assummentum, additamentum; zusatz; flicklappen» (pl. *köntösnek fottya*); 3. «grex, agmen; herde, schwarm, horde» (pl. *a rúcoknak egy foltyát megveré; egy folt őret, nyaj juhok ki ne merjen haytani*); 4. «macula; flecken». Szintígy jelent ma is a nép nyelvében a *fol*t «falkát, csordát, csapatot» (Hajdú-, Szilágy-m.); sőt ép úgy mint a *fal*, «keréktalpat» (Baranya-m.; MTsz.). Hangzójával a *fol*t úgy viszonylik a *fal*, *falká*-hoz, mint *holt*, *volt* a *hal*-, *val*-tőalakokhoz. Tudva azt, hogy az upper. *pahlū* óper. **parðu*- előzményből fejlődött, vajjon nem tekinthetnők-e az egész *fol*t szót a közvető **palðu*-alak képviselőjének, azaz egy oly régibb iráni dialektus hatásának, mely a később újból átvett *pahlū* szót még régibb hangalakjában ejtette. Így elemeiben a *fol*t azonos volna a magy. *part* szóval, mely tulajdonkép szintén a *pahlū* régibb alakját tükrözi (l. alább). Úgy is van — mint ez összefüggést már Szarvas kiderítette (Nyör 20 : 531.) — a *fol*t, *fót* szóval egészen azonos «supplementum, appendix, additamentum; zusatz, anhang» jelentéssel PÁRIZ-PÁPAI szótárában *pót*, melyből ma közkeletű igei származék: *pótol*-«suppleo, compenso».

no. pti
plati. e
per. f
ka
(Draus)

101. Magy. *farcsok*, *farcsik* (*forçok* MünchC., *forchik* Heltai, *farczika* Moln. Alb.; *forcsok*, *farcsuk* Székelység, *farcsika* Csallóköz) «uropygium; coxa, coxendix; lumbi, femur; hüfte, bürzel, der hintere» (NySz., MTsz.); *diszno farczikája*: perna (Moln. Alb.); *farcsokos*, *farcsokoló* «félrejáró farú» (Székelység; MTsz.).

Finn *pursto*, *pyrsti* «cauda (piscis, v. avis)», *pyrstö-tähti* «cometa» — *persee-* (nom. *perse'*) «natis, podex» | észl *perse* «podex; hinterster od. unterster teil, boden, grund, ende» | vepsz *perseh*, liv *pérz* id.

Cserem. *poč*, *pöč* «cauda», *puš-proč* «gubernaculum»; *počes* «post, a tergo, postremo» (NyK. 4 : 408.); *počrulo* «kreuz eines menschen od. tieres (мечетей); Трој.). — *pošte* «post, a tergo» (NyK. u. o.), *pošteke* «nach, hinten, rückwärts (послѣ, востѣхъ, позади); Трој. 47.) | cserm. *pač* (Troj.), *paš* (Castrén) «cauda», *pačes* «postremo». — *pašte* «post, a tergo», *pašténge* «postremus», *pašténgeš* «postremo» (NyK. u. o.).

Zürjén *böž* «schwanz, schweif, schleppe, hinterteil; überrest, nachbleibsel»; *böž-vil* «ende des rückgrats»; *böžu* «geschwänzt, schwänzig; hermelin» (Wied.) | permi *biž* «schwanz» (Genetz OP. 29.) || votják *biž*, Kaz. *bež* «schwanz, schweif»; *bižo*, *bežo* «schweifig, geschwänzt», *bižok kiži* «komet».

< Szkr. *pr̥sthá-* (nom. -ám) «der rücken der tiere, als der hervorragende (= *pra-stha-*), rücken des menschen; bergrücken, gipfel» (GRASSEM. Wb. 860.). || av. *paršti-*, pahl. *pušt*, ujper. *pušt*, kāsānī, māzēndārānī *pašt*, kurd *pišt*, zaza *pašt*, vakhi *part*, balūči *p'ut* «rücken», afghán *pušt* (perzsából való jövevényszó) id. (HORN 71; HÜBSCHM. Pers. Stud. 42.).

Ha elfogadva BUDENZ és SIMONYI magyarázatát (MUGSz. 497, Összeh. Alakt. 238, Tüz. MNY. 544.) a *farcsik*, *farcsok* szót -*csik*, -*csok* képzővel egyenesen a *far* «der hintere, hinterbacken, hinter-teil» származékának tekintenők, ez a maga nemében egyedül álló képzés volna, mely más réginek igazolható szón elő nem fordúl. Nincs is szükségünk e kivételes magyarázatra; mert mint az idézett rokon nyelvi adatok mutatják a *cs* a tőhöz tartozik s a képző tulajdonkép olyan, mint az árja eredetű *faz-ék*, *faz-ok*, *faz-ik* szóban, vagyis a szó így tagolandó: *farcs-ok*, *farcs-ik*, mely utóbbi mellett az ujjabb keltű *farcsika* a *ládiika*, *pálczika*, *csésziike* stb. analogiájára alakult. Jól egyezik az ekkép kiváló alapréssz a zürjén *bőž*, votj. *biž* szóval, melynek *ž*-je *rž* (*rš*) egyszerűsítése, a mint a finn *perse'* megfelelőből is látható (v. ö. e hangváltozásra nézve: NYK. 25: 61. s alább a *fereg* cikket: 110. sz.). Ugyanilyen alakulat a zürj. *bőž*-től elválaszthatatlan cserem. *poč* (e b. < **porš*), mely mellett az adverbialis *pošt-ek*, *pašt-ek* alak a finn *pursto*, *pyrstö* szóban jelentkező *t* elemet is föltünteteti, a hogyan e tényt (a cser. *košt* - «fájni» = cserM. *karšt* id. analogia fölemlítésével) már BUDENZ is magyarázza.

Gondolhatjuk-e merő véletlennek, hogy a finn *pursto* alakilag oly hiven egyezik a szkr. *pr̥sthá*-val a midőn a jelentések is oly közel állanak egymáshoz? Az a tény, hogy mellette magashangú *pyrstö* változat is található, csak megerősítheti ama fölfogást, hogy itt ősi árja átvétellel van dolgunk; mert tényleg egy szkr. *pr̥sthá*-féle alakból egyaránt fejlődhettek, mint változatok, az első szótagban *u* és *ü* hangzók. Elfogadva az árja eredetet, a cserem. *pač*, *poč* és magy. *farcsok*-k hangzóikkal az av. *paršti-* alak előzményére valának, míg a finn *perse'* és zürjén-votják *bőž*, *biž* az árja jövevényszavakban ismeretes *a* ~ *e* (*ö*, *i*) hangmegfeleléssel jelentkeznek. A régi iráni -*ršti* végzethől (pl. *ršt* alakulat révén) könnyen fejlődhetett a magyarban *rč*, a zürjénben és votjákban a szabályos szóvégi egyszerűsítéssel (l. fönt az *ezüst* cikkben: 98. sz.) *rž* (*rš*), illetőleg ebből *ž*, végül a finnben *rs* (< *rš*). Abból hogy a *pursto* alakban megvan a *t* elem, míg a *persec*-ben hiányzik, az következtethető, hogy amaz más viszonyok közt került átvétel (pl. = szkr. *pr̥sthá*-). A cseremiszbén ugyanilyen kettős alakot mutatnak a *pač*, *poč* s más részről a *pašte*k, *pošte*k adverbiumok. Igen hasonló-

tanak az előbbihez a kurd *bōč* «vogel-, od. fuchsschwanz» (TOMASCH. Pam. 783.) és örm. *poč* «schwanz», melyekkel STACKELBERG a zürj. *bōž*, votj. *biž* alakokat egyezteteti (Irano-fin. Otn. 4.) kétség nélkül hibásan.

De föltehetjük-e, hogy a magy. *farcsok* és *far*, *farok* szók alakjai és jelentésbeli találkozása merő véletlen műve? A magyarban mindenesetre kivéve a sajátyszerű *-csok*, *-sik* képzést, mi sem szólhat a családósítás ellen; de ha figyelmesen nézzük azon rokon nyelvi megfelelőket, melyekkel BUDENZ a magy. *far* szót egyezteteti (MÜGSZ. 495.), az eltérést lényegesebbnek találjuk. A déli vogul *päri*, (igekötői alkalmazásban) *pär* «zurück», az IO. *pira* «zurück», *pirma* «hinten, nach, nachher», *piretta*, *pirivet* «von hinten», zürj. *bör*, votj. *ber* «das hintere», *berin* «hinten, nach», *beris* «von hinten, hinten nach» s a finn *perä* «pars postica, extremum v. infimum rei», *peräin*, *perästä* «nach», észt *perä*, *pära* «hinterteil, das hinterste, letzte», *pärast* «nach» nem jelölnek testrészt, úgy mint a magy. *far*, s ezenkívül mindannyian magashangúak. Már ezen utóbbi körülmény, t. i. a hangrendi váltokozás sejteti az idegen eredetet s tényleg találkozik az úrjában az eredetinek föltehető helyzetjelölő («pars extrema») értelemmel jól egyező szó, u. m.: szkr. *pāra*- «entfernter, ferner; ferner gelegen; fernst, äusserst; der vordere, voranstehende, erste (einer reihe); der frühere (zeitlich); der äusserste, höchste, trefflichste; (adverb. *paré*) fernerhin, künftig»: *pārā* (praposa.) «fort, weg, über» stb. (GRASSM. Wb. 779, 782.), av. *parā*-, *para*-, pahl. *par*-, npper. *per*- (præfix.) «vor, weg»; av. *paro* (adverb.) «vorher, zuvor, früher» (HORN 65; GEIGER Hb. 277.), melyekkel ANDERSON is egyezteteti a finn *perä*, magy. *far* stb. szókat (Stud. 235.). Hogy a finn-magyar szavak a «pars extrema» alappjelentést általában «pars postica» értelemben fejlesztették, olyan eset, mint midőn a vogul *pänk* «kopf» szónak megfelelő votják *puñ*, *pum* nem «anfang», hanem éppen ellenkezőleg «ende, grünze» jelentéstől (v. ö. *pum*-ak «endlich, zuletzt», *puñaz* id.). Külömben is igen gyakran váltakozik a «vissza» jelentés az «elő»-vel (l. BUDENZ MÜGSZ. 586—587. ll.). Így fogván föl a dolgokat a magy. *far* nem jelent többet, mint a *mög*, vagyis eredetileg elvont helyzetjelölő szó; nem a *szekér*, v. *hajó fara* az átvitt alkalmazás, hanem az, midőn a *far* szót «podex», vagyis testrész értelemben használjuk. Ezzel szemben a *farcsok* igazi testrészt, még pedig «hátat, hátrészt» jelentő szó, melynek rokon nyelvi megfelelői a *far*-étől különböznek.

102. Magy. *fasz* «penis, membrum virile».

Lapp: Svp. *puoča* «penis, membrum genitale virile» (BUDENZ: MÜGSZ. 498.) | kolai *pčč* «das männliche glied» (GENETZ Wb. 127.).

< Szkr. *pásas-* (nomin. *pásas*) «das männliche glied», *pas* (fem.) «schamgegend» = gör. *πέος* «penis» (BR. Skr. Wb. 4 : 614.), melyekkel még a latin *pēnis* (< **pesnis*), litv. *pīsti* «coire», gör. *πόσθη* «penis», középfelelém. *visel* «männliches glied», ófelel. *fasel* «junges, nachkommenschaft» szókat veti össze UHLENBROCK (EtWb. 161.).

A hangzóközi lapp *c ~ s* hangmegfelelés más példái: lp. *uce*, *uēcs*, *uce*, *uces* «parvus» = finn *vähä*, vog. *viš* id. | lp. *meče* «remotus», *mečen* «procul» = magy. *mesz-sze* (L. MUGSz.).

103. Magy. *fazék*, *fazok* (*fazik*, *fazik* Tiszántúl; *fazak* Szilágy-m., Csik-m.) «olla; testa, testaceum fragmen; topf; vas-fazék «cacabus, cucuma, lebes; eiserner topf»; hús-fazék «olla carnis; fleischtopf»; *fazékas*, *fazokas* (Szatmár-m.; *fazakas* Szilágy-m.) «ollarius, faber vascularius; töpfer». — *fazécska* «ollula; töpfchen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pūt*, LV., PV., KV. *put*, TV. *pot* «kessel»; ÉV. *rakt-pūt* «irdener topf», *suli-pūt*, KV. *sul-put* «topf von gusseisen (уружен)»; ÉV. *hol-pūt* «frühstück», *χātél-pūt* «mittagmal», *it-pūt* «abendmal».

Osztják: ÉO., IO., SO. *put* «kessel», *put-vqχ* id. (AHLQ., CASTR., PÁPAI).

Cserem. *pot*, cserM. *pat*, *pad* «kessel» (NyK. 4 : 408.).

Finn *pata* «olla, cacabus; topf, gräpen» | vepsz, liv, karjalai *pada* «irdener od. eiserner topf» | észl *pada* (gen. *paa*, *paja*) «gräpen, eiserner kessel, kochtopf» | vót *pata* «irdener krug» (SETÄLÄ: NyK. 26 : 404.).

Lapp: Fm. *patte* (gen. *baite*) «olla» | Svlp. *pate*, *päti* id. (u. o.)

< Szkr. *puṭa-* (nom. -as m., -am n.) «trichterförmiger, ausgebauchter, hohler raum; falte, tasche»; *puṭa-grīva-* «butterfass, ein kupferner topf» (*grīvā-* «hals, nacken; hals eines gefässes»; BR. Skr. Wb. III : 754—5.). — Ujper. *پوتہ* «receptaculum, horreum, thesaurus; catinus liquatorius»; innen: keleti török *pota* «vase en terre creuset» (BARBIER DE MEYNAUD I : 413.), azerbajdsán *puta* «gefäss, tiegel (сосуд, тигель»; BUDAGOV I : 273.).

Már THOMSEN utalt rá (Berör. 146.), HALÁSZ IGNÁCZ pedig részletesen kimutatta (Nyör. 22 : 193.), hogy az idézett finn-magyar adatok nem lehetnek az európai nyelvek hasonló szavainak (svéd *potta*, önörd. *pottr*, dán *potte*, alnémet, angol, francia *pot*, litván *pūdas*, lett *puks* »topf« stb.) átvételei. A finn *pata* töhangzója nem lehet a litván *u*-nak, sem a svéd *o*-nak megfelelője; szintígy nem egyezik a *d*-vel váltakozó *t* a svéd *tt*-vel s a végzet nem a litván-lett alakokéval. Azon körülmény, hogy a szó társai a vogul-osztjában s régi jellegű hangmegfeleléssel a magyarban is előfordúlnak, kétségtelenné teszi eredetiségét a környező nyelvek hasonló szavával szemközt. Másként mutatkozik a dolog, ha a magy. *faz-ék*-nak s másainak viszonyát az árjaságban található hasonértelmi szóhoz vizsgáljuk. Homályos ugyan a későbbi (nem védai) szanszkritből igazolt *puta*- és ujjperzsa *puta* eredete; de hogy e szó egyenesen »edény« értelemben élt e nyelvkörben, mutatja a perzsa szóhoz fűződő »catinus liquatorius (olvasztó tál)« jelentésen kívül az innen került*) keleti török *puta*, *puta* szónak »gefűss, tiegel« értelme. E szanszkrit-perzsa *puta*, *puta* alak úgy viszonylik a magy. *fazék*, *fuzok* alaprészenek hangzásához, mint a kései szkr. *kuta*- »hűtte« szöve a magy. *haz-a*, *haz-ül*, *ház-éhoz* (l. e. cikket alább); de valamint emitten nem a szkr. alak, hanem az av. *kata*-, ujjperzsa *kaduk*, *ked* nyomán szabályszerűen következtethető régi összetétele **kud* változat szolgál a magy. hangkép magyarázatának alapjául, úgy kell fölvennünk a jelen esetben is, hogy a vogul-osztják *pūt*, *put* alakokat megértető *puta* mellett volt a finn-magyarsággal egykor érintkezett árja területen az av. *kata*-éhoz hasonló viszonylással **pata*, **pad* változat is, mely ismét a magy. *faz-ék*, finn *pata*, cserem. *pat*, *pad*, *pot* megfelelőknek lehetett mintaképe. Kérdés csupán az, hogy ki tudjuk-e tényleg mutatni az ily **pata*, **pad*-féle hangzatnak a nyomát. Minthogy az árjaság terén tudtommal ilyen alak ma nem igazolható, annak keresésére azon nyelvkörökhöz fordulhatunk, melyek az árjaság hatásának ép úgy területei voltak a hajdankorban, mint a finn-magyarság. Ilyenek tudvalevőleg a törökség és kaukázusi nyelvek, melyekben csakugyan találunk kérdésünket megvilágító adatokat, minők: agul, tabasszarán *batil***) »gusseiserner kessel« (ERCKERT:

*) Hogy a törökkel szemben az árja megfelelő eredeti, mutatja a szkr. *puta* általánosabb »ausgebauchter, hohler raum« értelme, melynek a török »gefűss, tiegel«-féle csak szorosabb körre vont alkalmazása.

**) V. ö. a végzetre nézve az *agár* és *bojár* szók magyarázata kapcsán (l. fönt 2. és 37. sz.) tárgyalt kaukázusi -li, -l képzőt, valamint a következő adatokat: tabasszarán *kakul* »baum«; rutul

Kaukas. Spr. 90.), továbbá a szkr. *t* ejtéséből, illetőleg eredetéből*) könnyen érthető hangmegfeleléssel: tör. *bardak*, *bardag* «krug; lehmtopf (кувшинъ; горшокъ глиняный); Вудков I: 252.) | kaukázusi: avar *pard-či*, udi *pard* «wasserkrug, trinkgefäß» (ERCKERT: 93, 141; v. ö. a képzésre nézve fönt a *bogár* szó czikkének jegyzetét), melyek mellett egyenesen a törökből való avar *bardax*, lák *burdak* id. (az utóbbi talán valamely kaukázusi tatár nyelvjárásnak u tőhangzós változata alapján; ERCK. 141, 139.). Ezen alakok nyomán föltehető a votják *purt-i*, zürj. *pört* «kessel» szónak is összefüggése a vog. *püt*, *put* szóval olyképpen t. i. hogy amaz a szkr. *puta* (< **purta*), emez a perzsa *puta* alakot tükrözné. Az eredetibb «tartó, kivájt üreg»-féle jelentés alapján ide tartozónak látszik még: votj. *purtäs* «scheide, futteral; hülse, schote», zürjén *pörtas*: *si-p*. «samengehäuse».

Érdekes analogiája az itt tárgyalt hangviszonylásoknak mutatkozik a magy. *nád* szó kapcsolataiban, melyek közt a *nád*-dal szorosán egyező szkr. *nadā-* (=gabrī*nad* id.) mellett **narda* (=gör. *νάρδος*) helyett való szkr. *nadā-* «schilfrohr» külön alak találkozik (l. alább). Az előbbi szkr. *nadā*-val azonos a mordE. *nudej*, *nude*, mordM. *nudi* «schilfrohr; schilfrohrföte» csupán azon eltéréssel, hogy — épúgy mint a magy. *ház*, IO. *γāt* «haus» és mordv. *kudo*, egyezésének esetében — emitt is a szkr. *nada*, ujer. *nad* alaknak valamely régi írja nyelvjárársbeli u tőhangzós változata szolgálhatott mintaképül. A finn *pata*, cserem. *pad*, *pat*, *pot* szavaknak

γuk id. (ERCK. 44.) | tab. *rugh* és *roghe*l «eisen»: agul *rugh* id. (u. o. 57.) | agul *γur-cil* «ratte» = karata *γερκλχοα*, farkun *qurka* «ratte» + mingrél *douli* «maus», mely utóbbi a kabardin *γγgho*, *zug*o, kapszug *ego* «maus» útmutatása szerint képzés.

*) A szanszkrit lingualis *t*, *ṭ*, *ṇ* hangokban, mint WHITNEY-nek fönt (93. l.) közölt meghatározásából következik, némi *r*-hang hallik, a miért is pl. a szkr. *ṣakata-* «karren, wagen» másai: magy. *szekér*, SO. *liker* («schlitten»), v. ö. agul *čukar*, *čugar* «zwei-rädiger karren» (ERCKERT: 88.). Világosan *rt*, *rd*, *rn* hangesoportokból való a szkr. lingualis ezekben: *kātā-* «grube, tiefe» = *kartā-* «grube, loch» (a *krt-* «schneiden» igéből; l. GRASSM. Wb. 322.) | *kaṭuka-* «scharf, beissend (bes. von geschmack)»: v. ö. szkr. *kart-* «schneiden» | *nadā-* «schilf, schilfrohr» = **narda*: perzsa: görög *νάρδος*, lat. *naridus*, héber *נָרְדָּן* (l. HORN 237; HÜBSCHM. Pers. Stud. 103; GRASSM. Wb. 705.) | *kāna-*, *kānā-* «ausgestochen, durchbohrt», ebből: *kar-* = *gar-* «verletzen, verwunden» a partis. -*na* képzővel (GRASSM. Wb. 322.) | *panate* = *parvate* ettől: *pan-* «einhandeln, eintauschen, kaufen» (GRASSM. Wb. 760.). V. ö. szkr. *hēda-*, *hēdas-* «zorn», *hūd-* «zürnen» és szkr. *hrd* «herz» (mint LV. *šimiñ* «zornig», *šimt-* «zürnen» ettől: *šim* «herz»).

ezek szerint föltehető iráni **pad* (<**pata*; e mellett: **parta*) eredetijéhez képest a magy. *faz-ok*, *faz-ak* iráni alapú képzés, olyan mint az *üstök* (v. ö. szkr. *stūkā* «locke» ettől *stī-* «gekräuselter haar»; GRASSM. Wb. 1593.), *méreg*, *üveg*, *beteg*, *bulog* stb. szavaké; sőt magát a *faz-ék* változatot sem tekinthetjük magyar területen végbement fejleményének, hanem az árja *-aka* (pahl. *-ak*) végzet iráni nyelvjárásokban gyakori *-ák* alakulata másának (v. ö. pl. összetét *zimäg*, *zumäg* «winter»: av. *zima-*, szkr. *kīma-* id.; összetét *valjäg* «frühling»: av. *vañri-*, pahl. *vañr* id.; ossz. *baräg* «reiter» = pahl. *bārak* «reittier», sangl. *worak* «pferd»; upper. *pušek*, *pōšek* «katze»: sighni *paš*, balūdi *pūš* id.; *pūpek* «wiedehopf»: *pūpū*, *pūpe* id. stb.). Sejthető, hogy az egész *fazok* szónak egyértékese a magy. *bádóg* szó, mely az ország több vidékén «bádógból való kisebb fajta víz meregető és ivó edényt» jelent (MTsz.), úgy hogy közönséges «blech» érteleme — az eszköz nevének azon anyagra való átvitelével, mely általa válik először ismeretessé — oly fejlődésnek vehető, minő pl. a zürj. *kört*, votj. *kort*, lőo. *karta* «eisen» szóban is jelentkezik az iráni megfelelők (av. *karita-*, pahl. *kārt*, összetét *k'ard*) «messer» jelentéséhez viszonyítva. Már a szónak alaki változatai (*batok* JordC., *bátoc* Moln. Alb., *badoc* BécsiC.; a nyelvjárásokban is: *bátok* Kis-Kүн-Hulas, Arad-m., *bádok* Pálóczi-ság, *bádik*, *bádíg* Székelység; NySz., MTsz.) mutatják, hogy itt különböző irányú assimilációval van dolgunk, minek történetét úgy gondolhatjuk, hogy a *fazok* föltehető iráni **pad-*ok eredetijének alapján valamely későbbi kelti, esetleg más nyelvterületről is való külön átvétellel a magyarban egyrészt a szóközépi mediához alkalmazkodva *bádok*, *bádóg*, másrészt a szóvégi tenuishoz illeszkedve *bátok* alakok fejlődtek. A székely *bádik*, *bádíg* ejtés e fölfogás mellett a *fazok*-nak *fazék*, *fazik*-féle változatával volna egybehangzó.

104. Magy. *fecs-těj* «colostrum, lac a partu primum; biestmilk» (NySz.); *fecs-tej* (Abauj-m.), *fűcs-tej* (Zala-m.), *fűs-tej* (Csik-m.), *fesz-tej* (Háromszék), *fűsz-tej* (Baranya-m.); *pűcz-tej* (Pálóczi-ság) «az a rossz ízű, sürti tej, a melyet a tehén a megborjazzása utáni napokban ad; biestmilk» (MTsz.).

MordM. *p'isťe-*, *p'ijťe-*, *f'ijťe-* «buttern» | mordE. *p'isťe-*, *p'ijťe-* id. (PAASONEN: Mordv. Lautl. 36, 71.).

Finn *pyöhtä* «buttern».*)

< Szkr. *páyas-* (nom. *-as*) «milk» (a *pī-* «schwellen, stro-tzen» töből; GRASSM. Wb. 773.) || av. *payah-* (nom. *payō*)

*) A mordvin és finn alakok egybevetése PAASONENTŐL való (l. SETÄLÄ: БОСРОЧИНЕ Финны: 8. l.).

«milch» = afghán *paī*, vakhī *pāi*, šighnī *pāi*, szariqōlī *pōi* «geronnene milch, lab, quark» (HORN 289; TOMASCH. Pam. 797.).

A magy. *fűcs* az iráni alakokkal szemben még a szanszkritban mutatkozó sibilansot őrizte meg ép úgy mint a *bűcs* szóban (l. fönt 27. sz.). Ugyanez áll a mordvin megfelelőre nézve, melynek **piš* alapszavát «sűrű tej» értelműnek vehetjük; ebből denominatív *-ti*, *-ft* képzővel (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 161.) **pišyte* helyett *piyte* stb., úgy mint mordM. *lišta* «hinausführen» mellett: *lište*, mordE. *lište*, *lišti* (v. ö. *liš* «hinausgehen»; l. PAASONEN: Mordv. Lautl. 36.).*) Talán ide tartozik még a cseremM. *pūtal* «fecstej, gulászta; colostrum, cremor» szó is (NyK. 4 : 404.), melynek előrészét az iráni *payah*-, *pāi*-féle alakokkal, utórészét pedig a magy. *tej*-jel azonosíthatnók.

A «tej» neve az ujerzsában *pēm*, melynek előzménye az av. *paēman*- (nom. *paēma*) «milch» (*paēmaini* «säugend», *paēmavañt* «reich an milch»). E szó pahl.*pēm* változatával már KLAPROTH (Asia Polygl. 68.) és JUSTI (Hb. 181.) egyeztettek a finn *pīmä* «lac coagulatum», észt *pīma* «milch» szót, melynek e szerint legfeljebb úgy lehet köze a magy. *fej*-, lapp *paje*- «melken» igéhez (l. erre vonatkozólag: BUDENZ: MÜGSz. 504. és HALÁSZ: Nyör 21 : 530.), ha ez valami módon az av. *payah*- «milch» iráni törzsével v. sarjaival összefügg.***) Alkalmasan indulhatunk ki a finn alak végzetének magyarázatában a nomin. alakból annál is inkább, minthogy a finn-magyarág egész vonalán elterjedt finn *näme*- társaival együtt hasonlóan a nom. végzettel jelentkezik az av. *nāman*- (nom. *nāma*), szkr. *nāman*- (nom. *nāma*) «name» tőalakokhoz képest. Ugyane szó diminutív képzésének tűnnek a mordE. *p'eñks* (e h. **p'em-kš*) «häuten auf der aufgekochten milch», melynek változatai: mordE. *p'eñž*, *p'änf*, mordM. *p'ejš*, *p'äjs* (PAASONEN: Mordv. Lautl. 43, 61.).

*) MELICH JÁNOS a *fűcs-tej* magyarázatául a német *biest-milch* dialektikus változataira hivatkozik (Nyör 26 : 435—9.), melyek: karinthini *piest*, *piess*, bajor *biascht*, *bies*, szepesi-szász *piz*. Nem szólván egyéb nehézségekről, a magyar alak *f* szókezdője a «lehet-séges» *b>w>f* változással (mint: *bibel* = bajor *wibel* = ujfelném. *fibel*) még nincs megfejtve.

**) Nincs kizárva az a lehetőség, hogy a *fej*- «tejet szerezni, előhozni» alapértelemmel olyan igei alkalmazása az av. *payah*- «milch» valamely kopottabb iráni változatának, mint az av. *vāta*-, pahl. *vāt*, szkr. *vāta*- «wind» szóval azonos vogul *vōt*, osztják *vāt*, *vōt* «wind» névszó mellett a *vōt*- «wind machen, wehen, blasen» ige (*vōt vōti* «der wind weht»). V. ö. ugyanez eljárást más testi váladékoknál is: *húgy* és *húgyik*, *szar* és *szarik*, *fos* és *fosik*, *köp* és *köp*-, *köh* és *köhög*-, *köhint*.

105. Magy. fejsze (*jegyző* JordC.; *féjsze, féjszi, fésze, fészi* Székelység; *fézi* Moldva; *fösöz* Heves-m.) «securis; axt, beil» (NySz., MTsz.).

Vogul: I^{TV}. *poišt*, A^{TV}. *päšt*, *pošt* «axt, beil». — LV. *ist*, KV. *isti* (REG.) «pflock, holznagel».

V. ö. avar *išthi*, *‘ašth*, *aždi* (USLAR: *‘ašt(i)* «beil, axt» | and *andžidi*, karata *andžito* id. | grúz *čeo*, mingrél *čera* id. — cse-esenez *eškh*, *edék* «eisen» (EROKERT: Kaukas. Spr. 45, 57.).

Az egyébként egészen egyező magy. *fejsze* és vog. *poišt* alakokban magyarázatra szorúl a végzet eltérése. Segítségünkre jön e részben a déli vogul *ist*, *isti* szó, melynek mihi szorosabb «fák, faszög» értelmét az alaprészében vele azonosnak vehető képzős cserem. *iške* (REG.), *iško* (TROJ.) «keil» tanúsága szerint eredetileg általánosabbnak, illetőleg szintén «ék»-nek gondolhatjuk (v. ö. ÉV. *čenk* «pflock, holznagel» = EO. *čänk* «pflock, nagel, keil»; zürj. *tuł* «pflock, keil [auch im kleide], zapfen, nagel, schraube, spund», *kört-tuł* «eiserer nagel», *potkōdan tuł* «keil», *pu-tuł* «pflock»). Ha ezen «ék» értelmű vog. *ist* szót a *po-ist* utórésznének vesszük, az előrészt bátran azonosíthatnók a finn *puu*, cserem. *pu*, zürjén-votják *pu*, magy. *fa* szóval, úgy hogy az egész összetétel tulajdonkép ezt jelentené: «holz-keil», a mi lényegében ugyanazt teszi, mint az «axt, beil», lévén a fejszének kezdetleges alakja az ék (v. ö. magy. *ék* = kaukázusi *fejkhə*, *jöakh* «beil, axt»; l. fönt 85. sz.). Ma ugyan a vogul-osztjákban más nevezet járja a «fá»-ra (t. i. ÉV., KV. *jiw*, PV. *ju*, EO., IO. *juž* «baum, holz» = kaukázusi: ezachur *jur* «baum», rutul *juž* «birke»; l. EROKERT: Kaukas. Spr. 44, 47.); de hogy régebben a finn *puu*-nak s társainak itt is volt megfelelője, mutatják a következő adatok: TV. *saltpa* «linde», PV. *solp-jū*, ALV. *solp-jiw*, KV. *sōlp-jiw* id.: v. ö. KLV. *solt-jiw* id. és ÉV. *sält*, KV. *selt*, TV. *sält*, KLV. *solt* «lindenbast: можало»; tehát TV. *sält-pa* tulajdonkép: «bast-baum» | KLV. *tippé*, PV. *tippé* «salix arenaria, sandweide; талынка»; v. ö. ÉV. *tip-jiw* id.; *tip-āmp*, KLV. *tip-rünt* «barka; weidenkätzchen; перба у талынка»; *tip-sažl* «ftizfa-bokor»; tehát PV. *tip-pé* «ftizfa» | ÉV. *ulpi*, KLV. *ulpe*, PV. *ulpe* «pinus combra; ezirbolya-fenyő» (REG. jegyzeteiben: PV. *ul*, *ul* id.) | PV. *khoppä*, KLV. *khoppä*, ALV. *khoppä* «espe»: v. ö. ÉV. *žapžä*, *žäppä*, KV. *khəp-khə*, *khəppə* (s ezek utórészeire nézve: grúz *žə*, ingiløj *žej* «baum»; az előrészeire nézve: lák *žhyžhəbi* «baum», abadzech *žubə* «pappel»; EROKERT: 44, 111.)* Így elemezve a TV. *poišt* szót, föltűnik az

* Azt vélhetnők, hogy az ALV. *khoppä* ugyanaz mint a KV. *khəppə* oly assimilatióval, mint az ÉV. *pupi* «bűlványsszellem»

utórésznek pontos egyezése különösen az avar *iši* «beil, axt» alakjával, melyben a *-thi* végzet képzői jellegét*) a testesebb *and andži*, karata *andžito* másokon kívül a nélküle jelentkező grúz *ečo*, mingrél *ečva* változatok mutatják (l. az utóbbi alakok mássalhangzó-csoportbeli egyszerűsítésére nézve alább a *gaty*a cikket: 118. sz.). Az abcház *ejja* «beil, axt» s eredetibb «eisen» jelentését szem előtt tartva, fölismertük, hogy az avar *iši*, *aždi* «beil, axt» is egybetartozó a más képzővel szerkesztett csecsencz *eškh*, *edčik* «eisen» szóval, vagyis hogy az alapjelentés: «vas», ebből fejlődve: «ék» s a mi ez utóbbival azonagy: «fejsze» (l. fönt az *ék* szó magyarázatát: 85. sz.). Egészében azonos eme kaukázusi *eškh* alakkal a cserem. *iške* «keil», míg a vogul *išt* «pflock», úgy mint a *poist* utórésze az avar *iši* előképre vall. A magy. *fejsze*, *fejszi* alakot a vogul *poist* mintájára kell tagolnunk, miszerint előrésze a *fa* szó, utórésze pedig az avar *iši*, *aždi* képzőtlen előrésze lehet, mely az *andži*-di, *andži*-to társalakok útmutatását követve éppen a *fejsze*, *fēczi* alakokkal egyezőleg *-i* végzettűnek gondolható. Igen találó analogia a szóközépi *js* < *je* (*jě*) hangváltozásra a magy. *bajsz*, *bajusz* ezek mellett: *bajcz*, *bajucz* = kabardin *pauc'e*, osszét *boč'so* «bart; schnurbart», avar *mejež*, *megež*, csecsencz *māž* «bart» (l. fönt 22. sz.).

106. Magy. *fekély* (*fökély* JordC.; *feikij* Szilágy-m., *fehi* Tiszántúl, *fökény* Vas-m., *fököny* Baranya-m., Székelység, *fököm*

3. személyű birtokosragos *puprű*, *pupzä* alakja az alsólozvaiban *poppüt*; ámdé ugyanez alak a pelimi vogulban: *pupät* (1. sz. *pupaim*, 2. sz. *pupaim* = ÉV. *pupxém*, *pupxén*); tehát a hangalakulat más, mint a *khoppé* szónál, melynek végzete ép olyan, mint ezeké: PV. *tippe*, *ulpe*. A fejlemény különbözése az eredeti alak különbségére utal.

*) V. ö. erre nézve: avar *gorli*, *gordo* «fenster» ~ csecsencz *gordo* és *kor* id. ~ and *in-gur*, rutul, czaachur *gul* id. (EROKERT: 62.) | dido *qvadi*, avar *ghedo*, lak *žkathu*, agul *žvatu*, tabasszarán *knitte* «rabe» ~ karata *ghonde* id. ~ and *kyanni*, kaitach *gana*, *žkana*, ud *ghajna* stb. id. (u. o. 115.). — A leszgh nyelvekben *-di*, *-du*, *-ttu* elterjedt képző különösen melléknévnek főnévi alkalmazása esetén, pl. a kürinben *žisén* «gut, schön», *g'vači* «klein»: *žisendi* «der gute», *g'vačidi* «der kleine» (SCHIEFNER-USLAR: Kür. Stud. 22.); a rutulban: *žiz* «gut»: *žyžu*, *žyžu* «gut», *thövrökyd* «lahm» (EROKERT: Kaukas. Spr. II: 21.); az agulban: *saghdä* «gesund» = tör. *sag* id. (u. o. II: 41.); az arčinban: *bagajtu* «billig», *žajatu* «braun», *simlatu* «faul», *kedžato* «feig» stb. (u. o. I: 160, 161, 163.).

Csik-m.) «ulcus; geschwür»; (Székelység) «szemölcs; warze»; *fügefekély* «ficus, condyloma; feigwarze»; *fekélyös* «ulcerosus; voller schwären, schwärig»; *fekélyet* (Bodrogeköz) «fekély, kelevény» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *pākala*- «zum eitem bringend», ettől: *pākā*- «eiterung, geschwür, entzündung» (tkp. «das reifen, reif werden», mely megint átvitele a *pāka*- «das kochen, backen» értelmének; l. alább a *főz*- czikket; BR. Skr. Wb. 4 : 622—3.).

Az alaki egyezés a gyakori árja *ā*, *a* = magyar *e*, *ö* hangmegfelelés tekintetbe vételével teljes; a magy. *fekély* alapértelme e szerint: «gennyes, gennyedtség». V. ö. a rokon nyelvekből (az árja *pākā*-, *pākala*- mélyhangúságával): ÉÖ. *puv*, *pū* «geschwulst» = TV. *puj*: *ṅgr-puj* «geschwulst, blase (чирей)» | KV. *pūl* «geschwulst», *pūllaxt*- «aufschwellen», ÉV. *pūllaxt*- id.; ÉÖ. *pūlal*- «anschwellen» (AHLQU.) || zürj. *bil munnē* «schwellen, aufschwellen» (intr. WIED.).

107. Magy. *félhő*, *főlhő* (*felyhő* Káldi; *fölyhő* Csongrád-m., *főjhő* Baranya-m.) «nubes; wolke»; *félhöz-ik* (*fölyhöz-ik*, *főjhöz-ik*) «nubilor; sich umwölken»; *félhős* «nubilosus; wolkeicht, trüb». — *fölleg*, *fölleg* (*fellyeg*, *föllyeg*) «nubes; wolke»; *fölleges* «nubilo sus wolkeicht» (NySz.; MTsz.).

Finn *pilve*- (nomin. *pilvi*) «nubes»; *pilveise*-, *pilvise*- (nomin. -inen) «nubilus» | észt *pilve* «wolke», *pilvetse*-, *pilvese*- (nomin. -vene) «wolkg, bewölkt».

Lapp: Lule *paläwa* (plur. *palva'*) «wolke»; déli svédlp. *palöwa* (plur. *palöw'*) id. (HALÁSZ); *palvas*, *palves* «nubilus»; *palvate*-, *palvete*-, *palve*- «nubibus contegi, nubilum fieri» | Fm. *balva* «wolke», *balvade*- «sich bewölken» | kolai *palv*, *polv* «wolke» (GENETZ Wb. 140.).

MordÉ. *pel*, *päle* «wolke»; *pelev*, *pälev* «wolkeicht» (NyK. 5 : 214.).

Cserem. *pil* «wolke», *pil-góm*, *pil-gom* «himmel», *pilāngén* «der himmel bewölkte sich» (TROJ. 45.); *pilän* «nubilus» | cserM. *pil*, *pül* «nubes»; *pil-kom* «caelum» (NyK. 4 : 407.).

Zürjén *pil*, *piv* «wolke»; *pila* «wolkg» (WIED.) | izsmai *pā* (*pil*); *pīja*, *pila* id. (CASRN.)

Votják *pilēm* (tő: *pilēm*:- iness. *pilmin*) «wolke»; *in-pilēm* id.; *pilmašk*-, *pild*- «sich bewölken, bewölkt werden».

Osztják: ÉO. *pālēñ* «gewitter, gewitterwolke» (AHLQ.) | SO. *pēlēñ*, IO. *pēteñ* «wolke» (CASTR.), IO. *pēlēñ*, KO. *pēteñ* id. (PÁPAT).

V. ö. szkr. *phaligá-* «behälter, namentlich behälter des wassers, wolke» (GRASSM. Wb. 896.).

L. BUDENZ: MUGSZ. 511. l. — MÁTYÁS FLÓRIÁN a külső hasonlat után indulva a szkr. *phaligá-* mását a magy. *felleg*-ben látja (Nyhas. 17; Finnít. Törekv. 32.); de a *felhő* s a rokon nyelvi alakok közt különösen a finn *pilve-* és lapp *paläwa* világosan mutatják, hogy az alaphangzás ez utóbbiaknál: *pilgē*, minélfogva az egybevetett szkr. alak egészében csak a törész egyértékesének, nem pedig a képzős bővület (*felh-ő*, *felle-g*) másának veendő. Az alak egyezés egészen pontos; a több nyelvben mutatkozó *i* hangzóra nézve analogia: magy. *név* «nomen» = finn *nime-*, zürj. *votj. nim*, cserem. *līm*, *līm* = összet. dig. *nām*, *nōn*, tag. *nām*, *nōm*, szkr. *nāman-*, av. *nāman-* (l. egyébként a finn-magyar alakok magashangúságára nézve fönt az *ad-dég* cikket: 75. sz.). A szkr. megfelelő útmutatását követve azt vélhetjük, hogy a finn-magyar *pilgē* alaphangzás *pilgē* előzményből fejtett s talán innen ered, hogy a magy. *felhő*-ben az ősi *g* mása (*h*) hangzóközi helyzetéből folyólag épen megőrződött s nem enyészett el, úgy mint pl. a *gyalo-g* (v. ö. mordv. *jalgá* «zu fuss», finn *jalka-* «fuss»), *mély* (v. ö. finn *melkeä-*, lapp *mälked* «aliquantenus magnus, spectabilis»), *til-*, *tilos* (v. ö. finn *sulke-*, mordv. *solgi-* «claudere») szavakban; sőt esetleg e *felghő*, *fjghő* változatok *l* (*j*)-je is a kiesett *i* hangzónak a nyoma. Az hogy a finnben és lappban *v* felel meg az eredeti *g*-nek s nem mint más *lg* hangsoport esetén *g* (*k*), szintén ily alapon magyarázható.

108. Magy. fenyér, *fenyer* (*fenér* Szabolcs-m.) «lóhere, luzerna; luzerne, klee, dreiblatt»; (Szeged) «vékony szálú réti fű, a mely leginkább a vízjárta földeken terem»; (Szabolcs-m.) «mezei moha» (MTsz.); «ad aruk que vocatur *wyzes fener*» (1239. oklevélben), «*fenyéren*, *avagy pázsiton*» (NySz.).

V. ö. ujper. *penūrek* «malva rotundifolia», tdk. «*käschen*» ettől: ujper. *penūr*, pahl. *panūr*, afghán *panūr*, balüči *p'anēr*, vakhi *panūr*, szariqüli *panēr* «*käse*», a mint e növénynek német neve is: «*käsepappel*» (HORN 289.), vagy *katzenkäse* (SANDERS Wb. 873.) s szintígy magyarul: *papsajt* «vad mályva» (MTsz.).

Kerek és sötét sávos leveleivel hasonlít a lóhere a mályvához, könnyen érthető volna tehát a név átvitele ily alapon is; de lehet, hogy itt egyenesen a lóherének «*lósajt*»-féle kifejezésével van

dolgunk, úgy mint a németben a «sauerklee, oxalis acetosella» tájnevezete: gugkerkäs» (SANDERS Wb. 873.); v. ö. pahl. *asp-ast*, ujper. *espist, uspust, ispiat* «luzerne», tkp. «pferdefutter» (HORN 19.).

109. Magy. fenyő, *fenyő* (plur. *fenyve-k*; *fènè-fa* BécsiC., *fenyefa, fenyefew* oklevelekben, *fennyifa* Heltai) «abies; tanne, tannenbaum»; *apró-fenyő* «juniperus; wachholderbaum», *gyalog-fenyő* id., *lúc-fenyő* «pinus picea; weisstanne», *szarkos fenyő* id., *vörös-fenyő* «larix; lüchenbaum»; *fenyős, fenyves* «pineus, pinetum; fichten-, fichtenwald» (NySz.).

Cseremis *piń* «eine art fichte (сосна-сѣмьяшникъ»; Трол. 45.). — *pünző* «pinus silvestris» (NyK. 4 : 413.), *пюнчу* = *пунь*; *пюнчёр* «fichtenwald (сосновой боръ»; Трол. 51.), *pünzerla* «pinetum» (NyK. 4 : 413.).

Permi *ponol*, *ponul* «wachholder; juniperus», *ponula* «mit wachholder bewachsen» (*ponula-in* «wachholder-gebüsch») | zürjén *ponöl* «dünner, schlanker baum (n. stangen)», *kaz-ponöl* «junge fichte», *ponöl-vör* «junger wald, anwuchs». — *požim*, permi *požum* «kiefer; pinus silvestris» (WIED.), *póžom* id. (GENETZ OP. 27.)

Votják *pužim*, *pužim*, Kaz. *pužim* «fichte, tanne, kiefer», *pužimo*, *pužmo* «fichtenwald, tannenwald».

V. ö. szkr. *pīnūka-* (nom. -am) «stab, stock» (BR. Skr. Wb. 4 : 723.). Uhlenbeck (EtWb. 166.) az ószl. *pīn* «baumstamm, baumstumpf» szóval veti egybe.

Föltűnt már BUDENZnek a magy. *fenyő* hasonlatossága a cserem. *pünző* s az evvel hangtanilag egyeztethető zürj. *požim*, votj. *pužim* alakokhoz*) (NyK. 6 : 457.); de pusztán ezen adatokat véve tekintetbe nem érthetjük a példátlan *už* = magy. *ny* hangmegfelelést, annál kevésbé, minthogy az utóbbinak sehol sem

*) Megtaláljuk ugyanez egyeztetést később EURÓPAUSNÁL («Объ Урокомъ Народъ»; St.Ph. 1874 : 4. 1.), ki itt előttem ismeretlen forrásból való, kötséges osztják *pintš*, *pitš* alakokat is idéz. Szerinte a magyar *fenyő*, zürjén *požim*, cser. *pyntše* a mord. *pitše*, lapp *petšä*, finn *petäjä*, észt *pedajus* «fenyő» szavakkal együtt a szkr. *pitu*, gör. *πίτ-ος*, lat. *pīnu-s* (< **pīnu-s*), albán *vise*, litván *pušis*, őgermán *fieta* szavakkal volnaak közös eredetűek; l. ezekről alább.

találjuk a *nš* (*nš*) előzmény nyomán szabály szerint elvárható *gy* változatát, a melylyel t. i. legalább a *kégyő* > *kényő*, *ágyú* > *ányú*-féle hangváltozás lehetőségére gondolhatnánk. Szerencsére TROJCKIJ szótárában megtaláljuk a cserem. *pünző* alaprészt is *piń* alakban, a melylyel a magy. *fenyő* minden akadály nélkül egyeztethető, ennek képzését olyannak vevén, mint az *üsző*, *kigyő*, *csipő* s több más szóban. A *piń* tőalakhoz viszonyítva a cserem. *pünző* akár olyan képzés is lehet, mint a *mokšun-žo* «menyhal», *kuvul-žo* «nyírfajd» (l. erre nézve alább a *gyölcs* cikket); de lehet, hogy utórészében a mingrél *dža*, *ndža*, láz *dža* «baum» szót tartalmazza (ERCKERT: Kaukas. Spr. 62.), mely megvan az ÉO. *undi*, IO. *unža*, SO. *onžez* «fichte, kiefer» (AHLQU., CASTRÉN) szóban is. Hogy összetételre gondoljunk, arra a zürjén *požom*, votj. *pužim* «fenyő» szó szerkezete is utal, a melynek utórészében t. i. a *ž*-t több analogia szerint *nš* (*nš*) helyett valónak tekintve a tobolszki tatár *šam*, *čam* «tanne, rottanne, pinus abies» szót (BUDAGOV I: 662.) ismerhetjük föl, a mely megvan a kaukázusvidéki tatár nyelvjárásokban is, a mint ERCKERTnek rutul *šam-agac*, buduch, chinnalug *šam-agac*, láz *dčami* «fichte» adata bizonyítja (Kauk. Spr. 63.); v. ö. ehhez tatár *šam*, *šäm*, kirgiz *čäm* (= arab شمع *šem'*) «kerze» (tehát: *šam-agac* tdk. «gyertyafa», így nevezve a fenyőszilánknak gyertyakép való használata alapján). A cserem. *piń*, *pünző* és zürjén-votják *požom*, *pužim* kapcsolatát megvilágítja, másrésről a permi *pon-ol*, *pon-öl*, *pon-ul*, melynek alaprésze hangtanilag jól egyezik a cserem. *piń*, magy. *fenyő* szavakkal s jelentésében is, mint a «gyalog fenyő»-nek szava igen közel áll (v. ö. a képzőre nézve: WIEN. Gram. d. Syrj. Spr. 68, 56.). A zürjén *ponöl* «dünner, schlanker baum (z. stangen)» jelentése egyszersmind megmutatja az összefüggést a szkr. *pīnā-ku* «stab, stock» szóval, mi szerint a magy. *fenyő* alapértelme voltaképp «szálfa», úgy mint a *nyírfáié* «vessző» (vog. *hír* «zweig, rute, gerte»); v. ö. ezekhez a régi oklevelekben található *zal-dob*, moldvai csángó *szadop-fa* «tilia» szót (l. NyK. 25: 153. és MTsz.), mely a magy. *szől* és szláv *dub* «eiche» összetétele.

Hogy a magy. *fenyő*-nek és rokon nyelvi másainak az árjaság terén keressük eredetét, arra azon körülmény is buzdít, hogy innen való a vogul *täri* (KV., KLV., PV. *täri*, TV. *torä*, ÉV. *tari* «fichte» szó is, mely t. i. a lük *ttar* «fichte», kürin *ttar*, buduch, dzsek *dar* «baum» szóval egyetemben (ERCK. 63, 44.) a kurd *dar* «kiefer», upper. *dār* «baumstamm, holz» (= pahl. *dār*, av. *dāuru-*, szkr. *dāru-* «holz») mása. Ugyancsak az árjaság területéről valónak látszik a finn *petäjä* (észt *peidaja*, lív *peidäg*) «pinus sylvestris» (*pettu* «fichtenrinde»): v. ö. szkr. *pīta-dāru* «pinus longifolia» (BR. Skr. Wh. 4: 743.), vakhi *pīt* «fichte» (a szkr. *pī-*, *pi-* «schwellen, stro-tzen» többől: part. *pīta*; tehát alapértelmében: «mézgától duzza-

dozó».)*) — Kaukázusi eredetűek a mordM. *pičü* (plur. *pič-t*), mordE. *piče* «pinus sylvestris»; lapp-Lule *piehcie*, Pite *pēhcē*, déli *piecie*, Fm. *bäcce* «fichte» (HALÁSZ), teri *piecce*, kildini *pie,cc*, notozeroi *piehc* «fichte; fichtenrinde (zur speise» ; GENETZ Wb. 128.), melyekkel egyeznek: georgi *p'ičvi* «fichte, kiefer», örmény *p'iči* «eine art fichte» (HÜBSCHM. Arm. Gr. II: 397.), mingrél *pičvi* «fichte» (EROK. 63.), az avar *pič*, lák *pič* «harz, mastix» (USTAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 149.) származékai | vogul: ÉV. *χut*, KLV. *khgut*, KV., PV. *khgut* «tanne, rottanne», ÉO. *χöl*, *χul* «fichte» (AHLQU.), IO. *χūt*, SO. *köl* id. (CASTRÉN) = avar *ghvet*, *ghojth*, ud *χod*, arcsin *kute* «baum» stb. (l. u. i. a *csere* és *gaz* czikkeekben: 62. és 120. sz.) | vogul: ÉV. *nāñk*, KV., PV. *ñiz* «rottanne»; v. ö. avar *naly*, dido *neyho* «fichte» s ez utóbbiakhoz grúz *nadzi*, mingrél *nuzi* id. (EROK. 63.), thuñ *nag* «tanne» (SCHIEFNER) = ujerzsa *nōž*, *nōž*, *nōz* «pinus», örmény *noč*, *noči* «cypresse» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 207.) = osszét-tag. *nāzi*, dig. *nāži* «fichte» = balkar *nazy* «красное дерево» (HÜBSCHM. EO. 135.) s az ÉV. *nāñk* alak *n-jére* nézve: SO. *kolañk* «rabe» = vog. *χulax*, ujer. *kulāy* id., vog. *vontēr*, *vantēr* «fischotter» = av. *udra-* «otter», szkr. *udrā-* «krabbe; fischotter» s osszét *χūd* «brücke» (= magy. *hid*) = grúz *χidi*, ingiloi *χikid* id. = chinnaug *kind*, mingrél, láz *χindži* id. (EROK. 49.)

110. Magy. *férög*, *fērüg*, *fīreg* (acc. *férge-t*, plur. *férge-k*, adject. *férge-s*) 1. «vermis; wurm, insect»; büdös *féreg* «cimex; wanze»; *esső-f.* «lumbrius; regenwurm»; *tetű-f.* «pediculus; laus»; *körös-f.* «cantharis; spanische fliege»; *skarablya-f.* «scorpio»; *pillangó-f.* «papilio; schmetterling» (NySz.). — 2. «fera bestia; wildes tier, bestie» («*kygyo-feeregh*; *meerges fergók*: serpentes» ÉrdyC.; *a farkas a legtorkossabb féreg* Com. Jan.; NySz.); «mindenféle kártékony állat: egér (Székelység, Győr-m., Bihar-m.), patkány (Sopron-m.), görény (Rábaköz, Bihar-m.), farkas (Bara-

*) Ezen alapértelemmel a magy. *fenyő* és társai a szkr. *pīna* «fett, feist, dick», v. *pinva-* «schwellend» igenévi alakkal is egyeztetethetők volnának (BR. Skr. Wb. 4: 735.); mégis a zürjén *ponōl* «dünner, schlanker baum» értelme az előbbi egybevetést javallja. De talán a szkr. *pīnāka-* «stab, stock» is ezen szavakkal függ össze, vagyis alapjelentése: «dick». V. ö. erro nézve hogy a későbbi irodalomban rendes értelme: «die keule u. der bogen Rudra-Gīva's» (BR. 4: 723.). — Megjegyzendő itt, hogy a *fenyő* szónak ADÁMI «pech» jelentést is tulajdonít (NySz.); de azt hiszem, ez az irodalomból és népnyelvből nem igazolható.

nya-m., Zemplén-m.), medve (Székelység); «schädliche tiere: maus, ratte, wiesel, wolf, bär» (MTsz.).

Vogul: ÉV., LV. *përk* (*përik* Rng.) «wurm, ungeziefer»; ALV. *vānplén' përk* «horgászó giliszta; erdwurm».

< Vakhí *pürk*, szariqöli *pürg*, šighni *purg*, mindzsāni *pargh* «ratte, maus» (TOMASCH. Pam. 769.).

A pamir szó eredete homályos; de föltehetőleg kapcsolatosak vele: avar *buruxh*, *borox* «schlange, wurm», and *berečo*, *berča* «schlange» (EROKERT: Kaukas. Spr. 122.). Az utóbbi adat végzetével a vakhí *pric* «wurm» szóra emlékeztet (*xur-pric* «skorpion», *mür-pric* «ameise»; v. ö. kurd *mîro*, av. *maoiri*- «ameise»), melynek a hindu nyelvjárásokban másai: astori *prîze*, kištvari *prîšü* «floh» (TOMASCH. Pam. 769.), szintígy a rokon nyelvekben: votják *piš*, *pič*, Kaz. *pěš*, zürjén *pič'*, *pič* «floh» (l. a zürjén-votják *rě* > *č* mássalhangzócsoporthoz egyszerűsítésre nézve NyK. 25 : 61, 368.), s mint innen került átvétel: déli osztják (*Vach-vidéki poče*, *pače* «floh» (PÁPAI). Nem választható el ezektől a volgai tatár *börčä*, csuvas *porša*, kirgiz *büršö* «floh», melynek csagataj *bürke*, *bürge*, ozmanli *pire*, *bire**) «floh» megfelelője a vakhí *pürk*, szariqöli *pürg*, illetőleg magy. *féreg*, vog. *përk* képzésével látszik szerkesztve. V. ö. közszláv *blzcha*: ószlov. *blzha*, bolgár *blzha*, ujszlov. *bouha*, szerb *buha*, cseh *blecha*, tót *blcha*, lengyel *pchta*, orosz *blōcha* (magy. *bolha*), litván, lett *blusa* (MIKLOSIK EtWb. 15.). TOMASCHÉK a vakhí *pric* eredetére nézve a szkr. *pru-* «eilen, springen, hüpfen» igetőre gondol (< **pruč*, szkr. **puruka*). — BUDENZ (MÜgSz. 516.) a magy. *féreg* megfelelői közt ÉO. *purîñ voj* «spinne» (НАУКЪ) szót is idéz; de VOLOGONSKIJ szótárának HUNFALVYtól eszközölt kiadásában (NyK. 11 : 162.) ezen adat: *pirîm*, *purîm voj* «darázs, pók», mi tulajdonkép: ÉO. *pürém* «bremse; bögöly» (AHLQ.) = finn *puarma* (l. fönt a *bogár* cikket: 37. sz.). A «bremse» orosz НАУКЪ nevének összetévesztése a НАУКЪ («spinne») szóval lehetett alapja, hogy a *purîm voj* «pók» fordításban is szerepel íróinknál. A «pók» éjszaki osztják szavai AHLQUISTNÁL: *purscñ voj*, *jimsar-imî*, *nimsar-imî*; CASTRÉNNAÁL: *rîma*, *jemra rîma*.

111. Magy. *fëst*, *föst*- (*fesetek* EhrC., *fesetők* MünchC., *fösetés* Zvon.) «tingo, coloro; manganizo; depingo; fuco; färben, anstreichen, eine farbe geben; schminken, beschönigen»; *fësték*

*) A somogy megyei *birke* «tetű» szó, melyet fentebb a *bogár* szónál említettünk, alkalmasabban vonható ezen török szókhöz.

«tinctura, color; farbe, schminke»; *fűstés* «tinctura; pictura; fucatio; das färben; gemölde; das schminken, beschönigung»; *fűstő* «fullo, tinctor; färber»; *fűstött irás* «bild, gemölde» (NySz.).

Votják *puži*, Kaz. *pužė* «gesticktes muster (auf zeng), buntwerk; masern»; *sit-pužė* «sommersprossen, sommerfleck» (*sit* «dreck»); *pužijal-*, *pužjal-* «sticken, steppen, ausnähen, brodiren»; *pužijo*, *pužies* «gestickt, gemustert; maserig».

Cserem. *pűštűr* «ingelön való hímzés; pictura acu facta in antica parte indusii» (NyK. 4: 410; v. ö. csuvas *tűr* «узоръ, вышивка; stickerei» Troj. 64; Zolotnjokij).

< Szkr. *piç-* (præs. 3. sz. *piñçati*) «figuren in den stein einritzen, mit bunten farben figuren in ein gewebe einsticken; schmücken, verziern; kunstreich bilden»; *piç-* «schmuck»; *péças-* «stickerei; gesticktes, buntes gewand; zierat, schmuck; gestalt, form»; *peça-* id. (Grassm. Wb. 818, 861.) || óperzsa *ni-pis-* «schreiben»; osszét: tag. *jiss-*, *fis-*, dig. *finss-* «schreiben», tag. *fist*, *nifista* (= óper. *nipišta*), dig. *finst* «geschrieben, schrift» (v. ö. a szkr. *piç-* második *piñça-* tö változatát). — av. *pis-* «schmücken», *pisa-*, *paçsah-*, *paçsa-* «schmuck, gestalt»; *paçsa-* «bunt (rind)» és «aussätzig»; óperzsa *πισάγος* = *ἐλεπρός*; pahl. *pəsak* «aussatz», *pəsāt* «geschmückt»; uýperzsa *pəs* «aussatz», *pəst* «leprös», *pəsi*, *pəse* «schecke»; gabri *pīšk*, kurd *pis*, *pisa*, afghán *pəs*, *pəsa* «aussatz» (Horn 79; Hübschm. EO. 66; Justi Hb. 181, 190.).

A «festeni» másik kifejezése a magyarban: «írni» (*kép-író* = «festő; pictor»; *íratos* «picturatus, perpictus, depictus; wolgeziert, künstlich gemacht»; *íratos ruha* «gesticktes kleid»; NySz.), melynél mint török *jaz-*, csuvas *sír-* másúnál biztosan tudjuk a «schreiben, zeichnen» eredetiségét. Hasonló eset a vogul *çans-* «schreiben, zeichnen; sticken», melyből *çansä* «musterbild, stickerei; zeichnung, abriß», *çansün* «bunt; gestickt; geschmückt». A finn *kirja* is a mellett, hogy «schrift, buch, brief» jelentésű egyszersmind «stickerei, schmuck» értelmű s belőle *kirjava* «bunt, geziert», *kirjanto* «malerei; festés». A vog. *çans-* igével azonos votj. *gož-*: *gožjal-*, *gožjušk-*, *gožt-* «schreiben» ezen alkalmazásában: *šulder gožtæn* szintén «ein bild abzeichnen, abmalen», valamint *gožmo* «gestreift, streifig»; ugyanígy a zürjén *giž-* megfelelő «schreiben» és «zeichnen, malen», *gižis* «schreiber; maler» (Wied.). Jó alapunk van tehát arra, hogy a magy. *fűst-* (régi ójtásban: *fűset-*) igét momentán -t képzővel szerkesztettnek gondolva a szkr. *piç-*.

óperzsa *pis-* «schreiben, zeichnen, schmücken» másának vegyük s BUDENZNEK a finn *pese-*, mordv. *peze-*, lapp *passa-*, vog. *pos-*, permii *pestal-* «waschen» igével való rokonítását (MUGSz. 519.), mint jelentésileg távolállót elejtsük. Alakilag a magy. *fěst-* hangzójával inkább a képzések (szkr. *péças-*, av. *paesah-*, *paesa-*, pahl. *pēsīt* stb.) tövéhez szít, míg *š-*-je az árja *ç*, *s* mássalhangzóval szemben a *kast*, *ostor*, *üst*, *üstök*, *esik* stb. alakulatát mutatja (l. fönt az *es-ik* czikket: 91. sz.). Jelentésében a votják *puži* az árja megfelelők «schmücken, zieren, mit bunten farben figuren in ein gewebe einsticken» értelmét tükrözi s alaprészében az av. *paesa-* másának vehető (dimin. *-i* képzővel). Az *u* hangzó benne mint számos más esetben (l. NYK. 25 : 173.) eredetibb magashangzó mása; *ž-*-je pedig = szkr. *ç*, esetleg az összet-digori *finss-*, szkr. *piñga-* tőalakokban mutatkozó *ns* helyett való (l. erre nézve u. i. a *bün* és *föz-* czikkeket: 48. és 114. sz.). Egyenesen av. *paesa-* féle alak mintaképére vall a cserem. *pōštūr* előrése a cseremiszenben gyakori hangzóközi *s* > *š* változással.

Figyelemre méltó a votják *puži*-nak «masern» jelentése, mely mint a jelzős *sit-pužē* összetétel «sommersprossen, sommerfleck» értelme is igazolja, tulajdonkép olyan kifejezés, mint a magy. *himlő* «masern» (v. ö. *hímes* «gestickt, bunt», *hímez-* «sticken, zieren, schmücken»), vagy török *ceç-ek* «blume» és «blattern», tehát mintegy «a testnek kivirágzása, kihímződése». Ugyanez a jelentéskéjlődés szerte el van terjedve az iránságban is (av. *paesa-* «aussätzig», óperzsa *πισόγας* = *ó leproç*, pahl. *pēsak* «aussatz» stb.), mely körülmény útmutatást tartalmaz arra nézve, hogy az itt tárgyalt szók körébe vonjuk a következőket is: zürjén *piški*, *pišti* «pocke, blatter», volj. *poski*, *poski* «haut-ausschlag; blatter, pocke». Ezeket a votj. *puži*-hoz viszonyítva újabb átvételeknek tekinthetjük; v. ö. pahl. *pēsak*, gabri *pišk* «aussatz»; újperzsa *pēst* «leprös» (= pahl. *pēsīt*).

A szkr. *piç-* «geschmückt» szónak képzése: *piçá-* «dam m-hirsch (wegen seiner rötlichen farbe»; v. ö. *piçāñga* «goldfarben»; GRASSM. Wb. 818.), melynek megfelelőek: vakhí *pōs*, szariqōli *pīs* «unze, leopard» (tkp. «bunt»). Ezen szónak másai a finn-magyar nyelvekben: votják *pužej*, Sar. *pužej* «rentier» | zürjén *paž* «junges, ungehörntes rentier» (WIED.) | ÉO. *pēs*, *pēsi* «kalb des rentieres» (AHLQ.) | ÉV. *pāsi*, KLV. *pāsi* id. (*ā* < *ē*; l. NYK. 25 : 172.). | cserem. *pēce* «rentier», *šordo pēce* «elentieri»; cserM. *puca* «rentier» (TROJ. 50.) | lapp: Lule *poçcuŋ* (plur. *poçhccuŋ*, v. *poheccuŋ*), Pite *pōcuŋ*, *poçcuŋ*, déli *pūce* (plur. *pūc'*), *pūče*, *pōče*, *poaca*, *pouhce*, *puoca*, *puoča* id. (HALÁSZ); Fm. *boaco*, *boccu*; orosz-lapp *poçaj* (gen. *piocci*), *poag*, *poac* id. (GENETZ Wb. 129.). Az utóbbi alakok első szótagjának mély hangzója az utótaghoz való hangrendi illeszkedésből magyarázható.

112. Magy. fi, *fiu* (plur. *fiu-k*, accus. *fiu-t*; *fiu* Brassó-m., *fiu-m*, *fiu-k* Tiszántúl) 1. «filius, natus, gnatus: sohn»; 2. «liberi; kind»; 3. «pullus: junges»; 4. «parvus: klein»; *atya-fi* «frater; cognatus, consanguineus: proximus; bruder: verwandter»; *barom-fi* «pecus», *fer-fi*, *ferj-fi* «vir; mas, masculus; mann; münchen», *i-fi* (*ja-fi*) «liberi, proles; kinder»; *madár-fi* «pullus, avicula; junger vogel»; *fiás* «fortunatus, liberos habens: junge, söhne habend», *fiáz-ik*, *fiad-ik* «pario, gigno: pullulascó: gebären»; *fiók* «pullus, avis plumescens: junges» (*fiók-réze*, *borjú-fiók*), *fiacskó* (Drávarudlek) «állati, fia állat», *fiadt-ik* (Borsod-m.) «megfiadzik, megdellik (kül. sertés); *fiatal* (*fetal* Moldva, *fiadal* Gyergyó) 1. «növendekfa, ág»; 2. «ifjú, fiatal ember» (NySz., MfSz.).

Vogul: ÉV. *pî* (tö: *pîr*: *pîrém*, *pîrét*), KIV. *pu* (személyragokkal: *pum*, *puu*, *puá* és *pujá*: *jüü-puwińs* és *-puwińg*), ALV. *pu* (*pum*, *puát*), KV. *puu* (*puum*, *puát*), PKV. *pöu* (*pöwém*, *pöwét* v. *pöwü*), PV. *pu* (dual. *puwé* v. A'V. *pu* (*püm*, *pün*, *puwi*), FTV. *puu* (*puum*, *puun*, *puwi*) «sohn: kind, junges»; *tüw-pî* «füllen», *amp-pî* «hundejunges», *u-i-pî* «kinder»; *pîr-iñ* «sohn, junges habend»; *pîris*, *pîkar* «sohnchen».

Osztyák: EO. *poz*, DO. *poz*, *puz* (CASTRÉN, АНГЛ.), KO., SO. *puz*, VI. *puz* (PÁRA) «sohn, knabe»; *eri-poz* «kinder».

Zürjeu *pi* «kind, junges, sohn»; *nîl-pi* «kinder», *bala-pi* «baum», *porš-pi* «ferkel», *puu-pi* «hundejunges», *épan-pi* «küchlel»; *poa* «kinder od. junge habend», *piat* «gebären, junge bekommen», *pian*, *pian* «kind, junges» (WIEN) | *permi pián* «junges», *pu-pian* «kleiner baum, bümchen»; *piá*: *poč-p*, «trächtig von kuhén»; GIESERTZ OP. 26—71.

Votjak *pi* «kind: junges von tierén: sohn, mann, bursche»; *iš-pi* «baum», *už-pi* «hengstfüllen», *koš-pi* «ziegel», *kuča-pi* «hündlein», *porš-pi* «ferkel», *ul-pi* «kinder»; *pjo* «kind od. junges habend»; *pjút* «gebären, junge werfen»; *piál* «jung, kind, jungling».

Finn *poika* (gen. *poijan*) «sohn, kind, jungling; junges von tierén» (*kannan poika* «küchlein»); *poju* «küchlein» | észt *poeg* (gen. *pojan*) «sohn; junges» (*kana pi*, «küchlein») | liv *puoga* «sohn, knabe, junges» vót *poika* «sohn», *pajo* «knabe» (BUDENZ: MUGSz. 523.).

~ Szkr. *paku* (nom. *as*) 1. «ganz jung; das junge eines

tieres, kind»; 2. «einfältig; redlich, schlicht; unkundig, unwis-send». A *pā* «trinken» igéből származtatják «säugling» alapértelemmel (BR. Skr. Wb. 4 : 621. ; Uhlenbeck EtWb. 161.)

A szkr. *pāka*-alaknak szabályosan megfelel az osztják *pay*, *poz*, mely a vég-mássalhangzónak egyéb esetekben is jelentkező változásával (l. u. i. az *egy* és *főz*-cikkeket) lesz a vogulban *pīr*-, *pow*- (nomin. *pī*-, *pou*, *pū*) s további *r* > *j* gyöngüléssel a finnben *poi-ka*, a magyarban *fi-* (*fij-a-m*), a zürjén-votjakban *pi* (*pij-al*-) alakúvá maga után vonván az utóbbi adatokban egyszersmind az eredeti mély hangzónak *i*-re való változását a szomszédos *j* hatása alatt. BUDENZ magyarázatától eltérőleg azt vélem, hogy a *fija-s*, *fia-z* képzéseknek *a* eleme nem a tövégi hangzó, hanem a *fi-i* képzőjének olyan változata, mint *szüle*, *hegede* a *szülő*, *hegedő* mellett, vagy mint a *disznó*, *szőlő* ragos alakokban: *disznaja*, *szölleje*. A *fia-tal* képzésére nézve sem találok kielégítőnek BUDENZ-nek ama föltevését (Összeh. Alakt. 217.), hogy benne a vogul *ta'il* «voll» szó lappang, vagyis «*fia-tal* jung», tkp. grösse, alter eines *fiu* (sohnes, knaben) habend' = vog. *mān-ta'il* «kis-korú»'. Mert nem szólván arról, hogy a vog. *mān-ta'il* nem «fiatal, kis korú», hanem határozói szerkezet (*jürēm minēm porät mān-ta'il am žūltsēm* «midőn atyám elment, én fiatalon maradtam el»; Vog. Népk. Gyűjt. 4 : 340.) számbaveendő, hogy a régi nyelvben a *fiatal* értelme: «novellus, germen, stirps; junger baum, neuer stamm» («a jó gazda kertében neveli a szép fiatalokat, Pázmány; az jószág gyökerere kell tekintenünk es nem az ágra, avagy fiatallyaira, NySz.) s «növendék fát» jelent ma is a *fiatal* a Székelységben (*fenyő-fiatal*, *csere-fiatal*), valamint «ágat» Gömörben (MTsz.). E tényeket figyelembe véve, nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a keleti törökben *tal* (= ozm., azerbajdzsán *dal*) «zweig, ast, stengel (стовол дерева, стержень)» jelentésű (BUDAGOV I : 335.) s a vogulban is van: ÉV. *tāl*, KV. *toql* «tűleveles ág (xboñ)». Ezek szerint *fia-tal* olyan szerkezetnek bizonyúl, mint *fia-csizma* «kölyök-csizma, bakkancs», *fia-galamb*, *fia-veréb* «galambfi, verébfi» s eredeti jelentése voltaképp «fiatal hajtás, v. ág», melyből az általános «juvenis»-féle értelem csak későbbi fejlemény.

113. Magy. *fizet*-, *fiizet*- 1. «compenso, solvo, expendo; bezahlen»; 2. «retribuo, reddo; rationem reddo; poenam luo; vergelten; rechenschaft ablegen, büssen» (*meg-fizet* «persolvo, repenso; bezahlen, abtragen»; *ki-fizet* «auszahlen»); *fizetés* «pensio, compensatio, solutio; retributio; bezahlung; vergeltung»; *fizetség* «fizetés, fizetni való» (NySz., MTsz.).

112. Magy. *fi*, *fiú* (plur. *fia-k*, accus. *fia-t*; *fiyu* Brassó-m., *fija-m*, *fija-k* Tiszántúl) 1. «filius, natus, gnatus; sohn»; 2. «liberi; kind»; 3. «pullus; junges»; 4. «parvus; klein»; *atya-fi* «frater; cognatus, consanguineus; proximus; bruder; verwandter»; *barom-fi* «pecus», *fér-fi*, *férj-fi* «vir; mas, masculus; mann; männchen», *i-fi* (*ija-fija*) «liberi, proles; kinder»; *madár-fi* «pullus, avicula; junger vogel»; *fias* «fastuosus, liberos habens; junge, söhne habend», *fiaz-ik*, *fiadz-ik* «pario, gigno; pullulascó; gebären»; *fiók* «pullus, avis plumescens; junges» (*fiók-réze*, *borjú-fiók*), *fiacskó* (Drávamellék) «állatfi, fia állat», *fiall-ik* (Borsod-m.) «megfiadzik, megellik (kül. sertés); *fiatal* (*fétal* Moldva, *fiadal* Gyergyó) 1. «nő-vendékfa, ág»; 2. «ifjú, fiatal ember» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pī* (tő: *pīj-*: *pījēm*, *pījēt*), KLV. *pu* (személyragokkal: *pum*, *pun*, *puā* és *pujā*; *jāi-puwińś* és *-puwińś*), ALV. *pu* (*pūm*, *pūāt*), KV. *pou* (*poun*, *poāt*), FKV. *pōu* (*pōjēm*, *pōjāt* v. *pōwā*), PŰ. *pū* (dual. *pūjei*), ATV. *pū* (*pūm*, *pūn*, *puwi*), FTV. *pou* (*poun*, *poun*, *powi*) «sohn; kind, junges»; *tūw-pī* «füllen», *āmp-pī* «hundejunges», *āji-pī* «kinder»; *pījriń* «sohn, junges habend»; *pīriś*, *pīkwé* «söhnchen».

Osztják: ÉO. *poz*, DO. *poz*, *paž* (CASTRÉN, AHLQU.), KO., SO. *paž*, VJ. *paž* (ΠΑΡΑ) «sohn, knabe»; *evi-poz* «kinder».

Zürjén *pi* «kind, junges, sohn»; *nıl-pi* «kinder», *bała-pi* «lamm», *porś-pi* «ferkel», *pon-pi* «hundejunges», *čipān-pi* «küchel»; *pia* «kinder od. junge habend», *pial-* «gebären, junge bekommen», *pian*, *pijan* «kind, junges» (WIED.) | *permi piān* «junges», *pu-pian* «kleiner baum, bäumchen»; *pid*: *poč-p*. «trächtig (von kühen); GENETZ OP. 26—7.).

Votják *pi* «kind; junges von tieren; sohn, manu, bursche»; *iž-pi* «lamm», *už-pi* «hengstfüllen», *keč-pi* «zickel», *kuča-pi* «hündlein», *parś-pi* «ferkel», *nıl-pi* «kinder»; *pijo* «kind od. junges habend»; *pijal-* «gebären, junge werfen»; *pińal* «jung, kind, jüngling».

Finn *poika* (gen. *pojan*) «sohn, kind, jüngling; junges von tieren» (*kanan poika* «küchlein»); *poju* «knäblein» | észt *poeg* (gen. *poja*) «sohn; junges» (*kana p.* «küchlein») | liv *puoga* «sohn, knabe, junges» | vót *poika* «sohn», *pojo* «knabe» (BUDENZ: MUGSz. 523.).

< Szkr. *pāka-* (nom. -as) 1. «ganz jung; das junge eines

tieres, kind»; 2. «einfältig; redlich, schlicht; unkundig, unwissend». A *pā* «trinken» igéből származtatják «säugling» alapértellemmel (BR. Skr. Wb. 4 : 621.; UHLENBECK EtWb. 161.)

A szkr. *pāka*-alaknak szabályosan megfelel az osztják *pay*, *poz*, mely a vég-mássalhangzónak egyéb esetekben is jelentkező változásával (l. u. i. az *eggy* és *főz*-cikkeket) lesz a vogulban *pīγ*-, *pōw*- (nomin. *pī**, *pou*, *pū*) s további *γ > j* gyöngüléssel a finnben *poi-ka*, a magyarban *fi-* (*fi-j-a-m*), a zürjén-votjákban *pi* (*pi-j-al*-) alakúvá maga után vonván az utóbbi adatokban egyszersmind az eredeti mély hangzónak *i*-re való változását a szomszédos *j* hatása alatt. BUDENZ magyarázatától eltérőleg azt vélem, hogy a *fija-s*, *fi-a-z* képzéseknek *a* eleme nem a tövégi hangzó, hanem a *fi-i* képzőjének olyan változata, mint *szüle*, *heged* a *szülő*, *hegedű* mellett, vagy mint a *disznó*, *szőlő* ragos alakokban: *disznaja*, *szőlője*. A *fi-a-tal* képzésére nézve sem találom kielégítőnek BUDENZ-nek ama föltevését (Összeh. Alakt. 217.), hogy benne a vogul *ta'il* «voll» szó lappang, vagyis «*fi-a-tal* jung', tkp. «grösse, alter eines *fiu* (sohnes, knaben) habend' = vog. *mān-ta'il* «kis-kor(ú)». Mert nem szólván arról, hogy a vog. *mān-ta'il* nem «fiatal, kis korú», hanem határozói szerkezet (*jārem minēm porāt mān-ta'il am žūltsem* «midőn atyám elment, én fiatalon maradtam el»; Vog. Népk. Gyűjt. 4 : 340.) számbaveendő, hogy a régi nyelvben a *fiatal* értelme: «novellus, germen, stirps; junger baum, neuer stamm» («a jó gazda kertében neveli a szép fiatalokat, Pázmány; az jószág gyűkerere kell tekintenünk es nem az ágra, avagy fiatallyaira, NySz.) s «növendék fát» jelent ma is a *fiatal* a Székelységben (*Jenyő-fiatal*, *csere-fiatal*), valamint «ágat» Gömörben (MTSz.). E tényeket figyelembe véve, nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a keleti törökben *tal* (= ozm., azerbajdzsán *dal*) «zweig, ast, stengel (стволъ дерева, вѣтвь)» jelentésű (BUDAGOV I : 335.) s a vogulban is van: ÉV. *tāl*, KV. *toγl* «tűleveles ág (xboñ)». Ezek szerint *fi-a-tal* olyan szerkezetnek bizonyúl, mint *fi-a-csizma* «kölyök-csizma, bakkanos», *fi-a-galamb*, *fi-a-veréb* «galambfi, verébfi» s eredeti jelentése voltakép «fiatal hajtás, v. ág», melyből az általános «juvenis»-féle értelem csak későbbi fejlemény.

113. Magy. *fizet*-, *fizet*- 1. «compenso, solvo, expendo; bezahlen»; 2. «retribuo, reddo; rationem reddo; poenam luo; vergelten; rechenschaft ablegen, büssen» (*meg-fizet* «persolvo, repenso; bezahlen, abtragen»; *ki-fizet* «auszahlen»); *fizetés* «pensio, compensatio, solutio; retributio; bezahlung; vergeltung»; *fizetség* «fizetés, fizetni való» (NySz., MTSz.).

< Osszét: tag. *fūd-*, dig. *fēd-* «zahlen, bezahlen» (MILLER: Osset. Etjudy II : 33; *fid-*, *fed-* SjöGRÉN : Osset. Sprl. 457—8.).

A hangzóközi *d* > *z* változásnak analógiái árja (iráni) eredetű magyar elemekben a *büz*, *íz*, *gaz* («strauch»), *gázol-*, *gúz*, *ház*, *száz* és *méz* szók (l. e. cikkeket); ezenkívül egyszersmind a *fi zet*-képzésére nézve tanulságos a magy. *vezet-*, melynek szintén transitív alaprésze a finn *vetä-* (pr. l. *vedü-n*), észt *veda-*, mordM. *väte-*, mordÉ. *vete-*, *veda-*, cserem. *vid-* «führen, leiten, ziehen» rokon nyelvi másokkal egyetemben megfelel a következő szavakban mutatkozó árja tőnek: av. *nādayēiti* «er führt», *vademnō* «bräutigam» (tkp. «braut-führer»), szkr. *vadh-*: *vadhū-* «braut» (tkp. «die heimgeföhrte»), szarigoli *wadh-* «an der hand führen, einföhren, bringen» (TOMASCH. Pam. 854.) — szláv *vod-* «ducere». BUDENZ (Összeh. Alakt. 64.) a *vezet-* képzőjét, úgy mint a *szeret-*, *nevet-*, *siet-*, *sirat-* igékét momentán (intensiv) képzőnek magyarázza; SZILASI a *sirat-* példáján causativ alapértelmet igyekszik igazolni (NyK. 24 : 172.).

114. Magy. főz- (*fej* JordC., ÉrsC.) «coquo, lixo, elixo; kochen», *meg-főz-* «concoquo, incoquo, percoquo, decoquo; kochen, abkochen, absieden»; *főzet* «coctio; das kochen»; *főzeldék* «pulmentum, edulium coctum, eibus elixus; gekochte speise» (NySz.), *főzél-*, *főzögél-*, *főzgöl-*, *főzgörél-* (frequ.) «kochen» (MTsz.).

Vogul: KV. *pans-* «heiss werden, aufkochen, gekocht werden» (*šoaj pansés* «der thee kochte auf; чай согрѣлся») | PV. *pans-* id. (*lām pansés* «каша варилась») | TV. *puns-* id. (*noul punsant* «das fleisch kocht; варится»; *noul pullu punsqs* «das fleisch hat sich zerkocht; разварилось») és «backen» (intrans.; pl. *itmäx il-punsant* «a kenyér megsűl; спекется»). — ÉV. *ponsl-* «braten, rösten» (*xul uläl ponsle'im, nawel ponsle'im* жарю на огнѣ рыбу, мясо), *ponsäsl-* (frequ.) | KLV. *pansl-* id.; *panslaxt-* (reflex.: *šogrtēm khul panslaxts* жаренная рыба поспѣлась, изжарилась) | TV. *pansl-*, *ponsl-* «backen (z. b. brot)» | KV. *pansl-* «dörren (высушить); *panslaxt-* «gedörret werden».

Votják (Ufai) *ponst-*, Sar. *pošt-*, *pošt-*, Kaz. *püšt-* «kochen, aufkochen (trans.); sur, arak *poštini* «bier, brantwein brauen, brennen»; *šed-püštis* «kochmeister» — *pož-*, Kaz. *püž-* «kochen, sieden» (intrans.).

Permi *piž-* «kochen, aufkochen (intrans.)»; *pižed-* «kochen (trans.), kochen lassen» | zürj. *puž-* «kochen (intrans.), in wallung

geraten»; *pužed-* «kochen, aufkochen (trans.)», *pužan* «gekochtes, kochspeise», *pužeg* «abgebrühtes, brühfutter» (WIED.).

< Osszét: dig. *fič-*, tag. *fič-*, déli osszét (tuali) *fič-* «kochen (trans.)»; part. perf. dig. *funyt'*, *funž*, tag. *fiyt'*, *fiž* «gekocht»; imperf. dig. *funyt'on* és *fuyt'on* (HÜBSCHM. EO. 67, 84, 111.).

(II.) MordM. *pušt-* (inf. *puštims*) «rösten, braten (am feuer)» mordE. *pušt-* (inf. -oms) id. (PAASONEN: Kielellisiä: 22.).

Finn *pahta-*, *paakta-* «braten, dörren» (*päivä pahtaa* «die sonne brennt»), *pahtee-*, *paahtee-* (nom. *pahde'*, *paahde'*) «hitze, wärme».

Cserem. *püž-vüd* «schweiss», *püžalt-* «schwitzen» (TROJ. 51.).

Zürjén *pös* «heiss, hitze, schweiss»; *pösäl-* «heiss werden, sich erhitzen, schwitzig werden, schwitzen», *pösäm-* id.; *pöšed-* «erwärmen, erhitzen, bähnen; schwitzen machen, in schweiss bringen», *pöšedci* «sich erhitzen, heiss werden» (WIED.).

Votják *poš*, Kaz. *pūs* «heiss, glühend; hitze, glut»; *pösäl-*, *püšäl-* «warm od. heiss werden; schwitzen»; *pošat-*, *püšat-* «durchwärmen, erhitzen; schwitzen machen»; *pošäkjal-* «hitziges fieber haben»; *pošähton-* «hitziges fieber».

< Szkr. *pač-* (præs. 3. sz. *páčati*) «am feuer gar machen, kochen, braten; reifenlassen, zur reife bringen; (med.) kochen (intrans.), reifen, reif werden»; nom. verb. *pač*: *odana-pač* (*odana* «brei, mit milch gekochte körner»); *pača-* «kochend, bakend, bratend»; passivum-tő: *pačyá-* (GRASSM. Wb. 758, 759; CAPP. 229.).

Av. *pač-* «kochen, zubereiten» (*fra-p.* «verbrennen»), *pačya-* «das kochen» (JUSTI Hb. 182; GEIGER Hb. 275.) | pahl. *paz-* (præs. *pāžem*), inf. *puxtan* id. | upper. *paz-*, *pez-* (præs. 1. *pazam*, *pezem*), infin. *peziden*, *pežiden*, *puxten* «coquere» (*puخته سازتن* «gekocht machen»); «coqui; præparare, adornare» (VULLERS: Supplem. 48.); part. præt. *puخته* «coctus, maturus»; *kāšāni* (inf.) *patēn*, kurd *pātin*, balūči *pačag*, *p'ašay* id. (HORN 64.) | vakhī *pöč-* (præs. *pöčam*), szariqōli *péz-* (præs. *péžam*, inf. *pekhtao*), šighnī *pez-* (præs. *pezam*, inf. *pizdao*) «kochen, reif werden» (TOMASCH. Pam. 859.).

HÜBSCHMANN az osszét *fič-* «kochen» alakjának magyarízatánál kiemeli, hogy az av. *pač-*-nak megfelelőleg szabályszerűen tag. **fäž-* (inf. **fäžin*, nem: *fičun*), part. **fäyt'* (nem: *fiyt'*) következ-

nélk s hogy a nasalisal jelentkező dig. *funxt*^t, *funxt'on* alakok nyomán eredeti gyanánt, nem *pač-*, hanem **pañč*-féle tö volna fölveendő (EO. 67, 84.). Ezen **pañč*-változat egyébként sehol az árság terén ki nem mutatható; de hogy ősi maradvány az összetban, kitetszik ez analog esetekből: tag. *sűz*, *ssűz* »zwanzig« = dig. *insäi* (av. *visaiti-*, pahl. *vīst*, ujper. *bīst*; HORN 58.) és tag. *fiss-*, *fis-* = dig. *finss-* »schreiben« (tag. *fīst* = dig. *fīnst* »geschrieben, schrift«; l. fönt a *fest-* czikkben: 111. sz.), a melyeknél t. i. a digori változat nasalisát sehol az írúság terén meg nem találjuk, de megvan szerencsére a szanszkritban *viñcati-* s mint töváltozat *piñčā-* (a *pič-* mellett; GRASSM. Wb. 818.), úgy hogy a digori *n* ősi volta kétségbe nem vonható. Azon körülménnyel, hogy a finn-magyar nyelvekben a különböző árja hatások közül különösen az összetféle nyelvnek befolyása domborodik ki jellemző sajátágaival, jól egybehangzó ama tény, hogy a keleti finn-magyar nyelvekben a »főzni« fogalomra olyan hangképpel találkozunk, mely az árság terén legszorosabban az összet megfelelővel mutat egyezést. A vogul *pans-*, *panš-* »kochen (intrans.)« híven tükrözi a dig. *funxt*^t, *funxt'on* alakokból következő ősi összet **pañč-* (**pans-*) tö hangzását s világosan föltetszik ennek mássalhangzó csoportja az ufai votják *poñšt-* causativ képzésben is, melyhez viszonyítva a többi nyelvjárások *pošt-*, *pošt-* alakjában, úgyszintén a *pož-* = permi *piž-* intransitivumban a *š* mint több más esetben *nš* (*uš*) helyett valónak veendő (v. ö. votj. Kaz. *kěž*, *kīž*, Sar. *kīž* »urin« = vog. *χūs* id.; közvotják *kīž* »zwanzig« = mordv. *homš* id.; votj. *kīžili*, *kīžili* »stern« = T'V. *khōš* id. + *ili* képző; votj. *až*, *až*, *až* »vorder teil, vorderraum« = cserem. *onž-ol*, *an-zal* id.). Ezekhez csatlakozik a szokásos s a votj. *pož-*-ban is föltetsző *a ~ s* hang megfeleléssel a magy. *főz-*, illetőleg régibb *fész-* is, a melyben a *z* megelőző hosszú hangzóval eredetibb *nz* (*us*) helyett olyan alakulat, mint *hūs* = mordv. *homš*, vog. *χūs* »zwanzig«. Azon tény, hogy a zürjén-votjákban és magyarban egyezőleg *z*, *š* (s nem *s*, *ś*, *š*) jelentkezik, arra vall, hogy amaz összetféle írání nyelvjárásban, melyből a *főz*, votják *pož-*, permi *piž-* valók, az eredeti *nč* ejtésnek olyan változása fejtett, minő az av. *pač*-hoz képest a pahl. *paz-* (vog. *pans-*, votj. *pož-*, permi *piž-*, magy. *főz-* < írání **pans-*). — Más a causativ képzésű mordv. *pušt-*, finn *pahta-* alapszavának hangtörténete, mely t. i. a nasalis nélkül való árja *pač-* tött tükrözi (f. *pahta* < **paš-ta-*, **pač-ta-*). A cserem. *püž* (ebből: *püžalt-*) s vele egyező zürjén-votj. *poš* (innen: *pošal-* stb.) szkr. *pač*, *pača*, vagy av. *pačya*-féle nom. verbalénak lehet mása.

A jelentéseket illetőleg figyelembe veendő, hogy az árja *pač-* tö egyképpen szolgál a »coquere« transitivum és »coqui« intransitivum jelölésére csupán a személyragon alkalmazva a medialis alaki megkülönböztetését (pl. a szanszkritban: præs. indic. 3. sz.

az activumban: *pácati* «főz», med. *pácate* «fő»; v. ö. a zendben: a *bar-* «tragen» főből: act. pres. indic. 3. sz. *baraiti*, med. *baraitē*). Innen van, hogy míg a votj. *pož-*, permi *piž-*, vog. *pans-*, *pons-* intransitivum, az alakilag pontosan megfelelő magy. *főz-* transitivum. Igen természetesen fejlődött a rokon nyelvekben a «coquere» megkülömböztetésére a causatív képzés (votj. *požt-*, permi *pižed-*, mordv. *pust*, finn *pahta-*), a minő a vogul *ponsl-*, *pqnsl-* is a gyé-
rebb használatú *-l* causativummal, mint pl. ezekben: ÉV. *tāsl-*, KLV. *tōsl-* «száritani; trocken, trocken lassen» (pl. *zul tāslē* «halat szárít; рубь сушить»; *ān-tē rekās kwān-tošluz jēri* «ezt a gyékényt ki kell szárítani; высушить надо») ettől: *tās-*, *tōš-* «száradni; trocken (intrans.)» | ÉV. *sūrl-*, KLV. *šurl-* «száritani» (pl. *zul surlēim* «halat szárítok»; *khul jēl-šurlāslēm* «a halat megszáritottam») ettől: *sūr-*, KLV. *šurr-* (pl. *sqw jol-suri* «a bőr megszárad; кожа засохнет», *houl kwān-šurri* «a hús megszárad») | ÉV. *sawl-*, KLV. *šaul-* «säuern; квасить, кислымъ дѣлать» (pl. *hān sawlē* «kenyeret, tésztát savanyít») ettől: *saw-*, *šān-* «sauer werden» (pl. *šāum šūž-ūt* «megsavanyodott tej») | ÉV. *nūnsl-*, ALV. *hōnsl-* «kinyújtani; etw, ausdehnen, in die länge ziehen» (pl. *išem kēr vāppel nūnslē* «az izzó vasat kalapáccsal nyújtja») ettől: *nūns-*, *nūnsent-* «sich ausdehnen, sich strecken» (ALV. *kwali il-hōnšēs* «a kötél megnyúlt; вытянулся»; TV. *il-hōnšāntqytē* «er stretcht sich aus») | FV. *vōtl-* «räutern; (gabonát) szelelni» ettől: *vōt-* «wehen, blasen» (*vōt vōti* «der wind weht»); v. ö. a magy. *aszal-*, *forral-*, *növel-* transitivumokat az *asz-*, *forr-*, *nő-* intransitivumok mellett (l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 88.); szintígy: *szorgol-*, *sürgöl* «sürgetni» az intrans. *szorog-* (*szorgalom*), *sürög-* tövekből (l. SZINNYEI: Magy. Nyhasonlítás 63.). Jegyezzük meg, hogy a vog. *pqnsl-*, *ponsl-* jelentésköre a «braten, backen, rösten» fogalmára szorult, míg az alapszó «kochen (intrans.)» jelentésű. Az utóbbihoz csatlakozik mint mellékértelem: «reifen, reif werden» (pl. ALV. *pul pansēs* «a boggyó megérett; ягода поспела»; *ponsēm sosti* «érett zelniceze»), úgy mint a szkr. *pac-*-nál is megvan ugyane jelentésfejlemény.

A magy. *főz-* igének illeten magyarázata mellett*) külön kell választanunk tőle a *fő-*, *fől-* «coqui» igét, melylyel a mai nyelv-
érzék szerint oly szorosan egybetartozik. E különválasztásra okot ad a *főz-*-nek transitív értelme is, mely t. i. a *fő-* intransitivumhoz viszonyítva nem gondolható a *-z* képzőtől eszközölt jelentésmódo-

*) Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL találunk erre nézve utalást, ki szerint *főz-* = upper. *pez-*, *pöz-*, «coquere»; görögben is *φωρνώω*, *φώγωμι*, *uro*, in foco torreo; *φωίς* vagy *φῆς*, *φῆδος*, «ustio» (Finnit. Törökv. 26.). Még előbb gondolt a szó árja eredetére Kőrösi Csoma (l. DUKA: K. Cs. d. Dolg. 419.).

sításnak, minthogy a *-z* képző egyébként causativ szereppel a magyarban elő nem fordul. Föltetszik e nehézség BUDENZNEK is (MUGSZ. 539.), ki avval véli eloszlatathatónak, hogy a *-z*-t gyakorító képzőnek (= finn-magy. *-sk*) veszi s a transitív jelentést már az alapszónak tulajdonítja hivatkozván a zürjén *pu-*, permi *pul-* «kochen, főzni» igére, melyből szerinte a zürj. *pöz-* «dämpfen, schmoren», *pőzal-* «backen, braten», votj. *piž-* id. ugyanolyan gyakorító képzős származékok, mint a magy. *főz-*. Ámde az ősi *-sk* frequ. képzőnek zürjén-votják mása egyébként sohasem *š*, hanem *-šk* (*-š*, *-ž*; l. MUGSZ. 28.) s különben is, mint alább látjuk, a zürj. *pöz-*, votj. *piž-* egészen más, ide nem tartozó szó. Szorosan egyezik azonban a magy. *főz-*zel a votj. *pož-*, permi *piž-*, zürj. *puž-**) csak-hogy ez éppen intransitív jelentésű s hogy benne a *-ž* nem frequ. képző, azaz *-šk* helyett való, kétségtelenül mutatja az ujai votják causativ *ponšt-* (= szarapuli *pošt-*) alak, mely a vogul *pons-*, *pəns-*féle hangzást tünteti föl a *pož-*, *piž-* előzményének (*ž* = *nš*, *nš*; nem *-šk*). A magy. fő- (praes. 1. sz. *fővő-k*; part. *fővő*, *főtt*) «coqui» rokon nyelvi márai: mordv. *pije-*, *pi-* «coqui» (causat. *piđe-* «coquere») || vogul: ÉV. *paj-*: *pajelti* (inchoat.) «forrni kezd; fűngt an zu sieden», *pajeltäli* «forr, fő; siedet, kocht»; caus. *pajt-* «főzni; kochen (trans.)», *pajtaxt-* «főni; kochen (intrans.)» | KL.V. *pāj-*: *pājilti*; causat. *pajt-*, frequ. *pajtent-*; *pajtaxti* «kocht (intrans.)», *pajtentaxti* id. (frequ.) | AL.V. *pajj-*: *pajti* «kocht (trans.)» | KV. *pajj-*: *vil-pogji* «das wasser kocht», causat. *pajt-*; reflex. *pajtaxt-* | PV. *pāj-*: *wüt pāji* «вода кипитъ»; *pājelt-* (inchoat.) | TV. *pīt-* «kochen, aufkochen (trans.)», *pītänt-* (frequ.) || zürj. *pu-* «kochen (trans.)», *puöd-* (frequ.); permi *pul-*, *puv-*; *pulöd-*; *pulši-* id. Ezekből, különösen a magy. *főv-* és vog. *paj-*, mordv. *pije-* alakokat tartván szem előtt *pije-*féle alaphangzás következik, melynek nemcsak intransitív («coqui»), hanem mint a zürj. *pu-* mutatja, transitív («coquere») alkalmazása is lehetett. Már ez a finn-magyar nyelvszellemmel ellenkező jelentésbeli vonás is felköltetheti az idegen eredet gyanuját s tényleg igen közel áll hangzásban a finn-magy. *pije-*, az árja *pač-* «coquere; coqui» tönek a szláv *pek-* (ószlov. *pekę*, *pešti* «backen, braten», *peht* «hitze» stb.; l. MIKLOSICH EtWb. 234.) és görög πέσσω (< *pek-sa), πέτω «coquo, maturo» rokon nyelvi megfelelőiből következő régibb ejtéséhez, melynek tövégi torokhanggal megőrzött maradványai a szkr. *pakti-* «gekochtes gericht», *pakvá-* «gekocht, reif», pahl. *puxtan*, ujper. *puxten* (infin.) «kochen», *puxte* (part.) «gekocht» stb. A *pač-* alak előzménye az

*) A zürj. *puž-* magánhangzójánál a *pu-* «kochen» analógiai hatását vehetjük fel. A *-ž* nem lehet sem reflex., sem frequ. *-sk* egyértékese; mert ennek az adott helyzetben *š* a szabályos mása, mint pl. ettől: *šu-* «sagen»: *šus-* «gesagt werden».

árjaság régibb korszakaiban szintén *pek-* volt, melynek a finn-magyarország területén *pe-gs-* hangzásra kellett változnia, úgy a mint ezt az *éggý* «unus» szó alapnyelvi megfelelőjénél is tapasztaljuk*) (l. fönt: 77. sz.). Megjegyzendő, hogy a főzés és sütés tudománya már előhaladottabb műveltségi foknak sajátja s hogy az éjszaki Obvidék népeinél a nyers hús evése mai napig is legnagyobb divatjában van (v. ö. az éjszaki vogulok egy részének *näri'-sir mäyém* «nyershús-fajú nép» nevezetét; l. Vog. Népk. Gyűjt. III: 314.).

Más szó, mint említettük, a zürj. *pöz-* «báhen, brühen, schmoren, brüten», *pözal-* «backen, braten (trans.)», *pözäs-* id. (intrans.), *pözši-* «báhen, schmoren (intr.)», gebrüht werden», votj. *píž-*, Kaz. *pěž-* «(trans.) backen, braten» (intransitive is, pl. *näláz gurä kuštüm, so otse pěžüm* «a leányt a kemenczébe dobta s az ott megsült»; она тамъ испеклась»). Egyeznek t. i. ezekkel: pahl. *briš-tan*, ujper. *biriš-ten* (infin.) «braten, rösten», kurd *biržán-din*, *brāž-tin*, balūči *brīž-ag*, *brež-ag* id. (pahl., ujper. *barēžan* «back-ofen»), vakhī *wareš-* (præs. *vareš-am*, inf. *warešn*), szarigöli *wirz-* (præs. *wirz-am*, inf. *wirz-dao*) «braten, getreidekörner rösten»: mindannyi ősiráni *brīž-* többől (HORN 47; HÜBSCHM. Pers. Stud. 27; TOMASCH. Pam. 858.) ugyanazon *rž* (*rš*) > *ž* mássalhangzó-csoport-egyszerűsítéssel, melylyel az egészen hasonló alkatú zürj. *böz*, votj. *biž* «cauda» szónál is találkozunk (l. fönt a *farcsok* cikket: 101. sz.). Ujabbkori külön átvétele ugyane szónak: votj. (Kaz.) *pěrsal-* «braten (intrans.), gebraten werden» (*pěrsam sil* «gebratenes fleisch»), *pěrsat-* «braten (trans.)». Hogy a permi nyelvekben szókezdő *b* esetleg *p*-re is változik, annak példáját már fentebb láttuk a magy. *bal*, *balog* votják *pal'-tan*, *paläg* megfelelőinél (l. 23. sz.); hasonló esetek még: votj. *paťak* «weibliches schamglied (bei alten)», *piťik*, Kaz. *pěťik* id. (bei jungen), mordv. *pada*, *pad* «weibliches schamglied» = szkr. *bhedā* «spalt, spaltrand; weibliche scham» (GRASSM. Wb. 964.) | votj. *pos-* (tő: *pos-* és *posk-*: l. sz. birtokosr. *posi*, *poski*) «handwurzel», *poskäs* «armband» = av. *bāzu*, pahl. *bāzih*, *bāzak*, ujper. *bāzū*, kurd *bāsk*, *bāšik*, balūči *bāšk* «arm» (kurd *bāzbānd*, ujper. *bāzū-band* «armband»; a digori osszétban mint jövevénytő *bāzug* «oberarm»; HORN 38; HÜBSCHM. Pers. Stud. 23; EO. 120.) | votj. *puž* «sieb, reuter», *pužni-*, *pužnal-* «sieben, reutern»; zürj. *pož*, *požnal-* id.:

*) Az átvétel rendkívüli régiségének bizonyossága, hogy megvan a tárgyalásban levő szó a szamojed nyelvekben is, így: JurS. *pi-* «coquin», *pirie-*, *piri-* «coquere»; *piu*, *piri* «gekocht» | TavgyS. *fadi-* «kochen»; *fī-* «reifen» | JenS. *fedi-*, *feri-* «kochen»; *fī-* «reifen» | KamS. *phi-* «reifen» (l. HALÁSZ: NyK. 23: 438.).

v. ö. ujjper. *bez-* (præs. *bēz-em*; infin. *bēzten*, *bēziden*) «sieben», *per-vēzen* «sieb», szkr. *vēč-* «durch schwingen od. werfeln aussondern», kurd *bītin* «sieben», *bēžink* «sieb», vakhi *farax-bīz*, szarigóli *farag-beiz* «sieb», balūči *gečag* «sieben», *gēčīn*, *gešīn* «sieb», afghán *bēzql*, *pēzql* «sieben» (HORN 57; HÜBSCHM. Pers. Stud. 33.) | votj. *piž*, *piž*, zürj. *piž* «boot, schiff» = mordM. *čēnaš*, *čēnš*, *čēnč*, mordE. *čēnš*, *čēnč*, finn *venhe*, *vene*, vepsz *veneh* «kahn, boot» (PAASONEN: Kieilellisiä 41.); tehát úgy mint a votj. *pal-lan*-nál: *p* < *b* (< *v*) | zürj. *puš* «schnauze». = ÉO. *venš*, *veš* «gesicht, schnauze».

115. Magy. *füst* (*fyzt* ÉrdyC., *fyztőlők* JordC.; *fist* Drávamellék, *fisztel* Moldva) «fumus; vapor; rauch; dampf; dunst»; *füstös* «fumosus; rauchicht»; *füstöl-* «fumigo, fumifico, suffumigo, räuchern; rauch machen» (NySz., MfSz.).

< Osszét: déli o. *fazd-ag* «rauch» (ROSEN: Osset. Sprl.).

Az osszét szó etimológiája még nincs kiderítve; de egész alkata iráni jellegű. A végzet az osszétban is rendkívül gyakori, újabb keltű *-ag*, *-äg* (= óperzsa *-a-ka*) képzővel látszik azonosnak (v. ö. HÜBSCHM. Pers. Stud. 240—242. ll. s fönt a *beteg* szó czikkét: 31. sz.), melyet elhagyva a **fazd-* alaprész mássulhangzó-csoportja úgy viszonylik a régi *fist* hangzáshoz, mint pahl. *yazdān*, *yastan*, ujjper. *yezdān* «gott» (HORN 252.) a magy. *isten*-hez. A *fist* mellett, mint a nyelvemlékek *fyzt* írásából következik, az osszét ejtéshez közelebb álló *fiszt* (< **fizd*) változat is élhetett. A magy. *i*, *ü* = iráni *a* hangmegfelelésnek analogiái: magy. *birge*, *birke*, *bürge* = dig. *varik*, tag. *vürig*, ujjper. *bara*, *vara* stb. «lamm» (l. fönt: 33. sz.) | magy. *csirke*, *csürke* = afghán *čirk*, *čirg* «huhn, henne», pahl. *kark*, osszét *k'ark'* id. (u. i. 69. sz.) | magy. *csüröl-*, *csöröl-*: v. ö. av. *cayra-* «rad» (u. i. 73. sz.) | magy. *íz*, *üz*, *üz* (*éde-s*, *ide-s*) = osszét *ād*, *ad* «geschmack» (u. i. 82. sz.) | magy. *tíz* = zürjén-votj. *das*, osszét *däs*, av. *dasa-*, szkr. *dāṣa-* id.

Midőn így a magy. *füst*, *fist* szót egész hangtestében iráni eredetű szónak magyarázhatjuk, el kell ejtenünk BUDENZnek ama véleményét (MÜgSz. 551.), hogy az mint az *ira-t*, *ese-t* nom. verbale képzőjével szerkesztett alak az ÉV. *posim*, KLV. *pašm*, ALV. *paššēm*, TV. *pošēm*, ÉO. *pūšēn* «rauch» szóval volna közvetlen rokonsági kapcsolatban, bár helyeselhetjük ama felfogást, hogy eme vogul-osztják szó ép oly alapértelmmel fejlődhetett, mint a szkr. *dhūmā-* «rauch» (= szláv *дымъ*, lat. *fūmus* id., gör. *θυμός* «animus») mely az indogerm. *dhū-* «spirare, flare» igének származéka: v. ö. TV. *pošulgytql* «füstöl» s e mellett KV. *polwēs jql-pošreläw* «a gyertyát elfújni» (TV. *sām täuti il-püllem* «a gyertya lángját elfúvom»), PV. *jel-pišši* «elfújja (a gyertyát)», KLV. *nakūt*

kwän pišzi «kifújja az orrát». Külömben sem jól illik a vogul *q, o, a* hangzó a magy. *ü, i*-hez. Az sejtethető, hogy mint a mély- és magas-hangú változások számos esetében itt is a közös árja alap *a* hangja a rejtelmek nyitja; vagyis hogy az összet *faz-d-ag* alaprésze már az összet *t', d* (= árja *-ta*) képzővel szerkesztett nomen verbale (mint *çard* «das leben» ettől: *çar-* «leben»; tag. *zond*, dig. *zund* «verstand» ettől: *zön-* «wissen»; *zad* part. perf. ettől: *zu-* «bleiben»; l. HÜNSCH. EO. 98.) s a vogul *posim* mint nomen verbale képzés ezen **faz-* (< **paz-*) tőnek valamely árja mását tükrözi. A magy. *füst* ily módon nem a nyelvrokonság, hanem a közös idegen területől való különböző viszonyú átvétel révén volna a vog. *posim*, *pašm* szóval egybefüggő.

116. Magy. *fűz*, *fűz-fu* (Árpádkori oklevelekben: *fyz*, *fyzu*, *fyzu*; *fiz-fa* Kalotaszeg, *fic-fa*, *fic-fu* Szatmár-m., Bereg-m., Segesvár, *füdz-fu*, *füdz-fu* Szilágyság, Hunyad-m.) «salix; weidenbaum»; *fűzes* (rég *fyzes*) «salicetum; ort, wo viele weiden stehen» (NySzt., MTsz.).

Votják *bađ-pu* «weide»; *bađo* «weidicht, weidenwald» | Zürjén *bađ*, *bađ-pu* «weide»; *bađoš* «voll weiden», *bada-in* «mit weiden bewachsener ort, weidengestrauch» (WIED.).

Osztják: IO. *mařta*, SO. *magdi* «weide; salix pentandra» (CASTRÓN).

< Av. *vařiti-*, pahl. *vēt*, ujper. *bēd*, *b(i)de*, gabrī *vīd*, *kāšānī vīd*, *vēt* «weide» | kurd *vī*, *bī*, balūči *gēd* id. (HORN 58.); afghán *vala* id. (HÜNSCH. Pers. Stud. 33.). — V. ő. őfelném. *wīda*, ujfelném. *weide*, gör. *lētēz*, lat. *vītex* (SCHRADER: Sprachvgl. u. Urg. 394.).

A szókezdő *v > b* változással, melynek több példájára már fentebb utaltunk (l. a *bal* cikket: 23. sz.), pontos mása a zürjén-votj. *bađ* az av. *vařiti-* alaknak s további szókezdő *b > m* változással (v. ő. SO. *mores* «mähne» = IO. *paraš*, EO. *porēš*, zürj. *burīš* id. = av. *barēša-* «rücken des pferdes», örmény *barš*, *baš*, pahl., ujper. *buš* «mähne, hals des pferdes», afghán *vraš* «mähne»; összet *barze*, *bärz* «nacken»; HÜNSCH. Arm. Gr. I: 118; HORN 50.) a déli osztják *mařta*, *magdi* (talán helyesebben: *mařdi*). Igen tanulságos emitt a *ř*; mert azt mutatja, hogy épúgy mint a magy. *tehen* «kuh» (= av. *daēnu-* «weibchen von tieren») esetében látjuk, az iráni *aē* diftongus ejtése olyan lehetett, hogy a hiatuspótló *h*, illetőleg ebből alakulva az osztjákban *ř*, *γ* (l. fönt a *falu* cikket: 100. sz.) fejlődésére adott az átvevő nyelvekben alkalmat. A magy.

fiz, *füz* előzménye ezen adatok tanúsága szerint **viz*, **vüz* (< **vejd*) lehetett, melyben a *fa* szóval való összetétel (*fiz fa* < **viz-fa*) hatása alatt annál könnyebben történhetett a szókezddőnek változása, minthogy az különben összeesett volna a *viz* «wasser» szóval. A *z* ejtésre nézve megjegyzendő, hogy bár a pahl. alak is *vēt*, a a zürjén-votják *bađ* hangalak nyomán föl kell tennünk, hogy az ujpertzsa *vīd*, *bēd* alakokban mutatkozó *t* > *d* változás az iráni nyelvjárásokban régiebb, mint irodalmi föllépése; minélfogva belőle ép úgy, mint a *bīz*, *száz*, *iz*, *fazék*, *méz* szavakban a magyarban még *z* is fejlődhetett. A media ejtés régiségére vall a zürjénben és votjákban egyezően mutatkozó *a* hangzó is, mely alkalmasabban egyeztethető az av. megfelelő *aē* diftongusával (*bađ* < **vajt*; v. ö. permi *bađeg*, *bađuk* «rebhuhn» = zürj. *baidōg*, *baidōk* id. = vog. *polā*, magy. *fajd*), mint a későbbi fejlemények *ē*, *i* hangzójával. Már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Nyhas. 16.) találjuk: **füz*-(*fa*) = szkr. *vetasz*, ujp. *bid*, pehl. *vīth*, zend *vaētadsō salix*).

117. Magy. gagó (Bereg-m., Székelység) «gólya; storch» (MTsz.).

Osztják: SO. *kagi*, *kogi*, *kavi*, IO. *kova* «kuckuck» (CASTRÉN), *köghöi*, *köghi* id. (PÁPAI).

Zürjén *kaj* «vogel» (*žib-kaj* «stieglitz», *göřödan-kai* «nachtigall», *görd-kai* «eule», *čeri-kaj* «möwe») || votják (Glaz.) *kej-kaj*, *ki-ka* «tier» (v. ö. az előrésze nézve: Kaz. *kijik* «tier» = tat. *kejek*, csag. *kük*, altaji *kijik* «wildes tier»; I. Votj. Nyelvt. 379. sz.).

MordM. *gaganā* «gans» (AHLQU.).

< Szkr. *khaga*- «vogel» (= *kha*- «luftraum» + *ga*- «gehend, sich bewegend», th. voltakép: «sich in luftraum bewegend»; BR. Skr. Wb. 2 : 586.).

Magy. *gag-ó* (< **kag-ó*) diminutív képzés, úgy mint *üsző*, *czakó*, *kigyó*, *csikó* s több más árja, vagy kaukázusi eredetű állatnév. Másnemű, de ugyancsak kicsinyítő értékű képzések: osztj. *köghö-i*, *kog-i*, *kag-i* és mordv. *gaga-nā* (I. BUDENZ: szszechs. Alakt. 243, 249.). A zürj. *kaj* vég-mássalhangzójának változása az átvétel régi korát mutatja (v. ö. zürj. *toj* «laus» és lapp *tikke* id., zürj. *šoj*- «essen» és mord. *seve*-, magy. *ev*- id.; I. u. i. a *fi* és *ev* ezikeket). V. ö. ez utóbbi alakhoz: ÉV. *χῆῖῖῖ*, KLV. *khajῖῖ*, KV. *khajῖῖ*, PV. *khajῖῖ* «möwe» (цайра, martyrka), melyben a *g* > *j* változás analógiái gyanánt a vogul *taj*- «enni», *aj*- «inni», *laj*- «lőni» stb. eseteire hivatkozhatunk.

A keleti altajság köréből ide tartozónak látszik: tunguz *gage*, *gagx* «schwan» (CSEKANOVSKIJ). | török *kogu* «schwan»,

altaji tat. *ku* id. (= thus *ququ*, kürin *χ'uk* «schwan»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 144.). V. ö. még: ozm., azerbajdzsán *kek-lik*, csagataj *kiklik* «rebhuhn» (кыпонатка; BUDAGOV II: 131.) | kojbal, karagas *kögön*, jakut *köjün* «enterich» | csuvas *kéwajal* «ente». — Igen jól illik a magyar gém «ardea; reiher» (NySz.) és «storch» (Brassó-m.; MTsz.) hangalkatához: szkr. *kha-gama-* «sich im luftraum bewegend, fliegend (= *kha-* + *gama-*, gehend, sich bewegend); vogel» (BR. Skr. Wb. 2: 586.); de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *kāñka-* «reiher» (u. o. 13.) = bal-lüi *kang* «reiher, kranich» (GmüGER Bal. 131.) valamely ugor-török révén került másával van dolgunk (v. ö. a csuvasos *n* > *m* szóvégi változásra nézve: NyK. 21: 121.). Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: altaji tatár *küñkenük* «túzok; otis tarda (аракша)» || burját *joñ*, mongol *khon* «schwan» (CASTRÉN) || zürjén *kön*: *kön-tar* «auerhahn» (*tar* «birkhuhn, tetrao tetrax»), votják *ken*: *ken-dukta* «tetrao urogallus» (*dukta* id.) || kaukázusi: arcsin *gunqo* «gans» (ERCKERT: Kauk. Spr. 69.) | chürkilin *qunq* «kranich»; avar *qüngra* id. USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 138; Awar. St. 101.).

A szanszkrit *khaga-* másainak tetszenek a kaukázusi nyelvek körében: kürin *k'wag*, arcsin *quakk*, grúz *quav*, *qvari*, ingiloi *qov* «rabe» | csecsencz *xoju* «taube», thus *χauz* id.; lák *χ'ayu* «elster». (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 157; Tschetseh. St. 50; Kasikum. St. 86; ERCKERT: Kaukas. Spr. 115.). Az előbbi alakokkal egyezik: votj. *kwaka* «krähe», melynek szókezdeté a szintén kaukázusi eredetű votják *kwala* «hütte» szóéval egynemű. — V. ö. itt még a következő egyezéseket a tibet, nepali és indiai nyelvek köréből: rüncsenbung *kága*, magar, kócs, pákhja, csepáng *kág* | csingtán-gya *ghákva*, brahui *khákhó*, kol *ka*, *káka*, khond, szavara *káka*, malajálma *kákka*, badaga, irula *káke*, tamil *kákket*, tuluva *khákke*, toduva, toda *kák*, *kak*, munipuri *kwák* | kiránti *kahva*, dárhi *kává*, murmi *kávd*, denvár *kova*, akimál *kava*, kuszunda *kaúva*, gondi *kaval* stb. «varju» (PONGRÁCZ: Tibet-magy. Nyelvtanulm II.: 167—8.).

118. Magy. *gatyá* (*gagya* Székelység) «femorale, subligar; perizoma, subligaculum, caliga; unterhose»; *gatyás* «caligatus; mit hosen bekleidet»: *gatyás tyúk*, v. *galamb* «huhn od. taube mit langen federn auf den füßen» (NySz., MTsz.).

Finn *kaatio*, *kaatia* 1. «hülte, hüftbein, lende»; 2. «hosenbein», plur. *kaatiot* «leinene hosen, unterhosen; halbhosen von der mitte des körpers bis zu den schenkeln» | karél *koadiat*, *koadiet* «hosen, unterhosen» | olonetzki *koadied*, *koadiaized* id. | veps *kadjad* «unterhosen»; *kädi-vö* «ziehband an den unterhosen» || észt *kats*,

katsus «schenkel eines ochsen; pumphosen» | *vót kãtsat* «unterhosen» (MIKKOLA: Slav. Lehnw. 108.).

Zürjén *gač'* «hose, unterhose»; *döröm-gač'* «wäsche, leinenzeug» (WIED.).

Vogul: ÉV. *kās* «schamgürtel der frauen» | KLV. *kās* «hose, unterhose».

Osztják: ÉO. *kās* «kurze unterhosen aus sāmisch» (Анл.).

Ismeretesek e szó másai a szlávyságban: orosz *раги* 1. «lende, hüfte, teile des fusses von den knieen bis zu den Oberschenkeln»; 2. «beinkleider, hosen, gamaschen»; 3. «die langen federn an den füssen der raubvögel»; dial. *раги* «hosen, beinkleider»; óorosz *рапа* (dual.) «beinkleidung», *рапи* «stiefeln» (MIKKOLA: u. o.) | ószlovén, bolgár *gašti*, ujszlov. *gače*, szerb *gače*, cseh *hace*, lengyel *gacie* (honnan litván *gocės* «lange hosen», míg litván *gaižes* «unterhosen» eredetinek látszik). Általános nézet ezek alapján, hogy az előrebocsátott finn-magyar szók a szlávból valók, jelesen a finn *kaatio* az oroszból (MIKKOLA u. o.) s a magy. *gatyá* a szerbből (MIKLOSICH EW. 27; ÁSBOTH OSZKÁR: Szláv szók a magyarban, 18.), mi ellen azonban néhány, ha nem is döntő jelentőségű, de mindenesetre számba veendő körülmény szól. Tudvalevő ugyanis, hogy az oly tipikus magyar *gatyaviselet* nem a jelen haza néprajzi alakulata, hanem ép úgy mint kiegészítő része az *ing*, keletről hozott öltözkék, mely szelvében el volt terjedve a szasszanida korban a perzsáknál, parthusoknál s bizonyára az ő kulturhatásuk alatt álló egyéb nyugatázsiai népeknél is (l. erre nézve: Ethnogr. 9 : 56.). Bajos volna ily viszonyok közt föltennünk, hogy ama név, mely az egész magyarságban egyformán (t. i. székely *gagya* csak asszimilált ejtése a *gatyá*-nak) s egyedül jelzi e ruhafajtát, itten, a szerb révén került volna nyelvünkbe s jutott volna oly nagy elterjedéshez. E mellett a rokon nyelvi megfelelők sem egész kifogástalanul egyeztethetők az orosz alakkal; a vogul *kās*, osztják *kās* helyett ugyanis az orosz *рапи*, *раги*, *раца* ejtések alapján mindenesetre -i, -a véghangzós alakot várhatnánk, a mint tényleg van is az osztjákban *kãsi* «kurze unterhosen» (Анл.), mely az előbbi alakkal szemben csakugyan orosz jövevényszónak vehető. Igen föltűnő a finn *kaatia*, *kaatio* végzete is, midőn az orosz *раги* (> *рапи*) alapján teljesen megfelelne a nyelv hangszerkezetének egy -a, -o véghangzó nélkül való alak is, ép úgy, mint ezekben: finn *kotti* «schuh» = or. *коты*; *saani* «schlitten» = *сапи*; karél *voassi-kivi* «alaun» = *квасы*, *lintti* «seidenes band» = ószlov. *lentij*; a mi pedig a singul. **raги* alakot illeti, melyből MIKKOLA a finn hangzást magyarázza, ez csak következtetett alak, melynek tényleges használata sehonnan sem bizonyítható. Eloszlatható volna minde

nehézség, ha egy harmadik területre akadnánk, melyből úgy a szláv, mint a finn-magyar alakok külön-külön egyenesen, vagy közvetve történt átvételkép magyarázhatók volnának. Ilyen jelentkezik számunkra a kaukázusi nyelvekben, a hol egyszersmind e szláv és finn-magyar alapon nem elemezhető szónak nagy valószínűséggel alapját jelentésbeli fejlődését is fölismertjük. Ide tartozó szavak ugyanis: csecsenez *xači, xeci* «unterhose»; továbbképezve: lák *xaša-γ, xaša-g* «hose»; *jaltu-xxašay* «hose» (v. ö. lák *jalu* «oben»; th. voltakép: «obere hose»); *lultu-xašay* «unterhose» (v. ö. *lu* «unter»; th. tulajdonkép: «untere hose»; l. ERCKERT: Kauk. Spr. 142, 85; 33.); tabasszarán *xücek* «unterhose» | kürin *va-xčagh, va-xčceg, vä-xčegh*, rutul, czachur *vaxčegh*, agul *vagčak*, varkun *vačag*, kaitach *vačax*, buduch *axčak*, dzsek *axčag*, kubači *učag* «unterhose»; chürkilin *uočag* «hose» (v. ö. az előrésze nézve: chürkilin *uväh*, csecsenez *uaxja* «unten», mely szerint *va-xčag* való értelme szerint ugyanoly kifejezés, mint a lák *lultu-xašay*, azaz: «unterhose», l. u. o. 34.). Bővebb hangtestét tapasztaljuk ugyane szónak a kardin *ghonšeg*, šapszug *uguanšejge* «hose» változatokban, melyeknek hangbeli viszonylása az előbbiekhöz*) mutatkozik a föltehető alapszóban is. Ez t. i. valószínűleg nem más, mint a kürin *khvač*, kaitach, akuša *kaš*, láz *kučyi* és dido *konču* «fuss» szó a képzésnek**) olyatén jelentésmódosításával, minőt a dimin. képzés né-

*) A szóközépi mássalhangzócsoporthoz nasalis elemének kiesése egészen közönséges hangjelenség a kaukázusi nyelvekben, így: and *inči*, akuša *enč, inc*, kaitach *enč, inč* «apfel» = ud *eš*, kürin *ič*, rutul *eč*, buduch *ječ*, csecsenez *aš* id. (ERCKERT 42.) | and *anžidi*, karata *anžito* «beil» = avar *ašth, ašdi, išthi* id. (u. o. 45.) | and *unso*, akuša, chürkilin *unc* «bulle» = avar *oc*, rutul, kürin *jac*, abcház *ašv, atcv* id. (u. o. 51.) | varkun (perzsa-török) *χkinžal* «doleh» (magy. *handzsár*) = kubači *γidžal* id. (u. o. 53.) | lák *kanča* «haar» = avar *khvus*, varkun, kubači *gis*, kaitach *γiz*, agul *kač*, tabasszarán *kuš* id. (u. o. 76.) | avar *ghantca* «haken» (= török *ganča*) = chürkilin *klidč*, aréin *kiči* id. (u. o. 77.) || and *thentha*, kaitach, akuša *thenth*, chürkilin *thanth* «fliege» = avar, karata, dido *thuth*, varkun, kubači, ud *thath*, kürin *theth, thčeth* id. (u. o. 64.) | karata *čante* «floh» = avar *žeth*, kürin *žut, žit*, chinnaług *žüt* id. (u. o. 64.) | and, karata *kunta* «ehemann»: v. ö. dido *χedio* id. (u. o. 55.) || karata *inxe* «bach» = avar *eih*, varkun *ekh* id. (u. o. 43.) | kaitach, akuša, chürkilin *sinka* «bär» = kubači *sikka*, varkun *sika* id. (u. o. 43.) | akuša, chürkilin *anxk* «garten» = kaitach *angh, axk, ak*, avar, *ax, iz*, and *axi*, karata *axe* id. (u. o. 70.) | chürkilin *ankxi* «herd» = and *akhui*, kaitach *akhi*, varkun *aki* id. (u. o. 80.) etc.

**) V. ö. a -g, -h képzésre nézve: avar *teindi*, grúz *teindu*

met *arm-el*, *leib-chen*, szintígy a mordvin *kirga-ks* «halsband», *kuro-ks* «zaum», *pile-ks* «ohrring» szavaknál is észlelünk (v. ö. *kirga* «hals», *kurgo* «mund», *pile* «ohr»; l. BUDENZ: Össz. Alakt. 236.), úgy hogy a *zaci*, *zašax*, *zacagh* alapértelme ilyes volna: «füsschen», illetőleg: «zum fusse gehörig, lábbeli» (v. ö. avar *zheti* «fuss»: dido *ghethlu*, *getlu* «hose, unterhose»; ófrancia *gamache* «beinkleidung» az olasz, spanyol, portugál *gamba* «schenbein» szóból származtatva Dieznel: EtWb. d. Roman. Spr. 115. Másod. kiad.). Bármiként álljon is azonban a dolog e kaukázusi szó etimológiájával, annyi bizonyosnak vehető, hogy az itt tárgyalt finn-magyar és szláv szavakkal összefügg, még pedig a nélkül, hogy emezek átvétele gyanánt volna magyarázható. Szamba véve immár a fönt előadott nehézségeket, inkább vélhetjük az ellenkező esetet, vagyis hogy mind a szlávtság, mind a finn-magyar-ság *gatyá*-féle szavát — ép úgy mint a *kutya* szó másaira nézve fölvevttük (l. ugyanitt alább) — még keleten olyan néptől szerezte, melynek nyelvét a mai kaukázusi népek tartották főnn. Mintául szolgáló ejtések gyanánt egybevetve a kabardin *ghonšey*, lák *zašax*, csecsencz *zaci* alakokat, **gači*, **gač*, **gat* (< **ganči*),*) illetőleg

«strumpf»: ud *teindak* id. (ERCKERT 137.) | rutul *duxul* «stein»: csecsencz *thulag*, *tholug* id. (u. o. 134.) | akuša *thul* «finger»: csecsencz *tolg* id. (u. o. 63.) | csecsencz *ler(j)e* és *lerig* «ohr» (u. o. 109.) | csecsencz *naul* és *naulik* «lerche» (u. o. 96.) | avar *ber* «auge»: csecsencz *berig*, *barig* id. (u. o. 43.) | csecsencz *gē* és *gaig* «bauch» (u. o. 44.) | avar *zonu*, dido *kenac* «ei»: lák *kkunuk*, arčin *khenukh* id. (u. o. 56.) | csecsencz *ghanh* «stuhl», kubači *guta*: šapszög *zetek*. — A *zaci* alak véghangzója a szomszédos nyelvek *khwač*, *kaš* («fuss») szavához képest úgy látszik csak a teljesebb tőalak (v. ö. lák *kučzi*, dido *konču*) kiegészítő része. A magy. *gatyá*, finn *kaatio* végzetéhez való viszonyára nézve fontos, hogy sok szóban az ilyen -i véghangzó más hangzóval váltakozik; így közli ERCKERT egymás mellett a következő csecsencz alakokat: *šatta*, *šiatti* «dolch»; *bahä*, *behi* «schaufel»; *verta*, *verti* «mantel»; *sieda*, *seti* «stern»; *eka*, *eqi* «tier»; *mokka*, *mezki* «egge» | *nane*, *neni* «hahn»; *dèle*, *déli* «gott» | *doghu*, *doghi* (czachuri *djogi*) «regen»; *došu*, *deši* «gold»; *datu*, *deti* «silber». Néha az -i szóvégzet eltűnt -j elemet tartalmaz, pl. török *kalaj* «ziun»: avar *qalaj*, akuša, tabasszarán *gala* = csecsencz *ghali*, *ghatio* | csecsencz *galaj* és *gali* «suck, tasche»: v. ö. akuša *gavlag*, avar *gulag*, kaitach *kovlak* id. | csecsencz *mezi* «laus» = andi, dido *notci* id. = varkun *načaj* id.

*) Ezen alaknak a törökségben mutatkozó nyomai: ozm. *konš*, volgai tatár *koně*, *koněč*, kirgiz *konš*, altaji *konš* «stiefelschaft» (v. ö. csizma-szár, mint: láb-szár; orosz *rayu* «gamaschen»; райи «stiefeln»; l. BUDAGOV II: 95.).

gač, **gat**-féle nyelvjárássalag váltakozó hangalakokat sejtethetünk; az előbbieknél a szláv, vogul-osztják és zürjén, az utóbbiaknak a magyar és finn megfelelőik lehetnének másai. — A keleti eredet fölvetelével még mint külön nyelvjárásból került alak idevonható volna az alföldi kutya «lábikrára csavart czókmók» (MTsz.) szó is a székezdőknek azon *g* ~ *k* váltakozásával, melyet a mai kaukázusi nyelvjárásokban is észlelünk (v. ö. az első szótag hangzójára nézve: láz *kučzi* «fuss» s a jelentésre nézve: or. *raui* «gamaschen», *raui* «stiefeln», török *koné* «stiefelschaft» = dido *konču* «fuss»). Megjegyezzük még, hogy a magy. *gatyá*-nak kaukázusi alakokkal való egyeztetése előfordul már DANKOVSKY GERGELYNÉL («*chat'si caligw*»: Magy. nemz. marad. 22.) és ERDÉLYI JÓZSEFNÉL is («*chat'schi hosen*»: Spr. d. Stammverw. 8.).

119. Magy. *gaz*¹ (*gacz* Székelység) «pravus, improbus, vitiosus; böse, schlecht, gottlos»; (Székely) «szigorú, kegyetlen, morális» («*gaczúl megverték*: erősen, kegyetlenül»), *gaz-ember*, *gazonfutó* «bösewicht, unmensch»; *gazos* (Alföld) «ravasz, fortélyos»; *gazol*- (Moldva) «gyaláz, szid, gazemberez», *meg-gazol* (Székelység) «megszaggat, megsebesít (márhat vlmely vadállat)»; «vasto, contumelia afficio; verheeren; schmähén, beschimpfen» (NySz., MTsz.).

< Av. *gada*- «mörder, räuber», pázend *gad* (JUSTI Hb. 101; GEIGER Hb. 228.) | afghán *ḡal* «dieb, räuber» (HÜBSCHM. EO. 32.).

MÁTYÁS FLÓRIÁN (Nyhas. 21.) szerint: «*gaz* = parszi *gaz(ista)* legrosszabb, gazabb». — Csak látszatos egyezés: zürj. *guš* «räuber, dieb», mely *guš* helyett a *gu*- «stehlen, entwenden, rauben» származéka (l. alább a *gúz* cikket: 137. sz.). Inkább idevalónak tetszik «*gaz nő*» alapértelemmel: zürj. *guza* «lüderliches frauenzimmer, hure» (WIND.), melynél a *d* (*ð*) > *z* változás más esetekkel is igazolható (l. NyK. 27 : 375.).

120. Magy. *gaz*² (Szilágyság) «kis erdő, cserjés erdőcske; kleiner, sträuchiger wald»; *gaz-fa* (Székelység) «leégett, vagy magától kidőlt korhadt fa; abgebrannter od. von selbst niedergebroschener, vermorschter baum» (MTsz.).

< Osszét: dig. *rade*, *rädä*, tag. *gad*, *güd* «baum, balken, holz, wald» (HÜBSCHM. EO. 32.).

Hogy az eredeti «baum» jelentés könnyen fejlődhetik «strauch, gebüsch, wald» értelemmé, annak többszörös példáját láttuk fent

a *cserc* szó tárgyalásánál (62. sz.). Ilymódon a ezímbeli *gaz* szó alkalmasan egyeztetethető az összet *gade*-val, számbavéve az árja (iráni) eredetű magy. *méz*, *húz*, *szúz*, *bűz* stb. szavakon észlelhető *d > z* változást. HÜBSCHMANN az összet *gade*, *gad* szót az av. *gaða*, szkr. *gadā* «keule» szóval veti egybe; de egyszersmind kételkedését fejezi ki az összeállítás helyessége iránt, minthogy az árja szónak a «keule» bizonyára eredeti jelentése (v. ö. av. *gaða* «mörder, räuber»). Tényleg van a kaukázusi nyelvekben alkalmasabban idevonható szó, melyek az összet hasonlatot innen való jövevényt szónak bizonyítják, ilyenek: akuša, chürkilin *gada*, kaitach *gada*, *qatha*, abadzech *kad*, šapszugi *kuad*, dido *gutt*, lák *zat'a*, varkun *kkattu* «strauch»; továbbá avar *ked*, *ghvet*, *ghojth*, ud *zod*, aresin *kute* «baum»; dido *ghod*, aresin *zat* «pappel» (ERCKERT: Kauk. Spr. 136, 44, 111. ll.; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 137; Kasikum. St. 85.). Ez utóbbiakhoz sorakozik, mint kaukázusi eredetű szó: vogul: ÉV. *zqut*, KLV., KV., PV. *khqut* «weisstanne, pechtanne (пихта)» osztják: EO. *zöl*, *zül*, IO. *züt*, SO. *köl* «fichte» (AHLQ., CASTR.); v. ö. itt a vog. *juw*, osztják *juz* «baum», továbbá a vog. *rës* «wald» kaukázusi eredetű (l. fentebb a *cserc* szónál: 62. sz.). A szamojéd nyelvekben is van: JurS. *hādi*, JenS. *kadi*, *kari*, Oszts. *kāde*, *kūt*, *kūtō*, KamS. *ko'd*, TavgyS. *ku'a* «tanne», mely adatok ellene szólnak annak, hogy a vog. *zqut*, osztj. *zöl*, *züt* szavakat a finn *kuuse-* (nomin. -si) «pinus abies», IpFm. *guossa*, IpS. *kuossa* «abies excelsa», mordv. *kuz*, cser. *kož* «silbertanne» szavakkal rokonítsuk, vagyis *t*, *l* más-salhangzójukat eredetibb *s*-ből származtassuk (l. HALÁSZ: NyK. 23 : 32. és CASTRÉN: Ostj. Sprl. 84.).

121. Magy. *gaz*,³ *giz-gaz* «tinnützes gewächs, unkraut» («szittyó, *hindros gaz* a vízben: ulva»; PÁRIZ-P.); *gaz* (Baranya-m.) «fű, zöld takarmány; gras, fourage»; *gazos* «voll unkraut» (*gazos mező, kert*; NySz., MTsz.).

Cseremisiz *kosa-tülle* «fehér virágú, szűrésű fű a gabonában; art unkraut im fruchtfelde»; cserM. *kusa-talla* «bogácskóró; distel» (NyK. 4 : 360.), *kosa-talla* «flachskraut; antirrhinum genistifolium (жабрей трава)»; *kuzi-vondo* «eine art staude, strauch (клещевникъ, кустъ)»; ТРОЗ. 22, 23.).

MordE. *kusu* «hamvas áfonya; heidelbeere» (WIED.).

Zürjén: *kuz*: *kuz-turin* «kälberkropf (anthriscus sylvestris)», *kök-kuz*, *mort-kuz* «waldschachtel-halm (equisetum sylvestre)», *poró-kuz* «haarstrang (peucedanum)», *raka-kuz* «sumpf-schachtel-halm (equisetum palustre)», *turi-kuz* «waldgeranium» (WIED.).

< Újper. *gaz* «carduus, spina» (VULLERS II : 595.), balūči

gaz «tamariske»; a perzsából: örmény *gaz* «tamariske» és «ein halbkugelförmiges am boden sitzendes dornengewächs, von dessen einer (roter) sorte das *gazi žēž* tragantgummi kommt» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 124; GEIGER Bal. 449.). — V. ö. kaukázusi: cserencz *qāž*, thus *g'oč* «rohrgras, rietgras» SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 49.).

Már BERECSZÁSZINÁL egyeztetve: «hindosztáni *gasch* ,kraut, unkraut« (Ähnl. d. Hung. Spr. 133. ERDÉLYI JÓZSEFNél pedig kaukázusi nyelvből: «*gasz* heu» (Spr. d. Stammverw. 8.). — Jól megfelel hangzásában az «unkraut» jelentésű magy. *gaz* az ujjperzsas innen való örmény *gaz* növénynévnek, mely ha ma csak egy-két apró bokor és túskefajra alkalmazódik, régebben tágabb értelmű lehetett, a mint a finn-magyar egyezések jelentésbeli elágazásából következtethető (v. ö. csecsencz *qāž*, gen. *qōžuñ*, plur. *qāžniš* «rohrgras, riedgras»; thus *g'oč* id.; SCHIEFNER Tschetsch. Stud. 49.). A zürj. *kuz* hangzójára (*u < a*) nézve l. fentebb a *becs* czikket (27. sz.); szökezdő *k*-ja akár írni területen is keletkeztethető (v. ö. a tagauri-összét *g > q* változást: HÜBSCHM. EO. 99.). A mordÉ. *kusu* első hangzójára nézve v. ö. mordv. *uro*, *ura* «pfriem» = magy. *árr*, szkr. *ārā* id.; mordÉ. *nudej* «schilfrohr» = magy. *nád*, szkr. *nadā* id.; mordv. *kud*, *kudo* «haus» = magy. *ház*-a, *ház*, av. *kata* id. (l. u. i. 12., 101. és alább a *ház* czikket). Hiven egyezik a magy. *gaz* jelentésével a cserem. *kosa-tāle* «unkraut, distel» értelme (melyre nézve az ujjper. *gaz*-on kívül is kínálkozik hasonlat: összet-dig. *γoase*, *γvasā*, tag. *γos* «kraut, heu, arznei»; SJÖGRÉN; HÜBSCHM. EO. 91.); de az összetétel utórészenek mivolta előttem homályos. Feltűnően hasonlít az utóbbihoz: FLV. *kasāp*, *kasāp-tāl*, KLV. *kāšāp* *toql*, ALV. *kāšāp-tal* «wachholder, juniperus (березь, беречник»); *tāl*, *toql* «zweig mit nadelblättern») = EV. *χασέπ-jiw*, PV. *khwašpé jū* id. A *-pé*, *-p* végzet e vogul szóban a magy. *fű* «baum» megfelelője lehet (l. ennek egyéb vogul maradványait fent a *fejze* czikkben: 103. sz.); úgy hogy a *kas*-, *kāš* előrész a magy. *gaz*-zal egyeznék.

122. *Magy. *gazda* (*kazda* DomC., TelC., Beythe) «herus, dominus; possessor, oconomus; hausherr, wirt; inhaber, besitzer; verwalter» (NySz.); *gazdám* (Pulóczság) «férjem; mein mann»; *házi gazda* «herus; pater familias, dominus domus; familienvater, hausherr»; *gazd'asszony* «heru, mater familias; hausfrau»; *gazdálkod-ik* «hospitor, hospites excipio; beherbergen, bewirten» (NySz.); újabban: «wirtschaften»; *gazdál* (Kalotaszeg) «wirtschaften» (MTsz.).

< Kaukázusi: *czachur gasda*, *χkasta*, rutul *gasdu*, *χkasdu* «alt, greis» (czach. *khasti χana* «greisin»), džek *χkosat* «alt» ettől: *χkosa* (*χk. furi* «alter mann», *χk. χinib* «alto frau») = buduch *χkusu*, kürin *qüzü* «alt» (buduch *χkosu furi* «greis», *χk. gré* «greisin»; kür. *q. tim* «alter mensch», *q. țar* «alter baum»; EROKERT: Kaukas. Spr. 160, 75; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 135.).

A patriarchalis családi élet fokán a ház legidősebb tagja a «gazda», melynek vogul *ańsux*, *ajkú*, osztják *iki*, *iga* nevezetei is tulajdonkép «alter mann, greis»: jelentésűiek (*kwolîn ajkú* «házi gazda», *ajkâm* «mein mann» = palócz *gazdám*), úgy mint a votják *kušo* «herr, eigentümer, besitzer» (= csuvas *χοζα*, cserem. *χοζα*, *oza* «herr vom hause, wirt») szó is azonos a perzsa-török *χοζα* «greis; herr, meister», csagataj *koζa* «alt, überreif, altersschwach» szavakkal (l. Votj. Nytanulm. 562. cz.). Így fogván föl a magy. *gazda* alapértelmét, ez különösen régi *kazda* ejtésében pontosan egyező mása a kaukázusi nyelvek *gasda*, *gasdu* szavának, mely a maga területén világosan fölismerhető képzés.*) A szlávság *gospodъ* szavához (őszlov. *gospodъ*, ujszlov. *gospod*, cseh *hospoda* «herr, frau»), melylyel MIKLOSICH egyeztetéi a magy. *gazdát*-t (EtWb. 74.), mindenestre már alaki nehézségeknél fogva sem lehet szavunknak köze (l. BUDENZ: NyK. 6 : 303.). Magyarból valók: szerb *gazda* «pater familias», *gazdašag* «wirtschaft».

*) E képzés egyéb adatai EROKERT művében: *czachur mučax-ta* «dunkel»: rutul *mučakha*, agul, tabasszarán *muču* id. (162. l.) | rutul *issal-du* «eng»: kürin *usal* id. (162.) | aresin *kedža-to* «feig, furchtsam» = dzsek *khidžid*, rutul *gičed*, kürini *kiced*, *gičad* id.: v. ö. buduch *kič-ru*, agul *guččaf*, *kučaf*, tabasszarán *kučub* id. (163.) | rutul *juxdö* «fleissig»: v. ö. *uždu*, *jix*, *czachur jug-na* «gut» (163, 166.) | akuša *buxuta*, kuitach *büžüta* «gelb»: v. ö. kaitach *bukuči*, varkun, kubaesi *buxku-ziv* id. (165.) | *czachur mukhada*, rutul *mukhdu* «kalt»: kürin *müki*, *meki*, agul *mikil*, varkun *baya-ziv*, kubaesi *buze-ze* id. (168.) | rutul *χkardu* «leer»: v. ö. *czachur χkaran* id. (169.) | *czachur čivada* «nass»: buduch *džavi*, dzsek *džaba* id. (170.) | rutul *irde* «rot»: tabasszarán *irü*, dzsek *iru*, kürin *jaru* id. (171.) | *czachur kürgirada* «rund»: varkun *gurgur-ziv*, csecsenez *guorgan* id. (171.) | rutul *liždö* «schwarz»: dzsek *laga*, buduch *la-a*, lák *lužyhessa* id. (172.) | rutul *idäa* «süss»: v. ö. ehürkilin *vidzi* id. (173.) | *czachur kuruda* «trocken»: tatár *kuru*, kürin *kuruj* id. (174.) | *czachur gumada* «warm»: ud. *gam* id. (175.) | rutul *džagardo* «weiss»: *czachur džugoran*, agul *žagarfi*, *čagarfi* id. (176.).

123. Magy. *gazdag* (az írott nyelvemlékekben általában s ma Moldvában: *kazdag*) «dives, locuples, opulentus; reich, vermöglich, begütert»; *dús-gazdag* «perdives; sehr reich»; *gazdagság* «divitiæ, opes, gaza; reichtum»; *gazdagod-ik, gazdagsz-ik* «ditor; reich werden»; *gazdál-* (Szeged) id.; *gazdagít-* «dito, locupletto, opulento; reich machen, bereichen» (NySz., MTsz.).

[MordM. *kožä*, mordE. *kožu* «reich»; mordM. *kožäsi* «reichtum», *kožakəd-*, *kozagad-* «reich werden», *kozagaf-* «reich machen» (NyK. 5 : 178.).]

Finn *koso* «reich, reichlich, überflüssig, zahlreich» (*kosolta* «reichlich») | észt *kozu-* «gedeihen, zunehmen, sich erholen, reich werden» (*üpris väga k.* «sehr reich werden»; BUDENZ MUGSz. 56, DONNER Vgl. Wb. I : 26.).]

< Osszét: dig. *razdug*, tag. *qäzdüg* «reich, reichlich» (Sjögren: Osset. Sprl. 378, 410.), dig. *razdüg* (MILLER: Osset. EtjudyI : 108.), déli osszét *qaznig* (ROSEN) id.

Már KALMÁR GYÖRGY (Prodromos : 35.) sejtí a magy. *gazdag* iráni eredetét, ki szerint e szó a perzsa *ghazdar* «thesaurum possidens, divitias habens» mása volna. MÁRZÁS FLÓRIÁN is e területen keresi előképét, azonban a tőle idézett «parszi *qazta* ,vagyon, jószág'» (Nyhas. 21.) — helyesen: pahl. *χvāstak* «besitztum», ujper. *χvāsta* id. (ebből: pahl., ujper. *χvāstan* «wollen, wünschen» = szkr. *svad-* «sich schmecken lassen, gefallen finden»; HORN 110.) — a kezdő mássalhangzó lényeges eltérésénél fogva (t. i. iráni *χ* = magy. *h*) a régi magyar *kazdag*-gal semmiképen sem egyeztethető. Az osszét megfelelőt ERDÉLYI JÓZSEF említi először («*kchezdüg*, reich»: Spr. d. Stammverw. 11.), utána foglalkoznak vele a *gazdag* magyarázata czéljából TOMASCHER (Ausland, 1883 : 706.) és STACKELBERG (Irano-finsk. Otn. 5.), míg DONNER és BUDENZ — kik közül az utóbbi a fent elősorolt rokon nyelvi adatokon kívül még a finn *kaseu* «grandis, magnus, uher, copiosus» és *kasva-* «wachsen» szokat is hozzáveti a magyar szóhoz — azt nyelvünk eredeti elemének tartják. Ha így állana a dolog, a magy. *gazdag*-tól külön nem választható osszét *razdug*, *qäzdüg* «reich» szót magyarból eredt jövevénynek kellene tartanunk, mi egyrészt ellene szól a nyelvi befolyás általános irányának s egyéb biztos adattal nem igazolható; másrészt azon hangtani nehézségbe ütközik, hogy a nyelvjárásilag váltakozó osszét *r, q* szókezdő szabály szerint eredetibb *g*-ből való (pl. dig. *γarm*, tag. *qarm* «warm» = av. *garema-* id.; dig. *γos*, tag. *qus* «ohr» = av. *gaoša-* id.; dig. *γog*, tag. *qug* «kuh» = av. *gāo-* id.; l. HÜBSCHM. EO. 33–34.), holott a régi

magyar *kazdag* alak szókezdő *k*-val s nem *g*-vel jelentkezik. Végül bajos volna ez esetben megmagyaráznunk a magy. *gaz-dag* végzetét is, mely a mordE. *koža*-hoz viszonyítva csak denominativum lehet, de mint ilyennek nyelvünkben nem találkozunk biztosan fölismerhető, szorosan egyező párja (v. ö. székely *küzsdeg*, *küzsdeg* < *kisded* és *vas-lag*, mely azonban sehol sem **vazs-dag*). Eltűnnek e nehézségek, ha a szó vándorlásának irányát a szokott módon, t. i. valamely összetétele nyelvből a magyarba, vesszük föl; mert ekkor a *kazdag*-ot szókezdőjében a tagauri ejtésnek vehetjük s nem szükséges a *-dag* végzetet a magyarból igazolniunk, lévén így a szó egészében s kész alakjában idegenből került jövevény.

De kérdés, miként felelhet meg a második tagjában zárt hangzójú összetételt *razdug*, *qäzdig* alaknak a magyarban nyílt hangzós *kazdag*? Ennek megfejtéséhez a *gazdag*, *kazdag* szóhoz alakilag egészen hasonlatos magy. *gazda*, *kazda* eredeti megfelelői segíthetnek bennünket. Itt t. i. azt látjuk, hogy a régi *kazda* alakilag szorosan egyező *gasda*, *zkasta* mása a szomszédos nyelvjárásban *gasdu*, *zkasdu*, illetőleg hogy a *-da* melléknévi képző *-du* alakkal váltakozik. Már ez a találkozás fölkelte a gyanút, hogy az iránságból megfigyelhetetlen összetételt szó kaukázusi nyelvközből való lehet, még pedig olyképen, hogy végzete ezen kaukázusi *-du* képzőnek az összetételt *-g* melléknévi képzővel való szerkesztése (l. e képzőre nézve: MILLER: Osset. Etjudy II: 101—2. s u. i. a *balog* és *részeg* szók magyarázatait). S tényleg találkozunk a kaukázusi nyelvekben az összetételt *razdug*, *qäzdig* megmagyarázására alkalmas szó ebben: arcsin *zos* = lák *zkus*, *zus* »vermőgen, besitzt, eigentum» (ERCKERT: Kauk. Spr. 56, 171; ÚSLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 84.), miszerint a rendes arcsin *-tu* melléknévi képzővel*) *zostu* »vermőgend, reich» volna (v. ö. ERCKERT-nél ezen összetételt: *zostunurtu* »reich»). Alakilag ezen arcsin *zos* úgy viszonylik a magy. *kaz-dag*, összetételt *raz-dug* alaprészéhez, mint az arcsinhez legközelebbi rokonságban álló buduch és dzsek nyelvekben *zkosu*, *zkosa*, *zkusu* »alt» a czachur *gas-da*, *zkas-ta*, rutul *gas-du*, *zkas-du* »alt, greis» (= magy. *gaz-da*) alapszavához; a lák *zkus* hangzójára nézve pedig v. ö. lák *däuthi* és *däuth* »blei» | lák *dukku* »esel» = agul *dagi*, *dag* id. = arcsin *dugi* id. | lák *tea* és *tea*, *tea* »feuer» = avar, and *tea*, karata, dido *tea* id. | lák *čur* »körper» = varkun, kubacsi, kaitach (perzsza) *čar* id. | lák *gun* »stein» = aguli *gun*, *goan*, kürin *zkghwan* id. | lák *teuku* »stern» = avar *tea*, *tea*, and *cu* id. (ERCK.)

*) V. ö. arcsin *bagaj-tu* »billig», *najlu-tu* »blau», *čaxa-tu* »braun», *sinda-tu* »faul», *kedža-to* »feige», *marš-tu* »geizig», *čiva-to* »gut», *četo-to* »kalt», *bicu-du* »krank», *čyon-tu* »warm» (l. ERCK. I: 160—175. és II: 59.).

Egészen egyező hangviszonylást tapasztalunk a következő kaukázusi és összetett szavak közt is: ud *zod*, arsin *kute* «baum» = avar *ghvet*, *ghojth* id. = összet.-dig. *zädä*, *zade*, tag. *qad*, *qäd* «baum, balken, holz» (EROK. 48; HÜBSCHM. EO. 32.). Ezek szerint a magy. *gazdag* nem is a mai összetébből ismeretes hasonló alakoknak pontos megfelelője, hanem ezeknek — esetleg valamely régi, kiveszett összetébből nyelvjárásban föltehető — olyan változatáé, mely a kaukázusi -du (-tu) melléknévképző -da (-ta) mását tartalmazta. *) Ellenben pontosan egyező képző a mai összetett *razdug*, *qäzdüg* szóéval a magy. *bou-dog*-é (l. fönt a *boldog* cikket: 39. sz.), mely egészében árja-kaukázusi-összet kerülő utakon kerülhetett hozzánk. Ezen eshetőség a *gaz-dag* alaprészére nézve sincs kizárva; föltűnő ugyanis annak alakja és jelentésbeli találkozása a pahl. *ganj* «schatz» (magy. *kéncs*, *kincs*), szir. *𐭪𐭭𐭥*, gör. *γάλα* változatával: így a szókezdő változatainak egybevetéséből következő eredetibb *g* is magyarázatot nyerene.

Hogy az összetett *razdug*, *qäzdüg* szóban a -*dug*, -*düg* utórészt képzőnek vegyük, arra utal a déli összetett *qaznig* változat is, melynek története annyiban különbözik a *qäzdüg*-étől, hogy benne nem a kaukázusi -du (-tu), hanem a -na (-nu, -n) melléknévképző szerepel, melylyel pl. ezek vannak alkotva: akusa *uzna*, chürkilin *uzkna*, varkun *ikhna*, kartach *vikhna*, arsin *oxhikun* «alt»: ettől kubacsi *ukhu-ziv*, and *vozo-r* id. (EROK. 160.) | lák *uttanu* «breit»: v. ö. *uttasa* id. (161.) | lák *zkunna* «gross»: v. ö. *zkunsa* id. (165.) | czachur *jugna* «gut»: v. ö. rutul *jix* és *uzdu*, aguli *igu* id. (166.) | czachur *mökhna* «jung»: ettől: karata *mikho* id. (167.) | lák *darkunu* «kalt»: v. ö. *darkusa* id. (168.) | czachur *zkaran* «leer»: v. ö. rutul *zkardu* id. (169.) | lák *laznu* «niedrig»: v. ö. *lah*, *lahsa* id. (170.) stb. Magát az összetett szó alapszavát tükrözik a mordvin *koža*, *kožä* «reich» és finn *koso* «reich, reichlich», melyeknek o töhangzója a kaukázusi alakokéhoz szít; végzele pedig, úgy látszik, képzővel bővült.

124. Magy. gázol- «vado; waten, durchwaten»; *gäzölö* «vadam; wasserfurt»; *gäzlat*- «folyón lóval, szekérrel átmegy; durch den fluss mit pferd u. wagen hinüberfahren» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *gādhā-* (nom. -ām) «ort im wasser, wo man festen fuss fassen kann; seichte stelle, furt» (GRASSM. Wb. 395.);

*) Más magyarázata lehetne a *gazdag* utótagja a hangzójának a *gazda* analógiai hatásának fölvétele; ámde ez esetben mégis elvárható volna, hogy a *gazdag*-nak föltett eredetibb **gazdog* alakja valahol a nyelvemlékekben és nyelvjárásokban előkerüljön.

adj. (nom. -ás) »eine furt darbietend, seicht« (l. UHLENB. Wtb. 79.).

E szerint *gúzol-* a rendes *-l* denom. képzővel alkotott ige, melynek névszói alapja mutatkozik is még a Decsinél fenntartott *gúzos* »vadosus« (NySz.) szóban. — V. ö. itt még grúz *gezi* »furt« (ERCKERT: Kaukas. Spr. 67.) s ehhez: ÉV. *χας*, KLV. *kās*, *jā-kās*, ALV. *khaš* »seichte stelle im flusse«. Ez utóbbiak sem a magyar, sem a szkr. szóval közvetetlenül nem egyeztethetők.

125. Magy. *görjed-* (*górýed* CzechC., *gyerjed* NémGl., *ThewrC.*, *gyórýed* Komj.) »succendor, flammescio; entflammen»; *föl-görjed-* »inardescio; ira exardescio; entbrennen, entflammt werden»; *gör-jedelem*, *gerjedet* »ardor, inflammatio, passio, affectio; entflammung, leidenschaft»; *görjéget-* »iteratim excito; wiederholt entflammen»; *görjeszt-* »inflammo, excito, incendo; entzündend(trans.)»; *gerjesztő*, *gerjeszke* (Alföld, Udvarhely-m.) »tűzgyújtásra való apró fa« (NySz., MTsz.).

Észt *kiŕg*, *kīrg* (gen. *kire*, *kīre*, *kirje*) »glut, flamme, funke; begierde, leidenschaft, verlangen, drang« | finn *kiira*, *kiirka* »flamme, glut«.

Mordvin: mordM. *kār^{Rta-}*, mordE. *kirta-*, *kurnta-*, *kīrnta-* »anbrennen, sengen»; *kīrvažu-* »sich entzünden»; mordM. *kārtāža-* id. (PAASONEN: Mordv. Lautl. 82.).

< Szkr. **ghar-* (præs. 3. *ghrñóti*) »glühen, warm sein« *gharmá-* (nom. -ás) »sonnenwärme, sonnenglut; feuerglut«; *ghrñá-* (nom. -ás) »sonnenglut«; *ghrañsa-* »sonnenglut, sonnenhelle, sonnenschein« (GRASSM. Wb. 422, 423, 427.) | av. **gar-*: *garāma-* (nom. -ō), pahl. *garm*, ujper. *garin*, *germ* »warm«; pahl. *garmāk*, ujper. *garmā* »wärme« | osszét: dig. *γarm*, *γar*, tag. *qarm* »warm«, kurd. *balūči garm*, *šighni garm*, *szariqōli gūrm*, *žūrm* id., afghán *γārmq* »mittag, heisse zeit des tages« (HORN 203; HÜBSCHM. EO. 33; UHLENB. EtWb. 85.).

Örmény *žep-nu-m* (aor. *žep-ay*) »wärme mich, werde warm erglühe, brenne (von der sonne), werde versengt«, *žer* »wärme, schönes wetter, warm«, *žerin*, *žerm* »warm, heiss« | szláv *grě-ti*, *gorě-ti* »brennen«, óporosz *gorme* »hitze« | gör. *θέρος* »sommer«, *θέποιαι* »werde warm, wärme mich«, lat. *formus* »warm« | gót *warmjan* »wärmen« stb. (HÜBSCHM. Arm. Gr. II : 486.).

BUDENZ (MUGSz. 58.) a magy. *gerjed-* rokonságúhoz sorozza még a cserem. *er-*, cserM. *irej-* «melegedni; calescere», *erekt-*, *irejekt-* «melegíteni; calefacere», cserM. *zirikt-* «excitare» szókat; de kihagytuk itt ezeket, mivel csuvas jövevényszók: v. ö. csuv. *žért-* (= török *kizit-*) «wärmen, warm machen», melyhez képest a cserem. *zirikt-*, *erekt-* csak avval különbözik, hogy a török -t causativum képző helyett eredeti -kt causativummal van szerkesztve csuv. *žér-* = tat. *kész-* «sich erhitzen, erglühen» = cserem. *er-*; csuv. *žéräl-* «warm, heiss werden» = cserM. *irej-*. A magy. *gerjed-* inchoativ («succendi, inardescere») jelentése útmutatást foglal magában arra nézve, hogy az árja *ghar-* (iráni *gar-*) tőnek finn-magyar bővületes változatát frequentativ *g* (> *j*) képzővel szerkesztett alaknak vegyük, mely képzőnek világosan inchoativ értéke van a lappban (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 36–40.) s a vogulban is (v. ö. vog. *pěleji* «gyúlad, gyúlni kezd»). Megjegyzendő egyébként a hangalakra nézve, hogy a *ger-je-d*-nek megfelelő rokon nyelvi alakok eredetileg mélyhangúak (mordE. *kirta-* < *kušta-*) a mint ez az árja tőhangzó alapján érthető (v. ö. a mord. *u* ~ árja *a* hang-megfelelésre nézve fent 121. sz.).

Az árja *a* hangzó alapján érthetők, mint ide tartozó intens. képzős változatok: az észti *korbe-* «anbreimen, brennen (intr.)», észti *korveta-* «sengen, versengen, anbrengen», finn *korventa-*, *korvetta-* «ustulare, deurare, assare, urendo maturare», svédlapp *kvorbe-* «ardere», *kvorbete-* «exurere regiones, incendio vastare», melyek mellett causativum: déli lapp *koartih* «brennen (von der sonne); égetni, sütni (a napról)», svédlapp *picjēvie kōrētā* «die sonne brennt» (HALÁSZ). Ez utóbbiakat BUDENZ (MUGSz. 97.) a magy. *hervad-* «verwelken», *hervaszt-* «welken machen, versengen» szóhoz csatolja (v. ö. *horvaszt-* Gyergyó; jól *hervad ma a nap*; Mezőtúr; MTsz.). Elfogadhatjuk ezt a szóegyeztetést az árja *ghar-* gyökből való eredet nézete mellett is; mert ugyanily előzményét tapasztaljuk a *h* szókezdőnek a *had*, *hás* és *hagymáz* szavakban is. Mindenesetre azonban föl kell tennünk, hogy a páros (magas- és mélyhangú) alak fejlődése már a finn-magyar alapnyelvi közösség korába esik.

Tekintve, hogy a szkr. **ghar-* «glühen» igének *har-* változata (pres. 3. sz. *hriutē*) «zünnen, grollen, böse sein» jelentésű (innen: *háras-* «flamme, flammenglut», *hári-* «feuerfarben»; GRASSM. Wb. 1647—8.) talán ide vonható még a vogulból: KLV. *khārji*, *khōrji* (pres. 3. sz.) «zünnen, erzürnen, grimmig werden» (pl. *ñäürs pätkhārjäsēm* «ich erzürnte stark; много оцепухи»), *khūrmeltayt-* (mom.), *khārkhāt-* (frequ.), *khūrrelt-* (inchoat.) «in zorn geraten, anfangen zu schimpfen» | PV., KV. *khugri*, *khugr-khat* «schimpfen». Ezzel nyilván egybetartozik a magy. *harag* 1. «ira, indignatio; zorn»; 2. «iratus; zornig» (*harag zemmél tekinté; harag bezudokkal ellene alla*); innen: *haragusz-ik*, *haragud-ik* «irascor; zür-

nen, zornig sein» (NySz.), melynek képzése az igei alaptól a *csillag*, *szalay*, *laganag* szókéval azonosítható. Ha ez egybevetés helyes, a *gerjed*-hez való viszony különböző árja nyelvterületekről való, illetőleg különböző korbeli átvétellel magyarázható.

126. *Magy. *goda* (Szatmár m.) «szalonkaféle madár; limosa». — *hóda* (Tiszántúl, Háromszék) «wasserhuhn; fulica» (HERMAN OTTÓ: Nomencl. Avium Regni Hung. 28, 32; MTsz.).

*Magy. *guvat* «rallus aquaticus» (H. O. u. o. 30.).

< Kaukázusi: abcház, mingrél *kvata*, grúz *kvate* «ente». — kabardin *goad*, *ged*, abcház *kuč* (*kuty* SCHIEFNER) «huhn, henne», *dyše-ged* «pfau» (tkp. «gold-henne»); abadzech *ketü* «hahn»; kürin *žwed* «feldhuhn» | csecsencz *kuot-ām*, *koth-ām*, grúz *kath-ami*, mingrél *kothomi* «hahn» (úgy látszik az arosin *uma*, karata, and *ima* «vater» szóval összetéve: v. ö. mordv. *ata-kš* «hahn» ettől: *ata* «vater; alter mann, greis») | szvanét *khathal* «hahn», arosin *zatel* «pfau» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 58, 82, 77, 111; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 146.).

Ugyanazon szónak különböző nyelvterületekről került változataival van dolgunk az egymástól eltérő magyar alakokban: *goda*, *hóda* = abch. *kvata* a szókezdőnek ugyanoly-féle, már kaukázusi területen keletkezett váltakozásával, mint a *gölye*, *hülye*, ill. *góré* szavakban; *guvat* pedig kab. *goad*-féle változat mása, úgy mint a magy. *kuvasz* = avar *guazi*, ehürk. *goadža* «hündin» (l. alább). — Lehetséges, hogy a kaukázusi szavak árja területről eredtek, hol t. i. alkalmasan egyeztethető adatok: szkr. *kapōta* «taube; grau, bleigrau, taubenfarbig» = balüci *kapōt*, *kapūt*, *kafōt*, vakhí *kibit*, szariqōli *čabāud*, yidgāh *kowū* «taube» = pahl. *kapōt* (innen: örmény *kapōit*), ujjper. *kabūd* «blau, dunkelblau» (v. ö. volgai tatár *kögärčän*, ozm. *gögeržin*, *göveržin*, kirg. *kögüršün*, altaji *kogorčün*, csuvas *kēwarardün* «taube» és tat. *kök*, csuv. *kēwak* «blau»; HORN 187; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 166; GRIGER Bal. 132; TOMASCH. Pam. 771.). E szónak, valamint pahl. *kapōtar*, ujjper. *kabūtar*, *kebūtar*, *kefter*, *kūtar*, szamnānī *kūtar*, gabri *kūbtar*, kurd *kūftar*, *kōtir*, afghán *kautar*, *kavntar*, balüci *kōntar* «taube» képzésének (GRIGER Bal. 133.) egyenesen iráni területekről került máasai a rokon nyelvekben: vogul: KV. *kāptēr*, TV. *kāptār* «taube» = cser. *kūdōr* (GENETZ), *kūdōr*, cserM. *keder* «tetrao tetrix» | cserM. *keđe* (GENETZ), *kādä*, *küda* «columba», cserS. *kü-keđe* «palumbus», *tur-gede* «turtur», cserM. *čodra-keđe* «ringeltaube (вахирь)»; ТРОЛ. 18, 28, 23; NYK. 4: 356.) | zürj. *gađa* «möwe» (WIED.). — V. ö. itt

még: mongol *küdege* «die wilde taube» (SCHMIDT: Mong. Wb. 187.), «turteltaube», burjét *žudū, kidū* «rebhuhn» (CASTRÉN: Burj. Gr. 129.) | jakut *kitalik* «der weisse storch» (BÖHTLINGER).

Külön választandók: lák *χkathu*, agul *χvatu*, dido *qvadi*, tabasszarán *kuitte*, avar *g'edo* «rabe» (*čar-g'edo* «elster», tkp. «bunte rabe», ERCK. 115; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 121.), melyekhez hasonló: tibeti *khāta* «varju» (PONGRÁCZ: Tibet-magyar Nyelvtanulm. II: 117.). A rokon nyelvekben inkább társíthatók ezekkel: finn *kot-ka* «adler», cserem. *kutkuš* id., zürjén *kuc* id., votják *košo, kočo, košo* «elster» (v. ö. az utóbbiak szóközépi hangmegfelelésére nézve alább a *keserű* cikket).

127. Magy. gólya «ciconia; pelargus; storch» (NySz.).

Zürjén *gulu* «taube», *vör-gulu* «wilde taube» (WIED.).

MordM. *kulä, gulä* (REG.), *gula, gułu* (AHLQU.) «taube», *gulka* id. (NyK. 5: 182.).

V. ö. szkr. *küläla-* «eine hühnerart, phasianus gallus; eule» | *kulika-, kaulika-* «ein best. vogel» (BR. Skr. Wb. 2: 357, 359, 465.). Ezen *kulika-* alakot UHLENBECK (EtWb. 60.) az orosz *kulik* «schnepfe», lengyel *kulik* «möwe», lett *kulens* «blaubeer-schnepfe» szavakkal veti egybe.

A magy. gólyá-hoz s a vele hangtanilag egyező rokon nyelvekbeli madárnevekhez eddigelé a keleti altaji nyelvek köréből ismertünk hasonlatokat, ezeket t. i.: burjét *galuū, galun, galū* «gans», mongol *ghalayun* «gans; oft auch der collectivname für schwimmvogel überhaupt» (SCHMIDT Mong. Wb. 192.) | tunguz *galaf* «gans» (CASTRÉN), mely alakok azonban a gólya, illetőleg zürj. *gulu*, mordv. *gula, gułu* első szótagjának zártabb hangzóját nem magyarázzák s közvetetlen mintaképnek ennél fogva nem vehetők. Inkább egyeznek az altaji alakokkal: zürjén *kala* «möwe; larus canus»; (az izmaiban:) «weihe; milvus» (WIED.) | osztják: IO. *χaleu*, SO. *kallek* «meerschwalbe» (CASTRÉN); *kallik, khattēz*, KO. *χaleu* «halászmadár (мартышка)»; PÁPAI, EO. *χaleu* «sterna caspia; auch larus» (AHLQU.) | vogul: ÉV. *χaleu, χalleu* «möwe (уайка)»; de emezeknél sem vélhető a kapcsolat közvetetlen átvételnek a mongolból, vagy tunguzból, hanem olyképp, hogy mindkét nyelvkör egy közös harmadik területről nyerte egyező szavát. E felfogásra nyújtanak ugyanis alapot a következő adatok: szkr. *kālaka-* «ein best. vogel» (tkp. *kāla-, kālaka-* «dunkelblau»), *kālaka-, kāluka-* «eine reiherart, ardea jaculator; turdus macrourus» (ferm. *kali-* = *kāla-*; BR. Skr. Wb. 2: 251, 261, 263.), melyeknek átvételével egyik irányban tunguz *galaf* (<**galau*, **galuγ*), mong. *ghalay-un*

(ill. ezen teljesebb alak összevonásával: burj. *galun*, *galuñ*), másik irányban osztják *kallek*, *kallik* (>*khattēx*) = *χaleu* alakok keletkezhettek (v. ö. az előbbieket kettős *ll*-jére nézve: ÉV. *χulax*, KV. *khwölēx*, TV. *khulēx*, ÉO. *χulēx*, IO. *χulax* «rabe» = ALV. *khullēx*, obi osztják *kallax*, magy. *holló* = ujjper. *kulār*, cserkesz *χulax* «rahe»; a *χaleu* végzetére nézve pedig: ÉV. *jānteuw* «hogensehne» = SO. *jündēx* «zugseil», finn *jānteha*- «chorda, nervus»; L. BUDENZ: MÜgSz. 808.). Magát a diminutív -ka képző nélkül való alakot látjuk a zürj. *kala* szóban, melynek alapján megértjük a mordv. *kulā*, *guła*, zürj. *gułu* alakoknak is viszonylását a képzős szkr. *kulā-la*, *kulī-ka*, *kauli-ka* megfelelőkhöz, míg magy. *golya* (akár a *hangyál* > *hangya*, *körtvély* > *körtve*, *harkály* > *harka* változásával) a képzős *kulala-* (< **kaula-la-*) alaknak is lehet mása. Természetesen nem gondoljuk, hogy a mordvinnal és zürjónnal közös *g* szókezdő a *golya*-ban és társaiban külön-külön fejlődött volna, sem azt, hogy a közvetlen átvétel éppen a szanszkritből történt: itt amaz egyelőre meg nem határozható közvető nyelvvel van dolgunk, melyből árja, ill. kaukázusi *k* (*kh*)-nak megfelelő *g* szókezdős *gazda*, *gagó*, *góda*, *góré*, *gödör*, szavaink is valók (l. e cikkekét). — V. ö. itt még a nepáli bódó nyelvből *golā* «rigó» (PONGRÁZ: Tibet-magy. nyelvtan II: 21.).

Bizonyára összefügg az itt tárgyalt madárnevekkel a magy. *küllő* (*küllü* Vas-m., *külü* Zala-m., Székelység) «harkály»; (Marczal-mellékén:) «fekete rigó»; (MOLNÁR ALB. és PÁRIZP. szótáraiban:) «merops; meer- od. seeschwalbe» szó is, melynek *ü*-je a szkr. *kulīka*-, *kaulika*- töhangszója alapján úgy érthető, mint a *dühös*, vagy akár a szkr. *kālaka*- alapján, mint a *füst*, *csűr*, *csürke*, *ünök* = *ének* szavaké (l. e cikkekét), *ll*-je pedig a *holló* esetével magyarázódik. A kapcsolat legalkalmasabban valamely közvető nyelvterület révén gondolható.

128. Magy. *gór* (Vas-m.) «nagytestű, hosszúlábú, kevés és fölálló tollú, csaknem egészen tollatlan nyakú s vastag hangú tyúk-faj; eine art huhn (langfüssig, mit wenigen u. aufrechtstehenden federn u. fast ganz blossen halse)»; *gór-tyúk* (Dunántúl, Szabolcs-m., Abauj-m., Székelység), *gór-kakas*, *gór-csibe*; *gór-lúd* (Szatmár-m.) «nagyobb fajta lúd» (MTsz.). — *gór-tyúk* «gallina medica, gallus medicus; eine zur arznei dienliche henne» (PÁRIZ-PÁPAI; NySz.).

Votják *kurög*, Kaz. *kurük* «huhn, henne» (*üemüč kuräg* «trut-henne», tkp. «deutsche henne») || zürjén *kurög* «huhn, henne» (*ai kurög* «hahn») | permi *kureg* «henne» (WIED.; GENETZ OP. 12.). — zürj. *körög* «spiessente (*anas acuta*)»; WIED.).

Vogul: LV., PV. *kwärēx* «henne» (*khaīm kwärēx* «hahn»; *khaīm* «männchen») | ÉV. *korēk*: *šiš-korēk* «henne» (*šiš* «mutter»).

Osztják: ÉO. *sis-kurek*, *süs-k.* «henne» (*šo sis-k.* «hahn»; *šo* «mann»), *kurek* «anas acuta» | IO. *kurek* «anas acuta» (CASTRÉN).

< AV. *kahrka*:- *kahrk-āsa*- «hühner-fresser» = «geier»; pahl. *kark*, ujper. *kark*, *kerk*, kasānī *karg*, *kerk*, kurd *kurk*, vakhī *körk*, zuzu *kérge* «huhn», osszét *k'ark'* «huhn, henne» | afghán *čirg*, *čirk* id. (HORN 189; TOMASCH. Pam. 770.).

Szkr. *křka*:- *křka-vákuš* «hahn» (tkp. «*křka*-rufer», hangutánzó); *křka-ra*- (nomin. -as) «art rebhuhn» (UHLENB. EtWb. 62.).

A magy. *gór* szót eredetibb **kór* helyett valónak véve (v. ö. *göte* «salamander» = tatár *kältä* «eidechse», *gazda*: régibb *kazda*, czachur *qasda*; l. fentebb) végzetében az árja alakokhoz képest ugyanazt a változást mutatja, mint ezekben: ár «pretium» = szkr. *arghā-*, osszét *arj* id. (l. fönt 11. sz.), varr- = cserem. *org*- «suere»; eper, *szeder* = eperj, *szederj*: vogul *äpärēx* «erdbeere». Az *o* esete olyan mint a *hólló* (= ujper. *kalāy*, *kulāy* «rabe») szóban, vagyis kurd *kurk*, vakhī *körk*-féle változaton alapszik, mire a rokon nyelvi megfelelők következetes *o*, *u* hangzója is utal (LV. *kwärēx*: ÉV. *korēk* = LV. *kwüll*: ÉV. *kwöll*: ÉO. *kutēp* «mitte»). A hosszúság valószínűleg pótló nyújtás (mint: *ör* = *orr*: *őro-m*, *ör-a*: *vírrad*: *vírad*-; *forr*:- *för*-, *förö*). A zürj. *kurög*, votj. *kurög*-ben csak a *r* az iráni *rg* (< *rk*) egyértékese, a végzet pedig diminutív képzés (v. ö. votj. *žag-äg*, *žag-äk*, zürj. *žog-ög* «gans», melynek alaprésze: finn *hanhe*-, litván *žanšis*, lett *fűss* id.). A vogul-osztják *kurēk*, *korēk*, *kwärēx* alakokban a végzet lehet az iráni *rk* mássalhangzó-csoport szétbontása; de nincs kizárva a zürjénből való átvétel sem, úgy hogy ÉO. *kurēk* = zürj. *kurög*. Más úton került változata ugyanez iráni eredetű szónak a magy. *csirke* (l. fent 69. sz.).

Az ujperzsából való: csagataj *kurk* «henne, welche aufhörte eier zu legen, bruthenne» (VÁMB.) = ujper. *kurg* «nicht mehr legendes, geiles huhn» (HORN 189.). Bizonytalan az iránságból való eredet a volgai tatár *kurka*, *kürkä*, mišür *korka*, csuvas *korkka* «truthenne» (innen: mordv. *kurka* «truthuhn») szónál; mert az oroszban is van: *kurka*, *kurica* «henne» (*kurъ* «hahn»), mely a közszláv *kurъ* «hahn» (ószlov. *kurъ*; kurica, ujszlov. *kur* cseh *koura*, *kura*; kure; lengyel *kur*, *kura*, *kurczak*; bolgár *kurnik* «hühnerhaus»; MIKLOSIČ: EtWb. 148.) képzése; szintígy a litvánban: *kurka* «truthenne» (lett *kurkje* id.; litv. *kurens*, *kurkins* «truthahn»). Egyenesen a szláváságból való a biharmegyei *kura* «farokatlan tyúk» (MTsz.), mely egyszersmind azon szempontból tanul-

ságos, hogy nyilván mutatja az általános «tyúk» értelmű idegen szónak egy különös tyúkfajtára való alkalmazását, úgy mint ezt a gör szónál is föl vesszük. A szláv *kur* szót tükrözi a dunántúli *kur-héja* «kánya; milvus» (v. ö. kis orosz *kuro-chvat* «hühnerhabicht», tkp. «tyúk-ragadó»; av. *kahrk-āsa-* «hühnerfresser; geier»).

129. *Magy. göré (*göré* Dunántúl) 1. «casa, tugurium; hütte» (NySz.); «csősznek magas oszlopokon álló vigyázó helye, csősz-kunyhó, halászkunyhó» (Balaton-mellék, Szeged, Palócság); 2. «vesszőből font, v. lécekből összerótt kalitkaszertű szellős alkotmány, melyben a csőves kukoriczát tartják» (Dunántúl, Tiszántúl); 3. «istálló padlása» (Somogy-m.; MTsz.).

V. ö. kaukázusi: grúz *kavari* «dach» a következőkben mutatkozó töből: tabasszarán *goa*, rutul *kha*, kürin *χau, χkghav* (*χ'aw*), agul *gva-d* «dach, zimmerdecke» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 51; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 142.).

A kaukázusi nyelvekben igen gyakori s a jelen adatnál is igazolható szókezdő *k~g* váltakozással (l. alább a *hülye* cikket) híven egyezik alakjában a magy. *göré* a grúz *kava-ri* képzéssel (l. erre nézve fönt az *agár* és *bogár* cikkeket) s igen jól fogható föl az alapértelem is «tető»-nek, a mi minden sátorféle alkotmánynak főalkotórésze (v. ö. votj. *čipät* 1. «dach, hausdach»; 2. «schirmdach, schuppen, hütte, laubhütte» a *čip-* «bedecken» töből). Talán csak metathetikus alakjai a grúz *kavari* «dach» szónak: grúz *karavi*, mingrél *karce*, szvanét *karav* «zelt» (ERCK. 156.). Más számbajöhető adat a göré magyarázatánál: láz, mingrél, grúz *ghoberi* «zaun» e mellett: ingiloi *ghobej*, grúz *ghobe*, min. *ghope* id. || abcházi *guara*, dido *khvira*, kau id. (u. o. 155.).

130. Magy. *göbe*, *göbő*, *gübe*, *gübü*, *gübbő* (Székelység) «patak, v. folyómeder fenekén levő víz vájta mélyedés; sárral, vízzel telt gödröcske, pocsolya; tiefe stelle im flusse; kleine grube mit wasser, pfütze». — *göböltye* (Tolna-m.) «pocsolya; pfütze». — *göbész*, *göbésít* (Székelység) «patakmedret öblöz»; *göbedék* (Hegyalja) «folyó, v. patak medrének fenekén levő vízvájta mélyedés». — *göböd* (Székelység) «hosszú rúddal beszurkál a folyó medrének mélyedéseibe és partszéli üregeibe, hogy onnan a halakat kizavarja»; *gübül* id.; *gübü*, *göbü*, *gübü* «a halriasztó bunkós végű rúd» (MTsz.).

Zürjén: *gib-*: *gibid*, *gibad* «morastig, schwankend (v. boden),

sumpf, wo man einsinkt» (*gibid in, gibida in* «sumpfige stelle, sumpf»), *gibjal, gibal* «morastig sein» | *permi gublan* «wasser-riss, vom wasser ausgespültes bach» (WIED.).

Votják *gibäd* «die torfschichte, o. brennerde im sumpfigen boden»; *gibädo* «torfig».

Vogul: KV. *kömp*:- *khul äläs-kiwérnē kömpox* «a halat a halogó szerszámba gübülni, rúddal kergetni».

< Szkr. *gāmbha* (nomin.), tö: *gambhan*- «tiefe, abgrund» az idg. **ghembh*- «klaffen» igei töből (v. ö. lengyel *gęba*, cseh *huba* «maul», or. *guba* «lippe» stb.; UHLENB. EtWb. 77.), mely mutatkozik e képzésekben is: *gabhīrā*-, *gambhīrā*- «tief, unergründlich; die tiefe; der tiefe, unergründliche raum»; *gambhāra*- «tiefe, abgrund» (GRASSM. Wb. 397, 396, 385, 368. ll.).

Pontosan egyezik a szokásos *a ~* hangmegfelelést mutató magy. *göbe* «vízmélyedés» a szkr. *gāmbha* szóval, melynek szintén «mélyedés» a jelentése. A szkr. **gambh*- (= idg. **ghembh*-) igei alapot tükrözik a magy. *göböd*- (melynek értelme valójában: «in die tiefe eindringen») s ige neve: *gübü, gübü*, továbbá az ezeknek tövét még az eredeti szkr. *mbh* szóközépi mássalhangzó-csoporttal fölmutató vog. *kömp*-. A *göbölye* a szkr. *-ra* névszóképző (*gambhāra*-) *-la* változtatásával van szerkesztve (v. ö. *žáthara*- és *žáthala*- «leibesgrösse»; GRASSM. Wb. 465. és WHITNEY: Ind. Gr. 427, 428.). Talán egyenesen az említett szkr. *gambhāra*- képzés mása a zürjén *kabreg, köbrög* «keller» (< **gabr-eg, *gabr-eg*: úgy képezve mint *sis-eg, sis-ög* «liebchen»; *žož-ög, votj. žož-äg, žož-äk* «gans»; v. ö. vog. *sis, sis-kwé* «liebchen», ill. litv. *žanis* «gans» s a jelentésre nézve: zürj. votj. *gu* «grube» és «keller»), mely aligha az orosz *погребъ* «keller» eltorzítása, lévén ez utóbbinak szabályos mása a zürjénben: *pogreb, pögreb* «keller». — A törökség köréből hasonlít ez árja szóhoz: kirgiz *kabu* «kleine pfütze, vertiefung mit wasser von einem teiche abgetrennt (небольшая лощина отделяющаяся отъ озера; BUDAGOV II: 4.). A mongolság teréről való egyezések: *köb* «tiefe wasserstelle, das wasserbasin» (SCHMIDT 180.), *khoba* «ein kleiner kanal, od. graben». V. ö. még a kaukázusi nyelvekben: grúz *gube*, ingilói *gub* «sumpf» (ERCKERT: Kauk. Spr. 138.).

131. Magy. *göböly*, *göböl* (Szeged, Balatonmellék; *güdböl* Soprony-m., *göböj* Torontál-m.) «hízott marha; mastvieh»; «ceva; armentum; eine niedrige kuh»; *göbölyös* «custos armenti; vich-hirt» (NySz., MTsz.).

V. ö. av. *gāō*- (nom. *gāuš*, acc. *gaom*, dat. *garē*, plur. gen.

gavām etc.) «rind, vied, kuh, stier»; óperzsa *gau*: *Gau-brūva*, Γωβρόαζ, pehl. *gō*, ujper. *gāv*, *gō* «rind» | kurd, szamnānī *gā*, afghán *ṛvā*, vakhī *ṛāu*, *ṛū*, szariqōlī *ḡāu*, šighnī *ḡāo*, szangliči *ṛāo*, yaghnobī *gova* «rind» | osszét: dig. *rog*, tag. *qūg* «kuh», balūči *gōk*, *gōz* «rind, kuh, ochs», ujper. *gog* «kalb» (HORN 198; HÜBSCHM. Pers. Stud. 90; JUSTI Hb. 103; GEIGER Bal. 124.). || Szkr. *gō-* (nom. *gāus*, acc. *gām*, *gāvam*, gen. *gāvas* etc.) «rind, stier, kuh» (GRASSM. Wb. 407.) = örm. *kov* «kuh», ószlov. *gov-čdo* «ochs», lett *gūnos* «kuh», gör. βός, lat. *bōs* «rind», ófeln. *chuo*, ujfeln. *kuh* stb. (UHLENB. EtWb. 83.).

Ezen szónak összetétele az iránság terén: pahl. *gāvmēs*, ujper. *gāvmēs* (innen: örmény *gomēs*), balūči *gāmēs*, *gvāmēs* «b ü f fel», afghán *gāvmēs* «a male buffalo» = av. **gāo-maša-* «k u h s c h a f» (HORN, HÜBSCHM. u. o.), mely annak föltevésére bátoríthat, hogy a magyar *gő-ből*-ben is hasonló összetétel foglaltatik, amidőn az utórész a zürjén *bal* «lamm», *bala* «schaf, mutterschaf» (*bala-pi* «lamm», *balaas-* «lämmer werfen»), permi *bāla* «schaf», éjszaki vogul *pālū* «schaf», votják *pālī* «lamm» szóval volna egybevetethető, s az egész *gő-böly* összetétel ezt jelentené: «kuh-schaf», vagyis «vied, rind» (v. ö. vogul *tū-mis*, v. *lq-sqor* «vied, rind», tkp. «pferd-kuh», vagy KV. *lq-khwōnyē* «rind»; КТОТЬ, tkp. «pferd-renntier»; votják *nimi-kut* «insect», tkp. «mücke-fliege»). Maga az itt említett zürj. *bal*, *bala* is valószínűleg árja eredetű szó: v. ö. szkr. *bāla-* «jung, unreif; kind, knabe», *bālaka-* «das junge eines tieres» (BR. Skr. Wb. 4: 701.).

132. Magy. *göbre*, *gēbre* (Palóczság, Komárom-m.) = *bögre* (*bēgre* Abauj-, Gömör-m., *bögöre* Drávamellék, *börge* Dunántúl, *bödre* Erdély) «urceus, topf, töpfchen» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *kumbhá-* (nomin. -ás), *kumbhā-* «topf, krug, kochtopf» (BR. Skr. Wb. 341—2.) || av. *zumba-*, pahl. *zumb* «topf», ujper. *zumb*, *zunb*, *zum* «topf, krug», zsidó-perzsa *zumra* (כומר) id. (HORN 109.). UHLENBECK (EtWb. 59.) árja **khumbha-* alaphangzást vesz föl, melyet a görög *κύβος*, *κύβιον* «gefäss, becher», német *humpe*, *humpen* «trinkgefäss» szavakkal vet egybe.

A magy. *göbre*, illetőleg metathetikus *bögre* változata a zsidó-perzsában megőrzött *khumra* (< **khumbra*) képzést tükrözi; *g* szókezdője pedig (*k* helyett) valamely közvető nyelvtérületnek a szkr. *kumbhá-*hoz hasonló változatát. L. egyébként a hangalakra nézve

fent a *göbe* ezikket (130. sz.). — A *-ra* végzet nélkül való iráni alak átvétele: zürj. *kub* «becher, gefäss, destillirkolben» (WIED.) | votj. *kobi*, Kaz. *kobē* «schöpfkelle»; a permiségből: ÉV. *χῦρ* «löffel». V. ö. itt még: abcház *k'uaβ* «kessel» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 47.) = ingiloi *khob*, grúz *khvabi* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 90.).

133. Magy. gödör (accus. *gödrö-t*, plur. *gödrö-k*; *gedrek* 1420-iki oklevélben; *göndör* Háromszék, *gödér* Hunyad-m., *güdör* Palóczság) 1. «caverna, fovea; höhle, gruft, grube»; 2. «völgy; tal» (Moldva); *gödrös* «cavernosus; grubig»; *gödörösös* (*gödrösös* Háromszék) «gödrös, sok gödrű» (NySz., MTsz.).

Votják: Kaz. *gud-* «graben», *gudišk-* (frequ.), *gudon* «grab-schaufel, spaten»; *gudžē*, *güdžē*, Sar. *gudži-*, Ufai *gidde-* «graben, erde wühlen».

Zürjén *gudji-* «aufgraben, scharren, aufscharren, stochern, graben», *gudjös* «grube». — *kodji-* «graben, aufgraben, aushöhlen, meiseln, ausmeiseln, auswaschen (v. regen)», *kodjas* «graben, grube» (*va-kodjas* «teich»), *kodjöm*: *va-k.* «vom wasser ausgehöhlte stelle, wasserriss», *kodjis-* «wühlen, scharren, sich vergraben, sich durchgraben» (WIED.).

< Kaukázusi: avar *goinđ*, *goint* (plur. *góindal*) «grube; brunnen», dido *gvandi*, karata *gando* «loch, vertiefung» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 119; ERCKERT: Kauk. Spr. 97.) = av. **kañta-* (part. perf. pass. a *kan-*, pahl., ujper. *kan-*, *ken-* «graben» többől): *us-kañta-* «ausgegraben», *ni-kañta-* «eingegraben; eingrabung» (JUSTI Hb. 77, 171.) = osszét *ni-kgünd* «keller», *ni-gād* (part. perf. a *ní-gän-* «begraben» többől; HÜBSCHM. EO. 51; HORN 194, 286.).

Tekintve a háromszéki *göndör* változatot is bizvást vehetjük a *gödör* hangzóközi *d*-jét eredetibb *nd* helyett valónak ugyanazon hangváltozással, melyet nemcsak törzsökös, hanem árja eredetű elemeken is tapasztalunk a magy. *had*, *köd* és *odu* szókban (l. e. ezikkeket alább). Midőn ily módon a magy. *gödör* alaprésze jól egyezik azon iráni előképpel, melyet a fent idézett kaukázusi jövevényszók tükröznek, legalkalmasabban ugyane téren vélhetjük az egész képzős szerkezetnek is eredetét a magy. *od-ú*, finn *ont-*, mord. *unda*, *undo* «höhlung», SO. *ont* «das innere» (= szkr. *anta-* «inneres») és magy. *odor* «höhlung, vertieftes loch (in einem flussbette)», vog. *qntér*, ÉO. *undér*, *ondér* «bauch, inneres» (= szkr.

antra «eingeweide», av. *añtara*- «das innere»), illetőleg finn *onke*-, lapp *vuoggy* «angel» (= szkr. *añkā*- «haken») és cserem. *änger*, zürj. *vuğir* «angel» (= összet. *ängur* id.) egyszerű és képzett alakok viszonylása szerint,*) bár van ily -r denominális képző a magyar és vele rokon nyelvek terén (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 294.), sőt gondolhatunk e szempontból kaukázusi közvetésre is (l. fönt az *agur* és *bogur* szók czikkeit). A zürjén *kođji*-, *gudji*-, votj. *gudži*- a magy. *gödör*- alapszavának megfelelőjéből való denominatív képzések, úgy mint permi *nimji*- «nennen», *pasji*- «bezeichnen», *miži*- «beschuldigen», *kođži*-, votj. *kudži*- «betrunken werden, sich beran-schen» ezektől: *nim* «name», *pas* «zeichnen», *miž* «schuld», zürj. *kođ* «betrunken, berauscht» (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 125. és WIEDEMANN: Syrj. Gramm. 79.); az igen csekély nyelvterületre, t. i. csak a kazáni votjákra szorítkozó *gud*- igei tövet pedig ezek mellett úgy lehet fölfognunk, mint a kétség nélkül denominális, de minden hallható képzőexponens nélkül alkotott votj. *töl*- «wehen, blasen», *čut*- «hinken», *šim*- «rosten, verrosten» igéket ezek-
kel egybevetve: *töl* «wind», *čut* «lahm, krüppel» (zürij. *čot-mi*- «lahm werden»), *šim* «rost» (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 140.). Az *o*, *u* hangzók ezekben, mint sok más esetben (l. NyK. 25 : 173.), eredeti magashangzó (*e*, *ö*, *ü*) képviselői; az pedig, hogy magában a zürjénben tenuis és media kezdetű *kođji*- és *gudji*- változatok találhatók különböző iráni nyelvjárásokból való átvétellel magyarázandó. — Más szó a zürjén-votják *gu* «grube, gruft, grab» = csacsencz *ghu* «brunnen» (tkp. «grube») = av. *χāo* «quelle; fund-grube», szkr. *khā*- «quelle, brunnen» az árja *khan*- «graben» töből (JUSTI Hb. 90; HORN 102; GRASSM. Wb. 373; ERCK. 49.).

134. Magy. göröngy (*görönd* Orczy; *garangy* Székelység, *gorongya* Somogy-m., *garancs* Szolnok-Doboka-m., *güröngy* Palóczság, *göringy* Kiskún-Halas, *görönös* Torna-m., *görönese* Alföld) «gleba, grumus; erdscholle, erdkloss, erdklumpen»; *göröngyei* (*gerengyei* ÉrsC.; *garangyag* Brassó-m.) id. (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *grantha*- (nomin. -as) «knoten, gefüge», ettől: *grath*-, *granth*- (præs. 3. *grathnāti*, *granthāyati*) «knüpfen, winden, an einander reihen»; középind *garḍā*- «knoten, anschwel-lung, wange», szkr. *granthī*- (nomin. -iṣ) «knoten» a görög

*) V. ö. ehhez: szkr. *kandara*- (nomin. -as, -am), *kandarā*-, *kandarī*- «höhle, schlucht», melynek etimológiája homályos (l. UHLENBECK, EtWb. 41.).

γρόνθος «geballte faust» szóval egybevetve (UHLENB. EtWb. 83, 76.).

A magy. *göröngy* alapértelme e szerint «csomó» lehet s ebből átvive «földcsomó»; a *görönggyen* valamely árja nyelvjárásbeli **granthaka*-képzésre vall.

135. *Magy. *gulya* 1. armentum, vacca; hornvieh» (PárizP.), «göbölly, alatson wöd, gulya: ceva» (Calep.), «tehén» (Szabó Dáv.); 2. «grex armentorum; rindvieh-heerde»; *gulyás* «vaccarius, pastor boum; ochsenhirt» (NySz.).

< Kaukázusi: chürkilin *gula* (gen. *gulula*, plur. *gullumi*) «grosses mastvieh» (USLAR-SCHLIMFNER: Hürk. Stud. 158.), *gula*, *gili* «vieh» (ERCKERT: Kauk. Spr. 143.).

A mai «grex armentorum» értelem az eredetibb «armentum, vacca» fejlődése lévén, akadálytalanul egyeztethető a magy. *gulya* a kaukázusi *gula* «mastvieh» szóval annál is inkább, minthogy ugyanily jelentésfejlődést tapasztalunk a *konda* «schweinheerde» szónál, melynek kaukázusi *xunta* megfelelője csupán «schwein» értelmű (l. alább).*) — Hasonló szó: ujjper. *gala*, *galla*, kurd *gal*, *galak*, afghán *ghēlah*, szariqüli *gal*, síghni *galla* «heerde, schafheerde» = balüdi *gal* «anzahl, schar» (plur. képző gyanánt is alkalmazva: *jan-gal* «weiber», *bing-gal* «hunde»), *galay* «eine anzahl von pferden od. reitern» (TOMASCH. Pam. 767; GEIGER Bal. 121.), melylyel BERECSZÁSZI («ung. *gula*, *gulya* = pers. *gala*, «ochsenherde»; Áhnl. d. Hung. Spr. 103.) és BESZE JÁNOS («per. *ghela*; Voyage 82.) egyeztetik a magy. *gulya*-t. Ámde ujjperzsa *a*-nak magy. *a* megfelelőjét nincs módunkban egyébként igazolni s másrészt a jelentés is nem a *gulya* eredetibb «armentum, vacca» értelmét, hanem ennek «grex» fejleményét mutatja. — A magyarból valók: ruthén *gulā* «rindheerde», *gulās* «viehhirt» (NyK. 16 : 279.), szerb *gula*, oláh *gulă* «rindheerde», *guleş* «viehhirt» (Nyör 16 : 449.).

136. Magy. **gúz*: *gézen-gúz* «calophanta, circumforaneus; spottvogel» (Moln. Alb.; NySz.); «alávaló, jellemtelen, semmirekellő, sehonnai ember; niederträchtiger, charakterloser, nichts-

*) V. ö. itt egyébként: szkr. *kūla*- (nomin. -am) «heerde, menge, geschlecht», melylyel UHLENBEEK (EtWb. 59.) a szláv *čeljadъ* «hausgesinde» szót is egybeveti. Ha a kaukázusi szó ennek átvétele, talán régebben «viehheerde» értelme is volt.

würdiger mensch» (BALLAGI); «bitang, bokorból ugrott, gézengúz» (SZABÓ DÁVID).

Zürjén *gu-* «stehlen, entwenden, rabuen», *guš* «räuber, dieb». — *guš* «geheimniss» (*gušön, gušön moš* «heimlich, verstohlen», *gušön vižni* «geheim halten, verheimlichen, verhehlen»), *guša* «geheim, verborgen, heimlich», *gušal-* «stehlen, entwenden», *gušan* «geheimniss», *gušas-* «stehlen, entwenden» (WIEN.) | *permi giš: gišön, gišiniken* «verstohlen, heimlich», *gišal-* «stehlen» (GENETZ OP. 14.).

< Vakhī *ghūdh* «dieb» (TOMASCH. Pam. 877.), ettől: óperzsa *gud-, gauday-*, av. *gūz-, guz-* (præs. 3. *gaozaiti*) verstecken, verbergen, sich verstecken» (GEIGER Hb. 231; JUSTI Hb. 105.); *zamara-gūz* «sich in die erde verbergend» = szkr. *guh-* (præs. 3. sz. *gūhati*) «verhüllen, verbergen» (*āpa-guh-, ni-guh-* «verstecken, verbergen; beseitigen»; *gūdhá-* «verborgen, versteckt»), honnan: *gúh-* «versteck», *gúha-* «versteck; im versteck, im verborgenen, geheim», *gúhya* «zu verbergen, zu beseitigen; verborgen, geheim; das verborgene, geheimnissvolle; das geheimniss» (GRASSM. Wb. 403, 404; UHLERNBECK, EtWb. 81.).

A magy. *gézén-gúz* olyan szerkezetű ikerszó, mint: *torzon-borz, merődön-merő, inczen-bincz, zenden-zaj, kettyen-fitty, kottyon-fitty* (v. ö. e közmondást: «az kinek *gezöngüz* az wra, *kettien fity* az szolgálja: mulier imperator et mulier miles» DEOSI, NySz.). A *d (ð) > z* változás magyar nyelvtörténeti fejlemény, mint az árja eredetű *száz, méz, ház, gaz, búz, íz* szavakban (l. e cikkekét). Talán a **géz* előrész is külön iráni eredetű szó: v. ö. összetag. *gād* «falsch, betrügerisch, schmeichlerisch» (HÜBSCHM. EO. 32.). — A zürj. *gu-* alakilag az óperzsa *gud-* oly megfelelője, mint zürj. *šo, votj. šu* «hundert» a mordv. *šada*, cser. *šuda*, összet *sade*; zürj. *va, votj. vu* «wasser» a mordv. *ved*, magy. *víz* stb. alakoknak. Alapértelme: «verstecken, verbergen» (v. ö. *guš* «geheimniss», *guša* «geheim, verborgen»), melyből a «stehlen»-féle olyan fejlemény, mint vog. *tūlment-* «stehlen», *tūlmaz* «dieb» a *tūli* «verbergend, versteckend» mellett (*tūli jiw* «elrejtő fa, mely mögött a vadász elbúvik»; v. ö. finn *sala* «geheim; geheimniss», *salaa-* «verstecken, verbergen»), vagy maga a zürj. *guš* mellett *gušal-* «stehlen». Egyenesen a *gu-* «stehlen» nom. agentis képzése: *guš* «dieb, räuber» (e h. *guiš: čeri-guš* «strandläufer, phalaropus», tkp. «fischdieb»), míg a vele hasonló alakú *guš* «geheimniss» talán végzetével együtt árja képzés: v. ö. szkr. *gúhya-* «geheimniss» és av. *guz-* «verbergen».

137. Magy. *gyanít*-, *gyanakod-ik*, *gyanakoz-ik*, *gyanaksz-ik* «suspicio, suspecto; argwöhnen, mutmassen» (NySz.); *gyanaksz-ik* (Küküllő-mellék): «azt hiszi, azt gondolja; meinen, glauben» («*gyanakszam, emúlt már délebed*»; «*gyanakszam, ő keme is att van*», MTsz.); *gyanú* (*gyanó* Székelység) «suspicio; argwohn, verdacht», *gyanús, gyanós* «suspicius; suspiciosus; argwöhnisch; verdächtig»; *gyanúság* «suspectio, suspicio; opinio; argwohn, verdacht, vermutung» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *ḡan-*, *ḡna-* (præs. 3. *ḡānati*) «kennen, wissen; erkennen, wahrnehmen, erfahren; merken, anerkennen» || av. *zan-* (præs. 3. *zānāiti*) «wissen, kennen» (*ava-zan-* «bemerken, wahrnehmen», *paiti-zan-* «annehmen, hinnehmen») = osszét *zōn-* «wissen, kennen, erfahren», kurd *zān-*, balúci *zān-* «wissen, verstehen, einsehen, denken» = óperzsa *dān-* (*adānā* «er wusste»), pahl., ujper. *dān-* (præs. 1. *dānam*) «wissen» (GRASSM. Wb. 500; BR. Skr. Wb. 3: 135; HORN 118; HÜBSCHM. EO. 40; GEIGER Hb. 239, 240; GEIGER Bal. 152.; UHLENB. EtWb. 99.).

A magy. *gyanít*-, *gyanakodik*- igével egyértelműek a *vél*- és *sajt*-, melyeknek pedig a rokon nyelvekben «wissen, verstehen» jelentéstől mássalval találkozunk, így: vogul *va'i-* (frequ.), *va'it-* «kennen, wissen, verstehen», zürjén *velal-*, votj. *valal-* «begreifen, verstehen» | cserem. *ši-nž* «scire, nosse» (I. BUDENZ: MUGSz. 571, 337.). Nincs tehát abban semmi nehézség, hogy a **gyan-* igetőnek is ilyen jelentést tulajdonítsunk annál kevésbé, minthogy az alakilag egészen egyező árja igének is vannak «merken, wahrnehmen», sőt «annehmen» jelentésfejléményei, melyek a *gyanít* értelméhez még közelebb állanak. Meg kell jegyeznünk, hogy bár a szkr. *ḡan*-hangzása áll legközelebb a magy. **gyan*-éhoz, nem következik szükségképpen a szanszkritből való közvetetlen átvétel; mert lehetett bár a *gy* szókezdő itt valamint az alább következő esetekben valamely régi iráni nyelvjárásnak is hangsajátsága, a mint ez t. i. az iráni *z* (= árja *ž*, indogerm. *g*¹) és óperzsa *d* szembenállásából következtethető. Van különben szókezdő *ḡ* ~ *ḍ* váltakozásnak a magyarban is példája, így: *dsindsa* (Rábaköz) «bozótos, nádas, zsomhékos hely» = *gyingya* (Tolna-m.) «zátony» | *dsümbász*-«tépász, tépdes» (Háromszék) = *gyámbász*- (Székelység). V. ö. itt: *gyömöszöl*- és *csömöszöl*-, *gyűrűkés* és *csűrűkés* (Győr-m.) «kiforradt szélű kenyér»; továbbá a *csúszik* és *csizma* palóc *tyúszik*, *tyizma* változatait (I. MTsz.).

138. Magy. *gyar-: *gyarat-* (Csallóköz) «koptat; abnützen, abwetzen»; *gyarló* (*gyalló* Csallóköz, *gyalló* Palóczság) «debilis, infirmus, invalidus, imbecillis, fragilis; schwach, gebrechlich, hinfallig» (*gy. test, gyarló és erőtlen hajsza*); «félkegyelmű, gyüge» (Csallóköz), *gyarlód-ik* (*gyallódik* Csallóköz, *gyallódik* Ipoly-mellék) «debilitor, infirmor, labefactor; schwach, entkräftet werden»; (Ipoly-m.) «töri a fejét, töprenkedik, aggódik», *el-gyarlódik* «elgyengül, elerőtlenedik, gyarlóvá lesz» (*napról-napra gyallódik, kallódik a test; vénségére elgyallódik a legserényebb ember is*; NySz. MTsz.).

< Szkr. *ġar-* (præs. 3. sz. *ġárat*) «aufreiben, gebrechlich machen, alt machen; gebrechlich, morsch werden, altern, aufgezehrt, zerrieben werden»; (part.) *ġárat-* «gebrechlich, alt» (GRASSM. Wb. 479.) || av. *zar-* «altern», ujper. *zar* «greis»; osszét-dig. *zarond*, tag. *zäronđ* «alt» = szkr. *ġarant-* «alt» (HÜNSCH. EO. 39.).

A magy. *gyarló, gyarat-* jelentésköre nem vág össze a török *jarlu, jarlı, csag. jarlık, jarlıg, kirg. ġarlı* «arm, dürftig» szóéval (BUDAGOV II : 326.), melylyel VÁMBÉRY egyeztetette (NyK. 8.) s melyet BUDENZ is elfogadott a szó eredetije gyanánt (NyK. 10 : 82.). Mindenkép pontosan egyezik azonban az idézett szanszkrit adat, minél fogva a *gyarló* alaprésze a *gyarat-*-ban is mutatkozó **gyar-* fő frequ. képzésének veendő.

139. *Magy. *gyík* (*gyék* JordC.; Tolna-m., Székelység; accus. *gyíko-t*, plur. *gyíko-k*) «lacerta; eidechse»; *vízi gyík* «lacerta aquatica», *tüzi gyík* «salamandra»; *torok-gyík* «angina, cynanche; kehlsucht, halsgeschwür» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi nyelvekben: mingrél *ġiki* «ratte» | kabar-din *džjgho, zugo*, šapszug *ego* «maus» | czachur *šok*, abadzech *šage* «ratte» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 116, 100.) s ezekhez szkr. *ġahakā-, ġāhaka-* «iltis; katze; blutegel» (BR. Skr. Wb. 3 : 70, 94.).

A népképzelet gyakran egyesít s nevez egyazon szóval különböző csúszómászó és futó állatkákat, pl. egér (patkány, menyét), kigyó, gyík és béka-féléket, így: német *otter* «vidra» és «sikló-kigyó» | köztörök *baka, бага* «frosch»; karagasz *baga* «wasser-maus» | orosz *жа́щеръ*, lengyel *jaszczur* «eidechse»; orosz *жа́счуръ* «haselmaus (mogyoró-pele)», felső szorb *ješčel* «eidechse» és *ješčer*

«otter» (MIKLOSICH: EtWb. 101.) | abcház *dagh*, *daghj* «frosch»: csecsencz *dayka*, ingiloi *thag*, grúz *thagvi*, láz *tugi*, *mtugi* «maus» (ERCK. 66, 100.) | bolgár *sъsel*, orosz *susli*, *suslik*, cseh *sysel* «mus citellus»: v. ö. vog. *sossel* «eidechse» stb. (l. még alább a *kígyó* cikket). Így fogva föl a jelentések viszonyát, alakilag jól egyezik a mélyhangú *gyík*, *gyék* a kaukázusi *šiki*, *džjgho* (*šok*, *šage*) alakokkal a *gy* szókezdőt eredetibb *š* fejleményének véve, úgy mint a *gyolcs* szóban (l. alább: 140. sz.). Különös okunk, hogy éppen a kaukázusi nyelvek körében keressük a *gyík* szó eredetét, az, hogy több rokon nyelvnek «gyík» szava is ide utal. Ilyenek: zürjén *žožul*, permi *žožil* «eidechse» (WIED.); vogul: ÉV. *sossel*, LV. *soslü*, *sosla* «gyíkféle mithikai állat» (l. Vog. Népk. Gyűjt. I: 219.), SO. *sasal*, IO. *sast* «eidechse» (CASTRÉN), *sosel* id. (PÁPAI); finn *sisälisko*, *sisälisko*, *sisilisko* «eidechse»: v. ö. akuša, chürkilin *dēidčala* (*čičala* SCHIEFF.), láz *cicila* «schlange», melyeknek alapszava kitetszik ezekből: kaitach *čče* «schlange». grúz *ghva-dēidča* «frosch» (előrés: abcház *kua* «schildkröte»; l. alább a *kígyó* cikket); dido *sosro* «frosch» (ERCK. 122, 66.). A cserem. *šenk-šāle*, *šemšāle* «eidechse» és votják *keň-žali*, Glaz. *keňžali*, Kaz. *keňžali* «eidechse» (Glaz. *vu-keňžali* «cobitis fossilis; schlammebeisser») közös utórésze is egyeztetethető talán a mingréli *dčuli* «maus» szóval (v. ö. az *u* hangzóra nézve: ming. *thunthi*, láz *thuthi* «bär» = grúz *dathvi*, ingiloi *dath* id.; ming. *nuzu* «fichte» = osszét *nazi*, grúz *nadzvi* id.; ming. *buzi* «fliege» = kabardin *bazu*, abadzech *badze* id.; ming. *mumuli* «hahn» = grúz *namali* id. stb.). A mordM. *metkas*, *netkas*, mordE. *med'kas* «eidechse» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 39.) elemeire nézve v. ö. abcház *math* «schlange» és chin-nalug *kaz* id. (ERCK. 122.). Sajnálatos, hogy ERCKERT művében nincs meg az «eidechse» cikk, minélfogva nincs módunkban kikutatni, hogy az itt idézett kaukázusi szavak közül egyik-másik nem alkalmazódik éppen a gyíkra is.

140. Magy. *gyolcs*, *gyócs* «sindon, tela, linea mundissima, tela polita; leinwand» (*före való gyolcs* «calantica; weibertüchlein, schleier»; *gyapot-gyolcs* «xylina tela; wollenes gewebe»; *len-gyolcs* «linteum; leinwand»); *gyócsa* (Kis-Kun-Halas) «gyolcs» (NySz., MTsz.).

Cseremisiz *šovulžo*, *šobulžo*, *šogulžo* «manutergium, mappa» (NyK. 4: 382.); *šovélčo* «kopftuch (головной платок)», *šovčč* «tuch, lappen, fetzen (платокъ, всякій лоскутъ ткани)»; Твор. 79.); *šovčočo* «kopftuch, handtuch, tisch Tuch; kittel aus grober leinwand» (ПОРККА, *šobočo*, *šoboc* id. (GENETZ).

Vogul: KV. *saul* «hausleinwand, leinwand (холст)»; *soul*, *souél*, *souél* «grobe leinwand» (AHLQU. Wog. Wörterverz. 54.).

Osztyjak: IO. *tāgat* «leinwand» (CASTRÉN), KO., SO. *taẓét* «tuch; kopf-, handtuch (платок)»; PÁPAI | ÉO. *taẓta*: *oba-taẓta* «grobe leinwand (*oba-taẓta saẓ* «frauenkleid im sommer»); v. ö. tör. *aba*, arab عبا «ein grober wollenstoff»; RADLOFF: Türk. Wb. 620.), *ūẓél-taẓta* «leinwand» (*ūẓél* «schlitten»; AHLQU.).

V. ö. ujjper. *ǰōlay* «genus telæ laneæ, e qua hippoperas conficiunt, quæque pauperes et dervishi et monachi se vestiri solent» (VULLERS I: 541.), kurmandzsi *ǰul*, *ǰulli*, *ǰil* id. (TOMASCH. Pam. 806.) | kurd *ǰau* «leinwand, weisswäsche» (JABA). — Az ujjperzsából: arab *ǰull* «wollene pferdedecke» (BUDAGOV I: 498.).

A szókezdő ujjperzsa és pahlavi *ǰ* legtöbb esetben régi *j* fejleménye (pl. ujjper. *ǰām*, pahl. *ǰām* «glas, becher» = av. *yāma* «glas»; ujjper. *ǰādū*, pahl. *ǰātūk* «zauberer» = av. *yātū*- id.; ujjper. *ǰigar*, pahl. *ǰakar* «leber» = av. *yākar* id.; I. HORN 92—96. ll.); az ujjperzsa és pahlavi *ō* hangzónak pedig *au*, illetőleg *-ava-* a szabályos előzménye (pl. ujjper. *rōz* «tag» = óper. *raučah*- id.; pázend *tō* «du» = av. *tava*-; ujjper. *furōd* «hinunter» = szkr. *pravātā*-; ujjper. *rōd*, pahl. *rōt* «fluss» = óper. *rautah*-; ujjper. *ǰō*, *ǰav* «gerste», pahl. *ǰav* = av. *yava*- id.; I. HÜBSCHM. Pers. Stud. 142, 169.). Az ujjper. *ǰōl-az* alaprészeré nézve nincs ugyan módunk ily előzménynek kimutatására az óperzsa, vagy avesztai nyelv alapján; de számbavehető e tekintetben a törökségnek következő adata: *ǰauluk*, volgai tatár *ǰaulék*, kirgiz *ǰauluk*, azerbajdzsán *ǰauluk* «tuch; weisses tuch, mit welchem sich die frauen den kopf umhüllen» (BUDAGOV II: 345.), melyet annál inkább tekinthetünk régi iráni átvételnek, minthogy a törökségben az *-uk* végképző nélkül való (ill. a kurm. *ǰul*-nak megfelelő) alak hiányzik, másrészt egyéb esetekre is hivatkozhatunk, melyekben a törökség az újabb perzsa *ǰ* szókezdő ellenében a régi *j* ejtést megőrizte, így: csagat. *ǰam*, ujjgur *ǰam*, *ǰama* «irdener krug (глиняный кубинъ)»; BUDAGOV II: 341.) = ujjper. *ǰām* «glas, becher», av. *yāma* «glas» (HORN 92.) | csuvas *jēm* «hose, unterhose» = ujjper. *ǰāma*, afghán *ǰāma*, balūči *ǰāmaṣ* «kleid, hemd, rock» = pahl. *ǰāmal*, ill. *yāmal* id. (HORN 93; I. alább az *in* cikket) | csagat. *ǰan*, tobolszki tatár *ǰan*, ozm. *ǰan*, volgai tatár *ǰan* «seele, leben» (BUDAGOV I: 428.) = ujjper. *ǰān* «leben, seele» (HÜBSCHMANN szerint: = szkr. *dhyāna* «nachsinnen»; Pers. Stud. 49.) | ozm. *ǰūk*, kirgiz, baskir, altaji *ǰūk* «bürde, last; bündel, pack (auf einem zugtiere)», *ǰūk*, *ǰūk* «satteln, die last auf ein zugtier aufsetzen» (BUDAGOV II: 379, 380.) = ujjper. *ǰur*, kurd *ǰūk*, balūči *ǰōr* «joch» = szkr. *yugá*-

«joch», szariqōli *yūy* (HORN 95.) | csagat., ozm. *jan*, tatár *žan*, kirgiz *žan* «seite, richtung» (BUDAGOV II : 341.) = ujper. *žan* «richtung, seite» (HORN szerint: = szkr. *yāna* «weg, bahn», mely egybevetés helyességét azonban HÜBSCHMANN kétségbe vonja; l. Pers. Stud. 50.); v. ö. ezekhez: ozm. *jal*, csagat. *žalu*, kirgiz *žal* «mähne» és szkr. *žāla*- «mähne, büschel» (CAPP. 136.) | tobolzski tatár *žälēm*, *žilīm* «fischernetz», volgai tatár *žälēm*, csuvas *šälēm*, jakut *ilīm* id. (magy. *gyalom*, vog. *jalēm* stb.) és szkr. *žāla*- (nomin. *žālam*) «netz, geflechte, fanggarn», *žālamālā*- id. (u. o.; BR. Skr. Wb. 3 : 91.). Fölismerjük ezek nyomán, hogy a cserem. *šovul-čo* és az ujper. *žöl-až* alaprészeikben egyeznek, valamint egyezők jelentésértékükben a képzők is, a mennyiben t. i. amottan a *-čo* a perzsa *-ča* kicsinyítő képző másául vehető (pl. *bāy-ra* «gärtchen», *ālū-ča* «mirabelle»; l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 227.). Magát a képzőtlen alaprészt tünteti föl a vogul *šoul*, *šovél*, melynek az ismeretes hangváltozásokkal híven felel meg az osztják *taxét*, *tāyat* (talán helyesebben: *tāyét*). A hangzőközi *ž*, *ř* emitt hiatuspótló hang gyanánt vehető, úgy mint az IO. *mayta*, SO. *magdi* «weide» szóban (= zürj., votj. *bađ*, ujper. *bēd*, av. *raēiti*- szóban; l. fönt a *füz* czikket). Ugyanily természetű a *g* a cserem. *šovulžjo* (helyesen bizonyára: *šovulžjo*) változatban, úgy mint ezekben: *ažun* «gabonaszárító szérű; riege» = cser. *awūn*, *awen* id. = or. ОВИНЪ id. | cser. *ažotan*, *ažtan* «hahn» = *awdan*, *awtan* id. = csuvas *awdan*, *aldan* id. | *ažul*, *awol*, *aul* «dorf» = tat. *aul* | *ažur* «tiefe stelle im wasser» = csuv. *awér* (NyK. 28 : 437.) | cser. *sagur-*, *saur-* «drehen» (NyK. 4 : 396.) = csuv. *šawér-* id. A cser. *šovulžjo*-hoz hasonló fejlemények: cser. *abun* «riege», *abtan* «hahn»; v. ö. *tugur* és *tubur* «hemd» (NyK. 4 : 393.). A magy. *gyolcs*, *győcsa* alak ugyanazon perzsa eredetű tükrözi, mint a cser. *šovélčo*.*)

141. Magy. *győz*- (*gyez* EhrC., JordC., ThewrC.) 1. «vinco, supero; überwinden, übertreffen, siegen»; 2. «possum, valeo; vermögen, im stande sein» (*mēg-győz*- «vinco, pervinco, subjugo, de-

*) A per. *žolay* szóval való egyeztetés megvan már MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Nyhas. 13.). MELICH JÁNOS szerint a *gyolcs* a bajor *golsch* (*golisch*, *kölisch*, *kölnisch*) «gewöhnlich weiss u. blau, oder weiss u. rot gewürfelte leinwand» (innen: cseh *kolč* «lintei species») = középlat. *golcea*, *golcia* mása volna (l. Német Vendégszók 79. l.). De igazolható-e a szókezdő *g* > *gy* változás s másrészt különválasztható-e a magy. *gyolcs* az oly szorosán egyező cser. *šovulžjo*, vog. *šoul*, *šul* szavaktól? Megjegyzendő, hogy perzsa eredetű a *vászon* és *bárszony*, a mint bizonyosan keletről való a *selyem* is.

bello, profligo, triumpho; siegen, überwinden»), *győzedelēm* «victoria, triumphus; sieg» (NySz.).

< Szkr. *ǵi-* (præs. 3. *ǵáyati*) «siegen, besiegen, überwältigen, überflügeln, übertreffen», *ǵáya-* «siegend, gewinnend», *ǵayá-* «sieg, gewinn», *ǵyá-* «übergewalt» || av. *ǵi-* (præs. 3. *ǵayeiti*) «siegen, besiegen, überwältigen, erobern», *ǵayañt-* (part. præs.), *ǵaya-* «eroberung, gewinn» (GRASSM. Wb. 478, 486; JUSII Hb. 116, 114; GEIGER Hb. 237.).

BUDENZ a finn *jukaa-* «können, vermögen», lapp *jokse-* «erreichen, einholen» igékkel veti egybe a magy. *győz* szót (MUGSz. 164.); ámde ha találó is a jelentés, az alaki egyeztetés nehézségekbe ütközik; mert: 1. biztos adattal nem igazolhatjuk, hogy finn hangzóközi *ks-*nek a magyarban *z* felelhet meg (v. ö. finn *syksy* «autumnus» = magy. *ősz*, mord. *akša* «albus» = magy. *ősz* «canus», cserem. *kokša* «rühes sebek a fejen» = magy. *kosz*, vog. *qysä* «teil»: magy. *oszol-* «sich teilen»; l. MUGSz.); 2. a magyar *tő* röviddel sohasem váltakozó hosszú hangzója a rövid finn *a-*nak sohasem lehet megfelelője; 3. a föltett rokonság esetén az volna elvárható, hogy a *győz*-nek korábbi mélyhangúsága ha nem is a *tő*nek, de legalább a bővítő végzeteknek hangzójában mutatkozzék (v. ö. pl. finn *juo-* «bibere»: magy. *iv-*: *ivás*, *ivó*; finn *joutse* «arcus»: magy. *új*: *újat*). Igen jól érthető ezzel szemben a *győ-z* az árja *ǵaya-*tő alapján akár mint frequ., akár mint denom. képzés: régi *gyéz* < **gyej-z-*. Említve ez egyezés már Kőrösi Csománál (l. DUKA K. Cs. d. dolgozatai, 417. l.).

142. Magy. *gyúl-* «accendor, flammescio; entflammen, entbrennen», *gyulad-*, *gyullad-* «flammescio, inardesco; angeflammt werden» (*még-gyulad-* «inflammo, inardesco; entbrennen»), *gyulaszt-* «incendo, inflammo; anzünden, anflammen», *gyulás* «inflammatio, incensio; brunst, feuer»; *gyújt* (*gyoith* JordC., *giut* DebrC., *gyójt* Vas-m., *gyút*, *gyut* Szatmár-m., Nógrád-m., Baranya-m.) «incendo, inflammo; anzünden, anflammen», *gyújtóvány*, *gyújtomány*, *gyújtvány* «ignis, flamma; febris ardens, æstus; feuer, flamme; hitziges fieber, hitze» (NySz., MTsz.).

Cseremisiz: cserM. *čukt-* «anzünden (lampe, kerze; зажёвывать, свѣчку) | cserS. *čukt-* id. (Troj. 74; NyK. 4 : 377.).

Lapp: Lule *čuouk-*, *čuovak-* «leuchten», *čuoukas* «licht (lux)», *čuoukis* «hell, licht, klar», *čuoukqt-* «hell sein, leuchten»; *čuona*, *čuonam* «funke» | Pite *ču'wka*, *čuwka* «licht», *čuwkač* (dim.) id.,

éwukés, éoukés, éoukhat, éoukhat «licht (adj.)», *éw'uk-, éū'uk-* «leuchten», *éū'ukut-, éū'ukut-, éō'ukut-* «tag werden», *éūotna, éūona* «funke» | déli *éuouk-, éuouwk-, éū^uk-* «leuchten», *éuoukse* (plur. *éuouks'*) «licht (lux)», *éuon^uk* «blitz» | Fm. *éuovgga, éuovga* «licht (lux)», *éuovgis* «licht (adj.)», *éuovgga-* (præs. 1. *éuovgam*) «leuchten», *éuvgod-, éuvgod-* «tag werden», *éuonam* «funke» (HALÁSZ) || kildini, akkalai *éūvv, éūvv* «licht», *éūvve-, éūvve-* «leuchten», akkalai *éūv-vate-* «beleuchten», *éūvved, éūvved*, notozeroi *éuovved* «licht, hell», *éūvve-* «hell werden, hervorleuchten» (GENETZ Wb. 72.).

< Szkr. *dyú-, dyó-, dív-* (nom. *dyāús*, acc. *dyām*, *dívam*, gen., abl. *dyós*, *dívás*) 1. «licht, lichtglanz, feuerschein, flamme, himmelsglanz»; 2. «himmel»; 3. «tag»; *dív-* (part. *dyūtá-*; præs. 3. sz. *dīvyati*) «leuchten, glänzen», *dyut-, ŷyut-* (præs. 3. *ŷyólate*) id. (innen: *ŷyótis* «licht, schein, glanz»; GRASSM. Wb. 601, 600, 608, 503—4; BR. Skr. Wb. 3 : 157.).

Azon körülmény, hogy a lappban és escremiszben *é* szőkezdő áll magy. *gy-*vel szemben, kétségtelenül mutatja, hogy a közös előzmény *ŷ, d'*-féle hang lehetett, a mint ezt a szkr. megfelelő mutatja. A rokon nyelvi alakok a *div-* (= **dyu-*, **ŷyu-*: *dyut-*, *ŷyut-*) igei tö alapján érthetők; de az oroszlap *éuvv* «licht» s talán a magy. *gyú-l** alaprésze is névszói elemek (= szkr. *dyú-*). A *gyújt*-képzést SIMONYI a *dül* ~ *dült* (< *dölt-*), *fül* ~ *füt* (< *fült-*), *hül* ~ *hüt* (*hült-*), *tanúl* ~ *tanít* (*tanojt-*) páros alakok analogiai hatásának magyarázza (TüzMNy. 427.). — Figyelemre méltó adat a magy. *gyapon-ik* «inflammor, exardesco; entflammt werden», *gyapont-* (*gyopont-* ÉrdyC.) «inflammo; entzünden» (NySz.) szempontjából: szkr. *dīp-* (præs. 3. *dīpyate*) «flammen, strahlen, glänzen» (BR. Skr. Wb. 3 : 646.), mely régi értelmében causativum: «entzünden» (*ā-dīp-* «in flammen setzen, erhellen», *sām-dīp-* «entzünden, entflammen»; GRASSM. Wb. 610.); tehát a régi *gyapon-ik* (< **gyipon-ik*) olyan alkotás lehet, mint a transitiv *csap-* mellett: *csaponik* = *csappan-*, vagy *fog-* mellett: *fogan-ik*, *fogan-*.

*) Pusztán a magy. *gyúl-* alakot tekintve számbajöhetne a következő szkr. adat is: *ŷval-* (præs. 3. *ŷvālati*) «hell brennen, flammen, glühen, leuchten» (*ŷvalita* «flammend, glühend, leuchtend», *ŷvalá-* id. és «flamme, glanz»; BR. Skr. Wb. 3 : 169, 171.), a mint erre már KÖRÖSI CSOMA gondolt (I. Duka könyvében 417. l.); de valószínűbb, hogy a magyar szó az idézett rokon nyelvi alakokkal függ össze, a midőn végzete magyar képzésnek veendő.

143. Magy. had 1. «exercitus; heer, kriegsvolk»; 2. «bellum, pugna, proelium; krieg, schlacht» (NySz.); 2. «familie, geschlecht, sippenschaft» (MTsz.); *had-sereg* «armes», *had-vezér*, *had-nagy* «heerführer»; *hadat visel* «krieg führer»; *hadaz*, *hada-koz-ik* id.

Vogul: ÉV. *χānt*, KLV. *khōnt*, ALV. *khant*, KV. *khōnt*, TV. *khānt* 1. «heer, armee, schaar»; 2. «krieg, schlacht»; KLV. *khōnt-mōm*, TV. *khānt-khqlēz* «schar, truppe, kriegsvolk»; PV. *khōnt-poñk* «heerführer»; *χantlayt*, KV. *khōntlayt* «krieg führen»; PV. *khōntpālēztul* «krieg».

Finn *kunta* «complexus, collectio»: *heimo-kunta* «cognati collective sumti; stamm, geschlecht, familie»; *kymmen-kunta* «decas; eine truppe von zehn leuten», *sata-kunta* «centurio»; *perhe-kunta* «familie, hausgesindel», *kansa-kunta* «volk, nation» | *észtkond* (gen. *konna*) «gesammtheit, zusammengehöriges ganzes»: *kumme-kond* «haufe v. zehn», *pere-kond* «familie, hausgenossen», *nōda-kond* «fischer-gesellschaft», *ma-kond* «land, kreis, district» (MUGSz. 65.).

Lapp: *kolui iemne-ko,nt* «gegend» (*iemne* «erde, land»; GENETZ Wb. 49.) | Fm. *sokka-godde* «geschlecht, stamm», *bärrn-godde* «familie, hausgesindel», *valdde-godde* «land».

< Pahl. *gund* «heer» (innen: örmény *gund* «abteilung eines heeres, corps, heerschaar, schaar»; arab *ğund* «heer», syzr *guddā* «schar», mandaei *gundā* id.; HÜBSCHM. Arm. Gr. 130; Pers. Stud. 83.) | Ujperzsa *γund*, *γunda*, *γunde* «schar, menge; versammelt» | kurd *gūnd*, *ğund* «dorf» (HORN 179.).

L. ugyanez egybevetést PATRUBÁNY LUKÁSNÁL (Sprachw. Abhandl. 17.). — Hogy a magyarban iráni *g* (> *γ*) szőkezdőnek is megfelelhet *h*, annak másik világos példája a *hāis* szó (= av. *gāuš*), melynél az alapszónak összeté mása (tag. *qū-g*, dig. *γo-g* «rind»; l. ugyanitt alább) arra utal, hogy az átvételt közvetlenül valamely összetéféle nyelvjárásból eredőnek magyarázzuk (l. még erre nézve alább a *hagymáz* szót; 144. sz.). A vog. *khōnt*, *khānt*, lp. *ko,nt*, *-godde* és finn *kunta*, észt *kond* egybevetéséből a rokon nyelvekbeli megfelelők közös többeli hangzóját *o*-nak vehetjük, melyhez képest a magy. *had* nyiltabb hangzóját — bár a régi oklevelek *hodu*-t írnak (l. SZAMOTA: NyK. 25: 135.) — tekinthetjük akár prae-historikus fejleménynek (l. u. o. 272—275. és SZINNYEI ide vágó értekezéseit: Nyr. 24: 145—156, 193—205, úgyszintén NyK. 241—272, 361—385. ll.), akár ama hangmegfelelés esetének, melyet a magy.

fazék és haza szókban is tapasztalunk (l. ennek magyarázatát az ill. czikkeken).

PAASONEN (Kielellis. 15, 16.) a finn *kunta* rokonságát kimutatja a mordvinban is, hol: mordM. *kuńdä* «freund, kamerad» szó található (v. ö. a jelentésekre nézve: észt *sobr* «freund» és f. *seura* «gesellschaft»).*) Ugyanide tartozik szerinte: mordE. *końda-mo*, mordM. *koda-ma* «ähnlich, gleich» (pl. *lotiń k.* «dem schnee ähnlich») a jelentés oly fejlődésével, minőt a finn *laji*, *lai* «geschlecht, familie, gattung, art, beschaffenheit» szónak *-lainen* (tő: *luise-*) «gleich, ähnlich» képző-, illetőleg összetételbeli alkalmazásában találunk (pl. *vanha-lainen* «öreges; ältlich», *nuden-lainen* «neuartig»).

144. Magy. *hagy: *hagymáz* (*hagymász* az 1592-iki kolozvári Cisioban; *hajmász* Göcsej) «phrenesis, phrenetis, febris maligna; hitziges fieber, wobei man immer phantasiret» (NySz., MTsz.); «forró és dögös hidegleléseknek neme»; *bolond hagymáz* «nyughatatlankodás, háborgó álmodozások, sok hójába való beszéd, főnek nagy hévsége» (PÁNTZ-PÁPAI Pax Corporis művéből: SZILASI MÓRICZ; Nyőr 26: 145.): *hagymázos* «phreneticus, febrilis; mit fieber behaftet, fieberhaft»; *hagymázat* (Hegyalja) «tifusz» (*hagymázatban van*: «eszméletén kívül van, félrebeszél»; Tisza-Dob), *hagymás-betegség* (Eger), *hajmás-betegség* (Göcsej) id. (MTsz.).

Vogul: ÉV. *zul* «krankheit»; *těren-zul* «verzehrende, hinraffende krankheit, landseuche, pest». — *χοjt-*, *χαjt-* «krank liegen, krank sein», *χοjtil* «krankheit» | KLV. *khajt-* «krank sein» (*tül gumel khojti* «er kränkelt in einer üblen krankheit»); ALV. *khwajt-*, PV. *khwojt-* id. — KV. *khöl*, PV. *khql* «hitziges fieber (горячка)»; *khöllel khojti* «er ist krank (не может, хвораеть)»; *pqs-khöl* «diarrhoe, durchfall (понос)».

Votják *kil* «schwere, ansteckende krankheit», *kil-daj* id. (*kälän niśni* v. *kiltini* «an einer schweren krankheit leiden, danieder liegen»).

*) Másrészt számbajöhet a mord. *kuńdä* «freund» szóra nézve: kaukázusi, and, karata *kuntha* «mann» (EROK. 97.), amint PAASONEN is egybeveti a mord. *lomań* «ember; idegen» szót az összet *limän*, *liman* «freund» szóval. V. ö. ÉV. *ruma* «orosz ember» (a barátságos szolításban s a róla való jóindulatú beszédben) = votják *ěromä*, *oromä* «barátom» (l. NyK. 25: 379.); vog. *rumalaxti* «barátkozik».

Finn *kitu-* «moleste et misere vivere, morbo laborare», *kidutta-* «qualen, peinigen» | észt *kidu-*, *kide-* «kränkeln», *kide* (gen. *kide*) «kränklicher zustand».

< Av. *gada-* «eine krankheit», *apa-gada-* «schlechte krankheit» (JUSTI Hb. 101, 23.) || szkr. *gada-* (nom. -as) «krankheit»: *a-gadā-* «frei von krankheit, gesund, heil» (GRASSM. Wb. 376, 7.), melyet UHLENBECK a litván *gadinti* «verderben» (trans.), ófelném. *quist* «verderben, vernichtung» szókkal veti egybe (EtWb. 76.).

A vog. *zul*, votj. *kil* és finn *kitu-* egybetartozására SETÄLÄ figyelmeztet először bennünket (NyK. 26 : 398.); annak észrevétele pedig, hogy ezeknek csoportjához csatlakozik a magy. *hagy-máz*-nak előrésze is, SZILASI érdeme (Nyör 26 : 147.). Az idézett av. és szkr. adatok világításában az egész szórokonság az árjaság területől valónak látszik, hol a vogul és votják megfelelők *l*-jének, valamint a magyar alak *gy*-jének a finn egyezés alapján következő *d*, *δ*-féle előzménye mutatkozik*) (l. fönt az *ágyú* szó magyarázatát: 6. sz.). A magyar *h* szókezdő, mint árja *g*-nek megfelelője (a szabályszerű összet. *q*, vagy *γ* változat révén) jelentkezik a *had* és *hús* szavakban is (l. u. i. 143. és 171. sz.). A vog. *u* hangzó eredeti szavakban is szabályos megfelelője a magy. *a*-nak nyilván a középső *o* hangnak különirányú fejlődése révén (l. NyK. 25 : 268. és fentebb az *aránt* czikkét: 13. sz.). Ez a hangzó mutatkozik is a *χajt*-, *khwojt*-denominativumban (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 124.), melynek még nyiltabb változata: ALV. *khvajt*.-**) A votj. *kil* hangzása úgy viszonylik a vog. *zul* és magy. *hagy-máz*-éhoz, mint votj. *kil*-

*) A *hagy-máz*-nak *gy*-jét sem vélem az őseredeti *d*, *δ* változatának, hanem *l*, *j* közbeneső fejlemények után keletkezett alakulatnak (l. erre nézve NyK. 26 : 137, 138.); vagyis *hagymáz* < *hajmász*, a mint ez utóbbi alak Göcsejben dívik. E hangváltozásra a *hagyma* analogiája hatbatott, mi világosan kivehető a dialektikus *hagymás* v. *hajmás betegség* kifejezésekben is. — A *d*-féle hangból való végső eredetre nézve v. ő. osztják-szamojéd *kōd*, *kūde*, JenS. *kafe*, TavgyS. *koifa* «krankheit» (l. DONNER: Vgich. Wb. 21.).

**) Az itt fölvevett vogul *l*, *l̥* > *j* változásnak analog esetei: ÉV. *gj-* «schlafen» (*jol-gjcs* «elaludt»; *gjilt-* «einschläfern») e mellett: vog. *ulēm* «schlaf» (l. NyK. 26 : 142.) | vog. *χuj-* «liegen» = votj. *kil-*: *kil-l̥-* «liegen». Az osztjában rendszeren *j*-t találunk az ily vogul *l̥* (< *d*, *δ*)-vel szemben, pl. vog. *tulū* «finger» = osztj. *tuj*, *lui* (magy. *ujj*) id. | vog. *zulēm* = osztj. *χujēm* «laichen» (zürj. *kulmi-*, finn *kutea-* «leichen») | vog. *zul-* «lassen, zurücklassen» = osztj. *χail-* id. (l. u. o. 139.).

«bleiben, ablegen, ausziehen (das kleid)» ezekhez: vog. *zul*. «verlassen» és magy. *hagy*- id. (I. BUDENZ: MÜgSz. 68.).

De mi a *hagy-máz* utórésze? SZILASI (Nyör 26 : 147.) a német *mase* (őfelném. *mäsa*, középfelném. *mäse*) szó másának véli, melynek jelentései: «wundmal, fleck; mal am leibe, das nicht von einer verwundung herrührt, fleck, muttermal od.: *krankheitszeichen*» (pl. «*blattermasen*»). Nagy súlyt helyez ennek fejtegetésében arra, hogy a *hagymáz*nak egyik faja a *foftos hagymáz* «typhus exanthematicus», melyben az ú. n. «roseolák, v. *hagymáz-szeplők*» mutatkoznak a testen, továbbá hogy a *mase* német *mans*, *mäus*-n változata ezt is jelenti: «herumgehende seuche, epidemie», minélfogva valószínű szerinte, hogy «a *mase* szónak is megvolt valahol a járványos betegség jelentése» (148. l.), vagyis *hagy-máz* olyan összetétel, melynek elő- s utótagja ugyanazt fejezi ki (mint: *ének-nóta*, *félék-zubola*, *jene-rák* stb.). De miképpen gondolhatjuk, hogy midőn az eredetinek elismert **hagy* «betegség» előrész sem a nyelvtörténetben, sem a nyelvjárásokban sehol önálló alkalmazásban nem igazolható, az egy német szóval társult volna a XVI. század második felében*) a nyelvérzéknek fölismerhetetlen összetétellé? Különös, hogy SZILASI, ha már észrevette a magy. *hagy-máz* előrészének azonosságát a vog. *zul* «betegség» szóval, nem kereste ugyancsak a vogulban a -*máz* utórésznek is párját, holott a saját vogul szójegyzékében is megvan a pontosan egyező *ÉV. mos* «krankheit» (*mostal* «ohne krankheit, gesund», *mosiñ* «krank, gebrechlich»; *aum-mos* «krankheit»; *mosm-* «kränklich werden»;

*) Abból, hogy a *hagymáz* első irodalmi nyomát a NySz. csak 1557-ből idézi, még korántsem következik, hogy a szó nem lehet régibb. Azon történeti adat, hogy a tifusz 1542-ben jelentkezett először a német birodalmi sereg budai táborában, mitsem bizonyíthat a magy. *hagymáz* nevezet újabb eredete mellett; mert élhetett mint népies kifejezés a szó a legrégebbi hajdankor óta valamely a tifuszéhoz hasonló tünetekkel járó más betegség (pl. a hideglelés, v. más lúz) jelzésére. Nem a németektől terjedt hozzánk a betegség, hogy az ő nevezetük átvételére alkalom nyilott volna, hanem megfordítva, mitőlünk a németekhez; világosan írja PÁRIZ-PÁPAI, hogy azt a nyavalyát, «mellyet a Magyarok *Hagymáz*-nak, vagy *Hagymázi Hideglelésnek* hínak, egyéb Nemzetek híják *Magyar Nyavalyának*, vagy *Magyar Hideglelésnek* (*Morbus Hungaricus, Febris Hungurica*), mivelhogy e nyavalya elsőben Magyar országról áradott Német országra: midőn Anno 1566. II. Maximilián Császár Szolimán Török Császárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e nyavalya elsőben a Német táborba, onnan juta Bécsbe és az egész Német s egyéb szomszéd országokra».

mostl- «einem die glieder beschädigen; nyomorékká tenni») = KV. *mās*, *qum-mās* «kränklicher zustand (нездоровье)», *māsiñ* «krank»; ÁLV. *maš*: *maštal khəp* «fehlerfreier kahn» (*maš* at áúsi), valamint az éjszaki osztjákban: *moš*, *muš* «äusserliche krankheit, gebrechen, fehler» (*mošla* «ohne gebrechen»; *mušin* «krank»; *kāš-muš* «krankheit»; előrés: *kāš*, *kāši* «innerliche krankheit»; AHLQ.), szintígy a cseremiszb: *moš* «krankheit» (Борзань; *mužaiñe*, cserM. *mužan* «javas, kuruzsló»; Troj. 35.); v. ö. a hangzók megfelelésére nézve: NyK. 25 : 178. Mindenesetre a magy. *haggy-máz* (= vog. **zul-mos*) inkább vehető az *üd-vöz*, *öz-veggy*, *le-ány*, *né-p* stb. szókhoz hasonló elhomályosult elemekből szerkesztett összetételnek, mintsem egy önálló használatában ki nem mutatható, tehát réges régen elavult törzsoikos szó s egy modern keletű, idegen szó összeforradásának. Megjegyezzük még ezekhez, hogy a magy. **máz* = vog. *mos*, osztj. *moš*, *muš* «krankheit» szónak pontos egyezése találkozik a kaukázusi nyelvekben: georgiai (szvanét) *mazil* «krankheit», abház *a-či-mazara*, *a-čšj-mazakuš*, abadzech *se-medjan* «krankheit»: *s'madj*, *s'modžj*, *sš-maghl*, šapszug *sšj-madž* «krank»; abház *čč-mazaiop*, *a-čč-mazakuš* «krank» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 93, 168.); abház *čy-mazaghy*, *a-čy-mazaghy* «krank», *a-šy-mazara* «die krankheit», *s-čy-mazaghyup* «ich bin krank» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 49.).*)

A vogul *zul* «krankheit» szón kívül van még egy másik szó is a vogul-osztjákban, mely a *haggy-máz* előrészenek minden tekintetben pontosan megfelel s ez az IO. *zonť* «feber» = ÉO. *zonš*: *zonšl-*, *zošl-* «krank sein», *zonšépsa* «krankheit». E szónak vogul mása: *kañš-* «auszehren, hinschwinden (in einer krankheit)»; *kañšlāl-*, *kañšl-* id. (frequ.), mely *k* (nem *γ*) szókezdőjével s a (< *ä*) hangzójával eredetibb magashangúságot, tehát az osztják *zonšl-*hoz képest mintegy «megyer» alakot tükröz nyilván, úgy mint a magyarban, jelentésmódosító értékkel (v. ö. *omol-* és *ömöl-*, *kavar-* és *kever-*, *rándul-* és *rendül-*, *lobog-* és *lebeg-*, *karom* és *köröm*; l. Nyör 14 : 63—64. ll.). Megvan külön ezen magashangú alak is az oszt-

*) Ez alakokra nézve megjegyzendő, hogy USLAR-SCHIEFNER szerint az abházban *-ra* nomen actionis és acti, *-ghy*, *-ghu* pedig nomen agentis képző (pl. *syččueit* «ich lache»: *d-ččara* «das gelächter»; *sčyueit* «ich weine»: *ä-čyuaara* «das weinen»; *izghueit* «ich schreibe»: *a-ghyghu* «der schreiber», *izblueit* «ich verbrenne»: *a-blghu* «der verbrenner»; Abchas. Stud. 27.). A *čy-*, *di-* praeffixum, úgy látszik, reflexiv képző (v. ö. *izbueit* «ich sehe»: *s-čy-zbueit* «ich sehe mich», *isyršueit* «ich werfe»: *sčyršueit* «ich werfe mich»). Az *a-* előtét névszóknál névelő. A *s-* előtét a praes. 1. személyének ragja (pl. *syblueit* «ich brenne», *ublueit* «du brennst», *iblueit* «er brennt»; u. o. 16.).

jákban: ÉO. *kās, kāsī* «innerliche krankheit» (*kās-muš* «krankheit, elend; gram, betrübniss»; *kāsañ* «krank»; *kāśāl-* «krank sein»; AHLQU.) | IO. *keže, kūže*, SO. *kiče* «krankheit» (*kežed-, kōžed-* «krank sein»; *kežeñ, kōžeñ* «krank»; CASTRÉN); l. a *ri* enyészetére nézve alább a *hūgy* «stella» czikket (170. sz.). Ezekhez csatlakozik a zürj. *kezm-* «sich langweilen, sich sehnen, s. grämen, s. betrüben, s. gekränkt fühlen, s. ärgern» (v. ö. ÉO. *kās-muš* «gram, betrübniss»; *kezmöd-* «ärgern, beunruhigen, belästigen, kränken, betrüben, langweilen, zur last fallen»; továbbá a magy. *köszvény* «podagra, ischias; gicht» (v. ö. az alakra nézve: magy. *húsz* «zwanzig» = mordv. *komš* id.) a vog. *kaś-* (ÉO. *χόνσεψα*) biztosan igei alapjából. V. ö. BUDENZ: MUGSZ. 55., hol a *köszvény* a *küzd-, küszköd-* ige alapjából van származtatva. — Úgy látszik ez a szó is kaukázusi eredetű; v. ö. chürkilin *kāvšil, žkāvšli*, lák *kašuvaj, kašajnu* «krank» (ERCK. 168.), chürk. *žāvš, žāvšil* «krank» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 139.), melyben a *vš* (> *š*) ép úgy mint a chürk. *ghavš*, varkun *žavš*, akuša *kavš* «fisch» szóban *mš, bš* helyett való lehet (l. alább a *keszeg* czikket). Talán ide tartozik még: ud *qac* «schmerz» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 80.).

145. *Magy. *haj, héj* (accus. *héja-t; héjj, héjju, héju, híjj* Háromszék, *héj* Csik-m.) 1. «cortex, crusta; rinde, schale»; 2. «squama; schuppen»; 3. «theca pulvinaris; polster-überzug» (*alma-h., dió-h., csiga-h., fa-h., hal-h., kenyér-h., párna-h., szem-h.*); *héjal- (héjjal-)* «hámoz, héjától megtisztít», *héjaz-* «crusto; mit rinden überziehen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *kil* «haut, schale, hülse», *kiłji-* «auskernen, aushülsen, abschälen» (WIED.) || votják *kil* 1. «die dünnen, gelben, sich abschälenden schuppen an der rinde der tannenbäume» (*pušim-kil* id.); 2. «die schuppen auf dem kopfe».

Vogul: ÉV. *žalp* «a nyírhéj kérgének külső leváló fehér, v. sárga hártvája».

< Kaukázusi: and *kçal*, karata *kčilü*, lák *kil*, kaitach *kule*, varkun *kuli*, kubacsi *kulle*, chürkilin *guli, gh(j)uli* «haut, fell, leder» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 95, 61.); ud *gol* «rinde, fruchtschale» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 81.).

BUDENZ (MUGSZ. 128.) a vogul *sqw, squ*, osztják *sōž, saž, souž* «haut, fell, rinde» szókkal veti egybe a magy. *haj, héj* «cortex, crusta» szót; ámde az éppen ugyanily hangalkotású vog. *sqw (kaj-squ)* «istenidéző ige, bűvszó», *lus-sqw* «siralomszó»), SO. *touž, tož* «see» (= TV. *tō*), IO. *teu* id., SO. *lauž, lož*, IO. *tau* «pferd» (=

vog. *lūa*, ÉO. *lou* id.) szavaknak a magyarban *szó*, *tó*, *ló* (tő: *szava*-, *tava*-, *lora*-) alakok felelnek meg, melyeknek *v*-je *j*-vel nem változik. Ezzel szemben könnyen érthető a magy. *haj*, mint az idézett kaukázusi alakokból következtethető **χαλ* (< **χάλι*, **kali*) változat mása (v. ö. magy. *új* «neu» = votj. *viľ*; magy. *ujj* «finger» = vog. *tuľä*); a zürjén-votják *kiľ* alak pedig, mint a kauk. *kil* meg-megfelelője. Alakilag és értelmében pontosan megfelel a magy. *haj*-nak, illetőleg kaukázusi eredetijének a vogul *χαlp* alaprésze is, mely egészében ily értelmű lehet: «hártyás, v. pikkelyes» (t. i. kéreg). — L. alább alaki szempontból a *háj* s jelentés tekintetéből a *hám* cikket (157. és 147. sz.).

146. Magy. *hályog*, *hályag*: *hályag-fa* «staphis, nux vesicaria; pimpermussbaum» (NySz.); *hályag-fa*, *halyag-fa* (Zala-, Veszprém-m.) «cserje, a melynek keresztező ágai vannak s apró bogyókat terem» (MTsz.).

V. ö. szkr. *kaliṅga*- (nomin. -as), *kaliṅgā* (fem.) «name verschiedener pflanzen: acacia sirissa, ficus infectoria, ipomoea turpethum» (BR. Skr. Wb. 2 : 163.), melyet a Koromandel-part tájékán lakott *kaliṅgās* nép nevével hoznak kapcsolatba (UHLENBECK: EtWb. 48.).

Másnemű egyeztetésre kínálkozó adat: szkr. *kālā*- «name verschiedener pflanzen: indigofera tinctoria, piper longum, ipomoea turpethum, ipomoea atropurpurea, nigella indica, rubia munjista, ruellia longifolia, physalis flexuosa, bignonia suaveolens» (u. o. 2 : 247.), ettől: *kāla*- «blauschwarz, schwarz». Ehhez viszonyítva a magy. *hályag* fanevet, végzetében az árja -ka diminutivumképzőt láthatjuk (v. ö. *kālaka*- «name einer pflanze», u. o. 251.).

147. Magy. **hám*¹ «schale an fruchten, rinde»: *hámoz*- «decortico; rinden, abschälen» (*almát hámoz*, *kenyeret h.*), *hámozol* (Melius, Decsi), *háml-ik* «sich schälen» (*a hársfa, az ember bőre hámlik*), *hámt*-, *hánt*- «excortico, decortico, glubo; abschälen» (*hársfát hánt*). — *háncs* (*háncsú*, *hancsu* Székelység) «abgeschälte baumrinde», *háncsol*- «(einen baum) abschälen», *háncsuz*- (Székelység) id. (NySz., MTsz.).

Votják *kom*, Kaz. *kj̄m* «rinde, kruste, schale (v. fruchten, ei, brod)»: *nań-kom* «brotrinde», *kurák-pézlán kj̄mez* «eischale»; *komes*, *komo* «rindig, schalig».

Cseremis *kom* «rinde, kruste» (*kinde-kom* «brotrinde»); *kumuž* «birkenrinde» (бересты; Трол. 21, 24.) | cserM. *komoš* id. (NyK. 4 : 365.).

< Kaukázusi: chürkilin *ham* (plur. *kumri*) «schale (v. äpfeln, weintrauben u. s. w.)» | kürin *ham* (plur. *hamér*) «haut, fell», varkun *ham*, kaitach *ham* «leder» — lák *χ'anša* (plur. -*šri*) «rinde, schale»; *mur'ural χ'*. «baumrinde», *ičul χ'*. «apfelschale» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 151; Kür. Stud. 105; Kasikum. St. 84; ERCKERT: Kaukas. Spr. 95.).

Mínthogy a magy. *hámoz*-, *hámlik* igék alapját tevő **hám* «schale, rinde» szónak alakilag és jelentésben szorosan egyező mása jelentkezik a kaukázusi nyelvekben s emitt a «haut» alapjelentés is mutatkozik: kétessé válik BUDENZ szóegyeztetésének értéke, mely a magy. **hám* szót a lapp *kvölmes* «cortex (imprimis abietis)» szóval társítván a magyar alak *m*-jének (úgy mint a *szem* szóban) *lm* előzményt tulajdonít (MUGSZ. 85—6.). Ellene szól ily főlvételnek a magyarral pontosan egyező votj. *kom* is; mert *lm*-nek nem *m* a szabályos votják megfelelője, hanem *nm*, illetőleg a szóvégen ennek kopásával *n* (pl. finn *silmä* «auge» = votj. *ših*, tő: *šim*—; f. *kolme* «drei» = votj. *kwin*, tő: *kwinm*—; f. *kylmä* «kalt» = votj. *kín* «frost, kälte», tő: *kínm*—).*) Különválasztjuk e szerint a lapp *kvölmes* szót, mely a vogul *χul*- «hámlik, sich schälen» (*χult*-, PV. *khult*-, LV. *khelt*- «schälen, abschälen») tanúsága szerint nom. verb. képzés s etymonja nem is szorosan «haut, rinde», hanem: «was man abschält». Mindenesetre elejtendő a BUDENZTÓL idevont finn *julmukse*- (nomin. -*mus*) «membrana corticis betulinae exterior», mínthogy szókezdő *k* (*g*) > *j* változás a finuban nem igazolható. — A lák *χ'anša* tanúsága szerint a *háncs* nem magyar téren keletkezett dimin. képzése a *hám*-nak, hanem egészében kaukázusi szó, a mint ez alapon talán ilyennek veendő a cserem. *komoš*, *kumuž* is.

Figyelemreméltó a cserem. *kom* alkalmazása ezen összetételben: cserM. *piž-kom*, *piž-gom* «hand-schuh» (*piž-gam* «рукавицы» Трол. 44.), melynek előrésze cserS. *pež* (= votják *pož*, *poži*; vogul: ÉV. *pässä*, LV. *pössä*, KV. *pösše*, TV. *piškha*; osztják: EO. *pös*, IO. *pös*, SO. *päs*) «fausthandschuh». Itt az utórész nyilván «leder», ill. «schuh» értelmű (v. ö. német «hand-schuh»), mi azon sejtülelemhez vezet, hogy a «cipő, csizma» nevezete a nyugati rokon nyelvekben, ielesen a mordvin *kämä*, *keme* «stiefel», cserem. *kem* id.,

*) A zürjénben van csakugyan *keñ*, *kñi*, *keñ* «schale, dünne haut, häutchen»; de az elvárható teljesebb *nm* végű tő ennél sem mutatkozik (v. ö. *keña* «häutig, schalig»; WIED.).

lapp: Lule *kāma*, *kapma* «cipő, bocskor» (Lind. *kabmak*), Pite *kāma*, *kāmak* (*kāpmaḥa*), déli *kānaka*, *kāmuka*, *kāmoka*, Fm. *yama*, *gabmaga* id. (HALÁSZ), teri *kām* (genit. *kāmmige*), kildini *kam* (plur. *kamgijt*) «winterschuh» (GENETZ Wb. 37.), zürjén *kōm* «fussbekleidung (strümpfe, schuhe, stiefel)», valamint ezeknek dimin. képzős változata a finn *kenkä*, észt *king* (genit. *kiñña*) «schuh» szintén a fent idézett «bőr» jelentésű kaukázusi szók másai az anyag szavának a belőle készült ruhaneműre való oly átvitelével, mint pl. a magy. *suba* «pelzrock» (= szláv *šuba* «tierfell mit haar»), *szoknya* (= szerb *suknja* «weiberrock»; v. ö. orosz *sukno* «leinwand»), *kozsók* «pelz» (= oláh *kožok*, szerb *kožuh* id.: or. *koža* «fell») szavakban. A hangzók eltérése itt nem okozhat nehézséget; mert egyrészt az *a* ~ *e* váltakozás igen közönséges a kaukázusi nyelvekben (l. alább a *kőpecz* czikket), másrészt árja elemeknél is gyakran tapasztaljuk, hogy a nyugati rokon nyelvekben *ä*, *e* hangzó áll szemközt az eredeti terület *a*-jával. V. ö. alább a *kengyel* czikket.

Támogatja az itt tárgyalt szavak kaukázusi eredetének fölvételét, hogy egyéb rokon nyelvi «bőr» szavaknak is ezen területen találjuk egyezéseit, minők: finn *nahka* «leder», osztják: ÉO. *nuha*, *nuḡa*, *nuhi*, *nuḡi* «sämisch, leder»: v. ö. csecsencz *neha*, *nea* «leder» | vog. *tquł*, *tquwł*, *tquł* «fell»: v. ö. ud *tol* «fell, leder» (ezek mellett: kaitach *taa*, kubacsi *tuj* «pferdefell», szvanét *tuf*, grúz *tqavı*, ingiloi *tqav*, mingrel *thxa* «leder, fell») | vog. *squ*, *squ* «haut, fell, rinde», osztj. *sōx*, *sox*, *soux* id.: v. ö. abcház *c'a*, *eva* «haut; leder», abadzech, šapszug *šo* «leder», csecsencz *saur* «pferdefell» | votják *kīē*, *kīē*, *kīš* «dünne haut, schale», zürj. *kučik* «fell, haut, balg, leder, schale (v. früchten)»: v. ö. chürkilin *kare*, kaitach *kovz*, *kavz* «fell, leder», akuša *kaš* «pferdefell», *kačalaḡ* «leder», karata *χhuči* «schaffell» (ERCK. 95, 61.). Talán a magy. *bőr* is innen való: v. ö. lák *burču* «fell» (nepali nyelvekben: angámi-nágá *bikhr*, bodo *bigur* «bőr», melyekhez v. ö. dido *bikk*, andi, karata *bakol* «fell»; l. Ethn. 10 : 59.). — L. még fönt a *haj* czikket.

148. *Magy. *hám*³ «helcium, epirhedium, averta; pferdegeschirr» (*far-hám* «postilena; schwanzriemen»; *elő-hám*, *szügyhám* «avertae»); *hámoz*- (Marczal-vid.) «hámba fog» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *χhama* «packsattel» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 110.).

A «pferdegeschirr» jelentésű magy. *hám* kaukázusi eredetnek fölvételét javallja az is, hogy innen valók a *kengyel* és *nyereg* is. Hasonlók ugyan még: mongol *khom* «das kummet, die unterlage für die last der kameele» (SCHMIDT: Mong. Wb. 166.), honnan: altaji *kom* «packsattel» (ЯМО, ВЮЧНОЕ СЪДЛО; ВЕРБИЦКИЙ: Altaji Szót. 140.); de török *o* hangzóval magy. *á* nem egyeztetethető.

149. *Magy. *hamis* (*homus* HB., *hamos* stírín a nyelvemlékekben s ma Göcsejben) 1. «vad; wild» (pl. *hamis eb, ló*); 2. «pajkos, dévaj; ausgelassen, mutwillig» (pl. *hamis leány, menyecske*); 3. «iniquus, iniustus; ungerecht, unbillig» (pl. *nem hamyss az wrysten, JordC.*); 4. «fallax, falsus, mendosus; betrüglich, falsch»; *hamisít*- «calumnior; confuto, refuto; falso; verleumden, lästern; widerlegen; fälschen» (BALLAGI, NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kürin *çam* «wild» (pl. *çam çalqár* «wilde völker», *çam tam* «wilder wald», *zi balk'an çámhana* «mein pferd ist verwildert»), lák *çām, çān, çānşa* «wild, ungewohnt» (pl. *çānşa çu* «wildes, nicht eingefahrenes pferd», *çānşa h'an* «starkesgetränk»), chürkilin *çam, çamil* «stolz» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 165; Kasikum. Stud. 95; Hürk. Stud. 156.).

A *hamis* sokféle jelentésárnyékatai közül legalkalmasabban tekinthető a fejlődés alapjának az, mely a «jámbor, szelid»-nek az ellentéte (tehát mely a «hamis eb, v. ló» kifejezésben szerepel); ebből könnyen származhattak a «rossz, álnok, csalfa» jelentések melyek közül az első mutatkozik a magyarból átkerült horvát *hamišija* «malitia» és oláh «mēnčăt'ă hāmuşu: egyen meg a manó!» (tkp. «rossz, gonosz») kifejezésekben is (l. NyK. 6 : 304. és Nyör 16 : 490.). Így az alaprésze nézve pontos az egyezés a kauk. *çam*, *çām* szóval s csak azt kell föltennünk, hogy a *hamo-s* (innen: *hamis*, mint *lapos*-ból: *lapis*, *kódus*-ból: *kódís*, *napos*-ból: *napis*, *kavacs*-ból: *kavics*) afféle fölös melléknévi képzés, mint a régi nyelvben: *szentes, restes, siketes* stb. (l. BALASSA-SIMONYI TMNyv. 570.).

150. Magy. *hang* «tonus, sonitus, sonus, vox; laut, stimme, ton, klang»; *hangos* «sonans, sonabilis; schallend, klingend»; *hangicsál* «incino, resono; wiedertönen, widerschallen» (NySz.).

Finn *sana* «vox, verbum; rede, wort»; *sano-* «dicere; reden, sagen, erzählen» | észt *sona* «wort, rede, botschaft»; *sona-* «besprechen» | lív *sona* «wort, botschaft» | vepsz *sanu-* «sagen».

Lapp: kolai *sānne, sānn, sūn* «wort» (GENETZ Wb. 86.) | Fm. *sadne*, Enare *sāne* «wort».

MordM. *šna-* «loben, rühmen» | mordE. *kšna-* id. (PAAS. Mordv. Lautl. 54.).

Zürjén *šin* «dumper ton, klang», *šinöd-*, *šinödci-* «klingen, tönen», *šinjan* «glocke» (WIED.).

< Szkr. *svan-* (præs. 3. sz. *svánati*) «klingen, tönen; rauschen»; *svaná-, sváná-* «geräusch, prasseln (der flamme), klirren (der waffen); rauschen (des regens); brausen (des meeres); donner» (GRASSM. Wb. 1625, 1637.) || av. *χ^van-* «klirren» | pahl. *χ^vān-, χ^{ūn-}*; ujper. *χ^vān-* «rufen, lesen»; *χ^{ūnyā}* «musik» (HORN 110.) | kurd *χ^vān-, χ^{ūn-}* «lesen» | vakhī *χ^{an-}* «reden, sagen, sprechen»; *χ^{anāk}* «reden; rede» (TOMASCH. Pam. 881, 843.) | osszét *χ^{ōn-}* «nennen, heissen, rufen» (HÜBSCHM. EO. 69.) = lat. *sonere, sonāre* «tönen», ófelném. *swan* «schwan» (tkp. «der singende»; UHLENB. EtWb. 354.).

A szanszkrit egyezésre való utalás megtalálható már ANDERSONNÁL (Stud. 242.), a finn és magyar alakok egybevetése pedig BUDENZNÉL (MUGSZ. 131.). A magy. *han-g* végzete a *méreg* (tő: *mérge-*: acc. *mérget*) iráni (összét) képzőjére emlékeztet. — Az árja eredetű elemeknél gyakran tapasztalható a ~ e hangmegfeleléssel s az eredeti sibilans megtartásával ide tartozónak látszik még a magy. *zen-g-, zenég-, zöng-, zönög-* «crepo, sono, insono, tono; tönen, brummen, schallen», *zen-dül-, zöndül-* (inchoat.) «ertönen», *zen-dít-* (caus.) «ertönen lassen» töje is, továbbá a vogul *sāñkwēlti, sāñghulti* «die saite schlagen, tönen lassen» igéé (v. ö. képzésére nézve: magy. *zen-g-*), melyből ÉV. *sāñkwēltēp*, LV. *sañghultēp* «die wogulische harfe», TV. *cāzēltap* «harmonika». Egyezik az alapszóban ezzel a magy. *hegedű, hegedő* (> *hedegű, hedegő*) «geige, violine»; a régi nyelvben még: «cythera, lyra» (I. Nyr. 19 : 149, 150.). V. ö. még ÉV. *sankān*, KLV. *sāñkwēn*, ÉO. *sañkan* «glocke»; KLV. *sāñkwēnti* «leuten» (úgy mint zürj. *šāñjan* «glocke»); magy. *csēng-, csönög-* «klingen, schellen»; *csēngēt, csönget* «läuten»; *csengő, csengetyű* «glöckchen, schelle».

151. *Magy. *hangya* (*hangyál* az 1650-iki bécsi kalendáriumban, Dunántúl; *hangyály* Sopron-m.; *hangyal*, plur. *hangyalok* Nyitra-m.; *hengya* Szatmár-m.) «formica; ameise» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *khunš-khqššēi*, ALV. *khunš-khqššēi*, TV. *khunš-khaškhaj* «ameise». — ÉV. *χ^{ūnš}*, KLV. *khūnš*, TV. *khōš* «bandwurm». — [ÉV. *χ^{ūssu}j*, *χ^{ūssēi}*, KV. *khōšjēi*, *khōšjēi* PV. *khqššēi*, KLV. *khqššēi* «ameise» | ÉO. *χ^{as}nā* «ameise» (AHLQ.).]

Zürjén: permi *kožil, közil* «ameise», izsmái *koť-kožul*, zürj. *kožul-koť* id. (*koť* «kleine schwarze ameise»; WIED.).

Votják *kuzili*, Mal. *kuzili*, Kaz. *kuzili*, Jel. *küzili* «ameise»;

in-kut-kužiili «siebengestirn» (*kut* «fliege», *nimi-kut* «insect überhaupt»).

< Kaukázusi: chürkilin *χhunz* «mücke», kürin *χuz* (plur. -zar) «wespe», ingiloi *bal-ghunž* «wanze» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 104, 149, 147; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 168). — V. ö. rutul *χanšakal* «spinne» (u. o. 131.).

Nincs meg ERCKERT művében a «hangya»-nak kaukázusi névjegyzéke; de az idézett adatok is mutatják, hogy a keleti finn-magyar nyelvek felsorolt szavainak egyezése találkozik a kaukázusi nyelvekben. A vogul *χunš* = chürk. *χunz*; mindakettőnek eredetileg általánosabb «insectum»-féle jelentése lehetett, a mint a különböző fajokra való alkalmazásból is kitetszik. Döntő jelentőségű a kaukázusi eredetre nézve a magy. *hangyál*, zürjén *kožul* és votj. *kužiili* képzése, mely a két utóbbi adatban ép olyan, mint a zürj. *kožul* és votj. *kižiili* «stern» szóban, tehát a gyakori kaukázusi -li, -l képzővel azonos (l. alább a *húgy* «stella» cikket: 170. sz.). Régebben a magy. *hangyál* alakot a tatár *kandala* és csuvas *χəndəla* «wanze» szóval egyeztettem (Nyör 11 : 193.); e nézetemtől most azért is el kell állanom, mivel török *ud* hangsoportnak a magyarban nem felel meg szabályosan *nyg* s a rokon nyelvi megfelelő alakok azt mutatják, hogy eme hangsoportnak *ns* az eredetibb hangzása (v. ö. *langy-os* és vog. *lənš-iñ* id.; *kengy-el* és vog. *kənš*; l. e cikket alább). De a végzetek találkozása még sem véletlen; mert a tatár *kanda-la* is kaukázusi eredetű szó, mit az bizonyít, hogy ez utóbbi nyelvterületen a képzőtlen alapszót is megtaláljuk: kubacsi *kanda*, kajtach, akuša, chürkilin *kkanda* «wanze»*) (v. ö. csecsencz *gand-luj*, šapszugi *ppasče-kandela* «wanze»; tabasszaráni *khadžakh*, aguli *khadrakh*, abcház *kac'a* id.; ERCK. 146.). Itt is tehát ugyanazon kaukázusi -l képzővel van dolgunk, mint a *hangyál*-ban és társaiban. — A magyar *hangyál* első szótagjának a hangzójára nézve ugyanilyen kaukázusi változatot kell fölvennünk (l. fent 207. l.), mihez v. ö. rutul *χanšakal* «spinne». Egyenesen a kaukázusi *χunz*, vog. *χunš* alakot tükrözi: *kojbal koŋza* «fliege» (CASTRÉN). V. ö. a kelet-bengaliai népek nyelvéből: khári-nágá *hungzah* «hangya» (PONGRÁCZ: Tibet-magy. nyelvtanulm. II : 28, 163.).

Több ilyen apró rovar nevét köszönhetik a finn-magyar nyelvek a kaukázusiaknak. A magy. *bogár*, *bögöly* és *baglincza* nevekről s rokonságukról már fentebb (21. és 37. sz. alatt) megemlé-

*) Tovább kutatva e szónak árja eredete ismerszik föl a következőkből: szkr. *gandhā-* «geruch, duft» (= av. *gaiñti-*, pahl. *gand* «gestank»; l. alább a *köd* cikkben), *gandhin-* «einen geruch habend»; *wanze*, *baumwanze*, *gandholi-* «wespe» (BR. Skr. Wb. 2 : 663.).

keztünk; ilyenek még: ÉV. *sūns*, KV. *sons*, ALV. *suš* (tő: *šunš*), TV. *špš* «floh», ÉO. *šunš* id. (AHLQ.): v. ö. avar *soansoa* (plur. *suns-bi*) «wanze» (ERCK. 146; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 133.) | mordM. *šarh-ka*, mordÉ. *šar-ko* «nisse» (v. ö. magy. *serke* = volgai tatár *sérkū* id.): kürini *šar* «wurm» (ennek *šarar* pluralisához v. ö. votj. *šerär*, *šeräl*, permi *šerol* «nisse»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 198.) | IO. *kaiñi* «mücke» (CASTRÉN), vachvidéki *kajñi*, KO. *keñe* id. (PÁPAI): v. ö. buduch *gujni-mičakh*, szvanét *kjžnj*, *kuzlj*, láz *koghoni*, mingrél *koghona* (és *kogho*) «mücke» (u. o. 104.) | ÉO. *muši* «ameise» (AHLQ.): v. ö. avar, ingiloi *mučakh*, ud *motcak*, lák, agul, dzsek *mičakh* «mücke» (u. o.; ERCK. szerint az örményből, hol: *motcak* «mücke»); tabasszarán *mučuku* «fliege» (u. o. 64.) | votj. *nižili*, *niži* «wurm, regenwurm»: v. ö. chinnaług *nime*, tabasszarán *nic*, ud *nete*, avar *nate*, lák *noc* és *naculu* (itt a votj. alak képzése), varkun *načaj* «laus» (l. alább a *nyü* cikket) | votj. *kol* «bauchwurm, darmwurm», zürj. *köl* id.: v. ö. ingiloi *göl*, grúz *gvel*, mingréli *gveri* «schlange» (tdk. «wurm») | votj. *bazla* «kotkäufer, dreckkäufer»: v. ö. kabardin *baza*, *badze*, abadzech *badze*, šapszugi *madze*, csecsencz *mozu*, grúz *buzi*, ingiloi *buz* «fliege» (a jellemző kaukázusi *la* képzővel; u. o. 64.) | mordÉ. *čanšav* «spinne»: v. ö. tabasszarán *čamču* «fliege», mingrél *čcanži* id., agul *džimžak*, *žimžak* «spinne» (u. o. 64. 131.) | zürjén *gag* «wurm, insect, ungeziefer»: v. ö. kürin *kžwaležw* «wurm» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 165.). — Talán a *žāssuj*, *khaššei* «ameise» előrése is ezen területről való (v. ö. szvanét *ghazv* «wespe» és RAGULYNak vogul *kāsvei* jelzését); az utórész bizonyosan az *uj* «állat» szó, úgy mint ezekben: *lām-uj* (PV. *lāmi*, KLIV. *lām-ojkw*) «mücke», KV. *niž-vuj* «wurm» (= ÉV. *niñk*), *pom tōslēp vuj* «tücsök» (tkp. «fü szárító állat»). Az ÉO. *žašña* «ameise» végzetére nézve v. ö. ÉO. *peleñña* «mücke» (= IO. *petñai*, SO. *pilñi* id.).

152. Magy. *haris*, *hars* (*hors* Zemplén-m.) «rallus crex; wachtelkönig» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *žars-žars uj*, LIV. *khors-uj*, PV. *khors-khors* «wachtelkönig (коростель)».

Mordvin *kērši* «haris» (NyK. 5 : 175.).

Cseremisiz *karše*, *kürš* «hariskakas (дегачъ»; Тюр. 17, 28.), *karōš* id. (NyK. 29 : 194.).

Votják *kwaži* «crex pratensis (коростель)».

< Pahl. *χrōs*, ujper. *χurōs*, *χurūs*, kurd *korōš* «hahn», balūči *krōs*, *kurus* «hahn; männchen (bei vögeln)» | vakhī *khōrz* «schneehuhn; tetraogallus tibetanus» a szkr. *krōḡ-* (præs. 3. sz. *krōḡati*), av. *χraos-*, ujper. *χurōš-* «schreien, lärmern, heulen»

többl (HORN 106; TOMASCH. Pam. 711; GEIGER Bal. 133; UHLENB. EtWb. 68.).

Van a csuvasban is: *kārēš* «hariskakas (деправт)»; de erről már BUDENZ megjegyezte (NyK. 10 : 101.) VÁMBÉRY egyeztetése alkalmából, hogy «az egy csuvas után ily szónak török volta még nem biztos», utalva egyszersmind a «Szóegyezések»-re, mely a *haris*-t az idézett mordvin és cserem. megfelelőikkel először veti egybe (l. még NyK. 21 : 117.). Hogy a csuvasban idegennek (pl. a cseremiszből valónak) vegyük a szót, arra a mélyhangú szó kezdetén álló *k* is mutat, mely helyett szabály szerint *χ*-nak kellene hangoznia. Igen jól érthető a «kakas», vagy «kiáltó» nevezet átvitele a hangos szavú «hariskakas»-ra s általában a «haris»-ra (v. ö. ném. «schnarr-wachtel»; zürjén *gerskun*, *gerēkan* «wachtelkönig, wiesenschnarre» ettől: *gerēki*- «schnattern [von enten], quaken»). Alak tekintetében jellemző a több nyelvben közösen előforduló *š*-féle hang, mely az iráni (árja) *s* (*ç*)-vel szemben olyan eset, mint a magy. *es-ik*, és és *köles* szavakban (l. e. cikkekét). A votják *kwaži*-ban mutatkozó mássalhangzó-egyszerűsítésre vonatkozólag v. ö. votj. *koži* «borsó» és litván *garšva*, lett *gāršas* «giersch, ægopodium» | *šoži* «tücsök» és tör. *sarēška* id. (l. Votj. Nytanulm. 350. sz.) | *kwaž* «idő, időjárás, ég; istenség» = vog. *kworēs* (l. NyK. 25 : 61.) || *pič* «bolha» és csuv. *porša*, tat. *borša* id. — V. ö. az itt tárgyalt szócsoporthoz még a következő hangzásilag egyező mordvin adatot: mordM. *korış*, *korēš*, mordE. *korš*, *korē* «eule», mely mellett a «haris» jelentésű *kērši* talán valamely szomszéd nyelvből eredt átvétel (v. ö. cserem. *karše*, *kārš*).

153. Magy. *harkály* (*horokály*, *harokály*, *harakáj*, *harukár* Székelység; *hērkal*, *hērkdj* Mátyusföldre; *harkány* Rábamellék; *harka* Soprony-m.) «pieus; specht» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χqrzēj*, LV., KV. *khwqrkhei*, PV. *khqrkhi*, TV. *kharkhaj* «pieus varius; buntspecht (дятель)».

< Szkr. *khargāla*- «eule, od. ein anderer nachtvogel» (tkp. «krächzer», ettől: *kharg*- «krächzen, kreischen»; GRASSM. Wb. 373.).

A végzetek viszonylása a magyar és vogul alakok közt olyan mint ezekben: ÉV. *turuj*, LV. *turrei* «fekete sas» = keleti török *torjul* «kis fekete sólyom» (l. Ethnogr. 6 : 452.). Nem szabályszerű a hang-megfelelés az árja *rg* és magyar-vogul *rk* (*rx*) mássalhangzó-csoportok közt (v. ö. fentebb az ár «pretium» cikket); ezért valamely közvető nyelvterületet kell fölvennünk. Az árja *a* töhangzó esetén gyakran tapasztalható magashangúsággal idevonandónak látszanak: jakut *kirgil* «schwarzspecht» s a szkr. *-la* diminutivum

elmaradásával jelentkező rokonnyelvi szavak: észt *kärg* (gen. *käru*) «schwarzspecht»*) (*mere-k.* «storch») | cserem. *kerge* «schwarzspecht» (желна, черный дятель); Troj. 18.) | zürj. *kîr* «schwarzspecht; picus martius», *let-kîr* «regenpfeifer; charadrius» (WIED.) | votj. *kîr* «schwarzspecht», *vož-kîr* «grünspecht» | vogul: ÉV. *kar*, LV. *kär*, KV. *kvar-kwâr* «schwarzspecht» | osztják: ÉO. *kar* «picus» (АНЛЮ.), mely adatok egy részével már BUDENZ és DONNER egybevetették a magy. *harkály*-t (l. NyK. 6 : 397. és Vgl. Wb. 139. sz.). V. ö. még ezekhez: mord. *kîrks*, *kîrks* «sperling». A szkr. *khargála*-alapjával egészen egyező hangutánzók: permi *kârgi*- «krächzen», *kurgi*- «schreien (von geier)»; GENETZ OP. 12.); zürj. *kurgi*- «giren», *kurksî*- «krächzen, schnattern» (WIED.). — Elejtendőnek tartom ezúttal a végzet eltérésénél fogva is a magy. *harkály*-nak régi egybevetését a törökség és keleti altajság következő adataival (NyK. 21 : 117.): csagataj, volgai tatár *kîrkaul*, *kîrgaul*, ozm. *kîrgawul* «fasan, perlhuhn» (ZENKER; BUDAGOV II : 102.) | mongol *zorjoul* id., tunguz *horôki*, *orôki* «auerhahn», *hirukî* «eine art haselhuhn» | csagataj *karkara* «ein dem kranich ähnlicher vogel» (ZENKER), «название большой птицы, стройсь (strauss)»; BUDAGOV II : 50.), VÁMBÉRYNÁL észleltetesen: «specht». Ezekkel egybefüggőknek látszanak: szkr. *krka-vâku* «hahn; pfau». (tkp. «*krka*-schreier»), *krkara*-, *krakara*- «eine art rebhuhn», *krkâlikkâ*- «ein best. vogel» (BR. Skr. Wb. 2 : 387—8.) stb. (l. fönt a *csirke* czikket).

Minthogy a *harkály* ily módon végzetével együtt idegenből került, nem társítható vele magyar alapon a heves- és borsodmegyei *harkács* «harkály; specht» (Mtsz.), melynek a rokon nyelvekben külön egyezései kínálkoznak, így: lapp: kildini *koarjîs* (*mürr-k.*) «specht» | cserem. *kargêc* «wachtelkönig (депрачъ); Troj.); magashangú változatban: lapp: Lule *kirgec* «aquila» (LINDAHL), *kierkec'*, *kierkêc*, *kierksâ* «falke» (HALÁSZ). Fölismerszik eredeti gyanánt: av. *kahrk-âsa* «geier» (tkp. «hühner-fresser») = pahl. *kahrkâs*, *kargas*, ujper. *kargas*, afghán *gargas*, balüdi *kargaz* «geier» (HORN 189.). A szóvégző *ç*-re nézve l. fent a *becs* czikket (27. sz.).

154. *Magy. hát «tum; igitur; da; darum; also» (pl. «mykron meg akarnaak mosny, lataak *haat* aazzonyallat» = «láták *akkor*»; «ha ysten volt, *haat* embery teste nem lehetett» = «akkor nem lehetett»; ÉrdyC.); *ta-hât*, *te-hât* «tunc, tum; igitur, qua-

*) ANDERSON (Stud. 131.) ezen észt adatot több más ide nem tartozó finn szóval egyetemben a gör. *κρέξ* «wasservogel», litv. *krakis* «schwarzspecht» és szkr. *karkata* «reihet» szókkal veti egybe.

propter; da; darum, demnach; also» (pl. «*tahat* a neep megen vala vtanna» = «*akkor*»; WinklC.; NySz.).

Zürjén *kad* «zeit, zeitpunkt, termin» (*bur kad* «passende zeit», *vundan kad* «ernte zeit», *kod kadö?* «zu welcher zeit?», *kadiš kadö* «von zeit zu zeit»), *kadja, kadsa* «zeitig» (*bur kadsa* «rechtzeitig»; WIED.).

Cseremisiz *kot, kod, cserM. god* «zeit» (*šudo-kod* «heuzeit, zeit des mähens», *türetme kot* «erntezeit»), *kodom, cserM. gódom* «zur zeit» (NyK. 4 : 359; Troj. 8.).

V. ö. kaukázusi: *chinnalug kat, dido gudi* «tag» | *avar go* (genit. *qol*, plur. *qójal*) «tag» (*l'íjabqo* «wohlstand», tkp. «guter tag»), *dzsek kia, buduch ke, ud ghi* «tag» | *lák geni, qini* id. (*tuin qini durkundi* «mit mir ist ein unglück geschehen», *qini marcsa adamina* «ein mensch guter herkunft», *daɣ'asa adamina* «ein mensch niedriger herkunft», *butal qini* «väterlicher beruf»; ERCKERT: Kauk. Spr. 138; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 99; Kasikum. St. 80—81.).

Sokkal elvontabb fogalom az «idő», hogysen fölvehetnők, hogy midőn ennek több rokon nyelvvel közös magyar szava találkozik, ennek ne valamely könnyebben érthető jelentés volna az alapja. Legbiztosabban észrevehető és megkülönböztethető időegység a «nap (dies)», melynek általánosabb «idő» értelemben való alkalmazása a legtöbb nyelvben igen közönséges, így beszélünk mi is a *hajdankor napjairól, ifjú napjainkról*, nevezzük *mai napság*-nak a «jelenkort», *idő-nap előtti*-nek a «korait», sőt használjuk e szót egy nagyobb határozott időegységnek jelölésére is a *hő-nap, hold-nap* összetételben. Ugyanílyen viszony gondolható a mordM. *ši*, mordE. *či, či* «tag» és vogul: LV., PV. *ši*, TV. *ču, šou*, KV. *šou, šou* «zeit» (*soq-ši* «eine woche», *te-ši* «zu dieser zeit», *ton-ši* «zu jener zeit», *ton-šüt* id., *pišelenén šüt* «wann du fastes») szavak közt is, minélfogva alkalmasan fölvehetjük, hogy a régi magyar *ta-hát* «akkor» szintén tulajdonképpen ily értelmű volt eredetileg: «az időben», illetőleg «az nap» = vog. *ton-ši*. Ily alapon talán a magy. *hát* «tempus» szóhoz vonható még a rokon nyelvekből: vogul: ÉV. *χātł, χātł* (præs. 3. sz. *χātłi, χātłi*) «tagen, tag werden», KV. *khōtl* id.; osztják: ÉO. *χotł* (præs. 3. sz. *χotłul*, præt. 3. sz. *χotłas*) «es tagt, es wird tag» (AHLQU.), melyet a kaukázusi nyelvekben mutatkozó *kat, gudi* névszói alapszóhoz képest denominatív -l igeképzővel való szerkesztésnek, míg a hozzátartozó ÉV. *χātł*, LV. *khātł*, KV. *khōtl*, PV., TV. *khotł*, ÉO. *χotł, χatł*, IO. *χatt, χat*, SO. *kal*, KO. *khātł*, VJ. *kātł* «tag; sonne»

szót oly alkotásnak vehetjük, a minő a magy. *húgy* «stella», TV. *khōñs* id. mellett (= kauk. **χunē*; l. alább a *húgy* cikket) a zürj. *koğul*, votj. *kiğili* «stern». Megjegyzendő, hogy a «tag» és «sonne» jelentések közül nem okvetetlenül az utóbbi az eredetibb; amint a mordvin *ši, ei* «tag» szónak is van «sonne» értelme (v. ö. *či-paz* «sonne»: *paz* «gott», *kov-paz* «mond»), noha a vogul *ši, čou, šou* és finn *sää* «tempestas, witterung» megfelelők, továbbá az «élet, állapot, lét»-féle értelem az ily összetételekben, mint *par-ši*, mordE. *paro-či* «jószág, jólét, egészség» (*para, paro* «gut»: v. ö. avar *l'ijab qo* s ez idézett lák példákat), *šumbara-či* «egészség», *šupar-či* «gazdagság» (l. BUDENZ: Nyör I : 348.) — világosan mutatják, hogy a «tag» jelentés, illetőleg «zeit» fejleménye a régibb.

BUDENZZEL (MUGSz. 8.) egyetértve, azonosnak vehetjük a *ta-hát* utórészeivel az *ek-kédig* «hactenus, adhuc, huc usque» határozó utótágjának is töelemét olykép gondolva, hogy a *hát*-nak eredetibb **kát* alakja benne az előtag hangzójához alkalmazkodva vált magashangúvá. A végzet itt azonos az *ad-dig, ed-dig, med-dig* határozókéval (l. fentebb 75. sz.), úgy hogy *ek-kédig* e helyett való: **ek-kétdig* (v. ö. *ekkétig* Moln. Alb.; NySz.), úgy mint *kedd* = *ketted*. A *ta-hát* alakban sem szükséges az utórészt **haddott* összerántásának tartanunk, mint BUDENZ gondolja; mert lehet a szerkezet olyan ragtalan határozó is, mint az *az-nap, ak-kor* stb. — Függőben hagyhatjuk egyelőre a finn *kotva* «temporis spatium» (*kotwaksi* «némi időre», *kotvase-* «egy kis idő») = lapp *kotfo* «intervallum temporis, v. locorum» idetartozásának kérdését (l. MUGSz. u. o.); melynél a *-va* végzetnek értéke homályos.

155. Magy. ház «domus, cubiculum; haus, zimmer» (egy-ház «templum; kirche»; fog-ház «custodia; gefängniss, kerker»), házass «maritus, uxoratus; verheiratet, beweibet»; házasság «matrimonium; ehe»; házagol (Székelység) «házról házra jár» (MTsz.). — haza 1. «domum; nach hause»; 2. «patria; heimat»; hazól, hazul «domo; von hause»; honn, hon 1. «domi; zu hause»; 2. «patria; heimat»; itt-honn, ott-honn; ide-haza stb.

Osztják: IO. *χāt, χōt*, SO. *kāt* «haus, zelt» (CASTRÉN) | VJ. *khat*, KO. *khqt, χqt* id.; mök-k. «földház; erdhaus, erdhütte», törém-k. «kirche» (PÁPAI) | ÉO. *χāt, χōt* «zelt, jurte, haus, wohnung» (AHLQ.).

Cserem. *kudo* «haus, hütte»; *kudoško, kudiško, kudeš* «nach hause», *kudošto* «zu hause»; *kudogeč* «von hause» | cserM. *kuda*; *kudeške* etc. id.

MordM. *kud* «haus, wohnung», *kudná* dim. (PAAS.); *kudu*,

kuts «nach hause», *kutsu* «zu hause», *kutstu* «von hause» (REG.) | mordE. *kudo* «haus»; *kudoso* «zu hause», *kudov* «nach hause» (WIED.).

Finn *kota* «casa, culina», *koto, koti* «haus, heimat»; *kotona* «domi», *kotia, kotiin* «domum», *kotoa* «domo» | észt *koda* (gen. *koa, koja*) «haus, gebäude, sommerküche der baner»; *kodu* (gen. *kodu, kou, koju*) «haus, heimat»; *kodu, koju* «nach hause», *kodunt, kodust* «von hause», *kodu* «zu hause» | liv *k^oodā* «haus, küche», *k^oodāj* «nach hause» | vepsz *koda* «hühnerstall» (SETÄLÄ: NyK. 26: 402; BUDENZ MUGSz. 94.).

Lapp: Lule *kohtie, kohtie* «zelt, hütte, haus»; *kohtasin* «nach hause» | Pite *kōhtē, kōtē* «lappisches zelt»; *kōhtai* «nach hause» | déli *koatie, koatie, kuatie, kuotie, kuotie* «haus, zelt»; *koatān, kuatan, koatūtā, koatete, koutera, koatra* «nach hause», *koatšte, kuotste* «von hause», *koatsne, kuotšne, kuotšen* «zu hause» (HALÁSZ) | Fm. *goatie* (gen. *goade*) «tentorium, tugurium, domicilium» | En. *kuate* id.; *kuatu* «zu hause» | orosz-lapp *kuott, kuott, kojt, kiojte* «lappländische hütte; tasche, beutel»; *kio, deses* «zu hause», *koattaš* «nach hause» (GENETZ Wb. 16.).

Zürjén -ka: *ker-ku* «haus, wohnhaus, wohnstube» (*ker* «balken»); -ko: *vič-ko* «kirche, tempel» (WIED.) | permi -ku: *lier-ku, kör-ku* «haus, wohnstube» (*ker* «balken»); *vič ku* «kirche» (eig. heiliges haus GENETZ OP. 12, 30. II.).

Votják -ka: *kor-ka* «haus, zimmer» (*kor* «balken»); *kuno-ka* (Kuz.) «gasthaus, herberge, quartier» (*kuno* «gast»); *gid-ka-aš, gidk'-aš* (Kaz.) «hof» (*gid* «stall», *aš* «vorderraum»). — -ko: *vu-ko* «mühle» (*vu* «wasser»). — *kwa* (birtokosragokkal: Sar. *kwaä, kwaed, kwæz*; Mal. *kwäü, kwäed, kwäez*; iness. *kwalan*, elat. *kwalas*, illat. *kvala*) «das votjakische sommerzelt»; Sar. *kuno-kwa* «gasthaus», *budžin kwa* «das heilige opferzelt», *gid-kwaš* «hof», *kwa-tir* «ein zelt voll».

< Av. *kata* 1. «graben»; 2. «bezeichnung einer grube, in welcher die leichname unter gewissen verhältnissen provisorisch untergebracht werden müssen»; 3. «haus»; *kati-* «hausherr, familienoberhaupt» (GERGER Hb. 217, 81.) | pahl. *kata-k* «grabstätte; haus»; *kati-k* «häuslich, zum hause gehörig» | ujperzsa *kada, kad* «haus» (általánosan az av. *kan-* «graben» igenévi képzésének magyarázva: «kiásott üreg, gödör»; JUSTI Hb. 77;

SCHRADER: Sprvgl. u. Urgesch. 491.) | vakhi *ket*, szariqōli *čéd*, šighnī *čid* | mindzsānī *kēi*, zaza *kei*, kāsānī *ke*, *kīyá*, *kī*, szamnānī *kīāh*, tali *kai* id. (HORN 188; TOMASCH. Pam. 809.).

Hasonló szók a kaukázusi nyelvekben: lák *z'ata* «haus, zimmer, familie» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 85.), *khatta*, mingrél *quite*, ud *kodž* «haus, zimmer» (ERCKERT: Kauk. Spr. 79.); a szláv-ságban s a vele szomszédos nyelvek körében: *kotъ*: ószlov. *kotъ* «cella», ujszlov. *kotec* «hühnerhaus, schweinestall», szerb *kot*, *kotac* «kleiner stall», cseh *kot* «geringes haus», *kotec* «behältniss», lengyel *kociet*, *kojec* «steige, käfig», fehérorosz *kotuch* «umzäunter ort für hühner», orosz *kotcy*, *kotuch* «hütte» [a környező szláv-ságból: magy. *kotecz* «hütte», oláh *kotets*, albán *kotets*, *kutets* id.]; a litvánban: *kuči*; a germán-ságban: skand. *kot* «hütte», angolszász *cyte*, ófelnémet *chuti*, középfelném. *kote*, ujjelném. *kot*, *kote*, *kotte* «ein bauernhaus ohne hofstätte; eine kohlenhütte; die hütte, wo salz gesotten wird». Van még ujjelném. *kate* «hütte, häuschen» s az oroszban, mint az előbb idézettektől különálló szó: *chata* «hütte, zimmer»; végül a szanszkritban: *kūta-* (nom. -as), *kūta-*, *kuṭi-* (nom. -is, -ī) «haus, hütte», *kuṭīra* id. (MIKLOSICH EtWb. 135; SANDERS; BR. Skr. Wb. 2: 311—2.). A nagy alaki egyezés s jelentésbeli azonosság mellett föl nem tehető, hogy mindez elősorolt szavak egybefüggők ne volnának; bár kétségtelen, hogy a szó nagy elterjedésében a legkülömbözőbb közvetéseknek és keresztező befolyásoknak van része. THOMSON utal már (Einf. 45. l.) a finn és skand. alakok egyezésére (összevetve a szkr. *kuṭa-*, *kuṭi-* szavakkal is), melyet a finnségnek a germánra gyakorolt visszahatásával magyaráz. SCHRADER hivatkozik először az iráni *kata*, *kad* szavakra, de a finn-magyar megfelelőknek innen való átvételét egyelőre csak kérdéskép veti föl (Sprachvgl. 491.). FRÖK KÁROLY (Árják és ugorok: 26.) elfogadva magy. *ház*-nak s társainak iráni eredetét, sajátos elméletének megfelelőleg viszont a szkr. *kuṭa-*, *kuṭi-* szót a finn *koto*, *koti* átvételének gondolja, miből annyi mindenestre lehetséges, hogy az idézett szanszkrit alakok e nyelvben nem eredetiek.*) Magamnak is volt már többször alkalmam a

*) A lingualis *t*, *th*, *d*, *dh*, *n* hangokról ugyanis WHITNEY a következőkép nyilatkozik: «Zum teil kommen sie in wörtern vor, die keine verfolgbare indogermanische verwandtschaft haben u. vielleicht aus den sprachen der urbewohner Indiens stammen» (Indische Grammatik; 1879: 16. l.). Megjegyzendő ehhez, hogy a *kuṭa-*, *kuṭi-* a legrégebbi szkr. nyelvi kűtfőben, a Rígvédában is előfordul (valószínűleg «ház» jelentéssel; l. UHLENB. EtWb. 56.). A *kuṭi-* «hütte» szót UHLENB. rt-ből való *t*-vel magyarázva az idg. **ker-* «binden, flechten» tőhöz csatolja, melyből: *kāta-* «geflecht, matre» (u. o.).

finn-magyar ház-féle szavak iráni eredetével foglalkozni (Ethn. V: 177, 17; NyK. 25 : 383; 27 : 131, 134.); de minden részletében a kérdés még tisztázottnak nem tekinthető. — A magy. ház, mord. *kud*, *kudo*, cser. *kudo*, *kuda* alakok s ezekhez hasonló hang-megfelelések (l. NyK. 27 : 131.) tanúsága szerint a közös ősalak többeli mássalhangzóját *d*-nek (nem *t*-nek) ismerhetjük fel, mit az av. *kata*- alakkal szemben az összet. nyelv alapján érthetünk meg, melynek t. i. kedvelt hangsajátsága az árja *t*-nek *d*-re változtatása (pl. *mad* «mutter» = av. *mātar-*, *fid* «fleisch» = av. *pitu-*, *vad* «sturm» = av. *vāta-*; l. HÜBSCHM. EO. 97.). Ugyanily eset látható a magy. száz, mordv. *šada*, *šado*, cserem. *šuda*, *šüdü* s a magy. *híd* «brücke», mord. *sede*, *seđ* id. alakokban is, melyeknek *d*-je szintén eltér az av. *sata-* (szkr. *gata-*) «hundert», av. *haetu-* (szkr. *sātu-*) «brücke, furt» megfelelők hangzásától, de egyezik az összet. *sade*, *südü*, *χīd* másokéval. A mai összet. nincs meg ugyan az av. *kata*-nak megfelelő alak (hol t. i. a «ház» nevezete *χagār* = arab *طاب* «stabulum camelorum»; SjöGRÉN: Osset. Sprl. 461.); de hogy ennek *d* hangú változata volt elterjedve az iránságnak a finn-magyar nyelvekkel érintkező területén, mutatják az av. *kata*- alapjelentését föltüntető magy. *kada* («folyó fenekén levő vízvájta gödör») tájászó s ennek zürj. *kud*, votj. *kud* megfelelői is (l. n. i. alább), melyekhez számbaveendő e pontra nézve még a kaukázusi nyelvekben: mingrél *qude*, ud *kođ* «haus».

Nehezebben fejthető meg az a hangtani jelenség, hogy míg az av. *sata-* (szkr. *gata-*, összet. *sade*) megfelelői a finn *sata*, észt *sada*, mordvin *šada*, *šado* alakokban ép oly híven tükrözik az eredeti *a* hangzót, mint a magy. száz, éjsz. vogul *sāt*, déli osztják *sāt*; az av. *kata*- finn-magyar másaiban eltérés van; a nyugati nyelvekben ugyanis *o*, *u* a tőhangzó (f. *kotu*, *koto*, mordv. *kud*, *kudo*), míg a keletiekben (magy. ház, *hazu*, osztják *χāt*, *χōt*, *khat*, *khāt*) az eredeti ejtéshez közelebb álló nyílt hangzók is mutatkoznak. Minthogy a finnre és mordvinra nézve nincs okunk föltenni, hogy a magyarban *a* megféleléssel jelentkező árja *u*-t saját nyelvtörténetükben változtattak volna el *o*-, illetőleg *u*-vá, legalkalmasabban azon föltevéssel oldhatjuk meg a fölmerülő kérdést, hogy itt, valamint egyéb hasonló esetekben (l. u. i. a *gaz* és *jő* «fluvius» czikkeket) az eltérő hangzós alakok külön-külön árja nyelvtörtéletről valók. Ilyen *o*, *u* hangzós régi változatra mutatnak jelen esetünkben az idézett kaukázusi alakok, talán a szkr. *kuta*, továbbá a keleti török *kutu*, kirgiz *kotu* «valaminek a tartója, tokja, skatulyája; behälter, futteral, schachtel (копобка, футляр, попоховница»; БУДАГОВ II: 71; v. ö. a jelentésre nézve orosz-lapp *kuot* «hütte; tasche, beutel», cseh *kotec* «behältniss»; finn *lapsen kotu*, *vasikan kota* «involucrum fetus»; *kotelo*, *kotero* «häuschen; futteral, kapsel, hülse» és «involucrum fetus»; SETÄLÄ NyK. 26 : 402.).

A szláv és germán alakok is jobbadán *o*, *u* hangzósak, mi — akár a finnségből történt legalább részben átvételük (I. Ethn. VIII: 26.), akár közvetetlenül valamely iráni dialektusból — mindenesetre bizonyít annyit, hogy az *o* hangzás is igen régi keletű.

Különválasztandónak tartom az itt tárgyalt finn-magyar szavaktól a vogul: LV., KV. *kwäl*, ÉV. *kwol*, TV. *khul*; zürj. *kola*, votják *kwala* «zelt, hütte» szókat (melyeknek másai: összet dig. *k'ölä*, tag. *k'ül* «zimmer», kurd *köl* «cabane, chaumière» s a kaukázusi nyelvekben: varkun *khal*, *χkali*, kürin *khval*, *khel*, *khöl*, kaitach *khali*, akusa, chürkilin *χkale* stb.; I. NyK. 27: 134.); ellenben szabályos mása azoknak a zürj. votj. *-ka*, *-ko*, *-ku* épügy, mint zürj. *va*, votj. *vu* «wasser» = magy. *víz*, vog. *vit*, mord. *ved*, eser. *vit*, *vid*, finn *vesi* (gen. *veden*) id.; zürj. *šo*, votj. *šu*, *šü* «hundert» = magy. *száz*, vog. *sät*, mord. *sada*, finn *sata*; zürj., votj. *hi* «hand» = magy. *kéz*, vog. *kät*, mord. *käd*, finn *käsi* (gen. *käden*) stb. A votják *kwa* alakot előbb a *kwala* mellőkalakjának véltem, olyannak fogván föl viszonyukat, mint a votj. *tuala* és *tuä* «heuer» alakokét (NyK. 27: 135.); de minthogy emitten voltakép nem hangváltozással, hanem egyszerű és összetétellel bővített szavakkal van dolgunk;*) másrészt a *kwa*-nak birtokosragozása: *kwaä*, *kwaed*, *kwaez* (nem: *kwaalaä* stb.): ezt helyesebben a *-ka* társalakjának tekinthetjük, mely parasitikus *w* hangelemét részben az összetétel útján támadt hangtorlódás következtében vesztette el, így: *kor-ka* e h. **kor-kwa*; *kuno-ka* mellett tényleg van is *kuno-kwa* s szintígy *gidk'-aé* mellett *gid-kwaé*. Hogy e mellett a helyragok a *kwala*-tőhöz csatlakoznak (*kwala-n*, *kwala-s*), könnyen érthető a szinonim s alakilag is hasonlító, bár merőben külön eredetű *kwala* szó nyelvtani ráhatásából, mely a *kor-ka* és *vu-ko* szóknál különbben nem tapasztalható (*kor-ka-n*, *kor-ka-s*; *vu-ko-in* etc.). A jelentés tekintetében megjegyzendő, hogy a finn-magyar nyelvek itt tárgyalt «ház» szavai, ép úgy mint az av. *kata*-eredetileg jóformán földházakra, földbe ásott mélyedésekre vonatkoztak. Ilyen oldalt s tetején gerendákkal bélelt, földbe ásott s földdel fedett pitvaros házikókban laknak még ma is vogulok és osztjákok Berjozov környékén; a népköltési hagyományokban pedig élénken fönnmaradt emlékezete, hogy ilyen «földházak» (vog. *mā-kwol*) előzték meg mindenütt a «gerendaházakat» (vog. *nor-kwol*, votj. *kor-ka*, zürj.

*) A *tu-ala* ugyanis, mint most fölismerem, a votj. *nun-al*, Kaz. *nēn-al* «tag» szó utórésszével van szerkesztve: az előrész amott a mutató névmás, emitt a votj. *lun*, Kaz. *nēn*: *lun-ažä*, *nēn-ažä* «bei tag; mittags» (a végzetre nézve v. ö. *ta nunal-ä*, vagy összerántva: *tunnä* «heute», *lun-až-ä* etc.). Ez az *al* tágabb «tempus» értelem alapján a vog. *el*, *jel*, szurguti osztják *äl*, *öl*, IO. *öt* «jahr» szókkal azonosítható.

ker-ka; 1. Vog. Népk. Gyűjt. I. kötet III. sz. 487. s. és IVb. sz. 5:1—8. s. s a hozzájuk fűzött jegyzeteket). «Gödör» jelentést íráni megfelelését találjuk a zürj. *gort*, votj. *gurt*, éjszaki osztják *kort* «haus» (= av. *gereða*- «höhle») szónak is; v. ö. zürj. *gort*-nak ezen második jelentését: «unterirdische wohnung, gruft» (WIED.). VÁMBÉRY török-tatár etymologiai szótárában (47. sz.) a keleti török *öj*, *öjü* «haus» szót az *oj* «grube, graben», *oj*- «aushöhlen» szavakkal hozza összefüggésbe s ugyanígy fejtegeti az *oda*, *otag* «zimmer» szónak is alapértelmét eredetibb «grube» jelentésből. SCHRAEDER (Sprachvgl. 491—492. II.) tüzetesen tárgyalja a földházaknak indogermán népeknél fennmaradt emlékeit, főleglőnt, hogy ilyenek a skitha népeknél is nagy divatban voltak. Így írja STRABO (351. l.): «Ἐφορος δὲ τοῖς Κυμμερίοις προσκικῶν φησὶ αὐτοὺς ἐν καταγείοις οἰκίαις οἰκῆν, ἃς καλοῦσιν ἀργίλλας» (v. ö. a Suidasnál ἄργελλα alakban említett utóbbi szóra nézve: török *jer*, *er* «erde» és *oj*, *ojü*, *ejü* «haus» = kojb. *ög* «jurte, zelt»; BUDAG. I: 105; CASTERN: Kojb. Sprl. 145.). Szintígy VERGILIUS (Georgicon III: 376.):

*«Ipsi in defossis specubus secura sub alta
otia agunt terra, congestaque robora totasque
advolvere focis ulmos ignique dedere».*

156. Magy. *hazud*-, *hazud-ik* «mentior, ementior, confingo; lügen, fälschlich türgeben», *hazudoz*- «nugor, mentior; unnütz schwatzen, lügen», *hazudtol*- «aliquem mendacii arguo; lügen strafen»; *hazug* «mendax, fallax, falsiloquus; lügenhaft, lügnerisch», *hazugság* «mendacium, falsitas, nugæ; lüge, geschwätz», *hazugol*- (Kapnik-vid.) «hazudtol» (NySz., MfSz.).

V. ö. összetag. *gäd* «falsch, betrügerisch, schmeichlerisch» (SJOGRÉN: Osset. Sprl. 377.), *gädi* «falsch, lügenhaft; falschheit, täuschung» (ЖИВЫЙ; ОБМАНЪ; MILLER: Osset. Etjudy II: 67.).

Számbavéve, hogy az összet *ä* legtöbb esetben régibb *a* (*ā*)-nak változata (l. HÜBSCHM. EO. 76.), s másrészt hogy a magyar-iráni elemekben szókezdő *g* > *h* és hangzóközi *d* > *z* változás több adattal igazolható (l. u. i. a *had*, *hús* és *édes* czikkeket): alakban és jelentésben egyezés ismerhető föl a magy. *hazu-g* alaprésze és az összet *gädi* közt, a midőn az előbbinek képzőjét is a *balog*, *beteg*, *üveg*, *méreg* stb. iráni eredetű szavunkéval azonosíthatjuk. A *hazu-d*- ige alkotása e szerint denominativum: olyan mint *viga-d*, *álmo-d-ik*, *haraqu-d-ik* (a *gäd-i* végzetének megfelelő *u* tövégi hangzóval).

157. *Magy. *hěj* (accus. *héja-t*; *haj* Otrokocsi, Heves-m.) «tectum; hausdach» (pl. *palotác heyára* sokan menenek); «egy *haj* alatt lakik velem» = «egy tető alatt»), *ház-héja* «tectum domus; hausdach»; *héjaz-*, *hajaz-* 1. «tectum induco; das dach decken» («*badokkal hajazott templom*»); 2. «superbio; übermütig sein» («*fennnyen heazó beszéd*»; *fel-hajaz-* Heves-m., *fen-hiaz* Háromszék = *fen-héjaz*); *héjáz-* (*föl-héjáz-*, *fönn-héjáz-*) «superbio, caput altius tollo; hochmütig sein»; *héjazat* (*hélyjazat* Szalárdi, *héjjazat* Székelység, *hajazat* Kecskemét) «tectum, culmen domus hausdach»; «eresz, ereszalja» (Kecskemét; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *χalh* (plur. *χulh-ri*), *χkalχ*, buduch, dzsek *χal*, rutul *khar*, kürin *χaw* (plur. *χawár*), *χau*, *χkghav*, csecsencz *χav*, *χaw*, tabasszarán *ka* «dach; decke des zimmers» (ERCKERT: Kauk. Spr. 51, 52; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 142.).

A nyelvtörténetileg igazolt *hélyjazat* alak is mutatja, hogy a *haj*, *héj* «tectum» szónak *j*-je eredetibb *l* mása, mely megint egyszerű *l*-nek lehet változata, úgy mint különösen a szóvégi *ly* legtöbb esetben (v. ö. pl. *süly*, *suly*, *hüvely*, *zugoly*). Egyébként a *ly* ejtés afféle mássalhangzó-csoportnak is lehet eredménye, a minő a chürk. *χkaly* alakban mutatkozik. V. ö. a hasonló alakí fejlődés szempontjából a *haj*, *héj* «cortex» cikket (l. fentebb 145. sz.).

158. Magy. *her*, *here*: *ló-her*, *ló-here* «trifolium; klee» («*lo-here*: timotima» Schlägli Szój.; «trifolium» Beythe); *here-hura* «alacson földön el terült három leuelő fü» (Melius; NySz.); «ló-here-féle» (Heves-m., Bihar-m.; MTsz.).

< Kaukázusi: avar *χer* (USLAR), *χer*, *χir* (*χrrer*) «gras, heu»; agul *qār*, kaitach, akuša, chürkilin *qar* (plur. *qurri*) «gras» | and *χordo* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 74, 83; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 137.).

Nincs okunk hinni, hogy a trifoliumnak *ló-here* nevezete a ló heréjéhez való hasonlításon alapszik; bár a hangalak, jelesen a végzet képződésére tényleg hathatott a *here* szó. A pahl. *asp-ast*, ujjperzsa *espist*, *uspušt*, *ispist* «trifolium» elemeire bontva tulajdonképp «pferdefutter»; ilyes kifejezés lehet a magy. *ló-her* is (*her* = avar *χer* «fü»). A kaukázusi szó talán perzsa eredetű; v. ö.: ujjper. *χar*, *χer* «carduus, spina, aculeus» (VÜLLERS I : 634.).

159. Magy. **hét** (régí *hêt*; acc. *hete-t*) 1. «sieben»; 2. «woche» (*hét-fő*, dial. *het-fü* «monntag»); *het-ven* «siebzig»; *heted*, *heted-ik* «der siebente»; *hetes* «siebner, siebenfach; wöchner; hausknecht»; *hetevény* (Székelység, Ormányság) «plejades; siebengestirn» (MTsz.); *hetel-* «eine woche zubringen».

Vogul: ÉV. *sāt*, LV. *soqt*, *sūt*, KV. *soät*, PV. *sāt*, TV. *sāt* 1. «sieben»; 2. «woche». — ÉV. *sāt-puñk-χātél*, KV. *soätèn tüm khātél*, PV. *sāt pañšém khātél*, TV. *sāt khql* «sonntag» (tđk. «hétfőnap», «hétbe menő n.», «hét-befejező n.», «hétköz»). — ÉV. *sāt-pén*, v. *sāt-lou*, KLV. *soqt-lqu*, ALV. *sāt-lqu*, KV. *soät-lqu*, PV. *sāt-lqu*, TV. *sāt-lu* «siebzig». — ÉV. *sātít*, KLV. *soqtít*, ALV. *sātít*, KV. *soätét*, TV. *sūtét* «der siebente».

Osztják: ÉO. *lābét*, IO. *tābet*, SO. *lābét* (AHLQ., CASTL.), KO. *tapet*, középobi *lepét*, JO. *jēvet* (PÁPAR) 1. «sieben»; 2. «woche». — ÉO. *lābét-ox χail* «sonntag» (tkp. «hétfő nap»). — ÉO. *lābét-jañ*, IO. *tābet-joñ*, KO. *tapét-joñχ*, JO. *jēvi-jōñχ* (sic! PÁPAR) «siebzig». — Az irtisi osztják hagyományos népköltésben: *kāt tābet* «vierzehn» (tkp. «zwei sieben» e h. *ńeda-χat-joñ*), *χūdem tābet* «einundzwanzig» (tkp. «drei sieben» e h. *χūs-ei*), *tābet tābet* «neunundvierzig» (tkp. «sieben sieben»; PATKANOV: Irtysch-Ostjaken I: 39.). — ÉO. *lābétmēt*, IO. *tābetmēt*, JO. *jēvetémētē* «der siebente».

< Szkr. *saptán-* (nomin. *saptá*) «sieben»; jelzőileg: *sapta-* (pl. *saptá-nāman* «siebennamig», *saptá-putra* «sieben söhne habend»); *sāpta-*, *sāptá-* «gesamtheit von sieben»; *saptati-* «siebzig»; *saptátha-* «der siebente»; *sapta-ršayas* (plur.) «die sieben hauptsterne des grossen bären» (GRASSM. Wb. 1474, 1512, 292.). Ujabb ind nyelvjárásokban: *kalaša šatt*, *kāfir sūt*, *čitrāri sot*, *paštō sat*, *laghmāni šat*, *dhīri šat*, *tirhai sath* (TOMASCH. Pam. 825.).

Av. *haptan-* (nomin. *hapta*) «sieben», jelzőileg: *hapta-* (pl. *hapta-māhya* «sieben monatlich»); *haptāiti-* «siebzig», *haptatha-* «der siebente»; *haptō-iringa* «nom. propr. des sternbildes des wagens, des bären, welches als der heerführer des nördlichen sternenheeres und speciell als gegner des planeten Bahram (Mars) gilt u. das tor der hölle umkreist» (JUSTI Hb. 320.) | pahl. *haft*, ujper. *haft* «sieben», *hafta* «woche» (HORN 246.) || osszét: dig. *aft*, tag. *avd* | kurd *haft*, afghán *ōva*, *ava*, vakhī *hūb*, *hub*, *ub*, szariqōli *ūrd*, šighnī *vurd*, szangliči *hoft*, mindzsānī *ēd*, yagnōbī *au*, *zaza haut* (HORN u. o.; TOMASCH. Pam. 821.).

A magy. *hét* szónak a perzsa *heft* és «kurd *aft*» hasonmásokkal való egyeztetését már BERGESZÁSZINÁL megtaláljuk (Ähnl. d. Hung. Spr. 110, 121.), ki után CASSEL az ujper. és pahlavi *haft* adaton kívül az összet. *avd*-ra is utal (Magy. Altertüm. 113.). MÁTYÁS FLÓRIÁN hivatkozik először a szkr. *sapta* és av. *hapta* alakokra megjegyezvén, hogy bár a magyar szó kezdő mássalhangzója eltér a szanszkritétől, «de hasonlít a görög ἑπτά-hoz s ujper. *heft*-hez»; a *p > f* pedig úgy esett ki a magyar *het*-ből, mint a *septem*-nek *p*-je az olasz *sette* és francia *sept* (szett)-ből» (Nyhas. 3.). Tágasabb körben ismeri föl az árja «hét» számnév elterjedését a finn-magyar nyelvek területén J. G. CUNO, ki szerint «anklingend an das skr. *saptan*- lat. *septem*, lit. *septyni*, griech. ἑπτά sind finn. *seitsemän*, od. *seitsen*, ostj. *sabat*, *sebet* (sic!), wotj. u. perm. *sizim*, magy. *hété*» (Skythen 52.). Bővebben fejtette ki ez eszmét AHLQUIST «Suomen kielen lukusanjoista» című s a Societas scient. Fennica 1888-iki ünnepi évi gyűlésén felolvasott értekezésében, hol «arra figyelmeztet, hogy az egyszerű ugor számnévek bizonyos egyformasággal alakult sora már a ,hat'-nál szakad meg, a mennyiben addig teljes fő alakjában két tagú szók szolgálnak (finn *yhte*, *kakhe*, *kolme*, *neljä*, *viite*, *kuute*); de a ,hét'-re való szó részint három tagú (finn *seitsemä*, nom. *seitsen* = mord. *sisem*, cser. *šim*, zürj.-wotj. *sizim*), részint nem teljes egyezéstű szó: f. *seitsemä* ellenében: osztj. *läbet* (dial. szinte *säbet*) s a magy. *hét*. Hozzáveszi még azt a körülményt, hogy e nyelvek ,hét' számnévei egyes indogermán nyelvbeliekhez igen hasonlók: az osztj. *läbet* (*säbet*) a szkr. *saptan*-hoz, a finn *seitsem*, vagy a szerinte fölvehető eredetibb alakja *seittem* a szláv *sedem*-hez (or. седмъ, сѣмъ), meg a lat. *septem*-hez; végre a magy. *hét* a perzsa *hefta*, *heft*-hez és gör. ἑπτά-hoz. Ennek alapján azt véli AHLQUIST, hogy az ,ugor' nyelvek ,hét' számnéve hármias alakjában csakugyan az indogermánságból került (úgymint a «tíz»-nek egyik alakja: zv. *das*, magy. *tíz*, f. *deksan*, meg a ,száz': f. *sata*, magy. *száz* stb.) és pedig mindegyik alakja külön-külön olyan időben, mikor a kölesönvevő nyelvek már egymástól elváltak volt». BUDENZ, kitől AHLQUIST e nézetének ismertetését idézzük (NyK. 21 : 200—201. II.), ehhez annyiban csatlakozik, hogy eltérve régibb véleményétől — mely szerint a finn-magyar nyelvek «hét» számnévei alapnyelvi közösségből eredő azonos szavak az egész vonalon (MŰGSz. 133.) — immár szintén úgy hiszi, hogy tényleg kétféle külön «hét» számnév van e nyelvekben, melyek közül az egyik, jelesen az osztják *läbet* (*säbet*), vog. *süt* s magy. *hét* alapalakja az indogermánság területéről való. Közvetlenül átadónak azt a nyelvet tartja, mely szerint a «száz»-at is szolgáltatatta, t. i. «valamelyik szláv dialektust, természetesen már olyan korban, midőn a szláv *sedem*-ből magából sem kopott volt még ki a labialis, hanem ennek még **sebdem*, illetőleg a litván

septyni szerint még **septe-m*-féle alakja volt» (NyK. 21 : 203.). Megjegyzi BUDENZ e mellett, «hogy éppen csak azon két »ugor« főnyelvben, mely a *septe*-féle »hét«-vel él, a vogul-osztjákban és magyarban, van e számnévnek egyszersmind a »septimana, woche« jelentése», mi szerinte igazolni látszik AHLQUISTNAK ama sejtelmét, hogy «e számnévnek éppen időmérő jelentése okozta annak átvételét, természetesen a megvolt eredeti ugor számnév (f. *seitsemä*) mellé» (u. o. 204.). Ezen eredeti számnévnek véleménye szerint meg is van nyoma a régi magy. *eszten* szóban, «mely többnyire mint a mutató névmás határozója a. m. »egy hétnyi időközzel« (*eszten ez napon*, pl. ha éppen szerda van, azt teszi, hogy »a következő, vagy múlt hét szerdáján«); de a NySz. elég példát hoz föl arra is, hogy mint a *nap* szó közvetlen jelzője egyszerűen »hetet (septem)« jelent, pl. »*ezten nappig lakozanak* (demorati diebus septem)«. Alakilag szerinte az *esz-ten* előrésze a kezdő *s* hang hijával (úgy mint *epe*, *ev-* = f. *sappe-*, *syö-*, mord. *säpä*, *sev-*) a finn *seitse-(m)*, mord. *sise-(m)* tövének felelne meg; a *-ten* utórész pedig »lehet eredetileg »teljességet, egészet« jelentő képző (e h. *tel* = vog. *ta'il*; v. ö. *éj-ten éjjel*, *egye-ten-ben*), miszerint az *eszten nap* tkp. annyit mondott, mint: »*volle sieben tage*« (u. o.). Tekintet nélkül BUDENZ e fejtegetéseire ANDERSON a magy. *hét* rokon nyelvekbeli másait még egyre mint eredeti szót tárgyalja (Wandl. 12.). Az iráni műveltséghatás magyar nyelvahagyományait tanulmányozva magam úgy vélem (Ethnog. V : 138, 139.), hogy a magy. *hét* s vele együtt a vogul-osztják »hét« szavak a szkr. *sapta*, av. *hapta* megfelelői; de nem eredetiek a nyugatibb nyelvek szavai (f. *seitsemä*, mord. *sisem*, zürj.-votj. *sišim*, cser. *šem*, *šim*, lapp *šieča*) sem, hanem — mint már AHLQUIST állította — az ószlov. *sedmъ* (<**sebdmъ* = lat. *septem*) másai. Hogy a szláv *d*-nek a finn-magyar nyelvekben *ts* (*č*), *s*, *š*, *c* hangok felelnek meg (miben BUDENZ az egyeztetés nehézségét látja): ezt akkori nézetem szerint »megmagyarázhatja a *d*-nek *d̥*, *dz*-féle hangzása az ugarsággal érintkezett szlávság nyelvében, aminő hanghajlandóság *e*, *i* hangok szomszédságában tudvalevőleg uralkodik a mai szláv nyelvek egy részében is. Ujabban foglalkoztak a magy. *hét* eredetének kérdésével FRÖK KÁROLY (Árják és ugorok: 19.), ki azt, úgy látszik, egyenesen »a zend *hapta*-ból« származtatja (tehát a vog. *sāt*, *sāt*, osztj. *lābēt* alakoktól függetlenül már *h* szókezdővel átkerült jövevényszónak tekinti); továbbá PATRUBÁNY LUKÁCS, ki az örmény *evth-n*, *evth* (<**hevth-n*, **hevth-ə*) »sieben« szóban látja eredeti mintaképét (Nyr. 26 : 394.).

Nem lévén az örménységnek semmi biztosan kimutatható hatása a finn-magyar nyelvekre, az utóbbi nézetet bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk; de hogy a vog. *sāt*, *sāt*, magy. *hét*, osztj. *lābēt* (<**sābēt*) az ószláv *sedmъ* (<**sebdmъ*) alakból sem szár-

mazhatott — a mint t. i. ezt BUDENZ gondolja — az kétség nélkül kitetszik abból, hogy a vogul-osztják és magyar nyelvekben a szláv -*mn* végzetnek semmi nyoma, sőt ezen kívül a magy. *hét* vég-mássalhangzója (*t*) sem egyeztethető a szláv *d*-vel. Ellenben egészen jól illik az osztják *lābet*, *tābet*, *tapet*, *lepēt* alakoknak a vog. *sāt*, *soāt*, *sāt* megfelelőiből következő **sāpēt* (illetőleg **sābēt*, vagy **sebēt*) alaphangzása*) az árja *sapta*, *hapta* nominativus alakokhoz a véghangzónak olyatén elejtésével, mint ezt a *ház*, osztj. *χāt* (= av. *kata*-) és *száz*, vog.-osztj. *sāt* (= av. *sata*-, szkr. *çata*-) szavaknál is tapasztaljuk (l. e hangalakulat pontosan egyező mását alább a *név* cikkekben). Hogy az árja *a* töhangzónak a vog. *sāt*, *soāt*, osztják *lepēt*, *jēvet*, magy. *hét* alakokban magashangzó felel meg, az — valamint egyéb hasonló esetekben (l. fent 75. sz.) — bizonyára az eredeti nyelvterület árja ejtésében bírja alapját. Szemben ezen magas hangzóval korántsem vehető biztosnak, hogy még az osztj. *lābēt*, *tapet*, *tābet*, vog. *sāt* alakokban is az árja *a* eredeti minősége volna híven megőrizve; mert ép oly lehetséges, hogy az *ā*, *a* ezekben újabb alakulat, vagyis előbbi magas hangzónak elváltozása.**). Tovább fejlődve az osztják **sābēt*, **sebēt* középső mássalhangzója a vogul *sāt*, *soāt*, *sāt* megfelelőikben oly módon enyészett el, mint ezekben: KV. *āt*, TV. *ait*, ÉV. *at* «geschmack; geruch» = ÉO. *ēbel*, DO. *ēbet*, *āpel* id. | ÉV. *āt*, TV. *āt* «haar» = ÉO. *ūpēt*, *ūbēt* id. | ÉV. *nat* «zeitalter» = ÉO. *nūpēt*, *nūbēt* id. | ÉV. *nāt*-«schwimmen» (pl. *γāp nātawē* «a ladik úszik aláfelé»): ÉO. *nopetlaj*-«schwimmen» (*noptēm juy* «treibholz») | ÉV. *āl*: *āl-ta'il* «armvoll»: ÉO. *ābel* «umarmung; armvoll, Bürde». A vog. *sāt* alakhoz szorosan csatlakozik a magy. *hét*, melynek szókezdője bár egészen azonos az av. *hapta*-éval, mégis *s*-ből elváltozott sajátos magyar nyelvtörténeti fejleménynek veendő, úgy mint magy. *hiüvely* «vagina, scheide» = vog. *sipel* «degenscheide»; *hideg* «kalt; kälte, frost» = lpF. *čavadaq* «frost» (l. árja eredetét u. i.); *halk* «tacitus, lentus» = lpF. *suolga* «sachte, gemach, langsam», zürj. *čöl*, *čel* «schweigsam, still, ruhig»; v. ö. még magy. *zavar* és *habar*; *háború* és moldvai csángó *záború* (Nyr. IX : 488.), *hurka* és *csurka* >yör 1 : 380, 6 : 36.), *csámporodik* és hétfalusi csángó *hámporodik*

*) Az osztják *l* hangnak (melylyel dialektice *s*, *sl*, *t*, *l* hangok váltakoznak) ejtésére és etimologiai értékére nézve l. NyK. 26 : 10—12. és 27 : 148—150. ll.

**) Efféle mélyhangúságba való hajlás t. i. gyakori eredeti szavakban, pl. magy. *kéz*, finn *käte* = vog. *kāt*, *koāt* (KV. *koāt*, TV. *kāt*), ÉO. *kātl*-«greifen» | magy. *tél* = ÉV. *tāl*, LV. *toql* (TV. *tāl*), ÉO. *tal* (IO. *tede*) | magy. *kés* = ÉV. *hasāj* (KV. *kāsi*), DO. *kāčex*, *kōčex* | magy. *két* = ÉO. *kat*, DO. *kāt* | magy. *nyél* = ÉV. *nal* (KV. *nāl*), ÉO. *nal* (DO. *nūl*).

«megerjed, megsavanyodik» (Mtsz.), *csülled* (székely) «kidülled, kiáll» és *hülled* id. (Régi Tájéztót. 320.). Meglévén e magyar számnévnek szorosan egyező párjai a legközelebbi testvérnyelvekben, nincs okunk azt emezektől különválasztani, illetőleg a *h* szókezdőt (a vog. *sāt* alak *s*-jétől függetlenül) egyenesen az iránságból magyarázni: annál kevésbbé, minthogy e szorosabb körben egyeznek a «nyolcz» és «ezer» számnevek is.

Így állván a dolog, újabb megfontolást érdemel az a kérdés is, hogy vajjon a nyugati finn-magyar nyelvek «hét» számnevei — jelesen a finn *seitsemä* (nom. *seitsemän*, vagy *seitsem*), észt *seitse* (gen. *seitsme*) | lapp: Lule *cihca*, *cäca*, Pite *cäcari* (gen. *cäcan*), déli *cäce*, *c'äca*, *c'äce*, *c'äce*, Fm. *cäca*, orosz-lapp (Notozero) *cihcem* | mord. *sisäm*, *sisim* (PALSONEN: Mord. Lautl. 85, 86.) | cserem. *sem*, *sim* | zürj. *sišim*, votj. *sišim*, *sišim*, *sišim* — tényleg a szláv *sedmъ* átvételei, úgymint AHLQUIST nyomán magam is véltem (l. fönt), vagy eredeti ósszók-e, mint BUDENZ tanítja, vagy végül nem magyarázhatók-e szintén az árjaságból, úgy mint a magyarféle nyelvek «hét» szava? Annak támogatására, hogy a finn-magyar nyelvek eredeti «hét» szava éppen ez a finn *seitsemä*-féle, BUDENZ arra hivatkozik, hogy az idegen *hét* mellett a magyarban megmaradt az ősi szónak is nyoma az *esz-ten* előrészében. Ámde hogy az *eszten* nem jelent szorosan éppen «hetet», hanem részben bizonyos körforgással visszatérő időpontra vonatkozik, részben pedig egyenesen «ab hinc die» értelmű: kétségtelenül kitetszik az *esztendő* (= *esz-ten*+*idő*) összetételből (v. ö. a NySz.-ban: «a tñle eretnekeztetet Joachim Camerarius penig élt 1530 *esztén* tájban» = «esztendő táján»), valamint a NySz. következő adataiból: «*esztén szombat felé* Filek felé közelitünk» (*csütörtökön* írja; tehát «*esztén sz. felé*» = «a jövő, v. ettől számított szombat felé»); «az új vezért *esztén hétfőre* várják be Budára» (szerdai nap írja); *eztenez nap* «octavo ab hinc die» (MA. PP.); *esztén urnapian*, *esztén vasarnapra* stb. Nyilvánvaló ezekből, hogy az *eszten* az *ez* mutató névmásnak olyan szerkesztése, mint *régen-ten*, *maj-dan* s rokon az *el-esztebb* «prius, früher» szóval (v. ö. *el-eddig*, *el-továbbra*), mely annyi mint «előbb *esztén*, előbb ennél».*) Az indogermán megfelelők (szláv *sedmъ*, lat. *septem*, litv. *septyni*) nagy alaki hasonlatosságával szemben nincs semmi bizonyítékunk, mely a finn *seitsemä* és társai törzsökös voltát megerősíthetné s minthogy a magyarféle nyelvek «hét» szavára amúgy is kiderült, hogy idegenből való: még inkább nő a valószínűség, hogy a nyugati rokon nyelvekbe is máshonnan

*) A régi nyelvben az *eszte* is jelöl «esztendőt», ép úgy mint az *esztén*: «38 *esztey* volna az betegseghben = 38 annos habens in infirmitate sua» (JordC.); «teb vagyon annak 30 *eszteyem*» (ÉrdyC., NySz.).

került e számfogalom nevezete. De vajjon a szlávtság volna-e az a nyelvterület, hol eredeti hazáját kereshetjük? Hogy a szlávtság s a magyarral rokon népek közt az ethnikai és nyelvi érintkezés tetemesen régibb azon kornál, melyben annak kezdeteit eddigelé képeztük: azt magam is igyekszem bizonyítani egyik értekezésemben (l. Ethnogr. VIII : 25—27. ll.); mindamellett nem vélném, hogy oly igen is távol eső régiségbe nyúlna vissza ez az érintkezés, hogy még a finn-magyar számnévek eredeti sorozatának kiegészítésében is közreműködhetett volna a szláv nyelvi hatás. BUDENZ s még előtte SÖGGERÉN azt hitték, hogy a magy. *száz*, finn *sata* számnévnek a szláv *сто* az alapja (l. NYK. 21 : 202. és MIKKOLA : *Berührungen zw. d. Westfinnischen u. Slav. Spr.* 5.1.); de e nézetnek téves volta már a hangalakok viszonyából nyilvánvaló s ujabbban tudjuk is biztosan, hogy az árjaság volt ama terület, honnan e számnév a magy. *tíz s ezer* rokon nyelvekbeli másaival egyetemben kerülték. Hogy a finn *seitsemä*-t és rokonságát a szláv *sedmъ*-ból származtassuk, annak a szóközépi mássalhangzó megfelelésén kívül is van némi hangtani nehézsége, az t. i. hogy a rövid szláv *e* hangzóval szemben a finnben és lappban diftongusok (*ei, ei, ie*) szerepelnek, melyeknek régiségét a mord. *šišim*, cser. *šim*, zürj., votj. *šišim*, *šišim* első szótagjának következetes *i* (< *ei*) hangzója mutatja. Mindezen körülmények számbavételével fölmerül az eszme, hátha megmagyarázhatók volnának ezen számnévi alakok is a magyarféle nyelvek «hét» számnévével egyező alapon, vagyis az árjaság révén, a midőn a számnéveknek megszakítatlan közössége az egész finn-magyar nyelvterületen a tizes előtt dívott régi számolásrendszer ezen főtagjára nézve is behizonyúl. S tényleg, ha azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárásilag *ei*-vel váltakozó *öy* diftongus (pl. f. *heisi* és *höysi* «galandféreg», *leiju-* és *löyhy-* «lebegni», *meiska-* és *möyhä-* «zajongani», észt *leida-* «finden», *leil* «vapor» és f. *löytä-*, *löyly*), úgyszintén az *äy* diftongus és *yy* hosszú hangzó gyakran tartalmaz utóelemében eredetibb *g*, *b* mássalhangzóból fejlett *v*-t (pl. *mäyrä* «borz» = karjalai *mägrä* | *myyrä* «vakondok» karj. *mügrä*, *kyyrä* «púpos, görbehátú» = karj. *kügrä*, *syylä* «szemölcs» = liv *sü'gl* | *ävräs* «meredek» = olonecki *ävräs*; v. ö. vog. *aurax* id.; *käyrä* «görbe» = karj. *käbrü*; l. SETÄLÄ : *Yhteis-suom.* Klus. histor. 129, 145. ll., melyekhez v. ö. még f. *täyte-*, nom. *täysi* és vog. *ta'il* «voll», lpF. *dievda*, *dievas*, Svlp. *teuvas* id.; f. *tyyny-* «tranquillum fieri», *tyynä* «tranquillus» és *tyventy-*, *tyvenä*, EV. *tauwänt* id.; finn *säily* «bewahrung, geborgenheit» és EO. *šavēl-* «bewahren, erhalten, hüten» stb.): meg lehet engednünk, hogy az osztják *tābet*, *lābēt*, vog. *sāt*, *soät* közös **sēbet*, **sebet* alaphangzásának megfelel a finn *seit-semä* előrésze ennek *ei* diftongusát eredetibb *äü* (azaz : *seit-* < *seüt-*, *sewt-*, *sebt-*) helyett valónak tekintvén. Csak az immár a kérdés, hogy meg tudjuk-e alkal-

masan magyarázni az ekkép tagolt szónak *-semä* utórészét is. Erre nézve figyelembe veendő, hogy megtalálható a nyugati finn-magyar nyelvek egész vonalán, így: mord. *šišim*, cser. *šem*, *šim* (az előbbi alaknak összerántása), zürj.-votj. *šišim*. Megvan a lappban is: notozerói *čihčem* s a szókezdő változásával: kildini *kicčem*, teri *kicčim* (GENETZ Wb. 18.), úgy mint a Lule-lappban: *kiähea*, *kicča* = Fm. *čiččä*, mely utóbbi olyan analogikus rövidítés, mint lpF. *nuovca* «nyelv» a *nuoččama-* tö mellett (l. BUDENZ NyK. 21 : 204.). Ezen következetes egyezés a szó végtagját illetőleg arra vall, hogy ez nem valami jelentéktelen képző, mely el is maradhatott volna, hanem a szó eredeti értelmében lényeges, határozó alkatrésze. Szamba jön e mellett, hogy a többi számok szavaiban ezen képző sehol sem szerepel, mi önként vezet azon gondolathoz, hogy általa a «hét», mint a számsor feje, vagy vége lehet kiemelve illetén formán: «éppen» v. «ugyancsak hét», esetleg: «egész hét». Ezt az esetet tapasztaljuk az újabb számrendszer főtagjára, a «tíz»-re vonatkozólag a szurguti osztjákban, hol *ei ery joñ* «kilencz» (tkp. «egy fölös tíz») mellett a «tíz»: *joñ*, vagy pontosabban kifejezve: *čam joñ* «gerade zehn» (v. ö. IO. *čama* «recht, gerade, in gerader linie, in ordnung»; CASTRÉN: Ostj. Sprl. 34, 88.). Ha a finn *seit-semä* utórészének is ilyen értelmet tulajdonítunk, találón kínálkozik az egybevetésre: a finn *sama* «derselbe, selber, nämlicher», lapp *seämma*, *sämma*, *siemä* id., mord. *semä* «all», mely közös szó szintén árja eredetű (= szkr. *samā-*, av. *hama-* «derselbe, gleich» és «all, jeder, ganz») s a tulajdonképi «hét» *seit-* szóhoz hangrendileg alkalmazkodva kiemelő «éppen»-féle értelemmel ép úgy lehet hátuljárólag szerkesztve, mint ma is ezen észet kifejezésekben: *nä-sama* «eben so», *nüd-sama* «eben jetzt». Az így kiemelt «éppen hét» ugyanolyan szólás, mint az osztják *čam joñ* s igen érthető egy oly számnévnél, mely a számsor végén áll, tehát az «olvasás»-t befejezi. Midőn a lapp *lokke*, *luhkä*, a vog. *lqu*, *lou*, cserem. *luo*, *lu* (a lp. *lokke-* «numerare, legere», f. *luke-*, vog. *lowint-*, cser. *lud-* id. = magy. *olva-s-* igei képzések alapjai) a «tíz» jelölésére szolgálnak, eredetibb «szám»-féle értelmüknek ezen átvitelével tulajképpen szintén a «tíz»-nek, mint számsor-végnek hasonló kiemelését mutatják.

160. Magy. *hév*, *hő* (*hé* Székelység, *hié* Vas-m.) «fervidus, calidus; æstus, calor, tepor; warm, heiss; wärme, hitze» (*hé nap*, *hé üdö*, *hé vérü*); *hé-víz* «thermæ», *Heyyou* (folyónév) = *Hé-jó* «hő víz»; *héven*, *heven* «fervide; repente; hitzig, heftig; eilig»; *hevenyében* «in calore, in æstu; in flagranti; in der hitze; in der eile»; *hevös* «æstuosus, vehemens, concitatus, præceps; hitzig, heftig»; *hévség* «calor, æstus, fervor, ardor; hitze»; *hevül-* «ca-

lesco, aestuo; hitzig sein», *hevít-* «fervefacio; heiss machen, wärmen» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: cssecsencz *hevgho*, kabardin *xoabe*, abadzech, šapszug *fabe* «warm» | chürkilin *χhev* «sommer» (Ерок.), *h'ev* «frühling» (USL.), *lák ghe* (*g'e*), *g'ent* (genit. *g'enil* v. *g'entil*), varkun *χα* «sommer» | ud *gam*, czachur *gumada* «warm»; kabardin *ghamazo*, šapszug *ghemafe* «sommer»; v. ö. abcház *a-phz* «wärme; sommer», *a-phza* «warm»; karata *khuinu*, and *khunu* «sommer» és avar *χin*, *χinau*, kaitach, varkun *χana* «warm» (Ерокерт: Kauk. Spr. 175, 130; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 149; Kasikum. St. 99; Ud. St. 86.).

Nem fogadható el BUDENZ egyeztetése az észk *kē-* «kochen, heiss sein»: *kēb* «kochend, heiss», *kēt-* (finn *keittä-*) «kochen, glühen (trans.)», cser. *kü-* «coqui, assari», *kükt-* «concoquere» szavakkal (MÜgSz. 96.); mert törzsökös eredeti szóban magyar *k* kezdő mássalhangzó nem lehet előbbi gutturalis (*k, χ*) fejleménye. Látszólag alkalmasabbak a rokonításra: ÉV. *šānk* «hitze, sonnenhitze» (*šānkiñ* «heiss, warm»), KLV. *saχ* «sonnenhitze; warm, heiss» (*saχ χātēl* «warmer tag»), ALV. *saχ* «sonnenschein» | ÉO. *šaṅk* «hitze» (*šaṅk-jiñk* «schweiss», tkp. «hitze-wasser»), *šaṅkmil-*, *šaṅkimlaj-* «schwitzen» (АHLQ.), IO. *čenk* «hitze, heiss», *čēnmāj-*, SO. *čēnmōj-* «heiss werden» (CASTRÉN); ámde ha megfelel is a KV., KLV. *pānk*, PV., ALV. *poñk*, TV. *poñ*, ÉV. *puñk* «kopf, haupt» szónak a magyarban *fi, fő* s szintígy az ÉO. *veñ* «schwiegersonn» és *neñ*, *nē* «weib» szónak: *vō* és *nō*: a teljesebb tö nem *v-t*, hanem *j-t* tartalmaz a *ñ* (< *ñg*) másuképpen (*fejedelem, fejes, fejez, fejtű; nejtű; vejű*), tehát nem úgy mint a *hév*, *hő* szónak *heves, hevít* stb. képzéseiben. Pontosan megfelelnek alak és jelentés tekintetében az idézett kaukázusi adatok, különösen: chürk. *χhev* és csecs. *hev-gho* (v. ö. abadzech *gi'ož-g* és *ghōže*, kabardin *ghož*, šapszug *gože*, abcház *a-hvaž*, cssecsencz *až-za* «gelb»; abadzech *ši-ko*, šapszug *ši*, ingiloi *civi* «kalt»; Ерок.: 165, 168.), mely utóbbi nyelvben a *h* gyakran *χj* változata, úgy hogy egymás mellett vannak: csecs. *hūn* és *χjūn* «wald» (u. o. 145.), *χaž* és *χjaž* «stirn» (mingrél *kua*, láz *kva*: u. o. 135.), *hozu* és *χiāzu* «sperling» (131.), *haqa* és *χjaška* «schwein» (126.), *heri* és *χjažara*, *χjažra*, *χajra* «windmühle» (104.) s a *χ* elem enyészttével: *hō'h* és *ju'* «mädchen» (97.), *höl*, *jöl*, *öl* «heu» (83.).

161. Magy. *híd* (*hecd* ÉrdyC.) «pons; brücke»; *hidas* 1. «ponte instructus; mit einer brücke versehen»; 2. «hypagus, ponto; schiffbrücke»; 3. «disznóól; schweinstall»; *hidal* «pontem

construo; brücke legen»; *hídlás* «boden; brückung, kuhbrücke» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordE. *sed, sed'* «brücke» | mordM. *sed* id. (PAA-SONEN: Kielellisiä: 31.); «brücke; fussboden, holzbekleidung»; *sed-a* «keller unter dem fussboden»; *sedan* «mit einer brücke od. brettern belegen» (AHLQ.); *sedaf* (REG.), *sedaf* (AHLQ.) «brett, steg».

Zürjén *sod, soid* «brücke; treppe, leiter; grad, stufe» (WIED.).

< Osszét: dig. *yet, xed*, tag. *xid, xid* «brücke» (HÜBSCHM. EO. 68.) | av. *haetu-* (loc. *haetō*) «brücke, weg» (JUSTI Hb. 312.), «furt, brücke» (GEIGER Hb. 343.) || Szkr. *sētu-* (nomin. *sétus*) «band, fessel; brücke» (a *si-*, præs. 3. *syáti* «binden, fesseln» többől; GRASSM. Wb. 1578; UHLERB. EtWb. 341.).

Megvan a kaukázusi nyelvekben is, nyilván mint az osszét alak átvétele: grúz *xidi*, ingiloi *xikid* «brücke» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 49.), mely szókörnek hasonlóságát a magy. *hid*-hoz észrevették már DANKOVSKY (*hid*: kaukázusúl *chid* pons»; Magy. Nemz. maradéka: 19. l.), ERDÉLYI JÓZSEF (*hid*: kaukasisch *chid* brücke»; Spr. d. Stammverw. d. Hungarn: 6. l.) és BESZE JÁNOS (*hid*: osszét *khid*; Voyage: 82. l.). FARROT az osszét «*chid*: brücke» szót az észti *sild* id. szóval veti egybe (Erl. No 28.), melynek finn *silta* mását már GYARMATI egybevetette volt a magy. *hid*-dal (Affinitas: 82. l.). Ez utóbbi nézetet még BUDENZ «Szóegyeztetései» (NyK. 6: 406.) is említik; de már a MÜGSz. utal rá, hogy «a f. *silta* aligha az igazi ugor szókincsből való; nyilván azonos vele a litván *tiltas* 'brücke', a melynek pedig indogermán etymonja van: szkr. *tīrtha-* 'landungstreppe (hidas)' a *tar-* (præs. 3. *tarati, tīrjati*) 'übersetzen' igétől» (98. l.). Ehhez képest BUDENZ a magy. *hid*-at a felső-lozvai vogul *xajtép, xajtpä* «palló» szóval rokonítja (mely a *xajt-* 'futni' ige származéka, tehát tkp. 'laufbrett' értelmű), föltévé, hogy a vogul alaknak -*t* képzője helyett a magyarban frequ. -*d* (< -*nd*) szerepel, a végéről pedig az -*ó* igenévi képző (*hid* < **hidó*) elveszett. AHLQUIST is úgy véli, hogy a mordv. *sed* és magy. *hid* különválasztandó a litván eredetű f. *silta*, észti *sild*, lapp *šaldde* «brücke» szótól (Kulturw. 110.), mely nézet helyességét bár THOMSEN is tüzetesebben bizonyítja, sőt az osszét *xid, xed* megfelelőkre s ezek av. *haetu-*, szkr. *sētu-* másaira utal (Beröhringer: 232. l.), ANDERSON mégis visszatér a régi elavult felfogáshoz s a mily hosszasan, oly erőteljesen bizonyítgatja mind e szavak törzsökös finn-magyar eredetét (Wandlungen: 200—202. ll.). Ujabban mindinkább tért hódít a magy. *hid* és mord. *sede* árja eredetéről való vélemény, melyről magamon kívül (Ethnogr. V: 76, 179; NyK. 25: 280, 285.) megemlékeznek PAA-SONEN (Kielellisiä:

32.) és FRÓK KÁROLY, ki szerint *híd* szavunk peblevi úton zendből került (az. *haštu-*, pebl. **hād, Hilmend*);*) jelentése: 'kötés, zátony', átv. ért. 'híd' (Árják és ugorok: 19. l.).

Az idézett árja alakok közül mindenesetre az összet *yed, yūd* az, mely hangzásában a magy. *híd*-hoz legközelebb áll. Más árja nyelvkörre utalnak s szókezdőjükkel a mord. *śed, sed* és zürj. *sod, soid* alakok, melyek közül az utóbbi, úgy látszik, az av. *haetu-* diftongusát tükrözi. Tekintettel arra, hogy az ugyane diftongussal való av. *daenu-* «weibchen von tieren» (*gāo-daenu-* «kuh») szónak a magyarban *tehén* (acc. *tehene-t*) alak felel meg, tehát a diftongus elemeit hiatuspótló *h* választja szét: lehetségesnek tartom, hogy az itt tárgyalt szavak csoportjához tartozik az IO. *sāgat* (helyes írással bizonyára: *sāyat*), EO. *sōrol* «brett» annál is inkább, mint-hogy az éjszaki osztyákban *nōr* «brücke» = EV. *nor, nər* «gerenda»; v. ö. IO. *nart* «brücke» (plur. képzővel), zürj. *nar* «pritsche», EO. *nori, nari* «breite wandfeste bank od. beth, pritsche» (AHLQ.). — A közös árja alapszó révén a magy. *híd*, mordv. *śed* rokonsága körébe tartozik a vog. *sētēp* «czérna» szó is (= szkr. *sētu-* «band» + vog. *-p* melléknévi képző; tehát tkp. «binder»).

162. Magy. *hideg* (*hidēg* Sylv.; *hydek, hidec* viz NagySzC.) «frigidus, gelidus, algidus; frigus, algor; febris; kalt, frostig; kälte, frost; fieber»; *hidegöd-ik, hidegysz-ik* «inalgesco, perfrigesco; erkaltan»; *hidegül- id.; hidegít-* «frigefacio; kalt machen, kühlen» (NySz.).

Finn *siitche-* (nomin. *siide'*) «staubregen, welcher sogleich friert; schneeschlacke»; *siity-* (præs. 1. *siidyn*) «frieren, kalt werden» — *hyytehe-* (nomin. *hyyde'*) «reif», *hyytä-, hyyty-, hyypy-* «erfrieren, einfrieren, erstarren», *hyy* «eisschlacke, reif, schneebrei» | észt *süvele-* «erstarren, vor kälte erfrieren». — *hübi-, hübü-*

*) JUSTI szótárában: «av. *haetumañt-* (von: *haetu-* «brücke»): nom. propr. des flussgebietes des Etymandros, des heutigen *Hind-mend*, weher auf dem Koh-i-Bábâ bei Kabul entspringt u. in den Zurehsee fliesst»; hozzávetve, hogy e szó pahlavi mása: *hētōmand*, ujjperzsa *hilmend* (Hb. 312.); GERGERNél is pahl. *Hētōmand* = av. *Haetumañd*, melynek jelentése tkp. «mit furten versehen» (Hb. 343.). Hogy honnan veszi FRÓK a pahl. **hād* alakot, meg nem jegyzi, pedig ennek igazolása nélkül nincs semmi támasza, hogy éppen innen került volna a magy. *híd* alak s nem a mi sokkal természetesebb, az összet *yūd* révén.

«gerinnen, zu gallerte werden» | vót ũ «eisbrei» (BUDENZ: MUGSZ. 138, 139; DONNER: Vgl. Wb. II: 119, 120.).

Lapp: Fm. *čavadak* «frost»: č.-*dalkke* «frostwetter», norvégip. *savadak* «schnee in körnern» (DONNER u. o.).

Vogul: ÉV. *sěkw* «kühl» (*sěkw ūp* «прохладный воздух», *sěkw vit*); *sěkw-* (caus.) «kühlen, abkühlen» (*vit sěkwte'im* = *pölte'im* «воду прохоложу, простужу»); *sěkwät-* «sich abkühlen» (*saka rēyñ, moššäkwē žot-sěkwäte'im* «es ist sehr warm, ich kühle mich ein wenig ab»); *sěkwtaxt-*, *sěkwěmtaxt-* id. | KLV. *sěkw* «kühl» (не холодно, и не тепло); *sěkwät-* «sich abkühlen» (*išmič išem, kwän voss sěkwäti* «die suppe ist heiss, sie soll sich auskühlen»); *sěkwěmtaxt-* id. (*kwän-sěkwěmtaxtēm, jel-mañentauwäsem* «ich kühle mich ab, denn ich bin voller schweiss») | KV. *sěkw* «kühl» (s. *khoteł* «kühler tag»), *sěkwěnt-* «abkühlen (прохолодить)», *sěkwěmtaxt-* «sich abkühlen».

Votják *sijal-* «kühl werden, erkalten»; *sijat-* «abkühlen; lau od. kalt werden».

< Szkr. *čĩ-* (præs. 1. *čĩyáte*) «gefrieren, gerinnen»; *čĩta-*, *čĩtalá-* «kalt, kühl; kälte, frost»; *čĩtaka-* (fem. *čĩtikā*) id.; *čĩyā-* (præs. 1. *čĩyāyati*), «gefrieren, gerinnen machen» (CAPP. 452, 446.) | *vakhĩ šak, szariqōli žok* «reif, frost»; *šighnĩ šitāgh* «kalt» (TOMASCH. Pam. 754.).

Alakilag és jelentésben híven egyeznek a szkr. *čĩ-* (*čĩya-*) passivum igetővel a votj. *sij-al-*, *sij-at-*, finn *hyy-py-*, *hyy-tü*, észt *süve-le*, *hü-bi-* alaprésze, továbbá a szkr. *čĩtaka-*, *šighnĩ šitāgh* képzéssel a magy. *hideg* (régi: *hidek*), finn *siitehe-* és *hyytehe-*, végül a lapp *čavadak*, ez utóbbinak *v-jét* úgy magyarázva, mint az észt *süvele-ét*, vagyis hogy a *v* járulékmássalhangzó eredetibb *ü* elemet tartalmazó (*iü, üe, iüi*) diftongus hiatusának pótlására (l. ily esetekre nézve a lappban: WIKLUND: Urlapp. Lautl. 313—14, 316—18. ll.). A finn *siity-*, *hyity-* érthető a szkr. *čĩta-* participium alapján is, mint *mustu-* «schwarz werden», *täyly-* «voll werden» ezek mellett: *musta* «schwarz», *täyte-* (nomin. -*si*) «voll». Figyelemre méltó, hogy a finn *hyy* mellett nincs meg a *hyity-* ~ *siity-* megfelelések nyomán elvárható *s* szókezdős változat; megtaláljuk ezt a lappban, hol: *sueve* «schnee», Fm. *süöwwe* «gemisch von wasser u. schnee», melyet BUDENZ helytelenül rokonít a magy. *hó* «schnee» szóval (l. alsbb 362. l.). Érthetők ez alakok afféle nomen verbale alapján, melyet a vakhi *ša-k* alaprésze (TOMASCHENK szerint: = szkr. *čyāya-* «reif, frost» tükröz. Végül a vog. *sěkw* alak, tekintetbe véve

hogy az *äkw* «ein» számnév is **ütékw*, **ätkw* (= zürj. *ötik*, votj. *olig*) bizonyára szintén egészében a magy. *hideg*, finn *siitehe-*, illetőleg szkr. *çitaka-* *çighni çitágh* mása.

BUDENZ (MUGSz.) a magy. *hideg* szót a *hivës* «kühl» névszói alaprésszéből képzettnek véli; de a hasonló végzetű néhány tájszó (*hervadag*, *lebedeg* «uva, epiglottis», *rothadag*) igei alapú. Másrészt a *híves*-nek székel *hímes* változata azt igazolja, hogy amott a *v* eredetibb *m*-ből való (l. alább: 174. sz.), mit a *hideg*-gel egyébként oly jól egyező finn *siitehe-* (< **siidege-*) alakról semmikép sem állíthatunk. Nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a *hideg* utótagja négy rokon nyelvben egyező, vagyis hogy egymástól függetlenül képződött volna — mint BUDENZ véli — a finn *hyttä-* (**siütä-*) denominatív igéből a *hyttehe-*, *siitehe-* s a magy. **hiv* alapszóból *hi-deg* (melyben a *d* semmiesetre sem tartható, úgy mint a finn *-tä-*, denominativumnak) s szintígy a lapp *ëavadak*, meg a vogul *sëkw* (< **sëtékw*). Alkalmasabban magyarázható ily testes képző közössége ugyanazon idegen szónak külön-külön, vagy esetleg közösségben történt átvétele révén, mi mint láttuk, nem állja útját, hogy ugyanily módon az itt jelentkező alapszókat is megértsük.

163. Magy. *hínár*, *hinár* (*hinnyár* Gyöngyösi; *hinyár* Zala-m. *hénár* Komárom-m., *heénár* Somogy-m.; *csinár* Torontál-m.) 1. «alga; meergras»; 2. (Gyergyó) *hinyár* «nyálka, köpet; schleim»; *hináros* «algosus»; *be-hinárlík* «algis obducitur; wird vom meergras überwuchert» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: csecsencz *hin* «bach» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 43.) = arsin *çän*, *çan* «wasser», czachur *çon* id. — varkun, kubaesi, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, lák *šcin*, *ššin* id. = avar *ihlin*, and, karata *ihlen* id.; alapszó: csecsencz *çi*, ud *çe* «wasser»; kürin *ci*, abcház *džē* id. = dido *thli* id. (u. o. 147.).

A *hin-nyár* utórészét bizvást tekinthetjük azonosnak a magy. *nád*-nak *nár* változatával ebben: székel *nár-máz* «nádméz», mely a szkr. *nađá-* «schilf, schilfrohr» mása (l. alább a *nád* és *nyárs* cikkekét), úgy hogy az egész szó értelme: «vízi növény, vízi fű». A nyelvjárásbeli *csinár* a *hinár* mellett más kaukázusi nyelv megfelelőjének alakját tükrözi, mely megvan a székel *csinód* «vízér» szóban is (l. fent 68. sz.).

164. Magy. *hív-*, *hí-* «voco; calo; incalo; nomino; rufen; nennen» (*heny*, *hewat*; *hiutta*: «vocavit»; *hiotoc*: «vocatis»; nyelvemlékekben); *hívás* «vocatio, vocatus; das rufen, beruf, einladung»;

hivatal «accersitus, vocatio; officium; berufung, ruf; beruf, amt, pflicht» (NySz.); *hivogat-* (*hiogat-* Örség), *hivácsol-*, *hivákol-* (Bé-kés-m., Szatmár-m.), *hivoglál-* (Borsod-m.) «hivogat; öfters rufen» (MTsz.).

< Szkr. *hū-* (*huvá-*, *háva-*: præs. 3. *hóvati*, *hávate*, *huváte*) «rufen, anrufen (besonders götter u. göttliche wesen); auffordern, anrufen; jemanden rufen, einladen; (ruf, preis) rufen, laut aussprechen»; *háva-* (nom. -as) «ruf, anrufung» (Grassm. Wb. 1672, 1653.) || Av. *zu-* (præs. 3. *zavaiti*) «anrufen, beten; fluchen», *zava-* (nom. -ō) «ruf, das rufen» (Justi Hb. 125, 124.). Uhlenbeck a szkr. *hávate*, av. *zavaiti* igét az ószlov. *zovq* «rufe», litván *žavėti* «besprechen. zaubern» szókkal rokonítja (EtWb. 359.).

A magy. *h* szókezdő nem a szkr. *h*, hanem eredetibb sibilansból keletkezett magyar nyelvtörténeti fejlemény, úgy mint a *hang*, *hét* és *hőre* szavakban (l. u. i. 150, 159. és 167. sz.). Az *i* hangzó eredetibb *u* (vagy *a*) helyett szintén magyar változásnak veendő úgy mint ezt a *csiga*, *iparkod-*, *iránt*, *iramod-* s több más árja eredetű szóban. Budenz (MugSz. 32.) a *hív-* igét a *kíván-* alaprészcével azonosítja; de ez esetben a jelentések eltérők s a különválasztást az is javallja, hogy az utóbbi igének eltérő árja egyezése találkozik (l. alább).

165. Magy. holló (*halló* Zemplén-m.) «corvus; rabe» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *χulax*, KLV. *khulēx*, ALV. *khullēx*, KV. *khwōlēx*, PV. *kulēx*, TV. *khulāx* «rabe».

Osztják: ÉO. *χolēx*, *χulēx* «rabe» (AHLQ.) | IO. *χūlax*, SO. *kōlak*, *kōlānk* id. (CASTRÓN), *kqlāx*, *kqlax* id. (PÁPAR).

< Ujperzsa *kulāx*, *kalax*, *kālay* «rabe» | *szamnānī kalā*, *kašānī kelō* «krähe» (Horn 192; Hübschm. Pers. Stud. 87.). — Kaukázusi nyelvekben: šapszug *χūlax* «rabe» | varkun *χulux*, kaitach *gūlux* «falke» (Erckert: Kaukas. Spr. 115, 119; 1. Ethnogr. 5 : 75, NyK. 23 : 119.). — V. ö. szkr. *kāla-* «blauschwarz, schwarz», *kālaka-* «ein bestimmter vogel» (BR. Skr. Wb. 2 : 247, 251.).

A tibet-burmai nyelvek köréből ide tartozó kapcsolatok: szerpa *kālak*, mányak *kalī*, horpa *kale* «varju» (Pongrácz: Tibet-magy. Nyelvtanulm. II: 167.). A szamojédségben vannak: JenS. *kulūke*, *kureke* «rabe» | TavgyS. *kula*, osztjákS. *kule*, *kuleä*, *kulli*,

kulā, külā, KamaszS. *khūli* id. (l. HALÁSZ: NyK. 23:28.). — V. ö. még ezekhez: orosz *galka* «dohle», kisorosz *hatka, hatyča*, fehérorosz *halica*, ószlov. *galica* «dohle», szerb *galic* «rabe», melyeket MIKLOSICH (EtWb. 60.) a szerb *gao* «schmutzig», *galiti se* «schwarz werden» családjába sorol.

Az ujjperzsa *kälāy, kalā* alaknak megfelelő változat a magy. *héja* (*hēlya* Palócszág, *héjja* Szabolcs-m., *hejjő, hejjü* Székelység, Bodrogköz) «milvus, accipiter palumbarius, vultur; falke, habicht» (NySz., MTsz.). Még az eredeti ejtéshez közelebb áll az erdélyi *gája* «milvus; weihe» (v. ö. *kánya* mellett: *gánya*), melynek átvétele az oláh *gaje, kaje* «geier» (MIKLOSICH EtWb. 110.).

Az ujjperzsa *kalāy* afghán mása: *kārṣq* «krähe», mely az eddig idézett alakok l mássalhangzójának a görög *κόραξ* «rabe», *κορώνη* «krähe», lat. *corvus* «rabe», *cornix* «krähe» stb. megfelelőiből (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 87.) is következő eredetibb r ejtését tartotta fenn (v. ö. ujjper. *zelū* és *zerū* «blutegel»; *zāl* és *zar* «greis»; av. *zar-* «altern», gör. *γέρων*; ujjper. *sūray* és *sūlay* «loch»; l. HORN 147, 143, 166; HÜBSCHM. Pers. Stud. 263.). Ezen r mássalhangzóval való régiebb alakja a tárgyalásban levő szónak el van terjedve az altajszág összes ágaiban. Ilyen adatok: KLV. *khwōrēχ*, PV. *kwōrēχ*, KV. *kwōrēχ*, ALV. *sapla-khwōrēχ* «krähe (ворона)», melyekben *ō, o = ā, a* (mint ezekben: KLV. *ōχwtēs* «stein» = ÉV. *āχwtēs* id.; KLV. *mō* «erde» = ÉV. *mā*; KV. *ōt* «haar» = ÉV. *āt*; KV. *pōšfē* «handschuh» = ÉV. *pāssā*; KLV. *pōēl*, PV. *pōēl* «dorf» = ÉV. *paul* stb.); teri-lapp *kārv* «seerabe» (GENETZ Wb. 30.) | köztörök (volgai tatár, kirgiz, altaji, csuvas) *karga* «krähe», kojbal *kārga, karga* (= afghán *kārṣq*); karagasz *kargan* «krähe». Közvetetlenül innen valók: permi *karga* «krähe», izsmai zürjén *kwarkan* (talán helyesebben: **kwarkan* = karag. *kargan*) id. | mongol *kerige*, burjét *kereä, kirē, χirē* «rabe» (CASTRÉN) | tunguz *kärie, käre* «rabe» (u. o.). Talán idevonandó az osztják: ÉO. *kurēk* «adler» (AHLQU.), IO. *kuruk* (CASTRÉN), VJ. *korēg, kuroy* (PÁPAI) id. szó is. Kaukázusi nyelveknek ide sorakozó szavai: cseccsencz *χarga* «adler», agul, buduch, rutul *karga* «rabe» (esetleg közvetlenül a törökségből) | mingréli *kwaria, lāz kwari* «rabe» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 159.) | grúz *khori*, ingiloi *khor* «falke» (SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 85; ЕРСК. 59.). — V. ö. még mordvin *karga, kargo* «kranich».

Némi alaki változással jelentkeznek: török *kīrgi, kīrgu* «falco apivorus; bienenfalke» (КОПЧИКЪ; БУДАГОВ II: 50.), *kīrgai* «name eines raubvogels» (ВАМБ.), melyekhez mint törökből való átvételek csatlakoznak: lák *χ'irg'u*, avar *kerg'u* «habicht», továbbá a magy. *herjó, hérjóka, hirjóka* «héja-féle madár».*) Egybevetve ezekkel

*) MOLN. ALB. ÉS PÁRIZ-PÁPAI SZÓTÁRÁBAN A *hérjó* értelme:

az ószlovén *kragulj*, bolgár *karguj*, *kargo*, újszlovén *kragulj*, szerb, orosz *kraguĭ*, cseh *krahuĭ*, lengyel *krogulec* «sperber» madárnevet egy kiveszett régi török **kargul* (**kargaul*: v. ö. török *torġul* «falke», volgai tatár *kirkaul* «fasan, perlhuhn», mongol *zorġoul* id.) alakra következethetünk, mely a magyar *karvolj*, *karvaly*, *karoly* (palóc *karv*°ó, háromszéki *karuj*, erdővidéki *kara*) «sperber, falconisus» (MTsz.) szóban is mutatkozik. Egyenesen szláv átvételnek azért nem tarthatjuk e magyar szót; mert ekkor *karaguly* hangzásúnak kellene lenni, a mint tényleg megvan ez ejtés a *Karaguly* családnévben.

A görög *κροῦνγ*, latin *cornix* képzésével mutatkozik szavunk az összetételben, szariqöli *žern*, šighni *žurn* «krähe» szóban (TOMASCH. Pam. 771; HÜBSCHM. EO. 68.), mely alaknak kaukázusi másai: grúz, mingrél *gorani*, abcház *goran* «rabe» (ERCK. 115.). Ezt a képzést ismerjük föl a következőkben is: észti *kären* (gen. *karna*) «rabe» || jurák-szamojéd *žarŋa*, *harŋa* (BUDENZ NYK. 22 : 332.), *harona*, *harna*, *harŋa* «rabe» (CASTRÉN). Kétségtől elvonható összefüggő adatok ezekkel: finn *kaarnis*, *kaarne* (tő: -*nee* e h. -*nehe*, -**nese*), észti *kärnas*, liv *karnes* «rabe» | lapp: déli *karanes* (LINDAHL), *käreñes*, *kärñese* (HALÁSZ), teri *kärnas*, kildini *kärnes*, *kärnas*, notozeroi *kärnas* (GENETZ Wb. 29.), Fm. *garunas* id. | mordm. *kraniš* (REG.), *krandiš* (AHLQU.), *krandišš*, *kranič* (PAASONEN: Mordv. Lautl. 53.), *kräñš* id. | cseremis *kurmuš* «воронъ, коршунъ» (ТРОЈ. 24.), *kürnos* (REG.), cserm. *kurtnaš* «rabe» (úgy mint cserem. *sörtñö* «gold» = vog. *šerñi*, zürj.-votj. *zarñi*) | zürjén *kürniš*, *kürniš* (WIED.), permi *korñiš* (GENETZ OP. 13.) id. | votják: Sar. *kürniš*, Jel. *kürniš*, Mal. *kürniš*, Kaz. *kürniš* id. THOMSEN (Beröhringer: 146.) az ezekkel alakilag egyező lett *kärnis* «fischreiher (gém)» szót nem tartja egyeztethetőnek, mi azonban nem teszi kétségesse, hogy ez idézett rokon nyelvi szavak végzetükkel együtt indogermán téren termettek.

Az utóbbi csoportbeliekhez hasonló alkotásoknak tetszenek a kaukázusi nyelvekben: ud *g'aina* «krähe» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 87.), kaitach *žkana*, *gana*, akuša *kžana*, chürkilin *kžana* (*k'äna* «krähe»; SCHIEFNER: Hürk. Stud. 154.), kubacsi *žküna*, and *khanni*, arcsin *žoan*, czaehuri *kan* «rabe» (ERCK. 115.), melyekben a *nn*, *jn* > *n*, úgy látszik, *ln* helyett való (v. ö. összet.

«perdix, tetrao Europæus»; de a MTsz. KASSAI Szókönyvéből vett adata szerint a szabolemszegyei *hěrjōka*: «héja». Csakis ezen s nem «perdix» jelentéshez illik a *hěrjōkáz*, *hěrjōkáz* «magasan repül»-féle értelme («Itt is mint egy herjōka fen akar röpülni Calvinus» Pázm.; «a levegő ében hěrjōkázna» Pósa; NySz.); mert a fogoly éppenséggel nem magasan repülő madár. Ugyanily irányban tanúsodik a szó fölvehető eredete is.

zulon «krähe» < **χalan*; l. HÜBSCHM. EO. 86.). Fölismerszik ezekben a magy. *kánya* (*gánya* Győr-m.) «milvus; weihe» (MTsz.) mintaképe, minél fogva az ujszlov. *kanja* «geier», cseh *káně*, lengyel *kania*, *kaniuk*, szorb *kania*, rutén *kania*, *kanuk*, *kanuka*, orosz *kanjuk* (MIKLOSICH: EtWb. 110.), melyeknek etimonja a szláváságból meg nem fejthető s további rokonsága az indo-germánáság terén ismeretlen, vagy a magyarból kiindulva terjedhettek el egyik nyelvből a másikba, vagy valamely más közvetés révén kerülhettek a kaukázusi nyelvek teréről.

166. Magy. *hombár*, *hambár* (*hámbár* Székelység) «granarium; kornboden, kornkasten»; *gabona- és liszttartó hambár* «fararium» (NySz.); «gabonatarház, gabonatarató épület v. kamara»; (Győrvidék) «gabonaszállító hajó belseje» (MTsz.).

< Av. *ham*+*√par*- «zusammenfüllen» = szkr. *sa*+*√par*- id. = pahl. *an-bāstan*, ujper. *en-bāsten* «anfüllen, anhäufen» (præs. 1. *enbār-em*), melynek megvolt nom. verbalejét tükrözi az örmény *hambar* «speicher, magazin, vorrath» régi jövevényyszó (5. század), honnan: ud *hambar* «magazin, speicher» = pahl., pāzend *anbār*, ujperzsa *anbār*, *enbār* «speicher» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 178; Pers. Stud. 216; HORN 26; SCHIEFFNER: Ud. Stud. 82.).

A magyar *hombár*, *hambár* szónak legrégibb adatát a NySz. csak PÁRIZ-PÁPAI szótárából (1708.) ismeri, mégis e szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk; mert szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják. Ezek: oszmanli *ambar*, *anbar* (< ujper. *anbār*); innen: bolgár, szerb *ambar*, kisorosz *ambar*, *vinbar*, orosz *ambara*, ujjörög *ἀμπάρ*, albán *ambar* «scheune, speicher»; csak az ujszlovénben és horvátban van még *hambár*, mely azonban, minthogy e nyelvek a szókezdő *h*-t nem fejleszthették, bizonyára a magyarból való (MIKLOSICH: EtWb. 3.). Már MÁRVÁS FLÓRIÁN figyelmeztet arra, hogy a «*hambár* valódi ópersa alakú szó = zend *hambaraiti* «összehordani»; összetét *ham*, szkr. *sa*, lat. *cum* és *bara*, *bere*, lat. *ferre* igéből; ujpersa *ambar* «tele, megtölt» (Finnit. Törekv. 20.). Régiségre vall a *hombár* első magánhangzója is, mely a nasalis előtt *a*-ból keletkezve igen emlékeztet az összetételnek ilyen hangfejlődési szabályára (pl. összetét *fonz* «fünf» = av. *pañča*-, *oñ* «glied» = szkr. *añga*-, nom «name» = av. *naṃan*-, *k'om* «wille» = av. *kāma*;- l. HÜBSCHM. EO. 86.).

167. Magy. *hőre* (Fertő-melléki tájszó) «lakodalom utáni napon a fiatal pár házánál tartott vendégség; hochzeitschmaus»; *hérész*, *hőrész*, *herész* 1. «lakodalmások, a kik a menyegző után hajnalban nagy hejehujával, hegedűszóval bejárják a faluts azután meglátogatják az új házasságokat» (Nagy-Kúnság, Eger, Hegyalja); 2. «lakodalom utáni napon, v. vasárnapon a fiatal pár házánál tartott vendégség» (Heves-, Nógrád-, Borsod-, Zemplén-, Tornamegyékben); lakodalom (Szatmár-m.); *heőrész* «kézfogó, kézfogói vendégség» (Gömör-m.); *híre* «bőjt utáni lakoma a görög szertartásuaknál» (Kapnikbánya); *hérészesek* = *hérészek* «lakodalmások» (MTsz.).

< Ujper. *sur* «fest, gelage», šighnī *sur* «gelage, hochzeitsfest» (TOMASCH. Pam. 796.) | balučī *sir* «hochzeit, verlobung» (*sir k'anay* «verheiraten»), afghán *šurah* (plur. *sure*) id. = pahl. *sūr* «morgenmahl, mahl», av. *sūirya-* «banquet» DARMESTERER fordításában, melyet azonban HÜBSCHMANN (Pers. Stud. 77.) nem talál eléggé biztosnak; HORN szerint (166. l.) «morgenessen». — V. ö. kaukázusi: chürkilin *širi* (genit. *širē*) «ehe» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 167.).

A magy. alak szókezdő *s > h* változása magyar nyelvtörténeti fejlemény, a mint ezt biztosan igazolhatjuk a vog. *sāt*, *sāt* «sieben» alakkal szemben álló magy. *hét*-nél. A hangzók viszonyára nézve v. ö. magy. *sör*, *ser*, zürj.-votj. *sur* «bier», vog. *sor* : *sor-vit* «branntwein» és szkr. *sūrā-*, av. *hura-* «geistiges Getränk»; magy. *tölgy* «eiche» és összet.-tag. *tulz*, dig. *tolze* «eiche»; a hangváltozás alapja azonban iráni területen keresendő (v. ö. av. *sūirya-*). A magy. *hőre* véghangzóját az afghán *surah*-féle bővület teszi érthetővé. E mellett a *hérész* olyan képzés, mint *erdé-sz*, *bányá-sz* s «lakodalmás» értelme az eredetibb, melyből a «lakodalom, vendégség» értelem bizonyára a *hérész-nép*, *hérész-vendégség*-féle összetételek nyomán elvonás útján fejlődött. A jelentés ily alakulatát elősegítette az is, hogy a *hőre* alapszó a *hőrész*, *hővész* használatának területén jobban kiveszett.

168. Magy. *hős* (*héss* Heltai; *hēs* Zala-m., *hiēs* Göcsej) 1. «juvenis; junger mann» («nőtelen rideg avagy *hős legény*: cselebs seu innuptus» Comen.; *hős legény* «nőtelen» Őrség); 2. «heros; held» (*hős cselekedet* Pesti); 3. «futurus, sponsus, procus; der zukünftige, bräutigam, freier» (Páriz-Pápai; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: chürkilin *ghuavza*, *g'wavza* (plur. *g'uvvni*,

gen. *g'wawzala*) «mann», szvanét *ghvaž-mare* id. (*mare* «mann») | grúz *kač*, ingiloi *kac* id.; mingrél *koči*, abeház *zatca* «mann; held», láz *koži* «ehemann», *khomoli-koči* «mann; held» | farkun *gavza*, kubacsi, kaitach *kobza*, akuša *až-gobza* «held» | abeház *ghva* «held», tabasszarán *mur-gurvi*, *mur-giži* «held» (v. ö. az előrésze nézve: akuša *mur'ul*, kaitach *murgul* «ehemann» = szvanét *mare*, csecsencz *majra*, *mār*, grúz *khmar* «ehemann» + kürin *ghül*, *gil* id.; EROKERT: Kaukas. Spr. 98, 55, 81; USLAR-SCHLIEFNER: Hürk. Stud. 160.).

Bizonyára azonos e kaukázusi szavakkal az örmény *k'až* «valoroso, gagliardo, valente, bravo, corragioso», melylyel a magy. *hős* szót PATRUBÁNY LUKÁCS egyezteteti (Sprachw. Abhandl. I: 17.); de nem lehet szó örményből való egyenes átvételről. Mint az idézett adatok egybehasonlításából kitetszik, a szó kaukázusi téren kétségtelenül eredeti: az alapszót az abeház *ghva*, tab. *gurvi* alakban láthatjuk, a *-ži*, *-ci*, *-č* képzőre fentebb a *bogár* szó tárgyalásánál (37. sz.) közlünk több példát. A magyar alak *h* szókezdője *r* vagy *ž* kaukázusi megfelelés alapján érthető, úgy mint az iráni eredetű *kús*, *had* és *hagymáz* szavakban; l. u. i.); a hangzót illetőleg (*hés* > *hős*) egybevetethető: magy. *és*, *ész*, *és* «regen» és abadzech *uaž'ži*, kabardin *ošž* id. stb. (l. fönt 92. sz.).

169. Magy. *hűg* (*hūgo-m*; *hugá-m* Arad-m.) 1. «soror minor natu; jüngere schwester»; 2. «soror; nonne»; *hūgfū* «consobrinus» (Schlāgli Szójegyz. 209, 203. sz.; Beszterczei Szójegyz. 23 17. sz.; NySz., MTsz.).

< Pahl. *žūk*, ujper. *žūh*, *žōh*, *kāsānī žūh*, *žōh*, szamnānī *hūāk*, kurd *žōh*, *žūha*, *žūhek*, kurmandzsī *žōēng* «schwester» = parszi *žvah*, av. *žvañha* (nom.; tö: *žvañhar-*) id. = összet.-tag. *žo* (< **žvā*, **žvaa*, **žvaha*). — Az av. *žvañhar-* tönek megfelelő alakok: pahl. *žwāhar*, ujper. *žwāhar*, gabri *žōhr*, afgbān *žōr*, összet.-dig. *žvārd*, *žore*, balūči *gvahār*, *gvāhar*, *gōhar*, *gvār* «schwester» = szkr. *svāṣṭr-* id. (HORN 111; JUSTY Hb. 86; HÜBSCHM. EO. 70; GEIGER Bal. 125.).

MÁTYÁS FLÓRIÁN is megjegyzi már, hogy: «magy. *hűg* = parszi *khuh*, ujper. *khu* soror» (Finnit. törekv. 22.). Tulajdonkép pahl. *žūk* a megfelelő alak a *-k* képzőnek (= av. *-ka*) összetétele *-g* (*-ag*, *-äg*, *-ig*) változatával, melyet iráni eredetű *méreg*, *üveg*, *beteg*, *balog* szavainkban is tapasztalunk (l. e. cikkekét és HÜBSCHM. EO. 93.). — Figyelemre méltók a pamiri nyelvjárások következő ala-

kulatai: szariqöli *jaž* (*yakh*), mindzsāni *jāžvā* (*yakhwā*), szangliči *ijvā* «schwester» (ezek mellett: vakhi *žūi* «schwester», szariqöli *jažün*, vakhi *žūjün* «schwester des mannes»; TOMASCH. Pam. 775.). Hasonló t. i. ezekhez: PV. *jāk*, KLV. *joak* «ältere schwester», melyekhez v. ö. PV. *oakw* «tante; frau des onkels», ÉV. *āk*, KLV. *oakw* (1. sz. *oakum*) «tante (mütterlicherseits)», KV. *oakw*, ALV. *āk*, TV. *āž* (1. sz. *ākem*) «schwiegermutter (теща, черкوبка)». A csuvasban is van: *akhd* «ältere schwester», melyből: mordM. *aka* «ältere schwester; vater- u. mutterschwester» (PAASONEN: Türk. Lehnw. 27.).

A szkr. *svasr-* (accus. *svāsāram*) tölt tükrözik: votják *suzer* (birtokosragokkal: *surzi*, *surzid*, *surziz* v. *suzerā*) «jüngere schwester» | cserem. *šuzār*, *šēžār* (Troj. 82, 84.), cserM. *šošar* id. | mordÉ. *sazor*, mordM. *sazār* id. (PAASONEN: Kieillesiä 32.), melyeknek első szótagbeli hangzója alkalmasabban magyarázható árja, mintsem litván alapon (v. ö. litv. *sesū*; tö: *s eser-* «schwester»). Így véli e szavaknak viszonyát már ANDERSON (Stud. 244, 326.), míg AHLQUST (Kulturw. 212.) és TOMSEN (Beröhringer 217.) — az utóbbi a votjákra nézve cseremisiz közvetést vévén föl — a finn *sisar*, *sisār*, karél *sizar*, olonetzi *sizār*, észt, vót *sozar*, *sohar*, liv *süzār*, *süzār* szókkal vetik egybe, melyek kétségtelenül litván eredetűek. — A szkr. *svasā* nomin. alakkal társítható a luzai és vicsegdai zürjén *šoč* «schwester» (WIED.).

170. Magy. húgy (elavult szó) «stella; stern» («hold és huygyak: luna et stellæ» FestC.; tengernek *huygya*: maris stella» DöbrC.); *kasza-húgy* (Palóczság) «kaszás csillag; orion, jugula» NySz., MTsz.).

Vogul: TV. *khōñš*, *khōñš* «stern» (*ñu-khōñšēt* «das bärengestirn», tkp. «jávorcecsillag, or. лось» = «gönczölszekér»; *sal-khul-khōñšēt* «das siebengestirn», tkp. «keozerécze-báza csillag» = fiastyúk) | ÉV. *χōs* «stern» (csakis az énekekben, mint osztjából való jövevénytyszó).

Osztják: ÉO. *χōs*, *χūs* «stern» (AHLQ.) | IO. *χūs*, SO. *kōs*, VJ. *kās* id. CASTRÉN, PÁPAI).

Zürjén *kožul*, *jen-k.* «stern» (*jur-jil k.* «siebengestirn», *voi-k.* «plejaden»), *kožlal-* «glänzen, schimmern, funkeln», *kožulōš* «gestirnt, sternhell» (WIED.).

Votják *kizili*, Mal. *kizili*, Kaz., Glaz. *kizili* «stern» (*in-k.* «himmelsstern», *tarazi-k.* «oriongestirn», *žok-kuk-k.* «bärengestirn», *čulpon-k.* «morgenstern»).

< Kaukázusi: šapszug *χuc*, tabasszarán *χαč*, buduch *gadž*, dzsek *gaadž*, chinnaług *pixunc* «stern» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 135.).

Megjegyzendő, hogy a chinnaług *pixunc* szókezdetete nem egyéb, mint a cserkesz nyelvjárásokban gyakori *px* (= etimologiai értéke szerint: *χ*) fricativa kényelmesebb ejtése, illetőleg a szó kezdeten való afféle szétbontása, mint nyelvünkben a *karajczár*, *geréta*, *falaskó* (e h. *krajczár*, *kréta*, *flaskó*) előresze. Ugyanigy viszonylanak egymáshoz: chin. *pixa* «hund» és chürkilin *χha*, ud *χā*, czachur *χoa* id. (ERCK. 86.) | chin. *phxu*, *pxu*, *pfu* «fünf» és tabasszarán *χuv*, ud *χko*, varkun, kubacsi *χu*, *χü* id. (u. o. 24.), míg a csecsenczben szintén oly szókezdettel: *pxij*, *phxi'h* (= abadzech *t'fe*, kabardin *tyu*, *tyrru*) id. | chin. *yami-phxu* «ruder» (tkp. «schiff-schaukel») és abcház *zūo-kyo*, *atvur-gxu* id. (u. o. 118.). Hasonló jelenség, midőn más kaukázusi nyelvek *š* (*č*, *s*) szókezdetjével szemben a chinnaługban *pš*, s ennek fölontásával *piš*-megfeleléssel találkozunk, mint pl. ezekben: chin. *pši*, *piši* «pferd» = kabardin, šapszug *ši*, *šj*, *ššö*, abadzech *šü*, *šu*, *šj*, avar, *lák ču* id. (u. o. 112. és II : 82.) | chin. *piša* «brot» = abcház *ča* (névelővel: *a-ča*), abadzech *š'ak*, *čaxūo* (u. o. 48.) | chin. *pišla* «fuchs» = aresin *sol*, ud *ššul*, buduch *čükhul*, dzsek *sükhul*, csecsencz *cogal* id. (u. o. 66.) | chin. *psi* «bär» = rutul, czachur *si*, karata *sij*, and *sej*, kürin *sev*, ud *šüč*, *ššüč*, tabasszarán *še*, *šoje*, avar *ci* id. (u. o. 43.) | chin. *pšo*, *phšo* «drei» = abadzech *šši*, *še*, *ši*, kabardin, šapszug *ši*, tabasszarán *šibu*, *šübo* (u. o. 23.). Éppen ugyanazon hangelemekben, mint a chin. *pixunc* és dzsek *gaadž* «stern» találkoznak: chin. *pixunc* és dzsek *gaadž*, szvanét *ghvaš* «steinbock» (u. o. 134.), mely két merőben különböző értelmű szó bizonyára nem azonos (pl. képletes alkalmazás révén). A chin. *pixunc* «stern» ilykép kifejlő eredetibb **χunc* alakjával — melyhez képest a többi kaukázusi nyelvek *χuc*, *χαč*, *gadž* alakjai csak olyan nasalis vesztett változatok, minőknek fentebb (a *gatyā* szónál: 118. sz.) több példáját idézzük — jól egyeznek a vogul *khōñš*, magy. *húgy**) zürj. *kozul* és votj. *kižiči*, sőt ez utóbbiak végzetében is a kaukázusi *-l*, *-li* képzőjét ismerhetjük föl (l. fönt az *agár* és *bogár* czikkekben: 2. és 37. sz.). Az is javallja a kaukázusi eredet nézetét, hogy a finn-magyar nyelvekben egyedül álló permi *kod* «stern» szónak is a kaukázusi nyelvekben akad egyezése: agul, tabasszarán *χad*, rutul *yadē*, kürin *ghed*, czachur *χare* «stern». Talán még az ÉV. *squ*, KLV. *squ*, KV. *squ* «stern» (*khvql-squ* «morgenstern», *it-squ* «abend-stern») is kaukázusi eredetű: v. ö. avar *tcoa*, *tdua*,

*) L. a vog. *ñš* = magy. *gy* = zürjén-votják *š*, *ž* hang-megfelelésre nézve: Ethnogr. 8 : 217. l. jegyz.

tea, *karata coa*, *dido*, and *ca*, *lák tenku* «stern» és *-ri* képzővel: *akuša guari*, *kaitach zuri*, *iri*, *chürkilin ur'i* (EROK. 135.).

BUDENZ (MUGSz. 104.) a magy. *húgy* «stella», osztj. *χūs*, zürj. *kožul*, votj. *kižiči* szavakat a magy. *hó* «mensis», finn *kun* «luna» stb. szavakkal családositva egy «ugor» *k_{sg}*- «*lucere, splendere*» tőből származtatja olykép, hogy az osztj. *χūs* a lapp *kvokso* «aurora» mása volna. Még nem volt előtte ismeretes a TV. *khōš* változat, mely világosan mutatja, hogy az osztják szó *s*-je *ns* (*nš*) helyett való, úgy mint ezekben: ÉV. *χāšī* és *χāsi* «tud; er weiss»: v. ö. ÉO. *χasī* «kennen, wissen»; KV., ALV. *nš* (tő: *ninš*-) «fischmilch»: v. ö. ÉO. *niseñ* «milch der fische»; ÉV. *sāns*, *sās* «knie»: v. ö. ÉO. *šānš*, *šās*, *sās* id.; ÉV. *šēš*, *šēs* «bast» = ÉO. *seš*, *sēs* id. stb.

171. Magy. *hús* (accus. *hús-t*) «caro; fleisch» (*bárány-hús*, *disznó-hús*, *marha-hús*, *vad-hús*); *húsos* «carnosus, carnulentus; fleischig»; *húsol*- «lefáragja a húst a bőrről» (*husalo kes* «scalprum»; Schlägli Szójegyz. 1233. sz.; NySz., MTsz.).

< Av. *gāuš* (nomin. a *gāv*- tőből) 1. «rind, ochs, stier, kuh»; 2. «fleisch» (tkp. «rindfleisch») | pahl., ujper. *gōšt*, kurd *gūšt*, balučī *gōšt*, *gōžd*, vakhī *gušt*, mindzsānī *ṛōš*, szariqōlī *gūxt*, šighnī *gošt*, afghán *ṛvaše* (*ṛvaža*) «fleisch» ebből: pahl. *gū*, ujper. *gāv*, kurd *gā*, afghán *ṛvā*, balučī *gōž*, vakhī *rau*, *ṛū*, mindzsānī *ṛáo*, összet.-dig. *ṛo-g*, tag. *gū-g* «rind, kuh, ochs» (HORN 210, 198; TOMASCH. Pam. 777; GEIGER Bal. 125, Hb. 227.).

Megvan lényegében ez egyeztetés BERECSZÁSZINÁL («*hús* = pers. *kusch*, hindost. *huz*, *hus*»; Áhnl. d. Hung. Spr. 103, 133.), valamint MÁRXÁS FLÓRIÁNNÁL is («*hús* = ujper. *kūst*, *gūst*»; Magyar-árja Nyhas. 13.). — Végtetében a magy. *hús* az av. *gāuš* alakkal egyezik, szókezdőjében pedig (melyet *g*-ből fejlett *γ* alapján magyarázhatunk) összet. hangajátságot tükröz, mely nyelvben t. i. az av. *g* szókezdőnek dig. *γ*, tag. *q* a szabályos mása, pl. dig. *ṛo-g*, tag. *qū-g* «kuh, rind» = av. **gava-ka*- (l. fentebb); dig. *γar*, tag. *qarm* «warm» = av. *garēma*-; dig. *ṛēšā*, tag. *qīs* «borste» = av. *gaēsa*-; dig. *ṛos*, tag. *qus* «ohr» = av. *gaosā*-; dig. *ṛun*, tag. *gun* «haar, farbe» = av. *gaona*- «farbe» (HÜBSCHM. EO. 32—34, 99.). Ugyanily hang-megfelelést tapasztalunk a magy. *had*, *hagy-máz* és iráni megfelelőik közt is (l. e. cikkeket fentebb).

Ép úgy, mint ezen iráni szavakban, a «rind, ochs» szava szolgál a «rindfleisch» jelölésére az orosz *govjadina* szóban (v. ö. ószlov. *govědo*, or. *govjado* «ochs»; MIKLOSIICH: EtWb. 75.) s azt

vélem, hogy ily alapon a rokon nyelveknek néhány más «hús» szavát is megmagyarázhatjuk. Föltűnően hasonlít ugyanis a vogulban és osztjákbán az ÉV. *ňagvel*, *ňagul*, KL.V. *ňoul*, KV. *ňoul*, PV. *ňgul*, TV. *ňoul*; SO. *ňojej*, *ňojej* (PÁPAI), *ňogoi* (CASTR.), IO. *ňogo*, *ňoga* (CASTR.), EO. *ňora*, *ňori* «fleisch» (АПЛQ.) előrésze a középső osztják *ňox*, VJ. *ňux*, SO. *ňox*, *ňoux* (PÁPAI, CASTR.) «elentier; jávor» (v. ö. KV. *ňou* «jávorcsillag, gönczöl» = ÉV. *šarp-squ* «jávorcsillag», or. *лосъ* «jávor» és «jávorcsillag») szóhoz, mely állat jóízű s szárítva is élvezhető húsa miatt (or. *лосина* «jávorhús») az éjszaki vadász népeinek ma is legbecsesebb vadja; a réntenyésztés meghonosodása előtt pedig mindenesetre a legjelentékenyebb húsadó állat volt. Ha e szavak tényleg összefüggenek, az utórészt (melyet képzőnek nem tekinthetünk), a cserM. *ola* «fleisch, rindfleisch» (TROJ.) szóval vethetnők egybe, mely talán utórésze a mordÉ. *šitel*, *šivl*, mordM. *šivl* «fleisch» (PAASONEN: Mordv. Lautil. 79.) = cser. *šil*, cserM. *šil*, *šul*, votják *šil*, Kaz. *šil* id. szavaknak is; v. ö. az előrésze nézve mordÉ. *ševa*, mordM. *šava* «ziege» (PAA. u. o. 33.)*. Egészben azonos a vog. *ňagvel*, osztj. *ňojej*, *ňojej* alakokkal a zürj. *jaj* «fleisch» (*jaj-lä* «leib, körper»; *lä* «knochen»), mely assimilációval **ňaj*, **ňal* helyett valónak veendő. Külön szó azonban a zürj. *jöz* «volk, leute, genossenschaft», melylyel BUDENZ az itt említett vogul-osztják és zürjén szavakat a magy. *nyúj* «grex; herde» hozzávonásával rokonítja. Ez t. i. nem más, mint a magy. *íz* «membrum; gelenk» zürjén mása, mi kitetszik a votják *jöz* «gelenk» következő értelmi fejleményeiből: 1. «paar; was mit einer person, od. einem gegenstande in gleichen verhältnissen ist»; 2. *jöz-kalik* «altersgenossen» (*kalik* «volk»); v. ö. magy. *íz* «generatio; verwandtschaftsgrad, geschlecht» (*harmad íz* «tertia generatio»; NySz.).

171. Magy. husáng (Kemenesalja) «hajlós esihar, hajlós tölgyágból verő eszköz», (Csik-m.) «vessző», (Duna-mellék) «nagy bot, gerundium» (Régi Tájjszót.), (Gömör-m.) *husáng* «dorong» («mondják azt is: „nagy husáng legény»»; Nyör 22: 286.), *husángjol* «megbotozni, elpáholni, elveszözni, jól elverni» (Régi Tájjszót.).

*) PAASONEN a mordvin szót a finn *silava*, *silevä* «fett, speck» szóval veti egybe (Kiehllesiä 31.) metathesis főlvételével (úgy mint a mordv. *kaval* «weihe» és *kalava* id. alakokban); de a rokon nyelvek megfelelői (cser. *šil*, v. *šil*) inkább a mordv. *šivl* hangzása nyomán érthetők; ha előzményük a f. *silava* hangzása lett volna, magánhangzót kellene a szóvégen találnunk. V. ö. a finn szóra nézve: zürj. *šil* «fett, talg» (WIED.).

< Ujper. *gōšank, gāvšank* (غاشنك, غوشنك) «stimulus cuspidae ferrea instructus, quo asini et boves impelluntur» (VUL-
LERS II: 626.) = *gō, gāv* «rind» + *šaňk* «nimium studium»
(tehát tdk.: «marha-öszön»).

Már BEREGSZÁSZINÁL említve: «pers. *guschank* eine beugsame ruthe = *husang*» (Aehn. d. Hung. Spr. 167.). A hangfejlődés az előrészben ép olyan mint a *hús* szónál (l. fent 171. sz.). A nép-etimologia közreműködésével lett szokatlan metathesis: *suháng* (Vas-m., Szatmár, Szabolcs), *suhang* (Háromszék): v. ö. *suhog* (a vessző, mikor vele ütnek).

173. Magy. *hülye* (Palóczság) «hízott disznó; gemästetes schwein» (MTsz.); a köznyelvben: «idiot, cretin» — *gölye, gőjje, gője, göje, gönyje, gönne* (Székelység) «nőstény disznó, kocza; mutterschwein» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: abcház *χua, χva* (ЕРСК.), *h'a* (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 46.), šapszug *kō*, kabardin *qo*, abadzech *ko* «schwein»; képzőkkel: csecsencz *ka-qa, χjaχka*; mingrél *ghe-ži*, láz *ghe-dži*; grúz *gho-ri*, ingiloi *gho-r* «schwein» (ERCKERT: Kauk. Spr. 126.).

Számbavéve a *csőka, kocza* és *konda* disznónevezetek kaukázusi eredetét (l. i. 59. sz. és alább), az itt idézett alakok ugyanezen nyelvterületen sejtetik *hülye* és *gölye* szavainknak is származását. Ehhez csak azt kell fölvennünk, hogy mint egyéb esetekben igazolható, volt a *ghe-ži, gho-ri* képzések mellett ama nyelvjárásokban, melyekkel egykor a magyar érintkezett, *-la, -le, -li* képzős változat is (l. e. képzőre nézve fent az *agár* és *bogár* cikket). Így a *hülye* és *gölye* egyazon szónak különböző kaukázusi nyelvjárások révén került alakjai volnának; v. ö. a szókezdőnek itt föltett váltakozására nézve: agul *χad*, rutul *χade* «stern» = kürin *ghed* id. (ERCK. 135.) | tabasszarán *χač* «stern» = buduch *gadž* id. (u. o.) | lák *qun* «stein» = kürin *χkghvan* id. = agul *goan, gown, gan* id. (134.) | varkun *šaldan* «stahl» = kürin *hildan*, czachur *χandan* id. = dzsek *galdan* id. (132.) | aresin *kute* «baum» = ud *χod* id. = avar *ked, ghvet, ghøjth* id. (44.). A *gönyje* alak viszonylása a *gölyé*-hez olyan mint: *kígyó, kíjő* > *kényő*.

174. Magy. *hűvös, hűvös, székely hímös, himes* (Csík-m.) «frigidus, algidus, frigidulus; suavis albor, amoenus frigus; kühl, etwas kalt; erquickende kälte, kühle»; *hűvöske* «frigidulus, etwas kühl». — *hűt-* (*hűvőt* DebrC., *hűvét, hűvét* Páriz-Pápai, *hűvét*

Pázm.) «refrigero; (trans.) kühlen, erkühlen»; *hül-* (*hyuel* EbrC., *hivül* Pázm.; *hivül* Palóczság, *hivül* Baranya-m.) «refrigeo, refrigeror; (intrans.) erkalten, auskühlen»; *külemed-ik*, *küleped-ik* «hül, hűsül; kühl werden» (Szatmár-m., Székelység); *hivedéz-ik* (Sopron-m.) «fázik; kálte fühlen» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *hím-* (instr. -*ā*) «kálte, frost»; *himá-* (nom. -*ás*) «kühlung; frost», (nom. -*ám*) «schnee»; (adj.) «kalt, kühl» (GRASSM. Wb. 1665—66.) || av. *zim-* (nom. *zyāo*) «winter, winter-kálte», *zima-* (nom. -*ō*) «winter; jahr» (JUSTI Hb. 125.), pahl. *zim* id. — lat. *himus*: *bimus* «zweijährig» (= *bi-himus*), gör. *δόσ-χυρος* «hibernus, procellosus» (GEIGER Hb. 243.).

A magy. *híves*, *hivés*, székely *hímés*, *himés* változata igazat ad Flórnak, ki ez adat tudta nélkül a *híves*-t a szkr. *hima-* szóval egyeztetni (Árják és Ug. 21.). Az *m* > *v* változás itt ép olyan, mint az ugyancsak árja eredetű *név* és *kerés* szavakban (l. ezek cikkeit alább). A szókezdő *h* változat eredetibb sibilansból magyar nyelvtörténeti fejleménynek veendő (l. fönt a *hang*, *hét*, *hív*, *hideg* és *höre* cikkeit). A *híves*, *hivül*, *hűt* alapszavának értelme az árja megfelelők tanúlsága szerint: «kálte; kalt». — V. ö. a kaukázusi nyelvekből: ingiloi *civi*, grúz *civi*, *civad*, *civa*, šapszug *ši*, kabardin *šy'a*, abadzech *še-e*, *šiko* «kalt» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 168.).

Figyelembe jöhetnek a magyar szófejtés szempontjából az iráni *zim-*, szkr. *hím-* tőnek következő alakí és jelentésbeli változatai, illetőleg bővületei: vakhi *zam*, szarigöli *zaman* «schnee» (pahl. *zam* «winter», ujper. *zam*, *zem* «kálte»; v. ö. av. *zyāo* «frost, winter», melynek accusativusa *zyam* a *zimō* genitivus mellett) | hindu: káfiri *zaim*, *zim*, *zem* «schnee», kištwari *himān*, *hiwān* «lawine», šinagī *hinn* «schnee» | šighnī *zimž*, *zinž* «schnee» (= összet.: tag. *zimāg*, *zimāg*, dig. *zumāg*, *zumāk* «winter»), melyekhez hasonló jelentésfejlődések az ugyanazon tőből való örmény *ziun* (gen. *zean*) «schnee» = gör. *χύων* «schnee» szóknál is jelentkeznek (v. ö. *χειμών* «winterwetter, sturm. u. regen»; lat. *hiems*, szláv *zima*, litván *žema* «winter»; l. TOMASCH. Pam. 755; HORN 147; HÜBSCHM. Arm. Gr. II: 470, 471; EO. 40; Pers. Stud. 70.). Ezek t. i. azon sejtelenhez vezetnek, hogy a magy. hó (tő: *hav-*: acc. *hava-t*, plur. *hava-k*) «nix; schnee» szó = melyből: *havas* (*hovas* Esztergom) «nivosus, ningvidus; alpes», *havaz-* (*hovaz-*, *hoaz-* Brassó-m., Moldva) «schneien» (NySz., MTsz.) — a *hivés* alapszava mellett ugyanolyan változat, mint az árja *zim*, *him* mellett az iránság *zam* szava, vagyis a két magyar szó egyazon árja tő különböző alakjainak tükrözése. Megjegyzendő, hogy a lapp *sueve* «schnee», Fm. *suöwwe* «gemisch von wasser u. schnee, melyekkel BUDENZ a

magy. *hó* «nix» szót egyezteteti (MUGSz. 136.), eredetileg magas-bangú s inkább a finn *hyy* «reif, schneebrei» szóhoz vonható (l. WIKLUND: *Urlapp. Lautl.* 316. és fönt a *hideg* cikket: 163. sz.). Még kevésbé tartozik ide a BUDENZTől egyeztetett finn *suve-* (nomin. *suvi*) «sommer», mely a vogul *tūw* «sommer» rokonságához tartozik.

175. Magy. *id*, *üd*: *id-nep*, *üd-nep* (EhrC., PeerC., Sylv.) = *innep*, *ünnep* «festum, feriae; fest» (vagyis: **id-nap*) — *id-üddöl* (PeerC.) = *üll*, *ill*:- *ünnepet üllök* «ferior, festum diem celebri; feiern» («*wdwlvk az wdnepeth*»; Komj.) — *idvez*, *üdvöz*: «sospes, salutatus, benedictus; selig, willkommen» (*üdvöz légy!* «*salve, salvus sis!*» *iduezsek legyetek!* GömC.); *üdvözöl*, *idvezel* «saluto, benedico; begrüßen, willkommen heissen»; *üdvözít*, *idvezít* «salvo, beo, salvum facio; selig machen»; *üdvözség*, *üdvösség*, *idvezség* «salus; heil» — *egy-ház* (*ygyhaz*, *yghaz* ÉrdyC., DebrC.) «templum, ædes; kirche, tempel» (= **id-ház*); *egy-kő*, *igy-kő* (régí okiratokban: *Egki*, *Eg-kü*, *Ig-kü*) = *Hegykő* (helynév), németül: «Heilig-stein» (NySz.; FÁBIÁN ISTVÁN: NyK. 7: 120; BUDENZ: MUGSz. 807.).

< Szkr. *íd-* (nomin. *ídā*) «verehrung, preis» (*ídya*, *īdia* «zu verehren, zu preisen, verehrungswert») ettől: *íd-* «flehen, anflehen, anrufen, bitten, auffordern; verehren (sein göttliches wesen durch opferhandlungen); preisen (durch lieder); etwas (dem gotte) weihen»; *prá-íd-* «verehren, preisen» (GRASSM. Wb. 230, 231.). UHLENBROCK szerint e szkr. szó a gör. ἀλδαίνω «lasse wachsen», ἀλδήσκω «wachse», lat. *alō* «ernähre», gót *alan* «wachsen» családjába tartozik s *đ-*je = idg. *ld* (EtWb. 23.).

E szerint magy. *id-nap* eredeti jelentésében annyi mint: «tisztelőben tartott, v. istennek szentelt nap», *egy-ház*: «istennek szentelt ház, v. imádság, istentisztelet háza», «*id-vez légy*» pedig: «magasztalva, dicsőítve légy!» Alaki szempontból megjegyzendő, hogy *d-s* változat (*nádá-* schilfrohr) = magy. *nád*; l. alább) van a szanszkrit lingualis *đ* esetében a szkr. *nádá-* «schilfrohr» szónál is (l. ehhez még fönt a *fazék* cikket.*) — Árja alapon magyarázhatjuk az *id-vez*, *id-vöz* utórészét is, melynek másai, mint részben már BUDENZ is kimutatta (MUGSz. 808.), a rokon nyelvekben: zürj.

*) A szkr. *íd-* szóhoz vonja a magy. *id-vezeld* részét már KÖRÖSI CSOMA (l. DUKA: K. Cs. 5. Dolg. 416.).

viž: *žon-viž* «gesundheit, unversehrtheit», *žon-viža* «gesund»; *viža olan?* «bist du gesund? (grussformel)»; *vič-ko* «kirche, tempel»; *viž-mu* «gut, landbesitz» (*mu* «land, erde»; v. ö. magy. *jószág*, ném. *gut*); *vičmōd* «zuteilen, versehen, versorgen, aushelfen mit etw., leihen, belohnen» (*burōn vičmōdnī* «beglücken»); *permi vič-ku*, *vič-kua* «kirche, tempel» (Wied.); innen átvéve: *ĒO. viša*, *uša* «gruss beim begegnen od. eintritt in ein haus»; *uša verl-* «grüssen»; *uša ula*, v. *viša ula!* «sei gegrüsst!»; *vuškuv*, *uškuv* «kirche» (AHLQ.) | *votj. vožo: vožo karēnē, deč-vožo karēnē* (Kaz.), Glaz. *vožoburo karinī* «jemanden begrüßen, bewillkommen». Megfelelnek ezeknek: av. *vañku-* (nomin. masc. *vañhuš*, neutr. *vohū*) «gut», comp. *vahyah-*, pahl. (comp.) *vēh*, *vēhīh* (superl. *vahišt* = av. *va-hišta-*), ujper. (comp.) *bih* «besser; gut» (superl. *bihīšt*, *bahišt* «paradies»; GIEGER Hb. 316; HORN 55, 56.) | szkr. *vāsu-**) (adj.) «licht, herrlich; gut, fromm (von menschen); gut, heilsam (von sachen); *vāsu* (neutr., nom.) das gute, besitztum, habe, reichthum»; *vāsyas* (comp.) «besser, willkommener; reicher, glücklicher»; (neutr.) «höchstes glück, od. heil» (GRASSM. Wb. 1234, 1239; UHLENB. EtWb. 279.); mert hogy a zürj. *viž*, *votj. vožo* szavaknak alkalmasan tulajdonítható «jó»-féle alapértelem, kiviláglik abból, hogy a zürj. *viža olan?* kérdő köszöntés *votjāk* megfelelője: *žec-na-a?* (Sar.), Kaz. *deč-a?* v. *deč ulīškod-a?* «geht's dir gut? bist du gut?» (találkozáskor való köszöntő) s hogy az elhomályosult értelmű *votj. vožo* éppen a «jó» jelentésű *žec* és *bur* szavakkal társúl összetétellé. A zürj. *vič-ko* «kirche» kifejezés analogiája az *ĒO. jemiñ-χōt* «kirche», tkp. «heiliges haus» (*jemiñ* «heilig» ettől: *jem* «gut»); végül ugyancsak a «jó» alapjelentést tükrözi a *vičmōd* «versehen, versorgen, aushelfen, belohnen» ige is, melynek értelme tulajdonkép: «jóval ellátni, vkinek javát eszközölni; begütigen». Ugyane zürjén *votjāk* szó *v > b* hangváltozással jelentkező változatai (l. fentebb a *bal* cikket: 23. sz.): *votj. šabas* «sei gesund; будь здоровъ!», melynek *ša-* előrésze a tatár *saw*, *saγ* «gesund», a mint kitetszik következő tavadai vogul megfelelőjéből: *šaw-pišen qłānten-ti?* «bist du gesund, heil? (живой, здоровой живешь-ли? köszöntés) | (a *votj. ša-bas* utórészének megfelelő régi *permi* átvételek: *ĒV. pašū*, KLV. *pāšū*, IO. *pēla*, *peđa* (CASTR.), VJ. *pōte* (PÁPAI) «grussformel (beim begegnen)», melyekben az -*ā* véghangzó nyilván a vogul -*ā?* kérdő szöcska (v. ö. *votj. žec-na-a?* *deč-a?*). Alakilag a zürj. *viž*, *votj. vožo* úgy viszonylik az av. *vañku*-hoz, mint *votj. sarež*, *zariž*, *zariž* «meer» az av. *zrayañh-* (*zrayah-*; nom. *zrayō* = óper. *draya-*, ujper. *daryā* «meer» (= szkr. *śráya-* «ausgedehnte fläche») szóhoz; vagyis bennük a *ž*, *é*, *z* eredetibb *nz*

*) II szkr. szót UHLENB. a gör. εὖς, ἡδύς «gut, tüchtig», εὖ (adv.) «gut» szóval veti egybe.

(*ns*) helyett való, a mint az av. *ñh* (*h*) előzményét a szkr. *s* megfelelővel szemben joggal föltehetjük. A magánhangzót illetőleg megjegyzendő, hogy az eredetihez közelebb álló ejtésben van meg a votj. *ša-baš*, vog. *pašū*, *pāšū*, magy. *-vez*, *-vöz* alakokban azon árja (iráni) alapú *a ~ ā* hang-megfeleléssel, melyet számos egyéb esetben is igazolhatunk. A votj. *vošo* szemben a *ša-baš* végzetével úgy látszik a *vañhu-* neutrumának a *vohū* (nomin.) alaknak mása s hozzá képest a zürj. *viž* olyan alakulat, mint: zürj. *piški* «pocke, blatter» a votj. *poški* id., zürj. *giž* «schreiben» a votj. *gož-t* (vog. *γans-*) id., zürj. *viž* «halten, beobachten» a votj. *vož-*, *vož-*, *vož-* id. alakok mellett.*) Arra nézve, hogy ide tartoznak «heiliger tag» alapértelmelemmel a «bőjt» jelentésű zürjén *viž*, votj. *viš*, EO. *viš*, *uš*, vogul *piš*, orosz-lapp *pašse*, *poiss*, finn *pyhä* szavak is l. fönt a *bőjt* czikket (43. sz.). További rokonsága ugyane szónak: TV. *piš* «gesund» | mordM. *pečk-*, *pičk-* «zu etw. tauglich sein; heilen, genesen»; *pečkaft-* «heilen, gesund machen»; *pečkājks* «jóravaló» (*af p.* «haszontalan»); mordB. *pičk-* «genesen, heilen», *pičkaft-* «heilen (trans.)»; v. ö. magy. *gyógyul-*, *gyógyít-* a jó «bonus» alapszóból s szintígy: votj. *burmā-* «genesen, gesund werden» és *burmīt-* «heilen» ugyancsak a *bur* «gut» szóból. — Alakban és jelentésben közel áll e szócsaládhoz: permi *vež*, zürj. *veža* «hell, glänzend; heilig» (*veža dīr* «feiertagszeit», *veža lun* «sonntag; woche»; *veža-tira* «heilige»), *vežaal-* «heiligen, heilig halten»; *vežamōd-* «heiligen, weihen (Wien.)». Itt az alapjelentés a «hell, glänzend», minélfogva egybevetethetők: szkr. *vas-*, *uś-* (præs. 3. *uśčhati*) «leuchten, aufleuchten, hell werden» (nom. verb. *uś*, *uśās* «morgenröte»; GRASSM. Wb. 1229, 267.) | av. *vañh-* (præs. 3. *usaiti*) «leuchten, strahlen» (*uśañh-*, *uśah-*; nom. *uśao* «morgenröte» = szkr. *uśās*-id.; GEIGER Hb. 316, 213.). Megjegyzendő, hogy ugyane szkr. *vas*-igéből származtatja GRASSM. a *vāsu* «gut» szót is, melynek t. i. szintén «licht, herrlich» az alapértelme (masc. plur. «die lichten herrlichen, guten als bezeichnung der götter überhaupt»; GRASSM. Wb. 1234.). Zürj. *viž* és *vež* tehát, ha e szófejtés helyes (?), ugyanazon árja szónak különböző viszonyok közt történt átvételei volnának.

176. Magy. *idegēn* (*ydeken* Besztercei Szójegyz. 51. sz.; *ēdegen* Heltai, Melius) «alienus, alienigena, hospitus, extrarius, extraneus, hospes, hospita; terra alinea; fremd, ausländisch, fremde»; *idegēnség* «peregrinitas; alienum, obsonum; aufhaltung an einem fremden ort; fremd, absonderlich»; *idegēnēd-ik* «alienor,

*) Avagy zürj. *viž* = av. *vahyah-*, szkr. *vasyas-* (comp.)?

avertor; entfremdet, abgeneigt werden»; *idegenít-* «alieno, abalíneo; entfremden, entäussern» (NySz.).

V. ö. nyper. *dihgān*, régebben *dihkān*, gelānī *dehkān* «paganus, rusticus, vicanus, agricola» (VULLERS 942.); «dorfbewohner» (innen: arab *dihgān* «land-edelmann, ortsvorsteher, bauer»; örmény *dehkan-ut'ian* «das dehkan-amt»); alapszó: nyper. *dih*, *dih*, pázend *deh* «dorf», balūčī *dih*, *dēh* «land, gegend» = av. *daŷyu-*, *dañhu-* (nomin. -*uš*), óper. *dahyu-* «land, gau, bezirk» (HÜBSCHM. Arm. I: 139; HORN 131; JUSTI Hb. 144.) = szkr. *dāsyu-* «die volkstämme, welche die götter nicht verehren, die ungläubigen (dem gläubigen arier, *āria*, gegenüber, gestellt»; GRASSM. Wb. 584.).

Az av. *daŷyu-* összetételei: *ā-daŷyu-* «einheimisch, der im lande ist», *antarv-daŷyu-* «innerhalb des landes seiend», *uz-daŷyu-* «auswärtig» (JUSTI Hb. 51, 17, 61.), minő az örmény *nēdeh* «fremdling» is, mely t. i. eredetije gyanánt óperzsa **nēdahu-* «der ausserhalb seines landes ist» összetételre mutat (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 203.). Hasonló összetétel másának gondolhatjuk a magy. *idegen* (*ideken*) szót, melyet «külső, v. más vidéki» alapértelemmel magyarázva így taglalhatunk: *i-degen*, s ekkor az utórész jól egyeztethető az nyper. *dihgān*, *dihkān*, *dehkān* szóval, számbavéve, hogy ennek jelentése voltaképp általánosságban: «landsbewohner, zum lande gehörig» (v. ö. *bāzār-gān* «kaufmann», ettől: *bāzār* «markt»; l. HORN 119.). Az előrészt illetőleg tekintetbe jöhet az av. *uz-daŷyu-*, pahl. *uz-dihik* «auswärtig», a midőn a magy. *idegen*, *idegen* alakot az árja eredetű *mēh*, *ēh*, *juk*, *dih* szavakban is mutakozó *s*, *z* (*š*, *ž*) > *h* változással **üh-degen* (= középperzsa **uz-dehkān*) előzményből kellene levezetnünk; de lappanghat benne az av. *anya*, pahl. *pāzend ān*, *hān* (összét *inne*, *innä*) «anderer» szó is s ez esetben: *idegen* < **ēdegen*, **ēndegen* (= középperzsa **ān-dehkān*); v. ö. az *nd* > *d* változásra a *hud*, *köd* és *gödör* czikkeket (u. i. 114, 133. sz. s alább). Talán éppen ez az összetétel a vakhi *andag*, szariqöli *indāž* «sklave», melyet TOMASCHER av. **hañ-daŷyu-* «zur gesamtheit der unterworfenen, zum sklavenstand gehörig» másának tart (Pam. 776.). — Az av. *daŷyu-* van meg valószínűleg a votják *kidok*, Kaz. *kudok* «ferne»: *kidokin* «weit, in der ferne», *kidokū* «weit hin, in die ferne», *kidokis* «aus der ferne» szó utórészeiben is, a mely főlvétel mellett a *ku-*, *ki-* előrészt az osztj. (ÉO.) *yu*, *yu* «lang, weit», (IO.) *you* «langentfernt», mordv. *kuwa-ka*, lapp *kukke* «longus», finn *kauka* (*kauka-maa* «terra remota», *kaukana* «procul», *kari'aksi* «weithin») szavakkal azonosíthatnók (l. BUDENZ: MUGSz. 116, 17.).

177. Magy. *ín*¹, *in* (acc. *ina-t*, plur. *ina-k*) «nervus; capreolus, clavicula; spannader, nerv, sehne; ranke» (NySz.); «növény-szár, inda, kocsány; ranke» (*szálló ina, tök ina, dinnye ina*: Göcsej, Székelység); «hálókerttől szolgáló vastagabb kötél, vagy zsineg; horgoknál az a zsineg, melyre a pelle reá van burkolva»; (Hábaköz) «sásból sodort kötélféle, a melyet a gyékény-szövésnél használnak» (MTsz.); *háló-in* «tomex retibus perficiendis; netzspagat»; *húsos-in* «musculus, pulpa; muskel»; *halló-in* «nervus audiendi; hörnerv» (NySz.); *inadék* «lábikra»; *inal* «gyorsan lépked, gyalogol»; *el-inal* «eltakarodik, elszalad»; *inas hú* «mócsing» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *tān*, KLV., KV., PV. *tōn*, TV. *tān* «ader, sehne; zwirn aus fasern der sehne»; ÉV. *sānkwéltép-tān* «saite, darm-saite»; *tāniñ* «aderig; mit saiten versehen».

Osztyák: ÉO. *lōn* «ader, sehne, saite» (AHLQU.) | SO. *lān*, IO. *ton* «sehne» (CASTR.).

Zürjén *sōn* «ader, nerv, sehne»; *kīlan-sōn* «nerv»; *sōna*, *sōnja* «geadert, adern od. sehnen enthaltend»; *sōnöd* «muskel» (WIED.) || votják *sōn* «sehne, flechse».

Cserem. *sōn*, cserM. *šin* «nervus» (NyK. 4 : 383.).

MordM., mordE. *san* «sehne, ader»; *koške-san* «sehne», *čer-san* «ader» (NyK. 5 : 198.).

Finn *suone-* (nom. *-ni*) «vena» («veri-s. id.; liha-s. «nervus») | ész *sōn* (gen. *sōne*) «ader, sehne, muskel».

Lapp: Svédlp. *suona*, *suon* «sehne»; *suonak*, *süönak* (déli) «seil od. zügel aus sehnen geflochten» (HALÁSZ) | Fm. *suodna* «sehne» | kolai *sīnn*, *sūnn*, *suonn* «sehne, ader; aus sehnen gemachter faden; faden; zwirn» (GENETZ Wb. 86.).

< Av. *sna-* «sehne, darm»: *gava-sna* «sehne, darm eines rindes» (gen. *gavasna-hē*; *gāo*, *tō*: *gava-* «rind»), *snārya* «aus sehnen, därmen bestehend»; ebből *snā-* «dehnen», honnan egyszersmind: av. *snāvar-* «sehne» (úgy mint: *dasvar-* «gesundheit», *uruθvar-* «wachstum» ezektől: *das-* «gesund, reich sein», *uruθ-* «wachsen») = összet.: dig. *nawr*, tag. *nvar*, *nvar* «ader», gör. *νεῦρον* = ófelném. *snuor* «schnur, band, seil» (JUSTI Hb. 301, 103; HÜBSCHM. EO. 50.). — V. ö. szkr. *snāyu-* (nom. fem. *snāyus*, neutr. *snāyu*) «band, sehne (am körper u. bogen)», *snāvan-* (nom. *snāva*, *snavá*) «band, sehne» (UHLENB. EtWb. 348.).

L. MUGSz. 817; továbbá HALÁSZNAK *s z a m o j é d* egyeztetését (NyK. 23 : 270.): JurS. *tean*, *tea*, *tē*, *tön*, *teañ*, *tī*, *tī* «ader, sehne»; TavgyS. *tāñ*, JenS. *tī*, *tī*, OsztyákS. *ten*, *čan*, *cān*, *cāne* id.; KamS. *then* «ungetrocknete sehne». — Egy av. *sna*-féle árja szó átkerülve a finn-magyarság terére itt szabályszerűleg nyerhetto a szókezdő mássalhangzó-csoportot közbevetett hangzóval eloszlato alakját, a midőn természetesen ama segédhangzó lehetett akár *e*, *i*, akár *u*, *a*-féle, úgy hogy ebből folyólag a vogul *tān*, *tōn*, *tān* (az ismeretes *s > t* változással), permi *sōn*, *sōn*, cserem. *sōn*, *sūn* magashangúak, míg az osztják *ton*, *lōn*, *lān*, finn *suone*-, mordv. *san* s a magy. *in* (tő: *ina*-) mélyhangúak. Hogy árja eredetű magyar szóban is elenyészhetik, ép úgy mint eredetiben, a kezdő sibilans, az *arany*, *ér* és *ezer* szók szolgáltatnak további biztos adatokat (l. fönt 14, 89. és 97. sz.). Közönséges eset idegen szókban is, hogy a vogul-osztják eredeti rövid tőhangzót hosszúvá fejleszt (pl. ÉV. *āmpēr* = tat. *ambar* «magazin, kornboden»; KV. *oqtēm*, ÉV. *ātēm* «mensch; volk» = tatár *adam*, *ādām*; *γūn* «fürst» = tat. *γan*, KV. *khölēγ* «volk» = tat. *kalik*); de föltűnő a mordv. *san* mellett a finn *suone*- diftongusa, melyet ugyanazon — még homályban levő — ok idézhetett elő, melynél fogva a mordvin *sal* (cserem. *šan-žal*, *šin-žal*) «salz» szónak is finn mása: *suola* (észt *söl*, līv *suol*, vót *sōla*, vepsz *sola*); v. ö. ennek kapcsolatait az indogermán nyelvekben: lett *sāls*, gör. *ἄλς*, lat. *sal*, gót *salt*, ném. *sale*, örmény *ał*, szláv *solъ* stb. — Számbavéve a votj. *son* «flechse (mócsing)» jelentését, továbbá a magy. *inas* *hús* «mócsing» és *húsos in* «muskel» kifejezéseket, mint az összet *nawr*, *nuar* változat közvetlen átvételei látszanak ide tartozóknak az ÉV. *nāri*, *nāri*, KV. *nōri*, KLV. *nāri*, TV. *nārō* «knorpel (хрящъ)» (*pał-nāri* «ohrenknorpel», *nol-n* «nasenknorpel», *zul-n* «halporczogó»; KLV. *pāl-nāri*, KV. *pāl-nōri*, PV. *pāl-nārē* «fülporczogó») és ÉO. *nor* «knorpel» (AHLQ.). Végül megemlítendő itt azon lehetőség, hogy a *háló-in* összetételben szereplő *in* — melyhez a «növényyszár, inda, kocsány» jelentésű *in* is szorosabban csatlakozik — nem azonos a «nervus» jelentésű *in* szóval, hanem ettől eltérőleg a szkr. *yūna*- (nom. -am) «band, schnur» (ettől: *yāuti*, *yuvāti* «bindet an, verbindet»; UHLENB. EtWb. 240—1.) mása. Az *in-da* szerkezet utórésze talán a *fia-tal* szóval azonos (l. fentebb —. sz.), úgy hogy az egész szó a *hangya* < *hangyál*, *körte* < *körtvély* stb. végzetváltozásával **in-dal*, **in-tal* helyett való volna.

178. Magy. *in*³, *ün* (acc. *wneeth* FestC.) «servus; sklave»; *ínség* (őnség DöbrC., *ünseeg* SándorC.) «servitus, servitium; sklaverei, knechtschaft» (NySz.).

< Av. *yuvan*- (*yvan*-), *yūn*-pahl. *yuvān*, ujper. *šuvān*, *žuvān*.

ševān, māzandarānī *šavān* «jung, jüngling»; innen átvételek: kurd *šuvān*, afghán, balúči *šavān* id.; örmény *yavanak*, *yovanak* «das junge (von eseln, pferden etc.), füllen» (HORN 96; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 198.) || Szkr. *yúvan-*, *yün-* (nom. *yúvā*) «jung, jügendlich; (masc.) jüngling, junger mann, junger held» (GRASSM. 1123.); lat. *iuvenis*, *iuvēnta*, litv. *jaunas*, őszlov. *junъ* «jung», Wb. *junoša* «jüngling» (MIKLOSICH EtWb. 106.).

Bizvást fölvehetjük BUDENZSEL (MUGSZ. 817.), hogy a régi *in*, *ün* «servus jelentésének «iuvenis» lehetett alapja, hiszen «servus» jelentésben alkalmazzuk eléggé a *legény*, *fiú*, *apród* neveket, úgy mint más nyelvekben is (pl. *bursch*, *garçon*; vog. *zum-pi'* stb.) dívnak a hasonló kifejezések. Így fogván föl a dolgot, a magy. *in*, *ün* alakilag jól egyezik az árja *yuvan-* «iuvenis» szóval, a midőn a hangzónak labialis színezetét (*ünség*, *önség*) s magashangúságát is megértjük. Tetszetősnek látszik ugyan első pillanatra, hogy a magy. *in* «servus» szót inkább a szláv *junъ* átvételének tartjuk; ámde ily új keletű jövevényszónál föl nem tehetjük, hogy a szókezdő *j*-nek ne maradt volna meg nyoma s még kevésbé, hogy az eredeti mélyhangúságnak se mutatkozzék maradványa (*ínség*, *ünét*). Más az eset a magy. *inas* «famulus» szóval, melyet magyar diminutivumnak más egészen hasonló esettel nem igazolhatunk; de egészében egyezik hangalkata a szláv *junoša* «jüngling» képzésével (v. ö. a végzetre nézve: magy. *szombat* = őszlov. *šabota*; *robot* = ujszlov. *robota*, *rabota*; *lapát* = szláv *lopata* stb.) s azonosjelentése is különösen a felvidéken és székelyben használatos «fiú» értelemben. Érdekes, hogy míg az *in* csupán a nyelvemlékekben jelentkezik, az *inas* a NYSZ. adatai szerint a XVI. század második felében lép föl; ez t. i. azt sejteti, hogy az idegenből került szó a réginek alakjához való simulása következtében (**junoš*, **jinaš* helyett *inas*) idézte elő emennek teljes kiveszését. BUDENZ egyeztetése a vog. *mān* «klein», lapp *māna* «kind», IO. *maña*, *moña* «jüngerer bruder» szavakkal hangalaki akadályba ütközik.

179. Magy. *in*^s: *ínség*, székely *énség* (*censeg* JordC., Moln. Alb.) «calamitas, ærumna; angustia, anxietas; jammer, mühe, elend; angst»; *inked-ik* «nyomorog; leidet elend» (Pápa; MTsz.). — *innal-kinnal* (Csongrád-m.), *énná-kénná* (Szeged) «nagy nehezen, ajjal-bajjal, kelleetlenül; mit grosser mühe, überaus schwer» (u. o.).

< Av. *in-* (præs. 3. *inaoti*) «drängen, treiben, zwängen», *inita-* (part.) «bedrängt», *initi* «bedrängung» (JUSTI Hb. 56.) ||

szkr. *in-*, *inv-* (præs. 3. sz. *inōti*, *invati*) «treiben, forttreiben; eindringen, vordringen; bewältigen, in seine gewalt bringen; fördern, betreiben (ein werk)»; *ēnas* «gewalttat; bedrängniß, unglück; frevel, sünde» (GRASSEM. Wb. 300, 217.) = av. *agnah-* (nom. *agnō*) «rache, strafe» (JUSTI Hb. 6; UHLÉN. EtWb. 36.).

Hogy a magy. *in-ség* igei alapú képzés (mint: *fárad-ság*, *vesződ-ség*) bizonyítja az *inked-ik* frequentativum (mint: *csipked-*, *lépked-*, *nyomkod-*), mely mellett nem bizonyíthat névszói értéket az *inség*-re célzó *innal-kínnal* játszi ikerszó. Az *inség* értelmét egészen jól foghatjuk föl «drangsal»-nak az árja *in-* «drängen» igéből, melynek további nyomai is mutatkoznak a magyarban, így: *incselked-ik* (*enczelkedők* ÉrdyC., JordC.) melynek alapraéa az *in-* töből a *szűrcsöl-*, *lépcsel-*, *kencsel-* képzésével bővült s különösen régi «studeo; trachten» értelmével (pl. «*kyk regulat enczelkedtenek tartany: qui regulam servare studerent*», EhrC.; «*minden enczelkedéseket vetetek tudoman keresetyre: omne studium ponunt in acquirendo scientiam*», u. o. NySz.) közel jár a szkr. *in-* «treiben, fördern» jelentéséhez («incselkedni» = «vmin ruhja lenni, vmit nagyon hajtani, tűzni»). E szónak dialektikus formája *incserked-ik* (Debreczen) s mai köznyelvi «infestare, insultare; hetzen» értelme (MOLNÁR ALBERTNél: *incselkedik* «insidior; lauern, hinterlistig nachstellen») nagyon emlékeztet az *ingerkedik* (*inderkőd-ik* Vas-m., Szeged, Palóczság) «insulto; reizen, necken» igére, melynek alapját tükrözik az *ingéről-* «infesto, lacezzo, irritó, insulto; incesso, incito; reizen, anreizen», *ingerség* «harag» (Háromszék), *ingerít-* «ingerel» (Szatmár-m.), *ingeri* «ingerkedő» (Háromszék), *ingésztel-* (Palóczság), *égesztel-*, *ígesztel-* (Csallóköz) «ingerel; kérés-sel, követeléssel kínozt, gyötört, zaklat» (MTsz.). Itt is nyíltan kitetszik a «treiben, auftreiben, drängen»-féle alapértelme s a képzések is egészen világosak. BUDENZ (MUGSz. 819.) az *ingerel-* igének *in-részét* az *em-el-* ige alapjával azonosítja, mintegy: «folytonosan vkit (nyugtából) emelgetni; einen aufbringen».

180. Magy. *ing*, *imeg* (*eng* EhrC.; *ymeg* ÉrdyC., *imeg* Baranya-m., *ümög* Soprony-, Zala-, Somogy-m., *ümmög* Csallóköz) «interula, indusium; hemd»; *alsó-ing* «perizona, subligar, castula; unterhemd», *felső-ing* «amictorium; schurz, kittel», *pánczél-ing* «lorica manicata; kleid über den harnisch, eisern hemd», *szőr-ing* «cilicium», *ümög-báttya* (Baranya-m.) «vékony szövött mellény v. ujjas» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *yāmak*, ujper. *žāma* «kleid, gewand»; innen: afghán *žāma*, balūči *žāmag* «kleid, hemd, rock» (HORN 93;

HÜBSCHM. Pers. Stud. 49; GEIGER Bal. 452.). MÜLLER Fr. óperzsa **yāhma*-alak fölvételével a görög ζῶμα »vestimentum, quo cingitur; cingulum, tunica» szóval rokonítja (WZKM: 8, 93.).

BUDENZ a magy. *imeg*, *ing* szót a mongol *ürmüge* »gyapjú-szővet» (»tissu de laine, drap grossier«, KOVALESZKI 589; »grobes graues tuch« SCHMIDT 74.) másának tartja*) (NyK. 22 : 320.); de *rm* > *mm*, *m* hasonulásra nincs igazoló adat nyelvünk török és kelet-altaji elemei között. Ezzel szemben hangtanilag pontosan megfelel a pahl. *yāmak* a magy. *imeg*-nek a szókezdő *j*-nek könnyen érthető enyészetével, illetőleg a magyar megfelelő *i* kezdőhangzójába való olvadásával s e mellett a szóvégi mássalhangzók oly viszonylásával, mint ezekben: pahl. *xūk* = magy. *húg* (l. fent 169. sz.). Jelentés szempontjából figyelemre méltó, hogy a balüei változatnak az általános »ruha» értelmén kívül szorosabb alkalmazása is van az »ing»-re. Ezt a jelentésfejlődést a magy. *ing* szónál is föl lehet tennünk olykép, hogy e nevezet eredetileg — mint iráni másainál tapasztaljuk — általában a testet borító felső ruhára vonatkozott. Megvan ugyane szó a csuvasban is, még pedig az iráni *-ak* képző nélkül, így: *jēm* »hose, unterhose (пoпты, подштанки)«, melynél az eredeti általános »kleid» értelem a láb-szár ruházatára szorosbúlt.

181. Magy. *ipar*, székely *ipor* 1. »iparkodó, igyekvő, serény, dolgozó; strebsam, fleissig, arbeitsam» (Mezőtúr, Csík-m.); 2. »bátor, erélyes; kühn, energisch» (Gyergyó-Ditrő); 3. »iparkodás; strebsamkeit» (*iparja van*: iparkodik; Hajdu-m.); *iparos* »iparkodó, igyekvő» (Háromszék; MTsz.). — *iparkod-ik* (*iporkod-ik* Székelység; *ipirkod-ik* Hétfalu) »nitor; adlaboro, adnitor; festino; streben, sich bestreben; eilen» (NySz., MTsz.); *iperkőd-ik* »ágaskodik vmi után» (Hétfalu; MTsz.).

Vogul: ÉV. *āpēr* »gewandtheit, geschicktheit» (*kāt-āpēr*, *la'il-āpēr vāri* »kézbeli, lábbeli ügyességet visz végbe», midőn hadakozik, vagy tánczol), *āpriñ* »gewandt, geschickt» (*kātārā āpriñi* »seine hände sind geschickt, arbeiten schnell u. gut»), *āpērl* »sich befleissen, streben, geschickt sein» (*tēñ'-ut vārim āpērl* »ételt készítve ügyeskedik; онъ бойко, успешно стряпаеть»), *āpērlānt* id. (frequ.); *āprāmt* »zum fleiss bewegen, beschleunigen,

*) Ugyane szó megvan a törökségben is: volgai tatár *ärmäk* »zubzony (зипунъ, армякъ»; OSTROUMOV 20; »верхнее платье» BUDAPOV).

betreiben» (*ānēm āprāmti* «engem siettet; *менн топонить*), *āprāmtažt* «sich befeissen um etw. schnell u. geschickt auszuführen» | KLV. *oqper, oqpriñ, oqperl* id. | ALV. *aprēñ*: a. *lū* «flinkes pferd (*бойкая лошадь*)» | PV. *jepriñ* = *āpriñ*; *jepri-* = *āperi-* || ÉO. *āper*: *āperi-tōsli tusājem* «akarva, nem akarva visznek engem» (*-li* fosztó képző; PÁPAI JÓZSEF).

Finn *uuppera, upera* «gnavus, assiduus, diligens».

< Szkr. *āprá-* (nom. -*ás*) «tätig, eifrig», melyet GRASSM. (Wb. 180.) az *ā* «an» (gör. *ἀνά*, gót *ana*) s *pr-* «beschäftigt sein» nom. verbalejának összetételeként magyaráz, UHLENBECK pedig. (EtWb. 21.) a szkr. *āpa-* (nom. -*as*) «werk, handlung» = lat. *opus* szóval hoz kapcsolatba.

Pontosan megfelel jelentésben s alakilag a szkr. *āprá*-nak a vog. *āper*, nem vevén lényeges különbségnek, hogy az *āpriñ* képzés mellett az abstractumnak («ügyesség, iparkodás») jelölője. Mindakét alkalmazás («iparkodó» és «iparkodás») együtt található a magyar *ipar*-ban, melynél a melléknévi jelentés eredetibb voltára mutat az *iparkodik* igei képzés is (mint: *ügyeskedik, szerénykedik* ezektől: *ügyes, szerény*). Az *ipar, ipor* alak *i* hangzójára nézve l. fentebb a *csiga* cikket (63. sz.). A finn alak *uu, u* magánhangzójára nézve v. ö. f. *uroho-* (nom. *uros*) «vir strenuus, heros, vir adultus» = osztj. *ürt* «herr, fürst», szkr. *āsura* (l. fönt az *ezer* cikkekben: 97. sz.); f. *ympäri* «umkreis» = szkr. *āmbura-* id. (GRASSM. Wb. 96.), f. *jyvä* «getreide» = szkr. *yáva-* id. (u. o. 1098.); magy. *háj* = f. *kuu* «adeps», magy. *száj* = f. *suu* «os».

182. Magy. *ir*: *iram-ik, iraml-ik, iráml-ik* «velociter, tolitim curro; rennen, geschwind u. trabend laufen»; székely *iraml-ik, iraml-tal* «szaporán lépked (pl. a ló)»; *iram-ik* (Hont-m.) «korcsolyázik; schittschuh laufen»; *iramkod-ik, iramod-ik* «curro; rennen» (NySz., MTsz.). — *irúl-* (Háromszék) «illan; fortlaufen»; *el-irran* id. (u. o.). — *irongál-* (Borsod-m.), *iringál-* (Pest-m., Bács-m.) «jégen csúszkál; auf dem eise glitschen»; *ironga, iringa* «csúszka» (MTsz.).

Zürjén *irmaš-* «eilen, sich beeilen», *irmaštöm* «trüg, langsam, saumselig»; *iršal-* «eilen»; *irs-köb, irs-köbön* «plötzlich, über hals u. kopf» (v. ö. az utórészre nézve: votj. *kabžä* «ganz, vollständig», *kábän* «plötzlich, sogleich»), *iršköbt-* «sich stürzen, laufen aus allen kräften»; *iršöd-* «aufregen, beunruhigen, in bewegung setzen» (WIED.).

MordM. *ardi-* «rennen, laufen, galoppiren» | mordE. *ardo-* «sich erheben, rennen, losfahren» (NyK. 5 : 158.).

Lapp: kolai *urhée-*, *urée-* «laufen, fliehen»; *urc'ste-* «weglaufen, entfliehen» (GENETZ Wb. 160.).

V. ö. szkr. *ar-* (præs. 3. *íyarti*, *arti*) «in bewegung setzen; aufwirbeln; erregen; (med. præs. 3. *írte*) sich in bewegung setzen, sich bewegen; eilend kommen (wind); sich wirbelnd erheben (rauch); sich erregen, regen»; *ari-* «regsam, strebsam»; *árvan-*, *árvut-* «rennend, eilend, schnell; der renner, ross»; *írmá-* «rasch, alsbald, auf der stelle» (GRASSM. Wb. 98, 99, 105, 116, 233, 235; BR. Skr. Wb. 1 : 399.). || av. *ar-* «gehn», *fra-ar-* «kommen, vorwärtsgehn»; *ir-* «sich erheben, aufgehen (von gestirnen)»; JUSTI Hb. 29, 56.; GEIGER Hb. 191, 205.).

A magy. *iram-*, *irúl-*, *irongál-* alaprészének árja megfelelője lehetne bár az *ír-*, *ir-* tö is — a midőn mélyhangúságának analogiája a magy. *híd* «brücke» (acc. *hidat*, plur. *hidak*) = összet.-tag. *χíd*, *χid*, av. *haetu-*, szkr. *sétu-* (l. fönt 161. sz.) — a mordv. *ardi-*, *ardo-* mégis azt a fölfogást javallja inkább, hogy a magy. *ir-* tőt is **ar-* változatának vegyük, úgy mint a szintén árja eredetű *iránt* = *aránt* szóban (l. fönt 13. sz.). A magy. *ira-m-*, *iro-n-gál* (< **iromgál*), zürj. *ír-m-as-* momentán *-m*, a mordv. *ardi-* mom. *-t*, a zürj. *írśal-*, lapp *urée-* frequ. *-sk* képzős bővületeknek gondolhatók (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 54, 56, 61, 29, 31. ll.).

183. Magy. *irigy*, *irígy*, *irégy* «invidus, malevolus, æmulus lividus; missgünstig, neidisch»; *irigység* «invidia; missgunst, neid»; *iriggyel-* (*iréll-* Pest-m.) «invideo; missgünstig sein, neiden, beneiden», *iriggyked-ik*, *irílked-ik*, *iriggykez-ik* (Vas-m.) id. (NySz., MTsz.).

< Szkr. *írśyú-* «neidisch, eifersüchtig», *írśyaka-*, *írśyālu-* id., *írśyā* (fem.; nom.), «neid, eifersucht», *írśy-* (præs. 3. sz. *írśyati*) «beneiden, eifersüchtig sein» (BR. Skr. Wb. 1 : 851.); *irasyāti* «zürnt, ist übelgesinnt»; *irasyā* (nom.) «übelwollen». || vakh. szariqōhī *ariś* «eifersüchtig, neidisch» (TOMASON. Pam. 815.) | av. *araska-*, pahl. pāzend *araśk*, ujper. *araśk*, *ereśk*, *raśk*, *reśk* «neid, eifer» (innen: afghán *raśk* «malice, envy»), balūči *hirs* «neid» (HORN 18; HÜBSCHM. Pers. Stud. 13; GEIGER Bal. 128.). UHLENBECK szerint a latin *errare* rokonsága körébe tartozik (EtWb. 25.).

Föltéve, hogy a magy. *irigy* második hangzója csak ejtés-könnyítő az eredetibb **irgy* hangzás helyett (v. ö. *torony* = ném. *turn*, *hors* és *haris*), jól megértjük ezt, mint a szkr. *īrśyá-* mását, látván, hogy a vog. *sólśi*, KV. *sōlś* «hermelin» magyar mása *kölgy*, szintúgy mint az összet. tag. *tulz*, dig. *tolze* «eiche» szőé *tölgy*. Talán ide vonhatók még: zürj. *vež* «neid, eifersucht, eifer, begierde» (*vež kutni* «neidisch sein», *vež patkōdni* «beneiden, neidisch sein»), *vežal-* «neidisch sein, beneiden, wetteifern, lüsten sein», izsmai *vežgi-* id. (WIED.) és votj. *vožal-* «eifersüchtig sein», *vožjašk-* «beneiden, neidisch sein» számba véve az e nyelvekben gyakori *rš* (*rš*) > *ž* mássalhangzó-egyszerűsítést (l. fönt a *farcso*k szónál: 101. sz.) s hogy szókezdő *v* járulékmássalhangzóval jelentkezik a zürj. *vug*, votj. *vug* «henkel, griff», zürj. *vugir* «angel» (= szkr. *aṅka-*, av. *aṅku-* «haken», illetőleg összet. *āngur* «haken, angel»; l. fönt az *ág* czikkben: 1. sz.) és zürj. *vežūr* «sinn, verstand» (= av. *ušuru-* «verstand u. seele»; l. alább az *ismer-* czikket: 184. sz.) szavak is. — Megemlítiük, hogy a magy. *irigy* árja hasonlatait már MÁTYÁS FLÓRIÁN észrevette (Nyhas. 22.).

184. Magy. *ismer-*, *ēsmer-*, *ösmer-* (*ěsmér*, *ismér* Kalotaszeg; *üsmer* Székelység) «*nosco*, *agnosco*; kennen, erkennen» (*még-ismer-* «*cognosco*, *agnosco*, *recognosco*; erkennen, erfahren»), *ismeret*, *ismerés* «*cognitio*, *agnitio*; das kennen, erkentniss, kentniss», *ismerked-ik* «*notesco*, *innotesco*, *notitiam in eo*; bekantschaft machen, bekannt werden»; *ismersz-ik* «*noscor*; zu kennen sein, zu merken sein, erkannt werden (NySz., MTsz.).

< Szkr. *smar-*, *smṛ-* (præs. 3. sz. *smārati*) «sich erinnern, sich sehnen, gedenken», *smṛta-* «in erinnerung gebracht, o. gehalten, überliefert, geltend als, erklärt für, heissend»; *smar-* «erinnerung, gedächtniss, sehnsucht, liebe», *smāra-* «erinnerung, sehnsucht», *smṛti-* «erinnerung, gedächtniss, tradition, traditionswerk, gesetzbuch» (GRASSM. Wb. 1614; CAPP. 519.).

Av. *mar-* (ebből: **hmar-*, **šmar-*, præs. 3. *maraiti*) «sich erinnern, sinnen, kennen; abrechnen» (JUSTI Hb. 227.), *mārayēti* «bemerkt, merkt» (HORN 176.); összetételekben: -*šmar-*: *hi-šmar-eñtō* «sich erinnernd, sinnend (auf etw.)», *paiti-šmar-* «gedenken, nach etwas verlangen» (JUSTI u. o.) | pahl. *ušmur-*, ujper. *šumur-*, kurd *ašmār-*, *šimār-* «zählen» (ujper. *ber-šumurdan* «erzählen»), pahl. *ušmār*, ujper. *šumār*, kurd *išmār* «zahl, anzahl» (HORN 176; HÜBSCHM. Pers. Stud. 80, 173.). UHLENBECK

(EtWb. 352.) ez árja szavakat a gör. *μέμνημα μέμνημα* «sorge», *μάρτυρ* «zeuge», latin *memor, memoria* szavakkal rokonítja.

L. MÁTYÁS FLÓRIÁN: Észrev. 53. l., hol a szkr. adataira találunk utalást. — Igen közel áll az árja *smar-*, iráni *šmar-* «sich erinnern, bemerken, merken» jelentése a magy. *ismer-*éhez, hiszen valamit «megismerni» csak intenzívebb fok az «észrevevésnek» s az árja *smar-* rokonságában is a gót *merjan* «kund tun» = «ismertté tenni, megismertetni» és középfelném. *maere* «bekannt». Alakilag az egyezés pontos: *šmer-* úgy viszonylik az árja *smar-* tőhöz, mint *ester, észter* «meddő» a szkr. *starí* alaprészéhez (l. fönt: 94. sz.). BUDENZ a magy. *ismer-* igét a finn *ymmärtä-* «intelligere, mente capere» (*ymmärtävä* «intelligens, prudens») szóval rokonítja (MUGSz. 822.), ennek alaprészt **yhmär* (< **ysmār*) helyett valónak magyarázva (v. ö. *hyhmiö* és *hymmiö* «hóvízes hely»; *huhmare-* és *hummaree-* «nagy fámózsár. zúzóteknő»). Helyt adhatunk e felfogásnak az árja eredet fölvétele mellett is, a midőn az *ymmärtä-* képzését momentánnak vehetjük (v. ö. magy. *ért-* «intelligere»; l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 62.) s az előrész alkotát a pahl. *ušmar-* éval vehetjük egybe (l. az utóbbira nézve a magy. *ester* = finn *ahtera* szó tárgyalását fönt 94. sz.).

Nem vonhatók ellenben az *ismer-*hez a BUDENZTől vele családositott «ész» jelentésű szavak, melyeknek eredete a maguk körében is öt irányban ágazódik szét, u. m. 1. cserem. *uš* «verstand, gedächtnis» (*ušan* «klug, weise», *ušumo* «dumm, töricht»), cserM. *oš* «verstand» (NyK. 4 : 349.), mely mellett csuvas eredetű az *us* alak (TROJ. 68.) = csuv. *os* id. | ÉO. *oš* : *ožla* «unverständlich, unüberlegt» (VOLOGODSZKIJ : BUDENZ MUGSz. 801.); *ošl-* «finden, wissen, kennen» (AHLQ.). Ezeknek egyezései iráni nyelvekben: av. *ušī-* «verstand, einsicht, geist, sinn», pahl. *ōš, hōš, pāzend hōš, ujper. hōš, huš* «einsicht, klugheit, verstand, geist» (innen: örmény *uš* «gedächtniss, erinnerung, verstand, sinn»; HÜBSCHM. Arm. Gr. I : 216; Pers. Stud. 106; HORN 248.)* V. ö. ezekhez még a mordvin *još* «verstand, gedächtniss» szót (mordM. *jožu*, mordE. *jožo, jošov* «klug, gescheidt, verständig») szót, melyben a *j* talán a perzsa megfelelő *h-*jának változata, mint esetleg ebben is: mordM. *jär* «jeder» (= perzsa *her*) e mellett: *är* id. (= tatár *är*). — 2. Zürj. *vežor* «sinn, verstand, urteilskraft, gedächtniss» (*vežörtöm* «dumm», *vežormä* «klug, verständig werden», *vežört-* «verstehen, begreifen»,

*) Már PATRUBÁNY LUKÁOS egybeveti az itt idézett osztják és cseremisiz adatokat az av. *ušī-*, perzsa *hōš* stb. szavakkal (Nyör 26 : 393.), hozzásatolyán azonban még az ide nem tartozó magy. *ész* szót is, melyet előtte MÁTYÁS FLÓRIÁN is egybehasonlított volt az av. *ušī-* stb. szavakkal (Nyhas. 21; Finnit. törekv. 31.).

vezőral «beurteilen, begreifen, klug sein, sich erinnern, eingedenk sein»), permi *vižor* «verstand» (WIED.; GENETZ OP. 31.). Ezzel egybevetethető: av. *ušuru-* «verstand u. seele» = *ušī* «verstand» + *urva* «seele» (tő: *urvan-*; JUSTI Hb. 70.). — 3. Votják *viž*, *viz* (tő: *vizm-*: elat. *vizmiš*) «verstand, sinn, gedächtniss» (*višmo* «klug, vernünftig», *vištām* «dumm, töricht», mely utóbbinak alakja föltetszik ezekben is: ÉV. *ušsam*, ÉO. *otam* «dumm, verrückt; wild [von rentieren]»; ARLQ.). Ez sehogysen egyeztethető a zürj. *vežor* rel, mint BUDENZ véli, hanem külön alak. Számbajöhet erre nézve a szkr. *vidmán-* «weisheit, verstand»: *vidmānā* «kundig» tudva azt, hogy a *d* > *z* változásnak néhány nyoma a votjákban is igazolható*) s hogy a szkr. *nāman-* (nom. *nāma*) «name» (pahl. *nām*) is hasonló megfeleléssel jelentkezik a votjákban (*nīm*, *nēm* «name») s vele rokon nyelvekben (vog. *nām*, *nam*, magy. *név* stb.). — 4. KLV. *ūs*, ALV. *us* «verstand (ум)»; innen: *usiñ* «klug», *ustal* «dumm». Ez török szó: csagat. *us* «verstand, vernunft; bescheidenheit (смысл, понятие, разум, скромность)», *uslu* «intelligent, gerecht, bescheiden» (BUDAGOV I: 139.). — 5. ALV. *jēs* «verstand» (együtt alkalmazva a fönt említett *us* szóval, pl. *jēsēmnā at pati* «nem jut eszembe; на ум не падеть»), *jēsēlt-* «bemerken (замечать)»; TV. *īs* «verstand» és magy. *ész* «verstand, vernunft» (tő: *eszē-*: *eszem*, *eszed*; *eszēs* «klug, vernünftig»), székely *esz*, melyek ismét más török, jelesen a volgai tatár *ēs* «gedächtniss, sinn, verstand», csagataj *es*, *is* «gefühl, gedächtniss, verstand (чувство, память, ум)»; BUDAGOV I: 193.) szónak átvételei. A szoros alaki és jelentésbeli egyezés mellett nem vonhatjuk kétségbe a magy. *ész* török származását annál kevésbé, minthogy a rokon nyelvekben pontos egyezése csakis a déli vogulban találkozik, mely tudvalevőleg ugyancsak bővelkedik török elemekben. De ezen tény kizárja, hogy az *ész*-nek *eszméll-*, *eszmél-* «reputo, considero; denken, bedenken, auffassen» (NySz.) képzését úgy magyarázzuk, mint SZINNYER, ki benne a «valamivé tevést» jelentő votják *-mal* (pl. *šod* «fekete»: *šod-mal* «feketíteni», *gord* «vörös»: *gord-mal-* «veressé festeni») egyértékességét, illetőleg a rokon nyelvekben találkozó denom. *-m* s a magy. *-ál*, *-él* gyakorító képzőknek társulását látja (NyK. 26: 1—8. li.); — mert föltéven, hogy csakugyan volt a magyarban ily *-mél* de-

*) Ilyenek: votj. *muzon*, *mizon* «anderer, fremd» = vog. *mōten* «más, másik», finn *muutama* «nonnullus, quidam» | votj. *šužal-*, *šužal-* «reinigen», *šužašk-* «gereinigt werden»: v. ő. osszét *suždäg*, *siždäg* «rein, heilig» | votj. *ož* (tő: *ožm-*: iness. *ožmīn*) «kampf, krieg», *ožmašk-* «kämpfen, kriegēn»: v. ő. szkr. *yudh-* «kämpfer; kampf schlacht», *yudhmā-* «kämpfer, kriegēr».

nominativum,*) az mint rég elavúlt s mindenesetre igen ritka képző török eredetű szóhoz nem csatlakozhatott, a mint nincs török eredetű szón pl. réginek igazolható *álom*, *fonál*, vagy *vékony*, *szegény*-féle képzés. Figyelemre méltó, hogy a NySz. legrégibb adatai az *eszmél*-igére csak MOLNÁR ALBERT korából, a XVII. század elejéről kelteződnek, mi azon sejtelmet költi, hogy nem egyéb e szó, mint a jócskán elterjedt *eszmélkedik* «gondolkozik, tőri a fejét; emlékezik» (Hajdu-m., Bihar-m., Tolna-m.) képzés nyomán támadt elvonás (v. ö. *eszelkedik*: *eszel*, *reménykedik*: *remél*, *irigykedik*: *irill*, *gondolkodik*: *gondol*, *búslakodik*: *búsul* stb.), mely megint egész alkatában a régi, már codexirodalmunkban sűrűn található *elmélkedik* utánzása. Meglévén egyszer az *eszmélkedik* és *eszmél*, a népnyelv analogiai úton mindenféle egyéb képzést is alkothatott; így támadt: *eszmül*: *fő-eszmül* «fölebred» (Zala-m.), mint *álmélkedik* mellett *ámúl*, *eszméletes* «gondolkodó, elmélkedő» (MTsz.), mint *kíméletes*, *örületes*, székely *eszmédik*, *eszmédik* «fő-eszmél, fölebred», mint *eszédik*, *eszédik* (l. NyK. 26 : 7.) stb. Csak ilyen analogikus képzés, s nem -m denominativum példája a székely *még-eszént*, *még-szent* «észrevesz, megsejt» (v. ö. *tapént*, *drént*, *teként*, *pillánt*, *búshint* stb.), melyből továbbképzéssel: *eszéntkedik*, *eszínkedik* (e h. **eszéntkedik*) «magához tér, eszméletre tér», mint ez utóbbit SZINNYER is fölteszi (NyK. 26 : 8.).

185. Magy. ispán (*espán* DöbrC., Zemplén-m.) «quæstor, prefectus, prætor, quæstor; vicarius domini, subdominus; comes; vogt, amtmann, rentmeister; graf» (NySz., MTsz.); *fő-ispán* «supremus comes comitatus; obergespan»; *nádor-ispán* «comes palatinus; palatin»; *kamara-ispán* «vogt, rentmeister»; *királyfalus-ispán*, *ország-ispán*, *megye-ispán* (NySz.). — *ispán*: «alsóbb rendű gazdatiszt, a ki rangra és fizetésre a kasznár után áll» (BALLAGI).

< Pahl. *span*, *špān* «hirt» (= av. *fšū-pāna* «vieh-hüter»),

*) SZINNYER e képzésre még két adatot idéz, u. m. *becsmél*-és moldvai csángó *kegyémél*- «kényesztet, gondosan ápol, dédelget»; de az utóbbinak régisége nem igazolható, úgy hogy lehet az akár a *becsmél*-nek is analogiai mintázása. A mi magát a *becsmél*-t illeti, ennek *becsmél*- és *becsmérel*- változatai kétségtelenül mutatják a székely *becsmérés* «drágás» szóval való összefüggést, vagyis hogy itt *becs-mér* összetett névszóból való denominativummal van dolgunk (l. erre nézve fent a *becs* cikket: 27. sz.). Megjegyzendő, hogy von *ésméricskel*- «észszel föl akar fogni» alföldi tájszó is (MTsz. 513.), tehát az itteni **ésmér* is lehet az *eszmél*- alapja.

ujper. *šuban*, *šuwān*, kurd *šiwān*, afghán *špun*, balūči *šipank*, *šawānk*, *šafank*, vakhī *špūn*, *šipūn* «hirt, schafhirt» (HORN 171; TOMASCH. Pam. 767.).

Eddigelé MIKLOSICH nyomán a magy. *ispán* szót a szláv (ószlov.) *župan* «beherrscher eines bezirkes; vorstand» szóval, a *župa* «regio» származékával azonosították (l. EtWb. 413.); ámde ez ellen a hangalak szól, melynek a szlávból való eredet esetén **zsupan* (**zsopán*)-félének kellene lennie. Egész szabályszerűen felel meg ezzel szemben a magy. *ispán*-nak a pahlavi *span* (úgy mint: *ispatály* = ném. *spital*, *istálló* = ném. *stall*, *iskola* = lat. *schola* stb.), melynek «pásztor» jelentéséből könnyen fejlődhetett a magy. *ispán* «gazdatiszt» értelme, illetőleg alkalmazva a «király, ország, megye stb. tisztje», lévén a keleti nomád magyarnak legfőbb gazdatisztje mindenesetre «nyájainak számadója», vagyis a «pásztor». E szerint az *ispán* nevezet ugyanazon területről való volna, honnan ellentéte az *úr*. Szerb *išpan* «ökonomieverwalter», ruthén *išpan* «gespan», középlatin *hispanus* «schaffner, gespan» (ném. *gespan*) a magyarból valók.

186. Magy. isten «deus; gott»; *úr-isten* «dominus deus; herrgott» (*vromc isten kegilme* HB.), *bálvány-isten* «idolum; götze, götzenbild»; *istenés* «divus, divinus, pius; göttlich, gottgefällig»; *istenköl-ik* «quiritor, querulor, obsecro per deum; um gottes willen bitten» (NySz.); *isten nyíla* «fulmen; blitz» (u. o.).

< Pahl. *yastān*, *yazdān*, ujper. *yezdān* «gott» = av. *yazatanam* gen. plur. ebből: av. *yazata-* «verehrungswürdig; beiwort verschiedener höherer wesen» (part. pass. innen: *yaz-* «opfern, preisen»; JUSTI Hb. 242.) = pahl. *yazd*, ujper. *ized* «gott» (honnan: összetét *izād* «engel»); szkr. *yažatā-* «ehrwürdig, verehrungswert»; (plur. masc.) «die anbetungswürdigen; götter» (HORN 252, 33; GRASSM. Wb. 1074.).

Az *isten* egyike azon szavainknak, melyeknek iráni eredetét legrégebben fölismerték. A *yezd* alakra való utalást már FISCHER JÁNOS EBERHARD «De origine Ungrorum» művében találjuk (l. fönt a bevezetésben). Ugyane szerzőnek «Sibirische Geschichte» könyvében (I : 133.) találjuk a perzsa *Jisdan* első egybevetését. Utána említik e hasonlatot: SCHLÖZER (Nordische Gesch. 422.), BEREGSZÁSZI (Ähnl. d. Hung. Spr. 109. és 13. ll.: *jezdan*, *izdan*), CORNIDES (Commentatio 25.), RÉVAY («cum nostro Dei nomine *Isten* pulchre convenit et persica Dei appellatio *Isdan*; de eadem ut mihi videtur origine»: Antiquit. Lit. Hung. 125.), BESZE JÁNOS

(per. *izdan*: Voyage 82.), CASSEL (Magy. Altert. 102.); JERNÉY (Kel. Utaz.), MÁTYÁS FLÓRIÁN (az av. *yazata*-, szkr. *yažatā*-, ujper. *izēd* és *jezdan* alakokra hivatkozva bő fejtegetéssel: Nyhas. 7; hibásan idevonva a szkr. *ištavan*- «opfer habend» szót: Finnit. törekv. 19.), KÁLLAI FERENCZ («A pogány magyarok vallása, 1862»: 252.), DIEFFENBACH (Völkerkunde II: 238.). Ujabbán: VÁMBÉRY (Magy. Ered. 365.) és KANDRA KÁBOS (Magy. Mythologia 65.); l. még Ethnogr. 5: 138. A rokon nyelvek szókinéséből kísértették meg az *isten* magyarázatát: BUDENZ (MUGSz. 824.), ki előrészében a finn *isä*, lapp *áccē* «pater» szót, utórészében a *nös-tény* végzetét látja a az egész szónak «atyácska» értelmet tulajdonít. — VASVERŐ RAJMOND, ki a cseremis *est*-, *išt*- «facere, creare» (*isten* «creavit»: praet. 3. sz.) igét tartja e kérdésben számbavehetőnek (Nyör 16: 97—103.) arra gondolva, hogy ezen praet. alakot BUDENZ eredete szerint igenévnék magyarázza (NyK. 4: 77.) s így cserem. *isten* esetleg «creator» jelentést is lehetett; — végül STEURER JÁNOS, ki ez utóbbi nézet gyöngéit kimutatva BUDENZ véleményét igyekszik újabb adattal igazolni, a minő szerinte a *nöstény*-éhez hasonló végzetű *aggastyán* volna (Nyör 16: 337—343.), melyet azonban NAGYSZIGETHI KÁLMÁN az *Agostyán*, *Agoston* «Augustinus» névből fejlettnek igazolt (u. o. 17: 529—532.).

A fő ellenvetés, melylyel BUDENZ az iráni hasonlatot figyelmen kívül hagyhatónak vélte, az hogy «a perzsa *izdan*-, *jezdan*-nak soha sem volt igazi divatja a török nyelvekben is, a melyek azt az ugarságba bele vihették volna; még az sem hihető, hogy abból a magashangú és *š*-vel ejtett *isten* vált volna». Ma már tisztán látjuk, hogy nagy tévedés volt BUDENZnek ama nézete, mintha csakis a törökség útján kerülhettek volna a magyarba s vele rokon nyelvekbe iráni elemek s bizvást azonosíthatjuk ennélfogva a magy. *isten* szót a pahl. *jastān*-nal, melylyel a jelentésin kívül a hangtani egyezés is egészen szabályszerű; v. ö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *birke*, *berke* «schaf» (= pahl. *varak*; l. fönt 133. sz.), magy. *béczé*, *becze* «kalb» (= pahl. *vača-k*, *bača-k*; u. i. 26. sz.), magy. *beteg* (= pahl. *vatak*; u. i. 31. sz.), magy. *ezer* (= pahl. *hazār*), magy. *ismer*, *ösmer* (= iráni *-šmar*-, pahl. *ušmar*-; u. i. 184. sz.) stb. s a *st* ~ *št* hangmegfelelésre — t. i. az etimologikus írású *yastān* helyett az igazi *yastan* ejtést véve — magy. *ester* (= szkr. *starī*-), magy. *ezüst* (= osszét *āvuzist*), magy. *üstök* (= osszét *st'ug* «locke, büschel haare», szkr. *stukā*- «zotte»; l. fönt az *es-ik* cikket: 91. sz.). Vélhetjük, hogy valaminth a *st* > *št* változás, úgy a szókezdet *ya* > *i* alakulata sem magyar nyelvtörténeti fejlemény, vagyis a magy. *isten* ezen hangalakjában készen került az íránság teréről. Ugyanazon változás t. i., mely az egyes számi ujperzsa *izēd* alakban jelentkezik élénk, megvan már egy TACITUSnál (Ann. 12,

14.) található óperzsa tulajdonnévben (*Izates*) s így valószínűleg a nép ejtésében régebbi korú, mint irodalmi följegyzése.

Az egyes számú av. *yazata-*, pahl. *yazd*, ujper. *ized* alak mása a votják istennevek előtt szereplő *osto* (első szem. birtokosraggal: *ost-ä*), pl. *östü Inmarä!* «herrgott!», AMINOFFnál: *osto liimarä!*, *östä Inä-Vuä!*; *östü kozma!* «helf gott!»; *osto karni, ostü karäni* «beten u. die dazu gehörenden riten vollziehen». Látnivaló ez alkalmazásokból, hogy a szó nem az ujperzsa *ustad, usta* «magister, opifex» (mely szintén megvan a votjában *usto, sto* alakban), mint BUDENZ véli; hanem alakilag is különbözik tőle: votj. *osto* = av. *yazata-* a pahl. *yazd* alakban mutatkozó elisióval; v. ö. a szókezdő *j* enyészetre nézve: votj. *umo*j «gut» = (alaprészeben) osztj. *jem*, vog. *jámés*, magy. *jó* (tő: *jov-*) «gut» és votj. *ul-* «leben» = lapp jele- id.

187. Magy. *íz* (*isz* Göcsej, *iz* Gömör-m.) «fene, rákfene; a foghúst pusztító rút betegség, kis gyermekek szájpenésze; krebsgeschwür; krankheit der mundhöhle» (MTsz.): *Íz egyen meg!* (= a fene egyen meg), *Rontson meg az íz!* *Emészszén meg az íz!* (káromkodások); «a ki nem gondozza fogait, annak megeszi az íz a száját» (Zala-m.; MTsz.).

V. ö. pahl. *isk, yask*, av. *yaska-* «krankheit», ujper. *šesk* «unglück» (HORN 94.).

Több esetben tapasztaljuk, hogy árja elemek a magyarban olyan hangváltozásokkal jelentkeznek, minőket csak a rokon nyelvekkel közös szókinésben szoktunk egyébként észlelni, a minők pl. a szókezdő $p > f$, $s > h$, $s > '$, vagy a hangzóközi $d > l$, $d > z$ és $m > v$ alakulatok. Bátran fölvehetjük tehát az *íz, isz* s a vele különben alakilag és jelentésben egyező pahl. *isk* (av. *yaska-*) azonosságát számba vevén, hogy a rokon nyelvek -sk frequentatív képzője is -z, -sz alakú a magyarban (pl. *hordo-z, üldö-z, ú-sz-ik, ját-sz-ik*) s ugyanígy viszonylanak magy. *köz, közép* és finn *keske*- id., magy. *hús-* és zürj.-votj. *kisk-* id. nem szólván ama gyakori esetekről, melyekben a rokon nyelvek sk hangsoportjának, úgy mint a göcseji *isz*-ben, *sz* felel meg.

188. Magy. *jó* «fluvius» (a következő folyónevekben): *Sajó* (Anonymusnál: *Soyou*, régi oklevelekben: *Soviou* = német néven: *Salzach*, szláv néven: *Slana*; tehát annyi mint: *Sav-jó* «só-folyó») | *Héjő* (folyó neve Borsodban; Anonymusnál: *Heuyou* = szláv néven: *Teplica* «meleg víz»; tehát annyi mint: *Hév-jó* «hő

folyó»); *Hájó* (falu neve a nagyvárad-vidéki hévizek mellett, melyekből a Pecze folyó ered) | *Berettyó* (régii oklevelekben: *Berukyou*, *Berekiou*, *Berkyov* = *Berek-jó* a Kőrös egyik mellékfolyójának neve) | *Két-jó-köze* («pratum quod *Kethyoukyzi* vocatur» 1246-iki oklevélben; v. ö. *Két-adovány-köz* erdőnév Zalában; *Adovány* esztorna neve u. o.; l. *PESTRY FURGYES: Magyarország helynevei: 4. l.*) | *ugró-gyó* «flumen» («esew eswek, *ugrogyok* ywenek: descendit pluvia et venerunt flumina»; l. *ALBERT JÁNOS* cikkkét: Nyör 19: 468.) | *Soma-jó* (a Marosnak mellékfolyója Erdélyben *Csomafalván* alúl; l. *NyK. 6: 352.*) | *Diszna-jó* (falunév Maros-Tordamegyében; v. ö. *Disznó-patak* Aranyosmegyében, *Disznó-pataka* Szolnok-Dobokamegyében) | *Somlyó* (v. ö. *Sum aqua* 1193-iki oklevélben, *Sum-chud* = *Somkút*, *Sum-potoch*, *Sumus-Potokh* Vas megyében) | *Jokud*, *Jochud* (halastó Komárommegyében; *JERNEY* szerint annyi mint: *Jó-kút* «folyó forrása») stb.; l. *Ethnogr. IV: 179—181. ll.*

Vogul: ÉV. jā (plur. *jā-t*, lat. *jā-nē*), *KLv.*, *ALV.*, *PV.*, *TV. jā*, *KV. jō* «fluss»; *Lāsm-jā*, *Ta'it-jā*, *Khōntēn-jō*, *Tānt-jā* folyónevek (l. *Vog. Népk. Gyűjt. IV: 429—440. ll.*).

Osztják: *IO. jeaga* «kleiner fluss, nebenfluss» (*CASTRÉN*) | *ÉO. joran*, *jurān*, *jogan* «kleinerer fluss» (*AHLQ.*); *SO. jaxon*, *joxon*, *JuganO. jajhon*, *VJO. jəxən*, *VachO. joghon* id. (рѣчка; РѢКА).

Zürjén, *permi ju* «fluss» (*WIED.*; *GENETZ OP. 15.*).

Finn joke- (nom. *joki*), észt *jogi* (gen. *jo'e*), lív *jog*, *joug* «fluss, bach». — f. *juokse-*, észt *jökse-*, lív *juokse-* «laufen, rennen, fliessen». — finn *juotta-*, észt *jõt-* «löten, schweissen». — észt *jõm* (gen. *jõma*) «strömung, strom». — észt *jogev* (gen. *-va*) «fliessend, strömend»; *jögenda-*, *jöenda-* «strömen».

Lapp: Lule jokko (plur. *jokō'*) «fluss»; *Pite jokko*, déli *juhko*, *juhka*, *Fm. jokka*, *joja* id. (*HALÁSZ*) | *kolai jokk*, *jökk*, *jokk* «grösserer bach, fluss» (*GENETZ Wb. 41.*). — *Sv. juedde-* «cursu progredi, celeriter moveri, motu pergere».

Cseremisiz jogo-viid «fliessendes wasser, fluss» (текучая вода, рѣка; ТРОУ. 12.).

< Szkr. *yahvā-* (nom. *yahūs*, *yahvās*, *yahvān*) «schnell dahin schiessend, rasch strömend; eilend, rastlos; vogel, als der schnell dahinschiessende», (fem.) *yahvā-* «strom», melynek **yah-* tőjét *GRASSMANN* és *UHLLENBECK* «eilen» alapjelentéssel az őfelném. *jagōn* «jagen, eilen, ereilen» s a szkr. *yakš-*: *prā-yakš-*

«schnell vordringen, hindringen» igékkel társítják (Wb. 1101, 1069; EtWb. 237.) s így *h*-ját, mint *e* hang legtöbb esetben fejlődni is szokott, eredetibb *gh*-ből származtatják (l. WHITNEY: Ind. Gramm. 23.).

L. BUDENZ egyeztetését (MUGSz. 150.), melynek adatai közül itt kimaradt a mordv. *jovksta*- «schieben» (*salmoksos j.* einfädeln», *keme j.* «stiefel anziehen»), mivel a «currere, fluere» alapjelentés benne nem elég világos; továbbá a cserem. *jog*- «fluere», melynek csuvas eredete is gondolható (v. ö. csuv. *jox*-, hangzóközi helyzetben: *jox*- «fliessen» = köztörök *ak*-id.) annál is inkább, minthogy causativuma, a cser. *joktar*- «giessen, ausgiessen, fliessen lassen» (Troj. 13.) biztosan a csuv. *joxtar*- id. — A szkr. **yagh*- «currere, fluere», mely a *yahvā*-, *yahvi*-nomen verbaleban mutatkozik elének (v. ö. *pak-vā* «reif»: *pač*- «reif werden; reifen lassen»; *vākva* «rollend, wogend»: *vak*- «rollen», *ṛkvā* «singend»: *arč*- «singen», *ēva* «eilend, rasch»: *i*- «gehen, eilen») pontosan egyezik a finn-magyar nyelvek hasonértelmű *jēs*- (*jēs*-) töjével; a finn *joke*-, cserem. *jogo*, zürj. *ju* töhangzójának viszonya hozzá képest csak olyan, mint ezekben: finn *onke*- «hamus piscatorius», cserem. *ongo* «türangel», zürj. *vug* «henkel, bügel» = szkr. *āṇka*- «haken» (l. fönt az *āg* cikkben: 1. sz.); v. ö. még finn *ora* «ahle, pfriem» = szkr. *ārā*- id. (u. i. 12. sz.); finn *orpo* «waise» = szkr. *ārbha*- stb. A magashangú *vog. jā*, *jō*, *jā* hangzója az árja **yagh*- ejtés alapján úgy érthető, mint *vog. sāt*, *sāt*, *soāt* a szkr. *saptā* alapján. Az osztják *jojan*, *jojon* mellett még mutatkozik is az eredeti nyiltabb *jajon*, *jajhon* változat (v. ö. *sarni*, *sorni* «gold» = av. *zaranya*; EÖ. *ōrti* «onkel, bruder der mutter» = osszét *arvāde* «bruder»). Végül a magy. *jó* az eredetibbnek foltehető **jav*- (< **jaj*-) előzményből ép úgy fejlődhetett, mint a *jó* («bonus»), *só*, *tó*, *szó*, *hó* a *jav*-, *tav*-, *sav*-, *szav*-, *hav*- (illetőleg: *jav*-, *sav*-, stb.) tövek mellett. Pusztán a finn-magyar téren vizsgálódva nem vesszük észre, hogy a *jēs*- «fluere» mellett a finn *joke*-, cserem. *jogo*, *vog. jā* stb. «fluvius» szónak nom. verbale képzésük lenne; de a szkr. *yahvā*-megérteti ennek elenyésztét (v. ö. szkr. *yahū* «rastlos», tlp. «rasch»). Jól megérthetjük az osztják *jojan* alakot is, mint a szkr. *-van* nomen agentis képzővel alkotott **yahvan* (< **yaghvan*) mását; de nem az osztják nyelvtan alapján, melynek *-an* nom. agentis képzője nincsen.

189. Magy. juh (*ioh* BécsiC., MünchC., Holtai, Beythe, *ihh* KárolyiBibl.; *ih* DebrC., DomC.; Vas-m.; *joh* Székelység, *joho* Moldva) «ovis; schaf»; *jukász*, *ihász* «opilio; schäfer, schafhirt» (NySz., MTsz.); *juhó* «juh» (Brassó-m.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *ās*, KLV. *oš*, ALV. *qš*, KV. *os*, PV. *qš* «schaf»; ÉV. *ās-pun* «wolle» (*pun* «huar»), KV. *khör-os* «wider» || ÉO. *os*, *oš* «schaf», *oš-pōšēz* «lamm» (AHLQ.); IO. *ōš*, SO. *āč* «schaf», *ōš-pun* «wolle» (CASTRÉN).

Zürjén *iš* «schaf», *iš-pi* «lamm» (WIED.) | permi *oš* «schaf» (GENETZ OP. 9.) || Votják *iš*, Kaz. *ěš* «schaf», *iš-pi* «lamm», *iš-taka* «wider», *iš-gon*, Kaz. *ěš-gon*, *žgon*, Uf. *žigon* «wolle» (*gon* «haar»).

Finn *uuhe-* (nomin. *-hi*) «schafmutter»; észt *uhe* id.

< Szkr. *ávi-* (nomin. *ávis*) «schaf, schafmutter», *aviká-* id. (GRASSM. Wb. 129, 130.), *avilā-* «schafmutter» (BÖHR.-ROTH: Skr. Wb. 1 : 501.) = lat. *ovis*, gör. *οἶς*, szláv (ószlov.) *овѣца* (dimin.) «schaf» (*овѣнъ* «wider»), litván *avis*, *avinas*, óporosz *awins*, ófelném. *auwi*, ír *óí* «schaf» stb. (UHLENB. EtWb. 16.).

A finn *uuhi* és szkr. *ávis* egyezése már CONONÁL (Skythen: 56.), a magy. *juh*, vogul-osztják *ās*, *oš* alakok idevonása FRÓNÁL is megtalálható (Árják és Ug. 19.); l. még: Ethnogr. 5: 74. — A szkr. *ávis* hangsúlytalan második hangzójának elisiojával, vagy tiszta *i* hangszíneinek elmosódásával könnyen fejlődhetett az ÉV. *ās*, KV. *os*, EO. *os*, míg a *š*-vel hangzó többi alakok, valamint a zürjén-votják *iš*, *oš* az elenyészett *i* nyomát is mutatják (*š, ž < ś* = szkr. *-is*). A SO. *āč* hangzásra nézve v. ö. ÉV. *ūs* «festung, stadt» = PV., TV. *uš*, ÉO. *vas*, *voš* = középobi *vqš*, *vqč*, FO. *vuač*, SO. *vqč* id. (PÁPAI). A zürjén-votják *iš*, *oš* zöngés ejtését egymás mellé került *vs* (> *vš*) előzmény magyarázhatja; v. ö. a hangzóra nézve: votj. *ib-* «schiessen» = finn *ampu-* id., *kil-* «hören» = magy. *hal-l-* id., *vil-* «esse» = magy. *val-*, vog. *āl-* stb. A finn *uuhe-* (valószínűleg ilyen alak közvetésével: **ouse-*, **uuse-*) szintén érthető a szkr. *ávis* alapján; de mint THOMSEN is véli (Berör. 205.), nem gondolható a litván *avis* átvételéből keletkezett fejleménynek. Végül a mi a magy. *juh*, *joh* alakot illeti, ebben a *h* eredetibb sibilansból úgy keletkezhett, mint az *éh*, és *düh* szavakban (l. e. ezikkeket fentebb); a mi pedig az előrészt illeti, ez jóformán *iuh*, *ioh* helyett való (a mint e szót még ujabbkori nyomtatványok is jelzik), vagyis benne az árja *a* szókezdő előbb oly változáson ment át, mint az *ipar*, *iránt*, *iramodik*, *csiga* szavakban (l. e. ezikkeket fentebb): *juh*, *joh* < **ivuh*, **ivuh* = szkr. *ávis*. Ugyanígy lett *tyúk* ebből: **tjúk*, **tiuk* = török *taruk*, *tavuk*, csuvas *těž*, tat. *tawěk* «henne». A hét-falusi csángó *juhó* magyar diminutív képzés, mint az árja eredetű *űsző* szón.

Nem azonosítható az itt tárgyalt szavakkal a mordM. *uča* «schaf»; mert különösen véghangzóját a szkr. *ávis* meg nem vilá-

gíthatja. Bár nagyon hasonlít hozzá az orosz *овца* «schaf», ezzel sem vélhető egynek, mert ily új keletű átvétel esetében még szorosabb egyezés volna elvárható (v. ö. mordv. *tica* «vogel» = or. птица; nem: *tiča*). PAASONEN (Kiehellisiä: 38.) a finn *uttu*, *utu* «schafmutter» szóval rokonítja, a midőn az utóbbi szót szokásos finn hangváltozással **uutsu* helyett valónak vehetjük (l. SETÄLÄ: Äännehist. I: 172.) s mindkét szóban a szkr. *avi-* tönek valamely árja diminutívumát sejtethjük (v. ö. szkr. *aviká*, *avilā* «schafmutter» s a perzsa *-ča* kicsinyítő képzőt).

190. Magy. *kacsint-*, *kacsont-* «limis specto, limis oculis intueor; amatorios oculos defigo; schielen, scheid anblicken; verliebte augen machen»; *kacsingat-* (*kacsontat-* Balatonvidék) id. (frequ.; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *käsel-* «erblicken, wahrnehmen, bemerken» (*käselawem* «man erblickt mich»); KLV. *koşel-*, KV. *käsel-* id. *käseloql-* (frequ.); *käselayt-* «hin u. her schauen».

Osztyák: ÉO. *kaşalał-*, *kaşlał-*, *kaisalał-*, *kaiselał-* «sehen» (*χūs lōlēmtem kaşalamna li ūmētset* «megpillantván a csillag megállását, ők örülének»; Máté Ev. 2, 10; АНЛУ. Остj. Texte 41.).

< Osszét: dig. *k'as-*, tag. *k'äs-* «anschauen, betrachten; sich beziehen (spectare); scheinen (von sonne u. mond)»; *k'äs!* «siehe!», *k'äsi'* «er blickt», *bá-k'ast'ī* «beschien» = av. *kas-* «ansehen, erblicken» (*ā-kasat* «er erblickte»); pahl. *ākās*, pāzend *āgāh*, ujper. *āgāh* «kundig»; innen örmény: *akah* «kundig»; v. ö. ujper. *ni-gāh* «anblick, aufmerksamkeit», balūči *nikāh* «aufmerksamkeit», pahl. *nikūs* «look, observation, care»; HÜBSCHM. EO. 44; Arm. Gramm. I: 94; HORN 10.) || Szkr. *kāç-* (præs. 3. *kāçate*) «sichtbar sein, erscheinen, überblicken» (HORN u. o.); *abhi-kāç-* «beschauen». *āva-kāç-* «erblicken», *prā-kāç-* «übersehen», *vī-kāç-* «strahlen; erschauen, wahrnehmen» (GRASSM. Wb. 324.).

Hogy a magy. *kacsint-*, vog. *käsel-*, noha mélyhangúak, szókezdő *k* (s nem *ç*, *h*) mássalhangzóval jelentkeznék, annak oka idegen, jelesen árja eredetükben keresendő. Vannak ugyan *h*-val kezdődő szavaink is, melyekben e hang árja *k*-nak megfelelője (l. fentebb a *káz* és *holló* cikkekét); de ezeket régibb érintkezés jövevényeinek tarthatjuk, melyeknek átvétele megelőzte a *k > ç* (*h*) hangfejlődés megszüntének korát. Hogy a magyarban *cs* is megfelelő lehet árja *s*-nek, annak egyéb példái a *becs* és *karsú* sza-

vak (l. u. i. 27. és 195. sz.); *kacsint-* e szerint momentán képzés és sajátos «liebäugeln» jelentésfejléménye tulajdonkép ezen alapszik (az e nélkül való **kacs-* alapszó t. i. «blicken» értelműnek veendő). Az osztják *kašalaš-* alaknak *kaislaš-* változatában az *i* elemnek nines etimologikus értéke; hanem olyan mint a zürjén *kwait* «sechs» = votj. *kwat* (magy. *hat*, vog. *ẏat*), vagy koid = permi *kođ* «ähnlichkeit» = votj. *kuđ* «gleich, so wie»; vagyis az erősebben ejtett *š* = *sj* metathesise: *js* (v. ö. ÉO. *aijim* «leim» = IO. *ajem*, SO. *ejem*, *eijem*, vog. *elēm*, magy. *enyv* = tat. *jilem* id.; ÉO. *šoit* «rute, zweig» = zürj. *šaš*, *šač*, *šaž* és *šait* «rute, gerte, zweig», votj. *šaša*, *šučo* id. = esuvas *šaldā*, *šaldē* «rute, stange, pfahl»; IO. *oida* és *oda* «sauer» = tatár *aču* id.; IO. *ẏaint* «korb aus birkenrinde» = vog. *ẏünt*, finn *kontti* «nyírhéj-tarisznya»). — Valószínűleg ide tartozik a finn *katso-*, dial. *kahto-*, *katto-*, *kasso-*, vepsz. észt *kaco-*, *kacu-* «betrachten, anschauen» ige is, mely azonban úgy látszik végzetében többet tartalmaz, mint a vog. *kāšēl-* s talán e helyett való: **kah-tso* (illetőleg: **kah-θθo-*); l. SETÄLÄ: Äännehist. 178, 179. és BUDENZ: Összeh. Alakt. 113, 114. E szónak magashangú párja: lapp-Lule *keähčča-*, *kiehčči-* «sehen, schauen; achten, acht geben auf etw.» (*keähččie*, *kiehččie* «aufseher, hüter, hirt»), Pite *kähčča-*, *kähčče-* «schauen, betrachten; acht geben»; *kēhččat-* «betrachten, nachsehen», *kēhččast-* «blicken, einen blick werfen»; déli *keähč'* «siehe!», *kihččete-*, *keähčid-* «ansehen, betrachten, nach etw. sehen»; Fm. *gäčča-*, *gäčča-* id. (HALÁSZ) | kildini *kiehčči-*, notozeroi *kihčče-*, akkalai *kiehčče-* «blicken, betrachten» (GENETZ Wb. 18.), melyeknél a magashangúság az árja *a* hangzó alapján érthető, mint sok más esetben (v. ö. tagauri *k'äs-*). A szkr. *kāç-* jelentésével s a finn *katso-*, lapp *keähčča-* végképzője nélkül sorakozik ezekhez: Pite *kēssat-* «sich zeigen, sich weisen, erscheinen» (HALÁSZ). Vegyük számba, hogy a lappban mutatkozó «acht geben, hüten»-fél, jelentés is megvan az összetban: *ẏägär-gäs* «wächter des hauses» e *rod-gäs* «kälberhirt», *qóm-gäs* «hirt» (*qom* «heerde»; HÜBSCHM. EO. 44.).

191. Magy. *kada* (Tiszavidék) «folyó fenekén levő vízvájta gödör, a melyben a halak télen át tanyáznak» (MTsz.).

Zürj. *kađ* «morastiges ufer, sumpf (am wasser), tundra» (WIND.).

Votj. *kud*, *kud-inti* «sumpfiger ort»; *kudeš* «sumpfig».

< Av. *kata-* «graben; bezeichnung einer grube, in welcher die leichname unter gewissen verhältnissen provisorisch untergebracht werden müssen» (GEIGER Hb. 217, 81.) | pahl. *kata-k* «grabstätte» (a *kan-* «graben» igéből; HORN 188.) || Szkr. *khātā-*

(nomin. *khātās*) «grube; brunnen» (a *khan-* «graben, ausgraben» participiuma; GRASSM. Wb. 372.).

Ugyanezen árja szó alapja a magy. *káz*-nak s rokon nyelvi társainak is (l. fönt 155. sz.), melyekhez képest, tekintve ezeknek nagy elterjedését a finn-magyar nyelvekben s a magy. *kada* alaknak még föntartott árja véghangzóját, az utóbbit permi másaival egyetemben aránylag újabbkori átvételnek tarthatjuk. Alakjukban a magy. *kada*, permi *kad*, *kud* ugyanazon összetétele $t > d$ hangváltozást mutatja, melyet a *káz* rokonságában is észlelünk; a votj. $u =$ zürj. a megfelelésre nézve pedig l. WICHMANN: «Vokalismus im Wotjakischen» (74. l.). — Az eredeti «grube jelentés alapján ugyancsak az itt említett árja szó átvételeinek tekinthetők a kaukázusi nyelvekben: chürkilin *k'ada* «thal» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 153.) || szvanét *kved* «brunnen», and *kudi-inči* id. (and *inči* «quelle»; l. ERCKERT: Kaukas. Spr. 49.), továbbá a törökségben és egyéb keleti altaji nyelvekben: csagat. *kudu-k*, altaji *kuduk*, kojbal-karagasz *kutuk* «brunnen» | volgai tatár *kojé* id. (innen: $>$ votj. *kij* «brunnen»), *kuja* (e h. **kuda*) «loch im eise, wuhne, grube» (BUDAGOV II, 106.), ozm. *kuju* «brunnen» || mongol *kuduk* id. (SCHMIDT 174.); burjét *χodek*, *χodok*, *χudek*, *kudek* | tunguz *kuduk* id. Tudvalevőleg ezen altaji szó a törökség révén átkerült a magyarba is: *kút* «brunnen» (régebben: «fons *Hydeg-kut*, gyznou-kwth»), teljesebb alakjában: *kutú*, *kotú*, *kutu* «tócsa, pocsolya, kátyú, sárral telt gödör; halas tavakban levő gödör» (MTsz.). V. ö. a török $u, o =$ árja a hang-megfelelésre nézve: oszm. *buzay* «kalb, lamm, junges von rotwild», csagat. *bozyu*, volgai *bézu* etc. «kalb» = av. *pasu-*, szkr. *paçū-* «kleinvieh» (l. NyK. 24: 406.).

192. *Magy. *kan* «mas, masculus; männchen» (*kan eb, disznó, veréb; falu kanja*); *kani*, *kanyi* (Palóczság, Arad-m., Szeged) «nagyon érzéki ember, latorkodó; férfi, legény; férfias természetű nő; kan, kandisznó, kammalacz» (*kani kutya* Abauj-m.); *kanoz-* «meghág» (*a póka kanozza a nőtényt* Balaton-mellék; NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: szvanét *ghan* «ochs». — arcsin *kan* «ziegenbock», kürin *gun*, agul *kun*, *gun*, tabasszarán *khun* id. — agul *suwan-kun*, tabasszarán *sivun-kun* «steinbock» (*suw, siv* «berg»). — kürin *čurun-kun* «rehbock» (kaitach *šur* «berg»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 109, 158, 117, 134; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 134.).

A «mas, masculus» kifejezésére gyakran szolgál a nyelvekben a «kutya» nevezete, így: kabardin *χūo*, *χu* «männchen» (chinnalug

khi-pläsi «hengst»: *piši* «pferd»; *kürin ghi-ajghur* «hengst»: tatár *ajır* id.): *chürkilin* *χuoi*, and *χoj*, *avar* *huj*, *hoj*, *hoö*, *χe*, *karata* *χvaj*, *dido* *kuaj*, *varkun* *χoö*, *tabasszarán* *χoj*, *χu*, *agul* *χui*, *χoi* «männlicher hund» = *ÉV.* *χuj* «männchen bei kralligen tieren»; *ÉO.* *χui*, *χoi*, *χo* «mann, männchen», *IO.* *χui*, *SO.* *kui*, *ku* «mann, männchen; mensch» (*Анлқ., Castrén*), *VJ.* *kuj* «männchen» (*kuj emp* «männlicher hund», *kuj tut-kuruz* «hahn»; *PÁPAI*), *KO.* *khu* «mann, ehedatte», közepbi *kə* id. (u. o.) = kola-lap *kujj*, *kijj* «ehedatte» (*GENETZ Wb. 14.*) | finn *koira* «canis», különösen «canis mas»: *koirakse-* (nomin. *koiras*) «mas, masculus» (*koiras-susi* «himfarkas», *koiras-teiri* «him-nyírfajd») = zürj. *kír* (*kír-pon* «männlicher hund», *kír kan* «kater») = dzsek *χoar*, buduch *χor* «hund» (*EROK. 86.*). Ezen alapon az idézett magyar és kaukázusi szavakkal összefüggőknek látszanak alaprészeikben: volgai tatár *kan-čək*, *kan-ča*, csagataj *kančig*, kirgiz *kanšik*, ozmanli *kandik* «hündin», kirgiz *kandél* «hündchen» (*BUDAGOV II: 27, 28.*) = ud *kandžugh*, czachur *kkjandžij* «hündin», mint törökből való átvételek (*EROK. 86.*). Hasonló «eb» nevek a rokon nyelvek terén: zürjén *kön*, votj. *kion* «wolf», zürj. *kön* «polarfuchs, eisfuchs»; *canis lagopus*; *IO.* *kān*, *SO.* *kōn*, *kōn* «steinfuchs»; *canis lagopus* (*CASTRÉN*); *köcni* id. (нецѣнъ; *PÁPAI*), melyekhez v. ö. még: zürj. *kan* «katze» *kír-kan* «kater», *mu-kan* «maulwurf»: *mu* «erde»; *WIED.*). Bizonnyára összefüggnek ez ebnevek az indogermán nyelvek egészen hasonló szavaival is, minők: gör. *κῶν*, lat. *canis*, gót *hundas*, szkr. *qván-*, *gūn-* (nom. *qvā*, gen. *gūnas*) «hund, hündin», av. *sūni-* (gen. *sūnō*, dat. *sūnē*; nomin. *spā*, acc. *spānem*, plur. nom. *spā-nača*), örmény *šun* id. (e fölvétel már *STACKELBERGNÉL*: Irano-finsk. Leks. Otn. 13; *NyK. 25: 384.*). Megjegyzendő, hogy az indogermán nyelvek idézett szavai sem éppen szorososan a «*canis domesticus*» fajt jelölik; v. ö. *JUSTI* szótárában (303.): *spā* «hund, hundartiges tier (auch der biber, fuchs, wiesel, igel werden zum hundegeschlecht gerechnet)». Az árja szókezdő változással jelentkezik a kaukázusi nyelvek terén a láz *tcuna* «hündin», melynek a fentebbi példakéhez hasonló alkalmazásai: *tcuna-czeni* «weibliches pferd, stute» (*czeni* «pferd»), *tcuna-tčxuri* «kuh» (mingrél *čzu*, ud *čur* «kuh»).

193. Magy. *kanál*, *kalán* (*kalány* Dunántúl, *kanyál* Tolna-m. *kand* Gömör-m.) «cochleare; lebes; löffel; tiegel»; főz *kanál* «tudicula: kochlöffel»; *vas-kanál* «spatha ferrea»; *kandlosz*, *kalánöz* «lingula haurio; mit dem löffel od. einer schaumkelle abschöpfen» (*NySz., MTsz.*).

Vogul: *ÉV.* *χün-*, *LV.*, *PV.*, *KV.* *khün-*, *TV.* *khön-* «schöpfen; speise (vom kessel od. teller) herausnehmen»; *ÉV.* *χünit-*, *LV.*

khūnit- id. (mom.). — ÉV. *χüntép*, KLV. *khuntép*, TV. *khöntép* «schaufel, spaten» (*kēr-χüntép* «eiserer spaten»).

Zürjén *gumal*-, *gumlal*- «schöpfen», *gumolt*- «schöpfen, abschöpfen; eintauchen»; *gumoltči*- «einsinken, untertauchen»; *gumoltan* «schöpfkelle, schöpfgefäß» (WIED.) | *permi gumal*- «schöpfen», *gumošt*- id. (mom.; GENETZ OP. 14.) || votják *gumilt*- «schöpfen».

< Av., óperzsa, pahl. *kan*-, ujper. *kan*-, *ken*- «graben» || szkr. *khan*- (præs. 3. *khánati*) «graben, ausgraben»; *khanitra*- «werkzeug zum graben, spaten» (HORN 194; GRASSM. Wb. 372; UHLENB. EtWb. 74.).

A «fodere» és «haurire» (azaz; «vízből kiszedni, kiásni») jelentések rokonságára világos példa: déli lapp *koqjēvut* (inf.), *koivat* (HALÁSZ), kolai *koajva*-, *koajve*- (GENETZ Wb.) «schöpfen» = Lule *koqjēvuot* «graben; den schnee wegschaufeln», Pite *koivūt* «graben, schaufeln» és «schöpfen», finn *kaiva*- «graben, stochern». Hogy a vog. *χün*- «schöpfen» igének is «graben» az eredeti értelme, világosan kitetszik még a *χüntép*, *khöntép* «úsó lapát» (= **χümentép*) igenévi szerkezetből, úgy hogy e szerint a *fed-él*, *fon-ál* képzésével jelentkező magy. *kan-ál*-nak alaprészt is bizvást egyeztethetjük az árja *khan*-, *kan*- «graben» tövél, melyből a vog. *χüntép*-hez hasonlóan: szkr. *khanitra*- «schaufel, spaten». Sajátos kifejezés a «haurire» fogalomra a finn-magyar nyelvek egész vonalán: magy. *mer*-, vogul *āmért*-, osztj. *amér*-, *emerd*-, votj. *omírt*-, mordv. *amella*-, finn *ammelta*- stb. (I. BUDENZ: MUGSz. 615.).

194. Magy. kar «brachium, cubitus, lacertus; arm»; *kar-kézön* (Szeged) «karöltve», *kar-tő*: *kartön fogta* (Udvarhely-m.) «karon fogta»; *karos* «brachia habens, brachialis; arme habend» (NySz., MTsz.).

Zürjén *kar*: *ki-kar* «handwurzel». — *gírža*, *gírza* «ellenbogen, elle» (WIED.) | *permi górižá* «ellenbogen» (GENETZ OP. 14.); v. ö. az utórészre nézve: *permi už*, zürj. *vož*, votj. *až* «vorderes, vorderraum» (zürj. *jur-vož* «stirn», *peł-pom-vož* «oberarm») és finn *kyynär-pää* «cubitus, apex cubiti» (*pää* «kopf; ende»), észt *künar-nukk* («nukk» «vorstehendes ende»), votj. *gér-puñ* id. (*puñ* «ende, spitze»). — sziszolai *gír-viltči*- «sich auf die ellenbogen stützen» (WIED.).

Votják *kur*: *ki-kur* «handfläche (ладонь)», *ki-kür-péd* (Kaz.).

«handwurzel». — *gir-pum*, Kaz. *gër-puñ* «ellenbogen; elle», *gír-punñi-* (Sar.) «sich mit dem ellbogen auflehnen».

Lapp: Lule *kardñel*, Pite *karëgñël*, *karëñël*, déli *kardñel*, Fm *garnjel*, *gardnjela* «ellbogen» (HALÁSZ) | kolai *kaçñel*, notozeroi *koçñel* «ellenbogen; unterarm; ellenmaass vom ellenbogen bis zu den fingerspitzen» (GENTZ Wb. 28.). A végzetre nézve l. BUDENZ: MUGSz. (5.), hol a vog. *ñol* «nase; spitze» szóval van egybevetve.

< Szkr. *kará-* (nomin. -ás) «die hand (als die tätige)», tdk. «machend, wirkend, tätig» a *kr-* (*kar-*) «tun, machen» névszói származéka (GRASSM. Wb. 314.).

Egybevetették a szkr. *kará-* «hand» szóval a magy. *kar*-t már KÖRÖSI CSOMA, CASSEL (Magy. Altert. 91.), MÁTYÁS FLÓRIÁN (Nyhas. 22.) és ANDERSON (Stud. 191.). Noha testrészt jelentő szó, nem ütközünk meg idegen eredetén, ha tekintetbe vesszük, hogy több más finn-magyar testrész-nevezettel egyetemben biztosan árja eredetű a votj. *pád* «fuss» (= szkr. *pád-*, *pād-* «fuss» a *pad-* «gehen, schreiten» igéből szó is, valamint kaukázusi eredetű a zürj. *kok* «fuss, bein» és votj. *kuk* «lábszár; bein» (csecsencz *khog*, *qog* «fuss» és osztj. *kur* «fuss» = agul, tabasszarán *kark* «tierfuss; pfote»); l. még alább a *kib* és *mell* czikkeket. Az sem különös, hogy az árja «hand» szó a magyarban az «arm» jelentésnek hordozója, hiszen közönséges eljárás a nyelvekben az egészet jelentő «kéz» szavának alkalmazása annak egy részére, a «kar»-ra (v. ö. pl. zürj. *ki* «hand» és «arm»; KV. *koät-päs* «könyök», PV. *koät-sar* «alsó kézszár»). Külömben nem szorosan a «kar»-ra vonatkoznak a zürj. *ki-kar* «handwurzel» és votj. *ki-kur* «handfläche», melyek alakilag a szkr. *kará*-hoz úgy viszonylanak, mint zürj. *dar* és votj. *duri* «kocklóffel» a szkr. *dárv-* «löffel», zürj. *tašti* és votj. *tušti* «napf, schüssel, schale» az av. *tasta-* «schale» szókhoz. Ezekhez képest a *gir* hangzati eltérése valószínűleg szókezdő helyzetéből ered, a mely esetben az eredeti *k* többször változik a permi nyelvekben *g*-vé (pl. zürj. *gumal-*, votj. *gumilt-* «schöpfen»: v. ö. magy. *kan-ál*, zürj. *gos* «fett, talg»: v. ö. magy. *háj*; votj. *gur* «gesang»: v. ö. szkr. *kārā-* id.), az *a*, *u*-val váltakozó *i* hangzó pedig olyan lehet, mint ebben: votj. *pád* «fuss» és *pud-o* «füssig» = szkr. *pád* «fuss» (v. ö. votj. *kil-* «bleiben»: finn *kato-u-*, mord. *kadi-*, magy. *hagy-*, EO. *çaj-*). — Mint sok más esetben, az árából való közös ősrégi átvétel tényével magyarázhatók a törökségben mutatkozó egyezések, minők: csagat. *kari* «ellbogen; elle» (BUDAGOV II: 13.), «arm» (Abuška); jakut *çari* «die gegend oberhalb des handgelenkes» (BÖHLINGK: Jakut. Wb. 81.), melynek valószínűleg továbbképzése a köztörök *kariš*, jakut *çariš* «spanne des daumens u. des mittelfingers» (u. o. 82.). V. ö.

még ezekhez: avar *kojr* «hand» (USLAR: Avarsk. jaz. 113.), úgy mint avar *kojn* «speise» = karata *ghani*, and *ghan* «brod» (l. alább a *kenyér* ezikket: 203. sz.).

195. Magy. *karcsú* 1. «gracilis; schlank, lang, geschmeidig, geschlang» (pl. *karcsú szűnyog*; *karcsuak*, *avagy ösztövérec* Comen.); 2. «exiguus; karg, kärglich» (pl. *karcsu böjti étel*; NySz.); *karcsú eszű* «együgyű, buta; einfältig»; *karcsi* (Háromszék) «schlank»; *karcsúd-ik* (Székelység) «schlank werden» (MTsz.), *karcsúd-ik* id. (NySz.).

Vogul: ÉV. *χarēs*: *χ. tüjt* «dünner schnee (тонкой свѣтъ)», *χarēs takwēs* «vékony havú ősz».

Lapp: Lule *karččie*, *kahrččies*, Pite *karččē*, *karhččs*, Fm. *garžže*, *garžes* «eng, schmal» (HALÁSZ).

< Av. *karš-* «schlank, mager sein»; *keršsa* «mager, schlank, lang» (JUSTI Hb. 80, 84; GEIGER Hb. 218, 221.) || szk. *křčá-* (nomin. *křčás*) «abgemagert, hager, kränklich; schlank, dünne; schwächlich, unbedeutend; dürrftig»; *křč-* (praes. 3. *křčyati*) «abmagern, mager werden» (BR. Skr. Wb. 2: 409, 142.). — V. ö. kaukázusi: chürkilin *g'wārč*, *-ča*, *-čil* «dünn» (*g'wārča g'wi* «dünner faden», *g'wārča wai* «schmale taille», *g'w. vik'ak'* «knappe mittel zum leben»; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 160.).

BUDENZ (MUGSZ.) a magyar és lapp adatokhoz vonja a mordM. *kerža*, *kirža* «wenig» szót is, melynek azonban *ž*-je nem látszik a tőhöz tartozónak (v. ö. mordM. *kir-* «wenig werden», *kérft-* «wenig machen»), a mint ezt a magy. *karcsú* és lapp *karččie* szókban a *č*-re nézve az árja egyezések mutatják. Ezen *č* árja *s*, *ç* helyett való, úgy mint a *becs* és *kacsint-* szavakban (27. és 190. sz.). A *karcsú* végzete fölös melléknévi képzés, úgy mint a *savanyú* és *könnyű* szavakban, melyeknek már alapja is melléknév (v. ö. mordv. *šapama*, *čapamo* «sauer»; KV. *kěinā*, TV. *kuŋgä*, ÉO. *kēna* «leicht»). Ugyanily szerkezet a székely *karcs-i*.

196. (I.) Magy. *kard* «gladius, machæra, ensis; schwert» (NySz.), *card* «dolabrum» (bárd; Schlägli Szójegyz.); *fringia-kard*, *misziri-kard*; *kardol-* «digladior; die waffe führen»; *kardos* «gladiator; fechter» (NySz.).

Cseremisiz *kerdo* «säbel, schwert, dolch (сабля, мечъ, кин-

жартъ; Troj. 18.), *kerde, kerde, kerda, kerdo* id. (NyK. 29: 201.).

(II.) Osztják: ÉO. *karta, karti* «eisen» (AHLQ.).

Votják *kort* «eisen» (*tođi kort* «blech», tkp. «weisses eisen»; *tuj kort* «messing», tkp. «messing-eisen»; *širmät-kort* «gebiss»; *pūd-kort* «fessel, fusseisen»); *kortnal-* «aufzäumen (das pferd)», *kortnät* «zaum, gebiss».

Zürjén *kört* «metall, bes. eisen; eisernes werkzeug, fessel, kette» (*kört-vom* «zaum, gebiss», tdk. «eisen-mund») | *permi kört* «eisen» (WIED., GENETZ OP.).

Cseremisiz *kürtüö*, cserM. *kirtüe* «eisen» (*ošo-k.* «blech»; *ošo* «weiss»; Troj., *kirtüi* (NyK. 29: 226.); *kirtüil-* «catenis vincere; mit ketten fesseln» (NyK. 4: 366.) *kürtüel-* (NyK. u. o.)

(III.) Vogul: ÉV. *kër* «eisen» (*ñemés kër* «blech», tkp. «deutsches eisen»), KV., PV. *kër*, TV. *kër* «eisen» (*ñimés kër* «blech»).

< (I. II.) Osszét *k'ard* «messer, schwert» (*k'ärd-* «schneiden, zerschneiden, mähen») = ujper. *kärd*, pahl. *kärt*, av. *karēta-* «messer» (*karēd-* «schneiden») || szkr. *kart-* (præs. 3. *kṛtāti*, később: *kārtati*) «schneiden, zerschneiden, spalten», *kṛtī* «dolch, schlachtmesser» (HÜBSCHM. EO. 43; HORN 185; GRASSM. Wb. 346, 347.).

(III.) Kurd *kîr*, *kîrd*, *kêr*, kurmandzsî *khêr* (JUSTI Hb. 79; HORN 185.) | szangliči *kip* «messer» (TOMASCH. Pam. 801.). — Kaukázusi: *dido ger* «eisen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 57.). V. ö. kabardin *ghuś*, *ghuĉ*, šapszug *ghuĉe*, abadzech *ghuĉe* «eisen»*) (u. o.) és balūĉi *kārĉ*, *kārĉa* «messer», mely utóbbit GEIGER (Etym. des Balūĉi: 132.) diminutivumnak magyaráz a perzsa alakhoz képest.

Száltében el vannak terjedve a magy. *kard* másai a szláv-ságban is, így: ószlov. *korȁda* «gladius», szerb *korda*, *čorda*,

*) A hangváltozás itt olyan, mint ezekben: kabardin *quś*, abadzech *kuśe*, šapszug *kuśe* «birne» = arcsin *γert*, lák *γkort* id. = osszét-tag. *k'ärdö*, dig. *k'ärttu* id. stb. (I. alább a *körtvély* ezikeket) | kabardin *quaśe*, šapszug *kuadś*, abadzech *kaaśe* «dorf» = zürj. *gort*, votj. *gurt* «dorf» és «haus, wohnplatz; unterirdische wohnung» = av. *gereða-* «höhle» (ERCK. 47, 54.).

djorda, orosz *korda* «*dolch*», lengyel, cseh, kis-orosz *kord*, ujszló-vén *korda* «*framea*», *kordec* «*sica*»; hasonlókép a környező nyelvekben: litván *kardas*, makedon-oláh *koardē*, albán *kordē* «gerader säbel», bosnyák-török *kurdē* id. (MIKLOSICH: Türk. El. 106; Fremdw. 100; EtWb. 132.). Hogy a magy. *kard* a perzsából származik, már BERECZSÁSZI állította (Ähnl. d. Hung. Spr. 99.), szintígy BESZE JÁNOS («perzsa *kard*, összet *kurd*»: Voyage 83.). MÁTYÁS FL. is említi ez egyezést: «*kard* = ujp. *kard*, kés, vágóeszköz» megjegyezvén egyszersmind, hogy «Kézainál a meghívott, de a kitűzött helyre helyes ok nélkül meg nem jelenő magyar karddal (*cultro*: mint a perzsa használat) vágatott ketté» (Nyhas. 12.). JUSTI szintén megjegyzi: «aus den erasischen sprachen stammt das slav. *korda*, ungar. *kard*, altnord. *kordi* etc. (Hb. 80.). THOMSEN utal. először a zürj. *kört* és társai kapcsolatára a zend *karēta*-«messer» szóval» (Einf. 165. s ujabban: Beröring. 218.); minde mellett AHLQUIST (KultW. 70.) bizonytalannak véli származásukat.*) DONNER ezekkel szemben törzsökös nyelvkincsnek tartja a keleti rokon nyelvek idézett «*vas*»-nevezeteit («eine weiterbildung aus der wurzel *kar-* «hart sein»; vgl. auch estn. *karadus* «härte, rauheit» u. syrj. *kur-id* «bitter»; VglWb. 41.) s hozzájuk csatolja a finn *karta* (gen. *karran*) «eisenblech», észt *kard* (gen. *karra*) «blech, tresse», lív *kārda* «blech» szót is, noha ez utóbbiakra nézve már AHLQUIST figyelmeztetett a lett *skārde*, *skārda*, *skarda*, *skārds* (= litv. *skardas*, *skarda*) «blech, weissblech» átvételének tényére (KultW. 70; jegyz.), mely felfogás helyességét ujabban THOMSEN is megerősíti (Beröring. 218.). ANDERSON (Stud. 344—7.) szintén egybetartozónak magyarázza a zürj. *kört* és f. *karta* szavakat s hozzávonva csoportjukhoz a merőben külön való mord. *kšni* «*vas*», lapp *girddo*, *gierddo*, *gärdö* «cingulum ferreum, vel ligneum, quo vasa constringuntur», zürj. *körtöd*, *körtös* «band, fessel» szavakat**) is, mindezeket egyrészt a finn *kara* «metallrost», *karna*

*) «Der ursprung u. die verwandtschaftsverhältnisse dieses namens (zv. *kört*, *kort*, vog. *kēr* etc.) können jetzt nicht genau bestimmt werden, da die genauere kenntniss der meisten ostfinnischen sprachen noch so gering ist. Aber mag derselbe nun genuin sein, oder nicht, soviel ist klar, dass er erst entstanden ist nach der trennung der westlichen Finnen von den östlichen stammverwandten, denn in den westfinnischen sprachen wird dieses wort nicht angetroffen».

**) A mordv. *kšni*, *kšňü*, *kšne*, mordE. *kšine* «eisen» (PAASONEN: Mordw. Lautl. 53.) iráni eredetére nézve v. ö. vakhī *išn*, pahl. *āsin*, ujp. *āhan*, semnānī *ōsūn*, kurd *āsin*, balūč *āsin* «eisen» (HORN 14.), melyek HÜBSCHMANN szerint óperzsa **āsaina*- előzményre vallanak. Ebből a mordv. *kšine* (> *kšne*) a kezdő hangzó enyészte-

«erstarrender schmutz an der fläche eines gegenstandes», *karsi* «hartgewordener russ» etc., másrészt ősrökonsági alapon az indogermán **skar-*, **skuar-* gyök származékaival (pl. ószlov. *skvara* «nidor, sordos», ónord *skarn* «mist») veti egybe, illetőleg családot-sítja. Ujabbán foglalkoznak e szócsoport eredetével és műveltség-történeti jelentőségével: TOMASCHKE (Ausland, 1883, 705. l.; Zschr. f. ö. Gymn. 537.), SCHRADER (Sprachvgl. u. Urgesch. 304.), STACKELBERG: Irano-fin. Otn. 7.). L. még: Ethn. 5 : 7, 178. és NyK. 25 : 383.

Bár a NySz. a magy. *kard* előfordulását az írott nyelvemlékekből nem igazolja, a SZAMOTA szerint 1400—1410. közt íródott Schlägli Szójegyzék adata után alig kételkedhetünk nagy régiségében. Figyelemre méltó itt a mai értelemről eltérő «dolabrum» (recte: *dolobrum* = *bárd*) fordítás, mely az iráni alakok «kés, vágókés» jelentéséhez némileg közelebb áll. Tekintve a déli szláv alakok -a végzetét (ószlov. *korŭda*, szerb *korda*) nem igen gondolhatjuk a magy. *kard* alaknak innen való közvetetlen átvételét (mint MIKLOSICH hiszi: Slav. El. 337. sz.), minthogy egyébként kéttagú szókból az ilyen -a végzetek meg szoktak maradni (pl. *csorda*, *szolga*, *szerŭda*, *rozŭda*, *bolŭka*, *donga*, *gárgya* stb.); ha pedig az éjszaki szláv nyelvekből (lengy., cseh *kord*) vettük volna át a szót, ez aránylag későbbi időben történvén, mindenesetre még az eredetibb *o* hangzónak is nyomát kellene találnunk a régiségben, vagy tájszólásokban (v. ö. NyK. 17 : 96.). Inkább hihetjük, hogy a magyar és szláv alakok igen régi időben külön-külön jöttek át az iráni nyelvekből, a mint több más régi hadi műszónk (pl. *vár*, *vért*, *tör*) is innen eredt (l. Ethn. 5 : 16. és VÁMBÁRY: Magy. Ered. 319, 321.). — Az iráni megfelelők szorosabb «*kard*»-féle jelentése mutatkozik a cserem. *kerdo* szóban is, melyhez képest a cserem. *kürtŭŭ* «*eisen*» mindenesetre külön, talán permi közvetéssel (v. ö. zürj. *kört*), esetleg régiebb időben szerzett átvétel. Igen jól érthetjük a zürj. *kört*, votj. *kort*, osztj. *karta*, vog. *kër* «*vas*» jelentését abból, hogy kés-, *kard*-féle fémeszközök voltak bizonyára az első tárgyak, melyekkel az iráni kereskedelem révén a jelzett éjszaki népek a

vel s a *š*-nek *kš*-vé való erősítésével fejlődött (l. az utóbbiakra nézve: PAASONEN: Mordw. Lautl. 53—55, 103. és Ethnogr. V:10.). — A lapp *gier'do*, *gir'dō* «*fassreifen*» szót QUIGSTAD az ónorvég *gjort* átvételének bizonyítja (Nord. Lehn. 169.): — A zürj. *körtas*, *körtöl* WIEDEMANN szótára szerint: «*band*, *binde*, *strick* z. *anbinden*» a *kört*, *körtal*- (= votj. *kert*-) «*binden*, *anbinden*, *zubinden*» származéka. Hogy ez utóbbi szó, mint BUDENZ véli (MUGSz. 48.), a *kort*, *kört* «*vas*» szónak «lappangó képzésű származéka» volna s tulajdonképpen ezt jelentené: «*vasalni*, *vasra verni*, *láncolni*» s csak ezután általában kötözni: *kellő* alap nélkül való fölvétel.

vással megismerkedtek (l. fent az *ék* cikket: 85. sz. és SOHRADER: Sprachvgl. u. Urgesch. 304.). Kétségtelenül idegen szók a «vas»-ra a mord. *kšni* és a finn *rauta*, lapp *ruovdde*, *route* (= ónord *rauti* «ferrum ochraceum») is. — Alaki tekintetben a magy. *kard* az ujjperzsa *kārd*, illetőleg összet. *k'ard* mása, minél megjegyzendő, hogy a hangzó hosszúsága az ujjperzsában ujabbkori fejlemény. Az osztj. *karta* ezzel szemben a zd. *karvta*-val mutat szorosabb egyezést. A cserem. *kürtű* és zürj. *kört* alakoknak az iráni *a* hangzó alapján könnyen érthető magashangúsága mellett nem vehetjük bizonyosnak a votj. *kort* hangzója mélyhangúságának sem eredeti voltát; mert fejlődhetett az akár eredetibb *ö*, *ä*-ből is, mint pl. az *odīg*, *og* «egy» (= magy. *egy*), *lobal*- «repülni» (v. ö. magy. *leb-eg*-), *šog* «szeg» (= magy. *szög*, *szög*), *žog* (v. ö. magy. *rög-tön*), *ožon* «véső» (v. ö. magy. *vés-*) szavakban. A vog. *kēr* kopott végzetével nem lehet közös alapú az osztj. *karta*, zürj. *kört*- szókkal, hanem legalkalmasabban külön tájszólásból valónak gondolható, mely fölvetelre kielégítő támasztékot nyújtanak a kurd *kēr*, *kēr*, kurmandzsi *khēr*, sanglii *kij* változatok; fölvehető e részben a kaukázusi közvetés is (dido *ger* «eisen»), hiszen biztosan innen ered az ÉV. *arřen*, KV. *ärřen* «kupfer» (= láz *erkina*, grúz, mingrél *rkina* «eisen»; ERCK. 57.) s nagy valószínűséggel a TV. *poist* «axt, beil» szó is (l. fentebb a *fejsze* cikket: 105. sz.). Végül a cserem. *kürtű* a cserem. *šörtű* végzetéhez alkalmazkodó analogikus alakulatnak tekintendő (l. Ethn. V : 8. jegyz.).

[197. Magy. *kast* (Tiszántúl) «lucsok; nässe, beschmutzung durch nässe», *kastos* «nass, feucht, durch nässe beschmutzt», *kastol*- «durch nässe beschmutzen» (MTsz.).

Finn *kasta*- «nass, feucht machen, begiessen, taufen», *kastu*- «nass werden», *kastehe*- (nomin. *kaste*) «nässigkeiten, tau»; *kosta*- «benetzen», *loste* «feuchtigkeiten», *kostea* «feucht, nass», *kostu*- «nass werden» | észt *kasta*- «benetzen, begiessen», *kaste* «tau, befeuchtung», *kastus* «begiessung, befeuchtung» | vót *kassa*- «benetzen» | vepsz *kasta*- id.; *kasteh* (plur. *kasthed*) «tau».

Lapp: Lule *kāstas* «feucht», *kāstate*- «befeuchten; taufen»; Pite *kāstaktēt*, *kāstajēt* «taufen» (HALÁSZ) | Fm. *gastas* «feucht», *gasta*- «befeuchtet werden», *gastade*- «befeuchten» | En. *kāstād* «nass werden» | notozeroi *kastē*- «nass machen, feuchten», *kastam* «nass» (GENETZ Wb. 23.).

Jelentésbeli és alaki hasonlatossága mellett is igen kétes ezen szónak egybetartozása a szariqöli *yast*, vakhi *χαιś* «nass, feucht, saftig»; szariqöli *χásti*, vakhi *χαιśi* «nässe» szóval, melyet

TOMASCHKE (Pam. 814.) az ujper. *zušta* «befeuchtet» szóval társít; minthogy a pamir nyelvjárások *z* szókezdője rendszeren árja *s*-féle hangnak, nem pedig *k*-nak fejleménye (v. ö. mégis az utóbbira nézve: vakhī *zuf*, szariqōlī *zef* = av. *kafa*, pahl., ujper. *kaf* «schaum»; HORN 192.). L. BUDENZ: MÜGŠz. (7.) és DONNER: Vgl. Wb. (25.). Mindkét helyen az idézett rokon nyelvi alakokhoz még hozzávetve: mordM. *gaste*- «beschmutzen, verunreinigen», melyet TOMASCHKE (Pam. 894.) a szariqōlī *ghažd* = ujper. *rastak*, *gastak* «schmutzig, gemein» szóval vet egybe.]

198. Magy. kaszró (Bereg-m.) «sás alakú, hosszúkás levelű növény, mely a buza s különösen a kukoricza közt terem; schilf-artiges gewächs am felde» (NySz.).

Vogul: ÉV. *časli*, KV. *kāslā-pom*, KLV. *kāslā-pom*, ALV. *kāsel-pom*, PV. *kōsel-pum*, TV. *kišlā* «schilf, schilfrohr, binse (камышъ, ситникъ; *pom* «gras»).

V. ö. szkr. *kūṣa*- «ein zu matten, dächern u. anderem gebrauchtes rohrartiges gras; saccharum spontaneum» = balüč *kāh* «frisches, grünes gras», pahl., ujper. *kāh* «stroh» (HORN 186; HÜBSCHM. Pers. Stud. 87; UHLENBECK EtWb. 52; GRASSM. Wb. 325.).

A magy. és vogul alakok végzetei a szkr. *-ra*, *-la* képzőt tükrözik: v. ö. szkr. *kuṣā*- «gras», *kuṣa-ra*- «art schilf» (BR. Skr. Wb. 2: 364—5.). A magy. *kaszró*-ó ezenkívül az *űsz-ő*, *kígy-ó* képzését tartalmazhatja. — V. ö. itt még: szkr. *kaṣeru*- (nomin. *-uṣ*), *kaṣeru* (neutr.) «eine grasart mit knolliger wurzel» (UHLENB. 49.).

199. Magy. kaszúr (*kacur* Szatmár-m.) «a csíkhálászathoz alkalmazott kurtanyeles kaszadarabból álló nád- és lápvágó eszköz; stück sense auf kurzem stiele, womit man schilf schneidet» (HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat; MTsz.).

V. ö. av. *gao-sūra*- «lanze» (= *gāo* «hand» + *sūra*- «spiess, lanze»); pahl. *gūsūr* id. (JUSTI Hb. 100.).

A szókezdő *g* > *k* változást iráni szóban tapasztaljuk a *kincs* és *köles* szavakban is (l. e. ezikkeket alább); különben az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő összetett nyelvnek tagauri dialektusában szabályos hangváltozás az av. *g* szókezdővel szemben a *q* (l. HÜBSCHM. EO. 99.). — Hangzásban és jelentésben egészen közel álló szó: magy. *kaczor* (Erdély), *kaczar* (Soprony-m.), *koczor* (Székelység), *kuczor* (u. o.), *koczér* (Heves-m.),

koszér (Drávavidék) «nád-vágó sarló, v. kasza: görbe kertész-, szőlő-metsző-, timár-, szíjgyártó-kés» (MTsz.); ez azonban egyenesen a déli szláv-ságból való, hol: szerb *kosor* «art messer disteln zu schneiden», *kosir* «rebmesser» (Popović), horvát, szlovén *kose* «gartenmesser» megfelelőik találkoznak (v. ö. a cz-re nézve: *kecezele* «kirchenkleid» = lat. *casula*; *fúczán* = ném. *fasan*; *keszeg* és *keczeg* «leuciscus»). Más szó lehet a *kaszúr*, melynek hosszú *ü*-ját a szláv alakok nem magyarázzák; ellenben jól megértetik az idézett iráni alakok. A szláv eredetű *kasza* (= szl. *kosa*) s török eredetű *sarló* (= csuvas *súrlé* id.) átvétele előtt a tájshólásilag fenmaradt *kaszúr*-t gondolhatjuk az efféle szerszám régebbi magyar nevének; mert hogy ilyes eszköz ismerete és használata nem lehetett idegen a kelet magyarjai előtt sem, az jó okkal következtethető halász- és baromtenyésztő életmódjukból, mely bizonyára túske- s nád-irtásra, szénagyűjtésre s más hasonló munkákra is utalta őket (l. Ethnogr. IV: 176.). Nem lényeges különbség, hogy az iráni adatok «lándzsát» jelentenek; mert ez sem más régebbi alakjában, mint fanyélre alkalmazott széles kaszaféle kés, ép úgy mint a kaszúr.

Hogy nyelvünk régi elemének tartsuk a *kaszúr* szót, arra nézve jelentős ama körülmény, hogy szorosan egyező másai ismeretesek a keleti altaji nyelvek területén is, minők: burjét *časur*, *časur*, *cadur*, mongol *khacior* «sense», továbbá a gyakori *s > t* változással (l. БОНТИНГ: Spr. d. Jakuten 189.) jakut *chatir*, *chotur* id. Ezeknek viszonyát a magy. *kaszúr*-hoz olyképp foghatjuk föl, hogy mint sok más esetben, mindkét nyelvtény különböző utakon egyazon végforrásból került; vagyis burjét *časur*, mongol *khacior* (mely régies írásában tulajdonkép a burjétéhez hasonló *khacör*, *khacior* ejtést tükröz), jakut *chatir* = av. *gao-sūra*-. Az sinez kizárva, hogy a szerb *kosor* is összefügg ezekkel, a midőn a *koser*, *kosir* alakulatokat népetimológiai képzéseknek vehetjük (v. ö. szláv *kositi* «máhen», *kosa* «sense»).*)

*) A szerb *kosor*-t VÁMBÉRY (Magy. Ered. 659.) török eredetűnek magyarázza, szemre vetvén MIKLOSICHnak, hogy «idézi ugyan a tatár *kusur* = „culter curvus hortulani“ szót; de mégis azt állítja, hogy a szerb, horv. *koser*, *kosor* eredeti szláv szavak». Baj azonban e pontnál, hogy a MIKLOSICH-féle tatár *kusur* nem hiteles; amennyiben egyetlen forrása GYARMATHY (Affin. 223.), kinek «Vocabularium Tataricum»-a pedig teljesen megbízhatatlan, több nyelv szójegyzékének egybekeveredéséből támadt egyveleg. Ime minő adatok találkoznak itt a török szavak sorában: «aqua, víz: tatarice: *wed*, *wessi*, *wüt*»; «auris, fül: tat. *pel*»; «butyrum, vaj: tat. *wui*»; «digitus, ujj: tat. *luj*»; «ferrum, vas: tat. *köse*»; «glacies, jég: tat. *jenke*»; «ignis, tűz: tat. *tule*»; «lignum, fa: tat. *pu*, *fua*»; «lapis,

200. Magy. ké- «wollen, wünschen»: *kételen, kéve-kételen, ké-kételen, ké s kételen* «coacte, necessarie; gezwungen, wider wil-lend» (tkp. «nicht wollend», ill. «wollend-unwollend», pl. «nem keere-keetelen az leleknek el keel valny az testnek barathssagatl», ÉrdyC.; «*kekételen* az kőnetkezie», Magyari; «*késkételen* kellett engednie», Czeglédi); *kéjén*: *őnőnkeyen, maga kéjén* «pro lubitu, sponte sua»; *kies, kijos* «amoenus; angenehm»; *kietlen, kijetlen, kéjjetlen* 1. «inamoenus; unangenehm»; 2. «solitudo, vastitas, desertum; einöde, wüste, einsamkeit» (NySz.).

< Av. *kā-* «wünschen» (præs. 1. *kayū* «ich begehre», *pairiūkayayānta* «sie sollen verlangen», part. perf. pass. *kāta*) = szkr. *kā-* «etwas zu erlangen suchen, es gern haben, woran gefallen finden, sich dessen erfreuen»: (part.) *kāyamānas* «begehrend, liebend», *ā-kāyā* «begehrungswert» (Justi Hb. 82; GRASSM. Wb. 321, 171; UHLENBECK EtWb. 52.).

Az itt mutatkozó árja tőt híven tükrözi a *ké-ve* gerundium és *ké-telen* képzés igei alaprésze ezt **kěj* (< **kāj-*) helyett valónak véve «wünschen, begehren» értelemmel (tebát: *kéve* = «kívánva», *kételen* = «kíváncsi»). A *kěj* névszói alak ehhez képest nyilván a *tolvaj, szilaj, mezej-telen-félék* nom. verbale szerkezete (I. BUDENZ: Összehas. Alakt. 198.). Másképp, még pedig merőben különböző értelmű rokon nyelvi szavakkal egybevetve magyarázza BUDENZ e szavunkat (MUGSz. 10.), melyek közül a mord. *kí* «weg», lapp *kāja* «vestigium», *käino*, finn *keino* «weg» a vogul (LV., PV., KV.) *kwāj-* = ÉV. *koj-*, TV. *kuj-* «nyomon járni, nyomozni; követni» (ettől: *kwäjmet-*, *kojmit-* «követni, üldözni, tűzni») igéhez osatlakoznak, magyar másuk pedig — mint ezt már HUNFALVY állította (NyK. 5: 256.) — a régi *kégy* «stadium» szó, melyet a nyelvemlékek *keed*, *ked* írása nyomán dimin. -*d* képzővel szerkezettnak vélhe-

kő: tat. *ku, kiw*» (Affin. 222—226.). Ezekben látnivalólag a «tatár»-nak közlött szó finn-magyar nyelvekből való s ezek helyén áll: tat. *sü, su* «víz», *kolak* «fül», *mağ* «vaj», *barmak* «ujj», *timér* «vas», *boz* «jég», *ot* «tűz», *ağac* «fa», *taş* «kő». VÁMBÉRY sem igazolja egyébbel felfogását, mint a kirgiz, csagat. *kiser* «nagyobb fajta kés» (ettől: *kes-* «vágni») szóval, melyet BUDAOVNÁL (II, 128.) így találunk: krimi tatár *kiser*, oszm. *kiser* «fejszécske, vájó fejsze (топорикъ, речко)»; ez azonban a déli szlávtságban, jelesen a szerb-ben így hangzik: *kiser*, *čiser* (Miklos. Türk. Elem. 109.) s vele egyezőleg a magyarban, mint déli szlávtságból való átvétel: *keszer* «vájó balta, kapa alakú fejsze» (MTsz.).

tünk. A vogul *kwäj-* alapján értjük meg a magy. kém «explorator; späher, spion» szót is, mely az *älo-m*, *nyo-m*-féle szavak nom. verbale képzőjével (l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 207.) alakítva tulajdonkép «nyomozó»-nak értendő. Megjegyzendő ugyanis, hogy a kém-mel BUDENZ-től rokonított vogul *külm* szó «követ» jelentése félreértésen alapúl s ez voltakép mithikai tulajdonnév (l. Vog. Népk. Gyűjt. I: 244.). Alakilag és jelentésben egészen egyezik a vogul *kwäj-met-*, *kojmät-* «folgen, verfolgen» igével azonos képzésű magy. követ-, követel- «sequor, persequor; quaero» (régí íróknál: *kenet*), melynek *v*-jét eredetibb *l*-ből származtatni s az egész szót a *kült-*, *költ-* igével azonosítani semmi okunk (l. BUDENZ-nek ily nézetét: MUGSZ. 14. l.). A vog. *kwäj-met-* képzés -m előrése van meg csupán a követ «legatus, nuncius» névszó igei tövében, miszerint a «követ» tulajdonkép: «nyomozó, tudakozó, hírhozó».

201. Magy. kény, kény «delicium; lust, freude, ergötzlich-keit»; kényén, kényén: önnön-k., maga-k. «sponte, sponte sua, ultro»; kényére él «juxta gustum suum vivit», kényen tartott «mol-liter altus, educatus»; kény-szerít, kény-szerget- «zwingen, bezwingen»; kényes (kéves, kévös, kiévös Dunántúl) «petulans, delicatus, protervus; mutwillig, frech, zärtling», kénytelen «coactus; ge-zwungen»; kényeztet- «hätscheln» (NySz., MTsz.). — kén-tet-, kén-tat- «urgeo, sollicito; zwingen» (NySz.).

< Óperzsa, av. *kāma-* (nomin. *kāmō*), pahl., pāzend, ujper. *kām* «wunsch, wille»; osszét *k'om* «wille» (*āngom* «freundlich, friedlich» = av. **hama-kāma-*; dig. *ärwād-āngon* «bruderliebend»). — pahl. *kāmak* (innen: örmény *kamk'*), pāzend, ujper. *kāna*, *kāme* «wille, wunsch». — av. *kamya-* «begierde». — pahl. *kāmātān*, pāzend *kāmistan* «wünschen» (innen: örm. *kam-i-m* «ich will, wünsche»); osszét *k'om-* «wollen, gehorchen» (HÜBSCHM. EO. 45; Arm. Gr. 163; Horn 186; Justi Hb. 83.) || szkr. *kāma-* (nomin. -as) «begierde, verlangen, wunsch»; *kānya-*, *kāmia-* «begehrtenswert, lieblich», *kam-* (causat. *kāmā-yati*) «begehren, verlangen, lieben» (GRASSM. Wb. 322, 314.).

A kényes-nek nyelvjárási kéves változata (v. ö. kényén = kényén) nyíltan mutatja, hogy amott az *ny* előzménye ugyanolyan, mint a *savanyú* (= mordv. *šapama*), *szirony* (= *szírom*), *fény* (v. ö. *fém-lik*), *táplony* (= *templom*) stb. szavakban, vagyis *m* (l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNyt. 120.). Tudva e mellett azt, hogy az árja *ā*-nak gyakori hang-megfelelése a magyarban *é* (l. fönt 75. sz.), bizvást egynek vehetjük a magy. kény-t az árja *kāma-*

«wille, wunsch, begierde» szóval, legfeljebb még azt vélhetjük, hogy a *kény* végmássalhangzója esetleg az árja *kāmya-* képzést is tartalmazza szemben a *kéves* alakkal, melynek *v*-je = árja *m* (egy-magában). A *kéntet*- igei alakot a NySz. csak a XVII. század második felétől kezdve igazolja; lehet tehát analogikus képzés a *kész*-*tet*, *biztat*, *áltat* stb. mintájára; de ha ősi volna az igei alapszó, megtalálhatnók ennek is mását az árja *kam-* (= összetét *k'om*-«wollen, gehorchen») igében, miszerint *kéntet*- eredeti értelme: «wollen machen». V. ö. BUDENZ: MUGSz. (12.).

Ugyanezen árja igei alapszóval vélem megfejtethetőnek a magy. *kíván*-, *kéván*- (*kéván*- Gömör-m.) «cupio, opto, desidero; begehren, wünschen, verlangen» igét is, melynek alaprésze ugyanegy a *kév*-*cs*, *kév*-*én* szavakéval, az eredeti mélyhangúságot tükröző végzete pedig a *sírán*-*koz*-, *déván*-*koz*-, *fogan*-, *illan*-féle igék képzője lehet (v. ö. BUDENZ: Összehas. Alakt. 58.).*) Megjegyzendő itt, hogy a finn *kaipaa*- igének alkalmazásai közt, melylyel t. i. BUDENZ a *kíván*- szót rokonítja (MUGSz. 31.), a «desiderare» értelem csak másodrendű fejleménynek tetszik ezen eredetiből: «sentio, quid deesse» (SZINNYEI finn-magyar szótárában: «nélkülözni, szükségleni; panaszolni, panaszkodni; vádolni, megkövetelni» s ily úton természetesen egyszersmind: «megkívánni»); v. ö. észt *kaeba*-«klagen» s ezen jelentésükben messze eltérő képzéseket: finn *kaipastu*-«rosszat sejteni», *kaipottele*-«gyanuba venni; utálni, üldözni», *kaippene*-«megzavarodni, megütközni vlmn, elámúlni», *kaivahta*-«hirtelen tudakolni, kérdezni» (u. o.).

202. Magy. **kengyel** «stapedes, subex ephippiarius; bistapia, stapia, strefa, staffa, subsellares; steigbügel, steigreif» (NySz.); «nadrág talpalója, mely a nadrágszárat nem engedi följebb csúszni» Balatonmellék; MTsz.); «a darócnadrág alsó végén levő daróccsik, a melylyel a nadrágot a lábszárhoz kötik» (u. o.).

*) Érdekes a *kíván*-nak *kíván*-*csi* képzése, mely ma ugyan általánosan el van terjedve, de a NySz. adatai köztelő nem fordul. Ez nyilván olyan, mint a *hazug*-*csi* (Nyör 12 : 252.), *foga*-*csi* (u. o. 2 : 207.), *zubbony*-*csi* «zubbonycsináló» (NyK. 3 : 157.); v. ö. *töksi*, *buksi*, *nyaksi*, *vaksi*. Van *kíváncsik* változata is a palóczban (= «kiváncsi») s ebből *kíváncsikos* (Pest-m.) «mindenfélét kívánó» (MTsz.), melyek közül az előbbi Rákóczy Fer. levéltárából a NySz. is idézi «desiderium; wunsch» értelemmel (pl. «az silesiai menyecskének *kíváncsikja* nem megvető dolog»); v. ö. az utóbbihoz: *kíváncs* (Bereg-m.) «kiváncsiság» (MTsz.). Minden körülmény arra mutat, hogy itt a török *-çi*, *-çik* képző játszi alkalmazásával van dolgunk.

Osztják: ÉO. *kend*, *kēs*, *kes* «innere stiefel von renntierfell, die anstatt strümpfen getragen werden» (AHLQ.) | déli *kenē* «strümpfe von weichem renntierleder» (CASTR.); Jug. *kinē* «strümpfe aus renntier-fell» (PÁPAI).

Vogul: ÉV. *kēs*, *kēs*, KLV. *keš* «lederstrumpf mit halbem haar».

< Kaukázusi: buduch *kämāž*, *kämäč*, chinnaug *kamādē* «strümpfe» (ERCKERT: Spr. d. Kauk. St. 137.).

BUDENZ (MUGSz. 17.) a magy. *kengy-el* szót összetételnek ismervén fel, előrészt a mordvin *kāmā*, *kēme*, cserem. *kem* «stiefel», zürj. *kōm* «fussbekleidung (strümpfe, schuhe, stiefel)» szókkal egyeztetette, melyeknek nyilván csak dimin. képzései: finn *ken-kä*, észt *king* (gen. *kiñä*), lapp *kabmak* (e mellett: *Lule kāmā*, lpf. *gama*, kolai *kām*, *kām*) «schuh»; utórészének pedig a magy. *al* «unterteil» szót tartja, a mint van *fej-el* is e h. *fej-at*, *fej-alja* «kissen». Ámde a rokon nyelvek *m*-jének, még ha a *-ka*, *-ke* kicsinyítő képző következnek is utána, semmiképpen sem felelhet meg a magyarban *nyj*, úgy hogy e miatt az itt említett egyeztetést legalább az előrésze nézve mindenesetre el kell ejtenünk. Ezzel szemben egészen szabályszerű az osztj. *kend*, vogul *kēs* egyezése a magy. *kengy-el* előrésszel (v. ö. magy. *langy*, *langy-os* és vog. *lqñšīn* «lauwarm»; l. több analogiát: Ethnogr. 8: 217.), mi mellett számba veendő, hogy a szibériai tatárok nem a nyugati fajta kemény bőrből készült, sarkos csizmában lovagolnak, hanem harisnya-szerű, szattyánbőrből készült sarkatlan csizmákban, melyre gyalog járaskor sarkos papucsot húznak. Ilyenféle lábbeli a vogul *kēs* is (ama lágy bőrből készült sarkatlan, belső csizma, melyre külső csizmaképpen a szintén sarkatlan, ékesen kivarrott *vajä*-t húzzák); fontosabb különbség köztük csupán az, hogy a melegtartás céljából emennél a befelé fordított részen kissé nyírottan meghagyják a természetes szőrt. Igen jól érthetjük tehát a magy. *kengy-el*-t az effajta botos aljának annál is inkább, minthogy a «steigbügel» kifejezése a szariqoliban is hasonló, t. i. *padh-bün*, szó szerinti: «fuss-grund» (l. TOMASCHER: Pam. 805.). Az idézett mordvin, cserem. és zürjén szavakra nézve l. fönt a *hām*¹ cikket.

203. Magy. *kényér* (*kynyer*, *kyner*, *kynyr* ÉrdyC., JordC., VirgC.; *kényer* Székelység, *kinēr* Moldva, *kinyér* Szeged, Bácska, Háromszék, *kinyir* Drávamellék, tő: *kényere*:- acc. *kényere-t*, plur. *kényere-k*) «panis; brod»; *czipó-kényér* «kleines brod», *zsēmblye-kényér* «semmel»; *disznó-kényér* «cyclaminus; saubrod»; *kényerez* «panem manduco; brot essen».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: and *ghan*, karata *ghani*, agul *guni*, arcsin *χoni* «brod» | avar *koin* (genit. *koanil*), dido *kon* «speise, nahrung»: nom. verbale a *koanaze* (*khunazi*), *kujne* (infin.) = lák *kanan* (infin.) «essen» igéből | csecsencz *qállar* «brod», *galar* (infin.) «essen; speise» | láz *giari*, *kuali*, *khobali*, mingrél, szvanét *khobali* «brod»; láz *gvjari*, *gviri* «speise», mingrél *adč-komali*, *odč-kumali* «speise» (v. ö. az előrésze nézve: abcház *a-ča*, *adč'agxūua*, *čakua* «brod», *ačanaγdu* «speise»), mingrél *dčkomua*, láz *oškuma*, *odčkumu*, *dčkomala* «essen»; karata *kamathla* «essen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 48, 131, 182; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 112, 113; USLAR: Avarsk. Jaz. 178, II: 113.).

A homályos eredetű magy. *kenyér* szónak BUDENZ olykép kísérlette meg magyarázatát, hogy *kenyere-* tövét eredetibb **kerynye* helyett valónak vevén a *kere-g* szóval családositotta, mi szerint a régebben lepény formára sült kenyeret tulajdonképpen «kéreg»-nek nevezték volna, «minthogy úgyszólván csupa, rinde, kruste volt» (MUGSz. 18.). Ezen semminemű nyelvi adattal nem támogatott fölvetel ellenében komolyabb figyelemre tarthat számot CASSEL nézete, mely a leszgh nyelvek *ghan* «brod» szavára utal (Magy. Altert. 91.) annál is inkább, minthogy kaukázusi területen találtuk meg a *czipó* szónak is eredetét. Ez a *ghan*, illetőleg változataiban: *ghani*, *guni*, *χoni* «brod» szó az avar *koin*, dido *kon* «speise, nahrung» mása s alkata szerint nom. verbale képzés az avar *koan-*, lák *kan-* «essen» igei töből (v. ö. az avarban infin. *berhine* «siegen» és *berhān* «siege», *garžine* «sich wund reiben» és *garžin* «schund, quetschung», *reštine* «herabsteigen» és *reštīn* «herabkunft»; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 4, 170.). Hasonló módon alakultnak vélhetjük azon mai ismeretforrásainkból egészen egyező többeli megfeleléssel ki nem mutatható képzést, melyet a magy. *kenyér*, *kingir* tükröz; lehet pl. ez az avar *-ro* nom. verbale (pl. *qotáro* «schneideinstrument»: *qotize* «schneiden»; u. o. 5.), az abcház *-ra* (pl. *adčara* «das gelächter»: *syččueit* «ich lache»; *adža* «das graben, canal»: *ižžueit* «ich grabe», *áp'sra* «das sehen, der anblick»: *sp'sueit* «ich schaue»; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 27; egyszersmind infinitivus, pl. *a-χvara* «bitten», *a-dzra* «braten»; így is: *-er*, pl. *kuaner* «dreschen», *šxener* «essen»), az abadzech és kabardin *-r* participium (pl. *thlaghū-n* «sehen», *thlaghū-r* «sehender», *thlaghū-ār* «gesehen habender», *thlaghū-or* «sehen werdender», ERCKERT: Kaukas. Spr. II: 267.), a csecsencz *-ar* nom. verbale (egyszersmind infinitivus; pl. *ličar* «sich baden», *āgar* «geackert werden», *dāgar* «brennen»; u. o. 240.), melylyel a *qállar* (*qállar* ERCK.) «gebackenes brot, das laib» (SCHIEFNER:

Tschetschenz. Stud. 50.), *galar* «speise» (ERCK.), thus *zallar* «das essen» szó is képezve van (v. ö. kubacsi *u-kalla*, kaitach, akusa *ber-kalla*, chürkilin *vir-koalla*, ud *o-çal*, arcsin *bu-kel* «speise»; szintígy u. o. 13.) kürin *kálar* «gedőrrte getreidekörner, welche man so isst, oder noch einmal mahlt» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 152.; v. ö. az utóbbihoz: magy. *czipó* «kis kenyér» és «pattogatott kukoricza»; l. fent 52. sz.), a chinna-lug *-ir*, *-ri* nom. verbale és infinitivus (pl. *kilor* «berauben»; *iv-ri-val* «schiessen»: chürkilin *ivhi-s*, kaitach *ibi* id.; *šic-ir-val* «schreiben», *šik-ir-val* «sprechen»; *-val* nomen abstractionis képző, pl. *dušman* «feind»: *dušman-val* «feindschaft», *quantura-val* «durst»; u. o. II : 82.); végül a szvanét *-re*, *-ri* nom. verbale és infinitivus (pl. *liθ-re* «das trinken; trinken» *lidga-ri* «tödtén», *lišpa-ri* «tanzen»). Nyilván ilyen képzés a láz *giari* «brod» = *gajari*, *gväri* «speise» szó is, melynek *kuali*, *khobali* változatai a mingrél *kumali*, *komali* (aülé-k. «speise») alakhoz vezetnek; ez pedig a mingrél *kom-*, *kum-* «essen» (= arezin *kum-*: *kumä-s*, *kummu-s* «essen»; ERCK. I : 184, II : 56. = karata *kam-*: *kamathla* «essen» = lák *kan-*: infin. *kan-an*) származéka, tehát etimologiai hangértéke szerint a magy. *kényér* mása (< kauk. **kan-er[i]*, **kiner[i]*, **kunur[i]*-féle alakból). A *kényér* etimonja ezek szerint: «enni való, étel».

Az előrész nagy hasonlatossága mellett sem vonható a magy. *kényér*-hez a cserem. *kinde*, cserM. *kindä*, *kinda* «panis; fruges» szó (NyK. 4 : 357.), melynek az iránság terén akad alkalmasan egybevethető mása: av. *gunda*, pahl. *gunda-k* «teigklumpen, kloss», vagy «brotlaib, fladen», ujper. *gunda* «hefenballen für ein brot» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I : 130.). V. ö. a hangzók viszonyára nézve: cserM. *tirvā*, *tirbā*, cserS. *türrü* «lippe» = mord. *tirva*, *turva* «lippe», finn *turpa* «schnauze»; cserem. *pizir-*, *pizirt-* «premere» = finn *puserta-* «comprimere».

204. Magy. *kert* 1. «septum, septimentum; zaun, umzäunung» (pl. *faragott fából elé-csindlt fedetetlen kert, az mely elkerítelte az convictus udvarát az seminarium udvarától*; NySz.); «kerítés, sövény» (pl. «*kert-ág* elhasznált kerítés romja»; MTsz.); — 2. «körülkerített tér, hely; umzäunter raum, ort» (pl. *csűr-kert*, *széna-kert*, *barom-kert*); — 3. «hortus; garten»; *kertél-* «sepio, obsepio; zäunen, umzäunen» (NySz.).

< Osszét *kärt* (STACKELBERG: Irano-finsk. Otn. 6.), *k'art'* (ROSEN) «hof». — K a u k á z u s i nyelvekben: csecsencz *kerth*, *karth* «zaun, einfassung, geflochtener zaun» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 155.). V. ö. középind *káta-* «geflecht, matte» ebből: **karta-* az indogerm. *kert-* «binden, flechten» többől, melyből: óporosz

korta «gehege», gör. *χορτίξ* «flechtwerk», lat. *cratēs* «flechtwerk, hürde», gót *haúrds*, ófelném. *hurt*, ném. *hürde* stb. (I. UHLENBECK, EtWb. 39.).

Mint már THOMSEN (Einf. 141.) és DONNER (Vgl. Wb. 51.) kimutatták, előfordulnak e szónak másai, a cseremisiz kivételével, a finn-magyar nyelvek egész vonalán, így: ÉV. *kārtā* «umzäunter ort, hof (орпда, двортъ)»; *karda* «hof» (AHLQ.) | ÉO. *karta* «hof», *karta-çar* «hofplatz» (AHLQ.) | zürj. *karta* «hof, viehhof, viehburg» (WIED.); permi *korta* «hof» (GENETZ) | mordM. *karda*, mordÉ. *kardo* «stall», mordÉ. *kardas* «hofraum» | finn *kartano* «hof, hofraum, landgut»; liv *kārand*, *karn* «bauerhof, gehöft, gesinde» | Svlp. *keärēta* «kerítés; zaun»; *kārāta*, *karētie* «kert, bekerített hely; garten, umzäunter platz»; Pite *kārēta* «karám, állás; hürde, umzäunung (wohin die renntiere eingetrieben werden)»; HALÁSZ); kolai *kārt*, *kart* «erker, haustür, vorstube» (GENETZ 28.); finnmarki *garden* «hof» (a finnből). DONNER mindezeket (hozzávetve még a jurák-szamojéd *čarad*, *hārad* «ház» és norvég-lapp *gardde* «ring, kreis» szót is) őseredetieknek tartja;*) de vele szemben THOMSEN újabbban is (Berör. 170, 171.) tüzetesen bizonyítja, hogy míg a finn és lapp alakok az ógermánból (v. ö. gót *gards* οἶκος, οἰκία; *garda-* / *lambe* / αἰλή [τῶν προβάτων]), a mordvin megfelelők a litvánból (v. ö. litv. *gārdas* «hütte, offener stall für die schafe») kerültek. Kérdésnek marad azonban ő előtte is, hogy mit véljünk a vogul-osztják alakok eredetéről. Ennek megoldására, nézetem szerint, útmutatást nyújt azon körülmény, hogy az utóbb említett nyelvekben a *karta* szó csakis a legéjszakibb tájékon, a zürjének kereskedelmi vonalán ismeretes, miért is bizvást zürjén jövevény szónak vehető, a mint sok más hasonlóval**) kétségtelenül ilyen az ÉO. *kort* «ostjakische wohnung od. ansiedlung» (= zürj. *gort*) szó is a déli *pūžēt*, *pūžēl*, *puvél* «dorf» ellenében. A mi pedig a zürj. *karta*-t illeti, erre nézve figyelembeveendő, hogy e szó a votják társnyelvben ismeretlen (a hol t. i. a «hof» kifejezésére a *gid-ka-aš*, *gid-k'aš* «istálló-ház-eleje» s a tatár eredetű *azbar* szókat használják), mi tekintetbe

*) BUDENZ is eredetinek magyarázza a magy. *kert* szót (MUGSz. 22.), mint a mely «bekerített hely» értelmében a *kerek*, *kör*, *kering* szó családjához tartoznék.

**) L. e tárgy bő kifejtését AHLQUIST «Ueber die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen» című értekezésében, mely a «Journal de la Société Finno-Ougrienne» VIII. kötetében jelent meg. Magam is közöltem e tárgyhöz adalékokat «Votják Nyelvtanulmányaim»-ban (195—197. ll.).

véve a hasonló finn, lapp és mordvin szók történetét szintén annak jeléül vehető, hogy nem őseredeti birtoka a zürj. nyelvnek. De hogy az összetét *kärt*, *k'art'* alakból származtassuk a zürj. *karta*-t, azt bajossá teszi a szónak vocalismusa, melyben különösen a véghangzó főnumaradása volna ez esetben szabályszerűtlen (v. ö. zd. *karēta*-, összetét *khard* «kés» = zürj. *kört* «vas»; zd. *kahrka*-, összetét *k'ark'* = zürj. *kürög* «tyúk»; zd. *arēda*-, összetét *ardäg*, *ärädäg*: zürj. *ord* «seite»). Alkalmasan kereshetjük azonban a zürj. *karta* eredeti területét ott, a honnan mordvin társai is kerültek, t. i. a litván-leltben, számba véve, hogy bár eddigelé részletesen kimutatva nincs, e nyelv hatása a permi nyelvekre is kétségtelen. V. ö. e szempontból pl. a következőket: votj. *šašäg*, *šažäg*, *šažäk*, zürj. *šogög* «gans» = (dimin. képzővel bővült alaprészébe) litván *žansis*, lett *jūss*, óporosz *sansy* id. (a szóközépi mássalhangzócsoport oly egyszerűsítésével, mint ezekben: votj. *važer*, *važer* «hauer, hanzahn» = vog. *anšer*, *änšer* id.; votj. *kiz*, *kiz*, *kēž* «urin» = vog. *χunš* id.; votj. *viž*-, *viž* «übersetzen, hinüberfahren, durchwaten» = vog. *ūns*- id.; *kēž* «zwanzig» = mord. *komš* id. zürj. *giž*, votj. *giži* «nagel, klau» = vog. *kwons* id.) | votj. *koži*, *koži* «erbse» = litván *garšva*, lett *gāršas* «giersch, ægopodium»; orosz *ропoxъ* (l. a szóközépi hangalakulatra nézve u. i. 257. l.) | zürj. *ružeg*, permi *ričeg*, votj. *žižek*, *dižeg*, *žeg*, *žek* «roggen» = lett *rudšis* (plur. *rudši*; nem or. *пожъ*, mint rendesen vélik) | votj. *sogi* «hanfhechel, flachshechel; gereben» = litv. *szukos* «kamm; flachshechel; wollkämmel»; lett *suka* «bürste, pferdestriegel» (= finn *suka*, észt *suga* «bürste, striegel; hechel»; l. THOMSEN: Berör. 226.) | votj. *tuš*, *tuš* «sumpfspierstaude; spiraea ulmaria; лабазникъ»; szakálas bajnócza» = lett *dadšis*, litván *dagys* «klette» | zürj. *agas* «egge», *agsal*-, *agsas*- «eggen»; votj. *usi*, *usi* «egge», *usjal*-, *usval*- «eggen» = lett *ezechši*, *ezechšas* (plur.), litván *ekėčziš*, óporosz *aketes* «egge» (= veps *äges*, tő: *ägehe*; finn, észt *äes*, *äke*, liv *äggos*, *egš* «egge»; l. THOMSEN: Berör. 169.) | votj. *šus*, zürj. *šis*, *šis*: *ma*-š. «wachs» (zürij. *ma* «honig») = litván *syva* «honigseim, seim», lett *syvas* «saft» (THOMSEN a f. *hüva*-, észt *hiv*- «schaum auf dem bier, hefe, bodensatz» szóval egyeztetvi; Berör. 218.) | votj. *parš*, *parš* «sau, schwein» = litván *pāršas* «ferkel (bei Memel das erwachsene schwein»; l. THOMSEN: u. o. 209.).

Másképp áll a dolog a magy. *kert* szóval, melyet sem az ógermánból, sem a litvánból nem származtathatunk, a szláv *gradn*. «kerítés, kert» szóval sem egyeztethetünk; de merő véletlennek sem tarthatjuk a fenti rokon nyelvi és indogermán szókkal való nagy hangzás- és jelentésbeli közelségét. Van ugyan a volgai tatárban is még: *kirtä* «zaun, pfahlzaun», *kirtälä*- «um-, einzäunen» s vele egyezőleg a csuvasban szabályos hang-megfeleléssel: *kardä*.

«zaun, hinterer hof (орпада, задній дворъ)», *kartla-* «umzäunen (перепородить)»; honnan: cserM. *kertelni* «umzäunung»; Золотн.); de ez hangzásában nem jól illik a magyar alakhoz, főképp mivel török eredetű magyar szókban nem szokott elenyészni a nyílt -a, -ä végzet (pl. *alma, béka, bika, káka, árpa, balta, béke, kéve, göte, serke*). Egész pontosan megfelelő azonban az osszét *kärt, k'art'* s a hozzá szorosan csatlakozó (egyik, vagy másik irányban átvett) csecsencz *kerth, karth* nemcsak alakban, hanem jelentésében is; mert forrásaink szűkszavú meghatározásában az osszét *kärt* nyíl van csak olyan «hof», mint akár a vogul *kärtä*, zürj. *karta*, azaz igazában: «kert, körülkerített hely, baromkert»-féle*) (v. ö. csecs. *kerth* «geflochtener zaun»). Bár etimológiája s eredete még bizonytalan,**) nem követhetjük STACKELBERGET azon nézetében, mely szerint az osszét szó a finn-magyar nyelvek területéről eredt volna (Irano-finsk. Otn. 6. és NyK. 25 : 383.); mert ezek maguk is olyan korban szereztek e szót a nyugateurópai nyelvekből, melyben az osszétal való érintkezést már aligha lehet föltennünk. Különvaló szók: a zürj. *gort* «haus; unterirdische wohnung, gruft, sarg», (*gortö* «nach hause» stb.), votj. *gort* «wohnplatz; dorf» melyekkel az ittenieket rendesen egy csoportba foglalják (= av. *gerōda-* «höhle»).

205. Magy. *kés* (*kēs* BécsiC., *kes* Heltai) «culter; messer».

Osztiák: ÉO. *keši*, *kesi* «messer» (AHLQU.) | IO. *kēze*, SO. *kācež*, *kōcež* (CASTR.), *keceç* (PÁPAT) id.

Vogul: ÉV. *kasäj*, *käsäj*, KV. *käsi* «messer» (egyéb nyelvjárásokban: KLV., PV. *jäpēt*, ALV. *jäpt*, TV. *jäpt* id.).

Cseremisiz *küze* (NyK. 29, 230.), *küzö* (ТНОЖ.), *küz* (REG.) «messer» | cserM. *kizä*, *kize* id. (CASTR.).

< Vakhī *kōž* «messer», mely TOMASCHKE szerint (Pam.

802.) «starke entstellung aus **kartaka-*, szkr. *kūṭaka-*, von baktr. *karēt-* „schneiden,“, míg GEIGER szerint (Bal. 132.) a balūāi *kārē*, *kūrē* «messer» mása s ez az av. *karēta-* = ujper. *kārd* diminutivuma volna (l. fönt a *kard* cikket: 196. sz.). — K a u k á z u s i nyelvek idetartozó változatai: szvanét *gäc*, aresin *kas*, *kos* «mes-

*) Az osszét és permi alakokat már KLAPROTH vetette egybe «Asia Polyglotta»-jában (88—97. ll.).

**) HORN gyanítása szerint talán a városneveket képző ujperzsa -*gird*, óperzsa *-*krtā*, pahlavi -*kart* szóval függ egybe (Neupers. Etym. 201, jegyz.).

ser», *žec* «pike, lanze», avar *žec* (*žrrec*) «speer», varkun, akuša *guc*, kaitach *žuc*, agul *žuč* «pike, lanze», buduch, dzsek, chinna-lug *gaca* «pflug», melyekhez v. ö. még: abadzech *ghuče*, kabardin *gžuč*, *ghuš* (s), šapszug *ghuče* «eisen» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 101, 113, 57; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 117.).

Árja eredetűnek magyarázzák *kés* szavunkat már BEREGSZÁSZI («pers. *kis* 'messer' = *kés*»; Ähnlichk. d. Hung. Spr. 110.), CASSEL («= pers. *kis*, cf. skr. *kut*»; Magy. Altert. 95.) és MÁRVÁS FLÓRIÁN («= upper. *khis* dens, seu culter aratri*»); Finnit. törekv. 21.). Szókincsünk eredeti elemének fejtegeti BUDENZ (MűgSz. 22.) egybevetvén vele a vogul-osztják megfelelőkön kívül a lapp *keče*, *gäčče* «spitze, ende» szót (déli-lapp *kiečie*, *kieče*, Lule *kiehčie* «ende»; kolai *kiečče*, *kiečie*, *kiehč*, *kieč* «ende, schluss»; HALÁSZ, GENETZ: Wb. 18.), melynek azonban idetartozását kétséssé teszi eltérő jelentése. A cser. *küzö* «*kés*» szót BUDENZ nem tartja a *kés* rokonsági körébe valónak, mivel szerinte ez a csuvas *žes* «kard» (= tör. *kılıç*) átvétele (l. NyK. 4 : 366. és 3 : 416.); de nem helyezvén súlyt az értelmi különbözetre, bajos e fölvétel azért, mivel csuvas *ž*, *ž* szókezdőnek a hegyi cseremiszből ugyancsak *ž*, vagy pedig úgy mint általában az erdei cseremiszből enyészett, illetőleg magánhangzós szókezdett (nem pedig *k*) szokott egyébként megfelelni, pl. csuv. *žuža* «gazda, kereskedő» = cserM. *žozə*, cserS. *oza*; csuv. *žújžə* «gond, fájdalom, bú» = cser. *ojgo*, *ojžo*; csuv. *žak* «ár» = cserS. *ak*, cserM. *ük*; csuv. *žezər* «meddő barom» = cser. *isir*, *iser*; csuv. *žir* «puszta föld» = cserM. *žir*, cserS. *ir*; csuv. *žirlež* «nyomorúság» = cser. *örluk*; csuv. *žomlá* «komló» = cser. *umla*, *omla*, *umula*; csuv. *žoná* «vendég» = cserM. *žuná*, cserS. *uná*; csuv. *žondor* «hód» = cser. *undur*; csuv. *žëndələ* «poloska» = cser. *ündula* stb.

Alakilag és jelentésben híven megfelelnek a közös szóközépi *š*, *č* mássalhangzói alkattal egymáshoz szorosabban csatlakozó magy. *kés* és osztják *kěši*, *kěže*, *keccəž*, *kāčəž*, a kaukázusi *güč*, *gaca*, *žec* szavaknak, melyekben a szókezdőt annál inkább vehetjük eredetileg *k*-nak, minthogy nagy valószínűséggel iráni területről származva ugyanazon alakulat másai, mely ma a vakhi *kőž* és balüči *karča* szavakban jelentkezik. Ezek szerint a georgiai *ghuče*, *ghuš* szavak «eisen» jelentése talán ugyanoly fejlemény az eredetibb «mes-

* Az itt említett szó: upper. *žes*, *žč* «instrumentum ad satio-nem faciendam, quo intelligitur aut dens, seu culter aratri, aut vomer, cui dens, seu culter aratri infigitur, aut iugum bovis aratoris» (VULLERS I : 773.). Ezt a magy. *kés*-sel s társaival azért nem lehet egyeztetni, mivel úperzsa *ž* szókezdő sohasem *k*-nak fejleménye. Külömben is homályos a szó története.

ser»-féleéből, mint a fentebb tárgyalt votj. *kort*, zürj. *kört*, osztj. *kartu* stb. «vas» jelentésű szavaké (l. a *kard* cikkét: 196. sz.). Az osztják *kəsi* véghangzójában a vog. *käsüj* képzőjét tartalmazza, míg a déli osztják *kəje*, *käčez*, *kececz* végzete iráni -a, -ak (-aka) képző mása lehet (v. ö. balüci *karč*, *karča* és kauk. *gača*). Ezen csoportbeli adatokkal szemben a vog. *käsüj* és cser. *küzö*, *kize*, minthogy hennük nem *š*, hanem *s* (z) szóközei mássalhangzó szerepel s ez e nyelvekben nem vehető *š*-féle hang változatának: más kaukázusi nyelvterületről valóknak magyarázandók (v. ö. arsin *kas* «messer»).

206. Magy. **keserű** (*kesere* Csongrád-m., *küserü* Göcsej) «amarus, acerbus; bitter»; *keserv* «tristitia; betrübniss»; *keserves* «amarulentus; moestus, luctuosus; sehr bitter; traurig, betrübt»; *keserőd-ik*, *keserész-ik* «amaresco; contristor; bitter werden; erbittert werden, betrübt werden»; *keserít-* «acerbo, exacerbo; bitter machen, verbittern»; *keserög-* «plango, lugeo, moerco, fleo; trauern, leid tragen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *kwošértaxt-* «einen scharfen, herben, bitteren geschmack od. geruch haben» (pl. *kwort vinä kwošértaxti* «az erős pálinka csíp, csípősnek érzik») | KLV. *kwašértaxt-* id. (*saj-pul kwašértaxti* «die preisselbeere ist bitter»), *kwašért* : *tüsem kwašertau* «im munde ist mir herb, bitter (во рту горчит)» | PV. *kwašért-* : *šümäm pašémne kwašértawe* «szemeimet csipi, égeti a füst».

Finn *kathera*, *kithera*, *kithkerü* «herb, bitter». — *katku*, *kitha* «brandgeruch, rauchgeruch»; *katkua-* (infin. -uta) «brandgeruch verbreiten, nach diesem stinken».

Cserem. *kočo* (NyK. 4 : 358.), *koče* (Трој. 22.) «bitter, herb», *kočlan-* «bitter werden», *kočešt-* «нагорчить въ роту, горькнуть» (Трој.), *kočem-* «bitter werden», *kočemd-* «bitter machen» (NyK.) | cserM. *kača*; *kače* (Трој. 18.) «bitter, herb»; *kačlan-* «alt, hart werden (v. brot; черствѣть)».

Votják *koš* «bitter, herb» || zürjén *kočis-duk*, *köčis-duk* «stechender geruch, brandgeruch» (*duk* «geruch»; WIED.).

< Szkr. *kātuka-* «scharf, beissend (besonders vom geschmack)»; GRASSMANN szerint (Wb. 309.) valószínűleg a *kart-* «schneiden» töből (*t* < *rt*; ugyanígy UHLENBECK, ki a litván *kartūs* «bitter» szóra hivatkozik, EtWb. 39.); *katú* «scharf, beissend; scharfer geschmack, schärfe», *katutā-* «schärfe» (BR. Skr. Wb. 2 : 23.). — V. ö. a kaukázusi nyelvek köréből:

chürkilin *qu'qu*, *qu'qul* «bitter» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 138)..

A vogul *kwosértaxt*-, *kwásért*-, továbbá a finn *katku*, *kitka*, zürjén *kočis* jelentései világosan igazolják, hogy a magy. *késérű*, finn *katkera* «amarus» értelmének alapja a szkr. *kātuka*- «scharf, beissend» jelentése, úgy hogy bizvást egyeztetethetjük ez alakokat csupán a hangsúlyos szótagot követő rövid *u* elisióját vévén föl a finn magyar nyelvek megfelelőjének alaphangzásában. Magából a finnből is kétségtelenül kitetszik, hogy a *-ra* végzet képző; de ez is lehet árja bővület, mert a szanszkritban a *-ra* mint melléknévképző igen gyakori (l. WHITNEY: Ind. Gramm. 427—28. és 446. ll.) s több példával igazolható az avesztai nyelvből is (l. JUSTI Hb. 369.). Lehet egyébként finn *katkera* ez is: szkr. *kaṭu-kara*- «scharfen geschmack machend, verursachend». A finn-magyar alakok kettős hangrendje, mint több más hasonló esetben, az árja *a*-val magyarázódik. — Tekintetbe véve a *t* = *rt* (*tr*) etimologiai értékét, a *-ka* képző nélkül való szkr. *kaṭu*- külön eredt másának tekinthető az ÉV. *kwort* «herb, scharfen geschmack habend» szó (pl. *kwort vinä* «erős pálinka», *kwort rētkä* «csípős ízű retek»), melyhez még a következők csatlakoznak: ÉO. *kuṭreñ* «bitter; heiss» | votj. *kurit* «scharf, beissend (an geschmack, wie z. b. rettig, branntwein, rauch); bitter, bitterkeit» (Kaz. *kurit kušman* «meerrettig, kren»); zürj. *kurid* «bitter, scharf schmeckend; bitterkeit», izmai *kurda* «bitterkeit», zürj. *kurdas* «bitteres, bitterkeit», *kurdol* «bitterlich, etwas bitter, scharf, ranzig», *kurdöd* «bitteres, bitterkeit». Megjegyzendő itt, hogy a *kurit*, *kurid* alakokban a végzet alakulására a hasonló képző analógiai hatása lehetett befolyással; továbbá hogy a szkr. *t* ugyanilyen (*rt*) hangmegfelelésével találkozunk a zürj. *pört*, votj. *purt-i* «kessel» szónál is (l. fönt a *fazék* czikket: 103. sz. s alább a *nád* szó tárgyalását).

207. Magy. *keszeg* (*keczeg* Ipolyvidék) «általánosan minden úgynevezett fehér hal, egyesíti az abramis, leuciscus, aspius, idus, scardinius stb. nemeket» (HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat); *keszege* (Balaton) «abramis brama», *kesze* (Szeged) «abramis; leuciscus» (u. o.).

Vogul: TV. *käsēñ* «leuciscus rutilus» (чѣбакъ, copora), PV. *koqsēñ*, KV. *koasēñ*, ALV. *kasi*, KLV. *kāsi*, ÉV. *kāsew* id.

Osztják: ÉO. *kāseu* «leuciscus rutilus» (Анл.).

Zürjén *kevös*, *keles*, *kebös* «schnäpel (coregonus lavaretus)». — *gič*, *gič* «karausche (cyprinus corassius)»; WIED.).

< Összét *k'äsag*, *k'äsäg*, *k'asag* «der frische flussfisch»,

tag. *falér-k'äsag* «forelle» (előrész: or. *форель* id.); összet *-ag* képzővel szerkesztve kaukázusi eredetű alapszóból, melynek másai: akuša *kavš*, varkun *χavš*, chürkilin *g'avš* (*ghavš*) «fisch» (plur. *g'uvšri*) | kürin *k'ez-ri* «forelle» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 155.). Ezen alak maga is képzés, mint a lák *χhaba*, and *χami*, aresin *χabzi*, mingrél *čzomi*, láz *čcomi* «fisch» változatok bizonyítják. V. ö. ezekhez: összet *k'äf*, *k'af* «gesalzener fisch, seefisch», yidghah *k'ap* (*kòp*) «fisch» (HÜBSCHM. EO. 45, 145; BROCKERT: Kaukas. Spr. 64.).

L. Ethnogr. IV : 174; V : 75; VII : 484. — Magy. *keszeg* = összet *k'äsag*, melynek szóvégi *g* (*γ*) > *w*, *u* változással megfelelnek az ËV. *kāseuu*, EO. *kāseu* is, valamint másirányú, t. i. *g* (*γ*) > *j*, *i* változással a LV. *kāsi*, *kqsi*. A TV. *kāseñ*, PV. *kqseñ*, KV. *koaseñ* alakok végzete az eredeti *g*-hez csatlakozó nasalis járulékelemet tartalmaz, úgy mint a SO. *kōlañk* «holló» szóban (l. fönt a holló s alább a könyök cikkeit). A magy. *kesze*, valamint zürjén *kevös*, *kebes* alakok az összet *k'äs-ag* alapszavát (akuša *kavš*, varkun *χavš*) tükrözik. A zürj. *kebes*, *kebös* változat e mellett szóközépi *ö* mássalhangzójával a kaukázusi nyelvekben mutakozó eredetibb hangállapotot őrizte meg (lák *χhaba*, aresin *χabzi*, yidghah *k'ap*); tehát nem összet alapú. A *gic* halnév szintén más, valószínűleg egyenesen kaukázusi dialektikus változat képviselője (v. ö. chürkilin *ghavš*).

A *keszeg* dialektikus *keszege* alakjához (mely végzetével az összet *-g*, *-ag*, *-äg* képzőnek av. *-ka* másából következő teljesebb hangtestét mutatja) hangzásilag egészen közel áll egy másik, t. i. az «acipenser ruthenus, sturio» halfajnak kecsége (*köcsöge*, *köcsög*) neve. Ezt az előbbivel annál inkább azonosíthatjuk, mint-hogy a régi szótárak a «sturio»-t is *keszeg*-nek magyarázzák (pl. PÁRIZ-PÁRAMÁL: «hegyesorru keszeg», MAJORNÁL: «keszeg: sturio»; NySz.), másrészt a *keszeg*-nek nyelvjárási *keczeg* változata is előfordul. Jól érthető a szóközépi *č*, ha a kaukázusi *kavš*, *χavš* alakokra gondolunk, vagyis az összet *k'äsag*-nak jelenleg ki nem mutatható régi *č-s* változata nyomán. E szerint a szerb *kečiga*, *keča*, ujjgörög *κεττιγα*, rumuny *kěčugě*, lengyel *czeczuga* megfelelőket, melyeknek *ke-* szókezdeté amúgy sem mutat szláv eredetre, egyenesen, vagy közvetéssel a magyarból származtathatjuk, a mint bizonyosan innen való a szerb *kesega* «weissfisch».

208. Magy. *kevés* (*keves* Répceze-vidék, Szlavonia, Palóc-ság; *kövös*, *köös*, *köesz* Moldva) «paucus, exiguus; parum, modicum; wenig, gering»; *kevesel* «parvum puto; gering halten»;

kevesed-ik «minuor; weniger, geringer werden»; *keveses*, *kevesedē* «pauillus» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *kam* «wenig, gering, klein», *kam(i)st* (superlat.); ujper. *kam*, *kem*, afghán, balúči *kam*, kurd *kām* id. | óper., av. *kamua-* «wenig» (HORN 193.). — Kaukázusi nyelvekben (a perzsából): chürkilin *kam*, *kamil* «mangelnd, fehlend» (adv. *kamlī*; *kandīš* «mangel»); ud *k'am* «mangelhaft» (*k'amo* «mangel»; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 151; Ud. Stud. 84.).

BUDENZ (MUGSz. 27.) «levis» jelentésű szavakkal (finn *kepiä*, *keviä*, lapp *keppe*, osztS. *kabak*, votj. *kapci*) rokonítja a magy. *kevés* melléknévet, melynek alapszava azonban alkalmasabban egyeztethető az azonos jelentésű iráni *kam* szóval a gyakori *a ~ e s a név* és *hűvös* szavakban is mutakozó *m > v* hang-megfeleléssel (l. u. i. 174. sz. és alább). A -s végzetben a *feketé-s*, *sárgá-s*, *sötéte-s* képzőjét láthatjuk, melynek régebben nagyító értelme volt (*restes* «subpiger», «setétes nagy gond» stb.; l. BALASSA-SIMONYI: Tüz. MNy. 570.); tehát *kevé-s* = «sehr wenig». Az elavult **keve-* alapszó is képzés már az iráni *kam*-hoz képest, még pedig valószínűleg kicsinyítő (v. ö. *nén-e*, *nén-é-m*; *öcs-é-m* s a szintén kicsinyítő képzős *kis-ded*, *röv-id*, *könny-ü*, moldvai *kinnü*, *könnyed*, *könnyid*, *könnyüd*, comp. *könnye-bb* szerkesztéseket).

209. Magy. kígyó (*gyjō* JordC. két helyen, *kyō* EhrC., TelC. *kilgyō* MA.; *kégyō* Zala-, Somogy-, Arad-m., *kényō* Szeged, Bánság, *kijō*, *kijō* Bácska, Palóczság, *kinyō* Békés-m.) «serpens, anguis; schlange»; *mérge-s kígyó* «vipera», *zomok-k.*, *kurta-k.* «coluber» (NySz., MTsz.).

V. ö. összet.: dig. *xeláge* «schlange» (SjöGREN: Osset. Sprl. 464.) valószínűleg a kaukázusi nyelvek köréből, hol: kürin *ghül-lagh* (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 184.), *ghülagh* «schlange» | ud *k'ala* «kröte» (USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 101.) | ingiloi *göl*, grúz *gveli*, mingrél *gveri* «schlange» | rutul *gar* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 122.). Mint esetleg összefüggő adatokat idézzük itt a következőket: tabasszarán *gol*, *kuil*, czachur *khol*, rutul *khuł*, buduch *kaol*, dzsek *kial* «maus», lák *χkulu*, *qulu*, *k'ulu* «ratte» (*k'ulu* «maus», USLAR-SCHIEFNER: Kasikumük. Stud. 95.), tabasszarán *rusul-gül*, *kül* «ratte» (tdk. «grosse maus»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 100, 116.)*

*) A szó eredetének további nyomozása szempontjából figye-

Eddigélé csak a keleti altajszágban ismertük a magy. *kígyó* egyezéseit, minők: mongol *χalikun* «fischotter, hiber» (SCHMIDT: Mong. Wb. 136. a), burját *kaľuñ, χaľuñ, kaľü, tunguz kaľuñ, mandsu laľun* «otter» (v. ö. német *otter* «vidra» és «siklókígyó»), melyekkel alakí és jelentésbeli közelállásuknál fogva egybefüggőknek tetszenek: tunguz *kulin* «schlange», *kuluguna, kulguna* «maus», *kulikan* «wurm», mongol *χulurana* «maus» (SCHMIDT 168. a), burját *χul-guna, kulguna* «maus» (l. NYK. 21 : 119. és Ethnogr. IV : 296.). Alig lehet benne kétség, hogy ezen adatok az előbbiekkal valamikép összefüggnek, vagyis hogy egyazon szónak különböző irányú elterjedésével lehet bennük dolgunk, úgy a mint ezt ily messze eső nyelvterületeken tapasztaljuk a *gyík, holló, harkály, kutya* s több más itt tárgyalt szó esetében. Összefüggésre mutató jelentős körülmény az is, hogy ép úgy mint a keleti altajszágban az *o, u* hangzós változatok a kaukázusi nyelvekben is különösen az «egeret» jelölik, bizonyára közös «wurm» alapértelmem nyomán (v. ö. aguli *χarčaj* «maus» és arcsin *karši* «schlange»; l. még fentebb a *féreg, gyík* és *bogár* szavakat). Az ingiloi *göl, grúz gvel* (= ming. *gver*, rut. *gar*) egyszerű alakokhoz képest kétségtlenül képzés a kürin *ghülagh* s az ezzel hasonlítottatású osszét *χeláge* (v. ö. dig. *rüge* «staub» = tag. *rüg* = kürin, rutul, agul *rug, ruk* id.), minél számunkra mellékes, hogy a képzés kürini területen keletkezett-e (v. ö. kürini *khwagh* «rabe»: ingiloi *gor, grúz quav* id.; *gwedég* «büffelkalb», *šurág* «junges v. tieren», *lapág* «scharf», *čürnüg* «ferkel»), vagy az osszétén (v. ö. dig. *k'izege* «tochter, mädchen»: tatár *kiz* id.). Mindenestre egyezik a magy. *kígyó*-s alaprésze — melyet a *kígyó, kígyó, kíj* alakok egybevetése nyomán eredetibb **kéljő* hangzással kell fölvennünk — az osszét *χeláge* alakokkal szakasztott oly módon, mint *borjú, boryjú* a török *bozaqu, bozaqu* megfelelővel. Megjegyzendő e pontnál, hogy az osszét *χ* szókezdő, mint a kaukázusi egyezések mutatják, *kh* (*q*) előzményből való; továbbá hogy a *kígyó*-éhoz hasonló képzés az osszét eredetű *üsz-ő* (= osszét *vüss* «kalb»). Így fogva föl a *kígyó* eredetét készen kapjuk a magyar *é* hangzót s a «schlange» jelentést, míg a mongol *χalikun* «fischotter» közvetetlen képmásnak alig gondolható.

Kaukázusi eredetűnek gondolható a rokon nyelveknek is néhány «kígyó, eger», illetőleg «féreg» jelentésű szava (l. erre nézve még fentebb a *baglancza, bogár, féreg, gyík* és *hangya*, valamint alább a *nyü* cikket). Ilyen a mordvin *kuj, votják kíj, kazáni kíj* «schlange» szó, melylyel egyező a varkun *kaj* «schlange»

lembe jöhet talán az árjaság területén: szkr. *kālaka-* «wasser-schlange» (tkp. «dunkelblau»), ettől: *kāla-* «schwarz, blauschwarz» (BR. Skr. Wb. 2 : 251, 247.).

(a mordvin *u*-ra nézve v. ö. mordÉ. *uro*, mordM. *ura* «pfriem» = szkr. *ārā*-, magy. *ár* «subula»; mordÉ. *uros* «waïse» = szkr. *ār̥has*, magy. *árva*; mordv. *nudej*, *ñudi* «schilfrohr» = szkr. *nadd*-, magy. *nád*). A cserem. *koła*, cserM. *kała* «maus» (*kukola*, *kogo-kała* «ratte», tdk. «grosse maus») szóhoz vonható a tabassz. *gol*, *kuil*, czachur *khol*, rutul *khul*, lák *ykulu* «maus, ratte»; a cser. szó -a végzete talán a kaukázusi alak régi ejtésén alapszik (v. ö. *k'ala* «kröte»). A finn *kyy*, észt, lív *kü* «schlange, otter» szóhoz, mely mellett a lapp: kolai *küvt*, *kuvt*, enare *kuövte*, *kuovdde*, norvég-finnmarki *guov'dē* «schlange» képzésnek mutatkozik, v. ö. a kaukázusi nyelvekből: abcház *kua*, grúz *ku*, mingrél *ku*, ingiloi *kuv* «schildkröte» és ud *qoda* id. (ERCK. 122.); továbbá: tabasszarán *qav-qav* «frosch», grúz *ghva-dēdēca* id. (akuša, chürkilin *dēdēcala*, láz *cicila* «schlange») | buduch, dzsek *gub*, kürin *ykghib* és tabasszarán *gubatha*, kubacsi *γitha*, kaitach, akuša, chürkilin *atha*, varkun *atha* «frosch» (u. o. 66.). Az abcház *kua*, grúz *ghva* alakoknak talán csak ikerítése a kürin *kywakzyw* «wurm» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 165.); egyező evvel a zürj. *gag* «wurm, insect, ungeziefer» (*nomir-gag* «raupe», *loło gag* «schnecke», *va-vir gag* «blutegel»; WIND.). Az ingiloi *göl*, grúz *gweli* mása lehet a «schlange» eredetibb «wurm» jelentése alapján a zürj. *köl*, votj. *kol* «bauchwurm, darmwurm». A kürin *ykghib* alakhoz csatlakozik szintén az eredeti «wurm, ungeziefer»-féle jelentés alapján a votják *leib-i* «raupe, made. wurm; art kleiner fliegen, blasenfuss» (*numir-kibi* «gewurm, kriechendes»), *kibili* (*numir-kibili*) id.; l. a végzetre nézve fönt a *hangya* cikket (151. sz.). A hasonlóság mindezekben föltűnő, bár a kapcsolat természete világosan nem észlelhető. — Még számbaveendők itt a törökség köréből: csagataj *keläs*, altaji *keleski*, kondomi *kelisken* «eidechse» (BUDAGOV II: 132.); kojbal *käleskä*, karagasz *heleskä* id.; továbbá a samojédokban: tavgy. *kalšua*, *kolš'u*, jurák *halsu*, *halco*, jenisszei *koč'uluo*, *kodoluo*, *kodulue* «angelwurm» (HALÁSZ: NyK. 23: 29.).

210. Magy. *kincs*, *kéncs* «thesaurus, gaza; schatz», *kincses* «thesauro abundans, opulentus; reich an schätzen»; (Drávamelék) «kedves; lieb»; *kincsez-* «thesaurizo, schätze sammeln, sich verschaffen» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *ganš* «schatz» (innen: örm. *ganš* «schatz», újabb szkr. *gañža*- «schatzkammer», hindu *gañžu*, szyr 𐭪𐭣𐭥, gör. γάζα, héber-aram 𐤒𐤓𐤕 «schätze», 𐤒𐤓𐤕𐤁 «zusammentragen, einsammeln»); ujpertzsa *ganš*, *genš*, balüdi *ganš* «schatz» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 126; Pers. Stud. 232; GEIGER, Bal. 449; GESENIUS).

Említik ez egyezést már BEREGSZÁSZI («pehl. *gandjo*, pars.

kendsch = *kincs, kéncs*: Äbnl. d. Hung. Spr. 110, 123.), BESZE JÁNOS («per. *kindje* = *kincs*»: Voyage 87.), CASSEL («szkr. *ganja*, pers. *kendsch*, pehl. *gandso*, gör. γάλα, héber גָּלָה»: Magy. Altert. 91.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*kincs* = ujper. *gencs*; az első magyar nyomtatványban: *draagha genche**) *neepenknec*»: Finnit. Törekv. 20.), VÁMBÉRY — kinek régebbi véleménye (NyK. 8: 188.), hogy a perzsa szó «az újabb magyar-török érintkezés» idejében, közvetlenül az ozmanliból került volna hozzánk, melylyel ellenkezőleg a «Magyarok Eredete» szerint (408.) «a török közbenjárás teljesen ki van zárva» —; végül SIMONYI (NyK. 25: 303.). Óperzsa szókezdő *k* az ujperzsa nyelvjárásokban nem változik *g*-vé, tehát a magy. *kincs* szókezdőjének alakulatát a magyar nyelvtörténetben nyerte, vagy pedig — mint a *koszt*, *köd köles* és *kaszúr* szavak esetében is főlvevesszük (l. e. cikkekét u. i.) tagauri-összét (*g > q*) hangsajátssággal van benne dolgunk. Eredetibb alak a *kencs*, melyből *kincs*, mint *münd-ből: mind*. Magyarból való jövevénytörzsek: szlovén *kinč* «thesaurus», horvát *kinč* «schmuck, zier», *kinčiti* «schmücken» (NyK. 17: 97.).

211. *Magy. *kocza* «emedisznó, porca; sau» (NySz.).

V. ö. lál *kača* (*kkača*), varkun *kvača*, kubaesi *kaca*, kaitach *katca*, goza, akuša *kaza*, chürkilin *gwaza* (*gonza*, *gwaza*, plur. *guzni*), arsin *kosü* «stute» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 138; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 158.).

A jelentésetérésre nézve v. ö. a magy. *kancza* «stute» szónak ily alkalmazásait: *kancza birka* (Jász-Nagykún-Szolnok-m.), *kancza borjú* (Kalotaszeg), *kancza tinó* (Szilágy-m.; MTsz.). Nyilván ugyanegy az ittenivel az a *kocza* szó, mely a következő kifejezésekben szerepel: *kocza-gyerék* «törvénytelen gyermek» (hol a jelző bizonyára az anya megbélyegzésére céloz) s aztán általában «apátlan, anyátlan csecsemő» (*kocza-testvér*: «tejttestvér»). Átvive az állatokra: *kocza csibe*, *malacz*, *csikó*, *bárány*, *borjú* stb. «anyátlan, árva (házi állat)»; v. ö. még *kocza-fa* (Kiskún-Halas) «az a sík mezőkön magánoson álló vadkörtefa, melyet az erdőirtás megkimélt» (MTsz.). A *kocza-fene* = «nőstény fene v. vad»; v. ö. *fias fene*, *fészkes fene*.

212. *Magy. *konda* (Székelyföld, Debreczen) «disznócsorda; schweinheerde»; *kondás* (közkeletű szó) «schweinhirt», *kondász* (Csallóköz, Pápa), *kandász* (Székelyföld), *kondár* (Tolna, Bars-m.) id. (MTsz.)

*) A NySz.-ban hiányzik e fontos alakváltozat adata.

Észt *kunti-* (nomin. *kuút, kult*) «eber».

< Kaukázusi: and *χunta* «schwein» (EROKERT: Kaukas. Spr. 126.).

Már ERDÉLYI (Spr. d. Stammverw. 14.) egybeveti a magy. *kondász*-t a kaukázusi «*chunda*: schwein» szóval s tényleg e magyar szó aligha különbözhetik alkataban a *juhász, lovasz, kanász, ökrész*-féle képzésektől, melyeknek megfelelőleg a *konda* alapszó legalkalmasabban «schwein» értelműnek vehető. Hogy ezzel szemben azon kis területen, hol ez alapszónak is igazolva van használata, nem «disznó», hanem «disznósorda» az értelme, könnyen érthető abból, hogy a szóban forgó állat sokféle jelölése mellett, a *kondá*-t a nyelvgazdálkodás a «konda nyáj»-ra alkalmazta, miben a *kondás* «kondanyáj-őrző» jelentése is közreműködhetett az analógiai jelentés-elvonás révén. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy az and *χ* szőkezdő magában ugyane nyelvjárásban s különösen egyéb kaukázusi nyelvekkel szemközt többször váltakozik *k* (*g*)-val, pl. and *χono* és *kono* «hell»: karata *kono* (EROKERT 167.) | *χur* és *kaur* «ackerfeld» (u. o. 40.) | *χora* «hammel»: cza-chur *gark* id. (78.) | *χašthli-rothlučul* «gürtel»: tabasszarán *gačel*, arcsin *kotol* id. (76.) | *χelčamu* «säbel», karata *χelčoa* id. (119.) = kirgiz *kalžan* «dolch» (BUDAGOV II: 62.) | *χinco* «stein»: avar *gamadč*, agul *gan, goan* id. (134.) | *ghum* «sand» (120.) = tatár *kum* id. — A *konda* mellett más nyelvjárásból került változat lehet a hunyadmegyei góda «nöstény disznó» (MTsz.).

213. Magy. *koszt* (Székelység) «hosszú karó, pózna; lange stange, pfahl»; *kosztol* «póznával lever, megver; mit einer langen stange schlagen, abschlagen» (MTsz.).

V. ö. av. *gav-āz* «ochsenstecken, ochsenstachel» (*gav-*, *gāo-* «ochs», *ʋaz-* «treiben»), ujper. *gavāz* «stimulus, quo asini et boves impelluntur» (innen: örmény *gavazan* «stab, birtenstab, gerte, rute, zweig» = szkr. *go-āžanu-* «rinder antreibend», t. i. *daṇḍa-* «stock»: *až-* «treiben»; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 126.).

A magy. *koszt*-t előrészenek viszonylása az ujper. *gavāz* alakhoz úgy képzelhető mint a *köles*-é az ujper. *gāvars* (kurd *gāriz*) «hirse» szóéhoz (l. alább 218. sz.); l. még a szőkezdő *g* > *k* változásra a *kincs* és *kaszár* szók magyarázatait (fentebb 210. és 199. sz.). A *-t* végzetre nézve azt vélhetjük, hogy a *gav-āz* igei utórészéhez csatlakozó *-ta* participiumképző (= összet *-t*), a mint ezt a hasonló alkotású magy. *füst* szóra nézve is sejtjük (l. fentebb 115. sz.).

214. *Magy. kova (*kava* Otrokocsi, *koa* Dávid Fer.; *koha* Csanád-m.) «silex, igniarium; kieselstein, feuerstein»; *kovacs*, *kavacs* (dim.). — *kavics* (*kovics* Kalotaszeg, *kabics* Veszprém-m., *gabics* Göcsej) «kleiner stein» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: ingiloi *khuvaj*, grúz *khua*, *khva*, mingrél *khua*, *kyua*, láz *khua* «stein» | (-n képzővel*) :) agul *goan*, *goun*, *gan*, tabasszarán *goun*, abcház *gjanüa*, kürin *χ'wan* (*χkghran*), lák *gun* id. (ERCKERT: Kauk. Spr. 134; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 145.)

Kaukázusi nyelvek adataival egyezettették már a magy. *kova* szót DANKOVÉZKY («*kou* lapis»; Magy. nemz. maradv. 18.), ERDÉLYI («*koch*, *küvi* stein»; Spr. d. Stammverw. 13.), BESZE JÁNOS («*abadzech kou*»; Voyage 83.) és CASSEL («georgi *kuwa*, mingrél *kuo*, abcház *kau*, *kauch*»; Magy. Altert. 89.), míg PARROT (Erl. No. 31.) az észt *kivi* «stein» szót veti egybe a georgi «*kua* stein» szóval. Föltűnő hasonlatossága van a magy. *kavacs*, *kavics*, *gabics* képzésnek az avar *gamadč'* (pl. *gánč'al*) «stein» szóhoz (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 118.), mely szerint a kaukázusi, valamint magyar alakok hangzóközi *v*-je *m*-ből valónak látszik.

215. Magy. köcsög (*köcsök* Dunántúl, *köcsög* Karczag, *köcsöge* Csallóköz, *kécsége* Hont-m.) «alul öblös, felül kevésbé szűkes, mintegy két itezés fazék, melyben leginkább tejet szoktak tartani; szélesebb szájú vízfordó edény agyagból; art milchtopf od. krug» (BALLAGI, MTsz.). — *göcs* (Dráva-mellék) «köcsög» (MTsz.).

MordM. *kavs* «krug», *kavs-kä* dimin. (AHLQU.)

V. ö. av. *zarza-*, pahl. *zarzik* «topf» (HORN 194, HÜBSCHM. Pers. Stud. 56.), «gefäss» (JUSTI Hb. 91.).

Pontosan egyezik alakjára nézve a mordM. *kavs* ez iráni szóval, csekély jelentéseltérése pedig olynemű, mint ezen szavak közt: magy. *korsó* «krug» (= török **korčak*: ószlov. *krъčagъ*, szerb *krčag*, orosz *korčag* «krug») és cserem. *korčak* «topf» (orosz *goršok* id.), permi *korčaga* «eiserner topf». Ellenkezik eme felfogás THOMSENNAK azon nézetével (Berör. 184.), mely szerint a mord. *kavs* az orosz *корнугъ* «schöpfkelle, suppenlöffel, trinkgeschirr, kornkasten in der mühle» szó átvétele volna; azonban itt eltérés van alakban (az orosz *š*-vel szemben t. i. a mordvinban is ugyanily hang volna

*) V. ö. cssecsencz *ghu* «brunnen» és avar *gvon* id.; l. több példát fönt 205. l.

elvárható) s még inkább jelentésben; de egyébként is döntően bizonyítja a különvalóságot azon körülmény, hogy az orosz *ковшъ*-nak tényleg megvan mása a mordvinban ekkép: mordE. *kovš* «kornkasten in der mühle». Hasonló szó a finn *kousu*, *kousi* «schöpfkelle», melyet THOMSEN ugyancsak az orosz *ковшъ* másának tart (u. o.), MIKKOLA ellenben svéd eredetűnek bizonyít (Slaw. Lehnw. 121.). Ettől különváló a finn *kauha*, vepsz *kauh* «trulla, cochlear maius; schöpföffel», melynek ugyancsak THOMSEN lett eredetét (litv. *kūszas*, lett *kaus-s* «grosser schöpföffel; schale, schüssel») igazolja. Ehhez csatlakozik mint régi átvétel közvetlenül a finnől: lapp *kaŋca* «patella, crater» (THOMSEN u. o.). Ujabb átvétel a lettből: észl *kaus* (genit. *kausi*) «schale, schüssel» (MIKKOLA u. o.), míg az orosz *ковшъ* másai a rokon nyelvekben: zürjén *kōš* «schöpfgefäss»; vogul: ALV. *kōš*, KLV. *kūš* «schöpföffel». MIKKOLA szerint az említett orosz szó közvetlenül a litvánból került, melyet a szkr. *kōša-*, *kōça-* (nomin. *kōšas*, *kōças*) «behälter, kufe, fass, eimer, trinkgeschirr» szóval vetnek egybe (pl. UHLENBECK EtWb. 66.). Kétségtelenül egybefüggnek ezekkel, mint árja területről került régi átvételek a kaukázusi nyelvekben: ingiloi *kovz*, grúz *kovzi*, *kobzi*, mingrél *kovzi*, *kēzi*, *kizi*, láz *kizi*, szvanét *qkhešj*, *qoš*, dido *kaši*, lák *žkkusa*, akuša *kucu* «löffel» s -li, -l képzővel: varkun *kucul*, chürkilin *kutcul*, kaitach *kacli*, *kucul* id. (ERCKERT: Kauk. Spr. 97.); továbbá a törökségben: *kašik* «löffel». A kaukázusi közvetítés fölvetelével végül ezekhez sorakozik még: mordE. *kece* «schöpfkelle» (NyK. 24: 45.).

Bizonyára kapcsolatos az itt tárgyalt szavakkal a magy. *köcsög* is, melynek még képzőtlen alapszavát a drávamelléki *göcs* változat mutatja. Minthogy az iráni *χ* szókezdőnek a magyarban nem lehet *k* (*g*) megfeleltője, nem gondolhatunk arra, hogy iráni *χavza-* (vagy mint DE LEGARD olvassa: *χavža-*; l. HORN 107.), illetőleg **χavza-ka* (pahl. *χafzik*; *χafzak*; l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 56.) lehetett volna közvetlenül mintaképe; hanem vagy arra kell gondolnunk, hogy ez iráni szónak az érintkező területen **kavza-* (ill. *kavža-*) mellékalakja is dívhatott — s ezt tényleg fölveszi más okból HORN is (195. l.) —, vagy hogy valamely közvető nyelvterületen ment végbe a *χ > k'* (*k*) változás. V. ö. az utóbbi eshetőség szempontjából e kaukázusi adatokat: ud *k'oci*, grúz *k'oco* «gefäss» (SCHIEFNER: Versuch ü. d. Spr. d. Uden 84.) | lák *gača* «schlauch» (v. ö. *ž'ači* «grosses henkelloses irdenes gefäss, um flüssigkeiten od. korn zu vermessen»; USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 79, 86.) | chürkilin *gašin* (genit. *gašē*) «irdener krug, oder glasgefäss für das wasser» (Hürk. Stud. 157.), kürin *gečün* (*kečün* ERCK.) «thönernes od. gläsernes gefäss für flüssigkeiten» (Kür. Stud. 173; ERCKERT 141.)* | chürk. *kivza* (plur. *kivz-ni*) «grosser mehlkasten»

* Ugyanígy látszik képezve: orosz *кувшинъ*, *кувшинъ* =

Hürk. Stud. 152.). Szintígy vannak, mint MELICH kimutatta (Nyör. 28 : 515.), a magy. *göcs*, *köcsög* alakokkal szorosan egyező megfelelők a törökségben: lebed-tatár *köd* «napf, topf», teleut, kumandu *kös* id. (*tobrok kös* «ein irdener topf», *támır kös* «ein gusseiserner topf»), teleut *közök* «ein kleiner topf» (RADLOFF Wb. 2 : 1287, 1304, 1307.). Mindezek árja (iráni) alapúak; de a szók vándorlásának útja egyelőre tisztán föl nem ismerhető.

216. Magy. *köd* «nebula; nebel»; *ködös* «nebulosus; nebelig» és «mámosos; rausch habend» (MTsz.).

Votj. *-kēd* : *čēñ-kēd* «schwacher nebel, dunst, ausdünstung» (*čēñ*, *čēñ* «rauch»).

< Szkr. *gandhá-* (nomin. *-ús*) «geruch, duft» (GRASSM. Wb. 376.) || av. *gaiñti-* (nomin. *-is*) «gestank» = pahl. *gand*, ujper. *gand* id.; pahl. *gandak*, ujper. *ganda* «stinkend»; az ujperzsából: balūči *gand* «kot, mist» (HORN 208; GEIGER Bal. 121.).

A jelentések viszonyára nézve v. ö. vogul *sēñzu* «nebel, dunst» és «rausch» = votj. *zīñ* «geruch, wohlgeruch, duft» és «gestank; stinkend» = permi *zīn* «gestank», zürj. *sin-öd* «luft» = észt *hing* «atem, hauch, luft, duft, geruch» (I. MUGSZ. 264.) Az *a ~ s* hang-megfelelés szabályszerű; a szókezdő *g > k* változásra kétségtelen példa a *kincs* szó (I. fent 210. sz.), valamint a szóközépi *nd > d* változásra a *had* és *gödör* szavak (I. fent 143. és 133. sz.).

217. Magy. *köh*, *keh* «tussis; husten»; *kehés* «tussiculosus; der immer husten hat» (*k. lö*); *köhög-* «tussio; husten»; *köhécsel-* (székely *kehécsül-*) frequ.; *köhént-*, *köhínt-* (*kehínt* Veszprém-m.), *köhejt-* moment.; *köhej* «der husten» (Örség; MTsz.).

Finn *köhä*, *kökhä* «trockener husten»; *köhi-*, *köhise-* «heiser husten, räuspern» | észt *köha*, *köhi-* id. | vót *čöhä* «der husten», *čöhi-* «husten» — finn *kahja* «trockener husten»; *kohjo*, *kohko* id.; *kähü*, *kähö*, *kähä* id.

Lapp: kolai *köss* «der husten», *kösse-* «husten» (GENETZ Wb. 21.) | svédlp. *kosse-*, *kossote-* «husten», *kossos*, *kossotes* «der hu-

permi *kuvšin*, mord., eser. *kukšin*, tatár *kuvšin*, *kupšin*, *kükšin*, esuv. *kukšum*, finn *kuksina* «krug, gefäss». A szlávtságban idegen e szó.

sten» | finnmarki *gõssa-* id. | déli *küssia-* id. (WIKLUND: Utlapp. Lautl. 276.)

Mordvin: mordM. *koz* «der husten», *kozov* «der husten hat»; *koz-* «husten», *kozikst-* (moment.) id. | mordE. *kozamo* «der husten»; *kozkst-* (moment.) id.

Zürjén *kiz-*, *kizmi-* «husten», *kizöm* «der husten»; *kizišt-*, vicsegdai *kizöbt-*, sysolai *kizökt-* «aushusten (transit.)» || Votj. *kiz-*, *kiz-*, (Kaz.) *kiz-* «husten»; *kizil-*, *kizil-* (frequ.) id.; *kizon*, *kizon* «der husten». — *kizni-*, (Kaz.) *kiznē-* «niesen»; *kiznon*, *kiznon* «schnupfen, katarrh».

Osztják: IO. *χūt* «der husten»; *χūdes-* «husten» | SO. *kōl* «der husten» | ÉO. *χūl*, *χolt* «der husten»; *χūlema-* (moment.), *χūlētli-* (frequ.) «husten» (AHLQ.).

< Szkr. *kāsa-* (nomin. -as), *kāsā-*, *kās-* «der husten», *kās-* (praes. 3. *kāsate*) «husten»; UHLENBROCK (EtWb. 53.) az ószlov. *kašiti*, litv. *kosulys* «husten», *kositi* «huste», ófelném. *huosto* «husten» (subst.) szavakkal veti egybe.

Megvan már ez egyeztetés DONNERNÉL (Vgl. Wb. I: 33.), ANDERSONNÁL (Stud. 326; az árja megfelelő nélkül: Wandl. 239.) és TOMASCHERNÉL is (Pam. Dial. 778.). A szkr. alak *ā* hangzója szerint a magy. *keh*, *köh*, úgyszintén a finn *köhä* tőhangzója a gyakori *a*, *ā* ~ *ä* hangmegfeleléssel magyarázandók (l. fönt 210. l.), míg finn *kahja* (e h. **kahja* oly jelentésfejlődéssel, mint f. *kuolia* «mortuus», észt *kõlja* «leiche»; l. BUDENZ: Össz. Alakt. 192.) s a többi rokon nyelvi alakok az árja, mély hangrendet mutatják. A magy. és finn *h* < *s*, úgyszintén osztj. *l*, *t* < *s* hangmegfelelésekre nézve l. fönt 215, 326, 342. ll. és ANDERSON Wandl.

218. Magy. *köles* (*kwles* Schlägli Szójegyz. 999. sz., *keles* u. o. 888; Besztercezi Szój. 472. sz.) «miliun; hirse»; *bor-köles* «panicum; heidekorn»; *mohar-köles* «ervum; rosswicke»; *madár-köles* «miliun solis; meerhirse, perlhirse» (NySz.).

V. ö. kurd *gāriz*, *gāris*, pāzend, ujper. *gāvārs* «hirse»*) |

*) E szó összetételnek látszik; v. ö. erre nézve: ujper. *gāv* «rind» és afghán *vrīze* (plur. fem.), *vrīza* «reis, reiskorn» = szkr. *vrīhi-* (nomin. -is) «reis», melylyel egyeznek (mint árja területről való átvételek): gör. *ῥιζα* «reis» (= olasz *rizo*, francia *riz*, közép-feln. *rīs*, újfeln. *reis*, angol *rice* stb.), keleti török *uruz*, *urz*; tehát alapjelentés: «marha-rizs» (mint: *lő-bab*, *lő-gesztenye*)?

örmény *gavars* «eine art hirse» (HÜBSCHM. Arm. Gramm. I. 126.).

A magyar alak különösen kedvelt összet hangsajátságokkal jelentkezik, a minők a szóközépi $r > l$ hangváltozás (l. HÜBSCHM. EO. 107.), a szókezdő $g > k$ hangmegfelelés (a tagauriban ugyanis mindig gutturalis q felel meg a zend g szókezdőnek; l. u. o. 99.) s az első szótag \bar{a} , a hangzójának magashangúságba (\bar{a}) való hajlása (számos példa u. o. 76—77. l.). Az iráni alak eltűnt v -jének nyomát a *köles*-nek labialis \bar{o} hangzójában láthatjuk, melyet a Schlägli Szójegyz. *kules* írása régi ejtésnek bizonyít; v. ö. itt mint hasonló hang-megfelelést: magy. *kosz-t* és av. *gav-āz* (l. fentebb 213. sz.). — MÁTYÁS FLÓRIÁN is utal már az itt bemutatott szóegyezésre: «*köles* = ujper. *gauresz*: r és l csere» (Magyar-árja Nyelvhas. 16.). — V. ö. mint esetleg idetartozó adatot: abcház *ᲕᲗᲗ* «hirse» (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 47.).

219. Magy. *kölyök* (acc. *kölykő-t*; birtokosragokkal: *kölykő-m*, *kölyk-e*; *kelk* KulcsárC., *kelek* LevT.; *külyök*, acc. *külykő-t* Palóc-ság) 1. «catulus; junges hündchen, junges tier» (*kutya-k.*, *eb-k.*, *macska-k.*, *oroszlán-k.*); 2. «puer; kind» (Moldva: «*néd kölyküink van már*, de eddik szem tud madarúl»); *kölykös* «junge habend»; *kölykez-ik*, *meg-k.* «junge werfen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *kol'k* «ei», *kol'kjal* «eier legen» (WIED.) | *permi kul'k* «ei» (GENETZ OP. 13.).

< Ujper. *kōdak* «kind, kleines, foetus, embryo» = pahl. *kōtak* «a child, an infant»; innen: örmény *kotak* «der kleine (beiname des armen. königs Chosrov bei Faustus von Byz.)»; v. ö. av. *kutaka* «klein» (HORN 194; HÜBSCHM. Pers. Stud. 89., Arm. Gr. I.). — Kaukázusi nyelvekben: kabardin *gedŭkhe* «ei» (v. ö. akuša, chürkilin *gidga-ri* id.) = rutul *güliq*, *gubug* «ei» (EROKERT: Kaukas. Spr. 56.).

Hogy a keleti finn-magyar nyelvek árja elemeiben is mutatkozik az eredeti szókinsben igazolt $d (\delta) > l, l'$ változás, már fentebb igazoltuk (l. 6. sz.); ehhez itt még csak azt jegyezzük meg, hogy nem akadály a hangváltozás fölvételében azon körülmény, hogy a hangzóközi d az iránság terén t -ből való másodrendű fejlemény. Ugyanily esettel találkozunk a *bal* = votj. **pal*: *pal-ŋan* «link» (= ujper. *bad*, pahl. *val* «schlecht») szónál (l. fent 23. sz.) s efféle még: vogul *ᲙᲗᲗ* «madárganéj» (*taulŋ űj poš*), *ᲙᲗᲗᲗᲗᲗ* «ganéjt potyogtat (a madár)» = votj. **kij*: *kijäd*, *kējäd* «dünger» = ujper. *köd* 1. «acervus frumenti»; 2. «stercus»; 3. «collectus»:

v. ö. örmény *koit* (gen. *kuti*) «haufen», honnan: *kut-em* «häufen» (HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 173.). Külömben az óperzsa és pahl. hangzóközi *t*-nek átváltozása päzend *ð*-vé s innen ujperzsa *d*-vé, mint HÜBSCHMANN kimutatta (Pers. Stud. 189.) már a Kr. utáni 5. században be volt fejezve s így korántsem oly újkeletű, hogy a keleti finn-magyar nyelvek *d* (*ð*) > *l*, *l'* hangváltozásának magyarázatánál az ily eseteket figyelmen kívül kellene hagynunk. A hangzóalkata a magy. *kölyök*-ben és az eredetileg szintén magashangúnak vehető zürj. *kolik*-ban afféle mint a *höre* és *sör* szavakban (l. fent 167. sz.), vagyis az ujperzsa *ō* ejtést megelőző *au* diftongusnak *au*-féle mellékejtésére vezetendő vissza. — Messze keleten, a mongolban is találkozunk szorosan ide illő egyezéssel, jelesen: *gölöge*, *gölige*, *gülige* «ein ganz junger hund» (SCHMIDT Wb. 207; KOVALEVSKIJ 2602.). Nagyon hihető, hogy a három külön irányban felentkező *l* ejtés a közös eredeti dentalis spirans (päzend *ð*) ilyes jeleményt elősegítő (talán osztják *l'*-féle) változatán alapszik.

220. *Magy. *könyök* (*könyék* Csongrád-m., Debreczen) «cubitus, brachium; ellenbogen, arm»; *könyökök*- «innitor brachii, cubitis me fulcio; sich auf die ellenbogen stützen» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *kavan*: *još-k.* «ellenbogen» (*još* «hand», AHLQU.) | IO. *kuñnaj*, SO. *kunʒni* «ellenbogen» (CASTRÉN), *kungi* id. (PÁPAI).

Finn *kyynärä* «ulna, cubitus» (*kyynär-pää* «apex cubiti», *kyynärä-varsi* «brachium inferius») | észt *künar* (gen. *künra*) «vorderarm, elle» (*künar-pea* «ellbogen») = mordM. *kenēr*, *keñer* «unterarm, elle» (*k. pakár* «ellbogen»); mordE. *kenere*, *käniŕ* id. = cser. *keñer*: *k.-vuj* «ellbogen»; cserM. *k.-vurdo* id. (TROJ. 26; *vuj* «kopf, spitze»). L. BUDENZ: MUGSz. 43—44.

< Kaukázusi: ud *qoqnik* «ellbogen, hacke» (melyben *o* = *ö*; l. fent 106. l.) | chürkilin *quqa* (plur. *ququ-vi*) «knie» || csecsenz *guōla*, thuš *gaug* «knie; ellbogen» (USLAR-SCHIEFNER: Ud. Stud. 81; Tschetsch. Stud. 54; Hürk. Stud. 138.).

Az ÉO. *kavan* és a finn *kyynä-rä* hangalkata nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy a *könyök*, *könyék* előtagja szótagösszevonással keletkezett, melyben a lappangásba jutott hangzóközi *v* előzménye *g* (*γ*)-féle lehetett. Ez következik t. i. az IO. *kuñna-j* alakból, melynek *n*-je eredetibb *g* helyett olyan másodrendű fejlemény, mint ezekben: IO. *varñai* «krähe» = av. *vāraγna-*, pahl. *varāγ*; *varāk* «krähe» (= magy. *varjú*) | SO. *kōlañk* e mellett *kōlak*

«rabe» = ujper. *kulār* id. (l. fent 165. sz.); v. ö. IO. *pegi* és *peñai* = SO. *pegi* «link», SO. *loñd-*, IO. *tuñd-* «lesen» = ÉV. *lowint-* (finn *luke-*, észt *luge-*, mordv. *lovi-*). Ugyanígy lesz az ÉV. *kē-én*, *kē-in* (= PV. *kīn*) «knopf» mellett a második szótag magánhangzó-jának elisiója folytán egymás mellé került *ɣn* mássalhangzó *ñn*-vé a birtokosragos alakokban: ÉV. *kēñnēm*, *kēñnén* stb. Az így következő *k_ɣɣn-* alaprész pontosan egybehangzó alakokkal van meg az értelmileg is egybevágó ud *gog_ɣn-ik* (olv. *gōg_ɣnik*) szóban, melynek *-n*-je az idézett többi adatokhoz viszonyítva már szintén képzésnek tetszik (v. ö. dido *aɣ* «bauch és rutul *uɣun*, ezachur *vuzun*, ud *bukhun* id.; ud *kakanik* «kreis» és thuš *gogo* id.; ERÖK. 44; USLAR-SCH. Ud. Stud. 82.), maga az egész szó pedig, mintha a magy. *könyék* (> *könyök*) szónak végzetével együtt szolgált volna mintaképe gyanánt. Nincs kizárva, hogy a finn *kyynä-rä* és társai szintén kaukázusi *-re* képzővel vannak szerkesztve (l. u. i. az *agár*, *bocskor* és *láb* czikkeket). Megjegyezzük még ezekhez, hogy a zürjén *gum*, melyet BUDENZ a *könyök*-kel szintén egybevet, nem ide tartozó szó; jelentése ugyanis: «szár, csöves szár» (v. ö. votj. *gum-i* «röh-riger stengel, halm; rohrpfeife»: *koñi-gumi* «kapor», *tuj-gumi* «trombita», *sapäg-gumi* «csizmaszár» stb.); WIEDEMANN szótárában is így: «halmstück zwischen zwei knoten, röhrenstengeliges gewächs» (*az-gum* «bärenklau», *pon-gum* «sauerampfer», *zara-gum* «pfeife, flöte»; *guma* «röhrig»). Így természetesen lehet még: *kok-gum* «unterbein, schienbein» (tkp. «láb-szár») és *gum* «knochen im vorderarm» is átvitellet.

221. Magy. *köp*, *pök*, székely *töp* «sputum; speichel»; *köp-*, *pök-*, székely *töp-* (ikesen is: *köp-ik*, *töp-ik*, *pök-ik*) «spuo, expuo; speien»; *köpés*, *pökés* «expunitio; speichel»; *köpedelem*, *pökedelem* «res absurda, sputo digna»; *köpdös*, *köpdöz*, *köpd-*, *pökdös*, *pökdöd-* = *köp-* (frequ.; NySz., MTsz.).

< Szkr. *kapha-* (nomin. *-as*) «phlegma, schleim» (BR. Skr. Wb. 2: 70.) = av. *kafa-* (nomin. *-ō*), pahl. *kaf*, ujper. *kaf*, *kef*, kurd *kaf*, vakhī *ɣuf*, szariqōlī *ɣef*; balūčī *kap*, gabrī *kap* «schaum» (HORN 192; GEIGER Bal. 131.). — V. ö. osszét: dig. *ɣäfü*, tag. *ɣäf*, ud *ɣaf* «schleim, rotz», melynek szókezdője az idézett árja adatokhoz képest nem szabályos megfelelés (HÜBSCHM. EO. 68.).

A NySz. régi adatai csakis a *pök-* igei alakot ismerik; de hogy a *köp-* alak is régi, mutatja egyrészt az új keletűnek alig gondolható s *köp-* előzményre utaló székely *töp-* változat, másrészt hogy a *pök* alakban a *p*-nek szókezdő helyzete van, holott tudvalevőleg a mássalhangzónak — ha szókezdő helyzete csakugyan

ősrégi — *f*-re kellett volna szabály szerint változnia. Arra sem helyezhetünk nagy súlyt, hogy a *pök* névszói alaknak csak CALEPINUS szótárából ismerjük legrégibb irodalmi adatát (1594); mert ugyanitt van tudomásunk szerint először jegyezve a *fos* és *húgy* szó is, holott emezeknél a névszói és igei alakok ősrégiségét a rokon nyelvek kétségtelenül igazolják (v. ö. vog. *poš* és *poš-*, *χυνś* és *χυνś-*). A magy. *köp* az árja elemekben gyakori *a ~ e, é, ö* hangmegfeleléssel (l. fönt a *bécze, böcze* czikket: 26. sz.) pontos megfelelője a szkr. *kapha-* alaknak, melynek *ph*-ja az iránság terén sem változott mindenütt *f*-vé. V. ö. *köh* (fönt: 217. sz.).

222. *Magy. köpecz (Székelység) «komondor; bauernhund, schäferhund» (MTsz.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: kabardin *χabz*, šapszug *χabze, χabzü*, abadzech *χabzü, χabzē, χābzy, gχχabz* «hündin» (a cserkesz *χα* «hund» mellett nőnemű képzés, mint abcház *la* «hund» mellett *la-ps* «hündin», vagy šapszug *četu* «kater» mellett *četuhz* «katze»; l. ERKERT: Kaukas. Spr. 86, 89, 263, 268.).

Az alaki eltérésre nézve megjegyzendő, hogy a kaukázusi nyelvekben gyakori a szókezdő *k*-nak *χ, kh*-féle elváltozása különösen mályhangú szavakban (l. pl. a *kutya* szó megfelelőit alább 230. sz. alatt) s az *a ~ ä, ü* váltakozás is több példával igazolható (így pl. varkun *χkar* «birne» = chürkilin *χkär*, rutuli *χür*; kaitach *gata*, tabasszarán *kathu*, láz *katu* «kater» = avar *kethu*, and *geda*, kabardin *gedu*). A köpecz utórészének hangzását a cserkesz *-bzü* képző abcház *-ps* változata magyarázhatja (v. ö. kabardin *fyz, ifiz* «ehenweib»). — Összefüggőnek látszik e szóval a régi magyar *kamasz* «silens» ebnevezet is (NyK. 22 : 524. és NySz.), melyben a *b > m* hangváltozást kaukázusi alapon igazolják a következő adatok: and *χami* «fisch», mingrél *čyomi*, láz *čomi, čekomi* = lák *χyhaba*, yidgah *kqp* «fisch», osszét *khaf* «gesalzener fisch» (l. u. i. a *keszeg* czikkében 207. sz.) | lák *kamu* «garbe» = arčün *kaab* id.; v. ö. volgai tatár *köbä*, magy. *kepe, kéve* id. | and *χajman* «hammel» (tkp. «vieh») = csecsenez *hajba*, lák, varkun *χajvan* «vieh», arab-török *hejvān, hajvān* id. | avar *thamanča* «pistole», dido *thamanča* = karata *thapanča*, oszmanli *tabanča* id. | grúz *tomara*, szvanét *tomaro*, ingiloi *tumaraj* «sack» = abadzech *torbe*, chinna-lug *torba*, perzsa-török *tobra, torba, dorba* id. | avar, and *qaman* «wildschwein» = karata *gaban*, köztörök *kaban* (csupán az altaji tatárban szintén: *kaman*) id. | karata *karmuz* «wassermelone» = avar *χarbuz*, perzsa-török *χarbuz, karpuz* id. V. ö. még kürin *gham* «teppich» = arčün *gaba* id. | chürkilin *šam* «schaf» = rutul *čab, agul hōb* id. | czaachur *umul* «wolf» = rutul *ubul* | czaachur *kümül*

«wolke» = rutul *kubul* | chinnaľug *čimi* «finger» = tabasszarán *šib, šiv* | avar *χuma*, and *gom* «napf» = kürin *χkghab* | ud *gamak* «wasserkrug» = csecsencz *gaba*, rutul *kubutaj* id. | mingrél *χvama* «gebet» = kürin *kkyap*, chinnaľug *khob* || šapszug *χamzi*, abadzech *hamcy* «roggen» = kabardin *χhapij* | and *χumča*, karata *χunča* «heu» = tabasszarán *gibca-ug* | avar *halmagh* «freund» = arčín *χalbay-tu* | kabardin *šjomlahe* és *šjoblenk* «zügelleine» (EROKERT). Mindezek szerint a magy. *köpecz* és *kamasz* egyazon kaukázusi szónak kétféle nyelvjárás révén átkerült változata lehet. Talán idevonható az ozmanli *köpek* «hund» szó is (-k dimin. képzővel a kaukázusi megfelelő végzete helyett), melynek tudvalevőleg mélyhangú ugor-török változata a magy. *kopó* «jagdhund». V. ö. itt még: ozm. *kopoj* «jagdhund» (АХМЕД ВЕРИК után idézve VÁMBÉRY-nál: Magy. Ered. 289.) és kirgiz *kumaj* id. (гончая собака; БУДАГОВ II: 93.)

Az itt tárgyalt hangváltozásokkal megfejtethőnek látszik a dunántúli délvidéken messze elterjedt göbe «kocza, emse, nösténydisznó» tájszó is (MTsz.), melylyel ily alapon egyeznek: chinnaľug *gma* és szvanét *χam* «schwein» EROKERT: 126.). Tekintetbe vehető itt, hogy a *csēka*, *konda*, *góda*, *hūlye*, *gőlye*, *kocza* sertésnevezetek is kaukázusi eredetűeknek igazolhatók (l. e. cikkekét fentebb).

223. *Magy. kör «kreis, runde»: *körül* «circum; umherum, umher», *körös-körül* «circumeirca; ringsherum, um und um»; *környül, körös-környül* id.; *környék* (*kernek, kernik* nyelvemlékekben) «circumferentia, periphēria; umgebung, umkreis», *környelék* (Pest-m.) «keret, káva». — *kerék* «rota; orbis, circulus; rad; kreis», *kerek* (*körge* Helt.) «rotundus, circularis; rund» (NySz., MTsz.).

Zürjén *gögör* «kreis; umher, herum, um» (*gögörön* «rund umher», *gögör-in* «umgebung»), *gögört-* «herumgehen, kreisen», *gögrat-* id.; *gögül* «rad, kreis; silberrubel», *gögila* «rund», *gögilmi-* «rund werden» (WIED.) | permi *gögör*, -o, -on, -is «um, herum, in die, in der, von der nähe» (GENETZ OP. 13.).

Finn *käyrä* (< **kägrä*) «curvus, incurvatus» = észt *kär* (genit. *kära*) «krümmung, beugung, wendung», lív *kör, kür* «kör, kerék» stb. L. BUDENZ: MUGSz. 19—20. II.

< Kaukázusi: thuš *gogri*, csecsencz *guorgaň* «rund» (*guorgdar* «runden»), grúz *gorgali* «knäul, kreis», *gogora* «rad», avar *gurginau*, -*nab*, and *gurgusa* «rund», *girgi-mači* «rad», karata *gergašob*, lák *kurki, kurkisa* «rund» (*kurkidān* «abrunden»,

karkurt'un, *kurulagan* «rollen», *kuruisin* «sich wälzen»), *varkun* *gurgur-ziv*, *kubacsi gulgul-ziv*, *czachur kürgira-da*, *agul girganf*; *tabasszarán gergnib*, *ingiloi gürgal* «rund», *urmi-gorgola* «rad», *mingrél gorgole* «rad», *abadzech xuraj*, *kabardin xrrursj*, *šapszug xuraj* «rund»; alapszó: *thuš gog*, *csecsencz guō* «kreis» (*thuš gogbar*, *csecs. guōbar* «umringen»; v. ö. *ud kakanik* «kreis, kopeke»; ERCKERT: *Kauk. Spr.* 171, 115; USLAR-SCHIEFNER: *Tschetsch. Stud.* 54; *Kasikum. St.* 93; *Ud. St.* 82.).

Teljes az egyezés a finn-magyar nyelvek idézett «rotundus; circulus» szavának kifejthető $k_2g_2r_2 > k_2gr_2$, illetőleg (tekintettel a zürj. *gögör* s az ide tartozó magy. *gör-ö-g-*, *gör-dül-* változatokra) $g_2g_2r_2 > g_2gr_2$ alaphangzása s a kaukázusi nyelvek «rotundus» szava közt, melynek világosan kifejthető képzett volta a *thuš gog-ri* «rund» szóban: v. ö. *gog* «kreis». Sejtethető, hogy a *kör-ny-ül*, *kör-ny-ék*-beli *ny* képző is (v. ö. ezekhez még: *görnyed-*) kaukázusi alapú: v. ö. *csecs. guorgaň*, vagy *avar gurginau*, *tabasszarán gergnib*, *agul girganf*: sőt ilyen lehet a magyar alapon bajosan magyarázható *gör-be* «curvus; krumm» szóé is, melynek alaprésze a *kör* családjához csatolva azon képzővel alakultnak képzelhető mint ezek: *avar gurgin-ab*, *tabasszarán gergni-b* «rund», *grúz partho-b* «breit» e mellett *fartho*, *láz partho* id. (ERCK. 161.), *avar betca-b* «dunkel»: v. ö. *kürin midée* id. (162.), *dido khoqal-ab* «faul»: v. ö. *arab kähil* id. (163.), *tabasszarán kučn-b*, *agul gučca-f* «feige»: v. ö. *buduch kič-ru*, *aresin kedža-to* id. (163.), *avar khudab* «gross» e mellett: *khodo*, *rutul khuda* id. (165.), *karata zherco-b* «hoch»: v. ö. *and xirci* id. (167.) stb.

224. Magy. körtvély, *körtve*, *körte* (már az 1055-iki tihanyi alapító levélben: *kurtuel-fa* NyK. 25 : 138; nyelvemlékekben: *kerthwel*, *kyrtuwl*, *körtövély*; székely *körtövély*, *körtöve*, *Maros-Tordán körtebe*, *Drávamelléken körféj*, *Balatonvidéken körtily*, *Biharban körti* etc.) «pirum; birne»; *körtvélyes* «piris abundans» (gyakori régi helynév, pl. *Kurthuelys* egy 1093-iki oklevélben; l. NySz., MTsz.).

Eddigélé csak a törökségben ismertük e szónak párját, jelesen a Petrarca-codex kún *chertme*, RADLOFF olvasása szerint *kärtnmä* adatában, mely mint a perzsa *amrud* (oszm. *armud*) egyértékese («*armut ul chertme*»; l. KUUN GÉZA: *Cod. Cumanicus* 125. l.) «birne» jelentésű; — továbbá BUDAGOV szótárának (II : 148.) *nogaji tatár كورتمه* (így olvasva: к у р т м е) «wilde birne, диқан

рына» közlésében. Hozzávethetjük most még ezekhez MILLER Vsevolod balkar (kaukázusi tatár) *kärtmä* «birne» adatát (Osetjinszkie Etjudy II, 115.), úgyszintén KLAPROTH karačaj-tatár *körtmü* «wilder birnbaum» szavát (l. HÜBSCHMANN EO. 127.), melyek azonban mind látnivalólag a régi magyar *körtvély* alak végzetét meg nem magyarázhatják. Jobban körültekinve a szó összetételnek bizonyúl, melynek előrészét több kaukázusi nyelvnek «körte» szava mutatja, így: arcsin *çert*, lák *çkort*, varkun *çkar*, akuša *çkar*, chürkilin *çhär*, *çkül* (ERCK.), *çär* (plur. *çvärri*; USLAR-SCHIEFNER, Hürk. Stud. 139.), rutul *çür*, ingiloi *çal*, *şçal*, grúz *şçali*, mingrél *çuli*, *şçali*, láz *şçali* «birne» (ERCK.), thus *çor* «apfel» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 84.), végül összet.: tag. *khärdo*, dig. *khärttu* (l. ERCKERT: Spr. d. Kaukas. Stammes 47. l. és HÜBSCHMANN EO. 127.). Az utórész tekintetében figyelembe jöhet a perzsa *mul* «wilde, schlechte birne» (= pahl. *mür*: *khar-mür*, zaza *meröe*; *vakhî mür* «apfel»; l. fent 38. sz. és TOMASCHKE: Pam. 791.), melynek zárt hangzója — ha az összetétel ily fölvétele helyes — még a hangrendi hasonulás után is megőrizte nyomát a magy. *körtvély*, *körtily* zártabb é-jében. V. ö. csuvas *körtmël* «preisselbeere» (орычника), mely jelentésbeli eltérése mellett egészben a magy. *körtvély* párja (v. ö. csuv. *tëwatt* «négy» = jakut *tüört*, köztör. *dört* id.) = baskir *kürtmäli* «preisselbeere».

225. Magy. kulacs «kemény fából kivájt, többé-kevésbbé kidomborodó, szűknyakú ivóedény; hölzerne, weitbauchige feldflasche (bes. für wein)»; BALLAGI).

V. ö. szkr. *kaláça-* (nomin. -as) «krug, topf, becher», melyet a görög *κάλυξ*, *κάλυξ*, lat. *calix* s a szkr. *kalikā-* «knospe» (v. ö. *κάλυξ* id.) szókkal vetnek egybe (GRASSM. Wb. 317; UHLENBECK EtWb. 48.).

Bár nyelvemlékeinkből s régi szótárainkból nincsen igazolva neve, nagy valószínűséggel föltehető, hogy az egész magyarságban elterjedt s alkotásával a keleti nomád életre oly élénken emlékeztető «csikóbőrös kulacs» régi eleme a magyar tárgyi néprajznak s szókincsnek. SIMONYI szerint ugyan «lehet, hogy olasz kalmárok hozták hozzánk e szót; mert az olasz szótárban találunk hasonlót: *culaccino*, was unten im glase von wein übrig bleibt» s az olasz nyelvnek szülője, a latin két rokon szóval is kínálkozik: *culeus* 'tömlő' és *culigna* 'ivó edény' (Magy. Nyelv: 107.); ámde látnivaló, hogy ez idézett alakok nem szoros alakí és jelentésbeli egyezések. Mindkét irányban jól megfelel a magy. *kulacs*-nak a szkr. *kaláça-*, természetesen nem egyenesen a szanszkritből értve az átvételt, hanem valamely vele kapcsolatos nyelvterületről, melyen

az *a ~ u* hang-megfelelés keletkezését ugyanazon nyelvtörténeti folyamatnak tulajdoníthatjuk, melynek következtében *u-t* találunk árja (iráni) *a*-val szemben *lugas* és *kupa* («*cranium*») szavainkban is (v. ö. még: magy. *guba* és ujper. *kaba*, abcház *kaba* «*beschmet, halskleid der tataren*»). Ajánlja e felfogást, hogy a szkr. *kalága*-val a kaukázusi nyelvekben is találhatók egyezések, jeléltl annak, hogy e szó messze el volt terjedve már régen Nyugatázsia népei közt. Ilyenek t. i. kaitach *kaluc* «*krug*» s a kaukázusi nyelvekben igen gyakori *l ~ r* váltakozással: kubaesi *charace*, agul *characi*, lák *charazi* «*krug*», arcsin *charca* «*trinkgefäss*» (BROKERT: Kaukas. Spr. 93, 141.). Talán ugyancsak ily *l > r*, illetőleg *l > n* váltakozással csatlakoznak ezekhez, mint a szkr. *kaláca*- másai: mordE. *keres* «*cseber, kád*» és permi *könes*, *könes* (WIED.), *könis* (GENETZ OP. 12.) «*kufe*», mely utóbbinak átvétele: ÉV. *kēnäs* «*cseber, kád*». Tekintve az összet *fārāth* «*axt*» = *paraqi-* (gör. *πέλσκος*) hang-megfelelését talán az ide vonható adat még: összet *kartha* «*wasserkübel, eimer*» (l. a hangzó elisiojára nézve: HÜBSCHM. EO. 75.). — Úgy látszik, hogy ugyancsak az itt tárgyalt árja szóval függ össze a mi ugor-török hangalkatú korsó «*krug*» szavunk, melynek teljesebb végzetű török **korčak* mását tükrözik a törökség eredetterületére valló ószlovén *krčagъ*, orosz *korčag* «*krug*», cserem. *korčak* «*topf*», permi *korčaga* «*eiserner topf*». V. ö. ezekhez: altaji tatár *kurčuk*, *kurčuk*, mongol *khurče* «*schlauch*»; továbbá: kürin *kvar*, ingiloi *kever* «*krug*» (BROKERT 93.).

226. Magy. *kuncsorog*-, *kunczorog*-, *koneszorog*-, *kuczorog*-, «*kuporog*, összehúzódva ül, guggol, lekuporodva didereg; sich krümmen, zusammenziehen; krümmend sitzen», *kuczorod-ik*, *kutyorodik* «*zsugorodik, kuporodik*» (MTsz.).

< Szkr. *kuñč-*, *kuč-* (præs. 3. *kuñčate*, *kučati*) «*sich zusammenziehen, krümmen*»; (part.) *kuñčita* «*zusammengezogen, gekrümmt, kraus, geringelt (von haaren)*», *kočá-* (nomin. -*ás*) «*das einschrumpfen*» (BR. Skr. Wb. 2 : 307, 442.), melyet UHLENBECK a lengyel *kuczeć*, *kusznac* «*hocken*», szerb *čučati*, cseh *čučeti* id. szókkal rokonít (EtWb. 56.).

A hasonló értelmű *kuporog*-, *kuporod-ik*, *gugorod-ik*, *zsugorod-ik* igék analogiai hatásával könnyen érthető a *kuncsorog*-képzése az alapszónak árja eredete mellett is. A *kunyorál*-lal való vegyülésből keletkezik *kuncsorál* (Székelység) «*kunyorál*», *kunczog* «*objecte insto; etwas öfters u. unverschämt begehren*» (PárizP.) s a *kujtorog*, *kuntorog* «*kószál*» ráhatásával: *kuncsorog* «*ögyeleg, csavarog, lézeng*», mely jelentés t. i. a «*guggol, kuporodik*»-féléből nem fejlődhetett.

227. Magy. *kupa*¹ (Göcsej, Zala) «mélyedés: kátyú, gödör; mély völgy; öble valaminek; vertiefung: grube, tiefes tal, höhlung» (MTsz.).

Finn *kuoppa* «grube, höhle»; *kuoppi-* «grube graben, aus-höhlen». — *koppa* «ausgehöhlter gegenstand».

Lapp: kolai *koppe* «grube» (GENETZ Wb. 34.) | svédlp. *koppe* «cavus, concavus».

Zürj. *göp* «vertiefung, grube, höhle, krater; pfütze, teich»; *göpa* «vertieft, grubig» (WIED.) | permi *göp* «grübchen» (GENETZ OP. 14.).

Votják *gop* «tal; vertiefung»; *šur-gop* «vom wasser ausge-waschene höhlung»; *gopjal-* «höhlen, loch od. vertiefung machen».

Cserem. *kup* «turfiger sumpf, teich (торфяное болото)»; *kup-an* «sümpfig (болотистый)»; ТРОЛ. 24.).

Vogul: FV. *khop-sél* «hohlweg, tal, grube (лорт, лоротина, яма) | ALV. *khap-sél* id. (v. ö. a képzésre nézve: ALV. *khamsél* «hügelchen im walde; бугоръ въ лѣсу» és ÉV. *ḡambi, ḡamali* id.).

< Szkr. *kūpa-* (nomin. -as) «grube, höhle» (GRASSM. Wb. 332.), melyet UHLENBECK a görög κύπη «becher», latin *cūpa* «tonne» stb. szavakkal egyetemben idg. **keup-* «sich wölben» tőből származtat (EtWb. 61.).

A cser. *kup* «sumpf, teich» ide tartozását eléggé megmagya-rázza a zürj. *göp* «pfütze, teich» jelentése ezek mellett: «grube, höhle». Képzett alakok: magy. *kupolya*, *kopolya* (*kopola*, *kopója*: Kis-Kun-Halas; *kobolya*: Pest-m.) 1. «vizállás, állandóan vizet tartó gödör, áradások után mélyedésekben megmaradt víz; pfütze, wassergrube»; 2. «kisebb, de hirtelen mélyedés a patakok, folyók medrében; tiefe stelle im flusse»; *kopolya-kút* (Szeged) «ásott kút, a mely nincsen kövel kirakva» (MTsz.) | zürj. *göpöl*, *göpöv* = *göp*; *göpölös* «voll gruben, vertiefungen» | votják *gopal* «kleine grube» | finn *kuoppero*, *kuopura* «kleine grube», *kopera* «ausgegraben, ausgehölt», *kopare*, *kopero* «grube für rüben» (DONNER Vgl. Wb. I: 78.). Maga a képzés is árja eredetű lehet (v. ö. *göbe* és *göböltye* ugyanitt 130. sz.; magy. *kupa* és szkr. *kapāla* «cranium» 228. sz.). — A keleti altaji nyelvek teréről ide való: mongol *khoba* «ein kleiner canal, od. graben» (SCHMIDT 132, c).

228. Magy. *kupa*² «tarkó; hinterer schädel» (*fejem kupája* Somogy, Balatonvidék; *uk kupábo vákto, hom mingyá elesett* Göcsej; MTsz.).

Vogul: ЁВ. *χapi*: *puñk-χapi* «koponya, fej; cranium, caput»; *kāt-χapi* «a lecsüggesztett kézfe felső domborulata».

Finn *koppa* «vorderteil des kopfschädels, stirn».

Lapp: kildini *kippe*, *kjöppe*: *višne-k*. «hirschale, schädel» (*višne* «hirn»); notozeroi *kuehp*: *uejv-k*. «hirschale» (*uejv* «kopf, haut»; GENETZ Wb. 151, 147.).

MordM. *kopa-ška*: *přea-k*. «hirschale» (*přea* «kopf»); *kopër* «rücken, boden eines gefässes»; *küd-kopër* «kézhát» (NyK. 5: 178.).

Cserem. *kopra-k*: *vuj-k*. «schädel, hirschale» (чепенъ голобы; *vuj* «kopf»; ТРОЈ.) | cserM. *kaval*: *jal-k*. (WIED.), *jal-kavalža* (ТРОЈ.) «ferse (штка)».

< Szkr. *kapā-la-* (nomin. -am) «schale, schüssel; hirschale, schädel, schädelknochen» (BR. Skr. Wb. 2: 62.), melyet UHLENBECK az angolszász *hafola* «kopf» és lat. *capillus*, *caput* szókkal rokonít (EtWb. 42.).

A szkr. *kapā-la-* képzéssel szemben (v. ö. lat. *caput*) pusztán az alaprészt szorítkozik az egyezés a finn *koppa*, lapp *kippe*, *kuehp*, mordv. *kopa-ška* megfelelőikben, melyeknek tehát e részt ép olyan a viszonya hozzá, mint a finn *kora*, észt *kärg*, cserem. *kerge*, vog. *kär* «harkály» szónak a magy. *harkály*, vog. *χarχej*, *kharkhi* = szkr. *khargālā-* alakokhoz (l. ugyanitt 153. l.). Ez utóbbi analogia egyszersmind mutatja, hogy a vog. *χapi* szóvégi *i*-jében (-j < *l* helyett) még a teljesebb képzős alak végzete lappang s tekintve, hogy a *harkály* mellett dialektice *harka* alak is előfordul (sőt *hangyál* mellett éppen a *hangya* közkeletű), ilyenül vehetjük a magy. *kupa* alaknak is magánhangzói végzetét, bár nincs kizárva az a másik eset sem, hogy mint több más példában (l. u. i. 145. és 166. l.) a magy. -a szóvéget a pusztá árja -a (nem -ala) kihangzásnak egyértékese. Szóvégi *l* > *r* változás fölvetelével idevonható még a cserem. *koprak* «cranium» (dimin. -k képzővel, mint: *laksa-k* «fovea»; v. ö. finn *laakso* «vallis»), továbbá a némi jelentésváltozást mutató mordM. *kopër* «rücken» (v. ö. a mordvin *l* ~ *r* váltakozására nézve: PAASONEN Mordv. Lautl. 44.); mely mellett: *küd-kopër* = vog. *kāt-χapi*. — Megvan az itt tárgyalt árja szó a törökségben, még pedig a -la helyett -k dimin. képzővel: *kabak* «augenbraue; szemöldök», kojbal *kamak* «stirn», kondomi *kabak* «stirn», telengut *kabak* «augenbraue», csagat. *kabak*, volgai tatár *köz kabarı*, csuvas *kös-χoppi* «augenlid», karagasz *kabak* «augenbogen», *kabak-tük* «augenbrauen» (> votj. *šin-kabak* «augenlid»; l. Votják Nyelvt. 146. szikk). V. ö. a «koponja» és «homlok» jelentések váltakozására: finn *koppa* «vorderteil des

kopfschädel, stirn» = lappK. *käppe*, *kuehp* «hirnschale, schädel»: a «homlok» és «szemöldök» azonos kifejezésére nézve pedig; magy. *hom-lok*, *zürj*, *kimös*, *votj*, *kimäs*, észt *kulm* «stirn» = éjsz. oszjtj. *zulëm* «augenbraue» s szintígy *zürjén* *šin-kim*, lapp *calme-kulme* id. (MUGSZ. 109.). A magy. *u* tőhangzóra nézve l. fent 426. l.

MÁTYÁS FLÓRIÁN a szkr. *kapála*- szóval a magy. *koponya*, *kaponya* (a régi nyelvben: *agy-koponya*, *fő-koponya*) «cranium» szót veti egybe (Finnit. Törekv. 27.) s tekintve, hogy a magyarban elég gyakori az *ly* ~ *ny* váltakozás (v. ö. *vőfély* és *vőfény*, *sármány* és *sármány*, *lapályos* és *lapányos*, *zákályos* és *zákányos* stb.) alaki szempontból ez ellen alig lehet kifogást emelni. A jelentés tekintetéből nehézséget látszik okozni azon körülmény, hogy a Drávamelléken a *koponyá*-nak *kapinya* változata «rövidszárú lopótök, tökkobak», illetőleg «tökkobakból készült kanálforma meregető eszköz» értelmében használatos (MTsz.), mivel egyezőleg a Schlägli szójegyzék *capina* adata is «hausorium» szóval magyarázódik (SZAMOTA kiadásában az 1516. szám) s CALEPINUS, valamint PÁRIZ-PÁPAI szótáraiban is megvan a *koponyá*-nak «situla, crater; wasser-eimer, wassergeschirr» fordítása. Azt lehetne t. i. ennek alapján vélni, hogy a magy. *koponyá* nak «cranium» jelentése csak másodrendű, átviteles alkalmazás, olyan mint a *feje kobakja* szólásban (= «koponyája»), melyben a *kobak* tulajdonképpen «tök»-öt jelent (v. ö. török *kabak* «kürbiss»). Ámde ha emitt a nép tréfás kifejezése a hasonlóság alapján az emberi fejet, illetőleg koponyát nevezi «tök»-nek, viszont lehetőknek kell elfogadnunk az ellenkező esetet is, vagyis hogy ugyancsak e hasonlóság alapján a nép játszi gondolkozása a «tököt» nevezi el «koponyá»-nak. Ezzel vélem magyarázhatónak a török *kabak* «kürbiss» szót is, nem tekintvén pusztá véletlennek a fent említett *kabak* «stirn» (tkp. «schädel» = szkr. *kapá-la-*) szóval való alaki azonosságot (v. ö. *káposzta-fej*). Másrészt az az eshetőség sincs kizárva, hogy a drávamelléki «tök» jelentésű *kapinya*-nak semmi köze a «cranium» *koponya* szavához; gyanítható t. i., hogy az egész szó délszláv eredetű a gyakori *-ina* képzővel (pl. magy. *kóró*: horvát *korov*, *korovina* «unkraut»; magy. *szür*: horvát *surina* «brauner bauernrock»). V. ö. KATONA LAJOS nézetét e tárgyról (Nyőr 19: 421.).

229. Magy. *kutak* «törpe; zwerg» (*kutak ember*: Kiskún-Halas, Hegyalja; MTsz.).

< Av. *kutaka*- «klein» | ujperzsa *kūtah* «kurz» (HORN 194; HÜBSCHM. Pers. Stud. 89.) = lák *kut'a* (*kut'a-ša*) «kurz» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 91.).

L. ugyanitt a *kölyök* és *kutya* szók tárgyalását (219. és 230.

sz.). Ezekhez képest a magy. *kutak* mindenesetre újabb keletű átvételnek tekintendő.

230. (I.) Magy. kutya «canis; hund»; «catellus, caniculus; kleines hündlein» (MOLNÁR ALB., PÁRIZ-P.). — *kutyó*, *kutyócska* «caniculus; hündlein» (u. o.); *kutyú* (Mátyusfölde) «hund», *kutyika* (Eszék vidéke), *kutyka* (Nógrád-m.), *kutyusz* (Somogy-m.), *kutyus*, *kutyuska* «kleiner hund» (MTsz.). — *kutyaság* «malitia, v. nequitia canina»; *kutyálkod-ik* «sich hündisch benehmen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *kūtaw*, *kūturiś*, LV. *kutu*, KV. *kutkē* «kleiner hund, hündlein».

MordM. *kutu*, *kutu-łefks* «hündlein, hundejungen» | mordE. *kutka*, *kutka-łefks* id.

Permi *kuti* «hund» (WIED.).

(II.) Magy.: moldvai csángó kusa «hund», székely *kuczika* id. (BÁLINT GÁBOR: Párhuzam, 32.).

Vogul: TV. *kučurē* «hündlein, kleiner hund» | déli vogul *kuša* «hund» (RUGULY: Vog. Népk. Gyűjt. IV : 125.).

Votják *kuča-pi* «hündchen, hundjungen» (*pi* «sohn, kind, junges») || zürj. *kiči* «junger hund, hundejungen»; *kiči-pon* id.; *kičias-* «hundejunge werfen» (WIED.) | permi *kička* «hündchen» (GENETZ OP. 11.).

Észt *kuts* (gen. *kutsi*), *kuts* (gen. *kutsu*), *kutsik*, *kutsikas* «hündchen» | lív *kutški* id.

MordE. *kiška* «hund»; *väšni-k.* «jagdhund».

< Osszét: tag. *k'uz*, (déli) *k'uz*; dig. *k'ui* «hund» (SRÖGREN; HÜBSCHM. EO. 127.) | yaghnōbī *kutt*, šighnī *kud*, *kūdh*, szariqolī *kūd*, szangliči *kod* «hund» (TOMASCHKE: Pam. 761.) || ind *kuṭṭa* || pahri *kuṣu*, kirānti *koču*, lambicsong *kočū*, brahui *kučak*, szunvar *kūčūng* id. (PONGRÁCZ: Tibet-magy. Nyelvtanulm. 169.).

Száltiben el van terjedve e szó keleten; így a kaukázusi nyelvekben: 1. tőszótagbeli *u* (*o*) hangzóval: avar *khuča*, lák *khuča*, kubaesi *khuc*, rutul *kkjuč* «hündin, weiblicher hund», arcsin *koč* «hund (überhaupt)» — 2. tőszótagbeli *a* hangzóval: varkun *khaca*, akuša *khadža*, chürkilin *goudža*, kürin *kkjač*, agul *kkjač*, arcsin *khačč*, dżek *kkjač-zuar*, melyekhez sorakozik ő r m é n y *khač* «weibchen der hunde u. anderer tiere» — 3. tőszótagbeli *i* hangzóval: kürin *kkjite*, *khite*, agul *khiš* «hund (überhaupt)». V. ö. még:

kaitach *khežaj-khaj* «hündin» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 86; КУНН: Zeitschrift 32: 86; l. NyK. 23: 343.). — A törökségben: altaji *kučuk* «hündlein (щенок)», volgai *kőčők* id. (cobăcra; Остроумов); kumük *kučü* «welp» | a mongolban: *kičik* id. (BUDAGOV II: 146.) | a tunguzban: *kati-kan*, *kači-kan* «junger hund» (CASTR.). — Az ujjperzsában: *kūčak*, a kurdban *kūčik* «junger hund» (TOMASCHKE: Pam. 761; HÜBSCHM. EO. 127.). — A szláv ságban: keleti orosz (dial.) кутя, кутыка, кутенок «kleiner hund, hundejunges», кутюгъ (a vjatkai vidéken) «kleiner hofhund, дворняжка» (ДАНИЕЛ szótárában; l. NyK. 22: 410.), tót, kis-orosz *kotuha* «hund» | őszlov. *kučьka*, ujszlov. *kučka*, *kujša*, szerb, horvát *kučak*, *kučov* «hund», *kuče*, *kučič* «hündchen», *kučica* «hündin», bolgár *kučka*, *kučina* id. | lengyel *kucziuk* «hundennamen» | orosz кучки «plejaden» || albán *kuč* «hund» (l. NyK. 17: 80. és MIKLOSCHICH EW. 1. 45.). — A lettben: *kuca* «hündin», *kucens* «welp».

Bár a magy. *kutya* első irodalmi följegyzése csak a XVI. század végéről igazolható, nem lehet föltennünk, hogy az csak pár százados eleme szókinszünknek. Nem tekinthetjük ugyanis déli szláv jövevényyszónak *ty* mássalhangzója miatt, mely helyett *cs* következne s szintén valószínűtlen, hogy a keleti orosz tájbeszédnek кутя alakja volna benne átvéve. Nyomós adatok a szó régiségének föltevésében a vogul *kūlw*, *kutu* és mordvin *kutu* megfelelőik, melyek végső hangzójuknál fogva sem tekinthetők az orosz кутя másainak. Bizvást gondolhatjuk ez alapokon, hogy a magy. *kutya* mint tájészó élt már ősidőktől fogva irodalmi megjelenése előtt is s hogy az idézett szláv alakokhoz — eltérőleg eddigi nézetemtől (l. NyK. 17: 80. és Ethnogr. 8: 24.) — csak annyiban van köze, hogy ezekkel együtt egy közös harmadik forrásból, t. i. az iránság területéről eredt, a honnan való a «kutyá»-nak közkeletű orosz cobăca neve is (v. ö. τῆν κύνα καλεῖσαι σπάκα Μηδοί; Herodot I: 110.). Leghívebben tükrözik a szóban forgó iráni eredetét az összet *khuz*, *khuzj*, *khui* alakok, melyek egybevetve a pámír nyelvjárások *kutt*, *kud*, *kod* alakjaival, továbbá az ind *kutta*-val — mint ezt már STACKELBERG megjegyezte (l. NyK. 25: 384.) — iráni **kuti* előzményre utalnak (v. ö. tag. *ssāz* «zwanzig», dig. *insāi* = av. *visaiti*; tag. *ni'māz* «zahl» = av. **ni-mati* e mellett: összet *nimād*, *nimād* «gezält, zahl» = av. *ni-mata* s a pámír alakokra nézve: szariqolī *vrōd*, šighnī *vrōd* = av. *brāta* [nom.], pahl. *brāt*, pāzend *brad* «bruder»; l. HÜBSCHM. EO. 94. és TOMASCHKE: Pam. 775.), még pedig természetesen -*ti*, -*t* > *d*, *z* (*ž*), illetőleg *t* > *j*, *i* végzetbeli hangfejlődések során. Az összet alakok **kuti* eredetijét egész épségében, vagy talán már dimin. *j* (> *i*) képzővel megtoldva tartalmazza a permi *kuti*, melyet WINDEMANN jegyzésmódja szerint talán helyesebben *kuti*-nak olvashatunk. Másnemű a mord.

kutu, vogul *kutu*, *kütuv* alakok végzete, melyet finn-magyar alapon pusztu tövégi hangzónak nem magyarázhatunk; hanem valószínűleg az alapszóval együtt idegenből került elemnek (v. ö. mordm. *-gula*, *gulu* «taube»). Ezzel szemben kétségtelenül magyar területen nyerték kicsinyítő képzővégzetüket: a *kutyó*, *kutyú*, *kutyika*, *kutyka* dialektikus változatok (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 251, 244, 248. ll.), bár az utóbbi szorosán egybetalálkozik az orosz *кытка* alakkal. Nem tekinthetjük ilyenmőnek a magy. *kutya* alak végzetét, melynek *-a*-ja, mint láttuk, több kaukázusi nyelvben is jelentkezik s ezekével bizonyára egybefügg, éppen úgy mint a csángó *kusa*, votják *kuča* alakoké. Kicsinyító *-j* képzővel való alakításnak vehetjük a zürj. *hiči*, észt *kuts** (gen. *kutsi*), székely *kuczi-ka* (v. ö. *kutyi-ka*) alakokat is; míg a TV. *kuču-ré* végzetével az ÉV. *kütü-ris*-ra emlékeztet. Az eredeti forrásterületről való lehet az orosz *кыта*, lett *kuca* véghangzója is, bár tekintve az utóbbinak «hündin» (tehát határozottan nőnemű) jelentését, nincs kizárva a végzetalakítás eredeti volta sem. Hogy mi lehet e nagyterjedtségű szónak eredeti etimója s hogy tényleg az árjaság-e keletkezésének területe, biztosan meg nem magyarázhatjuk. TOMASCHKE (Pam. 761.) az av. *kuta-ka* «klein», pahl. *kōtak* «kind, junges» alaprészcével való összefüggésre gondol, melylyel alakilag igen jól egyeznek a pamir *kutt*, *kudh*, *kud* «eb» jelentésű szók s magyarázatot nyerhetne azon körülmény, hogy a finn-magyar, török, ujjersza és orosz megfelelők általában «kis kutya, kutyakölyök» értelműek, sőt a magyarban *kutyika-gyerekek*, *kutyika-leány* «kis gyermeket, leányt» jelez (Alföld; MTsz.). Így fogja föl BUDENZ is a magy. *kutya* s rokon nyelvekbeli társai etimóját, mely alapon a finn *kotti* «pusio, pusur; bube, junge» szót is hozzájuk vonhatónak tartja (MUGSZ. 52.). Ha e magyarázat helyes, a kaukázusi *kuča*, *kuč* stb. alakok «hündin» jelentését eredete szerint ekkép értelmezhetjük: «kölykös; junge habend», a mely jelentésnek t. i. az av. *kuta-ka* tövéből alkalmas kifejezése **kut-ya* (esetleg epenthesissel: **kuit-ya*) lehetne, mint: *sūra*- «spiess, lanze» mellett: *sürya*- «mit einem spiess versehn», *yāna*- «glück» mellett: *yānya*- «glücklich», *yāre*- «jahr» mellett: *duž-yārya*- «misswachs od. schlechtes jahr habend» (l. JUSRI Hb.). A mi pedig a kaukázusi *kuča* hangzásnak alapjakép föltételezett ezen **kutya* (v. **kuitya*) képzés mellett az osszét megfelelőkből következő **kuti* alakot illeti, ez úgy volna érthető, mint zd. *sürya*- mellett: *süri*- id., vagy *kavya*- «königlich» mellett: *kavi*- (l. u. o.). Ilmódon a magy. *kutya* a *kölyök* szóval

*) MIKKOLA e szót a lett *kuca* «hündin» átvételének gondolja. (Berühr. d. Westfinnischen u. Slav. Spr. 133.); de THOMSEN «Beröringer etc.» műve nem említi az ily eredetű elemek sorában.

kerül származási kapcsolatba (l. ugyanitt 219. sz.), mely első sorban szintén «kutyakölyköt» jelent.

Figyelemre méltó, hogy a magy. *kutya* másai kettős alakban (t. i. *t* és *c*, *c* szóközépi mássalhangzóval) találhatók a rokon nyelvekben, sőt többször egyazon nyelvben is, úgy mint: magy. *kutya* mellett: csángó *kusa*, székely *kuczika*; vog. *kūtu* mellett: TV. *kuču-ré*, déli *kuša*; permi *kuti* mellett: zürj. *kiči*; mordM. *kutu* mellett: mordE. *kiška*. Ezek nem okvetlenül az illető nyelvekben végbement hangváltakozások; hanem nagyobb valószínűséggel különböző területről való, esetleg egyazon területről különböző korban végbement átvételek; mert hogy ilyen viszonyuk lehetséges, sejtetik az eltérő összet *khuz* és *khui* alakok. Nincs kizárva maga a kaukázusi nyelvek közvető szerepe sem, annál kevésbbé, minthogy ezt a magy. *kuvasz* és *agár* ebneveknél biztosnak vehetjük (l. ugyanitt a 232. és 2. számokat). Ezen fel fogás mellett a zürj. *kiči*, permi *kička*, mordE. *kiška* ebnevezetek is szorosabban a kaukázusi nyelvek fönt idézett *i* hangzós megfelelőihez volnának csatolhatók. Megjegyezzük még, hogy a magy. *kutya* szónak az ind *kutta*-val való egyeztetése megvan már BERGESZÁSZINÁL (így írva: *kutta* és *kuta*: Áhnl. d. Hung. Spr. 133, 134.) és MÁTYÁS FLÓRIÁNÁL («Észrevételek a finnező véleményre» 51.); az észt *kutsik*-ot is már PERROT egyezteteti összet megfelelőjével (így írva: *kyuds*; Entw. d. Spr. d. Liven, Esthen etc. Erl. No. 28.), szintígy EUROPAEUS (Объ Яроек. Наворж.), ki a többi rokon nyelvek adatait is idézi. AHLQUIST is árja eredetűnek mondja az észt szót («scheint arischen ursprungs zu sein»; Kultw. 2. 1.), bár csak orosz és lett másait ismeri. Kaukázusi hasonlatait idézem: NyK. 23 : 119, 343. és Ethnogr. 5 : 72.

231. Magy. *kuvasz*, *kuasz* (*koasz* Csúzinál; NySz., MTsz.) «canis grandior; grösserer hund, hirtenhund».

< Avar *guazi*, chürkilin *goadža* (ERCKERT), *gwaža* (USLAR-SCHIEFNER) «hündin» (l. fentebb a *kutya* szó kaukázusi másait 231. sz.).

A *kuvasz* alak *v*-je e szerint hiatuspótló, mint a magy. *fuvar* (= német dial. *fuor* = *fuhr*), csángó *kuvarcz* (= ném. *kurz*) szókban, a hogy ezt már SZARVAS GÁBOR sejtette (Nyör 6 : 510.). Más hasonló, sőt jelentésileg még közelebb álló szó: szariqoli *kuž* «wilder hund, schäferhund (gross von gestalt, mattgelber färbung, mit kleinen, aufrechten, schwarzen ohren und schwarzer schnauze und mit dünnem, geradem schwanze, verwandt mit der tibetischen race)», melyet TOMASCHKE az afghán *kōž'* «schakal, hyäne», vakhī *kūk*, *kēk* «schäferhund», szkr. *koka* «wolf» szókkal egyeztet (Pam.

781.) s mint képzést a szkr. *ku-* «schreien, heulen» igével hoz kapcsolatotba.

232. Magy. láb «pes; basis; pars infima; mensurae genus, pes; fuss, fussgestell, postament; der untere teil; fuss-maass» (*asztal-láb, ágy-láb, híd-láb, harang-láb; a szőlő lába* «alvége», *az udvar lábjá* «belső, nem utcza-felőli része»); *lábcsa* (Észék) «láb», *lábka* (Székelység) «faláb»; *lábó, lábbó* «embert megbíró, járható zsombok a lápon; keskeny gát a járásra; tutaj» (Szatmár-m.); *lábít* (Székelység) «lábbal mozdít»; *lábító, lábított, lábtó* (Szatmár-m.) «láb alá való zsámoly», (Dunántúl) «létra»; *lából-* «lábbal úszik, vizet tapos»; *lábóló, lábboló* (Háromszék) «gázló», *még-láblík, még-láblól* (Soprony-, Komárom-m.) «megbotlik» (NySz.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *la'il*, KLV. *löl* (birtokr. *lailēm, lailēn* stb.), ALV. *löl*, KV. *löl* (*lailēm*), PV. *löl* (*lailēm*), TV. *lael* «fuss».

Osztyák: VJ. *lakkē* «fuss des bären» (PÁPAI).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: agul *lak, lek*, tabasszarán *lik* «fuss» | abadzech *thlako, teako*, kabardin *thlago*, šapszug *thlaka* «fuss, pfote» | chürkilin *thouχ, thuāχh* «fuss» (ERCK.), *t'wäh'* «fuss unterhalb des knies» (USL.), kaitach *thaa*, kubacsi *thuj*, varkun *thu* «fuss» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 68, 112; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 174.).

Nincs okunk eleve elzárkózni azon fölveteltől, hogy a magy. *láb* és vog. *la'il* kaukázusi eredetűek lehetnek, tapasztalva, hogy ilyenek a zürj. *kok*, votj. *kuk* «fuss» (= csecsenez *qog, khog, quag* «fuss») és osztj. *kur* «fuss» (= agul, tabasszarán *kark* «pfote»), magy. **lok*: *hom-lok, mell* több más testrészt jelentő szóval egyetemben (l. erre nézve különösen a *mell* cikket), valamint árja eredetűek a votj. *pid* «fuss» és rokonságával együtt a magy. *kar* (l. fönt 194. sz.); más részről pedig hogy van egy más nagyobb körben elterjedt «láb» jelentésű szó is a finn magyar nyelvekben: finn *jalka*, lapp *juolke*, cserem. *jol*, mordv. *jalga*, magy. *gyalo-g* (l. MÜGSZ. 160.). Jól érthetők az idézett kaukázusi adatok alapján a vogul *la'il, lael, lail-* (< **lajēl, *lajēl*) és magy. *láb* közös alaprésze; de mik az eltérő végzetek? Semmi valószínűség BUDENZ-nek ama magyarázatában, hogy a *láb* e h. **lál-b* (mint: *több* < **tel-b*: v. ö. *tele*) comparativus képzés lenne «inferius» alapértelemmel; mert ha van ugyan jelzői alkalmazásban: *jobb* (kéz) a *bal*-al szemben, vagy a finnben *vasempa-* «sinister», még sincs arra példa, hogy valamely akár ellentétesen képzelhető testrész önálló főnévi alkalmazásban fokképzővel legyen szerkesztve. Ezzel szemben igen jól illik a «láb»-hoz, mint többes

testrészhez a többesképző s tényleg csaknem az összes kaukázusi nyelvekben el van terjedve egy *-bi*, *-be* (*-phi*, *-phe*), *-b* alakú többes képző, így az avarban: *-bi* (pl. *očá* «kreuz»: plur. *očá-bi*, *ulká* «reich»: *ulká-bi*, *bugha* «stier»: *bugh-bi*, *hoi* «hund»: *ha-bi*) és *-ab* (pl. *ros* «mann»: *ros-ab*, *durc* «schwager»: *durc-ab*; USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 8; ERCK. II: 171.) | and *-bi* (pl. *anžita* «beil»: *anžita-bi*; ERCK. II: 193.) | dido *-bi* (pl. *gulu* «pferd»: *gulu-bi*; u. o. II: 216.) | czachur *-bi* (pl. *jak* «beil»: *jak-bi*; u. o. 28.) | buduch, dzsek *-bi* (u. o. 72, 75.) | varkun *-bi* (pl. *utč-bi* «bruder»; u. o. 98.) | kaitach *-bi* (u. o. 105.) | imer, grúz, chevsur *-bi*, *-ebi* (pl. *cyen* «pferd»: *cyen-ebi*, *cul* «beil»: *cul-ebi*; u. o. 333.) || chvarši *-ba* (pl. *hoko-ba* «karren»; u. o. 217.) || kubacsi *-be* (pl. *uc-be* «brüder»; u. o. 111.) || ingiloi *-b*, *-eb* (pl. *cul-eb* «beile», *zm-eb* «brüder»; u. o. 333.) || mingrél *-phi* *-ephi* (pl. *cyen-ephi* «pferde»; u. o. 344.) | láz *-phe* (pl. *cyen-ephe* id.; u. o. 350.) || chürkilin, akusa *-vi* (pl. *ak-uc-vi* «brüder»; u. o. 124, 121.). Hasonlóképp vehetjük a vogul *la'il* végzetét kaukázusi többesképzőnek, mert kisebb terjedelemben bár, de ilyenféle is található, jelesen a következőkben: avar *-al*, *-ul*, *-il* (pl. *adam* «mensch»: plur. *adam-al*, *me'er* «berg»: *mu'r-ul*, *ču* «pferd»: *ču'al*; u. o. 171.) | and *-il*, *-ul* (pl. *kothu* «pferd»: *koth-il*, *voci* «bruder»: *voc-ul*; u. o. 183.) | karata *-li* (pl. *unsa* «ochs»: *unsa-li*; u. o. 193.) | szvanét *-l* (pl. *kada* «beil»: plur. *kada-l*; u. o. 359.). V. ö. itt egyébként: avar *lélgo* «zu fuss» (*lélgo* *ine* «zu fuss gehen», *lélau* (plur. *laláb*) «fussgänger» (USLAR-SCHIEFNER: Avar. Stud. 142.). A többesképzővel való átvétel világosabb esetét szemléltethetjük a kaukázusi réven iráni területről került *boeskor* szóban (l. fentebb 35. sz.), mely szintén úgy mint a «láb» páros fogalmat jelöl. — Az osztják *lakké* «medveláb» szóra vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy hasonló nyelvmelék az ÉV. *táp*, LV. *toap* «medveepe» szó is, mely t. i. megőrizte a TV. *tép* «galle», magy. *epe*, finn *sappe-* (nomin. *-pi*), ÉO. *sip* «galle» szónak megfelelőjét az éjszaki nyelvjárásokban.

233. Magy. *le* (*lee* PeerC., ÉrdyC. *lewe* JordC., ÉrsC.; «lévágák, lé-menének», Pethő) «de, deorsum; ab, hinab, herunter, nieder» (*le-menni*, *le-vetni* stb.; NySz.); *lejobb*, *lejjebb* (*léllebb* Vas-, Győr-m.) «weiter hinab, mehr herab» (MTsz.); *lenn*, *lent* «unten».

Vogul: ÉV. *lui* «altáji, alvidéki; der untergegend gehörend, von der untergegend stammend» (pl. *lui vöt* «alszél», *lui šāris* «alsó tenger»); *luin* «az alvidéken», *luil* «az alvidékről»; *lāñxä*, *lāñxäl* «aláfelé, lefelé (a folyóhoz mérve)»; *lā* (*māxum* v. *lātin*) «alvidéki osztják (nép, nyelv)» | KLV. *lui* (pl. *lui poql* «a folyó alvidéke», *lui-ké* *poel* «alsó falu»); *lāñkhq*, *lāñkhal* «aláfelé, le-

felé» | ALV. *loi* (*loi-ké pöl öl* «alsó faluvég»), *lün* (loc.), *langha* (lat.) | KV. *lui*; *lqñré*, *lqñyal*, *lqñkhal* (lat.) | PV. *lui*; *lqnghé*, *lañghäl* (lat.). — TV. *tail* «le, alá» (pl. *vqñkha-khuln tail vailsém* «a gödörbe leszállottam, спустился внизъ»), *tailnél* «alúlról» (pl. *ut-tailnél nuñ-létkänt* «a víz alúlról fölbugyog»); ÉV. *talkwé*, LV. *tälkwé*, TV. *tälki* «niedrig, kleine statur habend».

Osztják: ÉO. *lqña-jax* «alvidéki osztják» (PÁPAI JÓZS.). — *löl* «klein vom wuchse» (АНЛОУ.), «niedrig (низкий); VOLOGODSZKIJ = IO. *tét* «niedrig» (CASTRÉN).

Cseremisiz: *livül* «alj, fenék; imum, fundus» (pl. *vüt livülze* «fundus aquæ»); *livälne* (loc.) «alatt», *livälan*, *liväk* (lat.) «alá», *liväc* (ablat.) «alól» | cserM. *liväl*, *löväl*; *livälna*, *lövälnä*; *livälan*, *liväka*, *löväke*, *lövük*; *livec* (НУК. 4: 428.); ЛЬВЯЛЬ: «низъ» ЛЬВЯЧЫН: «снизу, изъ подъ», ЛЬВЯКО: «подъ (на вопр. куда?)», ЛЬВАЛЬНО: «внизу» (ТРОЛ. 32.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: *lák lü* «unter» (pl. *zatlad lü* «unter dem hause»; *şinal urşa lü bahnu buri* «das wasser im krüge hat abgenommen»), *luwātu* «von unten», *luţu* «unter»; (lat.) *lünai* «nach unten hin», *lüşa* «unterer»; *lah*, *lahşa* «niedrig» (pl. *lahşa ç'ata* «niedriges haus», *l-çu* «leise stimme»); *thuş laxu* «niedrig» (ÜSLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 133, 130.) csecsencz *layah* «unten» (*laydalar* «herabsteigen», *layadaççar* «herablassen»), *loşuñ* «niedrig» (*loşulla* «niedrigkeit»; u. a. Tschetsch. Stud. 70.), *loşo*, *loşum* «unten», *loşu*, *loşun(g)* «niedrig» (ЕРОК.) | abcház *laqu* «niedrig» (u. a. Abchas. Stud. 61.), *laxu*, *laq'u* (ЕРОК.); şapszug *thlakşe*, kabardin *thlayrşe*. avar *thluşk* «niedrig» (ЕРОКЕРТ: Kaukas. Spr. 170.).

A magy. *le* (régí *lé*), *lejjebb*, *lellebb*, *lent* egészen olyan hangalakulatok, mint *be* (dial. *bé*), *bejjebb*, *bellebb*, *bent*, mely utóbbira nézve világosan tanúskodik a nyelvtörténet arról, hogy alapszava a *bel-é*, *bel-ül* törésze, illetőleg a «belső»-t jelentő *bél* szó, úgy hogy *be*, *bé* = *belé*; *bejjebb* olyan mint *feljebb*, *kiljebb* (s ebből: *fellyebb*, *killyebb*, ill. *fellebb*); v. ö. dunántúli *gazdag-jabb*, *öreg-jebb*. É szerint a *le*, *lé*-nek is **lél*, **lél*-féle alapszava következik, melylyel azonosnak vehető az ÉO. *löl* = IO. *tét* «niedrig», vagyis «le-tenni» = «nieder-legen», *le-vágni* = «nieder-hauen». Ezen osztják *lél*, mint képzés összefügg a vogul *lu-i* «alúl levő, alrészbeli, alvidéki» szóval (v. ö. *él-i* «előtti», *ju-i* «háttul levő», *jol-i* «alúl levő», *ül-i*, *num-i* «felül levő»), melynél a *lq* (= ÉO. *lq-ña*) változat (v. ö.

szigvai vogul $\chi\bar{a}$ «wer» és ÉV. $\chi\bar{a}-\bar{n}\bar{y}\bar{a}$), valamint a $\bar{l}\bar{q}-\bar{n}\bar{y}\bar{a}$ lativus (v. ö. *nu-mi* ~ lativ. *nā-ñyā* ebből: $*n\bar{q}-m-\chi\bar{a}$) $*lq\chi-$, $*lor-$ (> $*low-$) előzményre utalnak (v. ö. vog. *ju* «vissza» = EO. *joɣo*, IO. *joɣ*, SO. *jok*; vog. *lū, lu* «ló» = EO. *lou*, IO. *tau*, SO. *loɣ*, magy. *lő, lova-*), úgy hogy az EO. *l̥l̥* magashangúsága voltaképp az eredeti γ -ból fejlett *j* hatása alatt keletkezhetett (v. ö. EO. *l̥t̥* «ärmel» = ÉV. *tajt*, cser. *šokš*, magy. *új* id.; *il* «das untere» = ÉV. *jol*, magy. *al-*, finn *ala-*). Ugyanígy magyarázandó a *le*-nél föltett $*l̥l̥$ alapszó is (< $*lajl̥$), a mint mindezekre a testesebb hangalkatú cserem. *l̥iv̥āl* (a *-l* végzet nélkül való *l̥iv̥ā-k*, *l̥iv̥ā-č* határozók mellett) is utal, melynek hangzóközi *v*-je a föltett *g* (γ) másának vehető, *ü* töhangzója pedig mitsem bizonyít a következtetett eredeti mélyhangúság ellen, lévén a cseremisznek egyéb szavakban is sajátysága az ily *u* > *ü* változás (pl. *šüdö* «száz» = finn *sata-*, *türvö-* «lippe» = finn *turpa* «schnauze», *ül* «unterraum» = f. *ala* stb.; l. BUDENZ MÜGSz. 729.).

Így fejtegetvén a *le* szót és rokonságát, igen szembeötlő a közös l_{g_s} - (l_{γ_s} -) féle alapalak egyezése a fentebb idézett kaukázusi adatokéval, sőt tekintve, hogy a *-l* igen gyakori alkalmazású melléknév-képző a kaukázusi nyelvekben (l. fent a *csékély* cikket: 60. sz.), azt sejthetjük, hogy maga a $l_{g_s}l$ - ($l_{\gamma_s}l$ -) féle képzés is, így egészében kerülhetett a kaukázusi nyelvek területéről. Támogatja e felfogást azon körülmény, hogy a finn-magyar nyelvek helyhatározó adverbiumai közt egyéb esetekben is mutatkoznak egyezések kaukázusi nyelvek hasonértelmű szavaival, ilyenek: IO. *kāmen*, *kēmen* «aussen», *kāmetta*, *kēmelta* «von aussen», *kēm*, *kēm* «hinaus», EO. *kīm* «äussere seite, hinaus»: v. ö. szvanét *khamen*, *kamšyen* «auswendig, aussen», grúz *gamocēnith* id. (EROK. 32.) | cserem. *tül* «külső, künt való» (*tülan* «ki», *tüž-val* «külső oldal»): v. ö. varkun *tala*, kaitach *tura*, chürkilin *dura*, akuša *durab* «auswendig» (u. o.) | ÉV. *al*, KV. *äl* «felső rész», *al̥ä*, *al̥äl* «fölfele (a folyón)», zürj. *vel*: *vel-dor* «oberfläche, oberteil», mord. *velks* «das oben belegene» (*velksis* «hinauf», *vel̥f*, *vel̥fka* «über hin»), finn *yle-* (nomin. *yli*) «quod supra est, superus», cser. *val*, *vül* «pars summa, superficies» (l. MÜGSz. 848—9.): v. ö. ud *ala*, rutul *eli*, agul *vart*, buduch *varan*, dzsek *varžan* «oben» (EROK. 33.). A kaukázusi eredet fölvételével érthetővé válik az EO. *l̥l̥* és a kicsinyítő (*-kwē*) képzős vog. *täl-kwē* «niedrig», valamint az utóbbihoz szorosabban csatlakozó épebb hangtestű TV. *tail* «le, alá» határozó szókezdőjének hangtani viszonylása is, melyet t. i. mivel magy. *l*-nek megfelelő vogul *t* szókezdő egyéb biztos adattal nem igazolható, pusztán a nyelvrokonság alapján nem értelmezhetnénk, de megmagyarázhatunk avval, hogy a kaukázusi *l* szókezdőnek *thl* (*l*) változata magán a kaukázusi nyelvterületen is jelentkezik, ez pedig eredeti szavakban is többször változik a vo-

gulban *t-vé*, pl. finn *syle-* (nom. *sylä*), mord. *sel*, zürj. *sil* «klatter» = ÉO. *lal* id. = vog. *tal*, *täl* id. (vog. $t < l < s$) | mord. *šejer*, zürj. *šir* «maus» = ÉO. *lenger* id. = DV. *täñer* id. | eser. *šokš* «ärmel» = ÉO. *let* id. = ÉV. *tajt* id. | finn *suksi* «schneeschlittschuh» = ÉV. *tqut* id. v. ö. ÉO. *lox*, *toz* id. | finn *sappe-* (nomin. *sappi*), mord. *säpä*, zürj. *söp*, *sep* «galle» = TV. *tép* id., ÉV. *táp* «medveepe» stb.

Nagy valószínűséggel vonható a *le* szó családjához a magy. *lúki*, *lyüki* (Pozsony-, Abauj-m.; *gyüki* Vas-m.) «apró ember, v. gyerek, törpe» (MTsz.), *lyüki ember* «pomilio, pymæus; törpc, kutak ember» (NySz.) szó is, mely alakilag a vog. *lui-ké* szónak lehetne mása, azaz végzetében a *k* kicsinyítő képzőt tartalmazhatja (v. ö. vog. *täl-kwé* «niedrig») fölösen megtoldva az *-i* képzővel, mint pl. ezekben is: *póri*, *fabusi ember*; *kani legény*; *magyari*, *lengyelü király* stb. A NySz. e szót a *lyuk* «foramen» származékának tekinti, mely azonban seholsem hangzik *lyük*-nek.

234. Magy. *legény* (*legén* Székelység) 1. «juvenis, adolescens, cælebs; junger mann, junggesell»; 2. «minister, famulus; officinæ administer; miles; diener; gehülfe; soldat» (*bérös-legény* «famulus mercenarius; mietling»; *hajós-legény* «nauta, remex; matrose»; *köz-legény* «gregarius; gemeiner soldat»; *katona-legény* «homo bellator; kriegsmann»; *mester-legény* «administer; handwerksgeßell»; *vő-legény* «sponsus; bräutigam»); *legényke* (Palóczság) «kis fiú» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tag, *lág*, dig. *lag* «mensch, mann» (SjöGREN: Osset. Sprl. 411—12.) a kaukázusi nyelvekből, hol: avar, and lák, varkun, kaitach, akuša, chürkilin, arcsin *lagh*, csecsencz *lai*, *laï* (genit. *lên*), kürin' agul, tabasszarán *luhk* (kürin: plur. *luk'war*), rutul *likh* «sklave», tkp. «mann», mint ezekből kitűnik: ohinnalug *ligid* «mann», abcház *lygaš'* «greis» (*aš'* «alt»; BROKERT: Kaukas. Spr. 129; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 61; Tschetsch. Stud. 69; Kür. Stud. 249.). — V. ö. kurd *lau* «junger mann» (GEIGER Bal. 139.).

Már BESZE JÁNOS egybeveti a magy. *legény*-t a «dugur *leg*» szóval (Voyage: 83.); de nem bizonyos, hogy éppen osszét közvetéssel került volna a szó hozzánk, mert a tag. *lág* hangváltozása könnyen föltehető kaukázusi területen is. A *leg-ény*, *leg-én* utórészt a *nöst-ény*, *szeg-ény*, *kem-ény*, *sov-ány* dimin. képzőjén kívül gondolhatjuk a régi magyar *in* (*ön*) «servus» szónak is, melynek valószínű «juvenis» alapértelme (l. fönt 178. sz.) különösen jól

illik a «legény»-éhez. Nem vehetjük itt tekintetbe BUDENZnek vogul *lengü kum* adatát, melynek «junger verheirateter mann, bräutigam» állítólagos értelme fölötte kétes, a mennyiben t. i. REGULY eredeti kéziratában (l. Vog. Népk. Gyűjt. IV : 88, 89, 91.) az orosz *ljubeznij* «kedves, szeretetreméltó» szóval van magyarázva s mint más helyeken található írásváltozataiból (*jommas lang gai*; u. o. III : 232. l., 122. s.) | *jommas län pi, län oai*; u. o. 116. s. | *läj oai, läj pi*; u. o. 224. l. 36, 37. s.) következtetni lehet az ÉV. *lai*, KLV. *läi* «zsenge, erőtlen, ifjú» (*läi pü, v. oqi* «жиденькой, молодой, не вь силах») szónak képzése; v. ö. KLV. *jänēn*, FLV. *jäninükē* «gross, alt; öregecske» e mellett: *jäni*, *jäni* «gross» és ÉO. *ev-leŋgi* «kleines mädchen, stieftochter» (*evī, eu* «mädchen»), *poχ-leŋ, poχ-laŋ* «stiefsohn» (*poχ* «sohn»), *jiν-leŋgi* «stiefvater» (AHLQU.). — Ellenben idevonhatónak látszik: ÉV., LV. *lekiv* (birtokosragokkal: *lëkun, lëkun, lëkwät*) «az asszonynak a férj öccse» (=ÉO. *lëro* «schwager; mannes-bruder»; (AHLQU.), mely már dimin. *-kwē* képzővel alakultnak vehető. Az egyszerű alapszó lehet ebben: ÉO. *levi* «diener, helfer, stütze» (AHLQU.) — melyből *Lëiv-poul*, *Lo-us* felsőkondai helynevek (= KO. *Tiwés*) — tkp. «mann».

235. *Magy. légy (*legy* Göcsej) «musca; fliege»; *dongó-légy* «asilus; brummfliege», *eb-légy* «cynomya, cynipis; hundsfliege»; *lő-légy* «asilus; pferdefliege», *varga-légy* id., *spanyol-légy* «cantharis; spanische fliege»; *legyez* «muscas flabello, abigo, pello; fliegen verjagen» (NySz., MTsz.).

Zürjén *lőž* «breme (tabanus)», *sőd-lőž* «raubfliege (asilus)», *lőžös* «woll bremen» (WIED.) | *permi lőž* «bremse» (GENETZ OP. 26.).

Votják *luž*, Kaz., Jel. *luž* «breme, bremse, pferdefliege».

< Kaukázusi nyelvekben: avar *thentha, thuth, čot* (ERCK.), *tuť, toť* (USL.), and *thentha, kaitach, akuša thenth, chürkilin thantli* (ERCK.), *t'ant'* (plur. *t'unt'ri*; USL.), *thuš tut, varkun, kubacsi, ud thuth* (ERCK.), *tat* (USL.), *kürin theth, thēeth, tēeth* (ERCK.), *t'et'* (USL.), *karata, dido thuth, agul tuth, rutul dud* «fliege» | *tabasszurán čamču, mingrél čanži* «fliege» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 64; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 141; Hürk. St. 173; Ud. St. 94; Kür. St. 212.).

A magy. *gy*, valamint *zürj. ž, votj. ž, ž* szövégző mássalhangzók *nš* (*ns*)-féle előzményre vallanak (l. Ethnogr. VIII : 217. és fönt a *bün* és *föz* czikkeket: 48. és 114.) s számbavéve a kaukázusi nyelvek *th*-jának (angol *th*-féle) hangértékét, hasonló hangesoport-

nak vehető a leszgh nyelvek *thentha*, *thenth* szavának végzete is, a mint ezt a *čamčū*, *dčanči* változatok még világosabban mutatják. A magyar és permi nyelvek szókezdő *l*-jét illetőleg megjegyzendő, hogy a leszgh és georgiai nyelvek *th* szókezdője többször váltakozik *l*, *thl* (*l*) mássalhangzókkal, mint pl. chürk. *thoaz*, *thuačyh*, kaitach *thau*, kubacsi *thui*, varkun *thu* «fuss» = agul *lak*, *lek*, tabassz. *lik*, abadzech *thlako* és *teako* id. (Erck. 68.) | kürin *thar*, *tar* «baum» = and *thlor* «buche» (u. o. 50.) | karata *thame* «dach» = and *thlom* (u. o. 51.) | avar *they* «schaffell» = czachur *lekva*, rutul, tabassz. *li* id. (61.) | kubacsi, kaitach *thup*, kürin, czachur *thub* «finger» = varkun *thlup* (63.) | mingrél *thasi*, grúz *thesli*, ingiloi *thesl* «same»: v. ö. szvanét *laši* id. (120.) | grúz *thovli*, *tholi*, ingiloi *thovl*, láz *thviri*, mingrél *theri*, *thiri* «schnee»: v. ö. cssecsencz *luo*, *lo* és kaitach *duya*, varkun *duyhi* stb. id. (124.). Ugyanily hangmegfelelésnek néhány biztos példáját közli BUDENZ (MUGSz. 688; l. még SÉTÁLA: NyK. 26: 434—5.) finn-magyar téren is. — BUDENZ egybevetése a finn *lentä*, észt *lenda* «fliegen», mordv. *lije*-, *liende*-, *liinde*- igével (MUGSz. 690.) azért sem állhat meg, mivel a magy. *léggy*-gyel szorosan egyező zürj. *lőž*, votj. *luž*, *luž* vég-mássalhangzója semmikép sem lehet *nd* mássalhangzó-csoport egyszerűsítése. Ellenben ide vonható talán még: TV. *reñsei* «fliege» (a végzet vog. *uj* «állat»; l. fentebb a *hangya* cikket: 151. sz.).

236. Magy. *lőha* (*liha* Abauj-m.) 1. «lunge, könnyű, ritka, silány (szövet, kötés); leicht, dünn, schütter, schlecht (zeug, stoff, gebinde)»; 2. «üres (gabona, mag); polyva; leer (korn); spreu»; 3. «bolondozó, tréfálkozó, mókázó, kópé; spassmacher, schelm, schalk»; 4. «rest, tunya; faul, träge»; *lőhás* (*lihás* Hegyalja) «üres (gabona, mag)», *lőhaskod-ik* (Erdély) «bolondozik, tréfálkozik, mókázik». — *lajhó* (Szatmár-m.) «jókedvű, könnyű vértű, mindent könnyen vevő, bohókás; gutgelaunt, leichtsinnig, alles leicht aufnehmend, spassstreiber»; 2. (Székelység) «rest, lomha, renyhe, puha, energiátlan; faul, träge, schwach, energielos»; *lajkó* (Hétfalu), *lajha* (Vas-m.), *lajhár* (Balaton-vidék) id.; *lajhog-* (Pest-m.), *lajhál-* (Bács-m.), *lajhállód-ik* (Hont-m.) «aprózik, szítál, permetezik (az eső); MTsz.).

< Szkr. *laghú-* (fem. *laghvī-*) 1. «leicht, nicht schwer; leicht von staten gehend, rasch, schnell, behende»; 2. «klein, kurz, winzig, gering, unbedeutend»; 3. «schwach, elend, unansehnlich, gering geachtet»; 4. «leise» (*laghiman* «leichtigkeit; leichtsinn; geringes ansehen»); *laghīya-* (compar.), *laghīṣṭha-*

(superlat.); *laghaya-* «erleichtern, vermindern, schwächen, lindern»; *laghavá-* «leichtigkeit, erleichterung; leichtsinn, über-eilung, unüberlegtheit; geringheit, wenigkeit, unbedeutendheit; geringes ansehen» (BR. Skr. Wb. 479—80, 526.), a szláv (őszlov.) *lǣgŭkŭ*, litván *lengvas, lengvūs* «leicht», gót *leichts*, lat. *levis*, gör. *ἕλαγός* «gering» szókkal egybevetve UHLENBECKNÉL (EtWb. 257.).

Mindenelőtt jegyezzük meg alaki szempontból, hogy a *léha*, *líha* a teljesebb hangtestű *lajha* változata s hogy ez alkatára nézve olyan, mint *renyhe*, *terhe-s*, *tonyhó* (*tunya*), *enyhít*, melyek mellett a finn *röhmä* «inhabilis et tardus», a *teher* névszó és osztírt. *täget* «schwer», a régi *ehnyít* és a balatonvidéki *tohonya* világosan mutatják, hogy a *h* eredetileg a *tőnek* hangeleme s csak metathesis útján került a végzetbe. A *léha*, *lajha* alakot így előbbi **lahja* helyett valónak véve a *lah-* alaprészt hangzásában pontosan megfelel a szkr. *laghū-*nak, a mint egyezik a különböző értelemfejlémények alapját tevő «levis» jelentés is (v. ö. a «rest» értelemre nézve: *lágý* «lanyha, energiátlan», pl. *lágý ember*; *langyos*, *lagymataj* id.). A *-j*-nek igeképző értéke nyíltan kitetszik a *lajhog-*, *lajhál-* «aprózik, gyöngén esik» szavakból, úgy hogy benne a finn-magyar *j* denominativumot ismerhetjük föl (I. BUDENZ: Összeh. Alakt. 129—145.), mely lappangásba jutva megvan az *-ász*, *-ész* (pl. *halász-ik*, *fűész*) és *-ál* (*használ*) denominativumban is.

Denom. *-j* helyett *-ny* képzővel (Össz. Alakt. 149.) idetartozó szavak: *lanyhó* (Háromszék) «lágý, puha, tunya, rest; weich, faul, träge»; *lanyha* (Tokaj), *lanya* (Veszprém) «kevés, lassú, csendes eső, permete, nyári futó eső»; *lanyhál-* (Tokaj), *lanyhácsol-* (Zemplén-m.), *lanyhász-ik* (Székelység) «szítál, permetezik az eső» | *lanyhe* (Szeged) «lágý, szelid, enyhe (idő); lassú, csendes (eső)»; (Dunamell.) «renyhe» | *lunyha* (Csallóköz) «renyhe, rest» (MTsz.). Az *-ny* képző a *véko-ny*, *kicsi-ny*, illetőleg *kem-ény*, *sov-ány* szavakéval vethető egybe ezekben: *lany* (Győr-m.), *langy* (Csallóköz) «folyóvíznek nagyon csendes folyású helye, a hol a víz állani szokott» | *lohány* (Moldva) «rest, tunya, dologkerülő; ravasz álnok» (MTsz.). Az előbbi *-ny* képzőnek eredetibb *m* hangzását tükrözik: *lomha* (*lohma* Székelység, *lamha* Halas, *lemhe* Szeged, *lemhes* Baranya-m.) «faul, träge» (MTsz.). — A szkr. *laghiṣṭha-* superlativus másának vélhető a *lusta* 1. «lassú» (pl. víz); 2. «csunya, ocsmány, ledér»; 3. «renyhe» (MTsz.); alapértelem: «sehr leise», ill. «sehr elend, unansehnlich» (az *u* hangzóban az eredetibb *gh*-nek *v* változata lappanghat). E mellett *lusnya* (Tiszamell.) «tunya és ronda» kombináció ezekből: *lustu* + *tunya*. V. ö. mindezekhez még: *lédz-ik* (Háromszék) «gyenge erőben van», *lédzed-* (u. o.) «betegségtől elerőtlenedve alig-alig bír lépegetni» | *lézeng-* (Székelység), *lézengel-* (Szatmár-m.), *lézörög-* (Háromszék), *lézzeg-* (Vas-m.) «erőtlenül

tántorogva nagy nehezen elmegy; beteges állapotban valahogy elvan, eltengődik) (alapértelmem: «*schwach, elend sein*»; *lédz-ik* «*schwach sein*», úgy mint: *éhez-ik* «*hungrig sein*» ettől: *én* «*hungrig*»).

237. Magy. *lék* (*lyék* Balaton-mell., *vék* Zemplén-m., Székelység) «*fissura, foramen, hiatus; rimeis in glacie; spalte, ritze, loch*» (*lék*et vágni a jégben, dinnyén); *lékel*- (*lekel*- Pest-m., *vékel*- Székelység, *vekel*- Bodroghöz) «*findo; spalten*» («*az Dunát teletszaka lekelik*»; NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *lek* «*weg*» (AHLQ.) | SO. *lek, lők* «*spur*» (CASTRÉN), *lökk, löx* «*weg, spur*» (PÁPAR).

< Szkr. *lékha*- (nomin. -as), *lékhā*- (fem. nom. -ā) «*strich, streifen, linie; zeichnung, bild*» ettől: *likh*- «*ritzen, kratzen, einreissen, aufreissen, furchen; zeichnen, schreiben*» (*ul-l*. «*aufritzen, furchen; einritzen; ausschnitzeln*», *samud-l*. «*rings umfurchen und ausheben, ausstechen*»; BR. Skr. Wb. VI: 535.).

A magyar *lék* a vele hangtanilag egyező szkr. *lékha*- szónak eredeti «bevágás»-féle értelmét mutatja, míg az előbbivel már DONNERTÖL (Vgl. Wb. III: 170.) egyeztetett osztják *lek* «*weg*» a «*strich, linie*» jelentés oly fejleményét, minő a votják *šurās* «*weg*» (v. ö. magy. *sor* «*linie*», osztják *šur* «*furche; linie*») és cseremis *korno* «*via*» és «*linea, stria*» szavaké (I. MUGSZ. 347, 367.). MELLICH JÁNOS a magy. *lék*-et a német *leck* (SANDERSNÉL: «*eine lecke stelle, ein spalt, der wasser etc. durchlässt*», pl. «*das fass, od. schiff hat ein leck bekommen*») átvételének gondolja (Nyör 24: 303.) hivatkozva arra, hogy «a hajó a magyarban *léket* kap, ha víz szívárogoz belé». Ez utóbbi azonban úgy látszik egészen modern kifejezés, mely tényleg a német *leck* hatása alatt keletkezhetett, míg vele szemben régi «jég léke» kifejezést már csak azért sem gondolhatjuk német eredetűnek, mivel erre nem illik a «*leck*» s másrészt a német eredet fölvetelével megmagyarázhatatlan a csakis régi elemeknél tapasztalható *vék* változat (v. ö. *lép* ~ *vép*, *lápa* ~ *vápa*). BUDENZ a finn *leikkaa*- (inf. *leikata*) «*secare, scindere (cultro), amputare, metere*», észt *leiku*- «*schneiden, hauen, heftig schlagen*» (*leik*, genit. *leigu* «*schnitt, ernte, abgeschnittenes stück*») igével rokonítja a *lek*-et (MUGSZ. 692.), ez utóbbit a *sztók*, *vétek*, *títók* módjára alakult «képzővesztett nom. verbale-nak» s magát az igei alapot a magy. *lő*-, finn *lyö*- «*cadere*» (= ugor *leg-*) momentán-k képzős bővületének tekintvén. De jellemző a «lékelés»-ben éppen a vonalak szerint való «bemetszés» (nem a határozatlan «vágás»), mely jelentés csakis a szkr. hasonlatnál van meg. Ja-

vallja az árja eredet fölfogását az is, hogy így készen kapjuk a *lék* szót s nem szorulunk a nom. verbale képző nyom nélkül való eltűntének problematikus értékű fölvételére, mely különben az osztj. *lék* szónál semmiesetre sem alkalmazható.

238. *Magy. lepke «papilio; schmetterling»; *lepe* (Pálóczság, Gömör-m.), *lípe* (Heves-m.), *lípe* (Szászság) id.; *lependék*, *leppendék* (*lependek* Csallóköz), *lepecsék* (*repencsék* Csallóköz), *lepecs* (Győr-m.) id. (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *lāpēχ*, KLV. *loqēχ*, ALV. *lāpēχ*, KV. *loāpēχ*, PV. *lāpēχ*, TV. *lāpāχ* «schmetterling (бабочка, метельник)»; *labati* «schmetterling» (*subi-l.* «ein roter schm.», *sraqχ-l.* «ein grauer schm.»; REG.).

Osztják: ÉO. *lēbēndē* «schmetterling» (AHLQU.), *lēbāndā* (PÁPAI JÓZS.) id. — DO. *līpp* «nyári madárka neve» (PÁPAI KÁR.).

Cseremisiz: cserM. *līppē*, cserS. *lēvē* (TROJ. 32.), *lōve* (NyK. 4: 426.) «schmetterling» (innen: csuvas *libe*, bujinszki *lebēs* id.); *lopšāñge* «bremse (мешень)»; TROJ. 31.).

MordM. *lepide* «fliegen» (NyK. 235.); *libirdi*-, mordE. *libirde* «flattern» (u. o. 236.).

Finn *līppu*- «flattern», *līppu* «fahne, flagge» | észl *līppu*-, *līpp* id., *līperda*- «flattern (wie flaggen)».

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: rutul *lep*-: *lepχun**) «fliegen», szvanét *lip*-: *lipanal***) id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 183.).

A kaukázusi szó, úgy látszik, már képzés: v. ö. lák *liχχ'an* (ERCK.), *leχ'an* (praes. 3. *leχ'lai*) «fliegen» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 132.); kürin *lav* «flügel», *lav-g'un* «fliegen» (*χūsdi lav g'ūzawa* «der vogel fliegt»), *luf* «taube» (u. a. Kür. Stud. 249.) = chürkilin *lawha* (plur. *lawhni*) «taube» (u. a. Hürk. Stud. 191.).

*) A rutul *-χun* végzet nyilván a *χun* «machen» ige; ugyan- így vannak szerkesztve: rutul *χhōrmat-χun* «achten, hochachten» (ERCK. 176; v. ö. arab-török *hürmet* «achtung»), *kkaraul-χun* «bewachen», *geš-χunn* «ernten» (182.), *χir-χun* «gehen» (185.), *neqi-χun* «schlafen» (195.), *ub-χun* «schneiden» (u. o.), *giχ-kin* «tödten» (varkun *kaxi*, kaitach *kizara* id.), *sid-ghun*, *sivil-ghun* «waschen» (200, 202.).

**) A *-nal* végzet nom. verbale, mely egyszersmind infinitivus értékű, pl. *lēv-nal* «lachen (substantívum)», *lāgne*, *lāgnal* «stehen (subst.)»; ERCK. 188, 198.).

A lák alakkal külön egybevetethetők: mord. *lije*- «fliegen», *liende*, *liinde*- id. (frequ.) = észt *lenda*- «fliegen», finn *lentä*-: *lentime*- (nomin. *lennin*) «volandi instrumentum, ala»; továbbá: SO. *legel*- = IO. *tēgd*-, ÉV. *lil*- «fliegen» (v. ö. dido *lel-athl* «fliegen»; cse-esencz *liel-ar* «fliegen»; ERCK. 183.). L. BUDENZ: MUGSz. 689—90, 696. II.

239. Magy. *liba* (*riba* Tolna-, Baranya-m.; *zsiba* Sopron-Vas-, Zala-, Somogy-m.) «pullus anserinus, anserculus; gänselein, junge gans»; *libó*, *libócska* (Zemplén-m.) id. (NySz., MTsz.).

< Szkr. *labú*-, *lāba*- «wachtel; perdix chinensis» (BR. Skr. Wb. 496, 530.).

A szoros hangtani egyezés mellett azonosnak vélhetjük e két apró, földön járó madár nevét, ha természetrajzilag külön fajtákat is jelölnek, tapasztalván, hogy mily gyakori az ily csere különösen idegen szók átvételénél (l. a magyar alak *i*-jére nézve fentebb a *csiga*, *bír*-, *iparkod*-, *iránt* és *iramod*- czikkeket). Azon körülmény, hogy a *liba* mellett *riba* változat is találkozik, csak növeli az árja eredet valószínűségét; mert emitt (különösen az iránság terén) több esettel igazolható indogermán szókezdő *l*-nek *r*-vé való változtatása (l. alább a *ravasz* cikket, továbbá: HÜBSCHM. Pers. Stud. 258, 262.). A *zsiba* ejtésre nézve v. ö. *libár* (Székelység) «vézna, sovány» = *zсібár* (Szeged), *rigolyás* és *zsigolyás* «szeszélyes» (Székelység = oláh *regulaş*; SZINNYEI: Nyör 23 : 488.). Nem pontos egyezések a BUDENZTől egybevetett (MUGSz. 701.) finn *lapse*- (nomin. *-si*), észt *laps* (genit. *lapse*) «kind» és mordM. *lefks*, mordE. *Tevs* «junges; kind» (melyeket PAAONEN egymással is kételkedve egyeztet: Kielellis. 18.), minthogy magy. hangzóközi *b*-nek nem *p*, v az elvárható finn-mordvin megfelelője.

240. *Magy. *ló* (tő: *lova*-: acc. *lova-t*, plur. *lova-k*; *lú* Tiszántúl, *lu* Soprony-m., *lo* Bereg-m.) «equus, caballus; pferd, ross»; *csikó-ló* «equuleus; fohlen»; *mén-ló* «equus admissarius; springhengst»; *lovas* «eques; equum habens; reiter; „pferd habend»; *lovász* «hipponomus, stabularius; stallknecht, pferdeberichter»; *lovag*, *lovagos* «eques; reiter»; *lovagol*- «equito; reiten» (NySz.); *loviga* (Baranya-m.) «ló, lovaeska» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *lūw*, LV. *lū* (tő: *luw*-: dual. nom. *luwi*), KV. *lę* (tő: *lę*-: *lęřem*, *lęřen*, v. *lęřen*, *lęřät*), TV. *lu* (tő: *luw*-) «pferd»; *čār-lūw* «hengst», *paitel-lūw* «stute»; *lū-pč* «füllen».

Osztják: ÉO. *lou*, *lovi* «pferd», *čor-lou* «hengst», *nē-lou*

«stute» (AHLQ.) | IO. *tau*, SO. *lož*, *lauz*, *lōz* «pferd», *lokhēn kha* «pferdereiter» (CASTRÉN, PÁPAI).

< Kaukázusi: *chinnalug lak* «füllen» és «kalb», *buduch*, *dzsek lag* «kalb» | *avar thah* «hengst» s mint összetétel utótagja ebben: *avar*, *karata bar-thi* «hengst» (l. fönt a *bergány* szó czikkét: 30. sz.). — V. ö. *csecsencz lū* «gemse» (genit. *lūi-niñ*), továbbá *gila* «hengst, pferd», *buduch žilā*, *dido gulu*, *gulu* «pferd» s ez utóbbiak alkotó elemeire nézve: *kürin ghi-ajghur*, *chinnalug khi-phiši* «hengst» (tatár *ajgır* «hengst», *chinn. phiši* «pferd»; *kabardin xūo*, *xu* «männchen», *chürkilin xuo* «männlicher hund»; l. fönt a *kan* czikkben: 192. sz.; ERCKERT: Kaukas. Spr. 67, 82, 88.).

Hogy a magy. *ló* szót és rokon nyelvi másait a kaukázusi jövevénylemek közé sorozzuk, azt különösen javallja ama tény, hogy a finn-magyar nyelvek több más lóneve is innen került. Ilyenek: magy. *bergány*, vogul *pärüen*, *pären*, mordv. *parna*, *parne*, *parni* «füllen» (l. fentebb 30. sz.) | ÉV. *süpel*, KV. *süpel-vuj*, TV. *söpel* «másodfüves csikó» = szvanét *sabol* «füllen» (ERCK. 67.) | magy. *csina*, *csinu*, zürjén *čan*, *permi čan*, votj. *čunä*, *čunä* «füllen» (l. fentebb 67. sz.) | magy. *csikó*, *csura* (l. fentebb 65. és 67. sz.) | ÉV. *jewer*, *jéur* «füllen» = agul *ivra*, *ivura* «füllen» (v. ö. *arcsin uri*, *avar uriah*, *czachur urge* «füllen»; u. o. 67.) | finn *orhi*, *oriki*, *orü*, *oris* «hengst», zürj. votj. *už*, *eserem. ožo*, *oža* «hengst», *Lule orries* «männchen (bei tieren)», *kildini opres*, *viöres* «männchen, männlich» = osszét: tag. *urs*, *wurz*, *vurz* «hengst» (HÜBSCHM. EO. 32.: av. *varšni*- «männliches schaf», szkr. *vršni*- «mannhaft, widder», *vršan*- «männlich, mann» szavakkal egybevetve); v. ö. *akuša*, *chürkilin urči*, *kaitach urči*, *irči*, *varkun urči*, *uči*, *kubacsi uča*, *učé* «pferd»; *kaitach burčan-urči*, *chürk. burčan-urči* «hengst», *and iča*, *karata ečoa* «stute» (ERCK. 82, 88, 138.). Alakilag az IO. *tau* (< **lau*, **laγ*: v. ö. KV. *laγ*-, SO. *lož*) hű mása a kaukázusi *lag*, *lak* «füllen, kalb» szónak, melynél a jelentések váltakozása olyan, mint ezeknél: mordE. *lišm'e*, mordM. *lišm'ä* «pferd, ross» = finn *lehmä* «kuh»; finn *sonni* «stier» = észť *soñi* «stier», de a dorpati nyelvjárásban: «hengstfüllen» (PAASONEN: Kieilellis. 19.); ALV. *päwél*, *päul* «másodfü csikó» = ÉV. *püwél* «jávortulok». A magy. *ló* (*lí*), illetőleg *lov*- töve az eredeti *au* (< *av*, *aγ*) diftongusnak olyan alakulatát tükrözi, mint *kő* (*kü*) s *köv*- töve a vogul *käu* (*käw*-), *kaw* «mühlstein» szó alakjához viszonyítva; v. ö. *só*: *sava-k*, *tó*: *tava-k*, *hó*: *hava-s* (dial. *hovas*).

241. Magy. lóbál. (*lóbál*- Répezemell.), *lóbáz*- «herabhängen lassen, herabhängend hin u. her bewegen» (pl. *lóbálja*, v. *lóbázza a lábát* = «lógázza»); *lóbíta* (*lóbbita* Balaton-mell., *lóbíta* Sopron-, Vas-m.) «lógó, fityegő valami; hinta; fa, a melyre a harangkötél van kötve»; *lóbba-fa* (Dunántúl) «kecskeláb, a milyenekre a mezei bölcset függesztik» (MTsz.); *lóbítál*-, *lóbítál*- «himbál, lóbál» (MTsz.).

MordM. *lambafiti*- «aufhängen (auf eine stange), *lambafie*- (frequ.; NyK. 5 : 234.).

< Szkr. *lamb-* (præs. 3. *lambate*) «herabhängen, hängen an; herabsinken, sich senken; sich hängen an, sich klammern»; *lambaya-* (caus.) «herabhängen lassen, herablassen, aufhängen»; *lambita* «herabhängend, hängend; gesenkt, hinabgefallen, hinabgeglitten»; *lamba* «herabhängend» (BR. Skr. Wb. VI : 505.), u. latin *lābor* «gleiten», *labāre* «wanken», szláv *slabŭ* «schwach», ófeln. *slaf* «schlaff» stb. szókkal egybevetve UHLENBECKNÉL (EtWb. 259.).

Elvonva a frequ. -l és -z képzőket, híven megfelel a magy. *lóbál*-, *lóbáz*-, ill. dialektikus *lóbál*- alaprésze a szkr. *lambaya-* causativumnak (v. ö. az *a > o* hangváltozásra nézve a *hambár*, *hombár* szó magyarázatát fentebb 166. sz.), míg a *lóbíta*-, *lóbbita* a szkr. *lambita* igenév mása, a causativ képzésű mordv. *lamba-fiti*- alaprésze pedig (intrans. «herabhängen» értelmével) a szkr. *lamb-* képzőtlen tőt tükrözi. Nyilván ide tartozik a magy. *lóg-* (*lóng-* Sopron-m., *lógg-* Drávamellék) «pendeo; hängen» ige is, melyből *lógat-* (*lóngat-* Sopron-m.) «herabhängen lassen, schlenkern (z. b. mit den füssen)». Ez intransitív értelmű *ló-ng*-, *ló-gg-* gyakorító képzés (I. BUDENZ: Összeh. Alakt. 43.) s alaprésze (*ló* < **lovo*-, **lobo*- = szkr. *lamb-*) a *lóbál*-éhoz úgy viszonylik, mint *levegő* a dial. *lebegő*-höz (v. ö. votj. *lobal-* «fliegen», melyben *b* szintén = *mb*). BUDENZ (MÜgSz. 704.) szintén **lovog*-, **lobog*- előzményekből származtatja a *lóg*- igét; csak hogy ő egyszersmind azonosítja ez előzményt a *lobog*- «flattern, wehen» igével, ennek értelmét («schweben») tartván a «hängen» jelentés kiinduló pontjának. Minthogy a szkr. *lamb-* egyenesen «hängen» jelentésű, s más részről a *lobog*- «flattern» magashangú *lebeg*- párjának a rokon nyelvekben ugyanily értelemmel egyezései találkoznak, a *lóg*- igét emezektől külön kell választanunk.

242. Magy. lok¹ (Székelység) «két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgyalapály; schmaler zwischenraum zwischen zwei bergen; talebene»; *lök* (Udvarhely-m., Háromszék) «hegytetőn levő tisztás térség, hegyalapály; freier raum am berggipfel, hochebene» (MTsz.); «planities; ebene» (PÁRIZ-PÁPAI).

V. ö. szkr. *loká-* (nomin. *-ís*) «freier raum, das freie; raum (überhaupt); ort, platz, stelle; strecke, gebiet; zwischenraum» (BR. Skr. Wb. VI : 378.) = litván *laũkas* «das freie, feld», latin *lucus* «wald, hain», ófelném. *löh* «gebüsch» (UHLENB. EtWb. 264.).

EDELSPACHER és SZINNYEI (Nyör 23 : 351.) az oláh *lok* (= lat. *locus*) szóval egyeztetik; de a szorosabb «zwischenraum», ill. «freier raum» jelentés közössége, továbbá a *lök* hangtani változat — melyhez hasonló (t. i. magy. *ö* = oláh *o*) esetet a SZINNYEITŐL kimutatott oláh eredetű magyar jövevényszók közt nem találunk — az árja eredet felé billentik a nagyobb valószínűség mértékmutatóját. — Talán idevonható még a «zwischenraum»-féle jelentés alapján a rokon nyelvek köréből: vogul: ÉV. *lāx*, KLV. *loqkh*, *lōkhw*, PV. *lōkw* «bucht (im flusse); winkel» (*jā-lāx* «folyóöböl», *kaŕr-lāx* «kebel zuga», *sūp-lāx* «száj ürege»), ÉO. *loχ* «bucht» (AHLQ.), IO. *lōχ* «bucht; busen» (CASTRÉN), *lōχ* «bucht» (PÁPAI). V. ö. finn *lahte-* (nomin. *lahti*, *laksi*) «bucht, meeresbusen» (= észl. *laht*, genit. *lahe*, *lahi*, norvég-lapp *luokta*, *luokta* id.) és vót, észl. *lahti* «offen, los, frei» (l. DONNER: Vgl. Wb. III : 168.).

243. Magy. *lok²: hom-lok «frons; frontispicium, pars antica; stirne; front, vorderseite» (NySz.).

Vogul: ÉV. *luw* «knochen, bein» (*qantēl-luw* «rippe», *kāt-luw* «handbein», *sis-luw* «rückgrat») | KLV. *šip-lu*, KLV. *sop-lo*, PV. *šip-lu*, *tur-lu* «hals» (ÉV. *šip* «hals», *tur* «kohle»). — ÉV. *lušēm* «fischgräte» | LV. *lušm*, KV. *lqsm*, TV. *lqšēm* «knochen, bein» (KLV. *kuŕr-lušm* «rippe», *šiš-lušm* «rückgrat»; ALV. *ātēr-lušm* «schädel»; KV. *nišri-lqsm* «knorpel»; TV. *antēl-lqšēm* «rippe»); v. ö. a végzetre nézve: TV. *tuläšēm* «finger» (ÉV. *tullä* «finger») és zürj. *li-sūm*, votj. *li-šom* (l. alább).

Osztják: ÉO. *lū* «knochen» (AHLQ.) | IO. *teu*, SO. *louχ* «bein, knochen» (CASTRÉN), *loχ*, KO. *luχ* id. (PÁPAI).

Zürjén *li* «knochen, gräte» (*jur-li* «hirnschale, schädel», *kaš-li* «hüftknochen», *ord-li* «rippe», *čer-li* «kinnlade»; *li-sūm* «gerippe»; WIED.) | permi *lo* «knochen; gräte» (GENETZ OP. 25.).

Votják *li*, Kaz. *lě* «knochen, bein; gräte; die knöchelchen im babki-spiele» (*urd-li* «rippe», *jir-li* «schädel», *sur-li*, Kaz. *šer-lě* «rückgrat»; *li-šom*, Kaz. *laj-šim* «haut u. bein; alles zusammen, was im körper compact ist»); *lies* «knochig, grätig».

Cseremisiz *lu*, cserM. *lu*, *lū* «knochen» (Troj., CASTRÉN).

Finn *luu* «knochen, bein; gräte» (*kulma-luu* »schlafbein») | észl *lū* id.

MordE. *lovaža* «knochen» (*pilge-l* «schienbein», *přa-l* «hirnschale»; BUDENZ: MUGSz. 705.).

V. ö. a kaukázusi nyelvekben: chürkilin *liga* (plur. *liguvi*) «knochen, gräte» (*vik¹la liga* «hirschaale, schädel»), akuša *liga*, kaitach *liga*, *likha*, varkun, kubacsi *lixha* | arcsin *leke* «knochen». — czachur *liga* «stirn», abcház *laxj*, *á-lahj*, *á-laxj*, dido *thlako* «stirn» (ERCKERT: Kauk. Spr. 92, 135; USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 61; Hürk. Stud. 191.).

A hangzók külömbségére vonatkozólag megjegyzendő, hogy a leszgh nyelvekben az első szótag *i*-je igen gyakran *u* (*o*), vagy *a* hangnak változata, mint pl. a következőkben: varkun, kaitach *mika*, lák *miz*, akuša *nika* «huf»: ud *mux*, and *muxla*, dido *mohlu* id. (ERCK. 85.) | varkun, kubacsi *nisa*, lák, agul *nis*, rutul, czachur *nise*, tabasszarán *nisi*, dzsek *nici*, csecsencz *neyci* «kása»: kaitach. *nise* és *nuisse*, akuša *nuse*, chürkilin *nusiā*, buduch *nusu*, arcsin *nos*, kürin *nasu*, *nesi* id. (89.) | varkun *bira*, kubacsi *birro*, kaitach *birera* «nadel»: akuša *bureba*, chürkilin *buriba*, dido *muri* *iči* (106.) | kaitach *irči* és *urči* «pferd»: varkun, akuša, chürkilin *urši* id. (112.) | kaitach, akuša, chürkilin *khimi* «schwanz»: kubacskhume id. (126.) || varkun, kubacsi *miq*, akuša *miq*, avar *miqq* «eiche»: rutul *maz*, ud *magna-yod*, dido *nayui*, czachur *nok* idh (56.) | varkun, kubacsi, akuša *teika*, dido *čiki*, chürkilin *teikni* «floh»: lák *dčaka* id. (64.) | kaitach *niya*, kubacsi, akuša, chürkilin *nixka* «hafer»: varkun, kaitach *naxka* id. (76.) | varkun *bik*, *bikh*, *bek*, kubacsi *bikk*, chürkilin *vikh* «kopf»: lák *bakh*, *bakha* id. (92.) chürkilin *lixhi*, akuša *lehe* «ohr»: kaitach *lii* és *la'a* id. (109.) kubacsi *čiha*, kaitach *čij*, akuša, chürkilin *dč'i'a* «rohr, schilfrohr»: lák *čaya*, varkun *čay* (118.) | kubacsi *bitc*, chürkilin *bic*, *vitc*, varkun *vitc* «wolf»: lák, avar *batc*, karata *batca*, and *botco*, dido *botei*. *boc* id. (154.) — A mordE. *lovaža* végzetére nézve v. ö. mordE. *pumaža*, *kumaža* «knie»: mordM. *polmanža*, *pilmanža*, mordE. *pulaza* id. (finn *polve*-id.) és a cserem. *-žo*, *-ze* képzőt l. fönt a *gyolcs* szónál: 140. sz.). Föltűnő az eredeti «knochen» jelentésnek egyező alkalmazása a magy. *hom-lok* és abcház *laxj*, dido *lako* «stirn» szavakban, melyekben a hangelemek etimologiai értéke is azonosnak vehető, olykép hogy magy. *k* = kaukázusi *k* (*χ*, *kh*),

nem pedig magy. *-k* dimin. képző, mint BUDENZ a *foy* és *fok* szavak viszonyára való utalással véli (MUGSz. 705.).

244. Magy. *lop-* «furor, clepo, subripio; stehlen, heimlich entwenden», *lopva, loppal* «furtim, furtive; heimlich, verstohlen»; *lopó* «fur; dieb»; *lopódz-ik* «furtim abeo, discedo; heimlich weggehen», *lopakod-ik* (Falócszág), *lopaskod-ik* (Nógrád-m.), *lopánkod-ik* (Tisza-füred) id.; *lopacsol-* (Háromszék), *lopászol-* (Halas), *lopász-* (Balatonvidék) «lopogat»; *lopént-* «kicsit lop» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *lup-* (pres. 3. sz. *lumpáti*) «rauben, plündern, zerstören; beseitigen, vertun; verschwenden; zerbrechen, beschädigen», *lupta* «beschädigt, geraubt, um etw. gebracht; verschwunden, vergangen»; (caus. præs. 3.) *lōpayati* «verletzen, jmd. um etw. bringen, von etw. abbringen; etw. unterlassen» *lōpa-* «abfall, schwund; mangel, störung, unterlassung», *lōptrā-* «raub, beute» (BR. Skr. Wb. 6 : 560—1, 590; HORN 135.). UHLENBECK (EtWb. 263.) az ószlov. *lupiti* «abziehen, schälen» (innen : *lupežī* «raub), litv. *lupti* «schälen», ófelném. *louft* «bast» stb. szókkal veti egybe.

Ugyanez igegyök iráni *r* szókezdős mása tükröződik a magy. *ravasz* és *róka* szavakban (l. ezeket alább). MÁRMÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Nyhas. 22.) : «*lop* = szkr. *lūp*; ujper. *robuden* l és r csere; szláv *lupezs* 'tolvaj', *lupezsiti* 'lopni'».

245. Magy. *lúd* (acc. *luda-t*, plur. *luda-k*) «anser; gans» (NySz.).

Vogul: ÉV. *lūnt*, LV. *lunt*, KV. *lont*, TV. *lōnt* «gans» || ÉO. *lunt*, *lont*, IO. *tunt*, SO. *lōnt* «gans» (AHLQ., CASTR.), VJ. *lont*, KO. *lont* id. (PÁPAI KÁR.).

Finn *lintu* (genit. *linnun*), észt *lind* (genit. *linnu*) «vogel».

Lapp: Lule *loddie* (plur. *lottie*'), Pite *loddē*, déli *lattie*, *lättie*, *lottie*, *lättie*, Fm. *lodde* «vogel» (HALÁSZ) | küldeni *lonte*, akkai *lont*, notozerói *loŋt* «vogel» és «auerhuhn» (GENETZ Wb. 117.).

V. ö. ujper. *rund, runda* «in reisfeldern lebender vogel» = óper. *ῥυνδάκης*: «ῥρνίδιον μικρόν, μέγεθος ἴσον ὠοῦ ῥυνδάκην Πέρσαι τὸ ῥρνίδιον καλοῦσι» (Ktesias, Photiusnál: 44^b 3, 4.); «γίνεται μικρόν ἐν Πέρσαις ῥρνίδιον, ᾧ περιττώματος οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ὅλον διάπλεων πιμελῆς τὰ ἐντός καὶ νομίζουσιν ἀνέμω καὶ

δρῶσα τρέφεται: τὸ ζῶον ονομάζεται δὲ ρυντάκης» (Plut. Artoch. 19, 3.); «ῥυνδάκη ἡλίκον περιστέρα» (Hesych.). DE LAGARDE (Ges. Abh. 225.) nyomán idézve HORNNÁL (138.).

A perzsa *r* szókezdő eredetibb *l*-nek lehet változata, úgy mint a *ravasz* megfelelőiben (l. fent a *liba* cikkkét: 239. sz.); de ez esetben is bizonytalan az egyező perzsa és finn-magyar adatok összefüggésének természete, nem lévén eldönthető, hogy nem-e éppen a perzsa szó egyenes, vagy közvetett úton átvétel a finn-magyar nyelvterületről. Kétes a cserem. *ludo*, *luda* «anas» idetartozása is (MUGSz. 709.); mert szabály szerint a finn *nt* szóközépi mássalhangzó-csoportnak itt is *nd* megfelelése következne.

246. Magy. *lugas* «vitis arbustiva, arcella vitis, concamerata, laube» (*lugas* karó «cantherius», *lugas* vessző «rumpi», *lugas* szőlő, *lugasra* eresztett szőlő «vitis pergulana», *lugas szőlő* «topiarium»; *szőlő-lugas* «compluvia vitis; weinlaube»; NYSz.).

V. ö. szkr. *lañka*- «zweig» (BR. Skr. Wb. VI: 486.).

A melléknévi képzős *lugas* szó alaprészenek legalkalmasabban «ág» értelmet tulajdoníthatunk (*lugas* = «ágas, ágakkal borított»), a midőn a *ñk* > *g* hang-megfelelésre az *ág*, *csiga*, *agg*, *szeg* s az *a* ~ *u* váltakozásra a *kupa* («cranium») és *guba* szók szolgálhatnak analógiák gyanánt (l. fönt 426. l.). A BUDENZTől egybevetett finn *lanika* (gen. *langan*), észt *long* (gen. *loñña*) «zwirn, garn, faden» szót (MUGSz. 710.) azon fölvétellel vonhatnók ide, hogy a «filum»-nak «szál»-féle etimonja van («czérna-szál»), mi mellett megjegyzendő, hogy a vessző, illetőleg hasított vesszőszál a «fonal»-nak legkezdetlegesebb fajtája. Így idetartozhatnék még a mordM. *lengä*, *lenga*, mordE. *länge*, *leñge* «bast» szó is (l. a mordvin *ä* ~ *a* hangmegfelelésre nézve fönt a *birje* cikkkét: 33. sz.).

247. Magy. *madár* (accus. *madara-t*, plur. *madara-k*; *madár* Gömör-m., *madër* Nógrád-m.) «avis, volucris; vogel» (éneklőmadár «singvogel», vízi madár «wasservogel»; *madárka* (*madarka* Károlyi, Haller; *madirka* Nógrád-, Hont-m.) dim. (NYSz., MTsz.).

V. ö. szkr. *mandra*- «lieblich klingend, redend, wohllautend»; *madira*- 1. «erfreuend, lieblich, berauschend»; 2. «eine brünstige bachstelze; bachstelze überhaupt» a *mánd*-, *mád*- (præs. 3. *mádati*, *mándati*) «sich freuen, fröhlich sein; sich ergötzen, berauschen; brünstig sein» igei töből (BR. Skr. Wb. 5: 555, 478.).

A rejtelmes magy. *madár* szónak nem ismeretes semminemű rokonsága, vagy egyezése a szomszédos idegen, illetőleg a török s keleti altaji nyelvekben. Hogy eredeti, sajátos — vagyis kizárólag csak erre vonatkozó — kifejezése legyen a fogalomnak, melyet jelöl, bajos föltennünk már csak azért is, mivel a rokon nyelvek «madár» nevezetei is vagy körülíró, jelzős kifejezések (mint: vogul *taulān uj* = ÉO. *tozlēn voi* «vogel», tkp. «szárnyas állat»; votják *tilo-burdo* «vogel», tkp. «tollas-szárnyas»; zürjén *lobač* «vogel», ettől: *lobal-* «fliegen»; mordvin *uarmēn* «vogel»: v. ö. *narva-* «költetni, kotlani» (?), vagy idegen szók (mint cserem. *kajik, kek* «vogel» = csuvas *kájék* id.; zürj. *kaj* «vogel» = szkr. *khaga-* «vogel»; l. fent a *gapó* cikkben: 117. sz.; zürj. *potka, pötka* «vogel» = szkr. *pataga-* «vogel»), vagy egy különös madártaj nevének átvitelével jelzik az egész állatosztályt (mint: finn *lintu*, lapp *lode* «vogel» = magy. *lúd*, vog.-osztják *lunt* «gans»). Minthogy a *madár* magából a magyarból, vagy a rokon nyelvekből jelzős, körülíró, vagy átviteles kifejezésnek nem magyarázható, egész természetesen kínálkozik idegen, még pedig keleti eredetének fölvétele. E czélból hangzásában jól illik hozzá a szkr. *maudra-* (a *köd, gödör, had, odor* szavakban is mutatkozó *nd > d* változással), vagy akár a szkr. *madira-* (v. ö. dial. *madēr, madir-ka*), mely utóbbinál megtaláljuk az eredeti «lieblich klingend» jelentésből kifejlődött «madár» («bachstelze») értelmet is. Javallja e felfogást, hogy a szkr. szókincsben egész sereg madárnévvel találkozunk, mely ez állatok «kedves hangját, éneklését», vagy általában «kedvességét» emeli ki, a minők pl. *mādaka-* «eine hühnerart» (ettől: *māda-* «heiterkeit; erheiternd»; BR. Skr. Wb. 5: 713.), *mada-rāga-* «hahn» (*rāga-* «liebe zu, freude an»; u. o. 477.), *madotkatu-* «taube» (= *mada-* + *utkata-* «aufgeregt, brünstig»; u. o. 479.), *madana-pāṭhuka-* «der indische kuckuck» (= *madana-* «lieblich klingend, redend, wohl lautend» + *pāṭhuka-* «hersager»; u. o. 475.), *madana-ṣalākā-* «eine drosselart, turdus salica» (*ṣalākā-* «finger, zehe»; u. o. 476.) | *madhu-vāṇa-*, *madhu-svara-* «der indische kuckuck» (= *madhu-* «süss, lieblich, angenehm; süssigkeit, bonig» + *vāṇa-* «musik», *svara-* «ton, stimme»; u. o. 494, 496.), *madhu-gāyana-* id. (*gāyana-* «sänger»; u. o. 486.), *madhu-ghōṣa-* id. (*ghōṣa-* «lärm, getön, geschrei»; u. o.) | *kālakāṇṭha-* «eine wohlklingende stimme habend; name verschiedener vögel: des indischen kuckucks, der taube und der gans» (u. o. 2: 153.); *uśā-kalu-* «hahn» (tkp. «früh tönend»), *kalādhika-*, *kalāvika-* «hahn», *kalaviṇka-* «sperling», (ettől: *kala-* «leise tönend»; UHLENBECK EtWb. 48.). V. ö. csuvas *avdan* «hahn» ettől: *avda-* «schreien (v. hahn u. kuckuck)»; orosz *нѣтъхъ* «hahn» a *нѣтъ* «singen» igéből, továbbá fentebb a *harkály* szó árja megfelelőjének magyarázatát (153. sz.). Megjegyzendő, hogy van a szanszkritban a *madhu-* szó-

nak is *madhura*- «süss, lieblich; lieblich tönend, lieblich schreiend» származéka (BR. Skr. Wb. 5 : 492.), mely szintén alkalmas a *madár* (< *madar*) magyarázatára látván, hogy *d* felel meg iráni *ð*-nek a *büdös* szóban is. Nem akadály itt, hogy ugyancsak az itteni árja alapszónak a magyarban magashangú *més* mása találkozik; mert lehet a *madár* újabb keletű átvétel más árja területről, melynek a sok esetben észlelhető *a ~*; hangmegfelelés nem volt sajátsága.

248. *Magy. *mag* (plur. *magva-k*, accus. *magva-t*, v. *mago-t*; «*magw* gyanánt» Heltai; *mog* Bánffy-Hunyad, Moldva) «semen, granum; sperma; posteri; kern, samen; same der tiere; nachkommenschaft» (*búza-mag*, *árpa-mag*, *kender-mag*, *fenyő-mag*); *mag-dísznó*, *mag-ló* «szaporítás végett tartott dísznó, ló»; *magvas* «granatus, seminarius; kern habend»; *magz-ik* «semento; samen bringen», *magzat* «foetus, soboles, proles; leibesfrucht, nachkommen, kinder» (NySz., MT'sz.).

< Kaukázusi nyelvekben: avar *muh* «korn, getreide» (всѣкое хлѣбное зерно); USLAR: Avarsk. jaz. 134.) | dido *makha*, *makxa*, chinnaug *makha*, arcsin *maya*, *muxa*, akuša *mozke*, *muki*, kürin *moz*, *mux* (locat. *muxvá*, pl. *muxvár*, adject. *muxván*), varkun *muxki*, kubacsi *muxke*, kaitach *muxka*, *muzi*, *müza*, chürkilin *muxi* (*muxki* EROK.), *mukki*, agul, tabasszarán, buduch, dzsek *mux* «gerste»; csecsencz *mux* (genit. *mëxiñ*), *muxk* (EROK.) «gerste, hafer», abadzech *muxk* «hafer»; ud *mu* «korn» (EROKERT: Kauk. Spr. 72, 76; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 236; Hürk. Stud. 187; Tschetsch. Stud. 68.).

BUDENZ (MUGSz. 598.) a magy. *mag* szót az ÉV. *mūni* (= KV. *mōñ*) «ei» szóval egyezteti; de ennek alapértelme, mint az IO. *mōx*, *moz*, SO. *mōk* «junges tier, ei» (*zar-mōx* «ei»: v. ö. votj. *kar* «nest», *amp-moz* «welp, junger hund», *sāgar-moz* «junge kuh», *mōgoñ*, SO. *mōkñ* «trächtig»; VJ. *lox-mak* «füllen», *ix-mak* «medvebocs»; CASTRUEN, PÁPAI, EO. *moz*, *mōx*, *mōik* «maulwurf» (AHLQ.), továbbá az éjszaki osztjából kerültnek látszó ÉV. *māxi*, *mozi*, *moki* «junges, liebes kind» megfelelőiből kitetszik; «junges» (v. ö. magy. *költyök* és *zürj. kolik* «ei»; votj. *puz* «ei» és EO. *pōšex*, *pōdēx* «eier; junges tier; kind»), mi pedig kissé távol áll a *mag*-nak «granum, semen» törzsértelmétől. Hívebben egyezik a különböző «granum»-fajtákat jelölő, az avarban pedig általánosan «granum» (хлѣбное зерно) értelmű idézett kaukázusi szó, melynél a végzet megfelelése egészen olyan, mint a *húg*, *beteg* s más hasonló sza-

vakban (l. fent). Figyelemre méltó a *magr-* tö egyezése a kúrin *muxv-*tövel (ebben is: *muxvá-t'il* «gerstenkorn»).

249. *Magy. magas, *magos* «altus, sublimis, celsus, excelsus, arduus; altitudo; hoch, erhaben; höhe» (*Hignogos* «Hegy-magas» 1225-iki oklevélben; *Mogusd, mons* 1252-iki okl.); *magasság* «altitudo, höhe». — *magaszt-* «exalto, sublimo; erhöhen, erheben» (*felmagasztaltac orzaga* BécsiC.); *magasztal-* «erigo; concebro, dilando; magnifico, exalto, sublimo; erheben; erhöhen, lobpreisen» (*satorokot magasztalnak* «erigunt tentoria»; EhrC.), *magosztal-* (Székelység) «följebb emel (pl. párnát vkinek a feje alatt), fölpóczol (pl. rövid széklábat); fölépít» (Moldva); *magasztat-* «exalto, magnifico; erheben, preisen» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: grúz *maghali*, *maghlath*, láz *maghali*, mingrél *moghali*, ingiloi *maghla* «hoch» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 167.) | ud *boxo* «hoch, lang», thus *boxo* «gross», dzsek *bugu-d* id. lák *b'ox'-tul* «hoch» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 123; Ud. Stud. 102; ERCKERT 165.).

A -li, -la végzet melléknéveken gyakran szereplő képző nemcsak a leszgh, hanem a georgiai nyelvekben is. Az előbbire fentebb a *csekély* szó tárgyalásánál (60. sz.) idéztünk több példát, az utóbbira nézve álljanak itt a következők: ingiloi *thbili*, grúz *thbili* «warin»: mingrél *thibu*, szvanét *tebdi* id. (ERCK. 175.) | ing. *seveli*, *söveli*, grúz *soreli*, *sobeli* «nass»: buduch *džavi*, dzsek *džaba* id. (170.) | kubacsi *šilali*, kaitach, chürkilin *šalali* «hell»: varkun *šala* id. (167.) | ing., grúz *natheli*, szvanét *načhili* «hell» (u. o.) | ming. *sinthe*, *sinathe* «hell»: grúz *sinathle* id. (u. o.) | grúz, mingr. *kethili*, szvanét *kethil* «gut» (166.) | láz *dambali*, grúz, mingr. *dabali*, ing. *dabla*, szvanét *dambalj* «niedrig» (170.)*) A *magha-li*, *mogha-li* alakok képzett volta különben világosan kiténik az egyazon jelentésű ud *boxo*, dzsek *bugu-d* stb. változatokból is. Az imígy kifejlő georgiai alapszóhoz igen jól illik a *magos* és *magasztal-* közös **mag-* elavúlt törésze, melyből az előbbi olyan képzés, mint *kevés* (hol szintén elavúlt a törész; l. fent 208. sz.), az utóbbi pedig analógiai alakulat az effélék mintájára: *híresztel*, *neheztel*-, *végasztal*.

*) Ezen eredeti képzővel egybeesik némely új keletű jövevényszóban a török -li tulajdonságképző, minő pl. láz *phaxa-li* «teuer» e mellett: buduch, dzsek, rutul, chinnaug *baha* id. = tör. *bahali*, *pahali* «teuer», *baha* (ujper. *behā*) «preis» és «teuer» (l. ERCK. 174.).

s valamint ezek mellett volt *híreszt-*, *vígaszt-* a *magasztal-* mellett is képződött: *magaszt-*.

250. *Magy. magyar* (*moger*, *Hetu moger* Anonymus, *mađer* DebrC., *magyer* CornC., DomC., *mager* MargL.) «ungarus, hungarus; ungar» (*mađer zo*, *mageri kyral*, *mađerol vgy erthyed*); *magyaráz-* (*magyeraz* HorvC., DomC., CornC.) «interpretor, perputo; declaro, expono; verto; erklären, deuten; übersetzen» (NySz.). — V. ö. Μουαφέρης Theophanesnél egy 520-ban élt hún király neve | Mareph: egy legfeljebb a XIV. századból származtatható bizantin forrású szláv szövegben («az *ugrok* kik magukat *mager*-oknak nevezik»); THALLÓCZY: Századok 30 : 199.) | *Majeria*, *Mager*: olasz szerzetesek írásában a kaukázusvidéki *Mažar* városnak és vidékének neve 1314-ből és 1400-ból (l. VÁMBÉRY: *Magy. Ered.* 180.) | ujjgörög μαντζάρικο φλωρί «magyar arany» (melyben az *vrč* írás = *nő*; l. Ethnogr. 7 : 33.). — *Megyer* helynevekben (pl. *Káposztás-Megyer*, *Békás-Megyer* Pestmegyében, *Pusztá-Megyer* Nyitramegyében; «villa *Meger*, *Megere*» XIII. századbeli oklevelekben); v. ö. Μεγέρη Constantinus Porphyrogenitusnál a honfoglaló hét magyar törzs egyikének neve (De admin. imp. 40. fejj.).

Vogul: ÉV. *mańśi*, KLV. *mańś*, ALV. *mańś*, KV. *mańś*, TV. *māńśi*, *māńśi* a vogulok és osztjákok közös népneve; *mańśińiś*, KV. *mańśińiś*, TV. *māńśińiś*, KLV. *mańśä* «wogulisch od. ostjakisch».

< Szkr. *mānuša-* «mensch» (tkp. «von *Manu* stammend» = *manu-*, nomin. *manuś* «mensch, menschheit; *Manu-* der stammvater der menschen» + *ša-* «geboren von, entstanden aus»), vagy szkr. *mānuša-* «mensch» (ettől: *mānuś-* «mensch»), ill. *manuśya-*, *manuśīa-* «menschlich, menschenfreundlich; mensch; mann» (BR. Skr. Wb. 5 : 528—9; GRASSM. Wb. 997—8.).

A vogul *mańśi* és *magyar* népnevek egybefüggésére már REGULY gondolt*); de tüzetesebben legelőször PATRUBÁNY LUKÁCS

*) A M. Tud. akadémiához 1841-ben küldött egyik levele erre vonatkozólag a következőket tartalmazza: «(A vogulok) szürjän határosaiknál a *jögra* nevet viselik, mi nagyon emlékeztet a régi *ugor*, vagy *jugor* névre; legalább az orosz, kinek ő hangja nincsen, ezt csak így ejtheti. A *jögra* néprül nevezték hajdan az egész tájékat *Jugriá*-nak. De nevezetes az is: az oroszok a magyart

fejtegeti (Philologiai Közl. 7 : 953-69.) fölhíván a figyelmet arra, hogy a nyelvemlékek *magyer*, *magyer* írásában tükröződő régibb ejtés szerint a különböző hangrendhez tartozó *a* és *e* magánhangzók a szónak összetett voltára mutatnak s hogy az ekkép kifejlő *maggy-* előrésznek a vogulok és osztjákok közös vogul *mańśi*, *mańś* népneve teljes szabályossággal megfelel (l. ez utóbbinak bővebb igazolását: Ethnogr. 8 : 217.). Tényleg a *maggyar* szó összetett voltára utal a *megyer* változat is, mely mint egy bizonyos törzsnél divó dialektikus ejtés úgy érthető, hogy benne a *maggy-er* előrésze hangrendjében az utótaghoz alkalmazkodott (v. ö. *bös-törő*, *so-ha* = *bors-törő*, *sē-ha*), míg a *maggy-ar*-ban az illeszkedés rendes szokás szerint előreható volt. Más helyütt (Ethnogr. 1 : 290. és 8 : 217.) kifejtettem, hogy a *maggy-er* utórésze még a magy. *férj* és *ember* szóban is lappang, lévén amaz mint a cserm. *pü-erge*, *pü-erya* «mann» szó mása **fi-erj* helyett való s benne az utórész: cserem. *ergä*, *erya* «sohn», finn *yrkä* «legény, vőlegény», *yrkö* «mann», lapp *irke*, *irge* «procus, vőlegény» megfelelője (l. MUGSz. 517.); az *em-ber* pedig oly szerkezet, mint a vogul *elēm-žälēs* «mensch» (= *elēm* «atmoszféra, levegő» + *žälēs* «halandó, ember»), vagyis összetétel, melynek előtagja a vogul *elēm*, utótagja a *férj*-nek*) régi alaki változata (*em-bēr* < **em-pēr*, **em-pérj*, mint *szeder*, *eper* ezekből: *szederj*, *eperj* = vog. *äpérēž* «földi eper» és *für* ebből: *fürj*; v. ö. *förfi*, *firfi* = *férj-fi*). Így értelmezve a *maggy-er* tulajdonkép ezt jelentené: «*mańśi-ember*», vagy «*mańśi-fi*»; ez utóbbi esetben a *fi* szónak oly alkalmazásával, mint az effélékben: *haza-fi*, *jobbágy-fi*, *polgár-fi*, *magyarországi fi* stb. Nemcsak az idegenek nevezik tehát a magyarokat, vogulokat és osztjákokat közös *ugor* (*jugor*), ill. *un-ugor* nevezettel, hanem közös a maguktól alkalmazott *mańśi* = *maggy-(er)* népnév is.

Most kiderül, hogy maga a *mańśi*, *mańś* népnevezet árja eredetű, a szkr. *mānuša-*, vagy *mānuša-* «mensch» szó mása. Nem fog ez oly hihetetlenül hangzani, ha meggondoljuk, hogy a votjákok *ud-murt* = «Vjatka (folyóvidéki) ember» és a zürjének *komi-mort*

is *jugri*-nak nevezik s minthogy a vogul magát *mańśi*-nak nevezi: talán így a *magyar* név eredetére is juthatunk (l. HUNFALVY: Vogul föld és nép 47. l.).

*) A *férj* szó csaknem mindenütt a dunántúli vidékeken, továbbá a palócban és Csíkszékből «feleség»-et jelent, mi úgy érthető, hogy eredeti szorosabb «*fi-ember*» értelméből korán általános «ember»-féle jelentése fejlődött, mely a nőre is alkalmazható volt. Mint ily «ember» jelentésű szó alkalmasan illik az *em-ber* utórésznének.

«Káma(-vidéki) ember» nevezetében a *murt, mort* «ember» = szkr. *márta-*, av. *marēta-*, pahl. *marī* «mensch», tkp. «sterblicher» (a *mar-* «sterben» töből), úgy mint a vog. *élém-χālēs*, déli *khālēs, kholēs* is «mensch», tkp. «sterbender» (a *χāl-*, *khól-* «sterben» töből) nyilván az árja kifejezés fordításával. Ugyane szó jelentkezik a *mordva* (JORDANESNÉL: *Merdae*, RUBRUQUISNÉL: *Mordens*) népnévzetben: v. ö. mordv. *mirďä, mirde* «mann». Hasonló eredetű a cseremiszek *mari* népnéve, mely egyszersmind «férjet, férfiút» jelent s a szkr. *márya-* «mann, namentlich ein junger mann, geliebter, freier; (plur.) leute» (BR. Skr. Wb. 5 : 589.) szó mása. Tudvalevő, hogy a népnevek leggyakoribb kimutatható etymonja az «ember» s így a fentebbiek számbavételével nem habozhatunk ezt a *mańsi* és *magyar* szók alapértelmétül is elfogadni. Nem jöhet ez ellenében számba HUNFALVYNAK ama véleménye, mintha a *mańsi* a vogul föld egyik patakjának *Mān-jū* («Kis folyó») nevével függne össze, mely nézetnek fogyatkozásairól már volt alkalmam tüzetesen szólni (I. Ethnogr. 6 : 357—59.). Alaki szempontból figyelemre méltó, hogy a *mańsi* szóközépi mássalhangzó-csoportjában az orrhang sehol nem enyészik (úgy mint pl. *χāńsi* «tud» mellett van *χāńsi*; *āńś* «atya» mellett van *āńś*), mi jól egyezik avval, hogy az árja megfelelőben hangzó válsztja szét a két mássalhangzót, úgy hogy bizonyára csak miután a magánhangzó a hangsúlyos szótag után kiesett, jutottak egymás szomszédságába a *n* és *ś* (< *ś*, v. *ś*) mássalhangzók s éppen ezért az orrhang a *ś* előtt nem enyésző. Az *-i* végzet a *mańsi*-ban aligha egyéb, mint az árja *-i* véghangzó változata; mert ha képzőelem volna, a déli nyelvjárá-sokban is következetesen meg kellene maradnia. Végül megjegyzendő, hogy a TV. *māńci* magashangúsága a szomszédos *n*-től befolyásolt másodrendű fejlemény, úgy mint több hasonló esetben (I. Vogul Nyelvjár. 256.).

251. *Magy. **makk** «glans, balanus; eichel» (*büchl-makk, tölgy-m., cser-m.*); **makk-fa** «esculus, quercus; eiche» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi nyelvekben: rutul *māx* «eiche», tabasszarán *ma'-χunub* id. (*χunub* «baum»), ud *māx* «eiche» (SCHIEFNER), magna-χod (ERCK.), kürin *māg'w, māgün-tar* id. (*χod, tar* «baum»; *māgün* genitivus) | avar *miqg, mikz, varkun, kubaesi, kaitach miq* (kait. *miq-la-urcul*), akuša *miq, chürkilin migh* (*miq-la-galga*; plur. *miq'wi*), «eiche; eichel» | ingiloi *mūxaj, grúz mūxa, thuš mūx* «eiche» | dido *naxui, czachur nok* id. (ERCKERT: Kaukas. Spr. 56; USLAR: Avarsk. jaz. 132; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 233; Ud. Stud. 104; Hürk. Stud. 186.).

A kúrin *māg'w* pluralisa (*māg'wér*) az utóbb idézett forrás szerint: «eichel» s így érthetők a genitívus szerkezetek is mint «arbor glandis». A *makk* végzetét az avar *miqq, mikz*, kúrin *māg'w* magyarázzák. L. u. i. a *csere* és *tölgy* ezikkeit. — Tekintetbe véve a dido *naẕui* és *czachur nok* szókezdőváltozását s hogy a -r pluralisképzéssel a kúrinben különösen az «eichel» fejeződik ki, ide vonhatónak látszik az ÉO. *nōgar*, IO. *nāgar* = ÉV. *nāẕér* «cedernuss» = ALV. *nōr* «nuss; cedernuss» szó is a «makk» nevének a hozzá hasonlító «mogyoró»-féle magra való átvitelével.

252. Magy. *manó* «rossz lélek; malus genius, daemon, manducus» (SZABÓ DÁV., SÁNDON IST.), «gonosz lélek, sátán» (Gömör-m., Kemenesalja, Székelység; Tsz.), «kisértet, vagy nem egész hatalmú ördög» (HORVÁTH ÁDÁM; Nyör 17 : 503.); *viggye a manó!* «hol's der teufel!», *a manóba!* «zum teufel!», *hol a manóban jársz?*, *hiszi a manó!*, *hol teker a manó?* «hol hordoz az ördög?» (Nyör u. o.; Göcsej); *szegények ajtaját nem írzi a manó* (közmond.; DUGONICS).

< Osszét: tag. *mon*: *däli-mon* «unterirdischer geist» (*dälie* «unten»), *väli-mon* «himmlischer geist» (HÜBSCHM. EO. 50.), *mandai* מַנְדַּי «geist» (HORN 215.). V. ö. av. *manah-*, nomin. *manō* «geist, sinn, gesinnung», *Vohu-manō* «nom. propr. eines genius, des ersten unter den *Ameša-spenta*, welcher für die lebenden geschöpfe, besonders den menschen sorge trägt» (JUSTI Hb. 226, GEIGER Hb. 298.) = szkr. *manas* «sinn, geistiges vermögen; geist, seele (welche mit dem tode aus dem körper entflieht)»; BR. Skr. Wb. 5 : 519.).

Bár a NySz. csak a múlt század végéről jegyzi fel a *manó* első adatát, nincs okunk kétségbevonni annak ősiségét, legfeljebb azt vélhetjük, hogy úgy mint az *ármányos*-nak újabb időkig tájnyelvi divatja volt. Alakilag magy. *manó* = av. *manō*, melynek az osszét *mon* is megfelelője lehet; v. ö. a végzetre nézve: av. *sarak-*, szkr. *śiras-* «kopf» = osszét *sar*, *sār* «haupt, kopf»; av. *pivah-*, szkr. *pīvas* «fett; speck» = osszét *fīw*, *fiu* id.; av. *garah-* «kehle» = osszét *qur* id. (HÜBSCHM. EO. 54, 67, 46.) s az *o* = av. *a* magánhangzóra nézve nasalis előtt: osszét *don* «wasser», *hon* «tag», *nom* «name», *k'om* «wille», *zon-* «wissen», *zon* «nennen» = av. *dānu-*, *bānu-*, *naman-*, *kāma-*, *zan-*, *zvan-* stb. (u. o. 86.). Az av. *manō* szóval egyeztetik a magy. *manó*-t már MÁTYÁS FLÓRIÁN (Észrevét. finn. vélem. 47. és Finnít. Törekv. 19.) és KUUN GÉZA (Relat. Hung. 22.). — A vogul *mēñkw*, ÉO. *meñk* «wuldgeist, teufel» (AHLQU.), déli osztj. *mōñk* «junk-féle lény» (azaz: «szellem»; ПАРА) = pahl.

mēnūk «geist», mely az óper. **maniyu-* = av. *mainyu-* «geist» szó képzése (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 100.). Az alvilág finn *Manala* nevét a finn nyelvészek a *maan ala* «föld alja» szerkezet összerántásának tartják s a *Mana* mythologiai személynevet («alvilág, halál ura») ennek alapján támadt elvonásnak (*Manalle sandu* = *Manala-lle*).

253. (I.) Magy. *méh*, *méhe* (*mēhe* Veszprém-m., *míhe*, *mihe*, *mihe* Dunántúl, *mihi-k* Őrség) «apes; biene»; *dongó-méh* «bombilius», *here-méh* «fucus; drohne»; *méhes* (*míhis*, *mihis* Dunántúl) «apiarium»; *méhész* «apiarius; bienenzüchter» (NySz., MTsz.).

(II.) Votják *muš*, Kaz. *müš* «biene»; *muškal-* «honig sammeln, bienen pflegen».

Zürjén *muš*: *maša-muš* «biene» (v. ö. *maša-zš* «biene, wespe»; *maša* «mézes»: votj. *moš* «baumhonig, süsser baumsaft») | *permi moš* «biene, hummel», *baša-moš* «grosse biene, hummel» (Wied.).

Cseremisiz *müksš*, cserM. *müžš* «biene» (Troj. 36; NyK. 4: 422.).

MordvinE. *m'ekš*, mordM. *m'es* «biene» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 60.).

< Szkr. *mākša-* (nomin. *mākšas*), *mākšā-* (nom. -ā), *mākšikā-* «fliege; biene» (GRASSM. Wb. 969.) || av. *mažši-* «fliege, mücke», kurd *miš* «fliege», afghán *mač* «fliege» (HORN 211; HÜBSCHM. Pers. Stud. 98.).

L. ANDERSON (Stud. 315.) és STACKELBERG (Irano-finsk. leks. otn. 8.). — Jól megmagyarázhatók a rokon nyelvi alakok a számos esetben mutatkozó *a ~* : hang-megfeleléssel a szkr. *mākš-*, av. *mažši-* alapján; de nem a magy. *méhe*, *méh* szó *h*-ja, mely legfeljebb csak az eredeti *kš* mássalhangzó-csoport oly egyszerűsítéséből fejlődhetett, a minő a kurd *miš* és afghán *mač* változatokban jelentkezik (l. fönt az *eh*, *düh* és *juh* czikkeket), melyek mellett még számbajöhet e szempontból: szkr. *maça-* *mačāka-* «stechfliege, mücke». A magyar *s* a mellette idézett rokon nyelvi alakok tehát, ha egyazon árja szónak is másai, semmi esetre sem egységes átvételek. A magy. *méhe* magyarázatának különben más lehetősége is kínálkozik a szkr. *mākha-* «fliege», *mākhiha-* «fliege, biene» szó alapján (BR. Skr. Wb. 5: 420.), a midőn természetesen a rokon nyelvek «méh» szavaival nem volna semminemű kapcsolata. A hangzó hosszúsága benne mindkét esetben csak másodrendű fejlemény lehet, úgy mint a *kéncs* és *méz* szavakban. — HALÁSZ IGNÁCZ az idézett rokon nyelvi alakokhoz csatolja még a finn *mettiäise-*, *mesiäise-*, *mesiläise-*, *mehiäise-*, *mehiläise-*, észt *mesilase-* (nomin.

-lane), *mehise-* (nomin. -ine) «biene» szót is a *tt-t ts*, emezt pedig *ks* változatának tartván (v. ö. *metsä*, *mettä*, *meðä*, *messä* «wald» és finn *joutse-* «bogen» = lapp *juokse-*; l. Nyör 21 : 482.). SETÄLÄ (Äännehist. 273.) a *mehi-se-* alaprésztét **meši-* fejleményének (= mordM. *meš*, zürj. *moš*, votj. *muš* «biene») gondolja; a *mesiäinen* változatot pedig a *mesi* «honig» szóra támaszkodó népetimológiai alakulatnak. — Az ÉO. *muši* «ameise» (AHLQU.), melyet SETÄLÄ (u. o.) a mordv. *mekš* stb. «méh» szavakhoz von, mely hangzójánál fogva nem vehető szabályos egyezésnek; hanem vagy a zürj. *muš* átvétele s más fajra való alkalmazása, vagy pedig egészen külön szó (v. ö. erre nézve is a fent idézett szkr. *maçá-*, *maçáka-* «mücke, stechfliege» szót; BR. Skr. Wb. 5 : 604.).

254. Magy. mell (*melly* Palóczság, *mej* Tiszántúl, *mej* Székelység) «pectus, thorax; brüst»; *mellék*, *mellyék* «latus; vicinia, vicinitas, confinium; seite, umgegend»; *mellert* «juxta, penes; neben, bei», *mellől* «de latere, ex vicinia; von der seite, von weg», *mellé* «ad, penes, juxta; neben, hin»; *mellesleg* «lateraliter, simul, una; an der seite, seitwärts, nebenbei» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *ma'il*, KLV. *ma'il*, ALV. *ma'il*, KV. *maul* (tő: *ma'il*: *ma'ilém*, *ma'ilén*), PV. *ma'il*, TV. *moul* «brüst»; *ma'il-torés* «neben einander».

Osztyák: ÉO. *mejel*, *mevel*, *meel* «brüst; reihe, anteil»; *meelna* «nach der reihe, wechselweise» (AHLQU.) | IO. *meget*, SO. *maugel* «brüst»; *mejde* «vorüber, vorbei» (CASTELÉN) | KO. *mejet*; *mögel* «brüst» (PÁPAT).

Votják: Sar. *mola*, *mol*, Glaz. *mila* «brüst, brüststück (z. b. eines ochen); wamme (z. b. fuchs-w.); brüst am hemde»; Jel. *mil-aš*, Uf. *mil-aška* «brüstteil, brüstgegend» (*aš*, *aška* «vorder-teil»). — murás (Glaz.) «busen, brüste»; (Sar.) «brüst am hemde; der ausgestickte od. mit münzen verzierte vorderteil des frauen-hemdes».

Zürjén *morös*, *permi moros* «brüst» (WIED.) *moros* id. (GENETZ: OP. 33.).

Cseremisiz *meł* «stickerei an der hemdbrust»; *meł*, *meł-vuj* «ende des brustbeins (ложечка подъ ребрами)», *meł-poldiš* «spange am hemdbrust (застежка на груди»; ТРОЛ. 33, 34.).

Lapp: Pite *mällekka* (*mêlhka*) «brüst; brüststück (fleisch)»; Fm. *mielga*, *mielgga*, déli *miällekka* id. (HALÁSZ) | kolai *miik* «mitte der brüst, brustbein» (*miik-täkte* «brustbein»; GENETZ Wb. 178.).

Mordvin *mälhkä*, *mälhkenä* «az alsó széles mellűsz» (NyK. 26 : 195.).

Észt *mäl* (genit. *mälve*) «vogelbrust» (SETÄLÄ: NyK. u. o.).

Szamojéd: OS. *muñát*, *muñet*, *müt* «busen» | KamS. *mü'*, *mü'i* id. | JurS. *mā'*, *ma'* «busen (am kleide)»; HALÁSZ: NyK 24 : 446.).

< Kaukázusi: avar *mehed* «brust» | akuša *mezkere*, kaitach *mezkere*, *mezri*, chürkilin *mezkiri* (ERCK.), *meziri* (SCHIEFNER), rutul *muxur*, tabasszarán *muxar*, *muxur*, dzsek *maxar* id. | varkun *mezkej*, kubacsi *mezka* id. | kabardin *bgha*, *bgga*, šapszug *bqhe*, *bqho*, abcház *a'-bga*, abadzech *bghög*, *brög* id. (ERCKERT: Kauk. Spr. 50; SCHIEFNER: Hürk. Stud. 186.).

Kaukázusi eredetű testrész-nevekkel már fentebb foglalkoztunk a *láb* és **lok*: *hom-lok* szók tárgyalásánál (232. és 243. sz.); ilyenek még: ÉO. *ox*, *ux* «kopf», IO. *ūx*, *ux*, SO. *ōx*, *onx* (CASTR.), *qz* (PÁPAI) id. = abadzech *oxh*, abcház *ox'*, *axkē*, *alkha* «kopf» (ERCK. 92.), *axk'ua* id. (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 45.) | zürj. *ši*, votj. *ši* «haar» (jur-*ši*, jir-*ši* «kopfhaar»), finn *hiu-kse*- (nomin. *hius*) «haar, kopfhaar», vogul: ÉV. *sqwēs*, *squs*, ALV. *šqu* «bärenhaar» = csecsenez *čuo*, šapszug *c'e*, abcház *a'-xev* «haar» (ERCK. 76.) | mordv. *när'*, *ner'*, cserem. *ner*, *nēr*, zürj., votj. *när* «nase» = kürin *ner* «nase» (v. ö. avar *me'er*, buduch, dzsek *meal*, and *mahar*, karata *maxar*, dido *malí*, lák *maj*, kajtach *male*, csecsenez *mara* «nase»; ERCK. 107.) | magy. *száj* (tő: *szá*: *szá-m*, *szá-d*), vog. *süp*, *söp*, finn *suu* «mund»: v. ö. arcsin *sob*, tabasszarán *šu*, kürin, agul, buduch *siv*, dzsek *siv*, abadzech *še*, *ži*, šapszug *še*, *že* «mund» (ERCK. 105.). Igen lehetséges tehát, hogy nem merő véletlen az egyezés a «mell» fent idézett kifejezései közt, vagyis osztják *meget*, *megél*, zürj. *mor-os*, votj. *mur-üs* = avar *mehed*, akuša *mezkere*, chürkilin *mezkiri*, mi mellett jól érthetjük a finn-magyar nyelvekben mutatkozó *l* hang-megfelelést, mint a kaukázusi *-ri* képző (v. ö. kubacsi *mezka*, kabardin *bgha*, šapszug *bqhe*) ismeretes *-li* változatának képviselétét (l. fentebb az *agár*, *bogár*, *hangyál* és *hüllé* czikkeket). V. ö. a varkun *mezkej* alak mellett a rokon lák nyelvjárásban *maj* «nase» = dido *malí*, kaitach *male*, buduch *meal* id. Megjegyzendő, hogy a vog. *ma'il*, osztj. *megél* végzete már a szamojéd nyelvek világitásában is képzőnek ismerszik föl.

255. Magy. *mén*y 1. «nurus; schwiegertochter»; 2. «sponsa; braut» (*szenh Katalin Christushnak igaz menie* ThewrC.); 3. «mulier juvenis, neonupta; junge frau, jungvermählte» (*meniek és*

leányok, meniek és azzoniok CsomaC.; *menyek és szüzek* Balassa); 4. (Somogy-m.) *ménnyém*: «így szólítja és nevezi a bátya meg a néne az öccse feleségét», *ménnyüm-asszony* «így szólítja az öccs a bátyja feleségét»; *jeggyés-mény* «sponsa; braut» (ÉrdyC.), *ménny-asszony* «sponsa, nupta, nympa; nurus; braut; schwiegertochter»; *ménnyecske* (*menyeske* Szilágy-m.) «neonupta, juvenis mulier; junge frau»; *ménnyez-* «sponso, desponso; verloben» (*ferfiúnak menézet zűz* MünchC.); *ménnyekéz-ik* «nubo, nuptias celebro; hochzeit halten», *ménnyekéző, ménnyekéző, ménnyegző* (*menekéző* Moldva, *ménnyekéző* Soprony-m., *menyegző* Szatmár-m.), *ménnyekézet* «nuptiae; hochzeit» (NySz., Mtsz.).

Vogl: ÉV. *man*, KLV. *mān*, ALV. *mān* «schwiegertochter», KV. *mān* «schwiegertochter; die frau des jüngeren bruders», PV. *mān* id., TV. *min* «schwiegertochter».

Osztják: ÉO. *men* «schwiegertochter», *mei-nē* «braut» (AHLQU.) | IO. *men*, *meñeñ* «schwiegertochter» (CASTRÁN), SO. *mén* id. (PÁPAT).

Zürjén *mon* «schwiegertochter», *ic-mon* «braut, junges weib» (v. ö. *icet* «klein, jung», *ic-en* «stiefmutter; tante, mutterschwester»; *permi ic-i-pi* «schwager, mannesbruder»; WIED.) | *permi muñ* «schwiegertochter» (GENETZ OP. 33, S.).

Votják *meñ*: *ic-i-meñ*, Glaz. *ic-i-meñ* «junge frau, weibchen; schwägerin (die frau des jüngeren bruders zu der frau des älteren); braut», *ken-meñ* «schwiegertochter».

Lapp: Lule *manñie* (plur. *manñie'*) «schwiegertochter», Pite *manñie* id., déli *manñā* «schwägerin (die schwester heisst so die frau des bruders) | Fm. *manñe*, *manñje*, *manñe* «schwiegertochter» (HALÁSZ) | kildini *manñā*, notozeroi *manñ* «schwiegertochter» (GENETZ Wb. 174.).

Finn *miniä*, észtD. *minij* (genit. *minijä*), lív *mānu* «schwiegertochter».

< Szkr. *mēna-*, *mēnā-* (nom. -ā) «weib; weibliches tier» (*a-menā* «unbeweibt»; GRASSM. Wb 1064, 96; BR. Skr. Wb. 5:903.).

Bár a finn-magyar nyelvek közössége kifejlesztette már a «nurus» értelmet, nyíltan kitetszik az eredeti általánosabb «mulier» jelentés a magy. *meny*, *menyecske*, zürj. *ic-mon*, votj. *ic-i-meñ* «junge frau, weibchen», illetőleg «schwägerin» és «braut» (magy. *meny-asszony*) jelentéseiből, a mint a *menyekéz-ik* is voltakép:

«sich beweiben». A zürjén-votják jelzős kifejezés egyszersmind megmutatja számunkra az utat, melyen a szorosabb «nurus» jelentés alakult, ezt «mulier juvenis», v. «m. parva»-féle szerkezet maradványának tüntetvén föl az idővel fölösnek tetszett jelző elhagyásával. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a szkr. *é* előbbi *ai* diftongus változata, mi a *meny* s megfelelői közös *í* más-salhangzóját magyarázza.

256. Magy. *ménny* (*munki uruzag* HB., *menybe* KB., *meniebe* VirgC., *menyebelen* KulcsC.) «caelum, dium; himmel»; *ménny-kő* (*mén-kő*, *mén-kü* Erdővidék, Vas-m., Zala-m.; *mén-kü* Őrség, Göcsej, Veszprém-m., Bács-m., Hajdu-m.), *ménnyütő-kő* (Heltai, Melius, MA.) «fulmen; blitz, donnerstrahl, donnerstein»; *ménny-ég* (WinklC., Csúzi, Faludi; Székelység, Gömör-m., Torontál-m., Bihar-m.) «caeli, sedes beatorum; himmel»; *ménny-ütés* (JordC., ErdyC., GuaryC., TelC.) «fulmen; blitz, blitzschlag»; *ménny-dörög* (*mön-dörög* Hód. Vásárh.) «tono; donnern», *ménnydörgés* «tonitru; donner», *ménnydörgös* (*mendergös ménkü*, *möndörgös m.* Somogy-m.); *ménny-ország* «caelum beatorum, regnum caelorum; himmelreich»; *ménnyei* (*menüy*, *menüi* BécsiC., MünchC.) «caelestis; himmlisch» (NySz., MTsz.).

MordE. *meñel* «himmel» (PAAOSNEN) | mordM. *menel*, *menil* id. (AHLQU.).

< Av. *mainyu-* «geist, genius; himmel» (*mainyü-tästa-* «von den himmlischen geschaffen», *mainyü-šüta-* «vom himme herbeieilend», *mainyü-sästa-* «auf himmlischen befehl gemacht»; JUSTI Hb. 220—1; GEIGER Hb. 295.); *mainyava-* «geistig; himmlisch» = ujper. *mēnō* (**mēnō*) «himmel, paradies; smaragd» | pahl. *mēnūk* (HÜBSCHM. olvasása szerint: Pers. Stud. 100.), *mēnōi* (HORN szerint: 227.) «geist; himmel».

Nem merő véletlenség, hogy szemben a szintén «caelum» jelentésű *ég* szóval, a mithikai és vallásos mozzanatokat tartalmazó kifejezések a *ménny* «caelum» szóval kapcsolódnak: a *ménny dörög*, a *ménny üt ménnykövével*, az égi birodalom *ménny-ország* (talán már a kereszténység kora előtt is, mint a «dicsők, magasabb lények» = pahl. *yastān*, magy. *isten laka*). Összefügg t. i. e jelen-ség avval, hogy a magy. *ménny* alakkal szorosan egyező av. *mainyu-* (= óper. **maniyu-*) «himmel» jelentése a «geist, genius» fejlemé-nye s benne tulajdonkép az *ég* személyesítve van. Így megérthet-jük a mordvin *meñel* szót is, mint a finn *-la*, *-lä* helyképző másá-

val szerkesztett képzést, vagyis mint «mainyu-lak»-ot (v. ö. a Kalevalában: *Päivä-lä*, *Kuuto-la* «Nap-laka», «Hold-laku» = «ég, menny», *Tuonela* «Tuoni laka» = «alvilág»), mihez megjegyzendő, hogy e helyképzőnek egyéb nyomai is mutatkoznak a mordvinban (pl. mordM. *iŋgel* «vorderteil»: *iŋksa* «für»; I. PAASONEN: Kielelisiä 9. és BUDENZ: Összeh. Alakt. 295.). V. ö. a hangzóra nézve fentebb a *birge* cikket (33. sz.), bár a szomszédos hangelemek különben is érthetővé teszik a tőszótag magashangúságát. A magy. *mennye-i* képzés tőhangzónak látszó bővületében talán már az av. *mainyava-* képzés rejlik; innen kerülhetett a főnévi töbe (*meniebe*, *menyebel*), a mint a főnévi tö is belevegyül a melléknévibe (*menüi* e h. *mennyei*).

257. Magy. mér. (*mír*- Tiszántúl) 1. «metior, mensuro; messen, wägen»; 2. «zumessen, zuteilen»: *kühöz legyen mérve, neki legyen mérve* (MTsz. I : 1435, Nyör 2 : 554.), *ütést méreget hozzá: «intentat ietum»* (Com. Jan.). — *mérték* (*mertőke* ÉrdyC.) «mensura, metrum, modulus; modius; pondus, libra, bilanx; mass; gewicht; wage» (*mértékel*. «pondero, metior; aestimo; messen, wägen; abmessen, abwägen; abschätzen»; *mértékletés* «moderatus, temperatus; massvoll, mässig, gemässigt») — *mérsékel*. «mensuro, demetior; abmessen, abwegen»; (újabbán:) «tempero; mässigen» — *mérel*. (Csík-m.), *mérkél*. (Pálóczság), *méricsgél*., *mércsögél*. (Csallóköz), *mércsigél*. (Heves-m.), *méregél*. (Háromszék), *mírsékel*. (Nagy-Kúnság) «méreget» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *mā*- (præs. 3. *mīmati*, *māti*) «messen, ermessen; zumessen, zuteilen; errichten, bauen, schaffen» (*ūpa-mā* «jmdem etwas zumessen, zuteilen», *sām-mā* «abmessen; zumessen»), *mā* (nom. verbale) «mass» (*pra-mā* «massstab») | av. *mā*- «messen; schaffen» (*fra-mā* «zähmen»), *mā* «mass» (GRASSM. Wb. 1023, 878; BR. Skr. Wb. 5 : 681, 687; JUSTI Hb. 230—1.). V. ö. osszét *ni-māy-un* «bemessen, abschätzen, rechnen, zählen».

A szkr. *mā*- «messen» igének — melylyel már Kőrösi Csoma egybevetette volt a magy. *mér*-t (I. DUKA: K. Cs. S. Dölg. 417.) — egyik származéka: *mātra*-, *mātrā*- «mass, massstab» (BR. Skr. Wb. 707—8.), mely melléknevekhez fűződve ily értelemben is használatos: «so lang, hoch, breit, dick, tief, weit, gross» stb. Tekintve, hogy az av. *udra*- «otter» a zürjénben: *urd* «flussotter» (= osszét *urd*, *urdä*), az av. *udra*- «unreine flüssigkeit» = zürj. *ord* «eiter»,

a vogul *ätär, öter* «herr, fürst» (= mordv. *azoro, azór* «herr») = osztj. *ürt, ort* id. s hogy a finn-magyar nyelvek árja elemeinél első sorban számba jövő összetételvben az ily metathesis több más hasonló esetben is igazolható (pl. *ürtä* «dreis» = av. *örayō*, szkr. *trāyas*; *art* «flamme» = av. *ātare-*, genit. *ādrō*; *vortä* «dort» = av. *avaθra*; *firt* «sohn» = av. *puθra-*, szkr. *putrá-*; l. HÜBSCHM. EO. 108. s fentebb az ezer ezikket: 97. sz.) — bizvást fölvehetjük, hogy, bár a mai összetételn ki nem mutathatjuk, ezen szkr. *mātra*-összetétfele alakulatával van dolgunk a következőkben: ÉV. *mört*, ALV. *mart* «mass (мѣра)»; REGULYNál is: LV. *mart* «mass» | ÉV. *mört*, ALV. *mart*, KLV. *mört*, PV., TV. *mart* «messen» (KLV. *tē mō nuk-mortalēm* «ezt a földet fölmérem», TV. *lāz martēm qī* «jól meg van mérve»); TV. *martēp* «mass», PV. *martēp jū* «mass-stab» | KLV. *mörtēs* «mass» (*mörtēsēl* *mörtwēs* «mértékkal mérték», *ām mörtūsēm ākw'tāl* «az én hosszam egy öl», *ām mörtūsēm khum* «velem egyenlő mértékű ember; со мною ровной мужикъ», *mörtūsēsēl mörtūsēm* «mérték szerint egyenlően mértem; на ровнѣхъ пажити»), ÉV. *mörtēs*, *mörtēs*, *martēs* (*tētēn ākw' mörtēs* *mīs* = *ākw' sawit* «egyenlő mértékben adott nekik»; *taw kātā martēs* «az ő kezéhez mért», *mörtēs žātēl* «megszabott nap»), KV. *mörtēs* «mass, gewicht, hohlmass (мѣрная посяда)», PV. *martēs* id. || ÉO. *mort* «mass» (*si-mort* «der massen»), *mortalal-* «messen, wügen», *mortēn* «selten» (AHLQ.) | IO. *mardad-* «messen» (Castrén) || zürjén *mortal-* «messen, abmessen, ausmessen», *murtan* «mass-», *murtas*, *murtēs* «mass» (*murtasa*, *murtōsa* «das mass haltend»; WIED.) || votják *mertal-* «messen, wügen», *mertask-* id. (frequ.), *merian*, *mertaskon* «mass, gewicht; massgerät, wage; das messen, wügen», *mertāt* «mass, gewicht». Ezekre vonatkozólag az ÉV. *mört*, LV. *mart*, ÉO. *mort* «mass» névszói adatok kétségtelenül igazolják, hogy a *-t* nem igeképző, mint BUDENZ véli (MUGSZ. 618.) s hogy hozzájuk képest az igei *mört-*, *mart-* alak (e h. **mörtt-*) denominativumnak veendő ép úgy, mint a zürjén *mortal-*, *votj. mertal-*, mely utóbbiak mellől hiányzik az igéből való képzettség esetén elvárható **murt-*, **mert-* igei alapszó. A vogul *mörtēs* képzés a zürjén *murtōs*-sel azonos s minthogy ez a képzés a zürjénnek sajátja (l. WIEDEMANN: Gramm. d. Syrjän. Spr. 61. és BUDENZ: Összeh. Alakt. 189.) legalább a képzést illetőleg kölesönhatásra kell gondolnunk, mi egybehangzó azon körülménnyel, hogy régi idők óta zürjének a kereskedelem közvetői a vogulok földén s ezen fogalomkörhöz tartozik a «mérték» is.

Ha a vogul-osztják *mört*, *mart*, *mort* a szkr. *mātra*- mása, megértjük, hogy miért nem találunk sehol a rokon nyelvekben a magy. *mér-* igeinek megfelelő egyszerűbb alakot. A *mér-* mellett a *mérték* egészen olyan alakulat, mint *ér-* «valere» mellett: *érték* «valor»; az előbbiben a *mért-* előrészt csak azon esetben egyez-

tethetnők a vogul-osztják *mört*, *mort* szóval, ha a végzetet a *faz-ék* (*fazok*) szóéval azonosítanók, mely felfogás illenék abhoz, hogy a *mérték* mellett is van *mértök*, *mérték*. Magát a *mér*- igét rokonsági alapon bajos egyeztetni a képzésnek biztosan nem igazolható vogul-osztják *mört*, *mort* névszóval, már csak azért is, mivel emez mélyhangú; de hogy mi voltaképp a *mér*, arra nézve fölvilágosítást nyújt a *méltó* (*mylto* PozsC., *mltan* TelC.) «dignus» szó, melyet BUDENZ is a *mér*- igével kapcsol össze, mivel «*vlmire méltó*, *vkikez méltó*» tényleg tkp. «angemessen, entsprechend, wozu passend», tehát oly kifejezés, mint a vogul *martsin* «gemessen, entsprechend» (pl. *am martsin puun žum* «magamnak megfelelő gazdag ember»), vagy osztják *mörtin* «das mass habend, gemessen» (*an-m*, «ungleich»). Itt a *r*-nek *l* változatával találkozunk s ezt számbavéve, a *mél-t-ó* képzését a *mér*-hez képest BUDENZSEL együtt olyannak tart-hatjuk, mint a *fél-t-ó* («was zu fürchten ist») szóét; mindenesetre igei benne a *mélt*- alaprés, mi a *melt-at* és *mélt-atlan* képzésekből is kitetszik. Az ekkép kiváló **mél*- (= *mér*-) immár mint gyakorító, vagy denominatív képzés az árja *mā*- «messen», illetőleg *mā* «mass» szóval vethető egybe (v. ö. az utóbbi esetre nézve fentebb a *gázol*- és *csűr*, *csörül*- cikkek: 12.4 és 73. sz.), a midőn magyarázatot nyer a *méltó* mélyhangúsága is, melyet az alakilag különvált *mér*-ben nem védett meg oly állandó képzés, a minő az előbbi szónak végzete (v. ö. egyébként az *ü ~ é* hangmegfelelésre nézve a *nér*, *kény*, *édes*, *ének*, *-dég* : *addég* cikkek). Befolyással lehetett a *mér*- < **mél*- alaki változásra különösen a szláv *měriti* «mes-sen» (mellette: *měra* «mass»), melynek egyik származéka, a *měrcze* (= *měrica*) «scheffel, getreidemass» már a müncheni nyelvemlékben található régi szó (l. NySz.); továbbá a *becs-mérés*, *becs-mérel*-ben fönmaradt régi magyar *mér* névszó, melynek fentebb (27. sz.) másnemű eredetét láttuk.*) Már a magy. *mér*- hatása alatt keletkezett ugyanily hangváltozás a *mérföld* a régi *mély-föld* helyett. Nem lehet szó a *mér*-nek egyenes szláv eredetéről, mivel a szlávból átjött igék mindannyian *-l* képzővel vannak szerkesztve (l. Nyör 25 : 113—116.) s mivel szláv eredetű igéből *mérték*, *mérsékel*-féle képzések nem alakulhattak.

258. Magy. mérég (tő: *mérge*- : acc. *mérge-t*, plur. *mérge-k*)
1. «venenum, virus; gift»; 2. «furor, ira; zorn, ärger» (*étető-méreg*)

*) Az ottan idézett pahl., ujper. *mar* «zahl» szónál talán még alkalmasabb az egybevetésre: perzsa *مأرس*, pontusi *μάρις* «mensura liquidorum» = örmény *mar* «mass für flüssigkeiten», melyet HÜBSCHMANN pahl. **mār* = **māhr* = óperzsa **māšra* föl vételével a szkr. *mātrā*- «maass» szóval egyeztet (Arm. Gr. I : 192.).

«toxicum, venenum, pharmacum», kígyó-méreg «venenum serpentis», köröm-méreg «paronychia»); mérges (mërgës Örség, mörges Somogy-m., mörgös Baranya-m.) «venenatus, virosus, virulentus; iracundus; giftig; zornig» (mérges pók, kígyó); mérge- (Háromszék), mérgít- (mörögít- Baranya-m.) «mérge-ít, haragít»; mérge- (Csallóköz), mérgezik, mérgeül- (Székelység) «mérgesedik, méregre fakad» (NySz., MTsz.).

Finn myrkky «gift», myrkyttä «vergiften», myrkyllise «giftig» | észt müri (nomin. mürik) «gift».

Lapp: Fm. mårkko «gift» (WIKLUND: Urlapp. Lautl. 246.).

< Osszét: dig., tag. marg «gift» = av. mahrka-, pahl. marg (margāh), upper. marg, merg, balūdi mark, kurd merk «tod; seuche» a mar- «sterben» többől (HÜBSCHM. EO. 48; HORN 219; GINGER Bal. 135.).

A finn és osszét alakok egyezését KLAPROTH vette legrégebben észre (Asia Polygl.), az észt adatot pedig PARROT (Erl. No. 28.) csatolja legelőször hozzá. A magy. méreg egybetartozása az osszét marg szóval szintén régen, már DANKOVSKYNÁL említődik (Magy. Nemz. Maradv. 20.), utána ERDÉLYINÉL (Spr. d. Stammverw. 8.). MÁTYÁS FLÓRIÁN (Finnit. Török. 28.) az av. mahrka-ra irányítja a figyelmet, melyet hibásan fordít «venenum»-nak (Justinál: «tod; todsünde»; Hb. 230.). Ujabban TOMASCHKE (Ausland 1883: 706. l.) ír a szóegyezés egész köréről; l. még: Ethnogr. 5: 20, 177; NyK. 24: 128. — A magy. méreg eredetibb alakját a mérge- tő s a nyelvjárási mörges, mërgës alakok tükrözik, melyekben a magánhangzó alkata a szokott a ~; hang-megfeleléssel hívebben felel meg az iráni rövid a-nak. Egészen hasonló viszony van ezek közt is: magy. kéncs, kincs és pahl. ganj, magy. méz és av. madu-, szkr. madhu- (l. u. i. 210. és 259. sz.). A finn y = árja a hangmegfelelésre analogia: finn pyrstö, pursto «cauda (piscis, v. avis)» = av. paršti- (l. fent a farcsok czikkben); v. ö. még finn köhä «husten» = szkr. kása- id. (l. u. i. 217. sz.). A lappFm. mårkko finnból való jövevényelem.

259. (I.) Magy. méz (mész Tiszántúl) «mel; honig»; lép-méz, lépés-méz «favus, favum mellis; scheibenhonig», nád-méz «saccharum; zucker»; mézes «mellitus, melleus; honig-»; (Lozsád) «édes» (mézes alma, szilva); mézel- (Udvarhely-m.) «mézzel édesít» (NySz., MTsz.).

Mordvin med' «honig» (PAASONEN: Kielellisiä 21.).

Finn mete- (nomin. mesi, genit. meden) «honig» | karjalai

mede- (nomin. *mezi*) | vót *mete-* (nomin. *mesi*) | észt *mezi* (genit. *mee*) | vepsz *mⁱēši* (plur. *mⁱēdād*) | liv *meⁱž* (genit. *mⁱe'd*, part. *mⁱetā*) id. (SETÄLÄ: NYK. 26, 403.).

Lapp: Lule *mieta* «honig» | Fm. *mietta* (genit. *mieđa*) «met» || kildīni *mītt*, notozerói *mieht* «honig» (GENETZ Wb. 172.).

Zürjén *ma* «honig» (*puöm ma* «met», *ma-siš* «wachslicht», *ma-zi* «biene»), *maa* «honig-», *maal-* «mit honig beschmieren od. versüssen» — *mała*: *mała-muš*, *mała-zi* «biene, wespe» (WIED.; tkp. «mézes méh, darázs») | permi *ma* «honig» (*ma-siš* «wachskerze») — *mała-muš* «biene» (GENETZ OP. 32, 33.).

Votják *mu*, Kaz. *mü* «honig» (*šuso mu* «scheibenhonig»; *mu-sur*, Kaz. *mu-sēr* «met»). — *moł* (Sar.) «baumhonig, süsser baumsaft» — *maj-si*, Kaz. *maj-si* «hummel».

(II.) Vogul: ÉV. *ma'i* (tő: *ma-*) «honig», *ma'i-vit* «met», *mařin*, *māřin* «mézes» (*māřin tēp* «mézes étel»).

Osztják: EO. *maré* «honig» (*maré-verta voi* «biene», tkp. «honig-machen-tier»), *maréñ* «honig-» (*maréñ ian* «pfefferkuchen, honigbrod»; АНЛО.) | IO. *maγ* «honig» (CASTRÉN), KO. *meü*: *íar meü* «сироп сахар»; nyers, nedős cukor» (PÁPAI).

Cseremisiz *mü*, cserM. *mü*, *mü* «honig» (NYK. 4: 422.), *mükinde* «pfefferkuchen (пряник)»; ТРОJ. 36.).

< Av. *madu-* «honig» = szkr. *mádhu-* «süss, lieblich schmeckend; süssigkeit, süsser trank u. speise, met; honig» = osszét: tag. *mīd*, *mīd*, dig. *mud*, *mut* «honig, met» (JUSTI Hb. 225; HÜBSCHM. EO. 50, BR. Skr. Wb. 5: 483.) = szláv *medŭ* «honig, met», német *meth* stb. = kaukázusi: kürin *med* (plur. *meter*) «sirup» (USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 234.). — V. ő. csecsencz *muoz*, *thuš moç*, *lák niç* «honig»; innen: ud *müça*, *thuš maçri*, *lák niçuša*, *nacusa*, and *mitca*, karata *mitcab*, varkun *mizi-ziv*, kubacsi *midi-ziv* «süss», melyekben a *z*, *ç* nyilván az árja *dh* (*δ*) fejleménye (SCHIEFNER: Ud. Stud. 105; Tschetsch. Stud. 68; ERCKERT: Kauk. Spr. 173.).

(II.) Pahl. pázend *mai*, upper. *mei* «wein» = av. *madu-* (HÜBSCHM. Pers. Stud. 199.), melyet DARMESTETER a hagyomány alapján ugyancsak «bor»-nak jelez Aveszta-fordításában, míg HORN szerint (225. l.) a pahl. *mai* «wein» szóban az av. *madu-* «honig» (= szkr. *mádhu-* id.) és av. *maða-* «rauschtrank» (=

szkr. *máda-* id.) alakilag összeesvén az utóbbi jelentés az előbbit kiszorította.

Az észet és osszét alakok egyeztetését már PARROTnál találjuk (Erl. No. 28.). Ujabban utalnak a viszony tisztázásának kísérlete nélkül az indogermán egyezésekre: AHLQUIST (Kultw. 43.), THOMSEN (Einfl. 2., Berör. 200.) és ANDERSON (Stud. 67, 194.). SCHRADER abból kiindulva, hogy az osztatlan ősi indo-germániség méhtenyészéssel nem foglalkozott, lehetségesnek tartja, hogy a finn-magyar «méz» szavak szemben az indo-germán megfelelőikkel eredetiek s éppen a **medhu-* (= szkr. *mádhu-*, av. *madu-* «süsser trunk, met») italnév volna jövevény (Sprvgl. u. Urgesch. 464, 465.). Eredetinek igyekszik bizonyítani a *méz*-et és társait HALÁSZ is (Nyör 21 : 337—41.); de itt kifejtett okoskodása iránt már SETÄLÄ kifejezte bizalmatlanságát (NyK. 26 : 403.). Helyes megjegyzés az utóbbtól, hogy a vogul *ma'i*, osztják *mag*, *mavé* alakok a többi finn-magyar «méz» szavaktól különválasztandók; bár nem kell éppen a finn *maka* «süss, lieblich» szóhoz magyarázata ezéjából folyamodnunk; a mennyiben elég jól megmagyarázza az alaki eltérést a pahl. *mai* (= av. *madu-*) alak, melyhez képest a vogul *ma'i* (*mag-*) azt az átmeneti hangot tükrözi, mely az óperzsa és zend *ḍ*-ből az újabb nyelvjárások *h*, illetőleg *i* = *y* fejleményéhez vezetett (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 200.). Szakasztott ilyen eset még: ÉV. *a'ir*, PV. *äir*, LV. *äir*, TV. *our* «euter» = szkr. *ūdhar*, görög *οὔδαρ*, ófelném. *ūtār*, ujfelném. *euter* = mordv. *odar*, cserem. *vodar*, *vadar*, finn *udar* (*utare-*) id. = zürjén *vōra*, votják *vōra*, *vera* id. (l. NyK. 27 : 158.). Az ÉO. *mavé*, *meü* alakokban a *v* eredetibb *γ* kiestéből származott hiatus pótlója. Az újabb iráni alak változatának vélem most a cserem. *mü*, *mü* alakot is, minthogy egyébként a finn-mordvin *d* (*t*) szóvégnak a cseremiszen is *d* (*t*) szokott megfelelni, mint pl. mordv. *käd*, *keđ* «hand», finn *käte-* (nomin. *käsi*), magy. *kéz* = cserem. *küd*, *kit*, *ket* | mordv. *ved*, *väd* «wasser», finn *vete-* (nomin. *vesi*), magy. *víz* = cserem. *vid*, *vit*, *vüt* | mordv. *šada*, *šado* «hundert», finn *sata*, magy. *száz* = cserem. *šüdö*, *šüde* stb. (l. NyK. 27 : 136.). Tanulságos a vogul-osztják *ma'i*, *mavé* az iránságra nézve jelentés szempontjából is; mert azt mutatja, hogy a pahlavi korban divott még a «bor» mellett a szkr. *mádhu-* és osszét *müd*, *mud* jelentéseiből következő eredetibb «méz», vagy «méhsör»-féle értelem is. — A többi finn-magyar alakok közös árja jövevényt szónak magyarázhatók. Hogy a szó eredeti területe emitt van s nem mint SCHRADER vélte a finn-magyar-ságban, bizonyítja a szkr. *mádhu-* kiterjedt jelentésbeli ágazása, melynek a «méz» csak egyik hajtása.

260. Magy. mező (*mezzw* VirgC., *mezzó* KulesC., *mezzején* Gvadányi; *meze* VeszprC., KulcsC.; *mezző* Répeze-mell., *mezzü*, *mezzü* Göcsej, Őrség) «campus, rus, ager, pratum, fundus, territorium; feld» (*kenyér-mező* «ager; acker», *lepelő-mező* «pasenum; wiese»; *szántó-mező* «arvum»; *tér-mező* «campus, planitus; feld, ebene»); *mezei* «campestris, rusticus, agrarius, ruralis: feld-»; *mezőség* «locus, campestris, planities; ebene» (NySz., MTsz.).

Votják *mu-žem* «erde, land, gegend» (*üksej-mužem* «land, reich, fürstentum», *šajir-mužem* «fremdes land, ausland», *mužem-vil* «oberfläche der erde»). — *mu* «erde» (*kartopka-mu* «kartoffelfeld», *čarč-č-mu* «rübenfeld; reutgrund, rodeland»; *mu-vj* «hügel, anhöhe; ufer; insel»).

Zürjén *mu* «erde, erdboden; feld, land» (*viž-mu* «gut, landgut, landbesitz»; *mu-vil* «land, feld; erdoberfläche»); *mua* «erd-, erden-, irden-», *musa* «land-, erd-, landes-, ländisch» (Wied.) | *permi mu* «erde» (GENETZ OP. 32.).

Vogul: ÉV. *mā* (locat. *mā-té*, plur. *mā-t*, dual. *mā-ŕ-i*), KLV. *mō* (birtokosragokkal: *mōžém*, *mōžén*, *mōžät*), ALV. *mō*, KV. *mō* (loc. *mō-t*; birt. *mōžém*, *mōžén*, *mōžät*), PV. *mō* (birt. *mōm*, *mōn*, *mōžät*), TV. *mā* (translat. *māwú*) «erde, land»; ÉV. *mā-žum*, *mā-žém*, LV. *mōm* «volk» (tkp. «leute des landes»); *māriñ*, *mōžén* «zu einem lande gehörig, land habend»; ÉV. *māž-ej* «sich niederlassen, einen ort in besitz nehmen».

Osztják: ÉO. *mī*, *mīw*, *mū*, *mu* «erde, land», *mīñ* «von erde» (AHLQU.) | IO. *meg*, *mež* «ton, erde» (CASTRÉN), SO. *mōž*, FO. *mōgh* «erde» (PÁPAT).

Finn *maa*, észt *mā* «erde, land».

Cseremis *mülände*, *melände*, cserM. *mülände*, *mülända* (NyK. 4: 422.), *mlande* (Thos. 34.) «erde» (v. ö. a -lande, -lände végzetre vonatkozólag: votj. *luđ* «feld, ackerfeld», zürj. *luđ* «wiese, waldwiese, weide, weideplatz» és ószláv *lenda*: ószlov. *lędina* «terra inculta», orosz *ljada*, *ljadina* «mit jungem holze bewachsenes feld»; MIKLOSICH: EtWb. 164.).

V. ö. szkr. *mahí*-, *mahi*- «erde, land, reich; boden, grund, erdboden», tkp. «gross» (nőnemű alakja a szkr. *mah*- «gross, gewaltig; reichlich» = av. *maž*- «gross» melléknévnek; BR. Skr. Wb. 5: 610, 666.). — A votj. *mu-žem* utórésze: ujper.

zamī, zemī (pahl., balūči *zamīk*) «erde» = av. *zem-* (nomin. *zāo*, genit. *zem-ō*) «erde», szkr. *žmā* «auf der erde» (HORN 148.).

Az osztják *meg, meχ, vog. mōγ, māγ-* alakokhoz egészen hasonlóak a kaukázusi nyelvekben: avar *megh* «erde» (EROK.), *mag'* (plur. *még'ál*) «jegliches als garten od. feld bebaute land», dido *mighi* «weideplatz» | csecsenez *muoxk* «erde», abcház *mxy* «acker, feld» (EROKERT: Kaukas. Spr. 58, 148; USLAR-SCHIEFFNER: AVAR. Stud. 163; Abchas. Stud. 59.), melyek mindannyian jól érthetők a szkr. *mah-, mahi-* szabályosan következő **maγ-, *maγi-* előzménye alapján (v. ö. gör. μέγα; l. UHLENBECK: EtW. 220.) az ismeretes gyakori *a ~ ä (e, o)* hangzó-megfeleléssel. Ezek szerint a finn *maa* is **maγa* helyett valónak veendő, ugyancsak a kopott végzetű magashangúnak vélhető zürj. votj. *mu*, valamint a cseremis *mü-lände, me-lände* szintén magashangú előrész. V. ö. mindezekhez: tavgy. *szamojéd mou* «erde» (HALÁSZ: NyK. 24: 446.). — A magy. *mező*, mint dialektikus *mezzü, mezzüő* változataiból is következik, ezeknél többet tartalmaz*) s bizonyára a votj. *mu-ém* összetétellel azonos, vagyis *mez-ző* (< **meh-ző*) utóelemében = av. *zāo* «erde» (vagy akár *m > v* s folytatólagos enyészett fölvételével: av. *zem-*). Efféle összetételeknek tetszenek a fent idézett alakok mellett a következő kaukázusi hasonlatok is: karata *medē* «weideplatz», grúz *mīca*, ingiloi *mīcāγ* «erde» | varkun *musa* «erde», dido *moča, moči* «ackerfeld» (v. ö. még e képzéseket: arsin *močor* «weideplatz», varkun *mīčil* «wiese»; EROK. 40, 58, 148, 150.). — Előbbi nézetemtől (NyK. 27: 158.) eltérve most különvalónak tartom a mordv. *mōda* «land, erde, erdboden» szót (v. ö. ehhez: cserem. *mūdo-vuj* «erdhügel; земельная кочка» ТРОJ.; *vuj* «kopf, spitze»), melyet alkalmasabban lehet a pahl. *matā* (= av. *dañhu-* «bezirk, land, gegend») szóval egyeztetni**) (GEIGER Hb. 254.); v. ö. a *d-re* nézve: mordv. *sede, sed'* «brücke» = szkr. *sētu-*, av. *haetu-* id. s a mordv. *o-ra* nézve fentebb az *esik* ezikket (91. sz.). Ide tartozónak látszik ellenben a mordvin *M. mas-tor*, mordE. *mas-tor* «land, erde» (pl. *čacī mas-torom* «mein geburtsland», *mas-tor alga* «unter die erde»; PAASONEN Mordv. Volks-litteratur I: 12, 18.), mely olyan összetétel, mint zürjén *mu-tor*

*) A szkr. *mahī-* «föld» szóval hozta kapcsolatba a *mező-t* MÁTYÁS FLÓRIÁN is (Nyhas. 17.), úgy vélekedvén, hogy «a *h* átmehet *z-re*, mint szkr. *sahasra-* = av. *hazañra-*».

**) Számbajöhetnek az av. *māta* (tő: *mātar-*), szkr. *mātā* (tő: *mātār-*) «mutter» pahl. *mat*, összetag. *mād, mad, dig.. madī, mādā* változatai is; mert ép úgy mint a vogul énekekben mindig, «föld-anyá»-ról (*Mā āñkūw*) van szó a szanszkritban is: *mātār* = *prthivī-* «erde», tkp. «muttererde» (BR. Skr. Wb. 5: 699.).

«landstück, feldstück» (v. ö. *mu-dör* «boden, hausboden» és votják, *Mu-dör* mythikai alak), vagyis utórésze a zürjén *tor* «glied, stück, teil», előrésze pedig talán szkr. *mahi-* iráni változata, vagy pedig a kaukázusi alakokkal (varkun *musa* «erde» = *ud musu* «platz, stelle»: SCHIEFNER: Ud. Stud. 188) függ össze. — Bizonyos, hogy a votják *muz* «fussboden, diele» (melyből: *muzä* «nieder, auf die erde», *muzis* «herauf, von der erde empor», *muzin* «auf der erde unten») nem a *mu* «erde» teljesebb mása; de hogy mi voltakép, homályos; lehet hogy a mordvin *mas-tor* előrészenek mása. Különös a votj. *mud-* «graben, wühlen» képzés is, mely talán analogiai utánzás; v. ö. *gu* «grube» és *gud-*, *gudži-* «graben» (l. fönt 133. sz.).

Világosabban láthatunk az akkálai lapp *mant* (genit. *mand*), notozerói *mätt* (genit. *mädd*) «land, erde», Fm. *maddé* «der innerste teil des festen landes, süden» szó esetében (GENETZ Wb. 175.), mely megvan a finnben is így: *mantu* «szilárd, v. száraz föld». Ezeknek viszonya t. i. a finn *maa* «erde» szóhoz olyan, mint a finn *suu* «mund» és ter-lapp *čont* (genit. *-täge*), kildini *čont* (genit. *-teγ*), notozerói *čodd*, Enare *čuud*, Fm. *čodda*, Lule *tšotto* «speiseröhre, schlund» szavaké (GENETZ Wb. 67, és WIKLUND: Urlapp. Lautl. 313.), mely utóbbiak mellett a finn *suu*-nak pontosabb megfelelője: déli lapp *čuuvuq* «gurgel, kehle» (HALÁSZ). Emitten a végzet a finn-magyar *-nd* kicsinyítő képző (lapp *čont* = vog. *sünt*, magy. *szád*; l. MÜGSZ. 267.), a minek a finn *maa*-hoz képest a lapp *mant*, finn *mantu* is vehető.

261. Magy. *mirigy*, *mirigy* (*meregy* DomC., *merig*, *merigy* TelC., Pázm., *mérigy* Heltai; *mirvagy* Bács-m., *mörvagy* Bars-m., *mörvény* Hont-m.) 1. «pestis; pest» («*dög auagy merig*» TelC.; «*ragadó dögös mirigy*: pestis contagiosa» Comen.); «süly, dögvész» («*a mirigy essék beléd!*», «*a mirigy fojja bé a torkadot*» Székelység); 2. «abscessus, apostema; glandula; geschwür» («*meregy kele ev torkaban*» DomC.), «apró, mérges kiütés a testen» (Bács-m.), «kis csomó, mely kelés támadásakor a hozzávezető fájós ínön keletkezik» (Háromszék, Csík-szék); 3. «mérges, haragos» (Székelység); *futosó-mirigy* «scrophula, ganglion», *torok-mirigy*; *mirigyés* «glandulosus, apostematicus» («*mirigyés döghalál*» Pázm.; NySz., MTsz.).

V. ö. av. *mara-*, *māra-* «tod» (ebből: *mar-* «sterben») = szkr. *mará-* «tod», *māra-* «tödtend, vernichtend; tod, pestilenz; tödtung»; *māri-*, *māraka-*, *mārika-* «seuche, pestilenz» (JUSTI Hb. 228, 231; BR. Skr. Wb. 5 : 565, 736—8.).

A *mírigy* előrése különösen régi *mérigy* s tájnyelvi *mörvigy* alakjában egyező a *méreg*, *míreg*, *mörge*-s szóával, melynek fentebb az irátság terén összet *marg* «gift», av. *mahrka*-, pahl. *marg* «tod» másait mutattuk ki (258. sz.). Ez utóbbiaknak jelentése is igen közel áll a *mírigy* «pestis, súly, dögvész» szóéhoz, úgy hogy kapcsolatot sejtethetünk a két kifejezés közt olykép, hogy a *méreg* és *mír-igy*, *mör-vigy* szavakban a tö azonossága mellett csak a végzet volna különböző. Alkalmas volna ez utóbbinak magyarázatára az árja -*vant*- (szkr. nom. -*vān*-, -*vat*.) képző (pl. szkr. *kéca-vant*- «haa-rig», *híraya-vant*- «goldreich», *gáči-vant*- «kräftig», *pad-vān*- «füsse habend»; av. *pušra-vañt*- «mit söhnen versehen», *pusa-vañt*- «mit kopfputz versehen», *viša-vañt*- «giftig», *ibaēša-vañt*- «peiniegend»; l. WHITNEY: Ind. Gramm. 449; JUSTI Hb. 376.), melylyel szerkesztve **mara-vant*-, **māra-vant*- «halálos, halálthozé (betegség v. kelés)» a *mer-ég*y, *mör-vigy* (ebben: *gy* < *d* = *nd*) előképeinek tekinthető.*) Azt is gondolhatjuk, hogy a *mör-vigy* afféle összetétel, mint a *haggy-máz* s utórésze valami elavult eredetű szó: v. ö. erre nézve zürj. *mīl* «schwäre, geschwür, verhärtung (im körper)» = lapp *mäktu* «tuber, grumus»; az *m* > *v* változásnak példái hasonló helyzetben *körtvély* (l. fent 228. sz.) és *márvány* (ném. *marmor*).

262. Magy. mocsok (accus. *mocsko-t*; *mücsög* Rábaköz) «macula, sordes, squalor, labes; schmutz, fleck, mackel, unflat» (*fül-m.*, *pipa-m.*), *mocskos* (*mucskas* Szolnok-Doboka-m.) «maculosus, sordidulus; schmutzig», *mocskol*-, *mocskond*- «maculo, sordido, faedo, contamino; beschmutzen, beflecken», *mocskolód-ik*, (Háromszék) *mocskolkod-ik* «maculor; beschmutzt werden» (NySz. MTsz.).

< Kaukázusi: rutul *mučakha*, ezachur *mučax-ta*, agul *muču*, *muči*, tabasszarán *muču*, *mič-ri*, kürin *miči* (USLAR-SCHIEF.), *midéc* (ERCK.), buduch *midži*, dzsek *midža*, šapszug *mezaze* «dunkel» (pl. kürin *miči jif* «dunkle nacht»); chinnalug *midža*, szvanét *mešxe* «schwarz» | avar *béca-b* (plur. *béca-l*) «dunkel» (pl. *bécab-roh* «finsterer wald»), *beči* «dunkelheit», and, karata *beče-dir* «schwarz» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 162, 172; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 235, Avar. Stud. 155.).

BUDENZ (MUGSZ. 292. és 627.) több példával igazolja, hogy a «fekete, sötét» és «mocsok» jelentések váltakozása közönséges

*) Megjegyzendő, hogy középperzsában az av. *vant*- képzőnek nomin. alakja *-vand*-, pl. pahl. *amāvand* «stark», *arvand* «stark, schnell», *darvand* «ungläubig» stb.

jelenség egyazon szók értelmi fejleményeiben s így nincs semmi akadály, hogy a magy. *mocsok* szót ne azonosíthassuk a vele egészen egyező hangalkatú rutul *mučakha* «dunkel» szóval, melynek eredetisége a kaukázusi nyelvterületen bizonyos (v. ö. a kauk. alakok *č*-jének eredetére nézve: and *boti* «dunkel»). Bizvást vonhatjuk ide a BUDENZTől rokonított finn *musca* «dunkel, schwärlich», *musta* «schwarz» szókat is, melyeknek *s*-je eredetibb *š* (< *č*) helyett valónak vehető.

263. Magy. *moh*, *mohó* «hirtelen, gyors, sebes, nagyon kívánó» (SZD.), «avidus, cupidus, appetens; gierig» (SL.); *mohon* (Székelység), *mohón* «avide; gierig» («ne akary *moh* lenned mynden gyenyerködethez» ÍRSZC.; *mohón eszik, iszik, olvas, neki esik, neki kap, iparkodik*); *mohsáy, mohósáy* «aviditas; gier, gierigkeit» (NYSZ., MTsz.).

< Szkr. *máhu* «plötzlich, augenblicklich, im nu»; *máhur* id. (*muhur-gír* «auf einmal verschlingend»; GRASSM. Wb. 1052; BR. Skr. Wb. 5 : 845.).

Nem az «aviditas» a *mohó*-nak első rendű és legfőbb fogalmi alkatrésze, hanem a «hirtelen gyorsaság», melylyel valaki valamely cselekvéshez fog; ezért jól értelmezheti SZABÓ DÁVID a «hirtelen, gyors, sebes» kifejezésekkel is. Alaki szempontból megjegyzendő, hogy a szkr. *h* rendszeren *gh* fejleménye (l. WHITNEY: Ind. Gramm. 23.) s hogy az *u' ~ o* hangmegfelelésnek hasonló esete a *holló* szónál is tapasztalható (l. fent 165. sz.). — Kevésbé illik a magy. *mohó*-hoz az av. *mošu* «schnell, rasch, alsbald» = szkr. *makšá* «eilend, schnell; (superl.) sehr eifrig; (adv.) rasch, bald» (GEIGER Hb. 302; GRASSM. Wb. 969.), bár hasonló hang-megfelelés a magy. *méh* szónál kínálkoznék (l. erre nézve fent 253. sz.).

264. *Magy. *mórágý*: «silva regalis *Mooragy* nuncupata» (1267-iki oklevélből: MUGSZ. 630.).

Lapp: Lule *muorra* (plur. *muora'*) «baum, holz», Pite *mõrra, mårra* (*mõra, mårra*), Fm. *muorra, muora*, déli *muora, muorra, muore, mugra* (plur. *muor'*) id. (HALÁSZ) | teri *mõrr, kildini mår*, notozeroi *muorr, akkalai mur* id. (GENETZ Wb. 176.).

< Kaukázusi: lák *murh* (plur. *murh-ru*), *murz* «baum» (USLAR-SCHIEDFNER: Kasikum. Stud. 126; ERCHERT: Kaukas. Spr. 44.).

Jó okkal véli BUDENZ, hogy az oklevélbeli *mórágý* valamely fának nevetől olyan képzés, mint *Füzegý, Szilágý, Szilvágý, Egregý* stb., a midőn a kifejlt alapszónak mása gyanánt tekinthető az itt

idézett lapp szó; de eltérő jelentésüknél fogva nem a zürjén *mîr* «stumpf, baumstumpf; stütze; bildsäule» = votják *mîrk* «stumpfe seite od. ende eines scharfen gegenstandes; klotz, baumstumpf» (v. ö. permi *morol* «baumstumpf») s nem az ÉV. *mûjér*, *jîw-mûjér*, *ma'ir*, KLV. *mûir* «fatuskó, sulyok», melyekkel BUDENZ a magyar szót szintén egybeveti. Tekintve, hogy több más fanév is került a magyarba s vele rokon nyelvekbe a kaukázusi területről, bizvást ilyennek vehető a czímbeli szó is, melynek a lák *murh* hangzásában pontosan megfelel (v. ö. ár = összetét *arj*, szkr. *argha-*; l. fent 11. sz.).

265. Magy. *mű* (tő: *műve-*; plur. *műve-k*; *miel* «mű-vel» VirgC.; *méhel* id. Gyöngyösi; *myre*, *mibeli* a régi nyelvben; *mív* Palóczság) 1. «opificium, artificium; handwerk» («semmi mester-séget, auaggy miuet nem tud», «kit *műre*, kit *kalmarsagra tanítanak*», «zabo miuet tanvltal»); 2. «opus, fabricatum; werk, fabricat» («nagy draga myvethi zerezete, egy feredew hazat», «mind ez egy *mű*, egész es merő aranybol»); 3. «factum, opus, opera; arbeit» (arany-mű «goldarbeit, goldwerk», ezüst-mű «silberwerk», csipke-mű, fa-mű, varga-mű «schusterhandwerk», szőlő-mű «weinbau»; műhely: *mé-hely* Veszprém, Torontál, *mihely*, *mű-hely* Rábaköz «officina, fabrica; werkstatt»); *műves*, *míves* (kő-míves, kő-míjes Székelység, kő-míves Göcsej) «operarius; artifex; cultor, elaborator; arbeiter; handwerker; bearbeiter, bebauer» (ács-műves «faber; zimmermann», arany-műves «goldarbeiter», kő-műves «steinarbeiter; mauerer», föld-míves, mező-míves, szántó-míves «agricultor»); *művel*, *mível* (*miel* Abauj-m.) «operator, laboro; facio; excolo; arbeiten; tun, machen; bearbeiten, bebauen» (földet *mível*, *mielő nap* Abauj-m., *méli-nap* Zala-m., *mélii-nap* Göcsej «hétköznapi»); *mívelked-ik* «operator, laboro; arbeiten, tun, handeln» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *māyā-* (nom. *ā*) «kunst, ausserordentliches vermögen, wunderkraft, kunstgriff; list, anschlag, trug, gaukelei» (BR. Skr. Wb. 5: 732; GRASSM. szerint a *mā* = *man-* «denken» többől: Wb. 1034.) || av. *māya-* «kunst, geschicklichkeit, weissheit», *māya-* «wissenschaft», *hu-māya-*, *hu-māya-* «gute wissenschaft; (adj.) gute wissenschaft habend, heilsam, dienstwillig, bereitwillig, dienlich» (JUSZT Hb. 227, 231, 329; GEIGER Hb. 299.).

A magy. *mű* alkalmazásaiból kétségtelenül kitetszik, hogy alapértelme nem a puszta «handlung, tat», hanem a «különös

ügyességet és tanultságot feltételező munka», vagyis «mesterség» (*művés*: «valamely mesterség gyakorlója»). Ezért igen jól egyeztet-hetők vele a szkr. *māyā*- «kunst, kunstgriff» és av. *maya*-, *māya*- «kunst, geschicklichkeit»; hiszen pl. *szabó-mű, varga-mű* régi értelmükben bátran fordíthatók akár «schneiderkunst, schuster-kunst» szavakkal is. Külömben lehetséges, hogy a magy. *mű*-ben két árja szó esett egybe; mert a szkr. *mā*- «messen; zurichten, zubereiten; bilden, verfertigen, machen, bauen» igéből is van kép-zői szerepben: *-maya*- «verfertigt, daraus gebildet» és «nom. propr. eines Asura, eines vollendeten werkmeisters und kenners aller zauberkünste» (BR. Skr. Wb. 5: 560. és GRASSM. Wb. 1006.). Alakilag a *mé-hely, mi-hely, miel-, mjes, mies*-féle változat tekin-tendő eredeti hangzásnak (*mā*, *mē* < **mēj* = szkr. *māya*-), mely helyett a *míves, mivel*-alakokban a *v* hiatuspótló, mint a *fuvar, kuvarcz, kuvasz* szavakban (l. fent 231. sz.).

266. Magy. *nád* (accus. *náda-t*) «arundo, canna, calamus, rohr» (*tengeri nád* «arundo indica; mehrrohr»; *nád-síp* «flöte»); *nár-méz* (Székelység) = «*nádméz, czukor*»; *nádas* «arundinosus; arundinetum; rohrig; rohrbusch» (NySz., MTsz.).

MordE. *nudej* «schilfrohr, rohrpfeife», *nude* id., *nudejks* «schilf» (REG.) | mordM. *nudi* «rohrpfeife» (*nudi-prä* «rohrkopf»; NyK. 5: 209; PAASONEN: Mordw. Lautl. 51.), *nudi* «rohrpfeife», *nudihs* «rohr» (AHLQ.).

< Szkr. *nadā*- (nom. -*ás*) «schilfrohr» = óperzsa **nada*- «schilf»: gabri *nad* «rohr» = pahl., upp. *nai* «schilf» = ör-mény *net* «pfeil» = yaghnōbī *nuda* «flinte» (tkp. «rohr»; HORN 237; HÜBSCHM. Arm. Gr. 478; UHLÉN. EtWb. 141; TOMASCH. Parn. 801.).

A magyar és ujjperzsa alakokat egybeveti már BERECSÁSZI («pers. *naj* 'rohr' = *nád*; Áhnl. d. Hung. Spr. 99.) s utána BESSE («pers. *nai*»; Voyage 84.), valamint VÁMBÉRY*) (Magy. Fred. 296.).

*) Szerinte: «*Naj*, vagy *nej* 'nád' úgy viszonylik a *najsa, nejze* 'lándzsa', tulajdonképen 'nádbot' alakhoz, mint a török-tatár *zide, zide* 'eleagnus angustifolia' ehhez: *zida* 'lándzsa, dzsida', minthogy ezt a fegyvert nagyon valószínűen először ebből a fanemből készítették. Ez a viszony maga elég arra, hogy az említett és perzsának tartott *naj* szóban a törökből kölcsön vettet lássunk». Ez nyilvánvalóan tévedés. Az idézett szó: ujjper., afghán *nēza*, balūči *nēzar, nēzo* «spiess, speer» (GEIGER, Bal. 456.).

A régi iráni alakra figyelmeztet KUUN GÉZA ('*nád* 'arundo' cum antiquiore forma iranica *nada*, cf. hod. pers. *naj*, *nej* convenit'; Relat. Hung. I : 22.), melyre már előbb utalt TOMASCHKE (Skyth. 13.), hozzávonván egyszersmind a mordvin adatot. A szkr. *nada*-val veti egybe *nád* szavunkat KÖRÖSI CSOMA (I. DUKA: K. Cs. S. Dolg. 417.). BUDENZ, ki előbb (NyK. 6 : 437.) szintén egybevetette volt a *nád*-ot a mordv. *nudej*, *nude* szóval, MUGSZÓTÁRÁBAN eláll e véleményétől, mivel szerinte a *n* szókezdet eredetibb magashangúságra vall (úgy mint *sat* nomin. plur. ettől *sä* 'az') s mordE. *udeme* 'mark, Gehirn' = finn *ytime*-) s más a hangzóközi *d* története a magyarban (= *nd*), más a mordvinban (= eredeti *d*). Ez ellenvetések közül az elsőnek helyesebb magyarázatát adja PAASONEN (Mordw. Lautl. 51.), ki szerint a mordM. *nudi* kezdő mássalhangzó-jának palatalisatioja a szóvégi *j* (mordE. *nudej*) hatásának eredménye; a mi pedig a szóközépi mássalhangzónak rokonsági alapon való szabályszerűtlen megfelelését illeti, ennek nyitja az, hogy a két szó tényleg nem rokonsági alapon kapcsolatos egymással, hanem közös forrásból külön került jövevény; v. ö. az árja *a* ~ mordv. *u* hang-megfelelésre nézve a *gaz* szónál (121. sz.) erre vonatkozólag idézett adatokat. — Tekintve, hogy az árja *d* fejlődési menete az ujperzsa *j*-hez *ð* közvető hangzást föltételez (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 198—201.), régi iráni jövevéyszavakkép érthetők a következő kaukázusi adatok is: kürin *naç* (plur. *naçâr*) 'rohr, schilf; mit rohr od. schilf bewachsene stelle', tabasszarán *nac*, avar *nuc'i* 'schilfrohr' (ERCKERT: Kaukas. Spr. 118; USLAR-SCHULTNER: Kür. Stud. 220; Awar. Stud. 148.), úgy mint: csecsenez *muoz*, *thuš moç*,лак *niç* 'honig' = av. *maðu-* (l. fent a *méz* czikkben). Végül a vog. *ma'i*, EO. *navé* 'méz' hangalakulatának magyarázatával (l. u. o.) idevonható még: KLV. *ñqu* 'bachweide'.

A szkr. *nudá-* mellett külön alak *naďá-* (nomin. -*ás*) 'schilf, schilfrohr' = középinď *nalá-*, *nalú-* 'schilfrohr' = ujper. *nāl* 'rohr, stengel, röhre' = afghán *nāra* 'stengel' (HÜBSCHM. Pers. Stud. 103; UHLENB. EtWb. 141.), melyben a *d* eredetibb *rd* helyett való, a mintja görög *vápδος*, lat. *nardus*, héber ךׁ ךׁ 'calamus' jövevéyszavakból kitetszik (GRASSM. Wb. 705; HORN 237.). Alig gondolható merő véletlennek, hogy evvel egybehangzóan a székelben *nár-méz*-nek ejtik a *nád-méz*-et, holott a *d* ~ *r* hangváltakozás ily hangkapcsolatban egyéb esettel nem igazolható. Itt a *nár-méz* előtagja egyezik a *hün-nyár* (< **hün-nár*) utórészével (l. fent 163. sz.), esetleg azonban **nárd-méz* helyett való, mihez számba jön, hogy a perzsában is van, valószínűleg mint szanszkritből való jövevény: *nard*, *nārd* (GRASSM. u. o.). — Tekintettel a szkr. *çakata-* 'wagen' = SO. *likar* 'schlitten', magy. *szekér* hang-megfelelésre a szkr. *naďa-* egyik alakulatának, a *naďá-* (nomin. -*ás*) 'röhre, musikinstrument aus rohr, flöte' szónak mása gyanánt vehető: DO. *nāres-juj*, EO.

naras-juz «saiteninstrument, fidel», *naras* «musik» (CASTR., AHLQ.) az egyik zeneszerszámból a másikra való átvitellet.

Különös tanulságot foglal magában az árja *nada-* «schilfrohr» szónak «pfeil» jelentésű örmény *net* változata, melynek t. i. ily értelme azon alapszik, hogy a nyilván előzménye sokfelé a hegyezett nád volt. Ezt fontolóra véve igen szembeötlő a hasonlóság a középiind *nālā-*, *nalā-* (= upper. *nāl*) «schilfrohr; von schilfrohr» — melyből: *nālīka-* «eine art pfeil» (v. ö. *nārāva-* id. < **nādāca-*; UHLENB. EtWb. 146.) — s a finn-magyar nyelvek «nyíl» szava között, minők: magy. *nyíl* (acc. *nyíla-t*) | vogul: ÉV. *nāl*, KLV. *nāl*, KV. *nāl*, PV. *nāl*, TV. *nāl* | ÉO. *nol*, IO. *not*, SO. *nāl*, KO. *nāt*, közepobi *nāl*, VJ. *nāl* «pfeil» és «flintenkgel» | zürjén *nāl*, permi *nol*; votják *nāl*, *nāl*, *nāl* | mordvin *nāl* | finn *nuole-* (nomin. *-li*), észt *nõle-*, *nõli-* (nomin. *nõl*) | lapp-Sv. *nuol*, *nuola*, Pite *nũlla* (l. BUDENZ MUGSz. 416.); v. ö. még: jurák-szamojéd *tũ-ni* «flinte» (tkp. «tűz-nyíl»; HALÁSZ, NyK. 24 : 459.). Megjegyzendő ehhez, hogy a középiindnak már a Kr. előtti 3. századból fölírtos nyelvemlékei vannak s alakjainak szerepe az élő népnyelvben bizonyára még régibb keletű. A szókezdő *n* fejlődésének oka ugyan egyelőre homályos; de egyéb példáink is vannak rá, hogy mélyhangú szóban árja (iráni) *n* szókezdőnek *n* felel meg a keleti finn-magyar nyelvekben; ilyenek: zürjén-votják *nañ*, vogul-osztják *nañ* (KV. *noñ*, KLV. *nāñ*) «brot» = pahl., upper., kurd *nān* «brot» = balūči *nagan*, *naγan* «brot» (GEIGER, Bal. 137.) | vogul: ÉV. *nāt*, KV. *nõt* «helfen» = szkr. *nāth-* (præs. 3. *nāthate*) «hülfe suchen» (*nāthā-*, nomin. *-ām* «hülfe»; UHLENB. 146.) | vogul: KV. *nūp* «hochzeitsleute», TV. *nōp* «brautwerber» = szkr. *nābhi-* (nomin. *-is*) «verwandschaft; verwandte» (GRASSM. Wb. 723.) | vogul: ÉV. *nasmäp-tār* «leichtentuch», KV. *nāsēm* «antlitz der leiche», *nāsēm-tār* «leichtentuch»: v. ö. av. *nasu-* «leiche, leichnam» (accus. *nasaum*, *nasūm*; JUSTI Hb. 169.); l. még alább a *nyaláb* czikket.

267. Magy. *nē* «ne, non; noli; nicht» (pl. *ne lopj!* «du sollst nicht stehlen!»; *hogy úgy ne legyen* «dass es nicht so geschehe!»); *se* (see nyelvemlékekben) «nec, neque; auch nicht». — *nēm* (num HB.) «non, baud; nicht» (csak-*nēm* «fere; fast»; *ha-nēm* «præterquam; sed; ausser als; sondern» stb.), *sēm* (seem Pestí) «neu, nec, neque; auch nicht». — *nincs*, *nincsen* (nenczen EhrC.) «non est; es ist nicht».

Vogul: ÉV. *nē*: *nē-mäter* «gar nichts», *nē-mat-χätpä*, *nēm-χätpä* «keiner»; *nēm-χot* «nirgends», *nēm-χotēl* «von nirgendsher», *nēm-χotäl* «nirgendshin», *nēm-χūnt* «nie», *nēm-χotēm* «keinerlei weise».

Osztyák : ÉO. *nem-χojat* «keiner» (AHLQU. Ostj. Tex. 50.), *nem-moľti* «nichts» (u. o. 48, 59.), *nem-χundi*, *nem-χuntta* «nie, niemals» (u. o. 57, 27.), *nem-tagana* «nirgends», *nem-urna* «keinerlei wise» (NyK. 11 : 89.).

Zürjén *ne* : *ne-kin*, *ne-kod* «niemand», *ne-kodir*, *ne-kor* «nie», *ne-kitön*, *ne-kön* «nirgends», *ne-kutšöm* «keinerlei», *ne-kiž* «auf keine wise», *ne-kitiš*, *ne-kiš* «von nirgends her», *ne-kiti*, *ne-kitčö* «nirgendshin», *ne-dir* «nicht lange», *ne-jir* «untiefe, seichte stelle», *ne-mort* «menschenscheuer», *ne-una* «nicht viel, etwas, ein wenig», *ne-veskid* «unrichtig, falsch»; *ni-nö* : *ni-nö-kod* «niemand», *ni-nö-kor* «nie»; *ni-nö-kitčö* «nirgendshin» — *nem*, *nem abu* «nichts, bagatell» (*nem-janditög* «vor nichts sich schämend, unverschämt», *nem-poltög* «nichts fürchtend, furchtlos», *nem-boštöm* «nichts nehmend, uneigennützig»; *nem-sama* «keinerlei», *nem-nogtöm* «missgestaltet», *nem-samtöm* «unsittlich», *nem-tor* «nichts, ein nichts»); *ni-nöm*, *ni-nöm-abu* «nichts, ein nichts», *ninömš* «ohne grund», *ninöm-kod* «nichtig, leer, eitel» (*ninömö voni* «herunterkommen, verloren gehen, verfallen, zu nichte werden»; *ninöm-tor*, *ninöm-tui* «ein nichts»; *ninöma* «nichtig, leer, eitel») | *luzai nek*, *nellk* «ist nicht» | *udori nöm* «nichts» (WIED.) | *permi nom* : *ni-nom* «nichts» (GENETZ OP. 23.).

Votják *ne*, Kaz. *ni* : *ne-no-kiži-no*, Kaz. *ni-no-kižē* «auf keinerlei wise»; *ne-no-kitin-no*, Kaz. *ni-no-kētēn* «nirgends»; *ne-no-kin-no*, *ni-no-kin* «keiner»; *ne-no-ku-no*, *ni-no-ku* «nie»; *ne-no-mir-no*, *ni-no-mēr* «nichts».

< Szkr. *ná* «nicht», *ná-kis* «niemand; nichts; nicht, nimmer» (*kis* «wer?»), *na-kīm* «nimmer, nicht» (GRASSM. Wb. 700—3.) || av. *na* «nicht» = összet-dig. *ne-*, tag. *nā* «nicht» | óperzsa *naiy* «nicht» (< **na-id* = szkr. *néd* «durchaus nicht, damit nicht») = av. *nōiŋ* «nicht» = pāzend *nē*, ujjér. *nā-*, *na* «un-, nicht» (régebben: *nay*, *na*, pl. *nay āmad* «er kam nicht», *nē-st* = pāzend *nēst*, *nēsti*, óper. *naiy* + *asti* «ist nicht»; ma: *na-hmar* «zahllos») = összet-dig. *nie-*, *nē-*, tag. *nē-* : dig. *niegi*, *nēgi*, tag. *niči*, *nīči* «nichts» (= av. *naēiŋ* «nichts» = *ne-quid*), dig. *nēk'e*, tag. *nīčī* «niemand», tag. *nīk'u*, dig. *nēk'ād* «nie, niemals» (HORN 228, 236—7; HÜBSCHM. Pers. Stud. 100; ÉO. 51.).

A magyar és árja tagadó szócskák egyezése föltűnt már Ászinak, ki e pontban az ind *nei*, kurd *na* «nein, nicht»

adatokra utal (Ähnl. d. Hung. Spr. 121, 133.). — Kimaradtak a fent idézett rokon nyelvi adatok sorából: cserem. *ni-kü-at*, *ni-küž-at* «keiner», *ni-m'-at* «nichts», *ni-küš'-at* «nirgends», *ni-kunam-at* «niemals» (NyK. 4 : 402.), melyek egészben csuvasos szerkezetek, a csuv. *ni-kam-da* «senki, bárki-is», *ni-miñ-de* «semmi», *ni-χüssan-da* «soha» utánzatai; ezek pedig, valamint kolai-lapp *ni-mi*, *ni-mi-gen* «kein, nichts», *ni-kie*, *ni-kie-gen* «niemand», *ni-ko,ste-gen* «nirgendsw, n.-woher» stb. (Genetz Wb. 169, 11.) igen emlékeztetnek az előrészt egész hangtani alkátában szorosan egyező orosz *ни-кто* «keiner», *ни-что* «nicht», *ни-гдѣ* «nirgends», *ни-когда* «niemals» alakokra, úgy hogy az innen való eredet gyanújába foghatók, a mint kétségtelenül orosz mintát követő szerkezetek a vogulban: KV. *ñe os*, *ñe squr oqti-när at äñši* «ни овца, ни коровы не имѣтъ» («sem juha, sem tehene, semmije sincs»), TV. *ñi niti*, *ñi qwi-puwi ikem* «ни жены, ни дѣтей нѣтъ» («nincs sem felesége, sem gyermeke»). Másként áll a dolog a vogul *nē-mätēr*, zürjén *ne-kin*-féle összetételek előtagjával, mely hangalkatában is különbözik az orosz hasonlatok *ni-* előrésztől s ezzel azért sem vethető egybe, mivel három főnyelvben egyezõleg régi jellegű *nēm*, *nem* bővülete találkozik. A kapcsolat itt legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy a keleti finn-magyar nyelvek *nē*, *ne* tagadó szócskája közös árja, illetõleg iráni átvétel, minek fölvetelére annál is inkább rá vagyunk utalva, minthogy alkalmazása aránylag szűk körű (a vogul-osztjákban pl. csak néhány, főkép névmási alapú adverbiumra szorítkozó) s területileg sem kiterjedt: az ÉV. *nē-mätēr*, *nēm-χot*-féle kifejezéseknek pl. egyetlen déli vogul nyelvjárásban sincs nyoma. Alakilag egészen egyezik szavunkkal a középperzsa *nē* (= *nay*, óper. *naiy*), vagy {összét! *nē* : v. ö. összet. *nē-k'e* «niemand» és zürj. *ne-kin* id., összet. *nē-k'äd* «nie» és zürj. *ne-kodir* id., úgy hogy immár csak az a kérdés, hogy midõn a *nē*, *ne* szócskát az iránságból valónak tartjuk, miként magyarázzuk *nēm*, *nem* bővületét s ennek alkalmazását, továbbá hogy minõ alakulat a magy. *nincs*.

E kérdések elsejének megfejtésére rávezet bennünket a vogul *nēm-χatpā* «keiner», mely mellett bővebb szerkezet: *nē-mat-χatpā* «keiner» = «nem + valami + ki», azaz «senki»; ellentétben ezzel: *mat-χatpā*, vagy *akw'-mat-χatpā* «jemand» = «egy + valaki + ki», azaz «valaki». E szerint: ÉV. *nēm-χot* = «nem-valami-hol», azaz: «sehol», *nēm-χotēm* = «nem-valami-hogyan», azaz: «sehogyan». Látnivaló, hogy itt a finn-magyar nyelvek *mi* «quod, quid» (= finn *mi* : *mi-hä*, *mi-tä*; cser. *mo*, *ma*) névmásával van dolgunk,* mely

*) Így magyarázta *nem* tagadó szavunkat már SIMONYI (Nyör 13 : 247.) azon különbséggel, hogy ő a *ne-* (rég. *nec-*) előrészből a *né-li*, *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* összetételek jelző tagját látja s a

egyébként a vogul-osztjákban, magyarban és zürjén-votjákban csak képzővel bővült alakjában maradt fenn (vog. *män, mänd, mät, mäter*, osztj. *met, mada* stb., zürj. *mij, muj*, votj. *ma* < **maj, mar*, magy. *mi* < **mij*; dial. *mije-n, miönn* = *min*; l. NyK. 25 : 287; *med-dig, men-nyi*). Így érthető a zürjén *nem, ni-nöm* «nichts» is, mint: «nem + mi». Ezen *nem, nem* a vogulban csakis kérdőnévmásokhoz s származékaihoz csatlakozik; az osztjákban ilyeneken kívül csak kevés más alapú határozói alakulathoz (*nem-tagana* «nirgends», *nem-urna* «keinerlei weise»: *taga* «ort», *ur* «art, weise»); a zürjénben bővebb alkalmazású: lehet jelző (pl. *nem-sama* «keinerlei»: *sama* «förmig, -artig»), tárgy (pl. *nem boštöm* «semmit nem vevő»), sőt a *ni-nöm* összetételben egész önálló szóként ragokat is fölvesz: *ni-nömäs, ni-nömö*. Mindezeknél jelentősebb szerepkörhöz jutott a *nem* a magyarban, hol a rokon nyelveket jellemző tagadó ige (pl. finn *en, et, ei*, votják *ny, ud, uz*, præt. *oj, od, oz*) teljes kiszorulásával ennek egész terét elfoglalta, nyilván ily gondolat-fejlődés menetén: «ez *nem* fehér» = «nem-mi fehér», «*nem él*» = «nem-mi él». Ugyanilyen a német *nicht* tagadó szó fejlődése, melynek őfelne. *neowiht* előzménye = *ni eo wiht* «nie etwas» (l. KLUG: EtWb. 6. kiad. 282); v. ö. itt még a szkr. *nā-kis* «niemand, nichts» (tkp. «non-quis») «nicht» értelemben való alkalmazását. Csupán a felszólító, illetőleg tiltó szólásban maradt meg az egyszerű tagadó *ne* (régí *nee*) szócscsa, nyilván mivel a felszólítás közvetetlenségét

jelentés fejlődését úgy képzei mint ezekben: tatár *ber kēsē* «valaki» (tkp. «egy ember»), *bēr kēsē-dā* «valaki is» = «senki», finn *ku-kaan* «ki is» = «senki». Itt számon kívül hagyja a magyarúzat: 1. hogy a *nem*-nek ilyenén elemzése mellett éppen a fontos kiemelő «is» hiányzik (*nem* t. i. szerinte annyi mint: «né-mi, vala-mi»; de *nem*: «némi-is, valami-is»); 2. hogy a *ne-m* kétségtelenül a *ne* bővülete s hogy ez már ily egyszerű alakjában is tagadást jelent, még pedig nemcsak a magyarban, hanem a vogulban és zürjénben is (vog. *nē-mäter* «semmi»: *mäter* «valami»; zürj. *ne-una* «nicht viel»: *una* «viel»); 3. hogy az «is»-es szerkezetek mellett szükséges, hogy az állítmányban ki legyen fejezve a tagadás (pl. tatár *bēr-dā kōrmädēm* «egyszer is *nem* láttam» = «soha»); de ha a *nem*-ben magában nincs benne foglalva a tagadás, érthetetlen, hogy miként válik a minden részben állító mondat tagadóvá (pl. egy ilyen mondat, mint: «ez *nem* fehér», ha eredeti értelme: «ez *né-mi* fehér» miként fejlődhetik éppen ellenkező értelművé az alany «fehér» voltának tagadásával). Mindezen nehézségek eltűnnek, ha követve a rokon nyelvek tanulságát, a *ne*-ben igazi tagadó szócscskát látunk, melynek a *né-ki, né-hol* előrészéhez semmi köze.

alkalmasabban juttatja kifejezésre, mint a «nem-mi»-féle körülíró szerkezet. Talán még a *nem* és *se* *ne* eredeti értelmi azonosságán alapszik, hogy a *sem* és *se* (= *s-nem*, *s-ne*) alkalmazásaiban nincs meg az a szigorú különbség, mely a *nem* és *ne* használatában kifejlődött, mondjuk pl. «*se* lát, *se* hall», «*se* híre, *se* hamva» a általában használatosak még a régiségben is: *sehol*, *sehova*, *sehogy* stb. ilyenek mellett: *sen-ki* (= **sem-ki*), *soha*, régebben: *sonka*, *sonha* (I. SIMONYI: Magy. Kötőszók I: 62, 77.). A *ne* egyszerű tagadó volta még nyiltabban mutatkozik a zürjénben, hol az ilyen összetételek, mint *ne-una* «nicht viel», *ne-veskid* «unrichtig» magyarul így fordíthatók: «nem sok», «nem igazságos». Ugyaníly szerepe van tagadó szócskáknak a szamojédben, hol a személyragokat is fölveszi: JurS. *ni-m*, *ni-dm* «ich nicht», *ni-n* «du nicht» e mellett *ni* «er nicht»; JenS. *ne-ro* «ich nicht», *ne-ddo* «du nicht», *ne* «er nicht» (HALÁSZ; NyK. 24: 463.).

Kétségtelenül összefügg a *ne*, *nem* tagadó szókkal a *nincs*, *nincsen**), melynek csupán végzete szorúl magyarázatra. Itt számbaveendő, hogy a Münchener Codexben e szónak *inc*, *incén* írásával találkozunk, mi ha tényleges ejtésen alapúl, arra vall, hogy a *n-incsen* utórésze a *ne*-vel egyező előrész nélkül, magában is kifejezi a tagadást. Igen lehetséges, hogy ez az *incsen* nem más, mint az ismeretes tagadásnyomatékosító *ingyen* szó (*ingyen nem*, *ingyen sem* «éppenséggel nem; gar nicht, durchaus nicht», pl. «a mely horaban *ingyen nem aloytтыatok*, embernek ew fya el jew: qua hora non putatis, filius hominis veniet»; «az ayandeekot el nem veeve, de *ingen reea sem tekeente*»; ÉrdyC., NySz.) oly hangmegfeleléssel, mint ezek közt: *göröncs* = *görönggy*, *varancsos* = *varangyos***); mert hogy erre gondoljunk, az *ingy-en*-nek vogul *vońsál*, *vuńsál* megfelelője indít, melynek t. i. jelentései: 1. «pusztán, éppenséggel csak» (pl. *raxt-élém-jalésanä sunsiliänä: tan vońsál raxtét* «nézi agyagembereit: azok éppenséggel csak agyagból valók»; *vuńsál parjánén ti mine'it* «pusztán derekaik mennek»; Vog. Nép. Gyűjt. I: 131, II: 304.); 2. «hiába, hasztalan» (pl. *jälés, jälés: as vuńsál, mā ātim* «ment, ment; de hiába megint, nincs föld»; u. o. I: 1.); 3. az *ātim* «nincsen» szó nyomatékosítója (pl. *nāñxat nēilmät nē-mätēr ātim, vońsál* «midőn fölfelé jelentke-

*) MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint (Nyhas. 22.): «*ni(n)cs* = upper. *ne-hics*; *ne* tagadás, *hics* valami, semmi; magyar összevonva: *nics*, mint *harmicz*».

**) V. ö. itt *encsen-bencs*, *encsem-bencs*, *enezen-bencz* «nugæ; bagatelle, unntzes zeug» (NySz., MTsz.), azaz tkp. «nichts, nichtig», mint zürj. *nem*, *ni-nüm* «nichts, bagatell». Változatok: *incēm-pincz*, *inezen-bincz*, *inezēn-pincz*, *inczin-fincz*, *inczi-finczi* «jelenték-telen, hiábavaló, haszontalan» (MTsz.).

zik, semmije sincs, éppenséggel semmije sincs»; u. o. I : 2; *kam-kämt vonšäl nē-mäter zul ālim* «varsámban semmi hal nincs, éppenséggel semmi»; *šūr vonšäl* = *šūr ālim* «*вообще нѣтъ ничего*, éppenséggel semmi sincs»). Ha tekintve a hangtani egyezést egynek vesszük a magy. *nincs-en* (rég: *nēncsen*) tagadó igének *incs*, *ēncs* elemét ezen vogul *vonš-äl* szónak alaprészével, a *ne* (= «non») előtaggal az egész szerkezet értelme ez volna: «éppenséggel nem, ingyen nem», mi mellett a magyar nyelvszellem szerint ép úgy kimaradhat a «van» állítmány, mint az állító szólásban: *ő itt* = «ő itt van»; *ő nincs itt* = «ő éppenséggel nem itt» (t. i. van); szintígy: *ez nem fehér* = «ez nem mi fehér». Ezen magyarázattal szemben tetszetős volna ugyan a *nincsen*-ben a magy. *nem* + vog. *ālim* összetételét látnunk — a mint ezt SIMONYI véli (Nyör 13: 247.) —; de az utóbbinak osztják mása: *ēntēm*, melynek *nt*-je a magyarban *d* megfelelőt követel. Csakugyan a *ne*-féle tagadó szóval van összetéve ezen utóbbi tagadó szó ebben: *tavgy-szamojéd nīntu* «nichts»; személyragokkal: *nīndem* «ich nicht», *nīnden* «du nicht», *nīnte* «er nicht» (HALÁSZ, NyK. 24 : 463.).

268. Magy. *nemez* (lemez Moln. Alb., Ádámi) «*pannus coactilis*, *lana coacta*; filz»; *nemez-kapcza* «*sculponea*», *nemez-posztó* «*lana coacta*» (NySz.); *nemez* (Székolység) «nyereg alá való verítékfogó» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *namēt* «kapcza-harisnya, rövid szárú nemez-kapcza (носки)» | KV. *nēmēt* «filz (войлок)», *khqmēt-n*. «verítékfogó, nemezvánkos a ló nyakszerszáma alatt (потник)».

Osztják: ÉO. *nāmēl* «filz» (AHLQU.) | IO. *nāmat*, *nūmet* id. (CASTR.).

Zürjén *namōd*, *namōd-dōra* «fussiappen, fusszeug» (WIED.) | permi *nāmot* «fusslappen» (GNETZ OP. 24.).

< Ujper. *namad*, *nāmād* «grober teppich, filz» = pahl. *namat* «grober teppich»; innen: szkr. *namata-* «filz», osszét *nīmāt*, *nīmāt* «filzmantel» (HORN 233; HÜBSCHM. Pers. Stud. 102.); k a u k á z u s i nyelvekben: georgiai *nabadī* «manteau de feutre», thūs *nabad* «filzmantel», ingiloi *nabad*, szvanét *nabad*, *nabjad* «filz» (HÜBSCHM. EO. 129; ЕРОКЕРТ: Kaukas. Spr. 63.).

A szóvégi *d* > *z* változást mutatják a *bűz*, *gaz*, *gázol*, *ház*, *íz*, *száz* árja eredetű magyar jövevényszók is. Különös a KV. *nēmēt* végzetében a *n*, mely csak afféle járulék-mássalhangzó lehet, mint a vogul *kāseñ* «leuciscus», SO. *kōlañk* «rabe» szavakban (l. fent a *keszeg* és *holli* czikkeket) esetleg más hasonló végzetű szavaknak (pl. *lāmānt* «zelnicze», *lūmpānt* «vízi tök») hatása alatt.

269. Magy. *név* (accus. *neve-t*) «nomen; verbum, vocabulum; fama, gloria; name; wort; ruhm» (*hír-név* «famositas; gloria, celebritas; ehre, ruhm», *kereszt-név* «taufname»); *neves* «clarus; berühmt»; *nevez-* «nomino, nuncupo, voco, apello; nennen»; *nevezet* «nomen, vocabulum, titulus; name, benennung, titel» (NySz.).

Vogul: ÉV. *nam*, déli *nām* «name; ruf»; *namiñ*, *nāmēñ* «berühmt, vorzüglich»; *namēl* «vorsätzlich»; *namej-*, *namt-* «nennen», déli *nāmt-* id.

Osztyák: ÉO. *nem* «name»; *neman* «mit fleiss, absichtlich» *nemētl-* «nennen, benennen»; *nemētsal-* «sich nennen» (AHLQU.) IO. *nem* «name» (CASTR.).

Zürjén *nim* «name, benennung, titel; ruhm, berühmtheit»; *nimön* «namentlich, ausdrücklich»; *nima* «genannt, einen namen führend»; *nimal-* «heissen, einen namen führen, im rufe stehen, gelten für etw.»; *nimjas-* «sich rühmen, prahlen»; *nimöcl-* «nennen, benennen; rühmen, preisen»; *nimt-* id. | *permi nimji-*, *nimjed-* id. (WIMP.), *ñim* «name»; *ñimti-* «schelten» (GENETZ OP. 24.).

Votják *ñim*, Kaz. *ñém* «name», *ñimam*, *ñimad*, *ñimaz* «für mich, dich, sich selber, besonders»; *ñimaz-ñimaz* «einzeln», *ñimo*, *ñemo* «namig, heissend; berühmt, gelobt, gepriesen»; *ñimal-*, Kaz. *ñemal-* «nennen, benennen; rühmen; preisen, loben»; *ñimaž-*, *ñimjal-* id.

Finn *nime-* (nomin. *nimi*) «name», *nimise-* (nomin. *-inen*) «namig, heissend», *nimittä-* «nennen» | *észt nimi* (genit. *nime*) «name, benennung, ruf», *nimeta-* «nennen».

Lapp: Lule *namma* (plur. *namā'*) «name», *nammatit-* «erwähnen», *nammatum* «nämlich» | Pite *namma*, Fm. *ñabma*, *namma*, déli *nummg*, *ñimmg* (plur. *ñimmh*) «name» (HALÁSZ) | *teri namm*, *kildini, notozeroi nomm*, *akkalai nom* «name»; *kildini nomsolle*, *akkalai nomm(o)de-* «nennen» (GENETZ Wb. 102.).

MordM. *tem* «name», *temde-* «nennen, benennen» | *mordE. teme*, *tem*, *lām*; *temde-* id.

Cseremisiz *lüm* «name» (*lüm-ñer* «ruhm, ruf»), *lümde-* «benennen», *lümälä* «berühmt», *lümdalt-* «bezeichnen» (TROJ. 32.) cserM. *lüm*, *lüm*; *lümde-* (NyK. 4 : 428.).

- < Szkr. *nāman-* (nomin. *nāma*) 1. «name, benennung»;
2. «die erscheinungsform, besondere art, wie sich etwas zeigt,

oder erweist»; 3. «geschlecht, schaar» (GRASSM. Wb. 724.) || óperzsa *nāman-*, av. *nāman-* (nomin. *nāma*), pahl. *nām*, ujper. *nām*, gelānī *nōm*, műzandarānī *nām*, összet.-tag. *nōm*, dig. *nōn*, kurd *naw* «name»; az ujperzsából: afghán, balūči *nām* «name», összet.-dig. *nām*, tag. *nām* «ruf, ansehen» = gör. ὄνομα, lat. *nomen*, gót *namō*, ószlov. *ime*, óporosz *emmens*, örmény *anun* «name» (HORN 229; HÜBSCHM. EO. 51; Arm. Gr. 420; GEIGER, Bal. 456; UHLENB. EtWb. 146.).

BRENGSZÁSZI egyeztetni már a magy. *név* szót a cigány «*nav*», ind «*naun name*» szókkal (Ähnl. d. Hung. Spr. 128, 133.), PARROT pedig (Erl. No. 28.) az észti és összet. (*nom*) hasonlatra figyelmeztet. MÁTYÁS FLÓRIÁN «finn-magyar-árja szóhasonlatai» közt szerepel először a finn *nimi* és szkr. *nāman-* egybevetése (Finnit. törekv. 31.), melyeknek THOMSEN (Einfl. d. germ. Spr. 2.), CUNO (Skyth. 56.) és KÖPPEREN már teljes rokonsági körét idézgetik. Legújabbán PONCRAÓZ idéz «tibeti-magyar nyelv tanulmányjaiban» (II : 186—7.) a magy. *név* és finn *nimi* szókhoz hasonló árja eredetű alakokat, minők: szingál *nama*, malaj *nāma*, kócs *nām*, denvár, pákhja *nām*, kuszvár *nou*, szunvár *ne*, csenczu *ná* stb. BUDENZ MŰGszótárában szintén számol az indogermán egyezéssel; de ő alapfelfogásához mértén képtelennek tartva az árja eredetet, pusztán a szláv *ime* (< **nimen*) alakra utal, melylyel természetesen a finn-magyar alakok közvetlen kapcsolatba nem hozhatók. Másként áll a dolog az árjasággal szemben, melyben a szkr., óperzsa, av. *nāma* nominativus a szabályszerű *a ~ z* hang-megfeleléssel a finn-magyar nyelvek *n₁m₁* (*nām₁*) alaphangzásával pontosan egybevág; árja *nāman-*, nomin. *nāma* úgy viszonylik a vog. *nām* alakhoz, mint árja *saptān-*, nomin. *saptā* (iráni *hapta*) a vog. *sāt* (< **sāwāt*, **sābāt*: ÉO. *labēt*, IO. *tābet*) alakhoz. Az árja hatás rendkívüli régiségére vall, hogy megvan e szó a szam o-jédségben is: Jurák *nim*, *nim*, *nim*, *nem*, Tavgy. *nim*, KamS. *nim*, Osztiják-szam. *nem*, *nim*, *nime*, *nem*, *nep*, JenS. *nī*, *nū* «name» (HALÁSZ; NyK. 24 : 462.).

Különös figyelmünkre méltó a szkr. *nāmá*-nak «geschlecht, art, erscheinungsform, weise» értelemfejléménye (pl. *árya nāmá* «árja nemzetség»; ellentéte: *dāsasya nāmá* «barbár»; BR. Skr. Wb. 4 : 113.); mert éppen ilyen szó a magy. *nēm* «progenies, genus, species; geschlecht, art, gattung» (pl. *Davidnac neméből* MünchC., *királyi nem, asszonyi-nem* stb., NySz.), melyből *nēmű* : *mī-nēmű* «qualis, cuius modi», *nēmi-nēmű* «quidam, aliqualis»; *nēmēs* «nobilis, generosus; edel, wohlgeboren», *nēmz-* «gigno, genero, procreo; zeugen, schaffen», *nēmzet* «genus; gens; geschlecht, familie; volk». Igen lehetséges, hogy ez nem más, mint a *név* szó árja ere-

detijének valamely újabban (azonban természetesen így is elég régen) átkerült mása, mely korbeli különbség az átvételben a hangzóközi *m* megmaradását, valamint a hangzó nyíltsági fokában való különbséget (*neve* nyílt, *nēm* zárt *ē*-vel) is igazolhatja. *)

270. Magy. *nyaláb* «fascis, cumulus; bürde, binde» (*nyalábba kötni a szénát* «foenum in manipulum colligere»), *nyalábcsa* dimin. (NySz.); *nyalából* «in fascem colligare».

< Árja *nadh* -: szkr. *nadh* «bund», *naddhá* - «gebunden,

*) Ugyane gondolatra jutott más alapon Nagy Géza a szkythák-ról szóló becses tanulmányában, melynek ide vonatkozó helyét érdemes egész terjedelmében idéznünk: «A társadalmi állapotoknak azon foka, melyet Herodotos részint egyenesen, részint mondai alakban a szkithákról és a velük rokon törzsekről említ, minden nép-nél megvolt valamikor s minden társadalomban, melynél a kezdetleges állapotokból való kibontakozásnak maradt valami homályos emléke. Mindenütt megtaláljuk ama felfogás nyomait, hogy a kinek apja volt, vagyis az *apját meg tudta nevezni*, különbnek tartotta magát annál, kinek csak anyai leszármazása volt ismeretes s az előkelő osztálynak szemben a néppel egyik megkülömböztető jele volt az apai leszármazásnak nyilvántartása. Ezért tartják már a nomádok olyan nagy becsben a genealogiai ismereteket, hogy pl. a kirgiz gyermeknek legelső tanulmányai közé tartozik közvetlen hét őse (*žeti ata*) nevének hibátlan elsajátítása. A római «*patri-cius*» egyenesen olyan embert jelentett, kinek apja van, a ki apától származik. Ebbe a fogalmi körbe tartozik a magyar *nemes* szó is, melynek tőszava a *nem*, *nemzeni*, *nemzetség* ismeretes ugyan, de rokonságát sem az ugor, sem a török nyelvekben nem találjuk, sem Munkácsi nem említi az iráni eredetű magyar szók közt (Ethnogr. 5 : 177. s köv. l.), pedig kétségekívül annak a nagyon régi kornak az emléke, midőn a magyarság szociális fejlődése azon pontra jutott, hogy a nőági és férfiági leszármazottak közti megkülömböztetés szüksége beállt. Ez a szociológiai háttér azonban nagyon könnyen rávezet arra, hogy tulajdonkép, a legősibb felfogás szerint mit is jelenthetett az, ha valaki azt mondhatta magáról, hogy *neme* van? Ez a szó sem több, sem kevesebb, mint az osztják *nem*, vogul *nam*, *nám*, finn *nime* stb., vagyis *anév* s eredetileg olyan embert értettek a *nemes* alatt, a kinek már volt *apjától örökölt neve*, a mi a leányági leszármazás mellett, hol a férfiág nevének minden egyes nemzedéknél változni kellene, ha t. i. konstatálni lehetne a vérszerinti apák sorozatát, egyszerűen lehetetlenség» (Ethnogr. V : 229.).

geknüpft, verbunden, befestigt»; igenév ettől: *nah-* (< **nadh-*): præs. 3. *náhyati* «binden, knüpfen; umbinden, umlegen» (BR. Skr. Wb. 4 : 83; GRASSM. Wb. 707.), melylyel indogerm. **nedh-* tő alapján egybefüggők: lat. *nodus* «knoten», ófeln. *nestilo* «bandschleife, binde», *nusta* «verknüpfung» (UHLÉNBECK, EtWb. 145.).

A magyar hangzóközi *d* (δ) > *l* változásra l. fönt az *ágyú* s a szókezdő *n*-re nézve a *nád* czikkeket (6. és 266. sz.); a képzés a *nyal-áb*-ban nyilván ugyanaz, mint a *has-áb* «fissum, frustum» szóban, melyet általában a *hasa-d-* tövével magyaráznak (l. Nyör 9 : 56.). — Tekintve, hogy a finnben gyakran szerepel a rokon nyelvek *a*, *o*, *u* hangjával szemben tőszótagbeli *i* (pl. f. *sito-*, præs. 1. *sido-n* «ligare» = mord. *sodi-*, *sodo-* «binden» | f. *istu-* «sedere, considerare»: v. ö. mord. *oza-* «sich setzen», *ozadi-* «sitzen» | f. *lintu* «vogel» = magy. *lúd*, vog. *lunt* «gans» | f. *hilja* «tacitus» = lpF. *suolga*, magy. *halk* id. | f. *nilja*, *nila* «schleim» = magy. *nyál* | f. *vilkku-* «micare» és *valkea* «lucidus»; f. *silo* «assula parva ligni» és *salehe-*, nomin. *sale* «liguum fissum»; l. MUGSZ.), idevonható a finn *nito-* (præs. 1. *nidon*, *ni'on*, *nijon*, *nivon*) «ligare, colligere, vincere» = észt *nidu-* (præs. 1. *ne'un*) «binden, umbinden, bewickeln» ige is, melylyel BUDENZ a magy. *nyal-áb* alapszavát rokonítja. — Az egész *nyaláb* szó másának sejtjük a zürj. *nöb*, *nop* «bündel, packen, quersack, tracht, last, Bürde» (WIEB.) = permi *nup* «quersack» (GENETZ OP. 24.) = votják *nip-i*, Kaz. *něpě* «last, Bürde, tracht» (tkp. «bündel, packen») szót, a *nöb* alakot **nöib*, **nöjib* helyett valónak véve, mire nézve v. ö. zürj. *vem* «gehirn, mark» = votják *vi'im*, Glaz. *vim* id. = vogul *valém*, osztj. *velém*, magy. *velő* = mord. *udeme*, *udime*, finn *ytime-*; zürj. *kođ*, votj. *kađ* «wie» = vicsegdai *koid* id. = vog. *χajt-el* id.; *dođ* «schlitten» = vicsegdai. *doid* id. = ÉV. *tujt* «úriszán»; *badeg* «rebhuhn» = vics. *baidög* id. = (képző nélkül) ÉV. *poltä*, magy. *fajd* stb. (l. WIEDEMANN: Syrj. Gr. 34—35. ll.). Mint zürjénből került jövevényszó van meg a vogulban: ÉV. *näp*, LV. *nēp* «háti batyú».

271. Magy. *nyárs*, *nyáss* (accus. *nyársat*) «veru, obelus; spiess, bratspiess» (*fa-nyárs*, *vas-nyárs*); *nyársol*, *nyássol* «veru suffigo, palo configo; spiessen» (NYSZ.).

< Szkr. *nārāśā-* (nomin. *-ās*) «eine art pfeil (angeblich ein eiserner»; BR. Skr. Wb. 4 : 118.), mely UHLÉNBECK szerint talán **nādāśa-*ból keletkezve (mint a szkr. *nālīka-* «eine art

pfeil») a *nađá-*, *nālú-* «rohr, schilfrohr» szóhoz tartozik (EtWb. 146.).

E szkr. szó -*ča* képző nélkül való (**nara* = *nađá-*) alapjának felelnek meg: ÉV., LV. *nur*, *nur-jiw*, KV., TV. *nor* «spiess», *nurt-*, *nort-* «aufspiessen» = ÉO. *nur*: *asveša-nur* «leuchter» (tkp. «kerzen-spiess»). A BUDENZTől egybevetett (MUGSz. 410.) KV. *noris*, *norš*, IO. *narša*, SO. *narše*, ÉO. *norša*, *norši* «weide; salix» idetartozását is fölvehetjük a szkr. *nārāča-* sejtett eredeti jelentése alapján, a midőn az értelemszféra (egyik vizinövény neve a másikra alkalmazva) olyan volna mint a vog. *ngu* «rekettyefűz» (<**na'i*) = szkr. *nađá-* «schilfrohr» szóban (l. fentebb a *nađ* cikkben: 266. sz.). A szókezdő palatalis volta a szóvégi *š*, *s* asszimiláló hatásának tulajdonítható. — V. ö. itt a *szam o j é d s* égből: JurS. *nero*, *neru* «rote weide, weidengebüsch», *ner-ka*, *nero-ko* «weide», OsztyákS. *nar-ga nar-g*, KamS. *narge*, JenS. *nigga* id. (HALÁSZ; NyK. 24: 460.)

272. *Magy. *nyereg* (accus. *nyerge-t*) «ephippia, vella; sattel» (*ló-ny.*, *őszvér-ny.*, *szamár-ny.*); *nyerges* «ephippiarius, stratiarius; gesattelt» (*nyerges ló*); *nyergel-* «equum sterno; satteln» (NySz.).

Vogul: ÉV. *na'ir* «sattel (сѣдло)», *na'ir-jiw* id.; *na'irt-*, *na'irayt-* «satteln (сѣдлать)»; FKV. *na'ir*, *sis-na'ir* «sattel»; AKV. *na'irä*, *na'irä*, KLV. *na'irä* «sattel», *na'irēn* «gesattelt», *na'irayt-* «satteln»; ALV. *na'ir*; *na'irēxt-*; PV. *na'irä*, *na'irēxt-*; TV. *näurä*, *näurt-*.

Osztyák: SO. *noger* (CASTRÉN), déli *negér* (PÁPAI) «sattel».

< Kaukázusi: cssecsencz *nuir* (genit. -*riñ*) «sattel» (SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 65.), *nevir* «sattel» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 121.) = grúz *unagiri*, *onagiri*, mingrél *unageri*, *onangeri*, szvanét *ingir*, *hungir* «sattel»; agul *haninkur* «joch zum anspannen», chinnaug *ingi* id.; innen: grúz *unagris* «steighügel» (u. o. és 87, 134; II: 296.).

A grúz *unagiri* nyilván szerkesztett szó, a mint ERCKERT is véli, ki előrésében az ógrúz *une*, *one*, *ane*, *hune* «pferd» szót (I: 121; II: 294.) ismeri föl, úgy hogy az igazi «nyereg» szó az utórészben foglaltatnék (v. ö. erre nézve: tabasszarán *χkar* «pack-sattel»; u. o. 110.). Minthogy a cssecsenczben egyéb példákkal is igazolható szókezdő magánhangzónak elesése,*) nem kételkedhe-

*) Ilyenek: cssecsencz *usta* és *stu* «bulle, ochs» (v. ö. ud *us*, kaitach *us*, *unc*, karata *unsa*, andi *unso*, avar *ocj* «ochs»; ERCK. 51,

tünk benne, hogy az idézett *nevir* (< **negir*), *nuir* alak az *unagiri*-vel azonos, miből folyólag az előbbivel szorosan egyező vogul *naŕer*, *naïr* (< **nä'ir*, **nä'ër*), *naŕä*, *naïrä*, *näurä* és déli osztják *negër*, *noger* kaukázusi nyelvterületről eredetnek magyarázandó. Egybehangzó e felfogás avval, hogy több «ló»-nevezetnek (l. fent 240. sz.) s a *kengyel*-nek, valamint a *hám*-nak is itt találkozunk egyező másaival. A mi a magy. *nyere-g* végzetét illeti, erre nézve figyelembe veendő a vogul *naïrä*, *näurä* magánhangzói végzete, mely eltűnt *γ* (*ɣ*) vég-mássalhangzóra utal. Talán meg is maradt ez a mássalhangzó a *na'irt*-mellett használt vogul *na'irayt*, *na'ireyt*-képzésben, melyben denominativumképző voltakép csak a -t lehet (l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 150.).

Nem választható el a georgiai *unagiri*, *ingir* «sattel» szótól a törökségnek egészen hasonló szava, melynek változatai: jakut *iñir*, csuvas *jěher* «sattel» (innen: votják: Sar. *eñär*, Kaz. *eñär*; zürjén *önir*; vogul: ÉV. *inär* id.) = volgai tatár *ejár*, kirgiz *ejer*, csagataj *iger*, altaji tatár *eer*, azerbajdzsán *jeher* id. (az utóbbi területről: ud *jahar*, buduch, chinnaług *jegar*, agul *eghar*, ingiloi *jar* «sattel»; ERCK. 121.); képzővel: volgai tatár *eñercäk* (innen: votjKaz. *eñercäk*), csuvas *jěheržek* (innen: votjSar. *eñercäk*, cser. *enercäk*), tobolszki tatár *iñircäk* «sätlechen, sattel, polster», altaji tatár *iñircäk* «packsattel». Ezen szónak különös alakjai: kojbal-karagas *ēzer*, *ezer*, *eser*, *izer*, ujjur *eder* «sattel» (BUDAGOV I: 216.), melyekben a *z*, *s* > *ä* török nyelvterületen eredetibb *ñ*-ből nem magyarázható; ellenben fölvilágosítást nyújt a kérdésben a láz *esri* «sattel», úgy hogy e szerint a kojbal-karagas *eser*, *ezer* külön kaukázusi jövevényszónak volna tekintendő. A magy. *nyereg*-nek van tehát összefüggése a csuvas *jěher* szóval — a mint ezt már régebben sejtettem (l. Votj. Nytan 135. sz.) — de a szorosabban egyező vogul-osztják alakok mellett közvetlenül a törökségből nem magyarázható.

Sejthető, hogy egyéb ló- és lószerszám-nevezetekkel együtt kaukázusi nyelvkörből került hozzánk a szlavoniai és dunántúli *ere* «gyeplő; zügel» szc is (*ere* «camus, frenum; zaum, halfter», MOLNÁR ALBERT; *here* «camus», Besztercezi Szój.), melynek az *emlő* «lorum, habena; zügel» szóval való összetétele: *eremlő* id. (NySz., MT'sz.). V. ö. ugyanis erre nézve: grúz *aghviri*, abcház *āghura* (az *u*- névelővel együtt), szvanét *axvirj*, *aghviril*, kailach *urul*, *urzur*, aluša *urhur*, chürkilin *hurhur* (varkun, kubacsi *uxu*) «zügel» (ERCK. 159.).

109.); *eškh*, *edčik* és *čigh* «eisen» (u. o. 57.); *idelgo* és *dēli*, *dēle* «gott» (74.). V. ö. még: tatár *üzäñgi* «steigbügel» = agul, tabasz-szarán, buduch *uzanghi* id. = dzsek, chinnaług *zanghu* id. (134.).

273. Magy. nyúl (accus. *nyula-t*; *nyol* Bereg-m., *nyal-fi* Marosszék) «lepus; hase» (*mezei, vad, házi, tengeri, földi nyul*); *nyulacs* (Somogy-m.), *nyúka* (Pálóczság) dim.; *nyulas* (Balatonvidék) «nyúlshívé, félénk»; *nyulász* «lepores venor; hasen jagen» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *numél, numit*, mordE. *numolo* «hase» (NyK. 5 : 209.).

Lapp: Sv. *niommel*, déli *niugmele, niugmele, niomele* «hase» (HALÁSZ) | kildini *niuummel*, notozerói *niuummel* id. (GENETZ Wb. 97.).

Zürjén: permi *ni-mal* «hase» (GENETZ OP. 25.).

Tekintetbe véve, hogy a «nyúl»-nak neve a zürjénben *köc* = votják *keč* «ziege», valamint a votjában is *lud-keč* «hase» (tkp. «feld-ziege») s a kazáni nyelvjárásban maga a *keč* is «ziege» és «hase», másrészt hogy a csuvas *mol-gáǵč, mol-gad* «hase» szónak utórésze szintén a tatár *kaǵa* = török *keci* (magy. *kecske* = csuvas *kada-ga*) «ziege»^{*)}: bizvást egynek vehetjük a mordvin *nu-molo*, permi *ni-mal* utórészét az abadzech, šapszug *mel*i, kabardin *mel* «schaf» szóval (ERCKERT: 121.) annál is inkább, minthogy ugyane szónak ingiloi *melaj*, grúz *mela*, *melia*, mingrél *melu*, szvanét *māl* másai «fuchs» jelentésűek (u. o. 66.), az ud nyeivben pedig *mel* (gen. *mellai*) «ratte, maus» értelmű (SCHIEFNER: Ud. Stud. 104.) egyazon állatnévnek más-más fajokra való alkalmazásával. Ily felfogás mellett jól érthető a mord. *nu-molo*, permi *ni-mal* előrésze is, mint az EO. *navé, nové, nouva, novvé* «weiss, licht, hell» (AHLQ.) = IO. *nova*, SO. *nevi, nogi* «weiss» (*nova rox* «eisfuchs»; CASTRÉN), *negi, neghi, negé* id. (PÁPAI KÁR.) változata, vagyis az egész szó, mint «fehér (róka-, kecske-, juh-féle) állat». Alakilag a permi, lapp s magyar szavak *ni* szókezdője *niu-* (= oszt. *neri*) helyett valónak veendő, mihez megjegyzendő, hogy maga ez a jelző szó is kaukázusi eredetűnek látszik: v. ö. kabardin *neyü* «hell» (dido *niga* «gelb»), továbbá grúz *na-theli* = szvanét *načhili* «hell» (úgy képezve mint: ingiloi *qüthel*, grúz *qvithele*, szvan. *qvithele* «gelb»; grúz, mingrél *kethili*, szvan. *kethil* «gut»; ingiloi, grúz *tcithele* «rot» ezek mellett: mingrél *déitha*, csecsenez *tcien* id.; ERCK. 167, 165.). Ily módon elemezhető a chinnaług *nu-kur* és arcsin *no-kon* «maus» szó is, melyben magát az utórészt is «maus» jelentésűnek mutatják a rutul *khul*, czachur *khol*, tabasszarán *kuil*, *gol* «maus», lák *qulu* «ratte» = varkun *qur-ka*, chürkilin *qur-ghu*, kubacsi *kir-lia*,

^{*)} V. ö. cserem. *merang*, cserM. *moren* «hase» és tatár *maral* «bergziege, antilope».

karata *zerkhyoa* «ratte». A *nu-molo* utórésze előtagképpen szerepel a csuvas *mol-gužé* «hase» szóban. — A vég-műssalhangzó kopásával találjuk meg a finn-magyar nyelvek közös «nyúl» szavát a szamojéd s é g b e n : TavS. *nomu*, *nomu-ku*, OsztyákS. *nomu*, *neva*, *nuo*, *no*, JenS. *naaba*, *naaba-ku*, JurS. *naava*, *naava-ku*, *naava-ko* «hase» (DONNER: EtWb. II : 29. és HALÁSZ: NyK. 24 : 460.).

274. *Magy. nyű (accus. *nyűve-t*, plur. *nyűve-k*; *nyűv* Mátyusfölde, *nyűv* Kiskún-Halás) «vermis; wurm, made»; *nyűves*, *nyűves* «verminosus; wurmig, madig» (pl. *nyűves hús*); *nyűvesed-ik* «vermiculor; wurmstichig werden» (NySz.; MTsz.).

Vogul: ÉV. *niñk* (REG.: *niñ*) «wurm, made (вербл)»; KV. *niñ*, *niñ-vuj* id. (*vuj* «tier»).

Osztyák: ÉO. *něnk*, *něnk-voi* «wurm, motte», *něnktañ-ně* «fliege» (AHLQU.) | IO. *niñk* «made» (CASTR.), JgO. *niñg* id. (PÁPAR).

Zürjén *niñul*, permi *niñil* «regenwurm» (WIED.) || votják *niñili*, Kaz. *niñili* «wurm, regenwurm». — zürjén *nom* «mücke» (WIED.), permi *num* id. (GENETZ OP. 24.) || votj. *nimi* «mücke» (*pir-nimi* «art sehr kleiner fliegen», *nimi-kut* «insect überhaupt»; *kut* «fliege»).

[Lapp: Sv. *navulak*, Fm. *niñi* «made, motte» (BUDENZ: MUGSz. 428.). — Lule *čogrvie-navva* «eine sehr kleine mückenart» (*čogrvie* «horn»; HALÁSZ).]

< Kaukázusi: thuš *neñ* «biene», avar *niñ* «hornisse», arcsin *nek-lu* «wespe», cssecsencz *niñ* (genit. *naxariñ*, plur. *naxaraš*) «bienenstock» | kubacsi *nive* «laus», avar *nu* «filzlaus» || cssecsencz *na'ni*, thuš *nhan* «wurm» | chinnalug *nime*, tabasszarán *nie*, ud *nete* «laus» (*barun-nete* «wanze», tkp. «wandiaus»), arcsin *nac*, avar *nate* «laus» (*χoršol-nate* «wanze»), karata *natee*, lák *noc*, *nacu-lu*, varkun *nača-j*, andi, dido *natci*, kaitach *nez* «laus», cssecsencz *neci* «wanze» (v. ö. ez utóbbi csoporthoz: abadzech *ce*, *dze*, kabardin, šapszug *ce*, abcház *tea* «laus»; tehát *nime*, *natce* és társaik összetételek) | kaitach *neir**, akusa *ner**, chürkilin *niñ** «laus» | kürin *net*, agul *nat* «laus», varkun *nid* «wanze» | rutul *nudž*, andi *niču* «wespe» | lák *nai* «biene» (*tuču-nai* «hummel», tkp. «eselsbiene»; *šača-nai* «wespe»), avar *nā* «biene» (ERCKERT: Kauk. Spr. 149, 95, 146; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 147, 148; Kasikum. St. 117; Tschetsch. St. 65.).

Látnivaló, hogy az itt idézett kaukázusi szavakban ugyanazon «wurm»-féle szónak különböző összetételeivel és képzéseivel van dolgunk, mely körülmény mellett mint az alapszó egyazon nyelvben előforduló változatainak (pl. avar *niŕ* «hornisse», *nu* «filzlaus», *nā* «biene», *natz* «laus») egyik oka tekintetbe veendő az egyik nyelvből a másikba való átvétel is. — Minthogy a magyarban a vogul-osztják megfelelő *ňk* végzetének *v* (nem *g*) áll szemközt, ezen *ňk* kétségkívül *ň* előzményből fejtett (így írja REG.: *niň*), a mint a zürjén *nom*, *num*, votják *nimi* is mutatja (v. ö. vogul *pāňk*, *puňk* «kopf» = finn *pää*, magy. *fő* id. = zürj. *pom*, votj. *puň*, *pum* «ende»; l. BUDENZ: MUGSz. 502.). E mellett a lapp *na-valak*, *navva*, ha csakugyan a magy. *nyű*, vog. *niňk* rokonságához tartozik, ezen *ň* végzetének igen régi *g* (*γ*)-féle változatát föltételezi, a hogy ezt már BUDENZ is magyarázza; sőt a magyar alak *v*-je is közvetlenül ilyen hangalakulatból érthető (v. ö. itt a *holli* cikket: 165. sz.). Ilyes története következik a thus *neŕ*, avar *niŕ* alakok végzetének is abból, hogy a chinnaugban a cserkesz nyelvek *ce* «laus» szavával összetéve *e* szó *nim-ce* alakot ad, nyilván eredeti **niň-ce* helyett (míg a többi nyelvekben: *nic*, *netc*, *natce* (ejtve: *nacce* < **ne'ce*, **nehce*). Bizonyára egyazon az avar *niŕ* hangalakulattal eredetében a kubacsi *nive* (ebből képzéssel: *nei-r'* = *ner'*, *nir'*), melynek *v*-je közvetlenül *g* (*γ*)-féle előzményből magyarázható, a mint ilyen *v* lappanghat a rutul *nu-dž*, avar *nu* hangzójának labialismusában is. Tekintetbe véve mindezekhez, hogy a finn-magyar nyelvekben sok egyéb ilyen apró állat-, s különösen rovarnév került a kaukázusi nyelvek köréből (l. erre nézve fent a *bogár* és *hangya* cikkeket: 37. és 151. sz.), jó okkal vélhetjük, hogy jelen esetben is hasonló irányú szóátvétellel van dolgunk. Így érthetjük meg jelesül a zürjén *niŕul*, *niŕil*, votják *niŕili* képzését, mely egészen olyan, mint a zürjén *koŕul*, *koŕil*, votják *kiŕili* «ameise» szóé, melynek kaukázusi eredetét fentebb igazoltuk; v. ö. itt is: rutul *nudž*, and *niču* «wespe». Valószínű ily alapon, hogy az itt tárgyalt szavakhoz tartozik, mint egészében kaukázusi eredetű szó még: zürjén *nomir* «wurm, made» (*jai-n*. «fleischmade»; *nomiršal* «voll würmer werden») = votják *numir*, Kaz. *noměr* «wurm, made» (*tél-noměr*, *žuas-numir* «johanniswürmchen»; *numir-kibi* «gewurm; kriechendes»), melynek utórészére nézve v. ö. szvanét *mer*, *maar* «fliege, biene». Alakilag az utóbbi csoporthoz csatlakoznak a *szam o j é d s é g* ben: OsztjákS. *niŕere*, *niŕer*, *niŕarə*, *neureə*, *niuri*, *niure*, JurS. *niŕeru*, *niŕeru* «mücke (moschka)», melyek mellett megvannak a magy. *nyű*, *nyiv* szorosan egyező másai is: OsztjákS. *neu*, *näi*, *neju*, *neju* «angelwurm, köder» (HALÁSZ; NyK. 24: 460.). Ugyanitt a csecsencz *na'ni*, thus *nhan* «wurm» szóhoz hasonló szerkezetek: OsztjákS. *nana-ka*, *nana-ga*, *nana-ku*, *nenka*, *naña*, *nenanka*, *neñañ*, KamS.

nene-g, neneve, JenS. *neneggo, nenoggo*, TavS. *ñannenka, ñanenka* «mücke (moschka); u. o.). — Permiségből való átvételek lehetnek: ÉV. *ñim-virš* «csúszómászó» (az utórész: zürj. *vörš*, votj. *virš* part. ettől: *vör-*, *vř-* «sich bewegen, regen») | ÉV. *ñimsēr, ñimsēr-ēkuwa* «spinne», ÉO. *nimsar-imi* id. (v. ő. KV. *sirki, sirki-ēkwé*, PV. *oqkw-sirki* id., melyekben a tatár *sēr-kü* «nisse» = magy. *serke* szerepel; l. fent 328. l.). Tekintetbe veendő itt még: JurS. *ñibi, nibi, nibi* «spinne».

275. Magy. *odú*, *odu* (accus. *odva-t*; *adu, adv-as* Ádámi, Frank; *wdw* JordC., ÉrdyC.; *adu* Zala-m., Dunamellék; *odv* Palócság; *udu* Székelység) «caverna, cavum, cavitas; höhle, loch» (pl. *fog odva, kö odva*); *odvas* «cavernosus, foraminosus; hohl» (NySz., MTsz.).

Finn *onte-* (nomin. *onsi*) «hohl; höhle, loch»; *onteva, ontelo* «hohl» (*o. puu* «hohler baum», *o.-hammas* «hohler zahn»), *onttu-* «leer werden», *ontto* «hohl, leer; höhlung, leere» | észt *öz* (gen. *öne*) «höhlung, höhle», *özik* «hohl», *özitse-* (nomin. *-ine*) «mit höhlungen versehen» (BUDENZ: MÜgSz. 832.).

Mordvin: mordM. *unda* (plur. *untt*) «höhlung (im baume)», *undu* «hohl» | mordE. *undo*; *undov* id. (NyK. 5 : 166.).

Lapp: Pite *vöwta*, FM. *vuöwdda* (*vuovda*) «hohle stelle, loch» (HALÁSZ); svédip. *vuovd, vuovda* «arbor cava; cavitas arboris»; *vuovdek* «cavus» (BUDENZ u. o.).

Osztják: SO. *ont* «das innere» (CASTR.) | ÉO. *unt* «bauch», *unt-lipi* «magen» (AHLQU.).

< Szkr. *ánta-* «das innere» (pl. *anta-koçá-* «der raum einer vorratskammer, einer truhe»; *anta-karaṇa-* «das innere organ, das herz, der geist»; *galānta* «im wasser», *kūpānta* «in dem brunnen»: *jalá-* «wasser», *kūpa-* «brunnen»; ebből: *antátas-* «innerhalb», *antár-* «innen, innerhalb», *antara-* «im innern befindlich, der innere» (BR. Skr. Wb. 1 : 235—240.).

L. alább az *odor* czikket (277. sz.). — Az idézett finn-magyar alakok «inneres»-féle alapjelentése világosan mutatkozik a SO. *ont* «das innere» s ÉO. *unt* «bauch» értelmében; ebből a «hohl, höhle» olyan fejlődés, mint ezekben: ÉV. *kiur* «das innere» (pl. *jiw-kiwert* «im baume»); *kiuriñ* «hohl» (*kiuriñ jiw*); cserem. *körgö* «pars interior» (*körgöštü* «in, intus») = zürjén-votják *girk* «höhle, höhlung». Alakilag pontosan megfelel a szkr. *anta-* az *-i*

kicsinyítő képzővel (v. ö. *tet-ű, fi-ű*; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 251.) szerkesztett *odú* régi *s* jelenleg is tájnyelvi *adu* alakjának, mely mellett a zártabb *odu* ejtés az elenyészett *n* hatásának tulajdonítandó (l. erre nézve fent a *hombár* és *dob* cikkek: 166. és 78. sz.). A finn *o*, mordvin *n* többeli hangzónak alakulata írja *a*-val szemben olyan, mint a *gaz* és *jó* «fluvius» szók tárgyalásánál (121. és 188. sz.) elősorolt esetekben.

276. Magy. *odor* (Székelység) «cavum, cava; höhle, tiefes loch» (Páriz-P.), «öblös üreg» (pl. «*nagy a víz odra*: a vízmosta mélyedés a meder fenekén», «*belelépett a jég odra*ba: a hol a patak jégkerge be volt szakadva»), *odroz*:- «a víz *beodrozta* magát: hosszú mélyedést mosott a medre fenekén»; *odros* «nagybélű, nagyehető; fresswamst» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *q̄ntēr, q̄ntēr-keur* 1. «das innere (des menschen; *мѣсто*)»: *zum q̄ntēr q̄ńśi, nē q̄ntēr q̄ńśi*; 2. «mutterleib» (pl. *akw' q̄ntēr sāt śis* «egy méhbeli hét magzat»; Vog. Népk. Gyűjt. I: 103.); KLV. *oq̄ntēr, wq̄ntēr* «magen (желудок)», *wq̄ntēr-kért* «im inneren (внутри)».

Osztják: ÉO. *ondēr, undēr* «magen; das innere» (*ondēr-vai* «eingeweide-wurm», *undēr-podali* «niere», *undēr-puś* «diarrhoe»; AHLQU.).

< Szkr. *āntra-*, *antrá-* (nomin. -ām) «eingeweide» (v. ö. örmény *ənderkh* plur. «eingeweide», ószlov. *jęntro* «leber», *q̄trī* «innen», gör. *ἐντέρα* plur. «eingeweide»); *antār* «ins innere hinein, innen, innerhalb, in, zwischen» (*ántara-* «der innere») = óper. *antar* «in, innerhalb», av. *añtare-* «in, zwischen, innerhalb, bei» (*antara-* «der innere»), pahl. *andar*, ujper. *andar*, *ender* «in» (GRASSM. Wb. 64, 67, 178; UHLENB. EtWb. 8; JUSTI Hb. 16; HORN 27.).

L. fentebb az *odú* cikket (276. sz.). — Látnivaló, hogy a magyar és vogul-osztják megfelelő alakok közös -r végzete nem törzsökös, eredeti képző — mint ezt BUDENZ véli (MUGSZ. 832. és Összeh. Alakt. 294.) — hanem az egész szó képzőstül együtt idegenből került jövevény. Különválasztandó az itt tárgyalt *odor* szótól ama másik, ugyancsak székely *odor*, *udor* szó, melynek jelentései: 1. «a csűrben két felől levő oldalrekesz, a melybe a gabonát rakják»; 2. «padlás, pajta padlása, szénapadlás»; 3. «oldaldeszkája az ágnak». Ennek ugyanis jelentésben is szorosan egyező mássai találkoznak a szlávságban, jelesen: cseh *odry* «gerüst in der

scheune», *odr*, *rodr* «vorscheune» és *odr* «pfahl» = ószlovén *odrŭ* «bett», ujszlov. *odri* «gerüst» (*odrige* «hängebett»), bolgár *odr*, szerb *odar*, kisorosz *odr* «krankenbett» = litván *ardai* «stangen-gestell», melyekkel már MIKLOSICH egyezteteti a «csűrbeli» *odor* szót (ETWb. 219—20.). Nem lehet szó arról, hogy a cseh *odr*, *odry* a magyarból (székelyből) került volna, mint ezt HALÁSZ véli (Nyőr 10 : 349.); hanem igenis arról, hogy a székely szó való a csehből, még pedig föltehetőleg a régi kútfők vágvidéki és nyitramegyei székelyei révén, kiknek bizonyára szintén részük volt a nyugatról bevándorolt különböző korú székely telepek keletkezésében.

277. Magy. *ostor* (*ustor* Pesti; *ustor* Fehér-, Baranya-m.) «flagrum, mastix, scutica; flagellum; peitsche, geissel» (*bőr-o*., *hajtó-o*.; *kút-ostor*, *ostor-fa* «a kútgémről lefüggő rúd»); *ostoroz* «flagello; geisseln, peitschen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *qšter*, KLV. *qšter*, PV. *qšter*, KV. *ōšter* «peitsche» (КНУТЬ, ПЛЕТЬ).

Zürjén: *udori orš* «peitsche» (WIED.) || votják *uris*, Kaz. *urēs* (acc. *urs-āz*) «geflochtene knute, peitsche».

< Szkr. *āstra-* (nomin. -ā) «stachel zum antreiben des viehes, oxsenstachel» (GRASSM. Wb. 145; BR. Skr. Wb. 1 : 534.) = av. *aštra-* (nomin. -a) «stachel, dolch» (GEIGER Hb. 197.), pahl. *aštr* «dolch, schlahtmesser (des priesters), pferdestachel» (HORN 268.). UHLENBECK (EtWb. 17.) szerint az idg. **ak-* «scharf» tő sarja, a honnan valók még: szkr. *acri* «ecke, kante, schneide», lat. *acer*, *acies*, *acutus*, *acus*, ófeln. *ecka* «spitze, schneide», *ahir*, *ehir* «ähre» stb.

A szkr. és magyar alakok egyezését FRÖK KÁROLY vette észre először (I. Árvák es Ug. 20; Ethnogr. 5 : 166; 6 : 68.). — Az *orš*, *uris* permi alakok az *ezer* szónál (fent 97. sz.) tárgyalt esetek metathesisét mutatják: *orš* < **aššr(a)* = *aštra*. Különös az árja szókezdővel szemben álló magy. *o*, *u*, mely — bizonyára nem magyar területen keletkezett — hang-megfelelésnek egyéb eseteit a *kupa* («tarkó»), *guba*, *kulacs* és *lugas* szónál tapasztaltuk (v. ö. ezekhez: osszét-dig. *mud*, tag. *mīd* «honig» = av. *mađu-*; dig. *fus*, tag. *fīs* «schaf» = av. *pasu-*; dig. *cup'p'ar*, tag. *čip'p'ar* «vier» = av. *čadwārō*). Lehet, hogy idetartozó adat még a finnben: *ahra-ime*, *atra-ime* (nomin. -in) «fischergabel» = karél *azra-ime* (nomin. *azrain*, *azroan*) id. az eredeti «stachel» jelentés oly szűkebb körű alkalmazásával, mint ebben: finn *ahingas* «fuscina; stecheisen» és «fischergabel» = litván *akstinas* «stachel, bes. die

scharfe eiserne spitze am öchsenstecken» (THOMSEN: Berör. 157.). E szóban ugyanis a *sr*, *tr* hangesoportot GENETZ (Karel. Lautl. 20.) és SETÄLÄ (Äännehist. 159, 160.) eredetibb *str* helyett valónak magyarázzák s ilyen alakjában a szót MIKKOLÁVAL együtt (Slaw. Lehnw. 147.) az orosz *оспора* «fischergabel; sporn» (= ujszlov., szerb, lengyel *ostroga*, cseh *ostroha* «sporn»; v. ö. óbolg. *ostroyacü*, *ostrogatü* «asper, spinosus») átvételének tekintik. Jól illik az orosz hangzáshoz a vót *astraga* = vepsz *azrag* «fischergabel»; de a többi elősorolt alakokban valószínűtlen az a föltevés, hogy a nyelvérzék a végzet képzőértékét kiérezve helyette a szerszám-nevek *-ime* képzőjét alkalmazta volna.

Kérdés, hogy összefügg-e az idézett magy. *ostor*, vog. *qšter* szóval a cserem. *voštor*, cserM. *vašter*, *vaštar* «virga; rute» (: *vóš-tër* «пытл; rute», *šter-v.* «badebesen, besen», Troj. 7, 81; *žana-vaštar* «zweig, rute»: *žaná* «zweig», NyK. 4: 416.), a mint ezt BUDENZ véli (MUGSz. 843.)? A cserM. *vaštar* szónak ugyanis más jelentése: «ahorn (клен)», mely jelentéssel szorosan egyező alakok: finn *vahtera*, észt *vahter*, *vaher* (genit. *vahtra*), lív *vādör* «ahorn» = mordM. *uštär*, *ukštär*, mordE. *ukštör* «ahorn»; de ezek közt a finn *v* szókezdő (a előtt) mint járulék-mássalhangzó az árja *aštra*-hoz képest nem magyarázható.*) Figyelemre méltó az utóbbi adatok mellett a magy. *ostormén-fa* (*ustormöny-fa*, Szeged, melynek jelentése a különböző forrásművekben: «viburnum lantana» («schlingbaum, schlingstrauch». MOLN. ALB.), «opulus quorundam, sambucus aquatica» (BEYRHE; NySz. 1: 742.), «vörös gyűrűcse (hegyi cserje, a melynek jó gúzt ad a vesszeje»; MTsz.). Itt a homályos *-mén* utótág mellett a jelző *ostor* szó alkalmasan vehető «vessző, rute» jelentésűnek. V. ö. ezekhez még: zürjén *orši*, *orši-pu* «schwarzpappel (populus nigra»; WIEN.), mely a mordvin *uštär* alakhoz képest ugyanoly változat lehet, mint a zürj. *orš* «peitsche» a magy. *ostor* mellett.

278. *Magy. *öcs*, *öcse* (*ücczit*, *ücczéd* Sylv., *eccse* Pethő; *ecs* Debreczen, Háromszék, *ëcsém* Soprony-m., *ücse*, *ücsém* Szlavonia) 1. «frater minor natus; jüngerer bruder»; 2. «soror feminae minor natus; jüngere schwester einer weiblichen person» (pl. «soror mar-

*) TOMASCHKE (Zeitschr. f. österr. Gymn. 26: 529.) tényleg az árja *aštra*- «stachel», litván *asžtras* «scharf», lat. *acer* «scharf» és «ahorn» szavakkal veti egybe a finn *vahtera*, cser. *vaštar*, mord. *uštär* «ahorn» növénynevet hivatkozva még az albán *rrapp* (plur. *rrëppe*) «platane» szóra, melyet a szláv *rěpib* «stachel» szóval magyaráz.

gareta vala zent margyt azzonnak *evcehe* (MargL.); «húg» (Sogomgy-, Baranya-m.); *öcsés* (Moldva) «testvér» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: ud *viči* (gen. *vičei*) «bruder» = chürkilin *ugi* (plur. *ugvi*), akuša *uci*, *udsi*, kaitach *uci*, kubacsi *uce*, varkun *uci*, *ucü*, *utci*, lák *ugu*, dido *esju* id. = csecsencz *vašu* (gen. *vešiñ*, plur. *vežirii*), thus *vašo* (plur. *važar*), abcház *uoša* id. = avar *vac* (plur. *vácal*), *vas*, *vec*, and *voci*, karata *vaci*, *oace* id. (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 126, Kasikum. 74, Awar. 174; SCHIEFNER: Thusch. 156, Tschetsch. 70, Ud. 107; EROKERT: Kaukas. Spr. 49.).

Igen találónak látszik első tekintetre BUDENZ egyeztetése (MUGSz. 846.), mely szerint a magy. *öcs*, *öcse* a vogul (ÉV.) *äpsi*, ÉO. *apsi* (AHLQU.) «jüngerer bruder» mása volna; ámde nem tudunk arra másik esetet, hogy hangzóközi eredeti *p*, *b*-t képviselő vogul *p* — a minő az *äpsi* szóé is, mely az ÉV. *api* (tő: *apχ-*), KLV. *äpi* «unokaöcs» tanúsága szerint képzés (v. ö. magy. *-csa*, *-cse* dimin.) s így **apési* helyett való — annyira nyom nélkül elenyészett volna a magyarban, hogy az átmeneti *v* hang a pozitív nyelvtörténetben (ha egyébként nem, legalább a szomszédos hangzó hosszúságában) kimutatható ne legyen; v. ö. vog. *läptä*, osztják *lätet*, *läbet* «blatt» = magy. *levél*; vog. *sipeł* «scheide» = magy. *hüvely*; vog. *läpex*, *loqpex* «schmetterling» = magy. *lepe*, *lepke*; vog. *löp-* «zudecken» = magy. *lep-*; TV. *tép* «galle» = magy. *cpe* stb. Alkalmasabban magyarázzák a magy. *öcs*, *öcse* hangzást a kaukázusi nyelvek *viči*, *uci*, *ucü*, *usi* egyezései, melyek mellett csak azt kell föltennünk, hogy a fiatalabb fítestvérré való jelentés-megszorítás újabb fejleményképen úgy keletkezett, mint a *húg* szóé, melynek pahl. *χūk* megfelelője szintén általában «soror» jelentésű (l. fent 356. l.). Ezen alapon a kaukázusi *uci*, *uce*, *oace*, *ugi*-féle alakok másának ismerszik föl a mordM. *ocä* «onkel (väterlicherseits)»; NyK. 5: 163.) szó is; szintígy a képzéssel jelentkező cserem. *ošaj*, *išaj*, *išu*, *ižaj*, *žaj* «vatersbruder (jünger als der vater)»; älterer bruder» (NyK. 29: 51.). — Tekintettel arra, hogy egyrészt a régi nyelvben használatos az *öcs* sok írónál «soror minor natu» értelemben is, sőt ennek mai nyoma a nyelvjárásokban is mutatkozik, másrészt alakilag egyeztethető szavak a kaukázusi nyelvekben: czachur *iči* = kubacsi *juce*, *juci*, varkun *jutci* = avar *jac*, karata *jaci*, and *ece* «schwester» (EROK. 127.): lehetségesnek kell elfogadnunk, hogy az *öcs*-ben eredetileg külön alakú s külön («frater» és «soror») értelmű két idegen szó nyert egyazon alakot támogatva a jelentés rokonságától. Az utóbbi kaukázusi szónak egyezései a rokon nyelvekben: vogul: ÉV. *äś*, ALV. *iś*, PV., KV. *iś* «jüngere schwester», SO. *ičex* id. (CASTR.), melyekhez v. ö. még: votják

(Glaz.) *uži* «jüngere schwester meines mannes, schwägerin». L. egyéb rokonságnevezetek kaukázusi hasonlatait fent 132. l.

279. Magy. *ölyv*, *ölyű* (*ölyű* Heltai; *ölyv* Hunyad-m., *üjju* Szilágy-m., *üllü* Udvarhely-m., *üllö* Abauj-m., *üllü* Háromszék, *küllü* Nagy-Körös) «accipiter, milvus; habicht» (*keselyű-ölyv*, *galambászó*, *éjjeli ölyv*; NySz., MTsz.).

< Pahl., ujper. *ālūh* «adler» | kurd *ālch*, *ōlāh*, *hālō* id. (HORN 10; HONTUM-SCHINDLER: ZDMG. 38, 95.).

A keleti altajiságban is van: mongol *eliye* «gcier» (SCHMIDT 29.), burját *elēü*, *ilē*, *ilē* «weibe (falco milvus»; CASTR.), tunguz *älīe* «falke» (u. a.); a mongolból jakut *ālīü* «weibe» (l. NYK. 21: 123.), melyeknél azonban alkalmasabb a magyar szó végzetének magyarázatára a perzsa alak. A gyakori írja (iráni) *a*, *ā* = finn-magyar *a* hangmegfeleléssel ugyanis magyar *ölyű* = pahl. *ālūh*; ebből az *ölyv* nom. alak a ragozásból (*ölyvet* < **ölyüset*, *ölyvek* < **ölyünek*) való elvonás lehet, úgy mint *nedv* > *nedü* (*darva-k*, *odva-s* mellett nincs is: **dare*, **odv*, hanem csak: *daru*, *odu*); de alapúlhat a pahl. *ālūh* hangzás **ālrah*-féle előzményén is (v. ö. úper. **duxā*- «zwei» = av. *duu*, szkr. *dvāu* = ujper. *dā*, *du*; l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 166.). Utal is HORN a Bundebeß zend betűs *arvā* írására, mely alapon a szó rokonságát is fölismerhetőnek véli a szláv (ószlov.) *orlū*, litván *erelis*, gót *ara* «adler», gör. *ὄρνις* «vogel» stb. szavakban; de ez egybevetést, mivel a pahl. *ālūh* régibb története hitelesen nem igazolható, HÜBSCHMANN (Pers. Stud. 8.) nem tartja biztos értékűnek. Megjegyzem még, hogy *ölyv* szavunknak egyezését az itt idézett perzsa szóval már BEREGSZÁSZI említi, ki a VÜLLERSNÉL (I: 121.) *الْوَلْ*, *ألْ* írásban található szót *الْوَلْ* alakban közli s *alwe*-nek olvassa (Ähnl. d. Hung. Spr. 100.).*)

280. Magy. *őr*¹ (accus. *őrt*) 1. «servus; diener»: «qui dicuntur vulgariter *Ewrek*, vel *servi*» (Sz. László törvényében); 2. «bizonyos katonai tiszt; art militär»: «centuriones et decuriones

*) Összefügg-e ezen perzsa *ālūh* «adler» szóval *الْوَلْ* «aquila» (VÜLLERS I: 143.), melyvel azonosnak látszik az ÉV. *qwlēx*, ALV. *qwlēx-pat*, KV. *owlēx* «winterente (carra)» = ÉO. *owlax* «anas glacialis» (ÄHLQU.)? V. ö. ujper. *nā-xudā* «schiffskapitän» < **nāw-xudā*: ujper. *nāw* «schiff»; *xurmā* «dattel» = örm. *armav* (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 165.).

earum (civitatum), qui vulgo *eurij* vocantur», «custodes exercituum, qui vulgo *Eur* dicuntur» (1246-beli oklevélben); 3. «custos, speculator; wächter, aufseher» (ma általánosan: *éjjeli ör* «nachts-wächter», *mezei ör* «feldwächter»); 4. «specula, vigiliæ; warte, wache» (*ört állani* «wacht halten»); *öriz-*, *öröz-* (*eryz* WespriC., *éröz* Heltai; *öriz* Soprony-m.) «custodio, tuto, excubo; wacht halten, hüten, behüten, schirmen», *örizet* «custodia; hut, wacht» (NySz., MTsz.).

Votják *var*, Glaz. *war* «sklave, diener, knecht».

Finn *yrkä*, *yrkö* «mann (Kalev.); jungling, bräutigam» || Lapp: Lule *iräkie* (*irke*), Fm. *irge* «bräutigam» (HALÁSZ).

Cseremisiz *erye* «sohn» (*erye-aza* «knabe»; NyK. 29: 42.). | cserM. *ergä*, *erga* «sohn»; *pü-erge*, *pü-erga* «mann» (előrész: vog. *pī*, zürj.-votj. *pī*, magy. *fi*; *püerga-robotnik* «knecht») = cserS. *pörögö*, *pöröga* «mann» (BUDENZ MUGSz. 516.), *pörögn* «mann» (мужчина; ТРОЈ. 47.); *pör jin* «mann» (Рег.), *pörjēn* id. (ТРОЈ. 48.).

(II.) Zürjén *verös* «mann, gatte, mannsperson» (WIED.).

Osztják: ÉO. *ort* «sklave» (*ort-ço* id., *ort-nē* «sklavin»; АНЛУ.) | IO. *ort* «mietling, jahresarbeiter» (CASTR.).

< Szkr. *vīrā-* (nomin. -ās) «mann; held; oft in dem sinne: männliches kind, kräftiger sohn», *vīrakā-* «held» (GRASSM. Wb. 1316—17.) || av. *vīra-* (nomin. -ō) «mann; held; männliche nachkommen»; *vīrya-* «männlich» | pahl. *vīr* «mann, held» = lat. *vir*, gót *waīr*, ófelném. *wer* «mann» (JUSTI Hb. 280; HORN 300; UHLENB. EtWb. 291.).

A magy. *ör* szóval alakjában és régi «servus» jelentésében egyezik a votj. *var*, melynek *a* hangzója eredetibb magas hang változatának vehető, úgy mint ezekben: votj. *val* «pferd» = zürj. *völ* id., cser. *vülö*, *vülä* «stute»; votj. *valal-* «begreifen» = zürj. *velal-* id.; v. ö. magy. *vél-* «meinen, wofür halten»; votj. *kalä* «schwägerin» = zürj. *kel* id., osztj. *kili*, vog. *kil* «schwager». Már BUDENZ kifejtette (MUGSz. 851.), hogy ezek «servus» jelentésének igen alkalmasan vehető alapjául a «mann», különösen «junger mann»-féle (l. fenn az *in*, *inas* czikket), a mint a vogul énekekben is a «szolga», illetőleg «hadi szolga, hadlegény» rendes kifejezése: *zum-pī* «legény, fiatal férfi». Ily alapértelemmel ide tartozónak ismerszik föl a kicsinyítő képzős finn *yr-kä*, *yr-kö* «mann; jungling», további értelemlökdéssel: «bräutigam», a melytől el nem

választható a cser. *erŕe*, *erŕä* «sohn» (tkp. «mann»), hol a *k* > *g* változás a *r* szomszédságában olyan, mint ezekben: cser. *küž-gö* «dick» = finn *käsi-kkä*, lapp *kassok* id.; cser. *kervenga* «pfund» = or. *рривенка*; *kolenŕa*, *kolenka* «generation» = or. *ролѣнко* (v. ö. *verge* «niere» = zürj. *vörk*, ÉO. *verek* id. = szkr. *vrkkā* id.: *tur-gede* «turteltaube» = cserM. *tur-käda* id., *käda* «taube»). Ezen cseremisiz szónak *pü-erŕe*, *pörŕö* összetétele rávezet bennünket arra, hogy a magy. *ör* régi *ér* alakjának (v. ö. *éröz*, *ériz*) képzővel bővített mását ismerjük fel a *férj* (= **fi*+*érj*) utórészében, hol egy-szersmind az eredetinek föltett «mann» jelentés is kitetszik.*) Tovább kutatva ezen «mann» jelentésű finn-magyar **ver*, **vir* szó-nak rokonságát, ráakadunk a zürj. *verös* «mann, gatte» szóra, melynek a gyakori *s* > *t* hangváltozással *s* a már ismert «knecht, diener»-féle jelentés-megszorítással mása az osztják *ort* (< **ört*): v. ö. ez utóbbi hangzótávozásra nézve: obdorszkijöñk = ÉO. *jeñk*, magy. *jég*, finn *jää* «eis»; obd. *kol* «strick» = ÉO. *kel*, zürj. *köl*, finn *köyte*- (nom. -*si*); SO. *kol* «hand» = ÉO. *kēt*, magy. *kéz*; SO. *voñ* «schwiegerson» = IO. *veñ*, magy. *vő*; ÉO. *kön* és *kēn* «leicht», magy. *könnyű*; ÉO. *šogor* «coregonus lavaretus» = magy. *süŕgér*.

Mindezen finn-magyar egyezéseknek közös eredetterülete az árjaság, mi nem tetszhetik különösnek, ha meggondoljuk, hogy innen valóknak bizonyúlnak a «mann» fogalomnak ellentéteit kifejező *asszony* és *fi* szavak is (l. fent 18. és 112. sz.), úgy mint több más e fogalomkörbe tartozó nevezet, jelesül: *húg*, *bátya*, *ara* stb. (l. ezek czikkeit u. i.). Alakilag a zürjén *verös* (= osztj. *ort*) = szkr. *vīras* az árja -*s* nominativusvégzet megtartásával, mint ezekben: votj. *urdās* «seite» (*urts*:-*urtsū* «zusammen, neben einander», *urtsūn* «neben, an der seite» = permi *ortse*, *ortson*) = szkr. *ārdhas* «seite» (tő: *ārdha*:-; l. fent 13. sz.) | zürj. *vörkaš* «vielfrass (ursus gulo)» = mordv. *ietŕges*, *ietŕgis* «wolf» = szkr. *vr'ká-s* (nomin.) «wolf» | ÉO. *varas* «haar», IO. *vāres* «pferdehaar, schwanz» = szkr. *vāra-s* (nomin.) «schweifhaar, schweif», av. *vāra*:- «schweif, schwanz» | ÉO. *ūrt* «freiwerber», déli *vort*: *v.-jaj* «násznép» = szkr. *varā-s* «freier, freiwerber» (tkp. «wählend»); l. egyéb rokon

*) Ezen kicsinyítő értékűnek vehető -*j* képzővel magyarázható a különös hangalkatú *öri-z* (< **örejs*), melyhez csak egy hasonló esetet ismerünk a dialektikus (fehérmegyei) *fűész* = *fácsz* «fát szedeget» szóban (l. SIMONYI-BALASSA TűzMNy. 457. és MTsz.); de ez nyilván csak az elterjedtebb *fűész* alaknak -*s* végzettü frequ. és denom. igék hatása alatt keletkezett változata. A *férj* utórészének -*j* képző nélkül való, tehát az *ör*-nek megfelelő mása van a magy.-ar, régi magy.-er és az ember szavakban (l. fent a magyar szó czikkét: 250. sz.), míg szintén -*j* képzővel jelentkezik a *némber* régi *némberi* (plur. *némberiek*) alakjában (l. Ethnogr. I: 290).

nyelvekre nézve ugyanily eseteket fent az *árva*, *aránt* és *birge* czikkeken. Ezekkel szemben a magy. *ör*, *ér* (= votj. *var*) = iráni *vīr*, *vīra*- a hangzóknak ugyanoly viszonylásával, mint: magy. *ér* «ader» = szkr. *qīri*- id. (l. fent 89. sz.) | *fenyő* = szkr. *pīnā-ka* (u. i. 109. sz.) | *fest* = szkr. *piç*-, av. *pīs*- (u. i. 111. sz.); az elenyészett *v* szókezdőnek az *ör* változat hangzójának labialis voltában láthatjuk nyomát. A finn *yr-kä* (= lapp *irēkie*, *irge*, cser. *erye*), melynek tőhangzója szintén labialis, nyerhette bár a «jüngling, junger mann» jelentéshez jól illő kicsinyítő képzőjét utólag a finnség területén is, mégis tekintettel arra, hogy ez a képző több rokon nyelvben is mutatkozik, inkább egészen az árja *vīra-ka* átvételének tekinthető. Igen lehetséges, hogy a magy. *férj*-beli *-j* végzet is olyan hangalakulat fejleménye, mint a cser. *erye* (azaz nem külön magyar területen keletkezett képző), a mely fölvétellel magyarázatot nyer azon körülmény, hogy a *ry* (*rr*) hang-csoportnak nem *r* (vagy *rr*) áll szemközt a magyarban (a mint pl. az *ár* = összet. *ary*, szkr. *arghā*- «wert, preis» szóban; l. fent 11. és 73. sz.), hanem — nyilván az *ry* hangcsoportot eredetileg elválasztó magánhangzó következtében — *rj*.

A közös árja területről való átvétel fejtheti meg a kapcsolatot természetét az itt tárgyalt finn-magyar szavak s a t ö r ö k *er* (ozm., csag., ujjur, kirgiz, altaji *er*, koibal *ēr*, *er*, karagasz *ir*, *ier*, *er*, *er*, jakut *är*, csuvas *ar*, volgai tatár *ēr*) «mann; held», illetőleg *erkek* (kojb. *irgāk*, karag. *eryāk*) «männchen» képzése közt. További kapcsolatot: mongol *ere*, burjät *ere*, *ire* «mann; männchen». A k a u k á z u s i nyelvek köréből v. ö. itt: lák *viri*, *viri-sa* «mann in mittlern jahren», *viri-ču* «tapferer mann, held» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 135; ERCKERT: Kaukas. Spr. 81.).

281. Magy. *ör*²: *ör-háló* «hosszú és mély háló, melylyel a folyónak egyes szakaszait elrekesztik, hogy a halak el ne szökhesse-
senek; art weilnetz, stehendes netz zum fischfang» (Kőrös-Tarcsa; HERMAN O.).

(I.) Vogul: TV. *äri*, ÉV. *ari*, *ärpi*, LV. *ār*, *ārṗ*, *oārṗ*, KV. *q̄r*, *oq̄rēṗ*, PV. *oq̄rṗ* «vékonyan hasított lécekből készült ezége, folyókerítés; flusswehr aus dünnen stäbchen zum fischfang».

Osztyák: IO. *var* «stromwehre beim lachsfang» (CASTR.).

(II.) Vogul: PV. *vērē*, ALV. *vēri*, KV. *vēri* «kisebbszerű sűrű lécekerítések a folyó partjától kiindulva, vagy a tó közepén alkalmas útvesztőkkel, hogy a hal a kerek kürtökbe betévedjen, de ki ne jöhessen (котецъ)».

Osztyák: VJ. *ver*, *verṗ* «nyári halászezege, vízrekesz (запоръ); usswehr zum fischfang im sommer» (PÁPAI K.).

< Ujperzsa *varγ, verγ; barγ, berγ* «wasserwehr» = szkr. *värğa-* (nomin. -as) «abwender, beseitiger», a *värğ-* (præs. 3. -*ğati*) «abwenden, ablenken» ige tövéből (HORN 242; UHLENB. EtWb. 273.).

Az «ör-háló» csak fejlettebb alakzata a *vészlés*-nek, ama «ffizfa-vesszőből fonott sövénynek, melylyel mint az örhálóval a folyónak egyes szakaszait elrekesztik, hogy a halak el ne szökhesse-
senek» (HERMAN O.); ennek pedig vogul *äri, ari* = osztják *var* neve hangtanilag pontosan egyezik az *ör* jelző szóval. Azt véljük tehát, hogy itt nem az *öríz* alaprészt tevő *ör* szóval van dolgunk, hanem valóságos halászszerszám nevezettel, melyet természetesen a népetimologia úgy is értelmezhet, mintha a halak «örzésének» hivatása volna benne kifejezve. Mindenesetre IO. *var* = ujper. *varγ*. E mellett a VJ. *ver, verγ* = PV. *vērē*, KV. *vēri* («vejsze») újabb keltű átvételnek tetszik (= ujper. *verγ*).

282. Magy. ördög (*urdung* HB., *Urdung* többször előforduló tulajdonnév XIII—XIV. sz. oklevelekben, *erdeng* NémGl., *erdeg* JordC., ÉrdyC., *ördeg* Heltai; *ördög* Udvarhely-m.) «diabolus, caco-dæmon, dæmonium, genius malus; teufel, daemon»; *ördöngös* (*vördöngös* Temesköz, *ördögös* Baranya-m.; *erdevoges* CornC.) 1. «dæmoniacus, dæmonium habens; vom teuffel besessen»; 2. «magus, magicus veneficus; schwarzkünstler»; 3. (Székelység) «csintalan; mutwillig» (NySz., MTsz.).

Zürjén *ort* «schatten (v. verstorbenen), schutzgeist, erscheinung, vision, trugbild, gespenst», *bur ort* «guter geist», mely adatokhoz megjegyzi WIEDEMANN: «Die syrjänen glauben, dass jeder mensch von der geburt an seinen eigenen *ort* habe, der in der luft wohne, und den tod seines schutzbefohlenen vorher sage, meist den nächsten angehörigen u. freunden, selten ihm selbst, dadurch, dass er sich in sichtbarer gestalt zeige»; *ortal-, ordal-* «erscheinen, vorkommen, vorschweben, flimmern (vor den augen)».

Votják *urt* «seele, geist (v. verstorbenen), gespenst, vision» (WIED.); Kaz. *urt* «geistesgegenwart, mut»: *urtsē potām* «sie verloren den mut» (a fordított irodalomban).

Vogul: ÉV. *urt* «erdőben élő, szárnyas szellem (minden embernek saját *urt*-ja van, ha az embernek meg kell halnia, az ő *urt*-ja ezt kiáltással adja tudtúl rokonainak); waldgeist» (Vog. Népk. Gyűjt. IV : 409.) | *utši, ušši, njtsi* «erdei és hegyi szellem;

wald- u. berggeist» (vör-u., ur-u.) = ÉO. *ortōi* («*puning sempī ar mengnā, puning sempī ar ortōinū*» a REGULTól följegyzett *Nating ar-énekben*), *utši* («*puning sempī ur utši, puning sempī unt mengi a Nāming Ater énekben*), melynek -*ši* utórészére nézve l. fent 147. l.

Cseremisiz *ört* «geist, gespenst (дyxт)», *surt-ört* «hausgeist (домовой дyxт, божество» ; Трол. 43.).

Volt alkalmam tüzetesen kimutatni, hogy amaz állítólagos *erteng*, melyet VÁMBÉRY a magy. *ördög*-gel egyeztetve több helyen «a török mythos alvilága legfőbb istenségének», illetőleg valamely «rossz szellemnek» kirgiz nevekép emleget, semmiféle egyéb forrásból nem igazolható, megbizhatatlan adat (l. Ethnogr. 7 : 222—6. ll.). Ugyanitt rámutattam a fent idézett rokon nyelvi adatok egy részére, melyek oly felfogásra nyújtanak alapot, hogy az *ördög* összetett szó; előrésze a «szellem» jelentésű *zürj. ort, votj. urt, vog. ūrt, cser. ört*, utórésze pedig az osztják *toňx, luňk, jung* «bálvány; ördög, erdei manó», vagyis az egész olyan szinonim tagokból álló szerkezet, mint *kő-szikla, kalapos-süveg, serleg-pohár, zomok-kégyó* stb. Még alkalmasabbnak látszik az utótaggal való egyeztetésre a cseremisiz *jeň, jiň* (NyK. 29 : 59, 60.), *jeň* (Trol. 15.) «ember», mely a csuvasban szabályszerű hangváltozással *sin* alakot öltve szintén «ember» értelmű, úgy hogy e szerint az «ördög» voltaképp «szellem-embert» jelentene (v. ő. votják *gurež-murt* «hegyi manó», *vu-murt* «vizi manó», *šulās-murt* «erdei manó», *lud-murt* «mezei manó»; *murt* «ember»). Ez a *jiň* igen jól magyarázhatja az *ördög* magashangúságát az előrésznek a vog. *ūrt*, osztj. *ort-či* s *zürjén-votják ort, urt* alakok nyomán fölvehető eredetibb mélyhangúsága mellett, s megérteti az *ördög* mellett igazolt *ördeg, ördög* (< **ord-ég*) változatokat is. — Az *ort, ūrt* stb. eredetére nézve számbavehető: szkr. *vitrá-* (nomin. -*ás* és -*am*) «bedränger, feind; (masc.) ein dämon, der die gewässer eingeschlossen hält» (UHLERB. EtWb. 293.), melynek hangbeli megfelelése a mi a szóvégzetet illeti, egynemű a magy. *vért* = összet. *vart* «schild» (< **varrt*) = av. *vereθra-* «panzer, schild», szkr. *vartra-* «wehrend» szóéval

*) PATRUBÁNY LUKÁCS (Nyr. 26 : 393.) az *ördög* szót föltett av. **aňro-deňg* «ház gonosza» (azaz: «házi manó») szerkezet másának véli; de az «ördög» nem sajátos «házi szellem» s nem is bizonyos, hogy mindenkor «gonosz szellem» volt; másrészt ellene szól ily magyarázatnak a tájnyelvi *vördöngös* szókezdője is. Mint-hogy a rokon nyelvekben az előrészzel alkalmasan egyeztethető adatok kínálkoznak s megfajtható ily alapon az utórész is, a szó eredetének kutatása ily irányban vélhető helyesebbnek.

(l. fent 244—5. ll.), a szókezdő tekintetében pedig olyan, mint ezekben: összet.-tag. *urs*, déli összet. *uruz* «hengst» = av. *varšni-*, szkr. *vr̥ṣni-*; *urni* «glaubt» = óper. *vrnavatij* (l. HÜBSCHM. EO. 88.). A magy. *ördög* (e h. **ört-ög*) szóközépi mássalhangzójának zöngés volta e szerint a vég-mássalhangzóhoz való hasonulás következménye lehet. Figyelembe veendő a *vördöngös* tájnyelvi alak, melynek szókezdő *v*-je szintén érthető az itt fölvetett árja eredeti nyomán. Ezek szerint végeredményében az *ördög* szó kapcsolatai is ugyanazon területre vezetnek, honnan nyelvünkbe az *isten*, *ármány*, *manó*, *id-vőz*, *bőjt* s más vallási fogalomkörbe tartozó kelet-ről hozott szavunk került.

283. Magy. *örjeg* (Pest-m.) «halat tápláló apró tó; vizállás, a Duna kiöntésének maradványa; kleiner see; nach einer überschwemmung zurückgebliebenes, stehendes wasser»; *örjeges* «vizállásos» (Ö. hely «a hol az esővíz hosszabb ideig megáll, de mégsem terem sás»; Kis-Kún-Halas; MTsz.).

Vogul: ÉV. *ūrei*, LV. *ūri*, KV. *vorei*, *vori*, PV. *vuri* «stehendes wasser, länglicher see (aus einem flussarme entstanden, dessen zwei enden nach dem ablaufe des hochwassers austrockneten)», TV. *urai* «ausgetrocknetes flussbett».

Osztják: VJ. *uri* «flussarm; altes flussbett» (PÁPAI).

Votják *or* (Sar., Jel.), Kaz. *ūr*, *ur* (Uoseb., WIED.) «flussbett, graben»; *oro* «flussbett habend»; *orjal-* «das flussbett reinigen, damit das wasser freien lauf bekomme».

< Av. *vairi-* (nomin. -is) «see, abteilung eines see's, tal od. becken eines see's», *vairya-* «canal»; pahl. *var* «teich» (JUSTI Hb. 258; HORN 298.).

A magy. *örjeg* a vogul-osztják *ūrei*, *vorei*, *uri* megfelelőkhöz képest (mely ypaű alakban átment a nyugatszibériai orosz nyelvbe is) iráni **vairi-ka-*, vagy **vairyaka-* dimin. képzést föltételez mintágyanánt. Talán ugyanennek tükrözője a török *arig*, *arık* «canal, graben» (= magy. *árok*). — V. ö. itt a *ka u k á z u s i* nyelvekből: *chürkilin*, *akuša* *uryu*, *kaitach* *urxu*, *urxnej*, *varkun*, *kubacsi* *uyu* «meer», mely talán összetétel (utóresz: *abadzech* *xxo*, *xö*, *kabardin* *xj*, *šapszug* *xe* «meer»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 100.).

284. Magy. *örök* (*erek* JordC., ÉrdyC., *vrük* Schlägli Szj. 20.) 1. «aeternus, perennis, sempiternus; ewig, immerwährend» (pl. *örök idő*, *élet*, *boldogság* stb.); 2. «saeculum» (pl. «*örökök előtt zületet*

[Krisztus]: ante saecula» Döbr.C.); 3. «hereditarius, possessio; erblich» (pl. örök föld «prædium», örökbe adott jószág «feudum»); 4. «hereditas; erbe»; örökhé, mind-örökhé, öröklön-örökhé, örökhül-örökhé «in æternum; auf ewig, ewiglich»; öröklít- «locupletio, propago, augmento, constabilio; heredito; reich machen, bestättigen, erweitern; erben lassen, vererben»; öröklöd-ik «augesco, cresco, corroboror, confirmor; zunehmen, wachsen»; öröklöd-ik (Lisza-v.) «húzódik (a betegség)»; örökös «sempiternus, æternus; heres; ewigwährend; erbe habend, erber»; örökség «æternitas; hereditas; ewigkeit; erbschaft» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *uru-* «weit, ausgedehnt (in räumlichem sinne), gross (von reichthum, kraft)», *urú* (adv.) «weithin (schreiten, dringen)» = av. *uru-*, *vouru-* «weit, breit», gör. εὐρύς (GRASSM. Wb. 262; GRIGER Hb. 209, 329; UHLÉN. EtWb. 30.).

Kétségtelen, hogy az örök-nek «nagy, igen nagy» az alapértelme, mely csak az időre alkalmazottan nyerte további «æternus»-féle jelentésfejlődését s innen ismét a jelzett szó (pl. föld, jószág) elhagyásával ezt: «æterna possessio», illetőleg: «hereditas». Mint már BUDENZ ráutalt (MÜGSZ. 852.) egyenesen a «nagy» értelmet tartalmazza az öröklöd-ik «augesco, cresco» igeképzés (v. ö. pl. «az gyermek neukeedic és öröködic vala lélekben»; «az fejes káposzta magvát vesd el kisasszony havának a fogytára, hogy megöröklödjék ugyanazon esztendőben»; NySz.) s szintígy az öröklít-«augmento» (pl. «az jöszagot örögbítette es örökítette: bona illa ampliaverit et augmentaverit»; u. o.), úgy hogy az örö-k végzetét a so-k, szü-k, kere-k, in-k-ább (rég: jonkább) képzőjével magyarázván (v. ö. vog. *saw, šau* «multus», finn *sou-kka* «angustus», magy. kör, kerül-; vog. *jgmés, osztj. jem* «gut») a kifejlő alaprészen az árja *uru-* «gross, weit, ausgedehnt» mását ismerhetjük föl a sör (*ser*), tölgy, hőre szavakban is mutatózó hang-megfeleléssel*)

*) Talán végzetestül együtt van meg az örök az összetag. *vărăz, varaz, orăz, oraz*, dig. *uruz* «weit, geräumig, ausgedehnt, breit» szóban (HÜBSCHM. EO. 62, 92; SJÖBERG: Osset. Sprl. 92.), melyben a *vără-, ur-* alaprészt szabályosan megfelel a szkr. *uru-*-nak compar. *vărănyas-*, superl. *vărăstha-* alakjaiban, továbbá a *váras-, varima-, variva-* «weite, breite, raum» képzésekben mutatózó töváltózatnak. Az összet *vărăz* végzete mindenesetre homályos; lehet -k mása is, mint ezekben: *may* «wir», *smay* «ihr» = av. *ahmākem, yušmākem*, szkr. *asmākam, yušmākam* (l. HÜBSCHM. EO. 99.).

(l. u. i. e. cikkeket). Különválasztandók az örök-től a Budenz-től egybevetett zürjén-votják *ar* «jahr» (votj. *aräs* id.) = av. *yārē-*, óper. *yāra-* «jahr» (: *duši-yāra* «missjahr») = ófelném. *jār*, gót *jēr* «jahr»; szintígy eltérők (t. i. nem «nagy», hanem «sok») jelen tésüknél fogva is vogul: ÉV. *arē'* (tő: *arγ-*) «überflüssig, zu viel» (*arγän* «zu viel», *arēt-* «übrig bleiben, überflüssig sein»), KV. *āri* «mehr» (*ārin* «länger, nachher», *āritapt-* «übrig lassen»), TV. *āru* id. (*ārūt* «sehr», *ārun* «eher», *ārut-* «übrig bleiben», *ārkiān* «länger»); osztják: ÉO. *ār* «viel, genug, überflüssig», *ārta*, *ārti* «zu viel» (*ārat* «anzahl, menge»), IO. *ār* «viel» = av. *āri-* «fülle», *āra-* «volkommenheit» (JUSTI Hb. 52.). — Megjegyzendő, hogy az örök-höz alakilag és jelentésben közelálló magy. *öreg* «grandis, magnus» szó (pl. *öreg Duna*, *öreg szemű kukoricza*, *öreg borsó*, *öreg kövecs* stb.; l. MTsz.) török szó: esag. *irik*, oszm. *iri*, kirgiz *iri* «grand, gros, volumineux; крупный» (SAMX-bey, OSTROUMOV), volgai tatár *ere* «dick, grob» (BÁLINT), a mint e tényt már VÁMBÉNY kimutatta (NyK. 8 : 168.).

285. Magy. *öröm* (accus. *örömet*; *erem* JordC., ÉrdyC., *örem* Heltai; *eremvel* EhrC.; *erem* Moldva) «gaudium, lætitia; freude»; *örömes* «lætus, jucundus, hilaris; froh, freudig» (*örömessen* Mátyus-földe, *örömet* «libenter, lubens; williglich, gern»), *örömetés* (*örömetösen*) id., *örömez-* (Göcsej) «örül, örvend; sich freuen», *örömhéd-ik* (Veszprém-m.) «örömet leli, gyönyörködik; freude, gefallen in etw. finden». — *örvend-* (*ervendetes* JordC.; *örvönd-* Küküllő-m.) «exulto, lætor; sich freuen», *örvendész* «gaudeo, lætor; sich freuen», *örvendetés* «lætus; lætabilis; erfreut, froh; erfreulich»; *örül-* (*eryl* GyöngyC., *erüll* ÉrdyC.; *örül* Székelység) «gaudeo, lætor, júbilo; sich freuen» (NySz., MTsz.).

Lapp: kildini, akkalai *rām* «freude», kil. *rāmše-* «sich freuen», *rāmguoitte-* «erfreut werden» (GERTZ Wb. 110.).

Zürjén *ram* «sanft, still, friedlich, demütig, ruhig» (*ram-lun*, *ram-nog* «sanftmut, demut, ruhe, friedlichkeit»), *rammī-*, *rammōdci-*, *ramdōdci-*, *ramēi-* «sanft, demütig werden, sich demütigen, sich besänftigen, sich beruhigen» | *ramd-*, *ramōd-*, *rammōd-*, *ramdōd-*, *ramžed-* «demütigen, bezähmen, besänftigen, beschwichtigen, beruhigen» | *permi ramt-* = *ramd-* (WIED.).

Osztják: ÉO. *rōm* «sanft, sanftmütig», *rōmaml-* «sanft od. ruhig werden, sich beruhigen», *rōmēlla-* «sänftigen, bezähmen» (AHLQU.) | IO. *ram* «ruhe» (CASTR.).

< Szkr. *rāma-* (nomin. -as) «lust, freude», *rāmā-* (adj.) «erfreuend, lieblich, reizend», ebből: *ram-* (med. præs. 3. *rāmate*) «still stehen, ruhen, sich genügen lassen, sich ergötzen, gefallen finden (an etw.), der liebe pflegen», (act., præs. 3. *rāmati*, caus. *rāmayati*) «zum stillstehen bringen, ergötzen, erfreuen»; szkr. *ā-rāmd-* «ergötzen, lust; ergötzend; ort der ergötzung, garten» (BR. Skr. Wb. 1 : 687.) || av. *rāman-*, *rāmā-* «annehmlichkeit, freude, behagen; ruhe; glück», ebből: *ram-* «sich freuen, ruhig, fröhlich sein»; (caus. præs. 3. *rāmayeiti*) «beruhigen, zur ruhe bringen»; pahl. *rām:* *hu-rām* (*hu-* «wohl»), *rāmišn-* «ruhe», *rāmīnā-tan* «ruhig sein»; ujper. *rām* «ruhe; fröhlich, heiter» ezek mellett: pahl. *ārām*, ujper., afghán, balūči *ārām* «ruhe», pahl. *ārāmītan* (inf.), ujper. *ārāmīdan* «tranquillum esse, tranquillum reddere», melyek az av. *ā-rā-mayaŋ* «er erfreute» prefixumos szerkezetet tükrözik | összet.-dig. *u-rōmun* (inf.), tag. *u-rōmīn* «zurückhalten, hemmen, beruhigen», vakhi (ind. præs. 1.) *pūt-rām-am*, (inf.) *pūt-rām-n*, (præt. 1.) *pat-ram-dam* «ruhen, stille stehen, sitzen», melyeknek rokon-sági körébe tartoznak: litván *romas*, *romūs* «gelassen, ruhig, sanftmütig», görög ῥῆμα «ruhig, sanft, leise», ἔραμα «liebe, begehre», gót *rimis* «ruhe» stb. (UHLENB. EtWb. 245, 248; HORN 5, 134; GEIGER Hb. 311, 313; HÜBSCHM. EO. 62; TOMASCH. Pam. 864.).

Pontos az alaki és jelentésbeli egyezés az IO. *rām* «ruhe» (illetőleg a jelzői alkalmazású EO. *rōm*, zürjén *ram* «ruhig, sanft») s az av. *rāmā-*, pahl. *rām*, ujper. *rām* «ruhe» szavak közt, a mint ezt észrevették már TOMASCHER (Skyth. 24.), STACKELBERG (Irano-fin. Otn. 10.) és FRÓK KÁROLY is (Árjak és ugorok 21.); l. még: NYK. 25 : 386; Ethnogr. 5 : 178; 6 : 68. Ugyane szóra irányítják figyelmünket a magy. *öröm* szempontjából BERNASZÁSZI («*Rameschne-kharom* Ized des Wohlseyns und der Freude etc.; im Magyarischen: *öröm* Freude»; Ähnl. d. Hung. Spr. 124.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*öröm* = szkr. *ārāma* 'voluptas, laetitia', gyökér: *ram*; zend *rāmō* 'gaudium'; ujp. *khorem* 'vig, örvendetes': *khorem nihād* 'vigkedvű'; *hu* 'jó' és *ram* 'öröm'-ből vélik összetettnek); Finnit. Törökv. 28.) s utánuk CzF. Nagy Szótára, kiknek ujjmutatása tényleg helyes nyomra vezet a szó magyarázatában, a mennyiben a jelentés azonossága mellett ennek régi erem hangzása a gyakori *ā*, *a* ~ *;* hang-megfeleléssel módszeresen egybevetethető a szkr. *ārāma-* = pahl., ujper. *ārām* alakokkal. Külömben a magyar

hangalak fejlődése itt olykép is gondolható, mint az *örvend-* törézével egyező alkatú *olva-s* szóében, mely t. i. a rokon nyelvek megfelelőinek — mordvin *lovi-*, *lovo-*, finn *luke-*, észt *luge-*, lapp *lokke-*, *lokka-* «lesen, zählen»; (frequ. -*nd* képzővel) vog. *lowint-*, osztják *luŋgetl-*, *luntl-* (ÉO.), *tuñd-* (IO.), *loñd-* (SO.), zürjén-votj. *lidži-*, *lidži-* id. (*lid* «zahl»), cser. *lud-* «lesen, zählen» (I. BUDENZ MUGSz. 839.) — igazolása szerint **lovas-* helyett való; v. ö. irt-, székely *ort-* (*ortovány*) = göcseji *ritta-ni*. E szerint pl. az *öröm* (régii *erem*) föltehető **erne* előzménye (v. ö. *erum*vel EhrC.) **reme* (= av. *rāmā-*, szkr. *rāma-*) változata is lehetne, s szintigy az *m* > *v* hangváltozással (v. ö. magy. *név* = szkr. *nāma*, av. *nāma*; I. fentebb: 269. sz.) jelentkező *örve-nd-* (valamint *örül-* < **örvül*) igei töve az árja *ram-* igeitőnek.

Az *öröm*, *örvend-* ily magyarázatával szemben áll BUDENZnek ama nézete, mely szerint tárgyalásban levő szavunknak többeli megfelelői a lapp *arvok*, lpF. *ervok*, *irvok* «munter, lebhaft», *arvos*, *arves* «jucundus, lætus», *arva-*, *arvo-* «gedeihen, sich wohlbefinden», finn *vireä* «gnavus, alacer, vivax», észt *virge* «munter, schnell erwachend» volnának. Látni való, hogy itt lényeges a jelentésbeli eltérés s az eredeti főértelem, mint BUDENZ is fölveszi, «az élénk, fürge mozgás» jelzése, melyből az élénkséggel járó «vigság»-é csak másodrendű fejlemény. Mindenesetre elejtendő ama vélemény, hogy a zürj. *ram*, osztj. *ram*, *rom* «ruhig; ruhe» a finn *röhmä* «inhabilis et tardus», magy. *renyhe* szavakkal állana kapcsolatban (MUGSz. 655.). Ellenben idevonhatónak látszik az árja *ram-*, *rāma-* alapján a finn *riem-u* «grosse freude», *riemastu-* «mit freude erfüllt sein», *riemastele-* «sich freuen, lustig sein» (ie = ē = árja ā).

Az *örvend-*, *olvas-*, *irt-* szók itt fejtegetett hangváltozásával (melyet BUDENZ az *ugr-ik* alakjára nézve is föltesz; MUGSz. 863.) alkalmasan magyarázható még a magy. *ordit-* (*ordoyt* JordC.) «ululo, rugio, rudio, ejulo; brüllen, jammern, heulen» (*ordítás* «ululatus, rugitus; das brüllen, geheul», *oroszlán-o.*, *farkas-o.*, *számár-o.*; NySz.), melylyel t. i. ily alapon egyeznek: szkr. *rud-*, *rod-* (præs. 3. *rudāti*, *róditi*, *rodati*) «weinen, heulen, jammern» = av. *raod-* (imper. sing. 3. *raostā*) «weinen» (= szláv *ryda-ti* «weinen, heulen, wehklagen»; UHLENB. EtWb. 254.). Számbaveendő e hangjelenségnél az epenthesisnek ama fajtája az avesztai nyelvben, melynél fogva árja *r* szókezdő elé a tö magánhangzójához alkalmazkodva *i*, vagy *u* járul, ha a tőhangzót követő mássalhangzó *t*, *d*, *ʃ*, *ð*, *p*, *b*, *f*, *w*, *n*, *č*, *š*, *r*, tehát pl. av. *iris-*, *racš-* «verletzen, verwunden» = szkr. *ris-* (præs. 3. *riśyati*, *részati*) «versehrt werden, misslingen; beschädigen»; av. *irič-*, *rič* «loslassen» = szkr. *rič-* (præs. 3. *riśakti*) id.; av. *urud-*, *rud-* «wachsen, gedeihen» = szkr. *rudh-* (præs. 3. *ródhati*, *róhati*) id., *urud-*, *rud-* «rinnen,

fließen»: v. ö. óper. *rautah-*, pahl. *rōt*, ujper. *rōd* «fluss»; av. *urūč-*, *ruč-* «leuchten, strahlen» = szkr. *ruč-* (præs. 3. *rócate*) id. stb. (l. GEIGER Hb. 10, 313-4.). Ugyanígy vannak egymás mellett: av. *ruθ-* és *urūθ-* (imper. plur. 3. *uruθen*, med. *uruθēnta*) «weinen, jammern» (JOSTI Hb. 65.), melyben a θ GEIGER szerint csak a d, θ változata (Hb. 314.); tehát a magy. *ordít*-ban mutatkozó magánhangzói előtétel ugyanily ejtéstű iráni alakon is alapúlhat.

286. Magy. *ösztörű*, *ösztörü* (*esztérű* NádC., *osztorú* ErdyC.; *esztérő* Szatmár-m., *eszturu* Vas-m., *esztérő* Soprony-m., *osztoró* Székelység, *üsztüürü* Szolnok-Doboka-m., *ösztölü* Örség, *eszrő* Bereg-m.) «palus, veru; pfahl»; (Székelység) «karó, babkaró»; (Örség, Palóczság) «támaszfa, gyámfa»; (Szabolcs-, Szilágy-m.) «ágasfa (mely létrául, v. vminek felakasztására szolgál); (Soprony-m.) «gát, töltés» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *sthāvard-* «stehend, unbeweglich, fest» (a *sthā-* «stehen» töből), melyet a gör. σταυρός, ónord *staurr* «pfahl» szóval vet egybe UHLENBECK (EtWb. 347.).

Alig jöhet kétségbe, hogy az *ösztörű* összefügg ez indogermán szókkal s minthogy a szlávtságban nem ismerünk hozzávethető alakot, alkalmasan a keleti, jelesen árja (iráni területen) kereshetjük eredetijét, mely a szkr. *sthāvarā-*-nak valamely szorosan «pfahl» jelentéstű mása lehetett. Keleti eredetre utal az *ú*, *ü*-vel váltakozó nem szlávós -ó, -ő végzet is, mely magyar alakításkép mutatkozik az ugyancsak árja eredetű *odú*, *árú*, *üsző*, *kígyó* s több más szóban.

287. Magy. *ösztvér* (*esztévér*, *euztvээр* régi írónál; *visztér* Háromszék. *öszkövér* Palóczság) «macer, marcidus, strigosus; mager, dürr, ausgemärgelt» (pl. ö. *malacz*, föld); *ösztvéred-ik*, *ösztvévérül* «maceo, macresco; mager werden» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *sthāvira-* «breit, dick, derb, dicht, vollwüchsig» = pahl. *stavar* «dick, gross, stark», örmény *stvar* «dick» (e mellett: av. *stavah-* «dicke», *stui-*, *stvi-* mint összetétel előtagja: «dick») | szkr. *sthūrā-*, *sthūlá-* «grob, dick, dicht, breit, gross» = balüdi *istūr* «grob, dick», összet.-dig. *stūr*, tag. *stīr* «gross, stark», yidgäh *istūr*, ujper. *suturg*, *siturg* id., kurd *stūr* «dick geschwollen» (HÜBSCHM. Arm. Gr. II : 493; Pers. Stud. 74; HORN 158; GEIGER, Bal. 129; UHLENB. EtWb. 346, 348.).

Igen alkalmasan fogható föl az *ösztvér* «mager, dürr» jelentése, mint «un-dick», a midőn a szkr. *sthāvira-*, pahl. *stavar* «dick»

szóhoz viszonyítva előrészában valamely tagadó praefixum keresendő. Ilyen lehet akár az árja *a-* (pl. av. *a-dahma* «gottlos», *a-druž* «nicht lügend»), a midőn pl. pahl. *a-stavar* pontosan megfelelhetne az *ösz-tövér* (régí *esztevér*) alaknak, akár — sőt tekintettel a székely *visztér* ejtésre még inkább — a *vī-* (pl. av. *vī-baŋga-* «nicht trunken», *vī-maiḍya-* «die nicht mitte, die enden», *vī-vāp* «wassermangel», *vī-dhavi-* «frei von betrug», *vī-arvāra-* «von pflanzen entblösst») = pahl. *vi-*, pázend *va-*, óper. *vi-*. BUDENZ az *ösz-tövér*-t «*ösz-kövér*»-nek magyarázza (MUGSz. 861.) ily értelemmel: «a minék, vagy kinek *ösz* (kevés, kis) kövérje» van; de ez a föltett *ösz* «kevés, kis» szó egyébként a magyarban nem igazolható, másrészt föltűnő lehet, hogy mint privativum éppen ez egy szóban maradt volna meg. Külömben is szokatlan valamely «kevés, kis» értelmű szónak ilyen összetételes alkalmazása; nem mondjuk pl. «kis-jó», «kevés jó» e h. «kicsit jó, v. rossz». Látszólag megerősíti BUDENZ nézetét, hogy a palóczban tényleg előkerül az *öszkövér* alak; de ezt, tekintve igen csekély terjedtségi körét s hogy a régiségben nem igazolható, inkább tarthatjuk újabb kelti népetimológiának, mint az egykori ejtés főnmaradt nyomának.

288. Magy. *össze*, *öszve* (*özüő* BécsiC., *eziwe* LevT.: *össze* Székelység, *összi* Nyitra-m., *összü* Vas-m., *eszve* Moldva, *összü* Veszprém-m., *összü* Órség, *öszvő*, *öszvel* Göcsej) «*con*, *simul*, *una*; *zugleich*, *mit einander*, *zusammen*» (*össze-fut* «*zusammenlaufen*», *összegyűl* «*sich sammeln*», *össze-köt* «*zusammenbinden*»), *öszvén* «*una*, *simul*; *zusammen*», *öszveleg* «*junctim*, *universim*, *in summa*: *zusammen*, *samt u. sonders*»; *öszves*, *összes* «*universus*, *totus*; *all*, *ganz*, *gesamt*» (*öszvesen* «*alle zusammen*»); *összütt* «*zusammen*» (NySz., MTsz.).

[Votják *veš* (Sar., Kaz.), Glaz. *voč* «*ganz*; *jeder*, *all*» (pl. *veš ar-éozü* «*durch das ganze jahr*», *vu baštiz voč mužemž* «*víz fogta el az egész földet*»); «*immer*, *beständig*, *fortwährend*»; *viš-ak*, *vič-ak* (Glaz.), Sar. *voč-ak* «*all*, *jeder*; *ganz*» (pl. *vočak pijossü* «*alle seine kinder*»); *veškal-* «*zurechtkommen*, *sich erholen*, *genesen*» (tkp. «*föleépülni*», azaz: «*ganz werden*»), *veškat-* «*zurecht machen*, *curiren*, *heilen*»; *veškät* «*wohlgebaut*, *wohlgestaltet*» (tkp. «*ép*; *ganz*, *heil*, *unversehrt*».)]

< Av. *vīspa-* (nomin. -ō), óper. *vīspa-* «*ganz*, *all*; *das ganze*; (*vīspa* adv.) *gänzlich*, *überhaupt*», pahl. *višp*: *har-višp*, pázend *har-véšp* «*jeder*, *all*» = szkr. *viśva-* «*all*, *jeder*, *ganz*», melyek az óperzsa *vīsa-*, szláv (ószlov.) *vīsi* «*jeder*, *ganz*, *all*»

szóval függnek össze (UHLÉN. EtWb. 289; JUSTI Hb. 282; HORN 300.).

Igen természetesen fogható föl az *össze*, mint «in totum», a minő alapértelmében a finn *kokoon* «össze; zusammen» is (ettől: *koko* «ganz»; *kokonansa* «im ganzen», *kokonaise-* «ganz, vollständig»); v. ö. *összes* = «valamennyi, mind» (úgy képezve, mint: *kevé-s*; l. fent 208. sz.). Így a lativus határzói *-é* raggal alkotottnak vehető *össze-e* (comp. *össze-bb*) alapszava egyezik hangzásában az iráni *vīspa-*, *vīsp* «ganz, all» szóval ugyanazon hangváltozással, mely az *összér* szóban is tapasztalható. Nem ezen *vīspa-*, hanem az óperzsa *vīsa-* másának tekinthető az votják *veš*, *viš-*, *vič-*, *voč* «ganz, all», mely hogy nem az orosz *весь* átvétele, mutatja az utóbbi eltérő hangalakulatokon kívül különösen a *veškal-*, *veškit* származékok, melyeknek képzői újabb kelti jövevőnevelemekhez nem csatlakoznak. — Ellenkezik az *össze*-nek ilyen magyarázata BUDENZ nézetével, ki szerint ez volna szavunknak alapértelme: «szűkre, kevésre; t. i. szűk helyre, kevés térre» (MUGSZ. 860.), s az **össz-* másai a finn *vähä* «parvus, exiguus» = mordÉ. *viš-kine*, *veš-kine* «klein, minderjährig» = vogul: KV. *viš*, LV. *uš* «klein» = lapp *uce*, *uče* «parvus»; továbbá zürjén *vösni*, *vösnič* «dünn, fein, schlank» = (alaprésében) osztják: ÉO. *vaš*, IO. *vač* «eng, schmal, dünn» volnának. Az előbbi egyezések csoportjának magyar képviselője az *iczi* ebben: *iczi-piczi* (l. fent 156. l.); az utóbbi, mindenesetre különválasztandó csoportból pedig a zürj. *vösnič* szót maga BUDENZ más helyütt (Összeh. Alakt. 217.) a magy. *vésznič*-vel rokonítja.*

289. Magy. *összér* (ezper Schlägli Szój. 1383. sz.; *vzuer* Beszter. Szój. 969. sz., *ezweer* Kesztc., KulcsC.) «mulus, mula; maulesel, mauleselin» (NySz.).

V. ö. összetag. *žärgäws*, *žärgäfs*, déli összetag *žargaws* «maulesel» = tag. *žäräj*, déli *žarag* «esel» (melynek alaprésze: av. *žara-*, pahl. *žar*, ujper. *žar*, *žer*, kurd *ker*, *har*, afghán *žar*;

*) E látszólag nagyon találó egyeztetésnek némi nehézségei vannak. Az egyik, hogy a *vészna* szót a NySz. nem ismeri, hanem legelső említésének helye tudtommal BARÓTI SZABÓ «Kisdéd Szótára», hol *vésznya* változata is található. A másik, hogy *-na*, *-nya* denominatív melléknév-képző a magyarban egyébként biztos adattal nem igazolható (*tohonya*, *lusnya* ugyanis BUDENZ szöveftése szerint deverbalis alakulatok) s a *vösnič*, *vösnič*-hez egészen hasonló zürj. *večnič*, *večnič* «schmal, eng» szónak is magyar párja: *vékony* (nem: **véknya*).

balūči *k'ar*, *zar*, vakhī *zur*, szangliči *zar*, mindzsānī *zara*, szari-gōli *cer*, *šer*; szkr. *khara-* «esél») + dig. *afse*, *äfsä*, tag. *yefs*, *yäfs* «stute» (= av. *aspa-* «pferd», *aspā-* fem. «stute»; óper. *aspa-*, pahl. *asp*, ujper. *asp*, *esp*, *esb*, kurd *hasp*, balūči *aps*, *haps*, mindzsānī *yasp*, *yāsap*, vakhī *yaš*, afghán *ās* «pferd», *āspa* fem. «stute»; szkr. *ägva-* id. = gör. ἵππος, ἔκκος, lat. *equus*, gót *aíhwa-* stb.; HÜBSCHM. EO. 68, 25; HORN 104, 19; UHLENB. EtWb. 17.).

Már BEREGSZÁSZI sejtette *öszvér* szavunknak iráni eredetét egybevetvén ezt az ujper. *astar*, *ester* (nála: «*oster*» Ähnl. d. Hung. Spr. 111.) «maulesel» szóval, a mely nézet megtalálható a debreczeni grammatika íróinál (így: per. «*öszter*»; l. NyK. 26 : 127, 256, 458.) s MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL is, ki szerint «bármily könnyen elemezhető: *össz* + *vér*, mintegy: „kevert vér”; vannak hasonlatai: szkr. *acvatara-*, ujper. *eszter*, *beszre*» (Magyar Nyelvhas. 15.). Azonban bizonyos, hogy a «maulesel» szkr. *acvatara-* = pahl. *astar*, ujper. *astar* (kurd *istīr*, *histīr*, balūči *istal*, *hastal*; HORN 21.) nevezeiteiből nem fejlődhetett nyelvünkben *öszvér* (melynek előzménye, mint a Schlägli Szój. adata mutatja: *eszpér*), hanem esetleg: **ösztér* (**öszötér*). Más magyarázathoz nyújt módot számunkra az osszét *zärgäws*, melyből t. i. azt látjuk, hogy az *öszvér* mivoltának megfelelőleg dívott egykor az iránság terén ez állatnak oly nevezeite, mely a szamar és ló neveinek összetételéből keletkezett (v. ö. gör. ἵππονος «*öszvér*», tkp. «*félsszamar*»). Megfordítva az osszét «szamar-ló» kifejezés sorrendjét, azaz fölvéve, hogy ennek hasonlatosságára nevezték a magyarral érintkezett perzsa területen «ló-szamar» összetétellel is az *öszvért*, ennek középperzsa *asp* + *zar* hangalakja éppen pontos mása volna az *öszvér* régi *eszpér* alakjának az árja elemekben sűrűn mutatkozó *a ~ ɜ* hang-megfeleléssel (*eszpér* - < **eszphér*, mint: *vakondok* < **vak* + *hondok*; v. ö. ÉO. *zundēl* «maulwurf»; l. Nyör 24 : 259; Ethnogr. 5 : 17, 73.). Megjegyzendő, hogy az *öszvér* utórészének magyarázatára a kaukázusi nyelvkörből is kínálkozik számbajöhető adat, ez t. i.: grúz, mingrél *vir*, csecsenez *vir*, ingiloi *vir*, *hír* «esél» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 59.).

290. Magy. *öz* (accus. *öze-t*; wz Schlägli Szój. 1639. sz., ez Beszt. Szój. 1057. sz.) 1. «dama, dorcas; reh, damhirsch, gams» (NySz.); 2. «caper» (Schlægli, Beszt. Szój.); *öz-olló* (wz *ollo*) «capreolus» (u. o.).

< Pahl. *aza-k* «ziege» = szkr. *ažā-* (nomin. -*ás*) «ziegenbock», *ažā-* «ziege» (*ažīna-* «fell») = litv. *ožys* «ziegenbock»,

ożka «ziege», lett *ajis* «ziegenbock», melyekhez mint alaki változattal eltérő külön csoportot csatolják a következőket: örmény *aic* «ziege» (*aiceni* «caprinus», *aicamn* «gazelle») = gör. *αἴς* (gen. *αἰγός*) «ziege», av. *izaena-*, vagy *izaena-* «aus fell, ledern» (úgy mint: szkr. *ajāna-* «fell», tkp. «ziegenfell», ószlov. *azīno*, *jazīno* «fell»; HORN 269; HÜBSCHM. Arm. Gr. II: 417; UHLENB. EtWb. 4.).

Ugyanez árja szó másainak tetszenek a kaukázusi nyelvekben: abadzech *aše*, mingrél *oči* «ziegenbock», kaitach *adž*, *eža*, *eč*, *eča*, akuša *edža*, chürkilin *idža*, *idč*, kubacsi *ač*, *iča*, varkun *edča* «ziege» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 157—8.) s a törökségben (képzőtoldalékkal): altaji, toleut *äčkä*, krimi *äčki*, csng. *ički* «ziege» (RADLOFF Wb. 864—5.). A magy. *őz* (régii *ez*) a szokott *a* ~; hangmegfeleléssel s az egy mássalhangzón végződő egytagú szók gyakori hangsúly-nyújtásával a pahl. *aza-k* képzőtlen alaprészeivel, vagy az av. *izaena-*-ból következő tövel egyeztethető. A jelentés tekintetében figyelembe veendő a Schlägli és Beszterczei Szójegyzékek «caper» fordítása, továbbá, hogy bizonyos jelzőkkel «kecskének» nevezi az őzet több kaukázusi nyelv is, így: avar *čanál de'én* «wilder bock, rehbock» (*čan*, gen. *čanál* «jagd», *de'én* «bock»), lák *avlul qaca* «rehbock» (av, gen. *avlul* «jagd», *qaca* «ziegenbock»), kaitach *dutca-kaca* «reh» (*dutca* «wald», *kaca* «ziege»), varkun *urka-edča* «rehweibchen» (tkp. «bergziege»), ud *čolla-kheči* «reh» (v. ő. *dčalag* «wald», *kheči* = tör. *keçi* «ziege»), agul *suvan-kun*, tabasszarán *sivin-kun* «rehbock», *suvan-ce*, *sivin-ce* «ricke» (tkp. «bergziege»; *suv*, *siv* «berg», *kun* «ziegenbock», *ce* «ziege») stb. A magyarban is: *vad kecske* «capra silvestris, dorcas, rupicapra; gemse» (КАЛЕР. ПАРТЗР.); az oroszban: *дикая коза, козуля* «reh» (*роза* «ziege»); a latinban: *caprea* «reh; wilde ziege». Tekintve ez adatokat a pahl. *azak*, av. *izaena-* mellett szorosabb jelentésbeli egyezésük mellett is kevésbé jöhetnek számba a magy. *őz* magyarázatánál: ujjper. *āhū*, pahl. *āhū-k* «gazelle» (s-ből fejlődött *h*-val) = kurd *ās-k*, balučī *āsk* «jagdtier, wild, gazelle», afghán *ōsai* id., melyet a szkr. *āçú-* «schnell», gör. *ὄξυς*, lat. *ocior* szavakkal vetnek egybe (HORN 15; HÜBSCHM. Pers. Stud. 11; GEIGER, Bal. 114; UHLENB. EtWb. 22.). Ezek alapján ugyanis a magyarban inkább *sz*, vagy *š* megfelelés következne (l. fönt 233. l.), — V. ő. az itt tárgyalt árja szavakhoz még: déli lapp *waiše*, *waišie* «elentier; wildes tier» (HALÁSZ) szókezdő *w* járulék-mássalhangzóval (mint a finn *anta-*, magy. *ad-* lapp megfelelőiben s több egyéb esetben).

291. Magy. özvegy (*ezuegy* EhrC., ÉrdyC.; *ögyvez* Alföld, Szilágy-m., Székelység; *ögyvedz* Temesköz, *celvegy*, *cedzuegy* Alsó-Fehérm.) «vidua, viduus; wittib, wittfrau»; *özvegyül*- «viduam esse; celibem vitam agere; im witwenstande leben, unverheiratet sein»; *özvegyység* «viduitas; wittwenstand» (NySz., MTsz.).

Mint már régebben volt alkalmam ráutalni (NyK. 22 : 10.), *özvegy* szavunk a rokon nyelvek világánál szinonim összetételnek ismerszik föl, melynek utótagja az ÉV. *voťep*, KLV., KV. *voťep*, ALV. *vaťep*, TV. *vaťip* «witwer, witwe, waise» (*v. xum* «witwer», *v. ně* «witwe», *v. šauvrēm* «waises kind»; innen: *voťepl-* «im witwenstand, als waise leben») képzőtlen alapjával, előrésze pedig a rokon nyelvek ezen közös «ipse» szavával vehető azonosnak: zürjén *as* (pl. *as vōlōm*, *as vōlnam* «mit meinem pferde», *as sajad* «hinter dir»; ablat. *aslās*, term. *asōž*); *ačim* (*atčim*, *atšum*, *asšim*), *ačid* (*atšid*, *assid*), *ačis* «ich, du, er selbst»; *asnīm*, *asnīd*, *asnis* «wir, ihr, sie selbst» (WIED.) | *voťjāk as* (pl. *as-pruēkaz* «in sich selbst», *as-pal murt* «landsmann», tkp. «mensch von der eigenen gegend»; dat. *aslam*, *aslad*, *aslaz*; Kaz. *askēm*, *askēd*, *askēz* «mein, dein, sein», pl. *askēm eromū* «mein geliebter»); *ačim*, *ačid*, *ačiz* (Glaz. *ačim* etc.) «ich, du, er selbst»; *ačmā'os*, *ačtā'os*, *ačšā'os* «wir, ihr, sie selbst» | finn *itse* (gen. *itsen*, *itten*), észt *ize*, *izi* «selbst, eigen» | cseremis *eške*, *ške* «selbst», *eškemem*, *eškendem* «mich, dich selbst»; *šket*: *šketem* «ich selbst, ich allein», *škedak* «alleinig» | lapp: Lule *ieč*, *iehč*, *iehča*, *iehča* (személyragokkal: gen. *iečam*, *iečat*; acc. *iečas* etc.) «selbst, eigen»; Pite *ēhč*, *ēhča* (plur. *ēča*); déli *iče*, *iče*, *ičiče*, *ičiče*, *ičiče* (plur. *ič*); Fm. *ječa* (HALÁSZ); teri *jičč* (plur. *jičž*), kildáni *ičč*, notozeroi *jiehč*, *jehč*, akkalai *ič* (gen. *ičž*) «selbst, sich, sein» (GENETZ Wb. 43.) || mordvin *es* (pl. *es vinadit* «von deinem eigenen weine», *es pālūza* «bei sich»); allat. *es-tiin*, *es-tit*, *es-tiinza*, mordÉ. *es-ten*, *es-tet*, *es-tenze* «mir, dir, ihm selbst»); mordÉ. *ezet*, *ezenze* «dich, sich selbst» (BUDENZ: Mord. Nyt. 54.); mordM. *es*, mordÉ. *äs* «selbst» (PAASONEN: Mordw. Lautl. 73.) | vogul: KLV. *qs*: *täkw-qsä* «er selbst» (pl. *khōp täkw-qsä pal-khōlps* «der kahn zerspaltete sich selbst», *wūs-kärkēm täkw-qsä jāmī* «mein kind geht selbst, von sich selbst») | osztják: IO. *at*: *atennam* «ich selbst», *atennan* «du selbst», *atilnan* «er selbst», *atimennan* «wir beide selbst» (CASTR.); ÉO. *neñ ādel* «du selbst» (AHLQU. Ostj. Tex. 49.), *ātel luel* «ihm allein» (u. o. 44.); *ādel*, *ātel* «einsam, allein; einzeln, besonderer» (*ādel tarana* «unter vier augen»; AHLQU. Wb.). Tovább kutatva az *öz-vegy* utótagjának s a vog. *voťep* (melyből ÉV. *voťep* olyan változat, mint LV. *kwātl* «mitte», *kwān* «hinaus» mellett: ÉV. *kwōtl*, *kwon*) magashangú törésének kapcsolatait, kiderül, hogy ezek eredeti területe az árság, hol hangban és jelentésben egyeznek vele: av. *vidu-*,

vidavū «witwe» = szkr. *vidhāva* «witwe» (v. ö. *vidhi* «verein-samt») = pahl. *vēva-k*, ujjper. *bēva*, *kāšānī bīvā*, *bīvē* (*vīgā*, *vīē*); kurd *bī*, összetét *idāj* (< **vidūā-j*) «witwe», melyeknek rokonsági köréhez tartoznak: lat. *viduus*, *vidua* «ledig, verwitwet; vereinsamt», ószlov. *vidovū*, *vidova*, óporosz *widewū* «witwe», görög ἰδίωτος «ledig, unverheiratet», gót *widuwō*, ófelném. *witwva* «witwe» (HORN 60; HÜBSCHM. Pers. Stud. 35; UHLENB. EtWb. 286.).*)

A magyar és vogul alakok *gy*, *t* hangjára nézve figyelembe veendő, hogy az iráni *ō*, mint a pahl. összerántott *vēva-k* = av. *vidava*-alak mutatja, *y* (= magy. *j*) irányában fejlődve jutott lappangásba (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 168, 199.); a *gy* (= vog. *t*) tehát átmeneti alakulat lehetett valamely régi iráni nyelvterületen.**) A magyar megfelelő nyílt *e*-jére nézve l. fentebb az *ér* (*ere-t*) és *enyész*-cik-keket (89. és 87. sz.). A vogul *vetēp* végzete az idegen szó jelzőt értelmének határozottabb kiemelésére szolgáló képző, úgy min» ezekben: vog. *sētēp* «zwirn» (v. ö. szkr. *sētu* «bindend; bandri ebből *si*:- *syāti* «bindet») e mellett: TV. *sitū* «zwirn» (v. ö. szkr. *sitā*-part. perf. az előbbi igéből) | *turēp* «neblight, bewölkt, düster. (t. *χῆτῆλ*, t. *τῆρέμ*), mely egyezik alaprészében a pahl., ujjper. *tār* (= av. *taδra*-) «finster», összetét *t'ar* «düster (vom wald)» szóval; v. ö. ÉV. *turmēn* «finster»; továbbá ÉO. *kūtēp*, *kūtlēp* «mitte; mittlere» (ezek mellett: vog. *kwōtl*, *kwūtl*, magy. *köz*, *közép*. Hasonló fölös alkalmazása van az *-iñ* melléknévi képzőknek ezekben: ÉV. *āpriñ* «geschickt» (v. ö. finn *uoppera* «assiduus, diligens» = szkr. *āprā*- «tätig, eifrig»); ÉV. *ūniñ* «gross» (v. ö. ÉO. *ōn* id.); KLV. *jānēñ* «gross» (v. ö. KLV. *jāni*, ÉV. *jāni* id.) stb.

292. Magy. *para* (*pala* Körös-Tarcsa, Ung-m.) «átlyukasztott kéreg-, v. fadarab, a milyeneket a húzóháló fölére fűzve kötnek, hogy úszva járjon a vízen» (MTsz.).

*) Egybevetette volt a magy. *özvegy*-et a szkr. *vidhava*-, latin *vidua*, német *witwe* szókkal már MÁTYÁS FLÓRIÁN (Finnit. Törekv. 22.).

**) Adott szófejtésünknek nem válnék akadályára, ha a nagy elterjedtségű nyelvjárási *ögyvez* alakot tekintenők is eredetibb ejtésnek; mert a vog. *vetēp* alaprészének *-vez* is megfelelhet a magyarban (v. ö. vog. *kwūtl* és magy. *köz*) s az árja *ō*, *dh*-nak is többször találkozik z mása nyelvünk jövevénylemeiben (l. fönt a *būz*, *gaz*, *gázol* és *mész* cikkeket), az előrészt illetőleg pedig ez esetben az *ögy* «unus» szó jöhetne számításba: mégis tekintve, hogy az *ögyvez* változat a régiségből nem igazolható, biztosabban járunk el, ha magyarázatunkat az *özvegy* hangzásra alapítva az előbbi újabb keltű metathesisnek vesszük (v. ö. *üdvēgy* e h. *ügyvéd*).

Vogul: ÉV. *porä*, *por*, KLV. *pörä*, ALV. *pora*, KV. *pörē*, PV. *pörä*, FTV. *pgrq*, ATV. *para* «floss, fähre (плотъ, паромъ)»; ÉV. *poraxt* «ein floss zimmern».

Osztják: ÉO. *por* «zimmerfloss, holzfloss» (AHLQU.).

Zürjén *pur* «floss, fähre», *purjal* «floss machen, balken zusammenfügen» (WILD.) || votják *pur* «floss, holzfloss, prahm, fähre»; *purjal* «floss machen, balken zusammenfügen zu einem flosse».

< Szkr. *pārā*- (nomin. masc. -ās, neutr. -ām) «hinüberfahrend» a *par*- «hinüberfahren, hinübersetzen (insbesondere auf einem schiffe)» = av. *par*- «jem. übersetzen, überfahren (trans.)» töből, melynek rokonsága a gör. *πάρος* «gang, durchgang», *παραίω* «bringen, fahren; übersetzen», gót *faran* «wandern, ziehen» (*farjan* «zu schiffe fahren»), ófelném. *faran*, újfelném. *fahren*, innen: középelném. *ver*, újfelném. *fähre* stb. (GRASSM. Wb. 807, 777; GEIGER Hb. 276; KLUGE EtWb. 102.).

Fentebb (134. l.) STACKELBERG nyomán indulva (Irano-fin. Otn. 10.) az itt tárgyalt magyar szót s rokonságát az av. *paratu*- (nomin. -uš) «brücke» = pahl. *puhr*, *puhl* (*puhal*), ujjér. *pul*, balūči *puhal* id. = gelānī *purä*, kurd *per*, *pīr*, *pīrd*, *purä*, *pēl* id. (HORN 72.) szóval vetettem egybe, melynek változatai közül a pahl. *puhr*, kurd *per*, *pīr* csakugyan megmagyarázhatná a zürjén-votják *pur*, ÉO., ÉV. *por* alakokat; de tekintetbe véve, hogy az ujjérzsa fejlemények óperzsa **prdu*- (< iráni **priu*-) előzményre utalnak (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 195.) ily úton megfejthetetlen maradna az ÉV. *porä*, KLV., PV. *pörä*, TV. *pgrq*, magy. *para* véghangzója s nehézséggel járna a magy. alak a hangzójának értelmezése is. Megszűnnek e nehézségek, ha a «tutaj» jelentéshez is jobban illő szkr. *pārā*- szót, illetőleg föltehető iráni mását tekintjük eredeti mintaképnek, a midőn a vog. *porä*, *pgrq*, magy. *para* véphangzója az árja tövégi hangzónak felelne meg (úgy mint az *árva*, *göbe*, *becze*, *csiga* s több más szóban), az ennek híján levő ÉV., ÉO. *por* pedig e mellett újabb kelti zürjén jövevényszónak volna tartható, melyen az árja tövégi hangzó, mint rendesen, lekopott. A magy. *parā*-nak idetartozására nézve megjegyzendő, hogy e halászszerszám-résznek más vidékeken használatos nevei: *tutaj*, *pluta* (Olt-mellék), *póta* (Balaton-vidék), ezek pedig határozottan «floss» jelentésűek (v. ö. orosz *plotn*, oláh *plută*, lett *pluts*, ném. *floss* stb. a szláv *plu*- «schwimmen» igetöből; l. MIKLOSICH EtWb. 252. és Ethnogr. 4: 202—3.). Az árja *par*- «hinüberfahren» igetö alapján ide vonhatók még mint igenévi képzések: észl *parv* (gen. *parve*)

«fähre, prahm» (*palgi-p.* «floss»); lapp: Svlp. *porev, porrev, porre, borre* «*ratis, ponticulus*», norvéglp *boarre* «*brücke*» (I. ANDERSON: Stud. 278.). — A pahl. *pahl*, ill. ujper. *pul* «*brücke*» másai a szamojédségben: JurS. *pul*, TavgyS. *fūli*, JenS. *fūlu, furu* (gen. *fūluo', furudo'*), osztjaks. *pəl, pəl, pəlli, pəle, pıl* «*brücke*» (*pəlelam* «*brücken*»), mely egyezésre már TOMASCHÉK utal (Pam. 760.).

293. Magy. *part* (accus. *parto-t*) 1. «*ripa, litus; ufer, gestade*» (pl. *víz-p., tenger-p.*); 2. (dial.) «*hegy, domb, halom; berg, hügel*» (pl. «*amot láccanak a slájör partok*»); 3. «*valaminek a széle, oldala; rand seite*» (pl. a *szēmēm partju* «*a szemet körülfogó csontok, a szemgödör csontos széle*»; *segg-part* «*natis*»; NySz., MTsz.). — *fart* (Csík-m.) «*meredek part, partos sziklaoldal; jáhes ufer*» (MTsz.).

Votják *bord* «*wand*» (*kor'ka-b.* «*hauswand*», *bord-dor* «*wand*»); *bordin* «*neben, bei*», *bordis* «*von*», *bordı* «*zu, an*» || zürjén *berd* «*wand*»; *berdin* «*bei, an*», *berdis* «*von*», *berdı* «*an, zu*» (WIED.) | permi *bėrdon, bėrdis, bėrdo* id. (GENETZ OP. 30.).

Cseremisiz *pürdüž, pürdöz* «*wand*» (NyK. 4 : 413.).

< Óperzsa **parđu-*, iráni **parsu-*: szkr. *parcu-* (nomin. -us) «*rippe*» (*pārçva-* «*seite*»); av. *parasu-*, *parasu-* (nomin. -uš) «*rippe; seite*» = pahl. *pahrū-k, pahlū-k* «*seite*», ujper. *pahlū* id. = osszét-dig., tag. *fars* (plur. *fāršt'ā*) «*seite, strich, gegend*», *vakhī pürs*, kurmandzsi *pārsū*, kurd *pārsū* «*rippe*» (HÜBSCHM. Pers. Stud. 44, EO. 65; HORN 76; TOMASCH. Pam. 787.).

Híven egyezik a magyar *part* (dial. *fart*) eredeti «*seite*» értelmével az av. *parasu-* és pahl. *pahrū-k*, ujper. *pahlū* «*seite*» szók egybevetéséből következő óperzsa **parđu-* előzménynyel, melynek nominatívusi alakját látjuk a cserem. *pürdüž*-ben. Ugyane szó későbbi alakulatainak másai, mint fentebb kimutattuk a *fal* és *falu* szók (I. 252—6. ll.). Hogy árja *p* szókezdőnek a permi nyelvekben esetleg *b* is megfelelhet, annak két példáját láttuk már a zürj. *böz*, votj. *biz* «*schwanz*» és zürj. *bör*, votj. *ber* «*das hintere*» szók eseteiben (u. i. 256. l.); ugyanilyen hang-megfelelés ismerszik föl a következőkben is: zürj. *bord*, votj. *burd* «*flügel*» = szkr. *pātra-* (nomin. -am) «*flittig, flügel, feder*» (v. ö. av. *patarsta-* «*be-flügel*») a zürj. *vurd* «*flussotter*» = szkr. *udrā-*, av. *udra-* id., zürj., votj. *šurš* «*tausend*» = szkr. *sahasra-* id. metathesisével (I. fent 244—5. ll.). Látjuk egyszersmind ez egyezésből, hogy az alakilag eltérő zürj. *berd*, votj. *bord* «*seite*» és zürj. *bord*, votj. *burd* «*flügel*» nem tekinthetők egyazon szó változatainak, mint ezt

BUDENZ véli (MUGSz. 434.). — V. ö. az itt tárgyalt szavakhoz a k a u k á z u s i nyelvkörből: csecsencz *bierd* (gen. *-dañ*) «das ufer» (SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 66.).

HALÁSZ a magyar *part*-hoz s rokonnyelvi másaihoz vonja a következő szamojéd szavakat: TavgyS. *bāra*, *bara*, JenS. *bało*, *baro*, KamS. *mara*, JurS. *vār*, *vuara* «rand» (NyK. 23 : 447.). Ezeknek különvalóságát mutatják: av. *pāra*- «rand, ufer» = szkr. *pārā*- «das jenseitige ufer» = pahl., uipper. *-bār* (pl. *darya-bār*, *rōd-bār* «meerufer, flussufer»). Már BEREGSZÁSZI egybevetette volt a *part*-ot a cigány *parru* «ufer» szóval (Ähnl. d. Hung. Spr. 128.).

294. Magy. *pej* («unum equum *Pey* coloris» 1284-iki oklevélben) «subalbus» (Schlägli Szój. 1370. sz.), «rubens» (Besztercei Szój. 957. sz.), «gilvus; badius, bajus; braun» (Cal., Moln. Alb.); *pej ló* «fakó barna (ló); braunes (pferd)».

V. ö. szkr. *piŋga*-, *piŋgalá*- «rötlich braun», mely a szkr. *piŋkte* (præs. 3.) «malen», lat. *pingo*, *pictor* rokonsági körébe tartozik (HELENB. EtWb. 165.).

A szoros jelentésbeli egyezés mellett a hangalakok viszonyát a magy. *új* = mord. *joŋks*, cser. *joŋgez* = osztj. *jorol*, *jūgol* «bogen» és magy. *aja-k* «lippe» = osztják (EO.) *unēl* «mund; öffnung» megfelelőse szerint foghatjuk föl, vagyis a magy. *pej* = szkr. *piŋgala*- természetesen ősrégi átvétel alapján. Ugyane szóval, illetőleg a szkr. *piŋžára*- «rötlich gelb, goldfarben, fahl, verblichen» képzésben mutatkozó alaki változatával megmagyarázhatónak vélem a régi *pegyvet* (*pegueth* «variolus», Schlägli Szój. 1657. sz.; Besztercei Szój. 1076. sz., *pegiet* 1657-iki oklevélben, *penyvet* Comenius) állatnevet is, melynek *pegymet* változatát Moln. Alb. és PárizP. «variolus, mus ponticus, sciurus gaticulus» fordítással magyarázzák. Ennek utórésze nyilván az *evet* «sciurus» szó, előrésze pedig színjelzés; alak szerint: *pegyvet*, *penyvet* < **pengy*-(e)vet, **pengyvet* (v. ö. szkr. *piŋžá-ra*-) s a *v* assimilációjával másrészt: *pegymet*.

295. Magy. *piszok* (accus. *piszko-t*) «sordes; schmutz», *piszkos* «sordidus; unflätig, besudelt», *piszkol*- «sordido, polluo; beschmutzen, beflecken»; *piszonyú* (Háromszék) «színehagyott, fényevesztett, piszokszínű (viseltes szövet, éreznemű)», *piszonyod-ik* «színét, fényét veszti, piszokszínű lesz». — *paszat* (Dunántúl, *peszet* Arad-m.) «szenny, piszok, mocskok; szemét; schmutz; mist», *paszatos* «szennyes, piszkos, mocskos», *paszatol*, *peszetel* «piszkol, mocskol; beschmutzen» (NySz., MTsz.).

V. ö. szkr. *pāṇsū-* (*pāṇṣu-*, nomin. -*us*) «zerfallene erde, staub, sand; dünger», *pāṇsuka-* «staub», *pāṇsulā-* «staubig, bestaubt; unrein, besudelt, befleckt, makelhaft», *pāṇsana-* «verunreinigend, besudelnd, schändend», mely UHLÉNBECK szerint (EtWb. 161.) *pāṇsay-* egyébként nem igazolható denominativ igeképzésre utal || av. *paṣnu-* (nomin. -*nu*) «staub» (BR. Skr. Wb. 4 : 620—1 ; CAP. 247 ; JUSTI Hb. 195.).

Tudva azt, hogy eredeti *ns* hangesoport a magyarban *sz*-vé is fejlődhetik (v. ö. *húsz*, vog. *χūs* «zwanzig» = mordvin *komš*, *fosz-l-* «sich zasnern» és vog. *pūns-* «öffnen» ; l. BUDENZ MUGSz. 537.), valószínűnek vehetjük a magy. *piszo-k*, *pasza-t* alaprészenek egybefüggését a szkr. *pāṇsū-* «staub» szóval, melynek származékai-ban szintén tapasztaljuk az igen természetesen érthető «unrein, besudelt»-féle jelentésátvitelt (v. ö. a *piszok* töhangzójára nézve u. i. a *csiga*, *iparkod-* s *aránt* cikkekét). Képzőstül egyeznek : *piszo-k* és szkr. *pāṇsuka-*, *piszony-ú* és szkr. *pāṇsana-*. A *pasza-t* végzete *k* helyett valónak vehető (v. ö. *cselőte*, *előte* = *cselőke*, *előke* ; *nyusz-t*, *eve-t* és vog. *ñoys*, EO. *lañi* id.) ; de lehet igei származék (v. ö. szkr. *pāṇsana-*) jelzése is. Azon körülmény, hogy a mélyhangú *paszat* mellett magashangú *peszet* alak is találkozik, szintén az idegen eredet bizonyossága, a mint ezt különösen nyelvünknek több árja eredetű eleménél is észlelhettük. Talán csak a szláv eredetű *szemet*, *szemét* szóval való egybekeverés eredményei a következő alakulatok : *peszmet* (Alföld), *piszmat* «apró szemét», *poszmat* (Szeged) «szemétdomb» (*peszmetel-* «szemetel»). Lehetséges, hogy a *paszat*-tal egyjelentésű *maszat* (*moszat* Szatmár-m., *macat* Vas-m.) — melyet BUDENZ a finn *musta* «schwarz», *museva* «dunkel, schwärzlich» szóval társítva (MUGSz. 627.) eredet szerint külön szónak vesz — szintén csak alaki változata a *paszat*-nak a kaukázusi eredetű *mocsok* ráhatásával (l. SIMONYI : Komb. Szóalk. ; Nyör 20 : 17.).

Nem fogható a magy. *piszok* szóhoz a BUDENZTől vele rokonított (MUGSz. 438.) zürjén *peš* «schmutz, unreinigkeit; schmutzig, unrein, garstig» = votják *poš* «trüb, unrein (von flüssigkeiten)», mely t. i. az ujperzsa *peš*, *paš* (پاش) «sordes, pus; lutum vetus et molle» (VULLERS I : 355.) átvételé. A rokonság másik adata volna : vogL. *poqs* «schmutzfleck», melynél azonban REGULY e jelentésmeghatározása tökéletlen, a mennyiben a LV., ÉV. *pos* tkp. «zeichen, merkmal (знакъ)» s ebből fejlődve «stempel, fleckenzeichen (пѣтло)» értelmű (v. ö. *kāt-pos* «tamra, handzeichen, unterschriftzeichen», *āñ té ji w jel-postilem* «ezt a fát jegyzéssel látom el, за-пѣтнюю») = votják *pus* «zeichen, merkzeichen, merkmal; stempel, einschnitt, kerbe» (*ki-pus* «unterschrift-zeichen»). Ezeknél a

föltett árja eredeti alapján inkább vethető egybe a zürjén *bus* «staub, pulwer» (WIEN.), melynek az idézett szkr. és av. «por» szavakkal (s ezeken kívül az utóbbiakhoz nem vonható örmény *p'oši* «staub» szóval) való egybefüggését már STACKELBERG fölveszi (Irano-fin. Otn. 4; NyK. 25 : 381.). — V. ö. ezekhez még: mordÉ. *poč* «staub» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 63.) és a kaukázusi nyelvek köréből: szvanét *püsj* «staub» (ERCKERT: Kauk. Spr. 133.).

296. Magy. **ponty**, *pontyó* «cyprinus carpio; karpfen»; *potyka* id. (NySz.)

Osztják: IO. *peňas* «hecht» (CASTR.).

V. ö. kaukázusi: láz *ponco* «harbue (espèce de poisson» ; ADJARIAN: Etude sur la langue laze, 48.); «bütte».

V. ö. *pinty* «finke» és székely *bincs*, *kuntyorog* és *kuncsorog*. Egybefüggőnek látszik: osztják-szamojéd *peča* «hecht» = IO. *paža* «getrockneter hecht» (CASTR.), *pači* «száritott hal» (PÁPAI); v. ö. ez utóbbiakhoz: magy. *possár* (Balaton-vidék, Székelység) «ponty». A kaukázusi eredet valószínűségét emeli, hogy végelemzésében ide vezet *keszeg* szavunk származásának kutatása is (l. fentebb: 207. sz.).

297. Magy. **pudva** (Csallóköz, Nógrád-m., *podva* Vas-m.) «pudvás, korhadt, reves fadarab; mulm, morsches verfaultes holz», *pudvás* (*podvás*) «mulmig, morsch, schwammig» (*p. fa*, *p. retek*; MTsz.).

V. ö. ujper. *pūda* «faul, verfault» = pāzend *pūd* «rotten, putrid; rottenness, putridity», pahl. *pūtak* «rotten, decayed, putrid» (innen: örm. *p'ut* «fäulniss, eiter; faul, verdorben, morsch») | av. *pūiti-* (nomin. -iš) «fäulniss» = szkr. *pūti-* (-iṣ) «faul, stinkend» | összetét. *am-bud*, tag. *ām-bīd* «faul» az av. *a-puyant-* «nicht faulend», szkr. *pūyati* «wird faul, stinkt» igei tövéből (HÜBSCHM. Arm. Gr. 256; HORN 74; UHLENB. EtWb. 172.).

Tekintve, hogy néhány hangutánzó s mozgásfestő szón kívül a (*b*-vel nem váltakozó) *p* szókezdős magyar szavak általában idegen eredetűeknek bizonyulnak,*) méltán jöhet ennek gyanújába

*) A BUDENZTŐL eredetiek gyanánt tárgyalt *p*-s kezdetű magyar szavak közül itt foglalkozunk a *part*, *piszok*, *passzat* és *piczi*

a BUDENZTÖL (MUGSZ. 445.) törzsökösnek magyarázott magy. *pudva* is, mely tulajdonkép «korhadásnak induló fá»-t jelent s így természetesen hasonulással **pud-fa* helyett valónak véve (v. ö. *hetve* = *hetfe*, *hétfő* Veszprém-, Soprony-m.) előrésztében híven egyezik a pázend *pūd* szóval. Ugy is bajosan egyeztethető alakjánál fogva az észti *pudene*- «zerfallen, sich zerbröckeln» szó igei alapjából képzett *pudeda*- (nom. *pude*), *pudera* (nom. *pudev*) «locker, mürbe, spröde, zerbrechlich» (finn *putu* «rudus, quisquiliæ, purgamenta»); de meg másrészt a *pud-va* végzete sem igazolható hasonló esetekkel reflex. + nom. verbale képzőnek, mint BUDENZ véli a *tolvaj* (= ÉV. *tülmaz*) esetére hivatkozva.

rud. (173. 186) 298. (L) Magy. *ravasz* (*rovaz* Besztercezi Szój. 1065. sz., *rouasz* Melius) 1. *vulpes*; *fuchs*» (a régi nyelvben); 2. «*callidus, astutus, versutus, vafer, argutus, versipellis, subdolus*; *listig, arglistig, verschlagen*»; *ravasság* «*calliditas, astutia*; *listigkei, arglistigkei, ravaszkod-ik* «*argutor, trugreden*» (NySz.).

Mordvin: mordÉ. *ričes, ričis, irčis* «*fuchs*» (PAAHONEN: Mordv. Lautl. 71.); *ričeske* dim. (NyK. 5 : 232.).

Cseremisiz: cserS. *rëvëž* (TROJ. 53.), *rövüž* (NyK. 4 : 423.) «*fuchs*» | cserM. *ribiž* (TROJ. 52.), *ribäž, ribež, ribiž, rebež* (NyK. u. o.) id. — *lebež* id. (CASTR.).

Zürjén *ruč, ruč, ruš* «*fuchs*; (fig.) *falscher, heuchlerischer mensch*» (WIED.) | permi *rič* «*fuchs*» (GENETZ OP. 25.).

Votják: Sar., Mal. *žiči*, Glaz. *žiči*, Kaz. *đučë, žučë, žiči* «*fuchs*».

< Osszét-dig. *robās, tag. rūbās, rūwas, ruwas* «*fuchs*» (*rūvāstān* «den fuchsen» = pahl. *rōpas*, ujper. *robāk*, gahrī *rūwās*, balūči *rop'ask*, szariqoli *rapc* «*fuchs*», szamnūnī *rūwā* «*katze*» = szkr. *lopāçā-, lomāçā-* (nomin. -ās) «*schakal, fuchs*»,

szavakkal (l. ez utóbbit lent: 156. l.), *peder-, penderit-* mellett van *benderit-* (melyben a *b* eredetibb voltát a zürj. *bič-mal* «zusammenwickeln, drehen» mutatja), *poča* mellett is van dial. *buča, pukkad-* hangutánzó, *pillog-, pillant-* s talán a *puffad-* is mozgásfestő szók, a *poč* és *pota* szöknél az egyeztetett adatok összefüggése nem biztos, *puka* a száláság gyanújában van, végül kétes a *por*-nak is eredetisége (v. ö. balūči *p'ur*, vakhī *parg* «*asche*»; l. TOMASCH. Pam. 758.).

örmény *alvës* (gen. *alvesu*) «fuchs», melyekkel egyezik a történet-előtti ázsiai átvételnek tartott görög ἄλωπις «fuchs» (HÜESCHM. EO. 54; Arm. Gr. 415; HORN 139; GEIGER Bal. 144; TOMASCH. Pam. 762; UHLENB. EtWb. 265.).

(II.) Magy. róka (JordC., ÉrdyC.) «vulpes; fuchs» (*erdei róka; vörös róka* «numus aureus; goldfuchs»); *rókás* «astutus, versutus; heimtückisch», *rókáz-* «fucco; übertünchen» (NySz.).

Osztják: IO. *rāpa* (PATKANOV), *rāba* (CASTR.) «zottiger hund». — ÉO. *lěpek, lěbek* «canis lagopus» (AHLQU.) || ÉV. *lěpek lipi* «kis, hozontos rénörző eb; kleiner, zottiger hund».

Finn *repo*, észt *rebase-* (nomin. *ane*, dim. képzés), liv *rebbi* (plur. *rebbist*) «fuchs».

Lapp: Lule *riehpie* (plur. *riepie'*), Pite *rêpê, rôpê, rêpi, riēpi; rêhpêha, rêhpiha*, déli *riāwo, riewo, raiwo, rjāwq, rjiewo, reāwq, reawo* (plur. *riew'*), Fm. *rieban, rievvan* «fuchs» (HALÁSZ).

< Av. *raopi-* (nomin. *-iš*), *urupi-* (nomin. *-iš*) «eine art hund» | kurd *rūwi* «fuchs» || szkr. *lopā-ka-* (nomin. *-as*) «schakal, fuchs» (HORN, UHLENB. u. o.).

Már ERDÉLYINél megtaláljuk ez egyeztetést: «*ravasz* = kauk. *ruvasz* «fuchs» (Stammverw. d. Hung. 8.), a *róka* iráni eredetéről pedig MÁTYÁS FLÓRIÁN nyilatkozik először.*) A rokon nyelvek megfelelői közül föltűnik a cser. «*rübüz*» és av. *urupis* hasonlatossága JUSTINAK (Hb. 66.), TOMASCHÉK pedig a szariqōli *rapts* és összet *rūbas, ruvas* kapcsán minősíti iráni átvételnek a szóban forgó cseremisiz szót, valamint a hozzátartozó mordvin és zürjén megfelelőket (Pam. 762.); l. még: Ethnogr. 5 : 71. — Magy. *ravasz* (rég: *rovasz*) = összet *robas, ruvas*; *róka* pedig (< **rov-ka* kisínyítő képzővel) ugyanolyan alakulat, mint szkr. *lopā-ka-* iráni alapon. Tanulságos a *ravasz* első szótagjának *a* hangzója, melynél világosan látjuk, hogy *o*-ból fejtett, tehát igazolja a *fazék* és *had* szavaknál is tapasztalt hasonló hang-megfelelést (l. fent 103. és 143. l.). Hihető, hogy ezen alakulat az eredeti mintakép iráni területén ment végbe; mert az osztják *rāpa, rāba* alakban is ugyanily

*) A *Róka* nem görög λόκος-hoz viszonylik, hanem *p*-nek *k*-ra változta által zend *urupis*-hoz; upperzsa *rūbah*, melynek szkr. gyöke *lup-*, perzsa *robuden* «lopni», úgy hogy *róka* eredetileg «lopót» jelent; az *l*-nek zendben *r*-ré kelle változnia, mert *l* hangja nincs. A görög ἄλωπις és lat. *vulpes* visszaállítá az *l*-et. Tehát mint λόκος és *lupus*, úgy *róka* és *rūbah*» (Arja Nyhas. 16.).

nyílt hangzó jelentkezik. Nem lehet merő véletlen, hogy több rokon nyelvben e hangzónak *e* (*ē*), *i* változatával találkozunk (így: finn *repo*, lapp *rêpê*, *rieban*, cser. *rebež*, *rêvêž*, *ribež*, mord. *riéés* és az eredeti árja *l* szókezdővel: cser. *lebež*, vogul *lëpek*, *lipi*, osztják *lëpek*); ez is legalkalmasabban úgy magyarázható, hogy e hangváltozásnak a szó eredeti területén volt meg az alapja, mi megint csak azt bizonyítja, a mire már többször volt alkalmunk utalni, hogy a finn-magyar nyelvekre különböző korokban ható árjaság (iránság) nem volt egységes, vagyis hogy egyazon szó bár a magy. *ravasz* és mord. *riéés*, még sem egyazon iráni nyelvjárásból kerültek. — Talán a magy. *róka* mása az IO. *nova rox*, SO. *nevi rok* «eifuchs (canis lagopis)»; CASTR.) nevezet utótagja is (v. ö. *nova*, *nevi* «weiss»).

Közönséges fölfogás, hogy a szkr. *lopācā-* a *lup-* «rauben, plündern» ige származéka (így: GRASSM. Wb. 1188; TOMASCH. Pam. 762; kétséggel említve UHLENBECKNÉL), vagyis a róka nevében az ő «rabló» jelzése volna kifejezve. Meg is van az iránság terén a pahl. *rōpas* «fuchs» szónak előrészeivel hangzásban egyező pahl. *rōp* «raub» (v. ö. szkr. *lōp-* «rauben») s az ujjperzsában *rubū-dan* «wegnehmen, rauben» (præs. 3. *rubāyad-* < **rupāyati*; HORN 135; HÜBSCHM. Pers. Stud. 66.). Vajjon nem ez a perzsa szó-e a *ravasz* első szótagbeli hangzójának alakulatával a magy. *rabol-* «rauben, plündern» (*rabló* «räuber», *rablás* «räuberei»)? Ezt t. i. a szláv eredetű magy. *rab* «captivus» származékának jelentésbeli eltérése miatt nem tekinthetjük (ez esetben t. i. a *rabol-*-nak a *rab*-bal egyértelmű *szolga* szó ugyanígy képzett *szolgál-* «dienen» származékával kellene jelentésben egyeznie), de másrészt a német *rauben* (középfeln. *rouben*, ófeln. *roubōn*) átvételének sem tarthatjuk, minthogy német *au* (*ou*) kettőshangzónak a magyarban egyéb adat nem igazolja a megfelelését (v. ö. *özlog* = *auslag*; *lögga* «squalius dobula» = *lauge*; *gókler* = *gaukler*; *pór* = *paur*, *bauer*; *zoborol-* «letakarít» = *saubern*; *óbé-gat* = *auweh*; csupán népetimológiával *hajtnány* = *hauptmann* és *fráj*, *frajcimmer* = *frau*, *frazimmer* a *frajla* = *fräulein* hangalakjához idomúlva). Megjegyzendő itt, hogy árja (iráni) területről kerültek *lop*, *gaz* és *gézengúz* szavaink is (l. e. cikkekét fentebb).

299. Magy. rég «diu; lang» (*rég olta* «diu, jamdudum, a longo tempore; schon längst, von langer zeit her»; *régtől* «jamdudum; langher»); *régén* «olim, quondam, dudum, antiquitus, diu; vor zeiten, langher», *régente*, *réges-régen*, (Székelység), *régedes-régen* id.; *régi*, *régei* «antiquus, vetus, prisceus, vetustus; alt»; *régiség* «antiquitas; altertum» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tag. *rag-*: (ablat.) *rägei* «seit lange her, längst» (Sjögren), *rägäi* «früh» (Hübschm. EO. 17.); *ragon* «lange, längst, entfernt, frühzeitig» (Sjög.), *rāgon* «früher, alt» (Schiefner; Hübschm. u. o.), *rādi* «früh»; dig. *rāji* id. (u. o.), *rāji* (locat.) «lange, längst, früh» (*rāji-som* «morgen»; az utórész: *saume* «morgen, morgens»; Sjög.), *rājimā rāji* «vor zeiten», *a-rāgma*, tag. *a-rāgmā* «spät» (tkp. «nicht früh»; Hübschm. u. o.).

A jelentés egyezése mellett az alaki megfelelés olyan mint az *éde-s* = osszét *ād*, *ad* «geschmack» szavak közt (l. fent 216. l.). Igen gyakran fejeződik ki a «tempus matutinum» is «früh»-féle szóval (v. ö. ném. *früh-stück* = «reggeli», *früh-messe* = «reg-mise»; orosz *rano* «früh» és «morgen») s így hívást azonosnak vehetjük az itteniek szerint eredetileg «früh» értelmű *rég* szóval a *reg* «tempus matutinum; die, mane» szót is («*reghtwl* foghwa esthwelyg» JordC.), melyből: *rég-vel*, *reggel* «der morgen; früh, des morgens» (v. ö. *rég* írását Moln. Albertnél s *régvel*, Nyör 7 : 35, 8 : 182; *riggē* Alsó-Fehér-m.; MTsz.). Így a *rég* és *reg-vel* közt a jelentésbeli kapcsolat fejlődés-menete éppen ellenkező irányú volna azzal, melyet Bunen z képzel, ki szerint t. i. a *reg-vel* alaprészenek állítólagos «sötétség, homály» alapértelméből (v. ö. EO. *rēngēm* «nebel, dunkel, dämmerung») fejlődött volna a *rég*-é, mint oly idő, «melynek dolgait már egyenesen nem látjuk, mely a világos jelenvalóságtól távol van, s így mint minden távolvalóság többé-kevésbé homályosnak tűnik föl előttünk» (MUGSZ. 649—50.). Magának Bunenznek felhozott analogiái is az itt kifejtett nézetnek adnak igazat; mert csak a «früh» értelemben való közösség az, mi a török *ärtü*, *ertü* «früh, früh am morgen» és «früher, einstmals; die frühere zeit» (RADLOFF Wb. I : 790—1.) értelmi elágazásokat összekapcsolja, nem pedig a nem igazolható «sötétség, homály». Szintígy bizonyos, hogy hasonló a viszony a finn *aamu* «tempus matutinum» és *ammo* «tempus pristinum» (*ammoin* «olim, pridem»), a mint e finn szónak rokonsága (lapp *ome*, *obme* «vetus», mordv. *umok* «längst», magy. *ó*, *avas* «alt, veraltet»; l. MUGSZ. 831.) bizonyítja.

Pótlólag itt említem fel a magy. *hol*: *hol-nap*, *hol-val* «cras, mane» = EV. *χολ*, KLV. *khwol*, ALV. *khql*, KV. *khwql*, TV. *khul*, *khql* «der morgen» (EV. *χολι* «morgens», *χολιτ*, *χολιτάν* «am anderen morgen», KLV. *khwolit*, ALV. *khalti*, *khaltän*, KV. *khwqlt*, *khwqltän*, PV. *khwolt*, *khwqltän*, TV. *khulēt*, *khqlait* id.) = EO. *χολ*: *χολα* *pēlak* «osten», *χολεuti*, *χολεβēt* «morgen; osten» (AHLQU.); IO. *χολαδaj*: *χ. χυντ* «morgenröte» (v. ö. *idaj-χυντ* «abendröte»; CASTR.), *khultēn* «morgen» (PÁPAI) egyezését a kaukázusi, jelesen ingiloi *χual*, *χuval*,

grúz *ɣvala*, *ɣvale* «morgen» szóval (EROKERT: Kaukas. Spr. 37.). V. ö. ugyanitt a votják *čuk*, *čuk* «morgen, früh» (*čukna*, *čukna* «am morgen, früh») szempontjából: kubaesi *dčava*, *čavul*, *varkun*, *akuša daul*, *chürkilin dža'al* «morgen» (u. o.); votj. *čuk* < *čava-k.

300. Magy. rege «anilitas, delirium, vetus cantilena; alter gesang» (MOLN. ALB.), «mesebeszéd» (TjSz.); *regél*- «veterem cantilenam occino; ein altes lied singen» (KRÉSZN.). — *reg* (Székelység) «regös ének» (SEBESTYÉN GYULA közlése), egy 1346-iki oklevélben: *Reg-telök* (cuiusdam possessionis *Regteluk* vocate in Comitatu Pestiensis... possessionis *Combibatorum* Regalium conditionariorum vulgariter *Regus* dictorum; Ethnogr. 11: 55.), *Reg-völgy* (particula terre litigiosa trium aratorum *Regteluk* seu *Reg welgh* vocitata; Századok, 15: 558.); *regös* (Dunántúl; *regüs* Répezevidék, *regüös* Zala m., *reges* Udvarhely m.) «karácsony másodnapján többed-magával házról-házra járó és verses köszöntőt mondó fiú v. legény»; *regél*-, *regöl*-, *regül*- (*reköl*- Kiskún-Halas) 1. «mondogat, rebesget, mende-mondát beszél, híresztel» (Göcsej, Somogy m.); 2. «házról-házra járva verses köszöntőt mond» (Repeze-vidék, Vas-, Zala m.); 3. «nagyon sokat, hosszasan beszél, bőbeszédűsködik» (Veszprémmegye), *el-regöl* «elbeszél» (Drávamellék; MTsz.).

Osztyják: SO. *äreɣ* (CASTRÉN), KO. *eréɣ* (PÁPAI KÁR.), IO. *ära* «gesang» (*türum-ära* «gebet»); SO. *irg*-, IO. *ärg*-, *ark*- «singen» (CASTRÉN) | ÉO. *är* «gesang» (*tärniñ är* «heldengesang», *voj-är* «bären gesang»), *äril*- «singen» (AHLQU.).

Vogul: ÉV. *əri* (tő: *erɣ*-, személyr. *erɣem*, *erɣä*, plur. *erɣet*) «gesang, lied» (*tärniñ ä.* «heldengesang», *uj-əri* «bären gesang»), *erɣ*- «singen», *erɣésl*-, *erɣent*-, *erɣil*-, *erɣiläl*- (frequ.) | KLV., ALV. *jəri* (személyr. *jerrém*, *jerrät*), KV. *eri* (tő: *erɣ*-, FKV. *erɣ*-), PV. *jeri* (tő: *jerr*-), ATV. *eru*, FTV. *jeru* (tő: *erk*-, *jerk*-) «gesang»; LV. *jerr*-, *jerrént*-, KV. *erɣ*-, *erɣiloql*- «singen», TV. *erɣkiti* «wird gesungen».

< Szkr. *arká*- (nomin. -ás) «lied, preisgesang; sänger» az *ärč*- (præs. 3. *ärčati*) «singen, lobsingen, besingen, anpreisen» többől (melyek mellett alaki változat: *rk* «gedicht, vers», *rkvā* «singend, jubelnd, lobpreisend») — örmény *erg* «lied» (GRASSM. Wb. 108—9, 277.; UHLENB. EtWb. 13, 33.; HÜBSCHM. Arm. Gr. 443.). — V. ö. összetét *arɣ-au* «märchen (сказка)»; MILLER: Osset. Etjudy II: 112.).

Pontos a jelentésbeli s az árja elemek $a \sim \varepsilon$ hang-megfelelésével egyszersmind az alaki egyezés a szkr. *arká-* és vogul *ērī', ēru* (tő: *ērī-, ērk-*) = osztják *erēj, ārež* szavak közt, melyek mellett vogul *ērī-, ērk-*, osztják *ārg-, ārk-* («singen») igető gyanánt is szerepel szakasztott oly módon, mint vog. *mojt* «märchen, erzählung» mellett van: *mōjt-* (præs. 3. *mōjti*) «märchen, erzählen» s szintígy ÉO. *moñs, IO. moñt, māñt*, «märchen» mellett: ÉO. *moñs-* (præs. 1. *moñslem*), IO. *mond-, mund-* (præs. 1. *mondem* «märchen, erzählen» (v. ö. votj. *mađ* «rättsel» és *mađ-* «märchen, erzählen») zürjén *moid* «märchen» és *moid-* «märchen erzählen»), vog. *āmés* «rättsel» mellett: *āmś-* «rättsel sagen», vog. *vōt* «wind» (= av. *vāta-*, szkr. *vāta-* id.), *tūjt* «schnee», *rakw* «regen» mellett: *vōt-* «wehen» (v. wind), *tūjt-* «schneien», *rakw-* regnen» stb. Azon körülmény, hogy a vog. *āmés, āmś, ÉO. āmés* «rättsel» egyezik a kicsinyítő képzősnek vehető magy. *mes-e* («märchen» és «rättsel»: Somogyban, Székelyföldön; MTsz.) alaprészevel, vezet bennünket azon gondolathoz, hogy ugyanily viszonyban állhatnak egymáshoz az osztják *ārež, erēž* (= vog. *ērī', ēru*) és a *mes-e* szóéval egyező végzetű *reg-e* még élő *reg* alapszava is; vagyis hogy emitt a szókezdő magánhangzónak olyan enyészttével van dolgunk, mint a *mes-e* = vog. *āmés* esetén kívül még a következőkben: magy. *mer-, mer-ít-* = ÉV. *āmer-t-*, ÉO. *amért-*, IO. *emerđ-* «schöpfen»; magy. *nap, nap-a* «schwiegermutter» = vog. *qñep*, finn *anoppi* id.; magy. *szemérem* «pudor, verecundia»: v. ö. vog. *ēsērmū* «schande», *ēssēmī-* «beschämen» (< összet. dig. *āfsärmi*, tag. *āfsärm* «schande» = av. *fšarema*, pahl. *šarm* «scham»); magában a magyarban: *vad* (Tolna-m., Pálóczság) < *evad, ivad*; *szentés* (Székelység) < *eszentés* (*megszenteni* = *meg-eszénteni* «megsejteni»); *jándék, vándék* (Székelység, Brassó m.) < *aiándék, ivándék* (Brassó m.); *jót* (Heves m.) < *iggyótt* «egyszeriben, mindjárt»; *jéget, jeszke* (Székelység) < *ijéget, ijeszke* stb. Végzetét illetőleg a *reg* (< **ereg*: KO. *erēž*) a szkr. *arká-*, örmény *ery* alakokhoz viszonyítva olyannak vélhető, mint magy. *méreg* = összet. *marg* «gift», av. *mařka-* «tod»; magy. *üveg* = összet. *avog* «glas» (v. ö. kabardin *apkj*, örmény *apaki, apiki* id.); v. ö. magy. *nyereg* = vog. *na'irā* (< **na'irāy*: *na'irāyt-* «satteln»). A *reg* névszói alaphól érthető a *regül-, regöl-* mint: *énekül-, dalol-, dúdol-* s a *reges, regös*, mint: *énekes, dalos*. Kevésbé valószínű Szarvasnak az a magyarázata (Nyör. 22: 452.), hogy a *reg-e, reg-el-* alapszava igei, még pedig oly hangutánzó szó, mint a -g képzővel szerkesztett *bü-g, bő-g, zü-g, huko-g, nyáv-og, csip-og, szisz-ég*. Az ilyenekhez ugyanis nem szokott -l gyakorító képző járulni (nincs pl. *búgol, bőgöl*) s ha mondják is a békáról, hogy *regül-* («esső leszen ha a békák felette *regelnek*» APÁCZAI: NySz.), ez nyilván az «éneklést» jelentő *regül-*-nek alkalmazása a hasonló hangzású *rekeg-, brekeg-* «kuruttyol» hang-

utánzók hatása alatt. A *regöl*-nek ily alkalmazása nyomán könnyen fejlődhetett az eredeti értelem elhomályosultával a pusztán hangutánzó: *regö* («regö béka: rana stridula» MOLN. ALB.); de csak véletlen találkozás, hogy ilyen alak a regös énekek teljesen értelmetlenné vált refrainjében is előfordúl, így: «haj, *regö rejtem*», «haj, *regölhetem*», «haj, *regö rajta*», «haj *regö rejtd*», «haj *rege rejtem*», «haj *regöm*, *regöm*», «haj *regé rejtek*», «ej *rege rajta*», «ej *regü rejtem*», «ej *rege rejtem*», «ej *regülejtem*», a mint e változatokat velem SEBESTYÉN GYULA közli. Azt vélem, hogy e refrain eredeti alakja a következő lehetett: *hej, rege rejtem*, vagy a *szüle* ~ *szüld*, *idő* ~ *idén*, *jé* ~ *jő* váltakozásával: *hej, regö rejtem* s ebben a *rejtem* ezt teszi: «énekelem», vagy: «mondom». Föltéven, hogy a *regülejtem* változatban mutatkozó *l* szőkezdő az eredetibb hangzás, vagyis hogy a *rege rejtem* hasonulás e helyett *rege lejtem*: szorosan egyező megfeleléskép volna számbavehető a déli vogul *latt*-, *loqtt*- «mondani» ige, mely a *lāw*-, *lq̄r*-, *loq̄r*- «mondani, szólni» intensív képzése s eredetileg magashangú (v. ö. TV. *kānt*).

Más árja (iráni) eredetű «énekek» nevezet a votják *gur* «gesang, melodie» (*kirgān-gur* «lied», *šuan-gur* «hochzeitslied») = zürjén *gor*, *ši-gor* «ton, klang, schall» (*gorul*- «tönen, klingen»), mely az összet-dig. *gar*, *gār*, tag. *gar*, *gār* «geschrei, ton, laut, stimme» mása (v. ö. av., szkr. *gar*- «anrufen, rufen», szkr. *gir*- «anrufung, preis, rede»; HÜBSCHM. EO. 33.).

301. Magy. rémül- «paveo, pavesco; tremisco; erschrecken; erbeben», rémít- «terreo, terrifico; irritó; erschrecken; reizen»; rémülköd-ik (Háromszék m.) «szörnyülködik»; rémiszt- (Boranya m.) «rémit», rémisztő, rémisztő (Somogy., Veszprém m., Czepléd) «rémitő; schrecklich, furchtbar»; rémül (Dráva-vid.) id., rémtelen (Szabolcs megye) id.; rémülködik (Háromszék m.) «töprenkedik, aggodalmaskodik, aggodalmában sóhajtozik, panaszskodik» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *ram*- (infin. *ramādan*) «pavidum esse, territum fugere, aufugere; sensibus alienari, consternari, percelli» (VULBERS II : 52.) | av. *rema*- (nomin. -*mō*) «schlag; schrecken, arg-woh» (*paiti-rema*- «hass»; JUSTI Hb. 257, 178.).

A magy. rémül-, rémít-, mely névszói alapú is lehet (v. ö. *rém-ül*, *rémtelen*), az av. *rema*- alakjával magyarázódik. BUDENZ MUGSz. 655.) e szót a *remeg*-, *rendül*- stb. szóval családositja.

302. Magy. rész (accus. *rész-t*, plur. *része-k*) «pars, portio; teil» (alsó r. «unterteil», felső r. «oberteil»), *részént* (*részt* Székelység) «partim; teils», *részés* «particeps, compos; teilhaftig»; *részél-* «partior; teilen», *részélked-ik* «participor; jungor, socior; teilnehmen; sich anschliessen (NySz., MTsz.).

< Szkr. *leça-* (nomin. *-as*) «ein teilchen, ein bischen, eine wenigkeit»; *leçatas* (adv.) «in ganz geringem masse, schwach, kaum» (BR. Skr. Wb. 6 : 573; CAPP. 377.), melynek *l* szókezdőjét UHLENBECK eredetibb *r*-ből származtatja *liç-*, *riç-* (præs. 3. *liçáti*, *riçáti*) «rupfen, abreißen» igei töve alapján (EtWb. 264.).

L. a szókezdők megfelelésére nézve alább a *rög*² cikket.

303. Magy. részeg «ebrius, potus, potulentus; trunken, besoffen», *részegés* «ebriosus, vinolentus; trunkenbold», *részegség* «ebrietas, vinolentia; trunkenheit», *részegít-* «ebrio; berauschen», *részegül-*, *részegsz-ik* (meg-r.) «inebrior; sich betrinken», *részegéd-ik* id. (NySz.).

< Osszét: *rasig* «betrunken» (KLAPROTH: Asia Polyglotta², 89.), déli-o. *rasig k'anin* «sich betrinken» (*k'anin* «tun, machen»; ROSEN).

Már ERDŐLYI JÓZSEFNél megtaláljuk ezen egyeztetést («*részeg* = *raszeg* betrunken»; Stammverw. 15.), melynél a tőhangzók megfelelése olyan, mint az *édes* és *rég* szavakban (l. u. i.). Az osszét szó etimológiája homályos. Egybefüggőnek látszik alaprésszel: eserem. *rušt-* (præs. 1. *ruštam*) «betrunken werden, sich berauschen (пьянствую, пьянбю)», *ruštšo* «betrunken, besoffen; trunkbold (пьяница)», *ruštékt-* (caus.) «berauschen, rausch verursachen» (ТРОЛ. 53.), *ruštmaš* «rausch, trunkenheit» (NyK. 4 : 423.). BUDENZ zerint (MÜGSz. 658.) «calidus» alapértelemmel e szó a *révül-* (*révül-*) «in entzückung geraten» és a székely *rejtéz-* «in ohnmacht fallen» szavak családjába tartoznék.

304. *Magy. réz (accus. *reze-t*) «cuprum; kupfer», *sárga réz* «messing»; *rezez-* (Gömör-m.), *rezel-* mit kupfer beschlagen» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *rez* «messing» (USLAR-SCHIEFNER : Avar. Stud. 170.).

Hogy kaukázusi eredetűnek vegyük az avar *rez* egyező alakja és jelentése alapján a mi *réz* szavunkat, azt javallja azon körülmény

is, hogy a rokon nyelvek több fémneve szintén innen valónak bizonyúl (l. fönt 247. l.). Külömben a szó további kapcsolatai előtttem ismeretlenek; az ERCKERTTől említett abadzech *žuž*, *žeš*, abcház *džas*, csecsenez *čec* «kupfer» (Kaukas. Spr. 94.) a török *jez* (*žez*, *dez*) «kupfer» szó átvételének gyanújába jöhetnek. Komolyabb figyelmet érdemel a BESSÉ JÁNOSTól idézett (Voyage 84.) *and* és *inguš ghez* «bronze», melyben a szókezdő a közlő szerint «comme *r* grasseyée»; de ez a rendelkezésemre álló forrásokból nincs módomban igazolni. — Az eddigi magyarázó kísérletek közt legyen itt főlemlítve a MÁTYÁS FLÓRIÁNÉ, mely tárgy- és névszere fölvételével a szkr. *raṣātī-* (nomin. *-ām*) «silber» = av. *vr̥zātā-*, lat. *argentum*, gör. ἄργυρος, örmény *arcat* «silber» szóra utal (Finnit. Törekv. 23.); továbbá a magamé, mely szerint a *réz* a pahl. *rōd*, ujper. *rōi*, *rō* «metall, gelbgusa, glockenspeise», balūči *rōd* «kupfer» (= szkr. *loha-* «rötliches metall, kupfer, eisen» = szláv *ruda* «erz, metall») mása lehet, a midőn magas hangzója valamely *ō*, vagy *oi*-féle diftongus (v. ő. av. *ravidita-* «rötlich»; Horn 141.) változatakép volna magyarítható (Ethnogr. 5 : 9.); a *d* > *z*-re nézve l. fentebb : 482. l.

305. Magy. *rözög-* (*rizög-* Székelység, *rözög-* Kiskún-Halas), *részked-*, *részket-* (*riszket-* Csik-m., *recket-* Alsó-Fehér-m.) «tremo, contremo, frigutio, contremisco, trepido; zittern, beben»; *rözgöb-d-ik* «inquietus sum; unruhig sein», *rözgélb-d-ik*, *rözgöb-d-ik* «strepor, commoveor; sich erregen, sich beunruhigen», *részketeg* «tremor; das zittern», *rözzen-*, *rözzen-ik* «tremo; zittern», *rözseszt-* «incito, concito, suscito; aufreizen, aufstacheln, aufregen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *rasγ-* «sich schütteln, sich zitternd, bebend bewegen» (pl. *ta ājkā puñkū rasγi* «der kopf des alten zittert, beutelt sich»), *rasγent-* frequ. (pl. *ti sun rasγenti* «dieser schlitten schüttelt sich, трещит»), *rasélt-* (caus.) «schütteln» (pl. *ti ulpā pakwanā xot-raséltiänēm* «ezen czirbolyafenyőnek tobzait lerázom») | ALV. *räss-* «zittern, beben (дрожжать)».

< Szkr. *reṣ-* (med. præs. 3. *reṣate*) «zittern, beben, sich regen» (act., præs. 3. *reṣati*, caus. *reṣāyati*) «erschüttern, in zitternde bewegung versetzen, erregen, anregen» (GRASSM. Wb. 1180.) = kurd *lez-*: *be-lezium* «tanze», ujper. *ā-lēxtan* (præs. *ālēzed*) «springen, ausschlagen (vom pferde)», mely szókat UHLENBECK (EtWb. 253.) és HORN (11.) a gót *laikan* «springen, hüpfen» (*laiks* «tanz»), litv. *lūgyti* «wild umherlaufen», gör. ἐλαίζω «erzittern machen, schwingen» szókkal rokonítanak.

A magy. *rez-g* (= vog. *räs-γ-*) gyakorító képzős alak *z*-je a szkr. *rež-* alak nyomán következő iráni **rez-* (= ujper. *lēz-*, kurd *lez-*) alakot föltételez.

306. Magy. *ripát* (Palóczság) «piszok, szenny, mocsok; schmutz, unreinigkeit», *ripatos* (u. o.) «piszkos, szennyes, mocskos» (MTsz.).

V. ö. szkr. *rēpas-* (nomin. *-as*) «fleck, schmutz», *rīp* (fem.) «verunreinigung», *rīprā-* (nomin. *-ās*) «unreinigkeit, schmutz» ettől: *rīp-* «schmieren; anschmieren, kleben; betrügen» (GRASSM. Wb. 1165—6.), melyet UHLENBECK vedai *l > r* változással a szkr. *lip-*, *limp-* (præs. 3. *līmpāti*, part. *līptas*) «beschmieren, bestreichen, besudeln» (innen: *lepa-* «salbe, tünche, schmutz») s ószlov. *līpēti* «anhaften, ankleben», litván *līpti* (præs. 1. *līpū*) «kleben» igékhez csatol (EtWb. 253, 250, 261.).

Az eredeti «fleck» értelem alapján ide vonhatók még: magy. *ripacs* «himlő, himlőhely, sebhely; blatter, blatternarbe, wundenmal», *ripó* (Gömör-m.), *ripók* (Somogy-m.) «ripacsos, himlőhelyes; blatternarbig» s illeszkedéssel: *rapos* (Palóczság) «ripacsos», *rapák* (Heves-m., Vác) «ragyás, ripacsos», *rupa* (Kiskun-Halas) id. (MTsz.), melyekkel egyezik bár jelentésében a BUDENZTől velük egybevetett (MUGSz. 663.) finn *rupe-* (nomin. *rupi*, iness. *ruessa*) «porrigo, scabies; variolæ», észt *rubī* «pocke, ausschlag» = lapp *ruobbe*, *ruebbe* «cicatrix, scabies», mégis lényeges az alaki különbség, a mennyiben a finn-lapp alakok hangzóközi *tő*-mássalhangzója *b*, melyet pedig a BUDENZTől fölvett, de biztos adatokkal nem igazolt «erősbülesi» elmélettel nem lehet a magyar *p* megfelelőjének tekinteni. — A szkr. *rīp-* «anschmieren, betrügen» jelentésfejléménye alapján, mely a *rīp-* «betrug; betrüger, tückischer mensch,» *rīpū-* «betrügerisch, tückisch, hinterlistig» származékokban, szintígy az iránság terén az ujper. *rēw* «betrug, list» (= szkr. *rīp-* «betrug»), *fi-rēf-tan* (præs. *fi-rēb-em*) «betrügen» = pahl. *freftan*, összet.-dig. *fālēw-*, tag. *fālēw-* id. (= szkr. *pra + √rēp-*), ujper. *fīrēb*, pahl. *frēp* «betrug» azonos tövű szavakban mutatkozik, ide vonhatónak látszik: vog. *rēt* «betrug» (*rētiñ* «lügenhaft, betrügerisch», *rētēl-*, *rētē-* «betrügen, anschmieren, mit list behandeln» a vog. *nam-t* «gedanke; verstand» (v. ö. *nam-*, *nam-* «denken»), *tūj-t* «schnee» (v. ö. *tūj-* «schneien»), KV. *lōmēt* «flamme», TV. *alat* «bett» képzőjének s a *sāt* «sieben» = szkr. *sapta-* hangalakulatának fölvételével (l. fent a *hēt* cikket).

307. Magy. *rív*, *ri* (*reenak* JordC., *reio* BécsiC., *riv* Heltai; *ré*, *rénak* Somogy-m., Göcsej, *rév* Dráva-mellék, *rijj* Fehér-m., *rivu* Csík-m.) «vagio, obvagio, ploro; weinen, schreien», *sír*-, *sí-rí* «ejulo, lamentor; heulen, wehklagen; *rívás* «vagitus, ploratus, ululatus; wehklagen, geheul»; *rívogál*- «sirdogál», *riad*-, *rivad*-, «ejulo; persono; heulen, wehklagen, ertönen, erklingen», *rivall*- «clamorem tollo; aufschreien», *rivalkod-ik* (*rivajkodik* Zala-m.) «vociferor, ploro; schreien u. weinen» (NySz.), «sivalkodik, sikolt» (MTsz.), *rivaszkod-ik* (Baranya-m.), *rikolt*-, *rikkant*- «vociferor, perclamo; schreien» (NySz., MTsz.).

Zürjén *ravest*- «schreien, kreischen, aufschreien», *rušt*-, *rušt*- «ächzen, stöhnen, krächzen» (WIED.) | *permi rušt*- «ächzen, stöhnen» (GENETZ OP. 25.).

Votják *žušt*- (Sar.), Kaz., Glaz. *žušt*- «seufzen, ächzen, stöhnen». — *žož* (Sar.), Jel. *žož*, Kaz. *dož* «jammer, wehklage», *žožášk*-, *žožal*- «klagen, beklagen».

< Szkr. *ru*- (præs. 3. *ruvāti*, *ravati*, *rāuti*) «brüllen, heulen, laut schreien, toben, quaken, summen, dröhnen»; *rāva*-, *rāva*- (nomin. -as) «gebrüll, geschrei, getöse, gesumme, schall», melynek rokonsága: ószlov. *rjuti* (inf.; præs. *revā*) «rugire» (bolgár *rev* «weinen», szerb *revati* «schreien» stb.), gör. ὠ-ρόμαι «brülle, heule, wehklage», lat. *rū-mor* (GRASSM. Wb. 1169, 1151; BR. Skr. Wb. 6: 354, 334, 284; UHLENB. EtWb. 256; MIKLOSICH EtWb. 279.). — V. ö. szariqōlī *rau*- (præs. 1. *va-rāu-am*, inf. *va-rau-dao*) «bellen, heulen» (TOMASCH. Pam. 867.).

Mint a *rikolt*-, *rivall*-, *rikkant*- képzések értelméből kitetszik, a *rív*, *ri* alapjelentése nem a szorosabb alkalmazású mai «weinen», hanem általában «schreien» s így egyezik e tekintetben is a szkr. *rava-ti*, *ruvā-ti* igével (v. ö. a magyar mélyhangú alak *i*-jére nézve fentebb a *csiga*, *iparkodik*, *aránt*, *iramod*- czikkeket). A zürjén *ru-št*-, votják *žu-št*- a *kizi-št*- «husten», *gimi-št*- «donnern», *šili-št*- «schlucken» stb. gyakori képzőjével van szerkesztve (l. WIEDEMANN: Syrj. Gr. 86.), a votj. *žož* (< **žoš*) pedig e mellett olyan alakulat lehet, mint votj. *vamiš* «schritt» (v. ö. *vamišt*- «eins treten»; l. u. o. 63.). Talán ide tartozik a zürjén *rakā* «krähe» (= votják *žaki* Sar., Jel. *žaki*, *žaki* «nussheher») szó is (< **rava-ka*-); v. ö. szkr. *ravana*- 1. «brüllend, schreiend, singend»; 2. «der indische kukuck» (BR. Skr. Wb. 285.); — továbbá vog. (ÉV.) *rāñg*-, mord. *rañg*-, finn *ronku*-, *ronkku*- «schreien» (frequ. -ny képzővel), melylyel tövében azonosnak vehető a magy. *rig*-ó «amsel, drossel» (tkp. «der schreier») is.

308. Magy. rög¹ (Somogy-m., *reg* Baranya-m.) «valami állati dögös nyavalya» (? «vértályog», pl. *rög szöktjön még v. foggyon é!*); *rögény* (Zala-, Vas-m.) «marhák, disznók nyavalyája (torokdaganat, vértályog); MTsz.).

< Szkr. *rōga-* (nomin. -*as*) «gebrechen, krankheit», *rogin-* «krank, kränklich» a szkr. *ruṣ-* «zerbrechen, zerschmettern, vernichten» töből (GRASSM. Wb. 1184; BR. Skr. Wb. 6 : 439—40.).

Egészen hasonló hang-megfelelés: magy. *rög* «erdkloss» és szkr. *logá-* id. (l. a köv. cikket). Ugyanígyen viszonylást tapasztalunk a magánbangzóra nézve a szkr. *lopācā-* és cser. *rōvōž* stb. szavak közt is (l. fent a *ravasz* cikket: 297. sz.), a mint az árja (iráni) *u*, *ū* is jelentkezik a magyarban *ő*, *ö* megfelelővel (l. u. i. a *hőre*, *sőr* és *tölgy* szavakat). — V. ö. itt a *kaukázusi* nyelvkörből: and *ruṣu-do* «krank», *ruku-r* «krankheit», mingrél *rekk*, szvanét *legd* «krank» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 93, 168.).

309. Magy. rög² «gleba, glebula, glareā; erdscholle, erdkloss»; *rögös* «glebosus; klumpig, knollig», *rögöcsös* (Csallóköz) «rögös, darabos» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *logá-* (nomin. -*ás*) «erdkloss, scholle», közfelfogás szerint a *ruṣ-* «zerbrechen» (med. «zerschellen») töből; v. ö. ném. *scholle* (GRASSM. Wb. 1188; BR. Skr. Wb. 6 : 587.).

A szókezdők viszonylására nézve v. ö. magy. *rész* = szkr. *leṣa-* (l. fentebb 301. sz.). Bár a szkr. szóban a *l* az eredeti hang-állapotot tartotta fön (l. UHLENB. EtWb. 264.), mégis föltehető, hogy az árjaság terén annyira kedvelt *l* > *r* változás, mely a *ruṣ-*tőszóban is mutatkozik, itt sem magyar hangtörténeti fejlemény, hanem végbement már amaz ismeretlen árja nyelvben, honnan a magyar szó eredt. A magánhangzók megfelelését illetőleg l. az előbbi cikket. — Talán ide vonandó a rokon nyelvek köréből: cserem. *rok* «erde (земля)»; mint anyag; TROJ. 53; *rokošto kia* «er liegt in der erde» NyK. 4 : 422.); v. ö. ÉV. *rakt*, *rayt* «kot, lehm». Hasonló szó a *kaukázusi* nyelvek körében: kürin, agul *rug*, tabasszarán *rug*, *ruṣu* «erde», kürin, rutul *rug*, agul *ruk*, *rug* «staub» (ERCKERT: Kauk. Spr. 58, 133.). — BUDENZ a magy. *rög*-höz u mordM. *ronga*, mordÉ. *rungo* «körper, rumpf; leiche, aas» = finn *runko* «törzsök, deréktest; rumpf» (SZINNYEI) szót egyeztetí, mi a jelentésbeli különbség miatt sem elfogadható.

310. Magy. rög³tön (*röttön* Palóczság, Szeged, *rökkönt* Nógrád-m.), *rögvest* (Gömör-m., Torontál-m., *rögvést* Somogy-m.)

«sofort, sogleich, auf der stelle»; *rögös-rögtön* (Gyöngyös) id. (MTsz.).*)

Zürjén *regid*, *regid* «sogleich, schnell, eilig, plötzlich, bald» (*regid pirid* «geschwind», *regidön* «bald darauf»), *regidésa* «schnell, ungesäumt» (WIED.) | *permi rýyti-*, *ríkti-* «leicht traben» (GENETZ OP. 25.).

Votják *zog* (Sar.), Kaz., Glaz. *zog* «rasch, geschwind; schnell, eilends», *zog-ak*, *zog-ak*, *zogän* (adv.) «rasch, geschwind, schnell».

Vogul: ÉV. *rottí* «sobald, sogleich, plötzlich», KV. *rätten*, PV. *rätten* id. (*ratyén*, ? *raytén* «plötzlich» AHLQU. Wog. Wb.).

Finn *rikevä* «eilig, schnell, hastig», *rikene-* (nomin. *rijen*, *rien*) «eile» (*rikenellä*, *-ttä*, *-lle*, *-neen* adv. «eilig, schnell»), *rikine-esti* (adv.) «schnell», *rientä-* (præs. 1. *riennän*) «eilen, eilend gehen»; vepsz *rigenda-* id.

< Szkr. *raghú-* (nomin. *-ús*) «rasch, schnell, rennend, dahinschiessend; leicht, wandelbar, renner» (compar. *rághīyas-* «schneller») a *rañh-* (præs. 3. *rāñhati*) «beschleunigen, beeilen, strömen lassen; (med.) eilen, laufen, schnell dahinschiessen, strömen» igetéből, melyből: *rāñha-* (*rāñgha-*, nomin. *-as*), *rāñhi-* (nomin. *-is*) «eile» (*rāñhiā* «in eile, in schnellem laufe») || av. **rayu-*: fem. *revī-* «schnell, hurtig», superl. *renjīšta-* «sehr schnell», *renjīyo* (= szkr. *rāñhya-*) «schnell» (*renjāt-aspa* «mit schnellen pferden»), *renj-* (præs. 3. *renjāiti*) «schnell od. leicht sein» | vakhī *ranjē*, szariqōlī *rindz* «schnell, behend (vom ross); leicht (vom gewicht)». A föltett **ray-* iráni alak átvételének tekinthető: örmény *arag*, *eray* «schnell» (GRASSM. Wb. 1132, 1129; BR. Skr. Wb. 6 : 223; UHLENB. EtWb. 241—2; HÜBSCHM. Arm. Gr. 422; TOMASCH. Pam. 816.).

A magy. *rög-tön*, *rög-vést* olyan alakulatok, mint *bizton*, *bizvást*, *folyton*, *folyvást*, tehát igei alapból valók ép úgy mint a zürj. *reg-id* (v. ö. *jugid* «hell» és *jugišť-* «leuchten», magy. *ég-* «brennen»; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 213.). Alakilag is megfelel ezeknek a szkr. *rañh-* ige a szabályos *ñg* (*nr*) > *g* változással s a finn-magyar nyelvek árja elemeinek gyakori *a ~* hang-megfelelésével. Igei tö származékának mutatkozik a finn *rikevä* is; de itt a tö hangzóközi mássalhangzója (*g* < *r*) már a gyöngült árja *raghú-*,

*) Ezen kétségtelenül régi elemét szókincsünknek a NySz nem ismeri.

rayu*-féle töváltozat alapján magyarázandó (v. ö. az *i* hangzóra nézve: finn *nime* = árja *nāma* «name»). Szemben ezekkel a votj. *žog* névszói alak mása lehet (v. ö. szkr. *rāñha*-, *rāñgha*-, *rāñhi*- «eile», instrum. *rāñhiā* «in eile»). A vog. *rottī* (< **rokti) módhatározói alkalmazású lativ -i' raggal szerkesztett alaprésze azonos a zürj. *regid* szóval (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 214.). — Talán az av. *renžišta*-alak mása a cserem. *rüžd*, *rüšt* «plötzlich, sogleich (вдруг)», melynek változata: *rašt* id. (ТНОЖ. 53, 52.).

Az itt tárgyalt szkr. *rañh*- (med.) «schnell dahinschiessen, strömen» szóval, illetőleg *rāñhi*- «strom, die schnell dahinschiesende woge» származékával (GRASSM. Wb. 1129.) vélem megmagyarázhatónak az elavult mordvM. *rava* «fluss» szót, s a Volga folyónak ezzel azonos mordE. *Rav*, *Ravo* nevét is, melyet már Ptolomæus ismer 'Pāç s Agathemerosz 'Pōç alakban (l. KUHN G.: Relat. Hung. I: 40, 84. és Ethnogr. 5: 163—4.); v. ö. a mordvin *ñ* > *v* hangváltozásra nézve: PAASONEN: Mordv. Lantl. 43. és SETÄLÄ: Über einen gutturalen nasal im urfinnischen (ezekhez: mordE. *ceter* = mordM. *šejer* «maus» = déli vogul *täñer*, magy. *egér* id.).*) PAASONEN szerint ugyan ez érdekes mordvin szó a finn *rapa* «törköly, seprő, salak, sár, törmelék» («*faex polentæ decoctæ, fîmus, cænum in viis, fragile et putrescens quid*»), észt *raba* «moor, hochmoor; träber; morsch, brüchig», liv *raba mā* «lockerer boden», plur. *rabād* «träber» mása volna (NyK. 27: 122.); de e szó, ha nem jönne is a skandináv eredet gyanújába (ónorvég *draf* «hulladék, morzsalék»), látnivalólag jelentésében lényegesen eltérő. V. ö. itt: grúz *ruvi*, agul *ray* «bach» (ERCKERT: Kauk. Spr. 43.). Megjegyzendő, hogy iráni (jelesen osszét) eredetű a *Don* folyónév is: osszét-dig, tag. *don* «wasser; fluss» = av. *dānu*- «fluss», szkr. *dānu*- «jede träufelnde flüssigkeit, tropfen, tau» (HÜBSCHM. EO. 36.). V. ö. vogul *Ās*, ÉO. *Ās*, FO. *Ēs* «Öb» (*Kateri-Ēs* «Irtis», tkp. «Tatár-Ēs», *Kögh-Ēs* «Jeniszei», tkp. «Köves-Ēs»; PÁPAI és av. *āfs* «wasser» (nomin. alak az *ap*-tőből = pahl. *āp*, päzend *aw*, ujper. *āb*, *āw* «wasser»).

311. Magy. rövid (compar. *rövebb*, Székelység) «kurz». — rövid (*rīnuid* BácsiC., *reuid* TelC., CornC., *rivid*, *ryvyd* DebrC., JordC., NádC.; *rivid* Moldva) «brevis, curtus, contractus, con-

*) Figyelembe jöhet a régiek 'Pāç és mord. *Ravo* folyónévének eredete szempontjából az av. *Rañhā*- víznév (= szkr. *rāsa*- «nässe, flüssigkeit») is, melyet JUSTI a Jaxartesre (Hb. 251.), a pahlavi fordítás a Tigrisre, GELDNER az oceánra vonatkoztat (l. HÜBSCHM. Arm. Gr. 69.). E szónak pahl. alakja: *Arγ* (ujper. *Arγ-āb*), mely JUSTI szerint **Aranγ*, **Rañγ*-alakokon át fejlődött.

cisus; kurz»; (Moldva) «kicsiny, alacsony; klein, niedrig», *rövidedén* «brevi, breviter, presse, cæsuratim, strictim; (adv.) kurz», *rövidít.*, (Marosszék) *rövitt-* «curto, brevio, abbrevio; abkürzen», *rövidség* «brevitas; kürze» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *raw* «kleines stückchen» (pl. *ñah-raw, sākér-raw* «ein krümmchen, ein bisschen brot, zucker»; *rawi'* *sakwali* «es zergeht in kleine stückchen»), *rawit-* «in kleine stücke zerbrechen, zermahlen, zerstückeln» (pl. *tí añä pul' rawitilém* «ezt a tárgyért apróra töröm, измельчаю на мелкия части») | KLV. *rau* id. (pl. *ñah-rau, ñah rawwä jühetajts* «a kenyér apróra morzsolódott»).

Osztják: ÉO. *rav* «fein, klein; stückchen» (*ravije senkta* «kleinstossen, zerstossen; истолочь»), *ravulať-* «vermindert werden, abnehmen», *ravét-* «zerstossen» (Анлқу., Вологодский) | IO. *rau* «fein» (*rau pun* «flaumfeder»; Castr.).

< Szkr. *rav-*, *ru-* (præs. 3. *rávate*, part. *rutás*) «zerbrechen, zerschlagen, zerschmettern» (Grassm. Wb. 1170; BR. Skr. Wb. 6 : 356.), mely a latin *ruo* «aufreissen, wühlen», továbbá a magy. *rövid*-éhez hasonló jelentésfejlődést mutató gót *riars* «vergänglich», ónord *ryrr* «gering» rokonságához tartozik (l. Uhlens. EtWb. 245.).

Világosan kitetszik a magy. *röv*, (dim.) *röv-id* szóval BUDENZ-től rokonított (MUGSz. 673.) *vog. raw, rau*, osztják *rav* használatából, hogy «apró» értelme tulajdonképp «fragmentum, frustum»-féle jelentésen alapúl (v. ö. *vog. mqršā, moššā* «wenig» = magy. *morzsa*, finn *murska* «penitus fractum et contusum quid» a *murta-* «frangere» igéből; l. u. o. 631.), minélfogva bátran vehető föl az itt tárgyalt szók összefüggése a szkr. (árja) *rav-* «zerbrechen, zerschmettern» igével, mely úton az egyeztetett rokon nyelvi alakok hangrendi különbözése is magyarázatot nyer (l. fönt 258, 326. ll.). Tekintve, hogy a *vog. raw*, osztj. *rav* igei alapra vissza nem vezethető (*rawét-* t. i. denominativum; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 124.), eredeti mintakép gyanánt árja téren **rava*-féle származék föltételezendő.

312. Magy. *rút* (accus. *rutá-t*) «turpis, impolitus, informis, invenustus; schändlich, hässlich, ungestaltet» (*rút ember, kép, dolog*); *rútít-* «turpo, turpifico; schänden», *rútúl-* «deformor, deformis fio; verunstaltet werden», *rútalom* «turpitude, foeditas; hässlichkeit», *rútalmas* «foedus, turpis, spurcus; unflätig, garstig» (NySz.).

Finn *ruma* «hässlich, abscheulich, garstig», *rumaise-* (nomin. -inen) id., *rumenta-*, *rumista-* «verhässlichen» | lív *rumāl* «widerlich, hässlich, schmutzig; dumm, einfältig», észt *rumal* (genit. -la) «dumm, einfältig».

Lapp: Fin. *rome*, *robme*; Pite *ropmē* «hässlich», *rōmēs* (attrib.) id.; déli *rupmies*, *rūpmies* id.

Cseremisiz *rūm* (пром) «dunkel, finsterniss (мракъ, темнота)», *rūmla* (adj.) «dunkel, finster (мрачный)», *rūmbük* «dämmerung» (*rūmbükän*, Troj. *rumbukan* «trüb, unrein; мутный»), *rumdukt* «trüben (мутить)», *rumbälge* «dämmerung (сумерки)», *rūmbälgen* «es wurde finster (смерклось)»; *rūmbälgesaš* «dämmerung»; Тарж. 53; NyK. 4: 423.).

Zürjén *rōmūd* «dämmerung, das dunkelwerden», *rōmd-*, *permi rōmt-* «dunkel werden, sich verdunkeln, dämmern», *rōmdamē-* id., *rōmdōd-* (caus.) «verdunkeln» (WIED.).

Votják *žom*: *žom-ak luä* «es wird (eben) finster», *žomekt* «finster werden», *žomūt* (Sar.), *žomit* «dämmerung».

< Szkr. *rāmā-* (nomin. -ās) «dunkelfarbig, schwarz; dunkel, nacht», *rāmī-* «nacht», *rāmyā-* id. (BR. Skr. Wb. 6: 326—7; GRASSM. Wb. 1162.), melyet UHLENBECK a középfelném. *rām* «staubiger schmutz, russ» szóval vet egybe (EtWb. 248.). — V. ö. a kaukázusi nyelvkörből: mingrél *rumē* «dunkel» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 162.).

Elfogadva BUDENZ magyarázatát (MUGSz. 674.), mely szerint a *sötét*-t, *passa*-t képzőjével szerkesztettnek vehető *rút* szavunk zárt hosszú magánhangzójában *m*-ből fejlett *v* lappang (v. ö. *jót* = *java*-t: vog. *jāmēs*, osztj. *jem* «gut») az ily módon alkalmasan egyeztethető «dunkel» alapjelentésű rokon nyelvi szavaknak pontosan megfelelő mása ismerszik föl a szkr. *rāma-* «dunkel» szóban; v. ö. a hangzókra nézve: finn *upera* «gnavus» = szkr. *āprā-* (l. fönt az *ipar* czikket, hol az árja *a* = finn *u*, *ü* hang-megfelelés egyéb példái is találhatók); cserem. *vürüž* «able, pfriem» = szkr. *ārā-*; zürj. *čöč* «zusammen, zugleich, auf einmal, plötzlich», votják *éōé*, *éōš* (*éōšān*) id. = szkr. *sācā* «zugleich, zusammen, bei, mit», *sācī* «zugleich» av. *hača* «sofort»; zürj. *lōb* «lippe» = ujper. *lab*, pahl. *lap*, balüci *lap*, vakhī *law* id.; zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen» = av. *karēta-* «messer», zürjén *ögir* «glühende kohle» = szkr. *āṅgāra-* «kohle». Mindenesetre illő etimonja a «turpis»-nak a «niger, obscurus» s ennek alapján fejlődött «sordidus» jelentés (l. fönt a *mocsok* czikket s BUDENZ: MUGSz. 292.), úgy hogy a magy. *rút*-s a

vele jelentésben szorosan egyező finn-lapp adatok bizvást egybevetethetők az itt idézett többi rokon nyelvi és árja adatokkal. Homályos előttem a cserem. *rumbuk*, *rümbük* szerkezete, melynek előrésze nyilván a cser. *rim* szó. Megvan külön is a votjákban a cser. *rumb*-megfelelése ebben: *žob* (Glaz.), Sar., Kaz. *žob* «schmutzig; garstig, abscheulich, unrein; schmutzigkeit, greuel; trübes wetter» (pl. *žob luoz* «неначьто будет», es wird trübes wetter), *žob lokan* «pizskos kurva», *kwaž žobaškä* «das wetter ist garstig»), mely egy-szersmind azon szempontból tanulságos, hogy benne együtt lát-hatjuk a «trüb» és «schmutzig, garstig» jelentésfejléményeket.

312. *Magy. *seb* (accus. *sebe-t*) «vulnus, ulcus; wunde» (*farkas-seb* «carcinoma; krebswunde», *vak seb* «cicatrix; wund-mal»), *sebés* «ulcerosus, vulneratus; wundig», *sebhët* «vulnero; verwunden, verletzen», *sebhüsz-ik*, *sebhüsz-ik* «vulneror; verwundet werden» (NySz.).

< Kaukázusi: lák *šabu* (genit. -ul, plur. nom. -urdu) «wunde» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 108.).

BUDENZ (MUGSz. 334.) a magy. *seb* szót a finn *hempedä* «weich, weichlich, empfindsam, zärtlich, nachgiebig, wollüstig» (innen: *hempaa-*, infin. *hemmata* «an etw. wehleidig sein, schmerz empfin-den») szóval rokonítja, mely azonban látnivalólag merőben külömböző értelmű. Ezzel szemben jelentésben és alakban pontosan egyezik a lák *šabu* «wunde», melynek *a*-jára nézve megjegyzendő, hogy a szomszéd nyelvjárásokban gyakran találunk helyében *e-t*, így: lák *naš* «butter» = varkun, kubači *neš* id. (Ерск. 51.); *maš*, *meš* «eisen» = kub. *megh*, kaitach *meš*, akuša *me* id. (57.); *dčaka* «floß» = kaitach *teka* (vark., kub. *teika*) id. (64.); *bakh* «kopf» = kaitach, akuša *behh*, varkun *bek*, *bik* id. (92.); *bute* «wolf» = kaitach, akuša *bete* id. (154.); *ččat* «brot» = avar *čed* id. (48.); v. ö. lák *lagh* «slave» (129.) = összet.-dig. *lag*, tag. *läg* «mensch, mann» = magy. *leg-ény* (l. fent 438. l.); lák *žhaba* «fisch», varkun *žav-š* id. = (előrészében) összet. *k'as-ag*, *k'äs-ag* = magy. *keszeg*, *kesze* (u. i. 409. l.).

313. *Magy. *séd* (Veszprém-m., *sét* Balaton-m., Szegszárd) «patakocská, csermely; bach», «*seg*: fons» (olv. *ségy*. Besztercezi Szój. 251—2. sz.); régi oklevelekben: «trahit ad fontem, qui nominatur *tuhut sedu*» (1095.), «cadit ad fluuium *Hydeghsed*» (1341.), «pratum *seedfeu*» (1292; NySz., SZAMOTA: NyK. 25: 141.).

< Kaukázusi: tabasszarán *šed* «wasser» = agul, rutul

zed, buduch, džek, chinnaľug *xad* id. ezek mellett: arčün *xun*, *žän*, czachur *xon* = andi, karata *thlen*, avar *thlin*, *kžhlim* id. = varkun, kubači, kaitach, akuša, chürkilin *šin*, lăk *sein*, *sšin*, *sšin* id. = csecsencz *hin* «bach» (ERCKERT: Kauk. Spr. 147, 43.).

L. fentebb a *csinód* és *hinár* czikkeket (205. és 350. l.). — BUDENZ (MUGSZ. 342.) a magy. *séd* szót «currens, fluens» alapértelemmel a magy. *siet-* s mordE. *éje-* «laufen, eilen» rokonságához csatolja, a végzetét pedig «lappangó névszóképzéssel» frequ. -*d* igeképzőnek tekinti. Nem tudunk biztos adatot efféle lappangó névszóképzésre (l. a BUDENZTŐL ilyenül idézett *hid* szóra nézve fentebb: 346—8. l.) s a *séd* szónak ezen alapon való magyarázatát a vele alakilag egyező s jelentésben is jól összeillő kauk. *šed* is kétéssé teszi.

314. (I.) Magy. sellő (Székelység, Szatmár-, Bereg-m.) «sebes folyású szakasza, zúgója a víznek; schnell fliessende, brausende stelle im flusse» (MTsz.).

Vogul: ÉV. *sārlā* «a folyónak lejtősebb helye, hol a víz nagy sebességgel omlik alá; abschüssige stelle im flusse, wo das wasser stürzend fliesst».

(II.) Zürjén *šor* «bach, quelle» (WIED.) | permi *šor* «bach» (GENETZ OP. 20.) || votják *šur* «fluss, bach» (*Kam-šur* «Kama-fluss», *Oš-šur* etc.).

< Szkr. *sar-* (præs. 3. *sārati*, *sīsarti*) «raseh laufen, gleiten, fliessen, zerfliessen; entlaufen»; *sarā-* (nom. -*ās*) «flüssig», *sarā-* «bach; wasserfall», *sarī-* «wasserfall» (BR. Skr. Wb. 7: 769, 778.).

A szabályos *a ~ :* hangmegfeleléssel egybevetethető a vog. *sār-lā**) = magy. *sellő* frequ. -*l* képzővel szerkesztettnek vehető igei töve a szkr. *sar-* «fliessen» igével, a midőn a szókezdők viszony-

*) Így magyarázva a vog. *sār-lā* szót, végzetét afféle nom. verbale képzőnek vehetjük, mint ezekben: *χālā* «halott» (*χāl-* «halni»), *χajtā* «futár, követ» (*χajt-* «futni»), *χansā* «rajz, hímzés» (*χans-* «rajzolni, himezni»), *marūtā* «göngyöleg» (*marūt-* «göngyölni»), *urā* «tartó» (*ur-* «tartani, őrizni») stb. — A magy. *sellő* szóközépi mássalhangzója e mellett olyan alakulat lehet, mint ezekben: *salló*, *gyalló*, *talló* = *sarló*, *gyarló*, *tarló*; *szöllő* = csuv. *širlā*.

lása ép olyan, mint ezekben: vog. *sor* = magy. *sör* = szkr. *sūrā-* (l. alább: 320. sz.). Tekintve, hogy a magy. *szárad-*, *száraz*, osztják *sör-*, vog. *sūr-* «trocken werden», lapp *sorvo-* «exarescere» többeli megfelelője: zürjP. *šural-* «abtrocknen», *šuröt-* (caus.) másodlagos fejlődésű *š* szókezdővel s hogy szintígy magy. *szó*, vog. *squ* = zürj. *ši* «wort, stimme» (mint magy. *tó* = zürj. *tī*), zürj. *ši*, *ši* «spieß», votj. *ši-bodī* id. = uipper. *sēx*, balüci *sih*, *si* «bratspiess», mint a szkr. *sarā-* «bach» kopott végzetű mása ide vonandónak ismerszik föl a zürj. *sor*, votj. *šur* «bach» szó is, ezeknek hangzóját úgy mint a *sellő* és vog. *sārlā* szavakét, eredetileg magashangúnak magyarázván.*) A közös igető alapján talán összefügg ezekkel még a magy. *csermely*, *csermelye* «bach» szó is, melynek *č* szókezdője *š*-ből olyan fejlemény lehet, mint ezekben: *csajka* < *sajka* (= délszláv *šajka*), *csűr* = kfném. *schüre* (ujfelném. *scheuer*), *csúsz*, *csúz* = ném. *schuss*; végzete pedig a vogul *-mēl*, *-mīl* nom. verb. képzővel (pl. *vār-mēl* «tat», *χāy-mīl* «bergsteige», *sūt-mīl* «zauberspruch» ezektől: *vār-* «tun», *χāyχ-* «steigen», *sūt-* «zaubern») vetethető egybe.

315. Magy. *sërte* (*sörtély* Com., *sértő* Heltai; *sörtély* Pápuvid., *sörtél* Veszprém-m.) «seta; borste»; (Veszprém-m.) «a kettéválasztott zsúpkévék fölálló sörényes része, a mely egymás mellé rakva a tető gerinczének taréját alkotja»; (Háromszék) «a fűrész-tönkök érdes, egyenlőtlen vége, melyet a fölfűrészelés előtt le kell nyírni»; *sértés* (*sértélyes* Radv. Csal.; *sörtélyös* Szeged, *sörtelyes* Somogy-m., *sértve's* Gömör-m.) 1. «setosus; borstig»; 2. «sus; schwein» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *saṭa-* és *saṭā-* (nomin. -ā) «mähne (des pferdes, löwen), die borsten eines ebers»; *saṭāla-* «mit einer mähne versehen» (BR. Skr. Wb. 7: 568.), melyet UHLÉNBECK **sṛtā-* alakból magyaráz (EtWb. 326.).

Hogy a szkr. hangzóközi *ṣ* etimologiai értékében rendesen *rt* képviselője s hogy ezen hangcsoport, vagy *r* mása találkozik a

*) Látszólag jobban magyaráznák az itt tárgyalt magyar és zürjén-votják szavak szókezdő *š*-jét a következő uipperzsa adatok: *āb-šār*, *šār-āb* «fluxus, deiectus aquae, catarrhæta» (VULLERS I: 10.), melyből: *šārīdan* «fluxus aquae, vini» (u. o. II: 385.); ámde ez esetben a magy. *sellő*-vel egyébként pontosan egyező vog. *sārlā* szókezdő *s*-je volna érthetetlen, mely helyett t. i. ekkor *š* volna elvárható (v. ö. szkr. *kṣar-*, præs. 3. *kṣārati* «fliessen, strömen» = av. *γšar-* id.; l. Horn 172.).

finn-magyar nyelvek jövevényszavaiban is, arra nézve l. fentebb a *fuzék*, *nád* és *szekér* czikkeket. Bizonyos, hogy ilyen a szkr. *sata-*lingualis *t*-je is, a mint kitűnik e szónak csuvas *širt*, tatár *širt* «borste» (BUDAGOV I : 680.) = altaji *šer-kek* id. változatából, mely többiak *a* ~ *ə* hang megfeleléssel árja átvételeknek tekintendők ugyanazon területről, honnan a magy. *serte*, *sörtély* is való. Végzetében a *sörtély*, *sörte* a szkr. *saṭāla-* alakot tükrözi (v. ö. *fekély* = szkr. *pākala-*; l. fent 266. l.) a *-la* képzőnek diminutiv értelmével (l. fent 187. l.). A régiségből nem igazolható *sörtvély* alak e mellett valószínűleg a *körtvély* analógiai hatása alatt keletkezett.

316. Magy. *sír* (accus. *sír-t*, plur. *síro-k*; *siher* 1055-iki okl., *seyr* 1193-iki okl., *seer* 1354-iki okl., *ser* MünchC., VirgC., plur. *serek* MünchC.; *sér*, plur. *sérek* Borsod-m.; *zsír*, *zsír* Szlavónia, Háromszék) «sepulchrum, bustum, tumba, grab»; *sír-kő* «grabstein» (SZAMOTA NyK. 25 : 141; NySz., MTsz.).

Cseremis: cserS. *šęgar*, *šųgar*, *šugar*, cserS. *šįr* (Troj.), *šigar* (NyK. 30 : 274.) «grab (гробъ)»; *šęártla*, *šųärtlä*, *šugarllo* «friedhof» (Troj. 78—85.), *šųgarlä* id. (NyK. 4 : 386.).

V. ö. összet.-dig. *šware*, tag. *švar*, *šuar* «kreuz; opferstütte, heiligtum» a grúzról, hol: *šwari* «kreuz» (HÜBSCHM. EO. 125.).

KLAPROTH szerint (Kauk. Sprachen: 600. l.) «Die alten Kirchen, welche man an verschiedenen Orten im Gebirge findet, werden bei den Osseten *Djuar* genannt, welcher Ausdruck von dem georgischen worte *Djwari* ‚Kreuz‘ abstammt; allein unter *Djuar* verstehen sie auch jedes andere Heiligtum». Voltaképpen a szó az «áldozati helynek» jelzése, melyeknek helyére a hittérítők keresztet állítottak, majd később templomokat építettek, a mint ez eljárást a keleti egyház részéről az osztjákoknál is történeti hitellel igazolhatjuk (l. NyK. 29 : 264. l.). Az ily áldozati helyek pedig a pogánykorban rendszeren valamely kiváló személy (hős, vagy fejedelem) sírjánál voltak, sőt maga az áldozat ome szentek gyanánt tisztelt hősök szellemének volt szánva; híres pl. az összeték földén *Soslan* hősnek *šuar*-ja,*) illetőleg sírhelye s a grúz-psávok földjén *Laša* fejedelem (*Lašaris švari*) és *Tamar* fejedelemasszonyé.***) Tudvalevő,

*) L. erre vonatkozólag MILLER VSZEVOLOB közlését az Извѣстія Имп. Общества Любителей Естествознанія, Ант. и Этнографіи 48. köt. 1. füz. 42. lapján.

**) L. A. S. ЧАЧАНОВ «О Пшавлахъ» értekezését a MILLER VSZEV. szerkesztésében megjelent Сборникъ Матеріаловъ по

hogy mint az egykori pogány vallási gyakorlat hagyománya a sírok tisztelete s a mellettük való áldozás, illetőleg imádkozás szokása mindenütt el van terjedve a hivatalosan elismert kereszténység és izlám mellett ma is Ázsia török s több másfajú népeinél s hogy a régi kurgánok szerepét ma a tömördek *mazar* (= arab *mezār* «grab, fiedhof») névvel jelzett szent hely (tulajdonkép valamely hősnek, szentnek sírja) folytatja, hova a hívők messze földről szoktak elzarándokolni. A síroknak, mint áldozó helyeknek tisztelete bizonyára megvolt a régi magyaroknál is, sőt azon körülmény, hogy egy 1264-iki oklevél is emlegeti a *pagan ser-t* (= «pogány sír»), s szintígy tudnak 1208-iki és 1336-iki oklevelek a «sepulcra paganorum»-ról (l. SZAMOTA adatait, NyK. 25 : 141.), arra vall, hogy a sírok voltak utolsó menedékhelyei a pogány istentiszteletnek s ezért maradt fenn oly soká pogányságuk emlékezte a nép tudatában. Ily módon egynek vehető az *összét juare* = grúz *juari* szóval a vele alakilag egyező «grab» jelentésű cserem. *šugar*, *šęgar*, illetőleg ennek magashangú *šųār*, *šųēr* = régi magy. *siher*, *seyr*, *sér* változata, melyek régi **juar*, **juār*, **jiār* alakokat tükröznek hiatuspótló cserem. *γ* és magy. *h*, *j* hangokkal (l. erre nézve fent 191. és 313. ll.). Figyelemre méltó, hogy a magyar nyelvterület két szélső pontján, jelesen Szlavóniában és a székelységben a *sír*-nak *zsír* ejtése van igazolva, melynek kezdő mássalhangzója zöngés voltában közelebb áll az *összét-grúz* megfelelő *ǰ*-jéhez. A hangzók megfelelése a régi magy. *sér* (< *si'ér*, *sih'ér*) és kauk. *juare*, *juari* szavak közt egészben olyan, mint a magy. és «regen» és kauk. *uaš'si*, *vuš'sji* «regen, schnee», illetőleg régi *hēs* (= *hēs*) «junger mann» és kauk. *ghuavza*, *g'wawza* «mann» szavak közt (l. fent 234. és 355. ll.). — Összefügg talán az itt tárgyalt szókkal még: kúrin *sur* «grab, grabmal» (*sur āg'ün* «grave ein grab»; plur. *surār* «friedhof»; USLAR-SCHIEFNER: Kúrin. Stud. 203.).

317. Magy. *sitke* «mocsári poszáta, nádi veréb; calamodus» (HERMAN OTTO: Nomencl. avium, 75.).

< Kaukázusi: lák *čit'u* (genit. *čit'ul*, plur. *čit'ri*) «schwalbe», ingiloi *čit* «sperling» = chürkilin *čat'a* (plur. *čat'ni*) «schwalbe», varkun *čatha*, kubači *žatha*, akuša *čayta* id. (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 100, Hürk. Stud. 160; EROKERT: Kaukas. Spr. 126, 131.).

A magy. *sit-ke* dimin. képzés.

Этнография, издаваемый при Дашковскомъ Этногр. Музеѣ III. kötetében : 85. 1.

318. *Magy. só (birt. 3. *sav-a*; accus. *só-t*, plur. *só-k*; *sow*, *sor* Besztercei Szój. 341. 2. sz., *sani* MünchC., *sawa* JordC.) «sal; salz» (*kő-só* «steinsalz», *tim-só* «alaun»); *sós* «salsus, subsalsus; gesalzen», *sótlan* «insalsus; ungesalzen»; *sóz-* «salio, sale conspergo; salzen» (NySz.). — Oklevelekben: *Sohtuth* (1257, 1271. évekből), *Souhtwth* (1320.) «Györmegye keleti részén elhúzódnó sóút», egy 1235-iki oklevél szerint: «uia que uocatur *sulifera*». Későbbi alakok: *Saythwsuth* (1431.), *Saythoswth* (1451.), továbbá: *Sooswth* (1510.), *Sowth* (1452.); v. ö. «in uilla *Saktu* sunt *allatores Salis* quorum nomina sunt hec» (I. SZAMOTA: NyK. 25:163.); *sajtalan* (*sojtalan* Zala-m.) = «sótlan» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: kabardin *šugh*, šapszug *šugu*, abcház *šuggu*, abadzech *šughö*, šu'uo, šur'ro «salz» (ERŐKERT: Kauk. Spr. 119.).

Már ERDÉLYI JÓZSEFNél található ez egybevetés: «*só* = kauk. *sug*, *sok* salz» (Spr. d. Stammverw. 12.), továbbá BIRSZE JÁNOSNál: «*só* = kabar. *chó*» (olv. *šö*; Voyage 84. l.); l. még: NyK. 23:119; 25:386. és Ethnogr. 5:136. II. — BUDENZ (MűgSz. 345.) a magy. *só* mását a «KV. *caz* 'salz' (*čaken* 'salzig'), LV. *šäx* (*šex*, plur. *šek-t*) id.» szóban véli föltalálhatónak akkép magyarázván az utóbbi alakban észlelhető hangrendi különbséget, hogy ez eredetibb **šax* ejtésből «magashangra átcsapott alak». Ámde ez eredetibb mélyhangúságot (mely a magy. *só*-val való egyeztetethetőség lényeges föltétele) semmi tényleges nyelvi adat nem igazolja; mert a Popov-féle evangélium-fordítás *caz*, *čuken* írása tökéletlen hangjelzés, melynek saját hallomásom szerint *šäx*, *šäkeñ* ejtés felel meg (*šäkel ponox* «mit salz bestreuen», *šäxl* «besalzen»), a mint AHLQUIST átírásában is *šex*, *šegén* (сѣхъ, сѣкынгъ) alakok állnak helyettük (Mát. ev. 5, 13.). Következétesen magashangúak a többi déli vogul nyelvjárások megfelelő alakjai is, így: KLV. *šex* «salz» (*šäkeñ* *ňoul* «gesalzenes fleisch», *šext-* «salzen»), ALV. *šäx* (*šäyt-*), PV. *šäx*, TV. *čiz*, *čöx* «salz» (birtokosragokkal: *čikem*, *čiken*, *čiki*; *čikin* «salzig», *čixtänit-* «salzen», *čixtkit-* «ingesalzen werden») s szintígy magashangúaknak látszanak az ezekkel azonos «*só*» jelentésű osztják-szamojéd *seak*, *šeak*, *šeäk*, *šak*, *sak* alakok. Már KLAPROTH észrevette e vogul és szamojéd szók mását az osszétban (Asia Polygl.² 88—97.), hol a «*só*» neve: tagauri *caz* «salz» = dig. *cäñyä* (MILLER: Ossetinsk. Etjudy II:35.), SJÖGRÉNNél (Osset. Sprl.) *caz*, *cäñya*, ROSENNél (déli osszét) *caz*. Pontosan megfelelnek egymásnak az osszét *caz* és vog. *šäx*; de különválasztandó tőlük a határozottan mélyhangú magy. *só*, melynek töjében (*sav-*) a *v* is alkalmasabban magyarázható a cserkesz nyelvjárások *šugh*, *sugu* alakjaiból, mintsem az osszét *caz* = vog. *šäx* alapján (v. ö. vog.

KV. *lō, lōr* = magy. *lő, lóva*; ÉV. *sāy* - «flechten» = magy. *szöv*-stb.). Ezek szerint a *só* (régi *sov*) mellett dívó *sava* ejtést **sova* helyett valónak vehetjük, úgy mint *tava* < dial. *tova* (v. ő. TV. *tō*, EO. *tu*, ÉV. *tū-r* «see»), *jawa* < *jova* (v. ő. *jovas*; TV. *juməs* «gut», ÉV. *jaməs* id.). Keletkezését a *szó* ~ *szava*, *hó* ~ *hava*, *hő* ~ *heve* stb. páros alakok analogiai hatásával magyarázhatjuk. A *sajtalan* (dial. *sojtalan*) értelmezését illetőleg egyetérthetünk SZAMOTÁVAL abban, hogy ennek alapja nem a pusztá *só* (*sav-*) változata, hanem ama képzés, mely az oklevelek *soht-út*, *sajtos út* = «*só-út*, *sós út*» adataiban mutatkozik. De mi ez a *sajt* (régibb *soht*) szó s mikép viszonylik a *só*-hoz? Sejtethető, hogy eredeti értelmében *soht-út* ugyanaz, mint a később helyébe lépő «*sós út*» s a *soht* végzete ugyanaz a kaukázusi melléknévképző, melyet fentebb a *gazda* szó tárgyalásánál (292. l.) több példával igazoltunk. A *soht*, *sajt* = «*sós*» és *sótlan* alak kombinációjából keletkezhett a másodlagos *sajtalan* változat.

Hogy a magy. *só* és vog. *sāy* szokat idegen eredetűeknek vegyük, javallja azon körülmény is, hogy a rokon nyelvek sónevei, jelesen a mordvin *sal*, zürjén *sol* (innen: EO. *sol*, *solā*, IO. *sot*, *sat*), továbbá a finn *suola*, észt *sõl* (genit. *sõla*), lapp: teri *sālle*, kildini *sūll*, notozeroi *sue, ll* (GENETZ Wb. 89.) ha nem is az innen való közvetlen átvétel viszonyával, de bizonyára összefüggnek a lett *sāl-s* (szláv *solī*) «*salz*» szóval, valamint kétségtelenül a skandináv *salt* «*salz*» átvétele a svéd-lapp *salte*, enare-lp. *salte*, *saelte*, Fm. *salte* (genit. *salte*) «*salz*» (l. QUISTAD: Nord. Lehnw. 284.). Bármily nélkülözhetetlen is a *só* a mi háztartásunkban, ismerete és alkalmazása nem igazolható az elemi műveltségfokokon. Először az éjszaki vogulok, osztjások és szamojédek gazdaságában ma is csak mint ritkán látott csemege szerepel s feltűnő, hogy nem tesznek említést a sóról a legrégibb árja nyelvemlékek sem (l. SCHRADER: Sprvgl. u. Urgesch.: 460. l.). A magy. *só* és vog. *sāy* nevek tanulságát követve jó okkal föltehető, hogy a Kaukázustól éjszakra eső táj sós tavai és szikes pusztái szolgáltatták a finn-magyar népeknek legrégebben a sót s erre engednek következtetést a cseremis *šēncāl* «*salz*» (*šēncālūn* «*salzig*», *šēncāl-* «*salzen*»; Troj. 84.), *šūncāl*, *šīncāl*, *soncāl* (Učebnik 1898 : 20.), *šinžal* (NyK. 4 : 380.); cserM. *šančāl* (Troj. 76.), *šanžal*, *sanžal* (NyK. u. o.), *sanžal* (Učebnik 1892 : 20.), továbbá az éjszaki vogul *solvél* s az elemeiben evvel azonos votják *sīlal*, *sīlal*, *slal* sónevezetek is. Ezek ugyanis, mint a cserem. *šanžal*-ra nézve már BUDENZ észrevette (MUGSz. 345.), nyilvánvalóan összetételek, melyekben ismeretes a cserem. szó *-zal*, *-žal*, *-cal*, *-čal* utótagja, mint a mordvin *sal* (= lett *sāl-s*) mása s a vog. *sol-vél* előtagja, mint az EO. *sol*, zürj. *sol* mása. A *šan-*, *šēn-* előtag amott s a *-vél* = votj. *-al* utótag emitt alakilag egyeznek kaukázusi sónevekkel, minők: avar *tcam* (Евск.),

*šan**) (genit. *čamuil*, instrum. *čamuca*; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 128.) = karata *tea'in*, andi *teon* (EROK.) = láz *čumo*, *žumu* (Adžarian: 30.), *žim* (EROK.), mingrél *džumu*, szvanét *džimu* (u. o.), másrésről: kürin *qäl*, rutul, czachur *qel*, agul *käl*, *gal*, tabasszarán *qel*, *hel*, buduch, džek *kaal*, chinnaug *gha*, *khä* (EROK.); v. ö. a vog. *sol-vél* (< **sol-vel*) mássalhangzó-csoportjának föltett alakulatára nézve: ÉV. *nalwä*, *nalwäl* «hinab zum flusse» és *alyä*, *alyäl* «stromaufwärts»; *tärwitiñ* «schwer» = TV. *tärkulëñ*, ÉV. *torwint-* «schnarchen» = TV. *tarzent-* id., LV. *pärwën* «zauberpferd» = džek *barkan*, chürk. *buržan* «pferd» = magy. *bergány* «tüzes ló» (l. fent 160. l.). Ezek szerint a cser. *šan-čal*, vog. *sol-vél*, votj. *sil-al* olyan összetételeknek vehetők, melyeknek előtagja lényegileg ugyanazt jelenti, mint az utótag; alapja pedig az ily összetétel keletkezésének ez esetben az lehet, hogy bennük valamely régebben ismert, minőségileg különböző sófajtát (pl. szikstót, vagy sóoldatot) egy kereskedelem révén került újabb fajta (pl. a fött só, vagy kősó) idegen nevével közelebbről meghatároz hasonlóan a mi újkeletti *salétrom-só*, *szalmiak-só* stb. kifejezéseinkhez.

Efféle összetétel nézetem szerint a «natrum»-nak *szik-só* (*szék-só* Dunántúl) nevezeete is, melynek előrésze már maga a földből kivirágzó, tehát a sótartalmú víz, vagy föld kiszáradása következtében előtűnő só jelenti: *szikés*, *székes* «natrosus, natro imprægnatus» («az ő lakó heliey *szekes es soss föld*» Melius; NySz.), *Zyktou* = «szik-tó» (szikés tó); aztán a jelzett szó elhagyásával *szik*, *szék* = «szik-föld, szikés föld» (*Patkós szik*, *Turtó-szik*, *Czigány-szék* Mezőtúr és Czegléd vidékén; MTsz.). Bár Szentesen «szik-pados föld»-ről (= «szikés-f.») is beszélnek, e *szik* szót nem vehetjük azonosnak a *szék* «stuhl» (= volgai tat. *säke* «bank») szóval (l. Ethnographia 9 : 419. ll.) — minthogy emennek *é*-je az ország semmilyen területén sem hangzik *i*-nek — hanem kicsinyítő *-k* képző nélkül való törészetét illetőleg a *székely szej-ké*-vel, melynek jelentése: «kellemetlen ízű és szagú (büdösköves, salétromos, kátrányos, petróleumos, timsós) ásványvíz; vizenyős, süppedékes hely, a hol ilyen ásványvíz fakad föl; *sejkhés víz* = «vmi ásványtól kellemetlen ízű és szagú (szénsavas) víz» (MTsz.). A természetes alapértelem itt: «sós (víz)» (v. ö. óbolg. *slatina* «salziges wasser, sumpfo» = újszlov. *slatina* «sauerbrunnen», cseh *slatina* «moorgrund»; MIKL. EtWb. 314.) s ez alapon egyeznek: kaitach *zei*, *ce*, akusa, chürkilin *dzi* (EROK.), chürk. *zi* (genit. *žê*) «salz» (*guzil* «salzig»; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 164.), varkun *tei*, kubači *tce*, dido *teiü* (EROK.), lúk *ču* (genit. *čuil*) id. (USLAR-SCHIEFNER:

*) Az iráni alapon meg nem fejthető összet.-dig. *čāñyā*, *čāñza* «salz» előrészeiben bizonyára szintén ezen kaukázusi szót tartalmazza.

Kasikum. Stud. 106.); kicsinyítő képzővel: abcház *dži-ka*, *džy-ka* id. Megjegyzendő ehhez, hogy a só nyerésének legegyszerűbb s legősbibb eszköze a földből fakadó, vagy tengerbeli sós víz s azért a «só» és «sós víz» neve gyakran egyazon szó, pl. lpFm. *salte* (= skand. *salt*) «salz» és «seewasser»; kései szkr. *lavayám* «salz»; insbesondere: *seesalz*» (tkp. «das feuchte»; SCHRADER: Sprvgleichung u. Urgesch.² 460.); abcház *šurrö* (= *šughö*, *šu'wö*) «salz» = kirgiz *sov* «salzhaltige pfütze», tobolszki tat. *šur* «salzwasser» (BUDAGOV I: 674.); v. ö. ezekhez: jurák-szamojéd *sör*, *sēr*, *sear*, *tavgy*, *sār*, *ser*, jéniszei *siro*, *siło* «salz». A magy. *só* és *szik* ezek szerint különböző kaukázusi nyelvterületekről eredt «só» jelentésű szók, melyeket a nyelvgazdálkodás különböző sófajok jelölésére alkalmaz.

319. Magy. sordély (Győr-, Borsod-m., *sördén* Zala-m., *surdé* Torontál-m., *surgyé* Czegléd, Szatmár-m.) «kölesmadár (emberizomiliaria)»; «*sordel*: turdus» és «*ascedula*» (= *acredula*, *alanda*; SZAMOTA: Schlägli Szój. 1781, 1794. sz.), «*zerdal*: turdus» (Besztercei Szój. 1193. sz.).

Cseremis: cserS. *šogertén* (Troj. 79; Učebnik, 1898: 41.), *šogertan* (NyK. 4: 381.) «elster» | cserM. *šagertén* (Troj. 75.), *šagrtém* (Učebnik, 1892: 41.),² *šagarten* (CASTRÉN), *šogerten* (NyK. 30: 279.) id.

V. ö. kaukázusi: grúz *šavardeni*, mingrél *šavardeni*, *šuordeni*, abcház *šavarden*, szvanét *šaurden* «falke» (ERCKERT: Kauk. Spr. 59.); thus *šavarda* «falke» (SCHIEFNER: Versuch 128.).

A thus *šavarda* alak mellett mutatkozó grúz *šavarde-ni*, szvanét *saurde-n* képzésnek látszik, s így az alakilag különben egyező magy. *sordély* madárnév eredeti mintaképe gyanánt akár a *hangyál* szóban is jelentkező kaukázusi -li, -l névszóképzővel (l. fentebb 121, 171. és 327. ll.) alkotott változatot sejthetünk, akár olyan hangtani alakulatot, minő a grúz, mingrél *koghó* «mücke» tőszóból szerkesztett láz *khoghó-ni* képzésnek megfelelő szvanét *kjynj* alak mellett: *kuzlj* id. (ERCK. 104.). Van ugyan a magyarban is dial. *sördén* (szóvégi *n*-vel *l*, *ly* helyett); de ennek végzete alig tekinthető a *sordély*-ban mutatkozó *l*, *ly* előzményének, minthogy nyelvjárásainkban igazolható ugyan a szóvégi *ly* > *ny* (*l* > *n*) változás (pl. *sármály* > *sármány*, *vőfely* > *vőfény*, *fekély* > *fökény*, *nélkül* > *nekün* stb.), de szokatlan az ellenkező irányú, vagyis *ny* > *ly* (*n* > *l*) hangfejlődés. Egészen azonos lehet a cser. *šagarten*, *šagertén*, *šogertén* «elster» az abcház *šavarden*, szvanét *saurden* madárnévvel, mivelhogy benne a hangzóközi *g* (helyesebb írással:

7) akár az utóbbi alak diftongusa hiatuspótló járulék-mássalhangzójának tekinthető (l. fentebb 313. l.), akár a georgiai *v* megfelelő megőrzött eredetibb alakjának. V. ö. itt: ágataj جوڭورچوق és شیرچق, kirgiz *siršik* (BUDAGOV I: 668.), volgai tatár *šeršerčik* «staar», melyben *čogurčuk* e helyett való lehet: **čogurt-čuk*.

320. Magy. sör, *ser* (accus. *sör-t*; *ser* JordC.) «cerevisia; bier»; *bozza-sër* «alica», *mél-sër*, *mész-sër* «met» (NySz.).

Zürjén *sur* «bier»; (izmaiban) «hefe»; *ma-sur* «met», *šöma sur* «essig» (WIED.) | permi *sur* «bier» (GENETZ OP. 22.).

Votják *sur* «bier»; *mu-sur* «met», *sur-vu* «birkensaft»; *sur-juon* «festgelage, festschmaus; fest, feiertag».

Vogul *sor* «bier» (REGULY); *sor-vit* «branntwein», *soriñ tēp*, *māriñ tēp* «sörrel való, mézzel való étel; lakoma» (l. Vog. Népk. Gyűjt. I: 191.).

Osztják: IO. *sar*, *sar-jiñk* «bier» (PATKANOV); ÉO. *sqr-jiñk* az énekek e szólásában: *sqr-jiñk*, *mavé-jiñk* (m. j. «met»; ПАПАЗ ЈОЗСЕФ közlése).

< Szkr. *sírā-* (nomin. -ā) «ein geistiges Getränk, vorzugsweise branntwein, namentlich kornbranntwein, liqueur» (BR. Skr. Wb. 7: 1114.), ERNST KUHN szerint «bier»*) || av. *hura-* id. = litv. *sulà* «birkensaft» az árja *sav-* (præs. 3. *sunóti* = av. *hunaoiti* «auspressen, keltern» töből (UHLÉN. EtWb. 338; HORN 112.).

Nyilván egybetartozók a szkr. *sírā*-val a törökségben: altaji tatár *sira* (VERBICZKI 321.), kirgiz *sra* (BOKIN), volgai tatár *séra*, csuvas *sërà* (innen: cserem. *séra* TROJ. 57.), baskir *hira* (orenburgi szót. 20.), kojbal *sërü* (KATANOV, *serä* CASTR.), kandakovi *sërü* (CASTR.) «bier», kún *sira* «vinum» (Cod. Cum. 90.***) s tekintve azt,

*) «Die alten recepte der *sírā* und ihr naher Zusammenhang mit den *parisrut* „moussirend“ genannten Getränke lassen jedenfalls eher auf eine Art Bier, als auf Branntwein schliessen» (Zschr. f. vgl. Sprachf. d. indog. Spr. 35: 314. l.).

**) KUHN G. gróf e szót a perzsa شیر «succus rei expressus pec. dulcior et crassior» (VULLERS) szóval veti egybe; de emez tulajdonképp a perzsa *šir* «milch» (= mindzsāni *χšīr*, összet. *axšīr*, *āxšīr*, szkr. *kšīrā-* «milch») képzése, értelmében: «tejféle váladék, nedv» (l. HORN 178.). RADLOFF ábrírásában (126. l.) kún *sira* = tatár *sira*.

hogy a tatár *sějēr*, *sějēr*, azerbajdsan *sığır* «rind; ochs, kuh» (= kamasz. szamojéd *sigar* «kuh») a vogul-osztjákban (bizonyára az irtisi tatár ejtést követőleg): ALV. *sair*, *süir*, KV., TV. *sagr*, IO. *sāgar* («kuh») alakokat ölt, továbbá hogy ép így felelnek meg egymásnak: volgai tatár *žělēm*, irtisi tatár *jilim*, *jālem* és KV. *jālem*, IO. *jādam* «zugnetz» — közvetlenül az irtisi tatárból való átvételeknek tekintendők: KLV. *sarä*, ALV. *sara*, KV. *sarē* (1. sz. *sarēm*, 3. sz. *sarēt*), TV. *sara* «bier». Ez utóbbiaknak véghangzója nincs meg az ÉV. *sor*, IO. *sar*, permi *sar* s magy. *sör* alakokban, mi fontolóra véve, hogy mind e nyelvek egyébként meg szokták őrizni a török -a, -ä véghangzót,*) kétségtelenül arra vall, hogy eredetük nem azonegy a déli vogul szavakéval, vagyis nem a törökség területén keresendő (v. ö. AHLQUIST: Kulturw. 51; Votják Nytanulm. 424. sz. és NYK. 28 : 176.); hanem — mint erre már BOLLER (Finn. Spr. 20.), ANDERSON (Stud. 153.), SCHRADER (Sprachvgl.²: 472.) és ERNST KUHN (a fent idézett helyen) utaltak — az árjaságn, még pedig valószínűleg közvetett átvétel révén. V. ö. ez utóbbi főlvételre nézve VULLERSnek következő adatát (II : 256.): س «coll. hind س» potus ex oryza paratus, etiam س (boza) dictus», melylyel a magy. *sör*-t már BEREGSZÁSI (Ähnl. d. Hung. Spr. 101.) s MÁTYÁS FLÓRIÁN (Észrevét. 50.) egyeztetik. A hangzók megfelelésére nézve biztos analogia: magy. *tölgy* = összetag. *tolg*, dig. *tolge* «eiche» (l. még fent a *hőre* cikket: 167. sz.). Az a körülmény, hogy a magyarban a szókezdő áll szemben a rokon nyelvek s-jével, különböző nyelvjárásból való átvétellel magyarázható (l. erre nézve fent: 233. l.).

321. *Magy. *sőreg* (*sereg* Schlägli Szój. 789. sz., *seureg* Besztercei Szój. 291, *sörég* Miskolczi: VKert; *sireg* HERMAN OTTÓ: Magy. Halászat) «sturio» (Schlögli Szój., Molnár A.; NYSz.), «acipenser stellatus» (H. O.).

Votják *čorig*, Kaz. *čorég*, *šorég* «fisch», *čorigal* «fischen», *čorigašk* (frequ.).

*) V. ö. erre nézve: magy. *bika*, *béka*, *kepe*, *kéve*, *teve*, *sima*, *gyáva* = kirgiz *buka*, *baka*, volgai tatár *köbä*, oszm. *deve*, volgai tatár *šēma*, oszm. *jaba*; továbbá magy. *alma*, *árpa*, *balta*, *gyertya*, *torma*, *serke* stb. — Az IO. *sar* = ÉO. *sgr*, ÉV. *sor* úgy mint IO. *sar* «salz» e mellett *sot* id. (PATK.) = ÉO. *sol*, zürj. *sol*, or. *com*, vog. *sol-vél* id.; IO. *šarsa* «weide» = ÉO. *šorsa*, ÉV. *šors* id.; IO. *šat* «nase» = ÉO. *šol*, vog. *šol* id.; IO. *paž* «sohn» = ÉO. *pož*; IO. *nart* «brücke» = ÉV. *nart*, *nort*, ÉO. *nör* id. stb.

Zürjén *čeri* «fisch» (*bad-č.*, *bad=kor-č.* «weissfisch; plötze, kühlung», *sir-č.* «hecht» etc.), *čerial-* «fischen» | luzai *čerik* «fisch», *čerikav-* «fischen» (WIED.) | permi *čeri* «fisch», *čerki* dimin. (GENETZ OP. 19.).

< Kaukázusi: csecsenez *čāra* (genit. *čēriā*, plur. *čērii*; SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 56.), *dčāra* (ERCK. 64.) «fisch» = thus *čar* (genit. *čare*, plur. *čari*) id. a kaukázusi *-ra*, *-ri* (*-r*) képzővel szerkesztve (l. fent 202—3. ll.) az agul *dča-k* és ud *ča-li* «fisch» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 88.) szók alaprészában is mutatkozó többől.

Alakilag szorosan egyezik a magy. *sőreg*, különösen régi *séreg* (ebből: dial. *síreg*) ejtésében a luzai-zürjén *čerik* = votják *čorīg*, *šorīg* szókkal, melyeket képzésnek bizonyít a zürjén *čeri* «fisch», mi szerint magy. *sőreg* < **sőrek* olyan alakulat, mint *bádog*, *beteg*, *fereg* = régi *bátok*, *betek*, vog. *pērki* s eredeti értelme általában «hal». Maga a zürjén *čeri* alig választható külön a csecsenez *čāra* «fisch» szótól, különösen számbavéve ennek ragozásbeli *čēri-* töltakját (pl. plur. *čērii*), továbbá hogy kaukázusi területre vezet a magy. *keszeg*, *csik*, *ponty* s rokonnyelvi kapcsolatainknak is az eredete (l. fent 202, 408. és 519. ll.). Figyelemre méltó, hogy a csecsenez *čāra*-hoz hasonló hangzású halnevek kicsinyítő képzőkkel megtoldva egyebütt is el vannak terjedve az altaji nyelvekben, így: mongol *čāra-χaj* «hecht» = burjét *curχaj*, *surχaj*, *surkaj* id. = tunguz *curukaj*, *čerukaj* id. (közvetett átvétel útján: tavdai vogul *čuraxqaj* «kleiner hecht») | teleut *čāra-γan*, kondomi *čarra*, abakan *surγa* «aesche; salmo thymallus (хариць, ВЕРБИЦКИ: 424, 293.), burjét *šargāday* «barsch» | az abakánban mutatkozó *č* ~ *s* változással; kojbal *sūrax*, *sārēx*, *sārīg* «sterlet, hausen» = irtási osztják *sāray*, szurguti *sārak* «plötze» (CASTRÉN), középobi *sarak*, *sorok* «coregonus vimba» (PÁPAI KÁR.), éjszaki osztják *sorēx* (AHLQU.), éjszaki vogul *sorēx* id. (az osztjából: szibériai-orosz *сырокъ* «coregonus vimba») | az abakan *sarya* képzőjével s a zürjén *čeri*, magy. *sőreg* magashangúságával: mordvin *sārjǵä*, mordE. *sārǵe* «leuciscus rutilus» (NYK. 5 : 200.) = finn *särke-* (nomin. *-ki*, genit. *särjen*), karél *sārgi*, észt *sārǵ* (genit. *sārje*, *sārü*) id. s innen átvéve: norvég-lapp *sārgge* (genit. *sārge*), svéd-lp. *sārga* id. | cseremis *šerēnge** (TROJ. 77.), *šerēnkä* (Učebnik, 1898 : 42.) «leu-

*) V. ö. az itt mutatkozó képzőre nézve: cserem. *alāngē* «barsch» (окунь) = csuvas *olāngē*, *ulāngē* id. (ebből: *olā*, *ulā* «bunt», t. i. «bunter fisch», v. ö. tatár *alu-buga* «окунь», tkp. «bunter stier»); *kopšāngē* «käfer» (= csuv. *kupšāngē*), *lopšāngē*

ciscus rutilus (copora)». A mordvin *särjü*, finn *särke* eredetterületéről külön átvétel: orosz copora «leuciscus rutilus» < *sorga (l. MIKLOSICH EtWh. 316. és MIKKOLA: Slavische Lehnw. 46.), mely *sarga, *sqr̥q-féle mintakép után alakulhatott. V. ö. még német *schörgel* «acipenser stellatus» (a magyarból). — Mindezek kapcsolata a kaukázusi területen eredetinek igazolható szavakkal avval magyarázódik, hogy a Volga és Ural alvidéken úgyszintén a Kaspi tenger környékén élt népek lehettek ősmesterei a halászat terén az ezen vidékek közelében élt finn-magyar és török törzseknek, minél fogva egyes műszavak kelet és nyugat felé sokszoros közvetés útján igen messze is elterjedhettek.

Első tekintetre alkalmasabbnak látszik az itt adott magyarázatnál a magy. *sőreg* eredetének meghatározására a kazáni tatár *söjörök* «sterlet, hausen (стерлядь; БУДАГОВ I: 651.), melylyel eddig a magyar szót egyeztettem (l. NYK. 21: 125. és Ethnogr. 4: 176.); ámde ez a tatár szó tulajdonkép körülíró jelző s «hegyest» («hegyesorrú halat») jelent;*) e mellett bár *cepiora* (< tat. *söjörök, *söwrök) alakban «acipenser stellatus» értelemmel átment az oroszba is; igen kis területen lehet ismeretes, mert más török nyelvjárásból nincs igazolva, sőt OSTROUMOV és VOSZKRESZENSZKIJ kazáni tatár szótárai sem ismerik (ezekben: стерлядь = *öpkü balik*). Mindezeknél fogva igen bizonytalan, hogy a tatár *söjörök*-nek halmnév gyanánt való alkalmazása oly régi-e, hogy ezt a régi magyar-török elemek szókezdő s > š változásának fölvételével a magy. *sőreg*-gel egyeztethetnők; másrészt föltűnő, hogy midőn török *boydaj* «weizen», *torđak* «trappe» = magy. *búza*, *túzok*, a tatár *söjörök*-nek *söjriük előzményéből (v. ö. altaji *süri*, ozm. *siwri*) nem *sörög, hanem *sőreg*, *séreg* fejlődött volna.

322. *Magy. *sörény*, *sörény* (*siriny* Czegléd) «juba; mähne»; (Balaton-Füred) «a hal hátának úszószárnya»; (Tokaj) «a ház fésűje»; *sörényes* «jubatus; mähnig» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *säjär*, mordE. *čerť*, *čer* «haar, fellhaar»; *säjärt* (plur.) «haare, kopfhaar» (NyK. 5: 189; Učebnik, 1897: 3.), mordE. *čerť*, *přa-č*. id. (Učebnik, 1897: 3.), *šive-čerť* «mähne» (u. o. 34.).

«mistkäfer; wesp», *šapréngé* «drossel», *vérłängé* «meise», *varašenga* «schwalbe».

*) V. ö. tatár *söjör*, kirgiz *söjri*, ozm. *siwri*, altaji tatár *sür*, *süri* «spitzig»: ozm. *siwri sičan* «spitzmaus», altaji *süri baštu čorton* «spitzköpfiger hecht» (VERBICZKIJ: 316.).

Cseremisiz *šar* «pferdehaar» (*wüd-šar* «haarwurm», *kür-šar* «fangschlinge», *šar-šudo* «riedgras»; NyK. 30 : 205.).

< Kaukázusi: buduch, džek *děa'ar*, chinnaľug *děa'r*, rutul *děar*, agul, tabasszarán *čar*, arčín *čari*, ezachur *dčer*, lálk *čarā* (genit. *čarāral*, plur. *čarārdu*), kürin *čar* (plur. *čarár*) «haar», tabasszarán *čarar* (plur.) «mähne» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 78, 98; USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 103, Kür. Stud. 190.).

ERCKERT az idézett kaukázusi szót arab eredetűnek tartja, nyilván az arab شعر (*ša'r*) «poile, cheveu» szóra célozván, melyet használ az ozmán irodalmi nyelv is (l. SAMY-BEJ szótárában: 627. l.). Ámde valószínűtlen, hogy egy ily arab szó oly nagy területen jutott volna alkalmazásba a kaukázusi nyelvekben, mint a fenti közkeletű szó s hogy benne következetesen *č* (*dě*) hangra változott volna el minden nyelvjárásban a szókezdő *š*. Tekintve, hogy a kaukázusi nyelvek terén magashangú *dčer* s viszont a cseremiszen mélyhangú *šar* változat*) jelentkezik, egybevetethető a mordvin *sājār*, *čeer* a kaukázusi *děa'ar* (< *čarar) szóval ép oly hangviszonylással, minő a zürj. *čeri* «fisch» = csecsencz *čara* (plur. *čerii*) id. szavak közt is észlelhető (l. fent a *sőreg* czikket). A magy. *sőr-ény* a rokon nyelvi alakokhoz kétségtelen képzés. — Talán az itt tárgyalt kaukázusi szavak alaprésztét tükrözik a csecsencz *čuo* (genit. *čueñ*, plur. *čuěš*) «das haar» = thuš *čo* (plur. *čoini*, *čoiniš*) id. = šapszug *c'e* (SCHIEFNER: Tschetsch. Stud. 55, Thusch. 124; ERCK. 76.), melyekkel egyezőknék látszanak: zürjén-votják *ši* «haar» = finn *hiu-kse-* (nomin. *hius*), észt *hius* (genit. *hiuse*, *hiukse*) id. = lozvai-vogul *šqu* «bärenhaar». Az utóbbi mellett az éjszaki-vogul *sqwés* «bärenhaar» mintha a csecsencz plur. *čuěš* mása volna.

BUDENZ (MÜgSz. 312.) azonosnak veszi a magy. *sőr-ény* alaprésztével a magy. *szőr* (*szér* Heltaí) «pilus; haar» szót (*lő-ször* «seta equina», *teve-ször*, *nyúl-ször*, *kecske-ször*; NySz.), melylyel szorosán egyeznek: éjszaki-vogul *šā'ir*, kondai *so'ir*, *soqr*, tavidai *šār* «pferdehaar». Minthogy magában a magyarban a *š* > *s* változást föl nem vehetjük s a *s*-nek eredetiségét a vogul megfelelők is igazolják, azt lehet gondolnunk, hogy emitt külön kaukázusi nyelvterületről vett alakkal van dolgunk, melyben a *š* (= *č*) szókezdő helyett *š*, vagy *s* ejtés divott (l. hasonló hangviszonylásra adatokat

*) Különválasztandónak vélem a cserS. *šar* «pferdehaar» szótól a BUDENZTÖL (MÜgSz. 312. l.) vele azonosított cserM. *šār* «nervus» szót, mely alkalmasabban csatolható a votják *ser* : *vir-ser* «ader» = magy. *ér* id. szóhoz (l. fent 228. l.).

fentebb a *sőreg* szó tárgyalásánál). PATRUBÁNY LUKÁOS (Abhandl. I : 17.) az örmény *gar, car* «crine» szóval egyezteteti a magy. *szőr*-t, mely talán a fentebbi kaukázusi szókkal van kapcsolatban.

323. Magy. *sül, sün* (*zwl, zwel* Schlägli Szój. 1669, 1684. sz., *zeul* Beszt. Szój. 1087. sz., *zöl* BécsiC. *zewl* NémGl., *zwl* JordC., *szöl* Melius. *szül* Heltai) «herinaceus; igel»; *sül-disznó, sün-disznó* (*sin-d.* Czegléd, Szeged) id., *szür-disznó* (Höves-m.), *szőr-disznó* (Eger, Székelység), *szőr-malacz* (Udvarhely-m.) id. (NySz., MTsz.).

Cseremisiz: cserM. *šulo* «igel» (емл); Učebnik russ. jazyka dlja gorn. čerem., 1892 : 39. l.).

Mordvin *sejel* (Učebnik russ. jazyka dlja mokša-m., 1897 : 41. l. és Učeb. r. jaz. d. erza-m., 1897 : 40. l.); mordM. *sejel* (АHLQU.), mordE. *säjel, seel* (NyK. 5 : 201.) «igel».

Finn *siili* «igel» | észt *sil* (gen. *sili*), *sil* (gen. *silu*) id. (BUDENZ: MUGSz. 357.).

< Ujper. *sixul, sixur* (dial.), gabri *sixur* = balūči *sikun, sixun* «stachelschwein»; kurd *sixör* (az ujperzsából) id. a következő alaki változatok mellett: ujper. *sugur, suwur* «stachelschwein» = pahl. *sukur* id.; afghán (vaziri-dial.) *sukal* id.; ujper. *sugurna* id. = av. *sukurena, sukerena, sukuruna*; afghán *škōp* (= **skarna*) és *škun* (= **skurna*; HORN 164; HÜBSCHM. Pers. Stud. 76, 238; GEIGER Bal. 146.).

Bár az ujper. *sixul* alak első szótagjának hangzója az ismeretes régi iráni nyelvekből nem igazolható, föl kell tennünk régiségét, minthogy a balūčiban is pontosan megfelelő *sikun, sixun* párja található, melyben az *i*-t GEIGER (Lautlehre des Balūči: 408.) eredetinek (nem *u*-ból származottnak) magyarázza. Efféle alakból fejlődve könnyen érthető a régi magyar *szül, szöl* (<**sihul, *siul*), finn *siili*, mordvin *sejel* (szóközépi *j* < *g, r* mint sok más esetben) s az egyberántott cser. *šulo*; minthogy pedig a magyar nyelvtörténetben biztos esetekkel ki nem mutatható, hogy eredeti *sz* szókezdők *š*-vé változtak, azt kell föltennünk, hogy a *sül* mellékalak (melynek a NySz. a Margitlegendából közli legrégibb adatát) nem a magyarban keletkezett, hanem a *szül* mellett külön iráni nyelvjárásból van átvéve, abból t. i. mely a fentebb tárgyalt árja *s* kezdő mássalhangzóval szemben *š*-et mutató magyar szók is származtak. Tekintve a balūči *sixun*, illetőleg ujper. *sugurna*, afghán *škun* stb. alakokat azt vélném, hogy a *sün* hangzásban mutatkozó váltakozás sem magyar nyelvtörténeti fejlemény, hanem egy har-

madik iráni változatnak mása, esetleg **sūln* (= ujper. *sugurna*) helyett való, úgy mint magy. *ón* = vogul *āln* «ezüst», cser. *vulne* «ón». A *szür-dísznő*, *szőr-malacz* változatokat népetimológiának tekintik (MTsz.); de feltűnő az egyezés az ujper. *sihur*, *sugur* = dahl. *sukur* alakokkal.

324. Magy. *süllő* (*scilew* Beszt. Szój. 299. sz., *syllē*, *sylew* LevT.; *süllő* Eszék vidéke; *sül* Békés-m.) «*lucio-perca*; *schiel*, *sander*» (NySz., MTsz.).

Finn *salakka* «*cyprinus alburnus*» | észt *salakas* id. és «*coregonus jas*» | liv *salaak* «*stint*; *salmo eperlanus*».

V. ö. szkr. *gāla-* (nomin. -*as*) «*ein best. fisch*» (BR. Skr. Wb. 7 : 155.), melyet UHLENBECK (EtWb. 308.) a *gārā-* «*bunt*, *scheckig*» szó változatának vél, tehát: «*tarka* (hal)».

Közönségesen a magy. *süllő*, *sillő* halnevet német eredetűnek, a bajor *schiel*, *schiele*, *schüll* átvételének tartják (így HALÁSZ Nyőr 17 : 497; MELICH : Deutsche Lehnw. 246.); ámde e felfogás ellenében figyelembe veendő, hogy a *süllő*-ő réginek bizonyuló -ő végzetét a német alak nem magyarázza,*) másrészt hogy a német szó csak kis területen ismeretes s eredetűnek nem igazolható. Tekintetbe véve ezek mellett, hogy a szomszédos németiségbe átkerült a *balatoni fogas* halnak is neve (*fogasch* ejtéssel), megfordítottnak kell gondolnunk az átvétel irányát, vagyis hogy a ném. *schiele* jövevény a magyarból, nem pedig a *süllő* a németből. Ez esetben a magyar szó törészsében (mely a békésmegyei *sül* alakban önállóan is jelentkezik) egybevetethető a szkr. *gāla-* halnévvel, az árja *ā*, *a* hangzónak oly megfelelésevel, minőt fentebb a *birge*, *bürge*; *fist*, *füst*; *csirke*, *csürke* szónál is igazoltunk (l. 166, 282. ll. s alább a *tíz* szót), az -ő végzet pedig az *üsző*, *czakó*, *gagó*, *kigyó*, *csikó* állatnevekével vehető azonosnak (l. e czikkeket). Nem rokonsági alapon, hanem a közös árja szónak különböző közvető területeken át történt átvételével magyarázható a magyar szónak kapcsolata a finn *sala-kka* halnévvel, melynek alaprésze a szkr. *gāla*-val híven egyezik. A finn szónak átvétele az orosz *salakuša* «*clupea sprattus*»; de az itt tárgyalt halnevektől egyelőre különtartandónak vélem a finn *silakka*, *silakka*, észt *silakas* és *sillk*, liv *silk*, *silka* «*hering*» szót, melyhez

*) Nem meggyőző e pontban MELICH nézete : «Das ung. *süllő*, älteres *sille* ist aus einer nominalzusammensetzung mit adj. bestimmungswort *süllös-*, *süllés-hal* (etwa: *schiel-fisch*) entstanden, woraus dann mit labialattraction und mit fortfall des -s suffixes *süllő* wurde».

alakilag igen közel állanak: óporosz *sylecke*, litván *silkė*, *silkis* stb. (l. MIKLOSICH EtWb. 290. és Ethnographia 4 : 182.).

325. Magy. *száj (birtokr. *szú-m*, *szú-d*, *szú-ja*, vagy: *szája-m*, *szája-d*, accus. *szája-t*, plur. *száju-k*; za BécsiC., NagySzC., *za-n*, *za-ual* u. o., *zawaban* = ,szájában' JordC.; *zajj* Schlägli Szój. 330. *szú-kat* Pozsony-m.) «os, bucca; mund, Maul» (*kút szája* «brunnen-öffnung», *edény szája* «geschirrsöffnung», *völgy szája* «talmündung», *zsák szája* «sacköffnung»); *szájas* (*szájos* Soprony-m., *szájjos* Fehér-m.) «mund, öffnung habend» (*szájas bögre* v. *fazék*) «széles szájú korsó, kanta» (Dunántúl), *szájszó* (Baranya-m.), *szájadzó* (Czegléd) «hordódugó». — *szád* «öffnung» (*hordó*, *fazék*, *katlan*, *barlang*, *hin*, *bánya*, *kemenceze*, *varsá száda*), *szádall-ik* (Komárom) «nyílik, torkollik», *szádalló* (Hont-m., *száduló* Palócság, *szádló* Zemplén-m.) «kemenczének sárból tapasztott ajtaja» (Székelység), «hordódugó» (Hont-m.), *szádol-* (Székelység) «bedug, beföd (nyílást); eine öffnung zustopfen», *szádozat* (Háromszék) «nyílás; öffnung» (NySz., MTsz.).

Finn *suu* «mund; mündung, öffnung» (*joen suu* «mündung eines flusses»); *suuta-*, *suuti-*, *suuditse-* «eine öffnung zustopfen, einen keil einschlagen, verkeilen», *suutehe-* (nomin. *suude*) «stöpsel, keil» || észt *sü* «mund; öffnung, mündung», *süda-* «verkeilen», *süe* (genit. *süde*) «kleiner keil».

Cseremisiz *šu* : *ime-šu* «nadelöhr» (tkp. «nadelöffnung»; Tror. 10.) | cserM. *im-šüž* «tű szája» (-ž 3. sz. birtokosrag; BUDENZ: MÜgSz. 266.).

Votják *šu*, Kaz. *šu* birtokosragokkal: (*šuem*, *šued*, *šucz kwašmä* «durste, -est, -et» (tkp. «mein mund trocken» etc.), *šüž džumatä* «stillt seinen durst»; *šutäm* «hungrig; hungernot» (-täm suff. caritivum).

Zürjén: izsmi *šu-keš* «durst» (tkp. «mund*)-trockenheit»), *šu-keš-* «dursten» (WIED.).

*) Hogy a votják *šuem kwašmä* és izsmi-zürjén *šu-keš* kifejezésekben az előrész tényleg a magy. *száj* mása, mutatja a köz-zürjén *gorš košmō* «es dürestet» (tkp. «die kehle trocken»), *gorš-košmōm*, *gorš-košman* «durst» (tkp. «kehle-trockenheit») egyenlő értékű szólás; izsmi *keš* = votják *kwaš* «seicht» (tkp. «trocken»);

Vogul: ÉV. *sūp*, szigvai *sōp* «mund»; ÉV. *sūnt*, KLV. *sut* (birtokr. 3. *sūntū*), ALV. *sqt* (birt. 3. *sqntūt*), KV. *sunt* «mündung (eines flusses), öffnung (eines gefässes)».

Lapp: Lule *čuv*, déli *čuvwq* (plur. *čūw'*) «gurgel, kehle»; Lule *čotto* (plur. *čoddoka'*), Pite *čotto* (gen. *čoddoka*), Fm. *čodda* (gen. *čoddaga*) «gurgel, kehle, hals» (HALÁSZ) | teri *čont* (gen. *-tīge*), kildini *čont* (gen. *-teγ*), notozeroi *čodd*, *čottor* «speiseröhre, schlund» (GENETZ Wb. 67.).

< Kaukázusi: arcsin *sob*, tabasszarán *šu*, džek *sür*, budueh, agul *siv*, kürin *siv* (plur. *sivér*) «mund; öffnung» (kür. *furín siv* «öffnung des brunnens», *č'ap'ini siv* «öffnung des gefässes») | abcház *čy* (USLAR), *dča*, *ččč* (ERCK.), šapszug *že*, *žže*, kabardin *žže*, *zze*, abadzech *že*, *ži* «mund» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 105; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 203, Abchas. Stud. 50.).

Finn-magyar és kaukázusi nyelvek testrésze-neveinek egyezéseivel alkalmunk volt már foglalkozni a *bajusz*, *könyök*, *láb*, *lok* (*hom-lok*), *mell* és *sörény* szavak tárgyalásánál s így nincs okunk idegenkedni azon föltevéstől, hogy kapcsolat lehet az itt idézett szavak közt is, midőn az egyezés oly meglepő pl. a tabasszarán *šu* és cserem. *šu*, zürjén-votják *šu* = finn *suu* alakok közt. Az utóbbiak közös alapalakjára nézve nem fogadható el BUDENZnek abbeli nézete (MUGSZ. 267.), mely szerint a «finn *suu*-nak hajdani *s_gg_o* alakját kell substituálnunk, melynek *g*-je a magy. *száj* (e h. *sz_gja*) *j*-jében tűnik még élénk». Tényleg úgy áll a dolog, hogy finn *suu* = magy. *szá-*: *szá-m*, *szá-d*, régi *szá-t*, *szá-ból* s a *száj* végzete a *szája* 3. sz. birtokosalak analogiai hatása folytán keletkezett *szá-jam*, *szá-jad* másodlagos alakokból elvont újabb képződés (l. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 224.). A magy. *háj* «adeps» sem egészében a finn *kuu* «adeps» mása, a mint erre BUDENZ analogia gyanánt hivatkozik, hanem a zürj. *gos* «fett, talg» képzős változaté, úgy mint a magy. *máj* = ÉO. *mūroł*, ÉV. *majt* = finn *maksa*, zürj., votj. *mus* «leber». A finn *suu* és magy. *szá-* hosszú hangzójában lappangó mássalhangzóra nézve a lapp *čuv*, *čuvwq**) és vogul *sūp*, *sōp* alakok adnak útbaigazítást, melyek szerint finn *suu* < **suwv*, ebben pedig a hangzóközi *w* (*v*) < *b*, úgy mint a finn nom. verbale

v. ö. *kwašt-* (tr.) «trocknen, dörren», *kwašmi-* = zürj. *košmi-* (intr.) «trocknen, verdorren»)

*) Ennek másodlagos «gurgel, kehle» jelentésére nézve v. ö. mordÉ. *kurgo* «mund, maul» = finn *kurk-ku*, észt *kurk* (gen. *kurgu*) «kehle, gurgel» (BUDENZ: MUGSZ. 244.).

-ra, -vā, illetőleg -u, -ü (vagy -o, -ö) képzőkhöz (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 182—3.). Ugyanily irányban tanúskodnak a kaukázusi egyezések: arcsin *sob* = vogul *sop*; dżek *siiv* (< **suw*), tabasszarán *šu*, abcház *čy* = lapp *čuv*, cser. *šu*, *šü*, zürj., votj. *šu*, finn *suu*. Így nem szükséges, mint ezt BUDENZ véli, a vogul *süp* végzetét képzőnek tagolnunk s a fennmaradó szórészt «aperire» értelemmel igei gyöknek tekintenünk, mi avval a körülménynyel sem volna jól egybehangzó, hogy a rokon nyelvek tanúsága szerint a «száj» értelem már magához a föltett alapszóhoz is fűződne. A magy. *szá-m*, *szá-d*-nak megfelelő elavúlt **sza* ragtalan alak a finn *suu*-hoz magánhangzója tekintetében úgy viszonylik, mint *fa* (*jám*, *fád*, *fá-t*) a finn *puu* = cser. *pu*, zürj., votj. *pu* «baum» szó alakjához (**sza* < **szá*, **szoa*, **szowa*). A vog. *sū-nt* = magy. *szá-d*, lapp *čo-nt*, *čo-dd* alakok a finn-magyar -*nd* dimin. képzővel vannak szerkesztve (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 252.); v. ö. a vog. *süp* és *sünt* hangtani viszonylására nézve: vog. *sūt*, TV. *sāt* «sieben» = ÉO. *lābet* id. stb. (l. fenn 342. l.).

Különválasztandók az itt tárgyalt «száj» szavaktól: LV., KV. *tus*, TV. *tōš* «mund» = SO. *lut* (CASTR.), IO. *tut*, KO. *tūt* (AHLQU.) id. Ezekhez csatolható még: zürjén *čuš* «schnauze»; maulkorb für kälber» (*čuš leptini* v. *vižni* = *čušjal* «den mund aufwerfen, maulen, schmollen»: WIED.), melyet ANDERSON (Wandl. 13.) a magy. *száj* rokonságához sorol (v. ö. a vogul *t* = SO. *l* < *s* szókezdőre nézve fent: 142. l.). Mint külön átvételek megmagyarázhatók ezek a *thuš čoč* (genit. *čače*, plur. *čačmi*) «mund» = csecsencz *čuož* (genit. *čuežiñ*) «bergschlucht» szavakkal, melyek a fentebb elősorolt kaukázusi szavakhoz viszonyítva képzésnek tetszenek.

326. (I.) Magy. *szál* (accus. *szála-t*) 1. «trabs, tignum; stamm, baumstamm» (pl. *szál-fa* «baumstamm», *tölgy-szál* «eichenstamm»); 2. «culmus, scapus; balm, stängel» (pl. *nád-szál* «rohrhalm», *fű-szál* «grashalm», *szalma-szál* «strohhalm», *virág-szál*); 3. «filum; faden» (pl. *czérna-szál* «zwirnfaden», *fonál-szál* «faden»); 4. «pilus; haar» (pl. *haj-szál*, *szőr-szál* «ein haar»); 5. «pars, fragmentum; bolus, frustulum, gutta, exilitas; stück; bischen, winzigkeit, nichtigkeit» (pl. «negwen nopegh *ej zalath* sem *ethwnk*» = «egy falatot, egy cseppet sem» TelC.; nincs egy *szál vizem*, egy *szál kenyere-m* = «egy hajszálnyi vizem, kenyere-m» Szeged); 6. «longa statura, gracilis; hochgewachsen, schlank» (az első jelentés átvitelével pl. *szál ember*, *kőszál* «steinklippe»); *szálás* «procerus; filus, fibrosus; schlank; fäserig, voll fäden». — *szálka* (*szálka* Zala-m., *szika* Hont-m.) «festuca, fibra; splitter» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *çalá-* (nomin. -*ás*) «stab; stachel, lanze»; *çalka-* (nomin. -*as* és -*am*) «span, abschnittel»; *çalüka-* (nomin. -*as* és *çalákā*) «spitzes holz, stäbchen; span, splitter; halm, reis; gerte, rute» (BR. Skr. Wb. 7 : 106, 107. és 109. ll.; UHLEND. EtWb. 305.).

(II.) Vogul: ÉV. *söl*, KLV., PV. *šal*, ALV. *sqł*, KV. *sqł* «zugespitzter stock; spiess»; ÉV. *sökt*, ALV. *šqłit* «aufspiessen», ALV. *šqłwés* «wurde auf spiess gestekt».

Zürjén *šol* «spiess, spear, lanze, pflock» (WIED.).

Votják (Jel.) *šali* «stab, stock (палка, bodi)».

< Szkr. *čalyá-* (nomin. -*ás* és -*ám*) «spitze des pfeils und speers; dorn, stachel» (BR. Skr. Wb. 7 : 109; UHLEND. EtWb. 306.).

BUDENZ az itt idézett zürjén adaton kívül a magy. *szál*-hoz a következőket vonja: finn *salko* (genit. *salvon, salon*) «pertica longior, antenna veli, vallus humuli, pertica qua rete promovetur» = lapp *čuölgo* «stange beim fischen unter dem eise» (WIKLUND Ur-lapp. Lautl. 134.); ámde, mint THOMSEN kimutatja (Berör. 246.), ezeknek eredetiségét igen kétségbe teszi a litván *šalga* «stange», lett *šchalga* «lange rute, angelrute», melyeknek indogermán származása igazolható. Híven egyezik alakban és jelentésben a magy. *szál* a szkr. *čald-* «stab; stachel» szóval (az utóbbi jelentés a *szálka* képzésben), melyhez a töhangzó hosszúsága tekintetében úgy viszonylik, mint *száz* a szkr. *čatá*-hoz s *ház* az av. *kata*-hoz. A második csoportban felsorolt rokon nyelvi alakok *l* mássalhangzójuknál fogva inkább a szkr. *čalyá-* képzéshez vonhatók, a mint a szorosabb «spiess» jelentés is javallja. A NySz. az itt tárgyalt *szál* szónak egyik jelentésfejléményét látja a «tutaj» értelemben; de ez a *szál* merőben külön eredetű, jelesen a törökségből való, hol másai: volgai tatár *sal* «gerendákból összerótt tutaj (плотъ изъ бревенъ»; OSTROUMOV 169.), kirgiz *sal* id. (orenburgi szót. 175.), kotibal *sal* (KATANOV 145.), karagasz *sal* (CASTRÉN), altaji *sal* (VERBICZKY 289.), id., ozm. *sal* «radeau; train de bois» (САМЫХЪ 646.) = mongol *sal* «floss, prahm» (SCHMIDT 342.). A megfelelő csuvas alak: *sülé* (*sola* ZOLOTN.), melyhez jól illik a tokajvidéki *szála* alakváltozat (MTsz.).

Különválasztandónak tartom ezúttal a magy. *szál-ká*-val jelentésileg egyező ÉV. *sülä*, KV. *sülä*, *jw-s.*, KLV. *sül*, PV. *sül*, *jw-s.* «szálka; spänchen, splitterchen» = VJ. *sayel* «gyújtó szálka (спичка»; *tuyetén s.* «zündhölzchen»; ΠΑΡΑΙ ΚΑΝ.) szót, minthogy ilyen vogul-magyar hangzó-megfelelésre egyébként nem tudunk példát (I. NyK. 25 : 178—9. ll.). E magas hangzójú s szóközépi γ

enyésztét mutató (*ei, i = sγ₂*) vogul adattal *a ~ s* hangmegfelelés fölvételével egybevetethető talán: szkr. *gákala-* (nomin. *-as*) «span, splitter, holzscheit; schnitzel, bröckchen, stückchen» (BR. Skr. Wb. 7: 11.). V. ö. itt még: ÉV. *sailä*, KLV., PV. *sailä*, KV. *saila* «hasított botocskák, melyekből a folyót elzáró czégét készítik» (a szibériai oroszok beszédében: *жам*).

327. Magy. szár¹ (accus. *szára-t*) 1. «culmus, scapus; rohr, halm, stengel» (pl. *gabona-szár* «kornstengel», *kukoricza-*, *petre-zselyem-*, *alma-*, *körte-szár*); 2. «rohr eines gegenstandes; schaft» (pl. *toll-szár* «federkiel», *pipa-szár* «pfeifenrohr», *csizma-szár* «stiefelschaft»); 3. «crus, tibia; schienbein» (pl. *láb-szár* id.; *gatyá-szár*; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *kät-sqr* «unterarm», *la'il-sqr* «schienbein» | PV. *koqt-sar*, *töl-sar*; TV. *kät-sqr*, *lail-sqr* id. | KLV. *sqr* «stiefelschaft» (*säpex-sqr* id.).

Osztyják: ÉO. *još-sur* «unterarm, elle» (*još* «hand»); *sur* «stiefelschaft» (AHLQU.) | IO. *sur* «stiel, schaft», *ñür-sur* «stiefelschaft» (CASTR.).

< Szkr. *qará-* (nomin. *-ás*) «rohr überh., insbes. saccharum sara (zu pfeilen verwandt); pfeil» (BR. Wb. 7: 89; GRASSM. Wb. 1382.).

Hogy a magy. *szár* különböző jelentései közül melyiket tekintsük a többiek alapjának, arra nézve tanulságot nyújt számunkra a zürjén *gum* szó, melynek ép úgy mint *szár* szavunknak szintén megvan «knochen im vorderarm» s ez összetételben: *kok-gum* «unterbein, schienbein» jelentése (*kok* «fuss»); úmde az alapértelme mégis: «röhrenstengeliges gewächs, halmstück zwischen zwei knoten», a mint kitűnik a következőkből: *az-gum* «bärenklau», *pon-gum*, *šoma-gum* «sauerrampfer», *is-gum* «dörrwurze», *sara-gum* «pfeife, flöte», *guma* «röhrig» (WIEN.); permi *gum* «röhrenstängeliges gewächs, umbellate» (s csak képzéssel: *gumäla* «schienbein», *ki-g.* «knochen im vorderarm»; GERTZ OP. 14.); votják *gum-i* (kicsinyítő képzővel) «röhriger stengel, halm; rohrpfeife» (pl. *uži-gumä* «engelwurze», *koñi-g.* «dill», *akman-g.* «distel») s aztán átvite általában: «rohr» (pl. *pičal-gumä* «flintenrohr», *šulan-g.* «flöte, pfeife», *tuj-g.* «trompete») s ebben *sapäg-gumä* «stiefelschaft». A magy. *szár*-nál is egész természetesen gondolhatjuk tehát a «rohr, stengel» értelmet eredetibbnek s a mennyiben a rokon nyelvekben csupán a «kézszár, lábszár, csizmaszár» jelentés igazolható, ezt avval magyarázhatjuk, hogy a szónak ilyenén átviteles

alkalmazása igen régi, még a rokon nyelvekkel való közösség korából való. Így fogván fel a jelentésfejlődést a magy. *szár* s társai egyeztethetők a szkr. *qarā-* «rohr» szóval annál is inkább, mint-hogy a teljesebb hangtestű mordvin *sājār* «schmalbein, schaft» = finn *sääre-* (nomin. *-ri*), észt *säre-* (nomin. *sär*) «schienbein» = permi *čör, čer* id., melyekkel a fentebbi szótat BUDENZ egyeztette (MUGSZ. 278.) már csak magashangúságuknál fogva is különválasztandók (v. ö. ezekhez: szkr. *qāryā* «rohr; pfeil»), de meg azért is, mivel a vogul *sqv*, osztják *sur* rövid hangzójával nem mutat szóközépi mássalhangzó enyészetére. Inkább vonható ide: finn *sara* «rietgras».

328. Magy. *szár*²: *zar* «croceus» («sáfrányszínű»; Schlägli Szój. 1242. sz.), *zar poztchow* «coccinatus» (= «coccinatus: biborszínű»; Beszt. Szój. 677. sz.); «equum *sar* colorem» (1332. okl.), «duos equos suos *zeg* et *zar* coloris» (1357. okl.), «vnum equum *Zaar* alium *Zewgh*» (1479. okl.), «equum sum *Zugzar* (= szög-szár) coloris» (1373. okl. SZAMOTA: NYK. 25 : 163; Schlägli Szój. 56. l.); *szár-szeg* ló (NYSZ. szerint: «subniger; braun»); *bab-szár* «hilum; das klein schwarz flecklein an den bohnen» (Calep., NYSZ.).

Cseremis *sar* «isabellfarben, fahl, fahlb, blassgelb, etwas rosenrot, körperfärbig (соловой, буланый, бляжесый; цвѣтъ, покожій на тѣлесный»; ТРОЛ. 54.); «barnássárga, mézszín; fulvus (equus»; NYK. 4 : 397.).

Zürjén *ser* «vielfarbigkeit, buntheit, muster (eines zeuges)», *sera* «bunt, vielfarbig», *seröd-* «bunt machen, besprenkeln» (WIED.) | permi *šéra, šerot-* id. (GENETZ: OP. 22.).

< Szkr. *qārā-* «bunt, scheckig» (BR. SKR. Wb. 7 : 148.), melyet UHLÉNBECK a szláv *šerŭ* «grau» szóval vél azonosíthatónak (EtWb. 308.).

A zürjén *e* hangzóra nézve v. ö. zürj. *ker-* «machen, tun» = votj. *kar-* id. = szkr. *kar-* (præs. 3. *karōti*) id.; zürj. *serög* «ecke, winkel» = magy. *sarok*; zürj. *rek-tŭ-* «aufräumen, ordnen» = magy. *rak-*, finn *rake-ntä-* «struere» (MUGSZ. 646.); zürj. *berd* «wand» = magy. *part*; zürj. *pež* «schmutz» = ujper. *paž* «sor-des»; zürj. *reg-id* «schnell» = szkr. *raghū-* id. stb.

329. Magy. *szarv*, *szaru* (accus. *szarva-t, szaru-t; zaru, zaruak* BécsiC., *zarviok* DöbrC.) «cornu; horn»; *eke-szarv* «bura,

stiva; pflugsterze»; *szarva* (3. sz. *szarvája* Soprony, *szarváját* Rábaköz) = «szarv»; (Vas-m.) «puskapor tartó; pulverhorn»; *szarvas* 1. «corniger, cornutus; gehörnt»; 2. «cervus; hirsch»; *szarvaz* «cornibus exorno; mit hörnern versehen» (NySz., MTsz.).

Finn *sarve-* (nomin. -*vi*) «horn, geweih; behälter, salzgefäss aus horn», *sarvise-* (nom. -*inen*) «gehörnt, hörnig» | észt *sarve-* (nomin. *sarv*) «horn, geweih» | vót *sarvi*, vepsz *sarv*, liv *saru*, *sara*, *sora* id. | karél *sarvi* id. (ANDERSON: Wandl. 189.).

Lapp: Pite *čo'rřvë* (*čörvë*), Fm. *čoarve* (*čoarve*), Lule *čogrvie*, déli *čogrvie*, *čogřrvie*, *čorvie* «horn» (HALÁSZ) | teri *čogrvie*, kildini *čuogrv*, notozeroi *čuogrv* id. (GENETZ Wb. 69.).

Mordvin: mordM. *šurā* «horn» (Učebn. 1897: 35. l.) | mordE. *šuro* id. (Učebn. 1897: 35. l.).

Cseremisiz *šur* «horn», *šuran* «gehörnt, hörnig» (TROJ. 83.).

Zürjén *šur* «horn, fühlhorn», *šura* «gehörnt» (WIED.) | permi *šur* «horn» (GENETZ OP. 22.) || votják *šur* «horn»; (Sar.) «schnurbart»; *gäri-šur* «pflugsterze».

< Ujper. *sarū*, *surū* «horn» = pahl. *sruv* (írásban: *srūb*), av. *srvā-* «klane, horn» (HORN 162.), melyet a gör. *κέρας* «horn» szóval vetnek egybe (UHLENB. EtWb. 315.).

Perzsából származtatja a magy. *szaru* szót már BEREGSZÁSI («pers. *sorū* = magy. *szaru*»; Áhnl. d. Hung. Spr. 108.), szintígy a permi *šur-t* KLAPROTH («sior, horn» = pers. *šora*, zd. *sreono*; Asia Polygl.² 199. l.) s a többi rokon nyelvi megfelelőekkel csoportosítva TOMASCHKE (Skythen: Sitzungsber. 117: 13.). — Tőhangzójukra nézve a finn-magyar alakok két alaphangzást tükröznek, egy zártabbat (mord. *šurā*, cser. *šur*, zürj., votj. *šur*, lapp *čogrvie*) s egy nyitabbat (finn *sarve-*, magy. *szarv*), melyeknek kapcsolata vagy úgy képzelhető, hogy az iráni *srvā*-féle megfelelő szókezdő mássalhangzó-csoportját szétbontó hang eredetileg *o* volt (v. ö. lapp *čogrvie*) s ez a nyelvek egyik csoportjában zártabbá, másikában nyitabbá fejlett; vagy úgy, hogy az ejtéskönnyítő törekvésnek az a hangmódosítása, mely az ujperzsában kétféle, jelesen *sarū* és *surū* alakokat eredményezett, megvolt az élő ejtésben már a finn-magyar nyelvekre ható iránság terén is s ezért tapasztalunk amazokban részben nyílt, részben zárt hangzót. Ez utóbbi főlvetel szempontjából figyelembe veendő, hogy a ház = mord. *kudu*, cser. *kudo*, észt *koda* és száz = mord. *šada*, cser. *šuda*, észt *sada* szavakban sem az av. *kata-*, pahl. *kata-k*, illetőleg av. *sata-*, szkr. *çata-*, pahl. *sat* megfelelők hangalkata (a hangzóközi *t*) tükröződik, hanem az ujperzsa *kada*, *kad*, illetőleg *sad* alakoké (hangzóközi *d*), melyeknek

változása az összetban is jelentkezik (l. fent 335. l.). Más esetekben is tapasztaljuk, hogy valamely ujperzsa hangsajátosság mutatkozik a finn-magyarság árja elemeit közvető nyelvterületen, noha az átvételt régibb korba kell helyeznünk (l. pl. fent 152, 158. és 380. ll.), mit abból érthetünk, hogy a nép élő ejtésében rendesen már rég megvannak a hangváltozatok, mielőtt irodalmi följegyzésre kerülének. Így magyarázván a magy. *szarv* szót és társait, ezekben a -v végzetet nem tekinthetjük képzőnek (l. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 144.), hanem a tőhöz tartozó hangelemnek (magy. *szarva*-, finn *sarve*-, lapp *coarvve* = av. *srwā*-), mely több nyelvben lappangásba jutott, illetőleg elenyészett. A mord. *šura*, zürj., votj. *šur* = cser. *šur*, lapp *coarvve* szókezdőjét illetőleg l. alább a *száz* czikket (219. sz.).

Bár a vogulban a «szarv» rendes neve: ÉV. *ánt*, KLV. *ant*, KV. *ont*, TV. *ant* = ÉO. *oñet*, IO. *oñet*, SO. *añet*, megvan itt a rokon nyelveknek megfelelő szó is e képzésben: ÉV. *sarp*, KLV. *šurp*, ALV. *šörp* «elentier», mely a nomen possessoris -p képzővel alkotva tulajdonkép «szarvas», tehát olyan kifejezés, mint az énekek nyelvében használt *ántiñ uj* (Vog. Népk. II: 282.) «szarvas állat» = «rénszarvas», vagy maga a magy. *szarvas* «hirsch» szó (v. ö. THOMSEN: Berör. 225. l.). Megjegyzendő, hogy a latin *cervus*, cymr. *carw*, corn. *carow* «hirsch», óporosz *sirwis* «reh» (innen: finn *hirvi* «elentier, hirsch» = észt *hüvä*, *hüve*, liv *irva*, *irä* «reh»; finn *hirvas* «männliches rentier, elentier», melynek régibb alakját mint finnból való átvétel a lapp *sarves* «cervus rangiferinus non castratus» tükrözi; l. THOMSEN u. o.), továbbá a német *hirsch* = ófelném. *hirug*, *hinz*, angolszász *heort*, *heort*, ónord *hjórt* «hirsch» szintén eredetileg «cornutus»-t jelentenek s a gör. *γεράς* «gehörnt» szóval függnek össze (KLUG: EtWb. 176; UHLENBECK EtWb. 315.). — Tekintve, hogy az av. *srwā*- a «horn» mellett egyszersmind «klaue» jelentésű (v. ö. ir *crú* «huf») igazat lehet adnunk BUDENZnek, ki a *szarv* rokonságához csatolja a finn *sorkka* «ungula bisulca (bovis, ovis)» szót is (MUGSz. 282.), a midőn az o hangzót a lapp *coarvve*, mordvin *šura*, cser. *šur* eredeti mintaképe magyarázhatja; különben a hangtani helyzet is más benne, mint a *sarve*- alakban.

330. Magy. *száz* (accus. *száza-t*) «centum; hundred», *százan* (collect.); *század*, *század-ik* «centesimus; hundredster»; (század) «centuria; sæculum; kompagnie; jahrhundert»; *százaz* «centenus; centenarius; hunderter; hundertfach» (NySz.).

Vogul: ÉV. *sāt* «hundert», *jāñi sāt* id. (tkp. «nagy sāt» megkülönböztetve a «hét» jelentésű *sāt*-tól), KLV. *šoät*, *šot*, ALV., PV. *šot*, KV. *sot*, ATV. *sāt*, FTV. *sāt* id.; ÉV. *hol-sāt* «achtzig», *qntel*

sāt «neunzig», ALV. *nal-sēt*, *antēl-sēt* (vagy: *nalqū-lqū*, *antēllqū-lqū*), KV. *nql-sēt*, *qntēl-sēt*, PV. *nal-sēt*, *qntēl-sēt*, [TV. *nqlāllu*, *antāllu*] id.; ÉV. *sātnē*, KLV. *šātnē*, KV. *sōtnē*, TV. *šātnq* «százan» (collect.); ÉV. *sātīt*, ALV. *šōtt*, KV. *sōtēt* «der hundertste».

Osztják: ÉO. *sōt* (AHLQU. Ostj. Texte 31. l.), IO. *sōt*, SO. *sāt* (CASTR.), középobi *sqt*, KO. *sat* (PÁPAI KÁR.) «hundert»; ÉO. *nīl-sōt* «achtzig», *jert-sot* «neunzig» (VOLOGODSKIJ; NyK. 11: 86.), IO. *nīt-sōt*, *ār-sōt* (CASTR.); KO. *nīl-sat*, *ejer-sat* id. (P. K.); IO. *sōtmet* «der hundertste».

Zürjén *šo* «hundert», *šoa* «hundert enthaltend», *šōōd* «der hundertste» (WIED.) || votják *šu*, Kaz. *šū* «hundert», *šuan* «zu hunderten», *šuāti*, Glaz. *šuūti*, Kaz. *šūāti* «der hundertste».

Cseremisiz *šūdō*, cserM. *šūde* (мнодо Трол. 85; *šūdē* Učebn. 1898: 50. l.) «hundert»; *šūdōn* «százan».

Mordvin: mordM. *šada* «hundert» | mordE. *šado* id. (NyK. 5: 198.).

Finn *sata* (genit. *sadan*) «hundert» | ész *sada* (genit. *saa*, *saja*) id. | karj. *šada* (genit. *šaan*) | vót *sata*, vepsz *sada*, liv *sadā* id.; finn *sadante-* (nomin. -as) «der hundertste».

Lapp: Lule *čuotie*, *čuotie*, Pite *čuhtē* (genit. *čūtē*), *čuohite* (*čuotē*), Fm. *čuōtte* (genit. *čuōde*), déli *čuotie*, *čuētie*, *ču^utie* «hundert» (HALÁSZ) | teri *čūtte*, kildini *čūt*, notozeroi *čueht* id. (GENETZ Wb. 65.); Svlp. *čuotat* «der hundertste».

< Osszét-dig. *sade*, *sāde*, *sādīt*, ujper. *sad*, *sað*, kurd *sed*, afghán *sal*, *sil* «hundert»; az ujperzsából: vakhī, szariqōlī *sad* = pahl. *sat*, av. *sata-* (nomin. *satəm*), szkr. *ṣatā-* (nomin. -ām) «hundert», a görög *ἑκατόν*, lat. *centum*, gót *hund*, ófelném. *hunt* (*hunterit* = ujfelném. *hundert*), litván *šimtas* «hundert» árja megfelelői (HORN 160; HÜBSCHM. EO. 54; UHLENB. EtWb. 302.).

A magy. *száz* és rokonsága egyike azon finn-magyar szavaknak, melyeknek árja (iráni) eredetét legrégebben ismerték föl. Mint a perzsa nyelvhátás egyik adatát, már JOHANN EBERHARD FISCHER említi 1768-ban megjelent «Sibirische Geschichte» művében (I: 133.). Utána hivatkoznak az árja egyezésre BEREGSZÁSI a perzsa és kurd *sad* szót idézve (Ähnl. d. hung. Spr. 111. és 121. ll.), FESSLER a perzsa alak mellett («*šjad*») még a bengáli *sav*, dekáni *sou* adatokra utalva (Gesch. d. Ungern I: melléklet), ERDÉLYI JÓZSEF (Stammverw. 10. l.) és BESSE JÁNOS (Voyage 87. l.), továbbá PARROT, ki az észti megfelelőt az osszétal («*sadda*» Erl. No. 28.) és

PROZ LEOPOLD ki a magy. *száz*-at a szkr. *çata*-val magyarázza (Tud. Gyűjt. 1833, III : 86. l.). Ujabban foglalkoznak e tárggyal a magy. *száz* szempontjából: PODHORSZKY LAJOS (Magy. Nyelvészet II. évf. 1856.) és MÁTYÁS FLÓRIÁN (*«száz»* = szkr. és zend *çata*, ujp. *szad*, szláv *szo*; ... hogy az osztják *sat*, finn *szata* s észti *szadda* is hasonlít hozzá; ez nem csökkenti a magyar-árja hasonlatot); ÁRJA Nyelvhas. 5; Finnít. törekv. 32, 56.). THOMSEN terjeszti ki figyelmét először a szónak egész finn-magyar rokonságára, kiemelvén ebben a *s* szókezdőnek azt a tanulságát, hogy a szó nem az indo-germán nyelvekkel való ősrökonságból ered, mely utóbbi nyelveszaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem hogy valamely árja (indo-iráni), vagy valamely lett-szláv nyelvből; mert csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ő. szkr. és zend *çata*-, ujp. *sad*, összet *sade*, *sāde*, őszláv *sūto*; l. fent 41. l.). Nem ügyelvén e figyelmeztetésre mindamellett ősi indogermán hatásból magyarázzák az egyezést CUNO (Skyth. 50.), ANDERSON (Stud. 68, 69.), PENKA (Origines ariacae : 65. l.), CANON ISAAC TAYLOR (l. fent 68. l.), AHLQUIST s mások, míg TOMASCHER visszatérve a helyes útra határozottan az árja eredetet hangsúlyozza (Wien. Sitzungsber. Hist. Cl. 117 : 13. l.). — Máskép kísérelték meg a szó megfajtását BUDENZ, ki a szláv *sūto*-ból magyarázta (NyK. 16 : 153.) s HALÁSZ, ki azt a magy. *szám* «numerus», *szá*-nt, *szá*-mlik szókkal családositva ugor **sūda*, **sugadu* ősalakból eredtetni, melynek alapértelme «rovás, bemetszés» volna, úgy mint a déli lappban a *luhkē* mellett használatos *cēhkē* «tíz» = lpFm. *cākke*, Lule *cehkēs* (*cāhkka*) «bevágás, rovás» s LINDAHL szótára szerint: *stuora cekke* («nagy cekke») «száz» (Nyör 21 : 243—9. és 341—2. ll.). Most már általánosan elfogadják a *száz* szónak s társainak indo-iráni eredetét, így THOMSEN (cf. *sata*, mord. *sada*, cser. *šūdō* etc. et for alle de finsk-ugriske Sprog faelles Laan fra Eranisk [Skythisk]: zend *çata*- etc.); BERÖR. 75.), STACKELBERG (Irano-Finsk. Otn. 10. l.), SETÄLÄ (NyK. 26 : 405.), FRÓK KÁROLY (Árjak és Ug. 19.), VÁMBÉRY (Magy. Ered. 357.); l. még: Ethnogr. V : 17, 139, 177. ll.

A magy. *száz*, vog. *sāt*, *sāt* (> *šēt*), finn *sata*, mordvin *sada* tőhangzójának egyezése eredeti *a*-ra vall, mely mellett a hangzóközi mássalhangzó az észti *sada*, mord. *sada*, cser. *šūdō* = magy. *száz*, Fmlp. *čuotte* (gen. *čuöde*) tanulsága szerint eredetileg *d*-nek veendő. Ily alakot találunk árja területen az összet.-dig. *sade*, *sādd* s ujp. *sad* ejtéseken, melyeknek *d*-jét tehát a pahl. *sat*, av. *sata*-, szkr. *çata*- megfelelők *t*-jéhez képest régibb fejleménynek kell fölvennünk, mint a minőnek az irodalom igazolja. Azon körülmény továbbá, hogy a mord. *sada*, zürj.-votják *šu*, illetőleg cser. *šūdō* és lapp *čuotte* alakokban nem *s*, hanem *š*, *š*, *č* szókezdőt találunk, arra mutat, hogy amaz árja nyelvjárásban, mely a finn-magyar nyelvekre hatott, a szkr. *çata*- szókezdőjének (*ç* = indogerm. *k*¹) meg-

felelő változattal s nem s-vel hangzott a szó, a mint erre már SETÄLÄ utal (Journ. de la Soc. Finno-Ougr. 16: XVI. l.) hivatkozva a mord. *šura*, zürj., votj. *šur* = eser. *šur*, lapp *šourve* «horn» hasonló esetére is (v. ö. az av. *srwā-* «horn» mellett: szkr. *gr̥ga-* «horn», melynek töve az előbbi szóéval azonos; l. UHLÉN. EtWb. 315.).

Különös a «száz» szavának alkalmazása a «nyolczvan» és «kilenczven» számok kifejezésére a vogulban és osztjáokban, melyekben *nol-sät* 80, *qntél-sät* 90, illetve IO. *nít-sot* 80, *ar-sot* 90 ugyanoly módon vannak alkotva, mint *nál-lqu* «nyolcz» és *qntél-lqu* «kilencz», és IO. *är-joñ* «kilencz» (v. ö. vog. *lqu*, IO. *joñ* «tíz»). Minthogy vog. *nol* «orr», *qntél* «oldal», tehát a vele összetett számoknak eredeti értelme: «orr a tízhez» = «távolabbi szám a tíztől» = «nyolcz»; «oldal a tízhez» = «közelebbi szám a tízhez» = «kilencz»; szintígy «orr a százhoz» = «nyolczvan», «oldal a százhoz» = «kilenczven». Az IO. *är-joñ* = alsó-szurguti *ürz joñ* kifejezést megmagyarázza a világosabb felső-szurguti *ei erz joñ* «kilencz», mely szó szerint: «egy fölös tíz», tehát mintha ezt mondaná: «midőn még egy fölös [hozzájön]: tíz [lesz belőle]»; *är-sot* «kilenczven» is így értelmezendő e szerint: «egy fölös [tízszel]: száz [lesz belőle]». E körülményes kifejezésmódok is tanúsítják, hogy a «tíz» és «száz» egy régibb, jelesen a hetes számszámrendszerhez ujabbán csatolt elemek. A permi nyelvjárásban eddigelé egyáltalában nincs igazolva a zürjén *šo* «száz» szó ismerete, mely helyett WIEDEMANN szerint ezt az összetételt használják: *das-das* «tíz-tíz», vagy *dasjes das* «tízszer tíz». Kétes hitelfűnek tetszik CASTRÉNNAK az a közlése, hogy a *nít-söt*, *är-söt* az irtisi osztjáokban a 80, 90 számokon kívül még a 800, 900 számokat is jelentenék (Gramm. 33. l.).

331. Magy. széd - (*széd* Heltai; *széd* Szatmár-m., Debreczen, Szlavonia) «carpo, colligo; pflücken, lesen, zusammenlesen» (pl. «minem *zednek* *tüüssesecröl* *zölöket*», BécsiC.; «*zeep rosakath zeed vala*», Érsc.; «*wyragot zednek*» u. o.), *mög-szed*- «carpo; lesen, ablesen, pflücken, sammeln» (pl. *körmét megszedem*: «*exungulo*», Calep.; «*az liliumnak levelet megh zedy*», KazC.); «leszüretel» (Palóczaág); *szédéget*-, *szédégél*-, *szédél*- (Bars-m.) frequ. (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *šinde*- «brechen, knicken, zerbrechen» (AHLQU.), *šinde*-, *šinder*- «zerbrechen, zerstören», *šindeva*- «brechen (intrans.)» | mordE. *šinde*- id. (NyK. 5: 202.).

< Osszét-tag, *sädt*-, *sätt*- (inf. -in), dig. *satt*- (inf. -un) «brechen» = balüč *sind*- (inf. -ag, -ar) «brechen, pflücken,

spalten» = av. *sid-* (: *hi-sid-yat*) «zerstören» = ujjper. *gu-sis-tan* «zerbrechen, trennen» = szkr. *chid-* (præs. 3. *chinatti*, caus. *chedayati*) «abschneiden, abreissen, reissen, hauen, spalten» (HÜBSCHM. EO. 55, Pers. Stud. 94; GEIGER: Bal. 145; GRASSM. Wb. 462.), melyek a latin *scindo* és görög *σχίζω* «spalten» rokon-sága körébe tartoznak (HÜBSCHM. Arm. Gr. 500; UHLENB. EtWb. 95.).

Már HALÁSZ kimutatta (Nyör 25 : 128.), hogy a *széd-* igének alapjelentése: «tép, szakít, letör» s hogy a «sammeln» értelem ebből úgy fejlődött, mint a német *klauben* szónál, melynek ófelném. *klûbôn*, középfeln. *klûben* mássai «zerpfücken, spalten» jelentésűek (y. ö. «Nekik *agakut zeghnek* wala, nekik *wyragot zednek* vala», EraC.; NySz.). Ez alapon ugyancsak ő találta meg a rokon nyelvekben a *széd-*nek hangtanilag pontosan egyező párját a mord. *šindê-* «brechen» igében, melylyel azonban egészen egybetalálkozik a balúči *sind-* «brechen, pfücken», továbbá ennek megfelelője az összetét. *südt-* < **sänd-* (úgy mint összet.-tag. *bädt-*, *bätt-* «binden» = av. *bañd-*: præs. 3. *bañdayeiti* id.; l. HÜBSCHM. EO. 28.). A magyar alak hű mása a kifejthető régiebb összetét. alaknak a *had*, *köd* és *odu* szavakban is mutatkozó *nd* > *d* hangváltozással.

332. Magy. *szédër* (accus. *szedre-t*), *szederj* (plur. *zederiek* AporC., DöbrC.; *seder* Nógrád-m., *szederje*, *szödörje* Fehér-m., Baranya-m., *szedernye* Göcsej, Abauj-m., *szödörnye* Hegyhát) 1. «morum, sycaminon; maulbeer» (Moln. Alb.), 2. «erdbeere» (Dunántúl); *fa-szédërj*, *fái szédërj* «morum; maulbeere», *folyó szédërj* «morum rubi; brombeere» (ApCsere.), *földi szédërj* «fragum; erdbeere» (Melius), *szeder-fa* «sicomorus» (Schlägli Szój. 1555. sz.), *szédërjës* «violaceus; violettfarben»; *szödöréncs* (Somogy-m.) «földi szeder»; *szederin* (*szederény* Brassó-m., *szederina* Balaton-mell., *szederjén* Zrinyi, *szederjin*) «rubus idæus» (Moln. Alb.), *szédërjeges* (Ozegléd, *szedernyeges* Bereg-Rákos) = «szederjes» (NySz., MTsz.).

Zürjén *setör*, *setör-pu* «johannisbeere, johannisbeerstrauch» (ribes), *görd s.* «rote johannisbeere», *oß-s.* «bittersüss (solanum dulcamara)», *pon-s.* «heckenkirsche (lonicera)»; az udori nyelv-járásban: «rauschbeere (empetrum nigrum)»; *setörja* «johannis-beeren-» (*setörja in* «johannisbeerengesträuch»; WIED.) | *permi setör* «johannisbeere (ribes)»; GENETZ OP. 21.).

Votják *sutär* «johannisbeere», *söd sutär* «aalbeere (ribes nigrum)», *sutär-pu* «johannisbeerstrauch».

< Ujper. *سدر* nomen fructus, fructui *الوجا* similis, alias etiam *کنار* dicti, qui in Hindústân frequens ist; the name of a fruit, that of the jujube (zizyphus jujuba); az arabban is van: *سدره*, *کنار* «arbor *کنار* dicta» (VULLERS II : 239.).

A perzsa *الوجا* «pflaume» kicsinyítő képzése *الوجا* megvan a törökben is s itt bizonyos vad szilvafajt jelez (подъ дикихъ сливъ; BUDAGOV I : 88.). Ehhez, vagy a zizyphus jujuba galambtojás nagyságú, sárgás színű, alma ízű gyümölcséhez hasonló az ujperzsában *seder* néven nevezett gyümölcs, melylyel a magy. *szeder* szót már MÁTYÁS FLÓRIÁN egyeztetette (Lészrev. 51.) s melylyel alakilag egyeznek a «johannisbeere» jelentésű zürj. *setör*, votj. *sutär* is, megörizvén a hangzóközi *t*-ben az ujper. *d*-nek számos hasonló esettel igazolható előzményét (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 189.). A jelentéssel térésben nem találunk az egyeztetésre nézve akadályt, ha számba vesszük, hogy a természetrajzi nevek terén gyakran észlelhető a különböző fajokra való alkalmazás (így magánál a magy. *szeder* szónál is, mely: «maulbeere», «erdbeere» és «brombeere»; l. még fent 310. l.) s hogy különösen a magy. *körtvély*-lyel egyező baskir *kürtmáli*, csuvas *körtmél* «preisselbeere» jelentésű (l. fent 425. l.). A *szeder-j*, *szeder-je* (-nye) végzete azonos az *eper*, *eper-j*, *epör-je*, *epër-gye*, *epër-nye* szóéval, mely — mint vogul: PV. *äpëréx*, ALV. *äprä*, *äpréz*, TV. *äprijëx*, *äpërijëx* «erdbeere» másaiból kitűnik — elhomályosult összetételnek utótagja, az ÉO. *mü-rëx* «erdbeere» (*mü* «erde»), *piti-rëx* «vaccinium myrtillus» (*piti* «schwarz»), *verti-rëx* «vaccinium vitis idæa» (*verti* «rot»), *mavé-rëx* «himbeere» (*mavé* «honig») bogyónevekben található *rëx*, *rëx* «beere» szó (*szederj* < **szeder-rj*; l. Nyör 23 : 2.); v. ö. ehhez ószláv *rëchü* (MIKLOSICH EtWb. 277.): óbolg. *orëht*, ujszlov. *oreh*, bolg. *orëh*, szerb *orah*, orosz *orëch* «nuss, haselnuss» (s a jelentés viszonyára nézve Nyör 29 : 109.). A magy. *szeder-in*, *szederj-en* végzete a szőlő *ina*, *tök ina* stb. szőlásokban szereplő *in* «ranke» szó (l. fent 367. l.). — Sejthető, hogy ugyancsak az itt tárgyalt *szeder* szó van meg a finn *siestar*, *siehtar*, észt *soster*, vót *sossar*, liv *zustar*, vepsz *sestri-kaine* «johannisbeere» (a lívből: lett *justeri*, *justeres*, *justre-nes* «johannisbeere»; l. THOMSEN Berör. 280.) = mordvin *šukšteru*, *šukštoru* id. szók utótagjában; v. ö. az előrésze nézve: vogul: ÉV. *sosi* (tő: *sosy-*), LV. *šqš*, KV. *šqsi*, TV. *šqšu* «johannisbeere» = ÉO. *šomši-rëx* «schwarze johannisbeere» (vagyis finn *siestar* < **sies-star*). Megjegyzendő, hogy van finn *siestaine-* (nomin. -ain) «schwarze johannisbeere» = mord. *šukštem* id. alak is, mely az előbbieket mellett talán úgy magyarázható, hogy végzete a perzsa *seder* szónak valamely más, egyelőre nem igazolható -m képzőjű változata.

323. Magy. *szög*, *szög* (accus. *szeg-e-t*) 1. «clavus; nagel»; «cuneus; keil»; *ék-szög* «cuneus; keil», *járom-szög* «clavis jugalis; jochstecken»; *széges* «clavatus; dentatus, aculeatus; acris, mordax; genagelt; zackig; stechend»; *széges-* «figo, affigo; nageln, stecken» (NySz.).

Vogul: ÉV. *sañkw*, KLV. *sāñkw*, ALV. *soñkw* «keil», *soñkw-jiw*, TV. *suñ* «keilholz, pflock, holznagel».

Votják *šog*, *čog* «pflock, nagel (bes. aus Holz)»; *šrobo-čog* «achsennagel», *kort-čog* «eiserner nagel»; *čogal-*, *čogal-* «aufhängen; einhängeln, mit einem haken zumachen (z. b. das fenster)», *šogjal-*, *čogjal-* «stechen, einstechen».

Lapp: teri *sañke* «pflock, zwecke (mit denen das frisch abgezogene fell ausgespannt wird)»; GENETZ Wb. 82.) | Lule *såggē*, Fm., Norv. *sagge* «pflock; stricknadel, netznadel»; N. *saggas* «spitz, mit spitzem ende» (WIKLUND: Urlapp. Lautl. 148; ANRESON Wandl. 109.).

< Szkr. *čaňkú-* (nomin. *-ús*) «spitzer pflock, holznagel, stecken, pfahl, stachel» (BR. Skr. Wb. 7 : 31.), melyet az óbolg. *šakū* «ast, zweig» szóval vetnek egybe (UHLENB. EtWb. 301.).

A jelentés tekintetében egyező magashangú magy. *szög* = vog. *sāñkw*, votj. *šog* (< **šög*) a szabályszerű írja *a* = finn-magy. *a* hang-megfeleléssel pontosan megfelel a szkr. *čaňkú-* szónak, melynek *č* szókezdője a votj. *šog*-ban hívebben tükröződik (l. fent a *szűz* cikket: 219. sz.). E szerint a lappban is *č* szókezdőt várnánk s azon körülményt, hogy az egyébként kifogástalan egyezés mellett itt mégis csak *s* jelentkezik, úgy magyarázhatjuk, hogy az átvétel nem egységes, vagyis a lapp alak olyan írja, vagy valamely más közvető nyelvből való, hol a *č* már *s*-vé változott. Gondolhatunk itt a finnre; de a *sänke-* (nomin. *-ki*, gen. *sängen*) «pars culmi (stipulae feni desecti) terrae adhærens (stoppel)», melylyel BUDENZ a magy. *szeg* és lapp *sagge* «clavus» szókat egyeztetí (MUGSz.) jelentésében távol áll.

Indogermán nyelvészek (pl. FICK EtWb. I : 545; MIKLOSICH EtWb. 316.) a szkr. *čaňkú-* alapjelentése gyanánt ezt veszik föl: «ast, zweig» (v. ö. óbolg. *šakū* id.); ezen alapon idevonhatók volna még: mordvin M. *šaňga*, *čaňga*, mord E. *šaňgo* «gabel, heugabel» (PAASONEN: Mordv. Lautl. 29.) = finn *hanko* id., észt *haňg* (genit. *haňnu*) «gabel» (*heina-h.* «heugabel», *laeva-h.* «bootshaken»); v. ö. ezekhez: finn *hanka*, *hangas* «griff, haken, ruderpflock, gabel» = észt D. *haňk* (genit. *haňgu*) «haken, gabel», továbbá még az eredetibb *s* szókezdő megtartásával: finn *sanka* «henkel, bügel»

= észt *sañg*, *saññas* id.; *čaňk*, *čaňk* (genit. *čaňgo*, *čaňgo*) «haken (natürlicher); krummer schnabel» (I. ANDERSON: Wandl. 209.). A jelentésfejemények itt olyanok, mint a magy. *ág* szónál (*villa-ág*, *szigony-ág* «die zähne, zacken einer gabel»; *ágas* «villa alakban ágazó fa»), melynek rokonnyelvi másai: zürjén *vug* «griff, henkel, bűgel», cser. *oňgo* «henkel eines gefüsses» (I. fent 118. l.). Nem választható pedig el ezektől a másik magy. *szög*, *szög* szó, melynek jelentése: «angulus; winkel» (*három-szög* «triangulum», *négy-szög* «quadrangularis»; *szégelet*, *szeglet*, *szöglet* «angulus, winkel»; dial. *szégle*, *szögle*, *szégélye* «szeglet, sarok, zug»; NySz., MTsz.), hiszen ép a villa s ág vonalait alkotják a szöget; a mi «szögbe szögellik», a találkozó ponttól nézve «szétágazik». Ezen magy. *szög* szónak mása az osztják (ÉO., IO.) *suň* «ecke, winkel» (AHLQU., CASTR.), melynek *u*-ja lehet akár az árja *a*-nak megfelelője (v. ö. ÉO. *unt* «bauch», *undér* «das innere» = szkr. *ánta*- «das innere», *antrá*- «eingeweide»; ÉO. *ūgor* «haken» = osszét *āngur* id. [a szkr. *āñka*-képzése]; l. eredeti szókban ugyane hang-megfelelést: NyK. 25: 268.), akár a magy. *ő* helyett való, azaz eredetileg magashangú (l. NyK. 25: 264. és 282. ll.). — A kaukázusi nyelvek köréből v. ö. itt: andi *hango*, karata *hanquwa* «nagel; clou» (ERCKERT: Kauk. Spr. 106.).

334. Magy. *szekér* (accus. *szekere-t*; *szeke* Göcsej, Heves, Szatmár, Csik-m.) «currus, vehiculum, plaustrum, carrus, rheda; wagen, karren» (*tár-sz.* «lastwagen», *ágyú-sz.* «artilleriewagen», *gönczöl szekere* «siebengestirn»); *szekeres* «curulis; auriga; wagen; szekerez-» «aurigor, vehiculor; kutschiren» (NySz., MTsz.).

Osztják: SO. *líker* «schlitten» (Castr.).

< Szkr. *čakata*- (nomin. -am és -as), *čakaťi*- (accus. plur. -ís a Rigvédában) «karren, wagen», *čakaťikā*- «wägelchen» (GRASSM. Wb. 1370; BR. Skr. Wb. 7:10, 11.); UHLENBECK szerint a szó eredete homályos (EtWb. 300.); de talán helyes nyomon jár PATRUBÁNY, midőn benne összetételt sejt (Sprachw. Abhandl. I: 223.) ezen elemekből: *čaka* + *ratha*- «scythischer wagen».

MÁTYÁS FLÓRIÁN veti egybe először a magy. *szekér* szót a szkr. *čakata*-val (Árja Nyelvhas. 23. l.), az osztj. *líker* szónak pedig összetartozását a *szekér*-rel ANDERSON vette észre (Wandl. 28.). FIÓK KÁROLYNAK abbéli nézetére vonatkozólag (Árják és ugorok: 22. l.), hogy a szkr. szó «az ugor-magyar *szekér* átvétele» l. fentebb 93. l. Ott kifejtett észrevételeimhez ezúttal még azt a megjegyzést csatolhatom, hogy az esetben, ha a magyarból került a szó a szanszkritba, mi okozza, hogy emitt *s* helyett *č* szókezdő s a hangzóközben egyébként kedvelt *r* helyett lingualis *ł* szerepel. A szkr.

alak igen jól megmagyarázhatja a magyart; de nehézségek támadnak, ha az átvételt megfordítva képzeljük. A lingualis *t* = magy. és osztj. *r* megfelelésére nézve l. fentebb a *fazék* és *uid* czikkeket (261. és 354. ll.). Az osztjáték *l* szókezdő mint sok más esetben (l. fent 342. l.) eredetibb sibilansból való; a magashangúság árja *a*-vel szemben szabályos. — A *kaukázusi* nyelvek köréből ide tartozó szó lehet: agul *čukar*, *čugar* «zweirädriger karren» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 88.); a *sza mo j é d s é g*ből: OS. *sour* «schlitten» (CASTR.) = abakan *sor* id. (VERBICZKI 304.).

335. Magy. **szémérém** (accus. *szémérme-t*; *zömeeröm* CzechC., *szemirem* Sylv.; dial. *szöméróm*, *szemirem*) 1. «propudium, pudor, verecundia; schande, scham, schamhaftigkeit» (pl. «a futás *szemirem*, de hasznos»; Göcsej); 2. «pudenda; schamteil»; *szémérmös* «pudens, pudicus, verecundus; probrosus; schamhaftig, schändlich, schmähhlich»; *szémérül*- (Csallóköz) «sich schämen» (*szémérli magát* = «szégyelli magát»; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *ēsērmä*, ALV. *jēsērmä*, KV. *ēsērmä*, KLV. *īsērmē*, *jēserēm*, PV. *jēsērēm*, TV. *īsērēm* «scham, schamhaftigkeit; schande»; KV. *ēsērēm* «schamhaft, sich schämend» (pl. *ēsērēm nql-säm* «schamhafter mensch», tkp. «gesicht»), KLV. *jēsermēñ*, TV. *īsirmēñ* id.; ÉV. *ēssēmawēm*, KLV. *jāssēmaum*, KV. *ēsēmgaum*, PV. *jēsēmaum* «el-szégyellem magam»; PV. *jēsēmēp* «schamhaft, verschämt»; ÉV. *ēsēmtayt-*, KLV. *jēsēmtayt-*, *jēsēmayt-*, ALV. *jēsēmtāyt-*, KV. *ēsēmtayt-*, PV. *jēsēmtayt-*, TV. *īsēmtēyt-* «sich schämen»; ÉV. *ēsēmt-*, KLV. *jēsēmt-*, ALV. *jēsēmt-*, KV. *ēsēmt-*, PV. *jēsēmt-*, TV. *īsēmtēpt-* «jmden beschämen».

< Osszét-dig. *äfsärmi*, tag. *äfsärm* «schande, scham» = av. *fšārama-*, pahl. *šarm*, ujper. *šarm*, *šerm* «scham» (innen: afghán, balūči *šarm*, kurd *šerm* «scham»); osszét *fe-fšärmi ugistē* «sie werden sich schämen», *bā-fšärmi vāid* «würde beschämt sein», *äfsärmi-k'änin* «ich schäme mich» (HÜBSCHM. EO. 38, 139; HORN 172; GRIGER Bal. 460.).

Nem jöhet kétségbe, hogy a vogul *ēsērmä* azonos az osszét *äfsärmi* szóval a véghangzónak az av. *fšārama-* megfelelőéhez közelebb álló s régibb ejtése szerint. Az osszét igei alkalmazást tükrözi a vogul *ēsēm-* (ebből: *ēsēmt-*, PV. *jēsēmēp*) igető, mely *ēsērm*-helyett való, a mint a mult század első harmadában írt Popov-féle kondai vogul evangelium írja is: *esermovet* «szégyenkeznek» (Mát. 21, 37.) és *eseremtesan* «megszégyeníté őket» (Mát. 22, 34; AHL-

quist kiadásában javítva, illetőleg az újabb ejtéssel helyettesítve: *esāmovet, esāntesān*). A szókezdő magánhangzó elestének fölvételével (l. fönt a *rege* szónál: 211. sz.) ide vonható a magy. *szemírem, szemérem* szó is, melynek végzetét a *szerелеm, kegyelem, félelem, szánsalom* stb. lelki érzéseket kifejező szókéval magyarázhatjuk, azaz hogy *szömére-m*, illetőleg a *szemérme-s* képzésből következő régibb **szemér-m* alakja (e helyett: **szermér-m*, **szemmér-m* < **szermél-m*) nomen verbale alakulat (v. ö. a tájnyelvi *szémérli magít* szólást s az EhrC. egy helyén előforduló *zemerseg* = «szemérem» adatot; l. NySz. III: 168. l.). Megjegyzendő, hogy a második szótag *é* hangzóját a vog. *ēsērmā*, illetőleg összet. *āfsārmi* véghangzójukkal eléggé igazolják.

336. Magy. szén (accus. *szene-t*; *szen* Göcsej) 1. «carbo, pruna; kohle» (*eleven szén, tűz-szén, parázs-szén* «brennende kohle», *alutt szén, holt szén* «tote kohle»); 2. «ignis; feuer» (pl. «meg néé sertessem *wyztól, zenthól*» PeerC.; «sokszor esyk az *zemben*, gyakorta az *vyzben*: *sæpe cadit in ignem, sæpe in aquam*» JordC.); *szenes* «kohlen habend, enthaltend», *szenellő, szenelő* (Balaton-m.) «kandalló»; *szenész*- (Székelység) «szenet égetni; kohlen brennen» (NySz., MTsz.).

Lapp: Fm. *čidna* (genit. *čina*) «kohle»: *činaid boaldde* «kohlen brennen», *čidna-lutte* «zu kohlen brennen» (BUDENZ: MUGSz. 290.).

< Kaukázusi: kürin *čevín* (plur. *čevinar*) «kohle» (*za čevinar kána* «ich habe kohlen gebrannt», *čai k'wai čevín* «glühende kohle»; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 194.).

Mínthogy a magy. *szén* a régi nyelvben egyenesen «ignis» értelemben is használatos, látnivaló, hogy alapértelme a «parázs, v. égő szén», nem pedig a «holt szén», a mint ezt BUDENZ «sötét, fekete» eredetibb jelentésből fejlesztve s a magy. *szenny* «sordes», vogul *sēmēl* «schwarz» szókkal társítva fölveszi. Alakilag pontosan egyezik a hosszú magánhangzós *szén* (régi *szēn*) a kürin *čevín* «kohle» szóval, melynek szókezdőjét még hívebben tükrözi a lapp *čidna* (*či'na*). Sejthető, hogy a kürin *čevín* a *čaj* «feuer» = karata, dido, rutul, czachur, agul, tabasszarán, buduch *čaj*, avar, and, varkun, kubači, kaitach, akuša, chürkilin, dzsek *ča*, lák *ču*, csecsenez *če* «feuer» = grúz *čua, čva* «feuer, brand, anzündung» szóval függ össze, vagyis «feuerig» értelemmel olyan képzés, mint *gešin* «hungry» ettől: *gaš* «hunger», *gilan* «jetzig», *naqun* «gestrig» ezektől: *gila* «jetzt», *naq* «gestern» stb. (l. USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 21.). Alkalmilag megemlítem, hogy a mennyiben a mordM., mordE. *sod* «russ, kienruss» = zürj. *sa, vot., su* id. szavak alap-

értelme «niger» volna, ehhez jól illenék megfelelő gyanánt a chürkilin, akuša *čuda-ra*, kaitach *čuda-r*, varkun *čuta-ra*, kubacsi *čuti-ziv* «schwarz» (Ерск. 172.) alaprésze. A magashangú abadzech *šüd'ze* «schwarz» változathoz illenek: finn *syte-* (nomin. *sysi*, genit. *syden*), észt *süzi* (genit. *söe*) = lapp: Pite, Fm. *čadđa* (genit. *čadđa*), Lule *časta* «erlöschte, schwarze kohle» = mordM. *šed*, mordE. *šäd* «kohle», melyekben a hangzóközi mássalhangzó eredetileg *š*-féle (l. SETÄLÄ: NyK. 26 : 384.).

337. Magy. szenny (accus. szennye-t) «macula, sordes, squalor; schmutz», szennyes «sordidus, maculosus, squalidus; schmutzig, unflätig, garstig», szennyez- «maculo, sordido; besudeln», szennyyít- (Székelység) id., szennyyül- (u. o.) «schmutzig werden» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *šēmēl*, KLV., ALV., PV. *šēmēl*, KV. *šēmēl*, TV. *šēmēl* «schwarz».

Cseremisiz: cserS. *šeme* «schwarz», *šement-* «schwarz machen, beschmutzen», *šememja-* (præs. 1. -jam) «beschmutzt, schwarz werden», *šemalge* «schwärzlich» | cserM. *šim*, *šimä* «schwarz» (*šim-boč* «hermelin», tkp. «schwarz-schwanz»), *шимьяльга* «schwärzlich» (Troj. 77—78; NyK. 4 : 379.).

Zürjén *šim*, *šim* «schwarz» (WIED.).

Finn *himeä* «dunkel, unklar, trüb (z. b. tag)», *himme-* (nom. -mä), *himeä* id., *himmi*, *himu* «dunkel, dämmerung», *himmene-* «dunkel werden», — *hämny* «dämmerung», *hämärä* «dunkel, trüb; dämmerung», *hämäi-* (inf. -mätä) «dunkel, trüb machen, verdunkeln» | észt *hämara* (nomin. *hämär*), *hämär* «dunkel, trüb, düster; dämmerung».

< Szkr. *čyāmā-* «schwarz, schwarzgrau, schwarzblau, schwarzgrün»; (fem. -ā) «nacht»; *čyāmalā-* «dunkelfarbig», *čyāmatā-* «das schwarzsein, schwärze, dunkle farbe», *čyāmāy-* (præs. 3. -yāte) «eine dunkle farbe annehmen», *čyāmāta-* «dunkel gefärbt» (BR. Skr. Wb. 7 : 325—9.), melyet UHLENBECK a litván *šēmas* «aschgrau, blaugrau» szóval azonosít (EtWb. 318.).

L. BUDENZ: MUGSz. (291.). — Magy. szenny = vog. *šēmēl* = finn *hämärä* = szkr. *čyāmālā-* (v. ö. *könny*, *könny-ü* «träne» = finn *kynele-* id.; menny «himmel» = mord. *meñel* id.; vagyis: szennye < *szenlye-, *szemlye-); a jelentésfejeményre nézve l. fent a mocsok és rút czikkeket (472. és 534. ll.). A cser. *šeme*, *šimä* a

képzőtlen szkr. *cyāmá-* másai. — Alakilag különböznek a vogul *sémél*, *šémél* «schwarz» szótól a BUDENZTől vele családositott *ÉV. simi*, LV., PV. *simél*, KV. *sémél* «rost», *simau* (præt. 3. *simwés*, KV. *sémwés*) «es rostet», ezek tehát rokon nyelvi másaikkal együtt (ÉO. *sami*, zürj. *šim*, mord. *šämen*, *čemen* «rost») különválaszandók.

338. Magy. *szép* (accus. *szépe-t*; *szép* Heltai; *szép* Tiszántúl)

1. «pulcher, formosus, venustus, elegans; schön, sauber, wohlgestaltet»; 2. «suavis; angenehm» (pl. *zeepyllathw* ÉrsC., *szép szag* Lippai, Göcsej, Nógrád; *szép szagú* «jószagú» Baranya-m.); 3. «bonus; jó» («ez a *szép* barátom öreg» Moldva; «*szép Isten* hírivel» Székelység; Nyőr 3:220.); *szébb* (*zepb* DöbrC., *zeeb* Pesti, *szepb* Moln. Alb., *szépb* Balassa, Lippai; *szébb* Kalotaszeg, *szépebb* Vas-m., *szépébb* Gömör-m., *szébbébb* Göcsej) «pulchrior; schöner»; (Gömör-m.) «jobb» (pl. *mán szébben van* = «jobban van, kevésbé beteg»); *széplt-* «decoro, venusto; zieren, putzen»; *szépéget-* id. frequ. (NySz., MTsz.).

Finn *hyvä*, észt *hüva*, *hea*, *hã* «gut, lieb, tauglich, angenehm, wohl, wohlwollend, nützlich».

V. ö. szkr. *qéva-* (nomin. -as) «hold, lieb, wert, heilbringend» (*qéva-dhi-* «schatz», *qévia-* «hold, heilbringend»); *qivá-* (nomin. -ás) «heilsam, heilbringend, hold, günstig; heil, glück» (GRASSM. Wb. 1412—3, 1395.).

BUDENZ (MUGSz. 292.) a magy. *szép* szót a finn *hyvä*-n kívül a lapp *čabbe*, lpF. *čabba* «pulcher» szóval egyezteté, ámde itt a *bb*-nek szabályosan *mb* előzménye következik s ez alapon WIKLUND szerint tényleg: lapp *čäbbés* (gen. *čäbba*, -sa) «schön» = finn *hempeä* «lieb, hübsch, angenehm» (Urlapp. Lautl. 152.). A finn *hyvä* is csak úgy egyeztethető a magy. *szép*-pel, ha ennek végmássalhangzóját képzőnek vesszük, úgy mint ezekben: *köz-ép* (acc. *közepe-t*) = osztj. *kütép* «mitte» (v. ö. *köz*, osztj. *kut* «zwischenraum»); *tal-p* «sohle»: v. ö. finn *talla*, észt *tald* «sohle»; *tör-p-e* «zwerg; klein, kurz» = (alaprészében) észt *täbar* (genit. -ra), finn *täpärdä* «knapp, kurz» (l. BUDENZ MUGSz.); *ép* «ganz, unversehrt» = LV. *jelpi*, ÉV. *jelpi-n* «heilig; stark» (tkp. «ganz gut»; v. ö. *jält-* «geheilt, gesund werden», *jältpt-*, *jältépt-* «heilen»). Egyezik pedig alakban és jelentésében teljesen a finn *hyvä* a szkr. *qéva*-szóval, mely ily módon a magy. *szép* alapjául is tekinthető ugyanazon végzettel, mely a *köz-ép*-ben jelentkezik (vagyis: *szép* < **sze[v]-ép*, **sze[v]e-ép*). — V. ö. itt a k a u k á z u s i nyelvek köréből: abadzech *s'ö*, sapszug *sšu* «gut» (ERCKERT: Kauk. Spr. 166.).

339. Magy. *szér* (accus. *szér-t*) 1. «ordo, series; ordnung, reihe» (pl. «zaiában *három zer fogac valanak*», BécsiC.; «azután jöt a *szér* másokra», *szérre* «sorra, rendre egymásután», Három-szék); 2. «collegium, tribus, classis; körperschaft, klasse, orden» (pl. «Aggeus lattatic *prophétac zérében*», BécsiC.; *szerbe állani* = «közasztal-tartásra», Székelység); 3. «pars; teil, abschnitt» (pl. «ez az én *szérem*» = «osztályrészem», Székelység; «sok *szérel* van a ház, a gép», Baranya-m.); 4. «latus, frons; platea, vicus, via; seite; gasse, strasse» (pl. *búza-szer* «búzasor, búzapiacz», *ó-szer* «zsibvásár», *jobb szer*, *bal szer* «az uccza jobb v. bal sora», Székelység, Pápa vid.); 5. «modus, ritus, ratio; art, weise» (pl. *ez szeruel* = «ezen módon», EhrC.; *chodalatus szerrel* = «cs. módon», KeszthC.); 6. «instrumentum; werkzeug, mittel» (pl. *hám-szer*, *mű-szer*, *orvos-szer*, *szer-szám*) stb.; *egy-szerű* «simplex; einfach», *közép-szerű* «mediocris; mittelmässig», *gyalay-szerűben* «pedibus; zu fuss»; *egy-szerű*, *két-szerű*, *három-szor* (*h.-szér* dial.) «einmal, zweimal, dreimal»; *szérínt* «secundum, ad modum; gemäss, nach der art u. weise», *szérész*- 1. «institutio, constitutio, ordinatio; bestimmen, anordnen, verordnen»; 2. «creo; paro, comparo; schaffen, erschaffen; bereiten», *szérkeszt*- «jungo, socio, copulo; verbinden»; *szértelen* «ungewöhnlich, übermässig», *szérdék* (Baranya-m., Székelység) «szerezmény, keresmény» stb. (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sir*, KLV. *šir*, PV. *sér* 1. «art, weise, beschaffenheit» (pl. *ti sirél* «so, derartig», *möt sirél* «anders», *maná sirél* «in wasfüreiner weise?», *álné sirä* «seine lebensweise», *álné sirä* «das verfahren bei dem fange der fische etc.», *sirä müsxel* «wie es sich gehört, nach seiner weise»); 2. «gattung, geschlecht» (pl. *sāt sir xul* «siebenerlei od. sieben gattung fische», *xum-sir* «männlichen geschlechtes», *tawlin sir uj* «flügelartiges tier, vogel»); 3. «sitte, gewohnheit, volksbrauch» (pl. *manši sirü ti* «dies ist die sitte, der brauch des Wogulen»).

Osztják: IO. *sir* «sitte, gebrauch, ordnung, gesetz» (pl. *sir-saray ulta* «der ordnung gemäss seiend, gesetzlich»; AMLQU.), *pa-sir jušna manset* «sie giengen auf einem anderen wege», *ar-sir mušet* «vielerlei krankheiten» (AMLQU. Ostj. Texte 41, 45. ll.) | IO. *sir* «gebrauch, sitte, gewohnheit», *türum-sir* «gebet» (tkp. «gottbrauch»; PATKANOV), *šissir* «soleher» (= *tit-sir* «diesartig»), *mečir*

«wie beschaffen?» (= *met-sir*), SO. *mugu-sir* id. (v. ö. *mugudi* «was»; CASTR. Gramm. 47.).

Zürjén *ser* «gewohnheit, sitte, mode, weise» (*ser vilö* «zum beispiel», *ser kutni*, *ser boštni* «sich gewöhnen, nachahmen», *ser-vil voštni* «abrichten, zustutzen»); *lol-ser* «natur», *olmös-ser* «lebensweise, charakter, temperament», *čužöm-ser* «gesichtszug, miene, gestalt, gesichtsdruck», *tuša-ser* «haltung, statur, leibesgestalt, wuchs», *ser ni-nog kerni* «verunstalten, entstellen»; *serja* «charakterfest» (WIED.).

< Av. *sarəda-* (nomin. -*ō*) «art, gattung» = óperzsa *šard-* = pahl. *sarta-k* (*sarda-k*), parszi *sarda* «art» = szkr. *šardha-* (nomin. -*as*) «schar» (HORN 291; HÜBSCHM. Pers. Stud. 110.).

A magy. *szēr* s vogul-osztják *sir* szóvégzetének hangtani viszonylását az av. *sarəda-*, szkr. *šardha-* alakokhoz megtaláljuk a magy. *ar-ánt*, *ör-ánt* (*ir-ánt*) «in der richtung, gegen» alapszavánál, illetőleg az ennek megfelelő vogul *ūr*, *ur* «seite, gegend, richtung; art, weise» (= osztj. *ūr* «art, weise») szónál is, melynek további kapcsolatai, jelesen a zürj. *ord* «seite», votj. *urd* «rippe», *urdäs* «seite», cser. *ördö*, *ördöž* «seite», inord. *irdäs* «rippe» stb. világosan mutatják az egybetartozást az av. *arəda-*, szkr. *árdha-* (nomin. -*as*) «seite, gegend» szóval (l. fent 138—140. és 133—4. ll.). E hangváltozás magyarázatánál figyelembe veendő, hogy az iráni *rd* (= av. *rəd*) hangcsoport az ujperzsában általában *l*-vé változott (pl. av. *sarəda-* «jahr», összet. *särdä*, *särd* «sommer», szkr. *šarād-* «jahr» = ujper. *sāl* «jahr»; av. *zərad-*, összet. *zärdä* «herz», szkr. *hṛd-* id. = ujper. *dil* id.; av. *varəd-*, szkr. *vardh-* «wachsen» = ujper. *bāl-īdan* id.; l. HORN 153, 127, UHLENB. EtWb. 304, 361, 275. ll.), mely fejlemény már a szasszanida korban ment végbe (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 260.), még pedig tekintve hogy a *rd* hangcsoport ugyancsak *l*-vé metathetikus *hl* előzményen át alakult (pl. ujper. *pul* «brücke» = pahl. *puhl* = óperzsa **prdu-*, av. *perətu-*; l. u. o. 263. l.) valószínűleg akkép, hogy a *rd* előbb *dr*, majd a *ð*-nek hehezetté váló váltával *r*-vé s ebből *l*-vé lett. Megjegyzendő még, hogy iráni *rd* előzménynek egyszerű *r* felel meg némely mai iráni nyelvjárásban is, pl. a kurdban, hol a fentebb idézett av. *zərad-* «herz» szónak mása: *zar* «herz», az ujper. *kärd*, összet. *hard* «messer» szócé: *kärd* és *kär*, *kär* (v. ö. még szanglii *kär* «messer»; l. fent 391. l.) s épúgy mint az utóbbi esetben a zürj. *kört*, votj. *kort*, osztják *karta* «eisen» alakokkal szemben a vogul szó: *kör* «eisen», egyeztethető a parszi *sarda*, illetőleg av. *sarəda-* egyező jelentésű szókkal is: vogul-osztják *sir* = zürj. *ser* = magy. *szēr* a magánhangzóknak ismeretes *a ~* megfelelésével.

A jelentés tekintetében föltűnő, hogy míg a vogul-osztják és zürjén egyezések csak az «art, sitte, gewohnheit; gattung»-féle értelmet mutatják egyezően az iráni megfelelőikkel, a magy. *szér*-nél a nyelvtörténet és nyelvjárások bőségesen igazolnak egy eredetibb értelmet, melynek alapja az «ordnung, reihe» (ebből fejlődve egyrészt: «klasse, orden, körperschaft, gemeinschaft», másrészt «seite; gasse, strasse»). Ezt az itt mutatkozó eredetibb értelmet föl kell tennünk azon iráni nyelvben is, honnan a magyar szót s társait átvettnek véljük; mert csakis ez adja meg a kapcsolatot a szkr. *gárdha*-«schar» értelmével, úgymint az újszlov. *črěda* is «series, ordo» meg «grex» (= óbolg. *črěda* «vices, grex», cseh *strida* «wechsel, ordnung», tót *črieda* «herde», orosz *čereda* «reihe», dial. «herde»; l. MIKLOSIČ ETWB. 33. l.), ellenben bajos az «art, weise» értelemről a «schar»-féléhez jutni.

340. Magy. szil, *szil-fa* (*zyul* ZichyC., *scyl* 1268-iki oklevélben; *szil-fa* Soprony-, Vas-m.) «ulmus; ulme, rüstholz»; (Borsod-m.) «balsamina»; *szilas* «ulmarium, ulmetum; ulmenwald».

Mordvin: mordE. *šelej*, mordM. *šālī* «ulme» (NyK. 5 : 200.).

Cseremisiz: cserM. *šol* «ulme (ульма)»; Učebn. 1892 : 45.), cserS. *šolo* (Učebn. 1898 : 44.) id., *šolo* (Трој. 80.).

Votják *šir-pu* «ulme», *šir-pu* (Učebn. 1898 : 54.) id. || zürjén *šir*, *šir-pu* id. (WIED.).

< Szkr. *qālā*- (nomin. -ās) «vatica robusta, ein hoher stattlicher baum (der zum häuserbau gebraucht wird); baum (überh.); einfriedigung, wall (hierzu mag die vatica robusta verwendet worden sein); BR. Skr. Wb. 7 : 155.).

Alakilag pontos ez egyezés a szkr. *qālā*- s az idézett finn-magyar szavak közt. A cser. *šol*, *šolo* alak o-ja az árja a-val szemben olyan mint ezekben: cser. *ongo* «tűrangel» = szkr. *āṅka*-, av. *aṅku*- «haken»; cser. *kočō* «bitter» = finn *katke-ra* id. = szkr. *kaṭuka*- «scharf, beissend» (l. fent 108. és 407. ll.); v. ö. még: cserM. *oba* «schwiegervater» = finn *appe*- (nom. -i) id.; cser. *pot* «kessel» = finn *pata* id.; cser. *voštor* «ahorn» = finn *vahtera* id. A mályhangú magy. *szil* (adj. *szila-s*) tőhangzója úgy magyarázandó, mint a *csiga* szónál idézett adatokban (l. fent 202. l.). Ezekkel szemben a dimin. (-j) képzős mord. *šelej*, *šālī* az árja elemekben gyakori a ~, hang-megfeleléssel jelentkezik. A votják *šir*, *šir* hangzójára nézve v. ö. votj. *pid* «fuss» = szkr. *pāt* (accus. *pādam*) «fuss»; votj. *pišī* «spur» = szkr. *path*-, *pathī*- «weg», óper. *paṭi*-id.; votj. *piš-ni* «schlinge, dohne» = szkr. *pāṇa*- (nomin. -as) «schlinge, fessel, strick»; a szóvégi r < l változásra pedig: votj.

tír «voll» = vog. *ta'il*, magy. *tel-e*; votj. *mur* «tief» = vog. *mil*, magy. *mély*; votj. *mar* «was» = magy. *mely*; votj. *zir*, zürj. *zür* «warze» = finn *syylä* id., magy. *sül*, *süly* id. — Tekintetbe véve a szkr. *qāld*-nak «einfriedigung, wall» jelentését, idevonhatónak látszik még a lappból: *teri čuol*, notozeroi *čuall* «zaun, verhaus» (GENETZ Wb. 70.).

341. Magy. **szín** (*szöny*, *szén* Udvarhely-m.) 1. «superficies; oherfläche» (pl. *a víz színe*, *a mélységnek színe*, *a föld színén*); 2. «exquisitum, optimum rei alicujus; das beste, das vornehmste» (pl. *szín-bor*, *szín-must*, *szín-méz*, *a népnek színe-java*); *színt tart vele* (Székelység) = «egyenlő magasságú vele»; *szín-ültig*, *szín-jártig* (*szényártig* Székelység) «színig, színültig, csordultig»; *színel* «æquo; eben machen, applaniren» (*színel*et «superficies; oberfläche»); «valamivel egy színben van, egyenlő magas» (pl. *színel a víz a partval* Zemplén-m.); *elszínel*- (Brassó-m.) «elsimít (pl. gabonával megtöltött véka tetejét)», *le-színel* «lebárdol (hengeralakú fát), a szélét lefaragja», *meg-színel* «agyagos földdel újra bevonja a ház földjét»; *színös* «a parttal egy színben levő (víz)»; *színt* «tele (a gödör vízzel»; NySz., MTsz.).

< Szkr. *sānu-* (nomin. *-us* masc. és *-u* neutr.), *snū-* (ablat. *snūs*, instrum. *snūnā*) «das oberste eines dinges; namentlich gipfel des berges, des himmels; oberfläche des wassers, der erde; höchster ort» (GRASSM. Wb. 1512, 1606.), melyet UHLENBECK a középfelném. *sane* «sahne» («das oberste») szóval vet egybe (EtWb. 333.).

A «forma, figura, facies, vultus, imago» s ezek alapján a «color» jelentésű magy. *szín* szó török eredetű, egyeznek vele t. i. kirgiz, altaji tatár *sin* «gesicht, figur, aussehen, das äussere (видъ, фигура, наружность»; БУДАГОВ I : 636.), volgai tatár, csuvas *sén* «antlitz, gesichtzüge, gestalt» (лицо, черты лица, образъ; ЗОЛОТНИЦКИЯ). Különválasztandó ettől a «superficies» jelentésű magy. *szín*, melynek az illető tárgy «alakjához, képéhez» semmi köze, hanem annak «tetejét, felső felületét» jelzi. Emez különösen eredetibbnek föltehető *szén* alakjában pontosan egyezik a szkr. *sānu-* szóval az árja elemek *a ~*; hang-megfelelésével.

342. [Magy. **szírom**, *szírony* (*csirom* Kiskún-Halas, *szírony* Toroczkó, *czirm-a* Somogy-m.) «membrana colorata, pellis levigata, colore tincta; gefärbte haut, pergament, band aus allerlei»; «kes-

keny, színes bőrszalag, v. bőrfonál, a melylyel a bundát, ködment cziprázzák, vagy a melyből ostort fonnak» (NySz., MTsz.); *szirony-bőr* «íróbőr a régieknél, melyet a papír föltalálása előtt írásra és festésre használtak» (CzF.), *cirom-ustor* (Kiskún-Halas) «keskeny bőrszalagokból font ostor»; *szirmos*, *szironyos* (*czirmos* Somogy-m.) «szírommal kivarrt», *szirmoz* «színes bőrfonalakkal kivarrt» (MTsz.).

R. PRIKKEL MARIÁN irányítja figyelmünket e szót illetőleg (NyK. 26 : 254.) az ujjperzsa سیرم (*sirum*?) adatra, melynek jelentése VULLERS szótárában (II : 366.): «corium album asperum, ex quo balteos conficiunt et quo alligando avibus venaticis utuntur». Gyanús itt a nagyon is szoros alaki egyezés, mely körülményhez tekintetbe véve, hogy a magy. *szirony*-nyal alakilag s jelentésben egyező szók találkoznak a törökségben — jelesen: csuvas *séran* «ungegärbte haut, fell», volgai tatár *soran* «fell zum weissgerben» (innen: votják *suron* id.) és *sorom* «ungegärbte haut (не обдѣланная кожа; Voskresenszkij 105.); v. ö. csagat. *sirim* «riemen des steigbügels» (VÁMB.) s másrészt hogy a perzsa سیرم iráni eredete eddigelé igazolva nincs, a tárgyalt szók kapcsolatát legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy a perzsa szó is onnan való átvétel, honnan a magy. *szírom* származott, vagyis a törökségből.

Különválasztandó e szótól a NySz. következő adatában igazolt *szirma* szó: «*szirmával* varrott egyik keszkenő» (TörtT.). Ez a török *sirma* átvétele, melynek jelentése az ozmanliban «goldfaden» (*sirma işi* «goldstickerei, mit goldfaden gestickte arbeit»), a csagataiban: «mit nadel genähter, bunter teppich (шитое иголкой, подъ разноцветнаво коврика»; BUDAGOV I : 627.).]

343. Magy. szó (tő: *szava*-, plur. *szava-k* és *szó-k*; birt. *szava-m*, *szav-unk* stb.; *szova* DebrC.; *szova-m*, *szova-d* Brassó-m.; *szova-k* Göcsej) 1. «vox, verbum, vocabulum; loquela, dictio; wort, rede»; 2. «sonus; stimme, ton»; *agg-szó* «veri vorbium; altes wort», *bíró-szó* «judicium; richterspruch»; *panasz-szó* «querela; klage»; *ének-szó* «cantus, musica; gesang»; *jaj-szó* «lamentatio; wehklagen»; *dob-szó*, *hegedű-szó*, *madár-szó*; *szól*- «loquor; dico, prædico; reden; sagen, verkünden», *szólal*- «loquor; cano; sprechen, reden; singen»; *szózat* «vox; dictio; sonus; wort; rede; ton, stimme» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *sqw* «wort; laut, stimme»: *kaj-sqw* «aufruf, gebet, hymnus (zu den göttern)», *poj-k-sqw* «gebet», *ëri'-sqw* «ge-

sang», *tūn-sq* «wehklagen», *tūn-sq* «sajten-ton»; *sqwiñ* «laut, ton habend» (*sqwiñ tūn* «lautes weinen»).

Zürjén *ši* «stimme, ruf, laut; meinung, votum; gerücht, gerede»; *ša* «stimmig», *šal-* «eine rede, ein gerücht verbreiten», *šas-* «sprechen, antworten (auf einen ruf), ausrufen, seine stimme erheben»; *ša-* «sprechen, sagen, aussprechen, nennen», *šus-* «gesagt, genannt werden, heissen, sich nennen», *šusq* «spruch, sprüchwort» (WIED.) | *permi ši* «stimme, ruf, laut»; *šu-* «sprechen, sagen» (GENETZ OP. 20.).

Votják *šu-*, Kaz. *šü-* «sagen, sprechen, eine stimme geben; nennen, heissen, etw. behaupten»; *šušik-*, Sar. *šuk-* (reflex., pass.).

< Av. *sañha-* (gāthā-dial. *sēñha-*, *sēñgha-*) «wort», *sañh-* (præs. 3. *sañhaiti*) «sprechen, sagen, verkünden, lehren» = óper. *šah-* (præs. 3. *šātiy*) «sprechen, sagen» = szkr. *śas-*, *śas-* (præs. 3. *śasati*) «aussprechen, nennen (mit dem nebenbegriffe des feierlichen, nachdrücklichen); lob aussprechen, lobsing; geloben»; *śasa-* «lob, preis, gebet; segen, huld» (JUSTI Hb. 290; GEIGER Hb. 331; GRASSM. Wb. 1365, 1367; HÜBSCHM. Pers. Stud. 219.). Összevetve a latin *censeo* igével (UHLENB. EtWb. 300.). — V. ö. itt még: szariqōlī *saug* «sprichwort, sage», melyet TOMASCHER (Pam. 893.) az av. *sañh-* igéből magyaráz.

A szkr. *śasa-* = av. *sañha-* alakok nyomán elvárható ujperzsa alak **sāng* lehetne, úgy mint ujper. (dial.) *māng* «mond» = indogm. **mēns-* (lat. *mensis*); de másrészt az av. *ñh-*-nak az ó- s ujperzsában *h* is meg szokott felelni, így: av. *χ^hañhar-* «schwester» = ujper. *yoāhar*, szkr. *svāsar-*; av. *nāñhā-* «nase» = óper. *nāha-*, szkr. *nāsā-*, a mint az idézett dial. ujper. *māng* mellett is van: ujper. *māh* «mond» = óper. *māha-*, szkr. *māsa-* id. (l. HÜBSCHM. Pers. Stud. 219, 214; UHLENB. EtWb. 147, 223.). Az av. *sañha-*-nak akár **sañ*, akár **sah* (**sar*) változata, illetőleg fejleménye alapján könnyen nyerhetett a szó a vogulban *sq* alakot, a mint ez kitűnik a következő adatokból: ÉO. *luñ*, SO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw* id.; PV. *kōsēñ*, TV. *kāseñ* «leuciscus» (= magy. *keszeg*) = ÉV. *kāsew*, *kāseuw* id.; PV. *jāntēñ* «bogenschn» (= magy. *ideg*) = ÉV. *jāntew*, *jāntewu* id.; TV. *tārēñ* «bär» = ÉV. *tārew*, *tāreuw*, KLV. *tōrwe* id.; TV. *šisēñ* «hase» = KV. *šišwē*, KLV. *šošwā* id. (v. ö. itt: ÉV. *nañ* «du» = KV. *nūñ*, TV. *nou*, *nū* id.; ÉO. *oñti* «spiess» = ÉV. *qutā* id.; ÉO. *luñga-ti-* «zählen» = ÉV. *lōwi-ni-* id.; ÉO. *tañ-l-* «eingehen» = déli vogul *tū-*: præs. *tūm*, *tūn*, præt. *tūs* id.; ÉO. *pūñgel* «seite» és ÉV. *pāl*, TV. *pāl* id.; mord. *joñks*

«bogen» = ÉV. *jāut*, ÉO. *jojol* id.) s másrészt: ÉV. *lū*, *lūw* «pferd» = KV. *lō* (tő: *lōr-*), DO. *lōr* id.; ÉV. *lāw*, *lou* «zehn» = lapp-Fm. *loje* (*lokke*) id.; ÉV. *mōwint-* és *mūjint-* «lachen»; ÉV. *rāw-* «sich nähern» = KLV. *rōr-* id.; ÉV. *lāw-* «sagen, sprechen» = KLV. *loqr-* id.; ÉV. *tāw-* «rudern» = KV. *tōr-*, *tow-* id.; ÉV. *pūr-* és *pūw-* «fangen» stb. Pontos másai pedig jelentés és alak tekintetében a vog. *saw*-nak a magy. *szara-*, *szó* (l. erre nézve NyK. 25: 182—3.) és zürj. *šš*, az utóbbi a hangzónak olyan megfelelésével, mint ezekben: zürj. *šš* «see» = magy. *tó* (tő: *tava-*), TV. *tō*, ÉO. *tū*, *tuw* id.; zürj. *lš* «knochen» = ÉV. *luw*, ÉO. *lū*; zürj. *lšd-ji-* «zählen» = vog. *lowint-* id. (v. ö. zürj. *ki:* *iz-ki* «mühlstein» = déli vog. *kūu* id., magy. *kő*, tő: *köve-*). A *šu-* igei alak (v. ö. av. *sañh-* = szkr. *śas-* «sprechen») eltérő hangzója abból magyarázódik, hogy benne az elenyészett *v* nem a szóvégen, hanem hangzók között volt. — Különválasztandók ezektől a BUDENZTŐL (MUGSz. 301.) velük egybevetett vog. *suḡ*, *sij* «laut, stimme» = ÉO. *sī* id. (*sījiñ* «laut»), melyeknek magyar mása: *zaj* «geschrei, getöse, das krachen, brausen». Ez utóbbit ugyan MELICH az archangelsk-vidéki orosz szó *getöse, geschrei*» szóval azonosítja (Nyör 29: 149.), de mint a *zajog-*, *zajong-*, *zajdul-* képzések s a *szaj* (*szajgas*) mellékalak mutatják, e találkozás merő véletlen (l. ÁRSÓTH OSZKÁR u. o. 194—5.). További kapcsolatai ezen szónak: finn *soi-* «sonare, clangere (campana, tuba), sono strepere, garrere» (caus. *soitta-* «lauten lassen, läuten, spielen auf einem musikinstrumente») = lapp: Lule *čuoja-*, *čuodda-* «lauten, rufen» (*čuojahte-* «lauten lassen, ein instrument blasen, pfeifen»); Pite *čudda-* (caus. *čujahte-*); Fm. *čuogja-* (*čuojam*; caus. *čuojate-*); cserem. *šo-kt-*, cserM. *ša-kt-* «lauten lassen, ton geben (бренчу, издаю звуки»); ТРОJ. 79, 75.). Szemben ezekkel egyeztethető a magy. *szó*-val s társaival, illetőleg az av. *sañh-* igével a BUDENZNél említett finn *huu-ta-* (præs. 1. *huudan*), észt *hüda-* (præs. 1. *hüan*, inf. *hüdma*) «rufen, tönen, nennen, aussprechen (laute, wörter)», melyekben a hosszú hangzó akár *ñ*, akár *v* (< *r*) enyészteből magyarázható (l. SETÄLÄ: «Über einen „gutturalen“ nasal im urfinnischen» értekezését).

Tekintetbe véve a szkr. *śrayas-* «anstorm, anlauf, strom» = av. *zrayañh-* «meer» = votj. *zareš*, *zariš* «meer» egyezésekben mutakozó votj. *š* = av. *ñh*, szkr. *s* hang-megfelelést, ugyancsak az itt tárgyalt árja szó másának ismerszik föl a votj. *šíz-*, *šíz-* «gelübde tun, geloben (bes. ein opfer), etw. der gottheit darbringen, widmen» (*šízām* «gelübde, versprechung, verheissung; opfer») = szkr. *śas-* «geloben». Az átvétel körülményei itt természetesen merőben különbözőknek veendők, mint az előbbieknél (pl. más árja nyelv, v. nyelvjárás, esetleg egyazon nyelvnek más korszaka, vagy különemű közvetés föltételével). Talán ugyancsak e szónak gyakorító képzése (a votj. *van-d-* «schneiden», *dug-d-* «aufhören»,

li-d- «zählen» stb. képzőjével; l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 22.): votj. *šiz-d-* «schelten, schimpfen» (WIEDEMANNÁL: *švéd* id.), a mint a szkr. *śāsa*-nak is van «tadel, fluch, verwünschung» értelme az eredeti «feierlicher spruch» jelentésnek könnyen érthető fejleménye gyanánt (l. GRASSM. Wb. 1367.); v. ö. itt még finn *siunaa-* (infin. -*nata*), észt *siuna-* (infin. -*nama*) «segnen» és «verwünschen, fluchen, ausschimpfen», észt *oinista-* «segnen, beglücken» és «verwünschen» (l. PAASONEN: Kielellis. 32.); továbbá: ÉV. *sāt-* «segnen; mit zauberspruch verordnen» és «verwünschen, fluchen». Ily jelentésfejlődéssel azonosnak látszik a finn *huuta-* (præs. 1. *huuda-n*) «rufen, nennen, aussprechen» igével a mordvin *šud-* (infin. mordM. *šudoms*, mordE. *šudoms*) «verfluchen, verwünschen», mely e szerint a magy. *szó* rokonsága körébe tartozik.*) a mint ezt már BUDENZ fölveszi (MUGSz. 295, 303; Összeh. Alakt. 173.). Az eredeti általánosabb értelmet tükrözi még: cserem. *šud-*, *šūd-* «befehlen, anschaffen, verordnen» (tkp. «sagen»), mely mellett: *šudal-*, *šūdal-* «fluchen, verfluchen, verwünschen» (TROJ. 82.). Kiderül ily módon, hogy a magy. *szí-d-* «fluchen, schimpfen» (ebből: *szitok*, tő: *szitko* < **szidko*, úgy képezve mint: *átok*, *títok*) szintén nem más, mint a zürjén-votják *šu-*, finn *huu-ta-* igei alapjából (= av. *sañh-*) alkotott gyakorító képzés. Végül ide vonható még a vogul: ÉV. *sāt-*, KV. *sāt-* (præs. 3. *sūtfi*), TV. *sāt-* «segnen; verwünschen; zaubern» (ÉV. *sātil*, *sātmil* «zauberspruch; segen; fluch») is, melyet az árja elemek a ~; hangmegfelelésével (TV. *sā-t-* alaprészében: av. *sañh-*) egészében az itt idézett finn *huuta-* = mordv. *šud-*, cser. *šud-* igével vehetünk azonosnak.

344. Magy. szó: *zu* «marnulus» (Schlägli Szój. 1374. sz.; SZAMOTA magyarázata szerint: «talán: morellus = subfuscus»). «*equi zeu coloris*» (1299-iki oklevélben), «*equum suum zeuzar coloris*» (1347-iki okl.; = *sző-szúr*; SZAMOTA: Schlägli Szój. 62. l.). — *szöke* (*zeweke*, *szeke* RMNy.; *szölke* Répceze-vid., Vas, Zala-, Baranya-m., Gömör-m.; *szülke* Göcsej; *szőjke* Udvarhely-m.) «subalbus; grau», *szökés* «subalbidus; graulich», *szöklél-* «subalbus fio; grau werden»; *szöklél-ik* (Székelység) «szöke színt játszik, szökére hajlik» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *šul*, *šūli*, *šūliñ* «sz; grau (v. haar); *šūli üt* «graues haar», *šūliñ puñkep* «grauköpfig»); *šulw-* «grau werden» (*ātēm šulwēs* «mein haar ist grau geworden»), *šulit-*: *šulitim üt*

*) PAASONEN (Kielellis. 33.) ezt a mordv. *šud-* szót a finn *sota*, észt *soda* «krieg, kampf» szóval rokonítja.

«grau gewordenes haar», *puñkēm jol-sūlātaurēs* «mein haupt ist grau geworden» | KLIV. *šul* «graue haare (сѣдина» ; *pāñkēm šulnē tēlentau* «mein haupt wird grau, оцѣеетъ»), *šuliñ* «grau» (*šuliñ* öt, *añšux*), *šult-*, *šulit-*, *šultent-*: *jel-sultaum*, *-itaum*, *-tentaum* «ich werde grau (сѣдѣю)» | ALV. *šul* «grau» (*šul poñkē*), *šuliñ* id., *šult-*: *poñgēm jēl-sūltaus* «mein haupt ist grau geworden» | KV. *šölēñ* «grau», *šöltuwēs* «ist grau geworden» | PV. *šuliñ* ; *šult-*: *jel-sūltausēm* «ich bin grau geworden» | TV. *čöl* «grau, graue haare» (*čölne ujusēm* «ich bin grau geworden»).

< Szkr. *čyāvā-* (nomin. *-āś*, fem. *-ī*) «braun, schwarzbraun, dunkelbraun; braunes ross» = av. *syāva-* «schwarz» (tulajdonnevekben, mint: *Syāv'-aršana-* «schwarzer mann», *Syav-āspi-*: utórész: *aspa-* «pferd») = pahl. *siyāk*, *siyāh*, mandaei ܣܝܝܬܐ, ujper. *siyāh* (innen: kurd, balūči *siyāh*), szamnāni *sūah*, osszét *sau*, vakhi *sū*, szangliči *šōi* «schwarz»; szkr. *čāvilā-* «nom. propr. eines mannes» (GRASSM. Wb. 1416; BR. Skr. Wb. 7: 329—30; HORN 168; HÜBSCHM. EO. 55, Pers. Stud. 78.), mely szót UHLENBECK (EtWb. 318.) az óholg. *siwū* «grau», litván *szypas* «schimmelfarbig», óporosz *syvon* «grau» szavakkal vet egybe.

Jelentésben és alakban pontosan megfelel a vog. *šul*, *sól* a magy. *szöl-ke* alaprészenek (l. a magánhangzókat illetőleg: NyK. 25: 264. s fent a *sör* és *höre* cikkeket) s mindkettő egy szkr. **čyāvala-*féle képzésből magyarázható,*) még pedig a magy. alak a szokásos *a ~*; hang-megfeleléssel. A régi magyar *sző* inkább a képzőtlen árja *čyāva-* másának, mintsem a *szöl-ke* töve kopott változatának tekinthető, számbavéve, hogy egytagú magyar szók végén a *l* nem szokott enyészni (v. ö. *fül*, *ól*, *szél*, *sül*, *hal*, *bal* stb.). A jelentés eltérése a «dunkel» alapértelmezésű alkalmazásán alapúl, a mint a szláv-ságban is «grau» az árja szó másának a jelentése; v. ö. itt még: szkr. *čyāmā-* «schwarz» és «schwarzgrau, schwarzblau, schwarzgrün» = litván *szėmas* «aschgrau, blaugrau» (l. BR. Skr. Wb. 7: 325. és UHLENB. EtWb. 318.). A szoros jelentésbeli egyezés alapján még tetszetősebb színben mutatkozik a magy. *sző*, *sző-ke* szónak szláv-ságból való származtatása (l. ily nézetemet:

*) V. ö. erre nézve: szkr. *bahu-lā-* «viel» (*bahū-* id.), *madhu-lā-* «süss» (*mādhu-* id.), *bhīmala-* «furchtbar» (*bhīma-* id.), *živā-lā-* «lebendig» (*živā-* id.) stb.; l. WHITNEY: Ind. Gramm. 428. és 446. ll.

Ethn. 8 : 26.), hol t. i. óbolg. *sivŭ*, ujszlovén, bolgár *siv*, szerb *siv*, *sivalj*, cseh *sivŭj*, lengyel *siwy*, felső-szorb *syry*, alsó-szorb *syvik*, kisorosz *syryj*, *syvak*, nagy-orosz *sivŭj* «grau, schimmelfärbig» szók találkoznak (l. MIKLOSICH: EtWb. 297.). Ámde a vog. *šul*, *šöl* «grau» s a magy. *szöl-ke* változat ezekkel szemben eredetiséget bizonyít s másrészt a szláv *sivŭ* alak nyomán a magyarban inkább **szŭ*, **szŭ-ke*, vagy **szŭ-ke* (v. ö. *pince* = óbolg. *pivŭnica*) hangzást várnánk, holott a *szőke* még Tiszántúl sem hangzik így (noha itt: *bő* = *bü*, *lő* = *lü*, *kő* = *kü* stb.),*) a régi nyelvben pedig a szó alakja: *szé-ke*. — Az árja *syāva-* szóval függhet egybe mint képzés a következő lapp szó is: akkalai *sevn* «finsterniss», kildini *sievñed*, notozeroi *sevned* «dunkel, finster»; akkalai *sevnade-* «finster werden» (GENETZ Wb. 92.); Lule *ševñäs* «finster, dunkel», *ševñete-* «finster werden», *šievñiet* «finsterniss, dunkelheit»; Pite *šindñes*, (præd.) *šaudñiat* «finster, dunkel», *šaudñiet* «finsterniss»; Fm. *sevd-njäs*, *sävdnjad* (HALÁSZ), melyekhez v. ö. székely *sző-nye* «szürkés-fehér (juh, berbécs»; MTsz.). Megjegyzendő még, hogy a vog. *šul*, magy. *szöl-ke* alakokban tükröződő árja **cyāvala-* mása lehet a köztörök *čal*, kirgiz *šal* «grau (v. haar)» szó is (e h. **čāl*; l. BUDAGOV I : 462.), mely (valószínűleg innen átkerülve) megvan a perzsában is (چال) s a kaukázusi ud nyelvben is: *čal* «grau, weisshaarig» (SCHIEFNER: Ud. Stud. 88.).

345. (I.) Magy. *szunnyad-*, *szunnyad-ik* (*zunodoz* MünchC., *szunyod* ACsere; *el-szunnyod-ik* Székelység) «dormito, dormisco; schlummern» (*el-szunnyad-* «obdormisco; einschlummern»), *szunnyadoz-* frequ.; *szunny-*: *elszunnytam* (Vas-m.) «elaludtam»; *szűnyál-*, *szunyál-* (Háromszék), *szunyálkul-* (Őrség) «bóbiskol, szunyókál», *szunyától-* (Gömör-m.) id.; *szundikál-* (*szungyikál-* Mátysfő lde) *szundít-* (Csallóköz), *szundározt-* (Szatmár-m.) id.; *szunnyaszt-* «sopio, soporo; einschläfern»; *szundi* (Brassó-m.), *szunyi* (Székelység), *szunyák* (Háromszék), *szunyáta* (Csallóköz, Heves-m.; *sunyáta* Szatmár-m.) «somaticus, somnolentus; schläfrig, verschlafen»; «aluszékony, álmos, tunya, rest» (NySz.; MTsz.).

Zürjén: *permi sunal*, *sunas* «schlummern», *sunassi-* «schlāfern» (WIED.); *sunjal-* «schlummern» (GENETZ OP. 22.); *sunist-* «ein schlāfchen machen» (ROGOV).

*) Csupán Göcsejben van: *szülke*; de ez nyilván a *szürke* analogiai hatása alatt keletkezett ejtés.

(II.) Finn *huopee-* (nomin. *huove*) «leichter schlaf, schlummer».

< Szkr. *sváp-* (præs. 3. *svápati*, *svápati*) «schlafen, einschlafen» = av. *χvap-*, pahl. *χraf-* id. = óbolg. *sŭp-* (inf. *sŭpati*) id., latin *sōp-io* «einschläfern» stb. — szkr. *svápna-* (nomin. *-as*) «schlaf, traum» (*svapnāy-*, præs. 3. *-yāte* «schlafen wollen, schläfrig sein») = av. *χafna-*, pahl., ujper. *χāb* «schlaf» (ujper. *χābīdan* «schlafen») = kurd *χevin*, *χevn* «schlaf» = örmény *k'un* «schlaf» (*k'un-e-m* «schlafe»), gör. *ὕπνος*, lat. *somnus*, litván *sŭpnas*, óbolg. *sŭnŭ* stb. (GRASSM. Wb. 1625—27; BR. Skr. Wb. 7: 1431—33; HORN 107, 110; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 504; UHLENB. EtWb. 354—5.).

BUDENZ az idézett finn-magyar szó egyeztetésében (MUGSz. 316.) kiemeli, hogy a magy. *szűny-* (*szűnyál-*) hangzójának hosszúsága, úgyszintén a *ny* a *szunnyad-* képzésben az elenyészett *v* maradványa, minélfogva egybefüggőnek látszik e szavakkal még a finn *huopee-* (< *huopehe-*) is, mely szó pedig nyilvánvalólag igei alaptól való képzés (I. BUDENZ: Összeh. Alakt. 194.) s «dormire» jelentéssel fölvehető **huope-* előrészében híven egyezik a szkr. *sváp-* = av. *χvap-* «schlafen» igével. Igen természetes ezek után a föltevés, hogy a magy. *szűny-ál-*, *szunnyad-* alaprésze is összefügg a szkr. *svápna-* képzéssel s meg is találjuk a magyar szó alakulatának magyarázatát, ha figyelembe vesszük, hogy itt mélyhangú szóban *ny* (*ń*) szerepel, mely eredeti értéke szerint bizonyára nem pusztá *n*, hanem *nj*, vagyis magy. *szűnyál-* = permi *sunjal-* a denominatív *-j* képzővel (I. BUDENZ: Összeh. Alakt. 129—145.), *szunnyad-* < **szunn-jad-*, úgy mint *árjad-* = *árad* (ebből: *ár* «flut»), *körjadosz*, *terjed-* (ebből: *tér*), *hírjeszt* (I. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 456—7.).

Nem tartozik a magy. *szunnyad-* rokonságához a BUDENZTÓL ide sorolt: osztb. *śunīt* «ruhig, quietas (покойный)», melynek adott jelentése félreértésen alapúl; a meennyiben az orosz покойный nemcsak «ruhig», hanem szorosabban «der verstorbene, selige» s hogy VOLOGODSZKIYNK ez adata éppen az utóbbi értelemre vonatkozik, mutatja a HUNFALVYTÓL idézett példa (NyK. 11: 120.): *śunjit* ilti «a halottat ábrázoló fabáb, a melyet a nők étetnek». AHLQUIST szótárában ez adat a következőkép fordul elő: *śungot* «puppe zum andenken eines verstorbenen». Szintilyen értéktelen adat a BUDENZTÓL rokonított cserM. *śanalt-ke-* «obdormiscere», mely a cseremiszbibliafordítás nyomán van így értelmezve (I. NyK. 4: 377.); ТРОИЦКИЙ szótárában: *śanalt-* (inf. *-ēs*) «думається» (= «man glaubt, meint»); v. ö. *śankaļem* «вдыхаю» (= «ich

erfinde, ersinne»), *šanékalàs* «ВЫДУМЫВАТЬ» (= «erfinden, ersinnen»), *šaniktaš* «ВОЗБУЖДАТЬ ДУМУ» (= «einen gedanken erwecken») és tatár *sana-* «für etw. halten». Itt említem meg, hogy a magy. *szuny-* a mennyiben «szemet húnyni» értelmű (*szúnyni megy* = «húnyni [a bujósdi játékban a kereső, míg a többiek elbújnak]» Soprony-m.; *szunyós* «bujósdi» Vas-m.; *beszomni* = «behúnyni [szemet]»; MTsz.) a *húny-* és *szuny-*, *szunnyad-* egybevegyítése.

346. Magy. *szül-* (*zyl* JordC., *ÉrdyC.*, *KulcsC.*) «pario; gigno, geno, genero; gebären; zeugen, erzeugen», *szül-ik* (Kassa-vid. Hunyad-m.) «geboren werden» (pl. *egyik gyermeke most szült; minden ember szülök valamire*), *szület-ik* id.; *szüle* (*szile* Somogy-m.) «parens, genitrix; eltern», *szülöke* (Baranya-, Tolna-m.) «öreg anya; nénike»; *szület-* (Borsod-, Arad-m.) «gebären» (pl. *gyerékét szület. kopókölyökét született*); *születtet-ik* «geboren werden»; *szülemény* «foetus, partus, proles; geburt», *szülemér* (ÉrdyC.) «progenies; abkömmling» (pl. «*kegyonak zylemeery: progenies viperarum*»), *szülemel-ik* (Vas-m.) «meglesz» (pl. *lassan szülemelik*; NySz., MTsz.),

Vogul: KV. *sülemel-* «gebären, kinder erzeugen u. erziehen (родить, растить дѣтей)».

< Szkr. *sū-* (præs. 3. *sūte, sūyate, sūyati, savati, sāuti*) «gebären, zeugen»; *sūt-* (nomin. *sūs*) «erzeuger, erzeugerin, gebärerin, mutter», *sūsā-* «gebärende», *sūtā-* «geboren; belebt»; (masc. -*ās*) «sohn»; *sūtu-* (nomin. -*us*) «schwangerschaft, tracht» (GRASSM. Wb. 1652; UHLENB. EtWb. 339.).

A magy. *szül-, szil-* a szkr. *sūte, sūyate* alakokhoz képest alkalmasan magyarázható gyakorító képzésnek s szintígy a vogul *süleml-* alaprésze; így alakilag: *szül-* < **seujl-* (v. ö. magy. *tűz* «feuer» = osztj. *tūt, tut*, SO. *tūget*, vog. *taut*). Gyakorító -*nd* képző fölvételével ide tartozónak látszik a finn *synt-y-* «geboren werden, erstehen» (innen: *synt-y* «geburt; erstehung, herkunft»; *synnyttä-* «gebären») szó is, melynek -*y*-je reflexivum. E végképző nélkül való egyező alakok a lappban: teri *šanti-*, kildini *šonte-*, akkalai *šondo-*, notozeroi *šotte-* «geboren werden; entstehen, werden; geschehen, erfüllt werden» (kild. *šant* «frucht», akk. *šant* «geschlecht», *šontom* «frucht», kild. *šontmuš* «geburt, pflanze», *šantte-* «gebären; hervorbringen, erziehen»; GNETZ Wb. 78.) = Svédlp. *šadda-* (WIKLUND: Urlapp. Lantil. 248.), Lule *šadda-* «werden; geschehen; wachsen» (*šadduo* «frucht»), Pite, Fm. *šadda-*, déli *šitte-, šette-*, *šatte-* id. Hogy emitt a reflex. képző nélkül is intransitivum a jelen-

tés, a tőszó értelmének e részben való határozatlanságán alapszik (v. ö. magy. *szült* «sie hat geboren», de a tájbeszédben egyszersmind: «ist geboren worden»; szintígy: *született* «ist geboren worden»; de a tájbeszédben még; «sie hat geboren»; l. e jelentés magyarázatát fentebb 280. l.). Ugy látszik a szkr. *sūšā* «gebärende» mása a votják *čuž*, Sar. *čuž* ezekben: *čuž ataj* «grossvater (mütterlicherseits)», *čuž anaj* «grossmutter (mütterlicherseits)», *čuž apaj* «grosstante (mütt. seits)», *čuž-muri* «oheim, vetter» = zürj. *čöz*, *čöz* «oheim, mütterbruder», *čöz-in* «tante» (WIED.) = eserem. *čüči* «onkel» (mütterlicherseits); Troj. 74.) = mordE. *šč*: *šč-atāj* «ältervater», *šč-avaj* «ältermutter», mordM. *šč-ita* «grossvater (mütterlicherseits)», *šč-ava* «grossmutter (mütt. seits)»; l. PALLONEN: Türk. Lehnw. im mord. 52. l.). A jelentésfejlődésre nézve itt igen tanulságos a magy. *szül-e* «eltern» (tkp. «die gebärende»), mely az ország nagy részében «öreganya, néni, nénike» értelemben használatos. Összefüggő lehet ezekkel a következő zürjén szó is: *čuž* «geboren werden, entstehen, wachsen» (*čužt-* «gebären, erzeugen, hervorbringen», *čužal-* «keimen»; WIED.) = permi *čuž-* «geboren werden, wachsen», *čušti-* «gebären» (GENETZ OP. 18.).

347. Magy. szűr¹: «zir: grisius» («grau»; Schlägli Szój. 1249. sz.), «zyr: griseus» (Besztercei Szój. 685. sz.), *szűr-lúd* (Nógrád-m.) «hamvasszürke lúd; aschgraue gans» (MTsz.; SZINNYI NYK. 29: 165.). — szürke (*zeörke* RMNy.) «leucophæus, fuscus; braun, dunkelschwarz» (NySz.), helyesen: «grau» (*sötét-szürke* «dunkelgrau»); *szürküll-* «fuscatur, vesperascit; es graut, dämmert», *szürküll-ik* «fuscior; grau scheinen» (NySz.).

< Kaukázusi: csecsencz *siri* «grau» (SCHLEIFNER: Tschetsch. Stud. 58.).

Pontosan egyezik a magashangú magy. *szűr-ke* alaprészenek régi *szir* ejtése a csecsencz *siri* «grau» szó alakjával; ellenben melyhangúságánál fogva különválasztandó tőle a BUDENZTÖL (MUGSZ. 311.) egybevetett lapp *cuorre* «canus», valamint bizonytalan szókezdő mássalhangzójának eltérésénél fogva a permi *žor* «grau» idetartozása (GENETZnél, OP. 19: csupán *žoríž* «unreif»; WIEDEMANNnál: *žor* «grau, graue furbe; unreif, unreife»; *žoríž* «blume, blüte»). Megjegyzendő, hogy a perzsában is van: سرر «coloris cinerei in nigrum vergentis equus vel mulus, vel asinus, linea nigra a cirro verticis usque ad caudam distinctus» (VOLLERS II: 346.), melylyel a *szűr-ke* szót MÁTYÁS FLÓRIÁN egyezteteti (Észrev. 57.). Evvel egészen egyező hangzású: IO. *sur* «grau» (CASTRÉN); továbbá: kisorosz *sur*, oláh *sur* «grau», szerb *sur* «ferrugineus», horvát,

szerb *surkast* «graulich», horv. *surkac* «braunschimmel», ujszlovén, bolgár *suri* «leucophaeus» (MIKLOSICH: EtWb. 329.); v. ö. perzsa سوری «ruber» (VULLERS u. o.). A törökségben is van: volgai tatár *sorq*, kirgiz *sur* «grau; grauschimmel (pferd)», *surala* «grau-scheckig», altaji tatár *sur-at* «schimmel» (at «pferd»), csuvas *sorq* «grau». Mindezek mélyhangúságuknál fogva a magyar *szür-ke* szóval nem egyeztethetők.

348. *Magy: szür² (*zyr* KazC.; accus. *szür-t*) «gaunacum, gausapina penula; zottiges kleid, oberkleid, oberrock» (NySz.), «durva daróczposztó s ilyen kelméből készült felöltő» (BALLAGI); *bohaj-szür* «zottiges zeug», *töröl-szür* «wischtuch», *szür-kankó* «szürkabát, szürbekecs» (NySz., MTsz.).

< Kaukázusi: avar *sughur* (plur. *sughral*) «tuch» (*súghral* *şuyá* «tuchrock»; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 134.), dido *sugur* «tuch (zur bekleidung), wollenes zeug» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 141, 157.):

A tűz = SO. *tughet* «feuer» magyar nyelvtörténeti hangváltozásával magy. *szür* = avar *sughur*. A horvát, szlovén *surka* «bauernrock», *surina*, *surinac* id. talán inkább a magy. *szür*, mintsem a *sur* «braun, blass (v. der farbe), dunkelgrau» szón alapulnak.

349. Magy. szűz (accus. *szűz-et*; *zewz* EhrC., *zyz* JordC., VirgC.) 1. «castus; keusch» (pl. «*sziz Maria*» VirgC., «*vala ez prior sziz elmeyeben es testeben*»); 2. «virgo, innuba; jungfrau, jungfer»; 3. «purus, vacuus; rein, unvermischt» (pl. «*az feld, kyböl Adam zerezeteek, zepletelen vala es zyz*» ÉrdyC.; *szűz étel* = «sovány, böjtös, zsírtól tiszta étel», *szűz föld* «melyet eke még föl nem szántott»); *szűzei*, *szüzi* «virgineus; castus, immaculatus; keusch, züchtig, unbefleckt»; *szűzesség*, *szűzség* «virginitas, castitas; jungferschaft, keuschheit», *szűzetlenség* «unkeuschheit»; *szűzl-*: *szűzl-zep zemek* (NagyszC.) «keusch glänzende schöne augen» (NySz., MTsz.).

Vogul: KLV. *ššš: ššš oqj* «jungfer» (ушша; tkp. «reines mädchen»).

Zürjén *söz*, *soğ* «rein, klar, ungemischt; reine flüssigkeit» (*ma-söz* «honigseim»), *söz-* «sich abklären, *söged-* «abklären, absteher lassen, präcipitiren», *söğti-* id., *söğas* «bodensatz, nieder-

schlag, abgesetztes» (jöl-s. «sabne»; WIED.) | permi *söž* «rein, klar», *söž* «sich abklären» (GENETZ OP. 21.).

Votják *sužal-* (Sar.), Glaz. *sužal-*, Kaz. *süžal-* «reinigen, ausreinigen, ausputzen», *sužask-*, *sužask-* «rein werden, sich reinigen».

< Szkr. *gudhā-* (nomin. -*ās*) «rein, lauter; rein, heilig (von göttern); rein, schön (von liedern)»; «rein, fleckenlos, fehlerfrei, richtig beschaffen, woran nichts auszusetzen ist; ohne allen zusatz, ungemischt; einfach, bloss», ettől: *gudh-* (praes. 3. *gūdhyati*) «wird rein» (*gudhayati*, *gundhati*, *gundhayati* «reinigen») | av. *sudu-* (nomin. -*us*) «reinigung, ausdreschung des getreides» (GRASSM. Wb. 1403; BR. Skr. Wb. 7: 251; JUSTI HB. 295; UHLENB. EtWb. 313.).

A magy. *szűz* végmássalhangzója, mint a zürjén-votják megfelelők *ž*, *š* másából következik, az iráni *ḍ* (= szkr. *dh*) fejleménye; *i*, *ü* hangzója pedig akár a *ç* hatásából is magyarázható (v. ö. votj. *sužal-* és *süžal-*, zürj. *sož* és *söž*). A *szüze-i*, *szüze-tlen* (e h. (e h. *szűz-telen*) képzések alapján mutatkozó tőhangzó az árja -*a* (szkr. *gudhā-*), mely itt úgy maradt meg, mint az *árca*, *csiga*, *hőre* s több más szóban. A vogul *sēs* hangzója nem szabályos megfelelés az árja *a*-hoz képest, minélfogva a különben is csak kis területen található szó permi jövevénynek tekintendő. Kérdés, vajjon nem ugyanez a *sēs* szó, mely az énekek *sēs vāž*, *kami vāž*, illetőleg *sēs ŋln*, *kami ŋln* «ezüst» jelzésében fordul elő (v. ö. *sēs-āni*, *kami-āni* Vog. Népk. Gyűjt. III: 260., melyben *āni* «tányér»), mi szerint *sēs ŋln* «tisztá ezüst» volna, úgy mint ÉO. *sēl-vōž* «silber» (tkp. «reines metall»; *sēl* «rein, dünn, flüssig» = ÉV. *sāl* id.). Megvan e szólás az irtisi osztják énekekben is ily alakban: *tit-vāž*, *kam-vāž* (PATKANOV), melyben *tit* = vog. *sēs* a sűrűn igazolható *s* > *t* (ill. *š* > *t*) változással (l. fent 251. l.). Azon körülmény, hogy emitt a szónak hangalakja különbözik az IO. *senl*, *senk*, SO. *sint* «lindenbast» (= ÉO. *senis*, *sēs*, ÉV. *sēnis*, *sēs* id.) szóétől, nyilvánvalóvá teszi, hogy midőn az éjszaki vogul énekekben *sēs* mellett *sēns* változat is találkozók, ez csak az ismert *sēns*, *sēs* «lindenbast» szó váltakozó alakjainak (v. ö. ÉV. *sēnsēm* 1. sz. birt. és *sēsnel* ablak) analógiai hatása, voltaképp pedig a két szónak egymáshoz semmi köze. A *sēs vāž*, *sēs ŋln* igazi értelmét a hagyomány már nem ismeri; de tekintve, hogy a *sopér ŋln*, *kami ŋln* változatban az első a finomabb, az utóbbi a silányabb ezüstöt jelzi, igen föltehető, hogy a *sēs ŋln*, *kami ŋln* szólásban is *sēs ŋln* = *sopér ŋln*, vagyis a finomabb ezüstnek elavult kifejezése. Így ÉV. *sēs* = KLV. *sēs* «unbefleckt, rein» = zürj. *söž* «rein» = magy. *szűz*.

350. Magy. táj (accus. *tája-t*) «vicinia, vicinium, confinium, districtus; tempus; gegend, umgegend; zeit» (pl. «Jerusalem *tayan*», «Sopron *tájra*», «háza *tája*», «az egész föld *tája*»), *tájatt*, *tájott*, *tájún*, *tájban* «circa, circiter; umher, um, gegen» (pl. «a város *tájatt*: in vicinia urbis»); *tájék* «tractus; tempus; gegend, lage; zeit» (NySz.).

< Av. *daxxu-*, *dañhu-* (nom. -uš) «gau, bezirk, land», óper. (nom.) *dahyāus* «gegend, provinz», pahl. *dahyu-*: *dahyupat* (= av. *dañhu-paiti*, örmény *dehpet*, pázend *dehvað*) «landes-herr, herr der provinz» = uipper. *dih*, *dih*, pázend *deh* «dorf»; az uipperzsából: afghán *dih*, balañi *dih*, *deh* «land, gegend» (JUSTI Hb. 144—5; HÜBSCHM. Arm. Gr. 139; HORN 131; GINGER. Bal. 448.).

A magy. *táj* és av., pahl. *dahyu-* értelmi egyezése mellett a szókezdőben mutatkozó hangbeli eltérés az alább tárgyalt *tíz*, *tehén*, *teg-nap*, *törvény* és *tiszt* szók ugyanily esetével igazolható. A *táj-ék* képzése olyan mint a *faz-ék*-é (l. fent 260. l.).

351. Magy. *ták* «folt (csizmán, bőrszerszámon, ruhán); kiszakadt talpú bocskorba v. csizmába tett, de oda nem varrt bőr- v. posztódarab; fleck (am stiefel od. am kleide); ein stück leder oder tuch, welches statt eines fleckes in den stiefel oder riemenschuh auf die zerriessene sohle gesetzt wird ohne hingenäht zu werden» (pl. «csupa *folt* meg *ták* ez a ruha»); *tákol* «zusammenflicken, stückweise an einander kleben» (MTsz.).

* < Pahl. *tāk*, *tak* «stück» (*tak ū tak* «stückweise, einzeln») = uipper. *tāh*, *tā*, *tāi* «stück»; innen: afghán *tā*, «a fold, a plait, a ply, a sheet of paper» (HORN 84; HÜBSCHM. Pers. Stud. 47.).

A háromszéki *tajak*, *tajk* «hitvány, rongyos, haszontalan, ügyetlen, pipogya», csíki *tajak* «lomba», melylyel a MTsz. a fentebbi *ták* szót egy cikkbe vonja, talán mégis külön szó lesz; mert ugyancsak Háromszékből van közölve: «*tákot vetni rá*: megfoltozni», «nem lesznek senki *tákja*», míg van a *tajak* mellett «ügyetlen, hitvány» értelemben *tajdok* is. Így *ták* mint «folt» v. «(posztó-, bőr-) darab» = pahl. *tāk*, mely hogy **tajak*-féle alakból eredt-e, bizonytalan.

352. Magy. *tál* (accus. *tdla-t*) «patina, catinus, paropsis, scutula; schüssel» (*arany-, ezüst-, ón-, czin-, cserép-, fa-tál*); *tál-*

csa, tálacska (dim.); *tálnok* «dapifer»; *tálat* «patinas cibosque propono; aufischen, serviren» (NySz.).

Vogul: PV. *tul* «fatál (laposra vágj alacsony oldalú fateknő, melyben ételeket raknak föl az asztalra); holzschüssel».

< Ujper. *tāl* (𐰚𐰽) «discus s. paropsis ex ære, auro, argento, simil.; duo cymbala parva ærea, quæ musici Indici canentes et saltantes inter se concutere solent», melyet VULLERS (I: 415.) a szkr. *tāla-* «cymbel; handfläche» szóval (BR. Skr. Wb. 3: 313.) egyeztetet.

A magyar és ujperzsa adat egyezését már MÁTYÁS FLÓRIÁN említi (Nyhas. 13.). Az átvétel régi korára vall a vog. *tul* megfelelő hangzója is (I. NyK. 25: 178. s fent: 140, 317. ll.). PONGRÁCZ S. a tibeti nyelvek köréből hoz föl hasonló szavakat: kócs *tāli* «ércztál», dhimál *thāli*, kasmir *thāl* «tál, főző edény, (?) tepsi» (Tibet-magy. nytanulm. II: 18, 21, 40.).

353. Magy. *talp* (accus. *talpa-t*; *táp* Komárom-, Baranya-m., toap Örség, *táp* Soprony-, Zala-m.; *tal-fa* Palócszág, *tál-fa* Szlavonia) «planta, planta pedis; solen; basis; ratis; fusssohle; sohle; grund, fundament; floss» (*láb-talp, csizma-talp, oszlop-talp*); «a faház alapperendája, mely a földre tett tuskókon, v. téglalapon nyugszik» (Vas-m.); *kerék-talp* (Győr-m.) «a kerék kerülete, a kül-lőkre kereken körül ráhúzott fák»; *talpas* «palmipes, plantus; pedes; breitfüssig; fusssoldat»; (Komárom-m.) «bär»; *talpal-* «pedibus eo; soleam calceo, subdo; zu fuss gehen; sohlen» (NySz., MTsz.).

Lapp: Lule *tuoläpa, tuolöpes* «flach» (*t. kārrie* «schüssel»), Pite *tölpa, tülhpas*, Fm. *duolbba, duolbas* id. (HALÁSZ).

V. ö. szkr. *tala-* (nomin. -am) «fläche; handfläche, fusssohle; die unter einem gegenstande ausgebreitete fläche, stelle» (BR. Skr. Wb. 3: 282—3.), melyet UHLENBECK az óbolg. *tilo* «boden», litván *tilis* «bodenbretter im kahn», óporosz *talus* «fussboden» stb. szavakkal vet egybe (EtWb. 110.).

BUDENZnek fölfogását a magy. *talp* szóról, mely ezt «fläche, fuss-fläche» alapértelmmel a lapp *tuoläpa* «flach» szóhoz csatolja (MÜGSZ. 176.), nagy valószínűséggel igazolják a **tal-* (= lapp **tuolä-*) alaprészszel egészen egyező hangalkatú szkr. *tala-* «fläche» és «handfläche, fusssohle» jelentés alkalmazásai. Ezek szerint a *tal-p* végzetét egyeneműnek vehetjük a *szép, ép, közép* és *törp-e*

szavakéval (l. fent 570. l.); de bajosan gondolható ugyane képző a finn *talla* «lamina (cui adjungi solita)»: *kengän t.* «lamina ex corio sub calceo», *re'en t.* «lamina lignea sub pedamine trahæ» (= észt *tald, tall*, genit. *talla* «sohle») hosszú *ll*-jében lappangó hangelemnek, minthogy *lp*, illetőleg *lv* kedvelt hangcsoport a finnben, mely nem szokott *ll*-vé hasonulni. BUDENZ ellenében kétségesnek véli az idézett finn és lapp szók egybetartozását WIKLUND is, ki tekintettel a finn *tallaa*- «pedibus calcare, conculcare» képzésre, inkább véli ehhez vonhatónak a lapp: Fm. *duolbmot*-, Lule *tuolmuot*- «niedertreten, mit den füssen treten» igét (Urlapp. Lautl. 129.).

354. Magy. tanúl- (*tanolny* MargL., *tanoly* CornC.; *tanól*- Székelység, *tanil* Szlavónia) «disco, studeo; lernen»; (dial.) «szokik; sich gewöhnen» (pl. *átaltanól a tyúk a szomszéd kertibe*; «lassacskán *rëatanól* az ember a jóra»), *tanuló* «discens; discipulus; docilis; lernend; schüler; gelehrig»; *tanultság* «studium, disciplina; doctrina, documentum; das studium, lernen; lehre, belehrung, wissenschaft»; *tanít*- (dial. *tanéjt, tanêjt, tanêt*) «doceo, erudio, instruo; lehren, unterweisen», *tanító* «docens; institutor, præceptor; lehrend, lehrer» (NySz., MTsz.).

Mordvin: mordM. *tonadi*- «lernen, sich gewöhnen», *tonatkšc*- «sich allmählig gewöhnen», *tonafti*- «lehren», *tonafti* «lehrer», *tonafne*- «lernen», *tonafni* «schüler» (AHLQU.), *tonafti* «lehrer» (Üebn. 1897 : 11.) | mordE. *tonado*- «lernen, erlernen», *tonavle*- (frequ.) «lernen, sich üben», *tonavto*- «lehren, unterrichten, gewöhnen», *tonavlića* «schüler», *tonavtića* «lehrer» (NyK. 5 : 195—6.); *tonafnića* «schüler», *tonafle*- «lernen», *tonafto*- «lehren» (Üebn. 1897 : 11, 118—9.).

Cseremisiz: cserS. *tunem*-, *tünem*- «lernen, sich gewöhnen», *tunémšo, tunemša* «schüler»; *tunokt, tunukt-, tünükt-* «lehren, unterrichten, gewöhnen», *tunoktomaš* «wissenschaft» | cserM. *tumeñ-, tomeñ-, tomeñ-* «lernen», *tumd-, tomd-, tomd-* «lehren» (NyK. 30 : 315—6.).

< Oper. *dan*- (imperf. 3. *a-dānā*, præ. 1. **dānāmiy* = szkr. *ḡānāmi*) «wissen, kennen» = pahl., ujper. *dān*:- præ. 1. *dān-am*, infin. *dānistān* «wissen» (*dānā* «gelehrt»), mely az iráni *zan*- = szkr. *jan*- «wissen» tö (l. fent 309. l.) alakí változata (HORN 118; HÜBSCHM. Pers. St. 60, 81.).

A vogulban «tanitani»: *ḡanšt*-, causativuma a *ḡanš*- «ken-

nen, wissen, erkennen» igének; ebből reflexivum: *zanistagt*- «tanulni»; a zürjénben *velöd*- «lehren, unterrichten, gewöhnen», *velödti*- «lernen, sich gewöhnen» a *velal*- «verstehen, begreifen» = votj. *valal*- id., *valat*-, *valäkt*- «erklären, unterrichten, belehren» igék tövének származéka. A német *lehren* = öfelném. *lören* = gót *laisjan* «lehren» is alapértelmében: «wissen machen» (gót *lais* «weiss», *leis* «kundig») s *lernen* tkp. «erfahren, gelehrt werden» (I. KLUG: EtWb.⁶: 242—6.). Igen jól fölfoghatjuk tehát az ugyancsak causativum képzővel jelentkező magy. *tan-ít*-, *mord. tona-ft*-, *cserem. tunu-kt*-, *tum-d*- «docere» igék alapszavát is «scire» értelműnek, vagyis hogy *tanít* tkp. «tudat, tudóvá tesz» s ehhez képest a megfelelő reflexiv *tan-ül*-, *mord. tona-v-le*-, *tona-f-le*-képzések «tudóvá lesz», valamint a momentán *mord. tonadi*- (I. BUDENZ: Összehas. Alakt. 61.) és *cserem. tunem*- (I. u. o. 54.), hangátvetéssel *tunen*- «megtudni, megismerni» értelműek. Így ezen igék közös alaprésze bizvást egyeztethető az óperzsa *dan*- «wissen, kennen» igével, számba véve a magy. *táj*, *tíz*, *tehén*, *törvény*, *tegnap* s *tiszt* szavakban is mutatkozó magy. *t* = árja *d*, *dh* szókezdő-megfelelést, továbbá hogy a magánhangzó tekintetében az ittenihez hasonló viszonyítások: *mord. oza*- «sich setzen» és szkr. *ās*- (præs. 3. *āste*) id., *mord. éokol* «nachtigall» és szkr. *çakulā*- «vogel», *mord. koz* «der husten» és szkr. *kāsa*-, *kās*- id., *mord. kopa-ška* «hirschnale» és szkr. *kapāla*-, *cserem. kudo* «haus» és av. *kata*- id., *cserem. südö* «hundert» és szkr. *qata*-, *cserem. rüm* «dunkel» és szkr. *rāma*- id. (I. fent 232, 335, 418, 428, 535. és 560. ll.). — A szam o j é d nyelvekből ide tartozó adatok: osztjS. *tānamta*-, *tānamda*- «sich gewöhnen», *tānamdebedi*, *tānamdebel* «gelehrt», JenS. *tadda*-, *tōta*-, *tota*- «lehren» (HALÁSZ NyK. 23: 264.); a tör ö k s é g ből: *tani*-, *dani*- «wissen, kennen, erkennen», *taniš*-, *daniš*- «sich einander kennen, mit einander bekannt werden; sich mit einander beraten», *taniš* «rat, ratversammlung», *tanič*, *tanuk* «zeuge» (BUDAGOV I: 731, 730.), melyeknek átvételei a magyar *tana-kod*-, *tanács* (régi: *tanács*; v. ö. *gyümölcs*, régi: *gyimölcs* = tör. *jimış*) és *tanul* szavak; a m o n g o l ből: *tani*- «kennen, erkennen», *taniyul*- «kennen od. erkennen lassen, bekannt machen, zur kenntnis bringen», *tanič* «der bekannte, bekannt», *tanilca*- «sich kennen, bekanntschaft machen» (SCHMIDT 227c.), *burjät tanič*- «erkennen», *taniel* «bekannter» (CASTR.).

355. Magy. *tapló* (accus. *tapló-t*; *toplo* Schlägli Szój. 959. sz., *topló* Moln. Alb.; Palócszág, Székelység, Vas-m., *toplu* Őrség, *topjó* Baranya-m.) «fomes, fungus ignarius; zunder», *taplós* «fungosus; schwammig» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV., PV. *tüplöz*, LV., KV. *taplöz*, TV. *tüplöz* «zunder, feuerschwamm (түпчә)».

KLAPROTH «Kaukasische Sprachen» művének abcház szójegyzékében (257. l.) találjuk a következő adatot: «Feuerschwamm: *taplo* (A. *tsimtza*)», melyben nagyon is felöltő az egyezés a magy. *tapló*-val, a mint ez föltűnt már ERDÉLYI JÁNOSNAK, ki ismeretes művében (7. l.) a magyar szó mellett ezt a *taplo* adatot, továbbá ugyancsak KLAPROTHNAK akusza «*tapchana*: Feuerschwamm» közlését (u. o. 85. l.) idézi. Felhossa e szóegyezést BESSE JÁNOS is («abaze *tapló*»: Voyage 84. l.), legutóbb pedig GÜLDENSTÄDT «Beschreibung der Kaukas. Länder (herausg. v. Klaproth, Berlin 1834.)» művének küshazib-abcház «*Taplo*: Zunderschwamm» adatára (228. l.) hivatkozva THOMSEN VILM. (Beröring. 165.), ki azonban sem az abcház adat hiteléről, sem a magyar *tapló*-val lehet összefüggéséről véleményt nem mondhat. Tényleg van ok gyanakodni emez állítólagos kaukázusi szó hitelében, mely annyira egyező a magyar *tapló*-val, hogy a vogul *täplëx* alakkal szemben jelentkező sajátos magyar véghangzó-változást (v. ö. vog. *χulax* = magy. *holló*, KV. *logšëx* «*langsam*» = magy. *lassú*) is láttatja. Számbajövé itt, hogy KLAPROTH idézett művében közvetetlenül a *taplo* adata fölött ez a közlés olvasható: «Feuerstein: *puschkakó*», mit kapcsolatban az előbbivel alig lehet másképp magyaráznunk, minthogy itt valahogy magyar adatok tévedtek bele KLAPROTH szójegyzékébe. Árja eredetét sejteti a szónak a szkr. *tapa-* «glut, hitze, feuer» (l. alább a *tavas*z cikket), melyből mintha eredeti mintaképe melléknévi *-la* s ehhez járuló dimin. *-ka* képzővel volna szerkesztve «tűzi (eszköz)»-féle értelemben.

356. Magy. *tar*: *tar-ja* «a marha nyakának felső része, tarkója; genick, oberer teil des halses (beim vieh)». — *tarkó* «occipitum; hinterhaupt, genick» (NySz., MTsz.).

< Ujper. تار, *tar*, coll. تارك, *tarak* «vertex, cacumen et spec. vertex capitis» (VULLERS I: 411—2.).

Már BEREGSZÁSZINÁL (Ähnl. d. hung. Spr. 103.): «pers. *tarak* Hinterteil des Hauptes = *tarok*, *tarkái*», míg MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Finnit. Törekv. 29.): «ujper. *tarek* vertex capitis = *taré*». — A *tar-kó* végzete magy. kicsinyítő képző. A BUDENZTŐL (MUGSZ. 183.) ide vont finn *turja*, észt *turi* «nacken, genick» egyeztetése a közös iráni eredet alapján hangtani nehézségekbe ütközik. — V. ö. itt: vakhí *tor*, szangliči *tur* «genick» (TOMASCH. Pam. 782.).

357. Magy. *taraj*, *taréj*, *taré* (*toraj* Göcsej, *tara* Soprony-m., *tora* Vas-m.) «carnea corona in capite galli, crista volueris; kamm der vögel» (*hakas-taraj* «hahnen-kamm»); *tarajos* «cristatus; mit

einem kamm versehen»; *tarajoz-*, *taréz-* «beim schopfe nehmen» (NySz., MTsz.).

V. ö. kaukázusi: lák *taral* (plur. *taraldu*) «kamm» (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 113.).

Az egyébként egyező hangalak mellett a magy. *taraj* és kauk. *taral* vég-mássalhangzóinak viszonyát olyképp érthetjük, mint a *haj* «cortex», *héj* «tectum», *új* «novus» stb. szavak (l. fentebb 321. és 338. l.) hasonló eseteit. E szerint a magy. *taraj*-nak is «kamm» volna az értelme, úgy mint az orosz *рѣбѣнь* is «kamm» és «kammer vögel». Az alakilag közel álló s a kaukázusi szóval talán összefüggő török *tarak* «kamm» a magyar szóvégi *j*-t nem magyarázhatja.

358. Magy. *tat* (*taty* Tihany, *toty* Szatmár-m.) «a csónak ülődeszkája; az egy fatörzsből vajt csónak belsejében (a közepén és a faránál) erősítésül meghagyott keresztben fekvő rész, a mely ülőhelyül is szolgál; párkánylecz, melyre a pad ráfekszik (Komárom-m.); a csónak oldalán futó rövid erősítő párkány (Szatmár-m.); pártázata, széle valaminek (ágyinak, székeknek stb. Balaton-vid.); sitzbrett, befestigende randleisten im kahne; die randleisten (am bette, sessel etc.)»; NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *taxt*, *toxt* (*χᾱp-t.*), LV., KV., PV. *toxt* (*khōp-t.*) «die querhölze im fertigen bote, die das boot nicht zusammenschrumpfen lassen (моуи)».

V. ö. ujjper. *تختى*, *taxta* «asser, tabula», *تختى* (diminut. vocis *تخت*) «a small plank; a little board like a slate, which children write on» (VULLERS I: 425—6.) | pahl. *taxtak* «brett» (innen: örmény: *taxtak* «tafel»; HÜBSCHM. Arm. Gramm. 250.).

359. (I.) Magy. *tavas* (accus. *tavas-t*) «ver; fruges vernæ; frühling; frühlingsfrüchte» («búzák, *tavaszok*, kaszáló füvek felette jók vannak» RákGy. Lev.); «olyan föld, melyet tavasszal vetnek be» (pl. «födemet nem tudám ősszel elvetni, *tavasz*nak kell hogy hagyjam» Székelység); *tavaszi* «vernus, vernalis; fruges vernæ; zum frühling gehörig; frühlingsfrüchte»; *tavasszal* «tempore vernali; im frühling» (NySz., MTsz.).

(II.) Osztyják: EO. *tové*, *tov* «frühling» (*tovéna* «im frühjahr»; AHLQU.) | IO. *táva*, *tāu* (PATKANOV), *tāven*, SO. *tāny* «frühlinge» (CASTR.).

Finn *touko* (genit. *touvon*) «sementis vernalis, tempus sativum, max. vernale» (*touko-kuu* «Majus mensis», *touko-päivä* «frühlingstag»); karél *tougo* id. | észt *toug* (genit. *touu*, *torvo*) «sommer-saat, sommerkorn» (*touu-pühad* «frühlingsfest, pfingsten» (ANDERSON: Wandl. 32—33.)).

< (I.) Szkr. *tápas-* (nomin. *-as*) «wärme, hitze, glut; ein best. kühler monat, der erste monat der zwischen winter und frühling fallenden jahreszeit; die heisse jahreszeit»; *tapasya-* «ein best. kühler monat; der zweite monat der zwischen winter und frühling fallenden jahreszeit» (GRASSM. Wb. 523; BR. Skr. Wb. 3 : 245—7.).

(II.) Szkr. *tapa-* (nomin. *-as*) «glut, hitze, feuer; die heisse jahreszeit», *tāpā-* «hitze», *tāpaka-* «erhitzend, brennend; fieber», *tapana-* «hitze, glut; die heisse jahreszeit» a szkr. *tap-* (præs. 3. *tāpati*, pass., intrans. *tāpyati*) «warm sein; wärme von sich geben, erwärmen, erhitzen» töböl, melynek iráni rokonsága: av. *tap-* (caus. præs. 3. *tāpayēiti*) «warm machen», *tafnu-* «hitze, fieber» | pahl. *tāf-tan* «sieden», *tap*, *tap(i)šn* «fieber» (innen: örmény *tap* «wärme, hitze», *tapanam* «fiebern») | ujper. *tāf-tan* (præs. *tāb-am*) «brennen, wärmen, leuchten», *tāb* «glanz, wärme, hitze; eifer, zorn, schmerz, qual», *tab* «fieber», *tabiš* «hitze» | balūdī *t'ap*, *t'af*, *tap*, kurd *tāw*, szamnānī *tō*, osszét-tag. *t'āf* «hitze», *t'aw-* «wärmen» stb. s további kapcsolatai: lat. *tepeo*, *tepesco*, *tepor*, óbolg. *topiti* «würmen», *teplū*, *toplū* «warm» (BR. Skr. Wb. 3 : 243—4, 295—6; UHLENBECK EtWb. 108; HORN 83; HÜBSCHM. EO. 59; Arm. Gr. 252; GEIGER Bal. 149.).

A magy. *ravasz* (régí: *rovasz*) = osszét-dig. *robas*, pahl. *rōpas* = szkr. *lopāca-* «fuchs» hangalakok viszonyával (l. fent 520. l.) bizvást azonosnak vehető a magy. *tavasz* is a szkr. *tapas-*, illetőleg *tapasya-* szóval, melyeknek «meleg (hidegből melegbe átmenő) évszak» jelentése is jól illik a «tavasz»-éhoz. E mellett az osztják *tāva*, *tové* = szkr. *tapa-*, pahl. *tap*, ujper. *tāb* s ha a CASTRÉNTől jegyzett *tāven* tényleg «tavasz» (s nem a ragos EO. *tovéna* «tavasszal» mása), ez meg a szkr. *tapana-* képzéshez volna hasonlítható. Az ANDERSONtól idevont finn *touko* (< **tov-ko*) ugyanoly képzésnek látszik, mint a szkr. *tāpaka-* (l. az o = árja a hang-megfelelésre nézve fent 382. és 492. II.), jelentésfejlődése pedig a magy. *tavasz* «*fruges vernæ*» értelmével lehet egynemű. Nyilván benne foglaltatik az osztják *tové*, *tāva* a mordM. *tunda*,

mordE. *tundo* «frühjahr» szóban is, melynek végzetét azonban nem magyaráznám, mint BUDENZ (MUGSz. 188.), a frequ. -nd képzővel, hanem a TV. *teĵ-poñ* «frühling» (= *teĵ*, *teĵ-tārem* «sommer» és *poñ* «haupt; anfang») és ALV. *tuj-poñk* id. (*tuj* «sommer») kifejezések után indulva, mint elhomályosult összetételt a finn *ente-* (nomin. *ensi*) «prior (tempore v. ordine)» szóval «nyárelő»-nek. Az ÉV. *tūjä*, szigvai *tōja*, KLV., PV. *tujä*, KV. *tūjä* «frühling» talán mint nom. verbale (v. ö. *ĵāl-ä* «halott», *ĵajt-ä* «futár») a szkr. *tappā-* alapján mint «meleggé váló (időszak)» fejthető meg. Igen homályos a zürjén *tulīs* (s nem mint BUDENZ írja: *tulīs*), permi *tulōs*, votják *tulīs* «frühling» szó, melynek végzetét semmikép nem vehetjük azonosnak az -*īs* nomen agentis képzővel (l. MUGSz. 188.). Szókezdőjének eltérésénél fogva nem egyeztethető a magy. *tavas* szóval s társaival a cserem. *šokša*, *šokšo* «warm», *šoša*, *šošo* «frühling» (l. u. o.), melylyel azonban — úgy mint BUDENZ is véli — összefüggő lehet a finn *suoja* «tempestas tepida tempore hiemali, észt *sōja*, *soja* (nomin. *so'e*) «warm, wärme». A HALÁSZTÓL egybevetett (NyK. 23 : 264.) szamojéd adatok, jelesen TavS. *taña*, OsztS. *tañ*, *tagge*, *tagi*, *tag*, *tañ*, KamS. *theña*, JenS. *tō*, JurS. *ta'*, *tan'ko*, *tavuko* «sommer» az EO. *luñ*, SO. *loñ*, IO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw*, LV. PV. *tuj*, KV., TV. *teĵ* «sommer» = finn *suve-* (nomin. *suvi*), észt *suci* (genit. *suve*), *sui*, liv *söv*, *süu* «sommer» szókhoz tartoznak (l. ANDERSON: Wandl. 32.).

360. Magy. *teg*: *teg-nap* (*tén-nap* Udvarhely-m., Alföld, *tén-nap* Zala-m., Csallóköz) «heri, dies hestern; gestern»; *tege* (elavult székely szó): *tege delben* «tegnap délben» (Nyör 14 : 566.); *tөггөтөн* (*thyggyten* RMNy.; *tigiltөн* Szlavonia), *tegétt*, *tegét* (Baranyam.) «nuper; unlängst, neulich»; (*tegét*) «gestern» (NySz., MTsz.).

< Ujper. *đig*, pabl. *đik* «gestern» = balūči *zīk* id. ezek mellett: ujper. *đi* = bal. *zī*, av. *zyō*, szkr. *hyas*, lat. *heri* id. (HORN 131; GEIGER Bal. 153; UHLENBECK EtWb. 362.).

A jelentésbeli eltérésen kívül lényegesen különbözik hangzásában is a magy. *teg* «hesternus (nuperus)» szótól a BUDENZTŐL vele egyeztetett (MUGSz. 196.) finn *taka* (genit. *ta'an*), észt *taga* «hinterraum», melynek *g*-je rokonsági alapon semmikép sem vehető a magy. *g* egyértékésének. Szintígy különartandó a permi *tōn* «gestern», mely a votják *to-lon* «gestern» (= *tu* «jener» + zürj. *lun* «tag»), zürjén *tō-rit* «gestern» (= votj. *tu* «jener» + zürj. *rit* «abend»), továbbá az izsmai *ton* «heute» (v. ö. votj. *tuwnä* = *ta nunalä* «heute», tkp. «an diesem tage») tanúsága szerint «jener tag» értelemben valószínűleg **tō-lun* összerántása. Még kevésbé jöhetnek itt tekintetbe a BUDENZTŐL társított *s*, *š*, *l* szó-

kezdőjű szavak (mint: magy. *segg* «podex», cserem. *šengal* «quod pone v. post tergum est», finn *selkä* «dorsum, tergum», vogul *lč'i*, osztj. *lč, teg* «cauda» stb.); ellenben egész alkalmasan állítható egybe a magy. *teg*-gel a pahl. *dik*, ujp. *däg*, melylyel már BEREGSZÁSZI («pers. *dik* 'gestern' = magy. *teg*-nap»: Ähnlichk. d. hung. Spr. 102.), JERNÉY («*teg*-nap = perzsa *dik*» Keleti ut. 180.) és MÁTYÁS FLÓRIÁN («*teg*-nap = ujp. *dej, deg*»: Nyhas. 24.) egyeztetik. Itt figyelembe veendő ugyanis, hogy iráni *d* szókezdővel szintén *t* áll szemközt a biztosan magyarítható *tiz* és *tehén* szavakban (l. e. ezikkeket alább), hogy árja *i, i* = magy. *é, e* (*ö, e*) hangmegfelelést igazolnak az *ér, fest, fenyő* és *fűz* szavak is (de *e* mellett itt meg is maradt az iráni *i* ejtés a régi és dialektikus *tigütön* alakban), végül hogy a szóvégi mássalhangzó tekintetében *teg* (< régi: **idg*: dial. *tén-nap*) úgy viszonylik a pahl. *dik* (= ujp. *däg*) alakhoz, mint magy. *húg* a pahl. *zük*-hoz (l. fent 356. l.).

361. Magy. *tegez* (accus. *tegze-t*) «pharetra, corytus; köcher» (ijj-*tegez* id.); *tegzés* «pharetratus; der einen köcher an hat» (NySz.).

Osztják: *tüghet, tügöt* «nyíltartó tegez rénbőrből, vagy pánczélszövetből; köcher aus rentierfell od. panzerstoff» (PÁPAI KÁR.); KO. *tüvet* «köcher» (PATKANOV), *tijut* (PÁPAI KÁR.) | ÉO. *tiwüt* id. (PÁPAI JÓZSEF), *tijül, tul* id. (AHLQU.).

Vogul: ÉV. *tawét, taut*, KLV., KV. *täut* «köcher» (*tiäl-t* id.).

Nem lehet a magy. *tegez* szót s az itt idézett, vele kétségtelenül egybefüggő rokon nyelvi adatokat az ujp. *tärkeš, terkeš* (HORN 91.) átvételének tartanunk, a mint ezt SIMONYI Zs. véli (Nyör 28 : 34.) s előtte a magyar szót illetőleg már MÁTYÁS FLÓRIÁN állította («*tegez* = ujp. *terkes* pharetra, szl. *tarkacs*, olasz *turcasso*; Finnit. Törekv. 22.); mert föl nem tehető, hogy az ujp. perzsa szóközépi *rk* mássalhangzó-csoport a magyarban és osztjákban véletlenül egyező módon egyszerűsödött volna a történeti előzmény minden nyoma nélkül *g, γ*-vé (midőn összet. *čärgäs* «adler» = vogul *särkäs* id. és szkr. *khargāla-* «enle od. ein anderer nacht-vogel» = magy. *harkály*, vogul *χärgäč*; l. fent 206, 329. ll.), sőt az ily módon keletkezett *γ* tovább fejlődött volna hiatus hátrahagyásával kieső *w*-vé. De másrészt bizonyos, hogy hangzóközi vogul-osztják *γ, w* mint magyar *g* megfelelője csak úgy magyarítható, ha föltesszük, hogy az egyezés ugyanazon idegen szónak külön-külön átvételén alapúl. Ez az idegen szó jelentésbeli és alaki eltéréseinél fogva nem lehet a kirgiz *tegäs* «napf» (RADLOFF: Proben d. Volkslitt. d. türk. Stämme III : 1.), *tigäs* id. (BUDAGOV I : 370.) = tobolzszi tatár *tığač, tigäč* «schaale, napf» (تیڭاج, تیڭاج).

чанка; BUDAGOV I: 146.) szó sem, melylyel a *tegez*-t VÁMBÉRY (Magy. Ered. 635. l.)¹⁾ egyezteteti; hanem tekintve, hogy a vogul-osztják *tegez* ma az egyszerűbb nyírhéjalakzat mellett főkép rénbőrből készül s hogy NAGY GÉZA szerint a honfoglaló magyarok tegzei is leginkább bőrből és bőrrel befont fából készült hosszas zacskóféle holmik voltak (l. Magy. viseletek tört. 38. l.), inkább a csagataj *tigdi* «sack von leder od. filz» (ZENKER I: 333; BUDAGOV I: 419.), melylyel a *tegez*, illetőleg *tegez*-a *búza* (= török *boydai*) és *túszok* (= tör. *toydak*) hangtani változásával egyezik (v. ö. a jelentésre nézve: vog. *nél-kuora* «köcher» [AHLQUIST: Wog. Wörterverz. 32.], mely nyilván: KV. *nél-khūri* «pfeilsack»).²⁾ Mint lehető más magyarázat kiinduló pontját említem föl a következő szkr. adatot: *dhākā*-, nomin. *dhākās* «behälter» (a *dhā*- «setzen, stellen, legen» töből;³⁾ BR. Skr. Wb. 3: 930.), melylyel egybevetve a vogul-osztják alakokat a gyakori árja *ā*, *a* = finn-magy. *a* hangmegfelelés mellett olykép gondolhatjuk a végzetek viszonyát, mint

¹⁾ Itt VÁMB. így ír: «kirg. *tegeš* = *tegez* (lásd RADLOFF: Kirg. Sprichwörter Text cz. műve III. k. 1. lap), tulajdonképen: *edény*, melybe az ember betesz valamit». Az idézett helyen azonban, mint már BUDENZ kimutatta (NyK. 18: 10.), nincs semmi szó «tegez»-ről, hanem csak «ételesészé»-ről: *as kujündü tegäškä* R. fordításában: «wird speise in den *napp* gegossen». Ez a kirgiz adat *tigis* alakban s a *tegez*-zel egyeztetve már VÁMB. «Primitive Cultur» művében előfordul (120. l.), mely helyre gyanútlanul hivatkozik ANDERSON (Wandl. 227.).

²⁾ A *tegez*, osztj. *tügöt*, *tüwét* ily magyarázata mellett nehézséget okoz az AHLQUIST-tól jegyzett *tīrīl*, *tuł* alakok vég-mássalhangzójának megfejtése, minthogy egyébként magy. *s*-nek megfelelő vog. *t*-vel szemben az éjszaki osztjákban rendszeren *t*-t, nem pedig *l*-t találunk, pl. KV. *tqut* «feuer», magy. *tűz* = ÉO. *tut* id. (nem: *tuł*); ÉV. *pūt* «kessel», magy. *faz-ék* = ÉO. *put* id.; ÉV. *sūt* «hundert», magy. *száz* = ÉO. *sót* id.; ÉV. *kwot-l* «mitte», magy. *köz* = ÉO. *kūt*; magy. *ház* = ÉO. *χāt*; csupán magy. *nemez*, vog. *namēt* mellett van szintén ÉO. *nāmēl* «filz» (= ujper. *namad*; l. fent 482. l.). De minthogy PÁPAR J. *tüwīt*-nek hallotta a «tegez» szavát az éjszaki osztjákban, másrészt van orosz (közsláv) *тул* «tegez» szó is, úgy látszik, hogy az AHLQUIST-tól VOLOGODSZKIJ nyomán közölt *tuł* adat tulajdonkép ez az orosz szó, a *tīrīl* változat pedig vagy egyszerűen ennek alapján keletkezett téves jegyzés *tīrīt* helyett, vagy népies contaminatio: *tīrīt* + *tuł*-ból.

³⁾ UHLENBECK e szót a gör. *θήκη* «theca» szóval veti egybe (EtWb. 136.).

az egymásnak megfelelő osztják *vort*, *ürt* «freiwerber» és szkr. *vará-s* id. szavak közt. Így a magy. *tegez.* melynek hang-megfelelése a *tíz* = összet *des*, av. *dasa-* esetéhez hasonlítható, végzetében az árja -s nominativusjelzőt tartalmazná, a mint ez talán fölvehető a szkr. *kanapas*, *kanapas* «eine art lanze» szóra való tekintettel (l. UHLENB. EtWb. 40.) a magy. *kelevész*, *kelevész* «lanze, spießstange, langer stecken» szóról is. Megjegyzendő, hogy a «tegez» zürjén *nöl-doz* szava is tulajdonkép «nyíl-tartó» (*doz*, tö: *dozj* «gefäss, schale, korb», *tabak-doz* «schnupftabaksdose», *jöl-doz* «milchschale», *mu-doz* «irdenes gefäss», *pös-va-doz* «teemaschine», *sol-doz* «salzdose»; votják *daz* «kleine kufe»), szintígy az örmény *patkandaran* «köcher» = **patkan* (= ujjper. *paikān* «pfeil», pahl. **patkan*) + ujjper. *dārūn* «behälter» (a *dāstan* «halten» part. præs. képzése; l. HÜBSCHM. Arm. Gr. 136, 224.), valamint a német *köcher* = őfelném. *kochar* «pfeilköcher» és általában «behälter» (v. ö. vestfali *inkst-kuokr* «tintenfass», *nätl-kuokr* «nadeldose»; l. KLUGE EtWb.³: 217.).]

362. Magy. *tehén* (accus. *tehené-t*; *tehen* Pálóczság, Göcsej, Háromszék, *teheny* Szlavónia, Udvarhely-m., *tehin* Soprony-m., *tejen*, *tejen* Szombathely) «vacca; bos; kuh, rind» (*borjus t.*, *fejős t.*, *vágó t.*); üsző-*tehen* «vitula; kuhkalb», *tehen-tinó* id.; *tehenes* (Csallóköz), *tehenész* (Hegyalja) «vaccaarius; tehenpásztor; kuhhirt», *tehenész-* (Fehér-m.) «teheneket őriz; kühe hüten»; *tehened-ik*, *tehenked-ik* «lomhán, nehézkesen leül, lehever, ledül, elterpeszkedik» (NySz., MTsz.).

< Av. *daṇu-* (nomin. -aš) «weibchen von tieren» (*gava-d.* «kuh», *aspō-d.* «stute», *ustrō-d.* «kameelstute»: *gār-* «rind, stier, kuh», *aspa-* «pferd», *ustra-* «kameel») = szkr. *dhenū-* (nomin. -ūs) «milchgebend, milchend; die milchende kuh, milchkuh» a szkr. *dhā-* (præs. 3. *dhāyati*) = összet *dāy-* (inf. dig. *dāyān*, tag. *dāin*) «saugen» igéből, honnan még: szkr. *dhēnā-* (nomin. -ā) «milchkuh; stute» (tkp. «säugendos tier»), kurd *dān* «mutter, amme», továbbá pahl. *dāyak* «amme» = ujjper. *dāya*, *dāyī* «amme», kurd *dā*, *dā*, *diya* «mutter»; az ujjperzsából: balūči *dāi*, afghán *dāyī* «amme» (HORN 119; GEIGER Bal. 448; UHLENBECK EtWb. 139; GRASSM. Wb. 695; JUSTI Hb. 38, 71, 103.).

MÁTYÁS FLÓRIÁN vette észre először a magy. *tehén* és «szkr. *dhenu* zend *daēna*» egyezését (Nyelvhas. 15.). Utána, de úgy látszik tőle függetlenül említi a szkr. szónak a magyarral való találkozását FRÖK KÁROLY (Árják és ugorok: 21. l.), ki azt véli, hogy a

tehén «tisza szanszkrit szó: *dhénu*; hangtani átvevése olyan, mint *Kreutzer*-ből: *garajczár. Kirisztus*» (l. még: *Ethnogr. V: 74.*). Minthogy szókezdő aspirált mássalhangzónak illetően alakulata egyébként magyar jövevényszavakban nem igazolható (v. ö. *kórus* = lat. *chorus*, *kolera* = *cholera*, *karakter* = *charakter*) alkalmasabban fejtheti meg a *tehén* szóközépi *h*-ját a *fuhar* = *juar*, *fuvar* (= középfném. *vuore*, osztr. *fuore*), *bihal* = *bial*, *bival* (= óbolg. *byvolŭ*), *kohács* = *koács*, *kovács* (= óbolg. *kovačŭ*), *küher* = *küér*, *kövér* szó esete, miszerint e *h* az av. *aē* diftongusnak hiatus-töltő, mássalhangzójának vehető. E magyarázat mellett számba jövő tény, hogy a déli osztyák *maŕta*, *magdi* «weide» = zürj., votj. *badŭ* = ujjper. *bēd*, pahl. *vēt*, av. *vaeiti*-id. szavak megfelelése is arról tanuskodik, hogy az e nyelvekkel érintkezett iráni területen az av. *aē* diftongusnak olyan ejtése divatolt, mely a *h* (ill. *ç*, *ʀ*) közbetoldásának kedvezett (l. fent 283. l.). A szókezdő iráni *d*-vel szemben a magy. *t* a *teg-nap* és *tíz* eseteivel egyező; az av. *daēnu*-nak **ta'ēn*-féle változatából fejlődhetett hangilleszkedéssel: *tehén*. — A szkr. *dhénā* alak mását vélem fölismerhetőnek az oszm. *dana*, azerbajdzsán, volgai tatár, baskir. csagataj *tana*, csuvas *tinā* «färse im zweiten jahre» szóban (az utóbbihoz a magy. *tinó* úgy viszonylik, mint csuvas *sisnā* a magy. *disznó* alakjához).

363. Magy. *tej*, *tēj* (accus. *teje-t*; *té* Somogy-, Hajdú-m.) «lac; milch» (*akudt t.*, *savanyú t.*, *sós t.* «sauere milch», *anya-t.*, *csöcs-t.* «muttermilch»); *tejes* «lactarius, lacteus; milchig, milch» (NySz., MTsz.).

A «*tej*»-nek s képződményeinek nevezetei a rokon nyelvekben, a mennyiben eredetüket meghatározhatjuk, részben körülíró kifejezések, mint az osztyák *ēsem-jīnk* és vogul *sākw-vit* (KV. *sāxw-vit*, KLV. *sūy-ūt*, ALV. *šūk-ūt*, TV. *čuk-it*) melyek tulajdonkép «csész-vizet» jelentenek (vog. *sākw*, oszty. *ēsem* «brust, euter»; vog. *vit*, oszty. *jīnk* «wasser»), vagy a mordM. *loŕca*, mordE. *lovco*, *loŕso* «milch», melynek «gemolkenes»-féle alapértelmét a vele egybefüggő finn *lypsä*-«melken; milchen» bizonyítja (l. AHLQVIST: Kulturw. 5. és PAASONEN: Kielellisiä 20.); részben idegen szók, mint: lapp Sv. *melke*, *milke*, Lule *mel'hka*, Enare *mielkki*, notozeroi *miejlk* «milch» (GENETZ Wb. 171.) < norvég *mjelk*, svéd *mjölk* (l. QUIGSTAD: Nord. Lehnw. 234.) | teri-lapp *majta*, kildini *majt* «milch» < finn *maidto* id. | észt *pīma* «milch», finn *piimä* «lac coagulatum» = pahl. *pīm*, av. *paēma* «milch» (l. fent 263. l.) | finn *noki* «rahm» = zürjén *nök* «sahne, rahm» (innen: ÉV. *nük*, KLV. *nūx* id.), votják *nokŭ*, *nükŭ* «butter mit der buttermilch» = kürin *nekkŭ*, rutul *nek*, *näkh*, arsin *nekh*, tabasszarán *nikk*, varkun, kubači *nig*, chürkilin, akuša *nŭ*, kaitach *nui*, agul *nakh*, lāk

naŕk «milch», avar *nah*, *noŕ* «butter» (EROKERT: Kaukas. Spr. 102, 51; v. ö. sanglicsi *newak*, minžānī *niŕd*, kāfir *nivah* «butter-milch»; TOMASCHKEK: Pam. 797.) | cseremiszi *šer'* «milch» (*šer-bal* «rahm» ТРОЈ. 77.), cserS. *šör** «milch» (*šör-bal* «rahm», *šör-ümbal* «tejszin; сливки»; Učebnik 1878 : 19.) = pahl., ujper. *šir* «milch» = szkr. *kšīrā-*, minžānī *χšīr*, összetét. dig. *aŕšīr*, tag. *aŕšīr* «milch» (HORN 178.). Jó okkal sejthetjük tehát ilyes eredetét a magy. *tej* szónak is, melynek kapcsolatait — tekintve hogy e szó magából a magyarból s a rokon nyelvekből meg nem fejthető, sem az újabb nyelvterintkezésekből nem magyarázható — legalkalmasabban ama nyelvterületen kereshetjük, hol a legfőbb tejadó állatnak, a *tehén*-nek nevét megtaláltuk, vagyis az árfaságban. Erre nézve útbaigazításul szolgálhat számunkra az örmény *dail*, *dal* «biestmilch», melylyel a magy. *tej* szót PATRUBÁNY LUKÁOS egyezteteti (Nyör 26 : 394.) s mely HÜBSCHMANN magyarázata szerint (Arm. Gr. 437.) az örmény *dayeak* «amme, erzieher», *dicm* «saugé (die brust, die milch)», továbbá a szkr. *dhūyati* «saugt», *dhēnā-* «milchend», *dhātri-* «amme», *dādhi-* «sanere milch», av. *daenu-* «weibchen von tieren», ujper. *dāya* «amme», összetét. *dāyun*, *dāin* (infin.) «saugen», kurd *dāin* «amme», görög *θηλά* «mutterbrust», *θηλώ* «amme», *θηλάζω* «säuge, sauge», óbolg. *daja* «säuge» stb. szókkal van rokonsági összefüggésben. Nehézséget e magyarázatnál csupán az alkot, hogy az örmény *dail*-nak szoroson megfelelő képzés az árfaság terén ki nem mutatható, már pedig hogy valamely finn-magyar szó közvetlenül az örményből került volna, eddigelé nincs biztos esettel igazolva. A *tej*-nek ily származtatása helyett okszerűbb azt fölvennünk, hogy az indogerm. *dhēi-*, *dhai-*, *dhī-* tőnek volt az örmény *dail*-hoz hasonló képzése ugyanily értelemmel a finn-magyar nyelvekkel egykor érintkezett árja területen is s talán ennek mása gyanánt tekinthető még a finn *taalee-* (nomin. *-le*) «rahm, sahm» alaprésze, továbbá a cseremiszi *patāl* «sahne» (*tarōk-p.* «dicker milchram»), cserM. *pātāl* «biestmilch» (NyK. 30 : 56.) szónak *-tāl*, *-tal* utótagja (l. a föltett összetétel előtagjáról nézve fent 263. l.). Így a magy. *tej* szókezdője az indogerm. zöngés mássalhangzóval szemben a *tehén*, *tíz*, *teg*-nap s *törvény* szók esetével nyerne magyarázatot, míg a magashangúság akár a *j* szomszédsága folytán keletkezett másodlagos fejleménykép, akár összetét. *däy-un*, *dä-in*-féle alakulat nyomán volna érthető (v. ö. a

*) A cserem. *šoŕer*, *šozer*, *šüzer*, cserM. *šišer'* «milch» szó (NyK. 30 : 277, 294.) ehhez képest olyan összetételnek tetszik, mint a magy. *csēcs-tej*, vagy vog. *sūkiv-vit* s előrészében bizonyára a magy. *csē-cs*, *cső-cs*, vog. *sūkiv* kicsinyítő képző nélkül való alap-szavát tartalmazza.

végzetre nézve a *haj*, *héj* «tectum» szó magyarázatát fent 338. l.). Mint más magyarázat kísérletét említem itt föl a következő adatot: av. *dāyah-* «nahrung» (*dregh-dāyah* «name einer flüssigkeit; fruchtwasser»; JUSTI Hb. 155, 162.) = szkr. *dhāyas-* «nährend, erquickend; trunk; genuss, labung» (a *dhā-* «saugen, milch trinken» többől; GRASSM. Wb. 678.); a végzet megfelelése ez esetben olyan volna, mint a *bün* szónál (l. fent 183. l.).

364. (I.) *Magy. *tetű* (plur. *tetve-k*; *tethew* Besztercezi Szój. 1143. sz., *tető* Moln. Alb., *tető* Mátyusfölde, *tetyű* Palóczság, Aradm.) «pediculus; laus» (*ágyéki-tetű* «filzlaus, plattlaus», *lapos-t.* «afterlaus», *tyúk-t.* «hühnerlaus», *vak-t.* «krätzmilbe»); *tettes* «pediculosus; lausig, voller läuse»; *tetvész-* «pediculos lego; lausen» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *tevtēm*, *tevtēm* «laus» (AHLQU.) | IO. *tevedem* (PATKANOV), *teudem*, SO. *tagutem* (CASTR.) id.; *toutem* (PÁPAI KÁR.) id.

(II.) Vogul: ÉV. *täkēm*, KLV. *täxēm*, ALV., KV., PV. *taxēm*, TV. *täxēm* «laus» (ÉV. *pantä t.*, TV. *sät lailep t.* «plattlaus», KV. *roš t.*, PV. *rus' t.* «wanze», tkp. «russische laus»); ÉV. *täkmiñ*, KLV. *taxmēñ* «lausig».

(III.) Lapp: Pite *tiħhkē*, déli *tiħk'ē*, Fm. *dikke* «laus» (HALÁSZ) | *teri tiħke*, kildini, notozeroi *teħk* id. (GENETZ Wb. 50.).

(IV.) Finn *täi* «laus», *täise-* (nomin. *täinen*) «lausig», *täitele-* «lausen» | észti *täi* (genit. *täi*, *täi'a*) «laus».

Zürjén *toj* «laus» (*das-kik koka toj* «filzlaus», *löm-toj*, *pu-toj*) «baumlaus, zecke», *toja*, *tojös* «lausig», *tojal-*, *tojaš-* «lausen», *tojšal-*, *tojösmi-* «verlausen, voll läuse werden» (WIND.) | *permi tij* «laus» (GENETZ OP. 16.).

Votják *täj* «laus» (*löm-täj* «zecke»), *täjes* «lausig», *täjžt-* «lausig werden od. sein», *täjašk-* «sich lausen».

Cseremisiz *ti*, *tü*, cserM. *to*, *tö* «laus».

Mordvin *si* «laus», mordM. *si*, mordE. *siev* «lausig» (NyK. 5 : 202.).

< Kaukázusi: ud *te* (plur. *teur*) «nisse» = mingrél, láz *ti*, grúz *ti-li*, ingiloi *ti-l* «laus» (SCHIEFNER: Vers. ü. d. Ud-Spr. 94; ERCKERT: Kaukas. Spr. 95; ADŽARIAN 56.).

Pontosan megfelelnek egymásnak jelentésben és hangalakban az idézett finn *täi*, votj. *täj*, zürj. *toj*, cser. *ti*, *tü*, mord. *si* s a

kaukázusi *tä, te* szavak s tekintve, hogy a finn-magyar nyelvek terén több más apró féreg-, bogár-féle állat elnevezését is kaukázusi eredetűnek igazolhattuk (l. fent a *bogár*, *baglincza*, *hangya* és *nyű* czikkeket), ugyanígy gondolhatjuk az átvétel irányát a jelen esetben is, noha a szónak teljesebb hangteste (finn, votják *täj*) éppen a finn-magyarság terén jelentkezik. Ugyane szó ismerhető föl a lapp *tihke, dikke* alaprészében, mely szót tehát nem véljük egészében a finn *täi* másának, mint BUDENZ (MUGSz. 215.), hanem ehhez képest már dimin. képzésnek (v. ö. finn *voi* «butter» = lapp *vuoj*; míg lapp *takke* = finn *teke* «tun, machen»). A vogul *takem, täjem* ugyane dimin. képzést egy másikkal megtoldva mutatja (l. BUDENZ: Összeh. Alakt. 250.), az osztják *tagu-tem, tevė-tem, tertem* s az evvel egyező magy. *te-tő, te-től* (< **tek-ter*) pedig ikerített szerkezetek, ép úgy mint a *nyű* szónál idézett esecsencz *na'-ni*, thuš *nhan* «wurm» (v. ö. avar *na-te*, karata *na-tec* stb. «laus» e mellett: kabardin, šapszug *ce*, abcház *tea* «laus») = osztják-szamojéd *nana-ka*, kamasz. *nene-g* stb. (l. fent 491—2. ll.), vagy kürin, tabasszarán *miz-miz* «mücke», agul *bog-bogaj* «wespe», ud *qum-qum* «auster» stb. (l. fent 170. l.).

365. Magy. tiszt (tüst Szeged) «officium, munia, functio; magistratus, honos; munere fungens, officialis; praefectus militum; pflicht, beruf; ehrenamt, würde; der beamte; officier» (atyai tiszt «väterliche pflicht», egyházi tiszt «kirchenamt», fő-tiszt «consul, tribunus», kalona-tiszt «officier», tanító-tiszt «lehramt»), tisztos «honorus, decorus; ehrlich, zierlich», tisztség «munus, officium; amt»; tisztél «honoro, honorifico, veneror; ehren, verehren, achten» (NySz., MTsz.).

Votják *dışät-*, Kaz. *děšät-* «lehren, unterrichten, gewöhnen» (*dışätış* «lehrer», *dışätüm* «lehre»), *dışätki-*, Kaz. *děšätisk-*, *děšätėki-* «lernen» (*dışätkiş*, *děšätėkiş* «schüler, lehrjunge»); *dış-*, Kaz. *děš-* «sich an etw. gewöhnen, etw. erlernen».

< Szkr. *diğ-* (prae. 3. *diğđti*) «zeigen, vorweisen, vorführen; jmd. etw. anweisen, zuweisen», (caus.) *deçayati* «etwas zeigen, anweisen, lehren, mitteilen» (*upa-d.* «zeigen, bezeichnen, angeben, andeuten; lehren, vorschreiben; belehren, unterrichten», *pra-d.* «anzeigen, bezeichnen, anweisen, kundtun, anordnen, vorschreiben»; caus. «jmd. auffordern, antreiben»), *diğtá-* (part.) «auf den hingewiesen worden ist; angewiesen, zugewiesen, festgesetzt, bestimmt; der eine anweisung erhalten hat; anweisung, befehl, beschluss; bestimmung, fatum, lebensziel,

ziel», *dišti-* (nomin. *-is*) «anweisung, vorschrift, glückliche führung; lenkung» | av. *dis-* (caus. præs. plur. 3. *dašayeinti*) «zeigen, unterweisen, lehren, strafen», *ā-dišti-* (nomin. *-iš*) «anweisung, lehre», *disya-* «lehre»; osszét-dig. *aw-diesun*, *āv-dēsun* (infin.), tag. *aw-dīsin*, *āv-dīsin* «weisen, zeigen», melyeket a gör. *δεικνυμι* «zeigen», ófelném. *zeigon* «zeigen» szavakkal vetnek egybe (BR. Skr. Wb. 3 : 627—8, 636, 639; Capp. 174; GRASSM. Wb. 608; UHLENBECK EtWb. 126; JUSTI Hb. 156, 51; HÜBSCHM. EO, 18.).

A *tehén*, *tíz*, *törvény* stb. magyar-árja átvételekben mutakozó szókezdő *d* ~ *t* hang-megfeleléssel a magy. *tiszt* szó egyezik a szkr. *dīšta-*, vagy akár *dišti-* képzéssel, melyeknek «anweisung, bestimmung, lebensziel» értelme szinte fedezi a «hivatal»- vagy «rendeltetés»-ét, a hogy valakinek a «tisztét» más szóval jelölni szoktuk; de a «tiszt», mint hivatalos személy sem más, mint a szkr. *dīšta-* «der eine anweisung, bestimmung erhalten hat». A votják *dīšāt-* főlös caus. képzővel ugyanazt fejezi ki, mint a *deçayati* «lehren, mittheilen», vagy az *upa-diçati* «belehren, unterrichten» s jellemző, hogy a «tanulni» szava éppen a *dīšāt-*-ből alkotott reflexivum: *dīšātisk-*, miből t. i. azt következtethetjük, hogy a *diš-* «etw. erlernen» a *dīšāt-*-ből való analogikus elvonás s másodlagos fejlődés, a mint ezt föl kell tennünk azért is, mivel a szkr. *diç-*, av. *dis-* nem intransitívumok.

366. Magy. *titok* (accus. *titko-t*; *titkiat*, *tytkyaban* BécsiC.) «arcanum, secretum; secretus, absconditus; geheimniss; geheim, heimlich» (pl. «alkota *titk hailakat*; fecit *secretum cubiculum*» BécsiC.; «felmene *titoc hazaban*» NádC.), *titkon*, *titkonnán* «occulte, latebrose, celatim, abdite; heimlich, verborgen»; *titkol-* «occulto, dissimulo; verbergen, verhehlen»; *titkos* «arcanus; occultus, secretus; heimlich, verschwiegen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *tūjt-*, ALV., KV., PV. *tujt-*, TV. *tujt-*, *tōjt-*. KLV. *tujt-*, *tunt-* «verbergen, verstecken, verheimlichen» (*çot-tūjtěstü* «er versteckte es»), ÉV. *tūjtéj-* (mom.), TV. *tuitant-* (frequ.); ÉV. *tūjtzat-*, ALV., KV. *tujtzut-*, *tujtqazt-*, KLV. *tuntzat-*, TV. *tujtikhét-*, *tōjtikhét-* «sich verbergen, sich verstecken».

< Av. *tāya-* «heimlich, verborgen», *tāya-* «diebstahl»; *tāyu-* (nomin. *-uš*) «dieb» = szkr. *tāyú-* (nomin. *-us*) «dieb» ezek mellett: *stāyú-* (nomin. *-ús*) «dieb», *stāyāti* «ist ver-stohlen», *stēya-* «diebstahl», melyet az ujjér. *sitādan* = püzend,

pahl. *stātan* «wegnehmen» igével vetnek egybe, valamint a *t*-vel kezdődő változatokat az óbolg. *taiti* (pruss. 1. *tajā*) «verbergen, hehlen», *tatī* «dieb», *taj* «geheim» szavakkal (JUSTI Hb. 132, 134; HORN 157; UHLENBECK EtWb. 111; MIKLOSICH EtWb. 345.).

A vog. *tūj-t* az árja *tāya*-, *tāyu*- igei alapjából (v. ö. *stāyati*, szláv *taiti*) való momentán képzés (I. BUDENZ: Összehas. Alakt. 59.) s a KLV. *tunt-* (e h. **tujint-*) az ugyanazon töből való frequentativum (I. u. o. 21.); v. ö. a hangzók megfelelésére: KV. *surén*, *surin* «gold» = av. *zaranya-* id.; vog. *ürt*, *urt* «teil» = av. *arēda-*, szkr. *ārdha-* «seite, teil» (I. fent 140. l.); vog. *χüntēp* «schaufel»: av. *kan-*, szkr. *khan-* «graben» (u. i. 388. l.); ÉV. *ūrei*, LV. *ūri*, PV. *vuri* «stehendes wasser, ländlerischer see» = av. *vairi-* «see», pahl. *var* «teich» (I. u. i. 503. s még 318. ll.). A magy. *titok*, *titko*, mint már BUDENZ fejtegette (MÜGSZ. 219—220.), nyilván ugyanolyan képzés, mint *rejték* és *szitok* (a *rejt-*, *szit-* igei alapszóból) s kifejtlő **tit-* alapréssében azonos a vog. *tūj-t* igével.

367. Magy. tíz (accus. *tize-t*) «decem; zehn» (*tizén-egy* «eif», *tizén-kettő* «zwölf», *tizén-kilencz* «neunzehn»); *tizes* «decuplus; zehnfältig»; «zehner»; *tized* «decimus; decimæ; decuria; zehnter; zehntel; zehend», *tized-ik* «zehnter» (NYSZ.).

Zürjén *das* «zehn» (*das-ötik* «eif», *das-kik* «zwölf»), *dasöd* «zehnte» | luzai *das* (*kik-das* «zwanzig» e h. *kiz*; *vit-das* «fünfzig» e h. *vetimîn*; *kvait-das* «sechzig» e h. *kraitimîn*) | permi *das* (*kik das* 20, *kuim das* 30, *noł-das* 40, *vit-das* 50, *kvat-das* 60, *das-das*, *dasjes das* 100), *dasüt* «zehnte» (WIED.).

Votják *das* «zehn» (*das-odig* 11, *das-kik* 12); *daso* «zehner, zehn enthaltend», *dasäti* «zehnter».

< Osszét: digori *des*, *däs*, tagauri *däs*, déli *das* «zehn» = av. *dasa* (nomin.; gen. *dasan-am*), pāzend *dah*, ujper. *dah*, *deh* (innen: kurd. *balūčī dah*, *deh*, mindzsānī *dah*) id. = vakhī *dhas*, *las*, szariqōlī *dhés*, šighnī *dhs*, *lās*, afghán *las*, yaghnōbī, szangličī, szamnānī *das* id. = szkr. *dāṣa* (gen. *daṣānām*) id. = örmény *tasn*, óbolg. *desę-ti*, litván *dėszim-tis*, görög *δέξα*, lat. *decem*, gót *taihun*, ófelném. *zehan* stb. (HÜBSCHM. EO. 36; HORN 131; UHLENBECK EtWb. 122; TOMASCHKE Pam. 821.).

A magy. *tíz* árja hasonlatát FISCHER JÁNOS EBERHARD emliti először 1756-ban írott «De origine Ungrorum» művében («ungrice

decem: *tíz*; indice et persice: *dös*»; l. fent 2. l.); utána szólnak róla SCHLÖZER, KALMÁR GYÖRGY («maiores nostri finale *h* mutaverunt in *z* aliquando; ex. c. *tész*, *tíz* a persico *deh* decem»; l. u. i. 3. l.), BEREGSZÁSZI («*tíz* = zigeunerisch *desch*»; Ähnl. d. hung. Spr. 129.), FESSLER («*tíz* = bengal. *des*, *das*, decan. *dos*»; l. fent 8. l.), ERDÉLYI JÓZSEF («*tíz* = kaukas. *dész* zehn» nyilván: összet *des*; Sprache d. Stammverw. 16. l.), MÁTYÁS FLÓRIÁN («*tíz* = szkr. *daça*, parszi *dah*, ujp. *deh*, hindi *disz*, *desz*; Magyar-árja Nyelvhas. 4. l.) s FIÓK KÁROLY (Árják és ugorok 16. l.). A permi *das* árjaságot KLAPROTH veszi észre először («syrj., perm. *das* = osset. *des*, arm. *dasn*»; Asia Polygl. örmény szójegyzék); később tárgyalják CUNO (l. fent 43. l.), TOMASCHKE (l. u. i. 81. l.) és STACKELBERG («perm. *das* = osset. *däs*, av. *dasav*»; Irano-finskjia leks. otnosenija 5. l.); l. még: Ethnogr. V: 139.

Miután a finn-magyar nyelveknek *egy*, *hét*, *száz* és részben *ezer* számneve árja eredetűnek bizonyult, nem tarthatjuk merő véletlennek a «*tíz*» zürjén-votják *das* szavának szoros egyezését az összet *das*, av. *dasu* «zehn» szóval, hanem ezt úgy mint az előbbi esetekben nyelvi érintkezésből s átvételből kell magyaráznunk. Nyilván köze van ezekhez a magy. *tíz*-nek is, de ennek hangalakulata nem egynemű a permi *das*-éval, tehát külön iráni nyelvjárásból került jövevényelemnek tekintendő. A kezdő mássalhangzónak *d* > *t* változása itt a *tehén*, *törvény* és *teg*-nap szavakéval, az árja *a* = magy. *i* hang-megfelelés a *kincs*, *fist* (*füst*), *birge*, *csirke* magashangú s a *csiga*, *iparkod*-, *iránt*, *piszok*, *szil*, *vissza*, *szín* mélyhangú szavakéval egyező (l. e szavak tárgyalását u. i.); a mi pedig a szóvégi *s*-ből fejlett *z*-t illeti, ez alakulat, ha ugyan nem volt már meg az átadó nyelv területén, a *hiúz* (= csuvas *šüläwäs*, mongol *šilegüšin* id.), *gözü* (= volgai tatár *köse*, tobolszki *küskü*, kozbal *küskä* «ratte») és *borz* (= tör. *bors-uk*) szavak esetéhez hasonlítható. — BUDENZ (MUGSz. 221.) s előtte már CUNO (l. fent 43. l.) a permi *das* és magy. *tíz* mását vélik fölismerhetőnek a «kettő» s «egy» számnevekkel összetett finn *kahdeksa* «acht», *yhdeksä* «neun» és cseremis *kandakše*, *kändäyše* «acht» (= finn *kahde-n + d^o*), *indikše*, *endexše* «neun» (= finn *yhde-n + d^o*) -*deksa*, -*dakše* utótagjában is, mely erősebb összerántással lappangana még a mordvin *kafksa*, *kavkeo* «acht», *vehksa*, *vejkse* «neun», továbbá a lapp *kaktse*, *gavtse* «acht», *oktse*, *oftse* «neun» számnevekben. Föltevéen, hogy a szóelemek tagolása itt helyes s a külön szónak vett utórész eredeti értelmében is tényleg a «*tíz*» számnak kifejezője, nem pedig amolyan alkalmazott kifejezés, mint a vogul *lqu* és déli lapp *čähkē* «*tíz*» (tkp. amaz: «olvasat, szám», emez: «bevágás, rovás»; l. HALÁSZ I. Nyör 21: 244.): a kapcsolatot legfeljebb olyképp érthetjük az előbbi alakokkal, hogy emitt a *ks* ama sajátos (bizonyára nem egyszerű *s*) átmeneti hang visszatükrözése, melyen át az indo-

germán *k* (gör. *δέξα*) árja *q*-vé (szkr. *daça*) alakult. Ezek szerint a permi *das*, magy. *tíz* és a cserem. *kan-dakše* utórésze ugyanazon árja szónak három különböző nyelvtérületről s különböző viszonyok közt átvett alakjai volnának.

Az árjaság alapján vélem megmagyarázhatónak a finn-magyar nyelvek több más «tíz» jelentő számnevét is. Ilyen a votják *-don* ezekben: *hiil'-don*, *hiil'-don*, *hiil'-don* «vierzig» (*hiil'* «vier»), *vit-ton* «fünfzig» (*vit* «fünf»), *kvat-ton* «sechzig» (*kvat* «sechs»), *sišim'-don* «siebzig» (*sišim* «sieben»), *tamis-ton* «achzig» (*tamis* «acht»), *ukmis-ton* «neunzig» (*ukmis* «neun»). Már BUDENZ egybekapcsolta ezen *-don*-t a «tíz» jelentésű *das* szóval (v. ö. a költői beszédben *sišim'-das* = *sišim'-don*) úgy értelmezvén a vég-mássalhangzó eltérését, hogy amaz **dos-n* (**das-n*) helyett afféle *-n* képzőelemmel bővült, minő szerinte a finn *seitse-mä* végzete. Minthogy azonban ily *-n* számnévképzőnek egyébként semmi nyoma a votjákban, nem hihető, hogy az éppen az idegen eredetű *das*-hoz csatlakozott volna s valószínűbbnek kell tartanunk, hogy itt ugyancsak az árja *daça*-, *dasa*-nak valamely *-n* járulékkal szerkesztett alakjával van dolgunk. Ily fölvételre nyújt alapot az av. *dasanqm* = szkr. *daçā-nām* genitívus alak, mely a permi *das* eredeti nyelvjárásterületén a pahl. *yaštān* «gott» < av. *yašatanqm* (plur. genit.; l. fent 378. l.) módjára kopva s a votjákba átkerülve könnyen válhatott emitt **dosan*, **dosn*-féle alakon át *don*-ná*) (v. ö. a *sn* > *n* egyszerűsítésre nézve a votják inessívus *-in* rag esetét, mely a votják elatívus *-št* = finn *-sta* rag mellett nyilván a finn inessívus *-ssa* rag eredetibb *-sna* alakjának mása). Így *vit'-don* eredet szerint ily kifejezés volna: «ötje a tíznek», vagy «öt a tízből», ép úgy mint a finnben: *haksi-kymmentä* «húsz», *kolme-kymmentä* «harmincz», tkp. «kettő, három a tízből». A *-don*-nak ily magyarázatával egybehangzó, hogy e számnév az egyszer tízre nem, hanem csupán a többször (négy-szer, ötször stb.) tízre használatos; az egyszer tíz jelzésére ugyanis elég a puszta «tíz» (*das*) szó nomin. alakjában, míg a tízből való többszörösség szabatosan a számok viszonyításával (adott esetünkben genitívus szerkezettel) fejezhető ki.

Egy másik szó a permi nyelvekben a «tíz» jelzésére: *-mān*, mely a következő szerkesztett számnévekben fordul elő: zürj. *komān* «dreissig» (*kui*m «drei»), *niela-mān* «vierzig» (*niol'* «vier»),

*) Megjegyzendő, hogy a votják *o* többször magas hangzónak (*ä, e*) változata átmeneti *ö* helyett (pl. *odīg* «eins»: v. ö. magy. *eggy*; *ošon* «meissel»: v. ö. magy. *vész*; *ton* «du» = cser. *ten*, *tön*; *vormi-* «überwinden» = zürj. *vermi-*, v. ö. vog. *vērīt* id., *lobal-* «fliegen»: v. ö. magy. *lebeg* stb.), minélfogva a *-don* < **dosan* iráni mintája gyanánt az összetét *dās* hangzójával legalkalmasabban **dāsan*, **dāsān*-féle alak vehető fel.

veti-min «fünfzig» (*vit* «fünf»), *kwaiti-min* «sechzig» (*kwait* «sechs») | votják *kwam-in*, Kaz. *kwam-en* «dreissig» (*kwai*, *küñ* «dre»). Nyilván azonegy e *min* szóval a vogul: ÉV. *nali-män*, KLV., ALV., KV. *nälmen*, PV. *nelmën* «vierzig» utórésze (ÉV. LV., PV. *niälä*, KV. *niälä*, TV. *niäli* «vier»), mely mellett az ÉV. *ät-pën*, LV., KV., PV. *ätpën* «fünfzig» (LV. *ät*, LV., KV., PV. *ät*, TV. *äit* «fünf») és ÉV. *ḡat-pën*, KLV. *khötpën*, KV. *khötpën** «sechzig» (ÉV. *ḡat*, KLV. *khöt*, ALV. *khät*, KV. *khöt*, PV. *khät*, TV. *khät* «sechs») -*pën* tagja csak változat, a mint ezt kétségtelenül mutatja a KV. *ätpën*-nek még névjelzés gyanánt fenmaradt archaistikus *ätmën* mása (Vog. Népk. Gy. II : 222.). Tudvalevőleg ez utóbbiakhoz sorakozik a magy. -*van*, -*ven* is ezekben: *negy-ven*, *öt-ven*, *hat-ven*, *het-ven*, *nyolcz-ven*, *kilencz-ven* a több esettel igazolható *m* > *v* változással (*nälimän*, *nälmen*: *negyven* = *nälēm*, *nelm*: *nyelv*). Hogy mi voltaképp ez a «tízes» szám, megmutatják számunkra a *min* szónak következő alkalmazásai a zürjén-votjákban: zürjén *ki-min*, *ki-minä* «wie viel» (*ki-minis* «wie viel mal, wie oft»; *öt-ki-min* «einige, manche», *ki-minöd* «der wie vielte») = permi *ko-mön* «wie viel» (GENETZ), *künim* id. (WIED.) = votják *koña* (< **komä*), Kaz. *künä* «wie viel» (*konään* «um wie viel», *olo-koña* «etliche»); zürjén *si-min* «so viel» (*si-minis* «so oft») = permi *sinim* id. (WIED.) = votják *siña* id. | zürjén *minda*, *mimda*, *munda*, *munda* «so viel wie» (*kik-minda* «doppelt», *öt-m.* «gleich viel», *si-minda* «so viel», *ma-m.* «wie viel»: az *iḡ-da* «grösse», *il-da* «ferne», *vij-ta* «höhe» stb. képzőjével szerkesztve; l. WIEDEMANN: Syrj. Gramm. 46.); permi *mömda* «wie viel» (e h. *ma-minda* GENETZ) = votják *minda*, Kaz. *mända* «eine gewisse quantitität habend» (*so-m.*, *siña-m.* «so viel, wie jenes», *ta-m.* «so viel, wie dieses», *ma-m.* «wie viel»). Itt a *min* értelme nyilvánvalóan: «quantität, maass, zahl» (pl. *kü-min* = «mennyi, mily számú, mily mennyiségű, terjedelmű») s ezzel fölismerjük benne mását a szkr. *māna-* (nomin. -*am*) «das messen, messung; maass (ganz allgemein); umfang, gewicht, grösse» (BR. Skr. Wb. 5 : 720; GRASSM. Wb. 1033.) = óperzsa *-mānū* (ebben: *fra-mānū* «befehl, gesetz» = pahl., upper. *farmān*, *fermān* «befehl» = szkr. *pra-māṇam* «maass; richtschnur, autorität»; UHLENBECK EtWb. 222, 178.) szónak, mely a *mā-* «messen» igének képzése (l. fent 463. l.). Az árja «mérték, mennyiség, szám» szónak alkalmazása a «tíz» kifejezésére szakasztott olyan eset, mint midőn a fentebb idézett lapp *lokke*, vogul *lqu*,

* A tavadai vogul nyelvjárás nem ismeri e számnévi alakokat, itt «negyven»: *nihu*, «ötven»: *äit-lu*, «hatvan»: *khät-lu* (*lu* «tíz»); szintígy fejezik ki a «hatvan»-t az alsólozsvai és pelimi nyelvjárások (*khät-lqu*, *khät-lqu*).

cserem. *luo*, *lu* ugyancsak általános «szám, mennyiség» (tkp. «olvasat, megolvasott szám») szóval jelöli a «tízet» s többszöröseit, vagy midőn a déli lapp e czélra a *čehkē* «bevágás, rovás» szót használja (*kēkti čehkē* «húsz», tkp. «két rovás», azaz: «két szám»). — Sejthető, hogy ugyancsak ez az árja szó alkotja utótagját a finn *kymmene* = mordM. *kemen*, mordE. *kāmen* «tíz» (*kolma-gemen*, *koloŋ-gemen* 30, *nülä-gemen*, *nileŋ-gemen* 40, *ved-gämen*, *väd-gämen* 50 stb.) szónak is.

Egy harmadik «tíz» értelemmel jelentkező szó zürjén-votjákban: -*mīs*, mely a következő számnevekben található: udorai *ko-mīs* 30, *nelä-mīs* 40, *veti-mīs* 50, *kucati-mīs* 60 | zürjén *kōkja-mīs*, permi *izsmai kikja-mīs* «acht» = votják *tamīs*, *tamīs* id.; zürjén *ök-mīs*, izsmai *ok-mīs* «neun» = votják *uk-mīs*, *uk-mīs* id. (tkp. «kettővel: tíz», «egy: s tíz», úgy mint a szurguti osztják *ei-ery-joŋ* «egy fölös s tíz»*) = «kilencz»; l. fent 562. l.). Ezen permi *mīs* «tíz» szó mását ismerte föl BUDENZ (MUGSz. 123.) a mordvin *komš* «zwanzig» szó utórészében is, mely tkp. «két-tíz» (úgy mint cserem. *ko-lo* «zwanzig» = cserM. *kok-lu*) s azonos a zürjén *kiz*, votják *kiz*, *kēz* = vogul: ÉV. *χūs*, KL.V. *khūs*, AL.V., PV., TV. *khūs*; osztják: ÉO. *χus*, IO. *χūs*, SO. *kōs* = magy. *húsz* szóval. Ugyancsak BUDENZ derítette ki (MUGSz. 421.) ezen permi -*mīs* szónak további nyomait a magy. *har-mi-necz*, *kile-necz* és *nyol-cz****) szavakban, melyek az előbbi adatokkal együtt arra vallanak, hogy a «tíz»-nek itt tárgyalt jelzőmódja egykor közkeletű volt a finn-magyar nyelv-

*) A «kilencz» ily kifejezése ismeretes a szanszkritban is. «Für die neueren speciell sind solche substitute, wie *ekona-vinçati* ,20 weniger 1' = ,19' nicht ungewöhnlich; später wird *eka* ,1' weggelassen und *ūna-vinçati* [,fehlend-zwanzig'] etc. haben denselben wert» — írja WHITNEY (Ind. Gramm. 173.). Tehát nemcsak a «tíz» kifejezésében, hanem a «nyolcz» és «kilencz» számnevek szerkesztésének módjában is árja hatást ismerhetünk föl.

**) A magy. *nyol-cz* előrésze kétségtelenül azonos a vog. *hol-lu* «acht» szóval, miszerint az egész kifejezés a zürj. *mīs* megfelelőjével szerkesztve: «orr-tíz» = «a (hét felő) távolabbi szám a tíztől» ellentétben a vogul *qntöl-lu* «neun» számnévvel, mely «oldal-tíz» = «közelebbi szám a tízhez» (l. fent 562. l.). — A *kile-necz* ép olyan kihagyásos szerkezet, mint az előbbi jegyzetben idézett szkr. *ūna-vinçati* = «(egy) hía húsz» = «19», vagy az IO. *ār-joŋ*, alsó-szurguti *ūr-joŋ* «kilencz», mely mint a felső-szurguti *ei-ery-joŋ* «kilencz» megfelelő mutatja tulajdonkép: «(egy) fölössel tíz» (l. u. o.). Ezek szerint a zürj. *mīs* megfelelőjével szerkesztve *kile-necz* = «(egy) kivüle tíz», vagyis: «egyet kivéve tíz» a *kivül*-nek *kivül*, *kül* alakváltozatával.

vek volga-uráli vonalán. A mi immár ezen *-mís* szónak eredeti értelmét illeti, ennél figyelembe veendő, hogy a *-mín* szóval nemcsak tájbeszédileg váltakozik (pl. zürj. *niela-mín* és udorai *niela-mís* 40, zürj. *veti-mín* és ud. *veti-mís*), hanem vegyesen használatos vele egyazon nyelvtérületen is (pl. votják *uk-mís* 9 és *kwa-mín* 30; magy. *harmincz* és *negyven*). Ez t. i. arra a föltevésre jogosít, hogy a két szóval eredetileg kifejezett gondolat lényegileg egynemű volt, vagyis a *-mís* is ugyanazt mondta, mit a *-mín*; ez alapon pedig alkalmasan kinálkozik a *-mís* értelmezésére az av. *mas* «gross» (*masyāo* «grösser», *masah-* «grösse») = pahl. *mas*, gabrī *mas* «gross» (*saṃnānī māsīn*, kurd *mās-tîr*, *kāšānī mus-sar* «grösser»; HÜBSCHMANN: Pers. Stud. 210—1.), akkép fogván föl e szónak szerepét, hogy az eredetileg a magában véve nagyon is határozatlan *mín* és *lqu* «mérték, szám, olvasat» kifejezések szorosabb jelzésére szolgált (mint: «nagy szám, nagy mérték»), idővel pedig, mint természetesen érthető, úgy is tudott vonatkozás, mellőle a jelzett szó elmaradt; tehát: zürj. *ko-mís*, magy. *harmincz* = «három nagy (t. i. szám v. olvasat)». «Nagy tíz»-nek (*šīūr lukhē*) mondják ma a déli lappok a «százat» (HALÁSZ: Nyör 21, 249.) s az ilyen kifejezésnek akkor, midőn a számképzetek nehezen emelkedtek föl a tízig, épúgy volt helye ezen kisebb mennyiség jelzésénél is. Tulajdonképp csakis a «nagy» jelző odaértésével válhatott a «tíz» szavává a többször idézett «mérték, szám, olvasat» kifejezés is; mert a «tíz»-nek mint «olvasat»-nak kiválóságát s ellentétét a «számnak, olvasatnak» szintén nevezhető kisebb számok (1—9) ellenében éppen az emeli ki. E szerint *niela-mín* és *negyven* ép oly elliptikus kifejezés, mint *ko-mís* és *harmincz*; értelme: «négy (nagy) szám v. mérték». L. e. czikkhez: Keleti Szemle I: 241—258. II.

368. *Magy. *tó* (accus. *tava-t*, plur. *tava-k*; *thouwa* = «tava» 1211-iki oklevélben NyK. 25: 143; piscinæ... *Agtoa et Kyzentoa* NySz., *továval* Csúzi; *tuó* N.-Küküllő-m.) «palus, stagnum, lacus; see» (*álló-tó* «palus; teich», *halas-tó*, *gyalmos-tó* «piscina; fisch-teich»); *tós*, *tavas* (*tovas* PP.) «paludosus, stagnatus; sumpfig, überschwemmt»; *tól* (accus. *tóla-t*, plur. *tóla-k* Palóczság, Pest-m., *taól*: plur. *taóla-k* Heves-m.) «teich, see»; *tócsa* (*tolcha* Pesti) «lama; pfütze, lache» (NySz., MLsz.).

Vogul: TV. *tō* (birtokosragokkal: *tōm*, *tōn*, *tōtē*, *tōwu*, *tonne*, *tōwgn*; plur. *tōwēt*; *tōwanēm*) «teich, see».

Osztják: ÉO. *tū*, *tuw* «see, landsee» (AHLQU.) | IO. *teu* (CASTR.), *ton* (PATKANOV); alsó-SO. *toyx*, felső-SO. *toz* (CASTR.) «landsee».

Zürjén *tí* «see, landsee, teich, flachsweiche» (*sola tí* «salz-see»), *tia* «seen od. teicheenthaltend, see-, «teich-», *tiaš* «im wasser liegen, durchnässt werden, weichen (v. flachs, hanf)»; WIED.) | *permi to* «landsee, teich», *toot* «weichen» (GENETZ OP. 15.).

Votják *tö*, Kaz. *tö*, Sar., Mal. *tí* «landsee, teich».

Finn *suo* «sumpf», *suolisto* «sumpliger ort» | ész *ső* «wiesenmoor, sumpf, morast».

A számojédségben: JurS. *to'*, OS. *tu*, *to*, KamS. *thu* «binnensee» (I. HALÁSZ NyK. 23 : 267.).

< Kaukázusi: mingrél *toba*, szvanét *tob*, thus, grúz *tba*, láz *tiba* «see; lac» (ERCKERT: Kauk. Spr. 127; ADŽARIAN 17; SCHIEFNER: Versuch ü. d. Thusch. Spr. 132.).

A magy. *tó* épebb hangtesttel jelentkező *tava-*, illetőleg régi *tova-* = TV. *tōw*-tőalakjának hti mása a mingrél *toba* ama *b > v* gyöngüléssel, melyet az arcsin *sob* «mund» = tabasszarán *šu*, džek *süv* id. = vog. *sōp*, *sūp* id. = finn *suu*, régi magyar *szú* (*zawa*-ban JordC.), vagy a magy. *hév*, *hő* = esecsenez *hev-gho* «warm», chürkilin *žhev* «sommer» = kabardin *zoabe* «warm» esetében is tapasztalunk (I. fent 553—4. és 346. ll.). A kaukázusi eredet alapján jól megmagyarázható a vogul: JéV., KL.V., PV. *tūr*, KV. *tūr*, ALV. *tor* «see, teich» szó is, mint a grúz *tba* «see, sumpf», *tbore* «sumpf» képzésének (ERCK. 138.) megfelelője (v. ö. ehhez: arcsin *subor* és chürkilin *turhi* «sumpf» u. o.); a magy. *tól* végzete pedig, mint a kauk. *-re* képzőnek *-le* (*-li*, *-l*) változata érthető (I. fent 121, 171, 327, 358. ll.). A finn *sulka* «feder» = mord. *tolga*, vog. *tqul*, magy. *toll* id. szókezdőjének hangváltozásának fölvételével helyesen vonja BUDENZ a magy. *tó* rokonságához (MUGSz. 222.) a finn *suo*-t is (< **tuwo*); de a vog. *tūr*-hoz való nagy hasonlatossága mellett is külön tartandó az IO. *tōr* «see; niedrige stelle an ufern der flüsse u. seen, wo sich im frühjahr wasser findet» (PATKANOV), KO. *tor* (PÁPAI KÁR.), minthogy ennek éjszaki osztják mása: *tōr* «eine von einem flusse durch überschwemmung gebildete seichte bucht» (AHLQU.) = SO. *tūr* «niedrige gegend, morast» (CASTR.) = VJ. *jar*, Jg. *sar* id. (PÁPAI KÁR.) id. = or. *cop'n* (az osztjából), ez pedig *l < s* szókezdőjével, mint ANDERSON kimutatta (Wandl. 139.) a magy. *tó* hangalkatához nem illik (v. ö. az osztják szóhoz: *zürj. sar* «meer» és szkr. *saras* «teich, see; wasserbecken»; GRASSM. Wb. 1487.). — Kaukázusi eredetűnek mondja *tó* szavunkat már ERDÉLYI JÓZSEF (Stammverw. d. Hung. 12.), de a tőle idézett *tun*, *tuur* adatokat forrásaimban nem találom. BEREGSZÁSZI (Áhnl. d. Hung. Spr. 106.) perzsa *tau* «teich, see» egyezést említ s van is VULLERSBEN ³ «locus in deserto, ubi aqua restagnat, stagnum» (I : 474.), ennek azonban etimológiája előttem homályos.

369. Magy. *tölgy*, *tölgy-fa* (*twelfa*, *twelfa* Schlägli Szój. 1585: 2236. sz.; *telg fa* Besztercei Szój. 893. sz.; *tölgyfa* Heltai, *tölgyfa* Decsi; *tölfa* Soprony-, Vas-m., *tölfa*, *tölfa* Somogy-m.) «quercus, cernus, ilex; eiche» (*cser-tölgy* «carpinus»); *tölgyes* (*tölles* Zala-m., *tölös* Vas-m., *tölös* Somogy-m., *tölös* Rábaköz) «quercubus consitus; eichenreich» (NySz., MTsz.).

< Osszét: tagauri *tölz*, digori *tolzä* «eiche (дуб)»; MILLER: Osset. etjudy II : 35.).

Előfordúl ez egyeztetés már TOMASCHERNÉL (Ausland 1883: 706. l.) és THOMSENNÉL (Berör. 232.). Az osszét szó eredete homályos; vele egyező módon látszik képezve: tag. *sivülz*, dig. *sibulzä* «eschenbaum (ясень)»; MILLER u. o.). A végzetben mutatkozó változás olyan, mint a magy. *kölgy* és *iriggy* szavakban (l. fent 374. l.); a magánhangzók megfelelése a *höre* és *sör* szavakéval egynemű (l. e. ezikkeket).

370. Magy. *tör* (accus. *tör-t*; *teer* PozsC., *ter* KulesC., *tur* Schlägli Szój. 585. sz., *theur* Besztercei Szój. 116. sz., *tür* Sylv.) «mucro, gladius, ensis; sübel» (*hegyes tör* «stossdegen», *kétélű tör* «zweischneidiges schwert», *méretező tör* «haudegen»; NySz.).

< Kaukázusi: lák *tur* (gen. *turtil*, plur. *turdu*), chürkilin *tur* (plur. *turmi*), kürin *tur* (instr. *turáni*, plur. *turár*), csecsencz *tur* (genit. *tuririñ*, plur. *turrañ*), thuš *tur* (plur. *turbi*), kubači, rutul, ezachur, agul, chinnalug *tur* «schwert, sübel, degen», mely szó megvan az örményben is *tur* s az afghánban *tura* alakban (USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. St. 113, Hürk. St. 172, Kür. St. 209, Tschetsch. St. 60, Vers. ü. d. Thusch. Sp. 134; ERCKERT: Kaukas. Spr. 119.).

Előfordúl lényegében ez egyeztetés már DANKOVSKYNÁL (Magy. nemzet marud. 18. l.), ERDÉLYI JÓZSEFNÉL (Stammverw. 13. l.) és STACKELBERGENÉL (Irano-finsk. leks. otnoš. 11. l.). Bár a kaukázusi szó eredete homályos,*) összefüggése a magy. *tör* szóval kétségtelen azon hang-megfelelés szerint, melylyel a *szür*, *tölgy* s több árja eredetű szóban (*sör*, *höre*, *szűz*) találkozunk. Különválasztandók a BUDENZTŐL (MUGSz. 232.) egyeztetett finn *terä*, észt *tera*, cserM. *tör* «schneide, schärfe», melyek a finn-magyar nyelvek árja elemeinek *a ~ z* hang-megfelelése alapján a szkr. *dhārā*

*) LEVON MSEMANITZ moszkvai tudós «Къ боспорскои ономатики» (Москва, 1899.) értekezésében az V. századból igazolható örmény szót íránságból való jövevénynek tartja.

«schneide, schärfe, klinge» = av. *dāra-* id. (JUSTI Hb. 155.) szóval vethetők egybe (l. TOMASCHKE: Sitzungsber. 113. köt. 23. l.). Igen kétes a *török* «subula; pfrieme, schusteralhle» (NySz.), «nagyobb fajta árforma hegyes vas- v. faeszköz»; «tüllökcücsből való eszköz, melyvel a lószerszám szíj kötéseit kioldozzák s az istrángot átdugják» (Hont-, Heves-m.), *törke* «árforma, hegyes eszköz», *törkö* (Bánffy-Hunyad) «szegalakú hegyes eszköz, a melyet a kikészített báránybőr lyukgatására használnak» szók idetartozása is (l. MUgSz.); mert a tobolszki tatárban van: *tüjra-* (*töjra-*) «mit einer stecknadel anheften» = kirgiz *tüjro-* id. (пришпиливать булавкой) s ebből: tob. tat. *tüjramä*, *tüjraüä*, kirgiz *tüjroüš* «stecknadel (булавка»; BUDAGOV I: 414; OSTROUMOV 203.), melyek nyomán bizvást föltehető a magy. *török* mintaképe gyanánt egy -uk, -ük nom. verbale képzővel szerkesztett **tüjruk* származék is. A harmadik, jelesen «laqueus; decipula, tendicula; fallstrick, schlinge» (NySz.) «lószerből v. madzagból csinált hurok, fogótör» jelentésű *tör*, *török* (plur. *törkö-k*, acc. *törkö-t*) másai: csagataj, kirgiz *tor* «netz, fischernetz; vogelschlinge» (сѣтъ рыболовная, сѣтка, силкоъ для птицъ; BUDAGOV I: 387; OSTROUMOV 206.) = perzsa *tör* «fangnetz, garn», vakhī *tor*, szanglii *tur* «fangnetz» (TOMASCHKE: Pam. 804.) = avar, lák, ud, chinnaug, arëin, ingiloi *thor*, czachur *thar*, buduch, dzsek *thur* «netz» (ЕРОКЪ: Kaukas. Spr. 108.) = mongol *torur* «netzwerk, geflochtenes gatterwerk, eine krücke zum aufsitzen der stossvögel» (SCHMIDT 250a) = jakut *dorur* «vogelschlinge» (BÖHTLINGER 115.); v. ö. még a kalkuttai csagataj szótár következő adatát: *تور* (? *töre*, *tora*) «schlinge, dohne (снурокъ, упряжокъ»; BUDAGOV I: 391.), melynek mását ZOLOTYNICKIJ a csuvas imádság homályos *tura*, *t'ra* szavában véli fölismerhetőnek (Kornevoj slov. 180.).

371. Magy. törvény (*teruen* NémGl., *teruin* Melius) «lex, jus, ritus; gesetz, das recht»; (Ipoly-vid.) «szokás, természet; sitte, gebrauch, natur»; (Torontál-m.) «törvénytörvény; gerichtshof» (*hadi* t. «kriegsrecht», *paraszt* t. «civilrecht», *isten* t. «dass göttliche gesetz», *ó-törvény* «das alte testament», *új-törvény* «das neue testament», *szokás-törvény* «sitte»); *törvényes* «gesetzlich», *törvénytelen* «ungesetzlich»; *törvényked-ik*, *törvénykez-ik* «judicium exerceos; litigo; gericht halten; zanken, rechten», *törvényez*: *el-t*. (Háromszék) «elpöröl, pörrel elvesz» (NySz., MTsz.).

< Szkr. *dhárman-* (nomin. -ma) «stütze, fester halt; gesetz, feststehende ordnung od. sitte; einrichtung» (*dhármanas pári* «nach der ordnung, nach der reihe», *dhármanā*, *dhármanbhis* «nach seiner art u. natur»; *dhārīman-* «feststehende art u. weise, hergebrachter brauch»; *dhárma-*, nom. -as «gesetz, recht,

ordnung, sitte, satzung; art u. weise, natur, eigenschaft, eigentümlichkeit») a szkr. *dhārāyati* «hált, trägt, schützt, erhält, hält aufrecht» = av. *dārayēti*, óperzsa (1. sz.) *dārayāmi*, ujper. (inf.) *dāštan*, (praes. 1.) *daram*, összet. (inf.) *dar-un*, *dar-in* «halten, erhalten, besitzen» tövéből, mely igének az iránság terén is van pahl. *darmān* «remedy», ujper. *darmān* «heilmittel, mittel» képzése s ennek átvételekép az örményben: *darman* «verpflegung, pflege, nahrungsmittel, proviant, futter» (GRASSM. Wb. 659, 658; BR. Skr. Wb. 3: 882, 887; UHLENBECK EtWb. 135—6; HÜBSCHM. Arm. Gr. 138.).

VÁMBÉRY nyomán (NyK. 8: 182; Magy. Ered. 343.) elterjedt nézet, hogy a magy. *törvény* török eredetű, összefügg a csagataj, tatár *töre* «vorsteher, richter, haupt; gewohnheit, sitte, gesetz, richterspruch» (BUDAGOV I: 390.) = ujjur *törü* «gesetz, sitte» (a košo-zaidami főiratban; l. RADLOFF: Glossar. 128.) = mongol *törö* «regierung, reichsverwaltung» (SCHMIDT 261b) szóval. Bár e felfogás helyességét legutóbb SIMONYI is «kétségtelennek» vallja (Nyör 25: 51.), nem érthetjük, hogy miként csatlakozott a nem sűrű használatú *-vény* deverbális képző egy török névszóhoz s miért volt erre szükség, midőn a törökben maga a vélt *töre*, *törü* alapszó is kifejezi a «törvényt». A szkr. *dhārman-* = iráni *darman* a magy. *törvény* szót*) különösen régi *tervén* alakja szerint egészében megmagyarázza a *tehén*, *tej*, *tíz* és *teg*-nap szavakban is mutatkozó árja *dh*, *d* = magy. *t* szőkezdők esetével, továbbá a finn-magyar nyelvek árja elemeinek sok esetben igazolt *a ~ ɜ* hang-megfelelésével, végül a *néc*, *kevés* és *hüvös* szavakban is mutatkozó *m > v* változással (l. e. cikketek fentebb). A *törvény* végzetét legalkalmasabban a tövel azonos iráni *darman*-féle nominativus alak nyomán érthetjük; de mint az óbolg. *kārma*-ból a magyarban *kormány* lett, lehetett bár egy szkr. *dhārma*-féle, azaz a *tő -n* mássalhangzója nélkül ejtett nominativus alak mintája szerint is *törvény*. — Az iráni *dār-*, *dar-* «erhalten, besitzen» értelme alapján idetartozónak ismerszik föl: cseremisiz *tarmān* «vermögen, besitztum; werkzeug» (NyK. 30: 298.) < tatár *darman* id. (OSTROUMOV: 59. l.).

372. *Magy. ujj (acons. *ujja-t*; vy Schlägli Szój. 398. sz., *ujaink* Pázm., *új* Com.) «digitus; finger» (*mutató-ujj* «zeige finger», *hüvelyk-ujj* «daumen», *kis-ujj* «der kleine finger», *láb-ujj* «zehe»); *ujjas* «digitatus; finger habend», *ujjatlan* «digitis carens; ohne finger» (NySz.).

*) Fölemlíti ez egyezést már PATRUBÁNY LUKÁCS (Sprachw. Abhandl. I: 219.).

Osztják: ÉO. *luj* «finger, zehe» (*još-luj* «finger», *kur-l.* «zehe», *nemla-l.* «der namenlose d. h. ringfinger»; *luit* «fingerring»; AHLQU.) | SO. *loi*, IO. *tuj* «finger» (*tujit* «fingerring»; CASTR.), VJ. *jqj* «finger» (*küri-j.* «zehe», *némlex j.* «ringfinger», *kutu-j.* «mittelfinger», *peñ j.* «daumen»), *juj* «fingerhut» (PÁPAI KÁROLY).

Vogul: ÉV. *tuľü* «finger» (*qul-t.* «zeigefinger», *kwotl-t.* «mittelfinger», *namtal t.* «ringfinger», *sirëx-t.* «kleiner finger», *pajä-t.* «daumen»; *kättë qšné tuľü* «fingerring», tkp. «an der hand getragener finger», *jüntsaɣtne tuľü* «fingerhut», tkp. «näh-finger»), KLV. *tuľ* «finger» (*kät-tuľ* «finger», *tol-t.* «zehe», *khql-t.* «mittelfinger», *nämtal t., sirx-t.*), *tule*: *kättë üšne tule* «fingerring», *jutsaɣtne tule* «fingerhut»; ALV. *tuľü* «finger» (*il-t.* «zeigefinger», *khal-t., nämtal-t., sirkëñ-t.*), KV. *tgľü* «finger» (*koüt-t.* «finger», *tol-t.* «zehe», *moj-öt-t.* «mittelfinger», *nämtal t., šorkëm t.*), PV. *tuľë* id., TV. *tuľäšëm* id. (*jänu t.* «zeigefinger», *jät t.* «mittelfinger», *kersëm-t.* «kleiner finger», *lael t.* «zehe»; l. a -šëm végzetre vonatkozólag fent 447. l.).

Zürjén *čün* «finger» (*vož-č.* «zeigefinger», *šör-č.* «mittelfinger», *nimtüm-č.* «ringfinger», *čal-č.* «kleiner finger», *kok-č.* «zehe»), *čunia* «finger habend, fingerig» (WIEN.) | *permi čün* «finger, zehe» (GENETZ OP. 18.).

Votják *čini*, Kaz. *čine* «finger» (*až-č.* «zeigefinger», *šör-č.* «mittelfinger», *nimtüm-č.* «ringfinger», *čolč-č.* «kleiner finger», *polč-č.* «daumen»), *činižo* «finger habend».

Lapp: Lule *čūtīe*, *čuoīe* (plur. *čūtīe*'), Pite *ču'wētē*, *ču'wīi*, Fm. *čuvdē* (genit. *čuvde*) «finger» (HALÁSZ).

< Kaukázusi: varkun *thlup*, kubači, knitach *thup*, czachur *thub*, kürin *thub* (t'ub, instr. *tup'á*, loc. *tup'á*, plur. *tup'ár*), agul *thúw*, *thu*, tabasszarán *thup*, *thuv* «finger» | akuša, chürkilin *thal* (chürk. gen. *t'wā*, plur. *t'ulvi*), csecsenez *tol-y* «finger» (*koguntolg* «zehe»), rutul *tili*, buduch, dzsek *til* id. (v. ö. kurd *tili*), szvanét *fxule* id. | grúz *thithi*, ingiloi *thith* id. | chinnaľug *tcethal*, karata *thlitcel* id. | andi *tceka* id. (*čukuthli-tceka* «zehe»), karata *tcekoa*: *thlitcel-tcekoa* «zehe» (EROKERT: Kaukas. Spr. 63. és 156; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 174; Kür. Stud. 213.).

A «mutató ujj» neve a jéniszei-s z a m o j é dhan *lubae* (l. HALÁSZ NyK. 23 : 269.) s ez egybevetve a lapp *čuvdē* ulakkal rávezet

bennünket arra, hogy a finn-magyar nyelvek idézett «ujj» szava eredeti hangzásában s képzésében megfelel a kaukázusi nyelvek *lap*, *t'ub* (*t'uv*, *t'u*) «ujj» szava mellett előforduló grúz *thi-thi*, ing. *thi-th* (< **t'u-t'i*, *t'uv-t'i*) származéknak.*) Az osztják *l*, *j*, *t* = vog. *t* = zürjén-votják, lapp *é* = magy. 'szókezdet igen jól egyeztethető a kaukázusi nyelvek *l*, *t'*, *c* megfelelőjével; a következőes *u* hang a vog. *tulä*, osztj. *luj*, *tuj*, zürj. *čun*, lapp *čuodde*, magy. *ujj* alakokban szintén azonos hanggal áll szemben s végül a lapp *d*-vel váltakozó vogul *l*, osztják és magy. *j* is érthető abból a kaukázusi hangból, melynek fejleményei ma a különböző nyelvekben *t'*, *c* és *l*. Megjegyzendő, hogy a magy. *ujj*-nak régi alakja *uj* s ez hívebben is megfelel az osztják *juj*, *luj* alakoknak, mint az előbbi, úgy hogy eme hangzást a «manica» értelmű másik *ujj* analogikus hatásának tulajdoníthatjuk, melyben a *j*-nek a vogul *tajt* és zürjén-votják *sajäs* «ürmel» tanúsága szerint *ɣ*-féle mássalhangzócsoporthoz tartozott előzménye (l. NyK. 27 : 139.). A zürj. *čun*, votj. *čün* (< **čunä*) alakokban a *n* eredetibb *l* helyett valónak vehető, mint ezekben : zürj. *kin*, *ken* «schale, dünne haut» = zürj. *kil* «haut, schale, hülse», *runjal* «umherschweifen» = *rutjal* «umhereschlendern, umherstreifen» (l. u. o. 163. l.). Talán nem is más a zürj. *čal*, *permi čal*, votj. *čol* *i*, *čül* *é* «der kleine finger», mint ugyancsak a *čuk*, *čün* *i* szónak más kauk. nyelvjárásból került magashangú változata (v. ö. kauk. *thul* és *tili* «finger» s a szamojédben : osztj. *telka* «kleiner finger») szorosabb jelentéskörben alkalmazva. Így fejthető meg t. i. a vogul : KLV. *päle* (*kat-p.*) «daumen» = ÉV. *pajä* (*pajä-tulä*), ALV. *pajü*, KV. *päjü*, PV. *paj* (*koqt-paj*) id. = TV. *päj* id. = zürj. *pel* (*pel-čün*), votj. *pol* *i*, Kaz. *pül* *é* «daumen» szó is mint a csecseucez *pelig* (genit. *pelgij*, plur. *pelgis*) «finger» (SCHIEFNER : Tschetsch. Stud. 65.) = abadzech *felig* id. (FROK. 63.) mása (v. ö. ezekhez : TavgyS. *feaja*, JenS. *fätu*, *fädu*, KamS. *phädi* «daumen») ugyanazon jelentésmegszorítással, melylyel az IO. *pāñ* «finger, zehe» (*oden-p.* «zeigefinger», *kuttep-p.* «mittelfinger», *āna-p.* «daumen», tkp. «dicker finger» ; CASTR.) = ÉO. *pañ* «daumen» (АНДК., VJ. *pāñ-jaj* id. (PK.).

373. Magy. *undok* (*undok* JordC., CornC. ; Székelység) «foedus, obsoenus, tetor, spurcus ; garstig, hässlich, greulich», *undokol* «cloaco, foedo ; besudeln, beschimpfen, verachten», *undokít* «foedo, spurco, cloaco ; besudeln, verunreinigen» ; *undorosz-ik*, *undorod-ik* «fastidio, nauseo ; sich ekeln» (NySz., MTsz.).

*) Már Klaprothnál egybevetve : «zürj. *tjute* (sieh) finger és georg. *t'it'i*» (Asia Polygl.² 198. l.

V. ö. összet.-dig. *omd* «das erbrechen» a *vom-*, tag. *üm-* «sich erbrechen» = av. *vam-*, pahl. *vām-* (inf. *vāmitan*) «speien» többől, melynek rokonsága a latin *vomō* «habe erbrechen, speie aus», gör. *ἐσώω* «speie aus» stb. (HÜBSCHM. EO. 32; HORN 296; UHLENBECK EtWb. 271.).

Az *undok* értelme tulajdonkép, mint ezt BUDENZ is fölveszi (MUGSZ. 867.): «ekel, ekelhaff, was einen zum ekel erregt» s a *hideg* (rég: *hidek*) módjára szerkesztve (szkr. *vānta-* «gespieen» + *-ka*; l. fent 349. l.) olyan jelentésképleménynek vehető, mint a fentebb idézett idg. szóhoz tartozó dán *væmmes* «ekeln; ekel od. übelkeit spüren» s ónord. *vámr* «eine ekelhafte person» (UHLÉN. u. o.); v. ö. lat. «respuere» = «zurückspucken» és «verabscheuen, verachten» s az *utál*-nak hasonló magyarázatát BUDENZ-nél (MUGSZ. 834.). Ily értelem módosulás alapján az összet. *üm-*, *vom-* másának ismerszik föl a zürjén *um-* «überdrüssig werden» (WIND.) = votj. *im-* «überdrüssig werden, übersatt werden mit etwas», melyekből zürj. *um-mi-* «zuwider werden (durch häufigen genuss)», votj. *ēmēt-* «ekel erregen». Ezekhez tartozik pedig a magy. *ún-* «fastidio, taedet, nauseo; überdrüssig werden» ige is (*unodalom, unalom* «tædium; verdruss, langeweile»), melyet tehát nem szükséges **ur-*-n közvető alakkal az *okád-* tövéhez csatolnunk (l. MUGSZ. 866.), hanem a *hum* ~ *húny* s a mom. *-n* (< *-m*) képző változásával az azonos jelentésű zürj. *um*-mal együtt az összet. *üm-*, *vom-* másának vélhetjük. Megjegyzendő, hogy az itt föltett *m* > *n* változás már az összetéban mutatkozik, hol az *üm-* imperfectuma *umdt'on* és *undt'on* (HÜBSCHM. EO. 32.); de a magyarban is keletkezhetett a leggyakrabban használt *úntam* (*megúntam*) szerkezet alapján (e h. **úmtam*, mint: *hánt-*, *szánt-*, *bont-* a *hámlik*, *számlik*, *bomlik* mellett) az *ún-* alaknak tö gyanánt való általánosítása.

374. (I.) Magy. *úr* (accus. *ura-t*) «dominus, herus; maritus, vir; herr, hausherr; mann, gemahl» (*úr-isten* «dominus deus», *fő-úr* «magnat, oberster», *földes-úr* «grundherr», *apát-úr* «abbas»; *uram* «mein mann», dial. *kis uram*, *kisebbik uram* «der jüngere bruder meines mannes», *nagy uram*, *naggyobbik uram* «der ältere bruder meines mannes»), *úri* «dominicus; herrn-, herrschaftlich», *uraság* «dominatio, dominatus; dominium; dominus; herrschaft, herrschung; gebiet, herrngut; herr», *ural-*, *wall-* «dominum agnosco, herum veneror; als den herrn erkennen, den herrn ehren», *uralkod-ik* «regno, impero; herrschen, regieren» (NySz., MTsz.).

(II.) Mordvin: mordM. *azór*, mordE. *azír*, *azoro* «herr» (*kan-*

azér «fürst» PAASONEN: Mordv. Lautl. 85, 86, 89, Türk. Lehnw. im mord. 36; *kud-azér*, *kud-azoro* «hausherr», *oc-azér*, *in-azoro* «könig, kaiser», tkp. «grosser herr»; NyK. 5 : 156.).

Zürjén *ozír*, *ozer* «reich» (*ozír-lun* «reichthum»), *ozírmi* «reich sein od. werden», *ozírmöd* «bereichern», *ozírtči* «sich bereichern» (WIED.); innen: ÉV. *úsér* «reich».

Votják *uzír*, Kaz. *uzér* «reich; reichthum», *uzírlék* «reichthum», *uzírmi*-, *uzérmé* «reich werden», *uzírt*-, *uzírmit*-, *uzírmát* «reich machen, bereichern».

Vogul: ÉV., ALV. *q̄tér*, KLV., PV., KV. *ötér* «herr; fürst; held, göttlicher held» (*q̄tér* = *Mir-susnē xum* = IO. *Pairāxta* «der welthütende gottessohn»; *kwäl-ötér* «hausherr» = ÉV. *kwoliñ q̄tér* id.; *nq̄j-q̄tér* «götze; geist des götzens», tkp. «fürstin-fürst»; *q̄trékem* «mein herrehen, mein gemahl»); *q̄triñ* «dem herren gehörig».

(III.) Osztyák: ÉO. *ürt*, *ūr* «herr, edelmann; der könig (der spielkarten)»; AHLQU.), *ürtēñ* «dem herren gehörig» | IO. *ürt* «herr; fürst; held» (ПАТКАНОВ), SO., KO. *ort* «herr, fürst; vorsteher (старшина)», *ort-ku* id.; *ortēñ wqē* «fürstlicher stadt» (ΠΑΡΑΙ ΚΑΙ.).

Finn *uroho*-, *uroo*- (nomin. *uros*), *urho*, *uro* «mann; held; gatte» (*uros-työ* «heldentat»), *urosa* «männchen (v. tieren)», *urokse*- (nomin. *-os*) id., *urohoise*- (nomin. *-inen*) «männlich, mann-», *urostu*- «sich ermannen, heldenmütig sein», *urhoollise*- (nomin. *-inen*) «tapfer, heldenmütig».

(I.) < Av. *ahura*- (nomin. *-ō*) 1. «herr» (pl. *ahurō kava Husrava* «der herr könig H.», *anhēuš ahurem* «als den herrn der welt»); 2. «nom. propr. des höchsten gottes»: *Ahura-Mazdāo* «Ormuzd» = óper. *Aura-Mazdā* id., pahl. *Auhrmazd* (ejtve: *Ohrmazd*) =

(II—III.) Szkr. *ásura*- (nomin. *-as*) «mit wunderkraft versehen, übermenschlich; wunderkräftiger gott od. dæmon» (JUSTI Hb. 45; SPINGEL: Altpers. Keilinschr. 201; UHLENBECK EtWb. 18.).

Magy. *úr* = óper. *aura*-, av. *ahura*- úgy mint magy. *kás* = av. *gāuš* (l. fent 359. l.), míg a mord. *azír*, *azoro*, a mint ezt már PAASONEN kimutatta (l. NyK. 25 : 378.), a szkr. *ásura*- mása. Igen természetes és gyakori fejlemény az «úr» jelentésből a «gazdag»

(pl. magy. *dús* «reich» = régi *dúzs* «magnat, grosser herr» = olasz *doge*; l. SIMONYI: Nyír 29, 49—53.) s így hozzávonható e mordvin szóhoz a vele alakilag szorosan egyező zürj. *ozir*, votj. *uzir* «reich» is, a mint kétségtelenül azonos vele a vogul *q̄ter* az ismeretes *s* (*z*) > *t* változással (l. fent 142, 251. és 499. ll.). Harmadik külön mintát tükröz az osztják *ürt*, *ort*, melynek hangátvetése az *eser* szónál tárgyalt esetek közé tartozik (l. fent 244—5. s még 494—5, 502. ll.) s párját bírja az alakilag és jelentésben közel álló finn *uros* (tő: *uroho* < **urosso*-) szóban is. — Más szó a BUDENZTŐL (MUGSz. 867.) idevont finn *oraha*- (nomin. *oras*) «eber» = mordM. *urós* id. (PAASONEN: Kielellisiä 21.), melyet már TOMASCHKE (Skyth. 13.) az av. *varaza*- (nomin. -ō) «eber» = pahl. *varāz* (innen: örm. *varaz*), kurd *berāz*, ujjér. *guraz* id. = szkr. *varāhā*- (nomin. -ās) id. (HORN 200; UHLÉN. EtWb. 273.) másának ismert föl; ismét mások a finn *orihä*- (nomin. *oris*), észt *ori* (genit. *ori*) «hengst» (l. fent 445. l.), zürj. *verös* «mann, gatte» (l. u. i. 498. l.), osztják *ürt* «freiwerber» (l. u. i. 499. l.), osztják *örti* «onkel, bruder der mutter» (l. u. i. 133. l.); végül a cseremis *užo*, cserM. *oža* (BUDENZnél: *ūzo, ōzu*) «mas, masculus» nem más, mint a csuvas *ažū* «männchen (v. tieren; чамучь); vater» (l. ZOLOTNYICKIJ szótárában 2. l. és NYK. 30 : 330.).

Közfelfogás, hogy az *úr* «dominus» származéka az ország «regio; imperium, regnum» (pl. *hegyes; görbe ország; Bihar-o., Csík-o., Magyar-o., Német-o., ország-út* «landstrasse») szó is (l. pl. BALASSA-SIMONYI: TüzMNy. 586.), mely e szerint az *úr-ság*-hoz csak olyan viszonyban volna, mint a *jó-ság* «habe, gut» a *jó-ság* «güte» szóhoz. Látszólag megerősíti e nézetet a HB. *uruzag* írása, melyhez hasonlóan a Schlägli Szójegyzék is *urzag*-nak jegyzi a szót (öt ízben, közvetlenül mellettük található tíz *orzag* írás mellett; l. SZAMOTA kiadásában 27—28. ll.); ámde föltűnő itt, hogy szabály ellenére eredetileg hosszú *ú* töhangzó változott volna el *o*-vá, melynek hosszú ejtését nyelvtörténet s nyelvjárások nem igazolhatják; másrészt — mint ujabbán tudjuk — igen kétes, hogy ily esetekben tényleg *u*-nak olvasandó-e az Árpádkori oklevelek *u*-ja s nem-e inkább *o*-nak. Igen lehetségesnek kell ennél fogva tartanunk, hogy az *ország*-nak semmi köze az *úr*-hoz; hanem alapjelentése a «regio; land», melyből csak másodlagos fejlődéssel lett «imperium, regnum» (pl. *gywyen a te orzagod*: adveniat regnum tuum» KulcsC.). Ez esetben figyelembe jöhető adatok az *or-szág* (**oro-szág*: HB. *uruzag*) alaprészének magyarázatául: av. *varu*-, pahl. *var* «bezirk, umgrenzte fläche» = szkr. *vāra*- (nomin. -as) «umkreis, umgebung, raum, weite ausdehnung» (*vāra ā prthivyā* «auf dem erdenrund»; BR. Skr. Wb. 6 : 709; GRASSM. Wb. 1217; HORN 298.), melyek szerint a magyar szó képzése olyan volna mint ezeké: *mező-ség, erdő-ség, völgy-ség* (= «mezős, erdős, völgyes

vidék»), azaz eredeti értelmében *ország* = «kerület, körvidék» (*hegyes ország* = «hegyes vidék»). Hang-megfelelés tekintetében az *or-szág* (< **vor-szág*) az árja *vara-* alakhoz viszonyítva az *ostor* = szkr. *ástra-* esetére emlékeztet (l. fent 494. l.), mihez még figyelembe jöhet a tagauri-összétnek ama hangsajátsága, hogy a digori *va-* (= iráni *va-*) szókezdetet általában *wa* diftongussá változtatja (melyben *w* középpállású hang *v* és *u* között), pl. dig. *vad* «wind» (av. *vāta-* id.) = tag. *wād*, dig. *var-* «regnen» (av. *vār-*) = tag. *wār*, dig. *vat* «bett» = tag. *wat* id. (l. SÖÖMÉN: Osset. Sprl. 444.).*) — Legyen itt még megemlítve DANKOVSKYNAK ama véleménye is («Völker ungarischer zunge» stb.: 38. l.), hogy a magy. *ország* az óperzsa «*orosang* „landbesitzer, ein grosser des reiches“» mása. E szó HERODOTNÁL található (VII: 85.): οἱ εὐσπρίται τοῦ βασιλῆος ὁρσάγγαι καλέονται περὶ τοῦ (l. HORN 242; de LAGARDE: Ges. Abh. 191; HÜBSCHM. Pers. Stud. 104.). JERNEY a parthus királyok *arsak* nevére (= óper. *Aršaka*, gör. Ἀρσάκης, lat. *Arsaces*, örmény *Aršak*, arab *Ašak*; HÜBSCHM. Arm. Gr. I: 27.) nevére gondol (l. fent 22. l.).

375. Magy. *üstök* (*istek* Schlügli Szój. 294, sz., *ystök* ÉrdyC.; *östök* Vas-m.) «coma; schöne lange manns-haare»; «schopf, stirnhaar» («*feience üstöke*: coma capitis ejus» BécsiC.; *lő-üstök* «stirnhaare des pferdes»), *üstökös* «comatus; der schöne lange haare hat» (*üstökös csillag* «comet»), *üstököz*-, *üstököl*-, «üstökénél fogva ezibál» (NySz., MTsz.).

< Összét-dig. *st'ug* «locke, büschel haare» (*st'ug-kin* «ge-lockt») = szkr. *stūkū-* (nomin. -ā) «zotte, flocke, flechte, zopf», ettől *stū-*: *prthu-stu-* «einen breiten haarschopf habend» (*prthu-stuka-* id.; HÜBSCHM. EO. 56; GRASSM. Wb. 1593, 858; UHLENBECK EtWb. 344.).

SIMONYI figyelmeztet először ez egyezésre (NyK. 24:128; l. még Ethnogr. 5:140.), melyben a szókezdet hangviszonylása olyan mint a magy. *ester* és szkr. *starī* szavak közt (l. fent 239. és 333. ll.), míg az árja *u* = magy. *ő*, *e* tőhangzó megfelelésére a *sör*

*) UHLENBECK (EtWb. 273.) a szkr. *vara-* «umkreis, raum» szót a szkr. *vāras-* «weite, breite, raum» szóval családositja, melynek töve a magy. *or-szág* fölvetett hangfejlődéséhez hasonló alaki változattal jelentkezik ebben: szkr. *vrā-* «weit, breit; der weite raum» = av. *vouru-*, *uru-* id. (compar. *vārīyān*); v. ő. itt: szkr. *urvī* «die erde (als die weite)».

és *tölgy* szavak hozhatók föl további biztos példakül (l. u. i. 546. és 611. ll.).

376. Magy. *üsző* (*üze* Schlägli Szój. 1421. sz., *ysew* Beszt. Szój. 1001. sz.; *üsző* Gömör-m., *üsző* Szlavonia) «juvenca, bucula, vitula; färse, junge kuh», *üszőcske* «juvencula; kühleín» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *vāsi'* (tő: *vāsx-*) «rentier-kalb, elentier-kalb» (*sšerp-vāsi'* «elentier-kalb»), KLIV. *vōsi* id.

Finn *vasa* «einjährliges rentier-kalb», *vaska*, *vasikka* «kalb, kuhkalb» | észt *vazikas* (genit. *-ika*), liv *vāški*, *vaški* (plur. *-kid*), *vask*, *vaisk* (plur. *-lad*) «kalb».

Mordvin: mordM. *vaz*, *vaza* «kalb», *vaznä* (dimin.), *vazu* «trächtige, bekalbte (kuh)» | mordE. *vaz*; *vazov* (NyK. 5 : 222.).

Lapp: teri *všsse*, kildini *všss*, notozeroi *vua,ss* «kleines rentier-kalb, bis es um den Peterstag neues haar bekommt (ИМЖИКЪ); GENETZ Wb. 151.) | En. *vuöse* «kalb», (CASTR.).

< Osszét-dig. *väss* (MILLER), *nass* (KLAPROTH) «kalb» = vakhī *vuš-k*, szariqöli *viš-k* «kalb» = balüci *guas-k* id. = szkr. *vatsā-* (nomin. *-ās*) «jährling, junges, kalb, kind», *vatsaka-* (nomin. *-as*) «kälbehen», melyet «jährling» alapértelemmel a szkr. *vatsará-* «jahr» szóhoz csatolnak (HÜBSCHM. EO. 31; TOMASCHKE Pam. 765; GEIGER Bal. 126; UHLENBECK EtWb. 268.).

Már PARROTnál egybevetve: «osszét *nass*, *vass* kalb» és észt *vassik* (Etl. 2.), CUNONál finn *vasikka* és «szkr. *vaska-* kuh» (sic! Skyth. 56.), HÜBSCHMANNnál az osszét *väss* és finn *vasa*, vepsz *vasa*, liv *vāški*, észt *vasik*, *vasikas*, vót *vasikka* (EO. 31.), szintígy jelzi árja eredetűnek a finn *vasa*, mord. *vas* szókat PAASONEN (Kieilellesiä 40.), melyekhez l. még: Ethnogr. 5 : 73, 171. ll. — Szemben a finn s mordvin alakkal, mely az eredeti árja *a* hangot mutatja, a magyar *üsző*, vogul *vōsi* (= ÉV. *vāsi'*, melyben *ā* < *ü*) s talán még a lapp alak is magashanguak (v. ö. az utóbbira nézve: finn *työ* = l. *tijje*, K. *tüjj*, E. *tuöji* «arbeit»; l. WIKLUND: Utlapp. Lautl. 315.), tehát a szokásos árja *a* = finn-magyar *a* hang-megfeleléssel jelentkeznek; e mellett a magy. *üsző* régi *isző* (e helyett: **risző*) alakjával többeli magánhangzója tekintetében szorosabban a *tis* (= osszét *däs*, *das*), *kincs* (= ujper. *ganš*) stb. szavak csoportjához (l. fent 603. l.) tartozik. A végzet az *üsz-ő*, valamint a vogul *väs-i'* (= **väs-éž*, tő: *vāsx-*) szavakban bizonyára kicsinyítő képző; az előbbihez hasonlót találtunk az itt tárgyalt *czakó*, *csikó*, *kígyó*, *gagó*, *pontyó*, *süllő*, *tetű* (régi: *tetű*) állatnevekben is.

BUDENZ (MUGSz. 875.) a magy. *üsző* és finn *vasa* rokonságához tartozóknak véli még a következőket: lapp: Lule *miessie* (plur. *miessie'*) «kalb», Pite *mëssë* (genit. *mëssë*) «rentier-kalb», déli *miessie*, *miessie* id. (*miesska*, *miesska* «trächtig; kuh mit einem kalbe; zeit da die rentierkühe kalben»), Fm. *miessie*, *miessie* id. (HALLÁSZ) = zürjén *mös* «kuh» (*öš-mös*, *völ-mös* «vieh»; *mösa* «kuh-, kühig», *möska* «kleine kuh»; WIED.), permi *mös*, *mösk* «kuh» (GENETZ OP. 33.) = votják *mes* (Sar. Jel.) «junge kuh»; (Jel.) «lämmchen» (*mes-iskal*, Kaz. *mëskël* «junge kuh») = vogul: ÉV. *mis* «kuh» (*mis-pi'* «kalb») = osztják: EO. *mis* «kuh» (*mis-pöšč* «kalb», *mis-voi* «butter»; AHLQU.), IO. *mīs* «kuh» (*kār-mīs* «ochsen», *mīs-sayše* «butter»), SO. *mis* «kuh» (PÁPAI KÁR.); ámde ily szókezdő *v* > *m* változást a finn-magyar nyelvterületen különösen több nyelvre kiterjedő közösséggel nincs módunkban igazolni. Tekintettel arra, hogy itt, mint a lapp és votják adatok értelméből következtethető, az alapjelentés «kalb, junge kuh», sőt számbavéve a jelabugai votják «lämmchen» értelmet is általában: «junges (v. tieren)», inkább vehetők figyelembe e szó eredetének kutatásában: chinna-lug *miš* «klein» (= tavdai-vog. *miš*, *muš* «klein, jung»; l. fent 157. l.) = andi *miči* «jung» = dido *meši* «kalb», a melyekéhez hasonló jelentésfejlődést mutatnak: magy. *becze*, *beccze* «kalb» és «verzärteltes kind», meg «erwachsenes mädchen» = upper. *bačča*, *bečče* «junges (v. tier u. menschen)»; ud *mozi* «kalb» = andi *moči* «kind» = mingréli *boši* «kind», grúz *boča-la* «kalb» (l. fent 155–156. ll.). A kaukázusi nyelvek köréből való amúgy is néhány fogalmilag szorosan kapcsolatos szó, így: votják *aš*, zürjén *öš** «ochs» (zürijén, permi *öš-ka* «kleiner ochs», melynek átvételei: LV. *uška*, *vaška*, ÉV. *uškä* «ochs») = avar *ocj* (EROK. 109.), *oc'* (plur. *oc'al*) «ochs» (*čana-oc'* «hirsch»; USLAR-SCHIEFNER: Awar. Stud. 92.) = kürin, ehürkilin *unc* (ehürk. plur. *unci*) id. = andi *unso*, karata *unsa* id. = kaitach *unc*, *us*, varkun, ud *us* (ud. plur. *usur*), dido *is* id. (EROK. u. o.; USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 128; SCHIEFN.: Ud. Stud. 79.). Az utóbbi alakváltozat**) ismerhető föl a votják *is-kal*, Kaz. *is-kal*, Glaz. *sikal* «kuh» = cserem. *uskal*, cserM. *škal*, mordE. *skal* id. szó előrészeiben is a kürin *kal* (plur. *kalér*), akuša *kal*, *gal*, varkun *kal*, *q'vut*, *q'vil*, kaul, kubači *qül*, kaitach *gal*, *gvül*, gävül, ehürkilin *qvül* (plur. *qvüli*), *kval* «kuh» (EROK. 94; USLAR-

*) Az a körülmény, hogy e permi szavaknál nem mutatható ki a teljesebb *šk* tövég, ellene szól annak, hogy a cseremis *üškož*, *üšküž* «stier» szóhoz kapcsoljuk, mely a szkr. *ukšá*, av. *uxšā* «stier, ochs» szóval függ egybe.

**) V. ö. SCHIEFNER meghatározását az avar *c'*-re nézve: «Wird feiner als das russische *и* ausgesprochen und bei den Antzükern durch *ç* = *ss* ersetzt».

SCHIEFNER: Kür. Stud. 152, Hürk. Stud. 139.) szóval azonosítható utórész mellett, mi szerint az egész kifejezés tkp. «ochs-kuh», úgy mint a zürj. *ös-mös* «vieh», mely elemeiben szintén: «ochs-kuh». Az ingiloi *khkar*, grúz *khari* (= mingrél *geri*, láz *hozi*, *hozi* < **hor-ži*) «ochs, stier» (ÉROK. 109, ADŽARIAN 62.) szó mása az ejszaki-vogul *khār* «stier; elenstier» (*khār-lū* «hengst», *khār-sāli* «stier des rentiers», *khār-mis* «kuhstier», *khār-āmp* «männlicher hund») = déli vogul *khör* id. = osztják: ÉO. *hor* «männchen; rentier-ochs, hengst» (AHLQU.), SO. *kār* «ochse» (*kār-lau* «hengst»; Castr.), *khār* «hengst» (PÁPAI KÁR.) = szamojéd-osztj. *kor* «stier; hengst» (*kor-hir* «stier»: *hir* = szamojéd-osztják *sir*, *sigar* «kuh» = tatár *sējēr*, ozmanli, azerbajdzsán *sīgēr* «stier» = déli-osztják *sagar*, déli vogul *sā'ir*, *sāir*, KV. *sqor* «kuh»). Talán a finn *lehmä* «kuh» = mordÉ. *lišme*, mordM. *lišmä* «pferd, ross» (PAASONEN: Kieilellisiä 19.) szónak utórészében is kaukázusi, jelesen az abad-zech *šemj*, *čemj*, *žem*, šapszug *čemj*, kabardin *žem* «kuh» szó (ÉROK. 94.) lappang, a midőn előrészét a magy. *ló* szó kaukázusi megfelelőinek valamely alakjával (l. fent 445. l.) azonosítván, az egész szerkezet (pl. kauk. *la'* «pferd» + *šemj* «kuh») «vieh» alapértellemmel olyan volna, mint a kondai vogul *lo-sqor* «vieh», vagy zürjén *völ-mis* «vieh», tkp. «pferd-kuh». Így — vagyis «pferd-kuh», illetőleg «vieh» alapértellemmel — magyarázva a homályos finn-mordvin szót, igen érthetővé válnék, hogy miért jelent az az egyik nyelvben «lovat», a másikban «tehenet».

377. Magy. *üveg* (accus. *üvege-t*, *üveg* Schlägli Szój. 1123. sz., *vyueg*, *yegy* Besztercezi Szój. 556, 565. sz., *eueg* EhrC., *wuek* ÉrdC., *éveg* Megy., *öveg* Haller; *éveg* Szatmár-, Szilágy-m., Székelység, *evæg* Ugocsa-m., *ieveg* Tiszahát, *ijeg* Baranya-m., *íveg* Baranya-m., *öveg* Soprony-, Zala-m., *ëg* Sümeg-vid., *ög* Soprony-m., *ök* Vas-m., *üög* Répeze-vid., *üjeg* Zala-m., *üheg* Baranya-m.) «vitrum; lagena; glas; flasche» (ablak-ü., kristály-ü.; boros ü.), *üvegös* «vitrarius; glaser» (NySz., MTsz.).

< Osszét: dig. *avgü*, tag. *avg* «glas (стекло); flasche» (dig. *avgin*, tag. *avdin* «gläsern»; MILLER VSZEV. közlése) = kabardin *apkj* «glas» (ÉROKERT: NyK. 23: 120.) = örmény *apaki* «krystall, glas» (*apak-etēn* «gläsern»; v. ö. *apiki* «glas, perle, schröpfkopf, glasur»), melyet HÜBSCHMANN (Arm. Gr. 103.) régi perzsa jövevényt szónak, az av. *āp-*, óper. *āpi-* «wasser» (= pabl. *āp*, pázend *āw*, ujper. *āb*, *āw*, balūčī *āp*, *āf* id.; HORN 1.) származékának tart (v. ö. vakhī *yupk*, *yāpak*, mindžünī *yāogha*, yidgāh *yowr* «wasser» < óper. **apaka-*; TOMASCHENK: Pam. 756.),

miszerint alapértelme «wasserartig» (= «durchsichtig») volna, úgy a mint az ujper. *üb* «wasser» szóból képzett ujper. *üb-gīna* «krystall, glas».

Az összet. *avγ* szónak hangviszonylása a régi s nyelvjárás-beli *éveγ* alakhoz olyan, mint az összet. *marg* «gift» és magy. *méreg* közt (l. fent 466. l.). A tő alkatának különbségét a két szóban (emitt: *mérge-* a második szótag magánhangzójának ki-estével, amott: *üvege-*) a pahl. *marg* (= av. *mahrka-*) és **āpak* előzmények végzeteinek eltérése magyarázza. — Szavunknak iráni eredetét már MÁTYÁS FLÓRIÁN sejtí, ki szerint *üveg* = ujp. *abgine* (vízszíntí); Petrarca lexiconában *aoygina*, Ducangenál *αβγογιν* (Magy. Nyelvhas. 14.); TOMASCHKEK említi először az összet. *avγ* és *üveg* egyezését (Ausland, 1883 : 706. l.).

378. Magy. *űz-* (*yz-* ÉrdyC., JordC., Pesti, őz WeszprC.) «pello, fugo, arceo, persequor; jagen, treiben, in die flucht schlagen, verfolgen» (*el-űz* «hinwegtreiben, fortjagen», *ki-űz* «hinaus-treiben», *űzőbe vessz* «verfolgen»), *űzés* «pulsio, persecutio; ver-folgung, nachstellung», *űzgöl-, űzkél-, űzőg-, űzől-* (Szatmár-m.) «kerget, hajszol; jagen, treiben» (NySz., MTsz.).

Lapp: Sv. *vuojē-* (LINDAHL), Lule *vuodde-* (præs. 3. *vuoddā v. vuojie*), Pite *vūdde-, v'odde-* (præs. 1. *vūjau*), déli *vuojē-, wueje-*, Fm. *vuōjje-* (præs. 1. *vuōjem*) «treiben; befördern, fahren, führen (auf wagen od. schlitten), reiten»; L. *vuojieht-*, P. *vūjēht-*, déli *vuojet-, wuājeht-*, Fm. *vuōjete-* «treiben, wegtreiben» (HALÁSZ) | teri *vūjje-*, kildini *vuaje-*, notzeroi *vuajje-* «fahren, lenken»; *vūjjele-*, not. *vuejjile-* «treiben, austreiben»; kil., not. *vuejhte-*, teri *vuj'ze-* id. (GENETZ Wh. 144.—5.).

Finn *aja-* «treiben, forttreiben, jagen; (pferd od. ochs) trei-ben, lenken; führen, fahren (auf wagen od. schlitten)» | észt *aja-* «treiben, jagen; fahren».

Votják *uj-*, Kaz., Uf. *ūj-* «treiben, verfolgen», *ujil-*, Sar. *ul-* (frequ.), *ultal-*, Uf. *ūjal-* «vertreiben, herausjagen; verfolgen, ver-bannen», *ujisk-*, Sar. *ulisk-* «nachlaufen, verfolgen, nachsetzen».

< Av. *vayēiti* «treibt, jagt» (*vītar* «verfolger», *vyānō* «der verfolgte») = szkr. *vēti, vāyati* «ist hinter etw. her, ver-folgt, strebt zu, treibt, lenkt, leitet, führt (die waffen) etc.» = litv. *vėjū* (inf. *vyti*) «jage nach, verfolge» (UHLENBECK EtWb. 295.).

Elfogadhatjuk BUDENZ magyarázatát (MUGSz. 877.), mely a magy. *üz-* igét az itt idézett finn-lapp szók alapján is frequ. képzésnek magyarázza a *né-z-*, *fá-z-*, *rá-z-*, *evc-z-* stb. igék tövégzetével (l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 34.); de nincs okunk arra, hogy a kifejlő *v_oj_o-* (*vaj_o-*) alaphangzást *v_og_o-* eredetibb alakra vezessük vissza. Szorosan egyezik így alakban és jelentésben a finn-magyar *vaj_o-* «pellere» az av. *vaeyti* törészével.

Az összet.-dig. *wāy-un* (infin.), tag. *wāin*, *vain* «laufen» igével vélem magyarázhatóknak a következőket: zürjén *voj-* «durch gehen od. ausreissen mit etw., schnell fortbringen», *vojöd-* id.; *vöt-*, *vötlä-* «treiben, vertreiben, jagen, verscheuchen, verjagen, verbannen, austreiben, verfolgen, nachjagen, nachsetzen», *vötöd-* «verfolgen, nacheilen, nachsetzen», *vötlis-* id. (WIED.) | *permi vötlä-* «treiben» (GENETZ OP. 30.) || Vogul: ÉV. *oj-* «fliehen, entlaufen», *ojil-*, *ojiläl-* «weglaufen, entlaufen (frequ.)», *ojip-* «entkommen, durchgehen», *ojmat-* «los werden, entkommen» | KLV. *oj-* (præs. 1. *ojjem*), *ojmät-* id.; *ojt-* «laufen lassen» (*kwän ojti* «entlassen, laufen lassen»); TV. *ojmat-* (*kun-ajmati*) «entkommen, frei werden» | KV. *vujt-* «jagen, verfolgen», *vujtaxt-* (frequ.).

379. *Magy. *vaczkor* «pirum silvestre; wilde birne» (*vaczkorfa*; NySz.).

V. ö. kaukázusi: kürin *čüxvēr*, *čüxär*, buduch *čüghür*, džek *džüghür* «birne» | tabasszarán *džaxar*, *šexer*, agul *žaxar*, *žexar*, ozachur *džixa* id., mely úgy látszik összetétel, utórészében a chürkilin *χkär*, *χkäl*, akuša, kaitach, varkun *χkar*, *χar*, rutul *χür* = cssecsencz *gor* «birne» szóval (ERCKERT: Kaukas. Spr. 47, 44; USLAR-SCHIEFNER: Kür. Stud. 188.).

Ezek szerint *vaczkor* ezen értelemben «vad kört», összetételnek mutatkozik, melynek előtagja a *vad* «ferus, silvestris» (pl. *vad-alma*, *vad-galamb*, *vad-macska*), utótagja pedig a kürin *čüxvēr*, buduch *čüghür* «birne» alakí változata, vagyis: *vaczkor* = **vad-czkor*. A mélyhangúság az utóbbi elemben lehet hangrendi illeszkedés eredménye (**czkür*, **czükür* helyett), de a cssecsencz *gor*, lák *χkort* «birne» alakját szem előtt tartva, akár eredetinek is vehető. V. ö. itt a *körtvély* szónak fent (425. l.) adott magyarázatát.

380. Magy. *vám* (accus. *vámo-t*) «vectigal, portorium, inactiva mercis vectigal; telonium; zollpfennig, zollgeld; zollhaus» (*föld-vám* «grundzins», *hegy-vám* «weinbergzins», *hid-vám* «brücken-zoll»), *vámos* «telonarius; zöllner, zolleinnehmer»; *vámo-l-* «zoll auflegen, zoll bezahlen» (Schlögli Szóji., NySz., MTsz.).

< Ujper. *vām* (*fām*) «schuld», innen (mint jövevénytyszó): balūci *rām* «schuld, geldschuld» (*vām kanag* «geld aufnehmen, schulden machen», *vām girag* «schulden eintreiben»; *vāmdār* «gläubiger») e mellett: *avām*, *āvām* «anlehen, schuld» = pāzend *āvām*, pahl. *āpām* id., melyeknek etimológiája egyelőre nincs biztosan kiderítve (HORN 30; HÜBSCHMANN: PERS. Stud. 19, 135; GEIGER: Lehnw. im Bal. 462.).

Már BEREGSZÁSZINÁL említve: «*vām* = pers. *vam* «schuld, zoll», pehl. *avam* «ausgaben, einnahme, schuld» (Ähnl. d. Hung. Spr. 109, 112, 123.). A magy. *vám* jelentése szűkebb körű, t. i. a «tartozás» egy bizonyos fajára vonatkozik. Egyeznek e jelentésben vele: szerb, ruthén *vam*, szlovén *vama* «zoll», melyek az ujjörög βάμμα-val együtt (l. MIKLOSICH EtWb. 375.) a magyarból valók, úgy mint a délszláv *bír* «steuer» (< magy. *bér*) s a szerb-horvát *šarampor* (< magy. *sorompó* «schränkenbaum»), nem pedig a törökből, hol van ugyan szintén *vām*; de ennek jelentése «dette; schuld» (tehát nem más mint az ujper. *vām*-nak újabb keltű átvétele) s ezenfelül mint SAMY-bey megjegyzi: «peu usité».

381. Magy. vár (accus. *vára-t*) «arx, fortalitium; burg, schloss, festung» (*föld-vár* «erdverschanzung», *kő-vár* «felsenburg», *vég-vár* «grenzfestung»); *város*, *város* «urbs; stadt»; *várad* «castellum, parva arx» (Tinódynál s helynevekben, mint: Nagy-várad, Kis-várad; NySz.).

< Av. *vāra-*: *pairi-vāra-* «umzäunung, schutz, wall» (*pairi* «herum»), *fra-vāra* «hof» (*fra* «vor, hervor»), **paiti-vāra-* ebben: örmény *patvar* «vormauer, aussenwerk» (*paiti* «hinzu») = pahl. *vār*: *far-vār* «sommerhaus, veranda» (= av. *fra-vāra-*) = ujper. *bāra* «mauer, wall» és *vār* ezekben: *bar-vār* «sommer-lusthaus», *var-vāra* «open gallery, balcony» (= av. **upaīri-vāra-*), *far-vār* (= pahl. *far-vār*) = afghán *bāra* «brustwehr» (az ujperzsából) = szkr. *vāra*: *prati-vāra-* «abwehr» a *var-* «umschliessen, umgeben» igetöböl; v. ö. av. *vārana-* «umfriedigung» (JUSTI Hb. 180, 200; HORN 37; HÜBSCHM. Pers. Stud. 22, Arm. Gr. 226.). — A kaukázusi nyelvekben is vannak: ud, kürin, tabusszarán, csecsenez *baru*, ingiløj *baruj* «mauer, festungsmauer», továbbá chürkilin *var* (plur. *varani*), lák *barh* «schild» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 99; USLAR-SCHIEFNER: Kürk. Stud. 227, Hürk. Stud. 182, Kasikum. St. 121.).

KALMÁR GYÖRGY «Prodromos»-ában találkozunk először a magy. *vár* «arx» perzsa eredetének föltevésével («nostri Maiores aliquando sonnerunt *v*: hinc a persico *bar*, et scythico *bazár*, petierunt *vár*, arx', et *vásár*, mercatus»; 13. l.). BERGESZÁSZI már a perzsa *vár* alakot is ismeri.*) MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint: «*vár* = ujp. *bár*, vagy *báru*; a zendben *vara* 'kerített hely' vere gyökből = 'környezni, védeni, tiltani'; Firduszínál (Kr. u. 940—1010.): *der-bár bereftend* 'a várba mentek'» (Magy. Nyelvhas. 11.) s CZUCZOR-FOGARASI szótárában is a «*bár*, arx, aula regia'» továbbá «*báru*, arx, castellum'» van egyeztetve szavunkkal. CUNO szerint (Skyth. 198.) a *vár* parthus szó; legújabbán VÁMBÉRY mondja (Magy. Ered. 321.) a *vár* szót «kétségen kívül a perzsa *bar* 'vár, vármű' szóval azonosnak». Ugyane szó az óbolgár *vari* («*vari domove sętę velici*» = «a *var*-ok nagy házak», *vъ crъkvahъ vari*, *si bo jestъ domъ* = «a templomokban *var*-ok, ez pedig ház» = gör. βάρυς «moenia, turris, domus turrita, murus, porticus»; l. MIKLÓSICH EtWb. 376.), mely jöhetett a magyarból is (úgy mint az óbolg. *urъ* «dominus»: *velmažie i urove* «hatalmasok és urak»; u. o. 372.), de esetleg más közvetéssel is kerülhetett a középperzsából. — Képzőjével együtt átvett külön szónak tetszik a *várda* (helynév Szabolcs- és Somogy-megyékben), a mint ez az ujp. -*vard* és ind -*varta* szavakkal összetett városnevekből (pl. *Abi-ward*; l. HORN 201.) következethető.

382. Magy. *varjú* (accus. *varjú-t*, plur. *varja-k*; *vargyú* Sopron-, Tolna-m., *varnyú* Bács-, Heves-m., *vari* Vas-m., *varja* Nyitra-m.) «cornix; Krähe» (*éji varjú* «bubo noctua; nachteule», *tar-varjú* «phalacro corax; wasserrabe»); *varnyás* (Csongrád-m.) «kazlak, boglyák öre, ki a varjakat elriasztja» (NySz., MTsz.).

Osztják: ÉO. *vorga*, *vorňa*, *vorěňa* «Krähe» (AHLQU.) | IO. *varňai*, SO. *urňi* «Krähe» (CASTR.), KO., középboli *urunghi*, *urěň-iki* id. (PÁPAI KÁR.).

*) Das Wort *wār* وār heisst noch im persischen auch Stadt, Burg, oder Festung, und wird den Ortsnamen angehängt, z. B. *Manavār* eine Stadt ohnweit Chuten, *Finavār* Stadt auch in Chuten, *Fanavār* Stadt ohnweit Sinas, *Tschonavar* eine Stadt ebend., *Ahvar* auch eine Stadt. Völlig so im Magyarischen, z. B. *Kolosvár*, *Temesvár*, *Sóvár*, *Ujvár*, *Segesvár*, *Szigetvár*, *Kővár*, *Ungvár*» (Ähnl. d. Hung. Spr. 35.); másutt a perzsa *bar*, *war* «schloss, festung» és pahl. «*var* 'schloss, stadt'» szóval egyeztetve (u. o. 98, 112, 122. ll.).

Vogul: ÉV. *uri-někwě** «krähe», *rus-u.* «dohle» (tkp. «russische Krähe»).

Mordvin: mordM., mordE. *varaka* «krähe», mordE. *ravuzo varaka* «saatkrähe» (рпаву; tkp. «schwarze Krähe»; Učebn. 1897. 42. l.).

Finn *varekse-, varikse-* (nomin. *-es, -is*) «krähe» | észt *vares* (genit. *varesa, varekse*), liv *variks* id.

< Pahl. *varāy* «name eines vogels» (JUSTI szerint: «rabe», HÜBSCHM. szerint: «adler») = balüči *gurāy* «krähe» (*koh-gurāy* «bergkrähe»); v. ö. pahl. *varāk* «bergstaar» (JUSTI), «the crow (*valāk*) and the mountain kite» (WEST; I. HÜBSCHMANN: Kuhn,

Zachr. f. vgl. Sprw. 23: 609.); ujer. *جور*, «aquila; columba», *كوكب*, «avis quædam rapax» (VULLERS II: 1420.)**)

A szamojédokból ide csatlakoznak: JurS. *varña, varñe* «krähe» (talán az osztjákból) s KamS. *būri* id. (HALÁSZ: NyK. 24: 444.). — A pahl. *varāy* végzete ép olyan mint az ujer. *kulāy* «rabe» szóé, melynek osztják megfelelői *zulēx, zolēx* és SO. *kōlak* mellett még SO. *kōlanik* «rabe». Hasonló esetét tapasztaljuk a hangviszonylásnak a vogul *kāsēñ, kōasēñ* «leuciscus» = összet *k'āsag*

*) Ez összetétel utótagja a *ně* «frau, weib» szó kicsinyítő képzővel (*-kwě*), esetleg az *ěkwā* «frau, weib» szóval szerkesztve (*někwě* = *ně-ěkwā*). Hasonló állatnevek: ÉV. *sqwñay-ně* «häher», *vōrēp-ně* «nusshäher» (v. ö. ÉO. *nōgor-lētu ně* «nusshäher», tkp. «zederzapfen-essendes-weibchen»), ÉO. *vēs-vēs ně* «turdus», *sav-ně*, IO. *sau-neñ* «elster»; ÉO. *vobi-ně, navērti-ně* «frosch» (az utóbbi tkp. «hüpfendes weib», úgy mint LV. *poripuně* «frosch» = *poripā ně* «springendes weib»); ÉO. *avēr-ně, VJ. ēger-neñ* «cyprinus idus», ÉO. *niñktay-ně* «fliege» (*niñk* «wurm»), *pan-ně* «quappe, lota vulgaris» (*pan* «sandbank»); KV. *saurp-ěkwā* «frosch», ÉV. *nimsēr-ěkwā* «spinne», ÉO. *nimsar-imi, xilem-imi* id. (*imi* «weib»), KV. *khamlēx-ěkwā* «küfer». Középlezvai közlöm az ÉV. *uriněkwě* szót (melynek rendes mása az ő nyelvjárásában: *kwōrēx*) népetimológiai módosítással ekkép ejtette: *uriñ jěkwā* («hegyi asszony»?). — Ezekkel szemben PÁPAI K. *urēñ-iki* «krähe» (tkp. «krähe-alter») közlése olyan mint a vogul regékben: *zulay-ājkā* «holló-öreg» (*iki* = ÉV. *ājkā* «öreg férfi»), *tūlmay-ājkā* «rozomák-öreg», *sāli-uj-ājkā* «farkas-öreg», *uj-anis-ājkā* «medveöreg» (I. Vog. Népk. Gyűjt. I: 12. 49, 50. ll.).

**) A kelet-indiai khári-nágá s naugong-nágá nyelvekben is van *varu* «varjú» (I. PONGRÁCZ: Tibet-magy. nyelvtan. II: 168.).

adatok közt s mint fentebb kimutattuk (420. l.) több más, részben idegennek nem bizonyítható vogul-osztják szóban is. Így az osztják *varñai*, *vorña*, *vorga* változatok közt a *g*-vel való ejtést tekinthetjük az eredeti mintaképhez legközelebb állónak, vagyis *varñai* = **varē* + *ai*, melyben az utórész — úgy mint az IO. *jeterñai* (SO. *jeterñi*, *jeterki*) «auerhahn», IO. *šudai*, SO. *šiglei* «haselhuhn», IO. *petñai* «mücke», *vokai* «fuchs» stb. szavakban — a SO. *vājaz*, IO. *vōje* «tier» = ÉO. *voi* «tier» (*voi-xul* id.) = vogul *uj* (*uj-xul*), *voj* «tier», KV. *voj* «vogel» (= szkr., av. *vāga* «vogel») szó csökevénye lehet (l. fent 328. l.). A magy. *varjú*-ban a *hattyú*-*ű*, *tetű*-*ű*, *fiű*, *odű* (v. ö. vog. *χṛtēñ*, osztj. *χōtēñ*, *kōtēñ* «schwan» s fent: 275, 493. és 600. ll.) képzőjével szerkesztett *varj-* alaprésznek *j*-je szintén legalkalmasabban *χ*, *γ*-féle hang változatának tartható, úgy mint a *tolvaj* = vog. *tūlmaχ*, vagy *borjú* = tör. *bozaru*, *herjó* («héja-féle madár») = tör. *kırju*, *kırgu* «falcon apivorus» szavakban, mi szerint alapjában a *varjú*-*ű* is a pahl. *varār* szót (illetőleg ennek **varay*, **varēg*-féle változatát) tartalmazza. A *-kse* kicsinyítő képzővel alkotott finn *varē-kse*-, *vari-kse*-, úgyszintén a vogul *uri-nēkwē* a perzsa szó *γ*-jének lappangását mutatják; a mord. *varaka*- pedig talán inkább a pahl. *varāk* változat fölveendő **varāka*-előzményén alapul.

Összefüggő alapú, de más végzetű madárnevek: lapp: déli *vuórñe*, *vuórñe* «rabe», Pite *vorñe* (genit. *vūrñe*) «krähe», Fm. *vuoraš* («vuorrača»; HALÁSZ); teri *vörñe*, kildini *vüročē*, notozeroi *vuorēčē* «krähe» (GENETZ Wb. 160.) = cserem. *varas*, *varum*, *varakš* «habicht» (NYK. 30:333.) = zürj. *varis* «raubvogel (falken u. eulen), spez. sperber (accipiter nisus), oder habicht (astur palumbarius»; WIED.), permi *vāris* «habicht» (GENETZ OP. 31.), votják *varis* «taubenhabicht» = ÉO. *vorš* «eine art habicht (falcon peregrinus)? AHLQU.), déli *vārēs* «nyári madár, mely a réczét pusztítja» (PÁPAI KÁR.). Ezekben látnivalólag a pahl. *varāk* töve más, jelesen a perzsa *-ča* kicsinyítő képzővel jelentkezik s ez alapon a *méreg* = összet. *marg*, *kéncs* = per. *ganš*, *név*, *mész* stb. szók magánhangzójának megfelelésével ugyancsak az itt idézett rokon nyelvekbeli szavaknak mása gyanánt ismerhető föl a magy. *vércse* (székely *vercse*) «habicht» szó is. A vogulból idetartozó, továbbképzett szó: ÉV. *vöršēk*, KV. *vāršēx*, PV. *vāršix*, TV. *určux* «blau-meise (синька)»; a dimin. *-j* képzővel van szerkesztve: mordÉ. *varšej*, mordM. *varši* «krähe» (NYK. 5:223. és Učebn. 1897:42. l.); v. ö. mindezekhez: ujper. *رک* = *رک* (VULLERS). Más szónak látszik az ÉV. *vorēp*, ALV. *vörp*, KV. *vörēp* «nussbäher (кедровка)», mely az abcház *orb*, szvanét *verō* «adler» szóhoz (ERCKERT: Kaukas. Spr. 40.) mutat nagy hasonlatosságot.

383. Magy. vásár (accus. *vásár-t*; *Marthonuasara, vyuasar* 1272—9-iki oklevelekben) «forum; mercatus; marktplatz; markt» (*barom-vásár* «viehmarkt», *zsib-vásár* «trödelmarkt»), *vásár-nap* (*vásár-nap* Palóczság, *vésár-nap* Soprony-, Vas-, Zala-m., *vosár-nap* Göcsej, Őrség, Abauj-m.) «sonntag»; *vásárol.* «emo, mercor, nundinor; kaufen» (NySz., MTsz.).

< Pahl. *vācār* «markt» (*vācār-akānīh* «handel»); innen: örmény *vačar**) «handel, verkauf, markt» (*vačarem* «verkaufe», *vačarakan* «kaufmann», *vačarik* «verkäuflich, feil») = päzend *vāzār* «market, usage» (*vāzārgān* «trader») = gabri *vižār*, *kāšānī vōžōr* = ujer. *bāzār* «markt, handel» (*bāzārgān* «kaufmann»; *bāzārē* «ad forum pertinens, mercator»), melynek etimológiája még földerítetlen (HÜBSCHM. Arm. Gr. 242; HORN 38.).

KALMÁR György utal először a «scythicus» *bazár* és magy. *vásár* egyezésére (Prodromos, 13. l.), melyet megemlítenek BERECSZÁSZI (Ähnl. d. Hung. Spr. 116. l.), MÁYÁS FLÓRIÁN (az utóbbi az ujer. *bāzār*-on kívül még a *v* szókezdős örmény adatot is idézve; Árja Nyelvhas. 11.) és VÁMBÉRY is (Magy. Ered. 356. l.); 1. még Ethnogr. 5 : 17, 180. ll. — Hogy árja elemekben is lehet magy. *š* eredetű *č*-nek változata, annak másik adata gyanánt a *nyārs* = szkr. *nārāśā-* «eine art pfoil» esetét idézhetjük (l. fent 486. l.); de tekintve, hogy ily *č* > *š* változás főképp a magyar nyelv régi török elemeiben mutatkozik (pl. magy. *kos*, *bors*, *borsó* = tör. *koč*, *borč*, *burčak*; magy. *sereg*, *saru* = tör. *čerig*, *čaruk*), igen lehetséges kell elfogadnunk azt az eshetőséget is, hogy a *vásár* szó nyelvünkbe török révén került a középperzsából. Ez utóbbi nézet mellett fölhozható még a *vásár-nap* = palócz *vásár-nap* kifejezésnek találkozására az oszm. és azerbajdzsán *bazar-güni* (*b.-günü*) «sonntag» (tkp. «markt-tag»; oszm. *bazar-irtesi*, azerb. *bazar ertəsi* «montag», tkp. «dem markte folgender tag») kifejezéssel, melyben valószínűleg valamely középperzsa népies kifejezés fordításával van dolgunk; v. ö. itt a kaukázusi nyelvekből: czachur *bazār*, rutul *bazar-jug*, dzsek *bazarulža-jig* «sonntag», tkp. «markttag» (ERCKERT: Kauk. Spr. 154.).

384. Magy. vászon (accus. *vászna-t*) «tela; leinwand» (*gyapot-vászon* «pannus cylinus; barchet», *hetes-vászon* «grobe

*) A chürkilin *vačar* (plur. *vačurti*) «handel, wechsel» (USLAR-SCHIEFNER: Hürk. Stud. 194.) bizonyára közvetlenül az örményből való.

leinwand», *vitória-vászón* «segeltuch»), *vásznacska*, *vászónka* «panniculus; fetzen» (NySz.).

< Szkr. *vásana-* (nomin. -am) «gewand, kleid, tuch, zeug» = av. *vanhana-* «kleid» ettől: *vas-* (præs. 3. *váste*) «sich kleiden, anziehen, sich in etw. hüllen», av. *vas-* (præs. 3. *vastē*) id., melynek rokonságához tartoznak a gör. ἔνυμφ «kleiden», ἑσθής «kleid, gewand», lat. *vestiō*, *vestis*, gót *wasti* «kleid» szavak is (BR. Skr. Wb. 6 : 839; UHLENBECK EtWb. 278.).

A ném. *lein-wand* a *ge-wand* szótól befolyásolt népetimologiai alakítás a középfelném. *lîn-wât* nyomán, melyben az utórésznek értelme: «kleid, zeug», valamint a középfelném. *gewant* is «kleidung, kleiderstoff, zeug» (I. KLUG EtWb⁶. 245, 144. ll.). Így foghatjuk föl a jelentések viszonyát az idézett szavak közt is, a midőn alakilag magy. *vásna-* = szkr. *vásana-* a hangsúlytalan második hangzó elisiójával, mely ép úgy mint a fölvetett értelemfejlődés bizonyára nem magyar területen történt. A szkr. *vas-* igető *vása-* «gewand, kleid, tuch, zeug» származékával látszik azonosnak a KV. *vos* «kleid» = IO. *ūs*, *ūc* «kleid» (*tud-ūs* «beutel für feuerzeug»; CASTR.); v. ö. TV. *ušlam* «kleid», melynek utótagjában talán az ÉV. *ulām*, EO. *ulām* «kleidungsstück, kleider» van összerántva. A szkr. *vāstra-* (nomin. -am) «gewand, kleid, zeug, tuch» = av. *vastra-*, pahl. *vastr* (*vastarak*) «kleid, gewand» szóval látszik egybefüggőnek: cserem. *ēstarāš*, *ēšterāš*, *ēštorāš*, cserM. *štrāš* «tuch, wollstoff» (NyK. 29 : 44, 54.), továbbá a volgai tatár *ēštēr* «fusslappen» = cserem. *ēštör*, *ēštor* id. (u. o.).

385. Magy. *vendég* (accus. *vendége-t*) 1. «extraneus; fremd auswärtig» (*vendég-ország*, *vendég-nép*, *vendég-utonjáró*); 2. «hospes, conviva; gast»; 3. «subditius; falsch» (*vendég-szem*, *vendég-haj*, *vendég-gomb*, *vendég-oldal* stb.); *vendégség* «convivium, epulum; gastmahl, schmaus»; *vendégél-* «convivio excoipio; bewirten», *vendégésköd-ik* «convivor, epulor; schmausen» (NySz., MTsz.).

V. ö. összetag. *fändäg*, *fändäg*, dig. *fundag* «weg, strasse» az av. *paδ-*, *pañtan-*, óper. *paði-* = szkr. *pánthan-* (*path-*, *pathi-*) «pfad, weg, bahn» = mindžānī, szangliči *panda*, szariqōli *pand*, šighni *pond* «weg» = óbolg. *paṭi* «weg», gör. πόντος «meer», πátος «pfad, tritt», lat. *pons* «brücke» stb. szókban mutatkozó többől (HÜBSCHMANN EO. 64; TOMASCHKE Pam. 760; UHLENBECK EtWb. 155.).

Kétségtelen, hogy a magy. *vendég* eredetibb jelentése:

«fremd», melyből a «gast» csak másodrendű fejlemény, ép úgy mint ugyancsak e német szóban, melynek őfelném. *gast* mása «fremdling, gast» értehuű (Kruze szerint a germ. **gastiz* jelentése: «fremdling; umgebener, zufälliger gast von fremdher» = lat. *hostis* «fremdling; feind» EtWb⁹: 134.). Már e jelentésbeli körülmény ellene szól annak, hogy a magy. *vendég* szót GOLDZIERER I. nézetét követve (l. Nyőr 14 : 246.) az arab *fonduk, funduk* «gasthaus» átvételének tartsuk; de nehézséget okoz e fölvételben a magánhangzók lényeges eltérése, továbbá az is, hogy az arab szónak elterjedése a keleti s volgai törökségben nem igazolható, tehát semmi alapunk nincs arra, hogy e szót — a mint az arab-törökből való származtatás mellett okvetetlenül föl kellene tennünk — régi (azaz honfoglalás-előtti) török jövevényelemnek tartsuk. Alkalmassabban kínálkozik a *vendég* magyarázatára az összet. *fändög*, mely alakilag a szókezdő hasonulásának fölvételével (*f* > *v* a következő zöngös *nd* és *g* mássallhangzók hatása alatt,¹) mint *vardung* < *ferdung* = ném. *fördung, vierdung*) egészen egyező, értelmében pedig eredetileg jelző szónak tekintendő, vagyis: *vendég* < *vendég-ember* = «idegen ember» = «úti v. utas ember»; *vendég-fogadó* = «utas-fogadó». Találón mutatja e jelentésfejlődést a MünchC. következő helye: «*avendeg valea es befogadatoe engem*» (Máté ev. 25, 35.); ez a JordC. megfelelő helyén: «*zarantok valeek*» stb., Károli Gáspárnál: «*utonjáró voltam*» (v. ö. «*csak vendeeghők es zarandekok volnanak ez feldnek zynen*» JordC. 821; lat. *peregrinus* «fremdling», *peregrinor* «wandern»).

Már TOMASCHKE (Skyth. 49.) észrevette az itt említett av. *pañtan-* (nomin. *pañta* JUSTI), szkr. *pánthan-* (nomin. -*ās*) szoros egyezését az IEO. *pant* «weg, spur» (AHLQU.) = KO. *pent* «weg» (PÁPAI KÁR.) szóval (l. még Fiók Károlynál «*Árják és Ugorok*»: 20. l.). Az óper. *pañi-*, szkr. *pathi-* tőalakulatot tükrözi a dimin. *i* közpővel szerkesztett votják *pít-i*, Kaz. *pētī* «spur» (*vallān pītījez* «ló nyoma», *gīrī-pītī* «furcha»).

386. Magy. *verēm* (accus. *verme-t*) «fossa, fovea, cryta; grube» (*búza-verēm* «korngrube», *ál-v.* «fallgrube», *jég-v.* «eisgrube»), *vermēs* «zur grube gehörig», *vermöl-* «graben» (NySz.).

< Összét.-tag. *värm, wärm, orm* «höhle, loch, grube» (ma, берлога; Миллер: Осетин. Etjudy II: 89; Hübschm. EO. 90.). —

A georgini nyelvekben: mingrél *ormo*, grúz *orm* «fosse,

¹) Magában az összetétben is így hangzik a szó egyes szerkesztésekben, pl. *vül-wändagmā* «auf den weg, seitwärts vom weg», *värdön-wändagul* «auf dem wagenwege» (Hübschm. EO. 104.).

creux», ingiloi *ormoj* «loch, vertiefung» (ERCKERT: Kauk. Spr. 67.: MILLER-STACK.: Osset. Erz. 84.).

A magy. *verme-* tö alakban és jelentésben pontosan megfelel az osszét *värm* szónak s így egybetartozása az *üres* (székely *vires*, *viures*) «leer» s *üreg* «höhlung» szókkal, a mint ezt BUDENZ fölteszi (MUGSZ. 875.), fölötte kétes; v. ö. ez utóbbira nézve: cseccsencz *'urig* «loch», *uor* (genit. *ürug*) «grube» (SCHIEFNER: Tsch. Stud. 48, 49.).

387. Magy. vért (accus. *vérté-t*) «scutum; schild», *vértés* «clipeo instructus; schild tragend» (NySz.).

< Osszét-tag. *vart* (*warik'in-xaws* «schildkröte», tkp. «mit schild versehener frosch») = av. *veredra-* «panzer od. schild», szkr. *vártra-* «wehrend» (nom. *vártram* «deich, schuttdamm»; HÜBSCHMANN EO. 30; UHLENBECK EtWb. 275.).

SIMONYI Zs. mutatott rá legelőször a magy. *vért* és osszét *vart* egyezésére (NyK. 24 : 128.), melyek közt a hangzók viszonylása olyan, mint a *kénes* = ujper. *ganj*, *mérge-* = osszét *marg* s több más szóban. LUKÁCSY KRISTÓF «A magyarok őselei» művében (42. l.) a *vért*-nek örmény *vért* mását idézi. — Alkalmilag megemlítem, hogy a vogul *layér* «panzerhemd» = középbói *saghér*, *slaghér*, *staghér*, VJ. *jojér* id. (PÁPAI KÁR.) = KO. *tāgar*, *tayr* (PATKANOV) id. szintén osszét eredetű, jelesen a *zār*, déli *zār* «panzer» szó mása, mely megvan az afghán *zāra* «kettenpanzer» szóban is (I. HÜBSCHMANN EO. 40.; GEIGER: Afgh. 194.).

388. Magy. vezet- «duco, dirigo; führen, lenken» (*el-vezet-* «deduco; abführen, wegführen», *be-vezet-* «introduco; einführen», *vezető* «ductor; führer, anführer», *vezeték* «ductarius; versorius; equus desultorius; cognomen; zug-, lenk-, richt-; lenkseil; handpferd; zuname»); *vezér* (accus. *vezér-t*) «dux, ductor, director; führer, regierer» (*fő-v.* «coryphæus; anführer», *had-v.* «strategus, bellidux»; *vezérl-*, *vezérl-* «dirigo; lenken», *vezérség* «imperium; kommando»; NySz.).

Mordvin: mordM. *vät-* (infin. *vätëms*) «führen, leiten, lenken (z. b. ein pferd)», *väd'm'ä* «zügel, leitzügel» (*nokta-väd'm'ä* id.) | mordE. *vet-*, *ved-* «führen», *ved'm'e* «zügel» (*nofta-väd'm'e* id.; NyK. 5 : 224; Učebnik 1897 : 33, 82.).

Cseremisiz *wüd-* (præs. 1. *wüdem*), *wnd-*, *wöd-*, *wid-* «leiten, führen» (NyK. 30 : 342.).

Finn *vetä-* (præs. 1. *vetläm*) «ziehen, schleppen» (*veto* «zug; luftzug, steuer») | észt *veda-* (præs. 1. *ve'an*) «führen, ziehen, schleppen», *veata-* «führen, leiten».

< Av. *vādayciti* «führte, führt heim» (*upa vā nāirikām vādayaeta* «so möge der eine die frau heiraten», tkp. «heimführen»); szariqöli *vad-* (præs. 1. *du-vad-am*) «an der hand führen, einführen, eintreten lassen» = indogerm. **vedh-* «führen»: óbolg. *vedq*, litv. *vedū* «führe; heirate» (JUSTI Hb. 267; TOMASCHKE Pam. 854; UHLENBECK EtWb. 269.).

Már TOMASCHKE (Pam. 855.) figyelmeztet az idézett finn-magyar és árja igető egyezésére, melynél a gyakori *a ~ s* hangmegfelelés s a magyarra nézve a szintén többször igazolt (l. fönt 467. és 482. ll.) *d, ð > z* változás újabb esetét tapasztaljuk. Jelenléti különbsége miatt nem vonható a *vezet-* rokonságához a BUDENZTÖL (MUGSz. 579.) ide sorolt LV. *vät-* = ÉV. *vot-* «die schneeschuhe aufbinden»*) s a votj. *vatt-* «führen, leiten» is csak úgy fogható ide, ha a magy. *vez-* törész megfelelőjének pusztán a votják szónak *va-* előrészét vesszük, a *-lt-* részt pedig mom. képzőnek. Így a *va-* a magy. *vez-* = mord. *fäd-* = av. *vad-* alakokhoz úgy viszonyítható, mint zürjén *ma*, votj. *mu* «honig» a magy. *méz* = mord. *meil* = av. *madu-* «honig» alakokhoz; de nem vehető a *d (ð)*-ből fejlett magy. *s* másának a nem palatalis votják *l*, mint ezt BUDENZ (u. o.) a votj. *vatt-* szó elemzésében véli (l. ez utóbbira nézve: NyK. 27 : 133—137. l.). — A szam o j é d ségből ide tartozó adat: JurS. *vada-*, *vāda-* «ziehen» (HALÁSZ: NyK. 24 : 444.).

Az árja *vadh-* «führen» töből származtatják a szkr. *vadhāt-* (nomin. *-ās*) «braut, junges eheweib, weib» (tkp. «die heimgeführt») = av. *vadū-* szót (UHLENB. EtWb. 269.), melyhez igen hasonlít a cserem. *vato*, *vatē*, *vātā* «weib, ehfrau» (NyK. 30 : 334.), úgy hogy ezt tekintettel némileg eltérő hangalkatára a fent idézett cser. *vūd-*, *vūd-* «führen» szóhoz képest, más viszonyok közt s bizonyára újabban átkerült árja jövevényelemnek tekinthetjük.

389. Magy. *viskó* «kisdud, alacsony ház; kunyhó, kalyiba; häuschen; hütte, feldhütte» (*föld-viskó* «erdhütte»; NySz., MTsz.).

< Av. *vaesa-* (nomin. *-ō*) «haus» = szkr. *veça-* (nomin. *-as*) «zelt, haus» (a szkr. *vic-* «sich niederlassen, eingehen, ein-

*) REGULYNAK BUDENZTÖL idézett «anziehen ein kleid» fordítását közlőim nem igazolhatták.

kehren», av. *vīs-* «eingehen» igetöböl) = gör. *οἶκος* «haus» (UHLENBECK: EtWb. 297; BR. Skr. Wb. 6 : 1377.).

Az av. *aē* és magy. *i* hangok megfelelésének kétségtelen adatu: av. *haētu-* (= szkr. *sētu-*, összet *ṣēd*, *ṣīd*) = magy. *híd*; a magy. *í* < *s* mássalhangzóra nézve pedig l. fent 233, 379, 545. ll. Van szkr. *viç-* «niederlassung, wohnsitz, haus; gemeinde, stamm, volk» = óper. *við-*, av. *vīs-* «haus, familie, dorf, clan, eine gemeinschaft von 15 männern u. frauen», pahl. *vīs* «dorf, familie», balūči *gis* «hausstand, weib u. kind» (BR. Skr. Wb. 6 : 1204; JUSTI Hb. 281; HORN 300.) szó is; de itt a «ház» értelem úgy látszik csak átvitt «háznép» helyett. Összefüggőnek látszik: lák *wiçālu* (plur. *wiçāldu*) «familienwohnung», *wiçūsal* «familie» (*wiçūmai ucīn* «zu gast einladen»; USLAR-SCHIEFNER: Kasikum. Stud. 134.). — MÁTYÁS FLÓRIÁNNÁL (Magy. Nyelvhas. 11.): «*viskó* = szkr. *viçā*, ház'».

390. Magy. **zöld** (accus. *zölde-t*; *zeld* JordC., ÍrdyC.) «*viridis*; grün» (*házi-zöld* «barba Jovis; hauswurz», *kerti-zöld* «nasturcium hortense; gartenkress», *téli-zöld* «*erica vulgaris*; wintergrün»), *zöltség* «*viriditas*; olus; grünheit; grünzeug», *zöldell-ik* «*vireo, frondeo, viresco*; grün werden», *zöldül- id.*, *zöldít-* «*virido*; grünen» (NySz.).

< Oszét *zäldä* «niedriges gras», melyet MILLER (Ossetjin. Etjudy II : 47.) és HÜBSCHMANN (EO. 39.) az óbolg. *zelo* «gras» szóval vetnek egybe.

Az ejszaki vogulban a «zöld» színnek egyik közönséges kifejezése *pum-qspä*, azaz «fűszínű», a votják *vož*, zürj. *vež* «grün» (az utóbbi egyszersmind: «grünes, wiese») a vogul *vāns* «gyep; gras» mása, a szláv *zelenъ* «grün» a *zelo* «gras» (ujszlov. *zel* «pflanze», óbolg. *zeliye* «olera») szóval egytövű: igen valószínű tehát, hogy az összet *zäldä* «gras» szóval alakilag teljesen egyező régi magy. *zeld* (tő: *zelde-*) szónak «grün» értelme is ilyen fejlemény, a mint ezt már SIMONYI Zs. fölteszi (NyK. 24 : 128.). Összefüggők-e: rutul *šilde*, lák *š'oldi* «grün», kürin *želi* «blau» (EROK. 160, 161; USLAR-SCHIEFNER Kasikum. Stud. 109.)?

391. Magy. **agyar** (accus. *agyara-t*, *agyar-t*) «*dens apri, elephanti*; hauer, hauzahn» (*vad-kan agyara*), *agyaras* «*dentatus, rostratus*; mit hauern versehen»; *agyarol-* «*fremo, mordeo, lacerō*; die zähne fletschen, beissen, zerfleischen», *agyarokod-ik* «*fremo, infremo, confremo*; die zähne fletschen» (NySz.).

Vogul: ÉV. *anšér* «hauer, hanzahn (ханык)», *uj-anšérä* «hauer des bären»: LV., PV. *änšér*, *uj-ä.* id. | TV. *anšér* «grosser zahn (auch bei dem menschen)», KV. *änšér* id. (*oamj-ä.* «grosser zahn beim bund»).

Zürjén *vošir* «hauer, hanzahn, schneidezahn» (WIED.) ||
Votják: Sar. *vašer*, Kaz. *važer*, Glaz. *wažer*; *važer-piä* id.

< Osszét: dig. *änsurä*, tag. *ssir* (accus. *änsur-tä*, ablat. *änsur-tüi*) «hauer», *änsur-gin* «mit hauern versehen» (MILLER-STACKELBERG: Osset. Erz. 45.).

A mélyhangú magy. *aggar* és magashangú vogul *änšér* (ebből: ÉV., TV. *anšér*) viszonya ép olyan, mint a magy. *tapló* és TV. *täpliz*, LV., KV. *taplöz* között s kettős, t. i. osszét módra nyelvjárásilag változó írni *a* és *ä* ejtésen alapul. A kezdő hangzó tekintetében magy. *aggar*: osszét *änsurä* = magy. *asszony*: tag. *äysin* = magy. *gazdag*: tag. *qäzäig*. A magy. szóközépi *gy* = vog. *ns*, zürj., votj. *š*, *ž* megfelelésre vonatkozólag l. fent 357—8. ll. A palatalis *ns* ejtés, mely a mélyhangú magyar alak *gy*-jének is előzménye (tehát nem magyarítható a vogul *änšér* magashangúságának befolyása gyanánt), úgy látszik szintén írni változat *ns* helyett.

392. Magy. egész (accus. *egésze-t*) «totus, omnis; integer; sanus, valeus, incolumis; ganz, völlig; unversehrt, gesund» (*egészlen* «integre; ganz» adv.), *egézség* «integritas; incolumitas, valetudo, sanitas; ganzheit: gesundheit, wolfart», *egésztelen* «non integer; nicht ganz, mangelhaft»; *egészöd-ik* «integrasco; ganz werden, sich ergäuzen» (NySz.).

< Osszét-dig. *ägas* «gesund, ganz, heil» (*är-igas kodta* «stellte her»: *är* «präf.; wird zur bezeichnung einer rückläufigen bewegung gebraucht»; MILLER-STACKELBERG: Osset. Erz. 43.).

Hangzói tekintetében a magy. *egész* úgy viszonylik az osszét *ägas* (< **agas*) alakhoz, mint magy. *szekeér* a szkr. *šákata*-hoz (l. fent 245. és 566. ll.). E szoros alakí és jelentésbeli megfelelés mellett el kell ejtenünk Bumenz egybevetését az ÉÖ. *šenk* «gross, schwer; viel, sehr» szóval (MUGSz. 767.), mely nem függ össze az ugyanesak rokonított ÉÖ. *šaku*, ÉV. *saku*, déli *säk* «sehr», ÉV. *säxä* «all» (= magy. *sok*) és vog. *sänkhém*- «erschaffen werden» (tkp. «an's licht kommen» ettől: KO. *sank*, SO. *senk* «licht», IO. *sanku*, *sanki* «klar, heiter»; l. NYK. 30: 403—4. ll.) szavakkal.

393. *Magy. *elme* (accus. *elmé-t*) «mens, ingenium, memoria; geist, seele, sinn, gedächtnis» (*élés-elméjű* «scharfsinnig», *jó-elméjű* «verständig», *tompa-elméjű* «stumpfsinnig»; *elméje meg-bomlott* «er ist irrsinnig geworden»), *elmés* «ingeniosus, scitus, memor; geistreich, sinnig, witzig»; *elmélked-ik* (*elmilködi* TihC.) «contemplor, meditor, considero; sinnem, nachdenken, speculiren» (NySz.).

V. ö. kaukázusi: ud *elmux* (genit. *elmug'un*) «geist» (*elmux t'astun* «den geist aufgeben», *elmux-durust* «würdig»: *durust* «ehrlich, wahr, treu», *elmug'ol esun* «zu sich kommen», *elmuxlu* «geistig», *p'a-elmug'en* «schwanger», tkp. «zwei-geistig»; SCHIEFNER: Vers. ü. d. Spr. d. Uden 77.).

Magánhangzós végzetével a magy. *elme* előbbi **elmej*, **elméj* (v. ö. *elméj-ű*) alakra utal, melyben a *j* a magy. *tolvaj* = vog. *tül-may* szók analogiája szerint *χ* előzményből is származtatható (l. fent 176. l.: *bóné* = kabardin *bonay*). Pontosan egyezik így a magy. *elme* a kauk. *elmux* szóval, melynek második hangzója hangrendi illeszkedés útján is nyerhette a magyarban megfelelő alakját. Az *elme* mellett az *elmé-lked-ik* igeképzés nyilván olyan, mint *gond* mellett *gondo-lkod-ik* s így nincs szükségünk arra, hogy BUDENZSEL (MUGSz. 777.) egyébként ki nem mutatható **mél* főnevet lássunk benne. — Megjegyzendő, hogy az ud szóban az *-ux* (esetleg *-mux*) végzet képzőnek tekinthető; v. ö. ud *umux*, *imux* «ohr» és rutul *ub*, buduch, dzsek *ib*, tabasszarán *eb*, *iv*, agul *iv*, kürin *jab* id. (ERCK. 109.), ud *zumox* «mund» és lák *zuma* «mundhöhle» (SCHIEFNER. 93.); ud *tolmux* «pelz» és grúz *toloma* id. (ud *tol* «fell»); *ulux* «zahn», *comox* «tür», *burux* «berg», *čubux*, *čibux*, *čiwux* «weib» (SCHIEFNER.). Van egy *-mux* többes és collectivum-képző is («fasst die einzelnen zu einem ganzen gehörigen teile zusammen»), pl. *t'ur-mux* «fuss» (*t'ur* «fuss»), *kaši-mux* «finger» (*kaša* id.), *k'ul-mux* «hand» (*k'ul* id. SCHIEFNER. u. o. 16. l.).

394. Magy. *ernyő* (accus. *ernyő-t*) «tegulum, tegumen; schirm, schirmdach» (*szekér-ernyő*, *sátor-ernyő*, *nap-ernyő*, *es-ernyő*); *ernyős* «tegumen habens; mit einem schirm versehen, überdacht» (NySz.).

< Av. *varəna-* «bedeckung, umhüllung» az árja *var-* «bedecken, verhüllen, beschützen» többől, melynek egy másik származéka: szkr. *várna-* «überwurf, decke» (JUSTI Hb. 270, 267; BR. Skr. Wb. 6 : 739; UHLENBECK EtWb. 272, 274.).

Az *ernyős* szót a NySz. is így fordítja: «schattig», a mint e szót FALUDI alkalmazza pl. a következő szólásokban: «nyári *ernyős lakás*», «bükkfák *ernyős sátor*a», «*ernyős berke*k». Viszont a ma közönségesen «schatten» értelemben használatos árnyék régebben «sátort» jelentett, pl. midőn a BécsiC. Jónás prófétáról mondja, hogy «alkota magának árnyékot» s más helyütt, hogy «megkezeitetie az árnc anag a' sator» (l. NySz.). A Székelységben ma is használatos «félszer, szín» értelemben az *árnyék* (pl. *béfekütt a tehen az éccakára az árnyék alj*; MTsz.), s szintígy értendő «bódé, házikó» jelentéssel ugyane szó a régi *árnyék-ház* s mai *árnyék-szék* kifejezésben is. E szoros jelentésbeli találkozás a hangalak hasonlósága mellett igazolja ama sejtelmet, melyet már CzF. szótára s utána BUDENZ is kifejeznek (MUGSz. 753, 795.), hogy t. i. az *árny-ék* és *erny-ő* alaprészei összefüggnek, egyazon tőnek különböző hangrendű hajtásai. Az árja eredet megmagyarázza a két alak eltérését, mint ugyanazon árja (írani) *var(a)na*- «bedeckung» szónak különböző viszonyok közt történt átvételével kapcsolatos jelenséget: a *faz-ék* képzésével (l. fent 262. l.) egynemű *árny-ék*-ban az árja a megmaradt, míg az *erny-ő*-ben a *becze*, *ezer*, *esik*, *gerjed*-, *kese*rű, *kevés*, *ne*, *nemez* stb. adatok esete szerint ennek *e* (= *ä*) változatát találjuk (l. a kettős hangrendű átvétel egyéb eseteit fent 326, 408. ll. s más helyeken). Nem jöhet számba ezek ellenében BUDENZ egyeztetése a vog. *türēm*, *törēm*, osztják *törēm*, *türēm* «himmel», illetőleg a vog. *türmēl* «auf, oben» szókkal, minthogy *l* (< *s*) változattal nem jelentkező vogul-osztják *t*-nek a magyarban magánhangzós szókezdet meg nem felelhet.

395. Magy. *fos* «foria; dünner kot, durchlauf»; (Háromszék) «híg sár»; *fosos* «foriolus; der den durchlauf hat»; (Székelység) «sáros, lueskos, sárvizes (út, ruha alja); kotig», *fosabos* (Kolozs-m.), *fostos* (Tolna-m., Csallóköz; *fosztos* Székelység) id.; *fos-ik* «forio, foria ejicio; den unrat des leibes von sich lassen», *fosoz*- (Székelység) «szántszándékkal besároz; mit kot besudeln» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. *pos* «dünner kot (хиденькое ровное); *sor* «крѣпкое ровное», *pos*- «laxiren, den durchfall haben» | KLV. *pos*, *poš*- id.; *pošelt*- (inchoat.) | KV., PV. *pus* «dünner kot» (хрышня), *pus*- «laxiren», TV. *pus* «dünner kot».

Osztják: ÉO. *pos* «kot, dreck», *posl*- «seine notdurft verrichten» (АНГЛ.) | IO. *pak*, *pal* «dreck», *padl*- «seine notdurft verrichten» (CASTR.).

Cseremisiz *pusked*- «durchfall haben (страдать поносом»; TROJ. 50.).

Finn *paska* «dreck», *paski-*, *paskanta-* «die notdurft verrichten» | észt *pask* (gen. *paza*) «dünner kot, unflat», *pazanda-* «durchfall haben» | liv *paska*, *paskānd-* id.

Lapp: teri *paške* «scheisse, dreck» (GENETZ Wb. 129.).

< Ujper. پشک *pušk* «stercus orbiculare ovis, dorcadis, cameli» = vakhī *pōšk* «animal's droppings» = afghán *pača* «mist von schafen od. ziegen» | ujper. *pišk*, *piškil* «stercus orbiculare ovis, dorcadis, cameli» (VULLERS I: 365—6; TOMASCHKE: Pam. 778; GEIGER: Afgh. 184.).

A magyar szónak a vogul-osztják és cserem. megfelelőjével egyező zártabb (*o*) hangzója közös előzményül szintén ilyen hangot föltételez, melylyel szemben a finn *a*-t, a mint ezt WIKLUND egész sereg esetre behizonyította (l. Urlapp. Lautl. 156. l.), hangemelkedésnek vehetjük, a szűk körben ismeretes lapp *paške* hangzóját pedig a finnből való átvétellel magyarázhatjuk.*) Egész hti mása ily módon az idézett finn-magyar szavaknak az ujper. *pušk*, mit természetesen nem úgy kell értenünk, hogy ama szavak az ujperzsából valók, hanem hogy ennek valamely régibb mása szolgált mintaképtül. Megjegyzendő itt, hogy a magy. *köh* és *köp* szó rokonságának is jelentkeznek egyezései az árjaság terén (l. fentebb). — Az ujper. *pišk* alakban mutatkozó változattal érthető a mord. *piškeže-* «durchfall haben», *piškin* «durchfall» alak is.

396. Magy. *izz-*: *izzó* «fervens, fervidus, exaestuatus; sehr heiss, siedend, glühend» (*izzó vas, szén, tűz, hőség, parázs*), *izzod-ik* «aestuo, ferveo, fervesco, desudo; hitzig werden, warm sein, sehr schwitzen», *izzajt-* (Palóczság), *izzít-* «izzóvá tesz; izzaszt», *izzol-*, *izzul-* (Göcsej) «hevül; izzad», *izzákony* (Alföld, Székelység) «izzadékony, izzadós»; *izzad-* (*izzad-* dial.) «aestuo, fervesco, incalesco, caleo; sudo; sehr hitzig sein, sehr warm sein; schwitzen» (pl. «szűve dobogot, és izzadot» Pázm.), *izzaszt-* «in schweiss bringen, schwitzen machen» (NySz., MTsz.).

Vogul: ÉV. **is-*: *išēm* «heiss, siedend» (*išēm vīt* «heisses wasser»), *išil-* «heiss werden, warm werden, sich wärmen, sieden», *išsilt-* «warm machen, wärmen; aufkochen» | KLV. *išēm* «heiss, warm» (*išmit* = *išēm wūt* «suppe»), *išlt-*, *ištil-* «warm machen»

*) Az afghán *pača* első *a* hangzóját *u*-ból valónak magyarázza GEIGER (Etym. u. Lautl. des Afghanistan: 306. l.).

ALV. *isém*; *istäxt-* «sich wärmen» | KV. *esém*; *eseltäxt-* «sich wärmen» | PV. *isém*; *isél-* «warm werden» (*kwäl nuñk-isels* «das haus ist warm geworden») | TV. *ošém*; *ošilt-* «warm machen», *ošul-* «warm werden».

Mordvin: mordM. *eže-* «sich wärmen», *ežeide-* (frequ.), *ežde-* «wärmen, erwärmen» | mordE. *äže-*, *eže-*, *ežne-* «sich wärmen», *äše-*, *ežde-* «wärmen, erhitzen» (NyK. 5 : 160.).

V. ö. szkr. *yās-* (præs. 3. *yāsyati*, *yāsati*) «heiss werden, sieden; sich abmühen» (innen: *yāsa-*: *nir-yāsa-* «ausschwitzung der bäume, harz») = av. *yah-* «sieden», melyek a gör. ζέω «sieden», ófelném. *jasan* «güßren, schäumen» szók rokonságához tartoznak (UHLENBECK EtWb. 236.).

Az *i* kezdőhang a magyar és vogul alakokban *j* beolvadására enged következtetést, mi mellett számbavéve a magyar szó mélyhangúságát s a megfelelő mordvin adatban az *ä*, *e* hangzót alaphangzás gyanánt **ja-*:- vehető föl, ez pedig alakjában igen közel áll az azonos értelmű szkr. *yas-* igetőlhoz. A mord. *äže-*, *eže-* alak *ž*-je alkalmasabban magyarázható a szkr. *yasyati* ejtés nyomán, mihez még figyelembe veendő, hogy *s* > *z* változást tapasztalunk a mord. *azər*, *azoro* «herre» = szkr. *dsura-* (l. fent 614—5. l.), mord. *sazor*, *sazər* «schwester» = szkr. *svasar-* id. (l. u. i. 357. l.), mord. *paz*, *pavas* «gott» = szkr. *bhāgas* (l. u. i. 173. l.) szavak esetében is. A magy. *izzó* hosszú *z*-jében a vogul *isém*, *isil-* tanúsága szerint képzőt tartalmaz s ez aligha más, mint az *izzad*-dal rokon értelmű *olvad*-nak reflex. -*r* képzője (v. ö. vog. *tal-*, osztj. *lol-*, mord. *sola-* «schmelzen»), vagyis *izzad* < **izvad*:-; v. ö. a *z*-re nézve: magy. *tíz* = összet. *däs*, *das* (l. fent 603. l.). A BUDENZTÓL (MUGSz. 829—830.) idevont egyéb adatok, jelesen a mordM. *uštī-*, mordE. *ušto-* «heizen», zürj. *üzji-* «brennen (v. licht od. lampe), entbrennen, sich entzünden», *öztī-* «verbrennen (trans.), entzünden, anzünden», votj. *ästī-* «heizen», EO. *vésēt-* «anzünden» inkább magyarázhatók a szkr. *us-* (præs. 3. *ūsati*) «brennen» (*uštā-* «gebrannt» = av. *ušta-* «gebraten»; szkr. *uṣṇī-* «heiss, warm») nyomán (UHLENB. EtWb. 37, 32.).

397. Magy. *iv-*: *iv-ik* «az halakról mondatik, midőn ezek nemzenek, szaporittanak, tenyésznek» (SZABÓ D.: Kisdud Szót.), «midőn nemileg közösfülvén magvasított ikráit kellő helyeken lerakja» (CzLf.), «párzik, ikrúzik» (MTsz.); «piscis congregitur ad sobolem, sperma emittit» (SL); «befruchten, sich geschlechtlich paaren (v. fischen)»; *ivás* «coitus piscium; das laichen» (idei

ívású, tavali ívású ponty = «ikrázású»; *egy ívású* = «egykorú»); *ivadék* «coitus piscium; soboles piscium; progenies, foetus, partus; fischlaich; brut, nachkommenschaft (überhaupt)»; *ivat* «soboles, progenies; brut», *ivad* (Alföld) id. (NySz., MTsz.).

üz: *üz-ik* (Zemplén-m.) «párosodik (a juh); sich begatten, paaren (v. schaf)», *üzeköd-ik* «párosodik (a tehén a bikával)», *üzet* «párosodtat, meghágat», *üzet-* (Borsod-m.) «párosodik (a macska)», *üszköl-* (Bereg-m.) «közösül» («az idén nem üszkölnék a menyecskék, nem lesz keresztelő» ; MTsz.).

< Szkr. *yābh-* (præs. 3. *yābhati*) «futurare» (innen: *yābha-*, nomin. -as «fututio») = szláv *jeb-*: szlov. *jebati* «futurare», szerb *jebsti, jebem*, or. *jetъ* (imper. 2. *jeb*) id. (BR. Skr. Wb. 6 : 63; UHLENBECK EtWb. 235 ; MIKLOSICH EtWb. 102.).

Minthogy a «fututio» kifejezésére a szeméremérzék folyton újabb és újabb körülíró és képletes szólásokat alkalmaz, könnyen elképzelhetjük, hogy annak valamely régibb nyers szava az állatokra szorúl. Ilyeneknek vélhetjük az *ív-ik* és *üz-ik* szavakat is, mely utóbbi az előbbinek csak olyan származéka lehet, mint az *üz-* «pellere», az egyértelmű lapp *vucje-*, finn *aja-*, votj. *uj-* szavak mellett (l. fent 622. l.); *ivadék* annyi mint: «nemzedék» s így *ív-ik, ív-ni* voltaképp «nemzeni, párzani». Így alakilag és jelentésben megfelelnek egymásnak a mélyhangú *ív-* és szkr. *yābh-* avval *a b (bh) > v* változással, melylyel a *ravasz* szóban is találkozunk (l. fent 520. l.).

PÓTLÁSOK ÉS HELYREIGAZÍTÁSOK.

110. l. A források jegyzéke kiegészítendő a következőkkel:

Adzsarián = *Etude sur la langue laze* par M. H. ADJARIAN. Paris, 1899.

Geiger: *Afgh.* = *Etymologie und Lautlehre des Afghani-schen* von WILHELM GEIGER. Megjelent az «Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der kön. bayerischen Akademie der Wissenschaften» (XX. köt., első rész; München, 1894.) közleményeiben. Az idézetek mellett kitett számok ezen kötet lapzámait jelzik.

Miller: *Ossetj. Etjud.* (l. fent 114. l.): III. Изслѣдованія. Москва, 1887.

Miller-Stack.: *Osset. Erz.* = Fünf ossetische Erzählungen in digorischem Dialekt. Herausgegeben von W. MILLER u. R. von STACKELBERG. Mit deutscher Übersetzung, Glossar u. Anhang von R. von STACKELBERG. St. Petersburg, 1891.

Ostroumov = Татарско-русскій словарь Н. Остроумова. Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1892.

Schiefner: *Thusch Spr.* = Versuch über die Thusch-Sprache oder die Khistische Mundart in Thuschetien von A. SCHIEFNER. St. Petersburg, 1856.

Uhlenbeck: *EtWb.* = Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache von dr. C. C. UHLENBECK. Amsterdam, 1898—99.

Ucseb. = Первоначальный Учебникъ русскаго языка для Мордвы-Мокши, 2-ое изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1897. — Id. Для Мордвы-Эрзы, Казань, 1897. — Id. Для Горныхъ Черемисъ. Казань, 1892. — Id. Для Луговыхъ Черемисъ. Казань, 1898.

Vullers = I. A. VULLERS: *Lexicon persico-latinum etymologicum.* Bonnæ, 1855—1864.

Киргизско-русскій словарь. Оренбургъ, 1897.

118. l. Szkr. *añkál-* (nomin. *-as*) «biegung, haken, bug, schooss» és szkr. *añka-* (nomin. *-as*) «biegung, krümmung» szavak vannak. A gör. ὄγκος, lat. *uncus* «haken», ném. *angel* az előbbihez tartoznak, az utóbbit UHLENBECK (EtWb. 3.) a gör. ἄγκος «tal, schlucht» szóval egyeztetí. Av. *añku-* «haken» hegyek tulajdonneveiből levont igen bizonytalan adat.

119. l. A vogul *vänkér* «haken» és ÉO. *vanikrēp* «krücke» szókezdő *v*-jének, mint járulékmássalhangzónak magyarázatára irányadásul szolgálhat a lapp *vuogga* «angel», mely kétségtelenül azonos a finn *onke-*, észt *ony* «angel» szóval, a szkr. *añkál-* «haken» szabályos másával (l. a finn *o* = árja *a* megfelelésre nézve fent 382. és 492. ll.). Egészen hasonló eset: KLV. *oantēr*, *wantēr* «das innere, magen» = ÉV. *āntēr* «das innere» = ÉO. *ondēr*, *undēr* «magen» = szkr. *āntṛa-*, *antra-* «eingeweide» (l. u. i. 493. l.). Mind a két adatban nyilvánvaló, hogy a *v* szókezdő egy *uo*, *ua*-féle diftongus nyomán keletkezett másodlagos fejlődés, a minő a vogulra nézve tatár eredetű szók rövid *u*, *o* kezdő hangzójánál is igazolható (l. u. i. 140. l.), a lappban pedig norvég elemeken, pl. *vuoksa*, *vuōksa*, *voaksa* «ochs» = ónorvég *oxi*, svéd *ore*; *vuōlla*, *vuola*, *vuol* «bier» = ónorv. *ol* id.; *vuōlpa*, *vuolpa* «frauenrock» = ónorv. *ōlpa* id.; *vuōr'be*, *oar'va*, *or'va* «sensentiel» = ónorv. *orf*, norv. *orv* id. stb. (l. QURESTAD: Nord. Lehnw. 350—2. ll.). A kétségtelenül azonos összet *āngur* «haken, angel» = cser. *ānger*, *angir* «angel» = zürj. *vugir* «angel» = vog. *vänkér* «haken» adatokban is tehát úgy foghatjuk fel az utóbbi alakok *v*-jét, hogy ezt egy *uā*-féle diftongus előzte meg (vogul osztják *ā*, *a* és zürj. *u* ugyanis gyakran mutatható ki eredetibb *ā*, *e* fejleményének), ez pedig olyan (valószínűleg a hangsúly hatása alatt keletkezett) magánhangzó nyújtás, a minő különösen a lappban és vogul-osztjákban az első szótagban számos esettel igazolható. A hangfejlődés menete ezek szerint a következőképp gondolható: összet *āngur* < **ānger*, **uānkēr*, **vānkēr*: ÉV. *vānkēr*. Lehetséges, hogy e változások alapját egy közvető nyelv ejtése szolgáltathatta, még pedig esetleg valamely árja nyelv. Ez utóbbi szempontból ugyanis figyelemre méltó, hogy a szkr. *añka-* «biegung» igei *ānc-*, *ac-* (præs. 3. *āñcati*, *acāti*) «biegen, krümmen» alapjának van *vāñō-* «krumm gehen, wanken» változata is, melynek viszonyát az előbbihez UHLENBECK (EtWb. 4.) az *ārsati* «fliesst» és *vārsati* «regnet», *ṛsabhās* «stier» és *ṛsabhās* id., *īndus* «tropfen» és *vīndus* id. változatokéhoz hasonlítja. A szkr. *āṅga-* «glied» szónak megfelelő tagauri-összét *oñ* (= dig. *joñ*) «glied» szó mellett is van *woñ* (plur. *wāñ-tā*) változat; l. MILLER: Osset. Etjud. III: 168.

123. l. Az av. *anγ-* elvont gyök az *añra-* (teljesebb írással: *añgra-*) melléknévi képzésből (mellyel: *añrō-maīnyuš*; l. u. i. 144. l.). — A szkr. *āñha-* (nomin. *-as*) «angst, bedrängniss, not» s

añhú- (nomin. -ús) «enge» szót a latin *angustus* «enge» (*angustiae* «angst»), litván *ánksztas* «enge», ófelném. *angi, engi* «eng» (ófelném. *angust*, középfn. *angest* «angst»), óbolg. *gžŭkŭ* «eng», gör. *ἄγχο*, lat. *ango* «schnüren», *angor* «sich beängstigen» szavakkal vetik egybe (UHLENBECK EtWb. 1; KLUGE EtWb⁹. 95.). Az alakí és értelmi egyezés az idg. *angh-* tö és magy. *aggy-* (esetleg ebből: **agv-*) között teljes.

124. l. Idegen eredetű összetét szóban *d* helyett való a szóvégi *t* ebben: *nimat* «filzmantel» = ujjper. *nämäd* «filz», thús *nabad*, georgiai *nabadi* «filzmantel» (l. HÜBSCHMANN EO. 129.). Sokkal gyakoribb a *t*-ből való eredet, pl. *bērēk'ēt* «gewinn» = arab *barakat*, ozm. *bereket* «segen, glück» (u. o. 121.), *gānāt* «paradies» = arab *ǧannat*, ozm. *ǧennet* id. (u. o. 125.), *sahāt* «stunde» = arab *sā'at*, ozm. *sahat* id. (u. o. 130.). Eredeti szavakban a szóvégi összetét *t* rendes előzményei *t* és *θ* (l. u. o. 95—6. ll.). A rendelkezésemre álló összetét nyelvi források anyagában egyébként nem talállok olyan egyezéseket a finn-magyar nyelvekkel, a melyekre nézve az utóbbi volna igazolható eredeti területnek. Ugyane viszonyt tapasztaljuk a mai csuvas nyelv s a magyar között; emitt tudvalevőleg vannak csuvas hangalkattal jelentkező török elemek, de a csuvasban azért eddigelé nem mutathattunk ki magyar eredetű szót. Az ellenkező irányú nyelvi hatás nyomának ezen teljes hiánya abból magyarázható, hogy a mai csuvas nyelv nem egyenes folytatása ama csuvas-szerű törökségnek, melyből a magyar nyelv török elemei valók, hanem ennek egy korán a magyarral való érintkezés előtt elszakadt ágában, vagy nem szorosan kapcsolatos nyelvjárásában bírhatja őst. Hasonlókép mondhatjuk, hogy a finn-magyar nyelvekben vannak ugyan összetét-fele elemek; de a mai összetét nyelv aligha ugyanaz a nyelvjárás, melynek őse ama nyelvekre hatott, legalább ez a nyelvi viszonyhatás adataival egyelőre nem bizonyítható.

125. l. Az *aggyag* szóban fölvetett *nž* (*nš, nč*) > *gy* változásnak egy másik adata kaukázusi eredetű szóban: *hūgy* «stella» = TV. *khōš* «stern» = kauk. **χnē*: šapszug *χuc*, chinnaug *p(i)χunc*, tabasszarán *χuc*, buduch *gadž* id. (l. fent 358. l.). A kauk. nyelvek -g, -k képzőjével (l. u. i. 287—8. és 411. l.) magy. *aggyag* (régí: *aggyak*) < kauk. **anēa-k*, **anža-k*.

127. l. Javitandók: szkr. *sādhu-* helyett: *sādhu-* | szkr. *vad-* «sich kleiden» helyett: av. *vad-* «sich kleiden» ebben: *fra-vademma* «bekleidet» (JUSZT IIb. 265.).

U. i. A cser. *vad, rot* szót illetőleg a SZILASI szerkesztésében megjelent új cseremiszi szótár GENETNEK azt a közlését hozza, hogy értelme nem «netz», mint eddig hittük, hanem: «gespannter Strick» és *cyeremše-uot* «garn (*nicht gewebe*) der spinne». Így szorosabb is a jelentésbeli egyezés az alakilag megfelelő lapp: *teri rätta*, küldini *rätt* «angell e i n e, s e h n u r (zum fischfang auch um

boote, schlitten u. a. zusammenzunähen)» szóval, melyet az előbbivel együtt immár a szkr. *vadha-* helyett alkalmasabban lehet egyeztetni a: szkr. *vaṭa-* (nomin. -as), *vaṭi-* «strick» (BR. Skr. Wb. 6 : 641.) szóval.

U. i. A szkr. *vādhas-* és zürj. *vetos*, *vetös* «netz, schlinge, dohne» (= votj. *votäs* «jänergarn») egyeztetésében nehézséget okoz a szóközépi mássalhangzó eltérése; de tekintve a ném. *garn* szónak «fanggarn» (illetőleg «netz») értelemben való alkalmazását s hogy szintígy használatos a szkr. *pāṣas* «schlinge, fessel» és «strick» értelemben (a *pāṣadyuti* igéből; UHLENB. EtWb. 164.), talán a zürj. *vetös*-t is azonosíthatjuk az előbb idézett szkr. szó nomin. *vaṭas* alakjával számbavéve a finn-magyar nyelvek árja elemeinek gyakori *a ~ ɜ* hang-megfelelését s hogy a szkr. -s nominativus, úgy mint a mordvinban és cseremiszbén (l. fent 139, 145. és 167. ll.), a zürjén-votjákban is igazolható pl. a votj. *urđas* «seite» = szkr. *ārdha-s* «seite» (= cser. *ördőz* «seite», mord. *irđas* «rippe»), zürj. *verös* «mann» = szkr. *virā-s* «mann», zürj. *vörkas* «vielfrass (ursus gulo)» = mord. *čeręes* «wolf» = szkr. *vṛka-s* «wolf» szavakban. Kétségtelenül azonos a zürjén *vetös* szóval az éjszaki-vogul *patäs* «jägernetz», melyben az *a* szabályszerűen *ä* helyett való, a szókezdő pedig ugyanazt a *v > b (p)* változást mutatja, mely a votják *votäs* «jugdnetz», illetőleg az evvel összetett *čonari-votäs* «spinnewebe» szónak votj. *kaz. čonari-botos* «spinnewebe» másában is mutatkozik. E hangváltozásnak fentebb (150. l.) több példáját idéztem; számbajövő mozzanat még ezekhez, hogy az ilyen *v ~ b* változás a szanszkritban is több esettel igazolható, így fordulnak elő egymás mellett: szkr. *vadhā-* és *badha-* «tödtliche waffe; tödtung» (BR. Skr. Wb. 6 : 660.), *vaḍiṇa-* és *baḍiṇa-* «angel, haken» (UHLENB. EtWb. 185, 268.), *vandhyā* és *bandhyā* «ein unfruchtbares weib» (u. o. 186, 271.), *valāhaka-* és *balāhaka-* «regenwolke; eine schlangenart» (u. o. 188, 276.), *vandī* (*vandin-*) és *bandī* (*bandin-*) «lobsünger» szkr. *vand-* «loben, preisen» igei alak mellett (u. o. 185, 271.), *vāṇā-* és *bāṇā-* «rohr» (u. o. 189, 281.), *vāṣpa-* és *bāṣpa-* «tränen; dampf» (u. o. 189.), *varata-* és *barata-* «eine best. körnerfrucht» (u. o. 186, 272.), *vidala-* és *bīḍāla-* «katze» (u. o. 189, 286.), *vindū-*, *indū-* és *bindū-* «tropfen» (u. o. 190, 287.), *vleška-* és *bleška-* «schlinge» UHLENB. szerint idg. **wloisko-* tőből (u. o. 193. és 300.). Tehát jó okkal kereshető az ily változások alapja árja eredetű finn-magyar szóknál árja területen is.

128. l. Az ÉV. *patäs*-nek éjszaki osztják neve *pelt*, *pilt*, *pilt*, mely talán **petel* helyett olyan metathesis lehet, mint ÉO. *ürt*, *urt* «fürst» a vogul *q̄ter* (= mord. *azar*, *azoro* «herr») s ÉO. *šoräs* «taussend» a vogul *s̄q̄ter* (= magy. *ezer*, szkr. *śaḥasra-*) mellett (l. fent 244. l.). Árja *dh*, *d*-ből azért nem magyarázhatjuk a *l*-t, mivel

zürjén *vetős* megfelelőjében a *t* nem bizonyítható árja *dh*, *d* másának s másrészt ilyen *d > l* változások a vogullal közösségben történtek, pedig itt *patés* alakot találunk.

U. o. A finn *pato*, lapp *buotdo*, *buotto*, ÉO. *pol*, *pot* «fischwehr» alakilag igen jól illik a szkr. *vadhá*-nak *badhá*-változatához (l. fent 642. l.); de nem bizonyítható, hogy az alapértelem tényleg «fang- v. mord-gerät», úgy mint a vogul *al*-, *äl*- «tödten, erschlagen; fangen» igéből származó vog. *alés*, *äls* «fanggerät, gerät tiere (fische, jagdtiere) zu fangen» szónál. Ugyane kétség fenforog a szkr. *vadhas*-nak alakilag jól megfelelő magy. *vejsz* (rég: *vejesz*) szóra nézve is, melyhez szorosabban vonható a cserem. *vasa* «KOTIJN» (fischerzaun aus latten); ez azonban különválasztandó a cseremiszi *vävs* «netz zum wild- u. fischfang» szótól, melynek ujabbán SZILASI szótárában *wabš*, *wapš* változatait találjuk.

Fentartandónak vélem ezek után az *ágyú* cikkben tárgyalt egyeztetések közül a következőket:

Szkr. *vadh*- «schlagen, tödten» = lapp *vatta*- «schlagen (mit der rute)» = IO. *ved*-, ÉO. *vel*, ÉV. *al*-, déli *äl*, zürj., votj. *vij*-, *vi*- «erschlagen, tödten» = magy. *öl*;

Av. *vād*:- *vādūyeiti* «schlāgt, erschlāgt, tödtet» = magy. **äl*:- *äl-gy-ú*, *ágyú*;

Szkr. *vadhar*-, av. *vadara*- «mordwaffe; mittel, waffe zum schlagen, tödten» (JUSZT Hb. 265.) = cser. *ater* «falle, fuchsfalle».

133. l. Az ÉO. *örti* «onkel (bruder der mutter)» alkalmasabban magyarázható az osszét *arwāde*, *ärwād* «bruder, verwandter» föltehető **awrade* előzménye nyomán (v. ö. óper., av. *brātā* nomin. «bruder») a hangsúlytalan második hangzónak oly kivetésével, mint az *urt* «fürst» = vog. *q̄ter* = mord. *azər* «herr» = szkr. *asura*-, vagy az *ürt* «freiwerber», déli *vort* = szkr. *varás* «freiwerber» szavakban (vagyis: *örti* < **örēti* = osszét **awrade*: *arwade*). A vog. *q̄r*, *oq̄r* «verwandter» hangviszonya ehhez csak olyan a szövegzet tekintetében, mint a vog. *kēr* «eisen» és ÉO. *karti*, *karta* «eisen» közt, mely utóbbinak ugyanis magánhangzói végzete az osszét *k'ard*, ujper. *kārd*, pahl. *kārt* alakokból nem, hanem csakis az av. *karata*- (nomin. -tō) «messer» tövégzetéből érthető, melyben azonban az *rt* hangsoportot, úgy mint az *örti* előzményében is föl vesszük, magánhangzó választja szét (tehát itt is: *kēr* = osztj. *karti* < **karēti*). Ugyanazon idegen területről, honnan a vog. *q̄r* való, kerülhetett a vele alakilag s jelentésben pontosan egyező magy. *ar* «onkel (mütterlicherseits)».

134. l. A magy. *para* «schwimmholz» alább (515. l.) másképp magyarázva; innen tehát törölendő. — A mordÉ. *reve* «lamm» szó alakját az osszét *rawod* «kalb» nem magyarázza (talán csak metathesisssel keletkezett ebből: ujper. *vere* «lamm», l. u. i. 165. l.). — A mord. *šurū* «zwirn, faden» kapcsolata a cser. *šürtő*, permi *šört*

«garn, zwirn» = szkr. *sútra*- «garn, faden, schnur» szókkal egyelőre bizonytalan. — A magy. *ar*-(*ánt*) = vogul *ur*, magy. *szar* = vogul *sir* stb. végzetében mutatkozó hangváltozás tüzetesebben van tárgyalva az utóbbi szó ciklikében (u. i. 572. l.). — Sajtóhibák: mord. *arä*, *arä-nä* ezek helyett: *arvë*, *arvë-nä*.

133. l. Az idézett árja adatok a következőleg javítandók, illetőleg egészítendők ki: szkr. *vār*- (nomin. *vār*, *vāri*) «wasser» | av. *vāra*- (nom. -ō) «regen», *vār*:- *vārənti* «wenn es regnet», pahl. *vāri-tan*, ujper. *bāridan* (inf.) «regnen» stb. — A cser. *jār*, mordv. *jārlke*, finn *järve* «see» egybetartozása az idézett kauk. adatokkal kétes.

137. l. Árja *a* és finn *o* megfelelése tárgyalva fent 382. l. V. ö. még ezekhez: finn *kota*, *koto* «haus» = av. *kuta*-, ujper. *kula* (u. i. 333.), finn *ont-* «hohl; höhle» = szkr. *ánta*- «das innere» (u. i. 492. l.). — Árja *u* és mordvin *u* megfelelésére l. adatokat u. i. 291. l. — Árja *u* és cser. *ü* (*e*) megfelelésére más esetek: cser. *müks* «biene» = szkr. *mākša*- id. (u. i. 458. l.), cser. *mü* «honig» = av. *mađu*- id. (u. i. 467. l.), cser. *rüm* «dunkel» = szkr. *rūmā*- id. (u. i. 535. l.), cser. *šüdü* «hundert» = szkr. *catā*- id. (u. i. 560. l.); v. ö. még: cser. *šörtü* «gold» = av. *zaranya*- id. (u. i. 141. l.), cser. *ördü* «seite» = szkr. *ardha*- id. (u. i. 139. l.). — A szkr. *arā* (nom.) «ahle, pfrieme» szót az ófelném. *ala* (ujfn. *ahle*) «schusterpfriem», ónord *abr*, litván *yla*, óporosz *yla* «ahle szavakkal vetik egybe (UHLÉN. EtWb. 21; KLUG. EtWb.⁶. 7.).

142. l. A vogul *s* (*z*, *ð*) > *t* változásra felhozott bizonyítékok közül «vog. *täs*-, magy. *asz* = szkr. *cuṣ*-, trocken werden» törlendő. E hangváltozással foglalkozik ANDERSON «Wandlungen etc.» könyve. L. még u. i. 159. l.

146. l. A magy. *asszony*, régi *achszin* összetag. *äxsün* «herrin» megfelelőjét STACKELBERG mint nőnemű alakot az örmény *išxan* «fürst, herrscher» szóval veti egybe (MILLER-STACKELBERG: Osset. Erz. 80.), ezt az *Ἀρταξάνης* névben föltetsző óperzsa **χšāna*- (ebből: *χši*- «herrschen») átvételének magyarázva. Ez óperzsa alaknak nőnemű másául St. szerint **χšāni* vehető föl, melynek középperzsa változata mint jövevényező egy örmény királynő *Ešxēn* nevében mutatkoznék.

147. l. KV. *pağrežs* «herr» = tatár *boğorokč* «anordner, befehl., herrscher» (ettől: *boğorok* «befehl, anordnung», *boğor* «befehlen»; l. NyK. 30 : 375.). — Az LV. *utš*, *uši*, KLV. *utē*, *utš* (*vör-u.*, *ur-u.*, KLV. *wüt-u.*) «geist, waldgeist, berggeist, wassergeist» másnemű magyarázatát ajánlja a csuvas *vüdeš* «vízi szellem (melynek a halászok mielőtt munkához fognának egy darab földet dobna ezen mondással: *vüdeš par!*, v. adj! » ZOLOTNICZKI 28.) = cser. *wodož* «schutzgeist; kobold, böser geist» (*tul-w.* «feuergeist»), cserM. *vadož* (NyK. 30 : 331 2.) = tat. *butš* (ZOLOTN. u. o.). Az osztják *ortš* (l. u. i. 502. l.) a szerint a vogul *ur-utš* össze-

rántásának vehető. A csuvas-cseremisiz szó alapértelme előttem nem világos.

148. l. A szkr. *bhadrá-* iráni mása: av. *badra*: *hu-badrō* «glücklich, gesegnet» (UHLERB. EtWb. 195.).

156. l. Az idézett kaukázusi adatok kiegészítendőek a következőkkel: ud *bačik* «zickel, böcklein» (= *baluč bačik*); *mičik* «klein» (= and *miči* «jung», chin. *misi* «klein», agul *bici*, *pici* «klein, jung» stb.; SCHIFFNER: Spr. d. Uden, 100, 104. ll.).

157. l. Az ujper. *bahā*, pāzend *vahā* és szkr. *vasná-* alakok egybevetéséből következő s a magy. *becs* szó alapjaként fölvetett árja **vasa-* «preis, wert» szónak a votj. *vuz* «ware» (*vuzal* «verkaufen») szón kívül egy másik *v* (*u*) szókezdős maradványa a cserem. *uža* «preis», melyből *užal-*, cserm. *vužal-*, *vušal-* «verkaufen» (NyK. 30 : 330.). A *v > b* változáshoz l. az idézett alakokon kívül még itt a 127. laphoz fűzött jegyzetet. Egészen egyező a magy. *becs* szóval a törökségből egyébként nem igazolható *bás* «preis» (KATARINSZKIJ), melyben a szóvégi *s* a kirgiz nyelv rendes hangtörvénye szerint *š* változata is lehet. Ez egyezés úgy fogható fel, mint a magy. *kar* és kirgiz *kar* «arm» szóké, t. i. közös árja alapon. A *becs*-nek végmássalhangzója is legalkalmasabban *š* változatának tekinthető, ezen *š* pedig árja *s* megfelelőjének (l. fent 233. l.).

158. l. A *becsi* alak végzetéről itt kifejtett nézetemet a török szónak bizonyított *ürü*-ével együtt teljesen föl kell adnom. Az ár, ár-u tanúsága szerint a *becs*-ű-t is képzett szónak tarthatjuk.

159. l. A zürj., votj. *muš* «biene» mélyhangúságának eredetisége a szkr. *mákša-* alak mellett is kétséges, minthogy a rokon nyelvekben ez árja szónak magashangú (mord. *mekš*, cser. *nükš*) megfelelői mutatkoznak.

166. l. A Vámbérytól közölt türkmen *ürü* «hammel» szón kívül, melyet RADLOFF (I : 1833.) szintén csak V. nyomán ismer, találunk más adatot is a törökségben, mely a magy. *ürü* «hammel» szónak innen való eredetét immár kétségtelenné teszi, ez t. i. a teleut, szagaj, kojbal *irik*, teleut *irk* «hammel» (RADLOFF I : 1459, 1464; VERBOZKIJ 61.). A magy. *ürü* tehát a *birge*, *birke* szótól különválasztandó.

167. l. A mord. *čeris*, *čirés* «lamm» szónak s végzete a szkr. *ürā* (fem. nomin.) «schaf» alakjával nem magyarázható, hanem **varas* (= ujper. *vara*, *bara*)-féle változatot föltételez; ehhez a mordvin alak viszonya olyan mint a mord. *iršas* «rippe» szóé a szkr. *árdhas* «seite» szóhoz (l. fent 139. l.). — A lapp *vierca* «schaf, hammel» szót QUESTAD (Nord. Lehnw. 347.) az ónorrég *vedr* átvételének tartja; de az alaki eltérés e felfogást nem javallja.

168. l. Az ud *puša* «quitted» szóra nézve kiemelendő, hogy az *u* benne *ü*-féle hang; l. fent 106. l.

170. l. Szkr. *mákha-* kijavítandó erre: *mákša-* «fliege». Ennek

kapcsolata az idézett iráni szavakkal homályos. A kaukázusi szavakkal való összefüggés nézete egészen elejtendő.

171. l. Magy. *birke* az egybevetések sorából törlendő. — Szkr. *bhramarā-* (nomin. *-ās*) «biene» alapórtelme UHLENB. szerint (EtWb. 207.) «schwirrend» a *bhrāmāti* «umherschweifen, umherirren, sich drehen» igéből.

173. l. A közös *l* a zürj. *mol*, votj. *mul-i* és magy. *bolyó* (= *bogyó*) alakokban bizonyára közös alapú s talán az ujper. *mul*-nak előzményével (v. ö. szkr. *mṛdvī-kā* «weintraupe» ettől *mṛdvī* fem. «weich, zart, mild»; UHLENB. EtWb. 230.) magyarázható (*l* < *ld*).

174. l. Az ud nyelvben: *biḡaḡuḡ*, *biḡaḡuḡ*, *buḡaḡuḡ* (genit. *-ḡoi*) «gott», melynek elemeit megvilágítja a következő adat: *biḡo-k'uḡtiḡ* = *buḡuḡuḡoi k'uḡtiḡ* «regenbogen» (*k'uḡtiḡ* «gürtel»; SCHIEFFNER: Spr. d. Uden 101.). Vajjon nem az iráni *buḡa* szóval van-e itt is dolgunk?

176. l. Votják *botat-* és permi *botait-*, mint SCHUCHARDT HUGO helyesen megállapítja (Nyör 29 : 114.) az orosz *botati* «im wasser herumschlagen mit einer stange» etc. átvétele; de magy. *botló* «zurboló fa» alakilag nem egyezik a *botati* orosz *botano* «rihrstange» származékával.

177. l. Az arja *a* = magyar *o* megfelelésre nézve l. még u. i. 354. és 492. ll. — Az afghán *Hēl-mand* folyónévben az előrész szabályos afghán változata az av. *haetu*-nak (l. GEIGER: Afgh. 177.).

179. l. Az *id-vös* utórészének magyarázatát l. fent 363. l.

181. l. A magy. *u* = perzsa *u* megfelelésre nézve a *gulya* szóra való utalás törlendő; hanem l. u. i. 426. l.

188. l. A zürjén-votják és vogul-osztják *nan* «brot» iráni eredetének adatait l. u. i. 477. l.; a cserem. *kinde* «brot» szóét u. i. 402. l. — A mordM. *kši*, *kšā*, mordE. *kše*, *kšū*, *kši* «brod» = finn *kyrsä* «laib, brod» szóra nézve (l. PAASONEN: Kiehellisii 17.) v. ö. vakhī *k'oč*, *k'öč* «brod (grobes)», melyben a *c* valószínűleg *rc* helyett való (l. u. i. 405. l.), a mint a déli összet *k'aršin* «gewöhnliches brod» (ROSEN), *k'argün* «hirsebrod» (TOMASCHKE Pam. 795.) nyomán sejthető. — A zürjén-votják *piš*, *piš* «mehl» = ujper. *pišt* «mehl, geröstetes mehl», vakhī *pöst*, sighni *pišt*, szariqöli *payt* «geröstetes korn, zu mehl gerieben» (az av. *piš-* «zerstampfen, mahlen» igetöbbl) = szkr. *pištī-* «gemahlen», (nom. *-ām*) «mehl» (HORN 71; UHLENB. EtWb. 166; TOMASCHKE Pam. 794.); a szóvégi *t*-nek elestével, mint az elativus *s* (= finn *-stu*) ragban. — A cserem. *pušto*, cserM. *pušta* «dicker brei, aus gekochtem u. gemahlenem getreide» = szkr. *pištu-* «nahrung, mahlzeit» (GRASSM. Wb. 836.). — Alulról a 2. sorban mord. *počf*, vog. *pasén* törlendők.

193. l. A szkr. *čhala-* (nomin. *-am*) «betrug», *čhal-* (pres. 3. *čhalayati*) «täuschen» szókat UHLENBECK a gör. *σκολιός* «krumm,

unredlich» és lat. *scelus* «verbrechen, frevel» szavakkal veti egybe. — U. i. alulról 6. sor *falárd* sajtóhiba e h. *szilárd*.

199. l. A magy. *csün-* «klein bleiben» igéhez v. ö. zürj. *ein-* «klein werden, abnehmen (intr.), geringer werden, sich vermindern», *éint-* «verringern, verkürzen, abnehmen (trans.), verengen, herabsetzen (den preis)»; WIEN.).

202. l. Magy *csigolya* szkr. **çañkhula-* (nem: *çañkhala*) képzés alapján magyarázható.

203. l. Felülről a 22. sorban a *süger* szó törlendő.

206. l. A *csirke* szóhoz még: ud *čirik* «hühnchen, küchel» (SCHIEFNER: Spr. d. Uden 90.). — GERGER «Etym. u. Lautl. des Afghanischen» művében az afghán adatok: *čirg* «hahn», *čirga* «henne», *čirgūrai* «hühnchen, küchlein» (22. sz.).

210. l. A névmásokról szóló fejezetet a következő kötetben szándékoznom adni.

214. l. Felülről az 1. sorban «gel» helyett: «fegel».

215. l. A székely *íz, iz* «geruch» (*üzöl-* «riechen») úgy látszik nem azonos az *iz (ész)* «geschmack» szóval; szorosan egyező mása ugyanis a törökségben: csagat., volgai tatár *is* «geruch, wohlgeruch, gestank; dunst, kohlendunst» (RADLOFF Wb. 1 : 1523.), melylyel már VÁMBÉRY egyeztetette (NyK. 8 : 185.); v. ö. a magánhangzóra nézve: *ünö* = ozm. *inäk*, *gyümölcs* = tör. *jimiş* s a mássalhangzóra nézve *gözü* = volgai tat. *kösé*, kojbal *küskä*, tobojszki *küskü* «ratte» (u. o. 1501.). Összefüggés sejthető a szkr. *vāsa-* (nomin. *-as*) «wohlgeruch» (innen: *vāsayati* «macht wohlriechend») szóval (UHLENB. EtWb. 284.). — Ha az *iz* (régí *éz*) «geschmack» szót az *éde-s*, *éde-tlen* alapszavától különvalónak vesszük, közte s az IO. *ēbel*, IO. *ēbet* = vogul *ät, at, äit* «geruch; geschmack» = cserem. *üps*, zürj. *is* «geruch» szók közt alaki nehézség nem gátolja az egyeztetést; úgy látszik tehát, hogy magy. **éd* = oszét *ād* «geschmack»; magy. *iz* = osztj. *ēbel*, zürj. *is*, cser. *üps*; székely *iz* «geruch» = tör. *is*.

220. l. A finn *yh-te-* utórészének képzőértékére nézve még figyelembe jöhet, hogy ép úgy mint az osztjákban *ī* és *it*, a vogulban *äü* s *äkw*, jelzői s önálló alkalmazású alakjai vannak az «egy» számnévnek a cseremiszből is, hol a jelzői alak: *ik* (*ik-moñaro* «einige», *ik-werš* «zusammen»), az önálló pedig: *ikte*, *ikta*, továbbá *iktet*, *iktat*. Hasonlóképp viszonylanak egymáshoz a cserem. *kok* jelzői s *koktot*, *kokta* önálló használatú «két, kettő» jelentésű számnévek s hogy tényleg a finn *kah-te* is úgy tagolandó, mint az *yh-te*, annak egy másik kétségtelen bizonyítéka a mord. *koms* «zwanzig» = vog. *χūs*, osztj. *χūs*, *kös* = magy. *húsz* = zürj., votj. *kiz*, melyek a *-ms* (= zürj., votj. *-mis* a tízes számnévekben) előtt semmi nyomát nem mutatják egy ott volt *t* mássalhangzónak.

223. l. A szökezdő magy. *s* > *h* változásra nézve l. u. i. 342. l.

228. l. A magy. *ér* «ader» rokonsága kiegészítendő ezzel: cser. *šer* «ader» (NyK. 30 : 208.); de föltűnő, hogy a CAPP. nyomán idézett szkr. *qiri*-, *qiri*- «ader» BR. nagy szótárában elő nem fordul.

233. l. Felülről a 10. sorban törlendő szavak: *sarok* és *üst*.

249. l. Alulról a 6. sorban mord. (helyesen: cser.) *pušto* törlendő adat; uiper. *pišt* helyett pedig *pist* veendő.

250. l. Fölülről az 1. sorban az «előrésztét» szó helyett olv.: «egész hangtéstét». — U. i. a lap alsó felében kétszer van > e h. <.

253. l. A zürj. *gort* «haus; unterirdische wohnung, sarg» (*gu-gort*, *mu-gort* «gruft, grab») = votj. *gurt* «wohnplatz (*gurtin* «zu hause»); dorf» = EO. *kort*, *kürt* (a zürjénből) «ostjakische wohnung od. ansiedelung» árja másai: av. *garada*- «höhle» = szkr. *grhá*- (nomin. -ás és -ám) «haus» ebből: **ghrdhá* (v. ö. phryg. *gordum* «stadt», albán *gard* «hecke, zaun», gót *gards* «haus», óbolg. *gradu* «einhegung, stadt»; l. UHLENB. EtWb. 82.). — A *vár* és *káz* árja eredetére nézve l. u. i. az e szavakkal foglalkozó cikket.

259. l. A *fazék* szóval egybevetett szkr. *puša*- elé nem < jel, hanem «v. ö.» való.

265. l. ANDERSON (Wandl. 95.) a cser. *iske* «keil» következő rokonságát idézi: mordE. *eske*, mordM. *iška* «grosser nagel», zürj. *još* «spitze, dorn, stachel, pflock, keil».

269. l. Hogy az osztják *unša*, *onšez* «fichte, kiefer», -ša ntórésze nem a tőhöz tartozó elem, mutatja a TV. *qnu* (tő: *qnkh*-) «fichte».

271. l. A zürjén-votják *rč* > *č* mássalhangzó-egyszerűsítés tárgyvalva: NyK. 25 : 61, 381 (nem: 368.).

273. l. A magy. *fűst*-, *fűst*- hangzója az összet. *fűss*-, *fűs*-, óperzsa *pis*- igető (s nem a képzések: szkr. *pēcas*-, av. *pačsa*- stb.) alapján magyarázandó; a hangviszonylás itt ép olyan, mint az *össze*, *össze* szóban (l. u. i. 509. l.).

282. l. Alulról a 15. sorban a felhozott *iz*, *üz* példa törlendő.

291. l. A cser. *kosa-tále* előrésze nem lehet az összet. *xoase*, *xos* átvétele; l. erre nézve u. i. 406. l.

293. l. Az összet.-tag. *qāzd-ig*, dig. *qāzd-ug* szót MILLER (Osset. Etjudi III : 147.) «reich; stark (боратмүү; сильнүү)» szavakkal fordítja s a szkr. *gādha*- «fest» szóval veti egybe ennek föltett **gašda*- előzménye alapján. De ez a szkr. szó tulajdonkép «tief, worin man sich taucht, fest» értelmű s a *dh*-nak *zd*-ből való eredete igen kétes (l. UHLENB. EtWb. 80.). Másrészt a déli összet. *qazniq* alak arra vall, hogy a *qāzdug*-ban a *d* nem a tőhöz, hanem a képzőhöz tartozik.

298. l. A dial. *kóda* SZINNYEI szerint (Nyőr 23 : 298.) az oláh

höd, «fulica atra, poule d'eau; wasserhuhn» átvétele. Mi bizonyítja, hogy a szó az oláhban eredeti s a magyarban jövevény?

308. l. Az av. *guz-* igének megvan mása az összetben is: tag. *guz-in*, dig. *guz-un* «sich heimlich verstecken (подкрадываться тайно»); MILLER: Osset. Etjudi III : 147.).

312. l. Arra nézve, hogy ujperzsa *š* szókezdővel szemben iráni-török jövevénytörök az eredetibb *j* hangalakot őrizték meg, l. Keleti Szemle I : 156.

327. l. A tat. *kandala* «wanze» kaukázusi kapcsolataihoz tartozik még: összet-tag. *qändil*, dig. *qändil* «küfer (жукъ»); MILLER: Osset. Etjudy II : 112.). — A magy. *hangyál* hangalkatával egyező rutul *zanšakal* «spinne» olyan képzés mint ud *šigikal* «grille» (v. ö. thus *šigil* id.; SCHIEFNER: Vers. über d. Spr. d. Uden 90.).

329. l. A votják *rs* (*rs*, *ré*) mássalhangzó-csoport egyszerűsítésére felhozott példák közül a *šož* «tücsök» inkább az előbb említett kaukázusi adatokkal vethető egybe, mintsem a török *sarəška*-val. Más példák: zürjén-votják *už* «hengst» = finn *orhi*, *orihä*, *oris*, lapp *orries* id. = összet-tag. *urs*, déli *wurz* id. = kaukázusi: chürkilin, kaitach *urci*, *irci* stb. (l. Nyör 29 : 151.); votják *kış*, *kış* «dünne haut, schale» = zürj. *kirs*, permi *kiré* «rinde» és *kış* (WIED.), *koš* (GENTERZ) «rinde, schale, haut»; votj. *kij-pu* «birke»: v. ö. magy. *hárs-fa* stb.; l. u. i. 281. l. és NyK. 30 : 373.

336. l. Az összet-dig. *k'olā*, tag. *k'ul* «inneres teil des hauses», kurd *kol* «cabane, chaumière», örmény *χut* szavakat már STACKELBERG egybeveti a votják *kwala*-val (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 58.).

348. l. Az osztják *sāgat*, *sōrol* idevonása ellen szól a szövegi *l*, mely árja *t*-nek nem lehet megfelelése.

350. l. A *csinár* szóhoz fűzött nézet SIMONYI helyreigazítása után (Nyör 29 : 270.) törlendő. A *hinár* magyarázata sem teljesen kielégítő.

351. l. Az ujper. *kalāγ* mása még: kurd *kalā*; a *kalāγ* alaké: balūči *gurāg*, *gurāγ* (GIEGER: Afgh. 197.).

353. l. Az összet *qalon* «krähe» szót STACKELBERG a kurd (zaza) *qalanjūk* «corbeau» szóval veti egybe (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 73.).

363. l. Az itt idézett szkr. *īd-*, *īd-* szót a nagy szótár (1 : 781.) következő magyarázatokkal közli: «labetrunk; ergiessung, fluss heiliger rede u. andacht, strömung des gebetes»; ebből: *idā* «labetrunk, labung; belebung, erfrischung, genuss, wohlbehagen; lebenskraft; erguss des lobes u. der andacht» (u. o. 782—3.). Tekintetbe véve e mellett a rokon nyelvi kapcsolatok értelmét (gör. *ἀλδαίνω* «lasse wachsen», *ἀλδήσω* «wachse», lat. *alō* «ernähre», gót *alan* «wachsen») az *id-ves*, *id-nap*, *egy-ház* előreszével összefüggőknek mutatkoznak még az *ūdül*, *ūdül* «gyarapodik, növek-

szik, hízik, erősödik» (*meg-üdül* «megerősödik [a gyermek, az ökör, az ujonnan ültetett fa]») s *üdít*- «nevel, hizlal» (*föl-üdít* «fölnével, meghizlal»; MTsz.) igék is.

U. i. alulról a 2. sorban «*id*-vezeld» sajtóhiba e h. «*id*-vez előrészt».

365. l. A zürj. *veš* «hell, glänzend», illetőleg szkr. *uš-* «leuchten, hell werden» mása az ALV. *voš-pent-* «dämmern, hell werden, leuchten» (*khuj vošpenti* «die morgenröte leuchtet») igének törése is.

374. l. A magy. *hors* és *haris* alakok közt nem bizonyos, hogy melyik eredetibb; mert egymás mellett vannak pl. cser. *kārš*, *karše* és *karoš*, csuv. *kārš*; l. fent 328. l.

376. l. Votj. *šūšal-* mellől az egybevetett összet *surdäg* adat törlendő; helyette l. u. i. 585. l.

380. l. Magy. *köz*, *közép* és finn *keske* megfelelése kétes (v. ö. osztj. *kütép*, *kütlép* és vog. *kwotl*, *kwätl* «mitte»). Magy *íz* < (göcseji) *isz*; l. fent a 215. laphoz csatolt észrevételeket.

384. l. A *kacsint-* mellett idézett árja adatokhoz tartozik még: afgh. *kašal* «sehen, schauen» (GEIGER: Afgh. 177.).

389. l. GOMBOCZ ZOLTÁN szerint a magy. *kar* török eredetű volna (NyK. 30:488.), a mint ezt már VÁMBÉRY állította (NyK. 8:157; Magy. Ered. 274, 329, 613.); azonban a lapp *kar-dñel*, *kar-ñel* és votj. *gir-puñ* «könyök» szók kétségtelenné teszik, hogy a magyar szó a rokon nyelvek közösségéhez tartozik s kapcsolata a köztörök *karī* «arm, oberarm» (RADLOFF II:132. l.) = jakut *χarē* «die gegend oberhalb des handgelenkes», továbbá a kirgiz *kar* «oberarm» (KATARINSZKIJ: orosz-kirgiz szót. 380. l.) = mongol *rar* «die hand, der ganze arm» szókkal abban áll, hogy mind a finn-magyar, mind a török-mongol szók az árja *karā-* átvételei. Szó sem lehet róla, hogy a zürj. *gir-ša* az ozm. *karuša*, *karaša* «ober-arm» átvétele lehessen.

405. l. Az összet *kārt* «hof» szóra vonatkozólag előbb STACKELBERG azon nézetén volt, hogy iráni eredetű is lehet, hivatkozva a *Tigrano-certa* és örmény *κέρτα* (πόλις ὁπὸ Ἀρμενίων) adatokra (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 82.).

409. l. Az összet *k'af*, yidgāh *k'q* szónak mása még: afghán *kab* «fisch» (GEIGER: Afgh. 177.).

409. l. A magy. *keszeg* = összet *k'asag* «der (frische) fisch» kaukázusi másaihoz sorakozik még: grúz *kašaqi* «hareng», melylyel az összet szót STACKELBERG azonosítja (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 82.).

414. l. A *koszt* szó magyarázata további adatok megerősítésére szorúl.

418. l. A *köles* szó föltett kapcsolatát a kurd *gāris*, uipper. *gāvārs* «hirse» szóval igazolja e szónak kirgiz *kürüš*, tobolszki tatár *kürüc* «reis» mása (RADLOFF II:1457; BUDAGOV II:152.), mely

utóbbi adatot GIGANOV (Слова коренныя, 1801 : 49. l.) «пшено (hirse)» szóval fordítja.*) Valamely közvető (talán török) nyelv $r > l$ változásával ilyes alak lehetett a magy. *köles* mintaképe.

420. l. Az ud *qoqník* «ellbogen» szóhoz hasonló képzés ud *p'op'ník* «ferse» (SCHLIFNER). — Alulról a 2. sorban av. *vāraṇna*-törlendő.

426. l. A magy. *guba* nem az ujjperzsa *kaba* változata, hanem az örmény *gubba* «tunica, vestis undulata» (HÜNSCH. Arm. Gr. 516.) = arab *ḡubbe* «pelisse courte; robe longue avec ou sans pelisse que portent les Orientaux» (SAMY BEY) után következtetve mégis délszláv úton kerülve a szerb *guba* = orosz *guba*, kisorosz *kuba* «pelz» átvétele lesz. — A *kulacs*, *kupa*, *lugas* szavakban fölvelt árja *a* = magy. *u* megfelelés biztos példája magy. *ustor*, *ostor* = szkr. *āstra*- (l. u. i. 494. l.); felhozható ezen kívül itt az olyan váltakozás, mint perzsa *kalay* és *kalāy* «rabe»; de esetleg közvető területek is okozhatták e változást; v. ö. erre nézve szkr. *khātā*- «brunnen» és tör. *kutu-k* id. (l. fent 386. l.), különösen gyakori pedig e váltakozás a kauk. nyelvekben.

438. l. Előkerül a *legény* szó egészében is az összetban, így: dig. *läqwän* «knabe, jüngling» (locat. *läqwäni* «in der jugend», *läqwän-adäm* «männliche jugend»; MILLER-STACK.: Osset. Erz. 59.). Az utótag mivolta emitt előttem homályos.

457. l. Az összet *mon* adataihoz hozzáveendő még: *rui-mōn* «böser geist» (ариф дхъ); MILLER: Osset. Etjudi III : 157.).

458. l. Szkr. *mākha*-, *mākhika*-írás hibák e h. *mākša*-, *mākhika*-s így a hozzájuk fűzött nézet egészen alaptalan. A magy. *mék*-nek *h*-ja legalkalmasabban a szkr. *maça*- alakkal magyarázható, mely talán csak változata a *mākša*-nak (l. UHLERB. EtWb. 219.). — Az idézett iráni adatokhoz hozzáveendő még: afghán *maçaī* «biene» (GEIGER: Afgh. 181.).

477. l. A *nyíl* szó kapcsolataihoz tartoznak még: tunguz *nur*, *nura*, *horo*, *nūr*, mandzsu *niru* «pfeil» (OSZKANOVSKIJ), melyeknek *r*-je talán a szkr. *ṛ* ejtés fejleménye.

482. l. A magy. *nemez*-zel egyező ujjper. *nāmūd*, összet *nimāt*, *nīmāt* «filz, filzmontel» szót SALEMANN az av. *nimata* «gras» szóval azonosítja, miszerint alapértelme ez volna: «grasmatte» (MILLER-STACK.: Osset. Erz. 62.).

497. l. Az *ölyű* egyezését a perzsa *alve* szóval már JERNÉY említi (l. u. i. 23. l.).

501. l. A vogul *utši*, osztják *ortši* lehető más magyarázatára nézve l. fent a 147. laphoz fűzött észrevételeket.

*) Az akad. könyvtár példányában BUDENZ lapszéli jegyzetkép e szónak *körűd* alakját jegyzi Mollah Izsák khivai tatár ejtése alapján.

506. l. A szkr. *ā-rama* «ergötzen, lust» sejtethető a kirgiz *ermäk* «das vergnügen; ein gegenstand, der einem vergnügen macht» = volgai, tobolszki tatár *irmäk* «die unterhaltung, belustigung» (RADLOFF Wb. I : 801, 1471.) alaprészében is.

512. l. A török adatokhoz csatolandó: szagaj *üskä* «ziege», mely nem más mint tör. *ieki*, *öeki*, *üeki* «ziege» (RADLOFF Wb. I : 1879.) a szagaj nyelvjárás rendes *č > s* változásával (pl. *üs* «rache, feindschaft» = *öč*; *üs* «drei» = *üč*; *üs* «lufttröhre» = *öč*; l. u. o. 1877.).

527. l. A magy. *réz* és avar *rez* egyezését már TOMASCHER említi (Skyth. 42.).

543. l. jegyz.: Az avar *čan* és osszét *čan-za*, *cän-za*, *cäz* «salz» szók végzeteinek viszonyára STACKELBERG az osszét dig. *zän-za*, tag. *zäz* = av. *za^o* (genit. *zemo*), szkr. *žam* (genit. *žmas*) «erde» szók analogiáját idézi (MILLER-STACK. : Ossset. Erz. 85.).

547. l. A permi *čeri* «fisch» és thuš «čare, čari» egyezését észrevette már KLAPROTH (Asia Polygl.²: 198.).

548. l. GIGANOV tobolszki tatár szójegyzékében (40. l.) is előfordul: «سيرك سوريوك: степняк».

568. l. Talán a kürin *čevín* «glühende kohle» mása az ud *čil* id. szó is (SCHIEFNER: Vers. ü. d. Spr. d. Uden 90.).

SETÄLÄ ujabban ama nézetének ad kifejezést, hogy olyan esetekben, midőn az árja *a*-nak a finn-magyar nyelvekben magas hangzó (*ä, e, ü*), vagy a finnben *o* (= mord. *u*) felel meg, nem árja, hanem csak örmény, vagy thrák-phryg nyelvek hatására szabad gondolnunk, a melyek t. i. az indogermán *e, o* hangokat (szemben az ezekből keletkezett indo-iráni *a*-val) megőrizték. *) E véleményt GLEYS ARTHUR**) több kevésbé meggyőző adat közt egy igen tetszetőssel is támogatja, jelesen a phryg βέδω «wasser» szóval, mely tényleg híven egyezik a finn *vede-* (gen. *veden*, nom. *vesi*), mord. *ved*, vog. *vit*, magy. *víz* szóval szemben az ezekkel nem egyeztethető szkr. *uda-* (*udakā-, udān-*) «wasser» = örmény *get* «fluss», szláv *voda*, görög βέδω (tő: βέδα-), gót *watō* «wasser» alak-
kal (l. UHLENBECK EtWb. 28.). Azonban föltéve, hogy ilyen egyezések nagyobb számban kimutathatók***) — mire a biztos jelentés-

*) L. SETÄLÄ «I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen» 32. l.

**) «Die ethnologische Stellung der Lykier» (Helsingfors, 1900.): 9. l.

***) V. ö. finn *vaski* «kupfer» (= magy. *vas*) és örmény *oski* «gold», mely utóbbit GLEYE finnségből eredt jövevényszónak tartja (u. o. 4. l.).

sel eddigelé megfejtett phryg nyelvanyag rendkívül csekély volta miatt alig lehet reményünk — ez csak azt mutatja, hogy ama nyelvek közt, melyek az őskorban a finn-magyarság nyelvére hatottak, volt egy phryg-thrák-féle is, s ezt megérthetjük annak alapján is, hogy e nyelvcsalád keleti véghatárai egészen a pontusi szkithák területébe nyúltak, de meg számba jöhet e pontnál e törzsek sokszoros vándorlása is. Az a föltűnő magas hangzó árja *a*-val szemben biztosan iráni eredetű pl. a *méreg*, finn *myrkky* = osszét *marg*, *éveg* (*üveg*) = osszét *avgä*, *kéncs* (*kincs*) = pahl. *ganğ*, *vért* = osszét *vart*, *tíz* = osszét *das*, *des* szavakban s világosan mutat arra, hogy ép úgy mint ma az osszétban számos esettel igazolható a nyelvjárások *a* ~ *ä* váltakozása s mint az ujjperzsában általában *e*-nek hangzik a rövid *a*, megvolt e hangváltozás (nyilván mini *a*-ból való másodlagos fejlődés) amaz ismeretlen árja nyelvjárásokban is, melyek a finn-magyarságra hatottak s melyekből a szélesebb körben ismeretes *mész* = av. *maðu-*, mord. *mekš* «biene» = szkr. *makša-*, av. *mašši*-féle egyezések is egész alkalmasan magyarázhatók. A finn *o* = árja *a* megfelelést (pl. finn *orpo* «waïse» = szkr. *árpha-*, finn *ora* «pfriem» = szkr. *ārā*, finn *kota*, *koto* «haus» = av. *kata-*, finn *ouke-* «angel» = szkr. *añkú-*) sem találom elegendő alapnak ahhoz, hogy e miatt az árja eredet föl vételétől eltérjünk, mert im az ily szavak magyar másai (pl. *árva*, *ár*, *ház*, *ág*) már híven tükrözik az árja *a*-t, úgy hogy a finn-mordvin alakok hangzóinak eltérésében bizvást csupán árja dialektikus eltérést kereshetünk, olykép pl. hogy az *a*-t az illető nyelvjárásban némileg labializálva magyar *a*, vagy nyílt *o* módjára ejtették. Van még sok egyéb homályosság is e régi jövevényszók hang-megfeleléseiben, melyeknek tüzetes vizsgálatát mindaddig, míg a finn-magyarságnak egész köre a régi idegen hatások szempontjából átkutatva nincs, nem tartom időszerűnek.

TARTALOMMUTATÓ

a jegyzetekben tárgyalt magyarázatokhoz.

1. Magyar.

I. Hangtani megfelelések.*) a) Magánhangzók:

Magy. *á* = árja *a*: 555, 557, 561; magy. *a* = osszét *ä* = vog. *ä* (*a*): 633. | magy. *a* = ár. *u*: 260, 316. | magy. *a* (rég. *o*) = ár. *ō* (osszét *o*): 521. || magy. *-a*, *-e* szóvég = ár. *a*-tővégi hangzó: 145, 202, 386, 427, 428, 515, 585.

Magy. *ó*, *o* = ár. *u*: 301, 473, 635. | nasalis előtt = ár. *a*: 177, 212, 354, 446, 492, 493. | magy. *o* szókezdő = ár. *va-*: 616—7.

Magy. *ú*, *u* = per. *au*: 615. | = ár. *a*: 181, 425, 429, 450, 494, 651; = kauk. *a*: 207. | magy. *ú*-ban árja *ŋ* (> *b*, *w*) enyészett el: 581.

Magy. *é*, *e*, *ë* (*ö*, *ö*) = ár. *ā*, *a*: 160, 161, 210, 216, 223, 230, 245, 266, 398, 410, 418, 465, 466, 470, 472, 511, 523, 527, 537, 567, 569, 572, 573, 611, 626, 630, 634; (*j* szomszédságában) 178, 397, 475, 503; (*v* enyészttével) 230, 342, 579. | magy. *ő* (*ü*) = ár. *ā*, *a*: 178, 208, 303, 417, 418, 422, 497, 506, 532, 534. || magy. *é*, *e*, *ë* (*ö*, *ö*) = ár. *ī*, *i*: 500, 514, 594, 648. | = av. *ē*: 160. | = kauk. *uē*, *ua*: 540. || magy. *-é*, *-e* szóvég = kauk., iráni *-ax*, *-ux*, *-ar*: 176, 178, 633. || magy. *ő*, *ö* = ár. *ū*, *u*: 355, 504, 531, 546, 609, 617; kauk. *u*: 609; per. *ō*, *au*: 420.

Magy. *í*, *i* (mélyhangú szavakban) = árja *ā*, *a*: 202, 230, 351, 372, 373, 383, 444, 518, 530, 573; (*j* szomszédságában) 602, 636; = kauk. *a* 188, 203, 204, 205. | magy. *í*, *i* (magashangú szavakban), magy. *ü* = ár. *ā*, *a*: 165, 166, 282, 379, 551, 574, 603, 618; (*j* szomszédságában) 621, 636. | magy. *i* (mélyhangú szóban) = török *a*, *u*: 166. || magy. *í*, *i* = av. *ae*, osszét *i* 632.

Magy. *ü* = szkr. *ūy* 582; iráni *ōi* 182; iráni, kauk. *-uyu-* 550, 584. || magy. *ü* = tör. *i*: 647.

*) Az egymásnak megfelelő azonos hangok e kimutatásokban nincsenek fölvéve.

Árja *a*-nak megfelelő magy. páros (mély- és magashangú) alakok: 193, 326, 518, 635.

Hangzó nyújtása (*á, é < a, e*) az első szótagban: 160; a második szótagban: 245, 633.

Magánhangzó előtételé mássalhangzó-csoporttal kezdődő árja szavakban: 239, 375, 378, 508, 617; az ily magánhangzói előtétel összét alapú: 147; szókezdő árja aspirata (*kh, dh, bh* stb.) a magyarban nem esik a szókezdő mássalhangzó-csoport szabálya alá: 597. || szókezdő árja hangzónak elesése a magyarban: 525, 568. | a második szótag magánhangzójának elisíója a magyarban: 167, 240, 628.

b) Mássalhangzók:

Magy. *k* szókezdő = ár. *g*: 395, 413, 414, 417, 419. || török szóközépi *rk* a magyarban nem *rg*, hanem ugyancsak *rk*: 166.

Magy. *g* szókezdő = ár., kauk. *k* (*kh*): 300, 301, 302, 304. | magy. szóvégi *g* = ár. *k*: 547, 594. (l. még alább a magy. -*g* árja képzőt) || magyar hangzóközi (és szóvégi) *g* = ár. *ng* (*nk, nr*): 212, 450, 532, 565. | magy. hangzóközi (szóvégi) *g* nem lehet finn *k* (*<g*) megfelelője: 593.

Magy. *h* árja sibilans (*s, z, š, ž, č, ċ*) megfelelője: a szó kezdetén: 342, 351, 355, 362, 418, 458; szóközépen és szóvégen (részben iráni alapon): 183, 215, 223, 383. | magy. *h* szókezdő = iráni, kauk. *γ* (*gh, g*): 297, 316, 318, 337, 356, 359, 361, 441; szóközépen: 473. | magy. *h* szókezdő = árja *k* (*kh*): 384. | magy. *h* szókezdő nem megfelelője iráni *h*-nak: 343. || magy. hangzóközi *h* hiatuspótló iráni diftongusban: 597; kauk. diftongusban: 191, 542.

Magy. *j* a szóvégen = finn-magy. *yl* (*gl, ñ-l*): 255, 517. | = kauk. *l, l̥* (*ly*): 322, 338, 591. — = ár. *jl*: 598. | = finn-magy. *χ*: 564; = iráni, kauk. *χ* (enyészve): 176, 178, 634. || a szóközépen = török *γ* (*g*), ár. *γ*: 626. | magy. hangzóközi *j* hiatuspótló kauk. diftongusban: 542.

Magy. *t* szókezdő = ár. *d* (*dh*): 586, 589, 594, 597, 598, 601, 603, 611. | magy. *t* szókezdő nem lehet magy. *š*, vagy osztják *l̥*, vog. *l* változata: 594, 608. || szóközépi magy. *t* = per. *χt* 591.

Magy. *d* a szó közepén és végén = ár. *nd* (*nt*): 212, 305, 417, 492, 563. | = ár. *t*, összét *d*: 386. | magy. *rd* < *rt*: 503.

Magy. *gy* (= *ǵ*) és *dzs*, valamint *ty* (= *t̥*) és *cs* (= *č*) szókezdők váltakozása: 309. | magy. *gy* szókezdő = szkr., kauk. *š* (ir. *z*): 309, 310, 311, 314, 315. || szóközépi magy. *ngy* és *ncs* váltakozása: 481; szóközépi magy. *gy* = vogul-osztják *ńš*, zürjén-votják *š, ž*: 358, 633; = kauk. *nč* (*mč, nž, mž*): 125, 400, 439, 641. | szóközépi magy. *lgy* < *lj*: 126, 646; = összét *lg*: 609. | magy. *rgy* (> -*rigy*) = ár. *ršy*: 374. || szóvégi magy. *gy* = árja *dh* (*ḍ*) magashangú szóban: 514.

Magy. *sz* (= *s*) a szó közepén és végén = finn-magy. *ns* (*ms*): 321; = ár. *ns*: 518. | = iráni *zs*: 240. | = ár. *sk*: 380.

Magy. *z* a szó közepén és végén = finn-magy. *d*: 182; = ár. *d*, *dh*, *ð*: 182, 276, 284, 289, 290, 295, 308, 337, 468, 482, 585, 631; = török *d*: 595. | = ár. *s*: 596, 603, 637; = tör. *s*: 603, 647. | (mint magy. *sz*-nek változata) = ár. *sk*: 380, 650. || nem igazolható finn-magy. *ks* másának: 314.

Magy. *s* (= *š*) szókezdő = ár. *s*: 538, 546. | magy. szóközépi és szóvégi *s* = ár. *s* (szkr. *ç*) iráni alapon: 232, 233, 273, 329, 632; magy. *st* (= *št*) = ár. *st*: 379. | magy. szóközépi és szóvégi *s* = iráni *š*: 230, 627; török *š*: 627; = iráni *šk*: 636. | magy. *šš* = kauk. *šž*: 236.

Magy. *zs* (= *ž*) szókezdő *r*-vel váltakozik: 444.

Magy. *cz* (= *c*) szókezdő = kauk. *s*: 187; = kauk. *č*: 188. | magy. szóközépi *cz* eredetibb *š* fejleménye: 396. | szóvégi magy. *cz* < *s*: 160, 265.

Magy. *cs* (= *č*) szókezdő eredetibb *š* fejleménye: 538; = szkr. *ç*: 202. | szóközépi és szóvégi magy. *cs* = ár. *s*, *ç*: 157, 233, 263, 384, 390, 426, 645; magy. *res* = ár. *ršti*: 257; = török *le*: 125.

Magy. (finn-magy.) szókezdő *ny* (= *n*) = ár. *n*: 486, 487. | magy. szóvégi *ny* < *m*: 398. || magy. szóközépi *nd* < *md*: 614. | *nny* < *nl* (*ml*): 569.

Magy. *p* szókezdő eredete: 519.

Magy. *b* szókezdő = árja *v*, uper. *b*: 152, 156, 158, 161, 166. | = ár. *m*: 160, 168, 169, 178, 180. || szóközépi magy. *b* = ár. *mb* (*mbh*): 212, 303, 304; = kauk. *p* (*b*): 189.

Magy. *f* szókezdő = ár. *p*: l. a *f*-vel kezdődő szavak cikkeit.

Magy. *v* szókezdő = összet *f* (assimilatio alapján): 629. || magy. szóközépi és szóvégi *v* = ár. *m*: 362, 399, 410, 472, 507, 517, 605, 611; = kauk. *m* (*b*): 415. | = ár. *p* (összét *b*), ár. *b* (*bh*): 510, 511, 520, 592, 638; = kauk. *b*: 608; < magy. *b*: 446. | = vog. *r*: 542; = kauk. *γ* (*gh*): 541; = ár. *ḥr* (*γ*): 576. || magy. hangzóközi *v* hiatuspótló kauk. diftongusban: 298, 433.

Magy. *l* szókezdő = kauk. *l* (*thl*, *th*, *č*): 440. || magy. szóközépi és szóvégi *l*, *ly* (*l*), *j* = ár. *d*, *dh* (*ð*): 127, 150, 251, 318, 419, 486. | magy. szóközépi *l* = finn-magy. *lg*: 267; per. *hl*: 254; = ár. *r*: 419; szkr. *l*, *n*: 596. | magy. *ll* < *rl*: 537; < kauk. *zl* (?): 204.

Magy. *r* szókezdő = ár. *l*: 527, 531. || magy. szóközépi és szóvégi *r* < *l*: 465. | = ár. *rg* (*rk*): 301; = per. *rz*: 208. | = szkr. *d*, *t*: 261, 476, 567; magy. *rt* = szkr. *t*: 538.

Árja és kauk. mássalhangzók enyészete a magyarban: árja szókezdő sibilans (*s*, *š*, *ç*) enyészik: 228, 245, 368; kauk. *s*, *š* szókezdő enyészik: 242. | szókezdő kauk. *l* (*thl*, *th*) enyészik: 613. | vogul-osztják közös (*l*, *l* változattal nem jelentkező) *t* szókezdőnek.

a magyarban nem felelhet meg magánhangzós szókezdet: 635. | s-ből fejlett iráni *h* szókezdő a magyarban nem enyészik: 245. || szókezdő árja *j* (*y*) enyészik a magyarban: 371, 379; szóközépi és szóvégi *j* enyészik a magyarban: 182, 455, 582, 602, 621, 636. || szókezdő árja *v* enyészik a magyarban: 223, 224, 226, 500, 503, 510, 616—7; u. a. kauk. eredetű magy. szóban: 496. | szóközépi *v* (esetleg: *p*, *b* > *v*; *m* > *v*) enyészte a magyarban: 230, 342, 535, 579, 581, 613. || szóvégi kauk. *l*-nek enyészte a magyarban: 200. || szóvégi árja *ð*, *d* enyészte a magyarban (iráni, illetőleg kauk. alapon): 572. || perzsa szóközépi *rk* a magyarban nem lesz *g*-vé: 594.

Járulékmássalhangzók: *l* magyar szókbán (pl. bölcső < tör. *beşik*): 174. || *L*. a szóközépi magy. *h*, *v*, *j* hiatuspótló szerepét.

Metathesis: magy. *nyh* < *χñ*: 228; *jh* < *hj*: 441; *or*-, *ol*-, *ör*- < *ro*-, *lo*-, *rö*: 507.

II. Szóképzés és ragozás. Igeképzők: frequ. -*z*: 638. | mom. -*at*, -*et*: 276; denomin. -*hed*, -*hód* (*vénhed*-, *bűnhód*-): 183; denomin. -*j*: 441, 581. | a főz- ige végzete nem képző: 279, 280. | refl. -*v*: 637. | egyező alakú név- és igei tövek: 263.

Névszóképzők: árja eredetű -*g*, -*ge* (= ár. -*ka*, összet. -*ag*, -*äg*): 151, 161, 166, 185, 262, 326, 337, 356, 371, 409, 621. | árja eredetű -*k* képzővégzet: 160, 185, 195, 211, 257, 262, 614. | kauk. eredetű -*r*, -*b* pluralisvégzetek: 168, 435; kauk. eredetű -*l* képző: 608. | magy. -*csi* végzet (képző) törökből: 399. || magy. -*ék* 586, 635. | magy. -*j* nom. verb. 397. | magy. -*j* dimin.: 499. | magy. -*k* melléknévképző: 504. | magy. *ny* (-*ány*, -*ény*) melléknévképző: 438, 441. | magy. -*ó*, -*ő* képző (főleg állat- és növénynevekben): 180, 186, 188, 207, 269, 284, 383, 395, 411, 551, 618; u. a. török -*a* végzet helyett (állatneveken): 597. | magy. -*p* (-*ép*, -*pe*) névképző: 570, 587. | magy. -*ú* névszó-képző: 492—3, 626, 645. — Fölös -*s* melléknév-képző (midőn az árja alapszó is melléknév): 215, 410, 453; fölös -*ú* melléknévképző: 390; fölös -*i* melléknévképző: 438. — Árja -*s* nomin. a magyarban (?): 596. — Magy. -*ten*, -*tön* határozói rag: 343. — Synonim-összetételek: 319, 502.

2. Vogul-osztják.

I. Hangtani megfelelések. a) Magánhangzók:

Vogul-osztják *ā*, *a* < *ä* (magas hangzó): 342, 223. | IO. *a* = vog., osztj. (más nyelvjárásokban) *q*, *o*: 546. | vogul -*a* szóvég = ár. -*a*- tövég: 515.

Vog., osztj. *o* (*q*) = ár. *a*: 382, 592, 624; vog., osztj. *o* (*u*) = ár. *a*: 181, 318, 622; vog. *ō* (*ā*) = ir. -*ava*- (< -*apa*-): 230. | vog. *o* = per. *u*: 635. | osztj. *o* < *ä* (*ö*, *e*): 499.

Vog.-osztj. *ū*, *u* = ár. *ā*, *a*: 566, 587, 602. | vog. -*eu* végzet < *ey*: 300.

Vog.-osztj. \bar{e} (\bar{a} , e , o , i s hosszúik) = ár. \bar{a} , a : 525, 534, 556, 566, 569, 572, 578, 595, 618. | déli vog. \bar{o} , o = éjszaki \bar{a} , a : 352.

Vog.-osztj. hangzók megnyújtása az első szótagban: 368. | árja szó második hangzójának elisioja az osztjákban: 643.

b) Mássalhangzók:

Vog.-osztj. χ , γ hangzók között = per. h : 181, 254. | u. a. hiatuspótló iráni diftongusban: 283, 313, 348, 597. | ár. dh , δ helyett (voltakép hiatuspótló): 151, 468. || = ár. k : 275.

Vog.-osztj. $\bar{n} < g$ (k): 270, 409, 420—1. | = ír. γ : 625—6.

Vog.-osztj. j szókezdő járulék-mássalhangzó: 237. | szóközépi $j < \text{finn-magy. } g$: 284. | szóközépi és szóvégi $j < l$ ($< d$, δ): 318.

Vog. $t < s$ (z): 142, 159, 244, 368, 616, 644; vog. t , osztj. $l < s$ (z): 418, 438, 554; osztj. t szókezdő $< s$, s : 313, 567; osztj. szóvégi $t < s$: 499, 596, 599. | szóvégi vog. t , osztj. l megfelelései a magyarban: 216; magy. z = vog. t megfelelése az osztjákban nem l , hanem t : 595.

Vog. t hangzók között = ár. dh , δ : 514. | déli osztj. t , $d' < s$ (δ , j): 155, 251.

Vog.-osztj. \bar{n} szókezdő = ár. n : 487. | vog. nt = ár. d : 270, 482.

Vog.-osztj. p szókezdő = upper. b , ár. v : 156, 642. | vog. $tp < tm$: 605. | hangzóközi vog. p = magy. p , v : 496.

Vog.-osztj. v szókezdő járulék-mássalhangzó: 139—40, 119, 640. | vog. szóközépi és szóvégi $w < \bar{n}$, γ : 576; hw , $rw < l\gamma$, $r\gamma$: 161, 543.

Osztj. m szókezdő $< b$: 283.

Vog. l szókezdő = osztj. l , t = ár. z : 630. | vog.-osztj. l , $l' (> j)$ = ár. d , dh , δ : 127, 151, 251, 318, 419. | vog.-osztj. $ll < l$: 300.

Vog. rt = szkr. t ($< rt$): 408.

Árja mássalhangzók enyészete a vogul-osztjákban: szókezdő v enyészik: 503. | hangzóközi és szóvégi v ($< p$, b ; γ) enyészik: 230, 300, 342, 437, 529, 554. || n , \bar{n} enyészete ns , $n\bar{s}$ mássalhangzó-csoportokban: 321, 359; $n\bar{s}$ állandósága közbenvolt magánhangzó elisiojára mutat: 456. || szóvégi δ , d kopása (iráni, ill. kauk. alapon): 572. || perzsa szóközépi rk a vogul-osztjákban nem lesz g ($\gamma > v$) hangokká: 594.

Járulék-mássalhangzók: l. u. i. a \bar{n} , χ (γ), j , n , v hangokat.

Metathesis: vog.-osztj. rt , $rd < \text{ár. } tr$, dr ; $r-s < \text{ár. } s-r$ (összét alapon): 245, 263, 502, 642. | epenthesis: osztj. $is < s\bar{j}$, \bar{s} : 385.

II. Szóképzés. Igeképző: vog. $-l$ transitivum (causativum): 279. || névszó-képzők: vog. $-ä$ nom. verb. 537, 593; vog. $-mil$ nom. verb. 538; vog. $-t$ nom. verb. (pl. $nam-t$): 529. | dimin. vog. $-j$ rokonságnevekben: 154; vog. $-le$ dimin.: 181; vog.-osztj. $-m$ dimin.: 600. || vog. $-s$, oszt. $-t$ denom.: 251. | vog. $-i$ melléknév-képző: 436; vog.-osztj. $-m$ comparativus: 151. -- Fölös vog. $-i\bar{n}$, $-p$

képzők mellékneveken: 514. — Osztják *-ai*, *-ei* végzet állatneveken: 626; vog.-osztj. *-sañ*, *-sēñ* végzet halneveken: 180. — Vogul-osztj. egyező név- és igetövek: 525. — Szkr. *-s* nomin. vog.-osztj. szavakban: 499, 596. — Zürjén jövevényszók a vogul-osztj.okban: 403, 585.

3. Zürjén-votják.

I. Hangtani megfelelések. a) Magánhangzók:

Votják *a < ̣*: 498. | zürj. *a* = votj. *u* = ár. *a*: 389.

Votj. *o < ̣* (*ä*, *e*) 394, 604; votj. *o* = zürj. *i*: 365. | zürj. *o* = votj. *u < ̣*: 139, 158, 306.

Zürj. *u* = ár. *a*: 291. | votj. *u < ̣*: 273; votj. *u*, *ü* = ár. *ay*: 621; votj. *u*, *i* = ár. *a*: 389. | zürj.-votj. közös *u* eredetileg is mély vocalis: 158.

Zürj.-votj. *i*, *i* = finn-magy. *a*: 383; = ár. *ā*: 267, 569, 573; = ár. *i*: 600. | zürj.-votj. *i*, *i* szóvéghen elenyészett *v* lap-pang: 577.

Zürj. *e* = votj. *a*, magy. *a* = ár. *a*: 557, 572; zürj. *e* = votj. *o* = ár. *a*: 642. | zürj. *ö* = ár. *a*: 535. | votj. *̣* = ár. *a*: 278.

Árja *-a-* tövégi hangzó a zürj.-votj.okban enyészik: 404. || magánhangzói előtét szókezdő árja mássalhangzó-csoport esetén (összét alapon): 147; ugyanily esetben a mássalhangzó-csoport szétbontása közbeszúrt hangzóval: 147.

b) Mássalhangzók:

Zürj. *k* szókezdő = iráni *g*: 291. || zürj.-votj. *g* szókezdő = ár. *k*: 389.

Zürj.-votj. hangzóközi *j <* finn-magy., ár. *g*: 284.

Zürj.-votj. szóvégi *d* = ár. *t*, összet. *d*: 386.

Zürj. hangzóközi *z* = ár. *dh*, *ḍ*: 289, 585; votj. hangzóközi *z* = finn-magy., ár. *d*: 376.

Zürj.-votj. *š* szókezdő = magy. *sz* (*s*): 538. || zürj.-votj. *š* szókezdő = mord., cserem. *š*: 233; = szkr. *ç*: 233, 561. | zürj.-votj. *š* (*ž*) szóvég *< šk*: 234; *< št*: 249, 646.

Zürj.-votj. szóközépi és szóvégi *ž*, *ž* = finn-magy., ár., kauk. *nž*, *nš* (*nz*, *ns*): 278, 327, 439; = av. *n̥h*, szkr. *s*: 577. | zürj.-votj. szóközépi és szóvégi *ž*, *ž* = finn-magy., ár. *nž*, *nš* (*nš*, *ns*): 183, 184, 269, 273, 321, 404. || zürj.-votj. szóközépi és szóvégi *ž* = finn-magy. *rž* (*rš*): 257, 281, 329, 374, 648, 649. | zürj.-votj. szóközépi és szóvégi *č* *< rč*: 271.

Zürj.-votj. *n* szókezdő = ár. *n*: 477. | zürj. szóközépi és szóvégi *n* *< l*: 613. | zürj.-votj. szóvégi *n* *< sn*: 604.

Zürj.-votj. *p* szókezdő = ár. *b*: 281. || zürj.-votj. *b* szókezdő = ár. *p*: 516; = ár. *v*, ujper. *b*: 283, 364, 642.

Zürj.-votj. *v* szókezdő járulékmássalhangzó: 119, 374.

Zürj.-votj. szóvégi *m* *< n̄*: 491. | votj. szóközépi *m* *< rm*: 144.

Zürj.-votj. *l* (*j*) < finn-magy., ár. *d*, *dh*, *ð*: 127, 150, 251, 318, 419. || votj. *l* nem lehet magy. *z* megfelelője: 631.

Zürj.-votj. szóvégi *r* < *l*: 573—4. | zürj.-votj. *rt* = szkr. *t* (< *rt*): 408.

Mássalhangzók enyészete: l. u. i. a *ś*, *ś* (*ś*), *ṣ*, *ṣ*, *m* hangoknál. || Szókezdő ár. *v* enyészik: 503; szóvégi *v*: 577. | szókezdő *j* enyészik a votjákban: 380; szóközépi *j* enyészete és szótag-összerántás a zürjénben: 486. || szóvégi és szóközépi finn-magy. *d*, árja *d*, *dh*, *ð* enyészete: 308, 572, 631.

Metathesis: *rt*, *rd*, *rs* (*r-s*) < ár. *tr*, *dr*, *sr* (*s-r*): 245, 463—4, 494, 502, 516. | epenthesis a zürjénben: *aít*, *aíd* < *at*, *ad*: 385.

II. Szóképzés. Igeképzők: zürj. *-kād*, votj. *-kīt*: 234. | zürj.-votj. *-št* mom. képző: 530. || Névszó-képzők: zürj. *-an*, votj. *-on* nom. verb. 184. | zürj. *-ōg* denom. névszó-képző: 303. | zürj.-votj. *-āg* dimin. 301. | zürj.-votj. *-da* mennyiségeképző: 605. — Szkr. *-s* nomin. a zürj.-votjákban: 499, 642.

Lityán-llett elemek a zürjén-votjákban: 404.

4. Cseremisiz.

Hangtani megfelelések. a) Magánhangzók:

Cserem. *o* = ár. *ā*, *a*: 233, 573. | cserem. *u* (*ü*) = ár. *ā*: 589. || cserem. *e*, *i* = ár. *ā*: 267, 569. | cserem. *ō* = ár. *u*: 139. | cserem. *ü* (*i*) = ár. *ā*, *a*: 278, 394, 516, 535, 630, 644; cserem. *ü* = kauk. *u*: 437; = finn *u*, *a*: 437.

b) Mássalhangzók:

Cserem. szóközépi *g* (*r*, *n*, *ś* után) < *k*: 499. | csuvas *χ* szókezdő vagy szintén *χ*, vagy enyészik: 406. | cserem. hangzóközi *γ* diftongusnak hiatuspótlója: 313, 539, 544, 593. | cserem. szóvégi *ś* = szkr. *ś* (nomin.): 139. | cserem. szóközépi és szóvégi *c* < *rś* (*rś*): 257. | cserem. *v* szókezdő járulék-mássalhangzó: 137, 233; cserem. hangzóközi *v* < *g* (*γ*): 437. — Szókezdő árja *v* enyészik a cseremisizben: 500.

II. Szóképzés. Cserem. *-š* névszóképző: 137; *-šo*, *-šü*, *-šc*: 269, 448. || *-āngē*, *-āngē* végzet állatnevekben: 547. — Csuvasos szerkezet a cseremisizben: 479.

5. Mordvin.

I. Hangtani megfelelések. a) Magánhangzók:

Mord. *o* = ár. *ā*, *a*: 233, 470, 589. | mord. *u* = ár. *ā*, *a*: 233, 291, 335, 476, 493, 494. | mord. *ā*, *e*, *i* = ár. *ā*, *a*: 139, 167, 450, 630; = ár. *ya*-szókezdő: 635. — Szókezdő magánhangzó elesése: 221. — Magánhangzó előtéttele szókezdő árja másállhangzó-csoport esetén (iráni alapon): 239.

b) Mássalhangzók:

Mord. *j* szókezdő = ír. *h*: 375. | mord. hangzóközi *d* = ár. *t*: 470. | mord. szóvégi *t* < *nt*: 155. | eredeti *sk* a mordvinban megmarad: 234. | mord. *št* = ár. *st*: 239. | mord. hangzóközi *š* = szkr. *sy*: 637. | mord. hangzóközi *z* = ár. *s*: 637. | mord. *n* szókezdő szóvégi *j* hatása alatt < *n*: 476. — Metathesis: *kš* < *šk*: 241.

II. Képzők: denom. *-yt*, *-ft*: 263. | *-ša* névszóképző 448. | *-l* = finn *-la*, *-lä* helynévképző: 462. — Szkr. *-s* nomin. fenmaradásának esetei: 145, 167, 645.

6. Finn.

Hangtani megfelelések. a) Magánhangzók:

Finn *o* = ár. *a*: 163, 335, 382, 493, 494, 581, 592, 644, 653; = ár. *va-* szókezdő: 616. | finn *u* = ár. *ā*, *a*: 372, 535, 615. | finn *ä*, *e* = ár. *ā*, *a*: 225, 609. | finn *i* = ár. *ā*, *a*: 225, 267, 533, 569; = finn-magy. *a*, *o*, *u*: 486. | finn *y* (= *ü*) = ár. *a*: 225, 372, 466. — Hosszú hangzók és diftongusok: finn *aa* < *aya*: 470. | finn *uu* < *uuu* (*ubu*): 533; ? *uuu* (< *uru*, *uūu*): 577. | *ii* < *iji*: 550. || finn *uo* diftongus: 368. | finn *öy* és *ei* diftongusok váltakozása: 344. | finn diftongusok keletkezése elenyészett *g*, *b* következtében: 344.

b) Mássalhangzók:

Finn *s* szókezdő < *t*: 608. | a finnben megmarad az eredeti *sk* hangcsoport: 234. | finn *mm* < *hm* (< *sm*): 375. | *lp*, *lv* nem hasonlul a finnben *ll*-vé: 588. — Szókezdő árja *v* enyészete a finnben: 224, 500. | diftongus hiatusát pótló *v* az észten: 349. — Finn eljárás idegen szók szókezdő mássalhangzó-csoportjainak egyszerűsítésére: 239. — Metathesis: f. *uroho-* = osztj. *urt* = mord. *azoro* = szkr. *asura-*: 616.

7. Lapp.

I. Hangtani megfelelések. Lapp *s* = ár. *a*: 167. || szókezdő *j* járulék-mássalhangzó: 139, 224, 237. | hangzóközi lapp *c* = finn-magy. *s* (*š*): 259. || szókezdő *v* járulék-mássalhangzó: 640. | szókezdő árja *v* enyészik a lappban: 500. | *v* hiatuspótló eredetibb diftongusban: 349.

II. Képző: Lapp *-nt* dimin.: 471. — Szkr. *-s* nomin. megmaradása a lappban: 145.

8. Finn-magyar közösségek.

Hangjelzés: 102—103. — I. Hangtani megfelelések. Finn-magy. *s* = ár. *ā*, *a*: 157, 237, 296, 342, 365, 382, 458, 484, 569, 573, 618, 631, 652—3. | finn, mord., cser., lapp, zürj.-votj. *s* = ár. *ā*, osszét *o*, *ū*: 522. || páros, t. i. mély- és magashangú finn-magy. alakok árja *ā*, *a*-nak megfelelőleg: 163, 165, 230, 283, 297,

385, 408, 418, 551, 618, 633; u. a. árja szótagképző *r*-nek (*pr̥stha*-) megfelelőleg: 257; u. a. árja szókezdő *sn* hangcsoport szétbontása alapján: 368. || finn-magy. hangzóközi *k* a szótdben nem igazolható: 220; árja hangzóközi *k* = finn-magy. *g*: 220, 280. | finn-magy. hangzóközi *d* = árja *t* (összét *d*): 335, 558, 561. | szóvégi árja *d*, *dh* (*ḍ*) enyészete árja szavak finn-magy. másaiban: 134. | ár. *v*, ujper. *b* szókezdő a finn-magy. nyelvekben *v* és *b*, *p* szókezdő-megfelelésekkel: 150. | finn, mord., cserem., lapp *ks*. = (?) szkr. *ç* < indog. *k*: 693. | ujperzsa hangsajátságok közös finn-magy.-árja elemeken: 558—9.

II. Képzők: Finn-magy. *-g* (*-j*) inchoat.: 297. | finn-magy. *-l* névszóképző = ár. *-la*: 427; = kauk. *-l*: 437. | finn-magy. *-r* névszóképző = ár. *-ra*: 408, 493. | finn-magy. *-t*, *-d* determinativum számnneveken: 219, 220, 647. | finn-magy. névmások egyezése árja megfelelőkkel: 56—57. | szóikerítés (kauk. nyelvek módjára): 600. || az igetű ugyanazon alakjának használata transitív és intransitív értelemben (árja alapon): 279, 280.

9. Törökség.

Régi török (illetőleg mongol) jövevényszók az árja (főképp iráni) nyelvek köréből: 148, 152, 162, 166, 175, 178, 181, 185, 186, 193, 194, 207, 212, 260, 261, 284, 299, 301, 303, 327, 329, 330, 335, 352, 271, 386, 389, 404, 411, 417, 420, 426, 428, 431, 497, 500, 503, 512, 539, 545, 589, 645, 650, 652. | kauk. nyelvekkel való közösségek: 171, 192, 425, 488, 544. — Árja *a* = török *u*, *o*: 386; ár. *a* = tör. *ı*: 539. — A törökség többször megőrzi az eredeti árja *j* szókezdőt, hol vele szemben az ujper. *š*-t mutat: 312, 649. — Csuvás *p* szókezdő nem fejlődik eredetibb *v*-ből: 152; csuvás szóvégi *m* nem változik *n*-vé: 152. — Szagaj *s* < *ç*: 652.

10. Kaukázusi nyelvek.

Hangjelzés: 106—110. — Hangok váltakozásai: *a* ~ *u*: 207, 294; *a* ~ *e*: 422, 536, 547, 549; avar *e* a nominativusban a tö eredetibb *a* hangzója helyett: 120; *i* ~ *a*, *o*, *u*: 448. | diftongusok keletkezése s egyszerűsítése: 191. | szókezdő magánhangzónak enyészete: 487. || mediák határozatlan zöngéje: 189; zöngés és zöngétlen mássalhangzók váltakozása: 189. | szókezdő *χ* ~ *γ* (*g*) váltakozása: 361; szókezdő *χ* ~ *k* (*g*): 414; csecscenz szókezdő *h* ~ *χ*, *γ*: 346; cserkesz szókezdő *px*, *ps* = *χ*, *ç*: 358. | szóközépi *γ* (*gh*, *g*) enyészete georgiai nyelvekben: 201. | szókezdő *l* (*thl*), *l* ~ *th*: 440. | *nth* ~ *nc*, *nç*: 440. | *š* < *rt* (*rt*): 391. | szókezdő *m* ~ *b*: 157, 167, 170, 422; *b* < *v*: 135. || szókezdő sibilans enyészete: 122. | nasalis enyészete a velo kezdődő szóközépi mássalhangzó-csoportokban: 287, 358.

Képzők: *-aj* névszóképző: 209. | *-b* (*-bi, -be, -phi, -phe*) plur. képző: 435. | *-b* (*-ab*) melléknévképző: 424. | abház *cy-, éi-* igei præfixum: 320. | *-d, -t* névszóképző: 192, 200, 204, 207. | *-da, -ta, -du, -tu, -di, -thi* névszó-, különösen melléknévképző: 265, 292, 294. | cserkesz *-g, -gho, -ko* melléknévképző: 346. | *-g, -k* névszóképző: 287; kürin *-gh, -g* névszóképző (állatneveken): 411. | abház *-ghy, -ghu* nom. acti: 320. | rutul *-χun, kürin -run* infinitivus: 443. | kürin *-in, -an* melléknévképző: 568. | avar *-in* nom. verbale: 401. | *-l* (*-al, -il, -ul, -li*) plur. képző: 435. | *-l* (*-la, -le, -li, -il*) névszóképző: 121, 171, 198, 260, 358, 361, (melléknévképző) 453, 460. | *-n* (*-na, -ni, -nu*) névszóképző: 421, (melléknévképző) 295. | szvanét *-nal* nom. verb. 443. | *-r* (*-ra, -ro, -ar*) nom. verbale 320, 401. | *-r* plur. képző: 457. | *-r* (*-ra, -re, -ri*) denom. névszóképző: 121, 201, 366, 421, 424, 460, 608. | ud *-uχ, -muχ* névszóképző: 634. — Számnevek determinatiója: 219, 243, 345. — Ikerítés (összetétel): 170, 491.

Kauk. révén került árja szavak a magyarban: 135, 161, 189, 294.

11. Árja nyelvek.

Hangjelzés: 104—106. — Magánhangzói elötét szókezdő mássalhangzó-csoport esetén iráni nyelvekben: 239. | magánhangzói epenthesis szókezdő *r* előtt az avesztai nyelvben: 507. | összetét *o* = av. *a* (nasalis elött): 457. | összetét: dig. *γ, tag. q* = iráni *g*: 359. | szkr. lingualis (*t, d, n* stb.) mássalhangzók: 261, 334. | összetét szóvégi *t' < d, t*: 641. | az összetét árja nasalist őriz meg *ns* hangcsoportban: 278. | szkr. *b* szókezdő *< v*: 642. | iráni *m* szóvég *< n*: 152. | szókezdő *l ~ r* váltakozása árja nyelvekben: 444. | *v*-vel való szókezdő váltakozik magánhangzós szókezdővel a szkr.-ban és összetétben: 640.

Képzők: av. *-ya* denom. melléknévképző: 432. | árja *-vant* melléknévképző: 472. | *-la* szkr. diminutivum: 187. | árja *-ra* (*-r*) denom. névszóképző: 306.

12. Jelentések váltakozása.

acht < weiter von zehn: 606.
arm < hand: 389.
axt < keil: 223.
biene < schwirrend: 646.
blech < blechkanne: 262.
blei, zinn ∞ silber: 248.
bräutigam < mann: 498.
brod < das essen: 401.
brod < «gedörnte getreidekörner»: 402.

diener < junger mann, mann: 369, 498.
dörf < gegend, seite: 253.
dumm, einfältig < link: 190.
eisen < messer: 393, 406.
ekel, ekelhaft < «was einen zum erbrechen, spucken erregt»: 614.
ende < kopf: 258.
erde < mutter: 470.
esel < füllen: 204.

- ewig < gross, sehr gross: 504.
 fallen < sich setzen: 232.
 fasttag < heiliger (tag): 179.
 frühling < sommeranfang: 593.
 gabel < ast, zweig: 565.
 gans < vogel: 451.
 gast < freund: 629.
 geruch < dunst: 417.
 geschlecht < name: 484—5.
 gestank < geruch: 182.
 gestern < jener tag, jener abend: 593.
 gesund, heil < gut: 365.
 glücklich < reich: 174.
 grau < dunkel: 579.
 grün < gras, grasfarbig: 632.
 hahn < schreiender, singender (vogel): 451.
 hase < ziege, schaf: 489.
 hässlich, unschön < schwarz, dunkel: 535.
 haus < höhle, grube: 648.
 hausherr, wirt < ältester: 292.
 herde < vieh: 407.
 heilig < gut: 364.
 heilig < glänzend, hell: 365.
 hemd < kleid: 371.
 heute < dieser tag: 593.
 hinterraum < schatten: 227.
 hinterteil (pars postica) < pars extrema: 258.
 hof, stall < umzäunung: 403.
 höhle < das innere: 492.
 hose < fuss (-kleid): 287.
 hund < klein: 432.
 hundert < grosser zehner: 607.
 hütte < bedeckung, dach: 302, 633—4.
 jüngerer bruder < bruder: 496.
 jüngere schwester < schwester: kehle < mund: 553. [356].
 keil < eisen: 265.
 klein, fein < zerschlagen, zermalmt, stück: 534.
 kotwasser ∞ sumpf: 195.
 köcher < behälter: 595—6.
 köcher < sack: 795.
 krank < schlecht: 162.
 krumm < link: 190.
 kuh < kalb, junges (v. tiere): 619.
 kühle < schatten: 226.
 land < umkreis, weite ausdehnung: 616.
 lehren < wissen machen: 589.
 leinwand < gewand: 628.
 link < schlecht: 150, 151.
 mahlen < schreiben: 272.
 mann, männchen < männlicher hund: 386—7.
 masern < bunt, gezeichnet: 273.
 maulesel < pferd-esel: 511.
 milch < gemolkene: 597.
 milch < brustwasser: 597.
 morgen, abend < dämmerung, dunkelheit: 238.
 morgen < früh: 523.
 mund < kehle: 552.
 netz, schlinge < garn, strick: 642.
 neun < neben zehn: 606.
 neun < eins fehlend von zehn: 606.
 oekonomieverwalter, schaffner < hirt: 378.
 pfeil < schilfrohr: 477, 486.
 pferd ∞ kuh: 445.
 recht (dexter) < gut: 150, 151.
 reh < ziege: 512.
 reich (dives) < herr: 615—6.
 reich (imperium) < land (regio): 616.
 reifen < kochen (intr.): 279.
 sanft, mild, kühl < schatten: 227.
 schatten < bedeckung: 635.
 schienbein < rohr: 556.
 schmetterling < vogel: 171.
 schmutz, schmutzig < schwarz: 472, 569.
 schmutz < staub: 518.
 schnee < kälte, winter: 362.
 schöpfen < graben: 388.
 schuh < leder: 323—4.
 schutz < schatten: 226.
 schweinherde < schwein: 414.
 schwiegertochter < weib, brant: 461.

- segnen ∞ verwünschen < sagen: 578.
 silber < weisses metall: 248.
 sommersaat < sommer: 592.
 stall, hof < umzäunung: 403.
 stehlen < verstecken: 308.
 steigbügel < stiefelgrund, fussgrund: 400.
 stier ∞ hengst: 445.
 stirn < knochen: 448.
 strauch, gebüsch, wald < baum: 200, 289.
 taube < blau, grau: 298.
 träge, faul < leicht: 441.
 ufer < seite: 516.
 und, auch < zurück: 229.
 und, auch < mit: 231.
 verbergen < beschatten: 227.
 vieh < ochs-kuh, pferd-kuh: 304, 620.
 vogel < geflügelt, fliegend: 451.
 vogel < lieblich, lieblich singend: 451.
 volk, name des volkes < mensch: 455.
 waare: wert, wert habend: 158.
 wald: vid. strauch.
 wand < seite: 254.
 wanze < brettlaus: 148.
 wasser < regen: 191.
 weg < strich: 442.
 weibchen (v. tieren) < stute: 413.
 wilde (pflanze) < wolf (attributum): 184—5.
 winkel, ecke < gabel: 566.
 zehn < maass, zahl, (grosse) zahl: 345, 605, 607.
 zeit < tag: 331.
 zoll < schuld: 623.
 zürnen < sich erhitzen, glühen: 297.
 zusammen < in totum: 510.
 *

Állatnevek váltakoznak egymással: 310, 489, 512.
 növénynevek váltakoznak egymással: 564.
 A «fa» általános neve egyes fajokra alkalmazva: 200.
 rokonságnevek váltakoznak egymással: 134, 496.

13. Ős- és műveltségtörténeti adatok.

I. Természet. Csillagnevek: 358; tárgyal magy. szó, *húgy* «stella» | ég, levegő, idő: tárgy. magy. szavak: *felhő*; *árnyék*, *enyh* «umbra»; *köd*, *füst*; *hát* «tempus», *est*, *hol-nap*, *teg-nap*; *hév*, *hideg*, *hűvös*; *tavas*.

Finn-magy. essőnevek: 235; tárgy.: *esső*, *hó*.

Föld: tárgy.: *mező*, *ország*, *berek*; *bércz*, *lok*; *táj*, *eszfek* «septemtriones».

Folyónevek: 533; tárgy.: *ár* (árad-), *séd*, *csermely*, *jó*: *Hé-jó*, *Sajó*; *csinód*; *tó*, *örjeg*, *sár*; *part*, *göbe*, *göböltye*, *kada*, *kupa*, *kupolya*, *sellő*; *csahaj*, *csatak*, *kast*; *gázol*.

II. Állatvilág. Vogul-osztják állatnevek «nő» jelzéssel: 625. | ebnevek: 387, 423, 430—1; tárgy.: *agár*, *kan*, *kopó*, *köllyök*, *köpecz*, *kamasz*, *kutya*, *kuvasz*, *ravasz*, *róka* | rén- és jávornevek: 273, 360; tárgy. *szarvas* (*szaru*), *őz* | apró állatok: 489; tárgy. *gözü*, *nyúl*, *pegymet*, *sün-disznó* | tehén-, ökör-, borjúnevek (kauk. nyelvekből): 619—20; tárgy. *becze*, *göbölty*, *gulya*, *tehen*, *tinó*, *üsző*; *tar*-(ja a marhának), *csülök*; *üz*-(«közösül») | lónevek (kauk. nyelvekből): 204, 445; tárgy. *ló*, *csikó*, *csidu*, *csina*, *csura* (csikónevek), *bergyány* («tüzes ló»), *öszvér*; *sörény* | juh-nevek: tárgy.

birge, juh, ürü | disznó-nevek: 197, 361; tárgy.: *konda, czikus, cseka, csürhe, gölye, hülye, kocza: serte, agyar.*

Madárnevek: 185, 284, 298, 299, 330, 351—4, 451; tárgy. *madár* | *báb, taraj; babuk, szar-báb, czakó, csürke, csüllő, csóka, gágó, goda, gölya, gör-tyúk, guvat, haris, harkály, héja, herjó, holló, hoda, kánya, karvaly, küllő, liba, lúd, ölyv, rigó, sitke, sordély, tyúk, varjú, vércse.*

Kigyó-, gyík-, béka-féle állatok: 311, 412; tárgy. *gyík, kígyó.* — Halnevek (kauk. nyelvekből): 547; tárgy. *keszeg, sőreg, süllő, csik, buczó, macza, ponty, poszár; iv-ik* (a hal).

Rovar- s egyéb alsórendű állatok (férgek): 327—8; 411, 491, 600; tárgy. *bogár, féreg; baglince, böde, bögöly, hangya, légy, lepke, méh, nyíl, paklincs, pöcsik, serke, tetű; csiga.*

III. Növényvilág. A «*fa*» szó megfelelése a vogulban: 264, 291; növénynevek: 487; a fenyő nevei (árja és kauk. nyelvekből): 269; bogyónevek: 564; szőlőművelés Kaukázusban: 188; tárgy.: *dg, bog, lugas, szől, szár; bogyó, buga, mag, mogy* «*bacca*»; *háj, hámoz-, háncs, pudva; gaz* «*unkraut*», «*gebüsch*»; *hervad-*; *szed-* «*pflicken*» | *birs-alma, bürök, csepe* («*tölgyfa*»), *csephye, csere, csilla, csuhu, fenyér* («*lóhere*»), *fenyő, füz-fa, hályog-fa, ló-here, hinár, kaszró, köles, körte, makk, mórággy* (erdő neve), *nád, ostorménfa, száldob, szeder, tölgyfa, vaczkor* | *tapló.*

IV. Ásványnevek, fémnevek (árja és kauk. nyelvekből): 247, 249, 392, 585; sónevek (kauk. nyelvekből): 541—2; tárgy. *arany, ezüst, üst* «*argentum*», *réz, só, szik-só, kova, agyag* | *szeykés* (víz = «*ásvány, savanyú víz*»); *szén; göröngy.*

V. Ember. Testrészek-nevek (kauk. nyelvekből): 460, 553, 613; (árja és kauk. nyelvekből:) 389, 439; tárgy. *koponya, kupá* (fej kupája), *üstök, homlok, száj, bajusz; csigolya; derék, mell, oldal, far, farcsok, fasz; kar, ujj, könyök, orasz; láb, talp* | *ér, er, in, iz, szőr* | *fos, köh, köp; a* «*fututio*» kifejezései: 638. — Testi cselekedetek: *kacsint-, köhög-, köp-, szül-, reszket-*; *szó, hang; ordít, ri-, rikolt-, sír-, hív-*. — Testi állapot: betegség: *beteg, fekély, hagymáz, köszvény, iz* («*nyavalya*»), *mirigy, csécs, rög* («*fekély*»), *seb*; egyéb-félék: *éhes; csába, csuta; ester; szűz, lanyha, léha, lomha, lusta, renzhe; iparkod-ik.*

Szellemi élet: «*ész*» szavai: 375; tárgy. *elme* | *gyanút-, ismer-, tanít; titok* | *düh, harag* | *szemérem* | *rémül-, agg-ik* | *kíván-, kéj, kény, öröm* || *bűn, hamis, gaz, lop-, csal-, dorgál-, hazug, irigy.*

Rokonságnevek (árja nyelvekből): 499, 583; (kauk. nyelvekből:) 132; tárgy. *apa, anyja, fi, bátya, ücs, húg, ara, meny; a* «*menyasszony*» neve: 631.

Társadalom: tárgy. *ember; magyar* | *legény, hős, hórész, árva, özvegy* | *úr, asszony, in* «*servus*», *ispán, tiszt, gazda* | *idegen, vendég, nem* «*genus*», *név; hunn-magyar személynevek: 8—9.*

gazdag, boldog || *törvény, szer, tanács* | köszöntő kifejezések: 364.

Ház és udvar: Földház: 336; tárgy. ház, viskó, göré, ernyő («sátor»), *hombár*; fal, ház-héj, kert, verem, gödör, sűr | híd || *falu*.

Ruházat: finn-magy. ruhanévek: 628; «bőr» szavai: 324: tárgy. *imeg, gatyá, szűr, bocskor, kutya* («lábikrára csavart czók-mók») | *bőr, bársony, vászon, gyolcs, nemez*.

Szerszámok, edények: «edény» szavai: 416; ló-szerszámok: 488; tárgy. *mű* | *fejsze, ék, kés, szeg, kaszár* | *nyárs, ösztörű, kelevéz, koszt, bot, husáng, döng* | *árr, török*; *ták, folt* | *fazék, bögre, köcsög, kulacs, korsó, tál, üveg, kandl* | *csűr* («orsó csürje, csörlője») | *kengyel, hám, ere* («zabola»), *nyereg, ostor, szekér* | *gyalom, boné. vejsze, őrháló, para* («schwimmholz»), *szál* («floss»), *tat* (a *ladikban*) | *hegedű, dob*.

Színnevek: *szőke, szürke, zöld* | *pej, szár* (lőszínek).

Ételnevek: Nyers hús evése a voguloknál és osztjákoknál: 285; húsnevek: 360; tejnevek (árja és kauk. nyelvekből): 263. 597—8; a kenyér, liszt szavai (árja és kauk. nyelvekből): 188. 402; tárgy. *hús, faggyú*; *tej, fűcs-tej*; *kenyér, czipó*; *méz*; *sőr, czankó, csigér, részeg* | *fő, főz* | *fej* - | *édes, keserű*.

Kereskedelem: A folyóvízen való kereskedés: 159; tárgy. *ár, becs, kincs, vásár, vám, mér-, fizet-*.

Számnevek: *egy, hét, nyolcz, kilencz, tíz, húsz, harmincz, negyven, hatvan, száz, ezer*.

Hadi műtszók: 393, 630; a tegez régi alakja: 595; tárgy. *had*; *aladár, ör*; *kém* | *kard, tör, nyíl, tegez, vért* | *vár, várda* | *öl-*.

Hitélet: 457, 462, 501—2, 539—40; tárgy. *ünnep* (idnap), *idvöz, bőjt* | *isten, ördög, ármány, manó* | *menny*.

Művészet: «ének» szók: 526; *ének, dal, rege* | *fest-*.

[Egyéb fogalmi körökbe tartozó szók. Igék: *bír, csap-, csöken-, enyész-ik, es-ik, gerjed-, gyapont-, győz-, gyűl-, iram-ik, követ-, lóbál-, űz-, vezet-*. || Névszók: *kör, lék, odú, odor, rész, szén* (víz színe), *üreg*; *maszat, mocsok, paszat, piszok, ripat, szenny* | *badár, bal, büdös, csábal* («balra»), *csekély, egész, görbe, gyarló, iczi-piczi, karcsú, kevés, kutak, magas, mohó, örök, ösztövé, rég, rövid, rút, undok, szép* || *határvázók és kötőszók: -dég, -dig* (addig, eddig), *aránt, le, ne, nem, össze, rögtön, vissza* | *és, is, dej, hát*; finn-magy. *határvázók kauk. nyelvekből*: 437.]

14. A bevezetésben tárgyalt művek írói.

Anderson Nikolai: 51. Beregszászi Pál: 4. Besse János: 15. Budenz József: 59. Cassel Selig: 19. Cuno J. Gusztáv: 42. Dankovszky Gergely: 12, 17. Diefenbach Lorenz: 38, 61. Donner Otto: 45. Erdélyi József: 12. Fessler Ign. Aurel: 8. Fiók Károly: 89. Fischer Joh. Eberhard: 2. Hunfalvy Pál: 5, 23, 32, 33, 37. Huszka József: 89. Jerney

János: 13, 21. Jung N.: 84. Kalmár György: 3. Klaproth Julius: 8. Köppen Th.: 65. Kőrösi Csoma Sándor: 16. Kuun Géza, gróf: 87. Mátyás Flórián: 24—37. Munkácsi Bernát: 87, 99. Nagy Géza: 99. Paasonen Henrik: 85, 99. Parrot J. L.: 18. Patrubby Lukács: 99. Pecz Leopold: 17. Penka Karl: 62. Podhorszky Lajos: 33. Révai Miklós: 5. Schlözer Aug. Ludwig: 3. Simonyi Zsigmond: 50, 98. Sjögren Joh. Andreas: 19. Schrader Otto: 70, 85. Schroeder: 69, 84. Stackelberg R. R. báró: 85. Steinthal H.: 85. Szabó János: 16. Taylor Canon Isaac: 66. Thomsen Wilhelm: 37, 40, 52, 84, 98. Tomaschek Wilhelm: 71—85. Turkai Sámuel: 11. Vámbéry Ármin: 87.

MAGYAR SZÓMUTATÓ.*)

<i>ad-dig</i> 209.	(barkó 27).	<i>bot</i> 176: 646.
<i>ág</i> 148: 640.	(bán 27).	<i>bóde</i> «coccinella» 178.
<i>ágár</i> «füzes zátony» 119.	(barom 35).	<i>bögös</i> «bromse» 172.
<i>agár</i> 119.	<i>barsony</i> 151; (13).	<i>bögöly</i> 171.
<i>agg</i> «sich ängstigen» 122.	<i>batyu</i> 153.	<i>büge</i> «töpfchen» 304.
<i>agg</i> (turóvá keményedik a tej) 122: 640.	<i>becze</i> «kalb; verzärtetlos kind» 155: 645; 619.	<i>böjt</i> 178: 646.
<i>ágocs</i> 119.	<i>becs</i> 157: 645.	<i>bír</i> 324; (31)
<i>ágy</i> 123: 641.	<i>becsmérel</i> 158, 377, 465.	<i>bib</i> «schopf» 179.
<i>agyag</i> 124: 641 (28).	(beka 27, 95).	<i>bib</i> «wiedelhob» 147.
<i>agyár</i> 632.	(bena 35).	<i>bubor</i> «lerche» 180.
<i>ágyú</i> 125: 641—3.	<i>bérez</i> 159; (28).	<i>buczó, buczok</i> «aspro vulgaris» 180: 646.
<i>aladár</i> 129.	<i>berék</i> 160.	<i>buga</i> 169.
(alma 72).	<i>bergány</i> «feueriges pferd» [160.	<i>bú</i> «eckelhaft» 182.
<i>apa</i> 131.	<i>berke</i> «schaf» 165: 645; (27)	<i>büddös</i> 187; (35)
<i>anya</i> 132.	<i>beteg</i> 161; (35)	<i>bűn</i> 182; (28).
(ápol 28).	<i>betränges</i> «kränklich» 162.	<i>bürge</i> «schaf» 165.
<i>ara</i> 133: 643—4.	(betyár 28)	<i>bürlök</i> 184.
<i>ár, drad</i> 134: 644.	<i>bir</i> 163.	<i>büz</i> 181.
<i>ár, árú</i> 136: 644; (7).	<i>birge, birke</i> «schaf» 165: 645; (27)	<i>czakó</i> 185, 186.
<i>ár</i> «ahle, pfrieme» 137.	<i>birka</i> 166; (27)	<i>czankó</i> «sauerer wein» 187.
<i>aránt, iránt</i> 138. [(31).	<i>birke</i> «tetű» 271.	<i>czikus</i> «ferkel» 196.
<i>arany</i> 141: 644; (28, 82).	<i>birs-alma</i> 167: 645.	<i>czipó</i> 188: 646.
<i>arasz</i> 143.	<i>bitonya</i> «wunde» 162.	<i>csaba, csápa</i> «dumm, einfältig» 189.
<i>árvány</i> 143.	<i>bitos</i> «wundig» 162.	<i>csaba, csabajkos</i> «krummfüssig» 190. [(189.
<i>árvány</i> 634.	<i>bitränges</i> «kränklich» 162.	<i>csabal, csdval, csdél</i> «links»
<i>árva</i> 145; (27).	<i>boczi</i> «kalb» 155.	<i>csábit</i> «locken» 190.
<i>asszony</i> 146: 644; (23,	<i>bocs</i> «junges (v. tieren)» [155.	<i>csahaj, csajh, csajt</i> «schmutzige nüsse» 191.
<i>babuk</i> 147; (27)	<i>bocskor</i> 168.	<i>csal, csal</i> 192, 193: 646;
<i>bácsi</i> 153.	<i>bog</i> 169.	<i>csap</i> 193; (48). [(28).
<i>báddr</i> «schön» 148: 645.	<i>boglya</i> 169.	<i>csatak</i> 195.
<i>bádog</i> 262.	<i>bogár</i> 169: 645—6 (9).	(csatungol- 28)
<i>bajlincza</i> 148.	<i>bogyó</i> 172: 646.	
<i>bajusz</i> 149; (13).	<i>bódog</i> 173: 646; (35)	
<i>bal</i> 149.	<i>bóné</i> «art netz» 176, 634.	

*) A zárójelben foglalt szavak, illetőleg lapszámok a bevezetésben tárgyalt más szerzők magyarázataira vonatkoznak. A dőlt számok azt jelentik, hogy az illető helyhez a függelékben pótlás vagy helyreigazítás csatolkozik, melynek lapszáma a dőlt szám kettőspontja után következik.

- csepe* 598.
csécs «naser» 196.
csékta «schwein» 196.
csékély 197.
csel 192.
csélye «art vogel» 207.
cseng- 326.
csepe «junge eiche» 199.
cseplye «strauch» 199.
csepöte «junger wald» 199.
cser «eiche» 201.
cser-vessző «weinrebe» 201.
cseré «gebüsch» 200.
cseré «eichenwald» 200.
csermely 538.
csida «füllen» 204.
csiga 202; 647.
csigér, csingér 188.
csigolya «halswirbel» 202; 647.
csipa 239.
csik «cobitis fossilis» 202.
csik «streifen» 203.
csikó 203.
csilla «rietgras» 204.
csina «füllen» 205.
csinód «wassergraben» 205, 350.
csirke 206; 647; 301.
csikó 205.
csóka 187.
(csont 8)
csök-ik, csökken- 199.
csörlő «spulrad» 208.
csuhu, csuhit «binse» 207.
csukás csikós 205.
csura «füllen» 205.
csuta «stumpf, abgestutzt» 190.
csüllő «art möwe» 207.
csülök 208.
csin- 199; 647.
csűr «spulrad» 208.
csűrhe 197.
dál 209.
-dég, -dig: addég, eddig, meddig: 209; 647.
déj «circa» 210.
(dél 31)
dérék 210.
dévaj 211; (22)
déványos 212.
dob 212; (27)
dorgál- 212.
döng 213; 647.
düh 214.
édes, édetlen 215; 647.
eddig 209.
egész 633.
éggy «eins» 216; 647; (2, 3, 43, 95)
égy- ház 363.
éh, éhes 222; 647.
ék «keil» 223.
ekkedő 210, 332.
elme 633.
ember 455, 499.
encsen-bence 481.
ének 224.
enyegel- «occultare» 226.
enyesz-ik 225.
enyett «durch; für» 226.
enyh, enyhe 226.
ép 570.
epe 435.
ér «ader» 228; 648; 549.
(érdem 28)
ere «zaun» 488.
eremlő «zügel» 488.
ernyő 634.
és «und» 228.
es-ik «fallen» 231; 648.
(esperest 22)
esső, ess «regen» 234.
est 236.
ester «unfruchtbar» 238.
ész 376; (28)
eszék «norden» 239.
eszmél- 376.
eszten 341, 343; (27)
év, ev «eiter» 241.
ezer 242; (2, 3, 7, 8, 12, 27, 41, 43, 81, 84)
ezüst 246; 648; (72, 82)
faggyló 251.
faj 255.
fal «wand» 254.
falla 255.
falu 252; 648 (27, 35.)
far 258.
farcsok 256.
fart «ufer» 516.
fasz 258.
fazék 259; 648; (95).
fész-tej 262.
fej- «molken» 263.
fejsze 264; 648.
felékly 265.
(fél «seite» 57)
felhő, felleg 266; (28)
fenyér «luzerne» 267.
fenyő 268; 648.
féreg 270; 648.
férj 499.
fest- 271; 648.
fi- 274.
fiatal 275.
fizet- 275.
folt 255.
fos 635.
fő- «kochen (intr.)» 280.
főz- 276; (31)
füst 282.
fűz-fa 283; 648; (28)
gagó 284.
gája «weihe» 352.
gátya 285; (12).
gaz «böse» 289; (28)
gaz «sträucheriger wald» 289. [(12).
gaz «unkraut» 290; 648;
gazda 291. [28].
gazday 293; 648; (3, 13,
gázol- 295.
gém 255.
gérjed- 296; (58)
gézén-gúz 307.
goda «limosa» 298; 648.
golya 299; (31)
gór «eine art henne» 300.
góre «hütte» 302.
göbe «sau» 423.
göbe, gübi «tiefe stelle im fusse» 302.
göbölly «mastvieh» 303.
göböllye «pfütze» 302.
göbre «töpfchen» 304.
gödör 305.
gölye, gönye «mutter-schwein» 361.
görbe 424.
göröngy 306.
gözü 603.
guba 651.
gulya 307; (7).
(gumó, gümő 47). [298.
guva «rallus aquaticus»
gúz: gézen-gúz 307; 649.
gyalom 313.
gyanít- 309.
gyapon-ik gyapont- 315.
gyarló 310.
gyík 310.
gyolcs 311; 649.
győz- 313.
gyűl-, gyűjt- 314.
had 316.
hagymáz 317.
haj, héj «rinde» 321.
(hal 31).

(hall- 40).
haj, héj «hausdach» 338.
kajsz «rechts» 191.
kályog-fa «pimperness-
 baum» 322.
kám «pferdegessier» 324.
hamis 325.
kámoz, kámlik, kánes 322.
hang 325.
hangya 326: 649.
harag 297.
havis 328: 649, 650.
harkos «specht» 330.
harkaly 329, 428; (58).
harmincz 607.
(has 31).
hárs-fa: 649.
hát «tum, igitur» 330.
ház 332: 649; (46, 68).
hazud-ik, hazug 337.
hegedű 326.
héj «hausdach» 338.
hőga «weihe» 352.
her, here: (ó-h. «trifolium»
 338).
hércsz, hőrész 355.
herjó «weihe» 352.
hervad- 297.
hét «sieben» 339; (7, 25,
 27, 43).
hő, hó 345.
híd 346: 649 (12).
hídgy 348.
híndár 350: 649, 476.
hő-, hó- 350.
hó «schnee» 362.
hóda 298: 648.
hol-nap, hol-val 523.
holló 351: 649, 651 (74).
hombár 354; (31)
homlok 447.
(hony 47)
(hony 58).
hőre «hochzeitschmaus»
 355.
hős 355.
húg 356; (31)
húgy «stern» 357.
(húr 13)
hús 359; (7, 8, 28)
husáng 360.
húsz 607.
húlya 361.
húvós, hát-, hál- 361; 350.
(húvós 7).
iczi-piczi 156, 510.
icziurka-picziurka 156.

id: id-nep (ünnepe), *idvöz* (kávi 7).
 363: 649; 350.
idegen 365.
idült-, idült 649.
(im 31)
imeg 370.
in «spannader» 367, 564.
in, ün «sklave» 368, 438.
inas 369.
incs, incsen 481.
incselkedik 370.
inda 363.
ing 370.
ingéről 370.
ingyen 481.
inked-ik «leidet elend» 369.
inség, énség 369.
ipar, iparkod-ik 371.
iram-ik, iram-lik 372.
iránt 138.
irongat 372.
irigy 373: 650; (28)
irt 507.
is «auch» 228.
ismer 375: 650.
ispán 377.
isten 378; (2, 3, 4, 7, 27).
tv-ik (a hal) 637.
ivadék 638.
iz «gelenk» 360.
iz, izs «krankheit» 380:
 650.
iz «geschmack» 215: 647.
izzó, izzad- 636.
(izzóp 7).
(jég 74, 28, 96).
jó «fluss» 380.
juh 382.
kaczor «artmesser» 395.
kacsint- 384: 650.
(kacsó 12).
kada «tiefe stelle im
 flusse» 385.
kamasz «art hund» 422.
(kampó 47).
kan «männchen» 386.
kandl 387.
kánya 354. [37].
kar «arm» 388: 650; (28,
 karszi 390).
kard 390; (27, 31, 47).
karvály 353.
kast «nässe» 394.
(kaszabol- 7).
kaszi «schilfartiges ge-
 wächs» 395.
kasziur «stück sense» 395.
(kávi 7).
kavics 415.
ké-: kéve-kötelen, kéjén 397.
kecsge 409.
kégy «stadium» 397.
kegyemél- 377.
kelevéz 596.
kém 398.
kény, kényes 398.
(kényes 12)
kegygel 399.
kényér 400.
(kéreg 57.)
kerek, kerek 423.
kert 402: 650.
kés 405; (23, 31, 75)
késér 407.
készeg 408: 650.
készor «vájó balta» 397.
kezd 409.
(kí 31.)
kégyd 410.
kélenz 606.
kénes 412; (7, 27, 31).
kéven 399, 351.
kocza 413.
konda, kondás 413; (13)
kopó «jaguhund» 423.
korsó 426.
kaponya 429; (31)
koszt «stange» 414: 651.
kava 415.
(kő 12).
kőcsög 415.
kőd 417; (31).
köh, köhög- 417; (46)
köles 418: 651; (28)
kölyök 419.
(köntös 96).
könyök 420: 651; (8, 31).
köp, köp- 421.
köpecz «schäferhund» 422.
kör 423.
(körmed- 58)
körte, körtegy 424; (72)
kőszvény 321.
követ- 398.
kőzép 570.
kulacs 425: 651.
kuncsorog- 426.
kupa «grube» 427.
kupa «hinterer schädel»
 427: 651.
kur-héja 302.
kura «larkatlan tyúk» 301.
kupolya «wassergrube»
 427.

- ját* 386, 651.
katák «zwerg» 429.
kutyá «hund» 430; (7, 35).
kutyá «lábikrára csavart ozók-mók» 289.
kuvasz 433.
küllő «specht» 300.
láb 434.
lajha 440.
lajhár 440.
lany, langy 441.
lanyha 441.
le 435. [441.
lédz-ik «schwach sein» (lép- 28)
legény 438: 651.
léggy «liege» 439.
léha 440.
lék 442.
lennyha 441.
lepke, lepe 443.
lependék, lepencsek 443.
lezeng 441.
líba 444.
ló 444.
lőbdl. 446.
lőbita 446.
lóg 446.
lohány «träge» 441.
lok «talebene» 447.
-lok: ham-lok 647.
(lombik 7).
lomha 441.
lop 449; (28)
lúd 449.
lugas 450: 651.
lunyha «träge» 441.
kusta 441.
lülki, lyülki 438. [180.
macsa «acerina cernua»
madár 450.
mag 452.
magas, magasstal 453.
magyar, magyar 454, 499.
makk 456.
manó 457: 651; (31)
maszat 518.
meddig 209.
méh «biene» 458: 651.
mell, mellék, mellett 459.
méltó 465.
(mente 96). [460.
meny «schwiebertochter»
meny «himmel» 462;
 (22, 27).
mér-, mérték 463.
méreg 465; (12, 31, 72).
mese 525.
mész 466; (40, 72, 80)
mező 469; (28).
mí 479., 480.
mírgy 471; (31)
mocsok 472.
mogy «baeca» 172.
moh, mohó 473.
mórógy «silva» 473.
mű, műves 474.
nád 475; 261, 363; (80).
nár-mész 476; 350.
ne, nem 477.
(nedv 35).
ném «geschlecht», némz-
 484.
némber 449.
nemez 482: 652; (83).
név 483; (23, 40, 44).
nincs 477, 481.
nyáj 360.
nyaldó 485.
nyárs 486.
nyereg 487.
nyíl 477: 651.
nyolcz 606.
nyúl 489.
nyúl «wurm» 490.
odor 493.
odó 492.
(okos 28).
oldal 140.
olvas 507.
ordít 507.
ország 616; (22).
ostor 494.
ostormén-fa 495.
ős 495; (31)
öl 128.
ölyv 497: 652.
ör «diener» 497; (51)
ör-háló «weilmetz» 500.
öriz 498; (51)
ördög 501: 652; (23).
öreg 505.
örjeg «kleiner see» 503.
örök 503. [504.
örököl-ik «zunehmen»
öröm, örönd 505: 652.
osztórú «pfahl» 508.
osztóér «mager» 508;
 (35).
össze, össze 509.
öszvér 510.
öz 511: 652.
özvegy 513; (31).
(pajás 28).
(paján 28).
palatinos, palatancs «schaf.
 zecke» 148.
(palota 7).
para «schwimmholz» 514.
(pardnyí 28).
(párna 28).
part 516; 256.
paszat 517. [517.
pegymet, pegymet «variolus»
 pej 517.
peszet «schmutz» 517.
(peszmeg 28).
peszmet «mist» 518.
piczi 156.
piszok 517.
piszmat «mist» 518.
ponty 519.
poszár 519.
paszmat «mistaufen» 518.
pót, pótol 256.
póta, pluta «floss» 515.
potyka 519.
pöcsik 178.
pök 421.
pudva 519; (28).
radol 522.
rapas, rapák «blatternar-
 big» 529.
ravasz 520; 449.
reg, reg-vel 523.
rég 522.
rege, regöl 524.
rejt «singen» (?) 526.
rémül 526; (28).
renyhe 507.
rész 527.
részeg 527; (13).
reszket 528.
rész 527: 652; (28)
rezeg 528.
(rideg 28).
ripacs «blatternarbe» 529.
ripat «schmutz» 529.
ri-, riad-, rikolt 530.
riba «gans» 444.
rigó 520.
róka 521; 449; (27).
(rossz 35). [531
rög «krankheit (d. tiere)»
rög «erdscholle» 531.
rögtön 531.
röv, rövid 533.
rút 534.
sajt «salz» 542.
sár 195.

- (sátor 27, 31).
seh 536.
sél «bach» 536.
seklly 197.
sellő schnell flossende
 stelle im flusse» 537.
sen 481.
serke 328.
sete, setye «linkisch» 190.
serte 538.
sír «weinens» 530.
sír «grab» 539.
sítke «nádi veréb» 540.
só 541: 652; (13).
sordély 544.
sör, ser 545; (35, 62).
sörv «acipenser» 546.
 652.
sörény 548.
suta, sutya «linkisch» 190.
(sül-, sili- 49).
sül, sün «igel» 550; (35).
süllő «luciopeca» 551.
sültke «ungeschickt» 190.
(sürög- 49)
szej «lärm» 577.
szej 552; 460.
(szakad- 48).
szál «stamm, stengel» 554.
szál «floss» 555.
(szalad- 49).
száldob «tilia» 269.
(száll 49).
szár «baum, stengel» 556.
szár «crocus» 557.
(szárosa 35)
szaru, szaru 557; (49, 80).
szarvas, «hirsch» 559;
 (49).
száz 559; (7, 8, 25, 27,
 41, 43).
szed- 562.
szeder 563.
szög, szög «nagel» 565.
szög, szög «winkel» 566.
(szegény 28)
szekés (víz) «sauorvas-
 ser» 543.
(szék 31)
szék-só 543.
szekér 566, 633; (28, 92).
szemérem 567.
szén 568: 652.
szenny 569.
szép 570; (28)
szív 571; (28, 35, 57).
(szérdék «lac coagulatum»
(szeret- 35). [35].
szid- 578.
szik, szik-só 543.
szil-fu 573.
szin «oberfläche» 574.
szin «farbe» 574.
szírom, szírony «gefärbte
 haut» 574.
szirma «goldfaden» 575.
szó 575.
(szoba 31).
szó, szóke 578.
szór 549.
(szőv- 76).
szunyad- 581.
szül- 582.
szür, szürke «grau» 583;
 (35).
szür «bauernrock» 584.
szűz 584.
táj, tájék 586.
tajak «hitvány» 586.
idk, tákol 586.
tál 586; (27).
talp 587; 570.
tandés 589.
tanakod- 589.
tanít-, tanul- 588.
tapló 590; (13).
tar (marha tarja) 590.
taraj 590; (31).
(tárkány 12)
(tárkony 28).
(tart- 28)
tal (ladik tatja) 591.
tanasz 591.
teg-nap, tegétt 593: (28).
tegez 594.
tehen 596; (27).
tej 597; (8).
(tér 31).
(terjék 7).
(test 35).
totk 599.
tinó 597.
tiszt, tisztel- 600.
titok 601.
tíz 602, 637; (2, 3, 8, 25,
 27, 43, 81).
tó, tól «see» 607.
(torok 74, 96).
(több 31).
tölgy 609.
űr «sábel» 609; (13).
(tör- 48).
török, törke «pfrieme» 609.
tör, török «fallstrick» 610.
törpe 570.
törvény 610; (13).
tutaj 515.
tyúk 383.
ujj «finger» 611.
ujj «ärmel» 613.
ün-, unalom 614.
unok, undorod-ik 613.
úr 614.
üdvöz 363. [649].
üdül-, idül- «gyarapodik»
üll-, üdül- (ünnepet) 363.
üldöz- 128.
ünnepe 363; (23).
űr 165, 166: 645; (13).
üreg 630; (13).
üst «silber» 246.
üstök 617.
űszd 618.
űveg 620; (27).
űz- «treiben» 621.
űz- «sich begatten» 637.
űz, űz «geruch» 215:
 647.
vacskor 622.
(vagy 28).
vakondok 511.
vdn 622; (7).
-van-, ven: hat-van, het-
 ven 605.
vár, várak 623; (3, 7, 27).
várta 624.
varjú 624.
vas 653; (28). [27].
vásár, vásár-nap 627; (3).
vászon 627.
vejsze 128.
vendég 628.
vérese 626.
verem 629.
vért 630. [363].
-vez-, vőz: ül-vez, üd-vőz
vezet- 630; 276; (75).
vízna 510.
(vidék 28).
víz 653; (40).
vissza 230.
vishó 631; (27).
zaj 577.
zeng- 326.
zöld 632.
(zsdk 7).
zsiba «gans» 444.
(zsugor 28).